

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК
ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

*Улуу акын Алыкул Осмоновдун
100 жылдыгына арналат*

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСЫ

**Академик Абдыдажан Акматалиевдин
жалпы редакциясы астында**

«БИЙИКТИК ПЛЮС»
БИШКЕК – 2015

УДК 82/821.0
ББК 83.3Ки
А 59

«АК фонд» тарабынан каржыланган

КРУИАнын Гуманитардык жана экономикалык илимдер бөлүмүнүн бюросу
жана Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун
Окумуштуулар Кенешин тарабынан басмага сунуш кылынган

Р е д к о л л е г и я:

Акматалиев А. – башкы редактор	Тогусаков О.
Артыкбаев О.	Токтоналиев К.
Аскаров Т.	Турсунбеков Ч.
Бакашова Ж.	Турусбеков Ж.
Бөкөшев Ж.	Үкүбаева Л.
Казыбаев П.	Эркебаев А.
Тентимишов М.	

А в т о р л о р – т ү з ү ч ү л ө р

Абакиров К.	Казыбаев П.	Султаналиев И.
Абдувалиев И.	Кадырманбетова А.	Сыдыкова Р.
Ажыбеков Ш.	Медетов А.	Текешова М.
Акматалиев А.	Мукасов Ы.	Тентимишов М.
Арзыматов Т.	Муратов А.	Тиллебаев С.
Аскаров Т.	Нарынбаева Н.	Токтоналиев К.
Бакашова Ж.	Оторбаев Б.	Тургунов К.
Биймырзаев Б.	Өмүрзакова Н.	Тургунобаева Ж.
Бөкөшев Ж.	Өмүров Б.	Турдубаева Н.
Егембердиева С.	Садыков А.	Түмөнбаев А.
Жакыпбекова А.	Садыров М.	Үкүбаева Л.
Жумаев М.	Сатыбеков М.	Бийсаева Н.
Исаева А.	Субаналиев С.	Эшматов Р.
Исаева С.		

Басмага даярдаганга жардам бергендер: Аалиева А., Абдыкалыкова А., Алымбекова Ш., Бекболотов А., Жапаракунунов У., Калыкова Н., Касымгелидева М., Качкынбай кызы А., Мамбеткулов Ч., Орозбаева А., Өмүров Б., Сабыр уулу А., Тойчубек кызы Ж., Шадыбекова Н.

А 59 **Алыкул Осмонов энциклопедиясы / А. Акматалиевдин жалпы редакциясы астында.** – Б.: «Бийиктик плюс», 2015. – 640 б. + 3,0 б.т. вкл.

ISBN 978-9967-33-047-4

А 4603020100-15

УДК 82/821.0
ББК 83.3Ки

ISBN 978-9967-33-047-4

© Гуманитардык жана экономикалык илимдер бөлүмү – 2015
© «АК фонд» – 2015
© «Бийиктик плюс», 2015

**«БААРЫ ӨЗГӨРӨТ, БААРЫ ӨЧӨТ ДЕЙТ ТУРМУШТА,
МЕН ӨЗГӨРБӨЙ, ӨЧПӨЙ КОЙСОМ НЕ БОЛОТ!..»**

Кыргыздарда мактангыч кылып айтчу, чыгармалары тууралуу ырахаттана узакка сөз кылууга арзый турган акындарыбыз көп. Арстанбек, Токтогул, Женижок, Молдо Кылыч, Нурмолдо, Калык, Барпы, К.Тыныстанов, А.Токомбаев, Ж.Турусбеков, Ж.Бөкөнбаев, А.Осмонов, Р.Шүкүрбеков, М.Алыбаев, С.Эралиев ж.б. Бул – калайык калкка кеңири таанымал акындарыбыздын толук эмес тизмеси. 50-жылдардан бери тарта адабиятыбызга келип кошулган таланттуу акындардын катары да бир топ калың. Бүгүнкү күндө колуна жаңы калем алып, алгачкы үйрөнчүк ырларын жарыялап жүргөн жаштарыбыздын арасында келечегинен зор үмүт бергендери да бир топ. Элге алынган таланттуу акындардын ар биринин адабиятта өзүнө ылайык орду сакталуу. Бирок, ар кандай өнүгүүнүн багытына, темпине өзүнүн салымы, таасири, жаратмандык энергиясы менен чукул өзгөртүү кийрип, жаңы багыт, жаңы нукка бура алган өзгөчө феноменалдуу чыгармачыл инсандар болот. Кыргыз адабияты үчүн андай адамдар экөө – поэзияда Алыкул Осмонов, прозада Чыңгыз Айтматов.

Улуу-кичүү өнөрлөштөрүнүн катарында, дегеле элдик оозеки чыгармачылыктан бүгүнкү күндөгү профессионалдык классикалык жана модерндешкен үлгүдөгү поэзиясына чейинки тарыхый өнүгүүсүндө Алыкул Осмоновдун орду өзгөчө.

Алыкул Осмонов – кыргыз поэзиясынын жаңы доорун ачкан акын. Бул аныктама, балким, айрымдарга өөн угулаар. Төкмөлүк поэзиянын кол жазма түрүн баштаган акындар Молдо Кылыч, Молдо Нияздар болсо, профессионал адабий поэзиянын башатында К.Тыныстанов, А.Токомбаевдер турса, 30-жылдары чыгармачылыгын баштап, 40-жылдардын ортосунда акын катары чындап тааныла алган Алыкулду «жаңы доорду ачкан акын» деп айтууну жүйөөсүз көрүшөөр. Маселеге кыскача токтоло кетели. Биринчиден, адабият, б.а. окуп кабыл алууга ылайыкталган автордук көркөм адабият, жаралганга чейин ыр көркөм сөз өнөрүнүн бирден-бир көркөм формасы болгон. Бешик ыры, эмгек ырларынан тартып санат-насыят ырларына чейин, лирикалык дастандардан эпостук жомокторго чейин ыр менен айтылган. (Кара сөз түрүндө жомокту балдардан чоңдорго чейин ар ким айта алгандыктан, жомокчулукту атайын өнөр катары көп эсепке алышкан эмес.) Чыгарма оозеки импровизациялык таризде жаратылгандыктан эске сактап калуу, көркөмдүүлүгүн, жугумдуулугун арттыруу, ал түгүл буйдалбай төгүп ырдап кетүү үчүн даяр туруктуу поэтикалык формула-

лар, салттуу ыкмалар үстөмдүк кылган; көркөмдүк планда жеке изденүүчүлүктүн үлүшү лирикада болсун, эпикада болсун өтө аз болгон. Ошондой эле оозеки поэзия мазмундук жактан да, аткарылыш жагынан да синкреттүү мүнөздө болгон. Ушул ыңгайда Арстанбек, Токтогулдар, алардын өрнөгүн алган төкмө акындар элдик оозеки салттуу поэзиянын түздөн-түз улантуучулары, албетте, ошону менен катар өнүктүрүп байытуучулары болушкан.

Экинчиден, адабий профессионалдык поэзия – бул биринчи ирээтте лириканы түшүндүрөт. Лирикалык поэзиянын негизин лирикалык «мендин» атынан жекелештирилип айтылган поэтикалык ой түзөт. Ал эми бизде, кыргыздарда, профессионалдык жазма адабият түптөлө баштаган 20–30-жылдарда эле адабий проза, адабий поэзиянын талаптарына жооп берелик чыгармалар жарала калган эмес. Тема, идея жаңы турмуштан алынган менен ырлардын поэтикалык-эстетикалык фактурасы фольклордук-дидактикалык поэзиянын же чыгыш дастандарынын үлгүсүндө эле. Өнүккөн жазма адабий үлгүлөрдөн өрнөк алуу деле чама-чаркка ылайык үстүрт, эклектикалык мүнөздө болгон. Улуттук профессионалдык поэзияны баштоочу акындарыбыздын адабий поэзия жаратуу үчүн өздүк чыгармачылык даярдыгы, профессионалдык поэзия жөнүндө түшүнүгүнүн төмөндүгү, ага кошумча советтик коллективизм идеясын жайылтуу үчүн ураан-чакырыкчыл чыгармаларды талап кылган социалисттик коллективтештирүү учуру акындык-лирикалык «мендин» биринчи планга чыгып, активдешине ыңгайлуу мүмкүнчүлүк түзбөдү. XX кылымдын 50-жылдарына чейинки кыргыз поэзиясындагы саясий-граждандык лирика оозеки поэзиядагы эпикалык жана лирикалык жанрлардын ортолугундагы дидактикалык поэзиянын үлгүсүнө көбүрөөк ыктап турса, жеке баштын ой-тилегин, кайгыкубанычын чагылдырган ырлар арман, мактоо, күйгөн-секетбай ырларынын айланасынан анча узай алышпады. Балким, статикалуу-плакаттык ойжүгүртүүлөр менен катар индивидуалдаштырылган мүнөздөр жана индивидуалдуу ассоциативдүү образдуулукка кенен мүмкүнчүлүк берилгенде, 37-жылы атылып кетпегенде жана чыгармачылык менен алектенүүсүнө убактысы жетиштүү болгондо, дээринде акындык туюму күчтүү К.Тыныстанов адабий эстетиканын талабында жазылган лирикалык поэзиянын мыкты үлгүлөрүн А.Осмоновдон алда канча эртерээк бере алмак, балким – жок. А.Токомбаев да акындык дарамети күчтүү чыгармачыл адам болгон. Бирок, акын: «Ушул жүрөк / Жаралбаган жан үчүн. / Ал жаралган / Пролетарчыл тап үчүн» – деп жазганындай, анын алган багыты, туткан принциби башкача болду. Токомбаевдин профессионал лирик акын катары бышып жетилген учуру да 50-жылдардан кийинки учурга туура келет.

Үчүнчүдөн, А.Осмонов менен тең чамал эле адабиятка аралаша баштаган Р.Шүкүрбеков менен М.Алыбаевдер жөнүндө да эки ооз сөз: эки акын тең чыгармаларынын элге алымдуулугу жагынан А.Осмоновдон ашып түшпөсө кем калбаган акындар. Бирок бул акындардын чыгармачылык ийгилигинде А.Осмоновдун түздөн-түз таасири бар деп айтсак аша чапкандык деле болбойт. Муну түшүндүрүш үчүн совет адабиятында 30-жылдардын экинчи жарымынан 50-жылдардын башына чейин өкүм сүргөн «конфликтсиздик теориясына» кайрылышка туура келет. Бул «теория» боюн-

ча антагонисттик таптар жоюлган советтик коомдо карам-каршылыктарга негиз жок, советтик турмуштагы, советтик жетекчилер башкарган чарбадагы кемчиликтерди көргөзүү советтик турмуш образынын аброюна шек келтирмек. Мына ушундай «теория» салган тушамышты акындык табиятында сынчыл-какшыкчыл таланты бар курч акындар – Райкан, Мидиндер да «үзүп» кете албады. Райкан, Мидиндердин элге кенири белгилүү лирикалары, сатиралары 50-жылдардан, А.Осмоновдон кийин жазылып, жарыяланды.

Алыкул Осмонов жогорудагы саналып өткөн тосмолорду: улуттук адабий поэзия салттарынын калыптанбагандыгы, тажрыйбасыздык; фольклордук стереотиптер; идеологиялык күнкорлукту жеңип өтүп, сүрөткер-акын катары чыныгы поэзиянын чоң жолуна кантип чыга алды жана кыргыз поэзиясына эмне жаңылык алып келди? Бул маселе акындын чыгармачылыгын изилдеген окумуштуулар: Ш.Үмөталиев, Р.Кыдырбаева, К.Артыкбаев, С.Жигитов, А.Садыков, К.Бобулов, К.Даутовдордун эмгектеринде ар кыл багытта кеңири каралган. Үстүртөн айтып кете турган болсок, А.Осмонов акындык өнөрдүн көзүн таап, чыныгы поэзия, чыныгы лирика деген эмне экендигин түшүнгөнчө көп изденип, көп жаңылып, көп кыйналды. Калыптануу жолунда акындык дараметтен кабар берип, анда-мында жарк эткен ыр түрмөктөрү, саптары болбосо, Алыкул да алгачкы үч жыйнагында – «Тандагы ырлар» (1935), «Жылдыздуу жаштык» (1937), «Чолпонстан» (1937) алгылыктуу натыйжага жетише алган эмес. Өзүнүн кесиптик камылгасы көркөм мурас, тажрыйба, билим жагынан кемчилдиги бар экендигин туура баамдаган акын убактысынча ыр жазууну экинчи, үчүнчү планга жылдырып, элдик оозеки чыгармаларды өздөштүрүп, дүйнөлүк классиканы көп окуп, котормо менен алектенип, поэзиянын табияты, улуттук поэтикалык эстетика тууралуу маалыматтуулугун өстүргөн.

XX кылымга чейин негизинен оозеки төкмөлүк үлгүдө өнүгүп келип, XX кылымдын 20-жылдарында китептик адабий түргө өткөн улуттук поэзиянын структуралык жактан олуттуу өзгөрүүлөргө учурап, жаңы адабий форманын, жаңы поэтикалык эстетиканын туруктуу орун ала баштоосунда А.Осмоновдун салымы зор. Турмуш көрүнүштөрүн поэзияда көркөм чагылдырууда акындардын демейдеги сырттан туруп баяндоочулук кызматынын мүнөзүнө сезилээрлик олуттуу өзгөртүү киргизип, сырткы дүйнөнү чагылдыруудагы борбордук орунду объектилик дүйнөдөн субъектилик дүйнөгө – лирикалык «менди» (лирикалык каарман, автор) көздөй оодарып, турмуш көрүнүштөрү лирикалык каармандын жан дүйнөсү аркылуу чагылып, кыргыз профессионалдык поэзиясы чыныгы лирикалык маани, маңызга ээ болушу үчүн А.Осмонов бүткүл акындык энергиясын жумшап, чымыркана изденип, эбегейсиз эмгек өтөгөн. Акындын жаратман изденүүсүнүн жемиштүү жыйынтыгы анын «Махабат» (1945) жыйнагынан ачык көрүндү. «Махабат» жыйнагы – кыргыз поэзиясынын жаңы этаптык башталышын белгилеген жыйнак болуп эсептелет. «Осмонов баарынан мурда өзүнүн жекече ой-сезимдерин, субъективдүү таасирлерин, кайгы касиретин ыр кылып жазып, ошонусу менен кыргыз поэзиясына жаңылык кийирди. Ушул багытта анын биринчи жазган ыры – «Бөбөккө» деген элегия (30.11.1944). Ал – өзүнчө бир чек ара белгисиндей ыр. Байкаштырып көрсөк, акын ошол ыры менен чыгармачылыгынын жаңы баскычына аттап чыгыптыр; анын менчик акындык үнү

менен сүйлөп кетиши да, укмуштай чыгармачылык эргүү мезгилине такай кириши да ошол ырдан башталыптыр» – деп белгилүү окумуштуу С.Жигитов абдан акыйкат белгилеген.

Алыкулдун поэтикалык ой-кыялы демейки эле турмушта кезиккен жөнөкөй нерсенин артында улуу маани-мазмун жатканын, татаал-табышмак турганын көргөзүштү көздөйт. Адам баласынын кадимки эле кылык-жоругу ай-ааламдын айтып бүткүс купуя сыры, айныгыс мыйзамдары менен эриш-аркак байланышта экенин айгинелейт. Автор менен бирге окурман дүйнөнү философиялык ой чабыттын бийиктигинен караганга, өзүнүн алакандай көкүрөгүнө учу-кыйырсыз ай-аалам сыйганын баамдап-баалаганга мүмкүндүк алат. Алыкул Осмоновдун айрым ырлары метафизикалык поэзиянын дүйнөлүк үлгүлөрүнүн катарынан орун аларында шек жок. Акын кайсы бир классик философтон эмгектерин же кайсы бир философиялык окуунун жол-жоболорун ичеги-кардына чейин чубап, аңтарып-тентерип окубаса керек. Ал керт башына түшкөн азап-тозоктун аркасында, тагдыр тартуулаган турмуш жолунун ой-чункурун басып, эл-журтуна алган таалим-тарбиясына таянып, заманы берген рух азыгын өздөштүрүп, өзүн курчаган дүйнөнү философиялык ойдун көз жеткис бийиктигинен тиктегенге жетишкен. Балким буга анын тагдырына жазылган эки мүшкүл – жаштайынан жетим калышы жана айыккыс ооруга чалдыгып, өлчөлүү өмүр сүргөнү себеп болгондур. Балким буга анын тагдырына туш келген оор кайгы – муң-зарлап тапкан наристесинин чарчап калганы жана сүйгөн жарынын кетип калганы себеп болгондур. Балким бул анын табият берген талант-шыгыдыр. Айтор, Алыкул Осмоновдун чыгармалары поэзия менен философиянын, сөз менен ойдун, сезим менен акылдын шайкеш келип, кынтыксыз кыналышынан жаралганы ачык-айкын көрүнөт. Жаш акындын (1937-жыл) «Түнкү кайык», «Бешик ыры», «Күндөр жөнүндө лирика» аталган ырлары маани-мазмуну жагынан жөнөкөй, жазылышы жагынан ийине жетпегендей көрүнгөнү менен автордун ою арымдуу, чабыты бийик экенин кабарлайт. Бөбөктүн бешигин «ай менен күн ортосунда» элестетет. Чубашып өтүп жаткан күндөрдөн жаратылыштын сырдуу кубулушун, турмуштун калыңдыгын, жашоонун ачыла элек кулпуларын көрөт.

Барган сайын Алыкулдун поэзиясы философияга каныгып, ырларындагы ойдун метафизикалык кыйыры кеңейип жүрүп отурат.

Алыкул Осмонов поэзияга зор маани жүктөп, ыр касиетин ченемсиз баалап, акындын парзын абдан бийик койгон. Бир караганда бул акын аттуунун, колуна калем кармап, ыр токугандардын баарына эле тиешелүү нерседей көрүнөт. Анда эмне үчүн Алыкулдай акындар сейрек чыгат? Кеп мыкты ыр жазсам деген каалоо-ниетте эмес, кеп мыкты ырды жазышта, нукура поэзиянын кадырына жетиште. Жакшы ыр деген эмне? Поэзия поэзия болгону бул суроо акындарды да, сөз баркын билгендерди да ээрчип келет. Ал бир жа.сыл жообун алып, кайсы бир заманда унут калат деп айтышка да негиз жок. Бул суроону Алыкул Осмонов да өз алдына коёт. 1946-жылы жазаган алты сап ыры дал ушинтип аталат: «Жакшы ыр деген эмне». Кулак салып көрөлү:

Эң жөнөкөй, оңой нерсе комбайн
Айдоо кыйын жакшы үйрөнүп алмайын.

Карап турсаң: оруп, жыйнап, тазалап,
Капты тозуп куюп турат буудайын.
Жакшы ыр деген эл көзүнө ушундай
Болуу керек түшүнүктүү дапдайын.

Акын эмнеге басым жасап жатат? Жакшы ырдын жөнөкөйлүгүнө, «эл көзүнө» түшүнүктүү көрүнүп, маани-мазмунун дапдайын болуп турганына. Комбайн жөнөкөй, оңой нерсе экен. Бирок аны ойдогудай айдаш үчүн жакшылап үйрөнүш керек эмеспи. Көрсө, акын үчүн ошо эл оңой окугудай «жөнөкөй ыр» жазыш «кыйын» тура. Ойкутуп-кайкытып, жокту-барды койгулаштырып, ойго келген кирди-чыктыны уйкаштырып, автор эмнени айтып жатат деп, окурманды беймазаа кылган саптарды кураш кыйын эмес, дүйнөнүн, турмуштун өзүндөй «жөнөкөй ыр» жазыш кыйын. Ал аябагандай усталыкты, чеберчиликти талап этет. Анткени ар нерсе өз ордунда болушу абзел, ар иштин өз ырааты бар: комбайн орот, жыйнайт, тазалайт, анан каптайт. «Жакшы ыр» ушинтип сөз менен иштегенде ар бир кыймыл-аракетти орду-орду менен аткарсан, жазбай кылсаң, жаңылбай тапсаң, ошондо жаралышы мүмкүн. «Жакшы ырдын» баш-аягы, элпек, оңой кыймылга келген курамы, баары шайкеш келген турум-турпаты болот. Албетте, ыр жазышты механизмге, машинага салыштырыш бир аз өөн учурайт. Деген менен мындай салыштыруунун өз жүйөөсү бар. Ыр дагы «ой машинасы»: сөз тандап, ой кынап, дапдайын бир маани жаратышы керек.

Осмоновдун акындык табылгалары кыргыз поэзиясынын кийинки муундарына күчтүү таасир тийгизди. Көзү тирүүсүндө эле аны айрым жаш акындар туурай башташкан. Көзү өтүп, акындык атагы катуу чыкканда Осмоновго таасирленип, көбү карандай эле туурап, айрымдары чыгармачылык менен өздөштүрүүгө аракет кылышты, бул бир катар жылдар бою өзүнүн жалындуу табынан кайткан жок. Кыргыз поэзиясына 50–60-жылдары келгендердин арасында айтылуу акыныбыздын поэтикалык сабактарынан тике же кыйыр таасир албагандар, көркөм тажрыйбасынан азыктанбагандар жокко эсе. Алыкулдун адабий мурасы акындык кесипке талаптангандар үчүн бүгүн да, эртең да өрнөктүү таалим-тарбия мектеби катары кызмат өтөй берет.

«Алыкул Осмонов энциклопедиясы» – илимий-чыгармачылыктагы экинчи тажрыйба болуп саналат. Буга чейин алгач «Токтогул энциклопедиясын» окурмандарга жеткирген элек. Албетте, айрым көз жаздымда калган маалыматтар кийинки басылыштарында толукталат деген ишенимдебиз.

Анда эмесе, ак жол сага «Алыкул Осмонов энциклопедиясы»!

«Алыкул Осмонов энциклопедиясын» чыгарууга камкордук кылып, көмөк көрсөткөн коомдук ишмер, адабиятчы **Турсунбеков Чыныбай Акуновичке**, «АК фондусунун» президенти, белгилүү коомдук ишмер **Артыкбаев Осмонбек Мамбетжановичке** терең ыраазычылык билдиребиз.

*Абдылдажан АКМАТАЛИЕВ
Жамгырбек БӨКӨШЕВ*

ЗАМАНДАШТАРЫ ЖАНА МАДАНИЯТ ИШМЕРЛЕРИ АКЫН ЖӨНҮНДӨ

«...Токтогул, Осмонов, Сарыханов, Дурдыкылыч – булардын баары биздин советтик адабияттын өлбөс-өчпөч эң сонун мурастары» – Александр Фадеев. (Литературная газета. – 1953. – 29-окт.)

«Маяковскийдин рифмасынын бөтөнчүлүктөрүн чыгармачылык жол менен түшүнүп, Алыкул Осмонов ал бөтөнчүлүктөрдү өзүнүн өсүп жаткан эне тили – кыргыз тили менен берген. Башка элдердин көп акындары сыяктуу Осмонов да Маяковскийдин поэмасын которгондон кийин кыргыз поэзиясы үчүн бүтүндөй жаңы манерада, стилде «марш» жазган» – Мухтар Ауэзов. (Кыргызстан жазуучулар союзунун пленумунда сүйлөгөн сөзүнөн // Советтик Кыргызстан. – 1955. – № 12. – Б. 75).

«Талыкпастан көп окугандыгы менен такай чыгармачыл изденүүсү аны чыныгы ийгиликтерге алып келди. Ал чоң профессионалдуу өз алдынча акын болуп чыга келди, анын чыгармачылыгы жалгыз өзүнө гана таандык белгилер менен кайталангыс болуп калды... Алыкул Осмоновдун үлгүсү эң эле ынандуу» – Кайсын Кулиев. (Жаш акынды кылдаттык менен тарбиялайлы // Советтик Кыргызстан. – 1955. – № 1 – Б. 93).

«Азыркы убакта кыргыз поэзиясы бир кыйла тажрыйбага ээ болду. Мезгилсиз дүйнөдөн кайткан Алыкул Осмонов кыргыз поэзиясынын азыркы кездеги формаларын өнүктүрүү ишине көп эмгек сиңирген болучу...» – Николай Грибачев (Кыргыз адабиятынын мындан ары өсүшү үчүн // Советтик Кыргызстан. – 1954. – № 10. – Б. 18).

«Алыкул Осмоновдун поэзиялык котормолору жазуучулардын Бүткүл Союздук II съездинде эң жогорку баа алышы кокусунан болгон иш эмес» – Кубанычбек Маликов (Көркөм котормонун кайсы бир маселелери // Советтик Кыргызстан. – 1955. – № 4. – Б. 84).

«...Алыкул оор мүнөздүү, түнтүрөөк боло турган. Алыкулду мен биринчи көргөндө мага эң эле оор таасир кылганын эч убакта унута албаймын. Өңү сертирээк, өтө жупуну кийинген окуучу менин көзүмө бечелди элестете койду. Ал өзүнүн оорукчанын, сабакка, жетише албай калганын айтты... Анын көңүлүн көтөрүш үчүн өзүмдүн баянымды айтып: «Эң мурда өзүнө өзүн ишен, турмуштун көзүн таппасаң, белгилүү багыт албасаң, ачуу-таттууну татпасаң, максатыңа жетпейсиң...» деп, жаңы жазып бүткөн ырымдын маанисин кайталап кеңеш берген болдум... «Жок жерден» кызмат

таап Алыкулду «Чабуулга» орундаштырдык... Талантты башкара билүүнүн өзү да искусство, ал ар кимдин эле колунан келе бербейт. Алыкул өмүрүнүн акыркы сегиз жылында ал искусствону толук ээлей баштаган эле. Ал дүйнөдөн эң эле эрте кетти... Бирок анын татынакай чыгармалары Алыкулдун экинчи өмүрү болуп жашай берет» – Аалы Токомбаев (Эстеликтен // Алыкулга гүлдесте. – Ф., 1975.-Б. 9-12).

«Алыкул Осмоновду 1933-жылдан бери билем. Ал кезде мен «Чабуул» журналында редакциянын убактылуу секретары элем... Журналга ыр көтөрүп келгени эсимде. Ошондо эле көп сүйлөбөгөн, ойлончоок мүнөзү байкалып турчу... Жазган ырларын окуп берип пикир айтсаң угуп олтуруп, акырында «ойлонуп көрөйүн» деп кете берүүчү. Башкаларыбызга окшоп «Туура айтпай жатасынар, меники жакшы» же «силер түшүнбөй жатасынар» деп талашып-тартышып убара болучу эмес. «Кандай чыдамкай. Башка бир кырсыктын чалгысына ууланбаса узак жашайт деп ойлочумун» – Темиркул Үмөталиев (Ойчул акын эле // Алыкулга гүлдесте. – 1975. – Б. 37–40).

«...Башкаларга караганда Алыкул сыр ачпас, өзүнчө ойчул жүрчү, бирок ичтен күнгүрөнүп көп окугандыгы, чыгармачылык ишке кылдат берилгендиги байкалчу... Эгерде жарык көргөн ырларынын бири кийин өзүнө жакпай калса, кадимкидей «чоң кылмыш» кетиргендей өзүн «айыптуу» эсептегени эсимде. Ал элдик фольклорду жана классикалык чыгармаларды бирдей изилдеп, окуур эле...» – Түгөлбай Сыдыкбеков (Замандаш жөнүндө сөз // Ленинчил жаш. – 1985. – 20-июль.).

«...Алыкул ошол кездеги акындардын эң эле жупунусу, жөнөкөйү, адамгерчиликтүүсү болучу. Ал бирөөгө жаман айтуу, орой сүйлөө, ичи тардык, көрө албастык кылуу дегенди билчү эмес. Жетишкендигине мактануу, өйдөсүнүү, бой көтөрүү адаты анда түк жок эле.

«...Алыкулдун мээнеткечтиги да күчтүү эле, жанын үрөп талыкпай иштөө акындын күчүн аябай алып, чарчатпай койгон эмес... Бирок ошого жараша «Жолборс терисин кийген баатыр», поэмасы ченде жок көркөм, укмуш которулганын ким билбейт? – Саткын Сасыкбаев (Алыкулдун соңку күндөрү: Эскерүү// Ленинчил жаш. – 1986. – 15-апр).

«Алыкул жеке турмушунда канчалык пассивдүү көрүнгөнү менен, чыгармаларына активдүү ойлорду, актуалдуу маселелерди ошончолук кеңири камтыган, коом алдындагы, заман алдындагы өзүнүн атуулдук жана акындык парзын мыкты түшүнгөн, көркөм сөздүн дасыккан чебери болучу...» – Эргешбай Узакбаев (Акындын чыгармачылык эрдиги // Ысык-Көл правдасы. – 1985. – 19-июль.).

«А.Осмонов – элдин духуна терең түшүнгөн улуттук акын. Анын индивидуалдуу стилинде элдик жылмаюу, элдик юмор бар. Чыгармаларынын дээрлик көпчүлүгүндө улуттук өзгөчөлүктөр этияттык менен сакталган. «Бизге түнөй кет» деген ырында акын кыргыз элинин асыл белгилеринин

бири, анын меймандостугу жөнүндө жерден өзү өсүп чыккансыган табигый ширелүү сөздөр менен баяндаган:

«Мейман келбейт, келбегени жаман кеп,
 Үйүм капа, эмне болуп кетти деп,
 Ууру болсоң тору атымды уурдап ал
 Касым болсоң каргап өткүн тамак жеп
 Чаалыкканга соопчулук даамым бар
 Эй жолдош,
 Биздикине түнөй кет.»

Кымбатбек Укаев (Оту өчпөгөн лирика // К. Укаев. Ыр нөшөрү: Адабий сын-макалалар. – Ф.: 1982. – Б. 86–66.).

«Алыкул эл арасында көп болгон. Башкаларга анча элес калтырбаган нерселерди Алыкул ырдай билген. Кичинекей нерседен гана социалдык ири кайра түзүүлөрдү көрө билүү жана аны поэтикалык терең кыялдануу менен ачык көрсөтүү аркылуу Алыкул кыйындан кыйыштырып ыр жасаган, аз сөз менен чоң идеяны, турмуштук көрүнүштү айтып таштаган» – Б. Ашымбаев (Өлбөс өмүр жөнүндө ыр // Алыкулга гүлдесте. – Ф., 1975. – Б. 126–131.).

Акындын жердеши Сыдыгалы Алымкулов Алыкулду бала чагынан бери жакшы билген, көп жолу жолугушуп курортто, эс алуучу жайларда бирге болгон. Бул эскерүүдө Алыкул менен командировкада жүргөн бир күндү мындайча эскерет «... Мен башкарма, бригадирлер менен сүйлөшүп чыксам Алыкул жок. Сураштырып жүрүп кызылчачылардын арасынан таптым. Кетип баратканда: бирге келген соң бирге жүрүшүбүз керек го, мунун кандай» десем, «сага маалымат керек, колхоздун жалпы ишинин жүрүшү кызыктырат, а мени колхозчулардын мүнөзү, күлкүсү кызыктырат. Өз көзүм менен алардын ишин көрбөсөм ыраазы болбойм, айтканга ишенбейм» деп талаага карап койду. Кокус бир үйгө бирге конуп калсак, эртең менен эрте туруп бирөөлөрдүн ат токуп же араба кошуп, же тракторго май куюп жатканын карап тура берчү. Алар да Алыкулга таң кала карап, кеткенче шашчу. Айласы кеткенде кемпир-чалдар малын короодон чыгарган кезде кошо артынан ээрчип көп жерге узатып барат...» – Сыдыгалы Алымкулов (Күнү бүгүнкүдөй//Алыкулга гүлдесте. – Ф., 1975. –Б. 117–124).

«Алыкул Осмоновдун чыгармалары менен биринчи таанышканда эле анын көп кырдуулугу жана өзүнчөлүгү көңүлдү ээлеп алат...

Ал кыргыз лириктеринин бирден бир ириси, өзгөчө оригиналдуу, жаралган өзүнүн бир боор поэзиясына жаңы чыйырларды салган акын. Анын чыгармачылыгы, барыдан мурда, чыныгы новаторлуктун белгилери менен белгиленет. Акындын сиңирген эмгеги дал ушунда... Алсырап ооруган акын турмушту чыныгы художниктерче даназалап кетти. Ошондуктан мен аны акын, болгондо да эр жүрөк акын деп айтаар элем. Нагыз эр жүрөктүүлүк дайыма турмушка, адамга болгон зор сүйүү менен айкалышкан» – Кайсын Кулиев. (Алыкулга гүлдесте. – Ф., 1975. – Б. 59–65).

«...Мен акын Алыкул Осмоновду отуз жылдан бери түндүгүмөн түшкөн ыйык куттай көрөм. Кээде акындын жаш турган жалыны, ай жамалы, алтын ширелген акылы бар ыр саптарын тизип алып, поэзия берметинин алкагын мойнума тумардай илип жүргүм келет... Айрыкча искусство менен адабиятка өмүрүн арнаган ар бир улуу муундун кийинкилерге калтырган насааты, салты, сабагы бар. Алыкул Осмоновдун сабак болоор жактарынын бири деп – анын өз учурунда калемдештеринен чеберчилиги озуп, адабий бийиктикке көтөрүлүп чыга алгандыгын, ойчул, маданияттуу, алдыңкы адамдардан болгондугун айтар элем...» – Кеңеш Жусупов (Акындын сабагы // Кыргызстан маданияты. – 1986. – 18-июль. – № 29. – Б. 4.

«...Мен Алыкул менен анчалык жакын деле катышым болгон эмес. Бирок ичимден жактырып, жакшы көрчүмүн. Мыкты акын эле. «Мен ооруюн, сен ооруба, Ата Журт» деген сыяктуу ыр саптарынан анын ак ниет адам экендиги ачык көрүнүп турбайбы... Тирүү кезинде өзүнө эстелик куруп кетти. Ар бир эмгектенген адамдын тирүү кезинде эстелик калтыруусу мойнундагы борчу» – Х. Карасаев (Ак ниет адам эле, атаганат.... Эскерүү // Ленинчил жаш. – 1988. – 30-авг).

«...Алыкул бөтөнчө акын. Адабий секиге ак өргөө тиккен акын. Андай адабий ак өргөөнү тигиш ар кимдин колунан келе бербейт. Эскирбес, көөнөрбөс, жаанда, күндө, карда, түндө калса да баягы калыбын, көркүн жазбас, кыйрап жыгылып, сынып калбас, барган сайын кооз көрүнүп, барган сайын көркүнө чыгып отурган адабий ак өргөө тигиш... көркөм сөздөн тигиш, отуз төрт жашка жетип, жетпей көз жумган Алыкулдун гана колунан келген...» – Насирдин Байтемиров (Адабий секидеги ак өргөө // Сов. Кыргызстан. – 1985. – 19-июль.).

«Алыкул... Ооба, Алыкул. Бу ысымды угаар менен эле биздин оюбузга кыргыз жеринин кайталангыс эң бир сонун көрүнүштөрүн көркөм сөздүн сыйкырдуу күчү менен өзүнчө терең сырдуу обонго салып ырдап кеткен акын жөнүндөгү элес жарк этип келе калат. Турмуш менен акын. Бу экөө ар дайым канатташ учат. Кыргыз элинин эң сонун асыл сапаттарын көрөт, жерибиздин албан-албан кооздугуна суктанат, мактанат, сыймыктанат. Аны бүт ааламга даңазалайт...» – Ш. Үмөталиев (Акын дүйнөсүнө // Алыкулга гүлдесте. – Ф., 1975, – Б. 71–86.).

«Алыкул Осмоновдун каалгып жай-баракат басып баратканы турмуштан ыр терип баратканга окшочу. Держинский көчөсү менен кетип баратканы көп учурда менин көзүмө анын ойчул кебетеси, жалаң ырдан тургансыган мүчөсү, жер оюлуп кетүүчүдөй уурданып баскан жай кадамы көрүнөт. Дайым чарчагандай тунжураган көзү менен тиктеген сайын:

«Акын иши – ардактуу иш, урматтуу,
Жаман акын эл алдында уяттуу,
Дүнүйөгө калуу керек жаңылбай.
Жаз, жай, күз, кыш деген төрт сөз сыяктуу» –

деп үн бергенсыйт» – Насирдин Байтемиров (Эки ыр жөнүндө ой // Сов. Кыргызстан. – 1956. – 29-дек.).

«Кыргыз акындарынын бир тобу кооздуктун, уйкаштыктын жана эргиген эмоциянын акындары болушса, Алыкул – баамчыл, философиялык ойдун акыны. Мына ушундай бөтөнчөлүгүн чыгармасында да, котормосунда да калктын карапайым тили менен калкка жеткире билген акын болгон». – Байдылда Сарногоев (Жылдыздардын чолпону // Ленинчил жаш. – 1989. – 22-июнь).

«Акындын поэзиясы конкреттүүлүгү, предметтүүлүгү, философиялык ойлорго байлыгы, эң негизгиси, кыска көлөмгө чоң мазмун сыйдыргандыгы менен ошол жылдарда адабият майданына келген жаштар үчүн чоң үлгү болгон...» – А.Садыков (Акын-жазуучуларга портреттик мүнөздөмө / А.Садыков. Адабий сын айдынында. – Ф., 1979. – Б. 85–107).

«Мен Алыкулдун жекече турмушунун оор, онунан чыкпай калганын билчүмүн. Акындын жан-дүйнөсүнө терең түшүнбөгөн зайыбы сүйүүсүн сатып, башкага кетип калган... Забыйынын мээримсиз экендигин, жеңил ойлуулугун билбей туруп, үйлөнүп алганына ичинен сызып акын катуу өкүндү. Мына ошондо ал өзүнчө күнгүрүнүп бир гана жүрөгү менен сырдашчу... «Жалгыздык кишинин башына түшпөсүн. Эч качан жалгыз болгум келбейт, эгер ырларым болбогондо эмне болмок элем. Мени жалгыздыктан куткарып алган да ошол ырларым... дегени эсимде» – Н. Удалов (Жалгыз калууга болбойт // Алыкулга гүлдесте. – Ф., 1975. – Б. 109–117.).

«...Котормочулук ыгы акындын оригиналдуу чыгармачылыгында терең из калтырган. Алыкул Осмонов – биздин көп улуттуу совет адабиятыбызды өз ара байытып жана катнаштырып жаткан бир тууган республикалардын жазуучуларынын чыгармачылык достугунун айкын мисалы... Акын өз элин, өз эне тилин, өз жерин чыныгы уулдун сүйүүсү менен сүйгөн. Бу дүйнөдө чаалыкпас эмгекчил эл жана жер бар, бакыт барыбызга тиешелүү экендигине ишенген акын ошол бакыт үчүн күрөшүп келген, – Александр Яшин (Турмушту чын жүрөктөн сүйүү // Алыкулга гүлдесте. – Ф., 1975. – Б. 86–90.).

«1934-жылы... Алыкул Осмонов менен тааныштым. Ал дайыма жөнөкөй, токтоо, ойлуу жүрчү. Тез жакындашып ынак болуп кеттим... Кийинчерээк «Жолборс терисин жамынган баатырды» которо баштаган кезде биздин үйдө болду. Ошондогу Алыкулдун ар бир сөзгө жасаган кылдат мамилеси, өлармандык менен анын маанисин издеп, кайсы бирөөлөрдүн үйүнө чейин баргандыгы эсимде. Мен билгенден алардын ичинде Алыкул көбүрөөк кайрылгандары белгилүү тилчи К.К.Юдахин жана маркум У.Абдукаимов эле. Орус тилинин сөздүгү жана ар кандай сөздүктөр столдо дайыма туруучу....» – С. К.Керимбаев (Курбумдун элеси // Алыкулга гүлдесте. – Ф., 1975. – Б. 125–126.).

Алыкул Осмоновдун көңүлүнө жаккан жерлеринин бири Чолпон-Ата болгон. Акын ал жерде көзү өткөнчө жашап, ырларынын көбүн ушул жерде жазган. И.Абдуразаков согуштан кийин акындын көл жээгинен көргөнүн мындайча эскерет: «...Ал менин жакындап келгениме эч көңүл бөлгөн жок. Отурган калыбынан жазбай жайылган малды карап олтура берди... Алыкулду ушул позада көп көрдүм. Ал жылы, кийин да так ушул көл жээктеги таштын үстүндө көлдү карап отура берчү. Көлдөн соккон коңур салкын желге өзүнүн серт бетин тосуп, биринин артынан бири жамырап түрмөктөлүп жарыша келе жаткан толкундарды карап астындагы ташка келип шарпылдап урунган үндү угуп, табигаттын ырахатын көрүп жашап жүргөн адамдай эле. Ал кээде ушул көлдүн ээси катары сезилчү...» (Алыкул Чолпон-Атада // Алыкулга гүлдесте. – Ф., 1975. – Б. 131–139.)

АКЫНДЫН ӨМҮР ЖОЛУНДАГЫ ЖАНА ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНДАГЫ НЕГИЗГИ ДАТАЛАР

1914-жыл 21-март – Алыкул Осмонов азыркы Панфилов районундагы Каптал-Арык кыштагында кедей-дыйкандын үй-бүлөсүндө туулган.

1920–1925-жылдары – Пишпектеги балдар үйүнүн тарбиялануучусу.

1925–1929-жылдары – Токмоктогу № 2-балдар үйүнүн тарбиялануучусу.

1929-жылы – Токмоктогу интернаттын дубал газетасына биринчи ыры чыгып, ошондон тарта жазуу ишине дит коё баштайт.

1929–1932-жылдары – Фрунзедеги Борбордук педагогика техникумунун окуучуусу.

1929-жылы – А.С.Пушкиндин «Кышкы кеч» деген ырын которгон.

1930-жылы сентябрь айы – «Кызыл жүк» аттуу биринчи ыры «Сабаттуу бол» газетасына жарыяланган.

1931-жылдын кышында – Жусуп Турусбековдун демилгеси менен «Ленинчил жаш» газетасында болочок акындын ырларына арналып атайын бет уюштурулат.

1932-жылы – сүзөктөгөн өпкө оорусу күчөп, ооруканага көп жаткандыктан, педтехникумдагы окуусун андан ары уланта албай калат.

1932-жылы – Аалы Токомбаевдин жардамы менен «Чабуул» журналына кызматка орношкон.

1932-жылдын аягы-1933-жылдын баш ченинде – Аалы Токомбаевди ээрчип, адегенде Ташкентте өткөн азиялык РАПШтын жыйналышына, анан Москвада өткөн жазуучулардын жыйналышына барат. Экөөнүн Москванын борбордук аянтында катар туруп түшкөн сүрөтү «Правда» газетасына басылып чыккан.

1933-жылы – Педтехникумда окуган.

1933-жылы алты ай – «Ленинчил жаш» газетасынын редакциясында эмгектенет.

1934-жылы жазда – Кыргызстан жазуучуларынын I съездине добуш берүү укугуна ээ делегат катары катышат.

1934–1936-жылдары – Кыргызмамбастын редактору.

1935-жылы, 15-март – Советтик Жазуучулар Союзунун мүчөлүгүнө кандидат болгон.

1935-жылы – «Таңдагы ырлар» аттуу биринчи ырлар жыйнагы жарык көргөн.

1935-жылы 15-март – СССР Жазуучулар союзунун мүчөлүгүнө кандидат.

1937-жылы – «Жылдыздуу жаштык», «Чолпонстан» деген жыйнактары жарык көргөн.

1938-жылы май айынан тартып Шота Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатыр» деген поэмасын эркин которууга баш-оту менен киришет.

1939-жылы 31-январь – СССР Жогорку Советинин Президиумунун Председатели М.И.Калинин кол койгон Указ менен советтик жазуучулардын биринчи тобунда «Ардак Белгиси» ордени менен сыйланган.

1939-жылы 9-апрель – СССР Жазуучулар союзунун мүчөлүгүнө кабыл алынат.

1939-жылы – Москвада өткөн Кыргыз искусствосу менен адабиятынын I Декадасына катышат. Ушул декадага даярдык көрүүнүн жүрүшүндө Москвадагы маданий жайлардын биринен ГИТИСТЕ окуп жаткан болочок колуктусу Зейнеп Сооронбаева менен таанышат.

1939-жылы – Грузин адабиятынын классиги Шота Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатыр» поэмасын которуп бүткөн.

1940-жылы – «Жолборс терисин кийген баатыр» котормосу Казань шаарынын басмаканасынан латын тамгасында китеп болуп чыгат.

– Ушул эле жылы «Лирика» аттуу китеп камдап, бирок өзүнө жакпагандыктан, кийинки жыл келгенде өрттөп таштайт.

1941-жылы август айында – Зейнеп Сооронбаевага баш кошот.

1941-жылы – согушка жөнөткүлө деп аскер комиссариатына өзү суранып барып, бирок врачтар өпкөсүнөн кургак учуктун ачык түрүн таап чыккандыктан, ал өтүнүчү орундалбайт.

1942-жылдын январынын соңунда – кызы Жыпар төрөлүп, бирок ал он беш күн гана жашап – февралдын башында чарчап калат.

1942-жыл – У.Шекспирдин «Он экинчи түн» драмасын которуп, ал 1943-жылы март айында Кыргыз драма театрынын сахнасына коюлат.

1943-жылдын август айында – Зейнеп Сооронбаева менен ажырашып кетет.

1945-жыл – чыгармачылыгынын жетилген курагын айкындаган «Махабат» жыйнагы жарык көрөт.

1945-жыл – Акын «1941–1945-жылдарда Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги каармандык эмгеги үчүн» медалы менен сыйланган.

1945-жыл – «Экинчи бригада» деген пьесасы Пржевальск областтык драма театрында коюлган.

1945–1946-жылдар аралыгында – У.Шекспирдин «Отелло» драмасын которуп, ал 1949-жылы өзүнчө китеп болуп чыгып, 1950-жылы Кыргыз драма театрынын сахнасына коюлган.

1945–1950-жылдарда – акын Чолпон-Ата шаарында жашаган.

1946-жыл – Аалы Токомбаев, Темиркул Үмөталиев менен бирге Сталиндик сыйлыкка көрсөтүлүп, бирок 1947-жылы анын жыйынтыгы аныкталганда сыйлыкка илинбей калат.

1946-жылы «Жаңы ырлар» деген китеби басмадан чыгат.

1947-жылы – «Балдар үчүн», «Менин жерим – ырдын жери» деген эки ыр жыйнагы жарык көрөт.

1948-жылы – анын котормосундагы А.С.Пушкиндин «Евгений Онегин» деген ыр менен жазылган романы өзүнчө китеп болуп чыгып, 1950-жылы – акындын көзү өтөөр алдында Кыргыз драма театрынын сахнасына коюлган.

1948-жылы апрель айында – ал кезде Жазуучулар Союзунун төрагасы Аалы Токомбаев Алыкул менен жаш акын Байдылда Сарногоевди тааныштырган.

1948–1949-жылдары кургак учук оорусу аябай өтүшүп кетет.

1949-жылы июнь айында – А.С.Пушкиндин Кыргыз жергесинде өткөрүлгөн 150 жылдык юбилейинде Чолпон-Атадагы пионерлер лагеринен А.Осмоновду Эрнис Турсунов сыртынан көргөн.

1949-жыл, 9-август – улуу акын А.Осмоновдун акыркы ыры жазылгын убак.

1950-жылы – Москвадагы «Советский писатель» басмасынан «Менин үйүм» деген ыр жыйнагы орус тилинде жарык көрөт.

1950-жылы, 12-декабрь – Алыкул Осмонов 35 жаш курагында учук оорусунун кесепетинен дүйнөдөн кайткан.

1950-жылы 19-декабрь – Кыргызстан жазуучулар Союзу тарабынан Сталиндик Сыйлыкка көрсөтүлөт.

1950–1951-жылдар – кийинки бир жарым жыл аралыгында жазган чыгармаларынын кол жазмасы уурдалып (!) кетет.

1959-жылы – Фрунзедеги эски Скотобазовская көчөсүнө Алыкул Осмоновдун ысымы берилген.

1967-жылы – 1964–1967-жылдарда басылган чыгармаларынын үч томдук толук жыйнагы үчүн акынга (өлгөндөн кийин) Кыргызстан Ленин Комсомолу сыйлыгы ыйгарылган.

1974-жылы – Каптал-Арыктагы мектепке «Алыкул Осмонов атындагы мектеп» деген Акындын ысымы берилген.

1979-жылы – Каптал-Арык айылындагы көчөгө акын А.Осмоновдун ысымы коюлган.

1984–1986-жылдары – «Кыргызстан» басмасында чыгармаларынын 3 томдугу чыгарылат.

1985-жылы – «Ленинчил жаш» гезитинин бетине «Алыкул Осмоновдун музейи» деген рубрика ачылган.

1986-жылы – Кыргызстан Жазуучулар Союзунун Алыкул Осмонов атындагы адабий сыйлыгы уюштурулган.

1988-жылы, 3-ноябрь – Фрунзе шаараткомунун № 545 чечими менен жаңы курулган № 68-мектепке, №9 китепканага акындын ысымы ыйгарылган.

1989-жыл 30-декабрь – «Алыкул – 75» мааракесин өткөрүү боюнча Кыргызстан КП БКнын токтому чыккан.

1990-жыл 18–25-октябрь – 75 жылдыгынын иш-чаралары өткөрүлдү. Каптал-Арыкта мемориалдык музейи ачылган.

1990-жыл, 9-февраль – Эл депутаттарынын Чолпон-Ата шаардык советинин аткаруу комитетинин чечими менен Чолпон-Ата шаарындагы № 2 орто мектепке акындын ысымы берилген.

1990-жылы, 16–18-майда – Кыргызстан Жазуучулар Союзу тарабынан жаш акындардын «Алыкулдун Акбозат» аттуу республикалык фести-

валы уюштурулган.

1990-жылы – Өзбекстандын Сыр-Дарыя облусунун Замин районундагы № 3 орто мектепке А.Осмоновдун ысымы коюлган.

1990-жылы – К.Бобулов түзгөн ырлар, поэмалар жыйнагы орус тилинде «Советский писатель» басмасында жарык көрөт.

1994-жылы – Алыкул Осмонов атындагы адабий республикалык Коомдун фонду түзүлөт.

1995-жылы – Панфилов аймагынын мамлекеттик акиминин токтому менен жаш акын жазуучулар үчүн А.Осмонов атындагы адабий сыйлыгы уюштурулган, ал токтомдун чечимдери кийин белгисиз себептер менен аткарылбай калган.

1995-жылы 15–21-мартта – Акындын 80 жылдыгы фонд тарабынан коомдук башталышта өткөрүлгөн.

1995-жылы – «Көл толкуну» ырлар жыйнагы «Сорос-Кыргызстан» фондусунда кыргыз, англис тилинде жарыяланган.

2000-жылы – Алыкул Осмоновдун 85 жылдыгы белгиленген.

2000-жылы – «Балдарга» ырлар жыйнагы кыргыз, орус, англис тилдеринде жарык көрдү.

2000-жылы – Улуттук валютанын Алыкулга арналган 200 сом номиналындагы банкноту чыгарылган.

2001-жылы – «Алыкулдун үй-борбору» коомдук бирикмеси тарабынан акындын үйүнө оңдоо-түзөө иши жасалган.

2002-жылы – Кыргыз чокуларынын бирине Алыкулдун ысымы ыйгарылган.

2003-жылы – Кыргыз маданиятына жана 20-кылымда руханий дүйнөгө кошкон салымы үчүн Алыкул Осмоновго КРнын Президентинин алтын медалы ыйгарылган.

2004-жылы – А.Осмоновдун айкели Улуттук китепкананын алдына орнотулган.

2014-жылы – Улуттук китепканага ысмы коюлган.

2014-жылы – 2 томдук чыгармалар жыйнагы жарык көрдү.

АЛЫКУЛ ДРАМАДА

1. «Ким болду экен?» бир актылуу пьеса – 1942-жыл;
2. «Чолпонбай» опералык либреттосу – 1943-жыл;
3. «Махабат» лирикалуу комедиясы – 1944;
4. «Ак мөөр» драмасы – 1944-жыл;
5. «Ракыя», «Экинчи бригада», «Корукчу Кооман» драмалары – 1947-жыл;
6. «Күмүш булак» драмасы – 1949-жыл;
7. «Жөнөш керек Меркеге» комедиясы;
8. «Көрүнбөгөндөр», «Баатырдын өлүмү», «Турсун сакчы», «Үч аяк» – пьесалары кол жазма түрүндө сакталып турат.

Осмонов «Экинчи бригада», «Ракыя», «Корукчу Кооман», «Махабат», «Ак мөөр» «Абылкасым Жанболотов», «Жөнөш керек Меркеге» аттуу драмалык чыгармалары, «Чолпонбай аттуу либретто жазып, кыргыз адабиятынын драматургия жанрынын калыптанышына өз үлүшүн кошкон. Пьесаларынын айрымдары театрларда коюлуп жүрөт («Махабат» ж.б.).

9. «Акын жана ажал» – Кадырбай Мамбетакунов.
10. «Алыкулга гүл десте» – Медет Сейталиев.
11. «Аян» – Бурул Кылчабаева.
12. «Махабат» А.Осмонов – Режиссер Бакен Кыдыкеева
13. «Отелло» В.Шекспир – Режиссер Н.Свистунов. Которгон Алыкул Осмонов.

АЛЫКУЛДУН РОЛУН АТКАРГАН АРТИСТТЕР

1. *Кыргызбай Осмонов* – КР эл артисти.
2. *Эгемберди Бекболиев* – КР эмгек сиңирген артисти.
3. *Чыңгыз Мамаев* – Театр жана кино артисти.
4. *Бусурманкул Одуракаев* – КР эмгек сиңирген артисти.

АЛЫКУЛ ЖӨНҮНДӨГҮ КИНО ТАСМАЛАР

1. «Акын» 1967. «Кыргызфильм» режиссер Мелис Убукеев.
2. «Алыкул» 1990. «Кыргызфильм» режиссер Лилия Орозбекова.
3. «Акын жана Ысык-Көл» «Кыргызфильм» режиссер Сагынбек Ишенов – анимациялык мультфильм.
4. «Толубай сынчы» «Кыргызфильм» режиссер С.Ишенов – анимациялык мультфильм.
5. «Мезгил жана Алыкул» режиссер А.Чотуева.

АЛЫКУЛ ПОРТРЕТИН ТАРТКАН ХУДОЖНИКТЕР

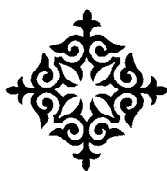
1. Гапар Айтиев
2. Игнатъев Александр
3. Теодор Герцен
4. Жамбыл Жумабаев
5. Сүйүнтбек Төрөбеков
6. Таалай Курманов
7. Аспек Бейшеев

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ АТЫНДАГЫ СЫЙЛЫКТЫН ЛАУРЕАТТАРЫ

1. Байдылда Сарногоев – акын
2. Рамис Рыскулов – акын
3. Анатай Өмүрканов – акын
4. Сагынбек Ишенов – сүрөтчү
5. Кадырбай Мамбетакунов – драматург
6. Памир Казыбаев – журналист
7. Бактыгүл Чотурова – акын
8. Кожогелди Култегин – акын
9. Мундузбек Тентимишов – журналист
10. Мукталы Асаналиев – акын жана котормочу
11. Калчабаева Бурул – драматург
12. Фатима Абдалова – акын
13. Атантай Акбаров – акын
14. Бектуруш Таабалдиев – акын
15. Сыдыгалиева Даражан – Алыкул музейинин директору.

**АЛЫКУЛДУН ЫРЛАРЫН ОРУС ТИЛИНЕ КОТОРУШКАН
КОТОРМОЧУЛАР**

1. М. Петровых
2. С. Липкин
3. С. Обрамович
4. В. Звягинцева
5. Е. Орловская.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ЖАРЫК КӨРГӨН ЧЫГАРМАЛАРЫ

Кыргыз тилинде: Тандагы ырлар: Ырлар жыйнагы. Китеп I.

Ф.: Кыргызмамбас. 1935. – 127 б; **Жылдыздуу жаштык:** Ырлар жыйнагы. Китеп 2. – Ф.: Кыргызмамбас, 1937. – 64 б; **Чолпонстан:** /Ырлар жыйнагы / Китеп 3. – Фрунзе-Казань, Кыргызмамбас, 1937. – 96 б; **Чыгармалар жыйнагы:** (3томдук). – Ф.: Кыргызстан, 1964–1967; Т.1. Ырлар. – 464 б; Т.2. Поэмалар, пьесалар, макалалар, каттар, легендалар. 1965. – 460 б; Т.3. Котормолор. 1967. – 660 б; **Чыгармалар жыйнагынын үч томдугу.** / Түз.: Ж. Алыбаев: Редкол.

Т. Үмөталиев ж.б. – Ф.: Кыргызстан, 1984-1986; 1. том. Ырлар, поэмалар, 1984. – 296 б; 2. том. Поэмалар, драмалар, легендалар. 1985. – 344 б; 3. том. Котормолор 1986. – 278 б; **Махабат:** /Ырлар/. – Ф.: Кыргызмамбас, 1945. – 74 б; **Менин жерим – ырдын жери:** (Ырлар). – Ф.: Кыргызмамбас, 1947. – 80 б; **Жаңы ырлар:** Ырлар жана поэмалар. – Ф.: Кыргызмамбас. 1947. – 84 б; **Балдар үчүн:** Ырлар. – Ф.: Кыргызмамбас, 1947. – 27 б; **Жаңы ырлар.** – Ф.: Кыргызмамбас, 1949. – 120 б; **Тандалма луу ырлар жана поэмалар** [Түзгөн жана баш сөзүн жазган Ш.Үмөталиев]. – Ф.: Кыргызмамбас, 1954. – 264 б; **Ата Журт:** (Жарыяланбаган чыгармалар) Түз. К. Асаналиев жана К. Укаев. – Ф. Кыргызмамбас, 1958. – 200 б; **РОССИЯ:** (Ырлар). – Ф.: Кыргызмамбас, 1964. – 16 б; **Ырлар жыйнагы** / Түз. Б. Алымов. – Ф.: Мектеп, 1965. – 82 б; **Балдар менен турналар:** Ырлар (Мектеп жашындагы кенже балдар үчүн)/Түз.: Б. Алиев. Ред. Д. Сулайманов. – Ф.: Мектеп, 1965. – 23 б; **Көл толкуну:** Тандалган ырлар жана поэмалар/ Ред. Т. Кожомбердиев. – Ф.: Кыргызстан, 1972. – 372 б; **Түлкү менен каздар:** (Мектепке чейинки балдар үчүн). – Ф.: Мектеп. 1973. – 19 б; **Пионер ыры:** Ырлар, Поэмалар, котормо. [Түз. А. Абдыраева. Баш сөзүн жазган Д. Сулайманов]. – Ф.: Мектеп, 1974. – 207 б; **Ырлар.** – Ф.: Кыргызстан. – 1974. – 62 б; **Толубай сынчы:** Ырлар, поэмалар/ Түзгөн жана баш сөзүн жазган Б. Алымов 2-бас. – Ф.: Мектеп. 1979. – 80 б; **Балдар жана турналар:** Ырлар. – Ф.: Мектеп, 1980. – 10 б; **Өчпөс жалын:** Ырлар, поэма. – Ф.: Кыргызстан, 1986. – 71 б; **Балдар ыры:** Бөбөктөр үчүн. [Сүрөтчүсү В. Герасимов]. – Ф.: Мектеп, 1988. – 16 б; **Көл толкуну = Waves of the lake:** Ырлар// Котор. Улгер Мэй. – Б., 1995. – 148 б; **Аккан суу. Live water:** / Ырлары кыргыз, англис тилдеринде/. – Б., 2000. – 42 б; **Балдарга = Детям. For children.** – Б., 2000. – 55 б; **Ырлар:** [Достук жөнүндө] // Достук үнү. – Ф., 1963. – Б. 126–131; **Жөнөш керек Меркеге:** [пьеса] // Клубдук сахна. – Ф.: 1966. – № 3. – Б. 76–96; **Жазуучулук баяным** /7 Ленинчил жаш. – 1967. – 28-сент. Эмгекке данк (Панфилов). 1990. – 17-окт; **Ырлар** // Маха-

бат: сүйүү ырлары. – Ф.: 1974. – Б. 79–88; Ырлар // Кыргыз поэзиясынын антологиясы. Т. 2. – Ф.: 1975. – Б. 127–156; **Жаз: Ыр**// Ленинчил (Ленин). – 1990. – 23 май; **Махабат: Ырлар**/ Түз. К. Өмүрзаков. – Ф.: Кыргызстан, 1990. – 52 б; **Адабияттагы зыяндуулуктун түп тамырын сууруп таштайлы** // Мезгил жана Алыкул. – Ф., 1990. – Б. 78; **Ак-Жар колхозу он жылдык тойго камынууда** // Мезгил жана Алыкул. – Ф., 1990. – Б., 75–77; **Менин окутуучум** [А.С.Пушкин жөнүндө]// Мезгил жана Алыкул. – Ф., 1990. – Б. 82–86; **«Манастын» мурасчысы** // Мезгил жана Алыкул. – Ф., 1990. – Б. 86–90; **Замана: Ыр**// Басууга даярдаган П. Казыбаев // Кыргыз руху. – 1993. – 31-март; **Покрышкинге: Орус калкым тууганым: Россия: Ыр** // Чүй баяны. – 1993. – 23-окт; **Грунья Савельевнага: Ыр** // Чүй баяны. – 1994. – 11-июль; **Ай Жамийла!: Ыр**// Кыргыз руху. – 1994. – 2 – дек. – № 29. – Б. 1; **Бизге түнөй кет: Тилек: Акын: Огуз жаш: Аялга: Ыр** // Асаба. – 1995. – № 20. – Б. 2; **Чын жолдош: Ыр** // Заман Кыргызстан. – 1995. – 22-дек. – № 50. – Б. 13; **Дагы: Фрунзе шамы. – 1989. – 23-март. – Б. 5.; Эркин Тоо. – 1999. – 22-дек. – № 100. – Б. 11; Алтын да бар, асыл да бар элдерде...: Ыр** // Асаба. – 1995. – 20. – Б.2; **Кыргыз көлү: Каламга: Ыр** // Заман Кыргызстан. – 1996. 13-сент. – № 37. – Б. 10; **Ата Журт: Ыр** // Заман Кыргызстан. – 1997. – 21-март. – № 12. – Б. 10; **Билбейм кандай: Ата-Журт; Гитар күүсү; Мен көлүмө келгенде; Ак куунун көрдүм учканын; Эскерме: Ыр** / Кыргызстан маданияты. – 1997. – нояб. – № 25. – Б. 3; **Бирге жүрөм, эне тилим кадырлайм: Зор «Манас» көлөмүнө жетпес ченем: Ыр** // Заман Кыргызстан. – 1997. – 24-январь. – № 4. – Б. 9; **Менин күнүм: Ыр** // Кыргызстан маданияты. – 1997. – дек. – № 26. – Б.3; **Кайыңды: Ыр** // Кыргызстан маданияты. – 1997. – дек. – № 28. – Б.7; **Сүйдүм сени: Ыр** // Кыргызстан маданияты. – 1998. – 15-январь. – № 2. – Б.1; **Ак кайың: Ыр** // Заман Кыргызстан. – 1999. – 9-апр. – № 6. – Б.6; **Унутпа: Ыр** // Чабалекей Доор. – 2000. – 5–17-май. – Б. 11; **Эр балык; Музыка; Жети-Өгүз: Ыр**// Кыргызстан маданияты. – 2002. – авг. – № 6. – Б.7.

Орус тилинде: Мой дом: Послесловие С.Липкина. М., Сов. Писатель. 1950, 155 с; Мой дом: Стихи. Составители. С.Фиксин и Кайсын Кулиев. Послесловие К.Кулиева. Ф., Киргизгосиздат, 1954, 136 стр; Избранное: Стихотворения. 1945–1949 гг. М., Сов.писатель, 1955, 184 стр. с портр; Избранное: Послесловие С.Дароняна. Составитель: К.Асаналиев, М., Гослитиздат, 1958, 304 стр.с портр; Отчий край: Стихотворения и поэмы: Пер.с кырг./Худож. Д.Джумабаев. – Ф.Кыргызстан, 1987. – 253 с.: ил; Россия: Стихи / Пер. И.Сельвинского, С.Фиксина. – Ф.: Киргосиздат, 1964. – 16 с. – Текст на русс. и кырг. яз; Избранное: Стихотворения и поэмы. – М.: Худож. лит., 1975. – 272; Синельников М. Мой Алыкул: [Стихотворения, поэмы А.Осмонова в переводе М.Синельникова] – Ф.: Адабият, 1990. – 111 с; Балдарга=Детям=For Children. – Б., 2000. – 55 с.: рис. – (рус, кырг, англ.яз.); Большой театр: Стихотворение / Пер. Н.Манухиной // Москва, – Ф., 1941. – с. 10–11; Песня: Стихи / Пер. Н.Манухиной // Поэты Киргизии. – М.: – Сов. писатель, 1946. – С. 51–52; Груне Савельевне: / Пер. В.Звягинцевой; Город Фрунзе / Пер. И.Сельвинского; Песня о дожде/ Пер. А. Глобы и др. стихи // Антология киргизской поэзии. – IV,:

Гослитиздат, 1957. – С. 284–304; Груне Савельевне: Стихи /Пер. В.Звягинцевой// Солнце дружбы. – Ф.: Киргизучпедгиз, 1963. – С. 154; **Родина моя**: Стихотворение //0 дружбе поем – Ф.: Киргизгосиздат, 1963. – С. 75; **Русский народ**: Стихи //Репертуарный – сборник: Для коллективов худож. самодеятельности. – Ф., 1963. – С. 24; **Русский народ**: //Солнце дружбы, – Ф.: Киргизучпедгиз, 1965. – С. 29–30; **Маляр**; Будь гостем: Стихи /Пер. С. Обрадовича // Песня, ставшая книгой: Рожденная Октябрем поэзия. – М.: Худож. лит., 1967. – С. 286–287; **Город Фрунзе**: Стихи /Пер. И.Сельвинского //Избр. произвед. сов. поэзии. Т. 2. – М.: Гослитиздат, 1969. – С. 229–230; **Русский народ**: Стихи /Пер. И.Сельвинского //Поем о Ленине, о партии: Стихи поэтов Киргизии. – Ф.: Кыргызстан, 1970. – С. 45–46; **Город Фрунзе**; Сила матери; Моему озеру и др. стихи /Пер. М.Синельникова, И.Сельвинского, Ю.Гордиенко //Голоса вершин: Стихи кирг. поэтов. – М.: Худож. лит., 1975. – С. 134–145; **Русский народ**: Стихи /Пер. И.Сельвинского // Памятник солнцу: Стихи поэтов Киргизии, посвящ. дружбе народов. – Ф.: Кыргызстан, 1975. – С. 16–17; **Груне Савельевне**: Русский народ; Если с гор срывается обвал; Памятник: Стихи //60 лет советской поэзии: Собр. стихов в 4-х т. Т. 4. Поэзия народов СССР. – М.: Худож. лит., 1977. – С. 560–562; **Твоя поэма**; Я корабль; Памятник: Стихи /Пер. с кирг. И.Сельвинского, М. Синельникова // Советская поэзия. Т. 2. – М.: Худож. лит.: 1977. – С. 205–206; **Будь гостем**: Стихи /Пер. С.Обрадовича // Киргизские писатели – детям. – Ф.: Мектеп, 1978. – С. 91–92; **Лиса и гуси**: Сказка /Пер. С.Токомбаевой // Киргизские писатели – детям. – Ф.: Мектеп, 1978. – С. 18–19; **Стихи о насекомых**: /Пер. М. Петровых // Киргизские писатели – детям. – Ф.: Мектеп, 1978. – С. 59–61; **Город Фрунзе**; **Русский народ**; Отчизна: Стихи / Пер. И.Сельвинского, М. Синельникова // Слушай мир: Стихи. – Ф.: Кыргызстан, 1980. – С. 161–166; **Город Фрунзе**; **Голос жизни**; **Русский народ** и др. стихи / Пер. М.Синельникова, Ю.Гордиенко, И. Сельвинского // Поучения: Стихотворения и поэмы. – Ф.: Мектеп, 1980. – С. 187–199; **Конь твой легок, золотой на нем убор...** ; Тридцатилетие; **Шота Руставели** и др. стихи /Пер. В.Богачева, М.Петровых, М.Синельникова и др. //Поэты Киргизии. – Л.: Сов. писатель, 1980. – С.495–545; **Я Видел Полет лебедей**; Не забывай; Учение беркута: Стихи /Пер. с кирг. В. Цыбина // Цыбин В. Струны сердца: Избр. пер. – М.: Сов. Россия, 1980. – С. 179–181; **Маляр**; **Будь гостем**; **Вынеумерли**: Стихи/Пер. с кирг. С.Обрадовича, В.Богачева // Песня, ставшая книгой: Рожден. Октябрем поэзия. – 3-е изд., доп./ Сост. и вступ. ст. Л.И. Климовича. – М.: Худож. лит., 1982. – С. 247–248; **Россия**; **Русской девушке**: Стихи /Пер. С.Фиксина //Фиксин С. Держу ответ: Стихи разных лет, пер. кирг. поэзии, о товарищах и товарищам по перу. – Ф.: Кыргызстан, 1982. – С. 89; **Русский народ**: Стихи/ Пер. с кирг. И. Сельвинского // **Союз нерушимый**: Стихи сов. поэтов/Сост. И.Милованов. – Саратов: Приволж. кн. изд-во, 1982. – С. 251–252; **Нас миллионы**; **Девушка – свобода**; Стихи/ Пер. М. Ронкина // **Наш Кыргызстан**: Стихи, очерки, рассказы. – Ф.: Кыргызстан, 1984. – С. 41–42; **Белая береза**: Стихи //Природа и человек: Сборник – Ф.: Кыргызстан, 1985. – С. 28; **Посадим сад**: Стихи //Природа и человек: Сборник. – Ф.: Кыргызстан, 1985. – С. 38; **Птицы улетели**: Стихи //Природа и чело-

век: Сборник. – Ф.: Кыргызстан, 1985. – С. 63; **Весенняя пахота: Стихи** / Пер. с кирг. В.Звягинцевой // **Время, вперед!**: Сб. стихов сов. поэтов. – М.: Худож. лит., 1986. – С. 355; **Русский народ; Город Фрунзе** / Пер. И.Сельвинского; **Отчизна** / Пер. М.Синельникова: Стихи // **Песни небесных гор: Октябрь в кирг. поэзии: Сборник.** – Ф.: Кыргызстан, 1986. – С. 69–72; **Мой учитель: Стихи** // Сов. Киргизия. – 1937. – 11 февр; **На Иссык-Куле: Стихи** // Сов. Киргизия. – 1937. – 24 окт; **Снова в горах: Стихи** / Пер. А.Тарковского // Сов. Киргизия. – 1938 – 6 мая; **Колыбельная песня: Стихи** / Пер. Л. Ошанина // Сов. Киргизия, – 1939. – 12 апр; **Колыбельная песня: Стихи** / Пер. Л. Ошанина // Киргизстан. – 1940. – № 2. – С. 113–114; **Юрта: Стихи** / Пер. И.Строганова // Киргизстан. – 1940. – № 1. – С. 138–141; **Да здравствует солнца! Да здравствует разум!** Стихи / Пер. Н.Манухиной // Сов. Киргизия. – 1941. – 9 нояб; **Письмо с фронта:** Отр. из поэмы / Пер. Н.Манухиной // Сов. Киргизия. – 1941. – 21 дек; **Да здравствует солнца! Да здравствует разум!** Киргизским кавалеристам: Стихи / Пер. Н.Манухиной // Киргизстан. – 1943. – № 4. – С. 23–26; **Кто это?** Поэма / Пер.С.Липкина // Киргизстан – 1946. – № 2. – С.98–100; **Песня:** Пер. Н.Манухиной. – В.кн: Поэты Киргизии, М., 1946, стр. 51–53; **Песня о молотье:** Стихи, / Пер. С.Фиксина // Сов. Киргизия. – 1946. – 31 июля; **Путь эпохи:** Стихи / Пер. Н.Бизюкова // Комсомолец Киргизии, – 1946. – 18 июля; **Русский характер:** Стихи // Сов. Киргизия. – 1946. – 9 июня; **С поля битвы:** Стихи / Пер. Н.Бизюкова // Комсомолец Киргизии, – 1946. – 10 сент.; То же // Ленинский путь / Ош/. – 1946. – 22 сент; **Я в сердце своем благодорность несу:** Стихи // Комсомолец Киргизии. – 1947. – 19 февр; **Виноград;** Киргизстан: Стихи / Пер. К.Кулиева // Сов. Киргизия. – 1948. – 20 июня; **Гром:** Стихи / Пер. Е.Орловской // Сов. Киргизия. – 1948. – 21 мая. **ЕДЕТ МОЙ ЗЯТЬ:** Стихи / Пер. Е.Долматовского // Мол. колхозник, – 1948. – № 8. – С. 23; **Жамиля:** Стихи // Кыргызстан. – 1948. – № 7. – С. 111. **ЖЕЛАНИЕ:** Стихи / Пер. Е.Орловской // Кыргызстан. – 1948. – № 4. – С.81; **Киргизстан:** Стихи / Пер. К.Кулиева // Сов. Киргизия. – 1948. – 20 июня; **Мой город:** Стихи / Пер. И.Сельвинского / Огонек – 1943. – № 48. – с. 3; **Нашим потомкам;** Сбор яблок; Поливальщик, поливальщик!; Камбаралы; Желание: Стихи / Пер. Е.Орловской // Киргизстан. – 1948. – № 6. – С. 80–81; **Старость;** Жамиля: Стихи / Пер. С. Обрадовича // Киргизстан. – 1948, – № 7. – С. 110–111; **Той, Которая копает свеклу:** Стихи / Пер. Е.Долматовского // Мол. колхозник. – 1948. – № 8. – С. 23; **Чистка зерна:** Стихи / Пер. Е.Орловской // Сов. Киргизия – 1943. – 3 окт; **Девушка в шелковом платье:** Стихи / Пер. Е.Орловской // Киргизстан. – 1949. – № 8. – С. 89–90; **Новый год:** Стихи / Пер. Е. Орловской // Сов. Киргизия. – 1949. – 1 янв; **Радость моя;** Нарын; Дни; Сегодня в колхозе праздник; Курманбай; Маржанкул; Молдокул: Стихи / Пер. К.Кулиева // Киргизстан, – 1950. – № 9. – С. 83–85; **Старая тетрадь;** Птицы улетели; Вода арыка ; Когда бы я вздумал в дальний путь уйти...; Помидоры: Стихи / Пер. Е.Орловской // Киргизстан. – 1950. – № 10. – С. 105–107; **Иссык-Куль-Нева:** Стихи / Пер. К.Кулиева // Комсомолец Киргизии. – 1951. – 28 янв; **Киргизистан;** **Иссык-Куль:** Стихи / Пер. К.Кулиева // Киргизстан – 1951. – № 2. – С. 157–158; **На земле, где я рожден:** Стихи / Пер. Е.Орлов-

ской // Комсомолец Киргизии. – 1951. – 1 февр; **Русский народ: Стихи** / Пер. И.Сельвинского // Сов. Киргизия, – 1951. – 14 янв; **Иссык-Куль – Нева: Стихи** / Пер. К.Кулиева // Киргизстан. – 1952, – №3. – С. 54; **Родной земле: Стихи** / Пер. К.Кулиева // Киргизстан, – 1952. – № 1/13/. – С. 3; **Русский народ: Стихи** / Пер. И.Сельвинского // Сов. Киргизия, – 1952. – 30 дек; **Хвастун; Ошибка: Сатир. стихи** // Киргизстан. – 1954. – №1/19/. – С. 113–114; **Москва: Стихи** / Пер. В.Потаповой // Сов. Киргизия, – 1957. – 25 окт; **Из поэтического наследия; Сила девушки; Еще раз о женщине; Бедный ягненок: Стихи** / Пер. С. Фиксина // Лит. Киргизстан. – 1958. – № 3. – С. 88–89; **Музыка; Две встречи: Стихи** / Пер. Р. Сеф, Б. Лейтина // Веч. Москва, – 1958. – 13 окт; **Хорошая отметка: Стихи** / Пер. Н.Глазкова // Московская правда, – 1958. – 25 окт; **Школа в горах:** / Пер. И.Волобуевой; **Голос жизни** / Пер. Ю.Гордиенко // Новый мир. – 1958. – № 10. – С. 124. **Посадим сад: Стихи** // Сов. Киргизия. – 1959. – 7 июня. **ДЖЕНИШБЕК: Стихи** / Пер. С. Фиксина // Сов. Киргизия. – 1960. – 5 мая; **Труд и песня; Будь гостем: Стихи** // Сов. Киргизия. – 1960. – 11-дек; **Родина: Стихи** воен. лет / Пер. Н. Чуковского // Сов. Киргизия. – 1961. – 22 июня; **Будь гостем: Стихи** / Пер. С. Обрадовича // Сов. Киргизия. – 1962, – 9 сент; **Русский народ: Стихи** // Сов. Киргизия. – 1962. – 7 сент; **Русский народ: – В.кн: Репертуарный сборник. Ф.: 1963, стр, 24; Героев орлиное племя: Стихи** // Заря коммунизма (Рыбачье) – 1963. – 27 окт; **Россия; Русской девушке: Стихи** / Пер. С. Фиксина // Сов. Киргизия. – 1963. – 11 окт; **Иссык-Куль: Стихи** // Ком. труд (Пржевальск). – 1964. – 30 ав; **Будь гостем: Стихи** // Комсомолец Киргизии. – 1967. – 5 дек; **Моя звезда; А что, если...: Стихи** / Пер. И.Волобуевой // Комсомолец Киргизии. – 1967. – 18 нояб; **Русский народ: Стихи** / Пер. И. Сельвинского // Сов. Киргизия. – 1967. – 11 нояб.; **То же** // Комсомолец Киргизии. – 1967. – 7 нояб; **Русский народ:** / Пер. И.Сельвинского ; **Посадим сад** / Пер. В.Потаповой; **Девушка в шелковом платье** / Пер. М. Петровых: **Стихи** // Комсомолец Киргизии. – 1967. – 21 окт; **Иссык-Куль: Стихи** / Пер. Н. Чуковского // Иссык-Кульская правда (Пржевальск). – 1971. – 18 мая; **То же** Ком. труд. (Пржевальск). – 1971, – 10 марта; **Русский народ: Стихи** / Пер. И. Сельвинского // Сов. Киргизия. – 1972. 24 сент.; **То же** // Сов. воин. – 1972. – № 13. – С. 24.; **То же** // Лит. Киргизстан. – 1972. – № 1. – С.11–12; **Старшему брату: Стихи** // Клуб и худож. самодеятельность. 1973. – № 22. – С.37; **Умчался сумрак тех дремучих дней...: Стихи** // Комсомолец Киргизии. – 1972. – 14 дек; **Помню в детстве – ты был темен...: Стихи** // Сов. Киргизия, 1974 -9 июня; **Пушкину: Стихи** / Пер. Н.Глазкова // Сов. Киргизия. – 1974, – 6 июня; **Дженишбек: Поэма** / Пер. М.Синельникова // Комсомолец Киргизии. – 1975. – 11 сент; **Дженишбек: Отр. из поэмы** / Пер. М.Синельникова // Лит. Киргизстан. – 1975. – № 5. – С. 107–109; **Памятник; Пржевальскому: Стихи** // Ленинский путь (Ош). – 1975, – 20 февр; **Русский народ: Стихи** / Пер. И. Сельвинского // Кыргызстан маданияты. – 1975. – 15 сент. – С. 2; **Сила матери; Проводы: Стихи** / Пер. М.Синельникова // Ленинский путь (Ош). – 1975. – 31 дек; **Месяц винограда: Стихи** / Пер. Е.Орловской // Сов. Киргизия, – 1977. – 4 сент; **Джайлоо: Стихи** / Пер. М. Ронкина // Сов. Киргизия. – 1980. – 28 сент; **Груне Савельевне: Стихи** / Пер. В. Звягинцевой // Про-

стор. – 1982, – № 12. – С. 13–14; **Любовь**; Кайынды; Потерянная тетрадь: Стихи /Пер. Н.Пустынникова //Лит. Киргизстан. – 1982. – № 2. – С. 48–52; **Озеро Иссык-Куль**; Мой Кырчын; Киргизский характер: Стихи/Пер. О. Шестинского //Лит. Киргизстан. – 1982. – № 6. – С. 28-30; **Поэту-Трибуну**: Стихи /Пер. Л. Аксельруда //Лит. Киргизстан,– 1983. – № 4. – С. 96; **Я долел рубеж, мне стало двадцать пять**; Радуга наши сердца – высятся новый дом; Память обо мне; Ответ на письма; Больших вершин искал и малых не достиг; Моей весне: Стихи /Пер. М.Ватагина //Лит. Киргизстан. – 1983. – № 4. – С. 58–60; **Твой дом**: Стихи /Пер. В. Шаповалова // Иссык-Куль правда (Пржевальск). –1984. – 31 марта; **Кулийпа**: Стихи /Пер. А.Никитенко //Лит. Киргизстан. – 1985, – № 3. – С. 9–12; **Не помещаюсь**: Стихи /Пер. Н. Пустынникова // Сов. Киргизия. – 1985. – 19 июля; **Река Тюп**; Счастье; Бахчевод; Ракия: Стихи /Пер. И.Фонякова //Лит. Киргизстан. – 1986. – № 7. – С. 10–11; **Разговор**: Поэма /Пер. И.Фонякова // Лит. Киргизстан. – 1987. – № 5. – С.3 б. ... **Что ж, прощай моя весна**; **Слова бессильны**: Стихи / Пер. С.Токомбаевой // Веч. Фрунзе. – 1987. – 24 янв; **Мечта о всеобщем мире**; Вольная песня; О странностях любви; Мой умный конь не слушает меня: Стихи /Пер. И.Фонякова //Лит. Киргизстан. – 1988. – № 12. – С. 17–18; **Сенокос**; К моей жизни: Стихи / Пер. И. Фонякова //Лит. Кыргызстан. – 1990. – № 10,– с.74–75; **Память обо мне**; Ответ на письмо: Стихи / Пер. М. Ватагина // Веч. Фрунзе. – 1990. – 29 мая; **Не знаю, что друзья в душе таят**: Стихи/ Пер. М. Ватагина // Учитель Киргизстана. – 1990. – 28 дек; **Груне Савельевне**; Иссык-Куль: Стихи / Пер. М. Синильникова// Сов. Киргизия. – 1990. – 20 окт; **Джайлоо**: Стихи / Пер. // Слово Кыргызстана. – 1991. – 21 марта. **Потерянная тетрадь**; Кайынды: Стихи / Пер. Н. Пустынникова// Эркин – Тоо – Свободные горы. – 1995. – 22 февр. – № 5. – с. 8; **От молодости сногу...:** Стихи //Слово Кыргызстана. – 1995,– 31 окт., 1 нояб. – с. 5; **Пушкину**: Стихи // Утро Бишкека. – 1999. – 5 июня. – С. б. **Река Тюп**; Иссык-Куль; Белая береза; Луне: Стихи /Пер. с кырг. // Веч. Бишкек. – 2000. – 12 дек. – С. 4.; **Город у подножья Ала-Тоо**: Стихи //Баку.– 1967,– 23 мая, – Азерб. яз; **Следопыт Толыбай**: Кирг. дастан.– Алма-Ата: Казгослитиздат, 1959. – 12 с. – Каз. яз; **Следопыт Толыбай**: Кирг. дастан /Пер. К. Жармагамбетова – Алма-Ата: Казгослитиздат, 1960. – 12 с. – Каз. яз; **Дети и журавли**: Стихи /Пер. с кирг. Н. Пустынникова. – Таллин: Ээсти раама, 1984. – 16 с. – Эст. яз; **Мечта**: Стихи /Пер. В. Чиряева //Крым. -1966. – 31 июля – Якут. яз; **Обучения орла**: Стихи /Пер. К. Туйарского II Эдэр коммунист.– 1966,– 31 июля. – Якут. яз; **Сила девушки**: Еще раз о женщине. Бедный ягненок. Пер.С.Фиксина. – Литер. Киргизстан, 1958, №3, стр. 88–89; **Дженишбек**: Отрывок из поэмы. Пер.С.Фиксина. – Сов.Киргизия, 1960, 8 мая; **Труд и песня**: Будь гостем. Пер. С.Обрадовича. – Сов.Киргизия, 1960, 11 декабря; **Русскому гостю**: Пер.С.Липкина. – Лит.Киргизстан, 1962, № 4, стр.12; **Героев орлиная песня**: – Заря коммунизма (Иссык-Куль), 1963, 27 октября; **Город Фрунзе**: (отрывок). – Чалкан, 1963, № 9, стр.5; **Груне Савельевне**: Пер.В.Звягинцевой. – В кн.: Солнце дружбы.Ф.: 1963, стр.154; **Родина моя**: – В.кн: О дружбе поем. Ф.: 1963, стр.75; **То же**: – В.кн: Солнце дружбы. Ф.: 1963, стр. 29–30; **То же**: – Киргизстан, 1940, № 11, стр. 113–114;

Киргизским кавалеристам: Пер. Н. Манухиной. – Киргизстан, 1943, № 4, стр. 26; **То же:** – Ленинский путь, 1946, 22 сентября;

Түркмен тилинде: Османов Аликул «Мениң йылдызым». /Гошгы/. Гыргыз шахыры /Совет әдебияты, 1973, № 9, сах 11–12; Осмонов Алыгул Фрунзе (Гошгы) Гыргыз шахыры. Тержиме әден Мамбет Сейидов. Совет әдебияты, 1972, № 12, сах 39–40.

Англис тилинде: Алыкул Осмонов. Балдарга. Детям. For children. – Б., 2000, 55-б; Осмонов Алыкул. Көл толкуну. Waver of the lake. Которгон Уолтер Мей. – Б., 1995, 148-б; Чымын-чиркей. (үзүндү). ... Которгон Б.Айтикулова. Б., 2006. 11б.

Акындын адабий-сын макалалары

Кыргыз тилинде: Адабияттагы зыяндуулуктун түп-тамырын сууруп таштайлы. Кызыл Кыргызстан, 1937, 26-сентябрь; **Шота:** Кызыл Кыргызстан, 1937, 26-декабрь; **Менин окутуучум;** (А.С.Пушкин). – Китепте: А.Осмонов. Чыгармалар жыйнагы. Т.2.Ф., 1965, 585–586-бет; **Сагынбай Орозбаков:** – Китепте: А.Осмонов. Чыгармалар. Т.2.Ф., 1965, 586–590-бет; **Манастын мурасчысы:** (С.Орозбаков, Ыбрай Абдракманов). – Китепте: А.Осмонов. Чыгармалар. Т.2.Ф., 1965, 590–594-бет.

Орус тилинде: Мой учитель (А.С.Пушкин). – Сов.Киргизия, 1937, 11 февраля;

Акындын кыргыз тилине которгон чыгармалары

Вересаев В. Пушкиндин турмушу. Ф., Кыргызмамбас, 1937, 96 бет. Текст латын тамгасында; **Вирта Я.** – Китепте: **Жылдыздуу жаштык.** Ф., 1937, 46–48-бет. Текст латын тамгасында; **Гейне Г. Денизге сүзүү.** – Май айында. – Китепте: Чолпонстан. Ф., 1937. 74–76-бет. Текст латын тамгасында; **Голодный М. Чапаевчылардын ыры.** – Китепте: Жалындуу жаштык. Ф., 1937, 25–26-бет; **Жыйырма сегиз.** – Китепте: 28-гвардиялык дивизия. Түзгөн: А.Осмонов. Ф., 1942, 24–36-бет; **Крылов И.А. Карга менен түлкү:** – Чочко бак түбүндө. Советтик Кыргызстан, 1944, № 11–12, 17–18-бет; **Крылов И.А. Тамсилдер.** Сүрөттөрү В.И.Канашевичтики. Фрунзе – Казань, Кыргызмамбас, 1937, 38-бет. Текст латын тамгасында; **Крылов И.А. Түлкү менен жүзүм:** – Кандек. – Жаян, Аккуу, Чаян. – Карга менен түлкү. – Жемиштүү бак түбүн казган чочко. – Маймыл менен Көз айнек. – Карышкыр менен Турна. – Квартет. Соттуу болгон Балык. – Күзгү менен Маймыл. – Китепте: Чолпонстан. Ф., 1937, 50–73-бет. Текст латын тамгасында; **Кулиев К. Жол ыры.** – Советтик Кыргызстан, 1947, № 10, 21-бет; **Лебедев-Кумач. Көңүлдүү балдардын маршы.** – Китепте: Жалындуу жаштык. Ф., 1937, 10–11-бет; **Лермонтов М.Ю. Качкын.** – Советтик адабият жана искусство, 1941, № 7, 30–32-бет; **Маршак С. Жалкоолор жана Мышык.** – Сүрөттөрү: А.Пахомовдуку. Ф., Кыргызмамбас, 1937. 8-бет. Текст латын тамгасында; **Маршак С. Өрт.** – Сүрөттөрү В.М. Канашевичтики. Фрунзе – Казань, Кыргызмамбас, 1938. 12-бет. Текст латын тамгасында; **Маяковский В. Жакшы.** – («Жакшы» поэмасынын акыркы глава-

сынан) – Советтик адабият жана искусство, 1940, 13–15-бет; Муталиев К.Л. (Индус акыны). Тоо кызы. Жаштыгыма. – Китепте: Жалындуу жаштык, Ф., 1937, 12–18-бет; Навои А. Лейли менен Мажнун. Поэма. Кириш сөзү А.Токтомбаевдики. Которгондор: А.Осмонов ж.б. Ф., Кыргызмамбас, 1948, 119-бет. Сүрөтү менен; Навои А. Мажнундун Лейлиге жазган каты. – Советтик Кыргызстан, 1948, № 4, 43–48-бет; Низами. Хосров – Ширинден үзүндү. – Советтик Кыргызстан, 1947, № 9, 15-бет; Перро. Жомоктор. Сүрөттөрү Дореники. М., Л., Бүткүлсоюздук Лениндик Коммунисттик жаштар Союзунун Борбордук Комитетинин Балдар адабиятынын басмасы. 1937. 30-бет. Тексти латын тамгасында; Пушкин А.С. Бир гүл. – Китепте: Жылдыздуу жаштык. Ф., 1937. 27-бет. Тексти латын тамгасында; Пушкин А.С. Кышкы кеч. – Китепте: Жалындуу жаштык. Ф., 1937, 44–45-бет; Пушкин А.С. Евгений Онегин. – Ыр менен жазылган роман. Ф., – Кыргызмамбас, 1948. 160-бет; Пушкин А.С. Поп жана анын кызматчысы Балда жөнүндө жомок. – Сүрөттөрү. А.Канашевич; Фрунзе – Казань. Кыргызмамбас. 1937, 16-бет. Тексти латын тамгасында; Руставели Ш. Жолборс терисин жамынган баатыр. – Фрунзе – Казань. Кыргызмамбас, 1940. 374-бет; Дагы: Ф., 1951, 332-бет; Дагы: Ф., 1956, 332-бет.; Чуковский К. Федоринанын шору. Сүрөттөрү В.Канашевичтики. Фрунзе – Казань, Кыргызмамбас 1938, 18-бет. Тексти латын тамгасында; Шекспир В. Отелло Ыр менен жазылган трагедия. (Венециялык маврдын трагедиясы). Ф., Кыргызмамбас, 1949. 152-бет; Чыгармалар жыйнагы: Т.З. Котормолор. – Ф.: Кыргызстан, 1967. Мазм.: Х.Б. Муталиев /Ырлар/; Я Шиваза, Кытайдагы энеме: /Ыр/; Лебедев – Кумач, /Ыр/; М.Голодный /Ыр/; А.С.Пушкин /Ырлар/; Гейне Г. /Ырлар/; М.Ю.Лермонтов /Ырлар/; Михаил Светлов. /Ырлар/; Крылов И.А. /Тамсилдер/; С.Маршак /Ырлар/; К.Чуковский /Ыр/; В.Шекспир. Драмалар: Отелло; Он экинчи түн; А.С.Пушкин. Евгений Онегин; Алишер Навои. Лейли менен Мажнун (үзүндү); Низами. Хосров менен Ширин (үзүндү); Низами. Хосров менен Ширин (үзүндү); В.Вересаев. Пушкиндин турмушу; Чыгармалар жыйнагынын үч томдугу. Т.З. Котормолор. – Ф.: Кыргызстан, 1986. Мазм.: М.Ю.Лермонтов /Ырлар/; Жалгыздык; Туткун; Жел кеме; Кош бол, кайран Россия, Арча, Качкын; И.А.Крылов Тамсилдер: Бака менен өгүз, Жаян, Аккуу, Чаян, Түлкү менен жүзүм, Кандек, Карга менен түлкү. Жемиштүү бак түбүн казган чочко, Маймыл менен көз айнек, Карышкыр менен турна, Квартет, Күзгү менен маймыл, Балык менен эшек, Эшек, Кан тешер чычкан менен арчычкан, Карышкыр менен козу, Короз менен күкүк, Чегиртке менен кумурска, Кара чыйырчык, Чал менен ажал, Эки чымын, Соттуу болгон балык; Генрих Гейне. /Ырлар/: Деңизге сүзүү; гейнеден. А.С.Пушкин. /Ырлар, поэмалар/: Кышкы кеч, Бир гүл, Поп жана анын кызматчысы Балда жөнүндө жомок, Евгений Онегин (Ыр менен жазылган роман). В.Шекспр. /Пьеса/: Он экинчи түн.

НОТАГА ТҮШҮРҮЛГӨН ЫРЛАРЫ

«Фрунзе мой». Обону Аманбаев А., атк. Сатаева Г.

«Музыка». Обону Аманов Эрмек, атк. Сайитбекова Венера.

«Жашчылыктар кала берди кол булгалап». Обону Ашырахманов Бакыт, атк., Садыкова Саламат.

«Сулуу кыз». Обону Бектурганов Таалай, атк. Бектурганов Таалай.

«Жалжалым». Обону Букалаев Камчыбек, атк. Каримов Султан.

«Жалжалым ой». Обону Камчыбек Букалаев, атк., Улукмырза Полотов.

«Түнкү кайык». Обону Камчыбек Букалаев, атк., Майрамбек Темирбеков.

«Түнкү кайык». Обону Камчыбек Букалаев, атк. Анарбек Ибраев жана Тамара Исабекова.

«Саанчы жеңе». Обону Насыр Давлесов, атк., К. Токтогулов, Г. Валиулине.

«Келсем жоксун сүйгөнүм». Обону Жайлообек Жалгасынов, Д. Жалгасынова, К. Сартбаева, Назира Тойгонбаева.

«Орус эли». Обону А. Жаныбеков, атк., К. Чодронов, А. Нуртазин.

«Замандашыма». К. Досманбетова, атк., К. Сартбаева.

«Музыка». Обону Азиз Жусупбеков, атк., К. Сартбаева.

«Үйлөнүү тою». Обону Т.Имашов, атк., А.Сапаралиев, М.Кадыршаев.

«Музыка». Обону Жумакадыр Каныметов, атк., «Ак-Шоола» балдар хору.

«Кыргыз көлү». Обону Жумаш Касымбеков, атк. Б. Бейшеналиева атындагы Искусство институтунун хору.

«Кыргыз көлү». Обону Тобокел Кашкарбаев, атк., Чынара Токтоналиева.

«Сулууга». Обону Асан Керимбаев, атк., Улукмырза Полотов.

«Сени сүйөм». Обону Дүйшөнбек Кыдыков.

«Музыка». Обону Лузанова Екатерина, атк., Эркин Касымов.

«Не забывай». Обону Лузанова Е., атк., Эркин Касымов.

«Ай, Джамия». Обону Абдылас Малдыбаев.

«Алыкулдун күйгөнү». Обону А. Малдыбаев, атк., А. Малдыбаев.

«Биздин койчу Койлубай». Обону А. Малдыбаев, атк., К. Токтогулов.

«Бекенбиз». Обону А. Малдыбаев, атк. А. Малдыбаев.

«Гүл заманым Фрунзе». Обону А. Малдыбаев, атк., А. Тентимиров.

«Жар көрөлү». А. Малдыбаев, атк., кырг. теле хору.

«Замандашыма». Обону А. Малдыбаев, атк., А. Малдыбаев.

«Москва». А. Малдыбаев, атк., Салима Бекмуратова.

- «Музыка». А. Малдыбаев, атк., К. Чодронов.
 «Паровоз». А. Малдыбаев, атк. Д. Жалгасынова.
 «Фрунзе – город мой». А. Малдыбаев, атк., Ч. Токтоналиева.
 «Эгер болсо». А. Малдыбаев, А. Малдыбаев.
 «Музыка». Обону Абдыкулан Мошоев, атк. Дариха Жалгасынова
 «Бешик ыры». Обону Калый Молдобасанов, атк. Салима Бекмуратова
 «Бешик ыры». Обону Калый Молдобасанов, атк. Г.Момушова
 «Калыбельная». Обону К.Молдобасанов, атк. К.Сартбаева
 «Ак кайың». Обону Жамиля Муратова, атк. Жамиля Муратова
 «Таарынба». Обону Жамиля Муратова, атк. Асель Турдалиева
 «Түнкү кайык». Обону Жамиля Муратова, атк. Стамкүл Турдалиева
 «Боз бала». Обону Фаттах Назаров, атк. Салима Бекмуратова
 «Сулууга». Обону Фаттах Назаров, атк. А.Нуртазин
 «Сулууга». Обону Асанкалый Керимбаев
 «Музыка». Обону А.Нурманбетов, атк. З.Абдубачаев
 «Фрунзе». Обону Т.Сайталиев, атк. Т.Сайталиев
 «Кыялдануу». Обону К.Тагаев
 «Жарашыктуу замана». Обону А. Темиров, кырг. радио и ТВ хору.
 «Табият жана музыка». Обону Абидин Темиров, атк. Каныйкей Эралиева
 «Жар көрүү». Обону Аскар Тулеев, атк. кырг мам. хору.
 «Капалантты акынды». Обону Аскар Тулеев, атк. Сейдакмат Токтоналиев.
 «Жаштар ыры». Обону Аскар Тыналиев, атк. хор. Мукаш Абдраев атындагы республикалык атайын орто музыкалык мектеп интернатынын тестиерлер хору.
 «Кумурска менен ийнелик». Обону Аскар Тыналиев, атк. Ак-Шоола хору.
 «Кыздар үнү». Обону Аскар Тыналиев, атк. Кыр.Респ. Мам-к үн жана сын алгысынын хорундагы аялдар тобу.
 «Отуз жаш». Обону Дүйшөнбай Үкүев, атк. Дүйшөнбай Үкүев. «Отуз жаш» ырына улап обончу жана аткаруучу КР эмгек сиңирге артисти Сыймык Бейшекеев обон чыгарган.
 «Ата Журт». Обону Шамшыбек Өтөбаев, Аранжировкалаган Эрик Кадырбаев. синтеза хордун коштоосунда.
 «Бешик ыры». Обону В.Ферс, атк. Г.Валиулина.
 «Келсем жоксун». Обону Т. Эрматов, атк., М. Муратова.
 «Сагындым». Обону Владимир Янковский, атк., Акматалы Тенти-мишев.
 «Самолет». Обону Аскар Тыналиев, М. Абдраев атын. хору аткарат.
 «Физкультурниктердин маршы». Обону Н.Назаров.
 «Жамийла». Обону А.Малдыбаев.
 «Алыкулдун күйгөнү». Обону элдик. Күүлөштүргөн А.Малдыбаев.
 «Баатыр эне». Обону А.Малдыбаев.
 «Жамгыр ыры». Обону К.Молдобасанов.
 «Жар көрүү». Обону А.Малдыбаев.
 «Замандашым». Обону А.Малдыбаев.
 «Кой төлдөтүү». Обону А.Малдыбаев.

- «Кызыл жүк». Обону А.Малдыбаев
 «Москва». Обону А.Малдыбаев
 «Фрунзе гүл замандын бала шаары». Обону А.Малдыбаев
 «Жамгыр ыры». Обону К.Молдобасанов
 «Саанчы жеңе». Обону Н.Давлесов
 «Аары». Обону А.Малдыбаев
 «Бак тигели». Обону А.Малдыбаев
 «Балдар менен турналар». Обону А.Малдыбаев
 «Жаачы». Обону А.Малдыбаев
 «Ийнелик». Обону А.Малдыбаев
 «Кара чыйырчык». А.Малдыбаев
 «Көгөөн». Обону А.Малдыбаев
 «Кумурска». Обону А.Малдыбаев
 «Самолёт». Обону А.Малдыбаев
 «Чегиртке». Обону А.Малдыбаев
 «Чиркей». Обону А.Малдыбаев
 «Чымын». Обону А.Малдыбаев
 «Замандашыма». Обону К.Досманбетова
 «Куштар». Обону А.Аманбаев
 «Пионер ыры». Обону А.Аманбаев
 «Ай Жамийла, Жамийла!». Обону А.Малдыбаев
 «Боз бала». Обону Назаров
 «Жар көрүү». Обону А.Малдыбаев
 Героиня мать. Обону А. Малдыбаев
 Красавица Жамиля. Обону А. Малдыбаев
 Красный обоз. Обону А.Малдыбаев
 Москва. Обону А.Малдыбаев
 О, когда. Обону А.Малдыбаев
 Смотрины нареченной. Обону А.Малдыбаев
 Современнику. Обону А.Малдыбаев
 Томление Алыкула. Обону А.Малдыбаев
 «Түнкү кайың» Обону Камчыбек Букалаев
 «Ата Журтум» деген ырына обончулар А.Жээнбай, Абидин Темиров
 жана Тынчтыкбек Раевдар үч обон чыгарышкан.
 «Ысык-Көлүм». Обону Жекшен Жетиген.
 «Ак кайың». Жекшенбек уулу Элдияр.

ААЛЫ – «Мага күлбө» деген ырында кездешкен ысым. Алишер Навоинин кыскартылып айтылышы. *Жаза алсам өз доорумдун чын китебин, Дайрадай тынбай аккан эрдиктерин. Жанымда жазган жазуум гүлдөп турса, Анда мен Аалы шерден алдуу шермин.*

«**ААРЫ**» – А.Осмоновдун балдарга арналган ырлар циклинин бири. Мындан тышкары бул циклге «Бак тигели», «Балдар менен турналар», «Жаачы», «Ийнелик», «Кара чыйырчык», «Көгөн», «Кумурска», «Самолет», «Чегиртке», «Чиркей», «Чымын» сыяктуу ырлар кирген. Аталган ырлардын бардыгына композитор А.Малдыбаев музыка жазып, жаш өспүрүмдөргө тартуулаган. Бүгүнкү күндө да алар жеткинчектердин сүйүктүү чыгармалары болуп келе жатат.

А – «Сүйүүнүн түрлөрү» ырында кездешкен ысым.

*«А» аттуусу мени көрүп кызарат.
«З» аттуусу мени көрүп кумсарат.
Ал кызаруу, ал кумсаруу – чын сүйүү,
Сүйүү күчү жүрөгүнө от жагат.*

АБДАЛОВА Фатима (1958) – акын, Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын лауреаты. Кыргыздын бул таланттуу акын кызынын ойчул, жүрөккө жетимдүү ырларынын ичинде «Алыкул үчүн ыйлагам» деген да ыймандай сырды айткан ыры бар.

АБДУКАИМОВ Узакбай (1909–1963) – котормочу, прозаик. Кыргыз педтехникумун 1929-жылы – Алыкул ал окууга келип кирген жылы бүтүргөн. Экөө калемдештик, за-

мандаштык жакшы мамиледе болгон. Өзгөчө, акын андан «Жолборстерисин кийген баатыр» поэмасын которуп жүргөн убагында көп кеңеш сурап, көп жардам алганын курбулары эскерип жазышкан.

1945–1947-жылдары Кыргызмамбастын редактору болуп иштеген. Ушул мезгилде ал Алыкул менен кайрадан чыгармачылык жактан кызматташып, анын 1947-жылы «Менин жерим – ырдын жери» аттуу китебинин жооптуу редактору болгон.

1947–1949-жылдары Кыргызстан Жазуучулар союзунун башкармасынын адабий кеңешчиси болуп турган убагында, акынга А.С.Пушкиндин ыр менен жазылган «Евгений Онегин» романын которууда да эң баалуу кеп-кеңештерин берген экен.

АБДУМОМУНОВ Токтоболот (1922–1989) – драматург, Кыргыз эл жазуучусу, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты. Өзү өмүр бою жогору барктаган акынды алгачкы мертебе кандай жагдайда көргөндүгүн дүйнөдөн өтөрдөн эки жыл мурун – 1987-жылдын май айында Кыргыз радиосу аркылуу уктурулган маегинде мындайча баяндаган:

«Айдай эже өзү кыргыздын жакшынакай, муңайым, өңдүү-түстүү, кичипейил, боорукер кыздарынан болчу. Ал киши биздикине көп келчү. Көрсө, Алыкул агай Айдай эжеге ошол кезде ашык болуп жүргөн турбайбы. Мен анда медтехникумда

окуп жүргөн кезим. Алыкул агай менен мына ошондо аздыр-көптүр таанышып калдык. Мени бирде Токтоболот десе, бирде Токуш, бире «кара тоголок» деп койчу. Мага ал абдан эле улгайып калган кишидей көрүнөр эле. Узун бойлуу, карылуу, олбурлуу, өңү бир аз сертирээк, ал эми күлгөндө, бүркөө күндө жарк этип күн чыга калгандай, өзгөчө жарк дей түшөөр эле».

Ал эми башкы каарманынын атын Алыкулдун чарчап калган кызынын атынан – Жыпаргүл деп койгон.

Т.Абдумомунов сүйүктүү акын агайына атайын арнап чыгарма жазбаса да, анын «адам таң кала турган жаркын элесин пьесаларымдын биринде чагылдырып калтырсам» деген аруу тилегин А.Осмонов дүйнөдөн өткөндөн 6 жылдан кийин – 1956-жылы жазылган «Атабектин кызы» деген драмасында жүзөгө ашырган.

Эмесе, ушул драманын негизги каармандары – Асыл менен Жыпаргүлдүн психологиялык мүнөздөгү курбулук диалогдоруна көңүл бурсак:

«... АСЫЛ: (китепти алып): – Качан келсем, Алыкул агайды окуп жатканыңды көрөм.

ЖЫПАРГҮЛ: – Эмнеси бар экенин билбейм Асылжан, мен аны окуган сайын окугум келет. Мурдагы күнү керели кечке ыйлап отурдум.

АСЫЛ: – Эмнеге?

ЖЫПАРГҮЛ: – Алыкул агай көлгө кетти.

АСЫЛ: – Ден соолугу начар экен деп, баягы күнү эле биздин университеттин балдары кейип отурушканын уктум эле.

ЖЫПАРГҮЛ: – Коштошкону келиптир. Өңүнөн аябай азган. «Көл ысый элек, барганга эрте го, агай», десей, каадасынча жер карап, ойло-

но калды да, «жашоо үмүтү ой-боюма койбой айдап бара жатат. Чынында да менин үмүтүм БІсык-Көлдө гана калды» – деди ийнинен тынып. Аралдын аркы бетине сүзүп кеткен ак куу сымал, өмүр да кайрылгыс болуп сыза берет тура. Деги өмүрдүн кеч өткөнү жакшы, Жыпаш, көрүшкөнчө саламат тургула! – деп жөнөй берди. Терезенин жанына барып:

Билбейм, кандай, эмне ойдо
экен катарым,
Мен өзүмдүн тагдырыма капамын.
Заманымдын керегине жарабай,
Эрте кургап, муздап бара жатамын.

Билбейм, кандай, кайсы ойдо
экен катарым,
Мен өзүмдүн жазмышыма капамын.
Кыйын күндүн керегине жарабай,
Кыйган талдай сынып бара
жатамын.

АСЫЛ (ыйлап): – Эмне үчүн жакшы адамдарга илдет көп жабышат?

ЖЫПАРГҮЛ: – Өткөн жайда Алыкул агай экөөбүз көл жээгинде бирге болдук. Бар болгону бир гана күн.

АСЫЛ: – Бул жөнүндө айткан жок элең го, Жыпаш!?

ЖЫПАРГҮЛ: – Экөөбүз тең жылаңайлак жээктеги май кум менен кетип бараттык. Ай тийип турат. Бир жагымда көл, экинчи жагымда Алыкул агай сүйлөп келе жатты. Анын санаасы эмнегедир бөлүндү эле. Бирде ал живопись менен музыка жөнүндө сүйлөсө, бирде тоо боорундагы гүл менен алыскы галактика жөнүндө сүйлөп, биз көл жээктей жүрүп отуруп, Куу-Сеңирдеги пляжга барып токтодук. Чолпон-Атанын оттору көрүнбөйт. Айлуу асман, жыбыр толкундуу көл. Алыкул агай жана мен. Ошол учурда бүткүл аалам жалаң гана төртөөбүздөн турган шекилдүү эле...

АСЫЛ: – Эмнеге унчукпай калдың, андан ары эмне болду, айтсаң? Айтчы, Жыпаштай?

ЖЫПАРГҮЛ: – Андан ары эмне болгонун айтуу мен үчүн өтө кыйын, Асылжан! Алыкул агай көл жөнүндө жаңы жазган ырын окуп берип жаныма келди. Анан эки колуман алып акырын гана Жыпаргүлүм деди. Алыкул агайдын бой мүчөсү келишкени менен өңү серт эмеспи. Мен аны карадым. Тааныганым жок. Ал адамдан башкача сулуу болуп көрүндү. Өңү серт кишиге ошондой сулуулук кандай себеп менен, кандай учурда, качанга чейин берилерин мен билбейм. Анын өмүрү метеордун өмүрүндөй кыска, эч качан кайталанбас, бир гана адамга көрүнө турган сулуулук болду. Эмне айтайын дедиңиз эле, Алыкул агай, дегенимде, ал карылуу колдору менен мени өзүн көздөй тартты. Мен эмнегедир коркуп кеттим да, «коюңузчу агай», деп кучагынан суурулуп чыктым. Эмнеден корктым, кимден корктым, ай төбөбүздө, биз унчукпастан баягы эле май кумдуу жээк менен кайтып бара жаттык. Жымжырт, көлдүн толкундары гана шарп-шурп этет. Чолпон-Атага жакындаганыбызда Алыкул агай токтой калды да: «толкундар да өлөт» деди. Анан бир аз туруп «мүмкүн өлөр, өлөт, бирок алардын соңунан улам жаңы жаралгандары өзүнүн өлүмүн көздөй түрмөктөлүп келе берет» – деп кошумчалады. Мен башымды көтөрүп, Алыкул агайды тиктедим. Жок, менин алдымда отуздун кырын жаңыдан ашкан адам эмес, өмүр бою азап көрүп жүрүп мөгдөп калган чал тургансыды. Уйкудагы Чолпон-Атанын көчөсүн бойлоп, унчукпастан жүрүп отурдук. «Адам өзүнүн жаңылыштыгынан акыл табат, үйрөнөт, – деп Алыкул агай биз турган үйдүн эши-

гинин алдына токтой калды да: – Адамдын колу оңой менен жетпеген нерсе таза, барктуу, сулуу болорун мен бүгүн гана түшүнгөндөй болдум. Жакишы түш көрүп жат, Жыпаргүл» – деп колумду кысып жолуна түштү. Мен ал түндөн улуу кубаныч менен кошо улуу кейиш алып чыктым. Алыкул агай эмне кылып отурду экен азыр?! Үстөлүнө үңүлүп ыр жазып жатты бекен же терезенин түбүндө тык-тык жөтөлүп коюп көлдү карап отурду бекен?!

АБДУРАЗАКОВ Ишенбай (1937–2014) – көрүнүктүү мамлекеттик жана коомдук ишмер, дипломат. Алыкулду согуштан кийин Чолпон-Атадан көргөндө тестиер курактагы бала болгон. Бул унутулгус балалык таасири жөнүндө «Алыкул Чолпон-Атада» деген эскерүү жазып, ал «Алыкулга гүлдесте» аттуу жыйнакка кирген.

АБДЫКАДЫРОВА Субайылда (1935–2010) – акын, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер. Сүйүктүү акынына деген аздектүү мамилесин 17 жашында – 1952-жылдын 12-декабрында – анын жарыкчылыктан өткөн күнүнүн эки жылдыгында «Ленинчил жаш» гезитине жарыяланган «Алыкул Осмоновдун чыгармачылык жолу» деген макаласында эле таасын билдирген. Ал эми 24 жашында – 1959-жылы «Булак» аттуу биринчи ырлар жыйнагы чыгып, өзүнүн поэзиядагы изденүү чыйырын журтка эрте тааныткан акындын чыгармачылык жолунда «Алыкул» аттуу көлөмдүү поэмасынын жаралышы окурмандар тарабынан жылуу кабылданган.

АБДЫКАЛЫКОВ Жолдошбай (1935–2002) – акын, Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгынын лауреаты, Кыргыз Республикасынын мада-

ниятына эмгек сиңирген ишмер. А.Осмоновдун поэзия ааламына тасирленүү бала кезинен эле жүрөгүн ээлеп, 26 жашында – 1961-жылы жарык көргөн биринчи ыр жыйнагынын атын Алыкулдун биринчи китеби «Чолпонстанга» окшош кылып «Жылдызстан» деп атаган.

«Осмоновчул» акындын 30 жашында – 1965-жылы чыккан «Жашоо бүтпөйт» аттуу үчүнчү жыйнагына кирген «Мен Алыкул, Аалы эмесмин» деген поэзия күйөрмандарына жакшы белгилүү.

Өмүрүнүн бир топ жылдарын «Ленинчил жаш» гезити менен «Жаш ленинчи» журналындагы журналисттик жумушка арнап, ал эми 1976-1988-жылдары «Кыргызстан пионери» гезитинин редактору болуп иштеген акын А.Осмоновдун адабий мурасын балдарга жана жаштарга таанытууда чоң эмгек сиңирген. Анын ыймандай сыр түрүндө жазылып, «Ленинчил жаш» гезитинин 1975-жылдын 18-ноябрындагы санына басылып чыккан «Акындын сабагы» аттуу макаласы Алыкул өрнөгүн изилдегендер үчүн өзгөчө көңүл бурууга татыйт.

АБДЫРАХМАНОВ Ыбырайым (1888–1967) – «Манас» эпосун жазып алууда опол тоодой эмгек сиңирген адам, педагог, манасчы, көрүнүктүү фольклор изилдөөчү. Алыкул ал тууралуу залкар эпостун 1100 жылдыгын өткөрүүгө даярдык көрүү мезгилинде, 1947-жылдын 1-январында, Чолпон-Атада жүрүп «Манастын» мурасчысы» деген кенен чабыттуу макаласын жазган. Бул аталган макаладагы: «Эгер Ыбырайым ага ошончолук абийирдүүлүк, чын берилгендик жана маданияттуулук менен бул эпосту XX кылымдын улуу манасчысы Сагымбай Орозбак уулунан жазып калбаган болсо,

кыргыз эли ошондон айрылган болор эле. Бул укмуштуу вариант институттун алтын казынасына кирбей калган болор эле. Бул кишинин бөтөнчө эмгеги мына ушунда!» – деген саптар бүгүнкү урпактар тарабынан да терең колдоого ээ болгон өтө адилет, өтө айкын-так баа.

«АБЫЛКАСЫМ ЖАНБОЛОТОВ» пьесасында согуштан кийинки колхоз чарбасын чыңдоо маселеси көтөрүлөт. Колхозго стадион куруу, мончо маселеси көтөрүлөт. Колхозго стадион куруу, мончо куруу, колхоздун айдоо аянтын кенитүү маселелеринин тегерегиндеги адамдардын өз ара мамилелери, алардын карама-каршылыктары пьесанын негизги сюжеттик өзөгүн түзгөн.

Ошону менен бирге бул пьесада адамдардын көз караштарынын, түшүнүктөрүнүн ортосундагы кагылыш да абдан реалдуу чагылдырылган. Алты жыл бою айылына барбаган белгилүү акын Абылкасым Жанболотов бирге окуган жолдошу, партиянын райондук комитетинин секретары Василий Семеновичтин жана колхозчулардын чакыруусу боюнча өзүнүн туулуп-өскөн колхозуна келет. Абылкасымдын агасы Нуркасымдын колхоздо башкарманын председатели болуп иштеп, чарбаны өстүрүп, райондо жакшы эсепте жүргөн активдердин биринен экендиги пьесада баса көрсөтүлөт. Бирок, анын түшүнүгүндө уруучулук, жеп-ичүү сыяктуу зыяндуу көрүнүштөрдүн бар экендиги иниси Абылкасым ашкерелегенден кийин гана ачыкка чыгат. Согуштан кийинки алгачкы жылдары мындай зыяндуу түшүнүктөрдүн айрым бир адамдардын аң-сезиминен орун алгандыгы ошол учурдун кашкайган чындыгы болучу. Пьесада дал ушундай зыян-

дуу көз караштарга каршы күрөшүү идеясы бир кыйла күчтүү берилген. Бул күрөш көбүнчө Абылкасымдын жүргүзгөн активдүү аракеттерине байланыштуу көрсөтүлгөн.

Пьесада ошондой эле адабият, искусство маселеси да козголгон. Чыныгы искусство кандай болуу керек? Бул маселенин ажаты дагы да ошол эле Абылкасымга жана Бүбүштүн образына байланыштуу ачылып берилген. Бүбүш – Абылкасымдын үч жыл мурда ажырашып кеткен аялы. Кесиби – адабиятчы, илимпоз. Василий Семеновичтин чакыруусу боюнча жана илимий ишин өркүндөтүү максатында ал да Абылкасымдын колхозуна келип калат да, ал жерден Абылкасымга жолугуп, эски калдыкка биргелешип күрөшөт. Бүбүш Абылкасымдын ырларын катуу сындагандыгы үчүн аны менен араздашып, ажырашкан. Колхозчулар менен аралашкандан кийин Абылкасым өзүнөн кеткен кемчиликтерди сезип, акыры Бүбүшкө кайра баш кошууга ниеттенет. Василий Семеновичтин образы чыныгы демилгелүү, сезимтал, уюштургуч жетекчи коммунисттин турпатын элестетет. Айыл жергесиндеги эски калдыктарга каршы күрөшүүдө авторитеттүү адамдардын жүргүзгөн иштеринин канчалык таасирдүү болорун түшүнгөн Василий Семенович Абылкасым менен Бүбүштү бул максат үчүн зарыл болуучу мындай метод кыркынчы жылдар эмес, бүгүнкү күндө да канчалык жемиштүү болору өзүнөн-өзү түшүнүктүү болууга тийиш.

Эски уруучулук түшүнүктөн арыла албаган дүнүйөкор, мансапкор, өзүмчүл Нуркасым жалгыз эмес. Пьесада аны колдогон эскичил адамдар: партиянын райкомунун мал чарба бөлүмүнүн башчысы Жусубалиев

жана Нуркасымдын дүнүйөкор атасы Жаке. Пьесада булардын түшүнүгүнө чыныгы элдик таламды жактаган карапайым колхозчулар Мейизкан, Жүзүмкан, Кармыш, Керимдердин түшүнүктөрү карама-каршы коюлуп, алар турмуштук эпизоддордун ынанымдуу көрсөтүлүшү менен ого бетер бекемделген.

Кыскасы, «Абылкасым Жанболотов» пьесасы – жазылышы боюнча да, турмуштук меселелерди туура көтөрүп, аларды көркөм образдар аркылуу ачык, даана элестете алгандыгы боюнча да көңүлгө алууга арзый турган дурус драмалык чыгарма. Ал бүгүнкү театрдын талабына да кандайдыр бир денгээлде ылайык келе тургандай идеялык-көркөмдүк күчкө ээ.

АВТАНДИЛ – «Шота Руставелиге» деген ырында кездешкен ысым.

*Таризл – сен көргөндөй баа жетпес эр,
Автандил – жүзү жылуу акылман шер.
Туз талаа, бактуу калаа, тунук суулар...
Баары бар... Тинатин кыз үн салган жер.*

«**АВТОБУС**» (6/XI. 1946. Чолпон-Ата) аттуу ырда ат жаныбар канчалык күлүк болсо да техниканын чаңында кала турганын салыштырып көрүп, лирикалык каарман алыс чакырымдарды ылдамдык менен багындырган автобуска **агынан жарылып** ыраазы болду:

«...Кур ... кур... эткен моторундан садага, Сени айдаган шопуруңан автобус», – дейт.

АВТОГРАФ – жазуучунун өз колу менен жазылган ар түрдүү кол жазмалары, ошондой эле эстелик үчүн китептерге коюлган өз колун да автограф дешет. Салт боюнча өнүккөн маданияттуу элдерде улуу адамдардын, көрүнүктүү мамлекеттик ишмерлердин чоң окумуштуулардын, атактуу жазуучулардын,

искусство ишмерлеринин автографтары системалуу түрдө тыкандык менен жыйналып, топтолуп атайы архивдерде сакталат. Мисалы алсак, А.С.Пушкиндин автографтары Россия Илимдер академиясынын Орус адабияты институтунда (Пушкин Үйү – Пушкинский Дом) сакталып турат жана ошол эле жерде илимий изилдөө иштери жүргүзүлөт. Кыргыз улуттук илимдер академиясынын кол жазма фондусунда А.Осмоновдун, М.Элебаевдин, Ж.Бөкөнбаевдин автографтары сакталуу менен катар, илимий изилдөө иштери жүргүзүлүүдө. Автограф баарынан мурда акын, жазуучулардын чыгармаларынын ар түрдүү варианттарын салыштырып тактоого, нукура автордук текстти аныктоого реалдуу мүмкүнчүлүк түзөт.

«АДАБИЙ СЕКИДЕГИ АК ӨРГӨ». Автор: Н.Байтемиров // Советтик Кыргызстан, 1985, 19-июнь. – Кыргыз адабиятынын бардык жанрларында өз күчүн сынап, акын катары жакшы ырларды жаратып, элине тартуулаган Н.Байтемиров, кезегинде А.Осмоновдун акындык ордун адабияттын секисинен көрүп, «ырымды алба, жанымды ал» деп, өзүнүн өмүр жашоосун ырсыз элестете албаган, чыныгы акын экендигин белгилейт. Акындын чыгармачылык бөтөнчөлүгү да, артыкчылыгы да өзүнүн артынан көптөрдү ээрчиге алган, бирок анын акындык торунан күчтүү акын гана бошонуп чыга алат деп, Алыкулдун улуулугун, бийиктигин көрсөтүп турган устат акын экендигине өзгөчө баа берет.

АДАБИЯТ – басмадан басылып чыккан коомдук мааниси бар чыгармалардын жалпы аты. Саясий А., тарыхый А., техникалык А., илимий А., медициналык А. сыяктуу

кең мааниде айтылат. Тар маанисинде алганда, А. деп көркөм ад-тты түшүнөбүз. Көркөм А. – иск-вонун бир тармагы, сөз өнөрүнүн жазма түрүндө өнүккөн формасы. Ал көркөм сөз өнөрү катары элдин оозеки чыгармаларында пайда болуп, бийик деңгээлге көтөрүлгөн; жазмачийме ж-а китеп басуу чыккандан кийин азыркы калыбында өнүгө баштаган. Ал коомдук аң-сезимдин башка формаларынан (философия, илим, мораль, укук, саясат ж. б.) образдуу табияты, коомдук аң-сезимдин жалпы системасынан ээлеген орду, аткарган милдети м-н айырмаланат. Көркөм А. объективдүү дүйнөнү өз алдынча андап билет: тигил же бул коомдук ж-а турмуштук көрүнүштөрдүн негизги өнүгүш багыттарын элестүү формада чагылтат, аларды тарыхый келечеги м-н кошо карайт; адамдардын эстетикалык, рухий ж-а идеялык-тарбиялык жактан өнүгүшүнө өбөлгө түзөт; коомдук ж-а турмуштук көрүнүштөргө өз доорунун, саясий-идеологиялык, филос.-нравалык, эстетика-этикалык принциптери м-н идеалдарынын бийиктигинен туруп өкүм чыгарат, б. а., прогрессчил көрүнүштөрдү жактайт, терс көрүнүштөрдү ашкерелейт. Ал коомдук аң-сезимдин бир формасы болгондуктан, анын өсүп-өнүгүшү, бир формадан экинчи формага өтүшү коомдук-экон. формациялардын алмашуу мыйзамченемдүүлүктөрү м-н байланышта жүрөт. Мис., жазмачийме пайда болуп, ад-т жаралганга чейин, фольклордук (элдик оозеки) чыгармалар түзүлөт. Бардык эле элдер рухий өнүгүш тарыхында ушу жолду басып өткөн. Алсак, Октябрь рев-ясына чейин кыргыз элинин көркөм сөз өнөрү фольклор түрүндө жашаган. Фольклордук чыгармалардын тур-

мушту көркөм чагылтуу принциптери менен жазма профессионал адабияттын эстетикалык принциптеринин ортосунда байланыш, окшоштук менен бирге сапаттык айырмачылыктар болот. Жазма-чийме чыккандан кийин профессионал адабият түзүлөт. Көркөм А. өзүнүн тарыхый өнүгүш процессинде классицизм, сентиментализм, романтизм, сынчыл реализм өңдүү түрдүү көркөм методдордун баскычтарынан өттү. Дүйнөлүк көркөм өнүгүштө реализм У. Шекспирдин трагедияларында, 19-к-дагы француз адабиятында Бальзактын, Стендалдын, орус адабиятында А. С. Пушкиндин, Ф. М. Достоевскийдин, Л. Толстойдун чыгармаларында өзүнүн классикалык бийиктигине көтөрүлгөн. А. Осмонов, А. Токомбаев, Т. Сыдыкбеков, Ч. Айтматов ж.б-дын белгилүү чыгармалары кыргыз адабиятындагы ийгиликтердин күбөсү болду. Адабиятты адабияттаануу изилдейт.

АДАБИЯТ – БЫМАН САБАГЫ: (А. Осмоновдун жана Ч. Айтматовдун чыгармаларын V–XI класстарда окутуу боюнча методикалык колдонмо) (Б.: 1992. – 144 б.; Б.: 1993. – 142 б.) – адабиятчы, методист Абдыкерим Муратовдун китебинин аталышы. Бул китепте мектепте А. Осмоновдун «Неге кечигет», «Бүкөн», «Толубай сынчы», «Жеңишбек» деген чыгармаларын окутуунун жолдору жана ыкмалары иштелип чыккан.

АДАБИЯТТААНУУ – көркөм ад-ттын маңызын, анын өзгөчөлүгүн, пайда болушун, коомдук милдетин ж-а тарыхый-адабий процесстин мыйзамченемдерин изилдөөчү илим. Үч бөлүктөн турат: адабият теориясы, б. а. рухий ж-а көркөм ишмердиктин бөтөнчө формасы болгон ад-ттын өзгөчөлүгүн,

көркөм тексттин структурасын, адабий процесс м-н чыг. методдун факторлорун изилдейт; адабият тарыхы дүйнөлүк ад-ттын, улуттук ад-ттардын өнүгүп-өсүү процессин (а.и. метод, стиль, доор, багыттардын алмашуусун), айрым жазуучулардын чыг-лыгын иликтейт; адабий сын көбүнчө учурдагы чыгармаларды талдайт ж-а баа берет, ад-ттын коомдук турмуштагы эстетикалык маанисин ж-а ролун аныктайт.

АДАБИЯТТААНУУ ИЛИМИНЕ КӨЗ БОЕМОЧУЛУККА ЖОЛ БЕРИЛБЕСИН. Автор: К. Артыкбаев / / Ала-Тоо, 1961-ж. № 4, б-122-128. Макалада З. Мамытбековдун А. Осмонов жөнүндөгү макаласы жөнүндө сөз болот. З. Мамытбековдун макаласы Осмоновдун чыгармалары жөнүндөгү илимий процессти толук камтый албайт жана чектен өткөн көз боемочулукка жол берилген деген ой айтылат. Макаланын А. Осмонов жөнүндөгү салабаттуу «Очеркке» кантип кирип калгандыгы күмөн санатат. А. Осмоновдун Ысык-Көл жөнүндө эң таланттуу жазылган жыйырмадан ашуун ырлары бар экендиги белгиленет. Ал ырларда бир темада жазылгандыгына карабастан, ар түрдүү ойлорго, көркөм боекторго каныктырылгандыгын белгилейт. Ошондон улам акындын Ысык-Көл тууралуу жазган ар бир ыры адабиятчылар тарабынан акыйкат белгиленип жүргөндөй ар бири ар башка чыгарма катары кабылданат. Осмоновдун Ысык-Көл темасынындагы ырларынын касиети, артыкчылыгы да дал ушунда экендигин белгилейт.

АДАБИЯТТАГЫ ЗЫЯНДУУ-ЛУКТУН ТҮП ТАМЫРЫН СУУРУП ТАШТАЙЛЫ» Автор: А. Осмонов «Кызыл Кыргызстан» 1937-жыл. 26-ноябрь, № 221. – А. Осмоновдун

акын, кабарчы-журналист жана адабиятчы катарындагы калыптануу денгээлин, мезгилин жана коомдук турмушка карата мамилесин ушул көлөмдүү макаласы баамдоого, баалоого негиз түзүүчү булактардан. Албетте, СССР тарых майда-нында майтарылып калгандан кийин адабият тарыхы да кайрадан талданып, толукталып электен өткөрүлүп жаткан чакта бул маалыматтык макаланын да ар тараптуу изилдениши зарыл.

Бул макала бир беткей, бир тараптуу же атайын тапшырма негизинде жазылгандай туюлат. Ошол убактагы репрессиялык толкундардын үштү алып турган мезгилинде ачык жана баталдык менен мынчалык борбордук, болгондо да партиялык басма сөзгө жазуучулар союзун, анын жетекчилигин жана айрым акын, жазуучулардын өзүн кошо сындап жазуу чындыгында оңойго турбагандыр. Убагында өзүнө ар кандай жардам, кеңештерин берген калемдештерин алиге жазуучулар союзуна мүчөлүккө өтө элек жаш акындын атуулдук эрдиги болгону же ал аркылуу башкалардын мүдөөсү чагылдырылганбы...

Бирок эки маселе – фольклор жана жаш таланттарга камкордуктун жоктугу туура эле козголгону талашсыз.

Элдик дастандарда, башка оозеки байлыктарды чогултууда кемчиликтер кетирилгени, көптөгөн таланттарга такыр эле көңүл бурулбаганы айтылат. Ал турмак Токтогулдун 75 жылдыгына карата эч даярдыктын жоктугу, болгону 2,5 басма табак көлөмүндөгү майда ырлары гана басмага берилгени фольклорго түшүнбөгөндүктүн, эл ырчыларын шылдың кылуунун далили дейт. Буга А.Токомбаев жана правлениянын

мүчөлөрү: Бөкөнбаев, Турусбеков, Маликов, Дөгдүров ж.б. элдин байыркы, жаштардын келечек кенчи фольклорду жыйноодо көрүнө кыянатчылыгы деп, Тоголок Молдо, Жаныбай Кожеков (манасчы), Барпы ж.б. Фрунзеге 1936-жылы өткөрүлгөн элдик олимпиадага келишкенде Жазуучулар Союзу эч кандай кеңешүү да өткөрбөгөнүн мисалдайт.

Жаштар менен иштөөдө А.Токомбаевдин сөзү менен иши дал келбестиги, Жоомарттын жаш жазуучулардын далайын кабинетинен кууп чыккандыгы, Кырбашев, Сасыкбаев ж.б. жазуучулар союздан четтетилип калгандыгы, К.Маликовдун кошоматчылдыгы, Тыныстановдун жакын досу, кеңешчиси деп айыпталган Ж.Турусбеков, Орозбековду өтө эле ашыра мактаган. Т.Шамшиев коммунист жазуучу Темиркулдун Жоомарттын катачылдыгына карата жасаган либералдык мамилеси, «Мен Горькийдей гуманист болом» деп улутчулдарга, эл душмандарына бирдей мамиле жасаган Токомбаевди кийинки жаш жазуучулар (Төлөн, мен) мактап, ага таасирленип жазганга айыптуубуз – деген маанидеги макала «жазуучулар адам жанынын инженери» деген улуу атакты актоого тийишпи деген чакырыкта аяктайт.

АДАМ – табият өнүгүшүнүн кыл чокусу, коом түзүп, цивилизация куруп, маданият күткөн жандуу, акыл-эстүү зат. Философияда жана илимде изилденип, искусстводо сыпатталып, бирок табышмагы толук жандырылбаган маселелердин бири.

Башка акын-жазуучулар сыяктуу эле Алыкул да адам темасына кайрылат. Бирок адамдын кайталангыс поэтикалык концепциясын түзгөн. Алыкул наристе кезинен тоголок жетим калып, кийин айыккыс

дартка кабылган. Бул жагдайлар да акындын адам маселесин курч жана терең кабыл алышына себеп болгон. Анын ою боюнча

*«Бири бирин жыга албайт,
Багынтсам деп өзүнө,
Турмуш менен адамзат –
Бири – баатыр, бири – дөө».*

«Адамзат» аталган белгилүү ырында «Адам деген картайгыч тура бечара» (кийинки саптарында «чарчагыч», «оорукчан», «көп өлгүч», «баласаак», «өзүмчүл» тура деп улантат) – деп аяп, мүрөк суусун тапсам өзүм ичпей адамга берер элем дейт. «Адамга» деген ырында адам адамды сыйлайт, жыйнайт, кыйнайт, бирок адам өлбөс болбогон соң, бир күнү ыйлайт деп кейийт. Айтылуу «Отуз жашында» өмүрдүн кыскалыгын, тагдырдын өлчөмдүүсүн, ал эми убакыттын учкулдугун белгилеп, «Кечээ гана тиги кырда жок эле, Кайдан чыкты боз ат минген отуз жаш?» деп таң калат. Кыргызда «Эр ортону – элүү» деген кеп бар. Ал эми Алыкул акын «эртелеп», отуз жашында эле жашоо – өмүрдүн сырына батып, жаратылышын түшүнүүгө күч үрөйт. «Байкуш жандын момундугун» белгилеп, бири өлсө, бири туулуп, адамзат көч улай берерине каниет кылат. Эң башкысы – өлүмдөн өч алып, өмүрдөн күчтүү, андан өжөр болушка чакырат. «Он беш жолу улам кайра туулуп, Он беш жолу жашарбасам карап тур!» – деп кайрат кылат. Акын чыгармаларында адамдын улуулугун да, байкуштугун да ырастайт. Карылыкка моюн сунбай, өмүр өтөрүн көрмөксөн болуп, «адам өзүн өзү алдайт», бирок «ак сөз» ушу – өлбөс жан жок. Башынан кайгылуу тагдыр кечирген, трагедиянын даамын кана таткан Алыкул адам жашоосунун татаалдыгын, табышмактуу-

лугун түшүнүшкө поэтикалык туюмун жана акылын аябай жумшайт. «Кылым бүтүп, дүйнөдөн жок болсок да, Кайра кайтып жолугушчу жолдор бар» экенине ишенет. Адамдын эрдигин, балбандыгын анын адамгерчилигине, эмгегине, кийинки муунга калтырар мурасына байланыштырып карайт. Буга анын поэмалары, котормолору да күбө.

Алыкул адамдын көп кырдуу касиетин, сан түркүн сапатын белгилейт. «Майдын түнү» поэмасы: *«Ар башка, ар адамда ар кыл кыял,
Бирөө куу, бирөө момун, бирөө кыяр,
Бирөө март, бирөө шайыр, дагы бирөө –
Кызганчак, аялына жүрөгү тар»* деп башталат. Мындай антропологиялык – психологиялык мүнөздөмө Алыкулдун башка чыгармаларынан да учурайт.

«АДАМГА» (16/II.1945. Койсары) аттуу ырында акын адамдардын ортосундагы достук, курбулук мамиленин сырларын, өмүрдүн маңызын, достуктун сыйын кубанычы менен бирге жоготуу трагедиясын да кыска нуска формада ачып берген.

«АДАМГА ЖОЛ». Автор: К.Зелинский // Кыргызсан маданияты, 1967-жыл, 13-октябрь №41, 6-10. (1965-жыл Дружба народов, № 4 стр. 246-247 которулду) Бул макала алгач орус адабиятчысы К.Зелинский тарабынан «Адамга жол» деген ат менен жазылып, 1965-жылы «Дружба народов» журналынын №4 санына жарыялангандыгы, андан 1967-жылдын 13-октябрында «Кыргызстан маданияты» газетасына которулуп басылгандыгы баяндалат. Макалада Алыкул Осмоновдун поэзиясында элдин улуттук мүнөзү тасын ачылгандыгын белгиленген. Анын чыгармаларындагы улуттук башат акындын лексикасынан да, устаттык менен пайдаланган фольк-

лордук жанрларда жана фольклордук поэтикада да, ыр өлчөмдөрү менен интонациясынан да ачык көрүнгөндүгү белгиленген. Алыкул Осмоновдун «Толубай», «Махабат», «Мырза уул менен Саткын», «Карагул» сыяктуу поэмалары жана легендалары улуттук формага жаңы мазмун сыйдыра алгандыгы менен салмактуу экендиги белгиленген. Ошондой эле Алыкул Осмоновдун ырларында жалпы адамзаттык ойду кендиги менен сүйүктүүлүгүнө басым жасалгандыгына өзгөчө маани берилет. Бардыгы жаратылыш да, сүйүү да, турмуш менен өлүм да анын поэзиясынын предмети болуп кызмат кылгандыгына басым жасалат. Алыкул Осмонов кыргыз турмушундагы жаңылыкты, социалисттик өзгөрүштү көрө билген жана аны зор поэтикалык күч менен жазган ойчул, баамчыл акын экендиги белгиленет, анын поэмалары жаз жытындай жагымдуу экендигине айтылат. Ошондой эле «Алыкул Осмоновдун лирикасы – кыргыз прозасындагы Чынгыз Айтматовдун повесттери менен аңгемелериндей эле кыргыз поэзиясындагы социалисттик реализмдин өнүгүшүндөгү жаңы кадам, адамдын рухий дүйнөсүн чебердеп жазууга бет алган жолдогу кадам» – деп татыктуу жана таамай белгилеген.

«АДАМДЫН АДАМДЫК ТРАГЕДИЯСЫ». Автор: Б.Усубалиев // *Кыргызстан маданияты.* – 1993, – 8-дек. – № 44–45. – Б. 8; 22-дек. – № 46. – Б. 8–9. (270) Автор А.Осмоновдун «Жибек кийген эрке кыз» ырын кайрадан үнүлө карап, талдоого алат. Өз убагында бул ырга карата белгилүү сынчы С.Жигитовдун макаласына кеңири талдоо жүргүзүп, ырды чыныгы поэзиянын мыкты үлгүсү катары баалагандыгына

токтолот. Автор С.Жигитовдун пикирине кошулуу менен, максатына ылайык, төмөнкү маселелерге көңүл бурарын айтат: биринчиден, ырдын табышмактуулугу, б.а., акындын айтайын деген негизги оюн (чыгарманын идеясын), сүрөттөлүп жаткан предметке карата автордун мамилесин аныктоонун өтө татаалдыгы, сөздөрдөгү семантикалык кыймылдын (маанилик катмарланыштын) оңойлук менен колго кармалбастыгы; экинчиден, ырдын көркөмдүк сыры, же карапайым (образсыз) сөздөрдөгү купуя сыр, татаалдык.

«АДАМЗАТ» (7/II. 1945. Койсары) аттуу ыры улуу гуманизмге сугарылган ыр. Адамзатка мүнөздүү касиеттердин баарын адамдын алсыздыгын, өмүрүнүн өтүп жатканын, оорукчандыгын, баласаактыгын белгилеп заттардын сузун берген адамды дени сак, күчтүү, кылып, жүрөк оору өксөө ордун, өзүн жаман көргөн адамдын жанын ажал алган жатса ошого жакын бергиси келет.

«АДИЛДИКТИН КУШУ» аттуу ырында акын эркиндик, тендик, калыстык орноткон кенеш бийлигин кыйыр мааниде адилеттүүлүктүн кушуна салыштырып, мин жылдардан бери акындар, адамзат акылмандары таба албай келген бул – баалуу күч кайда экен деп суроо коюп, ал Америкада, Европада эмес, Москвада мовзелейде уктап жаткан улуу адам дейт. Кеңеш бийлигин куру чакырыктар менен эмес, адилдиктин кушу деп метафоралуу образ жараткан.

АДЫБАЙ – «Ичке суу» деген ырында кездешкен ысым.

*Ишенбайлар, Адыбайлар дагылар,
Жумадилдер, барлыгы эстүү адамдар.
Жаш көчөгө биринчи тал тигишип,
Алтын жерге биринчи арык салгандар.*

АДЫШЕВА Тенти (1920–1984) – Кыргыз эл акыны. 1987-жылы (өзү дүйнөдөн өткөндөн кийин) жарык көргөн «Кылы үзүлгөн комузум» деген эскерме жыйнагында Алыкулдун дарттуу, оор абалына байланыштуу төмөндөгүлөрдү баян этет: «... Тууралган эт желип аяктап калган кезде эле Алыкул бошогон табагын, кашыгын алып бөлмөдөн чыгып кетти. Бир аздан соң мен артынан ашканага кирсем, плитанын үстүндөгү кайнап турган чайнектеги сууну алып, кашык, табагын чайкап жатыптыр. Мен чочуп кетип:

– Алыкул, коюңузчу, мен өзүм эле жууйм! – деп шашып калдым.

– Жок, мен өзүм жакшылап жууп койдум. Жаи балдарыңар бар эмеспи, – деп үстөлгө кашык, табакты коюп, чыгып кетти.

Мага бул кылыгы жүрөгүмө сайыла түштү. Аны өтө аяп, көңүлүм бузулуп турсам, Жоомарт кирип келди. Мен ага айттым. Жоомарт: «Ошенттиби? Алда байкуш ай!» – деп кейип кетти. Аркасынан кирдим.

Жоомарт Алыкулга жылмая карап:

– Алыкул ай... өтө эле аристократсың ээ, баарыбыздан аристократ сенсиң, – деп койду. Алыкул жылмайып, унчуккан жок...»

АЖЫБЕК КУУБАШ – «Мырза уул» поэмасында кездешкен ысым. Канжарды малган ким десең курдаш: Алтымыш ашкан Ажыбек куубаш...

Көк тикен ал ким? Ажыбек куубаш,
Анда жок көктөш, бир гана куураш.

АЖЫБЕКОВ Шаршенбай Усеналиевич – Алыкул таануучу 1956-жылы туулган. «Алыкул-100» мааракесин утурлап алгач 2012-жылдан баштап «Кыз-Жигит», «Сүйүү махабат», «Шамбала», «Кербен» гезит-

теринин беттерине автордук «Алыкулдун каармандары», «Алыкул жана сүйүү» жана «Алыкулдун кол тасмасындагы уламыштар» рубрикаларын ачып, сандан-санга Алыкулдун чыгармаларын окурмандарга жеткирип келди. 2013-жыл залкар акыныбыз Алыкул Осмоновдун «Ак бейит» уламышын улантып, «Ак бейит» аттуу тарыхый-көркөм чыгарма жазган. 2014-жыл «Алыкулдун Ак боз ат, аалам кезип баратат» илимий-даректүү баяндама китебин чыгарган. 2014-жыл 14-март Каптал-Арыктагы «А.Осмонов атындагы» орто мектепке, өз демөөрчүлүгү менен автордук Алыкул таануу адабият борборун ачкан. 2014-жыл «Ак бейит» тарыхый-көркөм чыгармасы боюнча радиопостановкасы, Кыргыз радиосунун алтын казынасына алынган. 2014-жыл «Көл жана акын» аттуу драмасын жана «Согуш жана жараланган акын» бир актылуу пьесасын мектеп окуучуларына арнап жазган. 2014-жыл Алыкулдун «Букентай» деген ырынын жаралуу сырын изилдеп, 1941-жылы туулган «Букентай» ыры мага арналып жазылган, деп жашап келе жаткан, бактылуу эки башка эжекелерибиз менен жолугушуп, алар жөнүндө макала жазган. 2014-жыл алп акыныбыз Алыкулдун обондуу ырларынын жыйнагын жарыкка чыгаруунун үстүндө иштеп жатат. 2014-жыл «Алыкул Осмонов атындагы коомдук фонддун» эсебине алгачкылардан болуп 10000 сом каражатын которуп берген. 2014-жыл «Алыкул-100» мааракесин уюштуруу комитетинин тең төрагасы болуп шайланган. 2014-жыл Алыкул Осмоновдун сөзүнө чыгарылган «Мен эмнеден уялам» деген обондуу ырдын аткаруучусу. 2015-жыл сөзүн өзү жазган «Көл жана

Алыкул» деген обондуу ырдын аткаруучусу.

АЗИЗ ПАДЫША – «Толубай сынчы» поэмасында кездешкен ысым. *Эртеси Азиз падыша, Толубай чалды – Вазирден тээ чакыртып жанына алды. Астынан эсеп жеткис жылкы айдатып, Ичинен тулпар тап деп кыйноо салды.*

«АЙ, БАЛАЖАН, БАЛАЖАН» – ыр 1946-жылы жазылган. Акындын бир нече жыйнактарына киргизилген. Акын «алтын орден», «күмүш орден» тагынган карапайым заводдун устасына суктанып, ырга салат. Саптары бири экинчисин ээрчип ырдын ритмикалык жүрүшү сакталган. Бери басты, мен бассам, // Колумду алды кол сунсам, // Он бешинчи заводдун, // Устасы экен сураам. // Ай, балажан, балажан, // Ай, балажан, балажан, – деп жазат акын. Лирикалык каармандын ой-сезимин толук ачуу үчүн, ырдагы эмоционалдуулукту арттыруу үчүн «ай, балажан, балажан» деген рефренди ыктуу пайдалана алган.

«АЙ, ЖАМИЙЛА, ЖАМИЙЛА» – 1946-жылдын 14-ноябрында Чолпон-Атада жазылып, биринчи жолу «Менин жерим – ырдын жери» жыйнагында жарыяланган ыр. Көлөмү 29 сап. Ырда мин центнерчил кызылчачы Жамийла деген кызга ашык болгон лирикалык каармандын жүрөк сыры нукура элдик ырлардын үлгүсүндө жаңы форма, таасын штрихтерди колдонуу менен абдан чебер айтылат. Маселен, «күндө көрөм» деп дегдеген ашыктыктын айынан камчысын да, күрмөсүн да кыздын айлында унтумуш болуп кеткен уяң мүнөз жигиттин арзуу сөзү ыр түрүндө кандай элестүү берилгенине монолог сонундагы мына бул саптар эң сонун далил болот:

*... Атактуу кыз Жамийла,
Биздин эл билген дайныңа,
Ашык болуп өзүңдү,
Күндө көрөм деп жүрүп,
Калп эле таштап камчымды,
Калп эле таштап күрмөмдү,
Эми өзүм калдым айлыңда.
Алып бербе, катып кой,
Ай, Жамийла,
Нур Жамийла,
Жамийла!..*

«АЙ КӨРҮҮ» – 1946-жылы жазылып, акындын бардык жыйнактарында жарыкка чыккан бул ыр элдик оозеки адабияттын ырым-жырым ырларынын формалык өзгөчөлүктөрүн пайдалануу менен жазылган. Ай жаңырганда кыргызда ага карап ырым кылып, үй-бүлөнүн, элдин, жердин, мал-жандын амандыгын сурап, жакшы каалоо-тилектер айтылган. Ыр мына ошол элдик ишенимге таянып жазылган саптар менен башталат: Ай көрдүм, // Аман көрдүм, // Айдын мунарынан, // Жердин кучагынан... – деп жазат акын. Андан ары жакшы тилек, ниет камтылып, элинин, жеринин амандыгын айтып: «Бирим миңге толсун, // Миңим сансыз болсун. // Жерим болот болсун, // Элим темир болсун. // – дейт. Ырында акын элдик оозеки поэзиянын көркөм каражаттарын ыктуу пайдалана алган.

«АЙ, СУГАТЧЫ, СУГАТЧЫ» (3/XI. 1946. Чолпон-Ата) аттуу ырында акын элдик ырдын формасына салып сугатчынын жаздык, күздүк эгинди баккан эмгегин, мээнетин баяндап, лирикалык каарман сугат жерди эне сүтүнө күн санап чоңойгон наристе балага салыштырат.

«АЙГА» (21/XII. 1944. Койсары) аттуу ыры жаратылыш түркүн түс боёкторго толуп, шибердин, жалбыздын, шыбактын жыты аңкыган жаздын жылуу түнү, калкыган ай,

уйкуга мас өзөн-сайларда, тоолордо суу, оттор менен акын жаштардын оюну сүрөттөлүп жаштык өнү өчпөсө не болот деген философиялык суроону коёт.

АЙДАЙ (1920–1939) – Алыкулдун сүйгөн кызы. Атасынын аты Осмоналы, фамилиясы чоң атасынын атынан Жигиталиева болгон. 13 жашында Фрунзедеги педтехникумдун даярдоо курсуна келип кирип, андан соң, кийинки курстарга көчүп, мугалимдик адистик алуу менен 1938-жылы бүтүрүп чыккан.

Кенеш Жусуповдун Алыкултаанууга чоң салым болуп кошулган «Бир сабындагы өмүр» деген документалдык баянында Айдайдын өңкелбет, акыл-дээр жана мүнөз-кыялына төмөндөгүдөй элестүү сыпаттама берилген:

«... Айдай он жетиде, жаш чыбыктай солкулдаган, ажардуу, кой көздүү, узун олоң чачтуу, маңдайы жарык, кийимди сынга салгандай жарашыктуу кийинген кыз бурак эле. Орундуу сүйлөгөн, бир сырдуу, токтоо, сөздү тыңшаган жаракөр. Аны курбулары «Айдай», «Күндөй» деп тамашалап эркелетишет. Мукам жакшы үнү бар эле. Комсомолдук ишке жан үрөп катышкан, кыздарга сүйлөсө: «Биз адам болсок ээ», – деп оозунан түшүрбөй, кыялданар эле. Айдай окуу жайындагы улан-кыздардын көзүнө түшүп жүрчү. Уландар кызга далай ашыктык каттарын жазышчу. Кыз эч кимисине жооп бербеди.

Ушундай кезде Алыкулдун ыр менен жазылган каты ылажы болуп, Айдай кыздын жүрөгүн тыз эттирди. Алыкулдун Айдайга арнаган «Гүл менен куш» деген ыры 1936-жылы жазылган...»

К.Жусупов эскерген ошол «Гүл жана куш» деген ырды чыны менен

эле Алыкул – Айдай мамилесинин поэзияда көркөм чагылган айкын көрүнүшү, болгондо да, ойчул акындын кийинки берметтей сүйүү лирикаларына башат түшүргөн өзгөчө чыгармачылык жаңылык катары кароого биздин урпактык негизибиз бар. Ачыгын айтканда, дал ушул ыр, дал ушул махабат «жарылуусунан» кийин 21 жаштагы акын түгөнгүс жана бөксөрбөс темага биротоло жол алып, өмүрү өткүчө «суу кошпос» лирик акын катары кала берет.

*Же жыпар жыт гүлдөндүр,
Үзөм деп бирөө жүргөндүр.
Консо кандай жарашат,
Сулуу куш көзү түшкөндүр?*

*Гүлдүн жашыл шагы экен,
Өскөнү салкын багы экен.
Ушул кушка ылайык,
Гүлдүн да толгон чагы экен...*

*Түшөсүң, гүлүм, кимдерге,
Өспөсүң дайым бул жерде.
Үзүлгүн, гүлүм, солубай,
Салкында кармай билгенге.*

1935-жылы жарык көргөн «Таңдагы ырлар» биринчи ырлар жыйнагынан кийин А.Осмонов 1937-жылы «Жылдыздуу жаштык» жана «Чолпонстан» деген эки китебин катары менен чыгарат. Кылдат байкаган адамга, буларга кирген ырлардын ичинен кайсынысы Айдай «жыттанган», кайсынысы Айдайдын элесин көңүлгө түнөткөн саптар жана куплеттер экендигин айырмалоо анчалык кыйынга деле турбайт. Маселен, 1937-жылы жазылып, «Чолпонстан» жыйнагына кирген «Сүйүктүү түн» деген ыры бул айтканыбыздын бир мисалы эмес бекен:

*Тос бетинди сулуу айга,
Сен да сулуу болорсуң,
Ушул түндө бизге күлбө,
Айдай сулуу сорорсуң.*

*Тос бетинди жарың өпкөн,
Сен дагы өпкүн жаным деп.
Ал сүйүүлөр өзүнчө өткөн,
Андан ысык күн өтөт.*

«Бул эң кызык түн эле. Мен эртең дем алганы кетем деген күн. ...Үйдө олтурдук. Көңүл ачтык, бир-эки сааттан кийин А. келди. Биз экөөбүздү калтырып кетишти. Биз жакшы, жакшы күүлөрдү уктук, фокстрот бийледик. А.нын балалыгы ай... Чырак өчүп калды, мен аркы үйдөн ширенке алып келүүгө чыгып, кайра келсем, А. жок. Ал керебеттин алдына жашынып жатып алыптыр. Олтурдук. Биринчи сүйүүнүн илеби канчалык, сүйүүнүн оту ошондой күчтүү. Бардык ырахат мына ошондо гана көз алдына элестейт. Биз түнкү саат үч-төрттөргө чейин олтурдук. Анын да, менин да жүрөгүмдө сүйүүнүн жүрөктөгү ысык кубаты кайтпады...»

(30-июнь, 1937-жыл).

«А. менен жолуктум. Сагынычтуу сөздөр көп эле».

(25-26-июль, 1937-жыл).

«А. менен жолугуштум. Ошол күнү эң мурун да менин таарынычым эң кызык болуп чыкты. Ал дагы эле балалык бар экендигин кийин эсине түшүрдү. Андан кийин үч саатты эң ысык сүйүүлөр менен өткөрдүк. Ал күнү эң кымбат рахат күн болду».

(18-август, 1937-жыл)

«А.ны күтүп эсим ооду. Үч жарымда келем деген. Саат азыр беш жарым, дагы эле жок. Жүрөгүмдү жаман ачыштырды».

(20-август, 1937-жыл).

«Айылга жеткирдим (Айдайды). Жолдо келе жатып, сууга түшөм деп, эки күн ооруп калдым».

(22-август, 1937-жыл).

... 1937-жылдын аягында Алыкулдун дептеринен бара-бара Айдайга назары сынган ырларды таба алабыз. (Бул ырлар акындын жыйнактарына кирген эмес). Жазган каттарына Айдайдын жооп бербей алыстаганына таң калган, кейиген.

Өтө таасирленгич, өтө сезимтал, башка бирөөлөр анча таназар албай унут таштап койчу нерселерди да жүрөгүнө өтө жакын кабыл алган Алыкулдун 1938-жылы – Айдайынан ажырагандан кийин жазылган мына бул мундуу ыры өз таалайынан – бактылуу келечегинен түнүлүп өкүм чыгаргандай эң эле оор таасир калтырат:

*Мен өзүңдү сүйгөнүмө кайгырам,
Билем, сенин таалайың кең жайылган.
Сен күлөсүң мени таба кылгандай,
Убалыңа жетер көздөн аккан кан.*

Жок, ал түн махабатын унута албады. Улам жаш арбыткан сайын кошо күчүркөп-өнөкөттөнгөн дарты сыяктуу эле колдон учурган бактысы түк ажырабай жан-дүйнөсүн кыйнап, күндөр жана айлар айлампасында ого бетер түнт, ого бетер жалгыз кылып ой берди, санаа берди, салмактанган жүрөк черине айланды. Ошол себептен, кийинки 12 жыл аралыгында жазган ырларында, Шотанын атактуу поэмасын «күйүт басуу үчүн» которгондо «ай», «айдай» деген сөздөрдү ушунчалык жүйүр, ушунчалык эби менен колдонду.

«Жолборс терисин кийген баатырдын» «Автандил менен Тинатиндин тою» деген бөлүгүнө эле көз жүгүртсөк, андагы:

*Дарежан Күн, Тинатин Ай, эки сулуу,
Чолпондой көздү уялтып жаркырашып...*

*Койнунда көп жылдыздын таң атканча,
Жарык ай жайкы түндө жарык чачса...*

*Ошондой Нестан менен Дарежан кыз,
Бири ай, бири күндөн айрып алгыс...*

*Таң атты. Айрылышуу учур келди,
Тагдыр ай, мына ушунуң кандай*

кылмыш... –

деген саптардын бекер жерден «ай» менен көркөмдөлбөгөнү өзүнөн-өзү айкын болуп чыгат.

Поэманын дагы бир жеринде:

Мен үчүн: булуттардын арасына –

*Кылт этип кирип кеткен кайгылуу
айдай...*

*Айдай толуп, бойго жеткен чагы эле –
Кантип айтам анын көркүн, мүчөсүн... –* деген – «айдай» менен бүтүп, «айдай» менен башталган саптар учурайт.

Акындын архивинде «Махабат» деген жазылып бүтпөгөн ыры сакталып калган. Андагы каарман болгон кыздын аты Айдай экен да, аны жактырган жигиттин аты – Бозой. Окууга бир кирип, бирге бүтүшкөн жаштар айылда мугалим болуп иштеп жүрүшөт. Ангыча согуш чыгып, Бозой майданга кетет. Арадан үч жыл өткөндө жаралуу экенин билдирген эки ооз табышмактуу кат келет. Анда: «Барууга макул болсоң, кабар ургун...» – деген сөздөр «келгин» деп жооп берет. Бирок, жигит келип түшкөн күнү уялып, тартынып – тосуп барбай үйдө калат. Ыр ушул жерден чорт үзүлгөн.

Алыкул 1944-жылдын 14-декабрында – алиги «мен өзүңдү сүйгөнүмө кайгырам» деп Айдай менен кош айтышкандан алты жыл өткөндөн кийин Койсарыда дарыланып жүрүп «Сүйүү жана мен» деген атактуу ырын жазган.

Сүйүү эмне? Сүттөй таза колукту!

Ансыз анан алтын өмүр толукпу?

Ошондуктан эң биринчи жаш сүйүү,

Бермет, жакут, каухар кийин жолукту.

Кучактадым, өптүм, кыстым боорума,

Бул турмушта өлгөнчө бир болууга.

*Бирок, сүйүү эң жалганчы нерсе экен,
Кош деди да, от карматты колума... –*

деп жан сырын айтып келип, адегенде ошентип «колуна от карматкан», экинчиси – «мойнуна жылан таштап», а үчүнчүсү – «бетине заар чачып» көңүлүн өксүткөн сүйүү түрлөрүнө дагы да чекит койбос – келечек күнүнө үмүттүү жана шаңдуу-шат караган чындык менен:

*... Бирок, түшүн, акылың кем жаш сүйүү,
Ошентсе да, сенден көңүлүм калган жок! –*

деп алда немедей өктөм-курч бүтүмүн жасайт да, андан ары:

*... Эгер сүйүү күчтүү болсо өлүмдөн,
Мен сүйүүгө теңелүүгө акым бар, –*

деген – адамдын адамдык сыймыгын көтөрөр оптимисттик жана философиялык чоң ойду шаңшыта жарыя салат.

Поэзия ышкыбоздору узак мезгилдер бою Айдайдын ар кандай кырдаалда тартылган сүрөт-элестерин көрүүгө ынтызар болуп жүрүштү. Бул тилек да аткарылды: 1974-жылы К.Жусуповдун «Бир сабындагы өмүрү» китеп болуп басылып чыккандан кийин басма сөз беттерине көптөгөн белгисиз материалдар жарыяланып, иликтөөчүлүк иштер күч алып, алардын ичинде Айдай Жигиталиеванын педтехникумда окуп жүргөн кезинде курбулары болуп түшкөн кызыктуу сүрөттөрү табылды.

**«АЙКЕЛ ОРДУН ЭЛ АТАСЫН:
АЛЫКУЛДУН ЭСТЕЛИГИН КАЙ-
ДА КОЕБУЗ?» Автор: П.Казыбаев
// Кыргыз туусу – 1997. – 26-июнь.** Көзү өчсө да, сөзү өчпөс улуу акындын айкелин ылайыктуу жерге орнотуу маселеси каралат. Шаар архитектура башкармалыгы жети өлчөп бир кесип жашка да, карыга да шарты бар жайга орнотуусун талап кылган пикир.

«АЙЛЫМА» – (6/XI.1946. Чолпон-Ата) «Менин жерим – ырдын жери» жыйнагында басылган. Бул жыйнакта: «Көптөн бери кат албадым айлымдан, Биле албадым кимдер өлдү, ким аман. Өлүм эмес, үстөм кылсын тирүүлүк, Неге десең өлбөс заттан бул заман» – деген биринчи куплети калтырылып кеткен. Брында акын көл калаасында жүрүп, алыстагы айылынан көптөн бери кат-кабар албаганына, бир кайрылып барууга убактысы болбогонуна кейит. Иш-планын аткаруу, эмгек алдыңкыларын даназалаган ал мезгил да ырга таасирин тийгизип, изин калтырган. Ошол үчүн лирикалык каарман айылына барып, колу туурук ударниктин колун кысып ага дем берип, эне-атасы жүргөн жерлерди көргүсү келгени көрүнүп турат. Бирда кусалык, сагыныч мотиви бар.

«АЙРӨК» (3/I. 1947. Чолпон-Ата) деген ырында оозеки дабияттагы кордоо ырларынын көбүнчө балдар чөйрөсүндө жашап келген:

*Улуу тоонун боорунан,
Улар аткан мен атам.
Уул-кызын ыйлатып,
Үйдө жаткан сен атаң –*

деп өзүнүн артыкчылыгын айтуу менен экинчи тараптын сезимин козгоого багытталган түрүн пайдаланып, азыркы күндөгү эмгектен качкан жалкоо, шалаакы, али да болсо эски идеялардан толук тазалана элек адамдарды сынга алат. Ал жалкоолордун кебетесин «жарыбаган» «кешиги жок» деген таамай эпитеттер менен мүнөздөйт. Мындагы бирден-бир максат, аларды арына келтирип, кайра тарбиялоо эле. Ошон үчүн ударниктерди үлгү катарында алат.

*Жакшы ударник, ак ниет,
Өнү жарык шат күлөт.
Жарыбаган жалкоону,
Ким кадырлап, ким сүйөт?*

АЙТИЕВ Гапар (1912–1984) – кыргыздын тунгуч сүрөтчүсү, кыргыз улуттук профессионал сүрөт өнөрүнүн негиздөөчүлөрүнүн бири, СССРдин эл сүрөтчүсү, СССР Көркөм академиясынын мүчө-корреспонденти, коомдук ишмер. А.Осмоновдун эң жакын курбуларынын бири, педтехникумда чогуу окушуп, анын тарых-коомчулук бөлүмүн 1932-жылы бүтүргөн. Акындын көзү өткөнгө дейре жылуу мамиледе жүрүшкөн. Зейнеп Сооронбаеванын эскерүүсүндө, Алыкул экөөнүн жубайлык турмушунун убагында – согуш жылдарында алардын үйүнө көп каттап, ак дилдүү жолдоштугун көрсөткөндөрдүн бири ушул элибиздин тунгуч сүрөтчүсү болгон экен.

1937-жылы Москвадагы «1905-жылдын эстелиги» сүрөт окуу жайында окуп жүргөн кезинде жазган Г.Айтиевдин бир каты акындын өздүк архивинде сакталып калган. Анын мазмуну мындай:

«Алыкул! Менин көп деле жазар сөзүм жок. Сенин жазган кыска жооп катыңа убагында жооп бере албагандыгым үчүн извиняюсь, анан сенин кечирүүңдү сурайм. Албетте, себеби болду: декабрдын аягында зачет берип калып, 1-нен 10-январга чейин Москва калкын каттоодо жүрдүм. Ошондой перегружен болуп кеткенден кийин, бир топ иштер кала берет экен. Жарым жылды жеңиш менен бүткөнмүн. Бирок 1-нен 15-ине чейин болгон дем алышым абдан жаман өттү. Ничего не поделаешь... Бүрсүгүндөн баштап окууга кирем.

Балдар эч кат жазышпайт го. Мен аларды жүдөтүп жиберген болсом керек.

Кыргызстан чоңдору чекесинен кетилип жаткан экен. Кимдери тебилип, кимдери калат экен? Ошо

лор жөнүндө бир саатыңды бөлүп, кат жазуунду сурайм. Себеби, мен кыргыз гезиттерин толук окуй албай жатам. Стало быть, билгеним дагы толук эмес болушу керек. Өткөндөгү жазган катыңа абдан көп доволон экендигимди дагы айтам. Дагы бир сурарым, наркоматтардын өзгөрүшү (баштагысы) жөнүндө да шилтеп койсоң.

Ошондой болсо да, Жоомарт, Мамасаалы, Жумабай, Жума, Мидинге салам айт.

*Кош, пока – твой Гапар.
14/1. 1937-ж.»*

1938-жылы Алыкул курбусунун пальтосун желбегей жамынып, оң колу менен кагаз кармап, сол колун шымынын чөнтөгүнө салып, стол четинде ойлуу туруп турган элесин көркөм боёк менен тарткан.

Залкар сүрөтчүнүн урпактар ар качан ыраазылык менен эскерчү дагы бир курбулук азаматтыгы – бул акын дүйнөдөн өтүп, сөөгү жерге берилээр алдында анын бет келбет түзүлүшүн гипске түшүрүп калгандыгы. Көп жылдар Г.Айтиевдин өнөрканасында сакталып келген ал бет кепти «Алыкул үй-борборунун» директору Памирбек Казыбаев 2010-жылы – А.Осмоновдун 95 жылдыгы белгиленип жаткан учурда акындын Каптал-Арыктагы музейине салтанаттуу кырдаалда тапшырды.

Алыкулиананы мурда белгисиз маалыматтар менен толуктоодо туңгуч улуттук сүрөтчүбүздүн жубайы Гарифа апанын 1999-жылдын 16-ноябрында «Асаба» гезитине басылган аңгеме-баяны да сыр көшөгөсүн көтөргөн өзгөчө мааниге ээ экендигин белгилеп коюнун зарылдыгы бар. Гарифа апа мындайча эскерген:

«... Алыкулдун Зейнепке үйлөнгөнү жакшы эсимде. Жазуучуларды бүт чакырып, жакшы эле той кылган.

Ошол тойдо Мидин мас болуп алып, Алыкул менен Зейнеп отурган столду килейген таш менен уруп, баарын чачып, чакчелекей түшүргөн. Мидин бул кылыкты атайылап эле жасаган экен. «Ал эмне кылганың?» – деп эртеси сурасам: «Ошону көрүш керек болчу», – деп койду. Эмнеси экенин билбейм, Алыкул менен Мидин бири-бирин жактырышчу эмес. Мүнөз жагынан да экөө таптакыр эки башка адамдар эле».

Гапар Айтиевдин баскан жолуна арналган Көчкөн Сактановдун «Маркумдар үнү» аттуу романында анын жаш кезектеги Алыкул менен мамилеси жана ошол замандын талап-жарыгына үндөшкөн курбулук окуялары бир топ кызыктуу сүрөттөлгөн.

АЙТМАТОВ Чыңгыз (1928-2008) – бүткүл дүйнөгө атагы чыккан улуу кыргыз жазуучусу. Тагдырдын буйругу менен туулган күнү Алыкул дүйнөдөн өткөн 12-декабрга туура келген. Элдик кабылдоодо бир күндүн батышына экинчи күндүн нур чачып чыккандыгы өлөстүк бергендей түшүнүк калыптанып калган. Жан-дүйнөсүндө, чыгармачылыгында жана улутка күйүмдүү атуулдугунда Улуу акын менен алда немедей дилдеш да, тилектеш да жашаган Улуу жазуучу казак драматургу Калтай Мухамеджанов менен биргелешип жазган «Фудзиямадагы кадыр түн» деген драмасында Мамбет аттуу мугалимдин оозу менен: «Алыкулга тургузулбаган эстелик мага тургузулмак беле!» – деп эл арманын басым кое айттырганы да бекеринен эмес. 1988-жылы борбор калаада жаңыдан курулган №68 – кыргызча мектептин ачылыш салтанатына катышып, ага Алыкул Осмоновдун аты берилиши менен жалпы калайыкты кызуу куттук-

тап, символикалуу кызыл тасаны толкундана жана сыймыктана кескен. Шаардын Сокулук көчөсүндө акындын жашаган үйү сакталып калганын угуп, абдан таң калып, атайы барып көрөм деп турган кезде дүйнөдөн өтүп кеткен.

АЙЧҮРӨК – «Айчүрөктүн ак шумкар» деген ырында кездешкен ысым.

*Семетей кушун качырып,
Айчүрөк кармап алган дейт.
Ошол шумкар бул күнгө,
Өлбөс болуп калган дейт.*

«АЙЧҮРӨКТҮН АК ШУМКАР» – 1946-жылдын 12-ноябрында Чолпон-Атада жазылган төрт куплет ыр. Биринчи жолу «Менин жерим – ырдын жери» жыйнагында жарыяланган. Ырда акын «Арпанын кара тоосунда ак шумкар жаткан уя бар» экенин, аны өзү да «бир сапар барып көргөнүн», «Семетей кушун качырып», Айчүрөк кармап алган ошол шумкар бул күнгө өлбөс болуп калганын» айтып келип:

*... Элдин сөзү чын экен,
Ак шумкардай замана.
Аппак канат самолёт,
Айланып жүрөт асманда.*

*Аны айдаган ким десең:
Айчүрөктүн балдары.
Самолёт биздин ак шумкар -
Сталиндин заманы... –*

деп, Айчүрөк доорундагы ак шумкардын өлбөстүгүн Сталин заманындагы «аппак канат самолёттун» көктө көз жоосун алып ак шумкардай айланып жүрүшүнөн көрөт.

АЙША – «Бекенбиз», «Түнкү кеш» ырларында кездешкен ысым.

*Айдоону такыр аяктап,
Аргымак минер бекенбиз.
Аргымак оозун чойдуруп,
Алтын медаль Айшага,
Айылдап барар бекенбиз.*

* * *

*Ушул кезде берки туштан ит үрөт,
Чалгын салып Айша ана сак жүрөт.
Сезе коюп, чөп алачык ичинен
Ай, ай, ким! деп*

Кары калптан жөткүрөт.

«АК КАЙЫҢ» – ыр 1946-жылы жазылып, жыйнактарынын дээрлик бардыгына киргизилген. Жаш кезинен тартып жарышып бирге өсүп келе жаткан ак кайыңга кубанып, жаз сайын кайра өсүп чыккан «жакшынакай», «татынакай» ак кайың деп мүнөздөмө берет. Андан ары «Бутагына коноюн, // Кыштын жолун тороюн, // Жаштыгыңды менден ал, // Аккан сууң болоюн, – деген саптары да бар.

«АК КУУНУН КӨРДҮМ УЧКАНЫН» 1945-жылы 20-январда Койсарыда жазылган. 4-куплеттен турган бул ырдын терең мазмунунда акындын армандуу өткөн жашоосу тууралуу поэтикалык ой камтылган. Бир пейзаждык сүрөттөө менен башталып, күн батып бара жатканда, Ысык-Көл кызгылт нурга жүзүн ачып турган кыш мезгилинде көл жээктеп келе жаткан акын көп аккуунун учканын көрүп, атууга камынып, бирок жан жагында огу түгөнгөнүн, бирди да атып кала албай өкүткө калганы айтылат.

Ырдагы пейзаждык сүрөттөө акындын жан дүйнөсүнүн абалын чагылдырат. Кыш мезгили, күндүн батып баратышы, жалгыз акын. Мунун өзү эле акындын муңайым, аянычтуу абалын көз алдына тартат. Жаштыгын текке өткөрүп, өмүрлүк жар таба албаган акындын арманы бар экени кыйытылат. Ырдагы аккуу символикалык образ катары, күндүн батышы менен кыш мезгилинин келишине удаалаш сүрөттөлүп, алар каймана мааниде ырдын көркөмдүүлүгүн, поэтикалык

мазмунун арттырып турат. Бирок, ыр биз күткөндөн такыр башкача аяктайт.

*Эгерде жаштык текке атылбаса,
Замандын туура койгон талабына,
Татырлык жана элимди кубантарлык,
Аккуудай канаттуу ырым кана, кана?*

«АК МӨӨР» – акындын жазылып бүтпөй калган поэмасы. Ак Мөөр-Болот сүйүүсү аны абдан кызыктырган. Бул ооздон-оозго өтүп айтылган сабактуу баян тууралуу көлдүк карыялардан көп угуп, көп иликтеп, ошол замандагы эл тарыхын талдоого алган В.В.Бартольд сыяктуу окумуштуулардын эмгектерин, архивдеги материалдарды, элдик чыгармаларды окуп чыгып, адегенде «Ак Мөөр» пьесасын 1944-жылдын жазында жазып бүтүрөт да, андан соң, ушул эле махабат таржымалын кең пландагы поэма кылууга демди суутпай камдана баштаган. Муну 1944-жылга таандык дептериндеги: «Тобокел, эгер аман болсом, дагы бир-эки жыл жер үстүндө жашасам, «Ак Мөөрдү» таптакыр өзгөртүп, ыр менен жазам», – деген ой-ниет камтыган жазуусу да ырастайт.

Жазылып бүтпөгөн поэманын көлөмү 81 сап. Ошонун 81-сабы: «Ой түштү жүрөктү уулап, дартка чалып...» – деген сөздөр менен аяктайт да, андан аркы улана турган жерине акын: «Муну экинчи сезонго калтырдым. Жат сен мындай бир сабак. 28.1. 1945-ж. Койсары», – деп жазып койгон. Бүтпөгөн себептүү, ошол бойдон кол жазма түрүндө кала берген.

Поэманын башталышындагы алгачкы сегиз сап ыр, ошол эле «Ак Мөөргө» убактылуу чекит коюлган 1945-жылдын 28-январынын эртеси – 29-январда Койсарыда жазылды деп белгиленип, биринчи жолу

«Махабат» жыйнагында басылып чыккан «Кылымдар» деген ырга «энчиленип берилгени» кылдат байкаган адамды таң калтырбай койбойт. Демек, мындан: акын «Ак Мөөрдү» поэмага айлантуудан биротоло баш тарткан болуу керек деп тыянак чыгарса болот.

Поэма минтип башталат:

*Ай батат, жылдар өтөт зуулап бат-бат,
Жебедей кароолуна тийип шак-шак.
Түгөнгүс эртеңкинин эшиктерин,
Китептин барагындай ачып шарт-шарт.
Жортуулдан жолдуу кайткан
жигиттердей,
Өмүрлөр мунду таптап, күлөт шат-шат...
Кылымдар кыз эскирткен шайыга окшош,
Кайдадыр желп-желп этип калып
жатат.*

Ал эми «Кылымдарда» ушул эле саптар өзгөртүүсүз кайталанат да, андан ары:

*О, кайда, мынча алкынып жулунасың,
Тоо-ташка азоо тайдай урунасың,
Соң-Көлдүн колго түшпөс кундузундай,
Жылтылдап, кызыктырып кубуласың.
Кул болуп адамзаттын бийлиги үчүн,
Кош миздүү канжар болуп сууруласың.
Заманга токсон тогуз өнөр жасап,
Жүзүндө кайра энеден тууласың... –*
деген дагы алтынга алмашкыс сегиз сап кошумчаланган. Саягы, акын бул кийинки саптарды деле адегенде «Ак Мөөр» үчүн деп арнап, анан кандайдыр себептер менен поэмага кийирбей калтырып койгон болуу керек.

АК МӨӨР – «Ак мөөр» поэма-сында кездешкен ысым.

*Мен жазбайм ал замандын баатыр,
алпын,
Тереңдеп талбай жалган-калпын.
Мен билем сансыз кылым агып, агып –
Азайган дарыядай кыргыз калкым.
Акыры ушул күнгө туура келип,
Болгонун тулку бою туташ алтын.
Эгерде сиздерге да ылайык келсе,
Жазууга Ак Мөөр кызды туура таптым...*

«АК МӨӨР» – акындын 1944-жылы 13-мартта Койсарыда жазып бүтүргөн 4 актылуу, 8 сүрөттүү драмасы. Көзүнүн тирүүсүндө эч жерде жарыяланган да, сахнага коюлган да эмес. Биринчи жолу 1965-жылы – чыгармалар жыйнагынын 2-томуна басылган.

Төрт көшөгөлүү драмасы фольклордошкон тарыхый болмуштун негизинде жазылган.

Арийне, Мөөр сулуунун нары романтикалуу, нары трагедиялуу тагдыры жана образы элдик фантазияда кайра иштелип, көп варианттагы көркөм аңыз сөзгө, лирикалык дастанга айланган.

Албетте, спецификалуу адабий калыпка аңтарыла салынганда элдик сюжет өзүнүн мерчемдүү окуяларын сактап калса да, жаны идеологиялык талаптарга ылайык интерпретация кылынган. Асыресе Акмөөр легендасынын негизги коллизияларына ачык-айкын таптык пафос, каармандарына кескин таптык мүнөздөмө берилген. Экинчиден, пьесага айланганда элдик аңыз сөздүн мазмуну драмалык өнөрдүн жанрдык закондоруна ылайык зарыл өзгөрүүлөргө учураган, автордук кошумчалар (жаны эпизоддор жана деталдар) менен байыган.

«Акмөөр» пьесасы негизинен бир кыйла тың жазылган, чебер иштелген. Анын сценалык эпизоддорунун бир тобу кадыресе драмалуу абалга, көпчүлүгү өз алдынча алганда дурус көркөм деңгээлге жеткен. Бирок ошо эпизоддор бири бири менен органикалык түрдө чырмалышпай, айыгышкан драмалык күрөш туудурбай, тема жагынан гана байланышкан келки-келки окуялардын жыйындысы бойдон кала берген.

Алыкул ушул пьесасында каармандардын речин жекелештирип, өз-

өзүнчө айырмалап бөрүүгө көп аракет жасалган. Ошол үчүн айрым персонаждар элдик тил менен жандуу сүйлөйт, сүйлөгөн сөздөрү аркылуу өздөрүнүн таптык позициясын, адамдык өзгөчөлүктөрүн, психологиялык абалдарын таасын ачат.

Ак Мөөр-Болот махабатын театр тили аркылуу «кайра тирилтүүнү» аябай дегдеген Алыкул алдын-ала эле дептерине андагы каармандардын ролдорун өзү Кыргыз дарамата театрында оюндарын көрүп жүргөн белгилүү артисттерге бөлүштүрүп жазып койгон жери бар. Бирок, окуган калемдештеринин да, театр өнөрүн түшүнгөндөрдүн да жактыруу-колдоосуна ээ болгон пьеса көзү барында ал каалап-күткөндөй кабыл алынып, сахна бетине чыкпады.

Кийин ушул драманын негизинде режиссёр Балташ Кайыпов «Ак Мөөр» телефильмин бир топ жогорку чеберчиликте тартканы көрүүчү журтка белгилүү.

К.Асаналиев менен Ж.Иманкулов 1956-жылдын 12-декабрында – акындын дүйнөдөн өткөн күнүнүн алты жылдыгында «Советтик Кыргызстан» гезитине «Алыкул Осмоновдун адабий мурасы жөнүндө» аттуу биргелешкен макала жарыялашып, ал макалада акындын мурасына жасалган мамиле тууралуу калыс ой айтуу зарылчылыгын көңүлгө түйүшүп, коомчулукка али белгисиз «Ак Мөөр» пьесасына төмөндөгүдөй мүнөздөмө беришкен:

«А.Осмонов жалаң гана чоң акын, көрүнүктүү котормочу эмес, таланттуу драматург да экенин анын эч жерде жарыяланбаган кол жазмалары ачык далилдейт...»

А.Осмоновдун драматургиялык чыгармасынын эң мыктысы – «Ак Мөөр». Бул чыгарма жалаң эле Алыкулдун драматургиясындагы мыкты пьесалардан болбостон, кыргыз

драматургиясындагы ири чыгармалардын бири болоору да талашсыз.

Адилетсиз, кайгылуу замандын зордугунан коркпостон, эркиндикке, боштондукка, теңдик заманга талпынган биздин ата-бабаларыбыздын майышпас кайраты күчтүү образдарда сүрөттөлгөн бул драманы Кыргызстан мамлекеттик драма театры өз колуна алып, чыгармачылык күчтөрүн жумшап иштесе, анын репертуарынан өзүнүн туруктуу ордун алаары эч талашсыз.

Демек, эң акырында айтаарыбыз, Алыкул Осмоновдун чыгармачылык зор фигурасын дагы ачыгыраак көрүш үчүн анын драмалык чыгармаларын жарыкка чыгарыш керек...

Ал эми адабиятчы, филология илимдеринин кандидаты К.Кудайбергенов 1966-жылы 16-февралда «Советтик Кыргызстан» гезитине жарыяланган «Акын, драматург жана фольклорист» деген макаласында «Ак Мөөр» драмасынын баарбаркын жогору көтөргөн алда немедей жүйөлүү жана кызыктуу ойлоун айткан:

«Мейли, көркөмдүгү жагынан болсун, мейли, идеялык салмагы жагынан болсун, «Ак Мөөр» драмасы азыркы кыргыз драматургиясында салмактуу чыгарма. Тарыхый фактыларды сокурларча ээрчибей, аны кыраакы көз алдында кыраакы сындан өткөрүп, өз кылымынын мүнөзүнө карай драматург ири, көркөм жалпылоо түзгөн. Көркөм жалпылоо – ошол доордогу адамдардын тарыхый болумушунун гана күзгүсү эмес, драматургдун лабораториясында бүткүл замандын адамдарынын, алардын турмушунун типтүү жактарын ачкан көркөм дүйнө. Туура, «Ак Мөөр» дал ошондой чыгарма. Тарыхый темада жазылган чыгарманы ошол тарыхый турмуштун дапдаана түшү-

рүлгөн фотографиясы катары кабыл алуу жана ошондой түшүнүү чаташуу гана. Чыныгы художник турмуштук фактыны кайрадан иштейт, белгилүү бир идеялык мотивге карай аны өзгөртөт, кадыресе касиетинин ордуна көркөм таасири бар касиет бүтүрөт. Тарыхый темада жазылганы менен «Ак Мөөр» дал ушундай канаты менен жаралган чыгарма...»

«АК НИЕТ АДАМ ЭЛЕ АТАГАНАТ...»: (Эскерүү). Автор: Х.Карасаев // Ленинчил жаш. – 1988, – 30-авг. (211). Макалада автор «Орусча-кыргызча сөздүк» түзүү үчүн Москвага узак мөөнөттүү командировкага барып, иштеп жүргөндө «ичинде саясый ката бар» деп, «Орусча-кыргызча сөздүктүн» кол жазмасы сейфке салынганын айтат. «Улутчул» деген жалаа менен кызматтан бошотулуп, он ай бош жүрүп, кайрадан кызматына киришкен күндөрдүн биринде пропуска бөлүмүнөн «бир таанышыңыз сизге кирүүгө уруксат сурап жатат» деп телефон чалышат. Көрсө, ал А.Осмонов экен. Аны органга чакырышып, улутчулдук оорусу менен ооруп жүргөнүн, дагы чакыраарын айткан сон, кенеш сурап, атайын Москвага келгенин, Берияга да арыз жазып алганын айтат.

Кийин «Сөздүк» жарыкка чыккандан кийин, 1944-жылы Фрунзеде иштеп жүргөндө А.Осмонов келип жолугуп, ыраазычылыгын билдиргенин эскерет. Автор А.Осмоновдун мыкты акын экендигин, ал тирүү кезинде өзүнө эстелик куруп кеткендигин айтат.

«АК ТИШТЕРИМ ОТ ТИШТЕГЕН ТИШКЕ ОКШОЙТ, АККАН ЖАШЫМ АК БУЛАКТЫН ТҮСҮ ОКШОЙТ». Автор: К.Токтобаева // Кыргыз руху. – 1994. – 2-дек. – Ма-

калада Жамийла Сулайманова 1944-жылы «Ысык-Көл правдасынын» редакциясында иштеген С.Абдырахмановдун А.Осмонов менен тааныштырганын, акын менен алгачкы жолугушуусун, өзүнүн өмүрүндөгү урунттуу учурларды, акын жөнүндөгү эскерүүлөрүн айтып берет.

«АКАДЕМИК СКРЯБИНГЕ». Ыр 1945-жылы 31-январда Койсарыда жазылып, биринчи жолу «Жаңы ырлар» жыйнагына басылган. Эки куплеттен турган бул ыр бүткүл совет элине ак эмгеги, алтын мүнөзү менен кадырлуу карыя болгон, академик К.И.Скрябинге арналган. Акындын айтуусунда академик карыя түбү терең чалкыган дарыя сыяктуу кыргыз эли жана кыргыз илими үчүн зор эмгек жасап, илим айдынын «суу жайып көгөрткөнү» сүрөттөлөт.

АКБАРОВ Атантай (1962) – акын, журналист, Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын лауреаты. Поэзиясында айтайын деген оюнун тактыгы, салыштыруу жана көркөм табылгаларынын өзгөчөлүгү менен окурмандардын улам кеңири катмарына белгилүү болуп келет. Анын сүйүктүү акынына деген таазими, урматтоосу «Алыкул – поэзиянын Гагарини» деген ырында айкын чагылдырылган:

*Өмүрүн бүтүн бойдон ырга берген,
Космостук бийиктикке кадам керген,
Алыкул поэзиянын Гагарини,
Таланты Жердин тартуу күчүн жеңген.*

АКБАШАТ – «Мен почтобай, почтобай» ырында жана «Мырза уул» поэмасында кездешкен жердин аты.

*Мен почтобай, почтобай,
Кат ташыймын дем албай,
Аларча менен Акбашат
Барар жерим бир далай.*

* * *

*Айлыбыз жакын Акбашат, мырза,
Азамат жүзүн дат басат, мырза.*

АКБАШАТ – Москва районундагы кооз капчыгай, андан агып түшкөн өзөн.

*«Аларча менен Акбашат
Барар жерим бир далай».*

АКЕНТАЙ – «Тай күлүк» деген ырында кездешкен ысым.

*Борбуй байлап борсоюп,
Торгойдой учуп торсоюп,
Тай-тайдан мурда талпынып,
Каз-каздан өтүп каз туруп,
Басат экен, Акентай,
Шашат экен, Акентай.
Бир колуңа май берем,
Бир колуңа эт берем,
Кел, келегой жүгүрүп:
Тай күлүк!
Тай күлүк!
Тай күлүк!
Тай күлүк!*

«АККАН СУУ» – А.Осмоновдун ушул темага арналган экинчи ыры болгону менен (1946-жылы ноябрда жазылганы көрсөтүлгөн) ушул темадагы 1945-жылы жазылган ырдан дээрлик айырмасы жок, анын логикалык да, поэтикалык уландысы дешке болот. Акындын 1-ыры 1958-жылы «Ата Журт» жыйнагына киргизилсе, бул ыр 1964-жылы чыккан 3 томдук чыгармалар жыйнагынын 1-томуна киргизилген. «Ай аккан суу, аккан суу, шылдыр мончок таккан суу» деген саптар бул экөөндө тең кездешет. Көзүнүн тирүүсүндөгү китептерин киргизбегендигине караганда анын өзү бул ырга анчейин маани бербей, элдик ырлардын формалык, мазмундук байлыгына кызыгып, поэтикалык машыгуу катары караса керек.

Бул чыгарманы кыргыз элдик поэзиясында жана ырчылар поэзиясында кеңири таралган «Аккан суу» темасынын стилизациясы катары кароого болот. Аларда деле, А.Осмоновдо да «Акан суу» жашоо-тирликтин булагы, көркү гана эмес, кор-

кунучу да арбын табият белектеринин эң баалуу көрүнүшү катары сүрөттөлөт. Бирдын салттуу саптары эл арасына кеңири тараганы маалым.

Маселен:

Ай аккан суу, аккан суу,

Шылдыр мончок таккан суу,

Сыр дайрадан чоң туруп,

Сыр аякка баткан суу, –

деген саптар залкар ырчы Жеңижоктун чыгармаларында да, экинчи сабы «Ай, ааламды баккан суу» деп, (2006), калганы өзгөрүүсүз берилген. Жеңижоктун ж.б эл ырчыларынын ушул темага ой калчаган ырларынан дээрлик айырмаланбайт жана аларга жаңылык деле киргизе албайт.

АКМАТАЛИЕВ Абдылдажан Амантурович (1956) – окумуштуу, адабият таануучу. Алыкул Осмоновдун сүрөтү салынган эки жүз сомдогу акындын кийинки чыгарылышына жазылган ыр саптарын Кыргыз Улуттук банкына тактап берген. Ошондой эле мына ушул «Алыкул Осмонов энциклопедиясын» даярдоонун демилгечиси, уюштуруучусу жана авторлорунун бири.

АКМАТОВ Бекболот (1936) – даңазалуу хирург, медицина илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген врачы. «Алыкулга» деген ырында болсо, скальпель кармаган чебер кол менен кагаз, калемди жакын – имере тартып:

Укчу, сен, Алыкул акын ага,

Таттуу экен поэзияң, сиңди канга.

Ой менен дүнүйөнү чалып жүрүп,

Окудум ырларыңды чарчаганда.

Окудум жайкы күнкү саратанда,

Оозума тилим батпай чаңкаганда.

Өмүрүң мен өзүмчө салыштырбайм,

Жай-кышы бүрдөп турган арчага да.

Анткени алмаз кылым жүзүн көрүп,

Арча да жашайт тура анча гана.

*Кылымдан кылымга өтсө күчкө кирип,
Бирларың акысы жок чарчаганга, –*
деп, ыр дүйнөсүндө устаты жана сырдашы санаган сүйүктүү акынына түздөн-түз кайрылып, магдадай кайнаган жан сырын ачык билдирет.

АКМАТОВ Искендер (1955) – Бишкектеги Алыкул Осмонов атындагы № 68-мектеп-гимназиянын кыргыз тили жана адабияты мугалими. Улуу акын атын алган ушул куттуу билим уясында адабият тарыхын чагылдырган үлгүлүү кабинет жасалгалап, анда сүйүктүү акыны А.Осмоновдун өмүрү жана чыгармачылыгына чоң орун берилген.

АКМАТБЕКОВА Сагын (1949) – Кыргыз эл акыны, Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын лауреаты. Улуу акынды канчалык урматтап-барктай тургандыгы анын 1994-1996-жылдары жазылган «Бир барайын, Алыкулга барайын» деген ырынан да ачык көрүнөт:

Өмүр туру, өлүмдү эске алайын,

Бир барайын, Аларчага барайын.

Табалдиев, Айтиевдер корголгон

Коргондорго, коргону жок Жолонго,

Тар болуптур тагдыр айткан таалайы

Барайын бир, Алыкулга барайын.

«АККОРДЕОН» эркин ыр саптары менен жазылган. 3 куплеттен турган ырда аккордеон аркылуу колхоздун шаңдуу, замандын жыргал турмушун ураалап даңктабай аны каймана мүнөзүндө берет. Аккордеон жыргал, шаттуу турмуштун символу катары сүрөттөлүп, анын жаңырыгы, аны ойноочулар ошол турмуш шаңын коштойт. Өткөн күндү эмес, болочокту сагынып жашоого үндөгөн акын ырын мындайча жыйынтыктайт.

Аккордеон,

Аккордеон,

Үнүң таза бир башка,

*Кырк беренең кырк күү сөзүм
Ошондуктан быйылкы жыл;
Күчтүү, алдуу таза жыл.*

АК-СУУ – «Бул кандайча» ырында кездешкен жердин аты.

*Баары агат дейт, баары өтөт дейт
өмүрдөн,*

*Мен элге окшоп өтпөй койсом не болот?
Баратканда тааный коюп өңүнөн,*

Аксуу жактан келбей койсом не болот?

АКСУУ – Чүй өрөөнүндөгү шаар, дары булактуу капчыгай; Ысык-Көлдүн күн чыгышындагы өрөөн, район. Бул эки аймактын экөөн тең акын абстракттуу жер аты катары ыр саптарына кошкон.

*«Баратканда тааный коюп өңүнөн,
Аксуу жактан келбей койсом не
болот?»*

«АКСАТКЫН МЕНЕН МЫРЗАУУЛ» ПОЭМАСЫ. Бул өз мезгилинде Кыргызстандын Түштүгүнөн Түндүгүнө чейин өтө кеңири таралган чыгармалардан болгон. Эл арасында мунун ар кандай айтылыштары учурайт. Революцияга чейинки жазылып алынган варианттарынан академик Радловдун «Түндүк түрк урууларынын эл адабиятынын үлгүлөрү» деген эмгектеринин 5-томуна кирген үзүндүсүн эскертүүгө болот. Бул вариантта башталышында кара сөз менен айтылып келет да, Аксаткындын Мырзауулду угузган жери гана ыр менен берилет.

Бизге белгилүү экинчи вариант Кыргыз Мамлекеттик Университетинин фольклордук-диалектологиялык экспедициясынын мүчөсү Ж. Мукамбаев тарабынан түштүктүн Мургап деген жазылып алынган. Мунун Радловдун вариантынан өзгөчөлүгү окуя баштан аяк ыр менен баяндалып, Аксаткындын өлүмү менен бүтөт. Радловдо Аксаткын өлбөйт, аны уулунун куну үчүн Мырзауулдун атасы ала кетет. Айрым айырмачы-

лыктарына карабастан аталган варианттарда Мырзауул менен Аксаткындын тарыхы жаштарга тарбия берүүгө жараксыз. Себеби, алардын арасындагы мамиле сүйүүчүлүккө байланыштуу эмес. Буга Аксаткындын «кыз алган жарың бар туруп, кырчын жанды кыйнадың, досум» деген сөзү ачык мисал болот.

Кыргыз Улуттук Илимдер Академиясынын фондусунда «Мырзауул» поэмасынын дагы бир варианты сакталып турат. (Инв. 1859) Мында айрым ыр саптары жазган адам тарабынан ташталып кеткендей өңдөнөт, бирок ага карабастан жалпы сюжеттик сызыгы толук белгилүү да, түшүнүктүү да. Идеялык-көркөмдүк сапаты боюнча элдик мүдөөгө жооп берерлик.

Кыргыздын атактуу акыны Барпы Алыкуловдун айтуусунда бул поэма өзүнүн жогорку чегине жеткен. Барпынын вариантын окуганда чыныгы берилип сүйүшкөн жана өз тендиктери үчүн күрөшкөн эки жаштын да, дүнүйө, мал менен адамды сатып алган алтымыш ашкан куу баш байлардын да портреттери ачык көрүнөт.

Поэмада сүйүү темасы аркылуу өткөн патриархалдык-феодалдык түзүлүштүн бардык адилетсиз негиздери сынга алынган. Албетте, Барпынын акындык күчүнө жараша поэманын идеялык-көркөмдүк деңгээли белгилүү даражада тереңдеген. Ошондой болсо да акын баштатан бери айтылып келген элдик калыпты таптакыр таанылгыс кылып өзгөртүүгө чейин бармак эмес. Ошондуктан поэманын Барпынын айтуусундагы вариантын чыныгы элдик негизде деп эсептөөгө болот.

Кезегинде көңүлгө ала кетүүчү бир маанилүү нерсе, акындык тажрыйбада эки жол белгилүү: бирин-

чиси, элдик сюжетти тим эле кайра айтып берүү, экинчиси, сөздүн толук маанисиндеги кайра иштөө. Алыкул Осмоновго экинчи жол мүнөздүү. Ал элдик сюжеттерди кайра иштөөдө мурунку сюжеттик калыпты негизинен сактайт да, өзүнүн зор талантуулугу менен табылган көркөм сөздүн сыйкырдуу күчү аркылуу андагы образдарга «жан киргизет», «чыңайт», тарбиялык маанидеги толуктоолорго жол берет. Бирок, ал элдик адабияттын көркөм каражаттарынан такыр эле баш тартпайт, элдик «табылгаларды» өзүнүн «табылгалары» менен айкалыштыра жүрөт. Ансыз чыгарма элдик касиетин жоготуп коер эле.

Алыкул Осмоновдун «Аккаткын менен Мырзауул» поэмасын окуганыбызда чын сүйүүнүн «согушунда» каза тапкан эки жаштын эсте каларлык образдары түзүлгөн тарбиялык дүрмөтү түз, маанилүү чыгарма экендигине толук ишениште калабыз.

Алайдан чыккан Мырзауул жигит, ноокаттык Аккаткын сулуунун кабарын угуп, издеп келет. Аккаткын жолунан тосуп чыгып, Мырзауул менен таанышат, ал да ага ашык болуп калат. Бирок, анын башына небак эле нокто түшкөн. Эмне кылуу керек?... Ошентип, сүйүү менен коркунучтун ортосунда болгон беш минуттук күрөштөн кийин, коркунуч үстөмөндөп кетет. Кыз Мырзауулду «айылга кирбей кайра тарт» деп айтууга аргасыз болот. Ошончо жерден даназалап издеп келип, айылга кирбей кайра кетишке жигиттик намыс мүмкүндүк бермек беле! Ал бардык түйшүктү өз мойнума аламын деп убадасын берди. Бирок ошол күнү кечинде эле, кызды калың төлөп сатып алган Ажыбек куубаштын курч шамшары сүйүү издеп келген назик жүрөктүн согу-

шун түбөлүккө токтотту. Бул күйүткө чыдабай Аккаткын да өзүнө өзү канжар салат. Поэманын болгон окуясы ушул. Ал көлөмү жагынан да адеттегидей эле кыска. Бул баяндоолордун тактыгы, сөздөрдүн орундуулугу жана адабий-көркөм каражаттардын билгичтик менен пайдаланышынын эсебинен болгондугу талашсыз. Мына, Мырзауул көптөн күткөн тилегине жетип, ак өргөөгө жакындап келип калды. Бир аздан кийин сүйгөнү менен жолугушуп, жүрөк сырларын чечишмекчи. Бул учурдагы каармандын психологиялык абалы мындайча берилет:

*Мырзауул келди ай чыккан тушка,
Атынан түштү аларман кушча.*

*Өргөөнүн өйдө капшытын ачты,
Аккаткын кызга жүрөгү ташты.*

Сайга батпай атырылып, ашып ташып агып жаткан тоо суусу сынары анын жүрөгү да элөп-желөп, тим эле көөдөнүн жарып жиберчүдөй түрсүлдөйт.

Чыгармада Аккаткындын образы аркылуу патриархалдык-феодалдык адат-салттарга каршы көтөрүлгөн кыргыз кыздарынын типтүү өкүлү көрсөтүлгөн. Поэманын алгачкы барактарынан биз аны жалтан, коркок кыз катары элестетсек, анын акырында өз сөзүндө тура билген намыскөй, өкүм сүргөн адилетсиздикке каршы күрөшүнүн көрүнүшү. Ал кезде каршылык көрсөтүүнүн мындан башка жолу көпчүлүккө түшүнүксүз болучу. Ошондуктан, байдын төшөгүндө жатканча, сүйгөнү менен «кошо кетүүнү» ардак деп сезет. Эл оозеки адабиятынын традициясында кенири орун алган мындай ыкма (сүйгөнүнүн артынан өлүү) Алыкулда өз калыбында сакталган.

Аккаткын менен Мырзауулдун ортосундагы таза сүйүү кичинекей

штрихтерде жеткиликтүү ачылат. Мисал үчүн мындай бир эпизодду эске түшүрөлүк. Куугунчулар Көк-Жонду ачып, Мырзауулдун сөөгүн тапкан кезде Аксаткын да ошол жерде болот. Эми баягы эпсиз коркок кыз жок, эл додолоп эң эле көп, бирок ал тайманбай ортого чыкты да, Мырзауулдун бетинен сүйдү. Ушуга улай эле автор «көрүнбөй түтөп, жалынсыз күйдү» деген сүрөттөөнү колдонот. Бул бир эсе жүрөктү ачыштырган терең кайгыны, бир эсе токтоо жана сабырдуулукту элестетет.

Ал эми Ажыбек куубаш жөнүндөгү саптар да саналуу гана. Ошондой болсо да аны толук кандуу тескери образ катарында элестетүүгө болот. Ал акындын мүнөздөөсүндө жаңы ачылган гүлдү уйпалап, тепсөөгө аракеттенген ачкөз жана ырайымсыз, эки жаштын ортосуна чыккан куураган тикен. Ажыбек куубаштын кебете-кешпири анын ички дүйнөсүнө окшош түрү суук, жийиркеничтүү.

Мырзауул өлтүрүлгөндөн кийин анын денесин «арбайган колдор көтөрүп алып, жашырып салды Көк-Жонго барып». Ажыбек чынында эле «арбайган» уу тырмактуу жезкемпирдей мыкаачы жана ырайымсыз.

А.Осмонов ар бир жанрдын спецификалык өзгөчөлүгүн туура түшүнүү менен оозеки адабияттык компоненттерди өлчөмдүү пайдалана билген.

*Ноокаттан чыккан Аксаткын сулуу,
Абайлап басса ак айдан сулуу.
Түспөлүң көрсөм, туйгунсуң, жигит,
Көркүңдү көрсөм, айкөлсүн, жигит.*

Мындай салыштырууларды жаңы советтик адамдардын образдарын түзүүдө ыксыз колдонсо, сөзсүз, форма мазмунга жооп бербей калмакчы. Ал эми бул поэмада болсо анын жанрдык өзгөчөлүгүнө эң сонун айкалышып турат:

*Арс ичигин төшөнүп мырза,
Тулку ичигин жамынып, мырза.*

Элде:

*Арс ичигин салынып, досум,
Аксаткын менен жуп болсун, калкым.*

Элде:

*Мырзауул өлсө жуп болот, ата
Аксаткын менен жуп блот, ата
Жез камчы тийди соорун, досум,
Курч канжар тийди жонуңа, досум.*

Элде:

*Кош бычак тийди бооруңа, досум,
Кош камчы тийди соорун, досум.*

Бул фольклордон өз калыбында алынган саптар поэманын элдик касиетинин өөрчүшүнө гана көмөк берет.

Оозеки чыгармалардын таралуу сферасын чектөөгө мүмкүн эмес. Бир жердин бир таланттуусу тарабынан түзүлгөн чыгарма ооздон-оозго өтүп отуруп көп территорияларды аралап кетсе да, алгачкы чыгарылган чөйрөдө көбүрөөк айтылып калары шексиз. Акын бул поэмада элдик ырдын форма бөтөнчөлүгүн сактап, (үндүү, үнсүз тыбыштардын бир түрдүү куюлуп айтылышы, параллелизм түрүндө түзүлгөн куплеттер, бейт формасындагы уйкаштык ж.б.лар) түштүккө мүнөздүү болгон жергиликтүү колоритти дурус берүү менен анын салмагын бир канча эсе арттыра алган:

*Алайдан чыккан Мырзауул, жигит,
Кундуздан телпек кулпунта кийип.
Көздөрүң панар чачырайт, жигит,
Тилиңден тилле тамчылайт, жигит.
Күлүккө салган көрпөчөм, кыз эй,
Күлкүсү жакшы өзгөчө, кыз эй.*

Бул куплеттерди окугандан кийин каармандардын кайсы жердик адамдар экендигин ойлонуп отурбайбыз.

А.Осмоновдун элдик сюжетке кайрылуудагы чыгармачылыктуу изденүүсү поэманын корутунду бөлү-

гүндө да даана көрүнөт. Автор элдик жомокту биз жогоруда эскерткендей «толук күчүнө келтирүү» менен гана чектелбестен, аны бүгүнкү турмуш, бүгүнкү күндүн талаптары менен байланыштыра билет.

Аксаткын менен Мырзауулдун мүрзөсүнүн үстүнө кош кайыңдын өсүп чыгышы, алардын түптөрүнөн кош булактын агышы элдик варианттарда кездешпейт. Демек, Алыкулдун киргизген жаңылыгы (албетте, бул кошумча элдик адабияттын өз казнасынан алынган, себеби, мындай ыкма оозеки адабиятта көп таралган). Бул жанаша жарышып өсүп турган кош кайыңды символдоштуруу менен жазуучу чыныгы сүйүүнүн эч качан өлбөстүгүн даңазалайт:

*Майрамдан майрам майрам күн дуулап,
Майрамдап келип боз балдар ырдап.*

*Сайрандан сайран сайран күн дуулап,
Сайрандап келип жаш кыздар ырдап.*

Ушул саптар окуучуну эки доордогу жаштардын эки башка турмушу жөнүндө ойлонууга мажбур кылат. Акын советтик турмуш туурасында атайлап кеңири сөз сүйлөгөн жок. Жаштардын куунак көңүлү, бактылуу турмушу кичинекей гана деталдарда ачылып калат. «Майрамдан майрам, сайрандан сайран» – биздин азыркы күнүбүздүн элеси мына ушундайча мүнөздөлөт. Аксаткын менен Мырзауулга окшогон нечен жаштар ушундай шат күлкүгө толгон жарык турмушту эңсешкен.

*Ойгонуп кээде Аксаткын, Мырза,
Кошулуп кетет ырдаган ырга.*

Акын мындай романтикалык көтөрүнкү тондогу сүрөттөө аркылуу ошол доордун жаштарынын ой-тилегин даана элестетет.

АКСАТКЫН СУЛУУ – «Мырзауул» поэмасында кездешкен ысым. *Ноокаттан чыккан Ак Саткын сулуу, Абайлап басса ак айдан сулуу.*

«АКЫЛДУУ АТЫМ ТИЛ АЛБАЙТ» Акындын кол жазмасы боюнча биринчи жолу 1965-жылы чыккан «Чыгармалар жыйнагынын» 1-томуна киргизилген. Ырдын өзүн 1946-жылы 4-ноябрда Чолпон-Атада жазылганы көрсөтүлгөн. Болгону эки куплеттен турган бул ырында акын жазган «Акылдуу аты» анын илхамы, Пегасы катары берилет. Ыр дүйнөсүнө сүнгүп кирсем, анын айтып бүткүс бийиктигине жетсем деген, көлдө болсо көл түбүнө, толкунда болсо толкундун тереңине кирүүгө даяр акын анте албайт. Анткени, өкүнүчтүүсү ага дарамети, даярдыгы жете элек. Акын мына ушуну сезип-туюп турат. Ыр мына ушундай бушайман ой-сезимдерге чулганганы менен көркөмпэтикалык кудурети жагынан али чабал экендиги байкалып турат.

«АКЫН» аттуу ыр 1945-жылы 6-февралда жазылып «Жаңы ырлар» жыйнагына берилген. 2-куплеттен 10-11 муундан жазылган ырда акын деген ким экендиги жөнүндө оюн ортого салат. Акындын ар кылы бар, анын ичинде алтын шире акылы бар акындын акыны бар экенин, андай акынды эл сыйлаарын, алар көрүнбөгөн бирок, жанып турган жалыны бар сөздөрү менен жай, кыш дебей өмүргө азык берерин айтат.

Акын жолу ардактуу жол урматтуу.

Жаман акын эл алдында уяттуу,

Акын жазган, биз окуган төрт сап ыр.

Дүнүйөгө калуу керек жаңылбай,

Жаз, жай

Кыш, күз,

Деген төрт сап сыяктуу.

«АКЫН» – кыргыз жан-дүйнөсүн мыкты түшүнгөн, Алыкулдун мөлтүр поэзиясын улут мактангычы катары баалап, аны жан-жүрөгү менен сүйгөн таланттуу кинорежиссер Ме-

лис Убукеев 1968-жылы тарткан документалдык фильм. Сценарийин өзү жазып, текстин орус тилинде угум-басымын ажарына чыгарып өзү көркөм окуган.

Бул фильм Орто Азия жана Казакстан республикаларынын кинематографисттеринин 1969-жылы Алматыда өткөн VIII кароо-сынагында атайын Дипломго татыктуу болгон.

«АКЫН» – кинорежиссер Лилия Турусбекова тарткан эки бөлүмдүү документалдык фильм. А.Осмоновдун 1990-жылы белгиленген 75 жылдыгында Кыргыз кино үйүндө көрүүчүлөргө биринчи мертебе тартууланган бул фильмдин сценарийин Кеңеш Жусупов жазган.

«АКЫН» – кинорежиссер жана сүрөтчү, Кыргыз Республикасынын эл артисти, Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын лауреаты Сагынбек Ишенов тарткан эки бөлүмдүү түстүү мультфильм. Анын сценарийин кинорежиссер өзү Юруслан Тойчубеков менен биргелешип жазган. 1990-жылы, А.Осмоновдун 75 жылдыгын белгилөө иш-чараларынын алкагында көрүүчүлөр сынына коюлган фильм жаны табылга, көркөм изденүүлөрү менен жакшы баага ээ болуп, жаш жеткинчектерге акын өмүрүн таанытуудагы оригиналдуу жана зарыл керектүү эмгек экендиги баса айтылган.

«АКЫН, ДРАМАТУРГ ЖАНА ФОЛЬКРОРИСТ». Автор: К.Кудайбергенов // Советтик Кыргызстан. 1966-ж. 16-фев. Макалада автор А.Осмоновдун «Кыргызстан» басмасынан жарык көргөн А.Осмоновдун чыгармалар жыйнагынын экинчи томуна кайрылып: Алыкул акын гана эмес, чебер драматург, чебер фольклорист экендиги белгиленет. Экинчи томго кирген Алыкул-

дун драмалары турмушка жакындыгы, конфликтердин реалдык ситуацияларда чечмелегендиги менен кызыктуулугу жөнүндө сөз болот. Акындын Шекспирдин «Отеллосун», «Он экинчи түнүн» которушу анын талантынын ойгонушуна зор өбөлгө болгондугу айтылат. А.Осмоновдун чыгармаларынын экинчи тому негизинен поэмалардан, драмалардан жана фольклордук материалдардан турган деген ойго басым жасалат.

«АКЫН ЖАНА АЖАЛ» – драматург жана акын Кадырбай Мамбетакуновдун 1987-жылы жазылып, ошол эле жылы 9-майда – Жеңиш күнүндө Кыргыз мамлекеттик академиялык драма театрынын сахнасына коюлган драмасы. Көрүүчү журт тарабынан жылуу кабыл алынган бул драма туурасында басма сөз бетинде эң алгач пикир айткандардын бири жазуучу, сынчы, философия илимдеринин кандидаты Дайырбек Казакбаев болгон. Ал ошол жылдын 21-майында «Ленинчил жаш» гезитине жарыяланган «Ажалды жеңген акын» деген макала рецензиясында Алыкул өмүрүн сахнада чагылдырууга белсене киришкен таланттуу драматургдун быйыл аракетин кубануу менен белгилеген:

... Акын Ажал менен арбашып, жаны үзүлөөр алдында, ага түбөлүккө өздөрү менен бирге катар жүрүүгө кол сунушуп, сахнанын төрүнөн улуу Шекспир, Пушкин, Руставели келишти. Улуу алп-генийлер Алыкулга таазим этишти!.. Акындын өлүмүнүн адилетсиз экендигин жокко чыгаргандай, асман күрүлдөп, чагылган чарт-чурт жарылып, өнү кара кочкул тартып Ысык-Көл албууттанып толкуп-ташыды...

Чынында Алыкул өлгөн жок. Анын элеси сахнадан чоң полотнодо жадырап чыга келди.

Жалпы ой жүгүртүп, серп салып жыйынтыктасак: оорулуу – жалгыз жашаган – таланттуу акындын образын ушундай шарттуу символдоштурулган Ажал менен Муза сыяктуу каармандарды кошуп киргизүү аркылуу гана жаратууга болоор эле. Драматург К.Мамбетакунов туура ыкмаларды таап, максатына жеткен. Бул драма – акын Алыкулдун өлбөс-өчпөс эстелигине коюлган дагы бир гүлдесте.

К.Мамбетакуновго өлгөндөн кийин – 1990-жылы, улуу акындын 75 жылдыгы белгиленип жаткан учурда, Алыкул Осмонов атындагы адабий сыйлык ыйгарылган.

«АКЫН ЖАНА АНЫН ОКУРМАНДАРЫ». Автор: П.Ирисов // Ленин жолу (Ош), 1975, 19-апрель. – А.Осмоновдун 60 жылдыгына арналып жазылган бул макалада автор кыргыз элинин окурмандар журтчулугунун өсүшүндөгү акындын чыгармачылыгынын өзгөчө орунда тургандыгы жана анын ырлары элибиздин сыймыгы катары башка дагы көптөгөн тилдерге которулуп окулуп жаткандыгы тууралуу кеп кылат.

«АКЫН ЖООМАРТКА» деген ыр 1933-жылы, 6-декабрда жазылып, «Тандагы ырлар» жыйнагына басылган. Бир эки куплеттен туруп, курдашы Жоомарт данкы чыккан көркөмдүү, жагымдуу чоң Москвага кеткенине көп болгонун, ал жактан жөн келбей, акындык өнөрүн өрчүтүп келерине үмүт кылып, көргөнүн эскерме кылып жаза келгин деп, ырды мындайча аяктайт;

Сагынычтуу ой санаасын жеңерсиң,

Бул жериңе кубанычтуу келерсиң.

Ырларыңды көп-көп күткөн жериңе,

Талыкпастан таңшып ырдап берерсиң.

АКЫНДЫ АКЫРКЫ САПАРГА УЗАТУУ. Чыгыш жыл санагы боюн-

ча жолборс жылы – 1950-жылдын 12-декабрында – шейшемби күнү дүйнөдөн өткөн Алыкулдун сөөгүн мусулман ишениминде ыйык саналган жума күнгө тууралап – 15-декабрда жерге беришкен. Бул күнү асман катуу түнөрүп, аяздуу кыш күчүнө кирип, жер тонгологу менен муз-кар какаары тамандан төбөгө чыгып турган экен. Маркум менен коштошуу аземи орус драма театрында өтөт. Сөөктү көрүстөнгө узатуу мөөнөтү не себептендир өтө кеч мезгил – саат төрткө белгиленген...

Бир гана Алыкул өзү терең барктаган балкар акыны – «сүргүндө» жүргөн Кайсын Кулиев «Алыкул Осмонов» деген эскерүүсүндө (Китепте: «Менин үйүм» (орус тилинде). Ф., 1954): «... Биз анын сөөгүн кычыраган аяздуу декабрда кеч курун койдук. Алыкулду жерге коюп жатып, биз дагы ошол кайгылуу минуталарда анын өлбөс-өчпөс чыгармаларынын чыныгы поэтикалык күчүн эстедик. Кереметтүү сөздөрдүн достору дайыма бирге...», – деп, сөөгү, жогоруда айткандай, кеч курун коюлганын учкай белгилеп кеткен.

Ошондой болсо да, эскерүү барактарында ак такка айланып келген ушул фактыга арадан арбын жол өтсө да «жан» киргизип, кайсы бир денгээлде ынтызар окурман журтуна көздөй маалымат жеткирген бир адам болду. Ал – жаш, таланттуу, бирок оорулуу акын менен согуш бүтүп калганда Көл башында жүрүп таанышып, анын: «бирге жүрдүк, бирге жайлап, бир айлап, кайык минсек, сен олтуруп, мен айдап», «сүйдүм сени, көзүм түштү көркүнө, бир күндө эмес, бирге жүргөн көп күндө...» – деген сыяктуу керемет саптарынын каарманы болгон жети-өгүздүк кыз – ошол мезгилде Кыр-

гыз мамлекеттик педагогика институтунда окуган ага ашык Жамийла Сулайманова.

Адам карылык өмүрдүн бийик белесин ашкан убагында жаш кезде жүрөгүн «от» кылган окуя-сезимди көп эстеп, так «тирилтет» көрүнбөйбү, эбаккы күн менен жашаган ушул зирек эс Жамийла эже 80ди оодарган курагында Алыкулдун жалындуу күйөрманы – акын жана журналист Жыпар Исабаевага бетме-бет отуруп мына буларды айтып берген экен (Китепте: Ж.Исабаева. «Алыкулду сүйгөн кез». Б., 2004):

«... Так ошол акыркы экзаменди берген күнү болчу. Бир убакта эле эшиктен чогуу окуган эки-үч кыз чуркап кирип келип:

– Ай, Жамийла, бир балакет болгон окшойт! – дешти. Ансыз да жүрөгүм опкоолжуп, бир башкача эле болуп жаткамын.

– Эмне болуптур?!

– Актовый залда эмнегедир эл көп. Анан да... – кыздар мукактана түшүп, бири-бирин карашты. – Агайлар сени «тез келсин» деп чакырып жатышат...

Алдыңкы кабатка кантип түшкөнүмдү билбейм. Айткандай эле, аркы-терки чуркаган эл: студенттер менен мугалимдер. Радиодон «Көкөй кести» боздоп атат. Кара тасма байлаган венктор батпай кеткенсыйт. Көзүм ымыр-чымыр болуп эле, эмне болуп атканына түшүнбөйм, ортодо ыргалып туруп калсам керек. Элдин ичинде Бейшеналиев, Байзаков, Маймулов, Үмөталиев да жүрөт. Шаршенбек Үмөталиев анда биздин староста боло турган. Мени көрө коюп эле, жаныма келип:

– Жамийла, – деди каруумдан акырын кармап. Үнү каргылданып чыкты:

– Суук кабар, Жамийла! Алыкул эки күн мурун үйүндө каза болуптур!..

– Ыя?! – Кулагым чуулдап, жер астын-үстүн түшүп кетти. Көзүм караңгылай, өзүмдү таштап ийгенсидим. Анымды байкадыбы, жокпу, ал буларды кошумчалап, мени эсиме келтире сүйлөдү:

– Бүгүн саат төрттө орус драма театрынан узатабыз. Биз каруубузга кара тасма байландык, а сен муну чекене байлап ал!

Ошенттим. «Жетим өз киндигин өзү кесет», – дейт. Канчалык ичим күйүп, өзөгүм өрттөнүп жаткан күндө да, кайсы арыма ботодой боздоп, эки бетимди кызыл-жаян кылып тытат элем?! Кайсы арыма какшап, кан жутуп ыйлайм да, кайсы арыма бугумду сыртка чыгарам?! Мени ким түшүнөт эле анда?! Өзүмө-өзүм кайрат берип, өзүмдү-өзүм кармадым да, маңдайыма аза чүпүрөгүн байланып, башка балдар, кыздардын катарында веннок көтөрүп!... О, арман күн, ай! Менин, жок, менин эле эмес, бүтүндөй журттун сүйгөн асыл уулу, ааламга миңдеген жылдарда бир гана жолу жаралчу, акындардын акыны – Алыкулду акыркы сапарына узатканы бараттык!

Театрдын алдында эл көп экен.

Биз кирип баратканда, сыягы, чондордун же акын-жазуучулардын аялдарыбы, айтор, жоон топ аял чыгып келатышыптыр. Мени көрө коюп эле, бири:

– Баягы кыз!.. Баягы кыз келди! – деп экинчисин, ал үчүнчүсүн түрткүлөп эле күбүң-шыбың болуп калышты да, котолошуп биз менен кайра киришти.

Алыкулду табытка жаткырып, тегерегине гүл коюп коюшуптур. Суналып гана жатып калыптыр, султаным! Учуп жетип, кучактап алып

ботодой боздоп ыйлагым келди. Анте албадым! Тегерек-белде тирмийип теше тиктеген, сынай тиктеген көздөр мени чыйралтты.

Ошондо Аалыкем өзү (А.Токомбаев) Алыкулумдун башында жүз-аарчысын жашка жууп, буркурап ыйлап отурган.

Аңгычакты, оркестрдин мундуу күүсү ойнолду да, Алыкулумду көрүстөнгө көтөрүп жөнөштү!..

О, шорум! Мен эң ыйык, эң бийик, эч кимге да, эч нерсеге теңей алгыс асылымдан, бул жашоодогу жанымдай көргөн жалгыз жакынымдан ушинтип айрылгам!»

«АКЫНДЫ ЭСКЕРҮҮ». Автор: К.Кулиев. //Ала-Тоо. – 1990. – №5. – Б. – 8. – Автор А.Осмоновдун чыгармалары менен алгач таанышканда эле анын көп кырдуулугу жана өзүнчөлүгү көңүлүн ээлеп алганын, анын кыргыз лириктеринин ичинен өзгөчө оригиналдуу жаралган новатор акын экенин айтат. Макалада акындын жогоруда белгиленген чеберчилиги чыгармачылык тынымсыз изденүүлөрдүн, талбай окуунун жана иштөөнүн натыйжасында келгени, А.Осмонов кыска өмүрүнүн соңуна чейин чоң акындын, эң сонун чебердин катарына өсүп жеткендиги айтылат.

«АКЫНДЫН АЙТКАНЫ КЕЛДИБИ?» Автор: П.Казыбаев //Эркин-Тоо. - 1999, -22-дек. - № 100. - Б. 11. (296) Автор А.Осмоновдун: *Өлүм ак, пейли сараң, көңүлү тар, Күчү жок бирок мени коркута алар! Себеби: Мен өлгөндө ордун басат, Менден соо, менден жакшы акылдуулар! – деп үмүттөнгөн ак тилегин актамак тургай, кылым алмашарда чек арага будун-чаң салгандар жана мамлекет кепилдиги менен алган акчаларды туура эмес пайдалангандар, эне тилин, ата салтын унуткандар ойго салганын айтат.*

АКЫНДЫН АКЫЛ-ОЙ КАЗЫНАСЫНАН. Кыргыз Улуттук илимдер академиясынын кол жазмалар фондунда А.Осмоновдун учкул сөз, сабактуу ой, акылмандар олуяттары жана ыр саптары тизмек-тизмек болуп жазылган бир нече жан дептери сакталып калган. Андай көздөн далдоо калган акын жан-дүйнөсүнүн сыр-жазууларынын бир бөлүгүн убагында Кеңеш Жусупов «Бир сабындагы өмүр» даректүү баянында окурман назарына алып чыккан.

Архивдеги эски дептерлер «бир кеченин карындай» жашаган таланттын өзүндөй тигилип, турмуштук жана адабий мааниси менен бүгүнкү күндө да ар бирибизде жүрөк толкуткан таңдануу сезимин жаратат:

«Таланттуу киши адамды өлтүрбөйт»

«Өлүмдүн себеби – тирүүлүк»

«Кат окуганды жакшы көрөм, жазганды жаман көрөм»

«Ар дайым өзүңө ишен»

«Зарыгып жерди караба,

Зарыкканга жер келбес»

«Бала кезде бийик нерсенин баары жапыс көрүнгөнсүйт, ыраак жерлер жакын көрүнгөнсүйт»

«Кээде турмуш каргаша,

Турмуш дайым талашта.

Өзүңдү орго түшүрөт,

Турмушка кылсаң тамаша»

«Сүйүүнүн адам билбес түрлөрү бар» (Ш. Руставелиден)

«Дос, душмандык билинет,

Кыйындык башка түшкөндө».

(Шотадан)

«Мен өз өмүрүмө ыраазымын. Бир деген жакшы курбум бар. Ат үстүндө бороон болуп келип турат»

«Жаштык (балалык) арстандын өтүндө болсо, атып алат элем»

«Жакшы менен таш ташы, жаман менен бал жегенче»

«Колхоз – эл мага болду мугалим. Менин болду мектебим»

«Колхоз турмушундай жыргалды көрбөдүм. Очоктогу от, жарма, күнгө кактанып казган кызылча, андагы ырлар»

«Бир туулуп, миң алаамат көрбөсөм, өмүрүмдүн анда кайсы пайдасы»

«Көкүрөк чарчап турганда, шамалың жалын Ысык-Көл»

«Адам бекер жаралбайт. Ал тирүүлүктүн бир милдетин аткарганы туулат»

«Ар бир куштун сайрашында бир лазат»

«Ырым – эне сүтүнөн адал (ак)»

«Ашыктыктын кадырын билем десең, агыны катуу суудан кеч, ашуусу бийик тоодон аш»

«Тобокел, эгер аман болсом, дагы бир-эки жыл жер үстүндө жашасам «Ак-Мөөрдү» таптакыр өзгөртүп, ыр менен жазам. Жазуу деген кандай кымбат нерсе. Дүйнөдөн жазуудан (эгер жакшы чыкса) өтөр жыргал жок»

«...Өмүрүмө шерт бердим: адамга жаман айтпаска, ушак, калп сүйлөбөскө. Жамандык кылбаска, көз артпаска, ач-көз, сараң болбоско. Кылдай арамдык, жамандык, кытмыр, арамза болбоско. Бетачарга көзүмөн жаш көлдөтүп ыйлашка. Эл үчүн жан аябаска. Заманым үчүн ак болууга»

«Бул турмушка жолдош болуп чыккандар көп элек. Кийин ар тарапка кирип жок болдук. Кээде гана көрүнөбүз. Ар түркүн кыял, ал кездеги ысык дос, эми муздак»

«Ич күйгөндө шыбыраган сөз күчтүү»

«Жакшы кыздын жанында жаман жигит жакшырат, кары жүрөк жашарат!»

«Өмүр канча зор болуп, айланам кыйын болсо да,

Тирүүлүгүм бар экен

Бу да мага бир олжо»

«Ооруп айыккан баш берсин, Өнүп, көбөйгөн мал берсин»

«Алыкул атым болгондо, Жашабас элем бир жылга.

Акындык атым болгон соң, Калгым келет миң жылга».

«АКЫНДЫН АКЫРКЫ КОЛ ТАМГАСЫБЫ?..» Автор: П.Казыбаев // Ленинчил жаш. – 1989, –

27-июль. (220) Автор кезегинде

А.Осмонов менен кат алышып тургандардын арасында академик Курмангали Каракеев да болгондуктан, ал кишиден ошол байланыш туурасында айтып берүүсүн өтүнөт. К.Каракеев 1933-жылы Т.Сыдыкбеков, К.Маликов, Т.Шамшиев, А.Жаналиев, Т.Кекиликов, Ж.Бөкөнбаев болуп «Ленинчил жаш» газетасынын редакциясында иштеп жүргөндө А.Осмоновдун ден соолугуна байланыштуу педтехникумду таштап, редакцияда иштей баштаганын айтат. А.Осмонов балалык кезинин Токмоктогу балдар үйүндө өткөнүн, тарбиячыларынын Пушкин менен Лермонтовдун ырларын, поэмаларын окуп берип, ошондон таасирленип 15 жашында Пушкиндин «Кышкы кеч» деген ырын кыргыз тилине которгонун айтып бергенин эскерет. Автор кийин аскердик кызматты өтөп жүргөндө акын менен кат жазышып турганын, тилекке каршы сакталбай калгагына кейийт. 1950-жылы А.Осмоновдун ырлар жыйнагы биринчи жолу Москвадан «Мой дом» деген китебинин жарыкка чыгышы менен акынды куттуктайм деп 1-декабрда үйүнө барганда төшөктө жаткан А.Осмонов жыйнагынын чыгышына жардам бергенине ыраазычылык билдирип, китебине кол тамга жазып бергенин айтат.

«АКЫНДЫН АРБАГЫ КОЛДОСУН!» Автор: К.Кулиев // Ленинчил жаш. – 1990, – 15-май. (247) А.Осмоновдун 75 жылдык мааракесин белгилөөгө байланыштуу атайын партиялык, өкмөттүк токтом чыгып, Кыргызстан жазуучулар Союзу менен Кыргызстан ЛКЖС БК биргелешип уюштурган жаш акындардын «Алыкулдун Акбоз ат» аттуу республикалык фестивалы өткөрүлө тургандыгы айтылат.

«АКЫНДЫН АРМАНДУУ СҮЙҮҮСҮ». Автор: К.Токтобаева // Эркин-Тоо. – 1997, – 1-авг. – № 61. – Б. 8. – Макалада Жамыйла Сулайманова 1943-жылы Пржевальскидеги институттун 1-курсун бүткөндөн кийин окуусун уланта албай, Облонодо мкетепке чейинки инспектор болуп иштеп жүргөндө «Ысык-Көл правдасы» газетасында иштеген Сабит Абдрахмановдун А.Осмонов менен тааныштырганы айтылат.

АКЫНДЫН АТЫНДАГЫ СЫЙЛЫК // Сов. Кыргызстан. – 1986. – 23-апр.; Дагы: Ленинчил жаш. – 1986. – 22-апр.

Акын А. Осмонов атындагы сыйлыкты эки жылда бир жолу кыргыз адабиятынын эң мыкты поэтикалык чыгармасына ыйгаруу каралган. Бул сыйлык үчүн поэтикалык котормонун чеберлери, сынчылары, А. Осмоновдун өмүрүн жана чыгармачылыгын пропагандалоого кыйла салым кошкон адабият таануучулары, сүрөтчүлөр, композиторлор, скульпторлор, кино кызматкерлери ат салыша алмакчы.

АКЫНДЫН 1935–1950-ЖЫЛДАРЫ ЧЫККАН ЫР, КОТОРМО КИТЕПТЕРИНЕ ЖООПТУУ РЕДАКТОР БОЛГОНДОР – Мезгилдик тартиби боюнча атай келгенде, А.Осмоновдун туура 15 жыл менен өлчөнгөн чыгармачылык ишине

тийиштүү андай кызыктуу маалымат жөнү төмөндөгүдөй:

Тандагы ырлар, 1935 – Өмүркул Жакишев.

Жылдыздуу жаштык, 1937 – Кубанычбек Маликов.

Чолпонстан, 1937 – Жоомарт Бөкөнбаев.

Ш.Перро. Жомоктор, 1937 – Жаналиев.

А.С.Пушкин. Поп жана анын кызматчысы балда жөнүндө жомок, 1937 – Асан Самалиев.

И.А.Крылов. Тамсилдер, 1937 – Керимкул Орозалиев.

И.А.Крылов. Тамсилдер, 1938 – Керимкул Орозалиев.

К.И.Чуковский. Федоринанын шору, 1938 – Жоомарт Бөкөнбаев.

С.Я.Маршак. Өрт, 1938 – Керимкул Орозалиев.

28-гвардиялык дивизия (түзгөн А.Осмонов, жыйнакка: Алымкул Үсөнбаев, Жоомарт Бөкөнбаев, Абдасул Токтомушев, Смар Шимеев, Сатин Абдыкеримова, Мукай Элебаев, Михаил Светловдун ырлары кирген), 1942 – Касымалы Баялинов.

Махабат, 1945 – Смар Шимеев.

Жаңы ырлар, 1947 – Узакбай Абдукаимов.

Менин жерим – ырдын жери, 1947 – Узакбай Абдукаимов.

Балдар үчүн, 1947 – Узакбай Абдукаимов.

А.С.Пушкин. Евгений Онегин, 1948 – Узакбай Абдукаимов.

Жаны ырлар, 1949 – Түгөлбай Сыдыкбеков.

У.Шекспир. Отелло, 1949 – Узакбай Абдукаимов.

Менин үйүм (орус тилинде Москвадан чыккан), 1950 – Сергей Александрович Обрадович.

«АКЫНДЫН ЖАРЫЯЛАНА ЭЛЕК ЫРЫ»: Адабий мурас. Автор:

П.Казыбаев//Ленинчил жаш.— 1988, — 30-авг. (210). Макалада А.Осмоновдун 75 жылдык мааракесине карата көрүлүп жаткан даярдыктардын ичинде баалуу табылгалардын бири — «Замана» аттуу ыры экендиги айтылат. Акындын архивдеги бул ыры 1945-жылы жарык көргөн «Махабат» аттуу жыйнагынын кол жазмасында сакталганы менен ошол китебине кирбей калган. Үр бул китепке эле эмес, кийинки китептерине да жарыяланбаган. «Замана» аттуу ырын окурмандарга көөнөрбөс адабий мурас катары тартуулоо менен бирге, акындын мурда жарык көрбөгөн «Чын жолдош» аттуу ыры, «Мендей болбогула» деген эки көшөгөлүү комедиясы да жакынкы убакта жарык көрөрү айтылат.

АКЫНДЫН ИШ ҮЗҮРҮ ЖЫЛДАР ЖАНА САНДАР КАТЫШЫНДА. Мындай өзгөчө мүнөздөгү арифметикалык эсептөөлөргө алгач көңүл бурган адабиятчы Салижан Жигитов болгон. Ал 1985-жылдын 11-июлунда «Кыргызстан маданияты» гезитине жарыялаган «Алыкулдун биринчи өмүрү» деген макаласында оорулуу акындын кийинки жети жыл аралыгында жетишкен иш өндүрүмдүүлүгүнө төмөндөгүдөй сандык катышта назар түшүргөн:

1944-жыл

Ноябрь ичинде жазганы — 548 сап ыр;

Декабрь ичинде жазганы — 858 сап ыр;

1945-жыл

8-июлда Койсарыда У.Шекспирдин «Отелло» трагедиясын которо баштап, аны 30-августта бүтүргөн;

Ноябрь ичинде жазганы — 1124 саптан турган 57 ыр, 600 саптан турган 4 поэма.

1946-жыл

Кыш-жаз айларында 82 ыр, 7 поэмадан турган «Жаны ырлар» ат-

туу жыйнак даярдап, сентябрь-октябрь айларында «Экинчи бригада» деген пьесасынын (прозалык варианты) үстүндө иштеп, ноябрь ичинде жалпы көлөмү 1962 сап болгон 122 ыр жазган.

1947-жыл

Күзгө дейре «Ракыя», «Экинчи бригада» (поэтикалык варианты) деген көп актылуу пьесаларын, «Корукчу Кооман» аттуу опера үчүн либреттосун бүтүрүп, «Абылкасым Жанболотов» деген төрт көшөгөлүү драмасын жазууну уланткан.

Күздөн тартып А.С.Пушкиндин «Евгений Онегин» романын которууга киришип, бул 5305 сап ырдан турган чыгарманы төрт айдын ичинде колдон чыгарган.

1948-жыл

1-январда «Абылкасым Жанболотов» драмасын бүтүргөн.

Жыл башында Алишер Навоинин «Лайли менен Мажнун» поэмасын которууга катышып, «Тургун сакчы» деген комедиясынын сюжети иштеп чыккан.

Октябрь ичинде жазганы — 1057 саптан турган 45 ыр;

Ноябрь ичинде жазганы — 1044 саптан турган 45 ыр жана 120 саптан турган бир поэма.

1949-жыл

Төрт көшөгөлүү «Күмүш булак», эки көшөгөлүү «Жөнөш керек Меркеге» пьесаларын бүтүргөн.

Июль ичинде жазганы — 418 саптан турган 28 ыр;

Август ичинде жазганы — 42 саптан турган 2 ыр.

Соңуна 9-август деп белги коюлган «Күлжамал» деген ырынан кийинки жазган чыгармаларынын дайыны белгисиз.

1950-жыл

Колдо бар материалдарга караганда, бул жылы Алыкул бир дагы

ыр, бир дагы драма жана котормо сунуштабагандай таасир жаралат. Бирок, мындай «тыным», мындай «жымжырттык» «күнүнө күмүш, айына алтын тапкан» таланттуу акын табияты үчүн эч мүнөздүү эмес! Демек, сонку жазган чыгармалары жоголуп жана уурдалып кеткен! Ар кошкон кол жазмаларынын арасында ошол жылга таандык «Кыз күлкүсү», «Кыргыз кызы» деген эки драмалашкан поэманын болжолдуу сюжеттик пландары сакталып калгандыгы гана изилдөөчүлөргө белгилүү.

АКЫНДЫН ДҮЙНӨДӨН ӨТ-КӨНҮН ЭЛГЕ КАБАРЛАГАН НЕКРОЛОГ ЖАНА КӨҢҮЛ АЙТУУЛАР. А.Осмонов 1950-жылдын 12-декабрында узакка созулган катуу оорудан жарыкчылыктан өткөндөн үч күндөн кийин – 15-декабрда республикалык «Кызыл Кыргызстан» гезитине (редактору Аскар Сопиев) төмөндөгүдөй мазмундагы некролог жарыяланган:

«Алыкул ОСМОНОВ

1950-жылдын 12-декабрында узакка созулган катуу оорудан кийин чыгармачылык күчүнүн толуп турган кезинде, кыргыз адабиятынын көрүнүктүү ишмерлеринин бири – Алыкул Осмонов дүйнөдөн кайтты. Өлүм биздин арабыздан эң сонун акынды, көркөм сөздүн чеберин алып кетти.

Алыкул Осмонов 1915-жылы азыркы Панфилов районунун Каптал-Арык айылында, кедей-дыйкан үй-бүлөсүндө туулган. Болочок акын кичинекейинен жетим калып, Токмок шаарындагы балдар үйүндө тарбияланат да, кийин Фрунзедеги педагогиялык техникумда окуйт. Өзүнүн жыйырма жылдык чыгармачылык кызматында ырлардын, поэмалардын он жыйнагын жана бир канча

пьесаларды түздү. Анын көп чыгармалары кыргыз совет адабиятынын алтын фондусуна кирди.

Патриот-акын өзүнүн чыгармачылыгында чын жүрөгү менен, барып турган чеберчилик менен биздин сонун советтик Ата мекен жөнүндө, большевиктердин улуу партиясы жөнүндө жана анын акылман жолбашчылары Ленин менен Сталин жөнүндө ырдады. Алыкул Осмоновдун бардык чыгармалары коммунизмдин улуу идеялары менен, советтик патриотизмдин духу менен, элдердин достугунун духу менен сугарылган эле.

Акындын чыгармаларынын башкы геройлору – совет адамы, жаңы бактылуу турмушту курган адам болгон. Таланттуу акын жаңырган, өсүп-өнүп бара жаткан социалисттик Кыргызстандын турмушун өзгөчө кунт коюу менен үйрөнгөн. Мыкты чебердин курч көзү, совет адамдары өз эмгектери менен өлкөнүн бетин жаңыртып баратканын көрө билген. Ошол көргөндөрүн өзүнүн көңүл эргите, жүрөк толкута жазылган чыгармаларында унутулгус элестер менен бере алган.

Алыкул Осмонов республикабыздагы чебер адабият котормочулардын бири эле. Ал өзүнүн котормолору менен кыргыз элине орустун жана бүткүл дүйнө адабиятынын классиктеринин эң жакшы үлгүлөрүн, совет акындарынын чыгармаларын жеткирүүдө баа жеткис маанилүү иштерди иштеген. Ал, эң сонун чебердик менен жазылган чыгармалардан болгон Пушкиндин «Евгений Онегинин», Шота Руставелинин «Жолборс терисин жамынган баатырын», Низаминин «Хосров Ширинин», Навоинин «Лейли-Мажнунун» жана Лермонтовдун, Маяковскийдин ырлары менен поэмаларын жана баш-

ка ири акындардын чыгармаларын кыргыз тилине которгон.

Алыкул Осмоновдун өмүрү жана чыгармачылык иштери бир тууган элге, биздин сонун советтик Ата Мекенибизге, социалисттик маданиятыбызга, Лениндин, Сталиндин партиясынын өлбөс-өчпөс ишине, коммунизмдин ишине кызмат көрсөтүүнүн эң жакшы үлгүсү боло алат.

Совет өкмөтү Алыкул Осмоновдун чыгармачылык ишин жогору баалап, аны «Ардак белгиси» ордени жана «1941–1945-жылдардагы Ата Мекендик согушта каармандык эмгеги үчүн» медалы менен сыйлаган болучу.

Акын үчүн анын сонун чыгармалары эң жакшы эстелик болуп жашай берет. Алыкул Осмоновдун жаркыраган элеси биздин жүрөгүбүздө түбөлүккө сакталат.

Орозалиев, Таянов, Баялинов, Үсөнбаев, Сыдыкбеков, Южаков, Соппиев, Абдыгулов, Каракеев, Дөөлөткелдиев, Тургумбаева, Казакбаев, Алтымышбаев, Жамгырчинов, Юдахин, Үмөталиев, Токомбаев, Токтогонов, Жакишев, Маликов, Жантөшев, Шиваза, Алымкулов, Токобаев, Токтомушев, Абдумомунов, Удалов, Чекменев, Айтиев, Куттубаев, Малдыбаев, Кийизбаева, Рыскулов, Казаков».

Аталган гезиттин бул санынын акырына ошондой эле:

СССР советтик жазуучулар Союзунун Башкармасынын;

Кыргызстан советтик жазуучулар Союзунун Башкармасынын;

Кыргызстан драмтеатрынын коллективинин;

Кыргыз ССР Министрлер Советинин алдындагы искусство иштери боюнча Башкарманын;

Кыргызстан мамлекеттик Эмгек Кызыл Туу ордендүү Токтогул Са-

тылганов атындагы филармониянын дирекциясы, партиялык уюму жана жергиликтүү комитетинин;

Кыргызстандын советтик художниктер Союзунун;

СССР илимдер Академиясынын Кыргызстандагы филиалынын тил, адабият жана тарых институтунун коллективинин;

Күрөңкеев атындагы Кыргызстан хореографиялык-музыкалык окуу жайынын коллективинин;

Кыргызстан республикалык элдик чыгармачылык үйүнүн коллективинин көңүл айтуулары да жарыяланган.

Дагы беш күндөн кийин – «Кызыл Кыргызстандын» 20-декабрдагы санына: Түркмөнстан, Азербайжан, Грузия, Өзбекстан жана Тажикстандын жазуучулар Союздарынын башкармаларынын көңүл айтуулары чыккан. Алардын ичинен Тбилисиден келген телеграммада:

«Советтик Грузиянын жазуучулар Союзунун Башкармасы бир тууган элдердин адабиятын кеңири таанытуу үчүн көп эмгек сиңирген.

Алыкул ОСМОНОВдун дүйнөдөн мезгилсиз кайткандыгына байланыштуу советтик Грузиянын жазуучуларынын терең кайгыргандыгын билдирет», – деп жазылган.

Ал эми СССР Жазуучулар союзунун органы болгон «Литературная газетанын» (башкы редактору Константин Симонов) ошол жылдын 26-декабрындагы санынан Александр Фадеев баш болуп кол койгон мына мындай эскерүү-макаланы окуйбуз:

«Памяти Алыкула Осмонова

После продолжительной болезни скончался один из талантливейших поэтов Киргизии Алыкул Осмонов.

Алыкул родился в 1915 году в семье охотника. Рано осиротев, он провел свое детство в детдоме.

Уже в первой книге поэта – «Песни свободного народа» (1934 г.), книге, во многом незрелой, намечены черты его самобытного дарования. Он учится у русской литературы реализму, конкретности и точности выразительных средств. Лучшие его стихотворения посвящены людям труда. Повседневная жизнь киргизского труженика предстает в них перед читателем.

У Алыкула Осмонова нет стихов случайных, ремесленных, написанных равнодушно. Они рождены жизнью и, как сама жизнь, новы, страстны, пластичны. Вот почему русские поэты с такой радостью переводят эти стихи.

Перу Алыкула Осмонова принадлежат замечательные переводы классических произведений на киргизский язык. Он полностью перевел «Евгения Онегина» Пушкина, «Витязя в тигровой шкуре» Руставели, познакомил киргизского читателя с пьесами Шекспира и Мольера.

Поэт умер в расцвете своих творческих сил. Его смерть – большая утрата для всей советской поэзии.

А.Фадеев, Н.Тихонов, А.Твардовский, С.Щипачев, Е.Долматовский, Л.Климович, И.Сельвинский. В.Звягинцева, М.Петровых, Р.Фаизова, С.Липкин, С.Обрадович, С.Кирьянов, К.Горбунов, С.Шимеев, Н.Байтемиров, Ж.Самаганов».

«АКЫНДЫН ОБРАЗЫ АДАБИЯТТА ЖАНА КӨРКӨМ СҮРӨТТӨ». Автор: М.Шабданов // Кыргызстан маданияты. 1975-жыл, 9-январь, 10-б. Бул макалада Кеңеш Жусуповдун «Ыр сабындагы өмүр» чыгармасына кайрылып: «Ыр сабындагы өмүр» накта көркөм чыгарма эмес жана публицистикалык очерк да эмес. Ошондой эле илимий сын багытында жазылган изилдөө

да эмес. Бирок ушул аталган жанрлардын бардыгынын повестке кыйла жакыныраак болгондугу үчүн биз аны повесть деп шарттуу түрдө атап жатабыз деген ойго басым жасалат да, чыгармада коюлган маселелердин олуттуу, фактыларынын тыкандыгы жана жалпы окурмандарга жеткиликтүүлүгүнө көңүл бурат. Андан ары Алыкул Осмонов жалгыз кыргыз адабиятында гана эмес, бүтүндөй кыргыз маданиятынын, искусствосунун өнүгүшүнө өзүнүн зор таасирин тийгизгизип жаткандыгына көңүл бурат. Анын ачык мисалы катары Г.Айтиевдин акын Алыкул Осмоновдун портретин эң сонун жараткандыгын мисалга тартат жана ага өзгөчө басым жасайт.

АКЫНДЫН ЖООПТУУ РЕДАКТОРЛУГУ МЕНЕН БАСМАДАН ЧЫККАН КИТЕПТЕР. 1937-жылдан тарта А.Осмонов төмөндөгү калемдештеринин Кыргызмамбастан жарык көргөн китептерине жооптуу редакторлук кылган:

Кусейин Эсенкожоев. Саякатчы бала. 1937. Көлөмү 25 бет.

Мукай Элебаев. Кыйын кезең, очерк. 1938, көлөмү 52 бет, нускасы 5125. Терүүгө 1937-жылы 28-сентябрда берилип, басууга 1938-жылы 9-январда кол коюлган.

Төлөгөн Шамшиев. Жүрөгүм менен аңгеме. 1938. Көлөмү 100 бет, нускасы 3140. Терүүгө 1938-жылы 16-сентябрда берилип, басууга 27-октябрда кол коюлган.

Түгөлбай Сыдыкбеков. Түн жарчысынан кабар, поэма. 1939. Көлөмү 50 бет, нускасы 5140. Терүүгө 1938-жылы 27-декабрда берилип, басууга 1939-жылы 18-февралда кол коюлган.

Калык Акиев. Ач карышкыр (Балдар үчүн). 1939, көлөмү 24 бет, нускасы 5125. Терүүгө 1938-жылы

19-августта берилип, басууга ошол эле жылдын 23-декабрында кол коюлган.

Калык Акиев. Өлбөс баатыр, жомок. 1940-жыл. Көлөмү 22 бет.

Ошондой эле:

Ш.Руставели. Жолборс терисин кийген баатыр. 1940. Көлөмү 376 бет, нускасы 10090. Терүүгө 1939-жылы 15-ноябрда берилип, басууга 1940-жылы 11-мартта кол коюлган.

**АКЫНДЫН МОСКВА АРХИВИ-
НЕН ТАБЫЛГАН КАТТАРЫ, ТЕ-
ЛЕГРАММАЛАРЫ.** Бул баа жеткис эстеликтердин кабар-дайыны жөнүндө алгач Ош пединститутунун ага окутуучусу Н.Мурадымов «Литературный Киргизстан» журналынын 1975-жылдын № 5-санына «Поэтическое завещание А.Осмонова» деген ат менен басылган чакан макаласында жазып чыккан. 2014-жылдын август айында Москвадагы Россиянын Борбордук мамлекеттик адабият жана искусство архивинен ырастоо түрүндө алынган маалыматтарда Алыкулдун 1949–1950-жылдарда өзүнүн «Мой дом» деген ыр жыйнагын «Советский писатель» басмасынан чыгарууга байланыштуу ошол китептин түзүүчүсү жана редактору – кыргыз адабиятынын чоң досу, аталган басманын кызматкери Сергей Александрович Обрадовичке (1892-1956) жөнөткөн 2 каты жана 3 телеграммасы сакталып калганы белгилүү болду.

Эмесе, кенири окурман журтуна алиге белгисиз келген Москва архивиндеги каттар жана телеграммалар:

«Уважаемый товарищ Обрадович!

Вашу открытку я получил с опозданием. Я очень рад, что Вы будете составлять и редактировать мою книгу. Дополнительный материал вышлю завтра – 3.XI. с.г. авиапочтой.

После того, как Вы познакомитесь с новыми подстрочниками, мне хотелось бы, чтобы, кроме Вас, новые стихи переводили С.Маршак, И.Савельников, В.Звягинцева и С.Липкин.

Крепко жму Вашу руку, желаю здоровья и творческих успехов.

Алыкул Осмонов

2.XI.1949».

ЦГАЛИ, ф.1974, оп.1. ед. хр. 376. л.1

«Москва, улица Фурманова, 3/5, кв.64

Обрадовичу С.А.

Прошу телеграфно сообщить о состоянии сборника. Привет.

Осмонов.

14.II.1950».

ЦГАЛИ, ф.1974, оп.1. ед. хр. 376. л.8

«Спасибо за письмо. Здоровье улучшается. Привет Липкину.

Осмонов.

23.III.1950».

ЦГАЛИ, ф.1974, оп.1. ед. хр. 376. л.5

«Дорогой и милый человек Сергей Александрович!

Как поживаете?

Я еще лечусь... здоровье улучшается. В ближайшие дни собираюсь поехать на кумысолечение.

В этом году я хочу написать колхозную поэму. Как закончу, напишу Вам о замысле и сюжете поэмы. Если удастся, вышлю подстрочный перевод.

Ознакомлю Вас также с циклами новых стихов. Прошу передать привет Сергею Леонидовичу («Советский писатель» басмасынын редактору С.Л.Кирьянов – М.Т.), Липкину, Звягинцевой (А.Осмоновдун ырларын которгон акындар С.И.Липкин, В.К.Звягинцев – М.Т.) и дру-

гим дорогим друзьям по творчеству, которых я ценю.

Кланяюсь сыну и супруге Вашему.

*А.Осмонов.
19.IV.1950».*

ЦГАЛИ, ф.1974, оп.1. ед. хр. 376. л.2

«Москва, ул. Фурманова 3/5, кв.64.

Обрадовичу С.А.

С нетерпением жду авторских экземпляров сборника. Прошу еще раз напомнить в издательстве. Уважающий Вас Алыкул Осмонов.

13.X.1950».

ЦГАЛИ, ф.1974, оп.1. ед. хр. 376. л.7

«АКЫНДЫН ОБРАЗЫ АДАБИЯТТА ЖАНА КӨРКӨМ СҮРӨТ-ТӨ». Автор: М.Шабданов // Кыргызстан маданияты. – 1975. – 9-январь. – Б. 10.

«Осмоновдун көп кырдуу таланты, кызыктуу чыгармачылык тагдыры, кыргыз поэзиясында жасаган чоң эрдиги акын, жазуучулар менен адабий-сынчыларды дайыма кызыктырып келгендей, аларга чыгармачылык эргүү жаратып, көркөм изилдөө объектисине айланып келет...» деп жазат, автор макаласында. Мисалы, проза менен поэзиядан, эскерме макалалар жана изилдөөлөрдүн башка да акындын көркөм образын түзүү иши живописисте иш жүзүнө ашырылып жаткандыгын белгилейт.

Автор макалада К. Жусуповдун «Ыр сабагындагы өмүр» аттуу чыгармасына жана Г.Айтиевдин «А.Осмоновдун портретине» кенири токтолгон.

АКЫНДЫН ООРУ ТАРЖЫМАЛЫ ЖАНА АНЫ ДАРЫЛАГАН ВРАЧТАР. Балдар үйүндө тарбияланган жана педтехникумда окуган

кездериндеги айрым сүрөттөрүн эске албаганда, Алыкулдун женил кийинип, мындайча айтканда, көйнөкчөн туруп түшкөн сүрөтүн жолуктуруу дегеле кыйын. Мунун өзү анын жармашкан жаман дарт айынан ар качан «үшүп» жана андан сактануу үчүн ысык күндө да ошентип «костюмчан» жүрүүгө аргасыз болгонун айкын көрсөтөт. Көп жылы Койсарыга жана Чолпон-Атага барып «нукура көлдүк» болсо да, ал жерде элге кошулуп чечилип көлгө түшкөнүн да көргөн жан болгон эмес экен.

Замандаштарынын эскерүүлөрүнө караганда, 1932-жылы жетөл менен башталган кургак учук оорусу туура 18 жыл бою аябай тынчын алып, жанын кыйнап, доктурдан доктурга түшүрүп, акыры күлгүн жаш чагында өмүрүн алып тынат. Анда бул балакеттүү кеселге каршы азыркыдай күч-кубаттуу дарылар-антибиотиктер не бир мыкты врачтардын да колунда жок. Бишкекте андай кеселдүүлөрдү текшерип, көзөмөлгө алып, убактылуу дарт агымын пастата турган диспансер гана бар. Атайын оорукана же илимизилдөө институту болбогондуктан, ыкшып жетөлгөн оорулуулар кадимки ооруканалардын өзүнчө бөлүнгөн палаталарына деле жумалап-айлап жата беришет.

Алыкул өзүнүн кандай кеселге чалдыкканын кеч билгенине аябай өкүнгөн дешет. Балким, ал дарты тукум кууган оору болуп, балдар үйүндө жүргөнүндө тарбиячылардын энедей көргөн камкордугунан улам шек билбестен ойноп-күлүп өсүп, анан жатакана жана окуу тартиптери казармадай болгон педтехникумга киргенинде сымаптай байкалбаган оору ачыкка чыга түшкөнбү деп да жоромол кылууга болот. Анан калса ал убакта тамак-аш да тар-

тыш, каатчылык, турмуш жаны-жаңы жөнүгүп бараткан кез. Балдар үйүнөн кичинекей, арык болуп келген бала тез арада эле узун бойлуу-шыңкыйган жигит болуп өзгөрө түшөт да, анан 1931-жылдын жайында Каптал-Арыктагы агасыныкына барып келгенден кийин эле ыкшып жетөлүп, аябай терчил болуп, өңдөн азып, арыктап кетет. 1932-жылдын кыш-жазынан тартып доктурдан башы чыкпайт.

Өзү кандай азаптуу дартка чалдыкканын айкын түшүнгөн Алыкул өмүрү өткөнгө дейре катуу режим кармап, тап менен жүрүп, жылуу кийинип, күн нуруна көп чыгып, күчтүү, белоктуу тамактарды өксүбөй жегенге аракет кылып, ошол аркылуу тер менен чыгып азайып турган минералдык заттарды толуктап, дартка туруштук берүүчү иммунитетин көтөрүүгө ар дайым кам көргөн. Анын 35 жашка жетиши да өз ден соолугуна ушундай аяр, жоопкерчиликтүү мамиле жасоонун натыйжасы.

Чындыгында, адамзат жаралгандан бери өлчөөсүз кыйраткыч мүшкүлүн түшүрүп келген дарт 20-кылымдын экинчи жарымынан тарта гана илимий нуктагы дарылоо күчүнө баш ийди. Узак-узак кылымдар бою андан жапа чеккен дүйнө элдери бир айла болоор деп биологиялык каражаттарды колдонуп, табигый заттарды пайдаланышкан. Маселен, минералдык заттардан баштап, түркүн-түс өсүмдүктөрдү, майда-чоң жаныбарлар менен куштардын этин бышырып да, чийкилей да жеп келишкен. Атапайтканда, алтындын, күмүштүн күкүмүн, хаулмагыр майын, мумияны, аркыл өсүмдүк чайларын, кайнатмаларын, доңузун этин, аюунун майын, күчүктүн этин, жыланды, балык майын, женьшенди, боорду, чучук-

ту, кымызды ж.б. жеп, ичүүгө аргасыз болушкан. Бул дарттын бүтүндөй элдер жана мамлекеттерге кыргын салганы ушунчалык, айталы, 19-кылымдын экинчи жарымында Германияда кургак учуктан ар бир жетинчи адам өлүп турган экен. Анын алдын алып, айыктырууда врачтар алсыз болуп, бул оору тукум кууйт деп эсептелгендиктен, жалпы чаралар менен бөгөт коюуга анча аракеттер көрүлбөйт. Кеселдүүлөргө таза абага чыгып, жакшы тамактануу гана сунуш кылынат. Болгон дарылоо ушул.

Ушундай кырдаалда, 1882-жылдын 24-мартында, немец врачы жана окумуштуусу Роберт Кох кургак учуктун козгогучун тажрыйба жүзүндө бөлүп алууга жетишет. Аны кийин «Кохтун таякчасы» деп аташкан. Кох, бул эң коркунучтуу оорунун себеби тукум куучулук эмес, а инфекция экендигин далилдеген. Ушундан кийин анын дүңгүрөгөн ачылышы кургак учукту дарылоочу вакцинаны ойлоп табууга түрткү болду. Бара-бара окумуштуулар кургак учукка каршы ар кандай дары-дармектерди ойлоп чыгарышты. Роберт Кох микробиологияга кошкон мындай зор салымы үчүн 1905-жылы Нобель сыйлыгына татыктуу болгон.

Денесинин ысыгы такай 37-37,5 градустан түшпөгөн (!) Алыкулдун убагында кадимки эле пенициллинди эл-журт билбей, ал эми кургак учукка каршы дарылардын анабашылары – изониазид менен стрептомицин жомокто иччү мүрөк суусундай болгон. 1912-жылы эле табылган биринчи дары 40 жыл бою маани бербестиктен улам унутта калып, 1952–1953-жылдары, демек, акын дүйнөдөн өткөндөн кийин гана элге жетет. 1943-жылы Америкада

алынган стрептомицин да согуштун кесепетинен дарылоо практикасына кеч киргизилет. 1946-жылдын 12-декабрында (бул күн А.Осмонов жарыкчылыктан узаган күндү көңүлгө салып турганын эске алыңыз!) Москванын врачтары мээ кабыкчасынын кургак учугу – менингит менен ооруган Коля деген баланын жүлүнүнө ийне аркылуу ушул дарыны куюшкан. Ага дейре мындай дартка чалдыкандар дүйнө боюнча бири калбай өлүп турган. Бала аман калат. Бирок, шыбыш сезбес дүлөй болот. Анын себепин врачтар угуу нервине тийген стрептомициндин уу таасири деп табышат да, кылдат изилдеп отуруп, дүлөй кылчу терс таасирди азайткан хлор кальций тузун кошуп куюу аркылуу адамзат тарыхына жазылган сенсациялуу чоң натыйжага жетишет. Мына ушундай илим жаңылыктарынан жакшы кабардар болгон акын андай дарылардын бирди-жарымын ичип көрүү үчүн Москвага чейин издеткен экен. Фармаколог, ветеринария илимдеринин доктору, профессор, жазуучу жана котормочу Абдулхай Алдашев мындайча эскерген:

«...Таланттуу, залкар акын менен акыркы жолу 1949-жылы жүздөштүм. Ошол жылы декабрь айында Москвага бир жылдык аспирантурага жөнөп калдым. Мени темир жол вокзалына Алыкул узатып келди. Узай берээрде ал айтты: «Абдулхай, Москвада кургак учукту майтара турган «Асд» деген жаңы дары чыгыптыр. Эгер колундан келсе, ошол дарыдан таап, салып жибер!» Мен андай дарыны ойлоп тапкан илимпозду да биле турганымды айттым. Бирок, Москвага баргандан кийин, кайсы бир себептер менен Алыкулдун ал өтүнүчүн орундата албадым...» («Алыкул, Кусейин

жана чынчылдык тууралуу сөз», «Кыргыз Туусу» гезити, 2003-жыл, 9-апрель).

1948-жылдын 28-декабрында Чолпон-Атада:

*... Мен өзүмдү үй сыртынан тыншасам,
Күрс, күрс эткен оор жөтөл үн чыгат...
Буткөн экен кайран өмүр, кайран жан...
Деп жалооруп, көңүлүм шондо бир сынат.*

*Мен өзүмдү бир көчөдөн карасам,
Баскан өңдүү алсыз, арык сөлөкөт...
Албуут бала эми болуп араң жан,
Айыкпас дарт болот өңдүү өнөкөт.*

*Мен өзүмдү уктаганда карасам,
Жаткан өңдүү бир өлүк жан, каны жок.
Жүрөк күчүн тамырынан санасам,
Чарчагандай араң согот алы жок... –* деген көңүл өксүткөн саптарды жазган кайран акын дагы он жылдан кийин советтик врачтар кургак учуктуу ар бир пациентке ишенимдүү түрдө берген: изониазид, рифампицин, пиразинамид, этамбутол, стрептомицин деген эң мыкты жана эң тандамал дарыларды көрбөй да, ичпей да калды.

Бирок, ал абдан сактанды, дем менен, суу менен, колдонгон идиш-аяк, буюм-терим жана уктаган төшөнчү-орунчу аркылуу жугат деп адамдарды, өзгөчө, жаш балдарды үйрүлө түшүп сактады.

Айрым замандаштарынын эскерүүлөрүнөн:

Дүйшөн Кулбатыров, Көл күнгөйүндөгү Чоң-Сары-Ой орто мектебинин согуштан кийинки директору:

«...Алыкул өз айланасындагыларга өз оорусунун коркунучтуу экенин билип, аябай этият жүрчү. Тамак ичип жатканында идиш-аягын, кол аарчыларын аралаштыруучу эмес. Мен анын минтээрин 1946-жылы байкагам. Ат-Башыда жүрүп, бир булакка кол жууп калдык. Мен төмөнүрөөк жагына олтуруп жууна

баштаганымда, Алыкем: «Токто... жуунба!» – деди. Мен түшүнбөй карап калсам, астейдил айткан:

– Мени сыйла, илдетимди сыйлаба, колундан келсе андан оолак жүр...»

Жеңишкан Курманбаева, акын Чолпон-Атада жүргөндө сырдаш болуп калган уста Курманбай Черикчиевдин кызы, «Жеңишкандын атасы» деген ырдын каарманы:

«...Алыкул биздикинде турганда форточкасы бар өзүнчө бир бөлмөдө жашап, ошол форточканы кайра-кайра ачып желдетип, анан урунган чыны, кашыктарына чейин эч кимге бербей өзү жуучу эле. Тамак ичип бүткөндөн кийин, ал жуулган идиштерин чүпүрөк менен кылдаттап сүртүп, кургатып, оозу бек кутучасына салып алат. Аярлыгын, сактангычтыгын карабайсыңбы! Адамдар менен мамилесинде деле ушундай этият, коомай-түнт. Ар күн таңкы алтыда кой чыгат. Мына ошол мезгилде көл жакка жайылган койдун ээрчип жээкке жетет да, толкун жайпаган кум үстүндө ары-бери басып, анан эч ким жүрбөгөн таштуу дөңсөөгө келип көпкө турат. Үйгө күн шашке болгон он чендерде кайтат. Көлдүн таңкы абасы, уйкудан жаңы ойгонгон тиричилик көрүнүштөрү ойчул акынга кадимкидей чексиз кубат, демөөр берет...»

Суран Алымбекова, акындын Каптал-Арыктагы аталаш агасы Орозалынын согуштан кийин каза болгон кайниси Сатылгандын байбичеси:

«... Орозалы жезде бээ байлап, Алыкулга кымыз кылып берип жүргөн убагында биздин жаңы бүткөн тамга жатып калды. Күнгө көп чыкчу эмес. Күн салкындаганда бак ичинде ары-бери басчу. Керебетке жатчу. Тигиндей короонун аягына

басып кетээр эле. Көрсө, түкүрүнүп келчү турбайбы. Биздикинде үч айдан ашык жүрдү. Мен анда кызылчада иштейм. Атайын түштө келип, тамагын даярдап, Орозалыныкынан кымыз алып келип, камдап коюп берип, кайра жумушка кетем. Аларды ичип деле жарытпайт. Эки күндүн биринде эле кой-козу сойдура берчү. Ошондой убактарда Шаршеналыны, Сагымбайды (корукчу – М.Т.) чакыртчу.

Үйдү эртең менен тазалаттырып, атыр септирип коёр эле. Жумушка кетип баратып, үйдүн терезелерин калайм, тыштагы керебетке күн тийбесин деп чүпүрөктөн калап койчумун...»

Алыкулду согушка чейин, согуш убагында жана согуштан кийинки жылдарда көзөмөлгө алып, колдон келген адистик жардамын көрсөткөндөр төмөнкү, белгилүү врачтар болгон: Малиновский, Блюмкина Ювелина Михайловна, Ахунбаев Иса Коноевич, Франк Лев Абрамович. Булардын ичинен Кыргыз мамлекеттик медицина институтунун факультеттик терапия кафедрасынын алдында 1941-жылы ачылган кургак учук боюнча доценттик курстун жетекчиси, кийин Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген врачы болгон Л.А. Франк акынды айыктыруу үчүн илимдин ошол кездеги жетишкендиктеринин баарын колдонуп катуу аракеттенген. Бирок, ачык түргө өтүп, оорусу жылдан-жылга оорлоп кеткен пациентин аман сактап калууга анын да даремети жеткен эмес.

«... Элүүнчү жылдын кыш күндөрүнүн биринде, адатта сабакка тез басып, күлүп келген доктур, ал күнү ындыны өчүп кирди, – деп жазган Кеңеш Жусупов «Бир сабындагы өмүрүндө». – Студенттер ага таң калышты. Лев Абрамович сүйлөөчү

жыгач тагына чыгып, кайыш китеп кабынан отургандарга адамдын өпкөсүнүн сүрөтүн алып чыгып көрсөттү. Андагы көкүрөктүн кабыргалары, өпкөлөрү рентгенден даана түшүптүр.

– Акын Алыкул Осмоновдун өпкөсү, – деди Франк студенттерге каргылдана. – Ал кечээ каза тапты.

Франк сабакты улай албай, бышактап, көз жашын көл кылып чыгып кетти.

А студенттер ооздорун ачып калышты. Далайдан соң, кайсы бир студент китеп каптын үстүндөгү калдырак сүрөттү алып, «Осмонов Алыкул» деген жазууну окуду да, сүрөттү күнгө туштап кармады. Дарттуу өпкөлөрүндө калбырлаган кара тактар жүрдү...»

Албетте, 1939–1941-жылдар аралыгында көңүл өстүргөн көп кубанычтуу окуяларга кезигип, атап айтканда, «Ардак Белгиси» орденин алып, СССР Жазуучулар союзунун мүчөлүгүнө өтүп, Кыргыз искусствосунун Москвадагы I Декадасына катышып, эркин которгон «Жолбор терисин кийген баатыры» чыгып, анан 1941-жылы жайында ак бата, шаң-салтанат менен үйлөнүү тоюн өткөргөн акындын тез арада эле сырын сыртка чыгарбай түнт тартып, оорусун күчөтүп басынып кетишине анын үй-бүлө турмушунун бактысыз болуп калышы түздөн-түз таасирин тийгизгендиги шексиз. Ачык көңүл – бул соолуктун жандоочусу, ал эми «көңүлдү эзген оору» – бул дене оорусунун жана өлүмдү тездеткен «финалдын» себепчиси эмеспи.

Акындын оорусуна көп жылдан кийин талдоо жүргүзгөн медицина илимдеринин доктору, профессор Мидин Алиев 1989-жылдын 17-октябрында «Ленинчил жаш» гезитине жарыяланган «Алыкул, Зейнеп баяны» деген макаласында мындай деп жазган:

«...Медициналык психологияны изилдегенибизде, кээ бир адамдар ооруга дуушар болгондо, баягы жаркылдаган шайыр мүнөзүнөн айрылган учур көп болот экен. Азыркыча стресс мээни да бузуп, кулк-мүнөздү кескин өзгөртүп жиберген учурлар тууралуу илимий журналдар көп жазып атышат. Демек, чахоткага чалдыкканына көзү жетип, аны айыктыруучу дары-дармек анда жасала элек экендигин билген сезимтал, интеллигент акын жашоосу аз калганына акылы жетпептирби. Бул абал анын мүнөзүн кантип өзгөртпөсүн?»

Алыкул айыкпас дартка чалдыкканын эбак эле... үйлөнө элек кезинде эле билсе керек. Бирок, тубаса кулк-мүнөзүнө (нерв системасынын тормозу күчтүү тибине) жараша эч кимге ачык айтпаган болуш керек. Бул ого бетер жаман: билип койбосун деп шектүү болуп кетүү, өзүн-өзү андуу оорулуу адамды эмоционалдуу стресске алып келет. Андай стресс адепки ооруну ого бетер күчөтөт.

Мүнөзү Алыкулдан асман менен жердей, ачык-айрым сүйлөгөн, эр жүрөк Түкөм деле ошол жылдары кургак учукка кабылган тура. Сыдыкбеков ошондо таза абалуу, тоолуу айылына кетип калып, «өзүнчө» дарыланганын азыр ачык эле айтып жүрөт. Атүгүл Түкөмдүн ошол кездеги оптимизми эмгегине шай келишип («Кең-Суу», «Темир» романдарын ооруп жүргөн жылдары жазыптыр), сакайып кетишине эбепке-се-беп болгондур? Өзү мага айткан: «Көкүрөгүмдүн чемирчегинин астындагы катуу нерсени доцент Франк «союп алып таштайбыз» десе, көнбөй койгонмун. Мына, Мидин, колуң менен басып көрчү, ошол каткан нерсе алигиче жүрөт, бирок мен тирүүмүн».

Демек, Алыкулдун мүнөзү оору-га чалдыкканы аябай өзгөргөн болуш керек...»

Жеке тагдыры бактысыз, ден соолук абалы мажес-алсыз болсо да, чыгармачылык тагдыры «өлбөстүктүн өжөр эркин талашкан» жарык нурлуу бийиктикке жеткен Алыкулдун эрдигине медицина корифейлери да баш ийип, ырахматы күч өз таазимин жасайт.

АКЫНДЫН ПАСПОРТУ ЖАНА ӨЛГӨНДÜГÜ ЖӨНÜНДӨ АКТ – Кыргыз Республикасынын өкмөтүнө караштуу мамлекеттик каттоо кызматынын калкты жана жарандык абалдын актыларын каттоо департаменти берген маалыматка ылайык, Алыкул дүйнөдөн өтөөр алдында сериясы – I – РЦ, номери 500812 болгон паспорт алып жүргөн.

Ал эми ушул эле департаменттин архивинде 1950-жылдын 13-декабрында толтурулган, Фрунзе шаарынын Ворошилов районунун Тимирязев көчөсүндөгү № 4-үйдө жашаган Алыкул Осмонов 1950-жылдын 12-декабрында, 37 жашында өпкөнүн кургак учук оорусунан каза тапкандыгын ырастаган өлгөндүгү жөнүндөгү № 1206-акт сакталып калган. Актынын көчүрмөсү 13-декабрда борбордун Кыргыз көчөсүндөгү № 115-үйдө жашаган Н.С.Лоянов деген орус адамынын колуна берилген.

АКЫНДЫН ПРЕЗИДЕНТКЕ КАРАШТУУ АРХИВДЕ САКТАЛГАН КОЛ ЖАЗМАЛАРЫ – Башта эл түшүнүгүндө «партиялык архив» деп аталган архив азыр «Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу» деген статус алып, анын доор-заман таржымалын камтыган фонддорунун биринде – №1465-фондо А.Осмоновдун чыгармаларынын кол жазмалары төмөндөгүдөй ата-

лыштар менен сакталып турганы белгилүү болду:

(Катар номери – 150). «Жазуучу Осмоновдун кол жазмасы». 1944-жыл. 117 бет.

(168). «Осмонов, Акиевдин ырларынын кол жазмасы». 1945-жыл. 53 бет.

(31 – № 2-жазуу, датасыз). «Осмоновдун кол жазмасы» «Жаңы ырлар». 141 бет.

(32 – датасыз). «А.Осмоновдун ырларынын кол жазмасы. Орус тилине которулгандар». 24 бет.

(128) «Токомбаев, Осмонов ж.б. акындардын орус тилине которулган кыргызча тексттери». 1942-жыл. 158 бет.

АКЫНДЫН ПРОФСОЮЗДУК БИЛЕТИ – өздүк архивинде сакталып калган документ. 1948-жылдын сентябрь айында берилген профсоюздук билетинде эмгек стажы 1938-жылдан – Кыргызстан Жазуучулар союзунун жооптуу катчысы болуп турган мезгилинен баштап эсептелген экен.

а) Профсоюз билетинин сүрөтү керек

«АКЫНДЫН САБАГЫ». Автор: **К.Жусупов // Кыргызстан маданияты, 1985, 18-июнь, № 29, 4-б.** – Белгилүү жазуучу К.Жусупов Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгына качан гана кайрылбасын, анын чакан макаласы болобу, көлөмдүү чыгармасы болобу, улуу акын тууралуу зор эргүү менен жазылган ойлоруна тушукпай койбойсун. Автор бул чакан макаласында «... анын өз учурунда замандаш, калемдештеринен чеберчилиги озуп, адабий бийиктикке көтөрүлүп чыга алгандыгын, ойчул, маданияттуу, алдыңкы адамдардан болгондугун айтар элем» деп келип, чыгармачылыгы жагынан да, адамкерчилиги жагынан да ар-

тында көптөгөн шакирттерге ээ болгон акынды кыргыз адабиятынын тарыхынан жолуктуруу кыйын дейт.

АКЫНДЫН СТАЛИНДИК СЫЙЛЫККА КӨРСӨТҮЛҮШҮ – СССРде 1940-жылы 1,2 жана 3-даражадагы Сталиндик сыйлыктын уюштурулушу менен кыргыз адабиятынын ар кыл курактагы өкүлдөрүн да ал сыйлыкты изденип алууга көрсөтүү демилгеси үзгүлтүксүз көтөрүлүп келген. Маселен, 1940-жылы Саякбай Каралаев менен Аалы Токомбаев, 1942-жылы Алымкул Үсөнбаев көрсөтүлүп, бирок, 1941-жылы ошол сыйлыкты алган казактын Жамбыл акынына окшоп бүткүл Союзга аты чыккан чоң зоболого ээ боло алышпайт. Аалы Токомбаев дагы үч жолу – 1946, 1951 жана 1952-жылдары катары менен көрсөтүлөт. Касымалы Баялиновдун «тагдыры» да ушундай эле санды кайталайт. Ал эми 1946-жылдагы изденип алууга, А.Токомбаевден тышкары, Темиркул Үмөталиев менен Алыкул Осмонов да талапкер болушканын поэзия ышкыбоздорунун бардыгы эле биле бербес. 1949-жылдын 8-апрелинде гана Сталиндик сыйлыктын үчүнчү даражасына илинген Түгөлбай Сыдыкбековдун «Биздин замандын кишилери» романы кыргыз адабиятына тоодой сыймык алып келди.

1950-жылдын 6-июлунда басууга кол коюлуп, С.Липкиндин баш сөзү, С.А.Обрадовичтин жооптуу редакторлугу менен 5000 нускада «Советский писатель» басмасынан жарык көргөн А.Осмоновдун «Менин үйүм» аттуу жыйнагын Сталиндик сыйлыкка көрсөтүү жөнүндө СССР Жазуучулар союзунун чечимин чыгартууга жетишкен СССР Жазуучулар союзунун башкы катчысы Александр Фадеевдин: «...Биздин сунушубузду сиздер да колдо-

нуздар, тезинен сунуш-чечиминерди бизге жиберүүнүздөрдү өтүнөбүз!» – деп көп жолу расмий түрдө жөнөткөн катынан кийин – акын дүйнөдөн өткөндөн 7 күндөн соң – 1950-жылдын 19-декабрында Кыргызстан Жазуучулар союзунун башкармасы тийиштүү чечим чыгаруу үчүн атайын жыйын чакырууга аргасыз болгон.

Т.Үмөталиев, А.Токомбаев, М.Токобаев, Н.Удалов, К.Баялинов жыйнакты колдоп сүйлөшкөн ошол «кечиккен» жыйындын архивде сакталган расмий чечими төмөнкүдөй:

«ПРОТОКОЛ № 28

Заседание правления Союза Советских Писателей Киргизии.

От 19 декабря 1950 г.

Присутствовали: члены правления, писатели Удалов, Имшенецкий, Земляк, Ковский, Шиваза, Козубков, Казакбаева – ДНТ, Лебедева – газета «Советская Киргизия», Серегин – представитель СП СССР и др. (выступали: Уметалиев, Токомбаев, Токобаев, Удалов, Баялинов).

Постановили: 1. Выдвинуть кандидатом на соискание Сталинской премии в области художественной литературы за 1950 г. поэта Алыкула Осмонова за сборник стихов «Мой дом», вышедший на русском языке в издательстве «Советский писатель» в 1950 г.

Председатель правления ССП
(БАЯЛИНОВ)

Ответ. Секретарь ССП
(ДЖАКИШЕВ).

Архив маалыматтарына караганда, Сталиндик сыйлыкты ыйгаруу комитетинде жүргөн көп күндүк секциялык талкуулардан кийин жалпы көрсөтүлгөн 70 талапкердин ичинен иргелип-иргелип отуруп 15 талапкер калган. Алыкул анда эң

акыркы болуп каттоодон өткөн. 1951-жылы 3-февралда Н.С.Тихонов төрагалык кылган жыйындын чечиминин негизинде ошол алгачкы иргөөдөн соң өзүнчө топко киргендер: С.Я.Маршак, А.С.Малышко, Г.Цадаса, Г.Г.Абашидзе, П.И.Воронько, Разул Рза, П.Бровка, С.И.Кирсанов, Салих ата, И.П.Кончаловская, Т.Ю.Тильвитис, О.Ф.Бергольц, С.В.Смирнов, Г.Эмин, А.Осмонов.

Китеби жаңы эле чыгып, аны менен жакшылап таанышууга комитеттин көп мүчөлөрүнүн мүмкүнчүлүгү болбой, анын үстүнө, акындын өзүнүн жарыкчылыктан өтүп кетиши добуш берүү убагында бир топ олку-солкулуктарды жаратканы ырас. Маселен, 29-январда жүргөн талкуунун токтомунда А.Осмоновдон башка талапкерлердин бардыгынын чыгармалары окулганы ачык эле жазылган.

Ал эми 3-февралда өткөн жыйында Н.С.Тихонов сыйлыктын үчүнчү даражасына сунушталган чыгармалар жөнүндө айтып келип:

«...Сыйлыктын бул даражасын изденип алууга биз төмөндөгүлөрдү талкуулап көрүүнү чечтик. Ачык кеңешип, ой-пикириңерди айткыла. Бул чыгармалар – Кончаловскаянын «Биздин байыркы борбор» поэмасы, Тильвитистин «Литва жеринде» поэмасы, Бергольцтун «Биринчи россиялык» поэмасы, Смирновдун «Аздектелген эң кымбат сыр жөнүндө» ыр жыйнагы, Эминдин «Жаңы жол» ыр жыйнагы...

Ошондой эле Осмоновдун «Менин үйүм» аттуу жыйнагын да добушка коёлу деп чечтик. Бул – ушул жылы дүйнөдөн көзү өткөн (жаңылыш айтылган, ал үчүн стенографиялык отчетту күнөөлөй албайбыз – М.Т.) кыргыз акынынын китеби. Аны бир топ олку-солкулуктардан кийин тал-

куулап чыгалы деп таптык. Анткени, акындын тирүү чыгармачылыгы үзүлдү, ал эми китеби болсо, жакшы китеп. Бул жерде авторлордун саны деле чектелүү экен, мүмкүн, аны калтырып жүрбөйлү? Каршы болгондор жокпу?» – деп ишти колго салуу менен жыйынтыктаган.

Н.С.Тихоновдун сунушун комитеттин мүчөлөрү жөндүү көрүшүп, талкуу андан ары улантылган.

Ошентип, сыйлыктын үчүнчү даражасына ат салышуу үчүн төмөндөгүлөр тизме менен бекиген: О.Ф.Бергольц, С.В.Смирнов, Г.В.Сарьян, М.А.Дудин, Р.Г.Гамзатов, М.И.Казак, Г.Эмин, Мирмухсин, М.К.Луконин.

5-февралда комитеттин 52 мүчөсү катышкан добуш берүүдө Алыкул 7 добушка ээ болуп, анын бирөө экинчи даражага, алтоо үчүнчүсүнө деп берилген. Экинчи даражага көрсөткөн адам Кыргызстан Жазуучулар союзунун башкармасынын ошол кездеги төрагасы Касымалы Баялинов экен.

Ошондо Алыкулдан башка көзү тирүү акындардын көбүнүн жогорку бийлик баскычтагы жана союздук адабий чөйрөдө кандай колдоочулары менен сүрөөнчүлөрү болгондугун да көңүлгө алып коюу керек. Маселен, ага чейин эле Сталиндик сыйлыктын үч жолку лауреаты болгон С.Я.Маршак ким эле да, сыйлык-наамдардын далайын алышкан кавказдыктар – авар Г.Цадаса менен грузин Г.Абашидзе ким эле?

Улуу Ата-Мекендик согуштан кийин мынчалык көп акын катышкан сынакта Ленинграддын баатырдык күндөрүн даңктаган акын Ольга Бергольц «Биринчи россиялык» поэмасы, литва совет адабиятын негиздеген Теофилис Тильвитис «Литва жеринде» поэмасы үчүн лауреат

болушса, Дагестан АССРинин эл акыны, СССР Жогорку Советинин депутаты Гамзат Цадаса өзү эле эмес, уулу Расул экөө бирдей көрсөтүлгөн. андагы жаш акын Расул Гамзатовдун «Туулган жылым» деген жыйнагы алгачкы талкууларда эле «кулап», А.Фадеевдин колдоосу аркылуу гана кийинки турга киргизилип, андан ары «жылбай» калат. Стенографиялык отчетто аны айтылуу кинорежиссёр Иван Пырьев ошол Сталиндик сыйлык боюнча комитеттин жыйынында ак көз, кара көздөрдүн арасында: «Бул – Цадасанын уулубу? Чабал жана жасалма акын. Жазганы жүрөк теренинен чыкпастан, күчтөп жаралат, окурман көңүлүндө калбайт», – деп кескин сынга алганы да жазылып калыптыр.

Эгер, А.Фадеевдин советтик классик акындардын катарына кошкон А.Осмоновдун «Менин үйүм» жыйнагы андан кийинки жылдары да кайрадан көрсөтүлгөндө, кандай энчиге жетишээр эле деген суроо туулбай койбойт. Анткен себеби, 1952-жылы сыйлыкты аз-аз жерден албай калган К.Баялинов, 1952-1953-жылдары кайрадан көрсөтүлгөн Т.Сыдыкбеков, бир нече жолку көрсөтүүлөрдөн кийин 1952-жылы гана лауреат болбой калышкан казак прозаиги Сабит Муканов менен өзбек акыны Мирмухсиндин көп убаралуу талапкерлик жолдору деле ойдогудай шыр кетпегени тарых барактарынан белгилүү эмеспи. Же, балким, «өлбөс заттан» жаралган «женишчил» Сталин заманына, демек, андан тамырлап жайылган кийинки идеологиялык агымга автору солдат сыяктуу катарда турбаган чыгармаларга зоболо ыйгаруу керек да эмес беле?

Неси болсо да, акындын тирүүлүк өмүрүнүн эң эрте үзүлүшү анын

окурмандар күткөн жана кубаттап колдогон чыгармачылык багынын кең ачылышына аябагандай катуу тоскоолдук этти.

«АКЫНДЫН СҮРӨТҮ ЖАНА БИРЫ БАСЫЛГАН 200 СОМДУК» – эгемендүү Кыргыз Республикасынын 2000-жылы жүгүртүүгө чыгарылган улуттук акча бирдиги. Анын алдынкы бетине Алыкулдун сүрөтү, ал эми арткы бетине «Женишбек» поэма-сынан алынган:

*Ысык-Көл кээде тынч да, кээде толкун,
Толкуса толкунуна тең ортокмун.*

*Турмушта канча жолдош күтсөм дагы,
Бир сырдуу мындай жолдош күткөн*

жокмун, –

деген төрт сап ыры түшүрүлгөн.

Мына ушул ыр саптарынын акыркы вариантын тактап берүүнү Улуттук банк ошол мезгилдеги Илимдер академиясынын Манастаануу жана көркөм маданияттын Улуттук борборунун директору Абдылдажан Акматалиевге кат менен кайрылган. А.Акматалиев жана кол жазмалар бөлүмүнүн кызматкерлери жазуучунун архивинен тактап, оңдоп беришкен: Ысык-Көл кээде **жымжырт**, кээде толкун.

А.Осмоновдун сүрөтү жана ырынын акча бирдигине түшүүсүнө эгемендүүлүк замандын алгачкы мезгилинде эле КМШ өлкөлөрүнөн биринчи болуп кыргыздын өз улуттук валютасын түзүү идеясын көтөргөн жана аны көп машакат, чоң кыйынчылыктар менен жүзөгө ашырган ыраматылык таланттуу экономист Сагыналы Сулайманбековдун (1952-2012) атуулдук жигери менен адистик изденүүчүлүгү өзгөчө болгонун тарых окуялары күбөлөйт.

Улуттук банк, 200 сомдукту жүгүртүүгө чыгарып жатып, анын «финансылык метрикасына» төмөндөгүдөй түшүндүрмө-мүнөздөмө берген:

«Купюранын алдынкы бетинде 20-кылымдын биринчи жарымында жашап-иштеген улуу кыргыз акыны, драматург Алыкул Осмоновдун (1915–1950) элеси түшүрүлгөн.

Ал эми банкноттун арткы бетинде табияттын кыргыз элине энчилеп берген керемети, «Кыргызстандын бермети» аталган, көз жоосун кандырган Ысык-Көлдүн сүрөтү тартылган. Банкноттун сол жактан жогорку бөлүгүндө А.Осмоновдун Ысык-Көлгө арналган ыр саптары келтирилген.

Банкноттун чыгарылган жылы анын аркы бетинен орун алган.

Коргоо белгилери

1. Суу белги – Алыкул Осмоновдун көп түстүү портрети жана сандык номинал (200).

2. Банкноттун номиналына дал келген, катар тыккы берилген микроарип банкноттун алдынкы жана арткы бетиндеги сандык номиналдын ичинде камтылат.

3. Көзү начар көргөндөр үчүн банкноттун наркын билүүгө жардам берген геометриялык фигуралар өңдүү атайын белгилер.

4. Ромб түрүндөгү алтын түстүү тилкелер (банкноттун номиналына ныкталып түшүрүлгөн).

5. Банкноттун алдынкы жана арткы бетинде бирдей түшүрүлүп, дал келип жайгашкан өтмө регистр.

6. Сандык номинал – «200 сом» деген жазуу камтылган тигинен жайгашкан коргоо тилкеси.

7. Банкноттун алдынкы бетине түшүрүлгөн портрет, жазуулар жана Улуттук банктын Төрагасынын кол тамгасы рельефтик басма ыкмасында басылган.

8. Банкноттун арткы бетиндеги алтын түстүү иридисценттик тилке улуттук оюм-чийим жана сандык номинал менен көрсөтүлгөн».

Эл аралык валюта фондунун эксперттеринин баа берүүсү боюнча, кыргыз сому КМШ өлкөлөрү чыгарган акчалардын ичинен эң туруктуу валюта катары эсептелип келатат.

АКЫНДЫН ТҮШТҮК КӨЧӨ-СҮНДӨГҮ ҮЙҮ. Дал эле катар жанынан поезддер чубап, кооз салынган темир жол вокзалынын күн чыгыш жагында калган бул үйдүн ордунда азыр Аалы Токомбаевдин үй-музейи турат. Качандыр бир кездерде аны даректеп чыккандар темир жолдун чети, Джержинский бульварынын күн батыш тарабы деп оной эле табышкан. Чынында, өңчөй чыгармачыл кишилер – жазуучу-акындар жашаган эки кабаттуу туракка «Түштүк көчөсү № 61-үй» деген ат менен кат-телераммалар да арбын жазылып, мүлдө шаар эли жашап билген куттуу конуштардан болгон. Мында тургандардын ичинен Темиркул Үмөталиев согуштун башынан аягына чейин катышып, 1945-жылы Жениш менен эсен-соо кайтып келсе, согуштан кийинки ар түрдүү жылдарда төрт коншу – Т.Үмөталиев, А.Осмонов, Т.Сыдыкбеков, К.Баялинов ал кезде сыйлыктын сыйлыгы болгон Сталиндик сыйлыкка көрсөтүлөт да, андай чоң зоболо ээси болуу бактысы 1949-жылдын 8-апрелинде «Биздин замандын кишилери» деген романы үчүн 37 жаштагы Түгөлбай Сыдыкбековдун үлүшүнө тиет. Сынчы-адабиятчы, драматург жана белгилүү коомдук ишмер Өмүркул Жакишев да бир топ жыл аларга коншу жашаган.

Беш үй-бүлөгө ылайыктап салынып, кийинчерээк Темиркул Үмөталиев да көчүп келген үйдүн экинчи кабатынан ошол 1940-жылдын күзүндө Алыкулга чакан эки бөлмө тийген экен. Бул көнүлүн өстүрүп, төбөсүн көккө жеткирген кубанычы-

на жыл айлана электе батышта күтүүсүз согуш оту алоолонуп тутанат. Анын ошондон көп өтпөй – 1941-жылдын август айында Москвадагы ГИТИСТИ бүтүрүп, бирок согушка байланыштуу дипломун алууга үлгүрбөй калган 19 жаштагы Зейнеп Сооронбаевага ушул жаңы үйүндө үлпөт өткөрүп баш кошот.

Бир күнү эле Алыкул мекеме-бизге кудундап сүйүнүп келди да: «Жүр, Зейнеш, үй маселеси толук чечилди. Жазуучуларга берилген үй курулуп бүттү. Эми өзүбүзчө түтүн булатсак болот», – деп, ой-боюма койбой Держинский бульвары менен дегдендетип ээрчитип жөнөдү. Көрсөтөм дегени кийин эл акыны Аалы Токомбаев туруп калган үйдүн экинчи кабатындагы терезелери түштүк-чыгышты караган эки бөлмөлүү квартира экен. Квартирасы мага жакты. Аны менен түгөй болууну чечип, эл катар түтүн булатып жашап калдык. Коңшуларыбыз – Касымалы Баялинов, Темиркул Үмөталиев, Түгөлбай Сыдыкбеков, Өмүркул Жакишов жубайлары менен бирге түшүнүктүү, сыр билги кишилер болуп чыгышты.

Чакан, эки бөлмөлүү үйүбүз көз кубангандай ыңгайлуу эле. Өзгөчө төркү бөлмөбүзгө тагылган ак, үлпүлдөк терезе парда, жашыл түстөгү калкалагыч (абажур), андан төгүлгөн жумшак, көгүш-бүдөмүк нур бөлмө ичине кандайдыр башкача түр берип, сыйкырдуу да көрсөтчү. Ушул бөлмөдө кагаз жыйылуу чоң жазуу үстөлү тураар эле. Сыртта, кире бериште китеп шыкалган шкафтар катар коюлган. Алыкулдун китепканасы абдан бай эле.

Түгөлбай Сыдыкбеков 1964-жылдын 12-январында жазылып, А.Осмоновдун үч томдук чыгармалар жыйнагынын 1964-жылы чыккан 1-

томуна баш сөз ордуна кирген «Акындын элеси» аттуу макаласында ошондой жалгыздык курчаган оор күндөрдү калем чеберчилиги менен көз алдыга тарткан:

«... Кызы Жыпара чарчап, баш кошкон жары чыгыштык кылып бир үйдө жалгыз калган ары ооруну, ары адамга чечилип сыр айтпас ойчул акын өтө түнт, санаачыл болуп басынып жүргөн кези. Ал курбу-курдаштарына жолугууну каалабайт. Өзүнүн суук бөлмөсүндө дайым жалгыз. Эмне иштеп, эмне ойлоп, эмнени окуп жатканын билгизбейт. (Ал кезде биз Түштүк көчөсүндөгү № 61-үйдө коншу турчубуз. Ал үйдүн сыртында эки тепкичи болор эле), эрте-кеч үйүнөн чыккан акын ошол тепкичтин таскычында үңкүйүп, шадылуу колдору уркуйган тизесин салаалап, алда немени тыншагансып оң жагына саал моюн бураган калыбында узакка олтурат. Кээде арык, жотолуу кешпирин шамдай созултуп короонун ичинде жай басып жүрөт. Ал келгенде, биз жаадырап мүмкүн катары анын көңүлүн ачууга, анын ыгы менен болууга тырышабыз. Маектешип бир топ «канаттуу» кептер айтылган соң Алыкул саал чымырап, көңүлү ачылайын дейт...

Акын иштеген кезинде, анын бөлмөсү жымжырт. Эч дабыш-шыбыш угулбай – анын үйүнө далайдан бери жан каттабагансып эшиги бекем жабык, тым-тырс. Эшик терезелери да, үй да, анын ичинде өзү да мелтиреп катуу уйкуга баткандай...

Ошентсе да, бир мезгилде ошол тынчтыкта мемиреген үйдү созолонгон, муңканган сонун музыка ойготот. Чыкылдаган минут санап баятан ыр чубурткан акын, эми гана приёмникке кол тийгизип, музыка деңизинин толкунунда кыялга ба-

тып, дем алууда. Дал ушул мезгилде, эшигин шарт ачып, бажылдай сүйлөп үстүнө кирип барсаң, – «Келгин» деп да койбойт, сени көрбөй да калат. Пальтосун желбегей жамынып, жылаңбаш бөлмөнүн ортосунда ары-бери басып, мунканган музыканын кучагында эч кимди элес албайт...»

Илгери кыргызда турмушта багы ачылбаган кишилер журт которуп – «кырсык-кайгыны адаштырып» кетишкен. Муну акын өзү «өлүп тирилгенде» аттуу поэмасында, согушта Султангазы деген жалгыз уулунан айрылды деп жалган кабар ата-эненин трагедиясы тууралуу, акын Жапар деген каарманынын оозу менен сүйлөтүп:

*...Ата-энең көтөрө албай кайгы-зарды,
Аш берип, көп мал союп чыгымдалды.
«Бул жерге туралбайм», – деп журт*

которуп,

*Жогорку Бек-Ашырга көчүп барды.
Анда да эл катары түтүн булап,
Ошондон ушул күнгө туруп калды... –*
деп жазганы бар.

1948-жылдын май айында андагы Тимирязев, азыркы Сокулук көчөсүндөгү эки үйдү бирдей сатып алуу менен жүзөгө ашырган.

АКЫНДЫН ТИМИРЯЗЕВ (СОКУЛУК) КӨЧӨСҮНДӨГҮ ҮЙҮ. Темир жол вокзалынан батышты көздөй чай кайнамадай жүргөн кезде учу Жаш гвардия бульварына такалган Сокулук деген чолок көчө бар. Ал мурда чыгыш жагынан азыркы Чүй проспектин карай кеткен Тимирязев көчөсүнүн башталышы болуп, негизинен завод фабрика жумушчулары жашаган шаар чет-жакасы саналган. А.Осмонов 1948-жылдын жайында ушул жерден 1941-жылы салынып, бирок курулуш иштери бүтпөй калган 3-номерлүү үйдү (бул күндө Сокулук көчөсү, 10) жанын-

дагысын кошуп сатып алган. Бул сатуу-алуу окуясын Түгөлбай Сыдыкбеков көзү өтөөр алдында 1996-жылы жарык көргөн «Бел-белес» романында төмөнкүдөй сөздөр менен баяндаган.

«...Бир короодо жайгашкан эки үйдү бирдей сатып алганда мен андан этиет сурагамын:

– Эки үй-бүлөлүк үй экен. Бирин эле неге албадың? (Жалгыз башына деп албадым).

Алыкул адатынча мени «Көлкөңбай» дебеди ал жолу. Оолуттуу айтты:

– Эки үйдү бирдей алган кишиге сатам деди ээси.

– Алганың оң болуптур. Өзүң бала-чакалуу болгонуча биринде каралашкан киши турат да.

Алыкул үндөбөдү...»

Ошол жаны алган үйдүн биринде акындын өзү, экинчисинде бардыгы «Нана» деп кайрылган азербайжан байбиче эки баласы менен турган. «Нана» – фарсыча «Эне» деген сөз. Ошол байбиче оокат-тириликке каралашып, Ахмед деген баласына Алыкул «Победа» машинасын айдата коюп жүрчү экен.

Түгөлбай Сыдыкбековдун акын курбусунун үч томдук чыгармалар жыйнагынын 1964-жылы чыккан 1-томуна басылган «Акындын элеси» аттуу баш сөз – макаласынан:

«Өмүр сүрүп, ак эмгектенүүдөн али үмүтүн үзбөгөн алп акын асыл шаары Фрунзенин батыш жагынан үй алды. Акындын эмки максаты ушундай тынч бурчта тынч жашоо, чыгармачылыгын өркүндөтүү. Маал маал биз анын үйүнө барганыбызда, ал кудундап, ушинтип алыстан сыйлашкан да жакшы экен деп, күлүп, коңшуларынын бардыгы карапайым жумушчулар, кемпир-чалдар экенин айтып кубанып: – «Карабек-

ти», «Плотникти», «Малярды», «Дубалчыны», «Жумушчунун мүнөзүн», «Помидорун», «Завод көрдүмүн», «Коончусун», койчу, биз билген татынакай лирикаларынын көбүн дал ушул үйүнөн жазганын айтат. Жазгандарын суратпай өзү окуп берип өзү чечилип көп сөз баштап, ал тургай мулундап күлгөн.

«Акын жөтөлдү», «Бизге түнөй кет», «Менин үйүм», «Казакбай» сыяктуу – өз турмуш шартынан кабардар кылган, көбүн дал ушул жаны конушта болгон 1948-жылы жазган. Эгер ал ошол жылдын 26-октябрында Чолпон-Атада жазылган «Менин үйүм» деген ырында:

...Үйүм сонун, ойдогумдай кең турам,

Ырыскымдан ыраазылык сөз угам...

– Түн жармында из жашырган уруудай,

К-и-м ой, бул,

Тереземди: тырс, тырс урган,

Тырс урган?

– Жакырчылык, сен белемсиң,

Мен бир убак коломтоңдо жылынган?

Болду эми жетет, ары кет,

Киргизбейт сени, Эшигимде дөбөтүм бар жулунган.

Кет ары, кет ары,

Кет ары менден, ант урган!

*Үйүм таза, мыкты жашайм, бар турам,
Досторуман жылуу, сылык сөз угам.*

– Түн жармында мени уйкумдан чочутуп,

К-и-м ой, бул,

Тереземди: тырс, тырс урган,

Тырс урган?

– Учук оору, сен белемсиң,

Мен бир убак очогуңда жылынган?

Болду эми жетет,

Киргизбейт сени,

Эшигимде дөбөтүм бар жулунган.

Кет ары, кет ары,

Кет ары менден, ант урган!.. –

дейт.

1948-жылдын февралында чүйлүк Айылчы Жусупова деген байби-

че басма жагында иштеген уулунун үй-бүлөсү менен оорутуу акындын короого жайгашкан эски тамында квартирант болуп туруп калат. Мына ошол байбиче «Ыр сабындагы өмүрдүн» автору Кеңеш Жусуповго айтып бергендеринен:

«...Кез-кезде үйдө акчабыз түгөнгөндө Алыкулдан акча сурап калабыз. Акчасын аябайт. Жаңы тирлик болгон балдарыма: «Керек болгондо, тартынбай ала бергиле,» – дечү. Келиним айтып калат: «Отургучунун тарткычында акчалары жатчу. Ошол жерден ала бергиле дечү».

А.Осмонов өмүрүнүн соңку жылында – 1950-жылы атасы Осмонкулдун карындашы Сырганы уулу Болотбек менен көчүртүп алып, үчөө сегиз жылча чогуу турган. Дүйнөдөн өткөндөн кийин, «Победа» машинасы жана буюм-тириги Токмоктун үстүндөгү Арпа-Тектир айылында жашаган бир тууган эжеси Мария Осмоновага тийип, ал эми ушул сөөгү чыккан үйү жана кийинки басылган ырлары үчүн калем акы алуу укугу соттун чечими менен Сырга эжесине берилген.

Алыкул 1948-жылы Тимирязев көчөсүнөн үй сатып алган кезде 15 жашта болгон Адель Никандровна Боброва деген коңшу кыз, 2005-жылы – 72 жашында «Бала чак» гезитинин ошол жылдын ноябрь айындагы санына жарыяланган «Весть из прошлого» деген улуу акын жөнүндө эскерүүсүндө, эң бир кызыктуу турмуштук окуяларды, маанилүү деталдар менен толуктап, мындай деп жазган:

Когда Алыкул Осмонов в 1948 г. купил домик (усадыбу) рядом с нами по соседству, мне было 15 лет.

Училась я в 8-м классе и, конечно прекрасно помню всё. А когда он умер (1950 г.) я была уже студентка 1 курса физмата КГУ.

Не было забора и построек на границе наших усадеб. Моя мама (домохозяйка) первая познакомилась с Алыкулом Осмоновым. Видно он был очень общительный, так как мы сразу (от мамы, конечно) узнали, что он поэт, что он перевел на кыргызский язык роман «Евгений Онегин» А.С. Пушкина, поэму «Витязь в тигровой шкуре» Шота Руставели, что он получил премию и купил этот домик. От мамы мы (а это я, папа и сестра) узнали, что Алыкул воспитывался в детском доме, что он живет один. Но вскоре у него стали жить пожилая женщина и молодой человек. Это – как он объяснил маме – односельчане: бабушка с внуком. Они помогали ему, все делали по дому. У нас в 1948 г. не было электроэнергии. Даже эл. линии не было по улице (тогда она называлось Верхней). Алыкул Осмонов сказал маме, что он хочет взять разрешение на проводку эл. энергии. Мама предлагала ему, чтобы вместе провести: он возьмет разрешение, а мой отец – Бобров Никандр Агафонович возьмет на себя всю практическую часть.

Так у нас появилась эл. энергия раньше чем у всех жильцов, а проводку сделали с Тимирязевского переулка, от дома начальника Ленинского отделения милиции – Лейбо (имя, отчество не помню).

Мы, конечно, очень были благодарны Алыкулу Осмонову. Когда он был свободен и видел, что мама на участке, он подходил и они разговаривали (так я часто их видела). Я подходила, поздоровавшись, слушала. Интересно было, т.к. я в то время понимала, что перевести Пушкина на кыргызский язык – непосильная задача. Думала, что кыргызский язык беднее по словарному

запасу. Но оказалось – это были мои наивные мысли.

Алыкул Осмонов поделился с мамой, что он болен: «Туберкулез легких». Мама предложила ему попробовать его вылечить, т.к. незадолго до этого она вылечила младшего брата папы (дядя Илья). Дядя Илья был выписан из больницы в безнадежном состоянии (лежал, плевал кровью). Мама обратилась к знакомому врачу со своим горем.

Врач посоветовала попробовать народное средство и дала маме (подробно расписала) рецепт (какие компоненты взять, как приготовить и как принимать). Я помню, что в это лекарство, приготовленное по рецепту врача входило: барсучий жир, алоэ, мед, яйцо и еще много компонентов, но все съедобное и калорийное. Все это смешилось (особо готовилось), получилось в виде сметаны и употреблялось по 1 ст. ложке 3 раза в день. Дядя поправился. Врачи удивлялись.

Алыкул Осмонов отказался, сказав, что у него путевка на курорт. И он примет там курортное лечение. Я видела его в эти дни. Он мне запомнился, когда я его видела в последний раз: он стоял с мамой у нас на участке, разговаривали. Он был одет в серого цвета габардиновое пальто, без головного убора.

Через некоторое время мы узнали, что Алыкул Осмонов умер. Мама очень переживала, что не настояла на лечении, не проявила большей твердости и настойчивости...»

Жээни Болотбек Сыдыгалиевдин эскерүүсүнө караганда, кайран акындын жарыкчылык менен коштошоордогу эң акыркы сөзү: «Терезени ачкыла» деген сөз болгон экен.

АКЫНДЫН ЧОЛПОН-АТАДА-ГЫ УЙУ – 2009-жылы республиканын Саламаттык сактоо министрли-

гинин чечими менен балдардын кургак учук санаториясынан атайы музей уюштуруу үчүн бөлүнүп берилген үч бөлмөлүү чакан имарат. Ал Ысык-Көл райондук мамлекеттик администрациясынан анча алыс эмес жерде – чоң жолго катарлаш жайгашкан. Алыкул мында 1946-жылдын күз айынан тарта такай келип дарыланып жүргөн. Маселен, ырларынын аягына коюлган «Чолпон-Ата» деген сөз биринчи ирет 1946-жылдын 30-октябрында жазылган «Сабира» деген ыры ушундай дарек менен 1949-жылдын 9-августунда жазылган.

Азырынча аталган жайды жергиликтүү сүрөтчү Бакыт Асанбаев көзөмөлгө алып, журналист келинчеги Рахат Борбукеева экөө жеңил ремонт жасап, жалпы коомчулуктун жардамы аркасында тийиштүү экспонаттар менен толуктоонун аракетин көрүшүүдө.

Акындын Чолпон-Атага байланышкан өмүрүн анын өзүнүн 1947-жылдын 9-январында ушул жерде жазылган «Чолпон-Ата» аттуу ырынан артык эч бир изилдөө, эч бир көркөм чыгарма жандуу чагылдыра албас:

*Чолпон-Ата көл жээгинде көрктүү жер,
Алмасы көп ак кыштактар орногон.
Менде болду далай ысык сүйүүлөр,
Мындай жерге бирок ашык болбогом.*

Бир жай жүрсөм жашым кайра жангандай,

*Жашаргандай, жаштыгымдай жүрөгүм.
Тагдырымдан кайра сурап алгандай,
Ушунда өттү эң бир таттуу күндөрүм.*

Алыкулдун балдарга деп арнап, 1947-жылы чыккан «Балдар үчүн» деген жыйнагына кирген ырларынын баары Чолпон-Атада жазылган.

«АКЫНДЫН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫ КЕСИП ТАНДООГО БА-

ГЫТ». Автор: Ш.Азимкулов // Мугалимдер газетасы, 1981, 26-июнь. – Мектеп мугалими катары бул макаланын автору мектеп программасына ылайык окутулуп жаткан А.Осмоновдун эмгек ырларын окуучуларга терең мааниде жеткирүү үчүн дыйканчылык, мал чарбачылык жана кесипчилик сыяктуу бир нече тематикаларга бөлүштүрүп окутуу натыйжалуу экендиги жөнүндө сөз кылат.

АКЫНДЫН ЫРЛАРЫНА ОБОН ЧЫГАРГАНДАР ЖАНА АТКАРГАНДАР. Кыргыз композиторлору менен обончулары А.Осмоновдун чабыты кен, ою терең жана элпек жазылган поэзиясына дайыма кайрылышып, анын көптөгөн ырларына мезгилдин катмарын жиреген мукам обондорду жаратышты. Андай элге сүйкүмдүү ырларга экинчи өмүр тартуулагандардын анабашында акындын замандашы жана кадрылашы – СССРдин эл артисти, композитор жана аткаруучу Абдылас Малдыбаев турат. Ал анын: «Музыка», «Бекенбиз», «Замандашыма», «Фрунзе – гүл турмуштун бала шаары» деген сыяктуу ырларын баш кылып, балдарга арналган эң түрдүү чыгармаларын да муундан муунга өтүп ырдалган улуттук музыка казынасынын алтын кенчине (жалпысынан 30дан ашык ыр) айланткан. Убагында «Замандашыманы» табият ыйгарган керемет үнү менен өзү аткарып чыккан.

Эгер тарыхка катталган эс тутум барагын барактай турган болсок, А.Малдыбаевдин жолун улап, музыка дүйнөсү аркылуу Алыкулду өлбөс кылып тирилткен белгилүү композитор, обончу аткаруучулардын аты-жөнүнүн, алар жараткан обон-эмгектердин толук эмес тизмеси мындай:

Композитор Аскар Түлеев – «Жар көрүү»; андагы Алматы консерваториясынын студенти, жаш ырчы Токтонали Сейталиев – «Фрунзем», аткаруучу – ырчынын өзү; Кыргызстанда жашап кеткен өзбек композитору Фаттах Назаров – «Боз бала», аткаруучу – Салима Бекмуратова; Композитор Калый Молдобасанов – «Бак тигели», «Жамгыр»; Композитор Насыр Давлесов – «Саанчы жеңе», «Койчунун ыры», «Эмгек – адам шаңы», «Бак тигели», «Мен почтобой, почтобой», элге кеңири тараган «Саанчы жеңенин» аткаруучулары – Сейдакмата Токтоналиев, Гүчехра Валиулина; Композитор Акмат Аманбаев – «Жамгыр ыры», «Пионер ыры», «Куштар кетти»; Ырчы Канымгүл Досмамбетова «Замандашыма», аткаруучу – ырчынын өзү; Обончу Үсөн Сыдыков – «Музыка»; Обончу Айтман Нурмамбетов – «Музыка»; Композитор Акимжан Жээнбаев – «Музыка»; Обончу Абдыкулан Машаев – «Музыка»; Обончу Экия Мукамбетов – «Ак кайың», аткаруучу – обончунун өзү; Обончу Токтогул Имашев – «Үйлөнүү ыры»; Композитор Алтынбек Жаныбеков – «Орус эли»; Обончу, композитор – Калыйбек Тагаев – «Кыялдануу»; Композитор Асанкул Жаркынбаев – «Келсем жоксун»; Композитор Астар Тыналиев – «Сомолёт»; Обончу Асанкалый Керимбаев – «Сулуга», аткаруучулар – обончунун өзү жана Улукмырза Полотов; Обончу Шамшыбек Өтөбаев – «Ата Журт», аткаруучу – обончунун өзү; Обончу, ырчы Жамийла Муратова – «Ак кайың», аткаруучу – ырчынын өзү; Обончу Абидин Темиров – «Табият жана музыка», аткаруучулар – обончунун өзү, Каныкей Эралиева; Обончу Камчыбек Букалаев – «Түнкү кайык», аткаруучу – обончунун өзү ж.б.

Булардан тышкары Улуу акындын өзүнө арналып жана анын каармандарынын дүйнөсүнө таасирленип жазылган музыкалык чыгармалар да бир топ. Алардын катарында, маселен, эң алды менен Сталбек Бактыгуловдун «Алыкулга таазим» симфониясын жана обончу, композитор Исрадин Аманбаевдин «Нестан-Дарежан» деген белгилүү ырын атап өтүү жөн.

«АКЫНДЫН ЭКИ ӨМҮРҮ». Автор: **С.Жигитов – Б.:Кыргызстан, 1998. 180 б.** Бул монографиялык эмгекте өмүр-тагдыры трагедияга чөмүлгөн кыргыз акынынын жазмышын бар тарабынан тегиз түшүнүүгө Салижан Жигитов көп аракет жасап, отуз жыл арасындагы арбын убактысын жумшаган. Автор бет ачарында 1958-жылы жазган Алыкулдун ырларынын устаттыктагы ролу тууралуу дипломдук ишиндеги ойлорун 1965-жылдагы диссертациялык ишинде салт жана жаңычылдык маселелеринде «өөрчүткөндүгүн», кийин «акындын жеке тагдырына, жаратмандык иш-аракетине арналган макалалар жазыла берип» 1988-жылга карай ушул изилдөө жаралгандыгын белгилейт. Бул китеп А.Осмоновдун тагдырына туш келген пенделик трагедиясынын поэзиядагы талантына айкалышуу жолдорун талдоо, андан логикалык тыянактарды чыгаруу аркылуу иштелген эмгек. Узак жылдар бою жазылып келген иликтөө акындын жеке турмушу менен чыгармачылык түйшүгүнүн эриш-аркак диалектисин калыс чечмелөөнү көздөгөн. Биринчи бөлүм (5–32-б.) акындын өмүр таржымалындагы урунттуу окуяларга жана чыгармачылык жолунун башталышына сереп салуу максатын койгон. Автор китептин «Бет ачарында» өзүнүн «бир далай тал-

доолору, тыянактары, ой-пикирлери» «Алыкулга сокур сыйынгандардын» же поэзиясын көкөлөтө мактаган күйөрмандарынын айтып, жазып келген ойлорунан принципиалдуу түрдө айырмаланып турат деп эскертет. Лирикасы (33-97-б.) деп атаган көлөмдүү бөлүмдө Алыкулдун акындык жолго түшкөндөн өмүрүнүн соңуна чейинки жараткан ырлары талданат. Сынчы өзүнөн мурнку адабиятчы, акын-жазуучулардын Алыкулдун акындык чеберчилигин, ойчулдугун жогору баалаган поэтикалык туундуларын кабыл алуу менен бирге эле, алардын тыянактарындагы айрым пикирлер көп учурда өтө эле субъективдүү болуп келген деген көз карашта. Мындай оюн А.Осмоновдун акын болот деп далалаттана баштаган адепки тажрыйбасынан мисалдарды келтирип, кийинки комсомолдук жаштык, колхоз эмгекчилери, согуш темасы жана акыркы жылдарындагы дүйнө-өмүр соболдорун козгогон поэзиясынан жаралган чабал саптарды стилдик, семантикалык, логикалык талдоолор аркылуу тастыктоодон талыбаган. Далай жолу мактала берип коомдо сүймөнчүктүү мамилеге карк болгон белгилүү ырларынын айрымы көркөмдүк кунары жарды, ал тургай моралдык багыты калпыс деген пикирлер ортого салынат. Мисалы, шаарда окуган уулу ооруп калып телеграмма аркылуу чакыртса, колхоздо өстүргөн кызылчасын артык көрүп барбай койгон энени даңазалаган чыгармалар сындалат («Шекердин жоругу»). Ырасында эле андай «ашкере саясатташкан, жалган пафос, ынанымысыз граждандык мүнөз алган, жөнөкөй адамдык мээримден айрылган» (90-б.) чыгармалар саясаттын идеологиялык куралы болгон адабияттын жалпы ду-

хуна мүнөздүү эмес беле. Арийне «жаны замандын позициясынан» талдоодо деле алардын саясий мазмундук багытына, идеологиялык духуна адабиятчы анча тереңдеген эмес. Доор агымына карай Алыкулдун калеминен эл оозеки чыгармаларын жаңыча «жаратуу» аракетини көп болуп, анысы адабият таанууда Р.Кыдырбаеванын, Ш.Үмөталиевдин, А.Садыковдун изилдөөрүндө «бир ооздон жогору бааланган» (93-б.). С.Жигитов мындай жалпы пикирге үн кошо албайт, анын көз карашында акындын аракетиндеги «эски элдик ырларды пайдалануу терс маанидеги стилдешүү, онунан чыкпаган эксперимент» катары бааланат. Себеби «эски форманы жаңы мазмун үчүн пайдаланууну Алыкул өтө эле бир жактуу түшүнгөн: саптарынын арасына азыркы заманга тиешелүү айрым сөздөрдү, турмуштук көрүнүштөрдү киргизип, модерндештирип чыккан» (94-б.) дейт сынчы. Китептин «Акындык ойлом маселесине карата» деген экинчи бөлүмү Алыкулдун «Жибек кийген эрке кыз» ырында лирикалык образдын жаралуу принциптери теориялык өнүттөн дыкат талданып чыгат. Бул ыр акындын мыкты чыккан ырларынын бири экендигин, автор тапкан идея жана анын стилдик көркөм ыкмаларынын образдуу кыналышы анын «көркөм ойломуна жаңы сапат берди» деп баалап, айтылып жүргөн «Осмоновдун поэзиясындагы новатордук» дал ушул экендигине кошулат илимпоз-адабиятчы. «Поэмалары» (121–150-б.) талдоого алынган кийинки бөлүмдө кеңири белгилүү «Толубай сынчы», «Ким болду экен», «Жеңишбек», «Махабат» поэмалары менен катар ыр түрүндөгү пьесалардын көркөм мазмундук наркы, мотивдештирүү

логикасы, уйкаштык маселелери көтөрүлүп, Алыкул Осмонов ыр түрүндөгү эпикалык чыгармаларында элдик сюжеттерге замандын талабына жараша идеялык мазмун берүүгө умтулгандыгын бирок «акындык мүмкүнчүлүктөрүн аябай жумшагандыгына карабай, фольклордук белен сюжеттерди жеке автордук кошумчалар менен шөкөттөбөгөндүгү» (126-б.), ал эми стилдик тарабына келгенде «жакшы табылган сюжеттик материалдар маанисине шааниси айкалышкан ойдогудай поэтикалык тил менен айтылбагандыгы» (127-б.) белгиленет. Бешинчи бөлүмдө автор акындын согушка чейинки «Махабат», «Чолпонбай», «Акмөөр», «Баатырдын өлүмү» жана согуштан кийинки «Экинчи бригада», «Ракыя», «Корукчу Кооман» ж.б. драмалык чыгармаларына (151–166-б.) токтолот. Аларды талдоону жыйынтыктап жатып, адабиятчы мындай тыянак чыгарат: «Осмоновдун драматургия майданында чыгармачылык ийгиликтер жарата албагандыгы субъективдүү да, объективдүү да себептер менен шартталган». Котормолорун (167-179-б.) талдаган акыркы бөлүмдө акын кыргызчалаган ырлар, тамсилдердин сапатына кыскача баа берилип, «Жолборс терисин кийген баатыр» менен «Евгений Онегин» чыгармаларынын которуудагы акындын ийгиликтери жана кемчиликтери кеңири сөзгө алынган. Арийне, Алыкулдун ырларын талдоодо көбүн эсе ыр түзүлүшүнүн метрикалык ыргагына, көркөм уйкаштыгына гана өзгөчө басым коюлган. Классик акын Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгын отуз жыл бою иликтеп: «өтмүш тарыхыбыз, духовный байлыктарыбыз кайра каралып, жаңыча бааланып, коомдо ой-пикирлердин көп түрдүү-

лүгүнө кенен жол ачылып» жаткан чакта (1998-ж.) жарык көргөн эмгектин жыйындысы. Калыптанган түшүнүктөрдү С.Жигитовдун адабий талдоолору четке кагат: «Бир беткей макталып отуруп улуттук ыйыктардын бирине айлантуу аракти көп жасалып, натыйжада көпчүлүк эл Алыкулду телегейи текши бүткөн чыгармачылыгы бар классик калемгер деп ойлошот». Ашкере сынчыл көз караштардын арбындыгына карабай, улуттук сында олуттуу оппоненттик позицияны ээлеп турат.

«АКЫНДЫН ЭКИНЧИ ӨМҮРҮ». Автор: К.Өмүрзаков // Советтик Кыргызстан, 1985, 19-июль. – Бул чакан макаланы окуп жатып Алыкул Осмоновдун талантынан жаралган поэзия дүйнөсүнө жөнөкөй окурмандан баштап, белгилүү адабиятчылар, жазуучу-акындар кайрылышып, акындын ырларын окубаган, жаттабаган кыргыз дээрлик жок экендигине ишенесиң. «Акындын экинчи өмүрү» макаласы отставкадагы майор К.Өмүрзаковдун да жүрөгүнөн түнөк тапкандыгын айгинелеп, автор акындын калеминен жаралган ыр саптары, турмуштун түбөлүктүү ыргагы катары жашай берерине толук ишенет.

«АКЫНДЫН ЭЛЕСИ»: [А. Осмоновдун 50 жылдыгына карата эскерүүлөр] Автор: К. Кудайбергенов. – Ф.: Мектеп, 1965. – 118 б.; – Мазм.: Токомбаев А. Эстеликтен; Үмөталиев Т. Ойчул акын эле; Керимбаев С.К. Курбумдун элеси; Сыдыкбеков Т. Акындын элеси; Токтомушев А. Биз пионер болгонбуз; Абдыразаков И. Алыкул Чолпон-Атада; Удалов Н. Жалгыз калууга болбойт; Кулиев К. Алыкул Осмонов; Лебедева Л. Эки өмүр; Липкин А. Осмоновдун ырлары; Яшин А.

Турмушту чын жүрөктөн сүйүү; Эралиев С. Акындын эстелигине: [Ыр]; Байтемиров Н. Алыкулга: [Ыр]; Жусуев С. Толкун менен ыр. [Ыр]; Узакбаев Э. Кете берди. [Ыр]; Мияшев Т. Алыкулга: [Ыр]; Турсунов Э. Алыкул: [Ыр].

«АКЫНДЫН ЭЛЕСИ». Автор: **Т.Сыдыкбеков // А.Осмоновдун чыгармалар жыйнагы, том 1. Фрунзе, 1964-жыл, б., 5–21.** Бул макалада Кыргыз эл жазуучусу, Мамлекеттик сыйлыктын ээси, Кыргыз эл баатыры Т.Сыдыкбеков замандашы А.Осмонов жөнүндө: «Ал өзү менен өзү маектешкендей, өзү менен өзү сырдашкандай, ойлуу, түнт. Ошентсе да акындын ички дүйнөсү жакшы пейилге, терең сырга бай чыгармачыл инсан экендигине көңүл бурат. Алыкул өз башындагы майда-барат кемчилдиктерди силкип таштады да, сергектик менен кең адымдады, өз талантын тарбиялады. Ал чеберчиликти өздөштүрүш үчүн Шекспир, Руставели, Низами, Пушкин сыяктуу поэзия алптарынын көрүнүктүү чыгармаларын кыргыз тилине которду. Жазуучулук – эң ыйык кесип. Жазуучумун деген адам (ал чын жазуучу болсо) ал баамчыл, адамга арам санабаган, ак пейил, көрөгөч, калыс, кечирим, боорукер болушка милдетүү деген ойду айтат.

«АКЫНДЫН ЭЛЕСИ». Түзгөн **К.Кудайбергенов. – Ф.: Мектеп, 1965** – жыйнакта Токмоктогу балдар үйүндө кезинде чыкчындаган пионер, отряддын жападан жалгыз барабанчысы Алыкул менен бирге тарбияланган, кийин кыргыздын көрүнүктүү акындарынан болуп чыккан Абдырасул Токтомушевдин абдан кызыктуу аңгемесинен баштап, өмүрүнүн акыркы мунайым токтоо акындык тагдырын сүрөттөгөн жакын теңтушу кыргыздын алп жазуу-

чусу Түгөлбай Сыдыкбековдун жүрөк сыздаткан сырлары тартууланат. Жыйнак ошондой эле Алыкулду көрүп-билген замандаштары Т.Үмөталиевдин «Ойчул акын эле», С.Керимбаевдин «Курбумдун элеси», бала чагында көл жээгинен акынды көргөн И.Абдыразаковдун жана акындык тагдыры тууралуу Н.Удаловдун «Жалгыз калууга болбойт», Л.Лебедеванын («Эки өмүр») жана А.Токомбаевдин, К.Кулиевдин макалалары, А.Осмоновдун ырларынын котормочусу С.Липкин жана башкалардын макалаларынан турат. А.Токтомушевдин эскерүүлөрүнөн жеке Алыкулдун өмүрүнүн бир үзүмүнөн гана элес тартылбастан, совет өкмөтүнүн камкордугуна алына баштаган, билимге умтулган жаш өспүрүмдөрдүн тагдыры, алардын фонунда кыргыз элинин турмушун оңогон жаңы замандын картинасы эң бир угумдуу стилде сүрөттөлөт. ал эми Т.Сыдыкбековдун жана айрым башка авторлордун макалалары К.Жусуповдун «Ыр сабындагы өмүр», П.Казыбаевдин «Мезгил жана Алыкул» аттуу китептерине киргизилген. Жыйнак А.Осмоновдун элүү жылдыгына карата түзүлүп жарык көргөн.

АКЫНДЫН ЭЛЕСИН ПОЛОТНОГО ЖАНА СКУЛЬПТУРАГА ТҮШҮРГӨНДӨР. Г. Айтиев атындагы Улуттук көркөм өнөр музейинде сакталган экспонаттары дареги боюнча тактап көргөндө, Алыкулду көзү тирүүсүндө искусство чыгармасынын каарманына айланткан таланттуу сүрөтчү замандаштары төмөнкүлөр болгон:

Ласло Мессарош, Кыргызстанда жашаган венгр скульптору, 1937-жылы бюстун колодон жасаган;

Гапар Айтиев эң жакын курбусу, 1940-жылы ар кандай позадагы портреттерин тарткан;

Б.Н.Безикович, москвалык сүрөтчү, 1941-жылы портретин таркан;

Михаил Ефимович Горшман, Кыргызстанда жашаган сүрөтчү, 1943-жылы портретин тарткан.

Ал эми акындын көзү өткөндөн кийин анын элесин көркөм сүрөттүн ар түркүн жанрларында чагылдырган дардын улам толукталып жаткан – толук эмес тизмеси мындай:

Аким Алексеевич Сгибнев, сүрөтчү;

Алексей Илларионович Игнатъев, сүрөтчү;

Ольга Максимилиановна Мануйлова, скульптор;

Владимир Александрович Пузыревский, скульптор;

Сагынбек Ишенов, сүрөтчү;

Теодор Герцен, сүрөтчү;

Аспек Бейшеев, сүрөтчү;

Виктор Арнольдович Шестопал, скульптор;

Жамбул Жумабаев, сүрөтчү;

Таалай Курманов, сүрөтчү;

Сапар Төрөбеков, сүрөтчү;

Равшан Маматкулов, скульптор;

Тургунбай Садыков, скульптор;

Тайыр Медеров, скульптор;

Үсөн Сарыбаев, сүрөтчү;

Асан Турсункулов, сүрөтчү ж.б.

«АКЫРКЫ АПТА». Автор: Д.Кулбатыров // Кыргызстан маданияты. – 1990, – 18-окт. – № 42. – Б.4-5,7. (245) Макалада акындын өмүрүнүн акыркы күндөрү эскерилет. Автор 1950-жылдын 5-декабрында Чолпон-Атада ашканадан А.Осмоновго кезигип, акын адатынча көлгө кыштаганы Курманбайдыкына барса, ал колхоздун коюн багып, кыштоого көчүп кетип, үйүндө жаңы боюнан бошонгон келини менен уулу гана бар экенин, ошон үчүн кайра Фрунзеге кетип баратканын

айтат. Ал күнү автордун үйүндө мейман болуп, «Жолборс терисин кийген баатырды» которгон акын мектептин директорунукуна келиптир деген кеп бат элге элге жетип, кечинде Балыкчы райкомпартиясынын экинчи катчысы Көчөрбаев Курман баш болуп, сельсовет, башкарма жана башка активдер акын менен учурашууга келишет. Көрсө, К.Көчөрбаев А.Осмонов менен 1925-1929-жылдары Токмоктогу балдар үйүндө бирге болуптур. Эртеси Чоң-Сары-Ойдогу жетим балдар үйүнө барышып, анда ылайыктуу бош бөлмө жоктугунан, айылдан үй караштырып, акындын ден соолугуна байланыштуу полун тактайлап, мешин ондотуп, 9-декабрда үйдүн камы бүтөт. Эртеси А.Осмонов Фрунзеге барып, иштерин дайындап, биротоло камынып, иштей турган иштерин алып, эки-үч күндө келерин айтты. Акын келген жок...

«АКЫРКЫ БАЛАЛЫККА» 1937-жылдары жазылып, биринчи жолу «Чолпонстан» жыйнагына жарык көргөн. 10-куплеттен турган көлөмдүү ырында баягы эле бизге белгилүү балалыктын мунсуз, кирсиз күндөрү тоо боорунда өскөн гүлдөй назик, таза балалыктын таттуу учуру, бирок, гүл сыяктуу тез эле күбүлүп өчкөн кыскалыгына карай өкүнүч айтылат.

Балалыкка арман кылуу-бул бекер,

Турмуш алда, жашоо үчүн күч жетер.

Шашиа, токто, балаң ата дегенде,

Балалыгым, жүрөгүм бир тыз этер.

Көрсө, балалуу болгондо гана өзүнүн балалыгын баласынан көрүп, эчак өткөн балалыкка кусалыгы артып кала берет. Көркөмдүк жактан ортозаар жазылган бул ыр акындын чыгармачылык изденүүлөрүнүн алгачкы мезгилинен кабар берет.

«АЛ ЖЕТИШПЕЙ КАЛАМБЫ ДЕП КОРККОН». Автор: Н.Момунов // Кыргызстан маданияты. - 1990. - № 22. - 31-май. - Б. 2. (249). Автор А.Осмоновдун 75 жылдык мааракесин өткөрүүгө карата бир топ чаралар көрүлүп жатканын айтып, бул саамалыкка карата өкмөттүк комиссиянын мүчөсү белгилүү жазуучу К.Жусуповдон суроолоруна жооп алды. К.Жусупов А.Осмонов – кыргыз элинин баа жеткис кенчи жана сыймыгы экендигин айтып, эми гана Осмонов акыры классик деп таанылганын, акындын поэзиясын эл өтө ардактап жакшы көрөрүн, мектептер, көчөлөр акындын аты менен аталып, Кыргызстан жазуучулар союзунун акындын атындагы атайын сыйлыгы уюштурулганы жакшы саамалык экенин айтты. Ошондой эле акындын чыгармаларын көптөрү которууга аракет кылышканын, бирок москвалык котормочу В.Звягинцевадан башкасы түп нусканын деңгээлине жетпей калганын да баса белгиледи. А.Осмонов өзү эң мыкты котормочу катары белгилүү болгонун, бет алдында котормо эмес, түп нуска тургандай сезим пайда болот, тили ушунчалык жатык, улуттук колоритке жык толгон. Котормочу катары нукура сөз чеберинин бөтөнчөлүгү дал ушунда, ал тигил же бул чыгарманы жөн эле которуп тим болбостон, о.э. түп нускага зыян келтирбестен, аны өз эстетикасы менен байытат.

Акындын өмүрүнүн чыгармачыл эң үзүрлүү мезгили ооруган учурга туш келет, ошондуктан Осмоновдун бул учурдагы поэзиясы тымызын кусалыкка ширелген, ал ар бир сапта сезилет. Бирок ал өлүмдөн корккон эмес, ал өмүрдө байкаларлык из калтырганга жетишпей каламбы деп корккон. Бул жөнүндө ал

өз ырларында бир нече жолу айткан.

АЛА-ТОО – Кыргызстандын тоолору. Акын өзүнүн Ала-Тоонун койнунда өскөндүгүн, андан ажырагыс экендигин ырларында айтып өткөн.

*«Биз Ала-Тоо шумкары,
Учалы, курбум, учалы»...*

*«Боорунда Ала-Тоонун ойноп-күлдүк,
Алкынтып азоо күлүк атын миндик».*

АЛА-ТОО – «Өлүп тирилгендер», «Ок жаңылды», «Чон Чүй каналы», «120 жаштагы алма бак менен 115 жаштагы Шевкет Гирей» поэмаларында жана «Биз» деген ырында кездешкен жердин аты.

*Боорунда Ала-Тоонун ойноп күлдүк,
Алкынтып, азоо күлүк атын миндик.
Этин жеп, кымызын ичип кыялданып,
Асылкеч уяң, сулуу кызын сүйдүк.*

АЛАЙ – «Толубай сынчы» поэмасында кездешкен жердин аты. Бул чындык, бир болгон иш алда качан, Эл түгөл, азая элек Чынгызхандан, Алтайдан Алай четин тегиз кымтып, Ал кезде Азиз падыша хандык кылган.

АЛАЙ – «Мырза уул», «Ким болду экен», «Ак Мөөр» поэмаларында кездешкен жердин аты.

*Алайдан чыккан Мырза уул жигит,
Кундуздан телпек кулпунта кийип.*

* * *

Автобус менен аркырап,

Алайга кетип баратсаң,

Адам жеткис жерлерде,

Ак мектеп турат заңкайган.

АЛАРЧА – Бишкекти аралап агып өткөн дарыя, улуттук жаратылыш паркы аталган кооз капчыгай. «Мен почтобай, почтобай» ырында кездешет.

*«Мен почтобай, почтобай,
Кат ташыймын дем албай,
Аларча менен Акбашат
Барар жерим бир далай».*

АЛДАНБА (19/ХІІ. 1944. Койсары) – 1944-жылдын аяк ченинде

7–8 муун өлчөмү менен жазылып, алгач ирет «Махабат» жыйнагында жарык көргөн (1945), А.Осмоновдун жаңычыл акын катары толук жетилгендигин күбөлөгөн ыр. Акын бул ырында антитеза ыкмасы менен адам турмушунун көп кырдуулугун, көп сырдуулугун жана карама-каршылыктуулугу менен татаалдыгын ачып берүүгө умтулат. Акын өзгөрүлмө, митаам, бирде таттуу, бирде ачуу турмушка адамды (адамзатты) карама-каршы коюп, жашоонун өзү ушул экөөнүн ортосундагы теңтайлашуу жана кармаш деген ойду айткысы келет. Түркүн түстүү жана катаал турмуш сыноолорун, анын оорчулугун жана жыргалын да көтөрө билip, татыктуу жашоого үйрөнүү – адамдын эң негизги максат-милдети деген философиялык идея ырды баштан аяк чулгап турат. Акын турмушту түркүн табыгый жана социалдык көрүнүштөргө салыштырып, ага бирде жандуу, бирде жансыз, бирок катаал мүнөз ыроолоп, анын эч убакта бир калыпта турбастыгын өзгөчө белгилейт да, баары бир адам баарынан бийик, жогору, бекем болушу керек деген ойду улам бир өңүттөн кайталайт.

*Дал турмуштун өзүндөй,
Миң айлакер жүздүү бол.
Дал турмуштун өзүндөй,
Акылдуу бол, күчтүү бол, –*

деген корутунду саптар дидактикалык маанайда болгону менен окурманды тажатпай, берилген ойдун чындыгына ынандырат.

«АЛДАР» – «Жаны ырлар» (1949) жыйнагына басылган. 11–12 муун өлчөмү менен жазылган бул ырын акын эл ичинде Алдаркөсөө тууралуу айтылган күлкүлүү окуялардын бирин сюжеттик негиз катары алган. Анда Алдаркөсөөнүн амалдуулугуна ишенбеген бир адамдын

кыйынсынып «мени алдап көрчү, эр болсоң, сага алдаткандар акылы аз болсо керек» дегени, Алдаркөсөөнүн «алдооч баштыгым үйдө калыптыр» деп тигинин атын алдап минип кеткени баяндалат. Бул чыгармада поэтикалык жугумдуулук деле жогору эмес, ал жөн гана бир окуянын ыр формасына салынган түрү катары каралганы жөндүү. Поэтикалык көнүгүү, машыгуу сыяктуу мындай ырлар А.Осмоновдун чыгармачылык мурасында бир топ эле кездешет. Акын аларга өзгөчө маани берип, ар тараптуу иштетүүдөн өткөргөн эмес.

АЛДАР КӨСӨӨ – «Алдар» легендасында кездешкен ысым.

*«Алдар!» – деди Көсөгө бир жай адам:
Сага алдаткан эси кандай наадан?
Кыйын болсоң алдачы, кана мени?
Элди алдаган алдоону көрсөт маган!».*

АЛДАШЕВ Абдулхай (1918–2003) – фармаколог, ветеринария илимдеринин доктору, Кыргыз Улуттук илимдер академиясынын ардактуу академиги, жазуучу жана котормочу, Кыргыз Республикасынын Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты. Алыкул менен 20га караган чагында, болжолу 1937-1938-жылдары, «Ленинчил жаш» гезитинин редакциясында таанышкан экен. Насирдин Байтемиров экөө ыр апкелсе, алардан саал улуурак Алыкул кабыл алып, ырды кантип жазуу керек, кимдерден үйрөнүү керектиги туурасында акыл-кеңешин айтып, тажрыйбасынан бөлүшүп, келечектерине ак жол каалайт.

Акын менен болгон андан аркы карым-катышын өмүр сонунда, «Кыргыз Туусу» гезитинин 2003-жылдын 29-апрелиндеги санына жарыяланган «Алыкул, Кусейин жана чынчылдык тууралуу сөз» деген маегинде (Маектешкен журна-

лист Мундузбек Тентимишев) мындайча эскергени бар: «Кийин Жазуучулар союзунун чогулуштарында, башка кырдаалдарда көп эле кезигип, сүйлөшүп жүрдүк. Менин жубайым Фатима Алыкулга турмушка чыккан Зейнеп Сооронбаева менен бир кезекте окуу жайда чогуу билим алган экен. Согуш басылгандан кийин эл-жериме келип, аздыр-көптүр адабий чөйрөгө аралашып калдым. Мына ошол учурда Алыкулдун өзүнүн өтүнүчү менен бир топ ырларын сапма-сап (подстрочный) кылып орусчага которуп бердим. Таланттуу, залкар акын менен акыркы жолу 1949-жылы жүздөштүм. Ошол жылы декабрь айында Москвага бир жылдык аспирантурага окууга жөнөп калдым. Мени темир жол вокзалына Алыкул узатып келди. Узай берээрде ал айтты: «Абдулхай, Москвада кургак учукту майтара турган «Асд» деген жаңы дары чыгыптыр. Эгер колундан келсе, ошол дарыдан таап, салып жибер!» Мен андай дарыны ойлоп тапкан илимпозду да биле турганымды айттым. Бирок, Москвага баргандан кийин, кайсы бир себептер менен Алыкулдун ал өтүнүчүн орундата албадым. Антип-минтип, дагы бир мүмкүнчүлүк табам деп жүргөнүмдө, кайран акындын 1950-жылдын 12-декабрында дүйнөдөн өтүп кеткенин газетадан окуп, зээним абдан кейип, өкүндүм...»

1945-жылдан кийин акындын өтүнүчү боюнча бир топ ырларын сапма-сап (порядочный) котормосун орус тилинде жасап берген. Ал эми алардын адабий көркөм котормосу Кайсын Кулиевге таандык

АЛЛИТЕРАЦИЯ (лат. alliteratio; ad – карай, жанында, littera – тамга) – сөздүн тыбыштык курулушун уюштуруудагы тыбыштык кай-

талоолордун бир ыкмасы, б.а., бирдей үнсүз тыбыштардын симметриялык түрдө кайталануусу. А. аркылуу байланышкан сөздөр кеп агымында интонациялык жактан өзгөчөлөнүп турат. Стилистикалык ыкма катары А. байыркы мезгилдерден бери эле оозеки чыг-та, көркөм сөздө, өзгөчө, анын ритмикалык жактан ырааттуу уюшулган түрлөрүндө (ырда) кеңири колдонулуп келген. Көптөгөн макал-ылакаптар, жаңылмачтар А. аркылуу уюшулган (мис., «Таз таранганча, той таркайт»; «Түтүнү бөлөктүн түйшүгү бөлөк»). Аллитерация негизинен ыр саптарында, кээ бир учурларда прозада окшош үнсүз тыбыштардын көп кайталанышы. Аллитерация чыгарманын уккулуктуу, ыргактуу болушун шарттайт, көркөмдүгүн арттырып турат. Мындай стилистикалык ыкма А.Осмоновдун поэзиясына да таандык.

Жашыл-ала жагоо тагып желбиреп,

Жакшы өмүрдүн жарашыгы биз элек.

Жаштык күндүн ар бир соккон сагаты

Жаш сүйүүдөй койнубузда эркелеп.

«**АЛМА ЖЫЙНОО**» – «Алма» деген аталыш менен «Менин жерим – ырдын жери» жыйнагында жарык көргөн. Акындын кол жазмасында «Алма жыйноо» деп аталып, 1964-жылкы үч томдуктун I томунда толук берилген. 7–8 муун өлчөмү менен жазылган бул чыгарма согуштан кийинки элдин тынчтык шартта чарбачылыкты өнүктүрүүгө болгон маанайын чагылдырат. Ал кызкелиндердин жандуу аткаруусуна ылайыкталган. «Алма уурдаган жалкоону алма менен сыйлайлы», «Алмасы жок колхозду, алма же деп кыйнайлы» деген жумшак юмор менен акын багбанчылыктагы терс көрүнүштөрдү кыйыта кетет да, коллективдүү чарбадагы эмгектин бир

көрүнүшүн көз алдыбызга кыйла элестүү кылып тартып берет. Бирок, кантсе да, А.Осмоновдун мындай ырлары ошол мезгилдеги кыргыз поэзиясынын көнүмүш тематикалык алкагынан да, көркөм-идеялык дарамети жагынан да өзгөчөлөнүп кетпейт.

«АЛМАЛУУ» КОЛХОЗУ – «Алма жыйноо» ырында кездешет.

*Албаган адам армандуу,
Бир жеген адам дармандуу,
Алмасы калың түнт токой,
Биздин колхоз «Алмалуу».*

«АЛП АКЫНДЫН ӨМҮРҮНӨН ҮЗҮМ СӨЗ». Автор: К.Адиев // **Ысык-Көл кабарлары. – 1995. – 24-март. (275)** Автор А.Осмоновдун кыска өмүрүндөгү өрнөктүү өмүр жолуна көз жүгүртүп, өмүр максатын поэзия деп билип, бар кудуретин поэзиянын бийик чокусуна жетүүгө жумшаганын айтат.

Макалада чыгармачылыкка жүрөгү менен мамиле кылган акындын гана ырлары элдин жүрөгүнөн түнөк таап, акындын экинчи өмүрүнө айланары айтылат.

«АЛП АКЫНДЫН ТААСИРИ»: Эскерүү. Автор: Э.Турсунов // **Ленинчил жаш. – 1986. – 15-февр.**

«Алыкул жөнүндө сөз айтуудан мурда тилге жабыша калып, дилге өзү келип кирген кристалдай ырларын окуп олтурсак, ал өзү жөнүндө башкаларга караганда көбүрөөк жана тагыраак айтат, – деп жазат белгилүү акын Э. Турсунов, – дагы үнүлүп, дагы кунт коюп, дагы кумарланып окуганыбызда ал билгендеринин ондон бирин гана берген экен деген ой келет. Чындыгында көзү бар кезинде эч кимге билинбеген, чети оюлбаган кенч кеткен... 1938–1940-жылдардын аралыгындагы алп кадам, чыныгы чыгармачыл он жыл Алыкулду чыныгы Алыкул

кылган...». Көл тереңи Ысык-Көл болсо, акын тереңи Алыкул деген ойду айтып, бул эки терең деңиздин табияты шайкеш келип, адамдарды канчалык наздантып, кумарлантып, куштар кылып жаткандыгын белгилейт.

1949-жылы Чолпон-Атада акындын биринчи жолу көргөнүн, кийин акындын чыгармалары, котормолору менен таанышып, аларды кумарлануу менен талдоого алганын, акын жөнүндө көргөн, билгендерин эскерет.

АЛПАМЫШТЫН ЧААР АТЫ – «Толубай сынчы» поэмасында кездешкен ысым.

Келген жаш Толубай чалга минтип

сүйлөйт:

«Сен кимсиң? Билбей кайтсам көңүлүм кирдейт,

*«Бул эмнең?» деп сураса, чал энтигип,
«Бул куу баш, Алпамыштын чаар аты»*

дейт...

АЛТЫН (туулган жылы белгисиз, болжолу 1916-жылы дүйнөдөн өткөн) – Алыкулдун апасы. Кара-Балтанын колтугундагы Каптал-Арык айылында жашап турушкан кезде чечектен, 30дан ашкан чагында каза болот. Ошондо Алыкул ымыркай жашта экен. Жарык дүйнөгө төрөгөн энесинин өзү таанып-билбей калган жаркын элесин акын өмүр бою жүрөктө сактап, көптөгөн чыгармаларын жазууда андан шык-жигер, күч-кубат алган. Тууган жерин эстеген сайын: «Көргүм келет өзөндөрүн, сайларын, энем менен атам баскан жайларын...» – дегендей, өлчөөсүз кусалык, уулдук жоопкерчилик арттырган саптарын жараткан. Акындын ырларында «алтын» деген сөз ар качан өзгөчө аярдык, өзгөчө шаңдуулук менен жүйүркөп колдонулат. Маселен, «Отуз жаш» деген ырында: «артык

экен, кымбат экен жаштык кез, алтын экен, жакут экен баа жетпес» десе, «өлүп тирилгендер» поэмасында: «замана шайы киет, атлас киет, кийгени көктөн туруп жерге тиет, колуна алтын издүү каламды алып, акылдуу эр жигиттин атын чиет» деп, көркөм образ түзүү аракетинде аны кыш койгон устадай чебер пайдаланат.

«АЛТЫН КАНАТ ЫРЛАР». Автор: М.Борбугулов // Кыргызстан маданияты. – 1991, – 7-март. – № 10. – Б. 10. (261) Макалада акындын чыгармачылыгынын башталышында башка акындар сыяктуу эле саясий, коомдук темада жазылган ырлары көз көрүнөө публицистикалык, агитациялык, декларативдик мүнөздө болгону айтылат. Үйрөнчүк ырлардан баштаган акын кандай сапаттык секирик жасаганын, поэзиянын кандай бийиктигине жеткенин эске салып, «Ракыя», «Плотник», «Жактырдым» деген ырларын салыштырып талдоо менен төмөнкүдөй жыйынтыкка келет: «А.Осмоновдун поэзиясы кыргыз поэзиясындагы жаңы кадам, жаңы чек болду деп ишенимдүү айта алабыз. Ага чейин кыргыз поэзиясында болобу, проза, драмасында болобу, адамдарды саясы-таптык жактан бир жактуу сүрөттөө басымдуулук кылып келсе, акындын поэзиясында акцент башкага жасалат: адамга ымандык, эмоционалдык-эстетикалык мүнөздөмө берилет. Синкретизмден жаңы гана чыга баштаган кыргыз совет поэзиясы А.Осмоновдун чыгармачылыгында конкрет индивидуалдуу адамдын образын түздү. Классик акыныбыздын жаңычылдыгы жана сиңирген эмгеги мына ушунда десек болот».

«АЛТЫМЫШ БЕШ» – 1934-жылы күзүндө Айыл чарба инсти-

тутунун эң алгачкы бүтүрүүчүлөрүнө арналып жазылып, «Таңдагы ырлар» аттуу (1935) алгачкы поэтикалык жыйнагына киргизилген. Беш куплеттен турган бул ыр ошол кездеги кыргыз поэзиясына мүнөздүү темада болуп, бардык акындар айланып өтө албаган «жаңы турмуштук көрүнүштөргө» арналган. Социалисттик коомдун дүркүрөп өнүгүү жолуна түшкөндүгүн айгинелеген жетишкендиктерди даңктап-мактабаган кыргыз акыны болбогон сыяктуу эле А.Осмонов да айыл чарба институтун бүтүрүп чыгып, чарбалык турмушка билим даярдыгы жогору адистер келгенине кубангандыгын жашырбайт. Ырда көтөрүнкү маанай бар, бирок аны берүүнүн чеберчилиги али жетиле электиги байкалат. Ошондуктан акын бүтүрүүчүлөргө кайрылып, «алдыңарда чоң иштер турат, 2-беш жылдыкты («Билесиңер экинчи беш алдында») аткаруу керек, дагы билим алгыла, техниканы өздөштүргүлө» деген өңдүү кургак чакырыктарды ыр формасына салганы менен ага образдуулук, жугумдуулук, поэтикалык чеберчилик жетишпей жатканы ачык көрүнөт. Ошол мезгилдеги кыргыз поэзиясынын алкагында бул ыр анча деле комсоо көрүнбөй, идеологиялык коомдук тапшырманы аткарган дурус эле чыгармалардын катарына кирет.

АЛЫБАЕВ Мидин (1917–1959) – кыргыздын таланттуу акыны. Алыкулга жолдош болуп жүргөн, акындын жубайы Зейнеп Сооронбаева менен педтехникумда бир курста окуган. Кийинчерээк, 1946-жылдын 15-ноябрында, партиялык «Кызыл Кыргызстан» гезитине «Мааниси жок «Махабат» аттуу, баштан-аяк орой сын, түркөй каралоодон турган Алыкулдун чыгармачылыгына

каршы макала жазган. Бул чагымчыл, акынды кордоп-кемсинткен макала ВКП(б) БКнын «Звезда» жана «Ленинград» журналдары жөнүндөгү токтомун жана А.Ждановдун ленинграддык партиялык актив менен жазуучуларга жасаган докладынын талаптарын жүзөгө ашыруудагы «граждандык шыктангандык» деген шылтоо менен жазылган. Маселен, Алыкулдун мөлтүр-тунук поэзиясын сүйүүчүлөргө автордун ушул аталган макаласындагы: «... Махабатты» окуп чыгып, жалаң гана так жазылбай тантыгандык бар экен десек, саясий жагынан да жаңылыш пикирлер бар экендигин учураттык. Китептин 13-бетинде «Дүнүйө» деген бир «философиялык» чыгарма бар. Ал төрт сап ыр болсо да, мындай деп жазылган:

*«Кармасам деп, кылтак салып үйүмө,
Карайм, карайм келеби деп күнүгө.
Мага алданып эс ала кет бир минут,
Алдың кызык, артың өкүнүч дүнүйө...»*

Бул эмне деген кеп? Биз дүйнөнү – турмушту шандуу эмгек менен апачык эле багынтып алдык. Алыкул Осмонов болсо, караңгыда акырын гана байпакчан болуп алып, турмушка кылтак салып, алдоо-арбоо менен гана жеткиси келет. Андагы: «Алдың кызык, артың өкүнүч дүнүйө» деп каңырыгын түтөтүп, жоолугун колуна алып көз жашын сүртүп ыйлайт...», – деген саптары канчалык адилетсиз, жийиркеничтүү болсо, «чыгарманын» аяк чениндеги: «... ВКП(б) Борбордук Комитетинин «Звезда» жана «Ленинград» журналдары жөнүндөгү тарыхый токтому жана жолдош Ждановдун ленинграддык партиялык актив менен ленинграддык жазуучуларга жасаган доклады биздин советтик адабиятка «Махабатка» окшогон халтура чыгармаларды жолотпоо үчүн ачык жол көрсөттү...

Осмоновдун «Махабаты» ушундай – муну жараксыз деп эл айтса, ал «Меники туура» деп туйлайт. Албетте, бул туура эмес. Туйлоонун кереги да жок...» – деп чыгарган «бүтүмү» андан бетер дене үркүткөндөй ыпылас-кир, өзүн акыл-эстүү санаган ар бир эле уяттуу кишиге жат.

Замандаштарынын айтуусуна караганда, оорукчал, сезимтал Алыкул асты-кийин жолдош жүрүшкөн Мидинден көңүлү калып, «керебетке бүк түшүп ооруп жатып калган» экен. Арадан көп жылдар өткөндөн кийин Мидин жөнөкөй адамкерчиликке сыйбас өз каталыгын түшүнүп, Алыкулдун арбагынан кечирим сурап, аябай өкүнгөн дешет.

АЛЫБАЕВ Муса (1948–2003) – журналист. Областтык «Ала-Тоо таны», (ал областтар кайра бөлүнгөндө «Ысык-Көл кабарлары» деген аталыш алган) гезитинин бетине А.Осмоновдун мурастарын жайылтууга арналган материалдарды үзгүлтүксүз жарыялоо менен бирге эле, көгүлтүр Көл боюнда акындын эстелигин коюуга эң жигердүү демилгечилерден болгон.

Таланттуу журналист жана атуулдун сүйүктүү акынынын эстелигин көл боюнда тургузууга кандай күйөрман, кандай жактоочу экендигин акын кайра куруу мезгилинде – 1987-жылдын 13-августунда «Кыргызстан маданияты» гезитине жарыяланган «Кайра кайтып жолугушчу жолдор бар» деген эссе-макаласынын саптары да эң сонун далил боло алат.

«АЛЫКУЛ – 80». Автор: П.Казыбаев //Заман Кыргызстан. – 1995, – 8-дек. – Б. 6. (282). Макалада автор А.Осмоновдун 80 жылдык мааракесин өткөрүү боюнча уюштуруу комитетинин ишине нааразылыгын билдирүү менен бирге, А.Осмонов

атындагы фонддун иштерин, белгиленип жаткан иш чараларды, аны уюштуруучуларына, чыгармачыл жактан иштешкен, каражаттан көмөктөшкөн демөөрчүлөргө, массалык маалымат каражаттарына, Кыргызстан-Сорос фондуна терең ыраазылыгын билдирет.

АЛЫКУЛ – «Мага күлбө», «Жамандоо» деген ырларында кездешкен ысым.

*Мен киммин, бир жай адам Алыкулмун,
Эгерде жаза албасам, алсыз кулмун.
Томсоруп кол куушуруп өтүп кетсем,
Заманга анда менин кайсы кунум.*

* * *

*Ал эмне, бир жигиттин маселеси,
Мисалы Алыкулдун аңгемеси.
Дуу этип баары тегиз күлүп калат,
«Да, да» деп жер тепкилейт*

четки эмеспи.

АЛЫКУЛ АДАТ, КААДА-САЛТ ЖӨНҮНДӨ. Алыкул Осмонов өз чыгармачылыгында улуттук каада-салттын, жүрүм-турумдун, ырым-жырымдын ак-карасын айырмалап, заманга, талапка ылайык жашоонун керектигин дайыма ырга салган. Бул жагынан Алыкул чынында да көп акындардан айырмаланып турган. Анын көркөм мурасынын азыркы күндө да актуалдуу мазмунунан бөксөрбөй, миңдеген окурмандын эстетикалык табитин тарбиялап келе жатканы ушул чыгармачылык фактор менен аныкталып жүргөндүгү бекер эмес. Мисалы, «Байтал бээнин бал кымыз» аттуу элге жакшы белгилүү ырын алалы. Бул чыгармасында акын тиричилигибизде сейрек кездешкен өтө оркойгон кемчиликтерди поэтикалык ой жүгүртүүнүн предметине айландырат.

*Этке тоюп биз ичкен
Байтал бээнин бал кымыз.
Майлыктары кир экен
Сиз байкабай калдыңыз.*

*Жайлоодогу биз ичкен
Байтал бээнин бал кымыз.
Бир нерсени мен көрдүм,
Сиз байкабай калдыңыз.*

*Коногуна мен калдым -
Жумшак төшөк алдыбыз.
Шейшептери кир экен,
Сиз байкабай калдыңыз.*

*Кез малыңыз жок десем,
Элүү метр алдыңыз.
Бүгүн тийди жүз метр -
Сиз кандайча жардысыз?*

*Минтпей, таза болуңуз,
Жаңылантып салыңыз.
Тазалык-урмат, чоң байлык,
Эсиңизге алыңыз.*

Бул ыр жалаң эле конок күткөн үйдүн ээлерине кайрылгандыгы менен биздин көңүлүбүздү өзүнө буруп жаткан жери жок. «Сиз байкабай калдыңыз» деп, конкреттүү адамга (мисалы, конок күткөн үйдүн ээси) карата айтылып жатканы менен ырга жалпы эле коомчулукка, элге адрестелип жаткан кайрылуу экени оной эле баамдалат.

Мазмуну жагынан ушул эле ырга үндөш «Уйкум келет» деген экинчи ырга көз салалы.

*Абаке ай, кече күнкү биз жеген эт,
Андай эт майга оролуп күндө келет.*

*Кандайдыр бир биз билбеген күчү
бар бейм?*

Ыксырайм, уйкум келет... уйкум келет...

*Урушпа, сага бир кеп айткым келет,
Ал этти парыз бекен дайым жемек?
Жаштардын кол-аягы ичке болуп,
Кыздарга кайдан бүткөн одоно бет?*

Бул ырдан да байкалып жаткандай, Алыкул өз учурунан алдыга озуп, келечекте күн тартибине коюлчу маселени козгогон. Айталы, тамактануу тартиби, тамак ичүү режими, ченеми көп учурда адамдардын

дене жана руханий түзүлүшүн, жалпы эле келбетин аныктай тургандыгы медицина илиминен далилденген эмеспи. Бул ишти Алыкул тигил, же бул теориялык жобого, концепцияга таянбастан эле, өзүнүн жеке керт башынын андап билүүсүнөн, тажрыйбасынан келип тыянак жасаган. Акын өзүнүн мекендештерине кайрылып, улуттук мүнөздөгү айрым кемчиликтерден, эскирген адаттардан, жол-жосундардан кутулуу керектигин эске салат. Осмоновдун пикиринче, ансыз жигиттердин «кол аягынын ичке болушунан», «кыздарга одоно беттин» бүтүшүнөн сактанып калуу, арылуу мүмкүн эмес.

«АЛЫКУЛ АНГЛИСЧЕ ТАҢШЫДЫ». Автор: Т.Азимов // Кыргыз Туусу. – 1995, -5-дек. (289). А.Осмоновдун «Көл толкуну» аттуу жыйнагын кыргызча, англисче «Сорос» фонду «Алыкул» фонду менен бирдикте жарыкка чыгарып, улуу акындын 80 жылдыгына эң сонун белек болгондугу айтылат. Бул саамалыкты чыгаруу жөнүндө ой Ж.Мамытов тарабынан көтөрүлүп, москвалык котормочу Уолтер Мэйге сунушталып, акындын 50 ыры жана «Жеңишбек» поэмасы которулгандыгына токтолот. Камбаралы Ботояровдун бул жыйнак үчүн жазган макаласын (анын түп нускасы сакталбай, англисче гана калган) жана котормочу Уолтер Мэйдин макаласын кыргыз тилине П.Казыбаевдин кызы Аида которгондугу айтылат.

«АЛЫКУЛ АТ-БАШЫДА». Автор: К.Ракманов // Ленинчил жаш. – 1989, – 10-январь. (224). Автор А.Осмоновдун чыгармачылыгын изилдеп, жазып жүргөн П.Казыбаевдин «Акындын архивинен» аттуу макаласы акын тууралуу билгендерин жазууга себеп болгонун айтат. П.Казыбаевдин макаласында 1946-жылы

А.Осмоновдун Ат-Башыда болуп, ошол сапарынан жаралган бир нече ыры «Арпа элестери» деген ат менен жарык көргөнү айтылат. Акын кендирди кескен оорудан арыла албай жан айласы кылып, ак ичкени барган үйдүн ээси – Ракман Качыбеков чоң атамды мен көрбөй калдым дейт автор. Чоң атамдын улуу баласы Ракманов Мамбетжунустун айтуусуна караганда акын чоң атамдын үйүнө жайдын толукшуп турган учуру – июль айында келип, он беш күндөй туруп, улуу-кичүү дебей баарына тең мамиле кылган, адамдык ыйманы, адамкерчилиги эң жогору экендигине таасирленгенин эскерет. Акындын «Коргон-Ташты жайладык» деген ыры ошондо жазылса керек. Демек, акын ал учурда жан айласын гана кылбастан, көкүрөгүн уялаган сезимдерин түн күзөтүп жазып жүргөн тура дейт автор.

«АЛЫКУЛ БАЛДАР АКЫНЫ». Автор: А.Садыков // Мугалимдер газетасы, 1965, 28-август. Макалада Алыкул «Балдар үчүн» деп атайын балдарга арнап өзүнчө ырлар циклин жазгандыгы, алар анчалык көп эмес, бирок мазмунга бай, жогорку көркөмдүктө болгондугу белгиленет. Акын мугалимдердин ардактуу ишине жардам бере ала турган, тарбиялык мааниси күчтүү бир топ ырларды жараткандыгы, ал ырлары кургак үгүт, кургак чакырык болбостон башка ырларындай эле элестүү жана образдуу жазылгандыгына басым жасалат. Балдардын психологиясын жакшы түшүнгөн акын ырларын балдардын аң сезимине таасир этүү менен эле бүтүп калбастан, алардын сезимдерин кытыгылап ойготкон кунарлуулугуна маани берет. Ошондой эле балдардын ойлоо жөндөмдүүлүгүн өркүндөтүп өстүрүүгө жардам бере турган, так айтууга көндүрө

турган жаңылмачтарга да көп көңүл бургандыгы белгиленет. Таланттуу акын А.Осмоновдун мектептин окуу китептеринен туруктуу орун ала турган идеяларга бай көркөм чыгармалары өтө көп экендиги айтылат.

АЛЫКУЛ ЖАНА ПОЭЗИЯ – Кыргыз профессионал поэзиясын жаңы деңгээлге көтөрүп, өнүгүүсүнүн бир этабын жыйынтыктаган акын катары Алыкул Осмонов өзүнөн кийинки муундун чыгармачылыгына чоң таасир тийгизген. Улам мезгил өткөн сайын анын акын катары да, тарыхый инсан катары да кадырбаркы өсүп, улам бийиктеп жүрүп отурган. Улуу акынга ыр арнап, анын образын жаратууга умтулган көп авторлор болду.

Акынга алгачкылардан болуп ыр арнаган **Р.Шүкүрбеков** болгон. Шүкүрбеков Осмоновдун педтехникумда чогуу окуган курсташы болгон экен, ал «Алыкул экөөбүз 1929-жылы педтехникумга бир кирдик» деп жазат.

Кыргыз адабиятында чыгармалары эң көп иликтенип, тарыхый инсан катары да, акын катары да кыргыз адабиятынын тарыхында бир да акынга Алыкулга арнагандай башка көп ыр арналган эмес.

Чымырканган чыгармачылык изденүүлөрдүн натыйжасында кыргыз поэзиясын жаңы деңгээлге көтөрүп, анын өнүгүүсүнүн бир этабын жыйынтыктаган улуу акын катары Осмоновдун поэзиясы кийинки муундун акындарына чоң таасирин тийгизген.

«От өчпөгөн коломто» **Т.Кожомбердиев** акындын адамдык сапатын «түсүндөй пейли таза, апапак кардай» деп мүнөздөйт. Болгон турмуштун ачуу-таттууларын көп көргөн акын сокурлардын балдары көрсө ошого, дүлөйлөрдүн уул-кызы

сүйлөй турса ошого кубанган, сүйүнгөн деп акындын ак пейил мүнөзүн белгилейт. Чыгармачылыкка өтө бийик таланты ... акын изденүүлөрүн кумдун арасынан издегендей мээнетти, талбаган эмгекти талап кылганын, акындын көгөрүп изденгенин баяндайт. Андан нары акындын ырларынын касиетине, керемет күчүнө таазим этип, башын ийет. Андан нары чыгармачылыктын азап-тозоктуу түйшүгү, изденүү керемети, акындын символикалуу образына айланган Ысык-Көл тууралуу ой-толгоолору түзөт. Т.Кожомбердиев «ырында жалгыз сен жок издеп тапкан» деп жалын жок ырлар жазып, орден-медаль төшүнө толтуруп «ортосар» караанын көбөйткөн лауреат эл акыны сыяктууларга катуу сын айткан. Акындын оорулуу, муздак үйдө кыш күрөөдө изденип ыр жазганын элестүү тарткан. Лирикалык поэма ой-толгоолордон турат.

Б.Сарногоев «Мүрзө жанында» аттуу ырында жазгыч акындын «сыйын көрүп, ырын угуп күн бою сырдашканча, тургум келет түн бою өзүм сүйгөн, өлгөн акын кашында!» деп түбөлүктүү поэзиянын авторуна ыраат көрсөтөт.

Б.Сарногоев «Улуу акынга» («Ала-Тоо» 1990, № 5 7–8-б.) аттуу ырында Алыкулду Чолпон жылдызга, улуу Нарын дайрага салыштырып, жаш кезинде тагдыр соккусун, кыйынчылыктарды көп көргөнүнө карабай жалындуу ырларды жазып, ал ырлары көлү менен, ак калпактуу эли менен тең жашай берет дейт акын.

С.Эралиев «Акындын эстелигине» аттуу ырында таланттуу акындын образы кош бирдикте сүрөттөлүп, «көзү өтсө көлдүн салкын жээгине жатсам уктап» деген мура-

сын аткардыкпы? деп досторуна суроо берип, ичинен арсарын, акын менен коштошуп, лирикалык каарман акын ырын сагынып, кусаланганын белгилейт. С.Эралиев «Алыкул» аттуу экинчи ырында оор илдетине карабай кыйын шарттагы оттой күйүп-жанган чыгармачылык изденүүсү түнт мүнөзү, жалгыздык жөнүндө сөз кылып, акындын акыркы сапарга узатуу сыйнаты да жөндүү болбогонун, акындын улуулугун билип туруп басып барбаган замандаштарын күнөөлөйт. Акынга карата мындай аксым мамилени Эралиев көзгө сайып көрсөтүп, кыянаттык катары белгилеп, канчалык көрө албастык, кыянаттык болгонуна карабай, «Ал өзүнүн алган ордун энчилүү, кыргыз ырдын күн жаркыган төрүнөн» деп тыянак чыгарат.

Р.Рыскулов «Алыкул менен жолугушуу» (Бир нөшөр. Ырлар жана поэмалар. Ф.: Мектеп, 1983, 114-120-б.) чакан поэмасы эркин ыр формасында жазылган. Р.Рыскулов акындын тагдырындагы Ысык-Көлдүн шарпылдоосун акындын ыр саптарынан үзүндүлөрдү келтирип, мотивдерге таянып оюн бекемдейт. Акындын өмүр жолуна кайрылып, балдар үйүндөгү турмушун Грунья Кавецевнанын эмгегин, согуш маалын, жеништин акындын чыгармачылыгына тийгизген таасирин, Шота Руставелини которуп чыкканын санап өтөт. Р.Рыскулов жаш кезинде Осмоновду көргөнүн реалисттик боёктор менен бере алган. Андан нары Рыскулов акындын ырларына жогорку баа берип Алыкулду жүз акынга алмашпай турганын айтып, «ыр атасы сенде бар, о Алыкул Осмонов!» деп кайрылат. Р.Рыскулов Алыкулдун терең ойлуу образын элестүү бере алган.

Алыкулдун поэзиясына таасирленген акындар ал жөнүндө жазыш-

кан. Ал эми акындын басып өткөн өмүр жолу, татаал тагдыры да кийинки муундар үчүн чоң таасир тийгизген. Оорулуу акындын «Аалам алпы Шекспирдей күч менен» издени чон сабак болот. Акындын образы ар бир автор, ар бир муун тарабынан жаңыча туулуп, ар бири өлбөстүккө айланган, нукура поэзиянын символуна айланган улуу акындын образын жаратууга умтулган.

Алыкул жөнүндөгү ырлардын бардыгында Ысык-Көл, оорулуу акын, жалгыздык, сүйүү, изденүү, поэзия өңдүү образдар, символдор көп кайталанып колдонулган.

Г.Айтиев тарткан костюмун желбегей жамынган портреттин таасиринде дээрлик бардык акындар Алыкулду желбегей костюм кийгизип сүрөттөшкөн. (С.Асанбеков, Б.Алыбаев).

Акын **К.Жуманазаровдун** «Махабат жөнүндө баллада» (Алыкулга гүлдесте. Ф., Кыргызстан, 1979, 172–177-б.) аттуу ырында Жамийла аттуу лирикалык каарман менен акындын ортосунда махабат баяны романтикалык маанайда сүрөттөлөт. Алыкулдун түйшүктүү чыгармачылыгынын ... Шекспирдин көркөм дүйнөсүнө аралаштырып, венециялык маврдын трагедиясына күбө болот. Мындай параллелдүү акын убарлуу узанган жан тынымын албай Алыкулдун өнөрканасын ачып берүүгө умтулат. Акынды жоктогон көлдүн пейзажи элестүү сүрөттөлөт.

Ушул эле акын жана Ысык-Көл темасы **Б.Асаналиевдин** «Алыкул менен Ысык-Көл» (Алыкулга гүлдесте. Ф., Кыргызстан, 1975, 177-178-бб.) аттуу ырында андан нары улантылган. Б.Асаналиевдин ырында Ысык-Көл Алыкулдун ден соолугуна эле шыпаа болбостон, ырларына да узун өмүр берген деген ой өнүктүрүлгөн.

Б.Алыбаевдин «Акын жөнүндө баллада» (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975, 179-180-бб.) аттуу ырында акындын чыгармачылык менен алып урушкан, түйшөлгөн учурларын, уйкусуз таң атырган күндөрүн Ысык-Көлдүн жээгинде өткөргөн, көлдүн мин түркүн кубулган боёкторунун, шарпылдаган музыкалуу толкундардын фонунда сүрөттөйт.

С.Асанбековдун «Алыкулдун элеси» (Алыкулга гүлдесте. Ф., Кыргызстан, 1975, 181-185-б.) аттуу ырында кеп салуу менен «акындын сулуулукка, аруулукка умтулуп, учкул поэзия жаратып, ал жараткан нукура поэзия Шота, Шекспирлер жараткан көркөм туундулардын катарында турарына сыймыктанып, бардык адамдар «кыйын жашап, жакшы жазган эле» деп баалайт» деп жыйынтык чыгарган.

Акын Ж.Мамытовдун «Алыкул» аттуу ырында (Отту сүйөм. Ф.: Кыргызстан, 1969, 53–55-бб.) Алыкулдун поэзиясындагы «Өлсөм дагы жара тээп мүрзөмдү, буудан болуп таскак салып өтөрмүн» деген сыяктуу өлүмгө баш ийбеген күчтүү дух, жанына тынчтык бербеген ооруга басырынбаган бекем эрк жаш акынга катуу таасир берип, турмуштун күнүмдүк жүрүшүн өзгөртүүгө бел байлаган күрөшчүл акындын образын түзүүгө умтулган. «Акын көлдүн жээгинде» (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975) аттуу ырында автор Ысык-Көл Алыкулдун чыгармачылыгына демөөр берген, сүрөгөн күч катары сүрөттөлүп, акын андан кайрат-күч алып, ырларына күндүн нурун, көлдүн касиети жаккан үчүн ырлары «таттуу экен, тунук экен билгенге, өзү сүйүп, өзү жазган көлүндөй» – деп, акын көлдү чыгармачылык эргүүнүн башаты катары көрсөтөт.

Ж.Мамытов «Алыкулдун сабагы» (Мезгилдин элеси, Ф.: Кыргызстан, 1976) аттуу ырында Алыкулду акындык өнөрдүн символу катары көрсөтөт. Көр тириликтин арбайынан жогору туруп, нукура поэзия үчүн ооруганына карабай, жалгыздыкка карабай, кыйынчылыктарга карабай жанын оозуна тиштеп изденген акындын эрки жаш акынга чоң таасир берген. **Ж.Мамытов** ырында Алыкул жаш курагында ушундай түбөлүктүү, опол тоодой эл үчүн иш жасаганына суктанат, бийик ажайып искусство жаратыш үчүн күнүмдүк кыйынчылыктардан бийик туруу эл үчүн майдандан жанын берген баатырларга салыштырып, ошол идеалга умтулат.

*Бүгүн журт жаалап айтат анын атын,
Ал бүгүн анык баатыр, анык акын,
Ал азыр тирүү жүргөн кыйлабыздан,
Жүрөккө жүз бир эсе сүйкүм жакын!* – деп жазат.

К.Артыкбаев «Алыкулга» (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975, 144-б.) аттуу ырында акындын эмгекчилдигине, улуулугуна суктанып, анын куруп жаткан поэзия мектебинен кийинки муундар таалим алып жатканын баяндап, өлүмгө баш ийбеген мындай күчтү кайдан алдың деп суроо коёт.

Ж.Садыковдун ыры да «Алыкулга» (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975, 145-б.) деп аталат. Ал Алыкул ичкен лира суусунан алпарып иче албай турганын, эгер улуу акын тирүү болгондо сураса бөлүшмөгүнө ишенет, себеби, мүрөктүн суусун да элге берем деп жашаган акын элең, Ата Журтка тикенен туруп кызмат кылдың, шум ажалга жетсин убалың деп, Алыкулдун түбөлүктүү өлбөс поэзиясы үчүн ага тизе бүгүп таазим этем деп бүтүрөт.

А.Белековдун ыры да «Алыкулга» деп аталат Алыкулдун көз жумганын уккан акын талантына таазим кылып, элесине көнүл айтып, эгер өпкө, жүрөк жасаган заводдор болсо, жакшы адамдар өлбөс болот эле деп, акын кыялын ишке ашырыш үчүн илимпоз болгусу келет.

Э.Турсунов «Алыкул» (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975, 154-б.) аттуу ырында улуу акындын талантын Шота Руставели, Шекспир, Пушкиндерге салыштырып, анын акылга карк поэзиясына суктанып, акынды алып кеткен боору таш, мерез ажалга нааразы болуп, бирок акын ажалга баш ийбей, мурасы экинчи өмүрүн жашап, жаштар окуп, үйрөнүп, Алыкулга шерик болуп анын ишин улантып жатат дейт.

К.Бобулов «Алыкул ак боз атка камчы басат» (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975, 155-б.) аттуу ырында Алыкул жарышка түшүп, улам кызыган сайын ак боз аты алдыга озуп, желге жеткирбей, мезгил менен атаандашып, канаты талбай улам алгалап, өлбөстүккө айланган канаттуу поэзиясы менен келечек муундарга кезигет деп жыйынтык чыгарат автор.

Т.Мияшев «Алыкулга» (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975, 156-б.) аттуу ырында акындын өлбөс-өчпөс поэзиясын эл колунан түшүрбөй окуп жаткандыгын, тирүүлүктө ак эмгек кылса ал эч качан унутулбай тургандыгын баса белгилейт.

Б.Абакиров «Толку, Ысык-Көл» (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975, 157-б.) деген ырында Ысык-Көлдүн түркүн түс боёкторго, шарпылдаган толкундардын добушуна каныккан кереметтүү сүрөтүн тартып, алтын кумдуу жээкте эс алган-

дардын арасында көл менен жаны бирге Алыкул ар дайым аралашып жүргөнсүйт деп сүрөттөйт акын.

Т.Шабданбаевдин Алыкул аттуу (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975, 140-б.) жамак формасындагы ырында акындын өмүр баяны, чыгармачылыгы тууралуу сөз болот.

Н.Байтемиров «Алыкулга» аттуу (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975, 141-б.) ырында өзүнүн чыгармачылык мүмкүнчүлүгүн Алыкулга салыштырып, акын талантына таазим этет.

Н.Байтемировдун «Акын» деген ат менен Алыкул Осмоновго арналган «Акынга эстелик» поэмасынан үзүндү жарыяланган ырында акындын өмүр баянына кайрылып кышчилдеде суук үйдө эч нерсеге карабай, тынбай изденип ыр жазып жаткан акындын кайратына ыраазы болуп, «баракелде!» деп ага суктанат.

С.Жусуев «Көлдүн чебер достору» (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975, 143-144-бб.) аттуу ырын А.Осмонов менен Г.Айтиевге арнаган. Сүрөтчү боёк менен күү жаратып, көлдүн керемет сүрөтүн тартса, акын көлдөй терең, көлдөй сырдуу ыр саптарын жараткан. Акындын көзү өткөндөн кийин сүрөтчү досу көлдү ого бетер сүйүп, акын досу үчүн, өзү үчүн да көлдүн керемет сүрөтүн тартсам деп ниет кылат деп жыйынтыктайт.

С.Жусуевдин Алыкулга арнаган экинчи ыры «Ырдагы өмүр» («КМ», 1985, 18-июль) деп аталат. Бул ырында нукура поэзия жараткан акындын талантына баа берип, докторунун сатканын, тагдырдын оор соккуларын көтөрө билген күчтүү эркине, андай майда нерселерден жогору турган бийиктигине ыраазы болуп, терең ойлорго каныккан акындын ырлары кыргыз эли менен

кошо жашай берет деген тыянак чыгарат.

С.Жусуевдин дагы бир ыры «Акындын асыл шаарында» («Фрунзе шаары», 1990, 19-октябрь) деп аталып, Чолпон-Ата шаары акындын чыгармачылыгынын мекени болгондугун, ушул шаарда өлбөстүккө айланган ыр саптарын жаратканын, ал тургай акын бейити Чолпон-Атада болушун каалаган. Бирок бул керээзи аткарылбаганына өкүнгөн автор Чолпон-Атага улуу акындын эстелиги коюлса боло деген тилегин билдирген.

М.Акиможоев «Акынга» (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975, 157–158-бб.) деген ырында Алыкул ырында кылган тилеги орундалып, илимдин бардык тармактары боюнча окумуштуулар чыгып, интеллигенция өсүп-өнүккөнүн Алыкул өз көзү менен көрсө атаганат деп өкүнүп, Фрунзенин кандай гүлдөп өнүккөнүн акын көрбөй калганына автор өкүнөт.

Ж.Тынымсейитова «Алыкул жана музыка» (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975, 158–160-бб.) аттуу ырында муздак үйдө, жалгыздыкта ыр жазган акынга музыка дем берип, канат бүтүрүп, «акынга алты эсе күч берет» деп автор акындын образын музыканын керемет күчүнүн ыргагында, коштоосунда ачып берүүгө умтулган.

О.Султанов «А.Осмоновдун китебине» (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975, 160-б.) аттуу ырында Алыкулдун китебинен көптү үйрөнүп, алар дайым коштоп жүргөнүн айтып, ошол китеп «мендеги элесиндей кошо жүрсүн» деген ак тилегин, аруу ниетин билдирген.

Э.Узакбаев «Кете берди» (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975, 160–162-б.) аттуу ырында

акынды узак сапарга аттанып, сүзүп кеткен кемеге, миң кубулуп сайраган ыраакка учуп кеткен булбулга, мөрөй аларда жаза тайган баатырга салыштырат. Акын калтырган бай мурасты кийинки муун кадырына жетип сыйлап аларына ишенет.

М.Буларкиева «Алыкул» поэма-сында Алыкулдун өмүр жолуна кеңири токтолуп, балалык чагынан тартып, жаштык кези алгачкы сүйүүгө жолуккан учуру, кайчы тагдыры, ооруп калышы, жалгыздыгы, кыштын кыраан чилдесинде суук үйдө көгөрүп, изденип, ыр жазып отурганы кыйынчылыктарга чыдап, тагдыр соккусун эринин кесе тиштеп көтөргөнү, «көрүнбөй жанып турган жалыны бар» ырларды жаратканы, айтор автор тарабынан элестүү, жандуу берилген.

А.Өмүрканов «Алыкул» аттуу ырында (Мөлтүр сезим. Ф.: Кыргызстан, 1973.) тирүү кезинде ооруп, сүйүүдөн жолу болбой азап тартканын «жазданып жамбашына көпкөк музду» деп образдуу берип, акындын образы менен тең жарышып, жашап жаткандыгын насыйкаттайт.

Ж.Бекниязов «Алыкулга» (Алыкулга гүлдесте. Ф.: Кыргызстан, 1975, 171-б.) аттуу ырында канча мезгилдер өтүп кары кетип, жаштар өтсө да акын ыры тирүү дейт автор.

К.Мамбетакунов «Алп Алыкул» («Ала-Тоо» 1990, №5, 15-б.) аттуу ырында турган жерин, кыргыз элин, көгөргөн көлүн даңазалап ырга салган акын ырларынан өлүм кууп жете алгыс узун өмүр тапканын айтып, Алыкулдун алптыгына суктанган.

С.Тургунбаев Алыкулга эки ыр арнаган. «Акын сөзү» («Жылдыз», Ф.: «Адабият» 1989, 62–63-бб.) аттуу ырында Алыкулдун ырларынын сөзүнүн күчүн, касиетин, кереметин окуган адамга тийгизген таасирин

аныз кылып, акын сөзү эли менен кошо түбөлүк жашайт деп тыянак чыгарат. «Алыкулдун кечеси» аттуу экинчи ырында акындын поэзиясы обонго салынып, жаш акындар ырларын арнап, акындын канаттуу поэзиясы жөнүндө сөз болуп, эл акынды кадырлап, сыйлап кийинки муун анын музасына таазим кылып, даңаза кыла турганын белгилеген.

Э.Медербеков «Алыкулдун таалими» («Ала-Тоо» 1990, № 5, 27-29-б.) аттуу поэмасында Алыкулдун чыгармачылыгына таасирленип, анын котормосунда Шота, Пушкин, Шекспирлерди окуп, өмүрүнүн кыйын, оор күндөрүндө да мөгдөп калбай, чыгармачылык изденүүлөрүн улантканын, тагдыр соккусуна бошобой, мүдүрүлбөй кайра чыйралып, изденип түбөлүктүү ырларды жаратканына автор ыраазы болуп, ага баа берет, акынга таазим этет.

«АЛЫКУЛ ЖАНА ЧЫҢГЫЗ».

Автор: Б.Акматов//Ленинчил жаш. – 1990. – 14-июнь. (231) Автор А.Осмонов жана Ч.Айтматов кыргыз адабиятында уникалдуу таланттар гана эмес, бирин экинчиси толуктаган инсандар экенин айтат: «Экөө тең кыргыз адабиятынын жылдыздары. Бири поэзияда, бири прозада... Ар бири өз алдынча табылгыс кенч, кайталангыс талант». Макалада элүүнчү жылдары ойлоонун масштабдык дараметинде поэзия прозадан алга озгону А.Осмоновдун ырлар жыйнактары менен шартталса, бул ажырымды Ч.Айтматов өзүнүн чыгармалары менен толуктагандыгы, алардын чыгармачылыгынын эстафеталык байланышы түшүндүрүлөт. А.Осмонов чыгарманын идеясына жетишүүдө романтиканы тандап алса, Ч.Айтматов психологизмди башкы орунга коет. Ав-

тор А.Осмонов кыргыз адабиятын союздук денгээлге көтөрсө, Ч.Айтматов дүйнөгө таанытты деген жыйынтыкка келет.

«АЛЫКУЛ, ЗЕЙНЕП БАЯНЫ».

Автор: М.Алиев // Ленинчил жаш. -1989, -17-окт. (217) Макалада автор 1946-жылы мединституттун 3-курсунда окуп жүргөндө ооруканадан алгач А.Осмоновду көргөнү айттылат. Көрсө, акын өпкө оорусунан дарыланып жаткан экен. Автор Зейнеп апанын «Элеси турат эсимде» эскерүүсүнөн улам макаланы жазууга бел байлап, эскерүүгө карата өзүнүн оюн билдирет.

«АЛЫКУЛ» КЕМЕСИ – Чолпон-Атадагы яхта-клубдардын бирине таандык жүргүнчүлөрдү ташуучу теплоход. Ага акындын аты 2006-жылы жалпы коомчулуктун өтүнүчү боюнча ыйгарылган.

«АЛЫКУЛ КОТОРГОНБУ ЖЕ ЖАЗГАНБЫ?» Автор: К.Басылбеков // **Эркин тоо – 2000-7-январь.** Улуу акындын улуулугун данктап атын өчүрбөй кадырлоо парз болгон сыяктуу анын дүйнөлүк адабияттагы айрым чыгармаларды жөн гана которбостон башынан аягына чейин жазып, жаңы өмүр бере алгандыгы көрсөтүлөт. Демек, акынды жөн гана котормочу деп атоо аздык кылаарын, анын эч бир жан байкабаган чыгармачылыгын ачык айкын көрсөткүсү келгендигин чагылдырган макала.

«АЛЫКУЛ, КУСЕЙИН ЖАНА ЧЫНДЫК ТУУРАЛУУ СӨЗ» Автор: **М.Тентимишев // Кыргыз Туусу. – 2003, – 29–30-апр. – № 31. – Б. 5; № 32. – Б.6. (309).** Макалада журналист М.Тентимишев академик Абдулхай Алдашев менен маектешип суроолоруна жооп алат. Алдашев А.Осмонов менен алгач 1937–38-жылдары (так эсинде жок экен) «Ле-

нинчил жаш» газетасынын редакциясынан жолукканын, ал өзүнүн акындык тажрыйбасынан бөлүшкөнүн, согуштан кийин акындын өтүнүчү боюнча бир топ ырларын сапма-сап орусчага которгонун, акыркы жолу 1949-жылы декабрь айында Москвага аспирантурага окууга кетип жатканында А.Осмонов темир жол вокзалына узатып келип, «Асд» деген дарыны таап, салып жиберүүсүн өтүнгөнүн эскерет. Ысык-Көлгө акындын эстелигин тургузуу демилгесин колдоорун, о.э. кыргыз адабияты менен маданиятынын түптөлүшүнө зор салымын кошкон К.Жантөшев, М.Элебаев, Ж.Турусбеков, К.Эсенкожоев, Ж.Жамгырчиевдерге өтөгөн эмгектерине жараша эстелик коюлса ашыктык болбос эле деген оюн айтат.

«АЛЫКУЛ КҮНДӨН ЖАРАЛГАН ПЕНДЕ БЕЛЕ?» Автор: М.Тентимишев // Кыргыз Туусу. – 1995, –16-дек. (286) Автор А.Осмоновду А.Левенгук, А.Эйнштейн, А.Суворов менен бир катарга коюп, анын кайталангыс талант, болгондо да чолпон жылдыз талант экендигин айтып, «Алыкул талант көрөңгөсүн табияттын өзүнөн алды, аны жашырбады, бөпөлөп өстүрдү, ден соолук, бактысын барымтага берип жатып, «жалпы белекти» «мүлдө кыргыз көтөрө алгыс килемге» айлантты. Анын эрдик-каармандыгы ушунда!» – деп жыйынтыктайт макаласын.

«АЛЫКУЛ МЕНЕН ЖОЛУГУШУУ». Автор: Ү.Сарыбаев // Кыргыз Туусу. – 2002, –1–4-март. – № 16. – Б. 12. (306). Макалада А.Осмоновдун каза болгон күнүндө акынга таазим этчүлөр Ала-Арча көрүстөнүнө барышып, куран окушуп, акынды эскеришкен соң, акындын жашаган үйүнө келишкендиги, П.Ка-

зыбаевдин акындын үй-музейин ремонттотуп, музей үчүн көп буюмдарды топтоп алгандыгы айтылат. Автор эгерде акындын үй-музейи ойдогудай жасалгаланып бүтсө, ордо калаабыздын дагы бир бараандуу маданий очогуна айланар эле деген оюн айтат.

«АЛЫКУЛ МЕНЕН ЗЕЙНЕП». Автор: М.Тентимишев // Кыргыз. – 1994, – 30-январь. – № 1–2. – Б. 10–12. (274). Автор Ташкентте жашап жаткан Зейнеп апа менен жолугушуп, сөзгө тартат. Өз элинен, жеринен алыс жүрүп, кусалыкка баткан Зейнеп апа мындайча эскерет:

Түшүнөн чочуп ойгонгон Зейнеп апа далайга эсин жыя албай керебет үстүндө отуруп, ойго батат. Радиодон Моцарттын дүйнөдөн кайткандыгынын жүз токсон беш жылдыгына арналган анын чыгармаларынан түзүлгөн концерти апанын дүйнөсүнө бүлүк түшүрдү. Аны Алыкул да сүйчү. Моцарт да Алыкул сыяктуу 35 жашында декабрдын баш ченинде жерге коюлат. Аялы Констанца күйөөсүнүн сөөгүн узатып коюуга да чаркы келбептир. Өзү А.Осмоновдун өлүмү тууралуу 1951-жылы угуп, көп жылдан кийин акындын көрүстөнүн издеп барганын эстейт.

«АЛЫКУЛ МЕНЕН СЫНАЛАТ». Автор: С.Эралиев // Кыргыз маданияты. – 1992, – 30-январь. – № 5. – Б. 7. (265) Макалада таланты, табияты өзгөчө бүткөн А.Осмонов өзү жашаган доордун жүзү да, күзгүсү да боло алганын, ал аркылуу кыргыз ырларына эми жаңы дем киргени, жаңы мейкиндик ачылганы айтылат. Себеби, акын мезгил талабын башкалардан мурдараак жана тереңирээк сезген эле. Автор акындын ырларындагы өзгөчөлүктөрдү белгилөө менен анын дүйнөгө жалаң ыр үчүн жаралганын баса белгилейт.

Кыргыз адабиятынын тарыхында тирүүсүндө көп азап чегип, чыгармачылыкта көп эрдик жасаган эч ким болгон эмес. Ал эми А.Осмонов отуз беш жылдык өмүрүнүн көбүн чыгармачылыкка арнап, бай мурас калтырып кеткендигине токтолот.

«АЛЫКУЛ МЕНЕН ТҮГӨЛБАЙ». Автор: М. Тентимишев // Кыргыз Туусу. – 2002, – 10–12-дек. – № 94. – Б. 13. (307). Макалада белгилүү жазуучу Т.Сыдыкбеков менен А.Осмоновдун ортосундагы жолдоштук-достук, чыгармачылык мамиле тууралуу айтылат. Ал экөөнү, биринчи кезекте, ар кандай майда, ыпылас кызыкчылыктардан сырт турган чыгармачылык максат, табигый талант көрөнгөсүн көбөйтүп-өстүргөн чыныгы изденүүчүлүк бириктирип турган. Жазуучунун «Белбелес» акыркы романынын «Кыямат жолу» деген главасында А.Осмоновдун жаштык кез, шайдоот учуруна байланыштуу теңтуштук бир окуя эскерилет. Эскермеде баяндалган ал күнөөсүз жаштыктын эч унутулгусу шайыр-шат тамашасынан улам, залкар таланттардын кош алма түбүндө уктаган күзгү түндөгү бактылуу курбулугуна ыраазы болбой койбойсун.

«АЛЫКУЛ ОСМОНОВ». Автор: К.Кулиев // Осмонов А. Мой дом. – Ф., 1954. – с.3–6. – китепке баш сөз жазган К.Кулиев акындын поэзиясына жалпы мүнөздөмө берип, анын стили, ыкмалары, новаторлугу жеткиликтүү изилдене электигин белгилейт. А.Осмоновду кыргыз адабиятынын эң ири акындарынын катарына коюп, «теңдешсиз таланттын акыны» деп баалайт. А.Осмонов төл поэзияда жаңы нукка чыйыр салган акын экендигин белгилеп, анын чыгармачылыгы нукура новаторлуктун белгилерин алып жүрөт дейт балкар акыны. Акын Токтогул менен Того-

лок Молдонун чыгармачылыгынан, оозеки казынанын үлгүлөрүнөн, орус классиктери менен замандаш устаттардан сабак алуудан чаалыкпастан, куру декламациядан, жалпы ойлордон арылуу үчүн күч-аракетин жумшап эмгектенген. Ошондой аракеттен улам акындык дүйнөдө А.Осмонов өз алдынчалыкка жетише алды дейт. Табылгалуу деталдарды, ыңгайлуу ыргактарды пайдаланган акын карапайым эмгекчинин образын даназалоого жетише алды. Оозеки чыгармачылыктын мурастарынан азыктанган акын өз чыгармачылыгын дагы мыкты өркүндөтө алгандыгын белгиледи. А.Осмонов өзүн фольклорго ыкташтырбастан, анын бай мурастарындагы тилдик ийкемдүүлүктү, көп түрдүүлүктү, андагы көркөмдүктүн кылдат каражаттарын үйрөнгөн. Акын үйрөнгөн, туураган эмес дейт К.Кулиев. Алыкул ата журтунун жаратылышын ыргакка салып, лирикалык маанай жарата билген сергек пейзажчы болгон деп, «Жамгыр ыры», «Аккан суу» ырларын мисалга тартат. Бул ырлар поэтикалык кооздугу, оригиналдуулугу жана жаңылыгы менен өзүнө тартып турат деп жазат К.Кулиев.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ Автор: Үмөталиев Шаршенбек. – Ф.: Мектеп, 1974. – 184 б. – Алыкулдун акындык чеберчилигин илимий өнүттө кеңири изилдегендердин бири адабиятчы Ш. Үмөталиев болгон. Кол башындай күрөң китепчеде А.Осмоновдун чыгармачылык жолу сыдыргыга салынгандай талданып өтөт. Изилдөөлөрдө салтка айлангандай эле автор дагы Алыкулдун татаал тагдырын: жетимчиликтин зарын тарткан балалык чагын, бирок багына совет өкмөтү орноп калып балдар үйүндө тирикарак билимдүү өспүрүм болуп жетилгенди-

гин, жигит курагына келгенде кетпес кеселге кабылып, педтехникумду таштоого аргасыз болгондугун, жеке турмушундагы трагедияны жана андан аркы жашоосун акыр-аягына дейре бүтүндөй поэзияга арнап койгон акындык позициясын баалап өтөт. Акын катары эрте эле өзүн көрсөтүп, согушка чейин үч жыйнак китептин автору болгондугун, 1939-жылдын 31-январында «Ардак белгиси» ордени менен сыйланып, 1939-жылдын 31-апрелинде СССР Жазуучулар Союзуна мүчөлүккө кабыл алынганын белгилейт. Автор А. Осмоновдун ырларынын көркөм дүйнөсүн, тематикалык маанилүүлүгүн, коомдогу өзгөрүштөрдү сергек кабылдап, ырларында оригиналдуулукка көтөрө алган акындык чеберчилигин жогору баалаган. Андан сырткары «Махабат», «Күлүйпа», «Жеңишбек», «Ким болду экен» поэмаларын талдап, котормочулук талантына кеңири токтолуп, драмалык чыгармаларын, фольклордук мотивдерди кылдат колдоно билгендигин белгилейт.

Ш. Үмөталиев акындын чыгармачылыгына илимий өңүттөн талдоо жүргүзгөн алгачкы окумуштуулардын бири болгон. Адабиятчы «Ленинчил жаш» гезитине жарыялаган (1955, 12-дек.) «Актуалдуу ойдун акыны», «Советтик Кыргызстан» журналына чыккан (1956, №12) «Канаттуу поэзия» макалалары аркылуу Алыкул Осмоновдун акындык чеберчилигине олуттуу токтолуп, талантындагы жекелик бөтөнчөлүктөрүн ачып көрсөтүүгө жетишкен. Акын колдонгон көркөм каражаттардын образ түзүүдө кылдат пайдалана алгандыгын конкреттүү мисалдар аркылуу талдап чыгат.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ – ДРАМАТУРГ. Алыкулдун чыгармачы-

лыгында драмалык чыгармалар орчундуу орунду ээлейт. Ал баш аягы болуп 12 драмалык чыгарманы жазган (анын ичинде экөөнүн эки варианты бар). Алыкулдун драмалык чыгармаларынын идеалык-эстетикалык деңгээли жөнүндө азырынча эч бир ой пикир айтыла элек. Же анын драмалары сөз кылууга арзыбай турган, дегеле чыгармачылыгындагы факты катары да эске алынбай турган чыгармаларбы? Чынын айтканда Алыкулдун драмаларынын идеялык-көркөмдүк деңгээлдери бирдей эмес. Бирок, бул алар жөнүндө сөз козгоого болбойт дегендикке жатпайт. Кыркынчы жылдардагы кыргыз драматургиясын өнүктүрүүдө ал драмалардын белгилүү даражада өз салымын кошкондугун танууга болбойт. Муну байкоо үчүн Алыкулдун драмаларына токтолуп, азын-оолак ой бөлүшүүгө туура келет.

1943-жылы Чолпонбай Түлөбердиевдин эрдик иши даназаланып жаткан кезде «Чолпонбай» либреттосун жазып, кийинчерээк (1945-жылы) ошол эле Чолпонбай темасына кайрадан кайрылып, «Баатырдын өлүмү» пьесасын бүтүргөн. Либреттого караганда пьесада Чолпонбайдын эрдик иштери бир кыйла реалдуу көрсөтүлүп, баатырдын образы алда канча элестүү түзүлгөн. Пьеса 60-жылдары республикадагы айрым театрлар тарабынан коюлуп да жүрдү. 1943-жылы автор «Ким болду экен?» – деген бир актылуу пьесасын жазып, тынч, бейпил күндөрдө эч кимге кадыры жок болуп, эч кимге билинбей жүргөн Баркалбастын согуш күндөрүндө фронтто эрдик көрсөтүп, анын адамдык сапаттарынын өзгөргөндүгүн ачып берүүгө аракеттенген. Кийин (1945-жылы) Алыкул бул темага кайрадан кайрылып, анын ушул эле ат менен татынакай

поэма кылып иштеп чыккан. Поэмада автор пьесадагы сюжеттик бошондукту бир кыйла чыйралтып, кошумча эпизоддор менен толуктаган. Согуш мезгилиндеги шаар турмушунан, конкреттүү айтканда согушка кеткен жоокердин шаарда калган үй-бүлөсүнүн турмушунан алып, Алыкул «Махабат» комедиясын 1943-жылы жазды. Махабат аттуу жигит согушка кеткенде анын жары студентка Жыпар, Нурмат аттуу ачкөз, соодагер, уят-сыйыты жок алтымыш жаштагы адамдын үйүндө квартирада туруп калат. Нурмат баардык айла-амал менен Жыпарга үйлөнөм деп аракет кылат. Пьесадагы негизги конфликт да күлкүнү келтире турган окуялар да ушул Нурматтын маскара болушу, Махабаттын аскерден аман-эсен келиши менен аяктайт. Автор комедияда индивидуалдуу персонаждардын образдарын бири-бирине окшобогон мүнөздүк өзгөчөлүктөрүн ачуу аркылуу түзө алган. Пьесанын көтөргөн нравалык маселелери, өзгөчө сүйүүгө туруктуулук маселеси бүгүнкү күн үчүн да, эртеңки күн үчүн да өзүнүн актуалдуулугун басандатпайт. Ошондон улам болуу керек, «Махабат» пьесасы 70-жылдары Кыргызстандын мамлекеттик академиялык драма театрында ийгилик менен коюлду. Мунун өзү Алыкулдун драмаларынын алгылыктуулугун дагы бир жолу айгинелеп отурат.

60-жылдары Алыкулдун «Ак Мөөр» драмасы республикалык элдик театрлардын бир катарларында коюлуп, теле көрсөтүү аркылуу да берилип жүрдү. Анткени, «Ак Мөөр» драмасында да алгылыктуу идеялык-көркөмдүк деңгээл бар болчу. Пьеса эл арасында көп айтылып жүргөн Ак Мөөрдүн окуясынан алынып, ал окуяны Алыкул биринчи

жолу профессионал адабиятта көркөм сюжет түрүндө иштеп чыкты. Өткөн замандын каардуу элеси, зордук-зомбулук, теңсиздик өкүм сүрүп, алдуулар алсыздарды кордоп турган ошол коом хан Жантайдын, Келди-ке бийдин, Келдикенин уулу Баяндын, Жантайдын жигиттери Баяке, Аламандардын образдары аркылуу, ал эми теңсиздиктин, адилетсиздиктин, зордук-зомбулуктун тепсендигинде жүргөндөрдүн элестери Ак Мөөрдүн, Болоттун жана башкалардын образдары аркылуу реалдуу жана ишенимдүү көрсөтүлдү. Бирок, тарыхый чындыкты көркөм сюжетке айландырууда Алыкул айрым мүчүлүштөргө да жол берди. Чынында Ак Мөөр да, хан Жантай да, Болот да тарыхта болгон адамдар. Жантайдын Ак Мөөрдү зордоп Болотго баш коштурбай алып кетип, ага үйлөнүп, андан бала-чакалуу болгону да чындык. Ал Мөөрүнөн ажырагандан кийин Болоттун аны унутта албай, Жантай жокто Мөөрдү көрүү үчүн Чон Кеминге келгени да чындык. Береги Алыкулдун пьесасында көрсөтүлгөндөй, Жантай өлгөндөн кийин анын хандыгын жигиттери менен басып кирип, Мөөрдү Болоттун алып кетиши дегеле тарыхый чындыкка коошпогон жалган, жасалма окуя. Алыкул татынакай түзүлгөн көркөм сюжеттин финалын жогорку сыяктуу ишенимсиз эпизоддор менен аяктап, пьесанын жалпы тараза салмагын солгундатып алган.

Алыкулдун бул кемчилигин сезген болуу керек, акын С. Эралиев өзүнүн «Ак Мөөр» поэмасында Алыкулдун түзгөн көркөм сюжетин (Ак Мөөрдү Жантай алып кеткенге чейинки сюжеттик өзөктү) ыктуу пайдаланды да, поэманы андан ары улантпай Болоттун боздоп отуруп калышы менен токтотту. Жазуучу

Т. Касымбеков «Ак Мөөр» телефильминин сценариясын бүт бойдон Алыкулдун пьесасынан алды. Пьесанын сюжети, образдары, сөздөрү төгүлбөй-чачылбай чып чыргасы бузулбай толук колдонулду. Бирок телефильмдин финалында Алыкулдун пьесасында кетирилген кемчиликтер кайрадан кайталанып тим болбой, ал кемчиликтер андан да коюланып, ыксыз фантазияга чейин өсүп жеткен. Баяке Мөөрдү өлтүрүп, мүрзөнүн жанында күтүп жаткан Болотко барып: «Мөөрүң жолго даяр, алып жөнө» – дейт. Болот кирип Мөөрдүн сөөгүн көтөрүп жөнөйт. Андан ары тиги дүйнө көрсөтүлүп, мына ошол дүйнөдө да Болот менен Мөөр бири-бирине кошула албай кыйналып жаткандыгы баса көрсөтүлөт. Мындайча айтканда, автор тарыхый чындыкты каалашынча бурмалоого батынган. Тарых менен көркөм фантазиянын шайкеш келе турган чегинен өтпөө керек экендигин этибарга алган эмес. Мөөрдүн окуясын билбеген башка элдерге бул көркөм фантазиянын туундусу өңдүү кадыресе искусство катары кабыл алынып, кете бериши мүмкүн, бирок тарыхый чындыктан кабары бар кыргыз эли үчүн бул жалган искусство катары гана кала бермек.

Алыкул согуштан кийин жалаң гана ошол кездеги колхоз турмушунун маселелерине байланыштуу «Экинчи бригада», «Корукчу кооман», «Абылкасым Жанболотов» «Күмүш булак» сыяктуу көп актылуу пьесаларды, мисалы, «Абылкасым Жанболотов» пьесасында согуштан кийинки колхоз чарбасын чыңдоо маселеси көтөрүлөт. Колхозго стадион куруу, мончо куруу, колхоздун айдоо аянтын кеңейтүү маселелердин тегерегиндеги адамдардын өз ара мамилелери, алардын кара-

ма-каршылыктары пьесанын негизги сюжеттик өзөгүн түзгөн.

Ошону менен бирге бул пьесада адамдардын көз караштарынын, түшүнүктөрүнүн ортосундагы кагылыш да абдан реалдуу чагылдырылган. Алты жыл бою айылына барбаган белгилүү акын Абылкасым Жанболотов бирге окуган жолдошу, партиянын райондук комитетинин секретары Василий Семеновичтин жана колхозчулардын чакыруусу боюнча өзүнүн туулуп өскөн колхозуна келет. Абылкасымдын агасы Нуркасымдын колхоздо башкарманын председатели болуп иштеп, чарбаны өстүрүп, райондо жакшы эсепте жүргөн активдердин биринен экендиги пьесада баса көрсөтүлөт. Бирок, анын түшүнүгүндө уруучулук, жеп-ичүү сыяктуу зыяндуу көрүнүштөрдүн бар экендиги иниси Абылкасым ашкерелегенден кийин гана ачыкка чыгат. Согуштан кийинки алгачкы жылдары мындай зыяндуу түшүнүктөрдүн айрым бир адамдардын аңсезиминен орун алгандыгы ошол учурдун кашкайган чындыгы болучу. Пьесада дал ушундай зыяндуу көз караштарга каршы күрөшүү идеясы бир кыйла күчтүү берилген. Бул күрөш көбүнчө Абылкасымдын жүргүзгөн активдүү аракеттерине байланыштуу көрсөтүлгөн.

Пьесада ошондой эле адабият, искусство маселеси да козголгон. Чыныгы искусство кандай болуу керек? Бул маселенин ажаты дагы да ошол эле Абылкасымга жана Бүбүштүн образына байланыштуу ачылып берилген. Бүбүш – Абылкасымдын үч жыл мурда ажырашып кеткен аялы. Кесиби – адабиятчы, илимпоз. Василий Семеновичтин чакыруусу боюнча жана илимий ишин өркүндөтүү максатында ал да Абылкасымдын колхозуна келип калат да, ал

жерден Абылкасымга жолугуп, эски калдыкка биргелешип күрөшөт. Бүбүш Абылкасымдын ырларын катуу сындагандыгы үчүн аны менен араздашып, ажырашкан. Колхозчулар менен аралашкандан кийин Абылкасым өзүнөн кеткен кемчиликтерди сезип, акыры Бүбүшкө кайра баш кошууга ниеттенет. Василий Семеновичтин образы чыныгы демилгелүү, сезимтал, уюштургуч жетекчи коммунисттин турпатын элестетет. Айыл жергесиндеги эски калдыктарга каршы күрөшүүдө авторитеттүү адамдардын жүргүзгөн иштеринин канчалык таасирдүү болорун түшүнгөн Василий Семенович Абылкасым менен Бүбүштү бул максат үчүн абдан ыктуу колдонот. Ар кандай иштерди алга жылдыруу үчүн зарыл болуучу мындай метод кыркынчы жылдары эмес, бүгүнкү күндө да канчалык жемиштүү болору өзүнөн-өзү түшүнүктүү болууга тийиш. Эски куруучулук түшүнүктөн арыла албаган дүнүйөкор, мансапкор, өзүмчүл Нуркасым жалгыз эмес. Пьесада аны колдогон эскичил адамдар: партиянын райкомунун мал чарба бөлүмүнүн башчысы Жусубалиев жана Нуркасымдын дүнүйөкор атасы Жаке. Пьесада булардын түшүнүгүнө чыныгы элдик таламды жактаган карапайым колхозчулар Мейизкан, Жүзүмкан, Кармыш, Керимдердин түшүнүктөрү карама-каршы коюлуп, алар турмуштук эпизоддордун ынанымдуу көрсөтүлүшү менен ого бетер бекемделген.

Кыскасы, «Абылкасым Жанболотов» пьесасы – жазылышы боюнча да турмуштук маселелерди туура көтөрүп, аларды көркөм образдар аркылуу ачык даана элестете алгандыгы боюнча да көңүлгө алууга арзый турган дурус драмалык чыгарма. Ал бүгүнкү театрдын талабына

да кандайдыр бир деңгээлде ылайык келе тургандай идеялык көркөмдүк күчкө ээ.

«Күмүш булак» пьесасында автор ошол кездеги партиябыздын өлкөнү жашылдандыруу жөнүндөгү жүргүзгөн аракетин мичуриндик окууну кеңир жайылтуу, колхозго суу сактагыч куруу маселелерин көрсөтмөк болгон. Бул маселелер пьесада онунчу классты бүткөн, мичуриндик илимге ынтызар Кубандын, анын атасы Азаматтын (мичуриндин илимине берилип, аны практикада колдонуп жаткан адам) жана ушул эле идеяны, аракетти жан дили менен колдогон онунчу класстын окуучусу Күлшайынын образдары аркылуу алдыңкы планга чыгарылып сүрөттөлгөн. Согуштан кийинки кыркынчы жылдары онунчу классты бүтүргөндөрдүн саны өтө аз кезде биология илиминин милдеттерин улантуучулар катары айыл жерлеринде аларга атайын ишеним көрсөтүү ошол учурдун мүнөздүү көрүнүштөрүнөн эле. Ошон үчүн тилке-тилке бактарды колхоз талааларына тигип, тосмолуу ылымта жасап, шамалдан нымды сактап көбүрөөк кармап туруу аракети бүт өлкөдө активдүү жүрүп жаткан ошол мезгилде онунчу классты бүткөндөр бул иштин илимий негизинен кабары бар адамдар катары айрым жерлерде дурус милдеттерди аткарышкан. Пьесада ошол учурдун ушул чындыгы бир кыйла ишенимдүү көрсөтүлгөн. Бирок кээ бир окуялар сюжеттик өнүгүшү боюнча «Абылкасым Жанболотов» пьесасындагы белгилүү мотивдердин кайталандысы болуп калган. Мисалы, Абылкасым башкарма агасы Нуркасымга каршы күрөшсө «Күмүш булактагы» Күлшайы башкарма агасы Муратка каршы күрөшөт. Нуркасымды райондук

кызматкер Жусубалиев жана атасы Жаке жактаса, Муратты райондук кызматкер, текшерүүчү Боронбаев жана атасы Садыбакас жакташат. Мындайча айтканда эки пьесадагы көтөрүлгөн маселелер эки башка болгону менен алар сюжеттик жактан бирдей, окшош окуялардын өнүгүшү аркылуу чечилгендей элес калтырат.

Алыкулдун «Экинчи бригада», «Ракыя» пьесаларында согуштан кийинки колхоздордогу эмгек процесси, эмгекке болгон жаңы мамилелер менен эски мамилелердин ортосундагы кагылыштар, ошол кездеги социалисттик мелдештин жүрүшү камтылган. «Ракыя» пьесасында колхоздун алдынкы күжүрмөнү, гектарынан миң центнерден алып жүргөн ударник кыз Ракыянын образы түзүлгөн. Буудайга черепашка курту түшкөндө ага каршы күрөшүү аракеттери, буудайды добул талкалап кеткенде аны калыбына келтирүү үчүн жүргүзүлгөн коллективдик күрөш пьесада реалдуу элестелет. Согуштун инвалиди Болот Ракыяны сүйүп жүрөт. Ал өзүнчө тымызын иштей берип мыкты жыйынтыктарды камсыз кылып көрүнмөкчү болот. Аэропорттун начальниги менен макулдашып алып, эч кимге айтпай самолет айдап (согушта учкуч болуп жүргөн), черепашка каптаган буудайга дары чачып, аны аман алып калууга өз салымын кошот. Добул талкалаган буудайдын ордун кайра малалатып, эрте бышчу эгин айдатат. Кыскасы, ушул өңдүү маанилүү иштерди иштеп жүрсө да, негедир анын бул мээнетти Ракыя үчүн белгисиз бойдон калып, Болотту сүйгөнүнө карабастан Ракыя аны колхоз ишине катышпайт деп күнөөлөп, а түгүл сүйүүсүнөн кол үзүп кете жаздаганга чейин барат.

Бул сюжеттик өнүгүштүн анча ынанарлык эмес экендиги өзүнөн-өзү

байкалып жатат. Биринчиден, эмне үчүн коллективдин ичинде жүрүп Болоттун аткарган иштери Ракыяга белгисиз болуп калат? Экинчиден, кантип эле Болоттун уюштурган иштерин бүт бойдон колхоздун активдеринин бири Биримкул эч кимге билгизбей өзүнө таандык кылып көрсөтүп жүрдү? Биримкулдун муну пьесанын аягында гана белгилүү болот. Мындай фактылар турмушта болушу мүмкүн. Бирок, автор аны пьесада ынанымдуу деңгээлге жеткире көрсөтө албай калган. Самолет менен дары чачып жүргөн Болоттун ишин кантип эле Биримкул өзүнө таандык кылып ала койду экен, ал аракетти кантип эле эч ким көрбөй, билбей калды экен? – деген күнөмдүү суроо туулбай койбойт. Пьесанын финалында Биримкул Болоттун уюштурган иштерин бүт өзүм аткаргам деп калп айтып жүргөнүн дароо мойнуна ала коёт да, анан Болот экөө кол кармашып достошо кетишет. Ал эми Ракыянын кийимин кийип алган Дүйшөн тазды Биримкулдун билбей Ракыя экен деп өз үйүнө ала качып алып келишип, анан анын Ракыя эмес, Дүйшөн экенин билгенден кийин эч кимге айтпа деп ага кайра жалдырашы албетте, пьесанын тулкусуна анча сиңишпеген эпизод болуп калган. Ошентип сюжеттин чын ишенимдүү эместиги, ага кошумча – адамдардын ички дүйнөлөрүнүн реалдуулугуна анча жетиштүү көңүл бурулбагандык бул пьесанын идеялык-көркөмдүк салмагынын солгун болушуна алып келген. Ушундай эле кемчиликтер Алыкулдун «Экинчи бригада», «Корукчу кооман» пьесаларында да кездешет. Ошон үчүн аларга атайы токтолуп отуруунун деле анча зарылдыгы жок сыяктуу.

«Жөнөш керек Меркеге» аттуу комедияда (1949) Алыкул кызыл кулак соодагерлердин чыныгы ыплас жүзүн ашкерелеп, күлкүгө алып, ошол эле учурда кыргыз улутунан жумушчуларды көбүрөөк өстүрүү маселесин мезгилдин эң актуалдуу маселеси катары күн тартибине койгон. Эң алдыңкы жумушчулардын бири Шаршен ФЗОго өтөйүн деп келген жаш Жумагүлдү алдыңкы жумушчулардын бирине окуучу-үйрөнчүк кылып орноштурмак болот. Шаршенге квартира берген соодагер Кадыр дүнүйөсүнө кызыктырып, Жумагүлдүн атасы Талканбайды көндүрүп, анан анын байбичеси Бопуйду колго алууга аракеттенет. Анкени, анын максаты – ата-энесин көндүрүп Жумагүлгө үйлөнүү. Пьесада Бопуйдун жаңы заманга шайкеш келген аң-сезимдүүлүгү, Талканбайдын, Кадырдын артта калган түшүнүктөрү, Шаршендин жумушчуга мүнөздүү асыл сапаттары ар кимисинин мүнөздүк өзгөчөлүктөрүнө ылайык ачык, даана, жеткиликтүү көрсөтүлгөн.

«АЛЫКУЛ ОСМОНОВ ЖАНА КЫРГЫЗ ПОЭМАЛАРЫ». Автор: К.Даутов. 134-141-б. Адабият сынчысы К.Даутовдун көлөмдүү макаласы Алыкулдун замандаш калемдештеринин поэма жаратуу чеберчиликтерине арналып, изилдөө жалпы эле кыргыз профессионал адабиятынын калыптануу жолундагы Алыкулдун сүрөткерлик жөндөмүнө баа берүү аркылуу жалпы адабий көркөм процесстин өнүгүшүнө анализ жүргүзүлөт. Адегенде Алыкулдун мыкты акын катары чыгарган беш фактор саналып, ар биринин жүйөлүү жагдайлары ортого тартылат. Ал факторлордун ичинен «акындын дүйнөгө максаттуу көз карашы, личносттук бийиктиги, граждандык

парзын айныбай сезе билүү» тарабы алдыга суурулуп, «эбегейсиз түйшүктүү чыгармачылык сейрек учуроочу тубаса акындык шык-жөндөм» Алыкулду «Алыкул» кылып өлбөстүккө калтырып кетти деген ойду айтат автор. К.Даутов акындын поэмаларын талдап жиктеп: «Эгерде бир чыгармада мүнөз, образ деталдаштыра иштелип, бардык кырлары менен ачылып берилсе («Майдын түнү»), экинчисинде алар философиялык башталмалар менен толукталып («Мүнөз оюну»), буларды үчүнчүсүндө шарттуу символдук каражаттар коштойт («Махабат», «Эшимкандын тереги»), төртүнчүсүндө философиялык-психологиялык («Жеңишбек»), бешинчисинде – философиялык-социалдык («Өлүп тирилгендер» поэмасы, «Маляр», «Бешбармак», «Ат-Башы», «Ат-Башынын чымчыгы» ж.б. ырлары) белгилери тереңдейт, алтынчысында – аталган дагы бир жаңы салт – реалисттик пейзаж өз көркүсүн киргизет жана мына ушунун бардыгы мамыры-жумуру тутумдашып келип бир бүтүн көркөм системага айланат» деген теориялык тыянактар чыгарат.

А.Осмоновдун пейзаж тартуу чеберчилигин да адабиятчы баалап, акындын ушул жөндөмү пейзажды пейзаждан жогору көтөрүп чыгып, идеялык-эстетикалык мазмун бере алгандыгын, ушуну менен эле чектелбей, жан дүйнөдөгү психологиялык процесстерди «көркөм андап билүүнүн кубаттуу куралына айландырды» деп аныктайт. Жаратылыш менен жан дүйнө түйшүгүнүн биримдигин акындын поэмаларынын мисалында талдап чыгып, А.Осмоновдун жеңиши жаңы ыкмага калыптана баштаган жазма профессионал адабиятыбызды жаңы сапаттуу бас-

кычка алып чыга алган, реалисттик көркөм сөз өнөрүнүн түпкү принциптеринин бекем орношун шарттаган маданий жеңишибиз болду деп баалаган. Алыкулдун поэмалары оозеки чыгармачылыктык эпикалык үлгүлөрүнөн айырмаланган, «поэма поэма катары нукура реалисттик адабияттын жаңы жанрларынын бири катары А.Осмоновдун чыгармаларында гана толук калыптанدى» деп жазган К.Даутов. Андан ары ушул оюн улантып, жеке эле поэмалары менен эмес, деги эле жалпы поэзиясы менен «кыргыз поэзиясынын жалпы мүнөзүн жана эстетикалык табиятын түп тамырынан бери жаңылады», демек, «ал өзүнүн бардык жаңы ачылыштары менен жетишкендиктери үчүн көп жагынан түздөн-түз А.Осмоновго милдеткер» деген. Сынчы Алыкулдун өнөрканасына нускоочулук сапатты ыйгарып, «Алар (кыргыз акындары – Н.Н.) А.Осмонов иштеп чыккан көркөм ачылыштар менен принциптерге сүйөнүштү» деп, андан ары кыргыз поэзиясынын кыркынчы жылдардагы өнүгүү жолуна талдоо жүргүзөт.

Макаланын аяк жагында кыркынчы-элүүнчү жылдардагы улуттук көркөм аң-сезимдин жетилишине баа берилип, Алыкулдун чыгармаларынан таалим алган С.Эралиевдин «Ак Мөөр» поэмасы талданат. К.Даутовдун баамында А.Осмонов менен А.Токомбаевдин көркөм ачылыштарынан кийинки нукура жаңычыл мүнөздөгү чоң чыгармалардын бири болгондугун, С.Эралиев устаты Алыкул Осмоновдун тажрыйбасы менен анын форма жаатындагы ачылыштарын бекемдеп андан ары карай өнүктүргөн. Демек «С.Эралиев Алыкулдун татыктуу шакирти дагы, адабий атаандашы катары дагы өзүн

көрсөттү. Чыгарма («Ак Мөөр» поэмасы) жалпы кыргыз профессионал поэзиясынын тарыхында өчпөй турган из түшүрдү» деп жыйынтык чыгарган макаланын автору.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ ЖАНА ФОЛЬКЛОР. Алыкулдун поэзиясындагы эң орчундуу көрүнүштөрдүн бири – анын элдик оозеки чыгармаларынын бай мурастарына кылган жаңыча мамилеси. Элдик оозеки чыгармаларынын мектеп традициясын Алыкул «Махабат» жыйнагынан баштап чыгармачылык менен өздөштүрө баштады. Анткени, ал ушул жыйнакта өзүнүн поэтикалык жүзүн, индивидуалдуу өзгөчөлүктөрүн таап, ар кандай теманы, турмуштук материалды, адабий мурастарды өзүнүн поэтикалык изденүүлөрүнө багытта турган кудуретке ээ болгон. Ошону менен бирге акын эл-жерди көп аралап, турмуш чындыгы менен катар элдик оозеки чыгармачылыктын бай мурастарын да кылдат үйрөнүүгө үлгүргөн эле. 1946-жылы ал элден өзү чогултуп алган легендаларды (уламыштарды) өзүнчө китеп кылып жарыялоо үчүн басмага даярдап, а түгүл кириш сөз да жазып койгон, (бул материалдар кыскартылган түрдө кийин акындын чыгармаларынын 2-томунда жарыяланган). Ошол өзү жыйнаган легендалардын бир катарын акын өз учурунда поэтикалык чыгармаларга айландырган. Ошентип, оозеки чыгармачылыктын мыкты традицияларына таянып, аларды чыгармачылык менен иштеп чыгуу жагынан Алыкул башка кыргыз акындарынан өзгөчөлөнүп турат десек чындыкты айткан болобуз. Албетте кыркынчы жылдары жалпы эле кыргыз акындары оозеки чыгармачылыктын мурастарын өз индивидуалдуулугуна жараша пайдаланууга аракеттенип жатыш-

ты. Муну танууга болбойт. Бул жерде сөз 50-жылдарга чейин башка кыргыз акындары оозеки чыгармачылыкты Алыкулдай өтө кеңири масштабда алып, аны эң көп кырдуу планда көп методдор, жолдор менен өздөштүргөндүгү жөнүндө, элдик поэзиянын мыкты мурастарына байланыштуу жазылган чыгармаларды өзүнчө бир системалуу көрүнүштүн деңгээлине жеткире алышпагандыгы жөнүндө болуп жатат.

Биринчиден, элдик оозеки чыгармачылыктагы элдик идеяларды, уламыш-ангемелерди, эпизоддорду, сюжеттерди, идеялык-эстетикалык таасири күчтүү бийик поэтикалык чыгармаларга айландырган. Экинчиден, ал оозеки чыгармачылыктын жанларын кеңири пайдаланды, ошону менен бирге элдик идеяларды, салт-санааларды, үрп-адаттарды, турмуш-тиричилик мамилелерди кайрадан жаңы заманыбыздын, жаңы турмуштук мамилелердин талабына ылайык поэтикалык чыгармалар түрүндө иштеп чыккан. Элдик уламыш-ангемелердин, элдик сюжеттердин ар түрдүү варианттарынын болушу мүмкүн. Алыкул ошолордун ичинен идеялдуу, мазмундуу вариантын негиз кылып алып, аны андан ары тереңдетип, идеялуулугун, мазмундуулугун, реалдуулугун арттырып, көркөм ойлоосунун элегинен өткөргөн. Анын («Толубай Сынчы», «Мырза уул», «Карагул», «Жүз жыйырма жаштагы алма бак менен жүз он беш жаштагы Шевкет Гирей» аттуу поэмалары, «Мүнөз ойну», «Ысык-Көл», «Куу кумпай», «Домонун кызы», «Жыл талашуу», «Мартчылык», «Чилде», «Баланын эне өбөгү», «Аялына күйөөсү», «Жералбагыр», «Уурулук», «Калп айтуу», «Алдар сыяктуу легендалары, анегдоттору

бүт бойдон элдик уламыш ангемелердин, элдик сюжеттердин негизинде жазылган.

Оозеки адабияттын мурастарына Алыкулдун кандай мамиле кылгандыгын, элдик материалды кайра иштеп чыгууда анын жаңычыл акын катары дайыма өз үлүшүн кошо алгандыгын байкоо үчүн «Толубай сынчы» поэмасына токтолуп кетүү жетиштүү болот. Алыкул бул поэманын эки вариантын (биринчисин 1937-жылы, экинчисин 1944-жылы) жазган. Биринчи вариантта окуя мындайча башталат: бир койчу ээн талаада кой жайып жүрүп, куурап калган аттын башын кучактап алып кобурап отурган Толубай сынчыны көрөт. Сынчы ошол куураган аттын башын көрүп туруп, анын өз мезгилинде тулпар болгондугун аныктап, кобурап жаткан болот. Койчу көргөнүн кечинде ханга айтып келет. Хан таап келгиле деп элдин баарын туштушка жиберет. Эл таппайт. Толубай эртеси ханга өзү келет да Толубай деген менмин дейт. Хан жылкыларын сындатып күлүк издете баштайт.

Экинчи вариантта окуя таптакыр башкача башталат. Алтайдан Алайга чейинки аймакты башкарып турган Азиз падыша Кытайдан кыргыз үчүн доо алмак болуп, кол жыйнап, жортуул сапарга минүүгө сынчылар тулпар таап берсин деп элине жар салат. Ошондон анча-мынча күн өтпөй ууга чыккан Азиз падыша жолу болбой бектери менен чарчап чаалыгып келатып, обочороок жерде куурап калган аттын башын кармап кобурап отурган чалды көрөт. Падыша ким экенин билип кел деп жан-жөкөрүн жиберет. Ал келсе, Толубай аттын башын карап туруп, аны өз убагында укмуш тулпар болгондугун аныктап кобурап жат-

кан болот. Келген жигит «Бул эмнең?» – деп сураса, Толубай: «Бу куу баш Алпамыштын чаар аты» – дейт. Андан соң жигиттер Толубайды Азиз падышага алып барышып, анан ат сынаатуу башталат.

Бул эки варианттагы эки башка башталыштан эмнени байкоого болот? Биринчи вариантта Толубай ханга өзү келди. Эмне максат менен келди? Поэмада ал белгисиз. Толубай анчалык жеңил баа боло калчу киши болбоо керек эле. Андан кийин белгисиз хан белгисиз максат үчүн тулпар таптырып алмак болуп жылкыларын Толубайга сындата баштайт. Экинчи вариантта сюжеттин башталышы алда канча конкреттүү, алда канча логикалуу. Азиз падыша өзүнүн максатын ачык жарыялап, казатка минүүгө ылайык тулпар таап берүүчү сынчыны издейт. Анын баскынчылык ой-пикири да поэмада ачык берилген. Толубай падышага өзү келбестен, падыша аны уудан келатып таап алат. Окуянын мындай башталышы биринчи вариантка салыштырганда алда канча ишенимдүү жана табигый түрдө болуп отурат.

Окуянын өнүгүшүндөгү дагы бир деталды салыштырып көрөлү. Биринчи вариантта: хан жылкыларын чубатып бүтүрөт, Толубай андан эч бир күлүктү таппайт. Жылкы аттуу түгөндү дегенде Толубай турат да: «Мен билген бир кедейдин чаар аты бар, ошону алып келгиле» – дейт. Эшектей болгон чаар ат келгенде Толубай: «Анык тулпар ушул» – деп көрсөтөт. Окуянын мындайча өнүгүшү байкаган адамга анча ишенимдүү боло бербейт. Эгерде Толубай кедейдин чаар атынын күлүк экендигин мурда эле билген болсо, анын дайынын не үчүн мурда эле айтып койбойт? Толубай элдик киши болсо,

кедей-кембагалдын камын ойлосо, не үчүн кедейдин чаар атын (тулпарын) ханга ыраа көргүсү келет, же ал ханга сатылып кетип отурабы?

Экинчи вариантта бул эпизод такыр башкача сүрөттөлгөн: жылкылар чубатуудан өтүп бүткөндөн кийин ошол жерде тургандар: «Бир, гана Кармыш кулдун бозу калды» – деп билдиришет. Боз кырчангыны алып келишет. Аны көргөн Толубай: «Анык тулпар ушул» – деп аныктайт. Мурда Толубай эшек кейпиндеги ал жылкы болумушту көргөн эмес. Биринчи жолу көрө сала сынап, анын анык тулпар экендигин аныктай койду. Мына ушунун өзү менен Толубайдын нукура көрөгөч сынчы экендиги баса көрсөтүлдү, анын образы дагы толугураак ачылды. Албетте, окуянын мындай логикалуу өнүгүшү биринчи вариантка салыштырганда ишенимдүү да, таасирдүү да.

Поэманын эки вариантындагы көркөм сюжет маселесинин иштелишине байланыштуу фактыларды дагы узартып айта берүүгө болор эле. Антип тизмелей берүүнүн кажети деле жок. Анткени, жогорку эки мисалдын өзү деле Алыкулдун канчалык жоопкерчилик менен иштеп, элдик оозеки чыгармачылыктын мурасына канчалык тереңдикти, бийик идеялуулукту, көркөм чеберчиликти кошумчалап жаткандыгына ачык далил боло алмакчы. Толубайдын ачык образын түзүү менен Алыкул залим падышага аны карама-каршы койгон. Эмгекчи элдин өкүлү болгон Толубай сынчы өзүнүн теңдешсиз акылы менен, билгичтиги менен падышанын залимдигин, акылсыздыгын ашкерелейт. «Жаман» боз атка кууп жетпей калган падышаны мыскылдап, кимдин ким экендигин тааный албаган эссиздигин ашкерелеп,

Толубай аны «маскарасын» дейт. Кыскасы, поэма элдин идеалы болгон акылмандуулукту, көрөгөчтүктү, адилеттүүлүктү даназалайт.

Поэманын биринчи вариантын жазган кезде Алыкулдун өзүнүн акындык кудурети али өсүп жетиле элек болучу. Ошол себептүү, жогоруда эскертилгендей көркөм чеберчилик жактан (мисалы көркөм сюжетти түзүү жагынан) али көп мүчүлүштөрдүн кетип калышына жол берген. Дегинкиси, кандай гана акын болбосун, өзүнүн акындык жүзүн таап алганга чейин элдик оозеки чыгармачылыктын традицияларын, же башка адабий тажрыйбалардын сабактарын чыгармачылык менен өздөштүрүүгө али алсыздык кылаары бышык. Ошон үчүн ар кандай таасирдин он жыйынтыктары акындын, же жазуучунун чыгармачылык жактан жетилген мезгилинен тартып көрүнө баштамакчы.

«Ак Саткын менен Кулмырза» – кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгындагы эң баалуу жана таасирдүү баяндардын бири. Анын алгачкы толук эмес варианттарынын бирин академик В. В. Радлов жазып алып, 1885-жылы чыккан «Түндүктөгү түрк урууларынын элдик адабиятынын үлгүлөрү» деген китебине (V томуна) «Кул Мырза» деген ат менен жарыяланган. Андан кийин бул баяндын толук жана жеткилең варианты Тоголок Молдонун тапшыруусу боюнча 1930-жылы «Жаңы маданият жолунда» журналына «Кубаттын уулу Кул Мырза» деген ат менен жарыкка чыккан. Тоголок Молдо аны он тогуз жашында (1879-жылы) жетимиштердеги Калыбек деген кишиден үйрөнгөм деп эскертет. «Ак Саткын менен Кулмырза» баяны кара тегиндик жана памирдик кыргыздарга да кеңири

тараган. Белгилүү Барпы ырчы да бул баянды өз алдынча поэма түрүндө айтып жүргөн. Бирок анда негизинен Тоголок Молдо айткан варианттын сюжеттик түзүлүшү кайталанат. А түгүл кээ бир строфаларынын коендой окшош экендигин да байкоого болот.

В.В.Радловдун жазып алган вариантында жоголгон бир айгыр үйүр жылкысын издеп жүрүп Кулмырзанын байдын үйүнө конгону жана түн ичинде байдын сулуу кызына сүйлөшмөк болгондо кыздын атасынын Кулмырзаны жүрөккө бычак менен сайып өлтүрүп, өлүктү күрөндүгө көөмп койгондугу, Кулмырзанын атасынын издеп келгени, байдын «Көргөнүм жок...» – деп жооп бергендиги кара сөз менен баяндалат да, анан кыздын суу алмак болуп барып, Кубаттын жолун тосуп, Кулмырзанын өлгөнүн, күрөндүнүн астына көмүлгөнүн айткан жери ыр менен берилет. Бул вариантта кыздын аты аталбайт.

Тоголок Молдонун вариантында кыздын атынын Ак Саткын экендиги белгилүү болот. Бирок мында Кулмырза Радлов жазып алган варианттагыдай кокус жерден келип, байдын үйүнө конуп калып өлүмгө учурабайт. Эки жаш көп убакыт бою бири-бирине ашык болуп, Кулмырза Ак Саткынга келип-кетип сүйлөшүп жүргөн болот. Мына ошондой бир жолку келиште Ак Саткындын атасы Обонбай кулдарын жумшап, Кулмырзаны өлтүртөт. Качан гана Ак Саткын атасынын айыбын ачкандан кийин Обонбай Кулмырзанын куну үчүн Ак Саткынды Кубатка берет. Анткени Ак Саткын атасына каршы чыккандан кийин аны менен бирге тура албайт эле. Ошондуктан, кунга кетүүнү Ак Саткын өзү чечет. Кубатка баргандан кийин Ак

Саткын кадимкидей Кулмырзаны жоктоп кошуп, аза күтөт да анан Кулмырзанын иниси Баймырзага турмушка чыгат. Ак Саткын менен Кулмырза баянын поэма кылып жазууда Алыкул жогоруда айтылган варианттардагы негизги сюжеттик өзөктү гана пайдаланган да, ага өз алдынча мамиле кылып, көркөм сюжетти өз алдынча иштеп чыгууга аракеттенип, көркөм поэтикалык каражаттарды таап, кыска, бирок мазмундуу чыгарманы жарата алган. Поэмада жигиттин аты Кулмырза эмес, Мырза уул деп берилет. Поэманын аты да ушундай аталат. Мырза уулдун мурда эле Ак Саткын менен сүйлөшүп жүргөнү поэманын мазмунунан ачык билинип турат. Ал Ак Саткынга келип, түн ичинде аны менен сүйлөшүп, «качалы, жүр», – деген сунушун айтат. Ак Саткын мурда эле: «экөөбүздүн баш кошушубуз мүмкүн эмес – анткени душманың сенден алдуу» – деген. Мырза уул түн катып келгенде Ак Саткын үчүн мурда эле калыңын төлөп коюп, анан андып жүргөн Ажыбек аны өлтүрүп Көк жомго көөмп коет. Издеп келген Мырза уулдун атасына Ак Саткын иштин дайынын айттып, Көк жонду бирге ачтырышып, анан Мырза уулду бетинен сүйүп, өзү да ошол жерден жан берет. Ошентип, Алыкул поэманын сюжеттик негизин кайрадан чыйралтып иштеп чыгып, Ак Саткын менен Мырза уулдун образдарын тереңдетүү менен, поэмага Ажыбек куу баштын образын кошуп, теңсиздик коомдун жүзүн ачып берүү үчүн анын ыпылас элесин ыктуу сүрөттөй алган. Ак Саткындын Мырза уулдун артынан жан бериши чыныгы сүйүүнүн күйүтүнөн келип чыккан табигый жыйынтык болуп эсептелет. Ак Саткын менен мырза уулдун мүрзөсүнө кош

кайыңдын чыгып, анын түбүнөн кош булактын агышы, ал эми аларга келип карчыга, кабылдардын дайыма түнөп кетип турушу – элдик түшүнүктөгү өлбөстүктүн символу. Алыкул деталдарды поэманын финалына эң мыкты киргизген. Акындын бул сыяктуу табылгалары поэманын идеялык-эстетикалык таасирдүүлүгүн ого бетер бийиктетип турат.

«Карагул» поэмасында кайберендин каргышына калган Тумаш мергендин жалгыз уулу Карагулду атып алгандыгы баяндалат. Бул трагедиялуу окуя эл арасына кенири тарап кеткен. Аңчылык доордогу адамдын жаратылыштын кээ бир коркунучтуу көрүнүштөрүнөн болгон чочулоосу, аларды сыйкырдуу деп ойлоп сыйынуусу толук табигый көрүнүш. Анткени адам баласы ал кезде жаратылыштын сырларын билүүгө али алсыз эле. Бирок, ошол алгачкы мажес аң-сезимдин өзүндө да кандайдыр бир деңгээлде жаратылышты ыйыктоо, аны урматтоо, коргоо жөнүндөгү түшүнүктөрдүн орун алгандыгы байкалат. «Карагул» поэмасында ошол жаратылышты коргоо идеясы күчтүү пафос менен айтылат. Экинчиден, адам баласынын жашоо үчүн күрөшкөн аракетинин бүтпөстүгү даназа болот. Тумаш мерген өзүнүн карылыгын, алсыздыгын жеңип, кайберенден жалгыз баласынын өчүн алуу үчүн кайрадан тоо-ташты кыдырып жөнөйт. Тумаштын тутунган турмуштук эрежеси мына мындай:

*Ал ырас, өлүм күчтүү адамзатка,
Тирүүлүк андан күчтүү алда канча.
Басынсаң турмуш сени басып алат,
Кайрат кыл кур кайгыга алданганча.*

Табийгат менен адамдын карым-катышы «Жүз жыйырма жаштагы алма бак менен жүз он беш жаштагы Шевкет Гирей» поэмасынын да

негизги өзөгүн түзгөн. Кыркылган алма бактын түбүнө Шевкет көмүлгөндөн кийин бир түп жаш алманын чыгышы жана «Өлсөн да аны өстүргөн менин күчүм» – деп, Шевкеттин жер астынан күнгүрөшү поэмадагы дурус табылгалардан. Муну менен автор адамдын табиятты багындыруучу, ага көрк берип өзгөртүүчү күч экендигин эске салып отурат.

Алыкулдун поэтикалык легендалары менен анекдоттору да элдик идеяларды андан ары тереңдетүү, өркүндөтүү бийиктетүү багытында иштелген.

Алыкул өзүнүн ырларында элдик оозеки поэзиянын жанрларын кеңири түрдө пайдаланган. Бул ал мазмун менен форманын биримдигин сактоого аракеттенди. Жаңы мазмунду берүүдө ал кээде эски форманын алгылыктуу түрлөрүн да ыктуу колдонду. Анын мындай чыгармаларына элдик поэзиянын жанрларынан болгон каада, салт, эмгек, балдар, сүйүү, кордоо ырларынын, жаңылмачтардын үлгүсүндө жазылган «Бекбекей», «Темин», «Жамгыр ыры», «Ай көрүү», «Кулой, кулой торпогум», «Күн күркүрөө», «Бешик ыры», «Күйгөн», «Бекенбиз», «Айрөк», «Бат айтма» сыяктуу ырларын атоого болот. Ал эми Алыкулдун «Тарт, эркечим, тарт», «Корукчу», «Бээ саамай», «Уйдун тили», «Бүркүт таптоо», «Бөк, бөк, бөдөнөм», «Тоо алды бак», «Ай, ай, так, так, буурул ат» аттуу бир катар ырлары эл турмушуна биротоло сиңип калган адат көнүмүштөрдүн, тиричиликке байланыштуу көп колдонулуп туруктуу болуп калган көнүмүш сөздөрдүн («тарт, эркечим, тарт», «кыруу, кыруу», «хоу, хоу», «айт куу», «бөк, бөк, бөдөнөм» ж.б.) негизинде жазылган.

Аталган ырлардагы фольклордук таасирдин көзгө көбүрөөк чал-

дыгышын Алыкулдун адашкандыгынан эмес, ырларынын турмушка, элдин салт-санаасына көбүрөөк жакын болушун, элге жеткиликтүү болушун көздөгөнүнөн келип чыккан натыйжа катары түшүнүшүбүз керек. Мына ушул максатта Алыкул өзүнүн ырларына элдик оозеки поэзиянын көркөм каражаттарында ыктуу пайдаланууга аракет кылган. Ырлардын композицияларын түзүүдө, сөздөрдүн маанилерин күчөтүүдө, жалпы эле мазмундун көркөмдүк салмагын арттырууда элдик поэзиянын редиф, рефрен, кожом сыяктуу формаларын өз орду менен колдонуунун дурус көрүнүштөрүн биз Алыкулдун «Саанчы жене», «Тоо ичинде мектеп бар», «Байтал бээнин бал кымыз», «Өзүмдүн өскөн жеримден», «Ай, балажан, балажан», «Аккан суу», «Жар көрүү», «Ай сугатчы, сугатчы», «Жаныбарым, Ысык-Көл», «Кыз өпмөй», «Мураптын ыры» ж.б. ушул сыяктуу ырларынан жана «Мырза уул» поэмасынан байкайбыз. Ошондой эле акындын бир катар ырларында элдик афоризмдер («Эр билеги эшилет, тулпар ташка сүрдүгөт», «Коендон жапыз сен болуп, куштан илгеч мен болуп», «Берген март эмес, алган март», ж.б), элдик каймана түшүндүрүүлөр, элестүү түспөлдөштүрүүлөр, сөздөрдүн ар түркүн курулмалары, туруктуу символдоштуруулар («Кызыл көйнөк бураң бел», «Өрдөктөй мойну суналган», «Ак марал сындуу», «Мажнун өндүү ашык болдум» ж.б) да өтө ыктуу пайдаланылган. Мунун баары акындын элдик оозеки поэзиянын мыкты салттарына чыгармачылык менен мамиле кылгандыгын, салттын алгылыктуу көрүнүштөрүн өзүнүн поэтикалык индивидуалдуулугуна баш ийдире алгандыгын айгинелейт. Ал эми бул

иште кездешкен айрым бир майда мүчүлүштөр акындын поэзиясынын бийик идеялык-эстетикалык денгээлине мүнөздүү көрүнүш боло албайт.

«АЛЫКУЛ ОСМОНОВ И КЫРГЫЗСКАЯ ПОЭЗИЯ 50–60 ГОДОВ».

Автор: Б.Шамшиев. – Б., 1993. – 152 с. – Б.Шамшиевдин монографиялык эмгегинде Кыргызстандын бир далай сөз устаттарына А.Осмоновдун чыгармачылыгынын тийгизген таасири зор болгондугу көрсөтүлүп, улуттук поэтикалык салттын өнүгүү жолунда Алыкул Осмоновдун мектеби пайда болгондугун далилдөө аракети болот. Улуттук оозеки сөз казынасын кайрадан аңдап-түшүнүп, аларга жаңы форма берүүгө жетише алгандыгы, орус жана дүйнөлүк адабияттын бай көркөм үлгүлөрүн кылдат айкалыштыра билүүдөн жаралган Алыкулдун адабий мурастарын андан бетер баалуу кылды дейт автор. А.Осмоновдун чыгармачылыгы улуттук адабияттагы жетишкендиктерди жана кемчиликтерди салмактап турган «барометр» болду. Ал кыргыз профессионал адабияты кез болгон кыйынчылыктарды айкындап көрсөтүп турду дейт Б. Шамшиев. Башка изилдөөчүлөр тарабынан айтылып жүргөндөй эле, Шамшиев дагы акындын чыгармачылыгында котормо өнөрү анын сүрөткер катары өр карап өсүшүнө өбөлгө түздү дейт. Алыкул акын катары өзүн тереңдетүүгө өмүр бою умтулгандыгы баса белгиленет.

Алыкул ар дайым жанына алып чиймелеп жүргөн «Күндөлүктөрдөгү» ойлорун кийин ырга айландыргандыгы адабиятчынын кызыгуусун туудурган. Изилдөөдө андан ары «Махабат» жыйнагы талданат. Окурмандар тарабынан жандуу кабыл алынган бул китеп, андай жаңы нукка түшө элек адабиятчы-сынчы-

лардын, акын-жазуучулардын ар кандай ой-пикирлерин жаратып, кызуу талаш-тартышка түрттү. Жыйнактагы жаңы поэтикалык табылгалар, идеялардын, темалардын жаңылыгы түрдүү кескин сынчыл мамилелерди пайда кылды. Чындыгында бул жыйнак акындын далай жылдык чыгармачыл изденүүлөрүнүн, жаңы ойду, өзүндөгү жаңыланууларды табуу түйшүгүнүн жемиши болучу дейт изилдөөчү.

Чыгармачылыгынын башталышынан акырына чейин А.Осмонов жумушчу эмгекчинин чулу бир образын түзүүгө, мээнеткечтин ички дүйнөсүн аңдап түшүнүүгө умтулуп келген. Бул тематикада ал өзүнө чейинки сенек канондорду, схематизмди ырасында эле буза алды. Анын жумушчусу – күндөлүк түйшүк менен алпурушкан кадыресе карапайым тирүү жан.

Б.Шамшиевдин пикиринде А.Осмоновдун ойчул сүрөткерлик касиети кайсы бир фактыны жөн эле сүрөттөп коюу эмес, андагы эң башкы маңызды түшүнүп, ички жана сырткы байланыштын алакасын туюнта билүү болгон. Ушул оюн андан ары өнүктүргөн адабиятчы А.Осмоновдун поэзиясы өз өмүр-тагдырына тереңден байланган поэзия дейт. Замандаш калемгерлерден айырмаланып, Алыкул керт башындагы кайгы-касыретти, жан дүйнөсүнүн тереңиндеги ой-санаасын, купуя сырларын сөз шөкөтүнө айландыруудан корккон эмес. Акындын жеке өмүр-таржымалы тим гана сүрөттөө фонун болбостон, аң-сезимдүү түрдөгү жалпы адамзаттык философиянын маңызы катары чыккан. Китепте андан ары поэмаларына кайрылып, акын башы-аягы он поэма жаратып кеткендиги, алардын ичинен «Жеңишбек» поэмасы өзүнүн жаңычыл-

дыгы, поэтикалык ойдун философияга ширелгендиги, көп кырдуу мүнөздөрдү түзүп чыгуу жагынан башкаларынан өзгөчөлөнүп турат деп белгилейт. Поэма жаратуу жагынан дагы Алыкул Осмонов кыргыз профессионал адабиятында жанрдык-тематикалык чекти кеңитип, жаңычылдык алып келди деп жазат. Монографиянын экинчи бөлүмүндө кыргыз поэзиясына А.Осмонов тийгизген таасири жөнүндөгү сөзүн улантат. Бул өңүттө Б.Шамшиев 50–60-жылдар аралыгындагы адабий процесске сереп салып, С.Эралиев, С.Джусуев, Э.Узакбаев, Р.Рыскулов, М.Абылкасымова, Б.Сарногоев, О.Султанов, Т.Кожомбердиев, Ж.Мамытов, Т.Адышева өңдүү акындардын чыгармачылыгындагы Осмоновдук поэзиянын таасирине талдоо жүргүзөт.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ КЫРГЫЗСТАН ЛЕНИН КОМСОМОЛУ СЫЙЛЫГЫНЫН ЛАУРЕАТЫ – Республика комсомолунун Улуу Октябрь социалисттик революциясынын 50 жылдыгында – 1967-жылы биринчи жолу уюштурулган бул сыйлыгына А.Осмонов 1964–1967-жылдар аралыгында жарык көргөн үч томдук чыгармалар жыйнагы үчүн коомчулуктун сунуш-өтүнүчү жана кызуу колдоосу менен татыктуу болгон. Аны менен бирге «Бакайдын жайыты» фильми үчүн кинорежиссер Төлөмүш Океев, кинооператор Кадыржан Кыдыралиев, киносценарист Кадыркул Өмүркулов жана бай табылгалуу скульптуралык чыгармалары үчүн скульптор Тургунбай Садыков лауреат болуп калышкан.

Тилекке каршы, Алыкулдун лауреаттык күбөлүгү менен төш белгиси узак жылдар бою музейлерге да, башка маданий жайларга да коюлбай, жалпы көпчүлүктүн көз алдына тартылбай – көмүскө жерде ка-

ла берип, кайра куруунун соңку мезгилинде – 1989-жылы гана алыкуловед Памирбек Казыбаев тарабынан Кыргызстан ЛКЖС БКнын кабинеттеринин биринен күтпөгөн жерден табылган. Ал эми ошол кездеги чоң сумма – 1000 сом сыйлык акчасы ың-жыңы билинбей жок болгон. Азыр лауреаттык күбөлүк жана төш белги акын күйөрмандарынын назарында, китептерге да сүрөттөрү басылган.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ. Некролог // Сов.Киргизия. – 1950. –15 дек. – С.4. Некрологдо 1950-жылдын 12-декабрында узакка созулган оорудан кийин чыгармачылыгынын гүлдөп турган кезинде кыргыз адабиятынын көрүнүктүү ишмерлеринин бири акын Алыкул Осмонов дүйнөдөн кайтты деп жазылган. Андан ары акындын өмүрү жана чыгармачылык жолу тууралуу кыскача өмүр баян берилген. Жыйырма жылдык чыгармачылыгында акын ырларынан жана поэмаларынан, бир канча пьесаларынан турган он жыйнак китеп жараткан. Чыгармаларынын көпчүлүгү кыргыз адабиятынын алтын фондусуна кирген. Советтик Ата Мекенди жана кыргыз элине чыныгы эркиндик, бак-таалай берген улуу большевиктер партиясын, анын даанышман жол башчылары Ленинди жана Сталинди даңктап ыр жараткан анын мекенчилдиги Алыкул Осмоновдун өзгөчө сиңирген эмгеги катары бааланат деп жазылган некрологдо. Андан ары Алыкул Осмоновдун бүтүндөй чыгармачылыгы коммунизмдин улуу идеяларына, советтик патриотизмдин, элдер достугунун духуна сугарылган деп уланат. Алыкул Осмонов Пушкиндин «Евгений Онегин», Шекспирдин «Отелло», «Шота Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатыр»,

Низаминин «Хосров менен Ширин», Навоинин «Лайли, Мажнун» өңдүү шедеврлерин, Лермонтовдун, Маяковскийдин ырларын, поэмаларын которгон деп белгиленген. Совет өкмөтү Алыкул Осмоновдун чыгармачыл ишмердигин жогору баалап, «Ардак белгиси» ордени, «1941–1945-жж. Улуу Ата Мекендик согушта көрсөткөн кайраттуу эмгеги үчүн» медалы менен сыйлаган. Некрологго Орозалиев, Таянов, Баялинов, Усенбаев, Сыдыкбеков, Южакков, Сопиев, Абдыгулов, Каракеев, Давлеткельдиев, Тургунбаева, Казакбаев, Алтмышбаев, Джамгерчинов, Юдахин, Уметалиев, Токомбаев, Токтогонов, Джакишев, Маликов, Жантөшев, Шиваза, Алымкулов, Токобаев, Токтомушев, Абдумомунов, Удалов, Чекменев, Айтиев, Куттубаев, Малдыбаев, Кийизбаева, Рыскулов, Казаков кол коюшкан.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ. /Некролог// Кызыл Кыргызстан. – 1950. – 15-дек. Акын чыгармачылыгы гүлдөп турган кезинде дүйнөдөн кайткан. Бирок, анын өмүрү өзү жараткан ырларында, аны сүйгөн окурмандардын көңүлүндө жашап келе жатат.

Алыкул «өлсөм дагы жара тээп мүрзөмдү, буудан болуп таскак салып өтөрмүн» деген сөзү бүгүнкү күнү чындыктын иши болуп калды. Ал аз жазуунун, бирок саз жазуунун, кыска жазуунун, бирок нуска жазуунун үлгүсүн берди. Эмгекти кыргыз поэзиясында ага чейин болбогондой бийиктикке көтөрдү да, өзүнүн лирикасында Адам баласынын ички сезим дүйнөсүнүн бай, татаал организм экендигин ырастап, чыгармачыл иште оригиналдуу болушун образ менен ойлоонун бүтүндөй бир системасын берип кетти.

Акын текке кетпеген өмүрү менен коштошуп жатып чындыкты мындайча жазган:

*«Мен өзүмдү бир кылымдан карасам
Тээ алыста чаң ызгыткан шаң чыгат
Өлбөстүктүн өжөр эркин талашкан,
Эрдигинен нечен тирүү жан чыгат»*
(«Өзүмдү өзүм»)

«АЛЫКУЛ ОСМОНОВ: (Өмүрү жана чыгармалары)». Автор: Ш.Үмөталиев – Ф.: Кыргызмамбас, 1958. – 184 б.

Китепте автор атактуу акын Алыкул Осмоновдун басып өткөн чыгармачылык жолуна жана жалпы эле чыгармаларына токтолуп, аларды талдоого алган. Колхозчу, жумушчулардын эмгегин даңазалаган ырлары, лирикалары, кыргыз элинин мурастары болгон легендалары, элдик уламыштардын негизинде жазылган поэмалар, пьесалары жана советтик адамдардын турмушун баяндаган чыгармалары жөнүндө өз пикирин айткан.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ: /послеловие/. Автор: С.Даронян /Составитель: К.Асаналиев// Осмонов А. Избранное. – М., 1958. – с. 290–298. – С.Дароняндун сонку сөзү А.Осмоновдун Тандалган чыгармалар жыйнагына арналып жазылган. Анда акындын өмүр жолунун таржымалы, чыгармачылыгы, сүрөткерлик изденүүлөрү, поэзиядагы жетишкендиктери тууралуу кыскача баяндалат. Чыгармачылыгынын башталышында А.Осмонов котормочу катары кеңири таанымал болду. Анын калеминен Пушкин, Лермонтов, Крылов кыргызчаланды деп жазат С.Даронян. А.Осмоновдун чебер котормочулук таланты кыргыз окурмандарын Ш.Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатыры», Низами «Хосров менен Ширин», поэмы Навои «Лейли, Мажнун», Шекспир

дин «Отелло», «Он экинчи түн» аттуу трагедия жана комедиялары менен таанышты. Пушкиндин «Евгений Онегин» романы А.Осмоновдун котормочулук өнөрканасындагы туу чоку болду деп белгилейт автор. Котормочулук ишмерлик Осмонов үчүн эң мыкты мектеп катары кызмат кылып, анын жеке акындык чыгармачылыгынын такшалуусуна зор таасир көрсөттү дейт. Котормодон алган сабагынан кыргыз поэзиясын жаны формалар менен байытып, жаңы поэтикалык ыкмаларды алып келди. Акыркы он жыл анын чыгармачылыгынын гүлдөгөн мезгили болду. Бул маалда мыкты котормочулугу менен бирге акындык чеберчилиги дагы артып, акын-лирик деген атагы чыкты. С.Даронян акындын лирикалык тематикасын талдоого токтолуп, жаратылыш темасы поэзиясындагы башкы темалардан болуп, туулган жеринин кереметин ушунчалык назик ыргактарга бөлөйт деп жазат. Арзуу лирикасы, өмүр жана өлүм шарапаты, акындык жүктүн наркы, тууган элинин тагдыры – ушунун бардыгы анын поэзиясындагы түйүндүү соболдордон болгон дейт С.Даронян. Алыкул жана фольклор темасына дагы автор кеңири токтолот. Мындан сырткары А.Осмонов бир нече ырлар жыйнагынын автору, ал жыйнактарда анын поэмалары, драмалык чыгармалары, «Чолпонбай» операсына жазган либреттосу бар дейт.

«АЛЫКУЛ ОСМОНОВ» (эскерүү). Автор: З.Мамытбеков // Ленинчил жаш, 1960, 16-декабрь. Бул макалада согуштан жеңиш менен мекенине кайтышкан Советтик жоокерлерлердин согуштагы көрсөткөн эрдиктери жана алардын турмуштарын баяндаган акындын «Майдын түнү», «Ким болду экен?», «Жеңиш-

бек», «Менин энем», «Махабат» деген поэмалары жөнүндө жазылат. Акындын «Махабат», «Жеңишбек» поэмаларынын терең мазмундуулугуна көңүл бөлүнүп, алардын сюжеттеринин мазмундуулугу менен курчтугуна басым жасалат. Ошондой эле макалада А.Осмоновдун жыйырма жылга жакын жасаган чыгармачылык иш-аракеттеринде онго жакын китептери жарыкка чыккандыгы, бир нече пьесаларынын жазылгандыгы айтылат. Ошондой эле бул таланттуу кыргыз акыны дүйнөлүк адабияттын эң мыкты үлгүлөрү болгон Шота Руставелинин «Жолборстерисин кийген баатыр», В.Шекспирдин «Отелло», А.С.Пушкиндин «Евгений Онегин» ж.б. сыяктуу көптөгөн алп чыгармаларды которуп, алар менен кыргыз окурмандарын жакындан тааныштыргандыгына өзгөчө маани берилет. Отуз беш жашында, кырчындай жапжаш курагында, чыгармачылыгынын толуп-ташып турган учурунда дүйнө салган бул кыргыз акынынын кыргыз адабияты үчүн өлбөс-өчпөс из калтыргандыгы белгиленет.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ АТЫНДАГЫ АДАБИЙ СЫЙЛЫК – Кыргызстан Жазуучулар союзу тарабынан 1986-жылы уюштурулган сыйлык. Диплому жана көкүрөккө тагынуучу эстелик медалы бар. Анын эң алгачкы лауреаттыгына ошол эле жылы «Ырлар» деген жыйнагы үчүн Рамис Рыскулов жана «Ашуудан берген отчётум» деген жыйнагы үчүн Байдылда Сарногоев татыктуу болушкан.

Уюшулган күнүнөн өзүнүн даңазасыймыгы менен айырмаланган аталган адабий сыйлык көптөгөн таланттуу калемгерлерге жана коомдук ишмерлерге улуу акын арбагын эскерген салтанаттуу иш-чаралар жү-

рүшүндө тапшырылып келди. Акыркы жолу 2010-жылы – А.Осмоновдун 95 жылдыгында акын Жыпар Исабаевага, драматург Бурул Калчабаевага, журналист Мундузбек Тентимишевге, котормочу Мукан Асаналиевге жана Алыкулдун Каптал-Арыктагы музейинин директору – жээни Болотбек Сыдыгалиевдин кызы Нестан-Дарежан Сыдыгалиевага ыйгарылган.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ АТЫНДАГЫ КИТЕПКАНА – борбор калаадагы Свердлов районунун аймагында, Чүй проспектинин боюнда жайгашкан шаардык № 9-китепкана. Бишкектиктерге жакшы белгилүү бул китепкана 1959-жылы ачылган.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ АТЫНДАГЫ №68-МЕКТЕП-ГИМНАЗИЯ – Бишкек шаарынын Токтогул жана Темиркул Үмөталиев атындагы көчөлөрүнүн кесилишинде жайгашкан билим берүү жайы. Чыгармачыл интеллигенциянын, айрыкча, басма жаатында иштегендердин демилгелүү сунушу менен классик акындын аты ага эл депутаттарынын Фрунзе шаардык советинин аткаруу комитетинин 1988-жылдын 3-ноябрындагы № 545-чечиминин негизинде ыйгарылган. Кыргыз тилинде билим берүүчү жаңы мектептин ачылышына Чыңгыз Айтматов катышып, сөз сүйлөп, жаш жеткинчектерди ак жол, ак босогого чакырган кызыл тасманы кескен.

Мектеп-гимназиянын короосуна 1993-жылдагы бүтүрүүчүлөрдүн күчү менен Алыкулдун таштан чегилген эстелиги орнотулуп, анын бооруна акындын:

Бүт дартыңды өз мойнума алайын,

Сен ооруба, мен ооруюн, Ата Журт, – деген айтылуу кош сап ыры жазылган. Эстеликтин автору – скульптор Равшан Маматкулов.

Мектеп-гимназияны көп жылдан бери Канымжан Омурова жетектейт.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ АТЫНДАГЫ МЕКТЕП – акын жарык дүйнөгө келген Панфилов районунун Каптал-Арык айылындагы билим берүү жайы. Алыкулдун аты ага 1974-жылы ыйгарылып берилген. Мектеп директору А.Асановдун жигердүү иш-аракети менен акындын айрым өздүк буюмдары, китептери, сүрөттөрү жана ал жөнүндө эскерүүлөр, арноолор топтомдору коюлган чакан музей уюштурулуп, мектептин алдына Кыргыз Республикасынын эл сүрөтчүсү, скульптор Виктор Арнольдвич Шестопал ак граниттен жасаган эстелиги орнотулган.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ АТЫНДАГЫ МЕКТЕП – Чолпон-Ата шаарынын кичи районунда жайгашкан билим берүү жайы. Анын имараты кайра куруунун соңку мезгилинде салынып бүтүп, акындын аты шаар жашоочуларынын өтүнүчү боюнча ыйгарылган.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ АТЫНДАГЫ УЛУТТУК КИТЕПКАНА – Эгемендүү өлкөнүн башкы китеп казынасы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Кыргызстандын көрүнүктүү ишмерлеринин атын түбөлүккө калтыруу боюнча комиссиясынын чечимине ылайык улуу акындын атын 2014-жылдын декабрь айынан бери алып жүрөт. Калайык-калктын көптөн күткөн тилеги А.Осмоновдун 100 жылдыгы белгиленээр жылдын алды жагында аткарылгандыгы эң эле кубанычтуу окуя болду. Буга чейин мурдагы СССР аймагында улуттук көркөм сөз классиктеринин атынан коюлган: Мирза Фатали Ахундов атындагы Азербайжан, Абылкасым Фирдоуси атындагы Тажикстан, Алишер Навои атындагы Өзбекстан, Ильп

Чавчавадзе атындагы Грузин Улуттук китепканалары бар экени белгилүү болсо, эми дүйнөлүк китепканалар каталогунан китеп сүйүүчүүлөр Алыкулдун атын ар түркүн тилде окушат.

Бет маңдайына орнотулган эстеликтен акын элеси күн чыгыш тарапка тигилип, фондуна топтолгон 90 тилдеги 6 миллиондон ашык китепти 40 миңден ашык абоненттин руханий азык, илим-билим алуу кызматына койгон Алыкул Осмонов атындагы Улуттук китепкананы акындын белгилүү күйөрманы, филология илимдеринин доктору, профессор Жылдыз Бакашова жетектейт. Анын демилгеси менен жасалып жаткан көптөгөн көңүл кубанткан иш-чаралардын катарында, келечекте бул жерде Алыкулдун мүлдө республикага үлгү болуучу адабий музейин ачуу камылгасы да анын поэзиясын сүйгөндөрдүн кызуу колдоосуна арзыйт.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВГО КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ПРЕЗИДЕНТИНИН АРДАКТУУ АЛТЫН МЕДАЛЫ. Кылымдар тогошуусундагы калк баа берүүсү жана рух, өнөр зоболосунун улут келечегине тийгизген үзүр-натыйжасын көңүлгө алынуу менен эгемендүү өлкөнүн биринчи Президенти Аскар Акаев тарабынан уюштурулган премиядүү бул сыйлык – «XX кылымдагы кыргыз маданиятына жана руханиятына зор салымы үчүн» Ардактуу алтын медалы 2003-жылдын сонунда төмөндөгү 7 улуу мекендешке ыйгарылган:

Сагымбай Орозбаков;
Саякбай Каралаев;
Токтогул Сатылганов;
Алыкул Осмонов;
Түгөлбай Сыдыкбеков;
Аалы Токомбаев;
Ч.Айтматов.

«АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН БАЛДАРГА АРНАЛГАН ЧЫГАРМАЛАРЫ». Автор: З.Мамытбеков / / Мугалимдер газетасы. 1962. 30-окт. Макалада балдарга ылайыкталган темада жазылган чыгармалардын ичинде А.Осмоновдун чыгармалары өзүнүн мазмундуулугу менен тематикалык өзгөчөлүгү жагынан жаш муундарды кызыктыргандыгына көңүл бурулат. Анын чыгармачылыгында Кыргызстанда жашаган айбанаттар, канаттуулар жана ар кандай жан-жаныбарларга көп көңүл бурулгандыгы, аларды сүйүүгө, алар менен мамиле кылууга окуучуларды үйрөтүүгө чакырып тургандыгы белгиленип, А.Осмоновдун айбанаттарды, канаттууларды өзгөчө таамай сүрөттөгөндүгүнө, алардын кызыктуу көркөм образдарын жараткандыгына басым жасалат. Өзгөчө элдик оозеки чыгармачылыкта кеңири колдонулган жаңылмач, бат айтма сыяктуу жаш балдарга ылайыктуу чыгармалар менен төмөнкү класстын окуучуларынын сүйлөө речин, ой жүгүртүү мүмкүнчүлүктөрүн өстүрүү мүмкүн экендиги айтылат. А.Осмоновдун «Балдар менен турна», «Түлкү менен каз», «Самолет», «Бак тигели» ж.б. сыяктуу ырлары жана «Толубай» сыяктуу поэмасы аркылуу жаштарга туура таалим-тарбия берүүгө, алардын ойчулдугун өстүрүү мүмкүн экендиги белгиленет.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН КАПИТАЛ-АРЫКТАГЫ МУЗЕЙИ – акындын туулган жеринде 1990-жылы, 75 жылдыгына карата ачылган музей. Бул күндө Панфилов району, Чүй боорунда гана эмес, жалпы эле республикадагы маданий жана архитектуралык мааниси чоң белгилүү жайлардан. Музейдин курулушуна жана экспонаттар менен жабдылы-

шына Алыкулдун жаркын поэзиясын баалаган калың окурман журт көмөктөшкөн. Фонду акын тирүү кезинде урунган буюм-тайымдар жана анын чыгармачылыгына арналган ар кандай багыттагы материалдар менен толукталууда. Алар жалаң эле залкар акынды эскерүү баяны эмес, ал жашаган күрдөөлдүү мезгилдин жана замандаштарынын, талантына урмат-сый көргөзгөндөрдүн да таржымалы. Музейдин бет маңдайына скульптор В.Шестопал жасаган акын эстелиги орнотулуп, кыйла аянтты ээлеген бак-дарактардын курчоосунда, кооз таштар – табият сонундугу менен көркөмдөлгөн жайда «Алыкулдун поэзия паркы» уюштурулган.

2007-жылдан музейди Алыкулдун бир тууган жээни Болотбек Сыдыгалиевдин кызы Нестан-Дарежан Сыдыгалиева жетектеген.

«АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ӨЛКӨСҮ». Автор: **К.Бобулов** // «Кыргызстан маданияты». 1967-жыл, 13-окт. Макалада Алыкул Осмонов кыргыз поэзиясында биринчилерден болуп адамдын миң бир татаал ой-кыялын ачып бере алгандыгы, анын новаторлугу белгиленет. Ошондой болсо да, Алыкул Осмонов азырынча Совет адабиятынан чыныгы өз ордун ээлей электиги айтылып, эгерде жакшылап көңүл бурсак, Алыкул Осмонов – кыргыз калкынын маданий баркын, сыймыгын көтөрүп, дүйнөлүк даңкка жетише ала турган Чыгыш акындарынын бири экендиги белгиленет. Анын поэзиясынан лирикалык каармандын карама-каршы дүйнөсү, өкүнүчү менен кубанычы, көз жашы менен кайгысы, өткөн учуру таасын көрүнүп турары белгиленет. Акындын дүйнө, тагдыр, адамзат жөнүндөгү ой жүгүртүүсү, ашыктыгы менен достугу, «бир

четин мүлдө кыргыз көтөрө алгыс, бир чоң килем соксом ээ» деп, узун түндү көз ирмебей өткөргөн максаттуу өмүрү, же болбосо, «көзгө толор бир чоң эмгек кылбаганына» уялган адамдын адамдык аруу сезими жана да анын өзүнүн ким экендигине өзү өлгөндөн кийин жетерине таамай ишенген чыныгы таланттын ээси, дүйнөнүн бүткүл карама-каршылыктарын өз көкүрөгүнө терең сыйдыра алган» улуу таланттын эч качан өлбөс-өчпөс чыныгы адамдык асыл нарк-турпаты көзгө таамай тартылары белгиленет.

«АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ПОЭЗИЯСЫНДАГЫ ТРАДИЦИЯ ЖАНА НОВАТОРЛУК». Автор: **А.Садыков.** – Ф.: Илим, 1962. 130 б. А.Садыковдун монографиясы кыргыз совет адабиятында социалисттик реализм методу арымын кенен таштап, көркөм сөз өнөрү жараткан бардык өнүмдөр ушул алкактын ичине шыкалууга тийиш болгон замандагы эң актуалдуу темада жазылган. Ал учурдун адабият таануу тармагындагы илимий потенциал дал ушул «традиция жана новаторлук» маселесине гана жумшалгандай. Эмгек эки главадан: «А.Осмоновдун элдик жанрларды, сюжеттерди, көркөм сөз каражаттарын пайдаланышы жана акындын новаторлугу» (9-80-б.) жана «А.Осмоновдун чыгармачылыгындагы чеберчилик маселелери» (81–125-б.). Биринчи бөлүм экинчисинен эки эсе көлөмдүү. Анда эл оозеки чыгармачылыгынын даяр үлгүлөрү боюнча жаңы замандын идеологиялык духуна жараша тематикалык планда акын тарабынан кайра иштелип чыккан дээрлик көпчүлүк ырларынын мазмундук деңгээли учурдун саясий талабына ылайык талданат. Киришүүсүндө ишинин башкы максатын: «Эл оозун-

да «фольклор» деген ат менен айтылып жүргөндөрдүн баары эле элдик көз карашты, элдик мүдөөнү көрсөтө албайт. Алардын арасында элдин таламдарына ылайык келбеген материалдардын да кокусунан адашып жүрүшү ыктымал. Ошондуктан элдик сюжеттерге кайрылууда баарыдан мурда анын таптык дифференциалдуулугун көңүлгө алууга милдеттүү» деп ачыктайт автор. Колхоз эмгекчилеринин, завод, фабрикалардын жумушчуларынын эмгегин даңазалоодо элдик ырлардын жаңы мазмундук багыты оң мааниде талданып, элдик оозеки чыгармачылыкты устаттык менен кайра иштеп чыккан деген идея ортого салынат. Биринчи бөлүмдүн аяк жагында Алыкул «Акшаткын менен Мырзауул», «Карагул ботом», «Толубай сынчы» сыяктуу эл уламыштарын өз алдынча ырга салып чыгууда «элдик табылгаларды өз табылгалары менен айкалыштыра чынап, тарбиялык маанидеги толуктоолорго жол берет» (76-б.) деп, А.Осмонов алардагы дидактикалык багытты биринчи планга чыгаргандыгын новатордук катары карайт. «А.Осмоновдун чыгармачылыгындагы чеберчилик маселелери» аттуу экинчи бөлүмдө акындын поэмаларындагы идеялык мазмун, ырларындагы пейзаждык лирика, котормолорундагы чеберчилик жана эмгек темасындагы ырлары социалисттик реализм методунун негизинде талданат.

«АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ПОЭЗИЯСЫНЫН ТИЛИ». Автор: **К.Кырбашев. – Фрунзе: Илим, 1967.** Акындын поэзиясынын тилине арналган бул монография эки бөлүмдөн турат. Биринчи бөлүмдө А.Осмоновдун поэзиясындагы лексикалык жана фразеологиялык өзгөчөлүктөр тууралуу сөз болуп,

акындын чыгармаларынын тили терең иликтелип чыгат. Поэзиядагы синонимдердин колдонулушун, ырдын тилиндеги кайталоолордон арылгандыкты, баарынан да синоним сөздөрдүн маанилеринин ар дайым өз орду менен ыр саптарында айтылгандарга суктанууну жараткандыгын ачып көрсөтөт. Синоним, антоним жана омоним сөздөр кандай гана сөз сүрөткери болбосун чыгарманын көркөмдүгүн, тилинин жатыктыгын камсыз кылар каражат катары колдонулат. Бир эле сөз менен айтылбай, маанилеш бир нече сөз менен ыктуу айтылган кептин таасири, жеткиликтүүлүгү алда канча күчтүү болот. Ырларындагы кайрадан көбүн оңдоп, иргейм, ылгайм (19-б.) деген сыяктуу ыр саптарынын акын тарабынан синонимдерге кылдат мамиле болгондугун жазат. Тилдик каражаттардан ыр үчүн жаралган автордук синонимдердин жолукканын жазат. Мисалы, акын жаратылыштын кайталангыс кооз көрүнүш-төрүнүн бири, кадимки асмандан түшкөн карды «Жааган бул кар, баягы кар... кар эле...» деп, абаны тазартып денеге сергектик берген мындай касиетти «үйгө келген ак келин» деп сүрөттөп, маанилери таптакыр бири-бирине жакындабаган сөздөргө (кар – ак келин) синонимдик маани берген. Улуу акындын ырларындагы синонимдерге гана эмес, антонимдердин, омонимдердин, сөздөрдүн көп маанилүүлүгү өндүү лексикалык каражаттардын ыктуу колдонулгандыгы да монографияда айтылып өтөт. Анын поэзиясында ак бараң, жаа, милте, маша, хан, мискин, хан амири, вазир, дулдул өндүү эскирген, унутулуп бараткан сөздөрдүн тарыхый шартка жараша жана коомдук түзүлүштүн дал өзүн чагылдыруу

максатында пайдаланылгандыгы элдик тилдин байлыгына баа бергендик, ар бир «доордун өзгөчөлүгүн көрсөтө алган, мезгилдин өз учуруна шайкеш келгендик» катары окумуштуунун монографиясында акыйкат чагылдырылган. А. Осмоновдун башка тилдерден өздөштүрүлгөн сөздөргө да этияттык менен мамиле кылгандыгы, учуру келгенде Чолпонстан, Нурлустан, Гүлстан, фермачы, басарман, атарман, аларман, саткыч, алгыч, чарчагыч деген сыяктуу жаңыдан жаратылган неологизмдерди колдонгондугу тууралуу сөз кылып, «автор тарабынан киргизилген бул өңдүү сөздөр азырынча кыргыз лексикасынан толук орун албаган неологизм сөздөр катарында каралууга тийиш» (37-б.), деп жазат. Осмоновдун ырларында кыргыз тилинин бай лексикасы, «жалпы эл арасына кеңири тараган бай фразеологиялык айкалыштар, терең ойлуу идиомалар, элдик даанышмандыкка толгон макал, ылакаптардын» арбын экендигин баяндап берет.

К. Кырбашевдин монографиясынын экинчи главасы Алыкулдун поэзиясындагы көркөм каражаттарга арналган. Көркөм чыгарманын көркөмдүк бийик касиети менен окурманды суктандырган сапаты болбосо, андай чыгарма калың элдин сүймөнчүгүнө айлана албайт. Монографияда көркөмдүк каражат катары троптун түрлөрү тууралуу терең иликтенип чыккан талдоолор бар. Чыгарманы, андагы каарманды, сүрөттөлүп жаткан нерсени көркүнө чыгарган эпитеттердин ак келин, ак мектеп, ак канат, ак кыштак, кызыл кырман, кызыл кыз, кызыл кымыз, болот миз, курч акыл, буудай жүз, алп аял сыяктуу жаңы түс, жаңы касиет, жаңы маани менен

жаралгандары, алардын акындын поэзиясында чебер кол менен кыштай кыналган орду бар экени көрсөтүлөт. Анын колу туурук ударник, эмгекчи келиндин туурук, туурук капкара колдору тууралуу ырдаганында адамдагы мыкты сапатын бар экенин окурман ырды окур менен сезет. Алыкулдун ырлары аркылуу туурук деген ошол сөздө кандайдыр бийиктик, жаратылышты багындырган зор касиет жатат.

Акындын чыгармаларындагы салыштырууларды окумуштуу элдик оозеки чыгармалардагы жана улуу акын Барпы Алыкуловдун ырларындагы салыштырууларга салыштырып, Алыкулда чыныгы өзүнчөлүк менен бирге элдик поэзиянын салтын жогорку деңгээлге көтөрө өнүктүргөндүктүн бар экенин айтып өтөт. Анын «Ай, сур атчан сугатчы, Унутпа сугат убакты! Баладай болгон сугат жер, Мамадай сурап турмакчы», «Оорусу жок он бешимдей торолом», «Октябрь ай, жийде жыттуу сонун ай», «Сүттөй аппак сулуу май», «Буурадай буркулдаган Нарын дайра» өңдүү салыштырууларын мисалга тартып, бул көркөм ыкманын ырга ыргак жана көрк берип жатканын байкоого боло турганын айтат. Троптун метафора, метонимия деген түрлөрүнүн да акындын ырларында мол колдонулганын айтып, өмүр жөнүндө жазган ырларында «жыйырма беш жетип келди чапкылап», «боз ат минген отуз жаш», «өмүрдүн октой тездиги» деген сыяктуу метафораларды жараткандыгын, сөздү пайдалануудагы чеберчилик деп белгилейт. Пейзаждык лирикаларында жаратылыштын сүрөтүн сөз менен тартып, жандуулук, элестүүлүк киргизген «Уламдан улам бийик, бийик учуп, Күн ыйлап, борон боздоп,

улуп-уңшуп», «Табият терезесин ачып коюп, Жылмайып келгендерге көңүл тонот», «Кабын алып айлыбызга күз келди, Жазгы айдаган картошкасын жыя албай» өндүү ыр саптарындагы метафораларын суктануу менен талдап чыккан. Адам менен табияттын, адам эмгеги менен табияттын көрктөнүүсүнүн ажырагыс биримдикте экендигин Алыкул мына ушундай образдуу метафоралар менен чагылдырып берген. Элдин купулуна анын ырлары дал мына ошондой өзгөчөлүктөрү менен толгон. Акындын ырларында аллегориялык образдардын мааниси да талдоого алынган. Кадимки козунун «отун алып келип, нан кылып, сотту конокко чакырып, уят кылып кызартам» деген аракетин, «Ау, ау, ач түлкү, Казды күчүк алдырбас» деп күчүктүн борсулдаганы сыяктуу бир нече ырларында турмуштагы терс көрүнүштөрдү катуу сындап, балдар үчүн жаратылышты коргоонун маанисинин зор экендигин тарбиялык күчтүү сезим менен ырдаган.

К.Кырбашевдин монографиясы улуу акындын поэзиясынын тилинин жатык экендигин, сөздөрдү маанилерине жараша орду-орду менен колдонуп, айрым эскирип кеткен же унутулуп бараткан сөздөргө экинчи өмүр берип, неологизмдерди ыгы менен пайдаланып, көркөм сөз каражаттарын билгичтик менен колдонуп, көп сөздөрдүн кошумча өтмө маанилерин жаратып, кыргыз тилинин лексикасынын байышына салым кошкондугун ачып берген.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ФИЛОСОФИЯСЫ. АЛЫКУЛ ОСМОНОВ – философ – акын. Менимче, кыргыз адабиятынан кабардар киши үчүн бул талашсыз акыйкат. Бул философиянын тамыры, угуту кайда? Бери болгондо акындын өз тагды-

рында дегибиз келет. Жетимдиктин азабын тартып, балдар үйүндө чоңойду. Жаштайынан айыкпас дарт, өнөкөт ооруга чалдыгып, сак-саламат жашаштын баркын билди. Ымыркай наристесинен айрылып, сүйгөн жары чанып, жан-жайдын күйүтүн көрдү. Айтор, тагдыр акынды аяган жок. Отуз төрт жашында кайтпас сапарга узады.

1937-жылы, 22 жашында «Бешик ыры» аталган чыгармасын жазат. Көлөмдүү ыр. Жаш каламгердин колунан чыкканы – бышыкчийкиси аралаш дегендей – кадимкидей эле көрүнүп турат. Бирок, бул ырдан кеп баштап жатканыбыз – андан болочок чоң акындын баштапкы кадамы баамга урунат. «Бешик ыры» – поэзиядагы салттуу жанрдан, поэзия аттуунун башатындагы жанрдан. Кыргыз эне да бешик терметип, ак сүтүн эмизип, бөбөктүн кулагына багыштап «бешик ырын» ырдаган. Азыркы илим-билим ырастагандай бала карындагы кезинен эле сырткы дүйнө менен карым-катыш күтө баштаган болсо, мунун ал кийин чоңойгондо да ким болоруна тиешеси бар экени чын болсо, демек, эне тек гана перзентине келечектеги каалоо-тилегин айтып, мээримин төгүп, жакшы тилек – жарым ырыс менен чектелбестен, мукам үнү менен, маанилүү кеби менен наристени «тарбиялай» баштаган болот. «Бешик ырынын» жанрлык өзгөчөлүктөрү бар. Алыкул Осмонов илгертен салт күткөн темага кайрылып, жанрдын салтын сактап, өз дооруна ылайык бөбөккө тилек – оюн көркөм туюнтат.

*Маркстен сен көп сабактар аларсың,
Дарвинди да далай ачып карарсың,
Укта, бөбөк, таттуу уйкулуну көзүңдү ач,
Адамдыктын ыраматын табарсың.
Укта, бөбөк, уктай койгун дегеним,
Күрөш, кармаш! Уйку издегин дебедим.*

Жаш акындын калеминен чыккан бул саптардан эстетикалык – көркөмдүк кемтик таап, поэтикалык чен-өлчөмдөрдү бетке кармап, «сын таккандан» мурда эки учурга назар бурсак туура келер. Биринчиси, «адамдык ыраматы» туурасындагы ой. Жөнөкөй көрүнгөн бул кош сөздүн артында терең метафизикалык маани турат. Адам болуш – сыймык дагы, сыйлык дагы, жоопкерчилик дагы, парз дагы. Бу дүйнөгө адам катарына кошулган соң, адам атын актап, адамдыктын ыраматын аңдап-билиш зарыл. Ал үчүн «уйкулдуу көздү ачыш» керек. Кээ бир адам ойго жүрүп, уктап жашагандай өмүр сүрөт. Өмүрүнүн кантип өтүп кеткенин баамдабай-байкабай калат. Ошондуктан «көз ачып», ойлонуп, талдап-териштирип жашаш – адамдыктын белгиси. Акын бөбөккө кулакка угумдуу, көкүрөккө жугумдуу кепти айтып, «уктай кой» деп эркелеткени менен нукура жашоо – турмушта «уйку издебе» деп эскертип отурат. «Уйку ыраматына» алдансаң, дене кумарына бийлетсең дүйнөнүн сонундугун көрбөй каласың, жашоонун кызыктыгын сезбей каласың, турмуштун татаалдыгын билбей каласың, башкача айтканда, «адамдык ыракатынан» куру кол каласың. Христиандардын «ыйык китебинде» да «Пайгамбар азап тартып жаткан мезгилде уктабаш керек» деп айтылат. Иса пайгамбар кайчы даргага асылып, адам баласынын күнөөсүн өзүнө алып, азабын чегип жатат деп эсептелет. Ошондуктан, апостол Павел адам мындай кезде уктабашы керек дейт. Мындайча айтканда, уктап берсең дүйнө чакчелекей түшөт, жамандык жайнайт, күнөө көбөйүп, азап артат, демек, уйкуга алдырбай, көздү чакчайтып,

сак болуш керек, жакшылыкты кайтарыш керек, ийги ишке кам көрүш керек, адамдын адам болушу атайын аракетти, моюбас мээнетти, ноюбас эркти талап этет. Уйку менен ой (ойго абал), түш менен өң адамзат жан кыялындагы улуу темалардан. Алыкул Осмонов ушинтип чу деген жерден улуу маселени ойлоп, акындыктын улуу сапарына аттанат. Ал эми «Бөбөккө» (1940) деген ырында, чарчап калган наристеге арнаган чыгармасында акын өмүр-өлүм темасын күүлөгөн комуз кылындай чыңалган, сезимге баткан, чучукка жеткен дегидей кыялда сыпаттайт. Биз акындын поэзия мейкининдеги алгачкы кадамдары туурасында айттып жатабыз. Ал эми чыгармачылыгын бүтүндөй, туташ карасак, философиялык ой чабыты алыска кетер. Азыр айрым бир учурларын гана кепке кошмокчубуз.

Алыкулдун аты аталганда «боз ат минген отуз жаш» дароо эске түшөт.

*Ырас өмүр кандай кыска, кандай аз,
Тагдыр ошол, өлчөмүнөн көп кылбас.*

*Бирок чиркин аздыгына мейли эле,
Анын октой тездигине катат баш.*

Кечээ гана тиги кырда жок эле,

Кайдан чыкты боз ат минген отуз жаш?

«Отуз жаш» аталган ыр ушинтип башталып, ушинтип бүтөт. Эмне үчүн «отуз жаш»? Эмне үчүн эрезеге жеткен «жыйырма жаш» эмес, же «эр ортону элүү эмес»?

Албетте, акындын өзү отузга жете келбедиби. Бирок, бул жөнөкөй, жупуну, тайыз чечме. Отуз – кыргыз ой – түшүнүгүндө, ментал маданиятында өмүрдүн өзгөчө мерчеми. Адамдын болуп-толуп турган курагы, ойду омкорор, тоону томкорор убагы. Ар курактын өзүнө тиешелүү касиети, ачуу-таттуусу бар. Шашсаң жете келбейт, кечик-

сен күтө турбайт. Ошол отуздун кырына келгенде акындын адам өмүрүнүн кыскалыгы – аздыгы, тагдырдын танбастыгы-тардыгы тууралуу ой-санаага батканы бекеринен эмес. Аздыгына моюн сунбаска чара жок. Бирок, эмне үчүн тез? «Эгер анын жетер жери бар болсо, неге суудай тынбай агат адамзат?» Адам баласы бүгүн дуулдап, кечээкисин ойлобойт, же эртеңкисин эсине албайт. Адам башында алданып, өлүм аны «эркелетип» койгондой көрөт. Биз акындын жанын кыйнап, сан толгонуп жазганын кара сөз менен карапайым таризде кайталап жатабыз. Балким, ошон үчүн сур-супсак көрүнүп жаткандыр. Эми өзүнө кезек берели.

*Шайтан көрдүм – долулугун карачы,
Байкуш жандын момундугун карачы,
Өлүм – өмүр аралыгы даңгырап,
Тазалыгын, сонундугун карачы!
Даяр орду, белен жайы бош турбай,
Анын мелт-калт толумдугун карачы!*

Шайтан азгырат, жазгырат, жамандыкка түртөт. Шайтан – жамандыктын жарчысы, кара ниеттин уюткусу. Ар кайсы динде, ар кыл маданиятта шайтан – тескери иштин, тетири жоруктун символу. Осмоновдун ырында ал – долу; ачуусу кайнап, заары ашып, албууттанып турат. Шайтандын алдында жан, адам пейили – момун. «Жоош-момун» – кыргыз үчүн алкай турган жорук, мактай турган мүнөз. Кыргыз өзүн «момун» деп мактайт. Анан өмүр кыска болсо, мезгил ыкчам болсо, адам баласы долуланып, догурунуп кайда барат, кимге арызданат да, арманын кимге айтат? Акындын айттымында өлүм-өмүр арасы даңгырап таза, сонун. Кыргыз «кырсык – каш менен кабактын ортосунда» деп коёт. Адамды көз ачып-жумгуча кырсык тоорушу ыктымал. Метафизикалык

ойдун кыл чокусу – өмүр менен өлүмдүн эриш-аркактыгын түшүнүш, жашоонун өзү өлүмгө бет алып, ажалга жакындаш экенин андап-билиш, адамдын ар бир кадамында өмүр менен өлүм кошоктошуп жүргөнүн баамдап-байкаш. Өлүм менен өмүрдүн арасы таза, сонун экени ушул. Өлүмдү бааласаң, өмүрдү баалайсың, өмүрдү сыйласаң, өлүмдү сыйлайсың. Чынгыз Айтматовдун философиялык романы «Кылымдан узак күн болоттун» сюжети эмнеден башталат, эмне менен бүтөт? Казангаптын өлүмү. Эдигей өлүм жөнүндө адамча сүйлөгөндү унуттук деп кейийт, башкалардан өлүмгө өлүмдөй мамиле кылышты – башкача айтканда жансыз денени топуракка жашыра салыш эмес, кеп ата – бабадан келе жаткан салтты сакташты талап кылат, өлгөндү а дүйнөгө узатуу тирүүнү сыйлоо, жашоону урматтоо экенин эскертет. Романдын аталышы Шекспирдин саптарынан, аны орусчалаган Пастернактын котормосунан бирме-бир учурайт, адистердин айтымында түбүн казса Библияга чейин жетет. Дегенибиз, жазуучу алгачкы романын, философиялык романдын кашкайган үлгүсү болгон чыгармасын бекеринен ушундай атабаса керек. Алыкул Осмоновдун «Отуз жашына» кайрылып келсек, ошол эле ыр түрмөгүндө метафизикалык ой-кыял дагы тереңдеп, дагы бийиктеп, өлүм-өмүр аралыгында даяр орун, белен жай бош турбай, мелт-калт болуп толуп тургандыгы белгиленет. «Таза», «сонун», «толук». Бул – эмне? Хайдеггерчилеп же Мамардашвиличилеп «болум» деп, чечекейини чеч кылып, философчулук кылгың келип кетет. «Мелт-калт» дегени кандай? Болум, нукура, таза, сонун, толук Болум (Бытие) бар нерседен (сущее), ченел-

ген, белгилүү бир мейкин – мезгилден орун алган неселерден ашып – ташып турат. Болумдун өзү жалкы, жеке нерсеге сыйбайт, батпайт. Ар дайым андан чон, андан ашык, андан өйдө. Бар нерсе чектелүү, бул же тигил касиетке, мындай же тигиндей эн – көлөмгө ээ, белгилүү бир сын-сыпатка ээ. Ал эми Болумду ченеп-өлчөй албайсың. Болум көрүнүп-көрүнбөйт, билинип- билинбейт. Бирок, барды бар кылып турган ошол Болум. Өмүр-өлүмдүн арасы – ошо онтология изилдеген, иликтеген, али күнчө сырын чече албай, жандырмагын таба албай келе жаткан Болум. Адам адам болуп, Болумду кайтарат, карайт, багат, ушунун аркасында өзү адам болот. Эми муну биз Хайдеггер баштаган онтологдордун тили менен айтып жатабыз. Ал эми Осмонов поэзия тили менен «өлүм-өмүр арасы толук экенине» бир чети таң калгандай, бир чети суктангандай. Туура, жаштык кез кымбат экен, артык экен. Ырас, аны токтотушка күч жетпейт, андан айнышка жол жок. Эмне кылыш керек? Акынга кулак төшөйлү: «андан көрө амандыкка бел байла». Кыргыз «жамандыкты амандык жөнөт» деп коёт. Көрсө «тирүүлүктө кара өлүмдөн өч алыш» керек экен. Ооба, акын башка бир ырында (1948) «өңгө жалган, өлүм ак, өлүмдү адил бийлиги» деп жазат. Бирок, «Отуз жашта» өлүм кара. Адам андан «өч алышы» абзел. Кара өлүм ар бир жандын кашында кылычын жалаңдатып карап турса, адам да бел байлап, күч-кубатын жыйнап, андан өч алышы керек. Өмүрдү адамча жашашы зарыл. Ошон үчүн кыраакы философтор адам баласы өмүрдүн аягы өлүм менен бүтөрүн билип туруп жашаганы – эрдик деп баалайт. Ит муну билбейт, куш муну билбейт.

Адам гана акыры өлөрүн билет. Ошондуктан, жашоонун өзү – эрдик. Акын да ушуга чакырат. Акын өлүмдү кара дегендей эле өмүрдү да башка өңүттө көрө алат. Аны «көзүң чуңкур, өңүң кансыз, сары – сур» деп сыпаттап, токто дегенге тил албасан, кете бер деп кекетип, кайрат кылып, сенден күчтүү, сенден өжөр болуп, «Он беш жолу улам кайра туулуп, он беш жолу жашабасам карап тур!» – деп убада берет. Кайра жаралыш, кайталап жашаш – дүйнө философиясындагы тааныш идея экенин окумал киши айттырбай билет.

«Адамзат» деген ырында Осмонов адам баласын «картайгыч», «чарчагыч», «көп өлгүч» бечара деп мүнөздөйт. Сөз баалаган, сөз сыйлаган кишиге, албетте, мындай сыпаттамалар өөн угулат, чоркок учурайт. Бир алды акын кантип ушинтип жазсын деп иренжишин мүмкүн. Бирок, менимче, акындын усталыгы ушунда – кулакка коомай угулган, көзгө комсоо көрүнгөн ушундай сыпаттамаларга бел байлап, адам баласынын табиятын так-таамай берсем дейт. Булар менен катар анын «оорукчан», «баласаак», «өзүмчүл» экенин белгилейт. Ушундан улам мүрөк суусу болсо, пай, аман калганы белгилүү. Бирок, ой-санаанын ушундай бийиктигине жеткен акын, өмүр-өлүмдүн баа-баркын ушунчалык билген калемгер кантип эле ошол бороон-чапкынга кайдыгер карап турсун. Ал каргашалуу окуяларга мамилеси кандай эле? «Ата-Журт» чыгармасында ошол 30-жылдардын эпкини, илеби туюлуп турат десек туура келер. Ырдын мындай каймана маанисин, көмүскө сырын таланттуу адабиятчы Осмонов Ибраимов баамдаганын айта кетишибиз парз. Ушунча болду, Алыкул Осмоновдун философиялык

поэзиясына байланыштуу кеп болуп жатканда Ибраимовдун дагы бир кызыктуу оюн белгилеп коюшту ылайык табам. Акын «Мен өтпөдүм» деген ырында

*«Турмушта мен өтпөдүм, өмүр өттү.
Мен ага жолдош болуп ээрчип келдим»* – деген саптар кездешет. Адабиятчы бет маңдай баарлашуубузда ушул ырдагы метафизикалык ой – идеяга менин көңүлүмдү бурганы бар. Чынында да бир караганда бул саптар акындын эрепкиген кыялы, экиленген фантазиясы жараткан сыпаттамадай көрүнөт. Деген менен, кунт коюп окусак, кадалып ой толгосок, эмне үчүн турмушта адам эмес өмүр өтөт, ал эми адам – акын ага жолдош болуп ээрчип келген деген суроо чыгат. Өмүр өзүнчө, өз жолу менен каралат. Турмушта, убакыт агымында ошол өмүр өтөт. Ал эми акындын «Мени» өткөн өмүргө, учкан убакытка карабай кала берет, өмүр жолун ээрчип жыла берет. Акын «Мен аны ата дедим, эне дедим» дейт, мейли, өтө берсин, билгенге ал эмес, мен аны алдадым дейт. Анткени ыр жазып калдым дейт. Демек, ыр өтөр-кетер өмүрдү «алдаштын» жолу, учкул убакытты тутуп калыштын жарагы, турмуштан өтпөй, энчинди алып, ээлегениңе канып, кубаныч менен жашаштын айласы, өлбөстүктүн амалы. Арийне, кеп Алыкул Осмоновдун ырлары гана эмес, дегеле поэзиянын касиет-кудурети, ой-кыялдын табияты тууралуу. Өлбөстүктүн чыгармачылыктан башка жолу жок.

Дегинкисинде, Осмоновдун поэзиясы ойчул поэзия, рефлексиячыл поэзия. Мунун кашкайган үлгүсүн акындын «Өзүмдү өзүм» аталган чыгармасынан көрөбүз. Акын өзүн үй сыртынан тыңшайт, күрсүлдөп жөтөлүп жатканын угуп, көңүлү сынат.

Акын өзүн көчөдө баратканда карайт, алсыз, арык сөлөкөт кетип бараткан болот. Уктаганда өзүн караса, каны жок, бир өлүк жаткандай. Анан өзүнүн өлгөн кезин элестетет: акыйкат ушу – тагдырына ыраазы, «кыйын жашап, жакшы жазган өңдөнөт».

*Мен өзүмдү бир кылымдан карасам,
Тээ алыста чаң ызгыткан шаң чыгат.
Өлбөстүктүн өжөр эркин талашкан,
Эрдигинен нечен тирүү жан чыгат.*

Бул обу жок мактангычтын, алдама кубанычтын сөзү эмес. Акын өзүнүн баа-баркын билет, анткени, акындыктын жүгүн ошондой түшүнөт. Шекспирдей күч менен жазат. Тирүүмдө өзүмө өлбөс-өчпөс эстелик курдум деген Пушкин менен атаандашат. Ал эми

*Мен тансам: жаштан танам, ырдан
танбайм,*

*Ыры жок өмүрүмө канааттанбайм.
Кудайга миң мертебе калп айтсам да,
Ырыма бир мертебе калп айта албайм* – деген, болгону төрт саптан турган ыры – бул акын аттуунун анты, поэзиянын мөөрү, сөздүн Атасы.

Алыкул Осмоновдун философиялык көз карашы анын поэмаларында да ачык – айрым туюнтулат. Поэмалардын сюжети, анда сүрөттөлгөн окулар жана каармандар автордун метафизикалык изденүүлөрүнүн жемиши. (Акындын философиясына байланыштуу кошумча маалымат алыш үчүн бул энциклопедиядагы «Адам», «Дүйнө», «Заман», «Өмүр жана өлүм», «Турмуш» сыяктуу макалаларды караныз).

АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫ БОЮНЧА ЖАКТАЛГАН ДИССЕРТАЦИЯЛАР:

Кыдырбаева Р.З. «Лирика Алыкула Осмонова».

Садыков А.С. «А.Осмоновдун поэзиясындагы традиция жана новаторлук».

Кырбашев К. «А.Осмоновдун поэзиясынын тили».

Артыкбаев К. «А.Осмоновдун чыгармаларындагы традиция жана новатордуктун кээ бир маселелери».

Байтикова Т. «Осмоновтаануу илиминин калыптанышы жана өнүгүшү».

Мырзатаева Б. «Алыкул Осмоновдун поэзиясынын текстологиялык маселелери».

АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНДАГЫ КӨРКӨМ ОЙ ДҮЙНӨ. Автор: К.Артыкбаев. Китепте: Талант сыры. – 1994. – Б. 211–264.

1. А.Осмоновдун алгачкы чыгармачылык кадамы.

Макалада А.Осмоновдун 1937-жылга чейинки жарык көргөн («Таңдагы ырлар», «Жылдыздуу жаштык», «Чолпонстан») алгачкы жыйнактарында ошол мезгилдин актуалдуу темалары камтылганы менен тематикалык жактан жарды экени, «ырлардын көпчүлүгүндө теманы үстүртөн баяндап, ички маңызын ачып бере албоо, көркөм элестин жардылыгы, ыр уйкаштыгынын боштугу» сыяктуу кемчиликтер кездешери айтылат. Автор мунун өзү акындын турмуш чындыгына али терең сүңгүп кире албай жаткандыгын, ага акындын турмуштук тажрыйбасынын аздыгы себеп экенин айтат. Ошондой эле автор А.Осмоновдун отузунчу жылдардагы поэзиясында таптакыр эле алгылыктуу эч нерсе жок турбайбы деген корутундудан алыс экендигин, акындын бир катар ырларында поэтикалык жаңы ыр түзүлүштү колдонууга аракеттенгендигин айтат.

Макалада акындын 1937-жылы жазган «Нан менен акчанын мелдеши», «Сүйлөшүү», «Санаам», «Жер жүзүнүн картасы» сыяктуу ырларынын мурдагы ырларынан кескин

түрдө айырмаланып тургандыгы айтылат. Көрсө, 1936–1937-жылдары Пушкиндин, Лермонтовдун, Крыловдун чыгармаларын, Ш.Руставелинин дастанын которуп, акындыктын чыныгы сырын таанып, поэтикалык жаңы жолго түшкөнгө даярданып жаткан турбайбы дейт автор.

2. Акындын «Махабат» жыйнагындагы поэтикалык изденүүлөр.

Макалада А.Осмоновдун 1945-жылы жарык көргөн «Махабат» жыйнагы кыргыз поэзиясын көп жаңылыктар менен байыткандыгы айтылат. Жаңы поэтикалык ойлор, жаңы темалар, жаңы көркөм каражаттар иштелип чыккандыгын, көркөм ойлоонун, дүйнөнү көркөм кабылдоонун индивидуалдуу концепциясынын түзүлгөндүгүн акындын бул жыйнагы биротоло айгинелеп койду дейт автор. Алардын бири катары сюжеттик элементтерди колдонуу менен конкреттүү, предметтүү кыска ырларды жазуунун өзгөчө бир үлгүлөрүн кыргыз поэзиясына киргизгендигин айтып, автор «Менин жылдызым», «Отуз жаш» ж.б. ырларын талдоого алат.

3. А.Осмонов – жаңычыл акын.

Макалада А.Осмоновдун «Махабаттан» кийин жарыкка чыккан «Жаңы ырлар» (1947), «Менин жерим – ырдын жери» (1947), «Жаңы ырлар» (1949) жыйнактарында акындын поэтикалык ойлору улам байып, жаңыланып отуруп, көпчүлүк ырларын жазууда көркөм сюжеттин элементтеринен тышкары улам жаңы форманы, жаңы ыкмаларды, жаңы композициялык түзүлүштөрдү, строфикалык бирдиктерди, жаңы көркөм каражаттарды таап колдонууга аракет жасагандыгы айтылат. Автор А.Осмоновдун турмуш чындыгынан алган жаңы темадагы ырларынын идеялык-эсте-

тикалык таасирдүүлүгүн арттыруу максатында образдуу сөздөрдүн жаңы курулмаларын, жаңы сөз айкаштарын, сөздөрдүн жаңы өтмө маанилерин таба алгандыгын айтат. Бул жагынан ал чоң чебер экендигин айтып, бир топ чыгармаларын талдоо менен далилдеп берген.

4. А. Осмонов – жана фольклор.

Макалада А. Осмоновдун поэзиясындагы эң орчундуу көрүнүштөрдүн бири – анын элдик оозеки чыгармалардын бай мурастарына кылган жаңыча мамилеси экени айтылат. Автор А. Осмонов элдик оозеки чыгармалардын мыкты салттарын «Махабат» жыйнагынан баштап чыгармачылык менен өздөштүрө баштаганын айтат. Анткени, акын ушул жыйнакта өзүнүн поэтикалык жүзүн, индивидуалдуу өзгөчөлүктөрүн таап, ар кандай теманы, турмуштук материалды, адабий мурстарды өзүнүн поэтикалык изденүүлөрүнө багытта турган кудуретке ээ болгон. Ошону менен бирге акын элжерди көп аралап, турмуш чындыгы менен катар элдик оозеки чыгармачылыктын бай мурастарын да кылдат үйрөнүүгө үлгүргөн эле. А. Осмонов элдик оозеки чыгармачылыктын жанрларын кеңири пайдаланып, андагы элдик идеяларды, уламыш-аңгемелерди, эпизоддорду, сюжеттерди, идеялык-эстетикалык таасири күчтүү бийик чыгармаларга айландырганы айтылат.

5. А. Осмонов – драматург.

Автор А. Осмоновдун чыгармачылыгында драмалык чыгармалар орчундуу орунду ээлегенин, баш-аягы болуп 12 драмалык чыгарма жазганын айтат. Макалада А. Осмоновдун драмалык чыгармаларынын идеялык-эстетикалык деңгээли жөнүндө азырынча эч бир ой пикир айтыла электиги, себеби драмаларынын

идеялык-көркөмдүк деңгээли бирдей эместиги айтылат. Бирок, бул алар жөнүндө сөз козгоого болбойт дегендикке жатпайт. Кыркынчы жылдардагы кыргыз драматургиясын өнүктүрүүдө ал драмалардын белгилүү даражада өз салымын кошкондугун айтуу менен автор А. Осмоновдун драмаларына («Чолпонбай», «Ким болду экен?», «Ак Мөөр», «Абылкасым Жанболотов», «Күмүш булак», «Экинчи бригада») токтолуп, А. Осмоновду чоң драматург катары да эске алуу акын-драматургдун жалпы чыгармачылыгын калыс, адилет баалагандыкка жатмак деген оюн билдирет.

6. Алыкулдун мурасына чакыруу.

Макалада 50-жылдары активдүү чыгармачылык ишке киришкен акындардын ырларынан А. Осмоновдун поэтикалык тажрыйбаларынын кеңири колдонулгандыгы, айрымдарынын акындын ырларынын мазмундук жаңылыктарынын, көркөмдүк табылгаларынын туткунунда калгандыгы айтылат. Өзгөчө А. Осмоновдун поэтикалык сабагын өздөрүнүн оригиналдуу изденүүлөрүнө багыт берүүчү өрнөк катары карманып, кыргыз поэзиясын жаңы ойлор, жаңы көркөмдүк табылгалар менен байыткан жана кыргыз поэзиясынын 50–80-жылдардагы өнүгүшүнө олуттуу салым кошкон С. Эралиевдин, Н. Байтемировдун, Ж. Садыковдун, Т. Кожомбердиевдин, О. Султановдун, Ж. Мамытовдун, С. Абдыкадырованын, Ж. Абдыкалыковдун, Э. Ибраевдин, Ж. Алыбаевдин, А. Жакшылыковдун, Н. Жаркынбаевдин, А. Рыскуловдун, Т. Самудиновдун, К. Ташбаевдин ысымдарын канааттануу менен атоого болорун айтат автор.

«АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНДАГЫ ТРАДИ-

ЦИЯ ЖАНА НОВАТОРЛУКТУН КЭЭ БИР МАСЕЛЕЛЕРИ». Автор: К.Артыкбаев // Чалгын. Ф. 1962. Б.77–154. Макалада автор оозеки адабияттын, классикалык орус адабиятынын, дүйнөлүк жана совет адабиятынын мыкты традицияларын жакшы өздөштүргөндүгүн белгилейт. Ошонун негизинде А.Осмоновдун чыгармачылыгынын кыргыз поэзиясына жасаган айрым новатордук жаңыча белгилерине кеңири токтолуп, А.Осмоновдун чыгармачылыгындагы традиция жана новаторлуктун айрым белгилерине токтолуп, кээде традициялуулук акындын өз көзү менен көргөн окуяларынан, аны үйрөнүүсүнөн келип чыкса, кээде ал традицияларды улантуу турмушту терең таануудан улам жаралары белгиленет. Айрым сынчылар, адабиятчылар таасир маселесин туура эмес түшүндүрүп жүрүшөт, алар оозеки адабияттын, же мурунку мыкты чыгармаларда көрүнгөн таасирин көрүшөр менен эле кийинки автордун чыгармасын жокко чыгарууга аракет жасашат. Бул маселелерде алар көбүнчө тигил же бул чыгарманын сюжеттик кээ бир эпизоддорунун айрым окшоштугуна таянышат. Мындай пикирлер, биздин оюбузча, жазуучу же акындын эмгегине адилеттүү мамиле кылбаганга жатат. Тематикалык жагынан окшош чыгармаларды талдаганда конкреттүү эки чыгарманы бири-бирине терең салыштырып көрүп, турмуш чындыгынын ачылышын эсепке алуу керек. Экинчиден салыштырылып жаткан чыгармалардын көркөмдүк өзгөчөлүктөрүн, композициялык түзүлүштөрүн, формалык, спецификалык өзгөчөлүктөрүн илимий жактан аныктоо керек деген ойго басым жасайт. Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгына анализ

берүүдө оозеки адабияттын, дүйнөлүк, орус жана совет адабиятынын алдыңкы традицияларын анын чыгармачылык менен үйрөнгөндүгүн эске алуу керек деген ойго басым жасайт. Акындын оозеки адабияттын жанрларынан таасирленгенден улам жазылган «Мырза уул», «Толубай сынчы», «Карагул» сыяктуу поэмаларында элдик адабиятта кылымдардан бери айтылып келаткан асыл ойлорго өзгөчө көңүл бөлгөн. А.Осмонов өзүнүн чыгармаларында оозеки элдик поэзиянын жанрлары эң эле кеңири пайдалангандыгы белгиленет. Акын элдик сюжеттерди поэзияга кайрылуу менен бир катар дыйканчылыкка, малчылыкка, эмгекчилдикке байланышкан лирикалык ырларында элдик асыл ойлорду, идеяларды турмуштук маселелерди кайрадан иштеп чыгып, кыргыз поэзиясынын мыкты традицияларын уланткандыгы, ал элдик идеяны берген элдик сюжеттерди ошол бойдон эч бир өзгөртүүсүз алып, аларды идеялык-көркөмдүк жагынан жогору турган өзүнчө бир бүтүн поэзиялык чыгармаларга айландыргандыгы айтылып, жаңы мазмунду бериште фольклорго таандык көркөм каражаттарды жаңыча формаларынын иштелип чыккандыгы белгиленет.

«АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНДАГЫ АНЕКДОТ ЖАНА ЛЕГЕНДА». Автор: А.Садыков // Ала-Тоо. – 1959. – № 6. – Б. 120–125.

Күлкүлүү мүнөздөгү бир эпизоддон турган кичинекей чыгармалар-анекдоттор кыргыз фольклорунда өтө кеңири өөрчүгөн жанрлардын бири.

Ал турмуштун ар тарабын кучагына алган масштабдуулугу, кабыл алууга жеңил, жөнөкөйлүгү жана социалдык багытынын күчтүүлүгү

менен баалуу. А. Осмоновдун анекдоттук чыгармалары негизинен 1949-жылы чыккан «жаңы ырлар жыйнагындагы «Анекдоттор» деген бөлүмгө топтолгон.

Элге кеңири белгилүү чыгармалардын бири «Эне, бала» жөнүндөгү анекдот акындын чебер колунан кайра жаралып чоң эпикага айланган. Макалада автор акындын «Шершенбай», «Шодокон», «Алдар көсө», «Аялы менен күйөсү», «Жер албагыр», «Жетиген», «Ысык-Көл», сыяктуу анекдоттук жана легендалык чыгармаларына токтолгон.

«АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНДА ЭЛДИК ЖАНРЛАРДЫН ПАЙДАЛАНЫЛЫШЫ». Автор: А.Садыков // Мугалимдерге жардам. – 1959. – №9. – Б. 49-56. Автор акындын элдик ырлардын негизинде жазылган чыгармаларын («Бекбекей», «Темин ыры», «Күн күркүрөө», «Жамгыр ыры», «Тай күлүк», «Айрек» ж.б.) талдоого алып, эски форманы пайдалануу менен ага жаңы мазмун сыйдыра билген устаттыгына токтолгон.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНДА ЭЛДИК ЖАНРЛАРДЫН ПАЙДАЛАНЫЛЫШЫ. Элдик оозеки адабияттын байыркы үлгүлөрүнөн болгон «Бекбекей» жана «Оп майда» мына ошондой белгилүү бир тарыхый этапты даана элестеткен чыгармалар.

Ошондуктан муну жаңы чыгарма жазуу үчүн пайдаланган акын А.Осмонов жаңылышкан жок. Ал бардыгы 14 гана саптан турган ушул кичинекей ырында социалисттик доордогу эмгекчил дыйкандардын ой тилегин, сезимин эсте кала турган көркөм элестер менен даана көрсөтүүгө жетишкен. Бул ийгиликти камсыз кылууда элдик форманын

туура пайдаланылышы маанилүү роль ойногондугун эскертпей кетүүгө болбойт.

Көркөм чыгарманын формасына ритм, рифмадан тартып бүткүл образ системасы, композиция, сюжет, адабий-көркөм каражаттар да кире тургандыгы белгилүү. Андай болсо, А.Осмоновдун «Бекбекейин» элдик ырдын негизинде жазылган жаңы чыгарма деп эсептөө керек.

Түнөргөн айсыз түн экен, эй!

Түгөнгөн ууру күнү экен, эй!

Карарган айсыз түн экен, эй!

Кан жуткан бөрү күнү экен, эй!

Малыбыз колхоз малы экен, эй!

Мал баккан элдин жаны экен, эй!

Бул малдын ээси ким экен, эй!

Бекбекей айткан биз экен, эй!

Бөрү келсе уштайбыз, эй!

Бөйрөгүн жара муштайбыз, ай!...

Келтирилген мисалдан көрүнүп тургандай мында элдик форма толук өз калыбында алынган эмес, ал бир канча эсе курчуган жана байытылган.

Бул ырдын ичи-сырты бирдей, бирин экинчиси толуктап турат. Алгачкы төрт сапта табыйгаттын адамга жагымсыз пейзажи жана пейли жагынан ошого эп келишкен ууру менен бөрүнүн жек көрүндү кететеси тартылат. Автор ууруга «түгөнгөн», бөрүгө «канжуткан» деген эпитеттерди алардын кулк-мүнөзүнө жараша абдан туура тандап алган.

Кийинки муундар тарабынан жаңы куплеттер улам кошулуп келгендиктен элдик «Бекбекей» бирдиктүү сюжетке ээ эмес эле. А.Осмоновдо окуя композиция жагынан жыйынтыктуу, ойлор логикалык ырааттуулукта өнүктүрүлөт. Андан кийинки төрт сапта мына ушундай күндөрдө түн каракчыларынын жолун бөгөттөп мал көздөп жүргөн

ак ниет колхозчулардын ой сезими баяндалат.

Эмгек ырларынын дагы бир түрү «Оп майданын» негизинде 1944-жылы А.Осмоновдун «Темин ыры» пайда болду.

Ата Мекендик улуу согуш жылдарында бардык өнөр жай ишканалары согуштук талапка багышталып, айыл чарба машиналары жетишсиз болгондугу, эгин кол менен орулуп, ат, өгүздөр менен бастырылып, ошол эле унаалар менен даярдоо пункттарына жеткирилип тургандыгы белгилүү. Акын бул ырында лирикалык геройдун ой-сезими аркылуу согуштук учурдун ошол элесин даана сүрөттөө менен бирге иштеп жаткандарды коштоо, дем берүү максатын көздөгөн. Ошол үчүн ыр баштан аяк чакырык жана көтөрүнкү интонацияда.

*Айда темин, теминим,
Котор аттын кээ бирин.
Билгизбейли ушул жыл,
Машинанын кемдигин.*

Ошентип, акын кылымдардан бери ырдалып элдин сезиминен орун алган «Оп майданын» форма бөтөнчөлүктөрүн (ритм, рифма, строфа) пайдалануу менен массага учур талап кылган жаңы ой айтты.

Кыргыз фольклорунда эмгек ырлары менен чамалаш чыккан жанр-ырым ырлары. Адамдар алгачкы учурларда жаратылыштын сырларын жакшы түшүнбөгөндүктөн түрдүү ырым-жырымдарды иштөө менен аларга таасир кылууга аракеттенишкен. Бул ырлар али (сөздүн толук маанисиндеги) диндик түшүнүктөн таза. Мындагы негизги максат эле тилек кылуу.

Жаан тиричиликке эң керектүү нерсе. Эгиндин, чөптүн жакшы чыгышы, малдын семириши аны менен тыгыз байланыштуу. Мына ошондуктан, байыркы кишилер

жаандын көп жаап, түшүмдүн мол болушун тилеп, жаз болуп, биринчи жолу күн күркүрөгөндө көнөккө таш салып алып, күндүн күркүрөгөнүн туурап күлдүрөтүп, үйдү айлана чуркап:

*Дамбыр таш, дамбыр таш,
Жер жарылып чөп чык.
Дамбыр таш, дамбыр таш,
Желин айрылып сүт чык.*

деп, ырдашкан. А.Осмоновдун «Күн күркүрөө» деген ырында бул ырдын эки сабы толук келтирилет. Бирок, акында табийгаттан ырайым күтүүчүлүк сыяктуу мажес түшүнүк жок. Ал жөнөкөй гана жаандын көп жаап, элдин турмушу жакшы болушу жөнүндөгү ойду айтат.

*Күркүрө күнүм, күркүрө,
Күчтүү колхоз үстүнө.
Күркүрөгөн күчүнөн,
Жер жарылып чөп чыксын,
Желин жарып сүт чыксын.*

А.Осмоновдун «Тай күлүк», «Ай көрүү», «Кулой, кулой, торпогум», «Бүркүт таптоо», «Жамгыр ыры», «Кой төлдөтүү» сыяктуу чыгармалары элдик адабияттын ырым ырларынын форма өзгөчөлүктөрүнөн пайдалануу менен жазылган. Ырым ырларынын жаңы мазмундагы чыгармаларды жаратууга мынчалык ийкемдүү келиши анын мазмунунун тилек мүнөзүндө болушунда. Ал эми тилек – прогрессивдүү романтика, социалисттик реализмдин ажырагыс бир бөлүгү болуп эсептелет.

«Тай күлүк» – бала каз туруп басарга жакындап калган мезгилде анын күлүк тайдай болуп ылдамыраак жүгүрүп кетишин тилеп ырдалган ыр. Ал эми Осмонов биз угуп жүргөн эл оозундагы «Тай күлүк» деген ырга бир катар жаңы куплеттер кошумчалайт да маанилүү жыйынтыкка келет.

Лирикалык каарман алдыңкы катардагы советтик адамдардын өкүлү. Анын бардык тилеги кичинекей бөбөктүн окуп, эмгектенип келечекте родинасы үчүн зор пайдалуу гражданиндерден болуп чыгуусуна арналган. Азыр бир колуна май берип, бир колуна эт берип кадам жерге бастыра албай жүргөн бөбөктү жетиге келгенде «бир колуна кат берип, бир колуна кант берип, мектебине жиберип», он бешке чыкканда «бир колуна ат берип, бир колуна дан берип, кадырын билсин деп», кырманга салмакчы. Ал эми «он жетиден ашканда, окуп кумар жазганда, бир колуна ант берип, бир колуна даңк берип» учкучтукка жаздырмакчы. Акын оюнун кульминациялык чекитин бекеринен учкучтукка алып келип такап жаткан жери жок. Чындыгында учкучтук кандай романтикалуу! Ал татаал да, сыймыктуу да!

Ырым ырлары таптык коом мезгилинде да чыгарылып келгендиги айрым ырлардын мазмунунан ачык көрүнөт.

*Өткүн, өткүн, өтө жаа,
Кызыл сууну кече жаа.
Байдын үйүн талкала,
Биздин үйдү калкала.*

(Эл оозунан)

А.Осмонов мындай ырларды да жаңы чыгармачылык максаттар үчүн пайдаланган. «Жамгыр ыры» аттуу ырында анын тиричилик үчүн пайдасын элестүү баяндап келет да, акырында жогоруда келтирилген элдик куплетти жаңы мазмунда берет:

*Чегирткени чертип өт,
Таш баканы таптап өт.
Ударникти мактап өт,
Жалкоолорду каптап өт.*

Автордук идея жалаң эле адам образдары аркылуу ачылат десек,

албетте туура болбос эле. Чебер жазуучунун колунда андан тышкары да сандаган куралдар бар. Алардын бири табигат кубулуштары аркылуу түзүлгөн образ-пейзаж жана жандандыруу.

А.Осмонов айрым чыгармаларында элдик балдар ырларынын форма бөтөнчөлүктөрүн, ыкмаларын пайдаланат.

*- Эй, эй, каркыра, турна,
Кайдан келе жатасың?
- Алтын самай кыз алып,
Кыштан келе жатамын.
- Эй, эй, каркыра, турна,
Эми кайда барасың?
- Күмүш көңүл бала алып,
Күнөс жерге барамын.
- Эй, эй, каркыра, турна,
Күнөс жерде эмнең бар?
- Жакиши окуган байкем бар,
Таза жүргөн эжем бар.*

Бул куплеттер «аштык айдар уулу менен жибек созор кызын издеп, Жоо желимге бараткан» үркөр жөнүндөгү элдик ырды эске түшүрөт. Бирок көтөрүлгөн тема жаңы. Анда автор окуучуларды үлгүлүү жүрүш-туруш эрежелерине үйрөнүүгө чакырат. Балдар ырларындагы, жөө жомоктордогу диалогдордун үлгүлөрүн өздөштүрүү, элдик юмوردун өзгөчөлүктөрүн үйрөнүү гана аны «Жетим козу» деген эң сонун ырды жазууга алып келди. Андагы лирикалык каарман менен жетим козунун сүйлөшүүсү баштатан бери эле келе жаткан айбанат менен адамзаттын сүйлөшүү традициясына негизделет. Автор бул кичинекей ырында коомдук мүлккө беш колун тең салган жегичтерди жана аларды жоопко тартпаган келишкис кызматкерлердин бетин ачууга жетишет. Ырдагы козунун ордуна адам коюлса окуя анчалык курч чыкмак эмес. Ал эми жетим козунун образы чыгарманы

юмордук планга өткөрүп, өзгөчө тасирдүү кылат.

А.Осмоновдун жаңылмачтары өз башталмасын элдик адабияттан алат. Элдик адабияттын жакшынакай үлгүлөрү менен тааныш болбосо, ал, жаңылмачтардын жаңы варианттарын жарата да албайт эле.

*Көпкөк көгүчкөн,
Көгүлтүр көрккө көмүлгөн,
Көрдүңбү көйкөлүп көрүңгөн,
Көк түздүү көлдү өөп көбүргөн.*

А.Осмонов «Айрөк» деген чыгармасында элдик кордоо ырларынын балдар чөйрөсүндө жашап келген:

*Улуу тоонун боорунан,
Улар аткан мен атам.
Уул-кызын ыйлатып,
Үйдө жаткан сен атаң деп,*

Өзүнүн артыкчылыгын айтуу менен экинчи тараптын сезимин козгоого багытталган түрүн пайдаланып азыркы күндөгү эмгектен качкан жалкоо, шалаакы, али да болсо эски идеялардан толук таза-лана элек адамдарды сынга алат. Ал жалкоолордун кебетесин «жарыбаган», «кешиги жок» деген таамай эпитеттер менен мүнөздөйт. Мындагы бирден бир максат аларды арына келтирүү да, кайра тарбиялоо эле. Ошон үчүн ударниктерди үлгү кылып кармап отурат.

*Жакшы ударник, ак ниет,
Өңү жарык шат күлөт.
Жарыбаган жалкоону,
Ким кадырлап, ким сүйөт?
Ай, ай сен да кордоо сал,
Колдо жаткан көп өрдөк.
Айрөк!
Айрөк!*

«Калк мүлкүнө карышкырдай кол салгандарга» («Байка жигиттер») акын агитациянын чекесин да көрсөтпөйт. Жалкоо менен жегич эки башка тип. Ал муну туура тү-

шүнгөн да эки башка ыкма колдонгон. Жалкоону мыскылдоо, кемчилдигин көрсөтүү аркылуу сезимин козгоого аракеттенсе, жегичти сатиранын оту менен куйкалап, аң-сезимдүү советтик адамдарды аларга каршы күрөш жүргүзүүгө чакырат.

А.Осмонов ашык болгон жигиттин сүйгөнүнө жетүүнү самагандыгы айтылган «Бекенбиз» деген элдик ырдагы үндөштүктөрдү бузбастан туруп, айрым өзгөртүүлөр киргизген.

*Күдүргө чыккан жекенбиз,
Күлүктү минер бекенбиз.
Күлүк ат оозун чойдуруп,
Гүлүстөн сиздей сулууга.
Күйөөлөп барар бекенбиз.
(Эл оозунан)*

*Күздүктү такыр аяктап,
Күлүктү минер бекенбиз.
Күлүк ат оозун чойдуруп,
Күмүш медал Күкүшкө,
Күйөөлөп барар бекенбиз.*

Бул куплеттерден эки башка доордун адамдары ырдап жаткандыгын көрүү кыйын эмес. Ырдын:

*Планды такыр аяктап,
Легковой минер бекенбиз.
Легковой оозун чойдуруп,
Обкомдун өтмө желегин,
Алганы барар бекенбиз, -*

деген үчүнчү куплети жаңыдан кошулган. Акындын айтайын деген оюнун чордону да мына ушул жерде.

«АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ЭСТЕЛИГИ: – ТАЛАНТТАРГА ТААЗИМ». Автор: Ибраим Нуракун уулу, // Аалам алкагында: -1997- 6-дек. Көптөн күткөн тилек да иш жүзүнө ашып, Алыкулдун эстелигинин ачылыш аземи тууралуу жар салган сүйүнүч кабар айтылат. Акындын асыл поэзиясын сагынган жаштар анын элесин көрүү үчүн агылып келгендиги да кошумчаланат.

«АЛЫКУЛ СТАЛИНДИК СЫЙ-ЛЫКТЫ АЛАТ БЕЛЕ?» Автор: М.Тентимишев // *Эркин-Тоо*. – 1995, -21-март. – Макалада А.Осмонов каза болгондон бир жума өткөндөн кийин 1950-жылдын 19-декабрында А.Фадеевдин бир нече жолу жазган өтүнүч каттарынын негизинде Кыргызстан Жазуучулар союзунда чогулуш болуп, № 28-токтом кабыл алынгандыгы айтылат. Чогулушта акындын 1950-жылы Москвадан жарык көргөн «Мой дом» деген китеби ошол мезгилдин эң жогорку сыйлыгы – Сталиндик сыйлыкка бир добуштан көрсөтүлгөн. 1951-жылы февралда Сталиндик сыйлыкты ыйгаруу боюнча комитеттин 7 мүчөсү А.Осмоновдун «Мой дом» китебин жактап добуш берет, бирок жыйнак сыноодон өтпөй калган. Автор архивдик материалдар менен таанышып, добуш берүү протоколунда А.Осмоновдун чыгармачылыгын жогору баалаган, 70 автордун ичинен акынды бөлүп көрсөтүп, тосмолордун баарынан «өткөрүп» келген А.Фадеевдин колу жок экендигин, анын добуш берүүгө катышпай калганын айтып, «тарых барагы табышмак, таланттуу китептин баянтагдыры суроолуу...» дейт.

«АЛЫКУЛ: ТУУЛГАН АЙЫЛЫНА БАРГАНДАГЫ АЙРЫМ ОЙЛОР ЖАНА ДИЛДЕН ЧЫККАН СЫР»: Эскерүү. Автор: Б.Аракеев // *Ленинчил жаш*. – 1985. – 31-окт. Элибиздин маңдайына бүткөн классик акыныбыз Алыкулду жалпы журтчулугубузга кеңири дайын кылуу үчүн акындын өмүр жолу, чыгармалары жана ал жөнүндө изилдөөнү талап кылган маселелерди жыйноо максатында «Ленинчил жаштын» бетине «Алыкул Осмоновдун музейи» аттуу рубрика ачылган. Гезиттин атайын кабарчысы Б. Ара-

кеев редакциянын тапшырмасы боюнча акындын туулган айылына барып, жакын тууганы Болотбек Сыдыгалиев жана жээндери менен маек курган. Акын жөнүндө алгылыктуу фактыларды иликтеген.

Бирок, мында дале мурунку белгилүү фактылар кайталанган. Макалада автор бул иликтөө сапары жөнүндө баяндап келип, улуу чыгармачылыгы менен элинин кан-жанына сиңип калган акындар Пушкин, Лермонтов жана Есенин калың журтуна кандай белгилүү болсо, алардын чыгармалары гана эмес, ар бир баскан жолу, түнөгөн үйү жалпыга кандай малым болсо, залкар талант Алыкул жөнүндө дагы ошондой деңгээлге жете изилденсе, жалпыга кеңири белгилүү болсо деген ойду айткан.

«АЛЫКУЛ ТУУЛГАН ЖЕРДЕНМИН». Автор: Д.Юсупов // *Ленинчил жаш*, № 60. Автор тарабынан «Алыкулдун жердешимин», – деп чогуу туулуп өскөн айылы, ага арналып жазылган керемет ырлар жөнүндө сыймыктануу менен эскерилет. Ошол эле учурда акындын киндик кан тамган жериндеги эскилиги жеткен эстеликтин, музейдин ал-абалы сырттан келген ар бир кишинин зээнин кейиткен кейиштүү абалда экендигине басым жасалат.

«АЛЫКУЛ ҮЙ-БОРБОРУ» **КООМДУК БИРИКМЕСИ** – 2000-жылы түзүлгөн өкмөттүк эмес уюм. Ал 1994-жылы ачылган А.Осмонов атындагы республикалык коомдук фонддун негизинде кайра уюштурулган. Жетекчиси – белгилүү алыкуловед, Коомдук Айтматов академиясынын академиги, Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын лауреаты Памирбек Казыбаев.

Аталган коомдук бирикме ишмердүүлүк жүргүзө баштаган күнүнөн бери журт көзүнө түшкөн бир

катар уюштуруучулук жана иликтөөчүлүк иштердин демилгечиси болгондугу төмөндөгүдөй мезгил летописине катталган мисал-фактылардан да айкын көрүнөт:

2001-жыл – акындын Бишкектин Сокулук көчөсүндөгү үйүнүн капиталдык ремонттон өткөрүлүп, үй-музей катары ачылышы;

2003-жыл – Чүй боорундагы бийик чокулардын бирине Алыкулдун аты ыйгарылып, 4060 метрлик ал чокуга альпинисттер тарабынан эгемендүү өлкөнүн Туусу сайылып, акын талантын урматтагандардын символикалуу жүрүшүнүн уюштурулушу;

Алыкул Осмоновго XX кылымда кыргыз маданияты жана рухий кенчине кошкон зор салымы үчүн Кыргыз Республикасынын Президентинин Алтын медалынын ыйгарылышы;

Улуттук банктын башкармасынын төрагасы Улан Сарбановдун көмөгү менен «Алыкул» аттуу көркөм-түстүү буклеттин үч тилде чыгарылышы;

Ысык-Көлдөгү кемелердин бирине «Алыкул» деген ат берилиши;

Акындын 2005, 2010-жылдары белгиленген 90, 95 жылдыктарына байланышкан иш-чараларга жигердүү катышуусу;

Акын элесин жана чыгармачылык жолун чагылдырган ар кандай календарь-плакаттардын жыл сайын чыгарылып турушу;

2006-жыл – П.Казыбаевдин окурмандардын кеңири катмарына арналган «Мезгил жана Алыкул» аттуу адабий-документалдуу китебинин жарыкка чыгуусу;

2010-жыл – Ш.Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатыр» поэмасынын А.Осмоновдун котормосунда жетинчи жолу басылып чыгышы;

Акындын үй-музейинин башта белгисиз баалуу материалдар – китептер, сүрөттөр, каттар, ошондой эле ар түрдүү адамдар тарабынан тартууланган эстелик-белектер менен толукталышы;

Мектептер, жогорку жана орто окуу жайларында окуучу-студенттер менен акын-жазуучулардын катышуусунда өткөргөн кызыктуу адабий кечелер ж.б.

«Алыкул үй-борбору» – Улуу акын жашаган үй кыргыз эли үчүн кандай мааниге ээ болуп, ал жерде акын арбагын ыйык туткандардын күч-аракети менен кандай иштер жасалып жаткандыгын үй-музейге келип-кеткендер жазып калтырган пикирлер китебинин барактары да ырастайт.

АЛЫКУЛ ЧОКУСУ – Чүй боорундагы Ала-Арча капчыгайынын күн батыш тарабындагы акындын атына коюлган чоку. Ага 2002-жылдын 10-мартында альпинисттер В.Комиссаров, Ю.Башманов жана АКШнын Кыргызстандагы элчилигинин өкүлү Петер Экстрем ошондой атты ыйгарып берүүнүн урматына эгемендүү Кыргыз Республикасынын мамлекеттик Туусун алып көтөрүлүшкөн. Бийиктиги 4060 метр.

«АЛЫКУЛГА ГҮЛДЕСТЕ». Түзгөн **Ж.Тынымсейитова.** – Ф.: Кыргызстан, 1975 – Алыкул Осмоновдун 50 жылдыгына карата К.Кудайбергенов тарабынан түзүлүп 1965-жылы жарык көргөн «Акындын элеси» аттуу китептеги замандаштарынын, досторунун эскерүүлөрү кайрадан ушул жыйнактан орун алган. Китеп 1975-жылы Кыргызстан ЛКЖС БКнын катчысы Молдогазиев Бейшенин баш сөзү менен ачылып, китептин жарымына Т.Сыдыкбековдун, А.Токтому-

шевдин жана Т.Үмөталиевдин «Ойчул акын эле», С.Керимбаевдин «Курбумдун элеси», бала чагында көл жээгинен акынды көргөн И.Абдыразаковдун, акындын татаал тагдыры тууралуу Н.Удаловдун «Жалгыз калууга болбойт» Л.Лебедеванын («Эки өмүр»), ошондой эле А.Токомбаевдин, К.Кулиевдин аталган эскерүүлөрү-макалалары, экинчи бөлүгүнө Алыкулга арнап жазылган ырлар топтому жайгаштырылган. Ырлар Т.Шабданбаев, Н.Байтемиров, С.Эралиев, Б.Сарногоев, С.Жусуев, К.Артыкбаев, Ж.Садыков, А.Белеков, Э.Турсунов, К.Бобулов, Ж.Тынымсеитова, М.Буларкиева, О.Султанов жана башка акындардын ырлары, Т.Кожомбердиевдин «От өчпөгөн коломто» поэмасы жайгаштырылган.

«АЛЫКУЛГА ГҮЛДЕСТЕ» – акын, жазуучу Медетбек Сейталиевдин поэтикалык драмасы. А.Осмоновдун 75 жылдыгына карата К.Жантөшев атындагы Ысык-Көл драма театрында чоң ийгилик менен коюлган. Оюнду сахнага чыгарган режиссёр Орозбек Айдаров, Алыкулдун образын түзгөн артист Кыргызбай Осмонов Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгына татыктуу болушкан. Кийин – акындын 90 жылдыгында режиссёр О.Айдаров ушул эле спектаклди «Учур» телетеатрынын сахнасында жаңы көркөм табылгалар менен койгон. Алыкулду таланттуу жаш артист Чыңгыз Мамаев ойногон.

«АЛЫКУЛГА ТААЗИМ» Автор: Турусбектеги Жекшенбек Жакыпбек. – Б., 1995 – эки китептен турган публицистикалык очерк жанрындагы чыгарма автордук аталышта «Кыргыздын алп акыны Осмон уулу Алыкул тууралуу эки китептен турган даректүү баян» деп берилген.

Китеп «Акын – турмуш булбулу» (3-55-б), «Кайтпас күнгө калкып кете беремин, кайсы күнү тагдырыма кез келсе» (56-104-б.), «Кайткыс жолго кетермин, бирок билем, калган жерим сыйлап мейман этерин» (104-165-б.) бөлүмдөргө бөлүнүп, Алыкул Осмоновдун тагдырын ырлары аркылуу, турмушунда кезигип баарлашып жүргөн досторунун, жакшы санаалаш тааныштарынын изи менен иликтөө жүргүзүп, Фрунзе шаары, Чүй боору, Ысык-Көл кылаасында акынды көргөн-билгендердин эскерүүлөрүн талбай жыйнап ирээтке келтирип, ал маалыматтарды ырларындагы образдарга салыштырып талдап чыккан. Китепке Алыкулдун жарыяланып жүргөн жана ушул убакка чейин белгисиз фотосүрөттөрү, анын Чолпон-Атада байырлап, далай чыгармаларын жараткан үйдүн, Фрунзедеги менчик үйүнүн, музей, эстеликтеринин сүрөттөрү тиркелген.

Мындан сырткары Алыкулдай алп акындын ысмын урпактар үчүн тарыхта сактап калуу үчүн жасалган иш чаралар, алардан чыккан майнаптуу ийгиликтер, же онунан чыкпай жаткан кедерги көрүнүштөр туурасында кенири сөз болот. Акын туулган Чүй боорундагы айылдарда анын чыгармачылыгына арналган «Бир майрам» өткөрүлгөндүгү, сыйлыктар, байгелер белгиленгендиги жөнүндө, айылындагы орнотулган эстелигин коюу, айылдагы үй музейин уюштуруу иш чаралары боюнча кырдаалдар баяндалат.

«АЛЫКУЛДУ СҮЙГӨН КЫЗ» – акын, журналист, Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын лауреаты Жыпар Исабаеванын 2004-жылы «Бийиктик» басмасынан жарык көргөн китеби. Көркөм-документалдык стилде жазылган бул китепте ага

дейре анчалык айтылбай да, иликтенбей да келген маанилүү турмуштук факт – акындын бир нече ырына каарман болуп, ага ашыктык арзуусун сактаган 80 жаштагы Жамийла Сулайманованын жаш кезиндеги махабат баяны кызыктуу жана элестүү аңгемеленет.

«АЛЫКУЛДУ ТЕРЕҢ УРМАТТАГАН АДАМ». Автор: Т.Скорева // **Ленинчил жаш. 1986 – 15-март.** Кыргыз акыны Алыкул Осмоновдун жаркын талантына терең таазим этип, аны менен турмушта жана чыгармачылык иште үзөнгүлөш жүргөн замандаштарынын бири, маркум Алыкулдун өзүнүн терең урматтоосуна татыган журналист жана котормочу Е.Д. Орловская болгон. Ал согуш учурунда Харьковдон Фрунзеге келип, редакцияда иштеп жүргөн кезинде кыргыз акын-жазуучуларынын чыгармаларын орусча которууга активдүү катышкан. Ырдын муун өлчөмдөрүн, саптардагы уйкаштыктарды чебер сактап Алыкулдун көп ырларын орусча которгон. Макалада автор бул котормочунун кыргыз поэзиясын кылдат иликтөөгө алган баамчылдыгын белгилеп, аны которууда акын менен эриш-аркак иштешкен учурун баяндаган.

«АЛЫКУЛДУ ЭСКЕРИП». Автор: А.Токтомушев // **Ленинчи жаш. –1985. – 18-июль.** Макалада кыргыз эл акыны Абдырасул Токтомушев Алыкулдун жекече өмүрүнө байланыштуу алигиче тактала элек фактыларга кайрылып, ага тактоолорду кийирет. Алыкул Токмоктогу балдар үйүнө 1925-жылы Пишпектен которулуп келгенин далилдейт. Ошол мезгилден тартып Алыкул менен чогуу окуп, бирге иштеп, чыгармачылык байланышта болгонун, атактуу «Жолборс терисин кийген баа-

тырды» 1933-жылдан баштап эле которууга киришкенин эскерет.

«АЛЫКУЛДУН АДАБИЙ МУРАСЫНАН». Автор: Ш.Айтбаева // **Ала-Тоо, 1969, № 11, б. 115.** Макалада Алыкул Осмоновдун элдик бай мурастарды өз чыгармачылыгында чыгармачылык менен өздөштүрүп пайдалангандыгына токтолот. Алыкул Осмонов кыргыз поэзиясында көлөмдүү поэмаларды жарата билүүдө өзүнүн таланттуу акын экендигин көрсөтө алгандыгын белгилейт. Турмушту эпикалык планда көркөм ырдоодо, образ түзүүдө да, акын өзүнүн жекече өзгөчөлүктөргө ээ экендигине кайрылат. Ошондой эле акындын «Жеңишбек», «Ким болду экен?», «Өлүп тирилгендер» ж.б. чыгармалары жөнүндө да сөз кылат.

«АЛЫКУЛДУН АДАБИЯТТАГЫ ОРДУ ЖӨНҮНДӨ УЧКАЙ СӨЗ». Автор: Ж.Кадралиева. // **Эл агартуу. – 2001. – № 9-10. – Б. 38-43.** – Макалада А.Осмоновдун «Колхоз бакчасы» ырында айтылгандай акын экинчи өмүрүн – ырдагы өмүрүн жашап жатканы айтылат. Автор А.Осмоновдун чыгармаларына токтолуп, акын кыргыз поэзиясына терең мазмун, жаңы форма, оригиналдуулук алып келгенин белгилейт, анын кайталангыс талант экенини айтат. Азыркы мезгилде А.Осмоновдун ысымын түбөлүккө калтыруу максатында көрүлүп жаткан аракеттер улуу инсанды сыйлоонун айкын күбөсү дейт автор.

«АЛЫКУЛДУН АЙТКАНДАРЫ КЕЛҮҮДӨ». Авторлор: К.Ысманов, К.Осмонов // **Ленинчил жаш, 1979, 8-декабрь.** – Жаштык эргүү менен жазылган чакан макалада Алыкулдун айрыкча Фрунзе шаары, эмгекчилер жөнүндө жазылган ырларында, «Кудайга миң мертебе калп айтса да, ырына бир мертебе

калп айталбаган» көрөгөчтүк менен жазылган саптары турмуштук чындыкка айлангандыгы айтылат.

Авторлор ошондой эле, Алыкулга арналган эстеликтин өзү сүйүп өткөн шаарга, көлдүн боюна коюлса деген тилектерин билдиришет.

«АЛЫКУЛДУН АК БОЗ АТ». Автор: К.Асаналиев // К.Асаналиев. **Өрдөн өргө: Адабий сын макалалар. – Ф., 1977. – Б. 64–92; Дагы: Кыргызстан маданияты, – 1976. – 5-февр. – Б. 4–5,8.** Автор Алыкул Осмоновдун адамзат өмүрү, адамдын өлбөс чыгармачылыгы, Адам турмушу, Адам мезгилинин учу кыйырсыз түпсүздүгү жана чексиздиги жөнүндөгү терең философиялык ырларына ой жүгүртөт. Акындын өмүр жөнүндөгү ырларынын ичинен «Отуз жаш» аттуу ырын дүйнөлүк шедеврлер менен салыштырууга болот деген ойду айтат.

Токточу өмүр, токточу өмүр,

токтой тур.

Көзүң чуңкур, өңүң кансыз, сары сур.

Тил албассың, жоголо бер, кете бер

Сенден күчтүү, сенден өжөр бул учур.

Он беш жолу улам кайра туулуп,

Он беш жолу жашарбасам, карап тур.

«АЛЫКУЛДУН АЛА-ТОО». Автор: Д.Мусаева //Фрунзе шамы. - 1990, – 19-окт (250). А.Осмоновдун «Кыргыз тоолору» деген ырында Ала-Тоонун көркү, элеси жандуу таризде көз алдыбызда тартылып турарын, бул саптарды жаратуу үчүн Ала-Тоонун бүт кереметин туя билген өзгөчө бир туюм керектиги айтылат. Автор кыргыз тоолорунун көркү акындын көп түстүү поэзиясын толуктап да, байытып да турат дейт.

«АЛЫКУЛДУН АШЫГЛЫК КҮҮСҮ». Автор: С.Жигитов // Кыргызстан аялдары, 1982, №6, 1-б., 18-б. – Автор А.Осмоновдун поэзиясындагы арзуу темасына өз алдынча

кайрылып, негизинен акындын бул багыттагы ырларындагы эки маселенин тегерегинде сөз кылат. Биринчиси, акындын өзү чындап ашык болуп, жүрөгүндө сүйүү оту жанып турган учурунда, жарытып деле мыкты ыр жарата албагандыгын белгилесе, экинчиси жогорудагыдай сезимдерге туш болбогон учурда, аялзаты тууралуу «Аялга», «Дагы аял жөнүндө» ж.б. ырларында эң мыкты ырларды жаратып бергенге жетишип, акындын ырлары жеке адамдык сезимдерден гана куралбаган, тескерисинче түбөлүктүү асылдыктарга үн кошкон ырлар деп эсептейт.

«АЛЫКУЛДУН БАТПАС КҮНҮ»: Даректүү баян, эскерүүлөр, макалалар жана ырлар / Автор: Жекшен Жетиген. – Б.: Кыргызстан, – 2001. – 300 б. Кыргыз эл жазуучусу Кеңеш Жусупов баш сөз жазган.

Окурмандар чоң кызыгуу менен окуган китептеги өзгөчө көңүл бура турган таржымал – бул акындын сүйгөнү Айдай Жигиталиеванын тагдырына байланыштуу иликтөө. Автор анын бир эпизодун өзүнө мүнөздүү журналисттик дилгирлик жана ыйманга калп айтпас жооптуулук менен төмөндөгүдөй баяндайт:

«... Осмоналы кызы Айдай Сокулук аймагына караштуу Токбай айылынан. Азыр бул айылда акын ашык болгон кыз туурасында айтып бере тургандар жокко эсе. Бирок, баш калаабыз Бишкек шаарына кире бериштеги айылда Айдайдын сиңдиси Осмоналиева Жыпар эже жашайт. Баарынан кызыгы, аймагыбыздагы Кум-Арык айылындагы орто мектепти бир топ жылдар бою жетектеп келген, анын жаңы имаратынын курулушуна өз салымын кошкон, эл агартуу жаатында үзүрлүү эмгектенип, татыктуу эс алууга чыккан Жыпар эженин Алыкул

ашык болгон кыздын синдисе экенин убагында аңдабаган экенбиз.

Айдайдын алгачкы жана акыркы катында мындай деп жазылыптыр: «Алыкул, менин тагдырымды эне-атам мурда чечип койгон. Аларды кыя албайм, Кечир. Аман бол...»

Ошентип, эки жаштын аруу тилеги орундалбай калды. Айдайды ала качып кеткен Абдыш Самсалиев деген жигит экен. Бул жарык дүйнөдө бөлөк бирөөнүн насибине көз арткан, бактысына кол салган жан жарыш деле кетпейт, жакшылык деле көрбөйт көрүнөт...

1939-жылдын 11-ноябрында Айдай менен Абдыш уулдуу болушат. Атын Искендер коюшат. Билимдүү жаштар «Ажал ордуна» драмасынын башкы каарманына окшогон адам болсун деп, келечекке кең карап, таалайлуу тилек менен ушул ысымды ымыркайга ыйгарышканы чындык.

Айдай төрөттөн кийин оңоло албады. Барган сайын он гүлүнүн бир гүлү ачыла элек, толуп турган айдай сулуу келин соолуп баратты. Анын жарык маңдайына Жараткан өзү дал ушинтип жазып койгон белем, бир айдан кийин жарык дүйнө менен кош айтышып кете берди...

Алыкултаанууга орчундуу салым болуп кошулган аталган китеп акындын жердеши – белгилүү сүрөтчү, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер Аспек Бейшеевдин тарткан сүрөттөрү менен көркөмдөлгөн.

«АЛЫКУЛДУН БИРИНЧИ ӨМҮРҮ». Автор: С.Жигитов // Кыргызстан маданияты. – 1985. – 11-июль. – № 29. – Б. 2–3.

Макалада белгилүү адабиятчы С. Жигитов Алыкулдун жекече өмүрүнө байланыштуу библиографиялык маалыматтарга жана Алыкулду көргөн, билген аны менен бирге

окуган замандаштарынын айткандарына кайрылат, акындын туулган жылы такталса деген ойду айтат. 1946-жылы 21-июлда «Сов. Киргизия» гезитине «Алыкул Осмонов» деген ат менен жарыяланган дунган акыны Ясыр Шиваза менен балкар акыны Кайсын Кулиевдин макаласына токтолот.

Өздөрү мыкты акын болуп туруп К. Кулиев жана Я. Шиваза Осмоновдун жаңы ырлары менен поэмаларынан нукура поэзиянын жышаандарын көргөн, турмуштун ысык илебин туйган, жаңыча көркөм ойлордун таасын тамгасын байкаган, кеселман акындын кажыбас кайратына, мээнеткечтигине, чынчылдыгына маашырлангандыгын жазган.

Экинчи макаласында акындын чыгармачылыгына жана «Махабат», «Менин жерим – ырдын жери» аттуу жыйнактарына карата айтылган сын пикирлерге талдоо жүргүзүлгөн.

«АЛЫКУЛДУН БУЮМДАРЫ АЗЫР ДА БАР»: (Эжеси Мариянын үйүндө сакталган айрым буюмдары жөнүндө). Автор: А.Токоев // Ленинчил жаш. – 1987, – 22-январь. (204) Макалада Алыкул Осмоновдун жалгыз бир тууган эжеси Осмонова Мария Чүй районундагы Кегети совхозунун № 2-фермасында Арпа-Тектир айылында жашап, 80ге жакындаганда каза болгондугу айтылат. Мариянын жолдошу Көгөнбаев Черик А.Осмоновду Токмоктогу балдар үйүнөн издеп таап, 1942-жылга чейин эжесиникине келип-кетип жүрүп, кийин ар кандай себептер болсо керек, катышпай калышат. А.Осмонов каза болор жылы Кара-Балтадагы ФЗОдо окуп жүргөн арпа-тектирлик Черикбаев Коенбай деген балага жолугуп, эжесине адресин берип жиберет. Мариянын баласы Ашырбек

менен автор дарек боюнча келгенде А.Осмонов Койсарыга бара турганын айтат. Ошондон бир жума өтпөй акын каза болот. Автор Мария апа менен Болотбектин энеси Сырга экөө соттошуп, эжесине «Победасы», үй эмеректери, ал эми Сыргага үйү жана калем акысы тийгендигин айтат.

«АЛЫКУЛДУН ЖАРЫЯЛАНА ЭЛЕК ЫРЛАРЫ». Автор: Б.Мырзагаева // Кыргызстан маданияты. - 2002, - № 6. - Б. 7. (304). Макалада ошол кездеги учурдун талабы, адабият жөнүндөгү түшүнүк да түздөн-түз эле бийлик менен саясатка көз каранды болгондугун айтып, ушундай кырдаалдардын натыйжасынан улам А.Осмоновдун айрым чыгармалары учурунда жарык көрбөгөнү айтылат. Ошондой ырларын автор болжол менен мындайча бөлүштүрөт: а) жаралган мезгилинде жарыялоого мүмкүн болбогон; б) саясий жактан кынтык табыла тургандай мазмун, темада жазылган; в) көркөмдүк жактан автордун купулуна анча толбой калган чыгармалар. Жарыялана элек ырларынан «Чын жолдош», «Замана» 1990-жылы жарык көргөн жыйнагына кирген. Бирок Улуттук илимдер академиясынын Колжазмалар фондусунда акындын «Эр балык», «Музыка», «Жакшылык менен жамандык», «Жети-Өгүз» (макалада жазылган жери, жылы, инв. № көрсөтүлгөн) деген ырлары алигиче жарык көрө элек. Автор жогорудагы ырларын талдай келип, «Өзүнүн чыгармачылыгына болгон катуу талап, изденүү түйшүгүнөн майтарылбаган мүнөз-эрк акындын өнөрканасынын кылым ачкыч купуя сыры катары көрүнүп, анын колжазмаларынын кун жеткис баалуулугун арттырып турат» - деп жыйынтыктайт.

«АЛЫКУЛДУН ЖАШЫЛ АРАЛЫ». Автор: М.Тентимишев // Эркин-Тоо. - 1993. - 19-март. - Б. 3. - Автор Ташкентте жашап жаткан Зейнеп апа менен жолугушуп, сөзгө тартат. Өз элинен, жеринен алыс жүрүп, кусалыкка баткан Зейнеп апа мындайча эскерет:

Түшүнөн чочуп ойгонгон Зейнеп апа далайга эсин жыя албай керебет үстүндө отуруп, ойго батат. Радиодон Моцарттын дүйнөдөн кайткандыгынын жүз токсон беш жылдыгына арналган анын чыгармаларынан түзүлгөн концерти апанын дүйнөсүнө бүлүк түшүрдү. Аны Алыкул да сүйчү. Моцарт да Алыкул сыяктуу 35 жашында декабрдын баш ченинде жерге коюлат. Моцарттын өмүрлүк жары да алганын сүйгөн эмес... Аялы Констанца күйөөсүнүн сөөгүн узатып коюуга да чаркы келбептир. Өзү А.Осмоновдун өлүмү тууралуу 1951-жылы угуп, көп жылдан кийин акындын көрүстөнүн издеп барганын эстейт.

«АЛЫКУЛДУН ЖЕҢИШКАНЫ». Автор: З.Осмонов // Ленинчил жаш. - 1990, - 24-март. (251) Автор бул макаланы жазууга К.Мамбеталиев атындагы мектептин китепканачысы Курманбаева Жеңишкан себепчи болгонун айтат. Анткени, Жеңишкан өзү Чолпон-Аталык, А.Осмонов Чолпон-Атада дарыланып жүргөндө дал ушул Жеңишкандын атасы Курманбай карыянын үйүндө көп жүрчү экен. Жеңишкан: «Алыкулдун «Жеңишкандын атасы» деген ыры бар. Жеңишканы - мен, Курманбай - атам. Бул тууралуу маалыматтар К.Жусуповдун «Ыр сабындагы өмүр» деген китебинде эң туура эскертилиптир» - дейт. Жеңишкан атасынын жыгач кармап, устачылык, табыпчылык жөндөмүнөн улам айылдыктар атасын жакшы адам деп Алыкулга жолуктурганын

айтып бергенде атактуу акындын өзүн көрүп калган кандай бактылуу адам деп суктанганын жашырбайт автор.

«АЛЫКУЛДУН ЖЫЛДЫЗЫ».

Автор: Н.Байтемиров //Чүй баяны. -1995. -1-нояб. – № 76. – Б. 12. – Макалада А.Осмоновдун кош жылдызы, бири-акындын өмүрү, экинчиси -поэзиясы экендиги айтылат. Акын кичинекей кезинде атасынын Касым деген досу асмандагы мин сандаган жылдыздардын ичинен бирөөнү атайлап көргөзүп:

Таанып ал, тээтетиги сеники уулум

Карачы жаңылыгын, сулуулугун.

Билип жүр, сен батканда кошо батат, Сөзү ушул, биздин дагы мурункунун, – деген экен. Карыя айткандай Алыкул дүйнөдөн кеткенде жылдызы өчтүбү, жанып турабы, ким билет. Бирок, экинчи жылдызы – поэзиясы жаркырап жанып тургандыгын айтат автор. Макалада акынды айыкпас илдет чалып, кыйналып жүргөндө наристеси чарчап, аялы кетип калганда да акын өзүнөн өзү кайрат алып, дем алып, болгон күч-кубатын чыгармачылыгына арнап, элине өлбөс мурас калтырып кеткендиги, автордун А.Осмоновдун өмүр жолун камтыган «Алыкулга эстелик» деген поэма жазып, аны Волобуева орусчага которгону айтылат.

«АЛЫКУЛДУН КАЗЫНАСЫ»:

[А. Осмоновдун архивиндеги дептеринен. Даярдаган К. Жусупов]// Кыргызстан маданияты. -1975. – 2-окт. – Б. 10. Акын өмүр бою калемин, дептерин колунан түшүрбөй, ага асыл ойлорун, үмүттөрүн, табылгаларын, ыр саптарын жана акылмандардын осуяттарын жазып эскерип жүргөн. Анын күндөлүк дептери аркылуу акындын эл журтка болгон ак сүйүүсүн, эмгекчилдигин, турмушка жана поэзияга мамиле-

син, талап-максатын, көз карашын жана жеке мүнөзүн түшүнүүгө болот.

«АЛЫКУЛДУН КАЗЫНАСЫ»:

// **А.Осмоновдун архивдеги дептеринен. Даярдаган К.Жусупов // Кыргызстан маданияты, 1975, 2-октябрь, 10-б. –** Жазуучу К.Жусупов КРУИАнын кол жазмалар фондунда сакталып турган А.Осмоновдун өздүк архивине жазып калтырган материалдардан алып, акындын өз колу менен ага асыл ойлорун, акылмандардын осуяттарынан жазып жүргөндөрүнөн айрым сөздөрдү гезетага жарыялаган.

«АЛЫКУЛДУН КӨЛДҮ КАРАП ТОЛКУП ТУРГАН ЭЛЕСИН КӨРСӨК...» М.Тентимишев // Кыргыз Туусу. – 2003, – 11-14-апр. – Б. 5.

Автор кыргыз эл жазуучусу К.Жусуповдун «Бир сабындагы өмүрүндөгү»: «Алыкулдун көл боюндагы эстелиги постаментсиз эле жердин өзүнөн көтөрүлүп, ыр дүйнөсүндө толкуган алп акын топурак кечип тургандай табигый түр менен жасалса, айлана-сындагы көл, тоолорго жарашкан бир сонун жандуулук пайда болор эле» – деген сөзүнөн кийин касиеттүү Жер-Эненин улуулугу жөнүндө ойлорго чөмүлүп, иликтөөгө алат. К.Жусупов бул сыяктуу эстеликти Армениядан, Генуядан көрүп жактырып, таасирленип, акындын эстелигин көл боюнан көрүүнү элестетет. Көрсө, жазуучу болжолдогон эстелик коюлчу жердин орду да – Чолпон-Ата, А.Осмонов 1946-жылдан баштап өмүрүнүн соңуна чейин ден соолугуна байланыштуу келип жашаган азыркы балдардын кургак учук диспансеринин жанындагы «белгилүү» дөбө – шаардын кире бериш чени экен. Эстелик ошол дөңсөөнүн үстүнө, Бишкектен бараткан адамга сол тарабынан ачылгандай болуп, жаркып тийген күнгө, чалкып жаткан көлгө, шаңкайып кө-

рүнгөн Тескей тоолоруна бет маңдайлаштырылып орнотулса деген көптөн берки эңсеп жүргөн оюн айтат.

«АЛЫКУЛДУН КҮЙГӨНҮ» – Акындын ырына жазылган А.Малдыбаевдин музыкалык чыгармасы. Өзүнүн аткаруусунда радионун фондуна кабыл алынган. «Томление Алыкула» деген которулушта А.Малдыбаевдин Москвадан жарык көргөн ноталар жыйнагына киргизилген.

«АЛЫКУЛДУН МУРАСЫ». Автор: К.Өмүрзаков // Ала-Тоо, 1985, №7, 128–131-б.б. – К.Өмүрзаковдун «Алыкулдун мурасы» аттуу макаласы, // караныз: Өмүрзаков К. – // Советтик Кыргызстан, 1985, 19-июлунда «Акындын экинчи өмүрү» аттуу макаласындагы оюн андан ары толуктап, акындын өмүрүнүн акыркы жылдарында жазган чыгармаларына айрыкча Ысык-Көл темасына арналган ырларына токтолуп, С.Эралиев, Б.Сарногоев, Н.Байтемиров ж.б. акындар акынга ырдан гүлдесте коюшкандыгын акындын чыгармачылыгына карата болгон сыйурмат деп билет.

«АЛЫКУЛДУН ПОЭЗИЯСЫНА АР КЫЛ ОЙЛОР». Автор: Т.Байтикова. // Ысык-Көл уни-нин Жарчысы. – 2002. – № 6. – Б. 70-75. - Макалада А.Осмоновдун чыгармачылыгына арналган Ш.Үмөталиевдин, Б.Алымовдун, Т.Мусамбетовдун М.Алыбаевдин, К.Жусуповдун эмгектери талдоого алынып, сынчы-адабиятчылардын ар кандай ой-толгоолору, берген баалары туурасында сөз козголуп, автордун аларга карата жеке пикири айтылган. Автор акындын айрым чыгармаларынын кандай шартта жазылгандыгы, кандай чыгармачылык негизге таянгандыгы, эмне түрткү болгондугу тууралуу сөз кылат. Бүгүнкү күндө А.Осмоновдун ырларын «көл тол-

кундары жээкке сүрмөк турсун, тескерисинче улам тереңдикке алып жөнөп, ал эми алар туурасында сын макалалар, илимий эмгектер жазылып, жарык көрүп жатышы улуу эмгектин бир эмес, мин ирет кайра-кайра жаңырып гүлдөп жатканынан кабар берет» – дейт автор.

«АЛЫКУЛДУН ТААЛИМИ». Автор: Э.Медербеков. // Ала-Тоо. – 1990. – № 5. – Б. –27–29. – Поэмада автор «Жолборс терисин жамынган баатыр» дастанын колдон түшүрбөй жаттап, кийин ким жазганын, ким которгонун билгенде экөөнү тең урматтап, башын иет. Экөө тең махабаттын баркын билип, сүйүүдөн жабыр тартып, тонуп-күйгөн акындардын даанышманы экени айтылат. Акын Шотага ат мингизип, ак калпак, тон кийгизип кыргыз айылын аралатса, Пушкин, Шекспир менен сырдашып, жолдош болуп, алптардын мурастарын өздөштүрүп, өзү да алп катары өмүр сүргөнү, Осмоновдун өмүр, өлүм жөнүндөгү ойлору кызыктыргандыгы айтылат. Автор бир жолу карылыктан, оорудан көр оозунан кайра келип, ошондо тирүүлүктүн баркын билип, кайра баштан Алыкулду окуп, саатын да текке кетирбей, оорусуна карабай эмгектенген акындын көзү ачык экен дейт. Калк эскерер бир чоң эмгек калтыруу турмушта өлбөстүктүн дабасы экенин, акын өмүр бою дегдеп кеткендей кеч болсо да Алыкулчул агымга кошулсам деген оюн билдирет.

«АЛЫКУЛДУН ТОЮНАН КИЙИНКИ ОЙЛОР». Автор: П.Казыбаев. // Саясий трибуна. – 1991. – № 4. – Б. 64-72. – Макалада А.Осмоновдун 75 жылдык мааракесинин айланасындагы айрым ойлор камтылган. Макаланын «Жаңы лауреаттар» деген бөлүгүндө мааракеге карата белгиленген иш чаралар

жана жаш акындардын «Алыкулдун Ак боз ат» фестивалы уюшулуп, анын жаны лауреаттары аталгандыгы айтылат. Кийинки макалада филармониянын чоң залында салтанаттуу кечеде Кыргызстан Компартиясынын БКнын секретары М.Ш.Шеримкуловдун, Кыргыз ССРинин эл акыны С.Эралиевдин, К.Жусуповдун, С.Жусуевдин, Ж.Садыковдун жана союздук (мурдагы) республикалардан келген меймандардын кыргыз элинин чыгаан уулу А.Осмонов жөнүндө айткан сөздөрү жарык көргөн. Ал эми акыркы макалада А.Осмоновдун ырларын англис тилине которгон Уолтер Мэйддин чыгармачылыгы, анын акындын чыгармачылыгына карата пикирин чагылдыруу менен автор мааракедеги айрым кемчиликтердин орун алышы бир топ иштерге бөгөт болгонун айтат.

«АЛЫКУЛДУН ЫР ТАЛАА-СЫН АРАЛАП...» Автор: **Б.Мырзатаева.** // *Мурас.* – 1993. – № 1-2. – Б. 22-25. – Бул макалада автордун «Кол жазманын сыры», «Ырдын жаралышы (текстологиялык аспект), «Акындын унутулган чыгармалары» деген чакан 3 макаласы бириктирилген. Биринчи макалада окумуштуулар Ш.Үмөталиевдин «Алыкул Осмонов», А.Садыковдун «А.Осмоновдун поэзиясындагы традиция жана новатордук», К.Кырбашевдин «А.Осмоновдун поэзиясынын тили», К.Жусуповдун «Ыр сабындагы өмүр» аттуу эмгектери жөнүндө, А.Осмоновдун кол жазмасы, ага өзүнүн өзгөчө мамилеси, чыгармаларынын кайра басылышы жана архиви жөнүндө айтылса, кийинки макаласында акындын мурда эч бир жыйнагына кирбеген, 1990-жылы чыккан «Махабат» аттуу китебине алгач жарыяланган «Чын

жолдош», «Замана» деген ырларын түп нускасы менен салыштырат. Ал эми үчүнчү макалада жогоруда аталган ырлардын буга чейинки акындын жыйнактарына эмне себептен киргизилбей калганын чечмелөө менен А.Осмоновдун кол жазмаларында «Эр балык», «Музыка», «Жакшылык менен жамандык», «Эки өзбек менен бир кыргыз», «Бирөөнүн бир уулуна» (инв. номерлери көрсөтүлгөн) деген ырлары кездешери айтылат.

«АЛЫКУЛДУН ЭСТЕЛИГИН БЕКЕР ЖАСАП БЕРЕМИН!». Автор: **М.Тентимишов.** – Атактуу скульптор Садыков Т.: «Акындын эстелигинин 3 эскизин жасап, эл тандоосуна коюу керек. Алардын татыктуусу тандалган соң гана эстеликти колодон жасоо ишине киришем» деп өз убадасын берет. Мындай залкар акындын эстелигин жасоо скульптор үчүн сыймык экендигин, болгону керектеле турган материалдарды табууга, уюштуруу жумуштарын бүткөрүүгө жардам берүүсүн өтүнөт.

АЛЫКУЛДУН ЭТИКАЛЫК КӨЗ КАРАШЫ – Алыкулдун чыгармачылыгы этикалык идеялар жана айтымдарга өтө бай. Анын «Курдаштык», «Сөзүм», «Сугатчы», «Кытмырга», «Кызылча казган келинчек», «Атама осуят», «Не жаман», «Кызыл өрүк», «Эмгегин», «Маяр», «Жумушчу», «Жер албагыр», «Кетменим», «Чоң Чүй каналы» аттуу ырлары менен поэмаларында адамдын жүрүм-турумуна байланыштуу ойлор кенен берилген.

Адамдардын жашоо-турмушунун бардык чөйрөсүн камтыган, бүтүндөй эле моралдык нормаларды жалпылаган «жамандык» жана «жакшылык» түшүнүктөрү моралдык баа берүүнүн туюнтулушунун

кыйла жалпы формасын элестетет. Ушул жобого таянып, Алыкулдун адеп-ахлактык-этикалык көз караштарынын негизинде адамдарды «жакшы адам» жана «жаман адам» деп бөлүнүүсү жатканын ачык көрөбүз. Бул табигый көрүнүш, анткени, «жаман адам» жана «жакшы адам» деген түшүнүк этиканын адеп-ахлактуу (ыймандуу) жана адеп-ахлаксыз (ыймансыз) деген түшүнүктөрү менен тендештирилет. Акындын көз карашында жакшылык жамандыктан, боорукердик кемчилдиктен так бөлүнүп турат. Мына ушуларды аралаштырып жиберүү адамдардын адеп-ахлактык жактан бузулуусуна, коомдун деградациялануусуна алып келет. Жакшылык бааланбаган жана жамандык жазаланбаган коом бакубат боло албайт:

*Жакшынын жакшы жагын бөлө билгин,
Жамандын жакшы жагын көрө билгин.
Эр жигит бекер келип, бекер кетпейт,
Таштаба экен го деп бири – миңдин.*

Алыкулдун этикалык көз караштарынын ичинен «адилеттүүлүк», «боорукердик», «бакыт», «достук», «милдет», «ар намыс» өндүү түшүнүктөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот. Ал адамдын адеп-ахлактык жетилүүсүн ушулардан көргөн. Бирок, акындын пикирине ылайык жүрүм-турумдагы жакшы сапаттар эмгектин негизинде жаралат.

Алыкулдун пикирине ылайык адам жакшы сапаттарды курчап турган чөйрөнүн таасири менен жана практикалык иш-аракет процессинде алат. Эмгек адамзат жашоосунун эң зарыл, олуттуу компонентти болуп саналат. Адамзат жашоосунун баалуулугу жана мааниси адамдарга пайда алып келген эмгектен көрүнөт. Эмгек – коомдун жашоо турмушунун негизи, жашоонун

субстанционалдык башталмасы. Анын универсалдуулугу таланттуу, жөндөмдүү, акылдуу, жароокер, сезимтал адамды жаратуучу күчкө ээ экенинен көрүнөт. Эмгекти жашоонун маңызы катары түшүнгөн адам гана өзүнүн иш аракетин, ошондой эле коомдук эмгекти жогорку баалуулук катары кабылдайт. Эмгек – бул адамдардын керектөөсү, адамдын жашоосу үчүн зарыл шарт эле эмес, адеп-ахлактык жана рухий жактан толук жетилүүнү камсыз кыла турган фактор болуп да саналат. Жагымдуу шарттар түзүлгөн жерде эмгек адамга жагымдуу сезим жаратып, рахатка бөлөйт. Ал дүйнөдөгү бардык жакшы нерселердин, бардык эле кубанычтардын булагы:

Дүйнөдө не жаман?

Баарынан жаман, эң жаман:

Жалкоолук кылып колхоздон -

Чыгып калган сен жаман.

Эгин төкмөк өзүнчө бир салтанат,

Эмгек менен көтөрүлмөк биздин даңк.

Берген белек дөөлөтүнөн кемибей,

Кайра айылга байлык болуп таралат.

Алыкулдун чыгармаларында адамдын кадыр баркы жана дөөлөт – наркы анын ийгиликке умтулуусунда. Айкөл адам адилеттүүлүктүн мыйзамдарына жараша иш кылат, анткени мына ошонун өзү жыргалчылык. Ошол себептүү ал кошумча кадыр-баркты күтпөйт жана жамандык иштерди жасоого батынбайт, себеби бул анын табиятына жат көрүнүш. Адилеттүүлүк – бул жогорку баалуулук. Максатсыз жана мазмунсуз жашоону акын адеп-ахлаксыз катары карайт. Кандайдыр бир максатка багытталган жашоо – бул эң эле мазмундуу, бакубат жашоо. Эгер адам кандайдыр бир максатка умтулбаса, анда эч кандай жашоо ма-

нызы болбосо, бул учурда ал – адеп-ахлаксыз адам.

Алыкул адамдардын жүрүм-турумундагы жакшы изги сапаттар тууралуу да ой жүгүрткөн, аларга сын көз менен карап, катуу сынга алган. Коомдогу кезиккен тескери моралдык көрүнүштөрдөн жаштардын алыс болуусун каалаган:

*Ар адамга нээти жат,
Кесиби ууру, сөзү ушак,
Бузуку, адам кишини,
Көптү билген карылар:
«Жер албайт», деп сөз кылат.*

* * *

*Кытмырдын ичи кырк кабат,
Кыркы тең бирдей кырк жамак.
Кытыраган ташы бар,
Кыйын болсо бир табак.*

Алыкулдун ойлорундагы негизги өзгөчөлүк болуп, адам жашоосундагы гумандуу жана эң мыкты нерселерди бекемдөөгө болгон аракет эсептелет. Анын адеп-ахлактык – этикалык көз карашы негизинен жөнөкөй, эмгекчи, адилет адамдардын аракеттерин жана кызыкчылыктарын туюнткан.

АЛЫМБЕКОВ Надырбек (1944) – Кыргыз эл акыны. А.Осмоновдун жаркын элесин эскерүүгө арналган иш-чараларга үзбөй катышып, анын мурастарын урпактарга жеткирүүгө ак дилдүү күйөрмандыгын көрсөткөн акындын 1997-жылы жазылып, 2002-жылы чыккан «Бири кем дүйнө» деген китебине кирген «Акын Алыкулга» деген ыры:

*... Ченелүү өмүр сүрдүң жолу кескин,
Чекеңден сылабаптыр долу мезгил.
Көшөрүп ай-жылдызга жетпесең да,
Көктөгү ак булутту чолуп өттүң.*

*Күлүк көп Азиз хандын аттарындай,
Тулпар жок Толубай чал таптагыдай.
Мезгилдин чоң сынынан өттүң окшойт,
Болбосо сен ким элең мактагыдай.*

*Чынар көп бир өзөндүн бактарындай,
Асты таш тоонун жука катмарындай.
Миң жылдык чынар дагы омкорулат,
Мезгилдин бороонунан сакта, Кудай!*

*Тагдырың тар кылса да турмушунду,
Тааптыр өчпөй турган жылдызыңды.
Бар кылсын оомал-төкмөл ушул дүйнө,
Ырыңды, ырга зирек кыргызыңды.*

АЛЫМОВ БЕКТУРСУН (Бек) (25.08, 1930, Чүй обл., Панфилов р-ну, Чорголу айылы. – 28.10.1998, Бишкек) – педагогика илимд. доктору (1994), КРнын эмг. сиң. мугалими (1983). Акындын чыгармаларын орто мектептерде окутуунун ыкмалары иштелип чыккан. А.Осмоновдун окуу программасындагы «Плотник», «Маляр», «ФЗОдогу иниме», «Буудай сапыруу», «Ата Журтум», «Айылыма», «Фрунзе», «Ата Журт», «Кыргыз тоолору», «Адамзат», «Грунъя Савельевнага», «Отуз жаш», «Россия», «Өзүмдү өзүм», «Мен өтпөдүм», «Менин күнүм», «Мен эмнеден уялам», «Мен кыргыздын акыны», «Бөбөккө», «Шота Руставелиге», «Пушкинге» ж.б. ырларын, «Толубай сынчы», «Женишбек», «Майдын түнү», «Ким болду экен?», «Махабат», «Эшиккандын тереги» поэмаларын окутуу боюнча сунуштары өткөн кылымдын 80-жылдарынан бери эле адабият мугалимдери тарабынан кеңири колдонулуп келүүдө. Б.Алымов акындын чыгармаларын талдоонун чоң чебери болгон жана көпчүлүк ырларын жатка билген, бул жагынан ал окуучулардын жана студенттердин көптөгөн муунунун эсинде залкар методист-педагог катары сакталып калды.

«АМАНСЫҢБЫ, АЛЫКУЛ?!»
Автор. Д.Юсупов. // Кыргыз Туусу. - 2004, -13-15-апр. – № 25. – Б. 19;

16-19-апр. - № 26. - Б.4. (310) Макалада журналист Д.Юсупов А.Осмоновдун туулган айылы Каптал-Арыкта курулуп жаткан музейине коюу үчүн магнитофондун тасмасына Зейнеп Талибованын эскерүүсүн жазып келгени айтылат. Зейнеп апа А.Осмонов менен алгач жолукканын, өз алдынча түтүн булаткан бактылуу да, кайгылуу да күндөрүн эскерет. Ошол кезде акындын «Жолборс терисин кийген баатырды» которуп жүргөнүн, М.Элебаевге кыргыздын Горькийи деп баа бергенин, Ж.Бөкөнбаевдин ырларын мактаганын айтат. Кийин бөлөк элде, бөтөн жерде жүргөндө А.Осмоновдун дүйнөдөн кайтканын укканын минтип эскерет: «Эч кимге билгизбей көз жаштап алдым. Ал кезде мен Ташкенттеги театралдык институттун кыргыз тобуна кыргыз совет адабиятынан сабак өтүп жүргөм. Студенттерге Алыкул жөнүндө сабак өтүү мен үчүн азап эле. Теманы баштаарда эле көзүмдө жашым даяр. Өзүмдү кармап албайм, карегимден жаш куюлат да турат. Акыры иш алмашууга аргасыз болдум». Автор Зейнеп апанын арабыздан кетип, «Мүмкүн тиги дүйнөдө Алыкулу менен жолугушуп, «Амансынбы, Алыкул?!» – деп кусалуу учурашкандыр» – деп жыйынтыктайт макаласын.

АМЕРИКА – «Адилдиктин кушу» ырында кездешкен өлкө аты. *Мен билем кайда экенин сонун жайда, Ал эмес Америка, Европада. Жасалган акак таштан бир күмбөз бар, Эң күчтүү, эң сулуу шаар Москвада. Мына ошол күмбөздөгү тынч уктаган Укмуштуу улуу адамдын оң колунда.*

АМЕРИКА – Батыш жарым шаардагы материк. Акындын адилеттикти «издеген» лирикалык толгонуусунда ырдалат.

«Мен билем кайда экенин, сонун жайда. Ал эмес Америка, Европада».

АНЖИЯН – Фергана өрөөнүндөгү чоң шаарлардын бири. Акындын «Жолдо» деген ырында аты аталат.

АНЕКДОТ – күлкүлүү окуялар туурасындагы кыска аңгеме. Анекдоттун негизги өзгөчөлүгү – ал курч, таамай сөздөрдөн куралып, окуя чукул өнүктүрүлүп, шакабалуу күтүүсүз жыйынтык менен аяктайт. Элдик оозеки чыгармачылыкта анекдоттук окуялардын көпчүлүккө кенири белгилүү атайын каармандары болгон. Мис., кыргыздарда Апенди, Алдар көсөө, тарыхый адамдар Жоошбай, Куйручуктун ысымдарына байланыштуу анекдоттор кенири тараган. Профессионал акын, жазуучулардын чыгармачылыгында элдик анекдоттук сюжет, мотивдерге кайрылып, кайрадан иштеп чыккан учурлар кездешет. Маселен, А.Осмоновдун элдик анекдотторду ыр түрүнө айлантып жазган «Алдар», «Ууру» аттуу чыгармалары бар.

*«Алдар» деди, көсөөгө бир жай адам,
«Сага алдаткан эси жок кандай наадан?
Кыйын болсоң алдачы кана мени,
Элди алдаган алдоонду көрсөт маган».
«Аттиң! – деди Көсөкөң анда аган, -
Менин алдар баштыгым үйдө калган».
«Андай болсо алып кел баштыгыңды»
Минген атын Көсөөгө бере салган.
Алдар атка шап ыргып минип алган,
Алдар деген аттын неси жалган?
«Алдайт деген, тууганым ушул болот,»
Деп атына камчы уруп кетип калган.*

АННА НИКИТОВНА – «Менин энем» поэмасында кездешкен ысым: *Шол замат бир мезгилди болжогондой, Баланын тагдыр жолун колдогондой, Жарк этип эки «мырза» кирип келди, Тартинсиз сөздөрү бар орой, орой.*

*Энежан, жаздык капты ала коюп,
Ичине тууну салды, чама болбой...*

Али ал! Никитовна Анна деди:

Ийилип узун немец басып торой.

«АНТ БЕРИШТИК ӨМҮР БАЙЛАП КӨП ЖЫЛГА»: (Акын А.Осмоновдун аялы Зейнеп эженин эскерүүсү). Автор: М.Тентимишев // Ленинчил жаш. – 1988, – 12-нояб. (214). Зейнеп апа А.Осмоновду атап кимдир бирөөнүн келерин күткөн экен. Ал автор менен болгон маегинде жаштык кезин эскерет. 1934-1937-жылдары Фрунзенин педтехникумунда окуп, аны бүткөн соң, Москвада окуп жүргөндө 1939-жылы Декадага кыргыз акын-жазуучулары менен барган А.Осмонов менен жакындан таанышып, үч жыл бою кездешип, сүйлөшүп жүрүп баш кошушат. Жаны үйлөнүп, Т.Сыдыкбеков менен бир үйдө жашашып, жаш үй-бүлөгө Ж.Турусбековдун, Ж.Бөкөнбаевдин, М.Элебаевдин, Т.Үмөталиевдин үй-бүлөлөрүнүн кылган камкордуктарын, пейил-тилектерин эч качан унутпасын айтып, ошол күндөрдүн бирин эскерет: «Согуш чыкканы Алыкул ыр жазбай калды. Ушундай чоң иштен каласынбы, жаз, көпчүлүккө кошул десем, жактырбай бир карап алып: «Мен согушту кийинчерээк жазам, азыр болбойт» – деп койду. Көрсө, башка нерсеге алагды болуп жүргөн турбайбы, кургур. Бир күнү чын сырын айтты. «Согушка албай жатышат, Жоомарт, Жусуп, Мукайдан калып жашагым да келбейт», -дейт. Алыкул бул үчөөнү мына ушундай жакшы көрө турган».

Ал эми жашоосунун бурулушуна Зейнеп апа акындын эжесинин айгак болгонун айтып, эки тарапты тең күнөөлөйт: «Күнөө жаштыгыбызда, анын оор мүнөзү, менин жеңил ойлуулугумда, анан көктүгүбүздө. Майда-бараттан урушсак, биринчи кечирим суроого эч кимибиз

даабайбыз». Кызы Жыпардын чарчап калышы бардык кубанычы менен бактысын алып кеткенин, ушундан тартып экөөнүн ортосуна бирөөлөрдүн сөз тараткандарына акындын чыдай албай калганын айтып: «Эч ким биздин тагдырыбыз боло албайт! Эгер анын өмүрү кайгылуу аяктап, эрте үзүлсө, мен калган күнүмдү Алыкулдун эстелигине татыктуу болгудай жашоого умтулам, жиберген каталыгымды актоого арнаймын!» – Зейнеп апанын эскермесинин акыры ушинтип аяктайт.

АНТОЛОГИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ КИРГИЗСКОЙ ССР // Москва: Педагогика. 1988. – С. 368. Түз.: А.И.Акулова, А.С.Садыков, М.Р.Балтабаев. – «Педагогика» басмасынан СССРдин бардык республикаларына арналып чыгарылган «Антология педагогической мысли народов СССР» деген аталыштагы китептер түрмөгүнүн Кыргыз ССРине арналган тому. «К читателям» деген баш сөзүн Ч.Айтматов жазган. А.Осмоновго арналган бөлүмдүн автору адабиятчы А.Садыков. А.Садыковдун кыска макаласынан соң акындын мектеп окуучуларына жана мугалимдерге арналган «Жеңишбек» (үзүндү), «Карабек», «Грунья Савельевнага», «Эне тили», «Мугалим», «Биринчи сентябрь», «Бак тигели» деген жети чыгармасы орусча которулуп берилген.

«АНЫ АЛЫКУЛ ДЕП АТАШКАН». Автор: М.Тентимишев. – Б., 2002. - 126 б. – кесиби боюнча журналист М.Тентимишев Алыкул Осмоновдун поэзиясына таазим эткен адабият адамы катары акындын чыгармачылыгына, өмүр тагдырына анын чыгармалары аркылуу көз таштап, өз чыгармасын «Өлбөстүктүн отуз беш ирмеми» деген ырааттуулуктун принцибинде түзүп чык-

кан. Автор акындын отузбеш ырындагы саптарды ар бир макаласына тема коюп, өз алдынча талдоо жүргүзүп ой жүгүртүү аркылуу инсандык тагдыры менен ырларынын ортосундагы маани-мазмундук логиканын поэтикалык ишараттагы издерин тапкысы келген.

«АРБАК АЛДЫНДАГЫ КАРЫЗ». Автор: Т.Азимов // Кыргыз Туусу. – 1995, -5-дек. Макалада сынчы Шаршенбек Үмөталиевдин акындын мүрзөсүнүн башына койдурган эстеликтен башка ушул мезгилге чейин бир да эстеликтин коюлбай келиши, ал эмес Т.Садыковдун «Эл кутуна» да А.Осмоновдун кошулбай калышы, акындын 80 жылдыгына карата Чолпон-Атада эстелигин тургузуу да ишке ашпай калганы тууралуу айтылат.

«АРДАК БЕЛГИСИ» ОРДЕНИ – А.Осмоновго СССР Жогорку советинин Президиумунун Председатели М.И.Калинин 1939-жылдын 31-январында кол койгон Указ менен берилген мамлекеттик сыйлык. Ордендин номери 6877. Ошондо ушул эле Указ менен көп улуттуу совет адабиятынан: И.Абашидзе, А.Толстой, А.Барто, А.Гайдар, Л.Кассиль өндүү ондогон чыгаан акын-жазуучулар биринчи жолу мамлекеттик деңгээлде ар кандай сыйлыктарга татыктуу болушуп, ал эми кыргыз адабиятынан: Алымкул Үсөнбаев Эмгек Кызыл Туу ордени, Калык Акиев, Жусуп Турусбеков, Алыкул – үчөө «Ардак Белгиси» ордени менен сыйланышкан.

Акындын өздүк архивинде СССР Жазуучулар союзунун ошол кездеги секретары А.Фадеевдин аны «Ардак Белгиси» орденине татыктуу болушу менен чын жүрөктөн куттуктаган жана ал сыйлыгын салтанаттуу кырдаалда алуу үчүн Москвага

келип кетүүгө чакырган телеграммасы сакталып калган. «Литературная газетанын» 1939-жылдын 19-февралындагы санында Москвага келген ордендүү кыргыз акын-жазуучулары: Калык, Алымкул, Жусуп жана Алыкулдун орус жана башка элдердин жазуучулары менен катар туруп түшкөн сүрөтү басылган. Демек, мындан аталган Указ менен берилген сыйлыктар аларга ошонун алды жагында тапшырылган болуу керек деп бүтүм чыгарууга болот. Ушул эле гезит бетинде: 17-февралда кыргыз акын-жазуучуларынын москвалыктар менен чыгармачылык жолугушуусу өтүп, ага Калык Акиев, Саякбай Каралаев, Алымкул Үсөнбаев, Жусуп Турусбеков, Абдрасул Токтомушев, Темиркул Үмөталиев, Ясыр Шиваза, Төлөн Шамшиев, Кубанычбек Маликов, Атай Огомбаев ж.б. катышып, бир топторунун ырларын орус акындары которуп окушуп, ал эми ооруп калган (!) Алыкул Осмоновдун ырларын Арсений Тарковский окуп бергени айтылган.

Акындын өздүк архивинен ошондой эле кийин тарых илимдеринин доктору, профессор болгон жакын курбусу Сүйүн Керимбаевдин жогорку сыйлыкка байланыштуу ага Ленинграддан жазган, датасы көрсөтүлбөгөн катын жолуктурабыз. Ал каттын мазмуну мындай (стили өзгөртүлбөдү):

«Алыкул!

Нечен күндөн бери күттүрдүң. Газеталардын баарын карап чыктым: мен силерди азыр сыйлайт экен деп жүргөм. Бүгүн кубанычка батырдың. Сенин кубанычың чын эле биз үчүн да кубаныч болду. Очень жаль – биздин телеграмманын тарыхы жанагыдай болуп бүтүптүр.

Силердин сый алышыңар – это гордость всей киргизской интелли-

генции, гордость всего киргизского народа. Сенин сыйланганың кроме всего этого и наша гордость. Булар сени шыктандырышы керек, дагы чоң, дагы күчтүү чыгармаларды түзүү сенин алдында турган милдет. Алыкул, позицияңды, менимче, өзгөртпөй: лириканы күчөтө бер! Пускай сенин сүйүктүү адамдарың Гейне, Байрон, Пушкин, Лермонтов болсун!

Шота сени көпкө үйрөткөндүр. Бул жагынан, Алыкул, СССРдеги тандалган котормочулар катарына кошулдун. Это уже подтверждено!

Жить и творить! Думать о культуре в прошлом самого отсталого народа – ваш девиз, Алыкул!

Сага кат жазып отуруп, бардык балалык жыргалдар эске түшүп кетти. Как не сравнимо, особенно теперь наш «За мир!» – «Дүйнө үчүн!»

Черт побори! Какую ерунду мы вздумали!

Алыкул, я не поэт, но мое сердце поэтическое! Биздин кылыктар мен үчүн өзүнчө бир поэма!

Алыкул, крепко-крепко жмем твои руки!

Живи, учись и твори!!!

Сүйүн».

АРНОО, арноо ырлары – жеке бирөөгө же окуяга арналган чыгарма. Кыргыз адабиятынын тарыхында А. мүнөзүндөгү чыгармалар арбын кездешет. Токтогулдун «Бүркүтчү Мамыр жөнүндө», «Айчеке балбан жөнүндө», А. Токомбаевдин «Таланттын жылдызы» (Пушкинге), А.Осмоновдун «Шота Руставелиге», «Грунья Савелевнага», «Пушкинге», «Покрышкинге» ж.б. ырлары бар.

АРПА – «Айчүрөктүн Ак шумкар», «Коргон-Ташты жайладык» ырларында кездешет.

Сай-сайларда бээ байлап,

Миңден жылкы айдадык.

Конуш тандап Арпадан

Коргон-Ташты жайладык.

АРПА – Тенир-Тоодогу айтылуу кенен жайлоо. Жайлоодогу турмуш, түнкү короо кайтаруу мүшкүл иштерди сүрөттөп, Арпа жайлоосуна акын атайын ыр арнаган.

«Аңгыча короо дыр этет,

Уктаган кыздар чур этет,

Иттери үргөн тарапка

Кур дүрмөт мылтык дүң этет».

«АРПА ЖАЙЛООСУНДА БИР ТҮН» (10/XI. 1946. Чолпон-Ата) – биринчи жолу А.Осмоновдун 1964-жылы жарык көргөн үч томдук чыгармалар жыйнагынын (академиялык басылыш) I томуна киргизилген.

Күркүрөп аккан өзөн сай,

Күр жайлоо чалкыйт малга бай.

Чырмаштын кара тоосунун

Бир күнкү түнү ушундай, –

деген жыйынтык менен бүткөрүлүп, 1946-жылы Чолпон-Атада жазылган бул ырда акындын Арпа жайлоосунда жүргөндөгү бир түндүк таасирлери сүрөттөлөт. Мемиреген түн табият жана мал-жан көрүнүштөрү менен коштолот да, анын тынчтыгын бузуп, койлорго кол салган карышкырдын айынан келип чыккан түйшөлүүлөр ырдын мазмунун түзөт. Мындай көрүнүштөр алыскы жайлоодо мал баккан адамдар үчүн көнүмүш нерсе экендиги, дегеле мындай турмуш-тиричиликтин өзүндө да кыргыз адамдары үчүн таңгаларлык эчтеке жоктугу кыйытылып, жашоонун агым-нугу ушундай деген маани берилет. Үр салттуу 7-8 муун өлчөмүндө жазылган.

«АРПА ЭЛЕСТЕРИ» – акындын чөнтөк дептери. Алыкул 1946-жылдын 13-июнунда Жазуучулар союзунун катчысы Я.Шивазанын колу коюлган командировкалык баракча менен Ат-Башыга аттанат. Чек ара

зонасы болгондуктан, комендатурадан 27-июнда лейтенант А.Султанов кол койгон кагазды алат. Ал эми 7-июлда чек ара күзөтүнүн начальниги Арпа өрөөнүнүн көрсөтүлгөн пункттарында 1946-жылдын 5-сентябрына чейин болуусуна уруксат берген. Мына ушул кагазга: «Арпа өрөөнүнө өтүүгө мүмкүн», – деп кол коюлганына караганда, Алыкул өзү самаган жерлердин баарында болгон көрүнөт.

«Арпа элестеринде», көптөгөн жазуулар менен катар эле, төмөндөгүдөй конкреттүү фактылык баяндоолор орун алган: «Орозбеков Ысак, «Пограничник» колхозу, Кара-Куюн селосу, кой фермасынын башчысы, Качыбеков Ракман, 65 жаш, 37-жылдан бери койчу, 200 койдон 271 баш төл алды. Чыгашасы жок. Курмангазиев Кадыркул, 330 эчки, тууганы 253, эгизи 83, 125 процент, 56 улак алат. Тойматов Орозалы, 86 эчкиден 50 эгиз. Молдошев Шамен, 261 кой, 81 эгиз болуп, 327 козу алат. Уй фермасы Конобаев Барпы, бардыгы 566 уй, музоо 117 (аман), кошумча акы алат. Ажыбеков Аманнаалы 40 уйду аман төлдөткөн. Малчылар тезек жагышат. Суу жагы начар. (Калмактардын коосу жатат, кыргыздардын колу тийбеген). Колхозчуларда бак-шак жок».

«Арпа элестеринде» камтылган турмуштук мисалдар менен өзгөчө таасирлердин негизинде акындын «Ат-Башы», «Ракмандын илими», «Илбирс уя», «Ат-Башынын чымчыгы», «Бешбармак», «Арпа жайлоосундагы бир түн», «Коргон-Ташты жайладык» ж.б. ырлары жаралган.

«АРТИЛЛЕРИСТТЕРДИН МАРШЫ» (15/XI. 1946. Чолпон-Ата) – «Менин жерим – ырдын жери» жыйнагына басылган (1947). Ыр Улуу

Ата Мекендик жана 2-дүйнөлүк согуш аяктагандан кийин жалпы элдин тынчтыкта жашоого болгон умтулуу, тилегин чагылдырат. Акын мындай идеяны берүү үчүн ошол кездеги кыйраткыч согуштун символу болгон артиллерияны сүрөттөө предмети кылып алат.

Күрсө-күрсө күңүрөгөн үнү бар,

Күркүрөгөн күзгү түндөй үнү бар.

Күчкө келсе күжүм кылып тоолорду,

Кара жерди топтой ойнор түрү бар, – деген артиллериянын талкалап-кыйратуучу ушундай күчү эми тынчтыгы менен элди, жер жүзүн таң калтырса деген ой бул чыгарманын негизги лейтмотивин түзөт. 11 муун менен жазылган ырдын ар бир куплетинен кийин ага «марш» формасын тартуулаган 4-5 муундуу кайырма берилген. Улуу согушта жеңишке ээ болгон совет элинин тынчтык маанайын даназалоо ошол кездеги көркөм адабияттын (поэзиянын) негизги социалдык тапшырмаларынын бири болгон. А.Осмонов бул ыры менен мына ушул «тапшырмага» үн кошуп, аны белгилүү денгээлде жеткиликтүү аткарган десек болот.

АРТЫКБАЕВ Качкынбай (1934-2009) – Алыкултаанууга чоң эмгек сиңирген көрүнүктүү сынчы-адабиятчы, акын, Кыргыз эл жазуучусу, филология илимдеринин доктору, профессор. Сүйүктүү акынынын өмүрү жана чыгармачылыгы жөнүндө изилдөөлөрүн Кыргыз мамлекеттик университетинин филология факультетинин студенти кезинде эле баштап, андай көңүлү тартылган темадан өмүр бою кол үзбөй, басма сөз бетинде көптөгөн макалаларды жарыялап, педагогдук ишмердүүлүгүндө да окуткан студент, аспиранттарына Алыкулдун кандай күйөрманы экенин айкын таанытып келди. 1964-жылы А.Осмоновдун үч

томдук чыгармалар жыйнагын чыгарууга жигердүү катышып, редакциялык коллеганын мүчөсү катары ал басылманын 1-2-томдорун редакторлогон.

«Ленинчил жаш» гезитинин 1989-жылдын 28-ноябрындагы санына жарыяланган «Акындын мурасына чакыруу» аттуу макаласында өзү Устатым деп санаган залкар таланттын ырларына алгач кантип кездешип, кандайча анын канаттуу поэзиясы багынткан бийиктиктерди иликтөөгө ышкыбоз болуп калганы жөнүндө сыр ачкан.

«АРТЫНДА АТЫНДЫ АЙТАР...» Автор: П.Казыбаев // **Эркин-Тоо. (Свобод. горы) -1995, -27-март. - Б. 8. (297)** Макалада бул дүйнөдөн мезгилсиз кайтканына он жылдан ашса да «Аттин» дедирте атпай журтунун эсинде сакталып келаткан Т.Кожомбердиевдин чыгармалары кыргыздын ыр дүйнөсүндөгү аппак жел кайыктай элестелгендиги айтылат. Автор акындын балдар жөнүндө, махабат, жаратылыш, ата-эне тууралуу ойлору омоктуу да, обондуу экенин айтып, бир кезде А.Осмоновдун: Мукай, Жусуп, Жоомартымдын орду аңгырап бош турат десе, азыр Турар, Жолон агалардын ак дил беренелери мезгилсиз төгүлбөй калганы рухий дүйнөбүздүн кемтигиндей туюлат дейт.

«АРЧА» – М.Ю.Лермантовдун «Сосна» деген ырынын эркин котормосу. Бул котормо биринчи жолу «Ленинчил жаш» газетасында 1939-жыл, 24-сентябрдагы санында жарыяланган. Экинчи жолу «Кызыл Кыргызстан» газетасы 1939-жыл, 15-октябрдагы санына басылат. Мында акыркы басылышын алдык.

«АРЫБА, «АКБОЗ АТ!» Автор: Б.Таштаналиев // **Ленинчил жаш. –**

1990, – 24-май. (254) А.Осмоновдун 75 жылдык мааракесине карата уюштурулган «Алыкулдун Акбоз ат» поэзия фестивалы толугу менен акыр-аягына чейин иштелип чыкпагандай таасир калтыргандыгы, фестивалдын лауреаттары калыс аныкталбай калганы кейиштүү сөз айтууга мажбурлап турганына токтолот. Ошондой болсо да поэзия майрамында эсте каларлык иш чаралар болгонун, бул өндүү поэзия фестивалдары, кечелер, жыйын-семинарлар ырааттуу өткөрүлүп турса деген каалоо айтылат.

«АРЫК СУУСУ» (6/VII. 1949. Чолпон-Ата) – «Ата-Журт» ырлар жыйнагына басылган. Мурдагы жыйнактарына киргизилбеген 7–8 муундуу бул ырында акын жашоо-тириликтин бир учурунда баамына урунган бир көрүнүштү – кээде гана аккан арык суусунун вазийпасын, анын адамга жагымдуу таасирин сүрөттөйт. Баамчыл, сезимтал адам табияттын кадыресе көнүмүш көрүнүштөрүнөн да жагымдуу таасир ала турганына акындын ушул ыры далил болот. Ыр беш куплеттен турат. Ырдагы мындай жөнөкөй ой-туюмдун өзү да жөнөкөй маанайда берилген. Акын арык суусуна карапайым эмгек адамынын көзү менен карайт да, анын түйшүк гана эмес, ырахат тартуулачу касиетин да бөлүп көрсөтөт.

«АРЫШ КЕРЕТ АЛЫКУЛДУН АК БОЗУ». // **Эркин-Тоо. (Свобод. горы) -1995, -27-март. - Б. 8. (276)** Макалада Кыргыз Өкмөтү 1995-жылы 27-июлда кабыл алган № 317-чечими менен А.Осмоновдун 80 жылдыгын өткөрүү боюнча уюштуруу комитетин түзгөн. А.Осмоновдун чыгармачылыгы боюнча илимий жана окурмандар конференциясы, жолугушуулар, жаш

талапкерлер кароосу, концерт жана театр, кино программалары, китеп көргөзмөлөрүн уюштуруу болжолдо-нууда.

АСАНАЛИЕВ Кеңешбек (1928-2007) – СССР Жазуучулар Союзунун мүчөсү (1956), Кыргыз Эл жазуучусу (2004), адабият илимпозу, филология илимдеринин доктору (1990), профессор (2005), Кыргыз Республикасынын илимине эмгек сиңирген ишмер, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер. Адабиятчы «Алыкулдун ак боз ат» (1976)көлөмдүү макаласында, «Бийлик жана Осмонов» (1997)макаласында А.Осмоновдун чыгармачылыгын илимий өңүттөн кенири изилдөөгө алат. К.Укаев менен бирдикте А.Осмоновдун 2 томдук чыгармалар жыйнагын түзгөн.

АСАНКЕЛДИ – «Өлүп тирилгендер» поэмасында кездешкен ысым.
*Таштабай бабалардын жол – жобосун,
Келиндин кери кетпей иши оңолсун,
Иниси Жумадилдин Асанкелди,
Эскиче жеңесине күйөө болсун»...*
Дешти да бата кылды этке тоюп:
«Жоготкон жок жоголбой орду

толсун» ...

АСАНКУЛ – «Коштошуу» деген ырында кездешкен ысым.

*Чымыр өсүп, кубат алып заводдон,
Көркү чыгып, өңү өзгөрүп оңолгон,
Кетти Асанкул, эл коргоонун милдети
Жигиттиктин ак милдети болгон соң.*

АСАНОВА – «Ким болду экен» поэмасында кездешкен ысым.

Окуйт да: «Кайыңды айлы, ...«Көк-Бел»
колхоз...

Шумдук ай, бул кандайча колхозу

окишош?..

Айлы да... менин айлым... району да...

Бакыттын болгонубу мага жолдош?...

Бул кайсы Асанова?.. аты Сонун?..

Атыр жыт жоолугундай аты да кооз?..

АСМАТ – «Шота Руставелиге»

деген ырында кездешкен ысым.

*Баягы кара үңкүрдө күткөн АсмаТ,
Батмажан виного мас, күлгөн шат-шат...
Айтылды өз түрүндөй Фридон дос,
Не сулуу, айлуу түндөр күмүштөй ак...*

«АССАЛОМУ АЛЕЙКУМ, АКЫН!» Автор: Д.Юсупов // Кыргыз Туусу. – 2003, -1-7-май. – Б. 7. Макалада автор А.Осмоновду дайыма орустун атактуу акыны Николай Рубцовго салыштырарын айтат. Алардын чыгармалары да, өмүрү да окшош. Экөө тең өтө кыска өмүрүндө поэзия майданына жаңылык алып келген жалындуу ыр саптарын жаратып, өлбөс-өчпөс из калтырып кетишти. Автор С.Куняевдин «Ассалоому алейкум, акын!» деген эскерүүсүндө Н.Рубцовду эскерүү жана Вологда тараптагы Тотьма шаарына жакалаш жайгашкан дарыянын жанына акындын эстелигинин ачылышы баяндалгандыгын, дегеле адабий жаатынан алганда орус элинин жакшынакай салтынан айланса болорун айтып, катуу таасирленип, Кайыңдыга көчүп барып, Панфилов райондук гезитинин алдында А.Осмонов атындагы адабий ийрим уюштуруп, Каптал-Арыктагы орто мектепте поэзия кечесин өткөрүп, акындын айылына музейинин курулушу тууралуу чечим чыгарууга жана граниттен белинен өйдө эстелигин жасатууга каражат бөлдүргөнүнө жетишип, Ташкентке барып, Зейнеп эжеден кошумча экспонаттарды музейге алып келгенин айтат.

АССОНАНС (фр. *assonance* – үндөштүк, уйкаштык) – уйкаштыкта же улам кийинки сөздөрдө үндүү тыбыштардын кайра-кайра кайталанышына негизделген стилистикалык ыкма. Мындай кайталоо, же үндүүлөрдүн үндөштүгү ырдын башында же бүтүндөй ыр жолдорунда болушу мүмкүн. А. элдик ырларда көп

кездешет (мис., Агарып аткан таң бекен, Агарган таңдай жан бекен. Асмандап учкан каздайым, Ак жайык жаткан саздайым). Мисалдардан көрүнүп тургандай, «а» тыбышынын кайра кайра кайталанышы А. түзүп, поэтикалык речтин жагымдуулугун, уккулуктуулугун арттырууда.

*«Тоого тоолор курамалап, курашып,
Узун тартып, уламалап, улашып,
Алда кайдан кебез тартып келаткан
Кербенчинин төөлөрүндөй чубашып».*

(«Кыргыз тоолору»).

«АТ-БАШЫ» (5/XI. 1946. Чолпон-Ата) – 1946-жылдын аяк ченинде жазылып, «Менин жерим – ырдын жери» жыйнагында жарык көргөн (1947). Ат-Башы жергесинин кооздугун, абасы менен суусунун тазалыгын, мал-жанга берекелүүлүгүн сүрөттөй келип, акын анда бак-шактын аздыгына көңүл бурат да, «жаш муунга, өспүрүмгө атайлап, бардык жерге бак тиккиле көйкөлтө» деген чакырык таштайт. Ат-Башы жергесинен адам алган ырахатка бак-шак кошулса, ал көйкөлүп көз жоосун алып турса болбойт беле деген акындын өкүнүчтүү тилеги окурмандын да жүрөгүнөн түнөк табат.

*Эрөөн кылба, бак тиккиле дегенди,
Баркын байкап, бак кадырын билели.
Кыргыз жери ырдын гана жери эмес,
Эгин, малдын, кендин, бактын жерлери.*

Адам аракет, мээнет кылса, кудай берген жерибиздин көркү менен байлыгы андан ары арта берер эле деген асыл ойго сугарылган бул ырдын көркөмдүүлүгү, жугумдуулугу да кайдыгер калтырбайт. Бирок ырдагы насаатчыл тенденция анын жогорку даражадагы поэтикалык туундуга айлануусуна тоскоол болуп турганын да танууга болбойт.

АТ-БАШЫ – Нарын районундагы район, дарыя. Акын бул аймактын малдын жери экенин, эт менен

кымызы мол экенин, бийик тоо арасында мектептер курулуп, элдин турмушу өзгөргөнүн ырдайт. «Ат-Башы», «Ат-Башынын чымчыгы» ырларында кездешет.

*«Дайрасындай көңүлү тунук Ат-Башы,
Адам кенчи, малдын жери бул өзөн,
Көзгө жылуу ой-талаасы, тоо башы».*

«АТ-БАШЫНЫН ЧЫМЧЫГЫ» (5/XI. 1946. Чолпон-Ата) – «Ата-Журт» жыйнагына басылган, акындын мурдагы жыйнактарына кирбеген ырларынын бири. Чыгарма лирикалык каарман (акын) менен чымчыктын ортосундагы диалог формасында уюштурулуп, утурумдук турмуштук көрүнүштөн каймана маанидеги бүтүм чыгарылат. Акындын суроолоруна чымчык жооп бериши мүмкүн эмес, ошондуктан анын «чырлыйт, чырлыйт, чыйт, чыйт» деген үндөрүнөн жоопторду акын өзү табат да, кыргыз турмушундагы дамамат эт жеп, кымыз иче берүүнүн тажатмалыгын айткысы келет. Бир бүтпөй калгандай таасир берип, кадыресе көрүнүштөн акын күтүлбөгөн маани табууга аракет кылганы менен өз оюн толук жыйынтыктуу бир формага келтирбей койгон сыяктанат.

«АТА ЖУРТ» 24.X.1948-жылы жазылган үч түрмөк ыр.

Алыкулдун бул белгилүү чыгармасы эчак элдик ырга айланып кеткен. Бул ырдын көркөмдүк-эстетикалык бийик наркы менен байланыштуу. Бирда ар бир атуулда патриоттук сезимди козгой турган, Ата Мекенге болгон чексиз сүйүү даңазаланат. Анда жалган пафос, «сүйөм», «күйөм» деген ураан сөздөр жок. Бирок, ырдын ар бир сабында, ар бир сөзүндө терең маани, табигыйлуулук жатат. Анда коюлган ар бир чекит, үтүр, илеп белги да идеялык-эстетикалык жүк көтөрүп, көп чекитте да мааниси чоң поэтика-

лык ой камтылган. Мисалы; «Кыш да катуу, бороон улуп, кар уруп...», «Түндөр жаман кырсык салып кетпесин» деген саптарда ошол мезгилдеги коомдук турмуш менен адабият жана искусствонун башына түшкөн оор коомдук-саясий кырдаал сүрөттөлөт. Анткени, ыр жазылган учурда өлкөнүн маданий турмушу катуу саясий кысымга кабылып, 1946-жылы ВКП(б)БКнын «Звезда», «Ленинград» журналдары жана драмалык театрлардын репертуарлары жөнүндөгү» токтомдорунан кийин өлкөнүн маданий турмушунун бардык катмарынан идеялык каталарды издөө тенденциясы кайрадан күч алган болчу. Улуттук интеллигенциянын журт ишенген каймактарын калпыш жок кылууга багытталган ушундай оор мезгил ырда каймана маанисинде сиңирилген. Ата Журт менен эл туш болгон кыйын учур жуурулушуп, «Жазда башка жел тийбесин абайла» деп, аны оору сыр-коо жана кырсыктан калкалоого даяр турган лирикалык каармандын кайраткер мүнөзү ырдан көрүнүп турат. Поэтикалык шарттуулуктун мүмкүнчүлүктөрүн чебер пайдалана билген акын Ата Журттун жандандырылган образын жаратып, ага эң кымбат, эң ыйык жакынындай кайрылууга мүмкүнчүлүк, шарт түзө алган. Мындай мезгилдик факторду алып салганда деле ыр Ата Мекенин чексиз сүйгөн ар бир атуулдун анын бүгүнкүсү менен эртеңкисине тынчсыздаган, оорчулуктарын көтөрүүгө дайым даяр турган нукура патриоттук сезимдерин чагылдырууга толук жарамдуу болуп чыгат. Аны мекенчил патриоттордун гимни десек да жарашат.

«АТА ЖУРТ» – Акындын сөзүнө жазылган эстрада ырчысы Ш.Өтөбаевдин чыгармасы. Азыркы заман-

дын техникалык жетишкендиктерин пайдалануу менен чыгарманы аранжировкалаган Э.Кадырбаев. Чыгарма Ш. Өтөбаевдин өзүнүн аткаруусунда радионун фондусуна кабыл алынган.

*Жазда башка... жел тийбесин, абайла,
Көпкө турбас мобул турган сур булут.
Бүт дартыңды өз мойнума алайын,
Сен ооруба мен ооруйун, Ата Журт!*

АТА-ЖУРТ – адамдын туулуп – өскөн жери. Бул түшүнүктүн философиялык маани мазмуну терең.

Ата Журтун сүйбөгөн адам жок. Бирок, аны айта билиш, туюндуруш – бул өзүнчө өнөр, искусство. Азыркы кыргыз окурманы «Ата Журт» дегенде Алыкулду эстейт. Акындын «Ата Журт» деген ырын билбеген билимдүү кыргыз жок. Жол кыйын, кыш суук, түн карангы, жаз башкача, мен «жол карайын», из чалайын, токтой тургун деп келип, «Бүт дартыңды өз мойнума алайын, Сен ооруба, мен ооруюн, Ата Журт» – дейт акын. Мындан артык ата – журтка болгон сүйүүнү кантип айтыш мүмкүн? Опурталдуу аба ырайы – бул табият кубулушу эмес, мында «37–38 – жылдардын», Ата мекендик согуштун ызгаары, азап-тозогу туюлат. Алыкулдун «Ата Журту» – бул акын туулуп-өскөн айыл же аймак эмес. «Ата Журтум» деп аталган дагы бир ырында ал «Ата журтум, тууган элим, Мекеним» деп, кеңири ой жүгүртөт. «Бешик ырында» адам баласынын бешиги «ай менен күндүн ортосунда» экенин белгилейт. Көптөгөн чыгармаларында акын кыргыз тоолорунун, жер-суусунун кооздугун, сулуулугун суктануу менен сүрөттөйт.

«АТА ЖУРТТУН АКЫНЫ».

Автор: Ж.Осмонкулов //Эркин-Тоо. - 2002, -21-авг. - № 63. - Б. 5. (305)
Автор А.Осмоновдун «Ата Журт» деген ырынан мисал келтирип, Ата

Журттун ажарын укмуштуудай да-назалаган, Алыкулга гана энчиле-ген, аны өлбөстүккө жеткирген сап-тар экенин айтат. Макалада акын-дын поэзиясы жөн эле көркөм дүйнө эмес, ал улуттун тарыхына айлан-ган көөнөрбөс байлыгы экендиги, анын тагдыры – Ата Журттун адам-дагы ыйык махабаттын, улуулу-к касиеттин, поэзияга айланган акын-дын тагдыры экендиги айтылат.

«АТА-ЖУРТУМ» (21/XI. 1946. Чолпон-Ата) – «Менин жерим-ыр-дын жери» жыйнагына жарыяла-нып, кол жазмадагы 4-куплет кир-бей калган. 1964-жылкы үч томдук-та толук басылган. Чыгарма адегенде «Советтик Кыргызстан» журналынын 1947-жылдагы №1-са-нына жарыяланган. Текши 11 муун өлчөмү менен жазылган бул ыры менен А.Осмонов Ата Журт, Ата Мекен, туулган жер түшүнүгүнө кыр-гыз поэзиясында жаңыча мамилени, жаңыча көз карашты түптөгөн. Ан-дан башка акындардын ушул тема-дагы ырларында салттуу түрдө ва-риацияланып кездеше берген «Ата Журтум, тууган элим, Мекеним, жан кубатым, сүйгөн жерим, секе-тим» деген маани ырдын кийинки саптарында ылдамдыгы улам күчө-гөн поезддей чыңалууга өтөт. Акын өзүнүн Ата Журтуна болгон сүйүүсү бекем жана түбөлүктүү, кастарлуу жана ыйык экендигине бир саам шек кылбайт да, окурманды ошол сезимдин нукуралыгына ишендирет.

*Сүйөм сени, сүйгөндүгүм сүттөн ак,
Сени сүйгөн тагдырыма рахмат, –*
деп акын Ата Журтка болгон сү-йүүсүнүн тазалыгы үчүн «ант» берүү-гө даяр турат да, андан ары:

*Өлгөндө да сенин таттуу жытыңды,
Жаткым келет көкүрөккө кучактап, –*
деп күтүүсүз бурулуш жасайт. Ата Журттун «жыты» таттуу болорун, чындап сүйгөн адам өлгөндө да аны

кучактап жаткысы келерин Алы-кулга чейин эч ким ырга салган эмес. Бирок мындай сезимдин реал-дуулугу шек жаратпайт да, Ата Журт түшүнүгүнүн терең жана кай-талангыс экендигин айгинелейт. Бул ыр 1946-жылдын аяк ченинде жа-зылган. Мындан туура эки жыл өткөндөн кийин жазылган «Ата Журт» аттуу дагы бир даңазалуу ырында (1948) А.Осмонов аны тап-такыр башка өңүттөн поэзиянын тилине салып, бул темага өзүнчө бир «төңкөрүш» жасаганы белгилүү.

«АТА МЕНЕН ЭНЕ ЭН КИЧҮҮ БАЛАСЫН ЖАКШЫ КӨРӨТ» – «Советтик адабият жана искусство» (кийин «Ала тоо» журналы) 1940-жылы (№10) журналына жарыялан-ган. 1939-жылы күзүндө, 2-дүйнөлүк согуш башталып жатканда мурда Польшанын курамына кирген Ба-тыш Украина жана Батыш Белору-исия СССРдин, т.а. Украина жана Беларус СССРлеринин территория-сы болуп калып, бул СССР мамле-кетинин чоң саясий жеңиши ката-ры бааланган. Бул окуя өз мезги-линде Батыш өлкөлөрүндө СССРди «баскынчы» катары көрсөтүүгө се-бепкер болсо, СССРдин өзүндө адилеттүүлүктүн калыбына келтири-лиши мүнөзүндө кеңири сыпаттал-ган. Башка акындар менен катар А.Осмонов да бул ырын ушул чоң саясий окуяга үн кошуу катары жаз-ган. Бирок мындай саясий тема акынды өзгөчө шыктандырып жи-бербегени, ыр белгилүү деңгээлде күчтөлүп жазылганы ачык байка-лат. Акын образдуулукка умтулат (СССР – эмгекчи элдин өз энеси, көздөрү асмандай көк, эки уул туу-ду), бирок ал ырдын объектисине көп коошо бербей, анын маңызын ачуу-га жарамсыз болуп чыккан. «Көз-дөрү асмандай көк» деп ал украин,

белорус славян элдерин айтып жатат, бирок аларды «СССРдин тууганы (төрөгөнү)» алгылыксыз салыштыруу болуп турат. Ал эми «энебиз бизге да уул тууп берсе экен» деген акындын тилеги эмнеге негизделгени да түшүнүксүз. Жалпысынан алганда ырда тема ачылган эмес. Кийинчерээк мындай ырлар акындын өзүнө өзү канааттанбай, нааразы болушун жараткандыгы белгилүү.

АТАБАЕВ Аксуубай (1943-2012)

– обончу, композитор, Кыргыз Республикасынын эл артисти. Өмүр жана чыгармачылык жолунда Алыкулду кумири катары санап, өзгөчө, анын Ата Журт, Ысык-Көл жөнүндө ырларын жогору баалаган. Улуу акындын элесин эскерүүгө арналган иш-чараларга ар качан активдүү катышып келген.

АТАМ ЛЕНИН – «Кыздардын күүсү» ырында кездешкен ысым.

*Атам Ленин, алып берген жыргалды,
Атам Сталин, жеңип берген жылдарды,
Ого бетер гүлдөтөлү саймалап,
Жаңы өлкөнүн жайдары ачык кыздары.*

«АТАМА ОСУЯТ» – «Менин жерим – ырдын жери» жыйнагында жарык көргөн. Ыр кыскалыгы, манилик-мазмундук жактан бүкүлү, жыйынтыктуу сапаты менен айырмаланып, Алыкулдун поэзиясынын нукура чебери даражасына өсүп жеткендигин айгинелейт. Ырда көп сөздүүлүк, чаржайыттуулук жок. Акын эмне үчүн атасына «акыл» айтып жатканын түшүндүрбөсө да, анын себеби кыска саптардын өзүнөн эле айкын болуп калат.

*Уурдап алган, кымтып алган жук болбойт,
Андайлардын карды тойбойт, иш оңбойт,* – деген саптардан улам эле акындын «атасы» жалпынын энчисине кол сала койгондон кайра тартпаган адам экен деп түшүнөбүз. «Ата» деп акын бардык эле улуу адамдарды

айтып жатканы, б.а. ал конкреттүү «ата» эмес, бардык эле адамдардын колу туткак аталары экендиги да түшүнүктүү. Адал эмгек менен бакытка, байлыкка жетүүдөн артык эмне бар деген асыл ойго сугарылган бул ырды А.Осмоновдун турмуштук лирикасынын мыкты үлгүлөрүнүн бири десек болот. Ыр 11 муун өлчөмү менен жазылган.

АТАНТАЙ – «Мартчылык» деген уламыштагы кездешкен ысым.
Жоомарттан Жоомарт чыкпас

Атантайдай,

*Акындар мактоого алган сайрай, сайрай.
Жаш өсүп, эр жеткенде не болду экен?
Айтышат уламышта аны ар кандай.*

«АЧУУМА» – «Таңдагы ырлар» (1935) жыйнагына жарыяланган, А.Осмоновдогу акын катары өз почеркин калыптандырууга болгон аракеттин акыбети али өз түшүмүн бере электигин айгинелеген чыгарма. Акындын ошол кездеги бир топ ырлары сыяктуу эле мында поэтикалык чеберчилик менен бекемделбеген ойлор орун алган. Анда «жаны, эркин» замандын жаш адамы өзүнө өзү «мыкты болууга, Мекендин чегин коргоого» убада берет. Бирок мындай «жакшы тилекти» ойдогудай берүүнүн поэтикалык формасы А.Осмоновдо калыптана электиги, чеберчилиги жетишпей, ойду чачыратып жибергендиги байкалат. Акын болгону «өз ачуунду өзүн тыйып, куру намыска алдырбай, ишти чала жасабай», өз максатында жүзөгө ашыруун керек деген ойду айткысы келет. Бул ыр ошол кездеги кыргыз акындары тарабынан жазылган жүздөгөн ырлардан кайсы бир алымдуу жагы менен айырмаланбайт.

АУЭЗОВ Мухтар Оморханович (1897–1961) – улуу казак жазуучусу, агартуучу, окумуштуу жана гу-

манист. Сталиндик жана Лениндик сыйлыктардын лауреаты. Алыкулдун чыгармачылыгын жогору баалагандардын бири. Маселен, ал 1955-жылы Кыргызстан Жазуучулар союзунун пленумунда сүйлөгөн сөзүндө мындай деп айтканы белгилүү: «...Маяковскийдин рифмасындагы бөтөнчөлүктөрдү өзүнүн өсүп жаткан эне тили – кыргыз тили менен берген. Башка элдердин көп акындары сыяктуу Осмонов да Маяковскийдин поэмасын которгондон кийин кыргыз поэзиясы үчүн бүтүндөй жаңы манерада, жаңы стилде «марш» жазган...»

Акындын китепканасында М.Ауэзовдун китептери өзгөчө урмат менен сакталганын замандаштары эскеришкен (Кыргызстан жазуучулар союзунун пленумунда сүйлөгөн сөзүнөн // Советтик Кыргызстан. – 1955. – 12. – Б. 75).

АХУНБАЕВ Иса (1908–1975) – атактуу хирург, академик, Кыргыз Илимдер академиясынын биринчи президенти, СССР Медицина илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти. Акын дүйнөдөн өткөндөн кийин табылган анын №7-блокнотунда И.Ахунбаевдин үй адреси, телефон номерине чейин кастарлап жазылып калган. Азыр ал блокнот Улуттук илимдер академиясынын кол жазмалар фондусундагы А.Осмоновдун өздүк архивинде сакталуу.

«**АЯЛГА**» (2/XI.1946. Чолпон-Ата) – «Менин жерим – ырдын жери» жыйнагына басылган бул ыр Алыкулдун гана эмес, жалпы кыргыз поэзиясындагы махабат лирикасынын мончогу болууга жарайт. Анда ашыглыктан багы ачылбай жүргөн ак ниет адамдын тула боюн чатыраткан дымактуу жан кумары, жандүйнөсүнө мелт-калт толгон сү-

йүү кусалыгы, аялзатына болгон нукура адамдык ызааты жана мээрими бар. Бул ырында Алыкул бир аялзатын өзүмдү өзүм унутканча берилип сүйсөм деген, аны да өзүм сыңары Мажнун кылып сүйдүрсөм деген, сүйүүнүн жыргал-кууралын аны менен кошо тартсам деген, ошону менен адамдык улуу жана кайталангыс сезимге чөмүлсөм деген, ошону менен тирүүлүктүн бийик чабытына канат сермесем деген, ачуутаттуу таалайга бай толукшуган өмүр сүрсөм деген шакардай кайнаган көңүл зарын, тилек-арзуусун, рухий эңсөөсүн ашып да кетпеген, кемип да койбогон керемет ыр саптарына чөгөрө алган.

Сүйгүм келет миң мертебе жалынып,

Сүйгүм келет сүйгөнүмө жалынып,

Өз күчүңдү өз күчүмө багынтып,

Сүйгүм келет кээде өзүңө багынып.

11 муундуу ыр өлчөмү ырдын маанилик-мазмундук байлыгын толук ачып берүүгө шарт түзгөн, ыр башка муун өлчөмү менен жазылса, балким мынчалык даражага жетпей калмак. Мазмун менен форманын кайталангыс төп келишине мына ушул ыр айкын мисал боло алат. Ыр нукура махабат гимни сыяктуу саптар менен аяктайт.

Көпкөк асман жерге түшсө жарылып,

Кыян жүрсө жердин үстү тарылып,

Ал кыялдан өтөр элем кыйналбай,

Бир көз караш кубатыңды жамынып.

Сүйгүм келет жан жандырып жаш

болуп,

Жашымды алдап, жаш кайыңдай мас

болуп.

Жанар тоодой жалын чачкан отунан,

Чыккым келет, жанып чыккан таш

болуп.

Бул жөнөкөй ыр эмес, бул акындын жүрөк дарты, акындын аялзатына ырдан тургузган мунарасы, бийик эстелиги.

«АЯЛЫНА КҮЙӨӨСҮ» – «Жаңы ырлар» (1949) жыйнагына басылган. Чыгарма эл арасында айтыла келген окуяга негизделген. Күйөөсүнүн алдында эч бир күнөөсү жок аял ок жаңылган адамды аттаса, огу түшөт деген ишенимге шектенүү жана кандайдыр бир шартта жаза баспаган аялзаты болбосо керек деген көз караш бул аңыз кептин негизин түзөт. А.Осмонов аны жөн гана поэтикалык формага келтирип койгон. Бул ырда акындын түйшүк тартып изденүүсү, белгилүү окуя аркылуу өзгөчө бир ой айтуу аракети байкалбайт. «Эрмек» сыяктуу жазылган мындай ырлар башка акындар өңдүү эле А.Осмоновдун чыгармачылыгында да бир топ кездешет. Болгону поэтикалык диалог курууда акын кыйла чебер экенди-

ги көрүнөт. Бирок акын өз кыял чабытына кенири жол берген эмес. Ой-пикирдин карапайымдыгы, жөнөкөйлүгү акынга дайым эле утуш алып келе койбосун мына ушундай ырлардын мисалы ачык айгинелеп турат.

«АЯН» – драматург, Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын лауреаты Бурул Калчабаеванын акындын өмүрүндөгү жеништүү жана трагедиялуу жагдайларды азыркы адамдардын жеке тагдыр көйгөйлөрү менен бир тутумда чечмелеген философиялык маңыздагы пьесасы. Аны эгемендүүлүк жылдарында режиссёр Алмаз Сарлыкбеков Т.Абдумомунов атындагы Кыргыз Улуттук академиялык драма театрында сахналаштырып, көрүүчүлөр кабылдоосунда жакшы баага ээ болгон.

«БААТЫР ЭНЕ». Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1946-жылы 13-ноябрда Чолпон-Атада жазылган. Автордун аталган ыры кыргыз профессионалдык поэзиясына мүнөздүү болгон муун өлчөмдөр менен жазылып, баш-аягы жалпы 16 (он алты) саптан, 4 (төрт) строфадан турган чыгарма болуп эсептелет. Ырда акын А.Осмонов эненин улуу касиетин, болгондо да баатыр эненин эзелтен бери келаткан, аны ар тараптан ачууга аракеттенген. Автор аталган ырында 11 (он бир) уул төрөгөн баатыр энени «жылдыз тууган айга окшош» болчу десе, кийинки эле строфанын акыркы сабында «Баатыр эне өмүр берген жерге окшош» экенин зор канааттануу менен белгилейт. Ошону менен катар акын эненин бүгүнкү он бир уулу эртенки «бир баатыр кабылан» болорун да сүймөнчүлүк менен көпчүлүккө жар салат. Чыгармадан белгилүү болгондой акын А.Осмонов ошол согуштан кийинки жылдардагы оор мезгилди, өзгөчө бир нече уулун батыштагы кан күйгөн майданга жөнөтүп, бирок ал жактан алардын бири да эл-жерине эсен-соо келбей калган энелердин ички күйүтүн, муң-зарын бөлүшүп, көңүлүн көтөрүп, кайрат айтып жаткандай туюлат. Чындыгында, оорукта бел чечпей күн-түн дебей эмгектенген энелердин алтындай мээнетти, аскар тоодой дем-күчү темирдей бекем эки улуу Жеңиштин келишине чоң өбөлгө болуп, өзгөчө баатырдыкка тете болсо эми тынчтык күндөрдө да талыкпай иштеп,

он бир уулду эрезеге жеткирүү, аларга татыктуу тарбия берүүнүн өзү да опол тоодой эмгек талап кыларын, ушунун өзү да баатырдыкка барабар экенин айтуу менен ошол аталар салган жол, энелер бычкан тон менен алардын кийинки урпактарды («он бир баатыр кабылан») да баатырдык салтты улоого милдетүү деген башкы идея чыгарманын ички өзөгүн түзүп турат. Ушул он бир уул эр жетип, элге ак кызмат кылып, сырткы жоодон сактаса, демек, кан майдандан кайтпай калган баатыр уулдардын энелери сүйүнүп, көз жашы тыйылып терең ыраазы болмок. Анткени бул «баатыр кабыландар» ушул уулдарын узак жылдар бою күтүп келген ак чач энелердин да уулу, бүткүл элдин, улуу Мекендин уулу деп эсептелинет. Чыгарма ушул ойлорду өзүнө батырып, терең философиялык мазмунду камтып турат. Акындын бул чыгармасына белгилүү композитор, СССРдин Эл артисти А.Малдыбаев обон жаратып (Караныз: Эмгегим элим үчүн. Ырлар, романстар, хорлор. Фрунзе, 1950-жыл, 78–80-беттер), эл арасында ырдалып жүрөт.

«БААТЫР ЭНЕ» – Акындын созунө жазылган А.Малдыбаевдин чыгармасы. Автордун өзүнүн аткаруусунда радионунун фондуна жазылган. А.Малдыбаевдин Москвадан жарык көргөн ырлар жыйнагына «Мать-героиня» деп которулуп киргизилген.

«БААТЫРДЫН ӨЛҮМҮ» А.Осмоновдун калеминен жаралган бул

драма 1945-жылы 14-мартта Койсарыда жазылган. Аталган чыгарма 2 (эки) көшөгөдөн, 4 (төрт) сүрөттөн турат. Пьеса Советтер Союзунун Баатыры Чолпонбай Түлөбердиевдин легендарлуу эрдигине арналып жазылган. Башкы каарман Садык Болотовдун образы чыныгы турмуштагы Ч.Түлөбердиевдин күжүрмөн иш-аракетинен, көрсөткөн баатырдык эрдиктеринен алынгандыгын байкоо кыйынга турбайт. Чыгармада мындан башка да каармандар: Кызыл Армиянын офицерлери; полковник Григориев, майор Сагындыков, полковниктин аялы, жазуучу Марфа Егоровна, эмчи айым – чалгынчы Наталья Бойкова, советтик чалгынчылар: Остап, Жусуп жана немец офицерлери (полковник, капитан), солдаттары, кызыл аскерлер, жергиликтүү колхозчулар катышат. Пьесада эр жүрөк жоокер Садык Болотовдун (Советтер Союзунун Баатыры Ч.Түлөбердиевдин – Б.Б) эрдиги кийин (1945-жылы) согуш совет элинин Жениши менен аяктаган соң, анын урматына каалоо-тилек (тост) айтылган аземде полковник Григориев, майор Сагындыков жана Григориевдин өмүрлүк жубайы Марфа Егоровналар тарабынан эскерилет. т.а., пьесанын прологунда маалымат берилип, эми мындан аркы көшөгөлөрдө сөз ошол баатыр жоокердин көрсөткөн эрдиги жөнүндө болору алдын ала кабарланат.

Айтылгандай эл пьесанын биринчи көшөгөсүнүн биринчи сүрөтүндө немец армиясына колго түшкөн чалгынчылар Садык Болотов менен Наташа Бойковаларды душмандын эки офицери (полковник, капитан) суракка алып жаткан учуру көрсөтүлөт. Советтик чалгынчылар өздөрүнүн чыдамкайлыгын, эркинин күчтүүлүгүн дагы бир жолу далил-

дейт. Садык Болотов менен Наташа Бойковаларды суракка алган немец полковниги С.Болотовду «бизге кызмат кыл» – деп азгырат, бирок кыргыз жоокери мындай сунушту амалкөйлүк менен кабыл алып, фашисттерди өзүнөн биротоло түңүлтпөй, тил эмизе алдап, акыры өздөрүнүн арам ойлуу иш-аракеттерине жараша жооп кайтарат.

Ал эми экинчи сүрөттө чалгынчы Наташа Бойкова болсо бул суракта өзүн «дыйкандын кызымын» деп тааныштырат. Немец офицерлери мындай жоопко ишенбей, аны катуу кыйноого ала баштаганда (аны түз эле асып салбай, полковниктин көрсөтмөсү боюнча кескилеп өлтүрүүнү көздөп жатышкан – Б.Б) советтик жоокерлер: капитан Григориев, лейтенант Сагындыковдор баш болгон адамдар келишип С.Болотовду бошотушат да, аларга жаңы тапшырма берип, душманды амал-айла менен алууга үндөшөт. Буларга тагылган жаңы милдет – фашисттердин негизги штабынан ишеничтүү «тил» алуу эле. Алар ошол күжүрмөн буйрукту аткаруу үчүн жөнөп кетишет. Ал эми жогоруда учкай сөз болгондой, советтик чалгынчы Наташа Бойкованы катуу кыйнап, суракка ала баштаганда эшиктен денчик кирип: «Үч орус дыйканы полковниктин өзүнө жолугат элек деп, сизди сурап жатат» – деген сөзүн айтат. Ошол учурда эшиктен айылдык орус дыйкандары болуп кийинген С.Болотов, Остап, Жусуптар киришип, немец полковнигине жашыруун сөз бар экенин айтып, ашыкча адам болбошун талап кылышат. Ошол жерден С.Болотов немец полковнигине өзүн тааныштырып, эми толугу менен немец армиясына кызмат кылууга өткөнүн жашырбай айтат. Алдын ала сүйлөшүлгөн амал боюнча Остап

менен Жусуп да С.Болотов немец армиясына өз ыктыяры менен өткөн соң, булар да аларга кызмат кылууну туура көрүшкөнүн жашырышпайт. Булардын мындай «терс» ишаракетине түшүнбөй калган Наташа Бойкованын кыжыры кайнайт. Ошол учурда капыстан Остап полковникти катуу муштап, эсин оодарат да, Наташаны бошотушуп, полковниктин оозу-башын тумчулап, колу-бутун таңып, капка салып алып кетишет. Муну менен кошо штабдан эң керектүү, маанилүү документтер кошо алынат.

Пьесанын экинчи көшөгөсү советтик аскер жетекчилиги чалгынчылар: С.Болотов, Остап, Жусуптардын күжүрмөн иштеринин натыйжасы катары алар алып келген согуштук маалыматтар, документтер жана аскер туткундарын кабыл алуу менен ачылат. Андан ары капитан Григориев Дон дарыясынын аркы өйүзүндө фашисттердин «Улуу Германия» деген бекем ДЗОТу бар экенин, аны жок кылмайын советтик аскер күчтөрүнүн алдыга карай жылуусу мүмкүн эмес экени, аны жок кылуу үчүн өз ыктыяры менен кимдер барарын сурайт. Анда да С.Болотов, Остап, Жусуптар барууга даяр экени белгилүү болот. Аягында С.Болотовдун өз жанын кыйып эрдик көрсөтүүсү менен аталган ДЗОТ жок кылынат. Жоокерлер, командирлер эр жүрөк жоокер С.Болотовдун сөөгүн чоң урмат-сый менен жерге беришет.

Прологдун уландысы чыгарманын аягында берилип, анда согуш бүтүп, советтик аскерлер, бүтүндөй эл улуу Женишти майрамдоо аземи чагылдырылат. Полковник Григориев, аялы Марфа Егоровна, капитан Сагындыков чыгарманын башында сүрөттөлгөндөй сөз дагы эле

кыргыз жоокери С.Болотовдун күжүрмөн эрдигинин айланасында жүрүүдө. Жазуучу Марфа Егоровна бул эрдик жана жалпы эле полктун басып өткөн даңктуу жолу туурасында өзүнчө чоң китеп жазса боло турганын, аны өзү колго аларын айтат. Чыгарма полковник Григориевдин жалындуу чакырык сөзү менен аяктайт. Бул чыгарма автор А.Осмонов тарабынан эң алгач «Чолпонбай» деген ат менен операнын либреттосу катары жазылса, кийин аны «Батырдын өлүмү» деген аталышта пьеса кылып кайра жазган.

Бул чыгарма өз учурунда эч кайда басылбай, акындын кол жазмаларынын арасында сакталып жүрүп, 1965-жылы гана А.Осмоновдун чыгармаларынын толук жыйнагына (II том) киригизилген. Аталган пьеса өз учурунда (1940-жылдары) айрым театрларга аз санда коюлуп, кийин чыгармачылык өмүрүн токтоткон. Албетте, аталган чыгарма өз мезгилине ылайык жазылганын эске алып, ошол өнүттөн мамиле жасаныбыз жөндүү болмокчу.

БАГДАНОВА Медина Искендерова (1908–1962) – адабиятчы, түрк элдеринин адабияты жана фольклору боюнча белгилүү адис, А.Осмоновдун чыгармачылыгын ар качан жогору баалаган. Анын новаторлугун, ырларындагы ойду так, кыска жана таң калаарлыктай элдик мүнөздө айткан чеберчилик менен көркөм образ түзүүдөгү башка кыргыз акындарына окшобос «чүкүл жемиштүү» өзгөчөлүктү көп улуттуу совет адабиятын жакшы билген адис катары баса белгилеп, андай тыянагын согуштан кийин узак мезгил бою өзү эмгектенген М.В.Ломоносов атындагы Москва мамлекеттик университетинин студенттерине сыймыктануу менен са-

бактан өткөн. Мунун бир мисалы катары 1950-жылдардын башында ошол атактуу окуу жайдан билим алган Кыргыз акыны Эрнис Турсуновдун «Алп акындын таасири» аттуу макаласындагы (китепте: «Мезгил жана Алыкул.» Ф., 1990) төмөндөгүдөй кичинекей эпизодду келтирүүгө болот:

«...Лекция аралыгында бизге, А.Осмоновдун «Мой дом» деген китебин ачып, «Учение беркута» деген ырын ушунчалык толкундануу менен окуй баштаганда, көз алдыбызга алыскы жана байыркы кыргыз элине гана таандык, жаңы дүйнө тартылган эле. Ал кезде өлкө боюнча риторикалык ырлар үстөмдүк кылып турган. Алыкул ошондо эле ички дүйнөнү ачкан, адам менен табиятты шайкеш келтире жазган акын экен. Поэзиядагы ал мотив Р.Гамзатов, К.Кулиев, Э.Межелайтис, Д.Кугильтинов, Мустай Каримден башталып, аренага чыкпадыбы. Алыкул тирүү болгондо мына ошолордун катарында турмак экен деген ой туулат...»

БАЙ – кыргыз коомундагы социалдык катмарлардын бири. Оокатжайлуу, малдуу, малай жумшап, кул-күң кармаган, эл ичинде өзгөчө социалдык статуска ээ болгон катмарды бай деп аташкан. Б.Солтоноев өзүнүн эмгектеринде байлардын мал-мүлкүнө жана элге жасаган мамилесине жараша чоң бай (март бай), сараң бай (колтукчу бай), сасык бай (кокуй бай) жана мерез бай деп, бир нече аталыштарга бөлүштүрүп, алардын социалдык табиятын жана калкка кылган мамилелерин так мүнөздөп ачып берген. Алыкул акын дагы өзүнүн ырларында өткөн кыргыз коомундагы социалдык катмар болуп эсептелген байлардын карапайым калкка жасаган адилетсиз мамилесин даана чагылдырган:

*Ак санабай бир жанга,
Көрканачтай күркүрөп,
Жамандык жагы кынадай,
Бай жашаган дүркүрөп.*

«БАЙКА, ЖИГИТТЕР». Алыкул Осмоновдун аталган бул чыгармасы 1948-жылы 14-октябрда Чолпон-Атада жазылган. Бир профессионалдык поэзиянын салттуу формасында иштелип, биздин колго тийген үлгүсү боюнча алганда «Байка, жигиттер» негизинен үч строфадан турат (12 саптан) жана беш саптан турган үч кошумча же кайырмадан (припев) турат. Жалпы саптарын эсептегенде чыгарма 27 (жыйырма жети) сапты өз ичине камтыйт. Ал эми аталган ырдын идеялык-көркөмдүк денгээли жөнүндөгү сөзгө келсек, автор А.Осмонов өз кезегинде жалаң эле өлкөбүздө болуп жаткан жакшы көрүнүштөрдү, эмгектик жетишкендиктерди, ошондогу совет элинин күжүрмөн эмгектерин эле айтып тим болбостон, коомубуздагы айрым терс жагдайларды, кээ бир адамдардын биздин жашоо образыбызга мүнөздүү болбогон кыял-жоруктарын да келтире көрсөтүп, курч сатиралык тил менен бетин ача мыскылдаган. Чыгармада: «Калк мүлкүнө карышкырдай кол салган, Мөөрүн басып «акти» менен толтурган, Мойну калың кашкулактай буржуйган, Тердеп тапкан бир күнү жок бир урган. Ошентсе да арак көрсө арсандап, Алтын сомдун жүз сомдугун сууруган» өтө куу, бузуку Шермат дегендин чыныгы жүзүн кыргыз окурмандарына таанытат. Ырдын ички маани-мазмунунан дайын болгондой автор А.Осмонов бул чыгармасында коомдук мүлккө суук колун салып, ошондон көргөн ашыкча пайдасынын эсебинен эркелеп жашаган митайым Шерматты жөн эле көрүп же таанып коюу негизги

максат болбостон, аны ар убак көзөмөлгө алып, байкоо салууну талап кылат. Болбосо, ушуга чейин элдин эсебинен жашап, каалагандай тайрандап жүрүүгө көнгөн, уят-намыс дегенди билбеген, көпчүлүк улуучкүчүнү көзүнө илбеген мойну жоон Шермат биздин арабызда дайыма өзүн өөдө санап, өтө эле эпчил, «иштерман» болуп көрүнгүсү келет. Бирок, ошого карабастан акын А.Осмонов Шерматка окшогондорго өтө кылдат мамиле талап кылынарын, аларга этият болуу зарылчылыгы дайыма көңүл борборунда турарын таамай белгилеп көрсөткөн. Бул чыгарма акындын 1949-жылы жарык көргөн «Жаңы ырларына» алгач киргизилип, ошондон бери карай А.Осмоновдун ар кайсыл жылдары жарык көрүп келген жыйнактарынан ар кандай абалда орун алып келет.

БАЙРОН Жорж Ноэл Гордон (1788–1824) – улуу англис акыны. Жазуу дептерлерине Алыкул анын көп нускоо сөздөрүн, ыр саптарын түшүргөн. М.: «Будем мыслить смело», «Отречение от прав мысли позорно для ума» ж.б.

БАЙТЕМИРОВ Насирдин (1916–1992) – Кыргыз эл жазуучусу, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты. Тең курбу болсо да, алгач калем кармап жүргөндө Алыкулдан чыгармачылык таалим алып, өмүрү өткүчө мөлтүр поэзиясынын ай менен айрылып, жыл менен бөлүнүп калбаган ак санаалуу күйөрманы болгон.

Абдулхай Алдашев, Н.Байтемиров жаш акын кезинде Алыкулдан кантип таалим алганы тууралуу:

«... 1937-жыл бекен же 1938-жылбы – так эсимде жок. Насирдин Байтемиров экөөбүз ыр берели деп «Ленинчил жаш» газетасына баш

багып калдык. Бизден саал улуураак Алыкул ошол жерде экен. Көп сүйлөбөгөн, тоң мүнөзү менен ырды кантип жазуу керек, кимдерден үйрөнүү керектиги туурасында өзүнүн акындык тажрыйбасынан бөлүшүп, келечегибизге жакшы ой айткан...» – деп эскерип кеткени бар. («Кыргыз Туусу» гезити, 29.04. 2003).

Н.Байтемиров улуу акынга деген сүйүүсүн, калемдештик аяр ызаатын кыргыз окурмандарына белгилүү мына бул саптары аркылуу билдирген:

*Койчу, досум, мени акын дебечи,
Мени акындын улпагына теңечи.
Кыргызыңда кандай сонун акын бар?
Десең келет Алыкулдун элеси.*

*Жатса дагы жер астында денеси,
Жанда турат ыр канаттуу элеси.
О, досум ай, Акын болгун келеби?
Талантыңды Алыкулга теңечи!..*

Акындык эргүү менен жазылган «Адабий секидеги ак өргөө» аттуу макаласында (Китепте: «Мезгил жана Алыкул», Ф., 1990) Н.Байтемиров Алыкулдун кайталангыс, бөтөнчө, жаңычыл акын экендигин анын ырларынын мисалында таасын көрсөткөн.

«БАЙТАЛ БЭЭНИН БАЛ КЫМЫЗ» – Акындын бул чыгармасы 1946-жылы 9-ноябрда Чолпон-Атада жазылган. Аталган ыр бизге жеткен үлгүсүндө 20 (жыйырма) саптан туруп, 5 (беш) строфага (куплет) баш ийдирилген. «Байтал бээнин бал кымыз» өзүнө таандык мүнөздөмө албастан, автор тарабынан мында башка көйгөй маселелер көтөрүлөт. Т.а, чыгарманын аталышы менен анын ички маани-мазмуну бири-бирине көп дал келбей калгандай ой жаратат. Автор А.Осмонов бул аталган чыгармасында жайлоодон ичкен бир жолку кымыздын даамы менен

ал конок болгон үйдүн санитардык ал-абалы салыштырылып, тыянагында байтал бээнин бал кымызын тамшанып ичкен менен ошол үйдүн коноктор үчүн көргөн камылгасы көңүл жубатпай турган абалда экенине автор ичинен кейип, нараазы болот. Болбосо, коногуна кой сойгон кыргыз пейили менен алар жаткан үйдүн ички тазалыгы, мейман үчүн сунулуучу кол аарчуучу сүлгү-майлыгы менен тамак ичүүчү дасторкону, жамынып жатуучу жууркан-төшөгү, аларга салынуучу шейшебинин ал-абалын эмелеки ичкен кымыздын балдай таттуу даамын бузуп, көңүлдү иренжитери куп келтире ачылып берилген. Чыгармада сөз болгондой, үй ээсинин табигый тазалыкка көңүл бурбагандыгы, колунда жок эмес бар, мүмкүнчүлүгү жетип турса да ошого жараша өз үйүндө шарт түзө билбеген, тазалыкты сактабаган маңыроо, маданиятка көп анчалык маани бербеген кыргызбайчылык түшүнүктөн арылып, соңку заман шартына жараша жашап, жаңылануу жолуна бет алуусу зарыл экени эскертилет. Ошондой болсо да жогоруда айтылгандай, чыгарманын аты менен анын ички заты шайкеш келбей, кээ бир сөздөр өз ордун таппай калганы да көрүнүп турат. Бул чыгарма акындын 1947-жылы чыккан ыр жыйнагынан («Менин жерим-ырдын жери») орун алган.

«БАК ТИГЕЛИ». Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1948-жылы 19-ноябрда Чолпон-Ата шаарында жазылган. «Бак тигели» ыры жалпы 20 (жыйырма) саптан турат. Мында автор айлана-чөйрөнү жашылдандырып, бак тигүүнүн маанисине басым жасайт да, анын адам баласынын ден соолугуна тийгизген пайдалуу таасирин ачууга аракет-

тенген. Чыгарма жаш өспүрүмдөргө арналуу менен ошол мезгилдеги кыргыз коому үчүн жаңы маданияттын кенири кулач жайып, социалисттик курулуштун ишке ашуусунун бир белгиси катары – элди жаңы аймактарга олтурукташтырып, ал жерлерди өздөштүрүү, маданий объектилерди куруу, бак тигүү иштерин колго алуу болгон. Акын А.Осмонов үчүн таза абадан дем алып, ден соолукту чыңдоо өзгөчө орунда турган. Ошондуктан, ал соңку муун өкүлдөрүнүн дени сак, көңүлдөрүнүн куунак болуп өсүшүн абдан самаган. Акындын бул чыгармасы ушул маселеге арналуу менен жаш муундардын ар тараптан өсүп-жетилүү үчүн жаратылыштын кооздугу, табигый тазалыгы өзгөчө роль ойной тургандыгын поэтикалык жөнөкөй тил менен түшүндүрүүгө жетишкен. Анын оюу боюнча дени сак муун гана элдин эртеңки келечеги үчүн кызмат кылып, анын ысык-суугуна туруштук бере алат. Ал үчүн рухий саламаттык да талап кылынарын акын өзүнүн төмөнкү ыр саптары аркылуу айтууга аракеттенген. Мисалы: Арча, кайың, тал өссө, Биздин мектеп багына Тазалык менен сулуулук өзү келер жанына. Мында байым салган окурман үчүн акын А.Осмонов жан-дүйнө тазалыгы менен рухий сулуулукка көңүл токтотуп жатканын жаземдебей түшүнүү кыйындыкка турбайт. Натыйжада, жаратылыш менен адам жаны ажырагыс бүтүндүккө ээ экенин калың окурман журтуна өзгөчө жаш өспүрүмдөргө жеткирүү вазийпасын аркалаган бул чыгарма өзүнүн актуалдуулугун бүгүнкү күндө да жоготпой, калың элдин катмарына сиңип кеткенин айтуу ашыктык кылбайт деген ойдобуз. Акындын бул чыгармасы анын көзүнүн тирүүсүндө

1949-жылы жарык көргөн «Ырлар» жыйнагынан орун алган. Андан бери аталган чыгарма акын А.Осмоновдун адабий мурастарынын катарын толуктап, соңку жыйнактарынан түшпөй келатат. Ошол эле учурда бул ыр атактуу композитор, СССРдин эл артисти А.Малдыбаев, Н.Давлесовдор таратынан обонго салынып (Караңыз: Малдыбаев.А. Бөбөктөр үчүн ырлар. Фрунзе, 1963-жыл, 24–26-беттер, Малдыбаев.А. Балдар ыры. Фрунзе, 1969-ж, 13–14-беттер; Давлесов.Н. Ырлар жана хорлор жыйнагы. Фрунзе, 1974-ж, 82–83-беттер), балдар арасында ырдалып келүүдө.

«БАКА МЕНЕН ӨГҮЗ» – орус элинин атактуу тамсилчиси И.А.Крыловдон. Крыловдун тамсилдерин Алыкул кыргыз тилине акындардан биринчилерден болуп которгон десек жаңылышпайбыз. Биринчи жолу «Чолпонстан» (1936) жыйнагына чыгат. Алыкулдун бул котормолору көптөн бери хрестоматияларга, окуу китептерине киргизилип, кыргыз китеп окуучуларынын сүйүп окуган тамсилдеринен болуп калды.

БАКАШОВ Сабитжан – скульптор. Тон районунун борбору Бөкөнбаев айылындагы Улуу Ата Мекендик согуштан кайтпай калган жоокерлерге арналып тургузулган эстеликтин автору катары, анын өз алдынча оригиналдуу чечилген композициялык түзүлүшүндө сүйүктүү акыны Алыкулдун «Женишбек» поэмасынан алынган:

*Дүйнө – өмүр, уул бердин, бала бердин,
Дүйнө – өмүр, алоолонуп жана бердин.
Неге сен алыс кеткен сапарыңан,
Ээриң жок жайдакталып кайра келдиң? –*
деген философиялык төрт сап ырды таш бетине чегип койгон.

БАКИРОВ Рыскулбек (1938) – журналист. А.Осмоновго жердеш –

Панфилов районундагы Орто-Арык айылынан болгондуктан, акындын туулган айылы Каптал-Арыкка келгендеги эсте сактап жүргөн адамдар менен баарлашып, маселен, сүрөтчү, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер Бейшеев, Өргөч-Арык айылынын Дүйшөнү аталып, акын менен тентуш-курбу катары жолугушуп, кат алышып турган мугалим Алы Токтогулов жөнүндө элестүү, көркөм очерк, маектерди окурмандар назарына сунуштаган.

БАКТЫБЕК-БАРКАЛБАС – «Ким болду экен» поэмасында кездешкен ысым.

*Күлбөс кыз: «жарайт Баке... макул...
жакшы...»*

*Окугам, Сонун кызга келген катты,
Ал катта жигит аты сага окшобойт,
Андыктан бузулбасын кыздын анты...
«Бактыбек өз атым» –*

*деп күлүмсүрөйт, –
Баркалбас келиндердин койгон аты».*

БАКУ – Азербайжандын борбору.

*«Табагынан май тамган
Баку менен байкем дос,
Баку шаарын сагындым...»*

«БАЛ». Акындын бул чыгармасы 1939-жылы 28-ноябрда жазылган. Ыр болгону 10 (он) эле саптан туруп, ал жазма поэзиянын салттуу үлгүсүндө (11 муун өлчөм) иштелген. А.Осмонов аталган чыгармасында Ленинград шаарындагы бир жолку жаңы жыл тосуу аземине күбө болуп, андагы чалкыган көңүлдөр, чоң залдагы бака-шака үндөр, бокалдардын шаңгыр-шунгуруна кошул-ташыл шаңдуу ойнолгон музыканын коштоосунда жуп-жубу менен каз-катар тизилген кыз-жигиттер буралып, кезектеги бийге камынып жаткан учурун көрсөтөт.

*Ичинде көзү тааныш бирөө жүрөт,
Кем эмес тигилерден, сулуу кыздуу.
Карасам биздин кыргыз уланы экен,
О, кандай кубанычтуу, кубанычтуу.*

Мындан дайын болгондой, автор өз ырында кыргыз жаштарынын илим-билимге, көркөм өнөргө, жалпы эле чыныгы чоң маданиятка болгон ички умтулуусун ачып берүүнү өз алдына максат кылып алган. Ошол 30-жылдардын ортосунда кыргыз жаштарынын чоң маданияттын очогу саналган Ленинград шаарында болуп, ал жактагы улан-кыздар менен тең жарыша өнөр улап, өзүн көрсөтүүгө жетишкен кыргыз кыз-жигитинин ички далалаты, аракети чындыгында колдоого татыктуу. Акын А.Осмонов кыргыз жаштарынын алыскы шаарлардан билим алып, бийик маданиятты өздөштүрүп келип жатканына бир эсе ичи жылып, сүйүнсө, ошол эле учурда бул кыялдардын ишке ашышына эч кандай күмөн санабайт. Демек, кыргыз коому чыныгы окуу, өнөрдү, түбөлүктүү кесипти улуу орус эли сыяктуу өнүккөн өлкөлөрдөн алсак, андан ары улуттук жүзүбүздү, ички мүмкүнчүлүгүбүздү, шык-жөндөмүбүздү, чыныгы талант-дареметибизди башкаларга таанытып, алдынкы маданияттын, улуу өнөрлөрдүн ээси катары биз да алдыга карай өнүксөк деген ой-тилеги бул чыгармада камтылган. Аталган чыгарма автордун көзүнүн тирүүсүндө эч жакка жарыяланбай, кийин гана анын кол жазмаларынын (инв. № 1607) арасынан табылган. Ыр 1964-жылы жарык көргөн акындын чыгармаларынын толук жыйнагынан (I том) орун алган.

«БАЛА ТИЛИ». Алыкул Осмоновдун бул чыгармасы 1946-жылы 7-ноябрда Чолпон-Ата эс алуу жайында жазылган. Ыр оозеки чыгармачылыктын үлгүсүндө 7 (жети) муун өлчөмү менен жазылып, жалпы көлөмү – 16 (он алты) сапты түзөт. Чыгарманын ички мазмуну, көркөмдүк өзгөчөлүгү жөнүндө сөз кыл-

сак, аталган ыр акындын балдар темасында жазган адабий мурастарынын катарын толуктайт. Аталган ыр улуу орус тилинин жергиликтүү улут тарабынан бийик деңгээлде кабылданып, жапырт бул тилди билүүгө умтулуп жаткан учурда жаралган. Анткени, ошол согуштан кийинки 50-жылдарга чейин биздин эл орус тилин үйрөнүүгө, ал аркылуу илим-билим, техника жана башка да тармактар боюнча кеңири маалымат алуу менен алдыга карай жылууга ыңгайлуу мүмкүнчүлүктөр түзүлгөн. Демек, бул тилди үйрөнүү өткөн социализм доорунда бир эле биз эмес Союздун аймагында жашаган бардык элдер үчүн муктаждык болгон. XX кылымдын 60-жылдарына чейин ар бир кыргыз үй-бүлөсү өз уул-кызын орус тилин үйрөнүүгө багыттап, ага астейдил камылга көрүшкөн. Чынын айтуу керек, ал мезгилде кыргыздар орус тилин өтө тереңдетип өздөштүрө элек болчу. Мына ушундай түзүлгөн абалдан улам акын А.Осмонов орус тилине атайын артыкчылык берип, анын кыргыз жаш жеткинчектеринин арасында оң кабыл алынып, аны үйрөнүүгө болгон ички ынтызарлык биздин жаштарда күчтүү экенин зор сүймөнчүлүк менен ырдаган. Ал учурда шаарда жашаган кыргыздар эле эмес, алыскы айыл жеринде жашаган карапайым элибиз орус тилине, ал аркылуу орус элине болгон ички таза ниетин аны үйрөнүү, уул-кыздарына эркин сүйлөтүү аркылуу билдирүүнү туура көрүшкөн. Ал эми 60-жылдардан кийин бул табигый процесс биздин республикада ачыктан-ачык эле орус элине жагалдануу, жакшы көрүнүү максатында жүрө баштаган. Өз тилин, дилин, туткан динин жээрүү да ошондон кийин күчөгөн. Ал эми акын А.Осмонов кыргыз элинин орус тилине жасаган

ошондогу реалдуу мамилесин туура көрсөтүү менен орус-кыргыз достугун чындоо жагын да көз жаздымга калтырган эмес. Анын оюу боюнча «атаны» «папа», «апаны» «мама» деп орус тилинде айтуудан эч кандай чекилик болбойт. Анткени, бул сөздөрдүн угулушу жагынан эле бири-бирине үндөшүп, уйкашып, окшошуп калганы башкы себеп болбостон, бул сөздөрдүн ички маанилери бири-бирине дал келгени үчүн аны кайсыл тилде айтуу бул үчүн башкы маселе эмес. Акын А.Осмонов үчүн жаш наристелердин «мама», «папа» деп турушу, соңку муундардын бул улуу тилге болгон ысык мамилеси, үйрөнүү ниет-ыкласы ар убак кубандырып, сүйүнтүп келген. Анткени, орус тили кыргыз элинин эртеңки келечеги үчүн чоң роль ойноорун улуу акын ошондо эле билген. Бул чыгарма акын А.Осмоновдун 1958-жылы жарык көргөн «Ата Журт» ырлар жыйнагына (түзгөндөр: К.Асаналиев, К.Укаев) биринчи жолу жарыяланган.

«БАЛАЛЫК». Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1946-жылы 29-ноябрда Чолпон-Атада жазылган. Аталган ыр болгону 4 (төрт) саптан туруп, өзүнүн өтө эле кыска көлөмү менен көңүлдү бурат. А.Осмоновдун «Балалыгы» салттуу ыр түзүлүшүндө (II муундан – Б.Б.) жазылып, өз ичине кыйла чоң маселелерди батыргандыгы менен айырмаланат. Чыгармада лирикалык каарман өзүнүн наристе балалыгы менен жолугууну самайт. Бирок, ал өткөн балалык күндөрдү аткан окко салыштырат да, кайра кайтарып алалбасына көз жетет, ишенет. Акырында лирикалык каарман «күтүлбөгөн көп күндөргө туш болдум, майрам түшкөн колхозчунун айылындай» деп соңку социалисттик жашоо образын өтө

ийкемдүү салыштыруу менен түшүндүрө алган. Бул аталган коомдун күн сайын кулачы жайылып, өнүгүп бараткандыгын көрсөтөт. Демек, колхозчунун ар бир күнү майрамга тете куунак, анан калса шаңдуу өтүп жаткандыгынан кабар берет. Ошондон улам колхоздошкон же коллективдүү чарбага айланган ар бир айыл үчүн анын ар бир күнү майрамга тете деген ой көңүлдүн борборун ээлеп турат.

«Балалык». Атактуу акын Алыкул Осмонов өзүнүн бул чыгармасын 1949-жылы 16-июлда Чолпон-Ата жергесинде жараткан. Акын балалыкка бир нече жолу кайрылып, мындай аты уйкаш ырларды көп жазган. Биз өзүбүз күбө болгондой, «Балалык» деген аталыштагы чыгармасынын бул экинчиси экенин айта кеткенибиз оң. Аталган чыгармасында акын А.Осмонов жөн эле өткөн балалык күндөргө экскурс жасап тим болбостон, ал жазма поэзиянын салттуу ыр жолдоруна салынып жазылган бул 12 (он эки) саптан турган чыгармасына чоң маани-мазмун батырууга умтулган. Атап айтканда, автор бул ырдын алгачкы төрт сабында эми жаңы жарык дүйнөгө келип, айланага көз жүгүртүп көргөндөн баштап «турмуштун таш жолдорун бойлогонун», андан бир аз убак өтүп, саамга эс ала калган чактан тартып жүрөктөрдө «сагынычтуу жылуу сезим ойгонгонун» эскерет. Андан ары «эрке желдей беттен сылап жалп эткен» жаштык мезгил башталып, токтоо мүнөз, жигит куракка жетип, ар бир нерсеге акыл-эс менен мамиле жасоо аркылуу эми улам мезгил өтүп, жашына жаш кошулган сайын «кечекиге уялышкан кездери» арылап, булардан алыстаганы, демек, турмуштун жетишпеген жактары оңолуп,

адамдардын жеке аң-сезиминдеги, жалпы деңгээл-түшүнүгүндөгү кээ бир кемчиликтер жоголуп, өткөндөгү өрөскөл жорук-жосундары үчүн бет кызартып, уялган учурлары артта калганына өзүнчө ыраазы болот. Анан калса, ырдын жыйынтыктоочу бөлүгү:

*Тарчылыкка-мартчылыкка көнүгүп,
Жокчулукта – ашып, ташып өнүгүп,
Жапыс болуп кечээ көргөн бийиктер,
Браактыктын баары жакын көрүнүп –*
деген саптар менен аяктап, автор А.Осмонов элибиздин кыйын күндөргө туруштук берип, күжүрмөн аракет, талыкпас мээнет менен ийгиликтерге жетишип, эми «кечээ көргөн бийиктиктер алда канча жапыс, алыс көрүнгөн чектер эми кол жетчүдөй жакын» болуп калганына бир эсе сүйүнсө, бир эсе терең сыймыктануу сезимине бөлөнөт. Ушуну менен акын эртеңки келечек күнгө зор үмүт, чоң ишенич менен мамиле жасайт. Аталган чыгарма биринчи жолу 1958-жылы жарык көргөн акындын «Ата Журт» ырлар жыйнагынан (Түзгөндөр: К.Асаналиев, К.Укаев) орун алып, андан бери А.Осмоновдун кийинки чыккан китептерине, тандалмаларына киргизилип келет.

БАЛАЛЫК – адам өмүрүнүн баштапкы доору, эс киргенден эресеге жеткенге чейинки убагы. Көркөм адабиятта өзгөчө орун ээлеген темалардан.

Балалыкка ыр арнабаган акын жок. Алыкул да «Бешик ырынан» (1937) баштап, балалыктын поэтикасын курайт. Бул ырында бөбөккө кайрылып, аны алдыда кызыктуу жана жооптуу өмүр күтүп турганын айтат. Келечек социалисттик оптимизм маанайында сүрөттөлөт. «Бөбөккө» деген ырында өзүнүн ымыркай кызынын чарчаганынан улам

кайгыга батып, келип-келбей жатып жарык дүйнөдөн кайтып кеткен бала денесин алгандан «жер уялса» боло, «көр уялса» боло деп кейийт. Көп ырларында «балдардын аманчылыгын» тилейт. Бүкөнтайдын, үч жашар кыздын таттуу тилин сүрөттөйт. Балалыкты чынчылдыктын, тазалыктын, актыктын доору катары даңазалайт.

«БАЛАНЫН ЭНЕ ӨБӨГҮ».

Акын А.Осмоновдун бул аталыш менен шарттуу мүнөздө аталган «Баланын эне өбөгү» чыгармасы өзүнүн жазылыш мезгили боюнча алганда 1948-жылы 17-ноябрда кагаз бетине түшкөн. Үч ар кыл муун өлчөмүндө (7, 8, 3, 4) иштелип, кадимки эркин ыр формасын эске салат. Чыгарманын жалпы көлөмү – 35 (отуз беш) саптан турат. Акын А.Осмонов бул чыгармасында эл оозунда айтылып жүргөн болумуш кептин негизинде ой кылган ушул чакан ырын жаратат. Атасынын көзү өткөнүнө көп жыл болуп, энеси карылыкка моюн суна баштайт да натыйжада өз энесинин эки дүйнө ыраазычылыгына ээ болууну, берген ак сүтүн актоону самаган жалгыз бала аны алыскы Мекеге жөө көтөрүп жөнөйт. Жолдон карыя адам кезигип, булардын кайда барарына кызыгат. Байбиченин баласынан жооп алган аксакал: – *О акылы жок, кем неме Сен бала экенсиң дагы эле, Арылам десең күнөөдөн: Кадыр билер эмгектеш Эр таап бер энеңе! Баласы, Энесин ыргытып ие жаздады – Энеси: – А... а... айланайын Аны билчү уул кайда? Дегенде.* Аталган чыгарма ушундай ой корутундусу менен аяктайт. Байкалгандай автор А.Осмонов эл оозунда айтылган турмуштук көрүнүштү поэтикалык тил менен баяндап берет. Чындыгында, акын элдик философиянын алкагынан бир сөөм да алыс-

табай, ошол маани-мазмун ошол калыбында ырга айланган. Бул чыгармада кошумча түшүндүрмөнүн зарылчылыгы жок. Баары турмуштан алынып, кайра эле чоң сабак катары акын А.Осмонов тарабынан калың окурман журтчулугуна сунушталууда. Демек, ар бир адамдын, муундун өзү теңдүү адамы, курдашы, сырдашы болот. Жараткан Алла ошол тенинен айырбасын, тең карып, тең арысын деген элдик макал өкүм сүрүүдө. Бул ыр акын А.Осмоновдун 1949-жылы жарык көргөн «Жаңы ырлар» жыйнагынан биринчи жолу орун алган.

«БАЛДАР» – А.Осмонов 1935-36-жылдар аралыгында орус жана башка боордош элдердин адабият устаттарынын чыгармаларынан которо баштайт. Аталган ыр акындын биринчи котормосу. Ырдын автору – Ингуш акыны Х.Б.Миталиев, ыр орусчасынан которулган.

БАЛДАР АДАБИЯТЫ – балдардын жаш өзгөчөлүктөрүнө жараша бөбөктөр, тестиер балдар, өспүрүмдөр үчүн арналып жазылган адабий чыгармалардын жалпы аталышы. Балдар үчүн жазылган чыгарманын тили жөнөкөй, түшүнүктүү, элестүү жана бай болуусу керек. Балдар адабияты балдарды сөз маданияты менен тааныштырат, ойлоо жөндөмүн кенитет. А.С.Пушкиндин жомоктору, И.А.Крыловдун тамсилдери, Д.Дефонун «Робинзон Крузо» романы балдардын сүйүктүү китептеринен болуп саналат. Х.К.Андерсендин, ага-ини Я. жана В.Гриммдердин жомоктору, М.Твендин повесттери ж.б. чыгармалары жаш муундардын айлана-чөйрөгө болгон көз карашын тереңдетип, Ата Журтка, элине болгон сүйүүсүн арттырат, түркүн өнөргө шыктандырат, жоопкерчиликтүү чоң иштерди аткарууга даярдайт. Балдар адабия-

тынын өсүп чыккан башатында фольклор турат. Кыргыз фольклору балдарга таалим-тарбия берип, адамкерчилик сапаттарга үндөөчү ар кыл жанрларга бай. Бешик, ырлары, оюн ырлары, табышмактар, жаңылмачтар, акый ырлары, жомоктор, санатнасыяттар. Кыргыз балдар адабиятынын өнүгүшүндө ырчылар поэзиясынын классиктери Т.Сатылганов, Тоголок Молдо, Б. Алыкулов ж.б. балдарга арналган чыгармаларынын мааниси чоң.

Кыргыз балдар адабиятынын жаралышы, албетте, кыргыз совет адабиятынын пайда болушу жана өнүгүш тарыхы менен тыгыз байланыштуу. Балдар үчүн арналган атайын публикациялар биринчи иретте эң биринчи окуу китептеринде, атап айтканда, Ишенаалы Арабаевдин «Кыргыз алиппеси»(1924) деген окуу китебинде «Ленин ата», «Кырманда», «Калаа жана кыштак» сыяктуу көркөм тексттер жарыяланган. Албетте, бул публикациялар мезгилдин духуна, талабына толук түрдө ылайыкташырылганы талашсыз чындык. Ошондой болсо да алар кыргыз балдар адабиятынын алгачкы саамалыктары болуп эсептелет. Мына ушундай эле балдар үчүн акыл-насаат, дидактикалык мүнөздөгү басылмалар К.Тыныстановдун «Окуу китеби» (1924), И.Арабаевдин, К.Карасаевдин «Жаңылык» (1928), И.Арабаевдин «Саамалык» (1925) жана башка окуу китептеринде, хрестоматияларда жарыяланган. К.Тыныстановдун «Бөбөк терметкенде», «Алдей», «Кыш», «Жаз» деген ырлары балдар поэзиясынын башталышынын эң сонун көрүнүштөрү экенинде талаш жок.

Балдар поэзиясы 30–40-жылдарда А.Токомбаев, Ж.Бөкөнбаев, К.Маликов, А.Осмоновдор тарабы-

нан улантылып, өнүктүрүлдү. А.Осмоновдун «Түлкү менен каздар», «Бат айтма», «Чымын-чиркей ырлары», «Кара чыйырчык», «Китептин душманы», «Пионер ким?» аттуу ырлары 50-жылдардан бери башталгыч класстардын окуу китептеринен түшпөй, жаш жеткинчектер сүйүп окуган чыгармаларынан болуп келет.

«БАЛДАР МЕНЕН ТУРНАЛАР». Акын А.Осмоновдун балдар темасына арнап жазган дагы бир чыгармасы «Балдар менен турналар» деп аталып, ал 1945-жылы 10-декабрда Койсарыда жазылган. Бул ыр өзүнүн туруш-турпаты боюнча алганда диалог формасында иштелип, автордун акындык даярдыгынын белгилүү өлчөмдө арткандыгын айгинелейт. Ырдын жалпы көлөмү 25 (жыйырма беш) саптан, беш строфадан турат да, чыгарма дээрлик жаш жеткинчектердин ички жан дүйнөсүнө ылайыкташтырылып ишке ашырылган. Мында лирикалык карман катары сүрөттөлүп жаткан жаш балдардын алыс жактардан кайтып келаткан каркыра-турналардын алдын тосо чыгып, алар менен суроо-жооп узатышканы, андагы аталган канаттуулардын берген жооптору чындыгында балдардын жан-дүйнөсүнө дал келерин айта кетүү ашыктык кылбайт. Адатта элибиз жаздын келишин айгинелеген келгин куштарды алгач көргөн учурда кадимкидей кубанып, кычыраган кышкы суук менен эми биротоло кош айтышуу урматына асманда катар тизиле кыйкуу сала учуп бараткан каркыра-турналар менен тең жарыша чуркоо кыргыз өспүрүмдөрүнө мүнөздүү көрүнүш болгон. Алардын канчалык бийик же жапыз учушу ошол жылдын кандай болорунан кабар берет деген элдик ишеним жашап келет.

«БАЛИ, АЛЫКУЛ!» Автор: П.Казыбаев //Заман Кыргызстан. - 2000, -12-май. (299) Макалада Ысык-Көл менен Алыкулдун бири-бирин толуктап турарын акындын каармандарынын жаны мууну ырастап, «Ысык-Көл Алыкул үчүн түгөнбөс ыр болот, Алыкул биз үчүн түгөнбөс ыр болот» деген ураан алдында Чолпон-Ата шаарынын мектептери үч багытта: акындын ырларын көркөм окуу, обондуу ырларын аткаруу жана анын чыгармаларынын негизинде сүрөт тартууда мелдешкени айтылат. Адабий кечеге атайын чакырылган автор окуучулардын акындын талантына таазим этүүнүн рухий үлгүсүн көрсөткөнү кубанарлык иш экенин жашыра албайт. О.э. автор А.Осмоновдун туулган күнүнө 85 жыл, дүйнөдөн кайтканына жарым кылым толгонуна карата акындын 1045–1950-жылдырды жашаган Чолпон-Атадагы балдар санаториясындагы үйүн китепкана-музейге айландыруу, шаарыбыздагы Жаш Гвардия бульварынын түштүк-чыгыш жагында үйү, түндүк-батыш тарабында мүрзөсү бар экендигин эске алып, ушул саябан бакты Алыкулдун гүлбагы деп өзгөртүү өзөктүү маселе экенин айтат.

«БАЛТА ЖУТАР» (Таз жору). Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1948-жылы 8-ноябрда нукура профессионал жазма поэзиянын үлгүсүндө 11 (он бир) муун өлчөмүндө жазылган. Аталган ырдын жалпы көлөмү 12 (он эки) саптан, 3 (үч) куплеттен (строфа) турат. А.Осмонов кыргыздын элдик оозеки айтымдарындагы балта жутар таз жору жөнүндөгү версиялардын негизинде өзүнүн бул ырын жаратып, натыйжада «элдикин элге» деген принципти кармаганы кашкайып көрүнүп турат. Чыгарманын ички маани-маз-

мунуна келсек, акын А.Осмонов өзүнүн жеке чыгармачылыгында элдик фольклорго кайрылуу менен андан өзүнө чоң рухий көрөңгө алганын, эч бир авторго окшобогон орошон оригиналдуулукка ээ болгонун көпчүлүк окурмандар билишет. Ошону менен бирге эле атактуу акыныбыздын бүгүнкү биздин колдо турган адабий мурасы тастыктагандай, анын оозеки элдик сюжеттерге кайрылып, ошолордун негизинде өзүнчө жаңы чыгарма жаратуу жагдайына келгенде акын А.Осмоновдун калеминен жаралган адабий туундулар баары эле мыкты, же ойдогудай орундалган дешке да болбойт. Албетте, акындын адабий-эстетикалык, тарыхый-философиялык ажарын ачкан айтылуу көп жакшы чыгармаларды ушул эле элдик оозеки сюжеттерден алынып, аны автор өз максатына ылайыктуу пайдаланып, кадыресе жаңы чыгарманын үлгүсүн иштеп чыгууга жетишкендигин эч ким танбайт. Ал эми тескерисинче, ошол эл оозунда айтылган уламыш же легенданын алкагынан алыс кетпей, ошонун көлөкөсүндө калып, оригиналдуулукка өсүп жетпеген чыгармалары да жок эмес экенин анын ушул «Балта жутар» (Таз жору) деген аталыштагы чыгармасы да далилдейт. Тактап айтсак, аталган чыгармада эл оозунда балта жутар таз жору жөнүндө кандай уламыш, аңыз кеп айтылып келаткан болсо, автор ошол маалыматтар менен гана чектелип, жаңыча (өз алдынча – Б.Б) тыянак чыгарууга, акын А.Осмоновдун элдик фольклорго жасалып келген чыныгы чыгармачылык изденүүсү бул чыгармада өз жүзүн толук тааныта албайт. Чыгарманын аягында автор балта жутар таз жорунун эл оозунда айтылган ошол күчүк болуп жаткан мезгилинде

адам баласы таап алса, ал өзүнчө чоң олжо, ары алты күн эч ким көрбөсө, анда ал баягы эле таз жору абалына келип тарп андыган бойдон калат деген тыянакка келет. Демек, эл оозунда лакап болуп айтылып келаткан «Баягы эле таз кейпи...» деген сөз маанисинин түпкү чечмелениши да ушул элдик түшүнүккө (Таз жоруга байланыштуу – Б.Б) келип такалат го деген ой жаралат. Кандай десек да, автор А.Осмонов бул чыгармасында балта жутар таз жорунун кадимки табиятын кененирээк кароого көп көңүл бурбаганы байкалып турат. Чыгарма акындын 1958-жылы адабиятчылар К.Асаналиев менен К.Укаевдер түзүүчүлүк кылып чыгарган «Ата Журт» ырлар жыйнагына биринчи жолу жарыяланган. Ошондон бери ар кайсыл жылдары жарык көргөн жыйнактарынан орун алып келатат.

«БАЛЫК МЕНЕН МЫШЫК», «КАРЫШКЫР МЕНЕН МЫШЫК» – И.А.Крыловдун «Рыба и кот», «Волк и кот» деген тамсилдеринин эркин котормосу. Адегенде «Чолпонстан» ырлар жыйнагында, кийин мектеп хрестоматияларында, «Тамсилдер» деген жыйнакчада басылган.

БАЛЫКЧЫ – Кыргызстандын түндүк-чыгышындагы Ысык-Көл облусунун аймагындагы шаар. «Жалжалым ой», «Автобус» деген ырларында кездешет.

*Балыкчы көлдүн баш экен,
Бозоргон адыр, таш экен,
Таш болсо да бул жердин
Кыздары сулуу наз экен.
Наздыгына мас болуп,
Ой, жалжалым ой,
Бир жүрөр күнүм аз экен.*

* * *

*Бир күүлөнсөк, жүз чакырым жолдобуз,
Бүгүн кечте Балыкчыга конобуз.*

*Кур... кур... эткен моторундан садага,
Сени айдаган шопуруңан автобус.*

«БАЛЫКЧЫДАН ФРУНЗЕГЕ».

Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1945-жылы 6-мартта Койсарыда жазылган. Ырдын жалпы көлөмү 28 (жыйырма сегиз) саптан туруп, негизинен автор ошол ХХ кылымдын 40-жылдарынын II жарымында кыргыз жергесинде болуп жаткан зор өзгөрүүлөргө кубануу менен карап, жаңы техниканын жетишкендиктерин, алардын Кыргыз элине да келип, өзүнүн эбегейсиз таасирин чыгармада адабий персонаждар: Канымкүл, Шайыркүл, Жыпаркүл аттуу келиндердин катышуусу менен көрсөтүүгө жетишкен. Чыгарманын ички сюжеттик окуяларына көңүл токтотуп окуган адам анда айтылуу Балыкчы жергесинен мурунку борбор калаабыз Фрунзеге жөнөп жаткан лирикалык каармандын (келиндин) сөзү, анын жогоруда аттары аталган курдаштарына болгон кайрылуусу катары кабылдап, ошол эле учурда булар ырда баяндалгандай Балыкчы–Фрунзе каттамындагы автоунаага чыпта (билет) сатып алуу менен борбордо окуп окуп жаткан уулун көрүүгө, ага делген белек-бечкегин эртерээк тапшырууга белснет. Мындан тышкары автор баш калаабыздагы башат алган ири жетишкендиктер менен маданий деңгээлдин улам күн санап өөдөлөп баратканын чоң сүймөнчүлүк менен белгилейт да, андан алыскы айыл жергеси, анда жашап, күн кечирип жатышкан карапайым адамдар сабак алып, үйрөнсө деген ниет-тилегин да жашырбай, жалпы окурмандар менен тең бөлүшөт. Акын А.Осмонов согуштан кийинки оор жылдарды баштан кечирип жаткан мурдагы совет эли, анын ичинде кадырман кыргыз эли да бейпил турмуш

кечирүү менен жалпы өнүгүүдөн артта калбай, өзүнө гана мүнөздүү рухий маданиятын, оюн-зоок, үрп-адат, каада-салттарын кеңири жайылтып, кылдат изилдеп, үйрөнсө деген башкы ойду айткысы келген.

БАРЧАГҮЛ – «Уяң келин» деген ырда кездешкен ысым.

Кой, Барчагүл уялба,

Жөн киши эмес сүйгөнүң.

Сынык канат барчыны

Тынчтык баскан дүйнөнүн.

«БАТ АЙТМА» (Жаңылмач) – биринчи жолу «Балдар үчүн» ырлар жыйнагында чыгат. «Тандалмалуу ырлар жана поэмар» жыйнагында экинчи жолу басылат. Бирок акыркы басылышында 10–11-саптар өзгөртүлүп мындайча берилген:

«Көк түстүү

Колду өөп

Көбүргөн».

Автордун өз кол жазмасында жана жыйнагында да төмөнкүдөй:

«Көк түстүү

Көлдү өөп

Көбүргөн»

«Көк түстүү

Ушул эле ырда 31–35-ыр саптары да өзгөрүлүп кеткен:

«Алсам дейм

Акыйкат,

Аска таш,

Алдырбай

Аска таш

Акыйкат» – деп,

«Акыйтат» деген сөздү «Акыйкат» деген сөзгө алмаштырган.

«БАТ АЙТМА». Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1945-жылы 3-февралда Койсары эс алуу жайында жазылып, бүгүнкү күндө элибизде кеңири тараган десек болот. Аталган адабий жаңылмач акын А.Осмоновдун эле эмес, ошол өз учурундагы кыргыз поэзиясы үчүн да алгылыктуу көрүнүш болгон. Бул «Бат

айтма» өз кучагына беш жаңылмачты камтуу менен алар өз-өзүнчө турган поэтикалык чыгарма болуп эсептелет. Элдик оозеки чыграмачылыкка таандык болгон жанрды жаңы замандын талабына ылайыкташтырып иштеп чыгуу бардык эле акындардын калеминен жаралып, жакшы баага арзый берген эмес. Ал эми акын А.Осмонов өзүнүн табигый талант-шыгына жараша муну кадимки оозеки формада айтылуучу жаңылмачтардай кылып жазууга жетишкен. «Бат айтма» азыркы турушунда автордон бир кыйла чыгармачылык түйшөлүү талап кылганы көрүнүп турат. Чыгарма жаш жеткинчектердин кулк-мүнөзүнө ылайыкташтырылуу менен балдарга арналганы байкалат. Бир түзүлүшүнө мүнөздүү аллитерация жана ассонанс маселелери ошол убакта эле акын А.Осмонов тарабынан кылдат өздөштүрүлүп, ыр жаратуунун кыйын ыкмаларын автор кадыресе жөнгө салып калгандыгын көрүүгө болот. Мунун өзү акын А.Осмоновдун кыргыздын элдик оозеки адабиятынын мыкты үлгүлөрүн профессионал жазма адабиятка алып өтүү, ага экинчи өмүр берүүдө талыкпай изденүүнү баштан кечирип, чыныгы чыгармачылык эргүүнүн жемиши экендигин айгинелеп турат.

БАТМАЖАН – «Майдын түнү» поэмасында жана «Шота Руставели» ырында кездешкен ысым *«Менде айып, байкабаган, абакежан, Колхоздо чоң той болуп, эң кеч кайткам, Чарчоодон жана катуу иш кылуудан, Жуунбай ошол бойдон жатып калгам... Кел аба кайра баштап көрүшөм»* дейт, *Караса тракторист чоң Батмажан.*

* * *

*Баягы кара үңкүрдө күткөн Асमत,
Батмажан виного мас, күлгөн шат-шат...*

*Айтылды өз түрүндөй Фридон дос,
Не сулуу, айлуу түндөр күмүштөй ак...*

«БАШАТЫНДА ЭЛДИК КАЗЫНА» Кыргызстан маданияты, 1969-жыл, 25-июнь б, 10-11. Макалада Алыкул Осмоновдун «Бат айтма», «Балдар менен турналар», «Түлкү менен каздар», «Бешик ыры», «Тору тай», «Самолет» ж.б. ырларына токтолуп, бул чыгармалар жанрдык бөтөнчөлүктөрү боюнча мектепке чейинки жана мектеп жашындагы кенже балдар үчүн чоң кызмат аткаrarын, бул ырлардын табияты тамашалуу, кызыктуу, окуялуу болуп балдарды ар дайым кызыктырарына көңүл бурат. Макалада сөз байлыгын өстүрүүгө, тапкычтыкка үйрөтүүгө, алардын ой-өрүштөрүн кеңейтүүгө абдан жардам бере турган балдар ырларынын маанилүүлүгүнө басым жасалат. А.Осмоновдун «Жамгыр ыры», «Самолеттун ыры», «Паровоз» деген ырларына токтолуп, аларда кадимки эле элдик ырларга жаңы мазмундун берилгендиги, кайрылуунун факторлорун кийинки замандын илимий-техникалык жаңылыктарына бурулгандыгы белгиленет.

«БАШКАРМА». Атактуу акыныбыз А.Осмоновдун калеминен бул чыгармасы 1945-жылы 8-декабрда Койсары эс алуу үйүндө жазылган. Маркум акындын өзүнүн койгон даталары боюнча назар салган адам бул күнү А.Осмонов «Жар, жар ай», «Унутпа», «Жылкычы» жана биз сөзгө алып олтурган «Башкарма» деген аталыштагы 3–4 ырын жазгандыгына күбө болобуз. Демек, улуу акын ушул жылдары чыгармачылыктын бийик сересине чыгып, убакыт менен тең жарыша «узанганына» күбө болобуз. Ал эми аталган чыгарманын чоо жайына келсек, көлөмү жалпы 30 (отуз) саптан тур-

ган бул ыры менен атактуу акын Алыкул айыл жергесиндеги колхоздун ал-абалын, ошондогу жетишкендиктеринин көч башында «кызыл чийкил жаш бала, ар өнөргө маш бала» катары элге алынган ошол колхоздун башкармасы, анын өзү жетектеген чарбага жасаган жоопкерчиликтүү мамилеси, эл үчүн өтөгөн ак кызматы бул ырдын ички өзөгүн түзөт. Согуш жылдарында айыл жергесиндеги колхоз турмушун жолго коюп, карапайым калктын жашоо-турмушунун оңолушу, чарбанын өздүк кирешеси артып, өрүшү малга, кырман кызыл данга толушуна көп күч жумшап, көпчүлүктүн сүймөнчүлүгүнө, терең урмат-сыйына татыктуу болгон жаш башкарманын иш билгилиги, мээнеткечтиги акын тарабынан поэтикалык чеберчиликте ачылып берилген. Өзүнүн жаш экенине карабастан колхоз чарбасын «азын көпкө кураган, көбүн көпкө улаган» сарамжал, иш дегенде ичкен ашын жерге койгон күжүрмөн жетекчи катары таанылган бул башкарма жаш жигит калын элдин кадыр-баркына ээ болуп, көпчүлүктү өзүнүн уюштуруучулук чеберчилиги менен утуп, натыйжада колхоз борбордун өтмө Кызыл Туусуна татыктуу болуп олтурат. А.Осмонов бул чыгармасы аркылуу согуштан кийинки кыйраган айыл-кыштак, чарбаларды бутунан тургузууда жаштар алдыңкы сапта болуп, алардын демилгеси менен, кайрат-деми менен өлкө оор абалдан чыгууга мүмкүнчүлүгү бар деген ойду бергиси келген. Аталган ыр 7–8 муун өлчөмүндө жазылуу менен элдик чыгармалардын үлгүсүнө салынганы көрүнүп турат. Мындан акын А.Осмонов согуштан кийинки жылдары кыргыздын элдик оозеки чыгармачылыгы, анын туруктуу сап өзгөчөлүктөрү менен жетки-

ликтүү деңгээлде таанышып, анын алгылыктуу салттарын сонку мезгилдерде чыгармачылык менен өздөштүрө баштагандыгына күбө болобуз.

«БАШКАРМАНЫН АЯЛЫ».

Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1946-жылы 10-ноябрда Чолпон-Атада жазылган. Аталган ыр оозеки адабиятка мүнөздүү болгон 7–8 муун өлчөмүндө куралып, жалпы саны 24 (жыйырма төрт) саптан турат. «Башкарманын аялы» деген аталыш менен жазылган бул чыгармада автор лирикалык каармандын (Башкарманын аялынын) өзгөчө иштермандыгын айтууга аракеттенет. Ырда баяндалгандай ошол 40-жылдардагы кыргыз башкармаларынын аялдары өтө эле иштерман болуп, элдин алдыңкы сабында жүргөн адамдардан экенин, ошону менен элдин социализмди курууга жасаган ишенимдүү кадамдарын, советтик эмгекке карата жаңыча мамилесин көрсөтүүнү көздөгөнү байкалат. Өзү жашаган аймактагы аялдарга үлгү болорлук деңгээлде эмгектенген бул башкарманын аялынын эмгектик аракети өз мезгили үчүн колдоого татыктуу сапаттардан десе болот. Чындыгында, ошол 30–40-жылдардагы кыргыз адамдарынын колхоз түзүлүшүнө, эмгекке карата ички мамилеси бул чыгармада сүрөттөлгөндөй деңгээлде болгонун жокко чыгаруу мүмкүн эмес. Ошого карабастан, XX кылымдын 60-жылдарынан кийинки колхоз, совхоз, жалпы эле чарба жетектеген жетекчи – коммунисттердин аялдары Мидин акын айткандай «ак кол, ак чүчкө» айланып, мурунку чыныгы башкармалардын аялдарынын жүзүнө бет чиркөө болуп келгени да жашыруун эмес. Демек, акындын бул чыгармасын окуганда биз 30–40-жылдардагы социалисттик коомду курууга активдүү кол кабыш

көрсөткөн чыныгы эмгек адамдарынын образы менен бет келишебиз. Албетте, ырдан байкалгандай автор айрым сөздөрдү, анын маанилерин өз орду менен колдонбой, кээде өтө эле орунсуз мүнөзгө ээ болгон жерлери да учурайт. Мындай одоно көрүнүшкө бир эле авторду күнөөлөбөстөн, көпчүлүк учурда ошол жыйнакты түзгөн түзүүчү, адис-редактор да мындай өзүм билемдикке жол бериши мүмкүн. Чыгарма акындын 1947-жылы жарык көргөн «Менин жерим-ырдын жери» ыр жыйнагында жарык көргөн.

БАЯЛИНОВ Касымалы (1902-1979) – Кыргыз эл жазуучусу. Алыкул андан улуу катары да, калемдеш катары ыйбаа кылып, ар качан аганилик мамиледе болушкан. 1938-жылдын 9-апрелинде СССР жазуучулар союзунун мүчөлүгүнө бирге өтүшкөн. Сегиз жыл чамалуу борбордун Түштүк көчөсүндөгү жазуучулардын үйүндө коңшу жашап турушкан. «Ажардын» автору. 1942-жылы А.Осмонов түзгөн «8-гвардиялык дивизия» деген ыр жыйнактын жооптуу редактору болуп, 1950-жылдын 19-декабрында акын дүйнөдөн өткөндөн жети күндөн кийин Кыргызстан Жазуучулар союзунун башкармасынын төрагасы катары анын «Советский писатель» басмасынан чыккан «Менин үйүм» деген китебин Сталиндик сыйлыкка көрсөтүү маселеси талкууланган жыйынды башкарып, анда өзү да колдоп сөз сүйлөп, сыйлыкты ыйгарып берүү комитетине жөнөтүлүүчү расмий чечимге кол койгон. Москвадан табылган архив материалдарына ылайык, Сталиндик сыйлык боюнча комитеттин мүчөсү болгон. К.Баялинов Алыкулдун аталган жыйнагын сыйлыктын III даражасына сунуштаган башка алты комитет мүчөсүнөн айырмаланып, ага

андан жогорку сыйлыктын II даражасын ыйгарып берүү үчүн жапжалгыз (!) көтөргөнү белгилүү болду.

БАЯН ЖИГИТ – «Майдын түнү» поэмасында кездешкен ысым
*Деп ойлоп, Баян жигит демин алды,
Калп сүйүү, калп күлкүгө кол булгады.*

БЕГИМААЛЫ – «Бригадирдин кыялы» деген ырында кездешкен ысым.

*Закым салып, жай чилдеси саратан,
Боз бозоруп, сайлар кургап, жолдор чаң.
Уулу өлгөндөй, убайымдуу капалуу
Бригадир Бегимаалы таятам.*

БЕЙШЕГҮЛ – «Арпа жайлоосунда бир түн» ырында кездешкен ысым.

*Кулунсаак бээлер кишенеп,
Караан көрүп, жыт сезет.
Бейшегүл короо четинен
Бекбекей айтып безенет.*

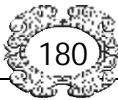
БЕЙШЕМБАЙ – «Себеп болор бекен» анекдотунда кездешкен ысым.

*Колун салган Дүйшөмбай,
Өзү шашма эр экен,
Урунбай койсо өпкөсү:
– Ээй айланайын Бейшембай,
Кудай урсун калп айтсам,
Бул улак:*

Өпкөсү жок неме экен!

БЕЙШЕЕВ Аспек (1938) – белгилүү сүрөтчү, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер. Алыкул менен жердеш – Каптал-Арык айылынан. Акынды адеп аталаш агасы Орозалыныкына келгенде көргөн. Ошол учурун сүрөтчү «Көптөн бери кат албадым айлымдан» деген макаласында (Китепте: «Мезгил жана Алыкул», Ф., 1990) эскерген:

«Алыкул шаарга кайтып жатып, «Махабат» жана «Менин жерим – ырдын жери» деген эки китебин, алардын ичине салып эки сүрөтүн калтырыптыр. Ал сүрөттүн биринин артында акын Райкан Шүкүрбековго арналган кол тамгасы бар экен.

Ал эми экинчисинде болсо: «Иним Аспекке, 18.08.1950-ж.», – деген кол тамгасы бар эле. Бул эки сүрөттүн Райканга арналган нускасы басма сөздө жарыяланган. Ал эми мага арналган нускасын ыраматылык сүрөтчү, Белек Жумабаев: «Алыкулга арнап китеп даярдап жүрөм, ошого пайдаланам», – деп алган. Көп өтпөй Белек кайтыш болуп кетип, сүрөт табылбай калды.

Алыкулдун портреттерин, чыгармаларына байланыштуу көптөгөн эскиз-сүрөттөрдү тартты. Ошондой 30дан ашык сүрөтүн А.Осмоновдун Каптал-Арыктагы үй-музейине тартуу кылган. Алардын айрымдары кайыңдылык журналист Жекшенбек Турусбековдун бир катар «Алыкулдун батпас күнү» деген китебине (2001), дагы башка басылма-китептерге жарыяланган.

БЕК-АШЫР – «Өлүп тирилгендер» поэмасында кездешкен жердин аты.

*Ата-энең көтөрө албай кайгы-зарды,
Аш берип, көп мал союп чыгымдалды.
«Бул жерге тура албайм» деп журт
каторуп,*

*Жогорку Бек-Ашырга көчүп барды.
Анда да эл катары түтүн булап,
Ошондон ушул күнгө туруп калды.*

«БЕКБЕКЕЙ» – Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1946-жылы 19-ноябрда Чолпон-Ата жергесинде жазылып, адабий чөйрөгө кенири танылган десек болот. Автордун аталган бул ыры өзүнүн структуралык түзүлүшү жагынан кадимки эле элдик оозеки адабияттын үлгүсүнө салынып ырдалган ырдан көп да айырмаланбай турганын байкоо кыйындыкка турбайт. Болгону 14 (он төрт) саптан туруп, чыныгы «Бекбекейдин» таасиринде жазылган бул чыгарма автордун элдик оозеки адабияттын үлгүлөрүнө кайрылып, алар-

ды сонку заман-шартка ылайыктап кайра иштеп чыгууга, ошону менен өзүнө чоң рухий-эстетикалык таасирлерди алууга, улуттук профессионалдык поэзиянын сапаттык деңгээлин тынымсыз жогорулатууга күч жумшагандыгы байкалат. Чыгарманын өзүнө келсек, акын А.Осмонов жогоруда айтылгандай, биринчи кезекте кыргыз элинин оозеки адабиятынын мыкты салттарына кайрылуу менен өзүнүн адамдык жана акындык тагдырындагы «актай» калган барактарды толтурууга умтулуп, фольклордон рухий күлазык алууга аң-сезимдүүлүк менен мамиле жасаган. Экинчиден, оозеки адабиятка таандык болуп келген «Бекбекейден» айырмаланып, мында А.Осмонов «түнөргөн», «караган» айсыз түндөрдө жортуп, тынч жаткан элге, короодогу малга коркунуч туудуруп, «кокуйлатып» келген ууру менен бөрүнүн эми түп орду менен жоголгонун баяндайт да, ошол эле учурда бул мал колхоздун, элдин менчиги экендигин айтып, ал «боор эт менен тең» болуп, ага өзгөчө көңүл бурулуп, жакшы шарттар түзүлгөндүгүн, демек, аны илгеркидей олжолоп, же уурдай качуу эми мүмкүн болбой калгандыгын, заман шарт өзгөргөндүгүн көрсөтөт. Үчүнчүдөн, мурдагы элдин үлгүсүнөн айырмаланып А.Осмоновдун «Бекбекейинде» сонку жаңы заман белгилери ачык баяндалып, мурда (элдик вариантында – Б.Б.) элдин эски түшүнүктөрүнө теңме-тең орун берилип, көбүнчө мистикалык (каргыш айтуу, сөздүн магиялык күчүнө ишенүү, жаратылыштын айрым кубулуштарына, өз тагдырына баш ийүү ж.б.) аң-сезим бийлеп келсе, бул жаңы «Бекбекейде» адамдар (көпчүлүк эл) ушул малдын мыйзамдуу ээси экендиги, эгер ууру же бөрү келсе өзүнө тийиштүү жазасын албай калбай

тургандыгын («Бөрү келсе, уштайбыз, бөйрөгүн жара муштайбыз, ууру келсе уштайбыз, ууртун айра муштайбыз») айтып, аягында «Адырдан ашса табабыз, эй!, алганын сууруп алабыз, эй!» деп элдик чыгармага жаңы дем-күч берип, андагы айтыла келген көз караштарды кыйла тереңдетип, оптималдаштырууга жетишкен. Акындын эски форманы пайдалануу менен ага жаңы мазмун сыйдыруу чеберчилиги жөнүндө кыргыз адабият таануу жана сынында ХХ кылымдын 50-жылдарынын аягынан тартып 60–70-жылдарында кеңири талданып, атайын илимий изилдөөлөрдүн объектисине айланып келгени да көпчүлүккө маалым. Ошол эле учурда, акындын мындай мүнөздөгү чыгармаларынын баары эле анын новаторлугун далилдей бербеш жөнүндө да ынанымдуу денгээлде ой-пикир айтышкан адабиятчы-окумуштуулар да болду. Бул багытта сөз айтылганда профессор С.Жигитовдун эмгектерин унутуп кетүүгө болбойт.

БЕКЕН – «Жамгыр жаады» аттуу ырындагы ысым.

Жамгыр жаап жакшыртканы дүйнөнү,

Жаш жашарды биздин жапыс үйдөгү.

Биринчи ирет Бекен козу кайтарып,

Тармал козу биринчи отту үйрөндү.

«БЕКЕНБИЗ». Акындын бул чыгармасы өзүнүн койгон датасы боюнча 1946-жылы 7-ноябрда Чолпон-Ата эс алуу жайында жазылган. Автор тарабынан болгону 15 (он беш) саптан турган бул чакан ыр оозеки чыгармачылыкка мүнөздүү деп эсептелинген 7–8 муун өлчөмүндө иштелип, кулакка угулушу жагынан кадимки элдик жарамазан ырын эске салат. Аталган чыгармада ошол элдик мүнөздөгү түшүнүк, саптарды сонку мезгил-шартка ылайыкташтырып

иштеп чыгуу аракети орун алганы байкалат. Болбосо, эл ичиндеги эртенки күнгө карата тиленүүчү тилек, артылуучу үмүт өзүнүн сырткы формасын коомай сактаган менен анын ички маңызы, мааниси өзгөрүлүп, такыр башка нукта, максат-мүдөө көздөп кеткени көрүнүп турат. Мындан автордун чыгарар тыянагы – күздүк жер айдоону толугу менен аяктап, күмүш медалдуу Күкүшкө күлүк минип жана алтын медалдуу Айшага аргымак оозун чойдуруп, айылдап, күйөөлөп баруу, акыр аягында, планидеттенмени биротоло аткарган сон, легковий (жеңил машина) минип обкомдун өтмө желегин алганы баруу, эмгек планын ашыгы менен аткарып, эпкиндүү колхозчу аталып жакшы иштөө. Кадыресе эле жөнөкөй турмуштук жагдайлардан кээде ашыкча саясий тыянак чыгаруу аракети акын А.Осмоновдун чыгармачылыгына мүнөздүү көрүнүш экени кыргыз адабият таануу илими менен сынында туура белгилегенин эске алсак, анын аталган «Бекенбиз» чыгармасы да ошол өңүттөн жазылганы көрүнүп турат. Ошого карабастан бул чыгарма акындын сонку ыр жыйнактарынан орун алып келүүдө. Анан калса, атактуу композиторубуз бул чыгармага обон жаратып (А.Малдыбаев. Эмгегим элим үчүн. Ырлар, романстар, хорлор. Фрунзе, 1958-ж., 128–130-беттер) эл оозунда ырдалып келет.

БЕКТЕНОВ Зияш (1911–1994) – тилчи, кыргыз филология илимин негиздегендердин бири, адабиятчы, котормочу, жазуучу, Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген мугалими. «Манас» эпосун алгачкы изилдөөчүлөрдөн. Алыкул окуган педтехникумду 1930-жылы бүтүргөн. Акынды өзүнөн төмөнкү класстын окуучусу катары жакшы билген.

1940-жылы «Биздин адабият» (6-класс үчүн), 1946, 1967-жылдары «Эне тил» (3-класс үчүн, авторлош), 1949, 1993-жылдары «Кыргыз адабияты» (9-класс үчүн, авторлош) жана 1963-жылы «Биздин адабият» (5-класс үчүн) деген эң популярдуу окуу китептерин түзгөн залкар педагог-окумуштуу ал эмгектеринде педтехникумдагы насиптеши А.Осмоновдун өмүрү жана чыгармачылыгы боюнча жетик жана таасын талдоолорду жасаган.

БЕКТЕНОВ Касымалы (1910-1975) – прозаик, драматург, режиссёр. Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген артисти. 1948-жылы Алыкулдун «Экинчи бригада» деген комедиясын Ысык-Көл драма театрында зор ийгилик менен койгон. Ролдорду: Алиман Жангорозова, Асанкул Куттубаев, А.Кожобеков, У.Исмаилова, А.Жантемиров, С.Көмөчов, С.Мээрканов ийине жеткире – эң сонун аткарышкан.

Эч жерде жазылып же эскерилбей калса дагы, Алыкул өзү К.Бектенов тарабынан Ысык-Көл драма театрында мыкты режиссёрдук табылга-чечилиштер менен коюлган 4 актылуу, 7 сүрөттүү ыр менен жазылган «Экинчи бригада» комедиясын сахнадан өз көзү менен кубана отуруп көрсө керек деп ишенүүгө болот. Анткен себеби, ал дал ошол 1948-жылдын эң көп айларын, өзгөчө, театр сезону башталып, артисттер өнөрү күчүнө кирген күз айын көңүлү жактырган Чолпон-Атада өткөргөн.

«**БЕЛГИЛЕР**» – А.Осмоновдун бул чыгармасы 1945-жылы 26-декабрда Койсары жергесинде жазылган. Ыр 7 (жети) муун өлчөмү менен элдик оозеки поэзиянын үлгүсүндө иштелген. Чыгарманын жалпы көлөмү 12 (он эки) саптан, 3 (үч) куп-

лет же строфадан турат. Аталган ырдын ички маани-мазмунуна, идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүгүнө токтолсок, лирикалык каарман жаш жигитке (окурманга – Б.Б) кайрылып, сүйүү жана анын белгилери туурасында өзүнүн акыл-кеңешин айтып, турмуштук практикасынан бөлүшөт. Анын түшүндүрмөсү боюнча жаш селки сага «агайлап» сүйлөп, айланчыктап калса, демек сени сүйгөнүнүн белгиси дейт. Эгерде, сен көрүнгөндө эле сага бет келип, сүйлөшүүдөн, деги эле көзгө көрүнүүдөн уялып, сүрдөсө бул да анын сени сүйгөнүнүн ачык далили. Ал эми кээде жасаган мамилеси, кыймыл-аракети, кылтындап жүргөн-турганы, жасаган мамилеси да жасалма, жалган болору, анан калса өзүнүн тааныштарына сени айтып, жамандай баштаса, ушунун өзү сени чындап сүйгөндүгүнүн анык белгиси деп билет. Ушундай адамдык мамиленин бирден-бир түпкү себеби да сүйүүгө байланыштуу экенин лирикалык каарман жогоркудай мүнөздөгү мисалдар менен далилдейт жана мунун баары аялзатынын ички табиятына таандык психологиялык өзгөчөлүк экенин да жаап-жашырбайт. Демек, баяндаган турмуштук кырдаалдар канчалык ички карамакаршылыктардан турса да, анын башкы күнөөкөрү да сүйүү, элдештирген элчиси да сүйүү болорун акын таамай көрсөтө алган. Ошондой болсо да аталган чыгармада айрым сөз маанилери так колдонулбай, акындык чеберчилик жактан кээ бир мүчүлүштүктөр да байкалат. Атап айтсак, кыргыз тилинде «бой тартуу» деген сөз мааниси көпчүлүк учурда жаштарга, өспүрүм курактагы балдар-кыздарга таандык болуп айтылып, ал «өсүү», «жетилүү» маанисинде колдонуларын жакшы билебиз. Ал эми жогорку ырда болсо бул түшүнүк

«Бой тартпагын, боз жигит» деп берилип, натыйжада карама-каршы же терс мааниге (өспөй калуу же чонойбой калуу түшүнүгүндө – Б.Б) өтүп калууда. «Бой тартпа» дегендин ордуна «тартынба», «боюнду оолактатпа», «өзүндү окчун кармаба» деген сыяктуу маанилери колдонулса, мындай кош маани, түшүнүк келип чыкмак эмес. Ошондой эле «буда» деген сөз мааниси «бул да» деп туура жазылса жаман болбос эле. Аталган чыгарма акындын «Жаны ырлар» жыйнагына (1949-ж) биринчи жолу киргизилген.

БЕРЛИН – Германиянын борбору. Акындын ырларында дүйнөлүк экинчи согуштун деми чагылып, «Берлин менен Токиодон келген ажалдын Башын жулкуп, канын бүрккөн ким эле?» жана женишке аз калып, «Берлинге улам жакын калган сайын Бакыт күн бизге бүгүн келе жатат», деген сыяктуу саптар менен Берлин оозго алынат.

БЕРЛИН – «Артиллеристтердин маршы», «Үлпөт ыры» ырларында кездешкен Германиянын шаары.

Эсте, курдаш, бекем туткун эсиңе,

Кечээ душман эсиркеген кезинде,

Берлин менен Токиодон келген ажалдын Башын жулкуп, канын бүрккөн ким эле?

* * *

Жакын түшүп катюша огу чачырап,

Чоң Берлиндин каалгасы качырап,

Биз жетишкен жеңиштерге сүйүнүп,

Бизге кел деп, күндө бир үй чакырат.

БЕТХОВЕН Людвиг Ван (1770–1852) – улуу немец композитору. Алыкулдун жазуу дептериндеги ойлорго караганда, ал акындын жандүйнөсүн байыткан өтө дилдеш инсандардын катарына кирген. Музыкасын сүйүп уккан.

«БЕШ ЖАШАРГА БЕРБЕЙ-МИН» – Акындын бул чыгармасы

Койсарыда 1945-жылы 10-декабрда жазылган. Аталган ыр толук 40 (кырк) саптан туруп, алар ар бир строфасы (куплет) 4 (төрт) саптан куралып, натыйжада баары 10 (он) строфадан турган көлөмдүү лирикалык чыгарманын өзөгүн түзөт. Лирикалык каарман («Мен») бул чыгармада адам баласы дайыма өткөн өмүрүнө ыраазы болбой, «баягыда муну минтип койбой, тигини антип койбой» деп өз убагында аткарылбай (аткарууга мүмкүнчүлүк болбой калган учурда – Б.Б) калган иштерге өкүнүү менен мамиле жасарын айтып, өзү болсо андай өткөн өмүрүнө өкүнбөй турганын жарыя кылат. Анын түшүнүгүндө өмүрү зуулдап өтүп, бирок ошонун баары жыргалда өткөнүн, жигит курак заманда үстүндө шумкарлар учуп, айланса, алдында ар убак кабылдар жүргөнүн жөн эле кандайдыр бир бошко кеткен кайрымсыз жылдар деп эсептебейт. Көрсө, анын «жашаган ар бир күнү миң күнгө татыса», «ар бир өткөн жылы бир кылымга барабар» болуп, натыйжада, «жаш улгайып күн өтсө – бекерге өттү дебей турганын, ал эми отуздан ооп келген жаш курагын бул лирикалык каарман беш жашар наристе кезине такыр эле бербей турганын жашырбайт. Тескерисинче, бул лирикалык каарман ушул мезгил ичинде деги эле адам баласы күбө болбогон укмуштардын артынан калбай, ошолор менен бирге жалаң гана алдыга карай кетип баратканын, эгер өлүм бар экени чын болсо, аны өзүм барып туруп таңкалтам деген тыянакка келген лирикалык каармандын турмуштук позициясы да бул чыгармада ачык, даана берилген. Демек, акындын ой корутундусуна көңүл бөлсөк, анда автор аталган чыгармасы аркылуу өзү жашаган социалисттик коомдо адам

баласы өзүнүн өткөн күнүнө өкүнбөй, эртенки келечегине карай зор үмүттүлөк менен жашоого, ушул мезгилге чейин, т.а. отуз жаштан өткөнгө дейре жасаган жакшы, пайдалуу иштери үчүн ал эч убакта өкүнбөй, тескерисинче, албан-албан эмгек өтөөгө, эл үчүн талыкпай кызмат кылууга даяр экенин, советтик комдо картаюуга жана эмгексиз, беркерчиликте өмүр кечирүү мүмкүн эмес экенин айткысы келген. Ошондуктан, чыгарманын аты эле айтып тургандай, лирикалык каарман өзүнүн отуз жылдык өмүрүн текке кетирбей, пайдалуу ишке арнап, элге керектүү кызмат өтөгөнү үчүн ал өткөн беш жашар балалык курагына кайра кайтып келүүнү, ага алмашууну түк каалабайт. Акын үчүн өмүрдүн кызыгы, жашоонун маңызы али алдыда. Ал дайыма ошол үчүн алдыга умтулуп, кыска өмүрүндө чоң эмгектерди жасоого далалаттанган.

«БЕШ БАРМАК» – Акын А. Осмоновдун бул чыгармасы 1946-жылы 5-ноябрда Чолпон-Атада жазылган. Аталган чыгарма жалпы көлөмү боюнча эсептегенде 13 (он үч) саптан туруп, строфалык сан эсеби 3 (үч) куплетти камтыйт. Бул чыгармасы аркылуу акын А. Осмонов кыргыз элинин күнүмдүк жашоо-турмушу үчүн эле кам көрбөстөн, элибиздин ден соолугу чын, рухий ой жүгүртүүсү күчтүү, таланттуу муун менен толукталышына кам көргөн. Анан калса, акын улуттук тамакты да саясатташтырып, аны жалаң гана эмгектин ударниги үчүн берилүүчү сый тамак катары мүнөздөйт. Чындыгында беш бармакты ар бир кыргызстандык жаран жакшы көрүүгө аны менен тамактанууга, сыймыктанууга укуктуу. Албетте, элибиздин улуттук сый тамагы болгон беш бармакты жаман деп чанууга, кесирлик кылууга эч

кимдин дити барбайт. Ошондой болсо да, акын Алыкул Осмонов элибиз жалаң гана беш бармак менен чектелбестен, тамактын коллориясын арттырып, сиңимдүүлүгүн күчөтүү үчүн орус элинин витаминдерге бай тамак-аш азыктары менен аралаштырууну сунуштайт. Ошондо гана эл ичинде соңку муун туура өсүп, туура калыптанмак да, ат жалында төрөлүп, анын кулагы менен тең ойногон чабандес, шамдагай, күчтүү, акылдуу жаштардын келишине оңтойлуу шарт түзүлмөк. Ал үчүн акын айткандай: «Орустун помидорун, капустасын, бадыран, картошкасын кабыл алуу» кыргыз эли үчүн пайда эле болбосо, такыр зыян эмес экенин ар бир кыргыз адамы туура түшүнсө деген тыянак чыгарылат. Акындын «Беш бармагы» салттуу мүнөздөгү 11–12-муун ыр түзүлүшүндө жазылып, анын соңку ыр жыйнактарынын көбүнөн орун алып келүүдө. Бул чыгарма биринчи жолу 1947-жылы автордун «Менин жерим-ырдын жери» поэтикалык жыйнагынан орун алган.

«БЕШИК ЫРЫ» – СССРдин эл артисти, СССРдин мамлекеттик сыйлыгынын ээси, Социалистик эмгектин баатыры К. Молдобасанов музыкасын жараткан А. Осмоновдун ыры. Чыгарма К. Сартбаева, С. Бекмуратова жана Г. Момушева тарабынан аткарылып радионунун фондусуна алынган. К. Сартбаева аткарган үлгү орус тилинде аткарылып «Колыбельная» деп аталат. Ушул эле ырга Кыргыз ССРинин эл артисти, композитор В. Г. Фере да чыгарма жараткан. Аны Г. Валиулина аткарып радио фондусуна өткөргөн.

«БЕШИК ЫРЫ» – «Жаңы ырлар» жыйнагында, «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар» жыйнагында басылат. Эки жыйнакта тең:

«Кызматчы бол, акын бол,

*Ар билимге жакын бол.
Андан айла болбосо,
Энтеңдеген бригад бол» –*
деген куплети кирбей калган.

Биринчи вариант темасы жана жалпы идеялык багыты боюнча элдик ырды эске түшүрсө да, анын ритм, рифма, строфалык бөтөнчөлүктөрүнөн түздөн-түз пайдалануулар жок сыяктуу эле. Экинчи вариантында акын элдик ырдын ритм, рифма, строфалык жана көркөмдүк өзгөчөлүктөрүн чебер өздөштүрүү менен жаңы мезгилдин талабына үндөшкөн оригиналдуу чыгарманы жарата алган.

*Алдей, алдей, бөбөгүм,
Арка сүйөө жөлөгүм.
Кандуу күндө көтөрүп,
Майрам күнү төрөдүм.
Алдей, алдей, ак бала,
Апакеңди кыйнаба.
Эжекең жүрөт мектепте,
Атакең жүрөт кырманда.*

Бул куплеттерди окуганыңызда Ата Мекендик согуштун оор жылдары, элибиздин каарман эмгеги, мектеп балдарынын окуусу жана иши экрандагыдай биринин артынан экинчиси чубуруп өтөт. Ырды элдик поэзиянын түздөн-түз таасири астында жаралган куплеттер да бар:

*Алдей, алдей, кыргыек,
Жаз айланып кыш келет.
Кызыл мончок, кыйгач каш,
Кылтылдаган кыз келет.*

Мында элдик «Бешик ырындагы»:

*Түлкү ичиктин сүлөөсү,
Сулуу кыздын күйөөсү.*

деген саптардын негизги духу (сулуу кыз жөнүндөгү ой) даана сезилип турат. Бирок, А.Осмонов элдикин кайталабастан, элдик ойду пайдаланып, өз алдынча даана адабий портрет түздү. «Кызыл мончок, кыйгач каш, кылтылдаган кыз келет» – бул кичи-

некей балдардын мүнөзүнө, кылык-жоругуна шайма-шай келе турган чыныгы канаттуу сөздөр.

А.Осмонов элдик ырды жөнөкөй гана «кайра ырдабастан» ошол элдик обонго (ырдын күүсүнө) жаңы мазмунду коштой билген. Бул касиет «Бешик ырынын» экинчи вариантында өзгөчө айкын көрүнөт:

*Алдай, алдей, турумтай,
Алышып ойнойт кулун тай.
Аркырап учат заманың,
Артынан калбай жулун тай.*

Элдик адабияттагы «Бешик ырында» эненин оор турмушу, кайгы-капасы менен бирге, баласынын кайраттуу жана эмгекчил болуп чоңоюшу жөнүндөгү ой-тилектери баяндалган. А.Осмонов элдик традицияны андан ары өөрчүтөт, конкреттештирет.

«БИЗ» – Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1940-жылы 4-февралда жазылган. Ыр болгону 4 (төрт) саптан туруп, салттуу мүнөздөгү ыр түзүлүшү (11 муун өлчөмүндө – Б.Б) менен иштелген. Атактуу акыныбыз кыска саптарга философиялык бай мазмундуу чоң ойлорду сыйдыруунун чебери катары көпчүлүккө таанымал десек болот. Аталган бул чыгармасында акын ошол бийик сапаттык белгилерин сактоо менен биздин элдин эзелтен ак карлуу Ала Тоону мекендеп, чалкыган жайлоо, жылга-жыбытында өмүр сүрүп, алкынтып азоо күлүк атты минип, таза даам, таттуу кымыз ичип, жароокер, жарык маңдай кызды сүйүп жашап келгендигин эргүү менен эскерген. Кыргыз элинин кылымдар бою Ала Тоо арасында таң атырып, эркин жанып, эрдик менен күн кечирип, элди-жерди жоодон сактап, ата намысы, эне сүтүн актап, үйүндө түтүнү булап, аял-эркеги журт тукумун улап келаткандыгы аталган ырдын түпкү өзөгүн түзүп турат.

«БИЗ ЛЕНИНСИЗ» – Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1935-жылы жазылган. Бир жалпысынан 12 (он эки) саптан туруп, кадимки жазма поэзиянын үлгүсүндө (11 муун өлчөмүндө) ишке ашырылган. Аталган ырында А.Осмонов 30-жылдардын орто ченинде совет өлкөсүндө болуп жаткан зор өзгөрүүлөрдү, социализмдин кенири кулач жайып, карапайым эмгекчилердин жашоо-турмушу күн санап онолуунун үстүндө экенин айтуу менен бирге ушундай улуу бурулуштардын негиз салуучусу болгон пролетариаттын кемеңгер жол башчысы В.И.Лениндин көрөгөчтүгүн, көсөмдүгүн белгилөө менен анын көзү өтсө да көрсөткөн жолу, калтырган осуяттары ишенимдүүлүк менен ишке ашып жаткандыгын айткысы келген. Мурдагы Совет өлкөсүнүн кээ бир душмандары 1924-жылы В.И.Лениндин дүйнөдөн кайтуусу менен «Эми большевиктердин күнү бүттү, Ленинсиз булардын иши жүрбөйт» деген тескери үгүт-насыяттарды жүргүзүп, ар кандай ушак-айың сөздөрдү тараткан болчу. Эми андан бери арадан он жыл өткөндөн кийин ошондогу айтылган олуялык сөздөр суу кечпей, тескерисинче:

*Биз Ленинсиз көп иштерди кыла алдык,
Мурункудан дагы бекем чыңалдык.*

*Биз Ленинсиз биринчи беш жылдыктан,
Эбегейсиз жеңиштерди чыгардык, –*
деп акын сонку жылдардагы эмгектик жетишкендиктерди далил катары калың окурмандардын алдына тартат. Чыгарманын финалдык бөлүгүндө акын А.Осмонов улуу жол башчы арабыздан кеткен менен анын көрсөткөн жолу, саясий багыты боюнча бараткан «пролетариат өлкөсүнүн иши чоң» жана оң экендигин сыймык менен белгилеп көрсөтөт. Демек, чыгармада В.И.Лениндин көзү өткөн менен анын жолу, идея-

лары ырааттуу темп менен турмушка ашып жаткандыгын, совет адамдары Ленинсиз эле социализмди биротоло орнотууга жетишкендигине негизги басым жасалат. Аталган бул чыгарма акын А.Осмоновдун 1935-жылы жарык көргөн биринчи ырлар жыйнагынан («Тандагы ырлар») алгачкы жолу орун алган.

«БИЗ ПИОНЕР БОЛГОНБУЗ».

Автор: А.Токтомушев // «Алыкулга гүлдесте» Ф.1975. Б. 40–59. Макалада А.Токтомушевдин кыйыр тууганы Абакирдин: көрдүнбү тигил мойнундагыны, «кызыл жагоо» дешет экен. Булар казынанын балдары, сага окшогон томолоой жетимдер, калаадан келишкен. Сен да Токмоктогу жетим балдардын үйүнө кирип алсаң так ушулардай болосун» деген кеңеши эбеп-себеп болуп Токмоктогу интернатка кирип окуп калганы, А.Осмонов менен кандайча таанышып интернатта чогуу окугандыгы эскерилет.

«БИЗГЕ ТҮНӨЙ КЕТ» – Акын

А.Осмоновдун бул чыгармасы 1948-жылы 13-октябрда Чолпон-Ата жергесинде жазылган. Аталган чыгармада лирикалык каарман үч күндөн бери үйүнө мейман келе электигин айтып, жеген тооч менен эттин даамы сезилбей, супсак бир нерсеге айланганына жаны кейип, жолдон өткөн жолоочуну биздикине түнөп, конок боло кет деп чебеленет. Анткени, дасторкон толгон дүйүм тамактар желбей калса, анда башкалар үчүн (жолоочу үчүн – Б.Б) бул даамдардын татымдуулугу, аш болумдуулугу жок экен деген тескери, жаман ой пайда болбосун деген аруу тилек орун алган. Анан калса, бул ырда лирикалык каарман өз үйүнө мейман келбей калганына кабатыр боло, мунун өзү жаман белги экенин айтып, өзүнчө чочулайт да, буга бүтүндөй үй

ичи менен капаланат. Ошого карабастан лирикалык каарман келген мейман эгер ууру болсо сарайда байланып турган тору атымды алып, эзелки касым болсо каргыш айтып, бирок бышып турган чүйгүн тамакты соопчулук үчүн таштабай тоё жеп, үйүнө түнөй кетүүсүн өтүнөт. Мындан дайын болгондой, автор бул чыгармасында элибиздин меймандостугун, келген конокко үйүндө болгон тамак-ашын жайнатып, чын дилинен сый көрсөтүү кыргыз эли үчүн көнүмүш адат экенин, анан калса:

*«Биздин үйдө көптөн жүргөн жалгыз шарт:
Кымбат ашты мейман бекер жесе деп,
Ач көз болсо өз башымды сурап ал
Кегиң болсо: сабап өткүн, тамак жеп,
Жолоочуга нечен түркүн даамым бар,
Эй, жолдош, биздикине түнөй кет!»* –

деп, эгер келген конок адамдын ач көзү болсо, анда лирикалык каарман өз башын берүүгө (эгер сураса – Б.Б), кеги болсо сабасын да, бирок тамак жеп кетсе деп тиленет. Эгерде акыркы тыянакка келсек, бул чыгармасында акын Алыкул Осмонов кыргыз элинин чыныгы таза пейилин, келген жолоочу үчүн берер ашы, жатар жайы дайым белең экенин көрсөтүү менен үйгө канча бут кирсе (конок, жөн жай адам – Б.Б), ошончо кут, ырыскы, береке кошо келет деген элдик ишенимди, көз карашты бергиси келген. Аталган чыгарма акын А.Осмоновдун 1949-жылы жарык көргөн «Жаңы ырлар» жыйнагынан орун алып, андан бери карай автордун ар кайсыл жылдарда жарык көргөн ыр китептеринен түшпөй келет.

«БИЗДЕ БАР ГО ЖАҢЫ ПУЛ, А БИРОК ЖОК АЛЫКУЛ». Автор: Э.Батыралиев // Кыргыз руху – 1998 – 23-март. «Асыл нерсе дайыма аз болот», – демекчи А. Осмонов нечен кылымдар өтсө да эскирбей турган

акын экендигинен кабар берген макала. Чыгармачыл инсандар, болочок акындар акындын ыр саптарын кайра-кайра окуп чыгып, андан үлгү алышса.

«БИЗДЕН КИЙИНКИЛЕРГЕ». Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1946-жылы жазылган. Аталган ыр болгону 8 (сегиз) саптан туруу менен салттуу ыр түзүлүшүндө (жазма поэзияга таандык – Б.Б) иштелген. Автор аталган чыгармасында өз муунунун эл алдында, Мекен алдында өтөгөн улуу эмгегин, күжүрмөн эрдиктерин баса көрсөтүү менен ал мезгил айтканга оной болгон менен иш жүзүндө кыйла кайрат-күчтү талап кылганын:

*Болот миздүү улуу намыс доорунда,
Өрттө туулуп, ок ичинде чоңойдук,
Асмандан кең акыйкаттын жолунда,
Азаматка ал кез болбой оңойлук –*
деген саптар менен баяндап берет. Бул чыгармада негизги сөз Улуу Ата Мекендик согуш мезгили, ал учурдагы элибиздин баштан кечирген оор турмушу, ошого тете ар-намысы, аскаар тоодой кебелбес бекемдиги, ички ынтымагы, адал иш, ак мээнетти көз алдыга тартылат. Ырдын экинчи куплети автордун соңку муундарга кайрылып, ошондой улуу иштердин башында туруп, каны-жаны менен берилип Мекен үчүн ак кызмат өтөгөн өзүнүн мууну мындай алгылыктуу кадамдарды кийинки муундар үчүн жасаганын зор сыймык менен баяндоосу аркылуу уланат: Мисал үчүн бир минуттук жүрүшкө, Ай жарылып, күн тунарып таң калды, Жан кыйыштык силер үчүн зор ишке, Бороон уулу, чагылгандын балдары. Демек, өлкө башынан өткөргөн оор мезгил кимдин ким экенин ачык айгинелеп, мындай опурталдуу ойрон күндөргө акын А.Осмонов айткандай «Бороон уулу, чагылгандын балдары»

гана туруштук берип, жеңишти камсыз кылбаса, башка жан адамдын колуна келээр иш эмес экени да эч кимге жашыруун эмес болчу. «Ай жарылып, күн тунарып таң калгандай» эрдиктерди өз учурунда мурунку совет эли гана камсыз кылып келген. Аталган чыгарма ошол улуу саамалыктарга арналып, кийинкилерге бир чети сабак, бир чети турмуштук талап катары жазылган. Чыгарма автордун сонку жыйнактарынан орун алып келүүдө. Бул ыр биринчи жолу 1947-жылы жарык көргөн акындын «Менин жерим – ырдын жери» деген жыйнагынан орун алган.

«БИЗДИН ЖЕР». А.Осмоновдун бул чыгармасы 1932-жылы жазылган. Болгону төрт саптан туруп, профессионалдык жазма поэзиянын үлгүсүндө (11 муун) иштелген ырын акын ошол мезгилдеги жаңы замандын артыкчылыгын, мурдагы совет элинин жашоо-турмушунда болуп жаткан зор өзгөрүүлөрдү көрсөтүүгө арнаган. Социализмдин алгачкы жемиши ошол 30-жылдары өзүнүн аздыр-көптүр түшүмүн бере баштагандыгын эске алсак, анда акын А.Осмоновдун калеминен жаралган мындай мүнөздөгү чыгармалардын жарык көрүп турушу да мыйзам ченемдүү көрүнүш болгон деп билгенибиз оң. Автор кыргыз жергесинде болуп жаткан саясий-социалдык, маданий-эстетикалык ири саамалыктарды ырга кошуп жазуу менен Октябрь нурунан өсүп-өнүгүүгө бет алган биздей көчмөн элдер үчүн анык жыргал, кубаныч менен бакыт байыр алып, жергебизде ыйман-ырыс ири жеңиштер орной баштаганын жалпы окурмандарга жар салат. Ошону менен катар, бул чыгарма акындын алгачкы изденүүлөрүнүн катарын толуктагандыгын эске алганда анда айрым тилдик чайна-

луулар да бар экенин байкоо кыйынга турбайт. Атап айтсак:

*Төгүлдү, балкыды нур мемиреди,
Гүлдөрдөй, күлмүңкүлмүң берди белги.
Жыргалдык, кубанычтык жана бакыт,
Каптады карагыла биздин жерди –*

деген ыр саптарындагы «жыргалдык», «кубанычтык» деген сөз маанилери туура эмес берилип, «жыргал», «кубаныч» деп эле айтылуучу түшүнүктөр бурмаланып («жыргалдык, кубанычтык») колдонулган. Ушунун өзү акын А.Осмоновдун алгачкы ырлары эне тилдин эрежелеринен четтеп, ашыкча калькаланып жазылгандыгын айгинелейт. Аталган бул чыгармасы акындын алгачкы «Тандагы ырлар» (1935-ж.), кийин «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар» (1959-ж) жыйнактарында жарык көргөн.

«БИЗДИН КОРОО». Бул чыгарма 1946-жылы 4-ноябрда Чолпон-Ата шаарында жазылган. Ырдын жалпы көлөмүнө көз жүгүртсөк, анда болгону 12 (он эки) саптан, 3 (үч) строфадан турган бул лирикалык чыгармада элдин жашоо-турмушунун кескин онолгонуна, «эл айткандай», «кыдыр даарып», «бак конгонуна», «бир эмгек күн үчүн 8,5 (сегиз жарым) килодон энчи тийгенине» күбө болобуз. Акын А.Осмонов согуштан кийинки жылдардагы совет элинин көргөн күнүн, баштан кечирген турмушун өтө чоң оптимисттик маанайда сүрөттөп берген. Автордун маалыматына таянсак, куурай отундун ордуна арча жакса, женеси кесме аш үчүн «ак кебездей ун жайса, ак короу болсо күндө жеген жүгөрүгө көңүлү айнып, жем катары кызыл буудайды жеп» жаткан экен. Ал эми лирикалык каармандын атасы болсо акын жазгандай «шайы төшөгүнөн бат туруп» муздак суу менен колу бетин жууп келип, от боюнда олту-

руп, кемпирине: «ылдам бозо жылыт» деп буйрук бере сүйлөйт. Ушунун баары кыргыз элинин, анан калса жалпы совет элинин социалдык-экономикалык деңгээлинин жогорулап баратканынан кабар берет. Акын ошол согуштан кийинки жылдардагы чукул өзгөрүүлөрдү ырга ошондой салганы менен айрым адамдардын айтуусунда 1950-жылдардын II жарымына чейин элдин жашоосу акын жазгандай «төшөгү шайы», «байпагы-манат» болбостон, дагы эле мурдагыдай каатчылык, жетишпестик орун алып келгенин да жокко чыгарууга болбойт. Акындын бул чыгармасы анын 1947-жылы жарык көргөн «Менин жерим – ырдын жери» поэтикалык жыйнагына киргизилген.

«БИЗДИН КЫЗЫЛЧА». Акын А.Осмонов бул чыгармасын 1948-жылы 2-ноябрда Чолпон-Атада жазган. Сегиз ыр сабынан турган төрт куплет (жалпы 32 сап) ыр кадимки эдик поэзиянын түзүлүшүндө (7 муун) жазылып, акындын 1949-жылы жарык көргөн акыркы ыр жыйнагынан («Жаны ырлар») өзүнүн көзүнүн тирүүсүндө орун алган. Ырас, Улуу Ата Мекендик согуштан кийинки жылдары Кыргызстанда кант кызылчасы боюнча зор иштер аткарылып, бул тармактын улуу устаттары катары саналган маркумдар: Социалисттик Эмгектин эки жолку Баатыры Зууракан Кайназарова менен Социалисттик Эмгектин Баатыры Керимбүбү Шопоковалар баш болгон баба дыйкандар өстүргөн кызылчанын жылдык дүн түшүмү дүйнөлүк рекорд болуп саналып, биздин кызылчанын сапаттык көрсөткүчү жер шарында эталон катары таанылганы да чын эле. Мындай эмгектик көрсөткүчтөр, чыныгы мээнеттин үзүрү кайтып Кыргызстандын кант

кызылчасы алдына башкаларды салбай, дүйнөдө жалгыз сапаттык деңгээлди камсыз кылганы, эмгек адамдарына (З.Кайназарова, К.Шопокова ж.б.) жасалган адилет, калыс мамиле өз учурунда Алыкул өңдүү адабият алптарын толкундатып, сүйүнтүүгө толук кудурети бар болчу. Ошол жагынан алганда акын А.Осмонов өзүнүн бул чыгармасын «Биздин кызылча» атап, мындай азыкты ары жагы Белорусия менен улуу Украинаны, бери жагы канатташ казак жергесин түгөл түрө кыдырса да таппай турганын айтып мактанып, төбөсү көккө жете сыймыктанууга толук акысы бар десек аша чапкандык болбойт. Чын эле: Жер дүйнөнү айлантып, Түгөл кыдырса: Табылбас дейм балдар, Мындай кызылча, Таттуу кызылча, Таттуусунун себеби: Даамы кыргызча, Ой, биздин кызылча – деп тамшана баа бериши да бекер эмес. Ошол эле учурда акын А.Осмонов аталган бул чыгармасында кызылча өсүмдүгү биздин аймакка ошол ырда көрсөтүлгөндөй Орусия, Украина, Белорусия, Кавказ республикаларынан XVIII–XIX кылымдарда ооп келип, ошондон бери кыргыз кыртышынан өнүп чыгып, жогоруда баяндалгандай ары таттуу, ары таза азыктын элибизге кеңири тарап, түшүмдүүлүгү, сорттуулугу, аш болумдуулугу күн санап артып бараткандыгын айткысы келген. Даамдуу азыктын алдына коюлуп, аны тоё жешине толук шарт – ошол тамактын ээсинин пейили, ички жан дүйнөсүнүн төп келиши эмеспи. Демек, акын айтып, ырга кошуп жаткан бул кызылчанын ашыра даамдуулугу анын «жаны орусча – каны кыргызча», даамы кыргызча», т.а. кыргыз колуна, чын дилинен, таза пейили менен таза жер-суусунан, атыр жыттуу абасынан экенин ар бир окурман

жакшы түшүнөт. Чыгарма автордун ар кайсыл жылдары башкалар тарабынан түзүлүп, редакцияланып жарык көргөн ыр жыйнактарынан ар кандай сапаттык деңгээлде жарык көрүп келген.

«БИЙИК ЖЕРИМ». Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1934-жылы жазылып, анда ошол 30-жылдарга мүнөздүү жаңылануулар, социализмдин кеңири кулач жайышы, эмгектик алгачкы көрсөткүчтөр, кыргыз жерине алгачкы илим-билимди, маданияттын орун-очок ала башташы, тунгуч техниканын үлгүлөрүнүн келиши өңдүү зор өзгөрүүлөргө умтулган акциянын үмүт-тилеги эркин ыр формасында берилген. Автор бул чыгармасында тоолуу аймактын өзүнө таандык өзгөчөлүгү эске алынуу менен анын ар бир өрдөш, жылгасы, өзөн-сайы малга толуп, ал талыкпас эмгектин күчү менен ишке ашарына акын астейдил ишенет. Мындан тышкары:

Балким, дүйнө, бизден болуп кабарсыз,

Техникасы артта калган жарамсыз.

Деп ошолор, бирок алар билсе экен,

Биз бат эле алга түшүп алабыз.

Жер алдынан метрону жүгүртүп,

Ленинграддай көрктүү үйлөрдү салабыз – деп алдын ала болуучу ири эмгектик жетишкендиктерди санап көрсөтүү менен акын алардын ишине ашышынан эч кандай күмөн санабайт. Акындын мындай үмүт-тилектеринин кийин кыргыз жергесинде күрдөөлдүү ишке ашкандыгын айрым мисалдар менен бекемдеп көрсөтүүгө болот. Атап айтсак, 1928-1933-жылдар аралыгындагы биринчи беш жылдык план-милдеттенмелердин Кыргызстанда 3,5 жылда аткарылышы, 1936-жылы Кыргызстан Союздук Социалисттик Республика статусуна ээ болушу эле элибиздин жалпы эмгекке, социализмдин жаңы саясатына

кандай мамиле жасалгандыгын айгинелеп турат. Ал эми мындай зор өзгөрүүлөрдүн биздин жерибизде болушу акын А.Осмоновдун эң негизги ой-максаттарынан эле. Акын өзүнүн ал үмүт-тилегине толук жетти деп айтсак болот. Жер астынан метро жүргүзө албасак да, бийик кабаттуу үйлөр курулуп, чоң-чоң ишканалар, завод-фабрикалар ишке кирип, элдин жашоо деңгээли артып, кыскасы Алыкулдун өзү ойлогон ой-максаттары толугу менен орундалды десек болот. Акындын бул чыгармасы анын 1935-жылы жарык көргөн «Таңдагы ырлар» поэтикалык жыйнагынан биринчи жолу орун алган.

«БИЙЛИК ЖАНА ОСМОНОВ».

Автор: К.Асаналиев //Кут билим. – 1997, – 30-дек. – № 36. – Б. 5. – Макалада автор бийлик тарабынан жүргүзүлгөн атайы саясат жазуучунун, акындын поэтикалык жан дүйнөсүнө кийлигишпей койбогонун, бардык мезгилдеги өкүм сүрүп келген бийлик жана идеология менен Совет бийлиги учурундагы бийлик жана идеологиянын өзгөчөлүктөрүн белгилеп, А.Осмонов да алгачкы жыйнактарын жараткан кезде идеологиялык басымдан тышкары боло албаганын айтат. Бирок, А.Осмонов жогортодон түшүрүлгөн жол-жоболордун ыргында жазылган ырлардын жаңылыштыгын эрте түшүнүп, 1945-жылдан кийин чыккан 4 жыйнагында бекемделген салтты, жол-жобону бузат, кабыл албайт. Автор акындын «көркөм ой жорутуусу кеңири масштабдуу параболага» негизделгенин «Женишбек», «Толубай сынчы» поэмалары менен ырастап, Толубай сынчы тууралуу уламыш аркылуу азыркы мезгилдеги чыгармачылык инсан менен бийликтин ортосундагы айыгышкан тирешүүнү, конфликтини апачык, даана сүрөттөй алган дейт.

«БИЛБЕЙМ КАНДАЙ». Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1948-жылы 29-октябрда Чолпон-Ата эс алуу үйүндө жазылган. Чыгарманын мындай аталышы автор тарабынан ишке ашпаса да, кийинки түзүүчүлөр бул ыр саптарына (жалпы саны-16 (он алты) саптан турат) анын биринчи сабындагы сөз маанисин («Билбейм кандай») колдонуу менен аны ошондой аталышта жарыялап келишүүдө. Чыгарма ыр түзүлүшү, муун өлчөмдөрү, уйкаштык түрлөрү боюнча алганда да салттуу жазма поэзиянын үлгүсүндө (11 муун) иштелген. Аталган чыгарма акындын өмүрүнүн акыркы жылдарында жаралып, автор элине, жоро-жолдошторуна, жалпы окурмандарына сыр төгүү, бул жашоодон узап бараткан адамдын замандаштарына болгон ички ыраазычылыгы, анан калса айтып бүткүс арманы катары да жазылган. Акын асылган оорудан айыкпасына көзү жеткен соң өз өмүрүнүн кыска болуп калганына, элине кызмат кылалбай мезгилинен эрте кош айтышып баратканына өкүнүп, арман кылат. Өзүнүн адабият майданында жасаган аздыр-көптүр адал эмгегине эли-журту, замандаштары кандай карап, кандай баа берет, акын жеткен адабий-философиялык бийик чокудан туруп көз салабы же көнгөн адаттары менен көмүскө жерден көмөлөтө саябы деп акын А.Осмонов бул жагына да бушайман экенин жаап-жашырбайт. Акын өзү ыймандай сырын жашырбай бул жалган дүйнөдө адал жашап, ак ниет күткөнүн, өзгөчө өз досторуна, калемдеш, замандаш, окурмандарына ак пейил күтүп, арам санабаганын айтып, көпчүлүккө жарыя кылат. Өз учурунда акын А.Осмонов деле эл сыяктуу саясаттын сасык оюнуна аралашып, бийликтин, анын ичинде

бирөөлөрдүн камчысын чаап, буйрукту так аткарып жакшы жашап өтсө да болот эле. Бирок андай ыпылас, арам ишке акын А.Осмонов чын дилинен аралашкан эмес. Болбосо, өзүнө тийишкен «досторуна» ошолордун ыкмасында өздөрүнө жараша жооп кайрып, кайым айтыша берсе болмок. Бирок, «ак ийилет, бирок сынбайт» демекчи, акын А.Осмонов андай акмакчылыкка барган эмес. Акын өзүнүн адамдык парасатынын бийиктиги, ички рухий маданияттын молдугу менен өзүнүн душмандарына туруштук берген жана аларды алты кылымда да адам санына кошулбай турган абалда жеңген. Алыкулдун эки дүйнөдөн тең эң чоң жеңиши – анын Адамзатка тирүүсүндөгү ак ниет, апкак кардай мамилеси, адабияттагы опол тоодой орду. Бул чыгарма биринчи жолу 1958-жылы адабиятчылар К.Асаналиев менен К.Укаевдер түзүүчүлүк кылып жарыкка чыгарышкан. «Ата Журт» ырлар жыйнагына кирген.

«БИЛБЕЙМ КАНДАЙ, ЭМНЕ ОЙДО ЭКЕН КАТАРЫМ?» – аттуу ырында акындын оорукчан тагдырына кейип, замандын керегине жарабай өтүп кетет окшоймун деген күдүктөнүү, күмөнсүү пайда болгону менен майтарылбас эрки, кандай күндө болбосун, жаман иштерден, арамдыктан бийик болуп, өтөлгөлүү өмүр сүргөнүн далилдеп турат.

«БИЛГЕН ЖАНГА ӨСӨР МЕНИН ТЕРЕҢИМ». Автор: П.Казыбаев // Ленинчил жаш. – 1988, – 4-июнь. (208) «Ленинчил жаш» газетасында А.Осмоновдун талантына таазим этүү жагдайында үч жылдан бери атайын бурч ачылып, акын тууралуу аздыр-көптүр маалыматтар берилгени айтылат. Бул мезгилдин ичинде көп эле демилгелер көтөрүлгөнү менен алардын бирөө гана Жазуучулар

союзу тарабынан ишке ашырылып, белгилүү акындарыбыз Б.Сарногоев менен Р.Рыскулов А.Осмонов атындагы адабий сыйлыктын алгачкы лауреаттары болушкан. Автор бул демилгеден башка иштер каалоо катарында гана калып жаткандыгы, музейге экспонат болуучу буюм-тайымдарды чогултуу, аларды сактоону уюштуруу унутта калгандыгын, ал эмес акындын мамлекеттик архивде жекече фондусунун жоктугун эскертүү менен акындын 75 жылдык мааракесин утурлап, иш чаралар түзүлө турган болсо, борбордо акындын эстелигин орнотуп, ал жерде поэзия майрамын уюштуруп, КМУнун филология факультетинде акындын ысмындагы стинецияны дайындао, Ысык-Көлдө сүзгөн бир кемеге, пионердик лагерге, айылына А.Осмоновдун ысымын коюу каралса, театрлардын репертуарларына драматург, котормочу А.Осмоновдун чыгармалары кошулса, кыргыз киночулары дагы акын тууралуу жаңы даректүү тасманы же көркөм фильм тартышса деген каалоо-тилектер ишке ашса, акындын лирасын дагы бир ирет кана жуткандай рухий-моралдык кубат алар элек» дейт.

«БИЛИНБЕГЕН ҮЧ МЕЗГИЛ».

Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1937-жылы жазылган. Үч көлөмү боюнча бир кыйла кенен жазылып, салттуу ыр түзүлүшүнө таандык болгон 11 (он бир) муун өлчөмүндө иштелген. Үчүнчү жалпы сабын эсептесек, ал 48 саптан турат. Чыгарманын идеялык-көркөмдүк деңгээли жөнүндө сөз кылсак, акын бул аталган чыгармасын адам өмүрүнүн, т.а. жаштык мезгилдин үч учуруна арнаган. Автор: үй алдында көрктүү калың бак өсөт, өз башынан көп доорлор өткөзөт, Булбул келер, булбул сайрар тили өчөр Көз алдыма үч мез-

гилди көрсөтөт – деп баштап, анда жаштыктын алтын доорун символдуу түрдө булбулдун шаңдуу үнү менен салыштырып, анын тили каткан чакты жаштык доордун аяктап, адам орто жаш куракка же көпчүлүктүн көңүл буруусунан калган мезгилге кадам таштаган күндөрү деп мүнөздөйт. Демек, жогорку саптардан байкалгандай акын А.Осмонов жаштык күндөрдүн эң гүлдөгөн учурун өзүнчө үч этапка бөлөт да аны сөз башында айтылгандай булбулдун жашоо (сайроо) табияты менен салыштырып берет. Натыйжада, лирикалык каармандын үйүнүн алдындагы калың бактын өз башынан өткөргөн көп учурларын автор бир адамдын өмүрү менен үндөштүрүп, ал бакка алгач жаздын келиши, кар-муздардын эриши, гүлдөр жайнап, куштар сайрап турушу, азырынча ал бакка булбулдун келип, мукамдуу үнү менен тил безеп кириши – бул адам өмүрүндөгү жаштык мезгили, деп түшүндүрөт:

Бир мезгилде: сулуу аткан таң келет

Өмүрүмдө эсте калар бир ирет,

Бул бакчада ырахаттуу уктасаң,

Таңда таттуу үндөр сайрап жиберет.

Жаштыктын экинчи этабы жөнүндө айтсак, анда автор учурду төмөнкүдөй абалда баяндайт:

Бирде ойгонсоң бакчаң гүлгө жайнаган,

Бакчаң эмес гүлгө толгон айланаң.

Жаштык доору дал ушул гүл курактуу

Гүл ичинде бал сорушкан таңдайдан.

Демек, бул мезгил адам өмүрүндөгү эң кызыктуу, анан калса бактылуу күндөрү катары эсте калат. Жаштыктын гүлдөгөн доору, адамга чын сүйүүнүн келиши, андан алган ырахаттуу учурлар, жаштык-мастык демекчи, кээде аша чаап кеткен жорук-жосундар, баары ушул экинчи этапка же мезгилге дал келет. Акын булар жөнүндө ырдын кийинки саптарында токтолот. Ал эми автор өзү

шарттуу түрдө бөлүштүргөн үчүнчү мезгилге келсек, аны акын төмөнкүдөй өн-түстө берет:

*Бир мезгилде бак кыйраткан шамалдар,
Көрктүү багым токтоого алп араң бар.
Таттуу күндөр, жыттуу гүлдөр*

салкын кез,

Кайда-кайда бышкан кызыл алмалар.

*Бир мезгилде күздүн бүркөө түнү жок,
Алда качан жаздын жашыл гүлү жок.
Жалгыз гана көк караган тоо башы
Бул бакчамда адам кирер түрү жок.*

Мында айтылгандай, эми баягынын бири жок, калың бактын катуу шамалдан улам көркү кетип, болгон мөмө-жемиши күбүлгөн. Акын өзү айткандай, «бул бакчанын адам кирер түрү жок». Демек, жаштыктын жалындуу күндөрү бүтүп, ошондогу кучак толгон гүлдөр, тандайдан бал сорушуулар шамалга сапырылып жок болгон. Эми ал күндөр жөнүндө бир гана эскерүүлөр, жандуу элестер гана калгансыйт.

*Жолдош сенин көптү көрөр көзүм бар,
Бул өмүрдө көпкө жашар өзүң бар.
Жеке сүйгөн бир курбума бул ырды
Этесин деп айтып калар сөзүм бар.*

*Сүйгөн курбу далай сүйүп өптүңөр,
Жүрөгүмдө калар ошол көркүңөр.
Жаштык кезди эске аларбыз тамшанып,
Кыздар деген, балдар деген сөз бүтөр.*

Автор Райкан акын айткандай; «Шайыр жаштар деп койсо, саныңды чаап каткырба» демекчи, автор А.Осмонов аталган чыгармасында жаштыктын деми менен өзүнүн эртенки келечеги жөнүндө адамга тыянак чыгарбаган, жеңил ойлуу аялзатына болгон ички тымызын таарынуу, жектөө, күнөөлөө сезимдерин да ушул ырына сыйдыргансыйт. Акын ар бирибизди, аял-эркек дебей Адам болууга, жаштыктын кадырбаркына жетүүгө, акыр аягына чей-

ин Адам бойдон калууга чакырат. Акын өткөн жаштыкка тамшануу менен карап, анын өткөнүнө бир эсе өкүнүп, эми мындан ары аларды эч ким жаш деп эсептебей турганын («Кыздар деген, балдар деген сөз бүтөр»), демек, толук жетилген, чоң кишилерге жасалчу мамиле күтүүлөрү, жоопкерчилик күчөөрү да айдан ачык белгилүү болот. Акындын бул чыгармасы анын 1937-жылы жарык көргөн «Чолпонстан» ыр жыйнагына айрым мүчүлүштүктөрүнө карабастан киргизилген.

БИЛААЛЫ – «Коммунизм колхозу» ырында кездешкен ысым.

Коммунизм колхозун

Уландырган Билаалы,

Ыйык план жагынан

Бүт колхоздун ири алды.

«БИР АЙЛЫК ДЕМ АЛЫШТА» – Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1939-жылы 2-декабрда жазылган. Ыр болгону 10 (он) саптан туруп, жазма поэзиянын үлгүсүндө 11 (он бир) муун өлчөм менен иштелген. Аталган чыгарма өзүнүн аты айтып тургандай лирикалык каармандын («Мен») бир айлык эс алуу учурунда жайлоодо болуп, ошол жерди жайлаган мекендештерибиздин бейпил турмушун, бакубат жашоосун ырга салып, кенири кулач жайып бараткан социалисттик түзүлүштүн түпкүлүгү түз экенин айтууга аракеттенген. Ыр ошондогу жайлоонун көрүнүшүн, андагы кыймыл-аракетти кызыл тилдин жана сөз боекторунун жардамы аркылуу жараткан чакан көркөм полотного айланган. Бул ырды окуган кезде жайкалган жайлоо көз алдына тартылып, андагы жайылып жаткан төрт түлүк мал, каз-катар тигилген боз үйлөр, айыл ичин шаңга бөлөгөн жаш балдардын куушуп ойногону, зериккенде суу төкпөс жорго салдырып, шамдагай,

тырышчаак деген жаштар азоо тайкунан үйрөтүп, өспүрүм курактагылары иттерди чуулдатып коншу үйлөрдүн ортосунда жүгүрүп, козу-улак агытып, кой-эчки салдырып, ал эми жеген эт менен ичилген саамал кымызды синириш үчүн бирин-бири каруудан алып, катуу булкуша оодарышка түшкөн эр көкүрөк азаматтардын кыл чайнаша күч сынашуусу көпчүлүктүн көңүлүн өзүнө буруп, аштан да, үйдөгү иштен да калган келин-кезек, кыз-кыркын жабыла үйдөн чыгып, жардана карап турган учуру, алдуусу чабалын аттан оодарса, жыгылган неменин куйкасы куруша арданып, эл алдында кызарып уялган учурун улуу акын кыска саптар менен берүүгө далалаттанган. Мында акын кыргыз турмушун, жайлоо көрүнүшүн, бейпил жашоо образын жандуу кыймылга келтире сөз менен көркөм сүрөт, пейзаждык картина жарата алган. Ал эми бул чыгарманын аталыш түпкү мааниси («Бир айлык дем алышта») менен буга удаалаш жазылган (3-декабрда) «Түн жарык, түшкөн ийне табылгандай», «Кой-Сарыда эс алышта көп балдар» деген шарттуу аталыштагы бул эки ыры да окуп көргөн адамга жогоруда биз сөз кылган биринчи бөлүк (10 сап) менен логикалык жактан жалгашып, бул үч ыр биригип жогорку аталыштагы («Бир айлык дем алышта») бир бүтүн чыгарманы түзүп турганын эч ким жокко чыгара албайт.

«БИР БАЛА» – деген ырларды мектеп балдары үчүн С.Маршактан которгон. Өзүнчө китеп болуп (Кырмамбас. Фрунзе – Казан, 1937-жылы) басылып чыккан.

«БИР ГҮЛ» – А.С.Пушкиндин «Цветок» деген ырынын эркин котормосу. Пушкинде да он алты сап ыр, Алыкулда да он алты сап.

«БИР ЖОЛДОШУМА». (Ж... га) Акын А.Осмоновдун бул ыры 1936-жылы жазылган. Чыгарма элдик оозеки адабияттын үлгүсүндө 7–8 муун өлчөм менен иштелген. Ырдын жалпы көлөмү 20 (жыйырма) сапты түзөт. Мында лирикалык каарман өзүнүн бир курбусуна акыл-кеңешин айтып, анда жөнү жок сары санаага батпастан эл үчүн пайдалуу эмгек өтөөгө чакырат. Куру убайымга алдырып, убакытты өткөрбөстөн:

Ойлон курбум бакты үчүн,

Иште элиндин даңкы үчүн.

Кана эми, бир эрдик кыл,

Адамдыктын аты үчүн –

деп, эмгектенип, элдин атак-даңкы үчүн кызмат кылууга үндөйт. Ал эми мезгилден артта кабай, убакыттан утурбоо аракети биринчи кезекте акын А.Осмоновдо күч болгон. Өмүр өзүнүн чегине жакындап, бул жарык дүйнө көз алдында караңгылыкка жашынып, адам баласы түбөлүк келбес жайга аттануу коркунучу күн санап жакындаган сайын акын Алыкул Осмонов да ажал менен алышып, жазмыш-тагдыр менен күч сынашкандай жашап өттү. Бул ырында автор же лирикалык каарман А.Осмоновдун турмушка моюн сунуп, тагдыр жүгүнө мүнкүрөп, тизе бүгүүгө кам урган бир жолдошуна кеп-кеңеш берип, аны эл үчүн эмгектенүүгө үндөп жатышынын жөндүү жагы бар. Бул курулай тынсынуу же акыл үйрөтүүгө жатпайт. Андай чечкиндүүлүккө бардык эле адамдар бара бербейт. Бул жагынан алганда автор А.Осмоновдун же лирикалык каармандын жогоркудай турмуштук позицияны ээлеши алда канча мыйзам ченемдүү, ары жүйөлүү көрүнүш.

«1945-ЖЫЛ, 31-ДЕКАБРЬ» аттуу ыры акындын чыгармачылыгы гүлдөп турганда жазылган. Акын элдин турмушун колориттүү сүрөттөө

менен жаңы жылдын элге бакыбат жашоо, бардар турмуш алып келишин каалап ак тилек кылат. Бирок акын жаңы жылдан «байлык, үй-жай, ден-соолук» эмес болгону «эки сабак ыр берсин» деп сурайт. Бул ырдан акындын дүйнөдөгү бардык нерседен поэзияны жогору койгон кредосу айкын көрүнөт.

«1946-ЖЫЛ, 1-ЯНВАРЬ» аттуу ырында жаңы жыл тосуп, түйшөлүп изденип, чымырканып ырлар жазып, жаңы ой, жаңы күн менен көрүшүп, сыр чечишкенин баяндаган.

«БИР ТҮНҮ» – Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1935-жылы жазылган. Аталган ыр негизинен оозеки адабияттын үлгүсүндө 7–8 муун өлчөм менен куралып, жалпы 20 (жыйырма) саптан турат. Чыгарма лирикалык маанайда жазылып, автордун негизги берейин деген оюу – ошол мезгилдеги социализмдин жеңиши, эмгекчилердин эркин турмушта жашап, бейпил доорду баштан кечирип жаткандыгы көңүлдүн борборун ээлейт. Аталган чыгармада лирикалык каарман өзүнүн айылы булакка жакын жайгашкан үчүн ага көчүп барып конуп, өзүнүн кыялында таң эрте жерди ойготуп, таңдын нуру болууну самайт. Ал эми кечкисин болсо жомок айтып, шылдыраган булактын күүсү эмне экенин көпөлөк аркылуу булбулдан суратат. Көрсө, анан сырын лирикалык каарман төмөнкүдөй себеп менен түшүндүрөт: Билдим анын, уктум күүсүн, Булбул айтып бериптир. Колхоз айылы жыргап жаткан, Санааны бүт жеңиптир. Демек, булактын шылдыр күүсү – ой-санаасыз жыргап жаткан колхоз айылынын тынчтыкта бактылуу жашоосу экен. Ошондой болсо да, А.Осмоновдун бул чыгармасынан анын акындык чеберчилик жактан толук бышып жетилбегендигин

айгинелеген айрым саптар да учурайт. Мисалы: Күн чыгарда күн чыгыштан Тарткан алтын боёгун, Таңкы жүргөн шамал менен Жатып ырдап коёмун – деген төрт саптан эле акын А.Осмоновдун тилдик жактан жардылыгы, ыр жаратуунун ыкмаларын али толук өздөштүрбөгөндүгүн байкоого болот. Экинчиден, кийинки саптарга таандык болгон булактын шылдыр үнү же күүсү эмне экенин көпөлөк аркылуу булбулдан суратышы да ишенимдүү түшүнүккө жатпайт. Болбосо, караңгы түндө кайдагы көпөлөк? – деген суроо да жаралбай койбойт. Бул чыгарма акын А.Осмоновдун 1935-жылы жарык көргөн тунгуч жыйнагынан («Таңдагы ырлар») алгачкы жолу орун алган.

«БИР ЧАКА СУУ» – Акын А.Осмоновдун бул чыгармасы 1946-жылы 28-ноябрда Чолпон-Ата эс алуу жайында жазылган. Аталган ыр болгону 8 (сегиз) саптан туруп, алар эки строфага баш ийдирилген. Чыгарма кыргыз профессионал жазма поэзиясынын салттуу үлгүсүндө иштелип, 1947-жылы жарык көргөн акындын «Менин жерим – ырдын жери» жыйнагына киргизилген. Бул чыгармасында акын А.Осмонов бир чака суунун, болгондо да кудук суусу эмес мөлтүр кашка кайнар суусу (булак суусу) жөнүндө, анын тунук, табигыйлуулугуна суктануу менен («Бир чака суу, суу экенин байкагам») бир жак ийнине бакан менен суу көтөргөн сулуу кыздын ошол суудай тазалыгына баа берет. Ошол эле учурда автор бул ырында өзү жашап, күн кечирип жаткан коомдун күн санап тазарып, улам жаңы максаттарга карай аруу тилек, ак ниет менен кадам шилтеп кетип бараткандыгын кадимки кайнап чыккан булак суусунун тубаса даамына, көк кашка

мөлтүр тунуктугуна, ошол сууну куш канатыдай делбиреп бир жак ийнине көтөргөн сулуу кыздын сырткы көрүнүшү менен анын ички жандүйнөсүнүн тазалыгы, сулуулугу аркылуу символдоштуруп, салыштырып сүрөттөөгө жетишкен. Адатта, элибиз «суу – өмүр» деп эсептешип, ага өтө зор сый-урмат менен мамиле жасап келишкен. Демек, чыныгы тоо булагынан кайнап чыккан таза суунун күчү, адамга жагымдуу таасири ар кандай оору-сыркоого «Миңдин бири» катары колдонулуп, дарылык касиети башкача экенин илгертен ата-бабаларыбыз айтып келет. Оорулуу акын А.Осмонов үчүн да тоо булагы, салкын абасы, таза, кооз жаратылышы ошондой жанга жагымдуу таасирин берип, акын өзүн алда канча жакшы сезген учурлары да көп эле болгон. Автор советтик коомдон алган жакшы таасирлерин дартына даба болгон табигый дарылык күчү бар сууларына ыраазы болуп ушул ырын жазган десе болот.

«БИР ЧЫГАРМАГА АРНАЛГАН ÜЧ МАКАЛА ТУУРАЛУУ». Автор: **Ж.Самаганов // Советтик Кыргызстан журналы. -1948. – №1. 55-61-б.** «Махабат» аттуу жыйнагына жазылган М.Алыбаевдин «Мааниси жок «Махабат» («Кызыл Кыргызстан» 15.11.1946), Т.Үмөталиевдин «Алыкул Осмонов» («Ленинчил жаш» 1.08.1946), Я.Шиваза менен К.Кулиевдин «Алыкул Осмонов» («Кызыл Кыргызстан» 15.11.1946) үч макаланы талдап, «М.Алыбаев «кордоо» ырын ырдаса, калган үч автор «мактоо» ырын ырдашты» деп Ж.Самаганов өз макаласында «үчүнчү чындыкты» табууну максат кылгандай. Бирок бул сынчы деле акындын поэзиясына карай объективдүү оюн ортого сала алган эмес. Ал тургай макаланын төрттөн үч бөлүгү

Т.Үмөталиевдин сынына сын иретинде, ал мактаган ырларды талдап келип: «Бул биздин философия эмес, партия бизди ошого үйрөтөт. Мидин айткандай биз турмушту шандуу эмгек менен багынтабыз» дейт. Т.Үмөталиев мактаган «Отуз жаш» ырын: «Сен жакшы элең мен сүйө элек чагында» деген кандай кеп? Же күнүгө бирди сүйгөн аягы суюк адамдарды жаштарга үлгү кылабы?» же ушул эле ырда «сулуулар» дегенин окуганда бирөө эмес көпчүлүк жөнүндө сөз жүрүп жатканын көрөсүнөр. Бул советтик аялдарга айтылган көрүнөө жалаа сөздөр эмеспи» дегени, С.Жигитов: «Бу макаласында сынчы (Ж.Самаганов – ред.) Осмоновду да, анын мактоочуларын жана каралоочуларын да карандай талкалоо максатын көздөбөй, баарына объективдүү сот болууга аракет кылган, иш жүзүндө да салыштырмалуу калыстыгын көрсөткөн» деп баалагандай калыс макала эместигин тастыктайт. Ал тургай «Алыкулду ашкере мактайт» деп Т.Үмөталиевге: «Темиркулдун ушундай «ичи тардык», «көрө албастык» деген «философиясы»... өз ырларында да көп учурайт. ... Мындай майда ушакты адабиятка жабыштыра койгондук болот. Демек, бул ой сиздин өзүңүздө да бар көрүнөт» деп макаланын авторунун жеке керт башына «асыла» кетет. Ж.Самагановдун макаласынын негизги идеясы: «Жаан кургап калган ташбака үчүн керекпи, же колхоздун талаасын гүлдөтүү үчүн керекпи? Адамга керексиз нерсенин назиктигинде канча пайда?» деген тыянактан байкалат. Деги эле, социалисттик жазма адабияттын калыптануу доорунда «колхоздун талаасы» бардык баалуулуктун башында туруп, поэзия дүйнөсү менен рационалдуу материалдык нерсенин айырмасын

андоо адабиятчыларыбыз үчүн кыйынга турган көрүнөт. Ошондон улам Алыкулдун поэтикалык толгонуулары жана анын ырларынан мазмун тапкан Темиркулга окшогондордун аракеттери советтик түзүлүштүн сыртында калган, ашкере ыйлаактаган «философия» катары бааланган. Андыктан: «ВКП(б)нын адабият жана искусство жөнүндө чыгарган токтомдорундагы кемчиликтер бизде бүт жоголду деп айтууга азырынча убакыт жете элек, пайдалуу чыгармаларды элге кеңири таратып, начарларын катуу сынга алып «көркөм адабияттагы партиялуулуктун туусун көтөрүүгө» үндөө менен аяктайт макаласын Ж.Самаганов.

«БИР ЫРДАН УЛАМ...» Автор: **Б. Шамшиев // Кыргыз маданияты. – 1991, – 5-дек. – № 49. – Б. 7. (263)** Автор А.Осмоновдун аз жашаса да, убактысынын көбүн чыгармачылык менен алектенип, артына бай адабий мурас калтыргандыгына токтолуп, акындын «Өзүмдү өзүм» аттуу ырын кеңири талдоого алат. Ден соолугунан да, жеке турмушунан да жолу болбогондуктан, акынды өзү жөнүндө, турмуш тууралуу кең-кесири ойлоого түрткү берген. Ал жашоо, өмүр, өлүм, өлбөстүк туурасында башка кыргыз акындарына караганда көп да, терең да ырдаган акын, бирок бул философиялык темаларга жеке турмуш тажрыйбасынан чыгып, өзүнүн башкаларга айтпаган, башкалар андай айта албаган аздек ойлорун поэтикалык тилге которуу зарылдыгын андагандан кийин кайрылган. Бир сөз менен туюндурсак, А.Осмоновдун поэзиясы өмүр, өлүм, өлбөстүк жөнүндөгү поэзия деген жыйынтыкка келебиз.

«БИРГЕ ЖҮРДҮК» – акындын бул ыры 1945-жылдын 21-декабрында «Кой сары» курортунда жазыл-

ган. Көлөмү 12 сап. Эң алгач «Жаңы ырлар» жыйнагына киргизилген. А.Осмоновдун бул лирикалык ырында көлдө эс алып жүргөндөгү бир элес традициялуу эле эки жакшы салыштыруу аркылуу сонун ачылып берилген.

*Бирге жүрдүк, бирге жайлап, бир айлап,
Кайык минсек сен олтуруп, мен айдап.
Мен арчадай жаш эсебин билгизбей,
Сен кайындай жаңы гана бүр байлап.*

Тексттен көрүнүп тургандай, лирикалык каарман буралган жаш кайындай кыздын маңдайында арчага окшоп, жаш эсебин билгизбей, сүйүү ырын окуса, тигил уялыңкы жер карайт. Өтө таамай, таасын салыштыруу көркөм каражаттар аркылуу иш жүзүнө ашып олтурат.

«БИРГЕ ЖҮРДҮК БИРГЕ ЖАЙЛАП, БИР АЙЛАП»: Эскерүү. Автор: **С.Исмаилов // Ленинчил жаш. – 1986. – 7-январь.** Макалада эл агартуу тармагында тынымсыз иштеп кележаткан Ак-Суу районундагы Ак-Булак орто мектебинин мугалими Калыйча Кайназарова эже 1944-жылы жайында Кой-Сары санаториясында Алыкул Осмонов менен жолугушкан мезгили, сырдына маектешкен күндөрү жөнүндө эскерет. Далай ирет алар көл үстүндө кайыкка түшүп, сейилдеген күндөр эстен кеткис элестер калтырган. Турмуш, жашоо, өмүр Адам жөнүндө маек курулуп көл кечин көп ирет чогуу тосушкан. Акындын «Бирге жүрдүк» деген ыры Калыйча эжеге арналгандай сезилет.

«БИРИНЧИ ДЕПУТАТ» – бул ыры 1945-жылы 14-февралда Койсары курортунда жазылган жана 1964-жылга чейин кол жазма түрүндө гана өмүр сүрүп келген (инв №1611). Биринчи жолу чыгарма 1964-жылы А.Осмоновдун чыгармалар жыйнагынын I томуна киргизилген. Көлө-

мү 18 сап. Чыгарма Улуу Ата Мекендик согуш бүтө электигине карабастан СССР Жогорку Улуу Советине депутаттарды шайлоо өнөктүгүнүн жүрүшүн чагылдырат. Ырда кайсы гана кесиптин адамы болбосун мекендин чыныгы патриоттору, баатырлары шайлоодо эң биринчи добушту алышын каалаган акындык тилек алдыңкы планга чыккан. Тарыхый татаал кырдаалга карабастан мындай улуу саясий компаниянын жүрүшү жалпы совет элинин тарыхый жеңиши катары чагылдырылат.

«БИРИНЧИ СЕНТЯБРЬ» – чыгарма 1948-жылы 19-ноябрда Чолпон-Атада жазылган жана «Жаңы ырлар» (1949) жыйнагында жарыяланган. Көлөмү 16 сап. Акын бул ырында мектеп босогосун алгач ирээт аттаган жаш жеткинчектердин ички сезимин толгонуусун, билимге умтулуусун жети жашар Жеңишкандын кыймыл аракети аркылуу сүрөттөөгө аркеттенген. Чыгарма А.Осмоновдун ырларынын эң көрүнүктүүлөрүнүн катарына кирбейт. Жөнөкөй эле тил менен жазылган катардагы чыгармаларынын бири болуп саналат. Ошондой болсо да аталган чыгарма кыргыз балдар поэзиясынын өсүп-өнүгүшүнө түздөн-түз таасир эте ала турган чыгарма катары карасак болот.

«БИРЛИК» КОЛХОЗУ – «Чапак» ырында кездешет.

*«Бирлик» деген колхоздо,
Жапар деген чапак бар.
Минген атын бастырбай,
Дайым чапкан чатак бар.*

БИЯЛЫ – «Сүйүмкулдун айылында» ырында кездешкен ысым.

*Башкармасы бизге маалим Биялы,
Бала мүнөз эң жагымдуу кыялы,
Энекелейт картаң орус кемпирин
Өз уулундай өгөйү жок сыягы.
Майрам күнү ырдаган ыр бир болуп,
Кошулушат комуз менен кыягы.*

БЛОК Александр Александрович (1880–1921) – улуу орус акыны. Алыкул анын чыгармачылыгына таасирленип, айрыкча, сүйүү лирикаларын жактырган. Жазуу дептерлеринин бирине: «Твои мне песни ветровые, как слёзы первой любви», – деген ыр сабын жазып койгон.

БЛЮХЕР – Советтик аскердик ишмер. «Кызыл учкучтар» деген ырында кездешкен ысым.

*Көккө учкула,
Көккө учкула учкучтар!
Көккө ойноого,
Жарашыктуу көркүңөр.
Дальневосток,
Пред. Воен. Ком. Отдел,
Сынга өткөрүп,
Көрсүн жолдош Блюхер!*

«БОЗ БАЛА» – чыгарма 1945-жылдын 4-ноябрында акын «Кой сары» курортунда эс алып жүргөндө жазылган жана «Жаңы ырлар» жыйнагына киргизилген. А.Осмонов кыргыз поэзия дүйнөсүндө болуп көрбөгөндөй бир жаңылык ачып, ал багытта Алыкул Осмонов өзүнүн ажайып поэзиясындагы өзгөчөлүк анын мазмунга байлыгы, маанисинин, чабытынын терендиги, формасынын жөнөкөйлүгү болуп эсептелет. Ал эми жөнөкөй бирок терең мазмундуу поэзия дайыма музыкалуу болот. Акындын бул ырына 50-жылдары эле өзбек композитору Фаттах Назаров обон жазып, бүгүнкү күндө да вокалдык музыкада ардактуу орунду ээлеп турат. Ыр согуш бүткөндөн көп өтпөй эле жазылгандыктан эң алдыңкы планга эмгек менен сүйүү темасы жуурулушуп, кандайдыр бир деңгээлде юмор туюнткан саптар менен коштолгон. Бул ыр А.Осмонов өзгөчө белсенип иштеген мезгилге туура келет. А.Осмоновдун жан дүйнөсү бул мезгилде музыкага жакын-

дай баштаганын аталган ырынан байкаса болот.

«**БОЗ ҮЙ**» – көлөмдүү бул чыгарманын бир бөлүгү 1937-жылы октябрда «Кызыл Кыргызстан» газетасына басылып, ушул эле жылы жарык көргөн «Чолпонстан» жыйнагына толук жарык көргөн. Сюжеттик түзүлүшүнүн бошондугу жана чаржайыттыгы, образдар курамынын дээрлик иштелбегендиги жана эң негизгиси – маани-мазмундук жактан чабалдыгы аны поэма катары эсептешке негиз бербейт. Ырда Жети-Өгүздүн чоң жайлоосу Көк-Жайыктагы ачык колдуу, оокаттуу бир карыянын боз үйүндөгү берекелүү дасторкон үстүндө айтылган илгерки бир окуя баян этилет. Карыя өз дасторконун «кесирлүү» деп атайт да, анын себебин «бир сындырым нанысыз калган күндөр», ошонун айынан болгон окуя менен түшүндүрөт. Карыя азык издеп, алыска жол тартып, мүрзөдө эки каракчыга жолугуп өлөрүндө, көркоо карышкыр кол салып, аны өлтүргөнүн, тигил эки каракчы анын терисин алып кеткенин, кыскасы «берекелүү, кесирлүү бул дасторкон» жөндөн жөн даяр болбогонун түшүндүрүп берет. Ырдын бул бөлүгү 11 муун өлчөмү менен жазылса, анын кийинки жаштар оюнун сүрөттөгөн бөлүгү 7–8 муун өлчөмүндөгү элдик секетпай ырларынын стилине салынып, жигиттин ыры, кыздын ыры берилет да, автордун ошол түнгө карата үзүлкесил сезимдерин берүү менен жыйынтыкталат.

Поэма жазууга болгон аракет катары баалоого боло турган бул ырдын айрым строфаларынын уйкаштыгы, ыр саптарынын маанилик биримдиги бекем болсо, айрымдары андай эмес б.а. ыр бир калыпта жазылган эмес.

БОЛЖУР – «Өлүп тирилгендер»

поэмасында кездешкен ысым.

*Сараңкул мейманзатты жаратпаган,
Ырымга чычкан мурдун канатпаган,
Жеңишке боз токтуну чалып уруп,
«Берегөр» ... «берегөрлөп» алактаган,
«Эй, Болжур, үч бригагың бир келсин»*

дейт,

Жогортон, төмөн сабап бараткандан.

БОЛУМ – бар нерсенин кандайча барлыгы жана чынында эмнелиги; онтологиянын предмети; «бул эмне?» деген суроонун маңызы. Болумду түшүнмөйүн дүйнөнү адам түшүнө албайт.

Алыкулдун чыгармаларында да болум маселеси курч коюлат. Акын «Өмүр деген эмне?», «Өлүм деген эмне?», «ден соолук деген эмне?», «сүйүү деген эмне?» сыяктуу суроолордун тегерегинде поэтикалык ой терметет. Адам үчүн маанилүү нерселердин маани-маңызын чечмелеп түшүнгөнгө күч үрөйт. Толубай сынчынын образы аркылуу сынчыл ойдун максаты нерсенин нагыз болумун (күлүктүн күлүктүгүн) көрө билиш экенин тастыктайт. «Чыныгы поэзия кандай болот?» деген суроонун тегерегинде көп толгонот. Ал эми «Жер деген эмне?» аталган ырында:

Жер деген не?

Жер деген боз топурак.

Эгер өнсө: арпа, буудай, алма бак,

Суулар агып, куштар сайрап, мал ойноп,

Адам жыргап, салкынына салкындап,

Ар жыл сайын түшүмүнөн жаңылбай,

Берип турса жердин аты акталмак.

Эгер мындай касиети болбостон

Жалаң гана көмүлүүгө жараса,

Жер дегендин жердигинде кайсы атак? –

деп суроо салат. Бул ыр – поэтикалык онтологиянын кашкайган үлгүсү.

БООМ – аскалуу тоо арасындагы тар капчыгай. Боом аркылуу Чүйдөн Ысык-Көлгө жол кетет, Ысык-Көл тараптан бул капчыгай аркылуу

Чүй дарыясы агып өтөт. Акын «Жо-
готтум» деген ырында ырга салган.

Ошол тоонун ордунда,

Орто токой көлү бар.

Кардуу Боом ичинен

Жол жыргалын көрүп ал.

БОРБУГУЛОВ МУХТАР

(05.05.1930, Жалал-Абад обл., Сузак р-ну, Ак-Топо (Ак-Тоок) айылы – 13.10.2004, Бишкек ш.) Улуттук адабияттаануу илими м-н адабий сынынын көрүнүктүү өкүлү. М.Борбугулов кыргыз адабиятынын тарыхы м-н теориясына арналган көптөгөн эмгектеринин катарында улуу акын А.Осмоновдун өмүрү, чыгармачылыгын изилдеген бир топ эмгектерди жараткан. Тээ 1959-ж. жазылган «Поэзияга болгон айрым байкоолор», 1962-ж. жазылган «Тирүүлөр өлгөндөрдү күтөт» ж.б.макалаларында жана 1996-ж. басылып чыккан «Адабият теориясы» аттуу фундаменталдуу эмгегинде А.Осмоновдун ыр, поэмаларын өзгөчө бир жаңыча өңүттөн талдоого алган. Турмуштун адабиятта көрүнүшүнүн көп түрдүүлүгү тууралуу теориялык маселени чечмелеп берүүдө А.Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасынын эки вариантын тең жана «Маляр» аттуу ырын мисалга тартып, буларды терең талдоого алса, чыгармачылыктын заманбаптыгы жана түбөлүктүүлүгү деген маселеде акындын «Менин күнүм» деген белгилүү ырын талдап берет.

«**БОТОЮМ**» – бул ыр биринчи жолу «Ата-Журт» поэтикалык жыйнагына киргизилген. Көлөмү 20 саптан турат. Чыгарма элдик поэзиянын таасиринде жазылгандыгын тексти окуганда даана көрүнүп турат. Алсак:

Сүткө тойсо тайрандап,

Тентек белем ботоюм.

Чөп дегенде бук деген,

Элпек беле ботоюм.

Мында автор фольклордук мотивде, тагыраак айтканда, чыгармага жаны мазмун берүү үчүн эски форманын (фольклорду) алгылыктуу түрдө колдоно алгандыгы, экинчиден эл турмушуна биротоло сиңип калган айрым көнүмүш сөздөрдүн негизинде жазган.

БОТОЯРОВ Камбаралы – сынчы, адабиятчы, котормочу. Алыкулдун чыгармаларын жаштайынан сүйүп окуган. Акындын поэтикалык дүйнөсүн ачып көрсөткөн бир катар адабий макалаларды жазган. 1995-жылы жарык көргөн «Көл толкуну» деген кыргыз, англис тилдериндеги ыр жыйнагына «Кыргыз поэзиясынын таң чолпону» деген аталыштагы баш сөзүндө нукура күйөрмандык дил менен айтылган төмөнкүдөй саптары бар: «... Акын Алыкул Осмоновдун поэзиясына суктанбаган, анын талантына таазим этпеген адам кыргыз арасында жоктур... Осмоновдун поэзиясынын өзгөчөлүгү окурмандардын улам жаны муундары арасынан өз күйөрмандарына ээ болуп тургандыгында. Мунун себеби акындын кыргыз поэзиясынын жаңы жээктерин гана ачпастан, анын деңгээлин жогору көтөргөнүндө...»

«**БӨБӨККӨ**» – 1944-жылдын аяк ченинде жазылып, «Махабат» ырлар жыйнагына (1945) киргизилген. Өз башынан өткөн жана акынды көпкө дейре кейишке салган окуя – 1942-жылдын кышында Жыпар аттуу кызынын наристе кезинде чарчап калышы бул ырдын жаралышына тикелей себепкер болгон. Керт башынын күйүтү менен кайгылуу (элегиялык маанайдагы) ыр жаратып, анысы менен өзүнүн чыгармачылык изденүүлөрүн жаңы баскычка көтөрүүнүн далили катары бул чыгарма Алыкулдун поэзиясында өзгөчө орун ээлейт. Наристенин өлү-

мүнө «ууланган» акындын жүрөгүнөн жаап-жашырылбаган, буулуккан күйүт атырылып чыгып, өлүмдүн капилеттиги жана адилетсиздиги айыпталып, «бир ууч куну кетпеген учсуз жердин», дегеле бүткүл жашоо-тирликтин оош-кыйыш жагдайларына назар салынат. Жашоосундагы эң кымбат, эң бир таза адамын эртелеп кучагына жашырып алган кара жерди каргоого даяр турган акын тирилик аны менен токтоп калбасын билет да, адамдарга жакшылык гана каалайт, канчалык каңырыгы түтөп, өзөгү өрттөнүп турса да, кең пейилдигинен жазбайт, өзүн бек кармайт.

*Бар болсо экен картайганда көргөнү,
Соо болсо экен жаштын жаңы жөлөгү.
Өмүр алда, эртеңкиге тобокел,*

Өлбөсө экен башкалардын бөбөгү, – деген 11–12 муун өлчөмү менен жазылган бул ыр формалык жактан кынтыксыз иштелгени, поэтикалык ажардуулугу жана терең философиялуулугу менен кыргыз поэзиясындагы шедеврлердин бири деп эсептелери талашсыз.

«**БӨК, БӨК, БӨДӨНӨМ**» – ыр 1948-жылдын 31-октябрында «Чолпон-Атада жазылган жана биринчи жолу «Жаңы ырлар» (1948) поэтикалык жыйнагына жарыяланган. Акындын көпчүлүк ырларына салыштырмалуу көлөмдүүрөк келип 64 саптан турат. Бул ырда чыгарманын аты эле айтып тургандай эл турмушуна биротоло сиңип калган адаткөнүмүштөрдүн, тиричиликке байланыштуу келип чыгып, туруктуу болуп калган көнүмүш сөздөрдүн (М: бөк, бөк, бөдөнөм сыяктуу) негизинде жазылган. Аталган ырдагы фольклордук таасирдин көзгө көбүрөөк чагылышына А.Осмоновдун адашкандыгынан эмес, чыгарманын турмушка, элдин салт-санаасына көбүрөөк жакын болушун, элге жетки-

ликтүү болушун көздөгөнүнөн келип чыккан натыйжа катары карашыбыз керек. Мына ушул максатта А.Осмонов аталган ырында элдик поэзиянын көркөм каражаттарын да ыктуу пайдаланууга аракет кылган.

БӨКӨНБАЕВ ЖООМАРТ (1910-1944) – кыргыз профессионал адабиятын негиздөөчүлөрдүн бири, классик акын, драматург.

Алыкул экөөнүн калемдештик жакын мамилеси 1930-жылдардын баш ченинде өнүм алган. Өзүнө тең курдуу, бирок адабият астанасын чоң устаттай аттаган Жоомартка Алыкул ар качан сыймык менен карап, аны жакшы санаалаштарынын ичинен бөлүп көрсөткөн. Ошол себептен, эң алгачкы арноо ырын да ушул булбул таншык замандашына багыштаган. 1933-жылдын 6-декабрында жазылган ал ыр «Акын Жоомартка» деп аталган жана кийинчерээк, 1935-жылы «Таңдагы ырлар» жыйнагында басылып чыккан:

*Көп күн болду сен бул жактан кеткенге,
Даңкы чыккан чоң Маскөөгө жеткенге.
Жарашыктуу көркөмдүгүн Маскөөнүн,
Жаза келгин түбөлүккө эскерме.*

*Сагынычтуу ой санаасын жеңерсиң,
Бул жериңе кубанычтуу келерсиң.
Ырларыңды көп-көп күткөн жериңе,
Талыкпастан таңшып ырдап берерсиң.*

Ж.Бөкөнбаев «Ленинчил жаш» газетасына редактор болуп турган мезгилде келечеги кең акындан жардам-көмөгүн аяган эмес. Агалык да, калемдештик да кеп-кенешин көп берген. Муну анын 1936-жылдын 3-июнунда, Москвада жүргөн Алыкулга ысык ниеттен жөнөткөн катынын мазмуну эң сонун ырастайт: «*Алыкул! Колуңду кысып, кызыл Маскөө менен куттуктайм. Биз жалпыбыз аман жатабыз. «Алтын кызды» бүтүп, «Ак Мөөрдү» жазып жатам.*

Аалы, Кубанычбек, Абдыкеримдер чыгармачыл командировкага кетишти. Театрдын артисттери жакында Маскөөгө барышат. Алыке! Жаңы өсүп келе жаткандардан сени гана сүйөм, сага гана ишенем. Ошондуктан, «Душман сүйдүрө айтат, тууган күйдүрө айтат» дегендей, кээ кездерде сени менен урушумуш болгонум да ошол. Ал жагын кечиресиң. Эми олуттуу акын болуп, салабаттуу киши бол. Москва кишини таптакыр өзгөртөт. Москвада түшкөн сүрөтүңдү берип жибер. Бир жиберүүңдү сабырсыздык менен күтүп турам. Москвага көп барам го, октябрда көрүшөбүз. Казактар кыйын болушту. Биз да шымаланып көрөбүз! Стипендияңар жөнүндө сүйлөшөм (бүйрөгө коём). Жумабайды комсомолго өткөзүп, «Л.Ж.»га алдым. Жума эмне болду? КИЖдегилер эскилери болсо мени таанышат. КИЖдин газетканасында биздин газеттер бар. Алып окуп тур. Сага арнап жаздырып жибергем. Колуңду жүрөгүмө басып Жоомартың. 3/VI. 36-ж.»

Ал эми 1935-жылдын 11-октябрында жазылып, «Жылдыздуу жаштык» жыйнагында жарык көргөн «Маяковскийге» деген ырында Алыкул Жоомартты улуу пролетар акынынын өрнөгүн жолдогон Аалы, Мукай, Жусуп, Кубанычбектин катарына коюп данктаса, 1936-жылы жазылып, ошол эле «Жылдыздуу жаштык» жыйнагына кирген «Ой, жер ай!» аттуу көлөмдүү ырында болсо, өзү жашаган мезгил мерчеминен көпкөп алдыга аттап, эмгек, талантынын аркасында эл сыйына арзыган, бирок убакыт чиркиндин айынан ээке сакал коюп, чачтары агарган белгилүү улуу калемдештеринин «бактылуу карылыктарына» суктануу менен, алда немедей учкул ой жүгүртөт.

Ошондо, алыскы күндөрдөн мээримдүү кол сунуп, өзүн да «кары» катары кадырлуу араларына кошуп алган «атактуу акындык топ» бул:

... Жигит болгон балдары,

Жусуп,

Жоомарт,

Кубанычбек чалдары...

Жазууда жүрүп карыган

Кары Мукай бар дагы...

Менин:

Сонун жигитчилик кезимчи?

Элестей түшөт ал дагы...

Ошону менен бирге, 1937-жылдагы кандуу репрессиянын таасири астында Алыкулдун да адабий чөйрө, адабий чыгармаларындагы «марксистик поэзияны» талашып, басма бетинде бир катар белгилүү калемдештеринин, алардын ичинде Ж.Бөкөнбаевдин да дарегине эч тартынбай туруп «ачуу-ачуу» сын айткан учуру болгон. Маселен, 1937-жылдын 26-сентябрында «Кызыл Кыргызстан» газетасына анын ушундай мүнөздөгү «Адабияттагы зыяндуулуктун түп-тамырын сууруп таштайлы» аттуу макаласы жарыяланган. Анда ал, Жоомарттын башкаларга кошулуп, элдик фольклорду жыйноого жасаган көңүлкөш, «кыянат» мамилесин, жаш жазуучуларга жардам берүүнүн ордуна, кайра «далайын кабинетинен кууп чыккан» орой кыялын, Жазуучулар союзунун башкармасынын мүчөсү катары өз милдетин так аткарбай жатканын айтып келет да, «ачык улутчулдукка» берилип бараткан соңку чыгармачылыгына саясий айып коёт. Макала минтип уланган: «...Б.Жоомарт комсомол активдеринде өзүнүн кемчиликтерин айтып жүрөт, бирок иш аны менен бүтпөйт. Б.Жоомарттын кээ бир ырларын окуганда, анын «моюнга алуусу» ишти жеңилдетпегени баарыбызга маалым. Анын «Чүрөк»

(«Жүрөк») жана «Жаны жылды тосуу» деген «философиясы» бар. Бул сөздөр Б.Жоомарттын турмушка, жашоого жек көрүүчүлүк менен баа бергендигин, турмушка маркстик көз карашты ылайлагандыгын ачык көрсөтүп турат. Анын «Эртен» деген ыры андан бетер зыяндуу душмандардын тегирменине суу куя турган ыр. «Эртен» деген ыры тупадан туура феодалдык, адамдыктын акыл-эсинин мокой турган, адамкерчиликтин жок болуш дооруна бут шилтегендигин, ошону самагандыгын көрсөтүп турбайбы?.. Б.Жоомарттын Москвадан окуудан кайткандыгы «Кыргызстан» деп ыйлап жазган ыры идея жагынан бузук, советке каршы ыр... Үмөталиев Темиркулдун «К.К.» бетинде басылып чыккан статьяларында Жоомарттын негизги каталары, кемчиликтери унутулуп калгандыгы кызык!.. Б.Жоомарттын коркунучтуу ырлары көпчүлүк арасында иштеген жок, биз анын «мойнума алдым» деген убадасы менен гана тынчып калуубуз большевиктик принципке жатпайт...»

Албетте, Алыкул бул өңдүү «большевиктик ачыктыгы» үчүн кийинчерээк өз абийири, Жоомарттын акындык кадыры алдында абдан уялып, бир беткей идеологиядан көңүлү калгандыгы да анык.

Ж.Бөкөнбаев өмүрүнүн акырына дейре оорулуу акындын көңүл-назарын аяп карап, анын кеселден биротоло айыгып, очор-бачарлуу, ырыстуу үй-бүлө күтүшүнө өзгөчө тилектеш болгон. Муну өмүрлүк жубайы Тенти Адышева да өзүнүн «Кылы үзүлгөн комузум» аттуу эскерүү китебинде турмуштук окуялар менен ырастаган. Алыкул Зейнеп менен баш кошкондо, үйлөнүү тоюна «күйөөнүн агасы» болуп катышкан. Зейнеп Талибова кийинчерээк мындай-

ча эскерген: «... үйүбүзгө, мен билгенден, Жоомарт, Отунчу Сарбагышев, Капар Айтиев көп келишээр эле. Өзгөчө, ыраматылык Жокем оюнчындап күлө сүйлөп, жасаган тамагымды мактап, анан жарыңдын каддырын билер бекенсин деп Алыкулду жемелегенсип да койчу. Кайран киши! Жокем келгенде кабагыбыз ачылып, кубанып калчубуз...» (Китепте: «Аны Алыкул деп аташкан». Б., 2000).

Эки жылы бирге жашап, 1943-жылы августта ажырашып кетишкен жаш жубайларды элдештирүүгө Жоомарт көп далалат кылат. Бирок, ортодо сууган ниет-көңүлдү ийиктирүүгө ушул Алыкулга бир тууган агасындай камкордук көргөн кайран залкардын да чамасы жетпеди. Анын ортомчу аракетине кеселдүү акын: «Эми болбой калды, Жоке. Тим эле коёлу», – деп жумшак-сылык жообун узаткан экен.

1944-жылы жайда автокырсыкка кабылган чыгаан таланттуу калемдешинин өлүмүнө Алыкул катуу кайгырат. Ошондон көп өтпөй, б.а. 1945-жылдын 20-февралында Койсарыда жазган «Үлпөт ыры» деген ырында Жоомарттын мезгилсиз өткөнүнө тендешсиз жүрөк оорутуп, ал жоктоо-мун чалган эскерүү пафосун мына момундай формада окурман кабылдоосуна тарткан:

*Жоо тобуна ок жаадырган пулемёт,
Көзү жалын, каны дайра, жүрөгү от,
Улуу майрам, улуу тойдун ичинде,
Жан курдашым, Жоомартымдын орду жок.*

*Анын ыры таттуу тилдүү бала эле,
Бул замандын чын сүйүктүү жары эле,
Жорголугун салыштыра келгенде,
Шырдакбектин жоргосундай бар эле...*

«БРИГАДИРДИН КЫЯЛЫ» – чыгарма 1946-жылдын 31-октябрында Чолпон-Атада жазылып,

«Менин жерим – ырдын жери» аттуу жыйнакка киргизилген. Көлөмү 16 сап. Мында ырдын композициясы эмгектин ритмине ылайык, болгондо да эмгектин ар кыл өзгөчөлүгүн так элестетүү менен түзгөн. А.Осмонов ошол кездеги бригадир Бегимаалы сыяктуу жөнөкөй колхозчулардын түшүнүктөрүн, көз караштарын, психологиялык жагдайларын, алардын сөз сүйлөө, ой жүгүртүү, баскан турганына чейин камтып көрсөтүүгө аракеттенген.

Ал ыр жай чилдеде өкүм сүргөн кургакчылык белгилерин сүрөттөө менен, ошондой катаал табигый шарттан улам бригадир чалдын аябай убайымга батканын маалымдоо менен башталат. Ал эми экинчи төрт сапта кайдан-жайдан ала булуттар чогулуп, капыстан кара нөшөр жаап ийгени айтылат.

Бригадир чаап түштү үйүнө,

– Эт сал! – деди аялына сүйүнө.

– Жамгыр – байлык, жамгыр дөөлөт, казына

Мунум калпы айланайын дүнүйө! –

Дейт да күлөт, мага карап жылмаят.

Ал кайгырган эл энеси жерди аяп.

Адамзатка марттык эмес эмине,

Кандай күчтүү, кандай сулуу табият!

Ушул ырда кичинекей бир турмуштук факт жөнөкөй көркөм ыкмалар менен, жөнөкөй сөздөр менен гана жай баян кылынат, атүгүл кайдыгер баяндалып жаткандай сезилип кетет. Бирок ал ыр окуган кишинин баамына кармалбай, көңүлүнө мээрим чөгөрбөй койбойт. Анткени анда акындын кичинекей турмуштук фактыга карата жекече мамилеси гана эмес, бригадир менен кошо жер бетин куйкалаган саратанга капаланганы, нөшөрлөнгөн жамгырга жетине албай сүйүнгөнү, каарманын убайымы менен кубанычына ортоктошуп кеткени бар. Мындай ыр дый-

кан адамдын ой-санаасын, сезим-туюмун өзүнүкүнөн кем билбеген акындын калеминен гана жаралышы мүмкүн.

БУДАПЕШТ – «Ким болду экен» деген поэмасында кездешкен жердин аты. Венгрия Республикасынын борбору.

Ошентип бир жарым жыл өттү арадан

Кылымдын кийген кийми дагы эле кан,

Согуштун өлүк жегич элестери

Түшө элек, таш-дөңгөлөк арабадан...

Бир тарап, далай чоочун дарбаза ачып,

Варшава, Будапештке барып калган.

«БУЛ АЙТЫЛУУЧУ КЕП» – темасы коюлбаган бул ыр 1949-жылы жарык көргөн «Жаңы ырлар» жыйнагына киргизилген. Чыгарма элде шакаба-анекдот мүнөзүндө айтылган окуянын жөнөкөй ырга салынышы болуп эсептелет. Анда аты жакшы жүрбөй калса, анын ээр-токумун шыпырып алып, өз жонуна артып, жайдак атка кайра минип алып, ошонусу менен атынын жүгүн жеңилдеттим деп ойлогон макоо адамдын жоругу баян этилет. А.Осмоновдун эл ичиндеги ар кандай мазмунда айтылган сюжет, мотив, деталь, образдарды кайра кайталоо менен чектелип, кандайдыр бир идеялык-көркөмдүк жаңылык киргизилбеген бир катар ырлары бар. Бул ырды ошондой чыгармалардын бири катары кароого болот.

«БУЛ КАНДАЙЧА» – чыгарма 1948-жылы 15-октябрда Чолпон-Атада жазылган. Биринчи жолу «Ата-Журт» ырлар жыйнагына жарыяланган. Көлөмү 24 сап.

Баары өзгөрөт, баары өчөт дейт

турмушта,

Мен өзгөрбөй, өчпөй койсом не болот!

Өчөр күнүм үйгө бара жатканда,

Токмок жактан келбей койсом не болот?

Ырда акындын фантазиясы, тагыраак айтканда турмушта болбой

турган нерсени өзүнүн романтикалуу көркөм ойлоосу аркылуу бирде Токмокко качып, бирде Аксуудан көрүнүп, кээде Нарын тарапка жөнөп айтор ажалдан качып жүрүп миң жыл жашагысы келет.

«БУЛ ТУРМУШТА» – бул ыр акын тарабынан 1948-жылы 17-октябрда Чолпон-Атада жазылып «Жаны ырлар» (1949) поэтикалык жыйнагына кирген. 4 куплеттен турат. Акындын поэзиясында чоң орунду ээлеген орчундуу маселе бар. Бул – акын, поэзия жана алардын коомдогу ролу жөнүндө:

*Мен да адаммын, мен дагы бир акынмын,
Билинбеген көп майданын бириндей.*

Бул турмушта мен да изимди

калтырдым,

Кичинекей, кудум шайтан изиндей.

Поэтикалык тил менен кыска жана таамай берилген ушул аныктамадан акын өзүнүн жазган чыгармалары аркылуу өлбөс-өчпөс из калтырып жаткандыгын айткысы келет. Көркөм сөздүн чыныгы устаттары чоң таланттуу адамдар байыртан эле өздөрү баалап, эмгектеринин жашап кала тургандыгына ишенимди билдирген. Бул ырда А.Осмонов негизинен ошол ойду берип жатат.

«БУЛ ЫРЛАР – МЕНИН ЫРЫМ, СЕНИН ЫРЫҢ...»: (Музыкалык чыгармалары жөнүндө). Автор: А.Машаева // Ленинчил жаш. – 1988, – 19-июль. Макалада автор А.Осмоновдун музыкага салынган ырларына токтолгон. Акындын жаркын талантынын күчүн сүйүү ырларынан эле байкаса болот: «Сулууга», «Келсем жоксун», «Бирге жүрдүк», «Үйлөнүү ыры». Ошондой эле А.Осмоновдун Ата Журт темасы да түбөлүктүү темалардан болуп калды. Акындын музыкалуу ырлары топтоштурулуп, ноталары менен тиркелген ырлары өзүнчө жыйнак болуп

чыкса, анын чыгармаларынын чогуу болушуна ынгай түзөт эле деген сунуш айтат.

«БУЛБУЛ МЕНЕН ЭШЕК» – И.А.Крыловдун «Осел и соловей» деген тамсилинин котормосу. Бул котормону Алыкул өз кол жазмасында Абайдан деп көрсөтөт. Абайдын котормосунан пайдаланган болуш керек. Мектеп хрестоматиясында, «Тамсилдер» жыйнакчасында басылган.

«БУЛБУЛДУН БИРИНЧИ ҮНҮ» – бул ыр 1937-жылы жазылган жана «Чолпонстан» жыйнагына басылган. Кайсыл күнү, кайсыл жерде жазылгандыгы жөнүндө так маалымат жок. Үр 16 саптан турат. Чыгарма А.Осмоновдун жалпы чыгармачылыгында кескин бурулуш боло баштаган (1937-жылы) мезгилде жазылгандыктан жана поэтикалык кооздукту жаратууга аракеттенгени тексттен көрүнүп турат. Үрдын мазмунундагы токой, булбул, гүл, жай жана лирикалык мен бири-бири менен тыгыз ажырагыс бүтүндүк катары берилген. Акындын пейзажды сүрөттөө ыкмасы, аны таасын ачуудагы предметтердин көркөм деталдардын бири-бирине ширелишин ыктуу пайдаланганы, акындык жеке өзгөчөлүк болуп эсептелет.

БУЛАРКИЕВА Мариям (1937) – акын, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер. Элибиздин акын кыздарынын ичинен биринчи болуп Алыкулга арнап поэма жазып, ал 1970-жылы «Кыргызстан» басмасынан «Алыкул» деген аталышта китеп болуп чыккан.

Окурман журтуна белгилүү поэма-нын сюжеттик түзүлүшү көп катмарлуу жана поэтикалык көркөмдүк касиети кыйла элестүү, эмоциялуу. Анда алп акындын алгачкы сүйгөнү – Айдай кыз Айжан деген окшош ат менен берилген.

«БУУДАЙ САПЫРУУ» – чыгарма 1946-жылдын 2-ноябрында Чолпон-Атада жазылган. 16 саптан турат. Эң алгач «Менин жерим – элдин жери» жыйнагына киргизилген. А.Осмонов өзүнүн ырларында көркөм адабияттагы күчтүү каражаттардын бири болгон шарттуулуктан абдан көп жана ыктуу пайдалана билген. Бул көркөм каражат анын ырларын өзгөчө бир кооздук киргизген. Аталган ырда акын айта турган оюн ачык, так жеткирген:

*Ташы жүрөт, ташын бирден терейин,
Мыя жүрөт, мыяларын элейин.
Шайыркүлдө карыз шамал бар бекен,
Бир кап шамал карыз алып келейин.*

Мында акын турмушта болбой турган нерсени шарттуулуктун жардамы менен боло тургандай кылып сүрөттөө аркылуу ырдын эмоционалдык көркөмдүк касиетин кыйла арттыра алган. Акындын ар бир ырында бири-бирин кайталабаган ыкмалар, көркөм деталдар колдонулгандыгы белгилүү. «Буудай сапыруу» чыгармасы буга ачык далил болуп берет.

БҮБҮЙРА (БҮБҮШ) – «Өбөм деген сөзүнө» деген ырында кездешкен ысым.

*Бир кат алдым Бүбүйра аттуу
бир кыздан*

*Курбум берди үйдө жалгыз олтурсам.
«Өбөм – дептир – ырың – үчүн өзүңдү»...
Кара калам жазууларын окусам.*

*Мейли Бүбүш ырымды өпкүн садага,
Жакшысын өп, жаманына караба.
Мени өппөгүн, өбө турган түрүм жок,
Ыраа көрбөйм сендей жакшы аялга.*

БҮБҮШ – «Майдын түнү» поэмасында кездешкен ысым

*Жакшы кез... эл-журт түгөл, согуш
жок кез...*

*О, ал күн, кайра айланып кайтса
экен тез!*

*Жактырып баян жигит, Бүбүш кызды,
Бир болгон, гүл бакчада эртели-кеч..
Ошентип, таттуу турмуш курган менен,
Негедир Бүбүшкө эри ишенчү эмес.*

«БҮГҮН» – чыгарма 1935-жылы жазылып «Таңдагы ырлар» поэтикалык жыйнагына биринчи жолу жарык көргөн. Аталган чыгарма болгону 4 гана саптан турат. Андыктан толук эле келтирип койсок болот:

*Айып этпе, бактым, күнүм, нурум дейин
Ошондойсуң эми эмнеге кайгы жейм,
Жаш сулуулар, өңкөй кыздар чогулат
Бүгүн жүрөк башкачараак болот бейм.*

Жогорудагы ырдын текстинен көрүнүп тургандай чыгарма аялдардын 8-март майрамына арналып жазылган. Акындык толгонуу, сүйүүгө мас болуп турган мезгил тагыраак айтканда А.Осмоновдун өмүрүндөгү аялдар ага махабаттын каддырын үйрөттү десек болот. Алар өмүрдү баалоого, поэзияга өмүрдү сарп кылууга таасир этти. Аялдардын сулуулугу, өзгөчөлүгү, жылына бир келүүчү майрамдарында толкундангандары акындын аталган ырында таасирдүү сүрөттөлгөн. Бул ыр А.Осмоновдун махабат сезимдери жаңыдан ойгоно баштаганда жазган чыгармасы. Ошол себептен го, өзүнүн жаштык зээри учурунда турган чакта ал көңүлдүн күндүр-түндүр зарыгып күткөн жалындуу ой-сезимдерин ыр формасында илебин өчүрбөй туюнта бере алган.

«БҮКӨН» – ыр 1944-жылы 31-декабрда «Кой сары» курортунда жазылган жана «Махабат» ырлар жыйнагынан орун алган. Кичинекей үч жашар кыз Бүкөн таттуу тили менен, татынакай кылык-жоругу менен айылдагылардын сүймөнчүлүгү кары адамдар ырдап кой десе: «Сагындым, атакем ай келсе экен», – дейт.

Автор бул ырда элдик аң-сезимдин алкагында туруп кийинки заман-

га шайкеш келген көз караш, түшүнүктөрдү жаш балдардын жандүйнөсү аркылуу жеткирүүгө аракеттенген. Натыйжада, күнөстүү жерге бет алып бараткан турналар ал жакта «жакшы окуган байкеси», «таза жүргөн эжеси» бар экенин, ошолорго бара жатышканын жар салышат. Балдар: «алар бизден да таза, ак бекен?» – деген суроосуна: «Силердей эмес эжекем, мектебинен кечиккен» – деген жоопту алышат. Демек, аталган чыгарманын башкы идеясы – жаш жеткинчектерди жакшы окууга, тазалыкка жана тартиптүүлүккө чакыруу экенин айта кетүү ашыктык кылбайт. Ал эми турналардын күнөс жерге жетүүгө далалаттануусу – элибиздин өткөн социализм доорундагы бейпил, берекелүү жашоого карай умтулуусу деп түшүнгөнүбүз туура болмокчу. Акындын бул чыгармасы автордун 1947-жылы жарык көргөн «Менин жерим-ырдын жери» ыр жыйнагынан биринчи жолу орун алган болсо, кийинки мезгилдерде ар кайсыл жыйнактарына киргизилип келди. Ал эми белгилүү композиторубуз, СССРдин эл артисти А.Малдыбаев бул чыгармага обон жаратып, (Караңыз: Малдыбаев.А. Бөбөктөр үчүн ырлар. Фрунзе, 1963-жыл, 23-24-беттер) ал жаш жеткинчектердин сүйүктүү ырына айланды.

Албетте, аталган чыгарма акын А.Осмоновдун калеминен үч жаштагы Бүкөндүн ошол согуш мезгилиндеги аскерге кеткен өз атасына болгон ички мамилесин, сагынычын, санаркоосун, ошол эле учурда кандуу кыргындын адам баласына алып келген апаат, алааматын, ачуу трагедиясын көрсөткөн терең мазмун, табигый турмуш чындыгын өз боюна сиңирген бала жыттуу ыр экендиги менен өзгөчөлөнөт. Чыгармадагы лирикалык каарман Бүкөн ата-

сынын мындан үч жыл мурун жоо колуна мерт болгонун балалык наристе сезим менен ажыратып билбейт. Анын оюнда атасы тирүү, эл катары баскынчыларды биротоло жоюп, анан өзү бир күнү «жарк» этип кирип келет. Бирок, «кан деп, жан деп учкан коргошун» айылдагы наристе кыз Бүкөндүн атасын да арабыздан алда качан эле ажыратып алып кеткенин бул «бучук мурун» үч жашар кыз сезип-туйбайт. Көрсө, анын да жүйөлүү себеби, түшүндүрөр шарт-жагдайы бар экен. Анткени, «атакем аман келсе экен, алышкан жоону жеңсе экен» деген наристе тилеги чындык турмушта ишке ашпай, анын атасынын алда качан эле эл-жер үчүн курман болушу зээнди кейитип, айылдаштарды арманга салбай койбойт. Ошентсе да, элдин элдиги, журттун журттугу ушундай оор учурларда, кыйын кырдаалдарда билинип, сыналат турбайбы. Кичинекей жетимче кыздын башына түшкөн аянычтуу күндү, оор трагедияны тең бөлүшүп, бирге көтөрүүнү эзелтен бузулбас алтын эрежеге айлантып жашап келген элибиз үчүн Бүкөндүн кайгысы – бүтүндөй элдин, жумурай журттун кайгысы. Аны сыртка чыгарбай, жан адамга туйдурбай, жада калса, жаштайынан азалуу болуп, атасынан ажыраган Бүкөнгө да билдирбей, бүтүндөй тулку боюна сиңирген кыргыз пейили, нарк-насили, үрп-адат, каада-салты кадимкидей бул чыгармадан да кашкайып көрүнүп турат. Ошондуктан, «бирок да бардык айыл жакшы көрөт, Бүкөндүн эркелетчү атасы көп» экенин көрүп, сезген окурмандар ага көп анчалык кейибей, келечек тагдырына кабатыр болбостон, көңүлдөрү кыйла эле тоюп, Бүкөндүн ишенимдүү адамдардын колунда тарбияланары, келечек тагдыры кенен, турмуш жолу бай-

салдуу болоруна ишенимдүү карашат. Чыгарманын эртеңки тагдыры, эл ичинде өмүр сүрүп жашоосу үчүн автор А.Осмонов бул жагынан да кыйла камкордук көрүп, «Бүкөндүн» келечек бактысы үчүн көп чыгармачылык күч жумшагандыгы көрүнүп турат. Бул чыгарма жөнүндө, андан алган таасирлери туурасында эл жазуучусу Н.Байтемиров да өз учурунда ой бөлүшүп (Караңыз: Байтемиров. Н: Эки ыр жөнүндө ой. «Сов. Кыргызстан», 1956-жыл, 29-декабрь), ынанымдуу пикирин билдирген.

«**БҮРКҮТ ТАПТОО**» – бул ыр 1946-жылы 8-ноябрда Чолпон-Атада жазылган жана «Менин жерим – ырдын жери» деген жыйнагына жарыяланган. 20 саптан турат. Акындын бул ыры элдик оозеки чыгармачылыкка тиешелүү нукта жазылган. Аталган ырда автор мазмун менен форманын биримдигин сактоого аракеттенген.

*Мен мүнүшкөр, сен бүркүт,
Көнөсүң менин эркиме.
Күркүрөп күн-түн күзөт бол,
Күнөстүү менин жериме.*

Жогорудагы саптардан көрүнүп тургандай элдин бейпил турмушу, жашоосу үчүн мүнүшкөр менен бүркүт ажырагыс биримдикте сырт душмандарга каршы турарын берүү үчүн автор жаңы мазмун менен эски форманын алгылыктуу түрлөрүн ыктуу колдонгон. Улуттук жашоо ыңгайындагы, каада-салттагы өзгөчөлүктөр элдик поэзиянын духунда, стилинде ишке ашкан.

«**БЫСТРОВКА – БАЛЫКЧЫ ТЕМИР ЖОЛУ**» – бул ыр акын тарабынан 1946-жылдын 5-ноябрында Чолпон-Ата шаарында жазылган жана «Ата Журт» жыйнагына жарыяланган. Болгону бир гана куплеттен турат:

*Кубатыңа кулдук кылам карасам,
Урматыңа мен да урмат талашым.
Тирүүлүктө болбос эле арманым,
Сага окшогон бир укмуштуу ыр
жазсам.*

Аталган ыр Быстровка – Балыкчы темир жолунун курулушуна арналып жазылган. Бул Осмоновдун атактуу ырларынан деле эмес, анчейин бир белгисиз эле катардагы жазылып келген чыгармаларынын бири. Ошентсе да поэтикалык ойду айтуу ыкмасы кыргыз профессионал поэзиясында сөзсүз жаңы факты катары кабыл алынган.

«**БЭЭ СААМАЙ**» – бул ыр 1946-жылдын 7-ноябрында Чолпон-Атада жазылган. Көлөмү 24 сап. Биринчи жолу «Менин жерим – ырдын жери» ырлар жыйнагына киргизилген. Экинчи жолу «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар» жыйнагында басылган. А.Осмонов өзгөчө 40-жылдары жазган ырларында элдик поэзиянын жанрларын кеңири пайдалангандыгы белгилүү. «Бээ саамай» аттуу ыры да дал ушул багыттагы чыгарма десек болот.

*Илимпозго дары бол,
Жазуучунун каны бол.
Жумушчуга кубат бол,
Колхозчуга кайрат бол.*

Жогорудагы саптардан көрүнүп тургандай акын бээнин сүтүнүн кымызынын адамдардын кызматына карабастан баарынын ден-соолугуна керектүү азык дарылык касиети бар экендигин фольклордук мотивде, тагыраак айтканда жаңы мазмунду берүү үчүн ал эски форманы (фольклорду) алгылыктуу түрдө чыгармада колдоно алгандыгы, экинчиден эл турмушуна биротоло сиңип калган (Мисалы: «Кыруу, кыруу») көнүмүш сөздөрүнүн негизинде жазылган.

ВАНЯ – «Жумушчунун мүнөзү» деген ырында кездешкен ысым.
*Колдору алдуу, аяктары басарман,
 Жүргөн жери жамандыктан тазарган.
 Сакалдуусу: Ваня, Сергей аталып,
 Кары өмүрлөр ушул жакта жашарган.*

ВАСЕНЬКА – «Василийдин сары тору ат» ырында кездешет.
*Кээде көмүр, кээде чоюн таиш тартат,
 Жаралгандан оор кызмат аткарган,
 Элпек, жоош, ырайымы жанга ысык,
 Васенька аттуу Василийдин сары тору ат.*

ВАСИЛИЙ – «Василийдин сары тору ат» ырында кездешкен ысым.
*Кээде өмүр, кээде чоюн таиш тартат,
 Жаралгандан оор кызмат аткарат.
 Элпек, жоош ырайымы жанга ысык,
 Васенька аттуу Василийдин сары тору ат.*

«ВАСИЛИЙДИН САРЫ ТОРУ АТ» - ырын акын Чолпон-Ата шаарында 1949-жылы 7-июлда жазган. Бир үч куплеттен туруп, 1954-жылы «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар» жана 1964, 1984-жылдары «Чыгармалар жыйнагынын биринчи томундагы» жыйнактарында жарыяланган. Ырдын маанисинде Васенька деген адамдын Сары тору атынын өтө айырмалуу мыкты тулпар экендигин бөлүп көрсөтүү максатында жазып, анын башына канчалаган оор жүк түшсө да, эч кылчактабай, эмгекчил, туйлабаган жаш, ар бир адамга жагымдуу жаныбар экендигин бөлүп сүрөттөө менен анын баккан ээсинин да ким экендигин колундагы тулпары таанытып, элдин оозуна алынат деген ойду кыскача сүрөттөп берген.

ВАШИНГТОН – АКШнын борбор шаары. «Каламга» деген ырында кездешет.

*Чырагымсың, айсыз түндө адашпайм,
 Ынагымсың, жан чыкканча тараппайм.
 Дүркүрөгөн дөөлөтүмсүң каламым...
 Вашингтон долларына алмашпайм.*

«ВЕЧЕР ПОЭЗИИ» /Комсомолец Киргизии. – 1974. – 19 сент. Мака-ла Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгынын биринчи лауреаты Алыкул Осмоновго арналган кеченин өтүшү тууралуу кабарлайт. Кечедө Алыкулдун ырлары окулуп, кеченин катышуучулары акындын замандашы Абдрасул Токтомушевдин эскерүүлөрүн угушту. Кеченин демилгечилери А.Осмоновдун китептеринен жана ал жөнүндө жарыяланган адабияттардан көргөзмө уюштурган. Кече А.Осмонов акындын түбөлүктүү экендигин дагы бир жолу далилдеди.

«ВИНО» деген ырын автор 1948-жылы 1-ноябрда Чолпон-Ата шаарында жазган. Аталган ыр 1949-жылы «Жаңы ырлар», 1972-жылы «Көл толкуну» аттуу ырлар жыйнактарында жарыяланган. Ырдын мааниси «вино» дегенди ким жаратты деген суроону өзүнө коюп, аны эмне үчүн ичип жаткандыгын, өзгөчө ак менен караны ажыратып кароого окурманын үндөп, өзгөчө адамга жетиштүү жана жетишсиз сапаттарды айтуу менен «арам» жана «адал» деген сөздөрдү колдонуу менен винонун жакшы да, жаман да тилеги бар экендигин окурмандарга ушул ыры менен айтууга максат койгону байкалат.

А

ГЕЙНЕ Генрих (1797–1856) – улуу немец акыны жана публицист, лирикалык жана саясий поэзиянын атыккан чебери. Алыкул анын поэзиясына жаш чагынан куштар болуп, «Денизге сүзүү», «Гейнеден» деген эки ырын которгон. Алар «Чолпонстан» жыйнагына кирген.

Гейненин ысымы «Покрышкинге» деген ырында кездешет.

Бул дагы аз, көктөн жоону жеңмек,

Адамды акылдан да бийлөө керек!

Андыктан: Гете, Гейне, Шиллер менен Сага окшоп, бетме-бетке чыккым келет.

ГЕРЦЕН Теодор Теодорович (1935–2003) Кыргызстандын Эл сүрөтчүсү.

Сагымбай Орозбаковдун вариантынын төрт томдугуна тарткан графикаларын өмүрүнүн акыркы жылдарында түстүү картиналарга айланып, үзүрлүү эмгектенген. Мамлекеттик Токтогул сыйлыгынын лауреаты.

Алыкул Осмоновдун педтехникумда окуп жүргөндө драмалык ийримге катышкан мезгилин чагылдырган портреттик иштин автору. Бул эмгегин кайын атасы, Кыргыз эл сүрөтчүсү А.Игнатьевдин «Первый кыргызский драмкружок» деген картинасынын негизинде тарткан. А.Игнатьев убагында ошол окуу жайында сүрөт сабагынын мугалими болуп иштеген. Портреттин түп нускасы художник Ю. Дорогандын жеке коллекциясында.

ГЁТЕ Иоганн Вольфганг (1749–1832) – улуу немец акыны. Өмүрүнүн акырында Алыкул анын чыгармаларына кызыгып, өзүнө абдан

жаккандарын которууну да ойлогон. 1944-жылдын 27-декабрында жазган «Покрышкинге» деген ырында:

Бул дагы аз, жерден, көктөн жоону

жеңмек,

Адамды акылдан да бийлөө керек!

Андыктан: Гёте, Гейне, Шиллер менен,

Сага окшоп, бетме-бетке чыккым келет!..

– деген саптары бар.

ГИПЕРБОЛА – апыртып сүрөттөөгө негизделген көркөм ыкма. Ал ойду курч, таасирдүү формада айтылышы үчүн керек. Гипербола эпикалык фольклорго, романтикалык поэзияга мүнөздүү.

Реалисттик чыгармаларды реалисттик образдарды жаратууда да гипербола өтө ийкемдүү болот. Мисалы, А.Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасынан бир үзүндү:

Жер жүзү, жер бүткөндү бүт тебелеп,

Ай менен күн ортосун жалгыз ээлеп,

Акыры бир деңизге түшүп кетип,

Ошентип Толубай сынчы өлсө керек.

Бул – атактуу сынчы, легендарлуу Толубайдын өмүр-жашоосунун трагедиялык бүтүшү. Ал өз учурунда даанышмандыгы менен «ай менен күн ортосун» жалгыз ээлеп, «жер бүткөндү» бүт тебелеп (албетте, сөз сынчы таптаган күлүктөр, тулпарлар жөнүндө) жашаган адам. Гений өз мезгилинен, өз доорунан алда канча алдыда жүрөт. Доор ошондуктан аны түшүнбөйт, ал кордукта, жакырлыкта, жалгыздыкта жашайт, өмүр өткөрөт. Толубай ошондойдун бири. Гипербола гениалдуу адамдын реалдуу образын жаратат.

Кээ бир окуялар, көрүнүштөр кадыресе чындык турмушка туура келбегендей мүнөздөмөлөр жана туюнтмалар менен сүрөттөлөт:

*Мөңгү кетпей чокулары жалтырап,
Тонгон муздар шөкүлөдөй жаркырап,
Ар жагынан бер жагынан куш эмес,
Араң гана бороон өтөт калтырап.*

Алыкул Осмонов бул ырында кыргыз тоосунун бийиктигин, зор келбетин сүрөттөп жатат. Бул өзүнчө бир келишкен укмуштуудай пейзаж. Өз максатына жетиш үчүн акын кыргыз тоосун курулай мактабайт, ашкере кооздоп-шөкөттөбөйт. Экспрессивдүү табылган жана бир катар коюлган («куш» жана «бороон») образдарды гиперболизациялоо аркылуу акын көркөмдүк максатын иш жүзүнө ашырат. Натыйжада «мөңгү кетпеген чокулар», же «тонгон муздар» булар анчейин гана реалдуу көрүнүштөр эмес, тагыраак айтканда кыргыз тоосунун жөн эле реалдуу пейзажы эмес, бул баарынан мурда анчейин гана «куш» эмес, «бороон» өзү «калтырап» араң өткөн зор тоолордун гиперболалык образы.

«ГИТАР КҮҮСҮ» – ырын акын 1945-жылы 6-январда Койсарыда жүрүп жазган. Ырдын маанисинде алгач кыштын элеси тартылып, кыштагы суук түндөр, ызгаардуу шамалдын үнү келе жаткан жыргалдуу жазды артка ала качып, аны байкаган жалгыз акын үчүн түндөр узак болуп, төшөгүндө жалгызсырап, уйкусу келбей жатса, коңшу бөлмөдө өзү ашык болгон татар келиндин бөлмөсүнөн мукамдуу гитардын күүсү угулуп, тыншап калган учурда үн токтоп, аны менен бирге отурган жигиттин аймалап өпкүлөгөнүнө чейин угулганы жалгызсырап отурганда «айла жок ашыктарга» деп сөздү айтуу менен гана дагы бир гитардын күүсүн ойноп койсо деген тилек ме-

нен автор күтүп отурганы тууралуу баяндалат. Бул ыр 1945-жылы «Махабат» ырлар жыйнагында биринчи жолу жарыяланган.

ГИТЛЕР Адольф – (1889–1945) немец улуттук-жумушчу партиясын түзгөн национал-социализмдин башкы негиздөөчүсү, Үчүнчү рейхтин тоталитардык диктатурасын орноткондон кийин Германиянын рейхсканцлери болуп турган (1933–1945). Экинчи дүйнөлүк согушта Германиянын куралдуу күчтөрүнүн жогорку колбашчысы. Тарыхта нацисттик режимдин адамзатка каршы жасаган мыкаачылыктары Гитлердин ысымына байланыштуу каралат. Эл аралык аскер трибуналы (Нюрнберг 1946) Гитлер түзгөн уюмдардын жана ал жетектеген партиянын кылмыштуу иштерине өкүм чыгарган.

ГИТЛЕР – «Үч аяк» поэмасында кездешкен ысым.

*«Бир наста тоодон туруп түзгө жетем,
Чиркин ай, бут кадыры кыйын экен»...
Оюнда канкор Гитлер өңүн бузуп
Ийинге суур болуп кирип кеткен.*

ГОМЕР – улуу грек ырчысы, жомокчусу. «Илиада» менен «Одиссеянын» автору. Алыкул бул улуу ырчынын феноменине абдан кызыккан.

Гомердин ысымы «Чөп чабык» ырында кездешет.

*Көктөй бер, көгөрө бер кең талаалар,
Кем эмес, сага жетер чамабыз бар.
Камыкпа, согуштагы азаматтар,
Колхоздо Гомер айткан алп аялдар.*

20 жаштан ашкан курактагы жазуу дептерлеринин бирине Гомердин сүрөтүн тарткан. Анын чыгармаларынан алынган жана чыгармачылыгына байланыштуу болгон нускоо сөздөрдү, кызыктуу маалыматтарды жатка билген. 1944-жылдын 10-декабрында Койсарыда жазган «Чөп чабык» деген ырында: «камыкпа, согуштагы азаматтар, колхоздо Гомер

айткан алп аялдар» деп, өзү терең барктаган генийдин атын кыргыз акындарынан биринчи болуп улуттук угумга синирген.

ГОРЬКИЙ (Пешков) Алексей Максимович (1868–1936) – улуу орус жазуучусу. Акын анын чыгармалары менен эрте таанышкан. Көп нускоо сөздөрүн өмүрү жана чыгармачылыгына идеал кылган, макала, сөздөрүндө атаган. Маселен, 1937-жылдын 26-сентябрында «Кызыл Кыргызстан» газетасына жазган «Адабияттагы зыяндуулукту түп тамырынан сууруп таштайлы» деген курч сын макаласында: «... Бардык жазуучулар А.Токомбаевди мактай берип, аны чексиз менменсинүүчүлүктүн мунарасына чыгарып койдук. Аны биз Максим Горькийге теңедик, ал киши да өзүн-өзү ошондой деп баалоочу жана А.Токомбаев «мен Горькийдей гуманист болом» деп, улутчулдарга, эл душмандарына, баарына бирдей көз карады...» – деген сүйлөмдөр кездешет.

ГРАДАЦИЯ – Латын тилиндеги «улам жогорулоо» деген маанидеги сөздөн алынган. Белгилүү бир окуянын сүрөттөлүшүн ыргактуу түрдө уламдан-улам күчөтүүчү стилдик ыкмалардын бир түрү градация деп аталат. Жазуучу бул сүрөттөөнү окуучуга күчтүү таасир калтырыш үчүн колдонот.

*Аз-аздап барган сайын ызы-чуулар
Алыстап калып жатты куугунчулар.
Аркырап учкан боздун арышына,
Жер да тар, асман да тар, аалам да тар.*

(А.Осмонов. «Толубай сынчы»).

Акын мында «аркырап учкан боздун» ченемсиз күлүктүгүн көрсөтүү үчүн улам күчөтүп, «жер да тар», «асман да тар», «аалам да тар» деп сүрөттөп жатат.

ГРИБАЧЕВ Николай Матвеевич (1910–1987) – көрүнүктүү орус жа-

зуучусу, коомдук ишмер. Сталиндик сыйлыктын эки жолку жана Лениндик сыйлыктын лауреаты. А.Осмоновдун чыгармачылыгын жогору баалагандардын бири. 1950-жылдан кеңири белгилүү «Советский Союз» журналынын башкы редактору болуп туруп, кыргыз акынынын айрым ырларын журнал бетине жарыялаган.

1954-жылы «Советтик Кыргызстан» журналынын № 10-санына басылып чыккан «Кыргыз адабиятынын мындан аркы өсүшү үчүн» деген макаласында ал мындай деп жазган: «... Азыркы убакта кыргыз поэзиясы бир кыйла тажрыйбага ээ болду. Дүйнөдөн мезгилсиз кайткан Алыкул Осмонов кыргыз поэзиясынын азыркы кезде формаларын өнүктүрүү ишине көп эмгек сиңирген болучу...»

«ГРУНЬЯ САВЕЛЬЕВНАГА» – биринчи жолу «Менин жерим – ырдын жери» жыйнагында жарыяланат. Кийин «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар» жыйнагында да басылган.

*Мени акырын «аман бол», деп узаттың,
Көзүң карап өзүм минген боз аттын.
Колумду алып, ылдый карай бергенде,
Мөлт-калт акты тоголонуп көз жашың.*

*Алыс кеттим, бармын өлүү эмесмин,
Мен барбасмын, сен да мага келбесиң...
Жан боорумдай көңүлүмдө көз жашың,
Ата-энемден көз жаш көргөн эмесмин.*

Мында музыка аркылуу гана таамай бере ала турган назик келген көңүл жайынын психологиясы укмуштуудай кылдаттык менен сүрөттөлгөн. Бул жерде акын кичинесинен жетим калган чагында чыныгы энелик мээримге бөлөп өстүргөн орус эне Грунья Савельевнаны муңайым добуш менен эскерип отурат. Бир аянычтуу нерсе – Грунья Савельевна бул катты окубайт. Ал эбак дүйнө-

дөн кайткан. Эми ал өзүнүн айкөл мэ-эримине салып телчиктирген жеткинчегинин акындык өнөрдүн кемелине келген, эл журтка таанылып эр жеткен кезин көрбөйт... Грунья эне-нин турпагына жазылган бул катта бир эсе кападарлыкка толгон терең ич күптүүлүк менен кусалык орун алса, бир эсе акындын адамга деген ажайып сүйүүсү менен кудуреттүү куштарлыгы чагылдырылган. Дал ошол туңгуюкта жашынып жаткан, эч качан таралбас көңүл бугу менен кусалыгынын оорчулугун тереңден толгоп көрсөтүү арасында гана акын өзүнүн адамга болгон чексиз сүй-мөнчүлүгүн даңазалоого жетишип отурат. Ырды акын 1946-жылы 2-ноябрда Чолпон-Ата шаарында жазган. Аталган ырды акын Токмоктогу балдар үйүндө тарбиялап өстүргөн тарбиячысына арнап жазган.

«ГҮЛ МЕНЕН КУШ. А...ГА» аттуу ырын акын 1936-жылы жазган. Бул ыр «Жылдыздуу жаштык», 1964-жылы «Чыгармалар жыйнагынын биринчи томунда» жарыяланган. Ырдын мазмуну үч куплеттен куралып, гүл деген сулууга жана куш деген боз уланга кайрылуу менен жашоонун маңызы эки бутактан куралат деген ойду айтууга багытталган. Адегенде гүлдүн баалуулугун айтуу менен ага конгон куштун жарашкан келбети болсун деп тилөө менен ага кошумча жаштыктын да сулуулугун туюнтуп, ар дайым жаштардын гүл менен куштай кармаган колдору бекем болуп, заман да жаштарга жарашып турса деп айтуу менен эмнегедир кийинки акыркы төрт куплетте кайрадан ой башка нукка бурулуп, акын гүлдүн сулуулугуна кимдер гана суктанбайт, ар бирөө гүлдүн жытын жыттагысы келет деген ойду да айтып өтөт.

«ГҮЛЖАМАЛ» – деген ырын акын 1949-жылы 9-августа Чолпон-

Атада жазган. Аталган ыр 1964-жылы жарыяланган «Чыгармалар жыйнагы» аттуу китептин биринчи томунда ырдын аталышындагы биринчи «г» тамгасы «к» үнсүз тамгасына алмаштырылып «Күлжамал» деген ат менен берилсе, 1984-жылкы жарыяланышында «Гүлжамал» деген ат менен жарыяланган. Ырдын мазмуну төрт куплеттен туруп, совет доорундагы эмгекчил аялдын образын даңазалоо үчүн акын лирикалык каарман катары үйүнө сырттагы элдерди чакырып: «үйдөгү жети жаштагы ойнок Гүлжамал деген кызды көргүлө», – деп кубануу менен айтып, алар акындын сөзүн жерге таштабай, Гүлжамалды жакшы көрүшүп, биринен-бири колдоруна көтөрүшүп, беттеринен сүйүшөт. Анткени, бул жети жаштагы Гүлжамалдын энеси эмгекчилдиги менен элге таанылып, баркталган аял. Ырдын акыркы сөзүндөгү:

«Өкмөт сүйгөн сүйүүдөн,

Ашып түшкөн сүйүү жок» –

деген автордун акыркы саптардагы сөздөрү, бул совет доорундагы элдин патриоттук духундагы «өкмөт» деген бийик түшүнүк жана ишеним акындын жүрөгүндө да терең орун алгандыгын далилдейт.

ГҮЛЖАМАЛ – «Гүлжамал» ырында кездешкен ысым.

Биздин жолдон өткөндөр,

Бизге келе кеткиле!

Үйдөгү ойнок Гүлжамал

Быйыл туура жетиде.

«ГҮЛҮМӨ» – деген ырын автор 1935-жылы жазган. Ырдын мазмуну беш куплеттен, адегенде жайлоодо өскөн жапжашыл, кыпкызыл гүлдөрдү даңазалоо менен ал гүлдөргө эч кимди жолотпой, атүгүл жытатпай, көпөлөк сымал желе тартып турарын айтып, андан кийин аскада өскөн гүл сыяктуу ага эч ким жете

албайт деген өкүнүчтүү ой-сезими менен акыры күкүктөр күнгө жеткенде гана жетебиз деп айтуу менен ырдын мазмунун жыйынтыктайт.

*... Жайлоодо өскөн жадырап,
Кыпкызыл, жашыл гүлүм бар.
Өмүрлүккө сактаган,
Бактылуу гана күнүм бар.*

*Гүлүмө кир жугат деп,
Эч кимиңе карматпайм.
Көрсөң куса болосуң,
Жаныма окшош ардактайм.*

*Гүлүмдүн жыпар жыты бар,
Эч кимиңе жытатпайм.
Көпөлөк болуп учарсың,
Желе тартып кылчактайм...*

ДАВЛЕСОВ Насыр (1929-2011)- атактуу композитор, дирижёр, педагог, профессор. Кыргыз Республикасынын эл артисти, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты. Ар түрдүү жылдарда композитор тарабынан обон чыгарылып, музыка ышкыбоздорунун нечен бир муунуна жакшы белгилүү болгон. А.Осмоновдун чыгармалары булар:

- «Саанчы жеңе»;
- «Койчунун ыры»;
- «Эмгек-адам шаңы»;
- «Бак тигели»;
- «Мен почтобой, почтобой».

Өзгөчө Н.Давлесовдун «Саанчы жеңеге» чыгарган обону Сейдакмат Токтоналиев менен Гүлчехра Валиулинанын аткаруусуна кандай популярдуу болгонун мезгил летописи да так-таасын ырастайт.

«**ДАГЫ АЯЛ ЖӨНҮНДӨ**» аттуу ырын акын 1948-жылы 21-октябрда Чолпон-Ата шаарында жазган. Аталган ыры 1958-жылы «Ата Журт», 1964-жылы «Чыгармалар жыйнагынын» биринчи томунда, 1990-жылы «Махабат», 1972-жылы «Көл толкуну» аттуу ырлар жыйнактарында жарыяланган. Ырдын мазмуну 11 саптан куралып, акындын эркек катары аял затына мамилеси жана оорунун айынан аялдын кадырына жетпеген армандуу учурунун бир элесинде жазылып калган сыяктуу. Экинчи жагынан аял затына өзгөчө баа берип, анын элесин мекенге тенеп, ар бир адамзат мекенчилдигинен кайтпаган сыяктуу аял заты ченебеген оордук-

ту көтөрүүгө дарамети жетет деген ойду да айтууга жетишкен.

«**ДАГЫ САГА (С...ГА)**» аттуу ырын акын 1945-жылы 17-декабрда Койсарыда жүрүп жазган. Акындын бул ыры 1964-жылкы, 1984-жылкы «Чыгармалар жыйнагы» аттуу китептердин биринчи томдорунда жарыяланган. Ыр үч куплеттен туруп, бир сулуунун элесине арналып жазылган ырдын мазмунун түзөт. Акын бул ырда көп эле акындар сымал сулуунун сырткы келбетин сүрөттөбөстөн, көбүнчө сыртынан өзүнө гана көрүнүп турган кыймылдуу, билинбеген, уяң элесин окурмандарга кыска, таамай таанытуу менен сүрөттөйт. Өзгөчө, биз жок жерде сулуу көйкөлө басса, беттеше келгенде төмөнсүнүп жер караса, акылы тунук сезгич адамдар сыртынан карап суктанып: «ар дайым уяң болсун, бети кызарып турсун», – деген ыраазы сөздөрү «ал сулууну курчап турсун», – деген тилек менен оюн жыйынтыктаган.

ДАЛЬНЕВОСТОК – Азыркы Россиядагы шаар. «Кызыл учкучтар» деген ырында кездешет.

*Көккө учкула,
Көккө учкула учкучтар!
Көккө ойноого,
Жарашыктуу көркүнөр.
Дальневосток,
Пред. Воен. Ком. Отдел,
Сынга өткөрүп,
Көрсүн жолдош Блюхер*

«**ДАН ЖОМОГУ**» ырын акын 1948-жылы 24-октябрда жазган. Кайсы жерде жүрүп жазганы белги-

сиз. Бул ыр 1949-жылы «Жаны ырлар» жыйнагында, 1964-жылы «Чыгармалар жыйнагынын» биринчи томунда, 1974-жылы «Пионер ыры» аттуу ырлар жыйнактарында жарыяланган. Ырдын аталышынан көрүнүп тургандай акын дандын молдугу элдин жашоосун ондойт, тагыраак айтканда совет доорундагы гүлдөгөн замандын жемиштүү байлыгы дан жана нан болгон деген ойду даңазалоо менен шаарлар, сулуу, бийик тамдар, заводдор, фабрикалар, шахтылар курулуп, көлдөгү парадордор, чөлдөгү паровоздор сызып, сулуу кыздар, өнөрпоз, чебер көсөмдөр, атүгүл адамдын өмүрү да, байлыгы да буудай жана нан менен өлчөнөөрүн акын жети куплет ыры аркылуу окурманга чечмелеп берген. Бул ырдын мааниси коммунизм деген түшүнүктү даңазалоо иретинде жазылган. Коммунизм деген түшүнүк бүгүнкү окурмандар үчүн актуалдуулугун жоготсо да, акын А.Осмоновдун ырында өз учурунда жогоруда саптар менен бааланып келген.

ДАНИЯРОВ Базаркул (1895–1937) – кыргыз интеллигенттеринин нечен бир муунуна таалим-тарбия берген чыгаан педагог, адабиятчы-окумуштуу. Алыкул 1929-жылы күздө Токмоктогу № 2-балдар үйүнөн келип, Фрунзедеги Борбордук педагогика техникумуна кирген кезде, анын директору болуп турган. Ага дейре төрт жыл завуч болуп иштеп, ошол жылдын башында кыргыз балдарын жанындай көргөн Петр Кузьмич Юдахин каза тапкандан кийин, ошол кишинин ордуна дайындалган. Директор болуп дагы төрт жыл иштейт. Демек, А.Осмоновдун педтехникумундагы окуучулук кези дал ушул кишинин көз алдында өткөн.

Б.Данияров жан-дүйнө байлыгын өстүрүүнүн теңдешсиз каражаты ка-

тары адабиятты жетик окутууга өзгөчө көңүл бөлүп, акын-жазуучуларды чакыруу менен адабий кечелерди тез-тез өткөрүп, окуу жайдын китепканасын ар качан кызыктуу жана зарыл керектүү китептер менен толуктап, окуучулардын көркөм чыгармачылыгын арттыруу үчүн дубал газета чыгаруу, ийрим уюштуруу, ар кандай белгилүү даталарга карата ыр майрамдары менен театрлашкан оюндарды өткөрүү ж.б. иш-чараларга чоң маани берген.

Алыкул, 1947-жылы 28-июлда Чолпон-Атада жүрүп жазган «Жазуучулук баяным» деген сыр ачуусунда, жогоруда педтехникумдун директору Базаркул Данияровго тийиштүү кылып биз айткан нерселерди кайсы бир өлчөмдө өз мисалы менен ырастап кеткенине таң калууга болбойт. Акын, маселен, минтип жазган:

«... 1929-жылы Фрунзедеги педагогика техникумуна келип кирдим. Ал кезде мындагы окугандардын көпчүлүгү адабиятка шыктуу эле, мени ого бетер кызыктырып, бир жагынан сүрдөнтүп койду.

Ошол убактан баштап: Пушкин, Лермонтов, Лев Толстой, Тургенев, Некрасов, Гоголдун аттарын уга баштадым жана казак классиги Абай Кунанбаевди окуп жүрдүм. Көп убактарда китептерден, дубал боорунан ал жазуучулардын портреттерин көрө баштадым...

1929-жылдын кышында биринчи жолу А.С.Пушкиндин «Зимний вечер» деген ырын котордум...

Ошол жылы кышында дубал газетага Уултай деген кыз тууралуу жазган какшык ырым чыкты...

Кезек-кезек драма кружогу үчүн пьеса жана декламация жазам...»

Акын ушул эле «Жазуучулук баянымда» педтехникумга Жусуп Ту-

русбеков келип, өзүн аябай мактап, мындайча айтканда, «Мактоо жыйналышын» өткөргөнүн эскерип кеткен.

Дагы бир кызыктуу жагдай, Базаркул Данияровдун казак адабиятын, өзгөчө, Абайдын өлөндөрү менен котормолорун мыкты билгендиги анын сабагын уккан А.Осмоновдун алгачкы чыгармачылык кадамдарынан айкын сезилбей койбойт. Маселен, ал И.А.Крыловдун тамсилдерин которууда Абай менен «кенешип иш кылганы» улуу орус тамсилчисинин «Булбул менен эшек» жана «Эшек» деген чыгармаларынан алда немедей көзгө түшөт. Алгач ирет мектеп хрестоматиясында, анан 1938-жылы чыккан «Тамсилдер» жыйнакчасында басылган биринчи тамсилди Алыкул өз кол жазмасында «Абайдан» деп көрсөткөн. Демек, мындан Абайдын котормосунан пайдаланган болуш керек деп тыянак чыгарууга болот. Ал эми ошол эле жыйнакчага кирген экинчи тамсил – «Эшекти» түздөн-түз Абайдын котормосу боюнча кыргызча сүйлөткөн.

ДАУТОВ Кадыркул (10.09.1940, Алай р-ну, Үч-Дөбө айылы) – Улуттук адабияттаануу илимибизге чоң салым кошкон, адабий-көркөм сыныбызды теориялык жана эстетикалык жактан жаңы баскычка көтөргөн белгилүү окумуштуу, атактуу адабий сынчы, тажрыйбалуу педагог Д.К. А.Осмоновдун чыгармачылыгы жөнүндө да бир топ баалуу изилдөөлөрдү жазган. Окумуштуунун алагачкы бараандуу изилдөөсү болуп эсептелген «Кыргыз поэмасындагы салттуулук менен новаторлуктун проблемасы» деп аталган кандидаттык диссертациясынын (1973) изилдөө объектисинин негизги бөлүгүн дал ушул А.Осмоновдун классикалык поэмалары түзүп турат. Ушул эмгек-

тин негизинде жазылган «Жаңы чектерге», «На магистральном пути реализма» деген көлөмдүү изилдөөлөрүндө Д.К. улуу акындын чыгармачылыгын улуттук поэзиябыздагы «жаңы сапаттык эстетикалык секирик», акындын өзүн «чыныгы жаңычыл реформатор» деп баалады.

«Алыкул Осмонов жана кыргыз поэмалары» деген изилдөөсүндө Д.К. улуу акындын классикалык поэмаларынын дээрлик баарысын талдоого алуу менен эпикалык ой жүгүртүү, адам психологиясын ачып берүү, улуттук мүнөздүн айырмачылыгын көркөмдүк жактан терең чечмелөө, адам-табият алакасын адам психологиясын ачып берүүдө колдонуу А.Осмоновдун поэмаларында нукура жаңычыл мүнөздө экендигин тереңден көрсөтүп берген.

Адабиятчы поэзиядагы штамп ойлордун, кайталама пикирлердин тамыр жайып кетишин сындаган учурда да А.Осмоновдун «Быстровка-Балыкчы темир жолу» деген картардагы эле ырындагы акындык жаңыча ойдун башкалар тарабынан кантип вариацияланарын талдоого алып, поэзиядагы жаман илдеттин бетин ачып берет.

Дегеле адабиятчы-илимпоз К.Даутовдун улуу акын жөнүндөгү эмгектери алыкултаануудагы жаңы бийиктик болуп эсептелет.

«**ДЕН СООЛУК**» – 1948-жылы 28-октябрда Чолпон-Ата шаарында жазган. Аталган ыр 1949-жылы «Жаңы ырлар», 1954-жылы «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар», 1974-жылы «Пионер ыры», 1964, 1984-жылдар «Чыгармалар жыйнагынын биринчи томдорунда» аттуу ырлар жыйнактарында жарыяланып окурмандарга белгилүү болгон. Ырдын мааниси атына ылайык жазылган. Адамзатка баарынан кым-

бат ден-соолук экендигин акын ушул ыры аркылуу ырааттуу чечмелеп берген. Өзгөчө, бутуна шарт турасын, эгерде болсо ден соолук, окуунду курдаштарың менен бүтүрөсүн, эгерде ден соолугуң болсо, көксөгөн ойлооруна жетесин, аял затынын жанында турасын, эгер ден соолугуң болсо деген жүрөгүндө көксөгөн сезимдерин айткан. Акын өзүнүн кесел оорусуна ылайык жазса керек. Ал оорунун айынан жалгыз жашпоо менен оюндагы армандуу сөздөрүн ушул ыры аркылуу окурманга жеткирген. Маселен, аял затына тең болуш үчүн ден соолугуң болуш керек деген ойдун өзү да буга күбө. Чындыгында, акын айткандай ден соолук не деген табылгыс байлык.

ДИАЛОГ – Грек тилиндеги «сүйлөшүү», «маектешүү» деген маанидеги сөздөн алынган. Оозеки сүйлөшүү речинде эки адамдын өз ара аңгемелешүүсү д и а л о г болуп эсептелет. Көркөм чыгармаларда каармандардын сүйлөшүүлөрү образдык системанын маанилүү компоненттерине жатат. Анткени чыгарманын ар бир персонажы жашына, кесибине көзкарашына жараша ар кимиси өзүнүн жекече речтик мүнөздөмөсүнө ээ болот да, сюжеттин өнүгүшүнө, көркөмдүк түзүлүштүн чыңалышына ыңгайлуу шарт түзөт. Ал эми драмалык жанрда, ал трагедиябы, комедиябы ар бир жанрдын бөтөнчөлүгүнө жараша персонаждардын речи да ылайыкталып, диалог көркөм системадагы негизги көркөм сөз каржаттарына айланат.

Маселен, Алыкул Осмоновдун «Ак Мөөр» драмасынан **Жантай** менен **Мөөрдүн** диалогунан үзүндү келтирели:

«Жантай: Аркама жаздык кой, бир аз туруп отурайын. Кудая шүгүр, бүгүн жакшымын. Кандайсың деген-

ге да жарабайсың, Мөөр. Деги чынды айтчы, эркем. Эмне арманың бар? Телегейин тегиз, сенде эч кайгы, эч арман жоктур...

Мөөр: Баатыр, түз айткан сөзгө ачууңуз келбесин!..

Жантай: Алганың мен болсом, жаткан жерин бак-дөөлөттүн кенчи болсо... Ал кандай ачуу, айта бер!

Мөөр: Бакыт, байлык, сиз айткан дөөлөт, кенч, алтындан тентуштуктун кадыры артык. Сиз айткан шекер-шербет, түркүн жемиш даамынан тунук ашыктыктын эркин даамы артык. Жүрөк сүйбөс, көңүл канбас баатырлыктан, байлыктан, жан кыйышкан, азаттык деп антташкан, кем болсо да, кор болсо да кадыр билер жан артык».

Келтирилген үзүндүдө эки персонаждын байлыкка, бакытка, сүйүүгө болгон көз караштары берилген. Бул жөн гана эпизод, анчейин гана диалог эмес, дал ушул байлыкка, бакытка, сүйүүгө болгон көз карашта ар бир персонаждын маани-маңызы көрүнүп, ачыкка чыгат. Дал ушундай түз, таамай айтылган диалог сюжеттин чыңалышына, улам курчуп өнүгүп отурушуна апкелет.

«ДОМОНУН КЫЗЫ» ыры 30 куплеттен турат. Бул ыр 1949-жылы «Жаңы ырлар», 1974-жылы «Пионер ыры» аттуу ырлар жыйнактарында жарыяланган. Аталган ырдын маңызында кушка жакын кыз баяны тууралуу уламыш ыр саптар аркылуу айтылат. Домо деген карыя карып калган кезде айланып учкан Сережи бүркүтүн көрүп, калдырканды каккылап, ылдый түшүрөт. Домо чал караса отуз жыл салган бүркүтү Сережи балапаны менен учуп түшөт. Анын Домо чалдан кеткенине төрт жыл болуптур. Ал эми Домо чал эркек балалуу болбой, бир гана кызы болот. Ал жалгыз кызын оокаттуу

бир үй-бүлөгө бүлө кылып берет. Алар куш салууга кызыкпаган адамдар эле. Ошентип, арадан бир топ жылдар өтөт, бир күнү иттер үрүп, үргөн итке үйдөгүлөр кулак салып, ооздо турган келинге: «сыртка чыгып карагын», – деп жумшашат. Келини: «карадым, үч бүркүтчү, биришат, биринде чоң өкүнүч, биринде чоң күйүт бар экен», – деп жооп берет. Аларды үйдөгүлөр тосуп, сый көрсөтүп, жолго салаар учурда үчүнчүсүн сатып алгыла», – деп келин кыйнайт. Акеси макул: «сатып алайын», – десе: «Бекер алгын», – деп таштап кетишет. Анда келин: «Аке бекер алба, бир үйүр жылкы бер, ошентсеңиз да, бүркүттүн куну талбас», – дейт. Бүркүтчүлөр жолго чыгып кетишет. Анда акеси: «Бул бүркүттүн сыры эмнеде? – дегенде, келин: «Бир каманды сугунат, эртеп ак боз бээни союу керек, казысын үчкө бөлүү керек. Табактай, чыныдай сугунтуп туруу керек, көкүрөктөн каман жалы түшкөн соң, атын «Төө камдай» деп атап коюу керек», – дейт. Төө камдагы жердеги жырткычтарды бүт алып, бир күнү туурдукка коно калганын көрөт. Домонун кызы: «бул жакшылыкка алып келбейт, аке кеткен эл арбын беле?», – деп сураганда, акеси: «балам менен бешөө кеткен», – деп жооп берет. «Төө камда бешөөнү бирдей алып келген тура, күйүт салды башыбызга», – деп айтканда, акеси бүркүттү кармап, манжаларынын ортосунан чаап салат. Көрсө, аны азаттыкка коё бербей, кармап жүргөнү, акыры күйүткө алып келет турбайбы. Аны азаттыкка кое бергени менен окуя аяктайт. Бул уламыштын маңызында жаратылыштын да адам билбеген сырлары болоорун, ал сырларды акыл эстүү адамдар туюп билиши керек деген ойду окурманда-

рына акын Домонун уламышы аркылуу көркөм элестүү сүрөттөп берген.

ДООРАНБЕК – «Майчы менен мал доктур» деген ырында кездешкен ысым.

Доктордун аты Дооранбек,

Оң бутунан сылтыган,

Кечеки кандуу майданда

Кыйын-кыйын иш кылган.

«...ДОСТОРУМА АППАК БОЛДУ ТИЛЕГИМ». Автор: **Ш.Жамансариев (маектешкен Т.Орокчиев) // Мугалимдер газетасы. -1990, -17-май.**

– Автор А.Осмоновдун педтехникумда окуп жүргөн жылдарынан толук кабар берет. Ал акындын өспүрүм кезинен бери бирге болуп, педтехникумдун жатаканасынын бир бөлмөсүндө чогуу жашап, бирге өткөн кызыктуу да, татаал да күндөрүн, акындын чыгармачылык талантынын башталышын, кулк-мүнөзүн эскерет. Автор А.Осмонов педтехникумда окуп жүргөндө орус адабияты сабагына өзгөчө кызыгып, сабакта Пушкиндин «Евгений Онегинин» тенинен көбүн, Блоктун «Он эки» деген поэмасын толугу менен жаттап алганын, он беш жашында Пушкиндин «Кышкы кечин» которгонун айтат. Ошол оор күндөрдө акындын бугуп жаткан талантын эрте ойготкон Пушкиндин, Блоктун поэзиясы болгонун, кийинчирээк «Евгений Онегинди», «Жолборс терисин жамынган баатырды» которуп, бүт өмүрүн поэзияга арнаганын айтат.

ДӨЛӨЕВ Өмүрбек (1947) – акын, журналист, Ак-Талаа райондук «Айыл турмушу» гезитинин башкы редактору. Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер. «Алыкул» жана «Поэзия мухитинде издери» деген ырларды жазган.

*Кошо өлчүдөй боздой берген токтолбой,
Бүтпөөчүдөй, калчудай бир оттонбой.*

*«Алыкул!» – деп, ырдай берем бүтпөстөн,
Жаңы өлгөндө жары ыйлап кошкондой!*

*Так ушундай Алыкулдун өмүрү,
Так ушундай Алыкулдун өлүмү.
Жылып кылым, канча доор өтсө да,
Жылдыз болуп ырларынан көрүнүү.*

ДРАМА (гр.: drama – аракет) – 1) ад-ттын үч түрүнүн (эпос ж-а лирика м-н катар) бири Д. бир эле убакта театрда да, адабиятка да орток жанр. Д-нын өзгөчөлүгү – сюжеттүүлүк, окуянын курч карама-каршылыктуулугу, анын сахна оюндарына бөлүнүшү, каармандардын диалогдорунун туташтыгы, баяндоонун жоктугу же көмөкчү абалда болушу. Анын түпкү негизин социалдык-тарыхый же «түбөлүктүү» жалпы адамзат карама-каршылыктарына дуушар болгон кишилердин ой-пикири, кагылышы, сөз таймашы түзөт. Драматизм искусствонун бардык түрүндө жолукса да, Д-да мыйзам ченемдүү түрдө басымдуулук кылат. Д. өз ичине жанрды камтыйт. Трагедия м-н комедия – Д-да жашап келген түбөлүктүү жанрлар. Орто кылымда мистерия, моралите, көчө Д-лары, ошондой эле мелодрама, фарс, водевиль кеңири тараган.

Кыргыз ад-тында Д-лык чыгармалар 1920-жылдардын аягында пайда боло баштаган. Кыргыз драмасынын өнүгүшүнө Ж.Турусбеков, Ж.Бөкөнбаев, К.Маликов, А.Токомбаев, А.Осмонов, Т.Абдумомунов зор салымдарын кошту. А.Осмонов «Махабат», «Ким болду экен?», «Ак Мөөр», «Экинчи бригада», «Ракыя», «Корукчу Кооман» аттуу драмалык чыгармаларды жазган.

«ДУБАЛЧЫ» – ырын акын 1948-жылы 3-ноябрда Чолпон-Ата шаарында жазган. Аталган ыр 1949-жылы «Жаңы ырлар», 1974-жылы «Пионер ыры», 1964, 1984-жылда-

ры «Чыгармалар жыйнагынын биринчи томдорунда» жарыяланган. Бир төрт куплеттен турат. Ырдын мазмунунда акын үйдүн дубалын курган дубалчыга «эй, дубалчы» деп кайрылуу менен акын кесибиндеги колунун ылдамдыгы бийик, жарык, бекем үйлөрдү тургузуп, жылдан-жылга шаардын көркү көтөрүлүп, согуш деген канча кыйратсада, кайрадан шаарлар, көчөлөр жаңырып, кайра тез арада колунан бекем чыңдар коюулуп, дубалчы дегендин күчү менен көтөрүлүп калгандыгын даңазалоо маанисинде жазган ыры экендигин байкоого болот.

«ДУШИ ЕГО НЕУГАСИМО ПЛАМЯ...». Автор: Л.Лебедева // Дружба народов. -1976. -№12. -С.269-271 статьи – Л.Лебедеванын макаласы Алыкул Осмоновдун Москвадан орус тилинде чыккан жыйнагын изилдөөгө арналган (Алыкул Осмонов. Избранные стихотворения и поэмы: Переводы с киргизского. – М.: Изд-во «Худ. лит-ра», 1975).

Бул китептин окурмандарга жетчү жолу абдан узак болду дейт Л.Лебедева. Алыкулдун ырлары орусча котормосунда 1958-жылдан бери кайра басылып чыккан эмес. Осмоновдун поэзиясы эч качан көөнөргүс. Ырларынын жөнөкөй уйкаштыгы, акжаркын саптарынын мазмундуулугу менен өзүнө тартып турат. Андыктан акындын ырларынын орусча басылышы кубанычтуу окуя болду дейт макаланын автору.

Л.Лебедева акын менен көзмө-көз көрүшүп маектешүү бактысына туш болгон. Алыкул анда Ысык-Көлдүн Долинка айылында жыгач устанын үйүндө турчу экен. Адабиятчынын сөзүнө караганда ал кезде акындын оорусу күчөп турган кез болуп, чыгармачылыгы тууралуу көңүлсүз айтып бериптир. А кезде

Алыкулдай алп акындын кадырын билбей жүргөн экенбиз деп өкүнөт автор. Акын өзүн жупуну эркин кармагандыгы Лебедеваны таң калтырыптыр. Ушундай эле эркин духту кийин анын ырларынан сездим, демек бул касиет анын поэтикалык талантынын ажырагыс бөлүгү болгон дейт.

Жаңы жыйнакка Алыкулдун ырларыны көп жаңы котормолору кирди. Аларды В.Леонович, Ю.Нейман, М.Синельников, Н.Стефанович орусчалады. Булардын ичинен Н.Стефановичтин котормосундагы «Акын», М.Синельниковдун котормосундагы «Эстелик» аттуу ырларды жакшы чыккан котормолор катары белгилеп өтөт. Ошентсе дагы котормочулар бардык талаптарды толук аткарууга жетише алган эмес, мындан аркы иштерде Осмоновдун ырларындагы ыргакты бузбай берүүгө аракеттенүү керек деген каалоо айтат. Осмоновдун ыргактары сыртынан караганда жөнөкөй болгону менен, мазмундагы ойду берүүдө автордук тынымдарды туура баамдабаса, ыргак бузулуп, маани чаржайыт болуп кетиши мүмкүн. Мындай кыйынчылык акындын улуттук кыргыз ырынын нускасын туткандыктан да болушу ыктымал дейт адабиятчы.

С.Липкин («Гитара», «Учение беркута») жана М.Петровых («Отуз жаш», «Жеребенок резвый») которгон ырлар Алыкул Осмоновдун нукура поэзиясындагы мазмунду, ыргакты так бере алууга жетишкендигин белгилейт.

Осмонов-лирикке үч багыт, үч башка типтеги чыгармачыл ыкма мүнөздүү – ойго батуу ырлары; жандай көргөн жаратылыш тууралуу ырлары; күрдөөлдүү турмуш шарпасында эмгектенген замандаштарынын турмушун сүрөттөгөн ырлар.

Жаңы которулган жыйнагына акындын философиялык лирикасы тандалды.

Эл турмушуна жакындыгы Алыкул Осмоновдо элдик чыгармалардын шарпасына жан дилин кошуп жиберүүдөн сезилет. Фольклорго Осмоновчо мамиле жасоо кыргыз адабиятында бара бара бекем тамыр алып кетти, буга Чыңгыз Айтматовду көрсөтүү эле жетиштүү. Бирок Алыкул эң алгачкы, же алгачкылардын алдыңкысы болгон. Жыйнакка киргизилген поэмалардын ичинен үчөө: «Мүнөздөр», «Карагул», «Эшимкандын тереги» элдик сюжеттерге байланыштуу жаралган. Биринчи экөө тарыхый контекстен акын тарабынан кайра иштелип чыккан болсо, үчүнчүсү азыркы учурду согуш мезгилинин идеясын чагылдырат.

«ДУШМАН ЖАКЫН» (1941) аттуу ыры фашисттик Германия Москвага чейин келип, камоого алып турганда бир жагынан кооптонуу эртенки күн кандай болот деп, бир жагынан чыйралып, публицистикалык маанайда акын элди күрөшкө, майданга үндөгөн ыр. Ушундай кыйын кезенде Пушкин, Горький улуу Ильич аскерди баштап, элге дем берип, куч кубат берет. Душман келсе жарык үйлөрдү карангылык каптап, дамдуу тамактын ордуна уу берет. Душман канчалык жакын болсо совет эли женип, океан болуп каптап, биримдикке чакырып, элди душманга каршы күрөшкө чакырык таштаган.

ДУЙНО – философиянын негизги түшүнүгү; болгон, бар жана боло турган неселердин, окуялардын, иштердин баарынын бүтүндүгү, туташтыгы, жалпылыгы. Көрүнгөн жана көрүнбөгөн, белгилүү жана белгисиз, чектелген жана чексиз нерселердин жалпыланган ал-абалы.

Алыкулдун поэзиясында дүйнөнүн көп кырлуу элеси, сан жеткис байлыгы сыпатталат. Акын дүйнөнү жаратылыш кубулуштарына, жерсуунун көркүнө, убакыттын учкулдугуна, замандын кебетесине, тагдырдын буйругуна байланыштырып ырга салат.

«ДҮЙНӨ ЖҮЗҮ ТЫНЧ АЛСЫН» аттуу ырын акын 1945-жылы 19-декабрда Койсарыда жазган. Аталган ыр 1958-жылы «Ата Журт», 1964, 1984-жылдары «Чыгармалар жыйнагынын» биринчи томдорунда жарыяланган. Ырдын мазмунунда дүйнөнүн сырткы көрүнүшү кээде тунарып, кээде ирени да сырдуу көрүнүп турарын айтуу менен жүрөктүн үшүн алган ок атылбай, казаттан келген жигиттердин жүрөгүнүн үшүн дагы албасын, согуштун жели сокпой дүйнө жүзү тынч алып, тынчтыгы үчүн жанын курман кылган шейит адамдар тынч алсын деген тилек маанайда жазылган ыры болуп саналат.

«ДҮЙНӨГӨ КӨЗ КАРОО» – ырын акын 1937-жылы Жети-Өгүздө жазган. Аталган ыр 32 куплеттен туруп, 1964-жылы «Чыгармалар жыйнагынын» биринчи томунда жарыяланган. Ырдын башталышы 80 жашка чыгып калган, көптү көргөн абышканын өткөн өмүрүн эске салуу аркылуу баласына кайрылуу иретинде эстөө маанайында сүрөттөө менен башталат. Адегенде эле, ал абышканын аты Бекзат экендиги, ал бүт көлдүн жээгин ээлеген, жаштыгы, курчтугу менен элди колуна алган, жашоосу шанкылдаган сайранга толгон, айылдагы сулуулардын бирин өткөрбөй, ар жылы бирден алып отуруп, акыры сексен жашка чыкканда алган аялдарынын саны он бирге жетип, эң алдынкысы он бир жашта, ортончусу

он беш жашка чейин болуп, жайнаган гүлдөрдүн жыттарына кенен тойсо да, бир арманы бала жыттуу кыз жыттабай, бирөө да баланын жытын жыттатпай, акыры өмүр өткөн сайын картайып, баягы күйүп турган жаштыгы соолуп, арман болуп бараткан сөздөрү менен акыры Бекзат абышка Күмүш аттуу кызды алып, жыргалдуу замандын төрүндө отуруп, өмүрүнүн акыркы күндөрүн дөөлөттү өткөрүп отурганын айтып, ошону менен катар жалпы замандын оңолушун 80 жаштагы абышканын дагы бир ирет эстөөсү менен Москваны даңазалоо аркылуу совет доорундагы жыргалдуу жана тартиптүү заманды даңазалап айтып, элге карынын кебиндеги сөзүн айтуу аркылуу ырдын акырына чыгарат.

ДҮЙШӨМБАЙ – «Себеп болор бекен» анекдотунда кездешкен ысым.

Бейшембай менен Дүйшөмбай,

Улак союп жатышты.

Бакалоорго кол салып,

Терисин сыйрып, тартышты.

«ДҮНҮЙӨ» – 1945-жылы жазылып, биринчи жолу «Махабат» жыйнагында жарыяланган бир куплет ыр. Мидин акын баш болгон «сынчылар» дал ушул ырга советтик оптимизмге, идеологияга туура келбеген «ылдый чөгүү» – пессимисттик чыгарма катары жабыла союл көтөргөнү окурмандарга жакшы белгилүү. Ошондой болсо да, мезгил окурмандардан «реабилитация» тапкан «Дүнүйө» ичине терең катылган кең турмуштук философиясы менен ар бир жандын жашоо чындыгындай башкача окулат:

...Кармасам деп кылтак салып үйүмө,

Карайм, карайм келеби деп күнүгө.

Мага алданып, эс ала кет бир минут,

Алдың кызык, артың өкүнүч, дүнүйө!..

«ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН» – А.С. Пушкиндин ыр менен жазылган романынын толук котормосу 1948-жылы өзүнчө китеп болуп чыккан.

Толук сакталган кол жазмасында бу котормонун 1948-жылы 4-январда бүткөрүлгөнү айтылган, бирок анын качан башталганы белгиленген эмес. 1947-жылы 28-июлда аягына чекит коюлган «Жазуучулук баянымда» Алыкул «Евгений Онегинди» которуп жүргөнүн же которуң деген ниети барын түк кеп кылбайт. Сыягы, ошол тушта анын алдында андай максат турбаса керек. Тек гана Пушкин дүйнөгө келгендин 150 жылдык майрамы жакындап, ошол датага карата «Евгений Онегинди» жаңыдан кыргызчалоо муктаждыгы келип чыгып, бул жумуш басма тарабынан Осмоновго тапшырылган сыяктанат. Болжолу, Алыкул Пушкиндин романын которгонго 1947-жылдын күзүнөн киришип, төрт же беш ай аралыгында үдөөсүнө чыккандай.

Осмонов «Евгений Онегинди» адатынча бүт ынтаасын, бар күчүн салып, мээримин төгүп которгон; түп нускасынын жалпы идеялык духун жана образдык байлыгын, конкреттүү ойлорун жана элестерин өз тилинде кайрадан куруп чыгууга аябай тырышкан. Натыйжада романдын эң жөнөкөй сюжеттик өзөгү, сырга бай автордун чегинүүлөрү, таамай тартылган турмуштук жана пейзаждык сүрөттөрү, каармандарынын жалпы элестери кыргызчага негизинен туура эле көчүрүлүп өткөн. Котормодо маани-шааниси боюнча оригиналдагыга бир кыйла жакындап барган саптар, дурус эле поэтикалык касиет алган строфалар жок эмес.

ЕВРОПА – Чыгыш жарым шардагы материк. Акындын адилеттикти «издеген» лирикалык толгонуусунда ырдалат.

Мен билем кайда экенин, сонун жайда.

Ал эмес Америка, Европада.

ЖАЗ – 1948-ж. жазылып, калемгердин бардык жыйнактарында жарыяланган. Акын чыгармачылык жолунда ар кыл тематикадагы ырларды жазган, бирок пейзаждык ырларынын ичинен КӨЛ жана ЖАЗ темасы өзгөчө орунда турат. Ал мыкты делген ырларынын көпчүлүгүн дал ошол көлдүн көрүнүшүнө, жаз мезгилине арнаган! Жашоо менен жаз акын үчүн бир эле түшүнүктөй сезилет. Ошол үчүн бул ырында жазды жашоонун бир көрүнүшү катары карап, өмүрдү жазга теңеп: «Жаздын таттуу... Эртеңкиси, күүгүмү», «Жаздын алтын... Эртеңкиси, күүгүмү» деп келип, «Жаздай сүйсөм бардык жашар күнүмү!», «Жаздай сүйсөм, барлык көрөр күнүмү!» деп, өз өмүрүндө жаздын канчалык кымбатка турарын шоорат кылат. Дүйнө-өмүр менен жаз мезгилин бир катарга коёт. Жаз – бул жашоонун башталышы, жана да «чөнтөгүнөн сууга түшкөн дүйнөдөй» же «ташка тийип сынган болот үнүндөй» кулагында шынгырт эткен өмүрдүн бир көрүнүшү, кайгысы менен кубанычы, «жоголгону менен сынганы...».

Бир жөн гана пейзаждык сүрөттөө эмес, бул адам менен табиятты ширелиштире караган философиялык ой толгоо.

«ЖАЗ КЕЛЕТ МИҢ БИР КУЛПУНА...» – Темасы жок. Бул ыр пейзаждык лирикасына кирет. 1937-жылы жазылып, акындын алгачкы чыгармачылыгына тиешелүү.

*Жаз келет миң бир кулпуна,
Гүлдөрү ай, жыпар жыт ура.*

*Ушуну сайрап бере алган,
Жаздын көркү булбулда, –*
деп башталат.

Бирда жаш акындарга мүнөздүү өзүнө чейин көп жолу кайталанып шаблон болуп калган поэтикалык каражаттарды кайталоо, даяр эпитеттерди колдонуу, табият көрүнүштөрүн санап өтүү өңдүү стилдик көрүнүштөр байкалат. Андан ары жаз менен жашчылыкты катар коюп, редиф түрүндө баяндайт:

*Сен жазга окшоп кулпуруп,
Түрлөйсүң го жашчылык.
Жыпар жыттуу жыт уруп,
Гүлдөйсүң го жашчылык.*

Мында да жогорудагыдай эле даяр эпитеттер колдонулган. Айрым сөз айкаштары 1-2-куплеттерде эки жолу кайталанган («жыпар жыт»), 3-сапта да «жыт» деген сөз эки ирет орунсуз кайталанып жатат: «Жыпар жыттуу жыт уруп». Мына ушунун баары акындын али такшалуу жолунда экендигинен кабар берет. Кийинки саптар:

*Карылык келет угузбай,
Келбес кеткен ушул жай*
же:

*Бйласаң ыйла жаш тыйбай,
Карылык кармайт бастырбай, –*
деп, сөз карылык жөнүндө уланат. Мында биринчи жана экинчи мисалдардын экинчи саптарынын мааниси анча түшүнүксүздөй. Андан соң «Акын – турмуш булбулу» деп келип:

*Акынсыз кантип туруу бар,
Бир жокто турмуш бугу бар.
Сүйгүсү келсе акынды,
Байкасынчы сулуулар, –*

деп ыр сүйүү темасын козгоо менен аяктайт. Чыгармада сюжеттик байланыш чачкын өнүккөн, б.а. жаз, жашчылык, карылык, сүйүү темалары өз ара солгун байланышып калган.

«ЖАЗГЫ СУУ» (1945, Койсары) – Эрте жаздагы табияттын ойгонушу, ал ойгонуштун биринчи күбөсү болгон, «кыш ызгаарын боюнан күүгөн», «жаш баладай жарк этип күлгөн» жазгы суу бул ырда өзгөчө бир маанайда, окуган адамдын көңүлүнө чындап жаз алып келе турган денгээлде жаралган. «Жанжана» деген сөз ар экинчи саптын соңуна рефрен болуп келип, чыгарманын музыкалуулугун андан бетер арттырып турат.

«ЖАЗЫМА» (13/X.1948. Койсары) – Төрт строфа тең «Кош бол жазым» деп башталат, б.а. анафора-рефрен түрүндө. Күз мезгилинде жазылган бул ырында акын өзүнүн өмүр – жазын күтүп, сагынып да, коштошуп да, сырдашып да жаткандай туюлат. Ал ЖАЗГА эң жакын курбусундай кайрылып, ыймандай сырын айтып сырдашат:

Кош бол жазым,

Көк көпөлөк, ак казым,

Ыр жаза албай, мендей жүдөп –

азбасым.

Антсем мейли, бирок өзүң айта жүр:

Азгын көңүл, тилегимдин тазасын.

же болбосо:

Кыйын жолдо канча жабыр көрсөм да,

Өз доорума актыгыма мактанам, –

дейт.

Жаз – бул акындын жан бирге жакын курбусу, жашоодогу жан жолдошу. Ошондуктан ага:

Көз ачкандан ынак болгон жаным,

Картайбаган кулун жаштуу

жашташым, –

деп кайрылып жатат. Ошентсе да, жаз – бул жаратылыштын убакты-

луу кубулушу, ал эми акын өмүрү, адамзаттын жашоосу түбөлүктүү:

«Кош бол жазым, сени алыска узатам,

Сенден кымбат калк ичинде мен калам»

«Кош бол жазым, сен кетсең да биз аман,

Биздин балдар, биздей болсун билерман».

Бул ыр дагы акындын адам – табият антиномиясын камтыган философиялык ой-чабыттарынын туундусу.

«ЖАЗУУЧУ-АКЫНДАР АЛЫКУЛ ЖӨНҮНДӨ»: Шилтемелер.

Авторлор: А.Фадеев, М.Ауэзов,

А.Токомбаев, К.Кулиев, Н.Грибачев,

К.Маликов, Н.Байтемиров // Ленинчил жаш, 1985, 18-июнь. – «Токтогул, Осмонов, Сарыханов, Дурдыкылыч – булардын баары биздин Советтик адабияттын өлбөс-өчпөс эң сонун мурастары»-деп, орус жазуучусу А.Фадеев жазгандай, боордош элдердин, кыргыз элинин белгилүү жазуучуларынын А.Осмоновго карата айткан сөздөрү берилген.

«ЖАЗУУЧУЛУК БАЯНЫМ» –

Улуу акындын өз колу менен жазган жападан жалгыз өмүр баяндык макаласы. Макаланын сонунда анын жазылып бүткөн күнүнөн кабар берип турган «28/VII – 1947. Чолпон-Ата» деген маалымдама бар. «Ж. б.» биринчи жолу А.Осмоновдун үч томдук «Чыгармалар жыйнагынын» 1-томуна (1964) жана 2014-жылы М.Тентимишев түзүп, басылып чыккан «Тандалган чыгармаларынын» 1-томуна жарыяланган. «Ж.б.» акындын адабиятчылар тарабынан эң көп шилтемеленген мурастарынын бири болуп эмпетелет. Акындын бул баянынан биз өзгөчө мааниге ээ болуп турган төмөндөгүдөй маалыматтарды окуйбуз: «1929-жылы мен 1925-жылдан бери окуп жүргөн Токмок шаарындагы интернаттын дубал газетасына биринчи ырым чыкты»; «1929-жылы Фрун-

зедеги педагогика техникумуна келип кирдим... дубал боорунан жазуучулардын портреттерин көрө баштадым. Өз ичимден: «Эң улуусу Лев Толстой, анан Тургенев, Некрасов, Гоголь, эң кичүүлөрү (баласы) Пушкин менен Лермонтов го», – деп коём. Себеби, кимиси сакалдуу болсо, ошонусу мурун жашаган экен деп ойлоп жүрөм! Кийин талдап окуй келгенде, «бала жазуучу» деп ойлогондорум (Пушкин) баарынан илгери жашап жана орус адабиятын ошолор негиздеген экен. Мени бул окуя көпкө чейин айраң калтырып жүрдү»; «1929-жылдын кышында биринчи жолу А.С.Пушкиндин «Зимний вечер» деген ырын котордум»; «Ошол эле жылы кышында дубал газетага Уултай деген кыз тууралуу жазган какшык ырым чыкты»; «1930-жылдын сентябрь айында «Сабаттуу бол» деген республикалык газетага «Кызыл жүк» деген ырым чыкты»; «Кийинчерээк башка газеталарга, анан айрым альманахтарга, «Чабуул» аттуу журналга ырларым чыгып жүрдү. Кезек-кезек драма кружогу үчүн пьеса жана декламация жазам»; «1932-жылы ооруп айылга кеттим, кайра кайтканда ошол кездеги жазуучулар союзунун төрагасы А.Токомбаев мага жакшы жардам кылып, «Чабуул» журналына орноштурду»; «1935-жылы «Тандагы ырлар» деген биринчи ырлар жыйнагым чыкты. Анын ичинде «Ок жаңылды» деген биринчи поэма да бар. 1932-1935-жылдардын аралыгында көп окуп, көп жаздым. Кээде таң агарып атканга чейин ыр жазган күндөрүм болгон.

1935–1936-жылдар чыгармачылыгымдын артка кеткен жылдары болду... Ошол жылдары чыккан «Жылдыздуу жаштык» деген экинчи китебим эң начар, колго алгыс китеп болду.

Бул жылдарда мен көбүнчө которуу ишине киришип, А.Пушкиндин лирикаларын, 1937-жылы «Балдасын» жана Лермонтовдун лирикаларын, кийинчерээк «Качкын» деген поэмасын, 1936-жылы Иван Крыловдун «Басняларын» («Тамсилдерин») котордум.

1937-жылы Москвага бара жатып да, кайра келе жатып да Шота Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатырынын» подстрочный котормосун, ал жөнүндөгү кээ бир макалаларды окуп жана ошону которууну ойлодум»; «1938-жылдын май айынан баштап ушул улуу поэманы которууга кириштим. Ушул айда мен өмүрүмдө биринчи сүйгөн Айдай Жигиталиева деген кыз менен ажырашкан болчумун. Анын себеби эмне экенин ушул күнгө чейин билбеймин... Поэмадан ажырай албайм, көп убактарда таң атканга чейин олтурам. Окуйм, котормом, таң калам, кубанам!.. Дүйнөдө мен гана бактылуумун деп ойлойм!»; «...Фрунзеде, Токмокто, Ошто, Москвада жүрүп которуп, 1939-жылдын апрель айында Москва алдындагы Малеевка деген жазуучулардын дачасында бүттүм. Китеп 1940-жылы Казандан басылып чыкты»; «1939-жылдан 1940-жылга чейин аз жаздым, бирок көп окудум. Негедир ошол мезгилде «Лирика» аттуу китеп камдап, бир топ пессимисттик ырлар жаздым. Кийин 1941-жылы анын баарын өрттөп салдым»; «1945-жыл менин жеке өмүрүмдүн жана чыгармачылыгымдын бышкан мезгили деп ойлойм»; «Ушул жылы (1945) «Махабат» аттуу ырлар жана поэмалар жыйнагым, 1946-жылы «Жаңы ырлар» деген ырлар жана поэмалар жыйнагым, 1947-жылы «Менин жерим – ырдын жери» деген ырлар жыйнагым чыкты.

1945–1946-жыл ортосунда У.Шекспирдин «Отеллосун» котордум. Мындан башка 1947-жылы «Экинчи бригада» деген ыр менен жазылган пьесамды бүттүм. Андан мурда (1942-жылы) «Ким болду экен» деген бир актылуу пьеса жазгам.

1947-жылы Чолпон-Ата боюнда жатып «Ракыя» деген пьесаны жана «Корукчу Кооман» деген ыр менен жазылган комедияны бүттүм», – деген көптөгөн маалыматтар жазылган. Көрүнүп тургандай, «Ж.б.да» жазылган бул маалыматтар А.Осмоновдун чыгармачылык өмүр жолунан гана эмес, акындын чыгармачылык лабораториясынан да эң сонун кабар берип турат.

Минтип өзүнүн чыгармачылык жолу, урунттуу көркөм туундуларынын кантип жазылгандыгы тууралуу өмүр баяндык чакан макала, эссе, очерк ж.б. жазуу адабият тарыхында кеңири учурайт. Мунун айкын мисалы катары М.А.Шолоховдун «Өмүр баяным», Ч.Айтматовдун «Өзүм жөнүндө заметкалар» деген макалаларын ж.б. көрсөтүп кетсек болот.

«ЖАЗУУЧУЛУК СУРАНЧЫМ»:
[Акын жөнүндөгү материалдар] Автор: К.Осмоналиев // Ленинчил жаш. – 1986. – 20-февр.

Автор макалада «Кээ бир жазуучуга атак-даңк берилет эрте. Ал омурталдуу. Кээ бир жазуучуларга атак-даңк өлгөндөн кийин берилет. Анын кереги да жок. Бирок, жакшы жазуучу эртеби-кечби өз ордун ээлейт» – деп Эрнест Хемингуей айткандай Алыкул тирүү кезинде анын акындык күчүн сезүү анча күчтүү болбогону менен, эми ырлары, дастандары күндөн күнгө күчүнө чыгып жаткандыгын белгилейт. Алыкулдун акындык талантына ой жүгүртөт. Ошон-

дой эле акындын өмүрүнүн акырындагы кол жазмалары ордуна келбей жоголгонуна кейийт.

«ЖАЙЛОО» – Бул ыр биринчи жолу «Кызыл Кыргызстан» газетанын 1940-жылкы 27-марттагы санында жарыяланган.

Табият көрүнүшү жана эл-жер темасына арналган. Автор жайлоонун жарашыктуу көрүнүшүн:

Жутсаң көңүл ачылган,

Жайлоонун суусу көк кашка.

Жаңы кийим жытындай,

Жайлоонун жыты бир башка, –

деп берилүү менен сүрөттөйт.

Чыгармада акын ашкере кооз сөздөрдү деле колдонгон эмес, тескерисинче кадыресе эле сөздөрдүн жардамы менен кадимки жайлоонун көрүнүшүн, дөөлөттүү колхозун ырга кошкон. Бул ырдын алгачкы эки түрмөгүндө жайлоонун көк кашка суусу менен «жатсаң көңүл сергиген» бир башка чөбү ырга кошулса, кийинки эки түрмөк колхозду даназалого, б.а. айран, жуурат, кымыз жасаган колхозчунун кызынын «кийгендери кырмызы экендиги (демек, байгер турмушта жашап жаткандыгы), «көз жетпеген өрдөштө // сан жетпеген малы жаткан» колхоз дегениң «жүрөгүндү жашартары» (демек, жалпы элдин турмушу оңолуп бараткандыгы) көркөм баяндалат.

1940-ж. жазылган бул ыр 1946-ж. жазылган ушул эле аталыштагы ырдан бир топ айырмаланып турат. Биринчиден, 1946-ж. «Жайлоо» деген ыр 7–8 муундан туруп, 4 гана түрмөк болсо, 1940-ж. «Жайлоо» деген ыр 12-13 муундан туруп, 7 түрмөк көлөмүндө жазылган. Мында шаарда жүргөн лирикалык каарман жайлоого келип, анын көркүнө суктана, өткөн күндөрүн эстеп өзөн бойлой, карагай аралап жүргөндүгү көркөм баяндалат. 1946-жылкы

«Жайлоо» деген ырда социалдык маани алдынкы сапка чыкса, 1940-ж. жазылган «Жайлоо» деген ырда тек гана пейзаждык сүрөттөө биринчи орунда турганы баамга урунат.

ЖАКИЕВ Бексултан (1936) – драматург, кинодраматург, прозаик, белгилүү коомдук ишмер. Кыргыз Республикасынын Баатыры, Кыргыз эл жазуучусу. Алыкулдун айтылуу «Женишбек» поэмасын эске салган «Атанын тагдыры» драмасынын автору. Атын кыргыздын белгилүү драматургдарынын катарына чыгарган бул чыгармасын жазганда ал 22 жашта болгон. Мезгил ченеми 1958-жыл эле. Ошондон бери согушта жалгыз баласынан айрылган армандуу атанын тагдырын баяндаган драма Кыргыз Улуттук драма театрынын сахнасында эле эсепсиз жолу коюлуп, көрүүчү журттун нечен бир муунунун жүрөктөн жүрөккө өткөн баяны сыяктуу болуп калды.

А.Осмоновдун талантына таазим этүүсүн өмүр бою сыймыктуу парыз катары санаган драматург студент чагына таандык мындай бир окуяны – акындын 1955-жылы Москвадагы «Советский писатель» басмасынан жарык көргөн «Тандалмалар» деген китебинин котормосуна кандай мамиледе болгондугун төмөнкүчө эскерген:

«...Ошол тандалмага рецензия жазып, «Литературная газетага» жиберсем, жарыялабай коюшту. Котормону өтө сындасам керек. Чыкпай калганына деле бир чети сүйүнөм. Анткени, ага шерденип адабият сынчысы болуп кетишим мүмкүн эле. Редакциянын жообун тапканга, кол жазмаларды аңтарганга чолоом жок...» (Китепте: П.Казыбаев. «Мезгил жана Алыкул», Б., 2006)

«ЖАКТЫРДЫМ». 1948-ж. жазылган бул ырда да акын өмүр, өлүм

маселесин козгогон. «Тирүүлүккө ирегелеш салынган» калың мүрзө-күмбөздү жаман көрөрүн айтып келип: «Бирок сүйдүм, бир күмбөздү жактырдым, // Кубангандан күлүп ийдим, каткырдым», – деп айтып, ал күмбөз койчу Жапардыкы экенин, анын ак эмгек менен өтөгөн өмүрүнүн баалуулугун, асылдыгын айтат.

Алыкул акын тирүүлүк менен өлүм тууралуу көп ой жоруткан акын. Жогорудагы ырында да «аттиң-ай, менин көзүм өтсө да, жок дегенде Жапардын улагы сыяктуу, мени эскерткен нерсе калар бекен» деп санаага батканы байкалат. Ооба, «өлсөм дагы жара тээп мүрзөмдү, Буудан болуп таскак салып өтөрмүн» («Эскерме») деп акын өзү айткандай, артында калган ырлары аны кылымдар бою унуткарбай эскерте турган эстелик болуп калды.

«ЖАКШЫ КИТЕП» (15/II. 1945. Койсары) – Акын бул чыгармасы аркылуу жакшы китептин адамдарга тийгизген оң таасирин айткысы келген:

*Өмүрдүн жан шериги жакшы китеп,
Жаши жүрөк жалындаган жолун тиктеп.
Китепте не кааласаң бардыгы бар,
Эрикпей карап чыксаң таамай издеп.*

Андан ары акын китеп тууралуу айта турган оюн «Акылга жакшы китеп акыл салар, Кыялдын жаман жагын тартып алар» – деп улантат. Негизи, акын бул ырын жаштарга багыштаган, ошондуктан чыгармасын таалим-тарбия маанисинде:

*Ардактуу ага-инилер, жан курбулар,
Жаңы өскөн, жайдары ачык, жаши муундар.
Силерге айта турган сөзүм ушул,
Ар дайым китеп менен дос болуңар, –*
деп аяктайт.

Эскерте кете турган нерсе, чыгармада «өзүңдү өзүнө айтпай кайра жасап, Сен ачкан колдоруна канааттанар» деген саптар бар. Мындагы

«колдоруна» деген сөздүн мааниси түшүнүксүз, балким «жолдоруна» болушу мүмкүн.

«ЖАКШЫ ЫР ДЕГЕН ЭМНЕ» –

*Эң жөнөкөй, оңой нерсе комбайн,
Айдоо кыйын жакшы үйрөнүп алмайын.
Карап турсаң: оруп, жыйнап, тазалап,
Капты тосуп куюп турат буудайын.
Жакшы ыр деген эл көзүнө ушундай,
Болуу керек түшүнүктүү дапдайын.*

Акын чыгармачылыктын түшүгүн комбайнга салыштырат. Анткени бир көргөн көзгө оңой сезилген менен, «үйрөнүп алмайын айдоо кыйын», комбайн буудайды оруп, жыйнап, тазалап тосулган капка куюп тургандай эле, акын да чыгармачылык түшүмүн оруп, жыйнап, тазалап элге тартуулайт.

Жакшы ыр деген мына ушундай жөнөкөй, түшүнүктүү, анан да түшүмдүү болуш керек деген ойду айтат.

«ЖАКШЫ ЫР ЖАЗСАМ»

(17/Х. 1948. Чолпон-Ата)

Жакшы ыр жазсам:

Бутунан өөп жөнөтөм,

Жаза албасам: көз жашымды көлдөтөм.

Бир жараткан шам чырактын алдында,

Бактылуу мен,

бактылуу менин көлөкөм.

Бул чыгарма бир гана куплеттен турганы менен, акындын чыгармачылыгы тууралуу чоң маалымат берет. «Стиль – бул адамдын өзү» деп француз эстетиги Ж.Бюффон айткандай, бул жалгыз строфа ырдан акын Алыкулдун бүтүндөй бир чулу образы, чыгармачылыкка болгон астейдил мамилеси шам чырактай жанып турат. Чыгармачылык – бул акын үчүн ыйыктын ыйыгы, кымбаттын кымбаты. Антпегенде, ал «Жакшы ыр жазсам – бутунан өөп жөнөтөм, жаза албасам – көз жашымды көлдөтөм» деп жазмакпы?! Болбосо ыр жазган шам чырагынын алдында

кандай адам өзүн бактылуу сезиши мүмкүн?! Ооба, бүт өмүрүн чыгармачылыкка арнаган, ыр жазууну жашоосунун маңызы катары санаган адам гана мына ушинтип айтышы мүмкүн. Мындай чыгармачылык тагдырга эгедер адам – ал акын Алыкул!

«ЖАКЫНДА» (1935-ж.) – Чыгарма саясий – идеологиялык мазмунду камтыйт.

Барбаңдатып кансыз алдуу колдорун,

Кишенделүү тоскон чынжыр торлорун.

Быркыратып, майыштыра бир кармап,

Жаштар табат келечектин жолдорун, –

деп баштаганына караганда, акын капиталисттик коомдогу жаштардын эркиндикти самай тургандыгын айткысы келген. Бул ырдын негизги пафосу «жакында бүт дүйнөдө социалисттик система орнойт» деген ойго барып такалат. А.Осмонов жаштар «...кансыз алдуу колдору» менен «кишенделүү тоскон чынжыр торлорду быркыратып» келечектен жолун табат да, «туш-туш жактан каптап кызыл туу толот» деген терең ишенимин ырга кошот.

ЖАКЫПОВ КЫЧАН (1919–1933) – Советтик түзүлүштү куруунун, коомдук менчикти көздүн карегиндей сактоонун курмандыгы болгон баатыр пионер. Ал тап душманы тарабынан өлтүрүлгөндөн кийин (1933-ж. 27.08), анын эрдигине жана жалындуу элесине арналган эң алгачкы чыгарманы Алыкул Осмонов жазып, «Кычан» деген аталышта «Кыргызстан пионери» гезитине (1933-ж сентябрь) жарыяланат.

«ЖАЛГЫЗ ӨРҮК» – 1944-ж. 23-декабрда (Койсары) жазылып, акындын дээрлик бардык жыйнактарына жарыяланып келе жаткан бул ырда Көл кылаасынын күнгөй жагындагы чыгармага аты уйкаш айылдын көрүнүшү көркөм баянда-

лат. «Ак, кызыл, алма, өрүктүн жыттуу гүлү, // Жемиш бак короо сайын түрлүү, түрлүү», – делип сүрөттөлгөн бул айылдын «жүзү ачык жаңыча өскөн жаш уландары» «шат күлөт, өз дооруна сүйүнгөндөн». Албетте, ырда деги эле жаңы коом, ал алып келген жаңы доор, жаңы турмуш жөнүндө айтылып жатканын унутпашыбыз к-к. Ал эми мезгил болсо татаал эле, оор эле, кыйын эле. Батышта кан күйгөн Улуу Согуш алоолоп турган болчу, советтик жоокерлер эми гана араң-араң Европа өлкөлөрүнүн аймактарына өтүшкөн болчу... бирок, ырда жай турмуш, жыты аңкыган бак, «боз кыштак – кең көчөлүү шаар» болгон заман ырга кошулат.

«ЖАЛГЫЗ ӨРҮК» – Ыр 6 куплет, 11 муун, оромо уйкаштык менен жазылган. Чыгарма көл өрөөнүндөгү «Жалгыз өрүк» аттуу айыл тууралуу баяндап, акындын Ата Журтка арналган ырларынын катарын толуктайт. Ырдын башталышында эле:

Пароход жай кыдырып Ысык-Көлдү,

Таң сүрө, жол жармынан араң өттү.

Түн бою көз ирмебей из караган,

Алыста маекчинин чырагы өчтү, –

деп акын окуянын жүрүшүнөн кабар берет. Андан ары биринчи жак менен баян кылган поэтикалык каарман – «мен»: «Күнгөй жак, «Жалгыз өрүк» барар жерим, Болжолдуу өз саатында келип жеттим. Бул айыл туулуп-өскөн айлым эмес, антсе да, өз боорумдай жакын элим» дейт. Акын май айындагы бак-дарактар гүлдөгөн айыл жеринен жаңы салынган көп үйлөрдү, «Шат күлүп, өз дооруна сүйүнгөн», «Жүзү ачык, жаңыча өскөн жаш уландарды», «короо сайын өсүп турган алма-өрүктү», «Сайраган сүйүү көркү, булбул үнүн» кездештирип: «Ах, заман, сенин ак-

кан агымың шар... Тең келбес, учкул канат арышың бар» – деп, гүлдөгөн заманына ыраазы болот. Бир кезде көргөн жалгыз өрүк мөмөлөп миң өрүк болгондугун баяндайт.

Ырда «өз боорумдай жакын элим» сыяктуу салыштыруу, «көз ирмебей из караган» деген фразеологизм, «аккан агымы шар, учкул канат арышы бар замана» өңдүү метафора – эпитеттер жолугат. Ыр 1944-жылы ошол мезгилге мүнөздүү элижерин, жаңы замандын оң жактарын даназалоо стилинде жазылган.

«ЖАЛГЫЗДЫК» – Орустун улуу акыны М.Ю.Лермонтовдун убайымдуу санааны, жалгыздыктын жанга баткан арман-касиретин ажайып көркөм чагылдырган бул ыры А.Осмонов тарабынан анчалык бийик деңгээлде которулбай калгандыгы түп нуска менен бир жолу салыштыра окуганда эле даана байкалат. Котормонун көркөмдүк жактан гана эмес, так, дааналык жактан да аксап тургандыгы баамга урунат. Бул ыр кийин акындар С.Жусуев, Э.Турсуновдор тарабынан да таржымаланды.

«ЖАЛЖАЛЫМ» – Акындын ушул аталыштагы ырына обончу К.Букалаевдин жазган чыгармасы. Радионунун фондунда С.Каримов жана У.Полотов аткарган үлгүлөрү сакталууда.

«ЖАЛЖАЛЫМ ОЙ» – 1945-жылдын 4-февралында (Койсары) жазылып, акындын дээрлик бардык жыйнактарында жарыяланып келе жаткан бул ыр «чү» дегенде эле: «Балыкчы көлдүн башы экен, // Бозоргон адыр, таш экен», – делип башталып, элдик секетпай ырларынын мотивинде жаралгандыгы айдан ачык көрүнүп турат. Ар бири сегиз саптан турган беш түрмөктүн ар биринин жетинчи сабында «ой, жалжалым ой»

деген рефренди туруктуу кайталай пайдалануу менен акын ырдын уккулуктуулугуна, жеңил ырдалышына жетишкен. «Пароход», «капитан», «каюта» деген жаңы замандын реалдуулугун түшүндүргөн терминдер пайдаланылганы менен чыгармада лирикалык каармандын ашыгына болгон сагынычы, көксөөсү кудум секетпай ырларындагыдай көркөм каражаттар аркылуу баяндалат. Анан да эң акыркы түрмөктөн: «Сен болсоң алма сабагы, // Мен болсом күздүн шамалы», – деген сыяктуу эзелтен бери ырдалып келе жаткан саптарды жолуктурабыз.

«ЖАЛКООЛОР ЖАНА МЫШЫК» – Советтик көрүнүктүү акын жана залкар котормочу С.Я.Маршактын да бир катар ырлары А.Осмонов тарабынан кыргызчага таржымаланган. «Ж.ж.м.» деп аталган бул сатиралык ырды А.Осмонов кыйла эле дурус которгон. Мында сабактан качып керелден кечке муз тепкенди жакшы көргөн балдардын С.Маршак тарабынан шылдыңга алынышын А.Осмонов так, таамай бере алган десек б-т. Өзү жалкоо мышыктын да мындай жалкоо балдарды көрбөгөндүгү жөнүндөгү соңку түрмөк бутага так тийип турат.

«ЖАМАН КАРА БААТЫР» – Легендалардын «Баатырлык» деген топтомунда берилген бул уламышта акын Чүй өрөөнүндөгү жоочалыш деген элден чыккан Жаман Кара баатыр деген адам тууралуу эл ичиндеги афсана кептерди жазган. «Жаман Кара баатыр сол колуна кыл арканды чырмап алып, оң колуна айбалта кармап, ...токойго кирип, жолборс атырылганда сол колун тосо берип, ал асыла калганда айбалта менен жазы маңдайга бир чаап өлтүрчү» эрдигин баяндоо менен А.Осмонов бул баатыр жөнүндө эл ичинде ай-

тылып келе жаткан дагы үч легенданы жазып кеткен. Уламыштар топтомуна жазган баш сөзүндө акын өзү таамай белгилеп кеткендей, Жаман Кара баатыр жөнүндөгү легенданын «...негизи кандайдыр бир чындык менен байланыштырылгандыгына» ынанабыз.

«ЖАМАН КӨЗ» – Чыгарма калк арасында айтыла жүргөн элдик ишеним, ырым тууралуу. Бир илгери кыргыздарда балдарын жаман көзгө көргөзбөгөн ырым болгондугу, кыргыздан Туюкбай деген жаман көз өткөндүгү жөнүндөгү баяндан башталат: «Туюкбайды биздин эл, жан алгычтай жек көргөн», «...себеби, анын караганы мүрт өлгөн». Ал эркелетип карап койсо – бала өлүп, «жакшы экен жаныбар» деп тиктеп койсо – нечен күлүк ат өлгөн экен. Ошондуктан алыстан карааны көрүнө калса эле, «Туюкбай келе жатат» деп балдарын жашырган, же:

*Көзү тийип калбасын,
Өндүү-түстүү эле деп,
Келиндерин качырган.*

Атүгүл бир топ дубалчы далай күчүн кетирип, дубалын жаңы эле бүтүрүшкөндө, Туюкбай өтүп баратып: «Жакшы экен го» – деп койсо, дубалы күр этип кулап кеткен экен. Ошондуктан Туюкбай таң заардан тура калып кара ташты карачу экен, ташка күчүн кетирген соң гана атка минип, калк арасын аралачу экен.

Алыкул Осмонов эл ичин көп аралап, уккан уламыш сөздөрүн жазып алып, кийин ырга салган учурлары арбын болгон. Акындын мындай аракети мактоого арзыйт, себеби элибиздин нечен кылымды карыткан сөз өнөрү, уламыштары, дүйнө таанымы жана ишенимдери биздин күндөргө жетип олтурат.

ЖАМАНОВ Сыдыкбек (1913-1993) – Кыргыз Республикасынын

эл артисти, Токтогул атындагы малекеттик сыйлыктын лауреаты. Акын менен кадырлаштык мамиледе болуп, анын котормосунда Кыргыз мамлекеттик драма театрында 1950-жылы коюлган У.Шекспирдин «Отелло» драммасына Ягонун ролун чоң чеберчилик менен аткарып чыккан. Көрүүчүлөрдүн нечен бир мууну бул айлакер, куу, жандан башкача кара мүртөз, бирөөнүн бактысына ач бөрүдөй көз арткан каармандын венециялык кара мавр Отелло менен анын айдай сулуу аялы Дездемонанын махабат-бактысына айгак болгон жоруктарын Жамановдун аткаруусунда көкүрөктө көпкө чейин сакталып калып, өзгөчө ал, ал жексурдун күн мурун ор-капкан камдаган шумдуктуу ниетин чагылдырган.

«ЖАМАНДОО» – 1944-ж. 2-декабрда Койсарыда жазылып, акындын «Махабат» жыйнагына, андан кийинки бардык китептерине басылган бул ыр улуу сүрөткердин көөхардай тунук шедеврлеринин бири болуп эсептелет. Чыгарманын мазмуну акындын жеке тагдырына байланыштуу.

*Келишкен көркү сонун кийми таза,
Пальтосу жаңы форум кара жака.
Көзү ойноп, кызыл эрди жып-жып этет,
Орусчалап, кыргызчалап сүйлөп турса,* – деп акын сүрөттөгөндөй, бир топ аяш «бир жигиттин маселесин, мисалы Алыкулдун ангемесин» кеп кылышып, «Бир сырдын эркек көрбөс сырын чечишүүдө». Алар бирде «Да, да» деп жер тепкилеп четки эмеси, дуу этип баары тегиз күлүп калса», бирде

*«Ай кыздар, ал гана эмес, мындайы бар»,
Деп кошот: «ай оңбосун, ай оңбосун».*
*Ал кезде акын эмне кылып отурду эле?
Ал кезде мен олтурам үйдө жалгыз,
Ойлордон ойго батып түпсүз – сансыз.
Аттиң ай, бир чоң килем соксом ээ дейм,
Бир четин мүлдө кыргыз көтөрө алгыс.*

Ойчул акын, оорулуу акын бекер турбай, Пушкинден, Шота абдан акыл сурайт, алар «Жок дешпейт, мындай дешип айтып берет». Кайрадан көбүн ондоп, иргейт, ылгайт. Акын ырын:

*Ошентип кирпич менен килем согом,
Өңү өчүп, оңой менен гүлү оңбогон.
Жанагы «жаман» деген «жакшылардын»,
Сөзүнүн чын, калпына күбө болгон, –* деп жыйынтыктайт. Бул ырдан айрым аяштардын, адамдардын акынды, поэзиянын түбөлүктүүлүгүн түшүнүшпөгөндүгүн, бирок акын «бир четин мүлдө кыргыз көтөрө алгыс» өлбөс – өчпөс чыгармаларын калтырып кеткендигин көрөбүз. «Бир четин мүлдө кыргыз көтөрө алгыс килем», «кирпик менен килем согуу» – бул акындын чыгармалары менен түйшүгүн туюнткан метафора, анын чыгармачылык изденүүсүнөн жаралган жаңы табылга.

Ырдын сюжети акындын образына аны жамандаган «жакшылардын» образын карама – каршы коюу менен антитеза түрүндө түзүлүп, идеялык мазмуну мыкты ачылган.

ЖАМАНСАРИЕВ Шайык (1915) – журналист жана жазуучу, коомдук ишмер. Алыкулдун боз улан чагынан тартып, өмүр суусу түгөнгөн акыркы күнүнө дейре жакшы санаалаш болуп жүргөн аз сандагы курбуларынын бири. Жыл эсеби боюнча алганда, алар 1929-жылдын 12-сентябрынан 1932-жылдын соңку айына чейин педтехникумдун жатаканасында бир бөлмөдө, анан акын «Чабуул» журналы менен «Ленинчил жаш» гезитинин редакцияларында иштеп жүргөндө, чогуу бир квартирада жашашкан.

Алыкул өлөөрүнө чукул көкүПобедасы» менен Караколдо гезитте иштеген досун атайы издеп барып, үйүнө бир конуп, чиедей балдарын

эркелете сүйүп, анан бир маалда тамак үстүндө: «Шаке, мен өмүргө да, бактыга да жарыбай калдым!» – деп чоң өкүнүч менен арманын ачык айтканын акын өмүрүн изилдегендер көп эле жазып жүрүшөт.

Ш.Жамансариев – Алыкул курбусу тууралуу мезгилдүү басма сөз беттеринде, эл алдында кызыктуу эскерүүлөрүн айтып, кийинки муундардын иликтөө-эмгектерине зарыл тактоолорду киргизип, баалуу кеп-кеңештерин бөлүшүп келген дөөлөттүү инсан. Маселен, анын кезегинде окурмандардын чоң кызыгуусун туурдурган Алыкулдун тунгуч махабатына байланыштуу ак дилдүү эскерүүсү «Алыкул кыз сүйгөнбү? Деги, сүйө билчү беле?» деген суроолордун айланасында төмөндөгүдөй уланган: «Асыл курдаш – ойчул акындын эл-жиреп турган жүрөгүн өз жүрөгүмдөй сезе албасам да, өз оозунан укканды эскерсем болот. Алыкулдун сүйүүсү көп адамдардыкындай ашып-ташып төгүлбөгөнү менен, тымызын башталып, тутана элегинде тып өчкөнүн, ошентип, турмуштан жолу болбой калганын 1936-жылы майда (Айдай Жигиталиевадан кол үзүшөрдөн мурда) Ысык-Ата курортунда жүрүп өзү бир айтты эле. 1931-жылы, дартка чалдыга баштаган кезинде 17 жаштагы «А» деген кызды биринчи жолу сүйгөн экен. Ал кызды «ооруп жатып да унута алчу эмесмин» дегени бар. Бирок, кыз менен бетме-бет кезигип бир жолу да сүйлөшпөптүр. «Сүйүүнүн сүрү кыйын да, корунчумун», – деген. 1935-жылы «Чабуулда» иштеп жүргөн боз улан кезинде тобокелге бел байлап, кыз окуган педтехникумдун жатаканасына барып, кызды табалбай калыптыр. Так ошол күнү (!) кызды айыл чарба институтун бүтүрүп, бир чоң кызматка которулган жигит ала качып кетип-

тир. Алыкул өзүнүн ушул биринчи махабатын өкүнүч менен эскерип отуруп: «Эми алар бактылуу үй-бүлө. Мени менен, балким, бактысыз болуп калмак. Сүйүүгө татыктуу болгон адам бактыга да акылуу. Эми, аны эскерсек да, оозубуздан башка бирөөгө чыгарбайлы», – деген эле. Анын өкүнүчтүү махабаты ошол бойдон купуя калды. Балким, «Махабат» Алыкулду кыялданткан биринчи сүйүүсү жөнүндө жазылгандыр?..»

«ЖАМГЫР ЖААДЫ» – 1949-ж. 14-июлда Чолпон-Атада жазылып, акындын бардык жыйнактарында жарык көргөн бул ырда А.Осмонов колхоз турмушун, айылдагы бейпил жашоону бир үйдөгү Бекен деген кичинекей бала, анын козу, улактары аркылуу жалпылаштыра сүрөттөп берген. «Бекен жайган козу, улактын үйүнүн – // Эшигинде күткөн кызыл күн жатат», – деген эң сонун саптар бар бул ырда.

«ЖАМГЫР ЫРЫ» аттуу чыгармасында:

*Жаа, жаа
Жамгырым, жамгырым,
Жумшарт эгин тамырын.
Кара көсөө көз ачпай,
Өлсүн караң калгырың.
Жаа, жаа,
Жамгырым, жамгырым,
Күтпө күндүн сабырын.
Эки бетин ийлеп өт,
Ысык деген бабырдын –*

деп, жаандын тиричилик үчүн маанисин элестүү баяндап келет да, акырында:

*Өткүн, өткүн өтө жаа,
Кызыл-Сууну көчө жаа.
Байдын үйүн талкала,
Биздин үйдү калкала! (эл оозунан)*

деген мурун таптык мааниде айтылып жүргөн жамгыр жөнүндөгү элдик ырды азыркы мезгилдин талабына карата өзгөрүп пайдаланат:

*Чегирткени чертип өт,
Таш баканы таптап өт,
Ударникти мактап өт,
Жалкоолорду каптап өт.*

«ЖАМГЫР ЫРЫ» – «Балдар үчүн» ырлар жыйнагында чыккан. Ырга композитор Калый Молдобасанов музыка жазган.

«ЖАМИЙЛА» – А.Осмоновдун СССРдин эл артисти, композитор А.Малдыбаев музыка жазган ыры. Композитордун аткаруусунда радионуну фондунда сакталууда. А.Малдыбаевдин Москвадан жарык көргөн «Эмгегим элим үчүн» жыйнагында «Красавица Джамиля» деген которулушта киргизилген.

ЖАМИЙЛА (1926) – акын менен 1945-жылы Караколдо таанышып, Койсары курортунда, Фрунзе шаарында кездешип, өзүнүн ашыктык сезимин кат менен да, ыр менен да билдирген «Айдайга окшош» кыз. Фамилиясы Сулайманова. Койсарыда дарыланып жүргөн акын экөөнү гезитке чогуу иштеген Сабит Абдрахманов деген уйгур жигит тааныштырат. Ал мурда эле жолдошчулук мамиледе болгон Алыкулга анын адептүүлүгүн, гүлдөй буралып ачылган жаштыгын, таланттуулугун айтып, кубанып мактай берген экен. 18 жаштагы кыз да «Жолборс терисин кийген баатырдай» махабат дастанын келиштире которгон 30 жаштагы акын менен таанышууга каршы болбойт. Ак көйнөк кийип, кара галифе шымынын багалеге өтүк кончуна кыстарылган сөөлөтү баео – жаш көзүнө укмуш көрүнөт. Караколдун көчөлөрүн, кийин багын аралап көпкө басышат. Ашканага кирип кызылча борщ ичип, сүт ботко жешет, Алыкул өзүнө вино заказ берет... Кыздын жылдыздуулугу, бойкелбет, сүйлөгөн-күлгөн жана баскандурган манера-кылыгы беш жыл

илгери айрылган биринчи сүйгөнү Айдайды эске салгандан уламбы, ошондон кийин акын аны Койсарыга мейманга чакырат. Чакырык убада менен коштолот.

«Башкарманын кызынын» айтылган убада боюнча Койсарыга алгач барган учуру акын жана журналист Жыпар Исабаеванын 2004-жылы жарык көргөн «Алыкулду сүйгөн кыз» деген документалдуу китебинде абдан элестүү сүрөттөлгөн. Ошондо ал Караколдон Тамганы көздөй почта машинасына түшүп жөнөп, андан атасынан ат сурап минип, Койсарыда дарыланып жана эс алып жаткандардын турагына алыстан кабар апкелген чабандес сыңары ашыга жетип барган экен. Курортко келгендердин саны анчалык көп эмес. Биринчи кездешип, Алыкул дарегин сураган адамы кадимки белгилүү журналист жана адабиятчы, «Манас» изилдөөчү жана котормочу Калим Рахматуллин болот. Өнөкөт кургак учуктан өңү шалайып, кыймыл-жүрүшү дармансыздашып, бирок андай оорусун ачык маанай менен жымсалдоого тырышкан кайран акын көлдү жээктеп, элден окчул – ыраак кеткенин айтат. Атын жетелеп, камчысын жерге сүйрөлткөн узун чачтуу кыз эми ошол тарапты көздөй басат...

Ушул барышта ала жүргөн ооз комузун ойноп, өз-өз палатасында зериккен курорттогулардын көңүлүн ачат. Комуз, мандолинада да чебер өнөрүн көрсөтөт. Шайыр мүнөз кыздын мунусуна таң калган акын анын «мейман болуусун» дагы бир нече күнгө узартат. Экөө эрте-кеч көл жээктеп басып, пристанга токтогон кемелерди келип карап, кайыкка отуруп кыял курган унутулгус учурлар – жаштык күндүн сөздөрү сүйлөнүп, сырлары айтылган эң бактылуу сааттар көп болот.

Областтык гезитте иштеген кыз жай бүткөнчө Койсары курортуна да бир мертебе келет. Тагыраак айтканда, бул жолку мезгил чеги 1945-жылдын август айы эле. Дал ушул мезгилде акындын чыгармачылыгы да жемиштүү болуп ал 8-июлда которо баштаган У. Шекспирдин «Отелло» трагедиясын 30-августта толугу менен аяктаган.

А.Осмоновдун 1945-жылдын 21-ноябрында Койсарыда жазылган «Бирге жүрдүк» деген үч куплет атактуу ыры бар. Анын каарманы ким, сөз кайсы окуя тууралуу болуп жатат – ал жагын жогоруда айтылгандардан улам баамдаш кыйын деле эмес:

... Бирге жүрдүк бирге жайлап,
бир айлап,
Кайык минип, сен отуруп, мен айдап.
Мен арчадай жаш эсебин билгизбей,
Сен кайындай жаңы гана бүр байлап.

Уялбадым, тартынчактык кылбадым,
Шек билгизип, атыңды атап ырдадым.
Тик карабай чырайыма, түсүмө,
Сен уялып жерди карап кызардың...

Ж. Сулайманованын ыр дептеринин бирине ошол күндөрдү эске салган төмөндөгүдөй пенделик сыр айтуу жазылып калганын К. Токтобаева деген журналист таап, ал аны 1997-жылдын 1-августунда «Эркин Тоо» гезитинин окурмандарына маалымдаган:

Кайыкка түшүп калкылдап,
Көл үстү менен сүзгөнүм!
Көңүлдөш Акын, сизге арнап,
Гүлдөрдөн тандап үзгөнүм!
Темир ооз комуз сызылтып,
Обонун созуп, мандалин күүсүн
күүлөдүм.

Ошондо көрдүм биринчи,
Алыкулдун күлгөнүн.
Эч качан кетпейт эсимден,
Эзелки жаштык күндөрүм!

Сайрандап, жыргап, бирге уктук,
Сайраган куштун үндөрүн....

Ыр саптарын толуктап турмуш окуясын ырастаган маанилүү документ – Койсары курортунун багында ар кыл жаштагы сегиз киши – төрт эркек, төрт аял цемент тепкичтен түшүп келатып тартылган сүрөт азыр «Алыкул үй-борборунда» сакталып турат. Эскерүү китептерине да чыкты. Анда аскер кийимчен (!), колун шымынын чөнтөгүнө салган дымактуу-жылдыздуу Алыкул алдыда жол баштап баратса, анын эле катарында – тепкичтин сүрөтчүгө жакын келген эң төмөнкү баскычында олон чачын сол ийинине кооз таштап койгон ак блузкачан кыз. Мандайы жарык, көз карашы бактылуу. Ал эми алардын арка жагында – үчүнчү баскычта кара костюм, ак шымчан узун бойлуу Калим Рахматуллин.

Анын өмүрүн изилдегендерге жана кызыккандарга жакшы белгилүү: Койсарыга бул келишинде ал көптөн бери «тынчып» калган ыр дүйнөсүн жаңы күч менен ойготуп, санаага жана кайгыга бастырган үй-бүлө турмушун, кызынын чарчап калганын унута түшкөндөй чыгармачылык жаралуусуна алиги «Отеллодой» Шекспир шедеврин болгону 53 күндө сонун которуу менен «старт» коюп, жайды ошону менен жыйынтыктап, анан күз, кыш бою баш көтөрбөй катуу иштеген. Адабиятчы Салижан Жигитовдун эсептөөсү боюнча, мисалы, ноябрь ичинде эле 1124 саптан турган 57 ыр жана 600 саптан турган 4 поэманы ташкындап жазып салган.

Анан таң калычтуусу бул: жогоруда турмуштук дарегин иликтеп мисал келтирген «Бирге жүрдүк» деген ырын эске албаганда, А.Осмоновдун «Сүйдүм сени», «Сүйөм десен», «Сүйүү кыял» деген сыяктуу берметтей

лирикалык ырларынын бир бүтүм тутумунун жазылуу датасы мына ушул жеништүү 1945-жылдын экинчи жарымына таандык.

Окурман өзү бүтүм чыгарыш үчүн кыскача эскурс жасайлы.

«Сүйдүм сени»:

*...Сүйдүм сени, көзүм түштү көркүңө,
Бир күндө эмес, бирге жүргөн көп күндө.
Мындай иштен унут калган жанымды,
Салдың кайра махабаттын өртүнө.
Эгер, шоолам, мени аясаң азыраак:
Сүйбө мени, мага бетиң өптүрбө.*

*Сүйдүм сени, сүйүү эрки бар чакта,
Азга жетпей, көптөн куру калсак да.
Алда качан унут калган нерсени,
Алек кылып, алсыратып чарчатпа.
Эгер, күнүм, мени аясаң азыраак:
Жакындатпа, жаш колунду карматпа.*

*Түшүн, эркем, мааниси бар булардын,
Неге сенден сүйбөгүн деп сурандым?
Эгер сүйсөң: көргө башым кирсе да,
Кол алдыңа кулдук уруп тураармын.
Ошондуктан сүйбө дедим жалынып,
Сүйүп калсаң, кимге менин убалым?..*

«Сүйөм десең»:

*... Сүйөм десең, мени сүй,
Кадырың билер курагым.
Көрүнбөй калды бүлбүлдөп,
Ууз талдай убагым.*

«Сүйүү кыял»:

*... Сүйүү деген: келбет эмес, көрк эмес,
Өлчөөсү жок, аз эмес да, көп эмес.
Арбыныраак ысыгынан суугу,
Толкун эмес, бороон эмес, өрт эмес.*

*Мүнөзү жел, тең жүрө албайт, бөлүнөт,
Жүрөгү суу, көңүл калат, төгүлөт.
Сүйүү деген: арзан, кымбат баасы жок,
Тек гана бир кыял нерсе көрүнөт...*

«Айдайга окшошсун» деп – Койсарыга келген сайын жолугууга дилгиленген акын 1946-жылдын жазы-

нан тартып кыздан кабар албай калат. Анткени аны Талды-Суулук бир тракторист жигит ойдо жок жерден ала качып кетет. Бирок жаш тагдыры ал жерден бактылуу болбойт. Күйөөсү менен бир жылдан ашыгыраак эле жашап, ажырашып кетет.

Ж.Сулайманова турмуштун кыйын запкысын баштан өткөрүп жүргөн кезинде ырларын тамшана окуган таланттуу акын Нуркамал Жетикашкаеванын адресин гезиттен таап алып, арман-муңун айтып кат жазат. Нуркамал анын тагдырын түшүнүп, чакыртып алып, эже-синди болуп үйүндө жашайт, мугалимдер институтуна өткөрөт. Акындык жолго түшүүсүнө көп нуска, көп сабак берет.

1949-жылы Нуркамал студент келинди Алыкулга алып барууну көздөйт. Бирок, экөө кайрадан мамиле түзүп, үйүнө тез-тез барып турган кезинде, тилекке каршы оорулуу акын дүйнөдөн кайтат.

Түгөлбай Сыдыкбеков «Бел-белес» романында өмүр соңунда эки үйдү бирдей сатып алган курбусуна: «... Сага бир бакыраң көз кыз келип жүрөбү. Үйлөнүп кой. Чачпактуу көрүндү бечара. Уул, кызды чубуртуп, эки бирдей үйдүн ай-чолпондой ээси болуп берет», – деп сунуш айтса, Алыкул: «Дагы бир жаш кыздын убалына калгым келбейт...» – деп кескин-түз айтканын эскерип жазганы бар.

Ушул эле атактуу сөз чебери бир күнү акынга бир кыз «конокко келмек болуп жатканын» сыр кылып айтып, конок камына кой сатып алуу үчүн экөө темир жол боюнда бир абышканыкына чогуу жөнөшүп, анан келатышканда паровоз үнүнөн үрккөн койду качырып жиберип, кармай алышпай катуу убара болушканын сөз бабын келтире күлкүлүү

ангемелеген. Анда Алыкул жаңы са-
тып алган Тимирязев көчөсүндөгү
үйүндө эжеси жана жээни келе элек
– жалгыз жашап турган.

Ошол кой союлуп, Дамира Нияз-
бекова деген курбусу экөө кадырлуу
конок болгон окуяны Ж. Сулайма-
нова 2001-жылдын 25-октябрында
«Вечерний Бишкек» гезитине чык-
кан Гүлчехра Каримованын «Акын-
дын акыркы сүйүүсү» деген макала-
сында өзү да ырастап, ошондо Алы-
кулдун үйүнө курбу кызы менен
барып, өмүрүндө биринчи жолу шам-
панды ошол жерден ичип, көтөрө
барган ыр дептерин көрсөтүп, «А»
жана «Ж» деген жазуусу бар сайма
жоолукту тартуулап, ал белеги азыр
акындын Каптал-Арыкта музейинде
сакталып турганын эскерип өткөн.

А.Осмоновдун архивинде экинчи
тагдырын Нуркамал Жетикашкаева
аркылуу тапкан студент кыздын бир
нече ашыктык каты сакталып кал-
ган. Ошол каттардан айрым үзүн-
дүлөр:

«...Кымбаттуу Алыкул ага!.. Сиз
мени унутуп да калган чыгарсыз.
Акырында ушинтип кат жазат деген
ой эч оюнузга келбеген чыгар!!! Ме-
нин... баягы көрүнүшүм... өң... тү-
сүм... сиздин элесинизден эбак алыс-
тап да кеткен чыгар... Ал шексиз!..
Бул жазганымды башынан көңүл
коюп окуп келе жатып, кандайдыр
акырында менин атымды укканы-
ңызда: танкы таттуу уйкунун куча-
гында мемиреп жатканда күтүлбөгөн
жерден муздак суу себелеп чочуткан-
дай болор!!! Рас... чынында ал дагы
талашсыз иш... Күнөө менде!!! Аны
мойнума алуу менен бирге, сизден өтө
зарыл түрдө өтүнүп кечирим су-
райм!!!..

Бир кездерде:

Ак кайың, арча, тереги,

Асманга мойнун созгондой.

Көлөкөлөп эс ал деп,

Кучагын ачып тоскондой.

Кооз гүлдүү шибер саймасы,

Тим эле кол менен жасап койгондой, –
дегендей, «көңүлдүү жаштар бара-
гында» жибектей желге термелип,
көңүлдүү ангемелешип, көл толку-
нунда... отурган учурлар азыр да көз
алдыма кадимкидей элестенет. Ал
гана эмес, жана башкалары дагы...»

«... Өткөн аралыктагы 4-5-жыл-
дын ичинде бир топ өзгөрүүлөр да
болду. Илгертен калган салт боюн-
ча, шумкардын эмес, барчындын
капканына илингенмин... Бирок,
кырдаалы келгенде шартын буй-
рук... эки кайрылыш... татаал ажы-
рашуу жолун ача берди... Ага мен
себепкер болгондон кийин өкүнүүнү...
туура тапшайм!!! Азыр өзүмдүн көп-
төн күткөн максатымдын биринчи
тепкичин бастым! Ошондуктан өкүн-
бөйм...»

Азыркы турагым:

Фрунзе шаары. Заказной көчөсү.
Турганым: Учебный корпус, № 306.
Кыргызстан мамлекеттик окуу жа-
йынын адабият, тил факультетинин
II курсунан өтүп, III курсуна кадам
койгон студентка. Менден деп билер-
сиз!!! Агай!..

Биз эми эки айлык отпускага
тарап жатабыз... Тарардын алдын-
да сизге бир кездешип кетсем деген
тилегим бар эле... Кабарыңызды ук-
каным менен, өзүңүздү көрө алба-
дым...»

«...Бир күндөрдө бир курдашым
менен издеп барып, үйүңүздүн алды-
на барып... кирип барууга чынында
эрдик кыла албадым... Акыры ушул
катты жазууга туура келди... Эки
айлык дем алууга кетем... Турагым-
дын алыстыгы 500 километрдей...
Мүмкүн, ошол жактан да кабарда-
шып турармын!..»

«...Агай!.. Сиздин «Ай Жамий-
ла, нур Жамийла, Жамийла» деген

ырыңыз мага эмнегедир өтө жагат!!!
Б!! Т. Т... Т... К... б... Мүмкүн, ошол
ырдын маанисинде да бир себеп...
бардыр!

Эгер сизге өтө эле оор болбосо,
1949-жылдын март айындагы 3-но-
мерлүү «Советтик Кыргызстан» жур-
налынын ичиндеги барагынын ара-
сынан менин атымды таап алыңыз.
Кат аркылуу жүрөгүмөн чыккан са-
ламым менен:

Агай, болбосо – 1945-жылдын
июнь, август айларын эскериниз!

Курорт.

Койсары.

Кош!

С... Ж... ла...»

Ушундай каттардан кийин, күн-
дөрдүн биринде окуу залында отур-
са, бейтааныш бир жигит келип, ага
акындын атынан төмөндөгүдөй маз-
мундагы кат берет:

«Кымбаттуу Жамийлаш!

Саламатсызбы?

Бүгүн биздин үйгө саат үчтөр ча-
масында мейманга келиңиз. Эгерде
чочуласаныз, жаныңызга жакын
курбуңузду да ээрчитип алыңыз.

Адресим: Тимирязев көчөсү, үй
№ 3. Жамийла сизге алдын-ала рах-
матымды айтам деп, – Алыкул».

Ж.Сулайманова 1950-жылдын
15-декабрында акындын сөөгү орус
драма театрынан акыркы жайына
узатылганда аза күүсүнө жүрөгү өрт-
төнүп, көзүнөн жаш көлдөтүп кош-
тошкон татаал тагдырдын жана ку-
пуя сырлардын каарманы. Мындай-
ча айтканда, «ачыкка чыкпаган ма-
хабат» каарманы.

Кийин өзүн аяп, түшүнгөн мили-
ционер жигит менен турмуш курат.
Татына уул-кыздардын мээримдүү
энеси болот. Радио комитетте, басма
тармагында иштейт. Эң кенже уулун
45 жашында – 1971-жылы кыйна-
лып төрөп, атын Тариел деп коет.

Ошондо тирүүлүк күнүндө унутпас
кымбат адамы – Алыкулду кайра бир
ойго ала отуруп кагазга түшүргөн
ыры:

... Жамынган жолборс терисин,

Сүйүүнүн тапкан перисин.

Балама Тариел деп ат коюп,

Не кылбадым сиз үчүн...

Азыр өзүнүн тогузунчу он жыл-
дыгын – 90 жылдыгын күтүнгөн
«Алыкулду сүйгөн кыз» Бишкек
шаарында жашайт.

ЖАНДАНДЫРУУ – айбанатты,
жаратылыш көрүнүштөрүн же жан-
сыз нерселерди сүрөттөө аларды адам
сыяктуу ойгонуп, кайгыртып (антро-
морфизм) көрсөтүүчү стилдик ыкма
же каражат (мис., «Аскасы бийик
тоо ыйлап, арстан Манас өлгөндө,
карагай ыйлап, тал ыйлап...»). Жан-
дандыруу көркөм адабиятта сүрөт-
төлүп жаткан окуяны же кубулушту
элестүү, даана чагылдыруу үчүн пай-
даланылат. Ал фольклордо да, көр-
көм адабиятта да арбын учурайт
(мис., «жүрөк ырдайт», «суу күлөт»,
«асман ыйлайт»). Жандандыруу ык-
масын чеберчилик менен пайдалануу
аркылуу А.Осмонов «Ата Журт»,
«Күз», «Жүзүм айы» сыяктуу ырла-
рында оригиналдуу поэтикалык идея
жаратууга жетишкен. Акын «Ата
Журт» аттуу ырында эң кымбат, эң
аялуу, жакын адамына кайрылып
жаткансып:

Жазда башка... Жел тийбесин, абайла,

Көпкө турбас мобул турган сур булут.

Бүт дартыңды өз мойнума алайын,

Сен ооруба, мен ооруюн, Ата Журт! -

десе, «Күз» аттуу ырында бар күчүн
мөмөсүнө берип, жалбырагы саргай-
ып, жүзүм кызы ооруп жатканда «ка-
арманы» Күздүн «кадыр улап, боору
жумшап өшпөгөн» көпкөлөндүгүн,
мерездигин «сынга алуу» менен кар-
тар, анын «мүлкүн чачкан шок бал-
дардын» «жакасынан катуу силкип

тарткылаганына» таарынбаган ак көңүлдүгүнө ыраазы боло кеп салат. Акын күздү адам түспөлүндө жандандырып сүрөттөө аркылуу күздүн элестүү поэтикалык образын жараткан.

ЖАНТАЙ – Кыргыздын хандарынын бири. «Ак мөөр» поэмасында кездешкен ысым.

*Хан Жантай хан дегендей так күтпөгөн,
Ак сарай, ак ордолуу салт күтпөгөн.*

*Алайдын ханыша кызы Курманжандай,
Дубанды калтыраткан даңк күтпөгөн.*

*Кадырлап даражасын көтөрө айтып,
Анчейин салабаттап «ханым» деген.*

*Жантай да бул атакка машыр болуп,
Ат жалып апчый тартып минген белем.*

«ЖАНЫБАРЫМ ЫСЫК-КӨЛ» (10/XI. 1946. Чолпон-Ата) – Улуу акындын Ысык-Көл жөнүндөгү көптөгөн ырларынын бири, бирок, А.Осмоновдун дээрлик бардык чыгармаларындай эле өзүмдүк касиетке, өзүмдүк өзгөчөлүккө ээ болуп турган көркөм туунду. Мында акын кереметтүү көлдү бирде кубанган балага, бирде сооронгон балага, бир туруп сүт эмген балага салыштырып, ар бир учурда Ысык-Көлдүн өзгөчө бир көркүн көз алдыбызга тартып берген.

«ЖАҢЫ ЗАМАН ЖЫЛДАРЫНДА»: Эскерүү. Автор: А.Токомбаев // Кыргызстан маданияты, 1985, 18-июль, № 29, 2-б., 25-июль, № 30, 2-б. – Кыргыз Эл акыны А.Токомбаев өзүнүн бул эскерүүсүндө А.Осмонов менен болгон жылуу мамилесин, ага кылган өзүнүн жакшылыктарын жана анын акындык чоң дареметин белгилеп, аз өмүрүн өтө сыпаа, кичипейил жашап өткөн адам катары да элдин эсинде калгандыгын эскерет.

Ошол эле учурда А.Осмоновдун өмүрү-чыгармачылыгын изилдөө иштери өз денгээлинде жүрбөй жаткандыгын да белгилеп кетет.

«ЖАҢЫ ТАМДАР» – 1940-ж. жазылып, 4 саптуу 1 гана түрмөктөн турган бул ырда акын азыркы жаңы тамдарда «ырыстуу балдар туулат», алар: «Кыргыектей талпынып, // Айга жетсем деп турат», – деген ойдилегин гана билдирген. Ыр ошол учурдагы көптөгөн калемгерлердин катардагы көптөгөн ырларынын бириндей эле окулат ж-а кабыл алынат.

ЖАҢЫ ТЕСКЕЙ – Суусамыр өрөөнүндөгү жайыт жер. Акын жаратылыштын көк шиберин, жайыттын кенендигин ушул тескейден көрүп ырдайт.

*«Жайылган жайытың кең багың өссүн,
Сен үчүн Жаңы тескей балын төксүн».*

«ЖАҢЫ ТЕСКЕЙ» – Ырдын соңунда «Суусамыр, 1934» деген малалымат жазылган. Чыгарма ар бири 4 саптан турган 14 түрмөктүү ыр болуп эсептелет. Көрүнүп тургандай, көлөмү жагынан да чоң эле. Мында акын жаңыдан уюшулган колхоздун артыкчылыгын, колхоз турмушунун бакубат тартып, элге байгер жашоо тартуулай баштаганын, «бул айыл колхоз айлы жаңы элдик» экендигин, «жаңы кыз жаңы койчу колтукташып» жашай баштагандыгын, кыскасы, «жаңы турмуш сырын чечмелеп» ырга кошкон. Албетте, ырдын башкы пафосу жасалма болгон сыяктуу эле анда сүрөттөлгөн турмуш чындыгы да жасалма чыккандыгы көрүнүп турат.

«ЖАҢЫ УУЛ» – Акындын алгачкы ырларынын бири. 1933-ж. 19-октябрда жазылган. Элин коргогону Мекен чегине аскердик кызматка чыкырылып, алыста ыйык милдетин өтөп жүргөн жоокер жигиттин ой – санаасы, мүдөө-тилеги баяндалган. Комсомолдук кайрат, жигер байкалат. Таптык кызыкчылык баарынан жогору коюлуп ырга салынган.

«Мен тап үчүн // Күрөш менен өлөмүн»; «Табым үчүн // Көркөк өскөн мен эмес», – деген чакырык мүнөзүндөгү саптар бул ырдын башкы пофосун түзүп турат. Чыгарманын соңунда мекен чегиндеги жаш жоокердин «сагынба эне», «күт, күт эне»; «мен... барамын» деген сагынычтуу саптары жазылган. Ошол кездеги жаш кыргыз поэзиясынын көпчүлүк өкүлдөрү сыяктуу А.Осмонов да бул ырын саптарды жасалма сындырып жазганы байкалып турат.

«ЖАҢЫЛУУ». 1948-ж. 23-октябрда (Чолпон-Ата) жазылган бул ырында А.Осмонов орустар менен мамыр-жумур жашоо кыргыз адамынын психологиясына кандай таасир берерин жумшак юмор аркылуу чагылдырган. Бирда акын Кийизбай аттуу чалдын торпогуна орустарча ат коюп алып чакыргандыгын сүрөттөйт. Малга ат коюп чакыруу мурда кыргыздарда болгон эмес, бул кыргыз турмушуна орус айылдарынын таасири менен кире баштаган жаңылык. Кийизбай карынын аки-чүкү менен иши эмне, торпокко ат коюп үйрөтүп алса, жакшы болот экен го дейт да, эркек торпогуна аялдардын атын коюп алып «Зоя» деп чакыра баштайт. Муну уккандар, айрыкча орус кошуналары боорун тырмап күлүшүп, а түгүл эркектердин атынан коюп алып чакырып жүрүңүз деп кеңеш айтышат.

Бирок:

*Кабыл көрбөй жогоркудай сөз оңун,
Биздин ата өз кылганын жактырат.
Дөңдөн туруп эркек кашка торпогун
– Зоя, Зоя!*

Зоинкалап чакырат.

Мында автор карапайым колхозчулардын түшүнүгүн, алардын аң-сезиминде болуп жаткан өзгөрүүлөрдүн процессин көз алдыга келтирип, алардын өз сөздөрүн ырдын компози-

циясын түзө турган зарыл компонент катары пайдаланып жатат.

ЖАПАР – «Өлүп тирилгендер» поэмасында, «Чапак», «Жактырдым» деген ырларында кездешкен ысым.

*Жылт эткен эң алгачкы жарык менен
Жаш улан үй ичине көз жиберген.*

Үй ээси ... сүрү суук күмбөз курдуу,

Бош бөлмө, адамзат жок мыдыр эткен.

Апкаарып, өңү өзгөрүп кирип барды

Досуна кашаттагы Жапар деген.

* * *

«Бирлик» деген колхоздо,

Жапар деген чапак бар.

Минген атын бастырбай,

Дайым чапкан чатак бар.

ЖАПАР – акындын «Победа» машинасын айдаган жигит. Кеңеш Жусуповдун «Бир сабындагы өмүрүндө», Алыкул өмүрүнүн акыркы күндөрүндө кан түкүрүп, араң басып жүргөнүнө карабастан, жээни Болотбекти жиберип Жапарды чакыртып, Ысык-Көлгө жөнөгөнү жаткан учуру төмөнкүдөй сүрөттөлгөн:

«... Кандек үрүп, дарбазаны көздөй чуркады. Алыкул чакырткан Жапар келди.

– Жапартай, көлгө баралыбы? – деди акын.

– Мейли. Өзүңүз билиңиз, байке, – деди Жапар.

Ал ийни менен дем алып, бети, ээрди көгүш тартып, чүнкүйүп, күрс-күрс жөтөлгөн Алыкулга бир паска айран таң кала карап, көзүн ала качты.

– Анда машинанды көрүп, от алдыр, – деди акын, аял-баласын таштап, макул болгон жигитке ыраазы боло карап.

Алыкул демигип, үйдөн кызыл папкесин алдырып чыкты да, машинага салып, өзү көчөгө утурлай чыкты...

Алыкул «Победасына» отурду. 88–24 номерлүү көк «Победа» боз тамдын короосунан чыкты...»

Ушул эле унутулгус «сапарды» Түгөлбай Сыдыкбеков да жазуучулук калеминен жаздым калтырган эмес:

«... 1950-жылдын декабры. Кантсе да күн тумандап турган. Биздин үйдүн тушунда көгүш «Победа» токтой калып, андан Алыкул чыкты...

– Иштеп келейин деп Чолпон-Атага кетип баратам. Учурашканча Токбаевдин адресин алайын дедим... – Ал кайра жетөлдү. Анын азып, өтө арыктаган кебетеси алсыз, аянычтуу көрүндү. «Учук оорулуу адам өлөрүнө жакын калганда, ал бир жакка кеткиси келет. Өз тажрыйбамда андайды көп байкадым», – деп бир кезде врач Малиновскийдин айтканы эсиме түштү да, Алыкулга шек алдырбай этият кеңеш бердим:

– Кыш-күрөөдө жолго чыкпасан боло. Жылуу үйүндө жатсаңчы...

Ал чочугансып чечкиндүү айтты:

– Өзүмдү жакшы сезем... Чолпон-Атага барып иштегим келип турат. Токбаев досундун адресин бер. Ал баягысындай эле исполкомбу? Түнгө калсам, үйүнө коноюн.

Көп олтурбай биз менен коштошуп жөнөп кетти. Бирде алсыз, бирде чыйралтып, узакка созулган учук оорунун мүнөзүнөн адам көп жаңылат. Балким, өзү айткандай, Алыкул иштеп кайтар... Ошентсе да алы начарлап калыптыр, кантээр экен деген күмөн бизде болду. Чынында эле бул жолу акын Чолпон-Атада иштей алган жок. Бир-эки күндөн кийин кайра тартып, Балыкчыдагы Токбаевдикине конуп алып, эртеси Фрунзеге эрте келет. Бирок, үйүнө тура албай, шофёру Жапарга машинасын айдатып, экөө асыл шаары Фрунзени кыдырат. Асфальтталган көчөлөр менен жүрүшөт, жаңы үйлөр салын-

ган кварталдарды аралайт... Анан Совет көчөсүн бойлой тигил Ленин көчөсүн кесип өтүп, ал кезде жаңы курулган Пионер үйүнүн алдынан өтөрдө имаратка суктана карап, шофёрго айтат:

– Ой, Жапар, шаардын бул жагын көптөн бери көрө элек экемин. Жаңырып сонун болуп кетиптир. Бул жөнүндө ыр жазам!..»

«ЖАР КӨРӨЛҮ» – Акындын композиторлор жана обончулар көп кайрылган чыгармаларынын бири. СССРдин эл артисти, композитор А.Малдыбаевдин калемине тийиштүү чыгарма катары, композиторлордун Москвадан жарык көргөн «Эмгегим элим үчүн» жыйнагында «Смотрины нареченной» деп которулуп басылган. Мындан тышкары композитордун бул чыгармасы Кыргыз радиосунун хору тарабынан алтын фондго жазылган. Аталган хор аткарган композитор А.Тулеевдин чыгармасы да ушул эле аталган фондго алынган. Акындын ушул эле ырына обончу А.Тыналиев да хор үчүн чыгарма жараткан.

«ЖАР КӨРҮҮ» – 1945-ж. жазылган бул ыр фольклордо өтө кеңири учураган ырдын мотивинде жазылган. бирок, баштан аяк өз мезгилинин чындыгын чагылдырып турган көрүнүштөргө, мамилелерге, түшүнүктөргө ширелгендиктен («Үч жүз жетимиш эмгек күн»; «Бир гектарын бир чабат»; «Ал гана эмес айлантат, // Комбайнчы, кыздар ай»; «Автобуста жарышып, // Биз келебиз, кыздар ай» ж.б.) өзгөчө заманбап чыгарма катары кабыл алынат. Ар бир 4 саптын сонунда 5 – болуп «Жар, жар ай» деген саптын рефрен катары туруктуу түрдө кайталанып жүрүп олтурушу ырдын музыкалуулугун арттырып, чыгарманы шандуулукка бөлөп турат.

«ЖАРАЛДЫМ» – 1949-ж. 6-июлда (Чолпон-Ата) жазылып, акындын бардык жыйнактарында жарык көргөн бул ыр жаштык, өмүр жөнүндөгү чыгарма болуп эсептелет. Жаштык өтүп жаткан өмүргө тең келе албай «кайдадыр тоо артында кала берди». бирок, акындын терең ишениминде, ошол тоолор арасында жаштыгы «аман-эсен жүрө берет». Бир оптимисттик маанайда жазылган жана окурманда да ошол маанайды жарата алат.

ЖАРАТЫЛЫШ – жеткен кеңири маанисинде – «улуу бүтүндүк» (Гольбах), б.а. баардык аныктык. Бүткүл дүйнө анын конкреттүү көрүнүштөрүндө чексиз көп түрдүүлүк катары каралат. Ушул жаатта жаратылыш түшүнүгү «болмуш», «реалдуулук», «универсум», «аалам», «космос» сыяктуу илимий жана философиялык категориялар менен дал келишет, алардын баары жаратылыш термини сыяктуу эле баардык аныктыктыктын жыйындысын, анын ичинде аларды аныктоого аракет кылган адамдын өзүн да түшүндүрөт.

Жаратылыш маселеси А.Осмоновдун чыгармаларында да өз ордун тапкан, алсак, «Неге кечигет», «Ой, жер ай», «Табият менен музыка» ж.б. ырларында:

*А быйыл...күн жылыбайт, жер тегиз кар,
Шумдук ай, неге мынча жаз кечигет? –*
деп кыштын ызгаардуулугу, жаздын кечигиши туурасында айтып кетет. Андан башка акындын жаратылышты, туулуп-өскөн жерди жүрөгүнөн жалын чачып, сүйгөндүгү да даана көрүнүп турат. Алсак, анын:

*Сырт жайлоо-аттуу адамга жакын
жайлоо,
Жароокер кыз койнундай салкын
жайлоо.*

Бак кетпес, ырыс кетпес, жыргал

*чанбас,
Атыр жел, күмүш булак, алтын
жайлоо –*
аттуу ырын ж.б.у.с. буга далил катары айтсак болот.

ЖАРКЫН – «Карагул» поэма-сында кездешкен ысым.

*Атаке, эжем ЖАРКЫН келген экен,
Санагын, элик чүкөм канча десем,
Санады, араң эле эки миңдей,
«Аз го»: деп шылдыңдашты Карын,
Эсен.*

ЖАРКЫНГҮЛ – «Өлүп тирилгендер» поэмасында кездешкен ысым.

*Арадан да бир жылча өтүп кетти,
Кыш бүтүп колхоз баба үрөн септи.
Аялың ЖАРКЫНГҮЛДҮН ою өзгөрүп,
Жүрөгүн бузуктуктун дарты тепти:
Бир кемге (орто арыктык) тийип алып,
Бозортуп ата-энеңди жер тиктетти.*

«ЖАШ ЖЕТКИНЧЕКТЕР» – Өсүп келе жаткан жаш муунга арналып жазылуу менен өмүрдүн учкан куштай өтүп бараткандыгын, «кечээги кетик тиштүү жаш бөбөк» бүгүн «келишкен кең далылуу улан болгондугун» айтып келип, «Кел, иним, кел, бөбөгүм, жолуң ачык, // Замандын кызматына биздей канык», – деп ураан да таштайт. Анан да бул ырда: «Тил алса, эгер өмүр кастык кылбай, // Көп күндү кайра жашап келер элем», – деген тымызын өксүк да бар. Өзгөчө белгилеп кетүүчү нерсе – биринчи жолу ушул ырында А.Осмонов карылык жөнүндө жазган. Бирок, акындын айтуусу б-ча: «Жетүүгө картчылыктын заманына, // Сак дене, сансыз ырыс, бакыт керек».

«ЖАШАСЫН ЖҮРӨК, ЖАШАСЫН АКЫЛ» – деген ырында Осмонов Пушкинди биринчи айтат, бул да кокустук эмес. Пушкин Ата Мекендин синоними, Пушкин менен Россия эгиз экенин, ошол үчүн фашисттер өлкөбүзгө гана эмес, Пушкинге

кол салып жатканын түшүнгөн. Фашисттер согуш учурунда Пушкиндин Михайловскийдеги ыйык мүрзөсүн ачтырып, улуу акындын улуу уйку-сун бузганын, Шиллер аттуу акындын мүрзөсүн кордогонун бүткүл акниет адамзат кыжырданып угушкан. Ал улуу окутуучусу үчүн өч алууну ойлоп, атайы «Кара көпөлөк» деген атактуу ырын жазат. Акындын түшүндө Пушкиндин мүрзөсүн кордогон, Шиллер аттуу аялдын калаасын кара көпөлөк каптайт. Акын бул түштү жорутуу үчүн кадырлуу Аба деген карыяга барат. Ал бул түштү төмөнкүчө жоруйт:

Ал жерге ошол жылы эгин чыкпайт,

Алма, өрүк түрлүү өсүмдүк тегиз

куурайт.

Суу акпайт, бир гана ысык шамал

согот,

Буркурап, күнөөлүүлөр улуп ыйлайт.

Кыдырып шаар ичин кара көпөлөк,

Кор кылып желдеттердин көзүн көзөп.

Адамдын канына мас мырзаларды

Муунтуп жүрөктөрүн бурап өтөт.

Өз түшүнүн жоорумасын уккан акын Пушкиндин өчү үчүн табасы канып, мындай жыйынтык чыгарат:

Ошентип, чала болот... Бүлүнүшсүн!

Күнү өчүп, бактысыздык түнү түшсүн!

Андагы Шиллер аттуу немец аял,

Пушкиндин арбагына күлгөнү үчүн!

Осмоновдун Пушкинге болгон сүйүүсү канчалык ыйык жана терең экендиги жогорку акындын төрт сап ырдан турган поэтикалык каргышы, наалаты – өзү күбө эмеспи!

Осмонов өлөрүнө бир жыл калганда, эң акыркы ырларынын бирин улуу окутуучусу Пушкинге арнайт. Бул ыр устат менен түбөлүккө коштошуусу, жетилген курагында ага берген баасы болду. Бул ыр кыргыз акынын кыска өмүрүндө улуу окутуучусуна жүрөгүндө тынымсыз уюп

жаткан улуу сүйүүсү жана баш ийиши экени анын бүткүл пафосунан көрүнүп турат. Дүйнөлүк поэзиянын алптары менен тайманбай беттеш алган, «ар бир кыйын, ар бир улуу акындан көңүлү тез калып, муздаганды сүйгөн», Осмонов балалык кыял жана текебердүүлүк менен: «Мен өзүңдү чөктүрүүнү ойлогом, жарым кашык дарыямдын түбүнө» – деп өзүнүн талантын туура бааланганын мойнуна алат.

Бирок чөкпөй сен күчүмдү кенебей,

Кантсең дагы калкып чыгам дегендей.

Ошондо эле ызаат кылып баш ийгем,

Бүт өмүрүм зор жаралган эмедей.

Ырас, Осмоновдун бул мойнуна алышы өзүн-өзү кемсинтүү, күрдөөлдүү позициясын жокко чыгарып, улуу окутуучусунун көлөкөсүндө калуу эмес, бул кыргыз акындын Пушкинге койгон өз Ата Журтундагы ыр гүлдестеси, ар эстелиги, ага атайлап, туулган күнүнө жүз элүү жыл толгондо ак боз атты алдына тартуулашы деп түшүнүү керек.

Пушкин Алыкул Осмоновдун дайыма жанында жүргөн устаты, кенешчиси болгон, акындын оор тагдырлуу жылдарында анын поэзиясы жол көрсөтүп, туюктан кутултуп, өмүрүнүн жарык жылдызы болгон. Пушкиндин мындай жакшылыгын унутпаган Осмонов ага ыраазы болуп, ага арнап төмөнкүдөй алкоо жазган.

Ойлойм да, ойго батып бекер турбайм,

Пушкинден, Шота абамдан акыл сурайм,

Жок дешпейт, мындай дешип айтып

берет,

Кайрадан көбүн оңдойм, иргейм, ылгайм.

«ЖАШТЫГЫМ БИРГЕ ӨТТҮ ЭЛЕ»: (Акынды эскерүү) Автор: Ш.Жамансариев // Кыргызстан маданияты. – 1988. – 25-авг. – №35. – Б. 4. – Автор А.Осмоновдун педтехникумда окуп жүргөн жылдарынан

толук кабар берет. Ал акындын өспүрүм кези менен бирге болуп, педтехникумдун жатаканасынын бир бөлмөсүндө чогуу жашап, бирге өткөн кызыктуу да, татаал да күндөрүн, акындын чыгармачылык талантынын башталышын, кулк-мүнөзүн эскерет. Сүздөктөгөн дарты акынды күндөн-күнгө жүдөтө берсе да, А.Осмонов багыт алган жолунан бурулбастан, басса-турса бир чымчым ыр жыйнап, изденип жүргөнүн автор мындайча эскерет: «1931-жылы жайында педтехникумдун китепканасы биринчи кабаттан экинчи кабатка көчүп калды. Анда бизге мугалим болуп калган Зияш Бектенов балдарды жардамдашкыла деп жиберди. Бирок бир аз иштемиш болуп тарап кеттик. Ошондо жалгыз Алыкул калып, чаң баскан китептерди ташышып жүрүп, акысына кечинде жатаканага бир чоң китеп көтөрүп келиптир. Ал «Орус поэзиясынын антологиясы» экен. Ошол антологияны ал дайыма казып, чийип окучу. Ошол оор күндөрдө акындын бугуп жаткан талантын эрте ойготкон Пушкиндин поэзиясы болду го деп ойлойм. Анын «Евгений Онегинди» которууга биринчилерден болуп киришкени да ошондон улам болуу керек». Макалада Алыкулдун алгачкы сүйүүсү тымызын башталып, тутана элегинде тып өчкөнү, дарты бир жагынан күч алып, турмуштан жолу болбой калса да, чыгырмачылыгы сан жагынан да, сапаты жагынан да курчуп, Ала-Тоону, Ысык-Көлдү, эгин талааларын, жаратылышка, сулуулукка сыйынганы айтылат.

«ЖАШТЫГЫМА» – Белгилүү акын Х.Муташевдин бул чыгармасы нукура романтикалык маанайы менен так, таамай которулган. Чыгарманын ак ыр формасында жазылышы да сакталып, баштан аяк байка-

лып турган салтанаттуу ыргагы да А.Осмонов тарабынан тиешелүү деңгээлде кыргызча берилген.

ЖАШТЫК – бул социалдаштыруу баскычын басып өткөн, жеткилең куракта билим берүүчүлүк, адистик, маданий ж.б. социалдык функцияларды өздөштүрүшкөн адамдардын мууну; конкреттүү тарыхый шарттарга карата жаштыктын курактык критерийлери 16 дан 30 жашка чейин туруксуз болуп турушу ыктымал. И.С.Кон толук аныктама берген: **Ж.** – бул курактык мүнөздөмөлөрдүн жыйындысынын, социалдык абалдын өзгөчөлүктөрүнүн негизинде бөлүнгөн ж.б. социалдык-психологиялык касиеттер менен шартталган социалдык-демографиялык топ. **Ж.** турмуштук циклдин белгилүү фазасы, этабы катары биологиялык жактан универсалдуу, бирок анын конкреттүү курактык рамкалары, аны менен байланышкан социалдык статусу жана социалдык-психологиялык өзгөчөлүктөрү социалдык-тарыхый табиятка ээ жана коомдук түзүлүштөн, маданияттан жана аталган коомго таандык болгон социалдаштыруунун мыйзам ченемдүүлүктөрүнөн көз каранды. **Ж.** – бул адам өзү тандап алган келечеке болгон жол. Келечекти тандоо, аны пландоо – бул жаш курактын мүнөздүү чеги; эгерде адам алдын-ала эртең, бир айдан же бир жылдан соң эмне болоорун билген болсо мынчалык аракетчил болбойт эле.

Ж. маселеси улуу акындын чыгармаларында, анын ичинде «Жашчылык», «Жаштыкка», «Жашчылык, кош», «Замандашыма» аттуу ырларында жаштык кез тез эле өтүп кетээрин баяндаса: Бирок өмүр тез эскирип, тез кирдеп,

Тойго чапкан тор быштыдай эпкиндеп.

Отуз жаштын отуз карыш учуна,

Бир дегенче жеткирерин ким билет?

Ал эми «Отуз жаш» деген ырын алсак, анда:

*Ырас өмүр кандай кыска, кандай аз,
Тагдыр ошол өлчөмүнө көп кылбас.
Бирок чиркин аздыгына, мейли эле,
Анын октой тездигине катат баш.
Кечээ гана тиги кырда жок эле,
Кайдан чыкты боз ат минген отуз жаш?*
деп акын жаштыгы өтүп кеткенине кайгырат.

«ЖАШТЫККА» – 1945-ж. 1-февралда Койсарыда жазылган бул ыр эки гана түрмөктөн туруп, өтүп кеткен жаштыкка болгон арман, касирет айтылат. Акындын 1945-жылы басылып чыккан атактуу «Махабат» жыйнагын баштан аяк карап жазган макаласында Мидин Алыбаев бир топ ырлардын катарында ушул ырды да мисалга тартуу мн: «Ушундай ырлар биздин советтик окуучулардын кулагына кантип жылуу учурасын? Биздин карыяларды кайра жашарткан ушул сталиндик жыргал заманыбызда мындай асан-кайгыга берилип олтуруу жакшы жорук эмес» – деп, кара демагогияга жык толгон, бүгүнкү окурман күлө турган жыйынтыкка келген эле.

«ЖАШЧЫЛЫК» – 1934-ж. жазылган, төрт саптык бир гана түрмөктөн турган бул ыр жылт этип келе калган ойдун кагазга түшүрүлүшү катары гана кабыл алынат. Мында акын көңүл сүйгөн адамына кайрыла азыр экөөнүн кырчын кези экендигин, бирок «жашчылык бат өзгөрүп кетерин» айтат.

«ЖАШЧЫЛЫК, КОШ» – 1935-ж. жазылып, ар бири алты саптан турган алты түрмөк бул ырда акын биринчи жолу уйкаштыктын көп түрдүү формасын колдонгон, т.а., ыр баштан аяк а-а-б-а-в-в схемасында жазылган. Албетте, бул көрүнүш жаш акындын чеберчилик жактан өсүп бараткандыгынын күбөсү болуп

эсептелет. Мында «балчыктан кипкичине тамдар салып» ойногон тээ балалык күндөрдөн тартып, кызыл жагоо тагынган пионердик жылдары, «жигит дешип чакырышчу болгон» курагы ырга кошулат. Жыйырма беш жаштагы акын жаштыгына: «Кайда, шашпа, али сакал чыга элек, // Картаң дешип кыздар шылдың кыла элек», – деп кайрылып, анан кайра: «Калп эле айтам, оной менен картайбайм», – дей сала, бу жашчылык деген өмүрдүн кызык доору экендиги, Күндөй нурданып жашоо керектиги жөнүндөгү ойлор көркөм айтылат. Бул ыр акындын кийинкиин жазылган жашоо, турмуш, өмүр, өлүм жөнүндөгү көркөм туундулары менен кандайдыр бир деңгээлде үндөшүп турат.

«ЖАЯН, АККУУ, ЧАЯН» – Орус гана эмес дүйнөлүк адабияттагы сатира жанрынын улуу чебери И.А.Крыловдун өлбөс-өчпөс тамсилдери профессионал жазма адабиятыбыз алгач кадам таштай баштаган күндөн тартып эне тилибизге таржымалана баштаган. А.Осмонов да улуу сатириктин классикага айланган 22 тамсилини кыргыз тилине которгон. «Ж.а.ч.» И.А.Крыловдун атагы таш жарган даңазалуу тамсилдеринин бири. Бул тамсилди эне тилибизге бир нече акын таржымалаган. А.Осмоновдун котормосу алардын катарында бир аз деңгээли төмөнүрөөк чыгып калган десек болот. 1-ден, чыгарманын аталышындагы улуу тамсилчи өзү койгон «Лебедь, щука и рак» деген ырааттуулук котормочу тарабынан бузулуп, негедир «Жаян, ак куу, чаян» делип таржымаланган. Албетте, бул түп нусканы бурмалоо болуп эсептелет. Котормо ишинде мындайга жол берилбейт. Анан калса, түп нускадагы «и» деген байламта да которулбай калган. 2-ден, түп

нусканын структурасы бузулган. Тамсил жанрындагы чыгармаларда сөзсүз айтылуучу моралды – акыл-насыятты, тарбиялык кепти – И.А.Крылов бул чыгармасында тамсилдин башталышына алып чыгып, өзүнчө бөлүнүп турган 3 сап менен айткан. Котормодо ошол сакталган эмес. Д-к, чыгарманын жанрдык табиятынын өзгөчөлүгүнө доо кеткен. 3-дөн, түп нускадагы 2 гана түрмөккө бөлүнүп, 1-түрмөгү 3 сап, 2-түрмөгү монолиттүү 9 саптан турган 12 сап тамсил котормодо ар бири 4 саптан турган 4 түрмөккө бөлүнүп, жалпы көлөмү 16 сапка чаап кеткен. Албетте, бул түп нускадагы аткан октой болгон чыңалууну бошондотуп, маанилик жактан чаржыйыттыкка алып келген.

«ЖЕЗДЕМ КЕЛЕ ЖАТЫРЫ» – Эки түрмөгү беш саптан, эки түрмөгү төрт саптан турган бул ырында акын минген атынын ооздугу шалдырап, үзөңгүсү жаркырап облустук жыйындан, ударниктер жыйынынан келген жездесин кубана тосуп алганы, жездесинин кыска баяны айтылат. Жаңы замандын жакшы жактарынын бир көрүнүшүн көрсөткөн ыр болуп эсептелет.

«ЖЕЛ КЕМЕ» – Улуу акын М.Ю.Лермонтовдун эркиндик идеясына сугарылган бул ыры акындын эң мыкты чыгармаларынын бири болуп эсептелет. А.Осмонов тарабынан салыштырмалуу түрдө жакшы таржымаланган ырлардын бири. Албетте, кийин бул ыр С.Жусуев, Ж.Садыков, Э.Турсунов ж.б.лар тарабынан да которулду, бирок, А.Осмоновдун таржымасы ал котормолордун катарында татыктуу эле оорунга ээ болуп турат.

«ЖЕМИШТҮҮ БАК ТҮБҮН КАЗГАН ЧОЧКО» – И.А.Крыловдон. Аталган котормолор биринчи жолу

«Чолпонстан» (1936) жыйнагында, кийин «Тамсилдер» (1938) жыйнагында басылып чыккан.

Улуу тимсилчи И.А.Крылов өзү түзүп чыгарып кеткен тамсилдер жыйнагынын 7-китебинен орун алган бул чыгарма түп нускада «Свинья под дубом» деп аталат. Көрүнүп тургандай, А.Осмонов тамсилдин аталышын эле чубалжыта которуп, маанилик жактан бузуп салган. Бул бир. 2-ден, тамсилдин негизги бөлүгү да чаржайыт которулуп, карга менен чочконун диалогу түп нускадагы маанисинен алыстап кеткен. 3-дөн, тамсил жанрындагы чыгармаларда сөзсүз айтылуучу моралды – акыл-насыятты, тарбиялык кепти – И.А.Крылов бул чыгармасынын аягында өзүнчө бөлүп 4 сап менен айткан. Сөзсүз айтылуучу бул накыл кеп котормодо таптакыр эле таржымаланбай калган. Албетте, бул кечиримсиз нерсе, анткени, жыйынтыктоочу бул накыл кепсиз тамсил эмнеге багытталгандыгын толук түшүнүү мүмкүн эмес. Өзү көлөкөсүндө чардап, төгүлүп түшкөн уругун жеп тоюп жаткан «бир кылымдык» эмендин тамырын казып кирген чочко жөнүндөгү баянды улуу тамсилчи момундай деген накыл кеп менен жыйынтыктайт: «Невежда также в ослепление // Бранит науки и ученье, // И все ученые труды, // Не чувствуя, что он вкушает их плоды.» Дал ушул накыл кептин А.Осмонов тарабынан таржымаланбай калганы жогоруда айтылды.

«ЖЕНЕМДИН СӨЗҮ» (14/XI. 1946. Чолпон-Ата) жазылган бул ыр тууралуу атактуу адабиятчы С.Жигитов минтип жазат: «Жеңемдин сөзүндө» колхозчу аял өзүнүн жазгы-күзгү суукта да, жайкы ысыкта да жазып-тайып чырныктап койбогонун, деги толгон-токой кыйынчы-

лыкты башынан өткөрсө да, бир сапар оорубаганын мындайча түшүндүрөт:

*Анча-мынча ажалдан
Алып калат колхозум,
Анча-мынча оорудан
Сактап калат колхозум.*

Албетте, бул ыр колхозчу аялдын өз ортоктош чарбасын жакшы көргөнүн, ызат кылганын, медрес тутканын берейин деген асыл ниет менен жазылган.

«ЖЕНЕМДИН БЫРЫ» – 1946-ж. 29-ноябрда (Чолпон-Ата) жазылган бул ырда акын жененин сөзү менен кайнисине кайрылып «мени унутпа, кайсы жерде жүрсөң да «баселкемди», «колхозумду» «жамандыкка кыйбай жүр» деген өтүнүчүн ырга кошкон. Ырдын негизги пафосу колхозду данктоо экендигин сонку 3-түрмөк ачык («Айлыбыз Сары-Ой, кең өзөн, // Өзөн бою бай колхоз. // Кайсы күнү көрсөң да, // Он бешке толгон айга окшош») көрсөтүп турат.

«ЖЕНЕМЕ» – 1945-ж. 5-мартта Койсарыда жазылып, акындын дээрлик бардык жыйнактарында жарыяланып келе жаткан бул ырда А.Осмонов туулган айылы Кайыңды, анда өткөн балалык күндөрү жө айтып келип, он-он беш жылдан соң айылына келгендигин баяндайт. Ачкыл сунуп уялыңкы караган жеңеси: «Кайсы иштесиң?», – деп сураса: «Акынмын», – деп айта албайт, бирок, «отуз жаштын тоолорунун артында» «кол тие элек эчен кымбат иш жаткандыгын» баяндаган оптимисттик маанай чыгармага терең маани берип турат.

«ЖЕҢИШ НУРУ». 1932-ж. жазылып, алгач базма сөз бетинде жарыяланган бул ыр акындын «Тандалган ырлар» (1935) деген тунгуч жыйнагына басылып чыккан. Алты саптан гана турган бул чыгармада

акын кыргыз жерине Совет бийлиги алып келген ырыс-бактыны ырга кошууну көздөгөн. Автордук ой канчалык аруу болгону менен ал асыл тилектин ишке ашуусу тиешелүү деңгээлде болбой калган. «Биздин жерден жеңиш нуру төгүлдү» деген эң алгачкы саптан эле так эместикке туш болбуз. Нур жерге төгүлөт эмеспи. «Биздер жеңдик эркиндигин дүйнөнүн» деген 3-сапта болсо акын ойду таамай-так айтууга жетише алган эмес. О.э. уйкаштык жагынан да бул алты сап аксап турганын эске алсак, анда улуу Алыкул кийинки гениалдуу чыгармаларын жазган бийиктикке «таң агарып атканга чейин ыр жазган» ноюбаган мээнеттин натыйжасында гана жетишкендигине күбө болубуз.

«ЖЕҢИШ БЫРЫ» – 1946-ж. 15-ноябрда (Чолпон-Ата) жаралган бул ыр обонго ылайыкташтырылып жазылгандыгы байкалып турат. Ар бир түрмөк адаттагыдай 4 же 6 саптан эмес 5 саптан жазылып, мында май айынын сулуулугу, «тоодой токсон», «жердей жети», «күндөй сексен» тогузунчу май күнүнүн улуулугу ырга кошулуп, үч түрмөктүн тең соңунда: «Жеңиш күнгө салтанат! // Жеңгендерге салтанат! // Жеңгендердин атасы – // Сталинге салтанат!» – делген кайталоо (припев) берилген. Көрүнүп тургандай, ошол мезгилдин духуна ылайык жана да акындын «Жигиттердин үлпөт ыр» деген ырындагыдай Сталинди даңазалоо 9-май менен эриш-аркакта бул чыгармада да негизги орунда турат.

ЖЕҢИШБЕК – «Жеңишбек» поэмасында кездешкен ысым.

*Жеңишбек анын уулу жеңишке бек,
Жеңиш деп, жакшы үмүткө жеңиш тилеп,
Турмуштун жеңип чыккан күнүнө арнап,
Ат койгон баласына Жеңишбек – деп.*

«ЖЕНИШБЕК» – 1945-ж. 13-декабрда Койсарыда жазылып бүткөн бул атактуу поэма ар бири 4 саптан болгон 39 түрмөктөн туруп, жалпы көлөмү 156 сап гана ыр. Акындын башка поэмаларына салыштырганда «Женишбектин» сюжети жөнөкөй. Мында көп катмарлуу окуя же оош-кыйыштуу адам тагдыры, каармандардын өз ара кагылыштары же активдүү аракеттери жок, тек гана кара чечекей уулу Женишбекти кандуу согушка мойсоткон Миңбай чалдын өзгөчө күйүттүү абалы, өксүбөс арманы сөз кылынат. Миңбай, сыягы, баласынын курман болгону тууралуу «кара кагаз» алган көрүнөт, бирок андан түбөлүк айрылганына ынанбайт, жалгзын келет деп зарылып күтө берет. Башкалар жоо жеңип кайткан жакындарын тосуп пристанга барса, Миңбай да кур үмүткө азгырылып кошо барып алат. Кеме кайра-кайра жоокерлердин жаңы тобун алып келет, кеме келген сайын Миңбайдын күткөнү ордунан чыкпайт... Бир сапар чал дагы кеме тосуп, дагы кур үмүткө алданат. Үйүнө баргандан заарканып, курдашы Курманбекти кинине кайрылат. Курманбек кан майданга алты уулун атказганын, алтоонон экөө гана жараланып кайтканын кеп салып, Миңбайга кайрат айтат: анан өзү жетимиштен ашканда алтымыштагы кемпири экөө уулдуу болгонун сүйүнчүлөйт. Миңбай бешикте жаткан баланы көрүп, атын Женишбек коёт. Ал Курманбекти кининен аттанып, арбалгандай кайра Көл жээгине барат. Женишбегинин Варшава жанында көмүлүп жатканына, өзү өлгөнү тууралуу атасына борошодон кабар айттырганына ишенгиси келбейт, кайран уулунан күдөр үзгүсү келбейт. Догу толкунун шарпылдаткан Ысык-Көлдүн кыйырына кусалуу үмүт менен көз чаптырат.

*Көл толкуйт, атасына белги берет,
Антпесе кур толкундун неси керек...
Бирок да үмүт кургур кыйын тура,
Атасы кайра кетет, кайра келет...*

Демек, «Женишбекте» кыймылдуу окуяларга караганда кейиштүү сезим-туйгулар, лирикалык ой толгоолор, пейзаждык сүрөттөр көбүрөөк. Дал ошол көмөкчү элементтер поэманын жөнөкөй сюжетине кошумча жаңырык, көмүскө терендик бергенсийт.

«Женишбектин» мазмунун эмоциялык жактан курч кылган, албетте, баш каармандын аянычтуу абалы, бөксөрбөс убайымы. Миңбай чалдын курман болгон уулун күтүп кур убара тартышы өзүнчө алганда эле жан кейитет, согуш мезгилинен тынч күндөргө сарыккан көп трагедиянын бирин кескин сездирет, далай кишинин башына түшкөн арман-күйүттүн оорчулугун, көпкө дейре өксүбөсүн таасын билдирет. Ал эми «Женишбекке» Миңбайдын кур бекер күтүүсүнө, арылбас капасына Ысык-Көл тең орток болот. Башкача айтканда, поэманын жалпы ку салуу күүсүн жаратууга, баш каармандын психологиялык толгонууларын ачууга Ысык-Көл өзүнүн ар кыл көрүнүштөрү менен активдүү катышат. Ошо пейзаждык коштоолор Миңбайдын кайгы-касиретин өзгөчө күчтүү, өзгөчө жугумдуу кылат.

Миллиондун жазмышына туш келген согуш трагедиясын, бир кыргыз чалынып өмүр бою өксүбөс убайымын Осмонов жасалмасы жок адамдык жапаакеттик менен кабыл алып, куду керт башынын кайгы-зарындай туюнуп, өтө күчтүү акындык эргүү менен ыр тилинде айтып берген.

Анын мазмунунда окурмандын ой-сезимин, фантазиясын дүрт жандандырып, албан образдык ассоциа-

цияларга толтуруп жиберчү көп маанилүү ойлор, жандуу турмуштук элестер, таамай психологиялык деталдар, эмоциялуу пейзаждык сүрөттөр бар.

Стилдик-ырдык касиеттери жагынан да «Жеңишбек» жогорку деңгээлде иштелген. Анын лексикалык каражаттары (сөздөрү) түз маанисинде да, өтмө маанисинде да өз орду менен колдонулат, бири бирине нары законченемдүү, нары жарашыктуу айкалышып, мукамдуу жаңырык чыгарган, конкреттүү ойго же элеске каныккан ыр саптарына да накерлешет. «Жеңишбекти» жеке авторунун гана эмес, бүткүл кыргыз поэзиясынын татынакай табылгасы деп айтканга толук негиз бар.

«ЖЕҢИШБЕК» – АЛЫКУЛДУН ЧОЛПОНУ». Автор: П.Казыбаев //Заман Кыргызстан. - 2000, - 31-март. – Макалада Улуу Ата Мекендик согуштагы совет адамынын, анын күжүрмөн эрдигин чагылдырган авторлордун арасында А.Осмоновдун да омоктуу орду айтылат. Автор А.Осмоновдун айырмачылыгы Жеңиштин жаралышын жалаң эле бир жактуу даназалоо эмес, оор жоготууга дуушар болгон инсандын ички туюм, мүшкүлүн көрсөтүү менен түшүнгөн адамга албан-субан ой айтып, демине дем, кубатына кубат кошкондугунда дейт.

Белгилүү жазуучу А.Жакыпбековдун күндөлүгүндө А.Осмоновдун Москвадан чыккан жыйнагын окуп, котормосунда кыргызчасындай адамды тартып туруучу таттуу, магнит күчү сезилбегени, оригиналдуулукту жоготуп койгондуктан, жалпы эле жакшы деген акындардын деңгээлинде калгандыгы айтылат. А.Жакыпбеков акындын «Мырза уулу» эң жакшы поэмалардан экенин айтып, ал эми «Жеңишбек» – Алыкулдун чолпону» – деген.

«ЖЕҢИШБЕКТЕР ЖАКЫНДАТТЫ ЖЕҢИШТИ» Автор: А.Каддырова // Ленинчил жаш. 1990. - 28-июль. – А.Осмонов ден соолугунун айынан колуна курал алып согуш майданына барбаса да, Мекени үчүн, эли үчүн майданда эрдик көрсөткөн жоокерлерден кем эмес эрдик көрсөткөнү айтылат. Акындын согуш темасына арналган чыгармалары арбын. Согуштун миллиондогон өмүрлөрдү соолткон алааматын, кайгы-муңун «Жеңишбек», «Өлүп тирилгендер», «Махабат», «Кулийпа», «Менин энем» поэмалары, «Неге кечигет», «Табият менен музыка», «Өлгөн жоксунар» ж.б. ырларында жогорку поэтикалык эргүү менен көркөм, элестүү тартылгандыгын, окурманды тирүүлүктө тынчтыкты сактап, аны коргоо үчүн улуу эрдиктерге, ийгиликтерге шыктындырарын айтат автор.

ЖЕҢИШБЕКТЕР ЭЛЕСИ. Улуу Ата Мекендик согуштагы (1941-1945) совет элинин жеңишинин 20 жана 25 жылдыктары өзгөчө шаң менен белгилешип, адабият менен искусстводо, архитектура жагында ушул тематика боюнча көптөгөн сонун чыгармалар жаралышына моралдык жана материалдык колдоолор өкмөт менен компартия тарабынан көргөзүлүп турган.

Ошондогу эстеликтердин бири жана өзүнчө купуя сырлуусу Ысык-Көлдүн Тон районунун борборундагы эстелик. Кандуу беш жылдын элесин берген беш таш мамы, алардын артына жазылган тизмелер жана:

Дүйнө – өмүр, уул бердин, бала бердин,

Дүйнө – өмүр алоолонуп жана бердин.

Неге сен алыс кеткен сапарыңан,

Ээриң жок жайдакталып кайра келдин.

А.Осмоновдун «Жеңишбек» поэмасынын ушул саптары кан майдан менен жеке адам тагдырынын

канчалык чырмалышканын эриш-аркак тастыктап турат. Мындай деңгээлге көтөрүлө алган эстелик автору, скульптор С. Бакашов.

ЖЕНИШКАН КУРМАНБАЕВА (1945) – Кочкор районундагы Дөң-Алыш айылында жашайт.

Акындын Чолпон-Атадагы жакын мамилелеш адамы Курманбайдын, мындайча айтканда Алыкулдун аяш кызы. Женишкан эженин эскерүүсүнөн: – Мени колумдан жетелеп жүргөнү, бирдеме деп күлдүргөнү жана кандайдыр бир суроолоруна туура жооп берсем, үкөктөгү чакмак канттардан же бал татыган набаттардан атайын чаккыч менен майдалап алаканыма салганы элдир-селдир эсимде. Ошондо 4 жашта болсом керек. «Женишкандын атасы» деген (25-июль.1949-жыл) ырын кийин чонойгондо окуп алып, бир чети кубандым, арманга баттым. Биздин үй-бүлөө менен бир туугандардай эле катышы бардыгын, көп эле жардамы тийгендигин П.Казыбаевдин 1990-жылы чыккан «Мезгил жана Алыкул» китебинен окуп билген соң, Бишкектеги үйү борборуна атам жасап калтырган тогуз коргоолду, бир канча сүрөттөрдү бергем. Аларды өткөндүн жана акындын жеке турмушунун күбөлөрү катары көпчүлүк көрүп, таанышып, маалымат алып жатканы кубантат.

Чолпон-Атада жазылган ырлары менен ошол убактагы далай адамдарды, анын ичинде мени дагы поэзиясында түбөлүк каарман кылып кеткенине сыймыктанасын, акындын арбагы ыраазы болчудай жүрөбүзбү деген санаага да батпай койбойсун...

*Ырыс берип ырааттуу иштин аркасы,
Таш майдалап астында аттын такасы.
Айсыз түндө үзөнгүсү жаркылдап,
Тизгин каккан Женишкандын атасы.*

«ЖЕНИШКАНДЫН АТАСЫ» – 1949-ж. 25-июлда жазылып, акындын бардык жыйнактарында жарык көргөн бул ырда А.Осмонов Женишкандын «момун койлор адал жолун кең кылып» Социалисттик Эмгектин Баатыры деген наамды алган атасы тууралуу көркөм баяндап берет. «...ырааттуу иштин аркасы» менен «өз ишинде эрдик кылган бир катар» бул адамдын «чокою да алтын болуп көрүнүп», «мандайынан жылдыз учуп жылтылдап» турганын сүрөттөө менен акын: «Колхоз күчтүү, данга толук, малга жай, // Үйлөрү аппак, сүт булактын шаарындай», – деген жыйынтык оюн айтат.

ЖЕНИШТАЙ – «Узатуу» ырында кездешкен ысым.

*Кош, Жеништай, аман барып, аман кел,
Тааныш болсун талабыңа далай жер.
Сен бактылуу, тынчтык күндүн жигити,
Токой желсиз, толкуну жок деңиздер.*

«ЖЕР АЛБАГЫР» – Элдик уламыш менен маанилешип турган бул ыр да афсана кептин негизинде жаралган «Жаман көз» деген ыр менен бир күндө 1948-ж. 13-ноябрда жазылган. «Илгери бир заманда» «кылган иши кыянат», «ойлогону кара», «байкушка кылып зордугун», «ушак айтып, калп сүйлөп», «ак санабай бир жанга» Алакөз деген киши жашагандыгын, күркүрөп бай жашагандыгын, «кийин ошол өлгөндө» көмөлү деп көр казышса, таш чыгып «Кетмен, күрөк сынат дейт, // Же болбосо суу оргуп, // Бака, жылан чыгат дейт.» Эптеп көмүшүп, эртеси келип карашса: «Алакөздү жер албай, // Алыс бүркүп салыптыр.» «Кайра көрүн жаңыртса, // Кайра сөөгүн ыргыткан.» Кайра ырым кылып мал союп, калың эл ыйлаган соң гана «Жер ачуусун тынчыткан.» Терең аллегориялык мааниге ээ болуп турган бул уламышты ырга айлан-

туу менен А.Осмонов бийик адеп-актык проблеманы козгогон. Ырдын кара сөз түрүндө жазылган уламыш варианты акындын «Эл арасынан жыйнаган легендалар» деген топтомунда «Жер албагыр» деген аталышта берилген.

«ЖЕР ДЕГЕН ЭМНЕ?» (4/XI. 1946. Чолпон-Ата) – Акындын бардык жыйнактарына жарыяланып келе жаткан бул чыгармасы терең философиялык маани-маңызга ээ болуп турган көркөм туунду болуп эсептелет. «Эгер» деген сөздү эки учурда чебер пайдалануу менен акын жердин эки сапат-белгисин, касиетин таамай белгилеп берген. Эгер арпа, буудай, алма бак өсүп, суулар агып, куштар сайрап, мал ойноп, адам баласы салкынына салкындап турса, жердин аты актала турганын айтып келип, анан: »Эгер мындай касиети болбостон, // Жалаң гана көмүлүүгө жараса, // Жер дегендин жердигинде кайсы атак?» – деген жыйынтык ойго келет акын.

«ЖЕР ЖҮЗҮНҮН КАРТАСЫ» – Бул ырды бүгүн окуган адам акындын кашкөйлүгү менен батылдыгына таң калбай койбойт. Сегиз гана саптан турган бир түрмөк бул ырда А.Осмонов Жер шарындагы көптөгөн өлкөлөрдүн ар түрдүү боёктор менен боёлуп белгиленгенин айтып келип, мен алардын «баардыгын кызыл менен боёр элем» да, «бетине сулуу оюлган тамганы уруп», СССР деп («Окуса: үч С жана бир Р деген») жазып коёр элем дейт. СССР деген мамлекет Жер шарынын картасынан жоголуп кеткен бүгүнкү күндө акындын бул кыялына, ошол эле учурда жалпыга таңуулап жаткан оюна тек гана жылмайып эле коёбуз.

ЖЕТИ КЫРС – Бул тууралуу акын минтип жазат: «Кыргыздын уламышында тогуз кесеп, жети кырс

бар деп айтылат... Булар качандыр болбосун адамзатка зыян келтирбей койбойт.» Андан ары А.Осмонов: «1. Доңуз. 2. Жылан. 3. Ач күсөн. 4. Кашкулак. 5. Келее (кош аяк). 6. Кирпи. 7. Чаңырык», – деп жети кырсты санап берет.

ЖЕТИ-ӨГҮЗ – Ысык-Көлдүн тескейиндеги кыштак, район, тоо, курорт. Жердин кооздугу айтылбай эле «Боз үй» деген ырында оозго алынат.

Жети-Өгүздүн чоң жайлоосу, Көк-Жайык, Күңгөй, тескей эки жагы тең жайык.

«Жети-Өгүз» деген ырында да кездешет.

Ой, Жети-Өгүз, жүрөгүңдө кара жок, Кең өмүрдүн уюлуна мээлеп сок.

Адамзаттын жыргалы үчүн кам көрүп, Ташы, күүлөн, улам күчө бизге окшоп.

«ЖЕТИ-ӨГҮЗ» – 1944-ж. Койсарыда жазылган бул ырда акын «ажыдаардай атырылып» агып жаткан Жети-Өгүз дарыясын ырга кошуп, соңунда «Адамзаттын жыргалы үчүн кам көрүп» агышын тилек кылып, анан: »Ташы, күүлөн, улам күчө бизге окшоп», – деп ошол өз заманынын ыргагын, улам жаңыны багынтып бараткан темпин кошо ырга салат.

«ЖЕТИГЕН» – 1946-ж. 1-ноябрда жазылып, акындын бардык жыйнактарына жарыяланып келе жаткан, эки гана түрмөктөн турган бул ырда А.Осмонов көктөгү жетигенди кепке тартуу менен колхоз берип жаткан улуу тойду, чыныгы тойдун атмосферасын («Куйрук берем, чучук берем, май берем, // Күлүк берем, буудан берем, тай берем, // Таттуу шарап, күчтүү арак ичебиз...») жараткан, б.а. жаңы замандагы жыргал турмушту сүрөттөгөн. Анан дагы колхоз – көктөгү жетигендин кайын журту («Сенин кайың колхоз деген эл менен») экендигин айт-

кан табылгасы кимди болсо да таң калтыра, бир жылмайтып алат.

ЖЕТИГЕН ЖЫЛДЫЗЫ – «Жетиген» ырында кездешет.

Жерде жаш кыз, көктө жылдыз

жетиген,

Кел жерге түш чексиз көктүн четинен,

Биздин колхоз бүгүн улуу той берет,

Жүр алпарам эгер мени эрчисең.

«ЖЕТИМ КОЗУ» (1946-ж.) –

Балдар ырларындагы, жөө-жомоктордогу диалогдордун жакшы үлгүлөрүн өздөштүрүү, элдик юмордун өзгөчөлүктөрүн үйрөнүү гана «Жетим козу» деген сонун ырдын пайда болушуна алып келди. Ырдагы лирикалык каарман менен жетим козунун сүйлөшүүсү баштатан бери эле оозеки адабиятта жашап келген айбанат менен адамзаттын сүйлөшүү традициясына негизделет:

– Жетим козу, жетим козу,

Сөз сурайын токточу:

– Кайда барасың?

– Отунга.

– Отунду не кыласың?

– Камыр жууруп нан кылам.

– Нанды не кыласың?

– Мейман болуп кетсин деп,

Үйүмө сотту чакырам.

– Сотту чакырып не кыласың?

– Атам менен энемди.

Союп жеген «беренди».

Соттобогон немени

Уят кылып кызартам.

Ырдын речтик интонацияда курулушу андагы образдардын дааналагын, предметтүүлүгүн камсыз кылган. Мында эпикалык чыгармага сыя турган чоң мазмун, унутулгус турмуштук даана образдар бар.

Жетим козу менен лирикалык каармандын кыскача диалогунан кийин коомдук мүлккө беш колун тең салган жегич койчунун да, андай арам тамактарды тартипке чакыруунун ордуна өзү да анын «шыбагасы-

на» ортоктошуп, ак жолунан тайыган келишкич кызматкер сөрөйдүн да элестери көз алдыга тартылат.

Эгерде ушул эле идея автордук баяндоолор аркылуу ишке ашырылса, анда образдар да башкача салмакта, башкача мүнөздө болмок эле. Бул жерде биз тигил же бул адабий ыктын (речтик интонация же автордук баяндоо) артыкчылыгы жөнүндө ой жүгүртүп жатканыбыз жок. Биздин айталы дегенибиз: жазуучу турмуштук ачык-айрым типтерди түзүүгө б.а. мазмунду жеткилен ачып көрсөтүүгө жарактуу көркөм форманы тапкан.

«ЖИБЕК КИЙГЕН ЭРКЕ КЫЗ» – 1945-ж. 20-декабрда жазылып, акындын бардык жыйнактарында жарыяланган бул ыр А.Осмоновдун чыныгы шедеврлеринин бири болуп эсептелет. Болгону үч гана түрмөктөн турган бул ырда чагылдырылган элес өзгөчө бир көркөм дүйнө катары суктанаарлык деңгээлде берилген.

Жамгыр жаады, жамгыр жаады

шатырап,

Күн күркүрөп, чарт-чурт этип чатырап,

Шуу-шуу эткен легковойдун бооруна

Балчык тийип, жамгыр суусу чачырап.

Жибек көйнөк сулууча кыз энтелейт,

Жамгыр кантсин, жаба куюп эркелейт.

«Ай булганды, ай бузулду көйнөгүм,

Жайдын жааны жаабай койсо эмне?» –

дейт.

Тоо алдында колхозчу ата кубанат,

Жай булуту үстү-үстүнө куралат.

«Дан көбөйүп, эрке кызым кулпуруп,

Жибек көйнөк кийсе экен», –

деп суранат.

Осмоновдун бул ыры – өзүнчө бир бүткөн көркөм организм. Ал эми ар кандай организм бир-бирине байланышкан, бирин бири сүйөп-жөлөп, бирин бири шарттап, өз ара кыймыл-аракетте турган клеткалардан турат

эмеспи. Анын сыңары бул ырда да көп сандаган майда жана салыштырмалуу чоң образдык «клеткалар» чогулуп келип көркөм организм куралган жалпы образдык мазмуну жаралган.

Акын бактылуу өскөн эрке кыз менен мээнеткеч дыйкан атанын жайкы жамгыр учурундагы бир көрүнүшүн поэтикалык объективге алат. Жамгыр каармандардын образын ачыктоочу шарт, ошону менен катар тынчтык күндүн жагымдуу бейпилдигинин элесин берген фон. Жамгыр ошондой эле кыздын эркелигине, атанын кубанычына негиз болгон мээримдүү табияттын бир эрке баласы сыяктуу сезим жаратат.

Акын маалында жааган жамгырга колхозчу атанын ичинен кымылдап, кубанганын жүрөгү менен терең түшүнүп, өткүр сезип турат, анын кубанычына чын пейилден ортоктош болот. Акындын симпатиясы толугу менен колхозчу ата тарапта, анын жамгырга карата автордук мамилеси да колхозчу атаныкына бүтүндөй айкалышып кетет. Бирок акын көйнөгүн бузганы үчүн жамгырга наалыган кызды мыскылдап күлбөйт, ырдын өзү андай деп ойлошко дегеле негиз бербейт. Көп жашаган тажрыйбалуу адам тажрыйбага чуккак жаш адамга кандай караса, акын да кызга дал ошондой женил ырайым менен карайт, атүгүл кыздын жаштыгына, айыпсыз эркелигине билинер-билинбес суктана карагандай сезилет.

«ЖИГИТТЕРДИН ҮЛПӨТ БИРЫ» – 1945-ж-дын 13-январында жаңы жылдык маанайдын шаңы жана да Кызыл Армиянын кезектеги жеңишинин деми менен жаралган бул ыр салтанаттуу түрдө декламация кылып айтууга ыңгайлашып жа-

зылгандай. «Достор», «жеңиш», «жаңы жылың» деген сөздөр менен коштолуп жүрүп олтурган бул ырдын акыркы түрмөгү Сталинди данктоо («Ырдайлы ата Сталин акылманды, // Даанышман, улуу көсөм, заман алпын»), ага кайрат, кубат, өмүр тилөө менен бүтөт. Албетте, мындай мааниден бүгүн биз көшөкөрчүлүктү, туура эместикти көрбөшүбүз керек. Ал кезде мындай пафосто ыр жаратуу мыйзамченемдүү көрүнүш болгондугун эч качан эстен чыгарбаганыбыз оң.

ЖИДЕЕВА КЛАРА (1939–2011)

– филология илимдеринин доктору, профессор кырктан ашуун илимий эмгектин, бир канча монографиялардын жана окуу китептеринин автору. «Элдерибиздин байлыгы» (1966), «А.С.Пушкиндин лирикасы кыргыз котормолорунда» (1967), «Поэтикалык котормо жана улуттук адабияттын өз ара карым-катнашы» (1972), деген эмгектеринде А.Осмоновдун котормочулук чеберчилигине Ш.Руставели, А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов ж.б. акындардын чыгармаларынын мисалдарында ар тарабынан талдоо жасап, аны 20-кылымдын биринчи жарымындагы көркөм котормого чыйыр салган кыргыз акын-жазуучуларынын алдыңкы катарына кошкон.

Мисалы, М.Ю. Лермонтовду которуунун маселелерине кенири табылган жогоруда аталган эмгектеринин соңкусунда Алыкулдун башкалардан айырмаланган таланттуу котормочулук феноменине төмөндөгүдөй окумуштуулук калыс баасын берген:

«... Творения поэтов других народов мобилизовали киргизских художников слова на оригинальное творчество, искания; образный мир М.Ю. Лермонтова способствовал вы-

ходу того, что в их поэтическом сознании жило пока подспудно, как возможность к акту художественного свершения, не находя выражения. Так, А.Осмонов создал изумительное по своему художественному совершенству переложение «Витязя в тигровой шкуре» Ш.Руставели, и через это произведение открыл себя, свои поэтические возможности, нераскрытые стилистические богатства родного языка и читатели того поколения открыли для себя большую литературу через это талантливое творение».

Восприятие оригинала в контексте своих эстетических и нравственных идеалов рождало множество аналогий, переключек в образном мышлении двух народов, двух литератур. А.Осмонов при переводе стихотворения «На севере диком стоит одиноко...» образ сосны заменяет образ арчи. Параллель между ними существует (вечнозеленые); одновременно не нарушается содержание, поэтичность образа, так как в киргизском поэзии слово «арча» относится к традиционно-поэтической лексике:

Алыскы кар чөмүлгөн түндүк жакта,
Жап-жалгыз өсүп турат жапайы арча,
Мончоктой көзү илинет анда-санда.
Түшүндө: көз көрбөгөн ээн жакта.
Ойготкон алтын күндү, күн чыгышта.
Бир курма, кең жайылып өсүп турат
Жап-жалгыз, ал да убайым, ал да капа.

(На севере далеко, в снегах утонувшем.
Одна-одинешенька дикая арча растет.
Осыпаны ветки снежными бусами,
То засыпает, то дремлет она.
Ей снится: в пустыне далекой,
Где будит восток золотое солнце.
Раскидистая пальма растет.
Одна-одинешенька и она грустна,
и она печальна).

Элегическое настроение сохраняется в переводе удивительно верно.

А.Осмонов сразу выделился среди поэтов-переводчиков своим тонким чутьем к художественным деталям переводимых произведений, умением лаконично и образно их воссоздать.

«ЖОГОЛГОН ДЕПТЕР». 1948-жылдын 7-ноябрында жазылган бул ырдын өзөгүн эски буюмдарын карап олтурган акындын бир кездеги чөнтөк дептерин таап алгандагы ойсанаалары, сезим-туйгулары баяндалат. «Кээ бир оору, кээ бир алсыз курдаштар» бул чөнтөк дептерде ошол кездердегидей сопсоо жүрүшкөнү, «бул күндөгү кары жүздүү Нуржамал», ал турсун «алда качан каза тапкан Айжамал» да бул чөнтөк дептерде ошол кездердегидей таза, аман жүрүшкөнү ачуу чындык катары таамай сүрөттөлөт. Акында пайда болгон «өлүп кайра тирилгендей бир сезим» бийик чеберчилик менен таамай-так берилген.

«ЖОГОТТУМ» – 1946-ж. жазылып, акындын дээрлик бардык жыйнактарында жарыяланган бул ырда да А.Осмонов социалисттик жаңы турмушту даназалоону көздөгөн. Ырдын алгачкы үч түрмөгү үч саптан, кийинки үч түрмөгү төрт саптан жазылып, структуралык жактан бөтөнчө курулган.

Ыр «Менин жерим – ырдын жери» жана «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар» жыйнактарында жарыяланган. Теманын атында эле кызыктыруучу маани турат. Акын оригиналдуу көркөм каражаттарды таап, мына ушул кичинекей ырында советтик баатыр эмгекчилердин татыктуу образын түзгөн. Автор шараптаган эксковаторлор менен күркүрөгөн машиналардын үнүн угузуп, кара майга аралашып, тер тамчылаткан «чор колдорду» атайлап сүрөттөбөйт, бирок аларды биз көрүп турабыз. Себеби, жансыз тоо өзүнөн өзү

урап, анын ордундагы көлкүлдөгөн көл асмандан агып түшкөн жок. Тоону ордунан козгоп, сууну башка жакка бура турган бир гана күч бар, ал советтик баатыр эл.

*Кең Фрунзе шаарынан,
Жөнөп кетип баратсам,
Он беш тоонун орду жок.
Айткылачы жолдоштор.
Ачык айткан сөз калпы!
Тоо жоготтум ким тапты?!
Түшүрбөдүм колумдан.
Ошол тоонун ордунда,
Орто токой көлү бар,
Каардуу Боом ичинен
Жол жыргалын билип ал...*

Бул ыр эч кимдикине окшобойт, Алыкулга гана тиешелүү. Чынында «Тоо жоготтум» деп айтыш – апендечилик, күлкүлүү иш болор эле. Бирок бул юмордук сөздөр менен Алыкул Боом капчыгайында адам ишенгис гиганттык өзгөрүүлөр болгондугун, күлкүнүн чынга айлангандыгын акындык күч менен берип отурат. Сыртынан караганда бул ыр өтө жөнөкөй, кыска, бирок чоң, татынакай коомдук идеяны берет. Ооба, бул ыр поэзиянын кичинекей фонтаны сыяктуу сезилет. Дайыма андан эртели-кеч коомдук идеялар куюлуп турат. Акын Боом капчыгайы жөнүндөгү теманы жазыш үчүн, ага ылайык жаңы форма изилдеп, аны элге түшүнүктүү карапайым, табышмактуу юмордук ыкма менен берген. Бул – анын чеберчилиги, новаторлугу, ошону менен бирге бул анын «сыры» болуп эсептелет. Бирок, муну Алыкулдун жалпы поэзиясынын «сыры» деп айтууга болбойт. Бул «сыр» ошол гана «Жоготтум» деген ырдыкы. Ошондуктан, бир эле акындын ар бир ырынын башка-башка «сыры» болушу керек. Поэзиянын татаалдыгы жана чеберчилиги мына ушунда.

«ЖОГОТУУ» ырын акын 1946-жылы 1-ноябрда Чолпон-Атада жаз-

ган. «Жоготуу» адатта көңүл чөккөндүктү, кайгыны билдирет. А мында жоготуулар жоготулсун деп, жаңы замандын куруучусунун жарык маанайы берилет:

*Эгер сүйсөң өз жаныңдай колхозду,
Колхоз болор көп-көп достуу,*

жолдоштуу.

*Бул замандын сен бир башка кишиси,
Жоругундан жоготулсун жоготуу.*

Экинчи куплет да ушул мотивде курулуп, биринчи куплеттеги маани «жоготулсун, жолобосун жоготуу» деп терендетилет. Эмне эле «жолобосун жоготуу» деп жатат десе, көрсө «бүгүн майрам, колхоз улак тарттырчу» күн экен. Лирикалык каарман элет турмушуна кадимкидей аралашып, ал эмес «ударник кызын уурдап ала качкысы» келет, алып учкан буурул атын айылдын тушунан «ай, ай, так, так» деп токтотот. Ооба, Алыкул эмгек адамын айрым акындардай четтен туруп ырдабай, өзү аларга аралашып, кошо «кетмен чабышып», «козу телчитип» жүрүп ырга кошот, ударнигине ашыктыгым артылып, «үч мертебе маңдайынан сүйөйүн» дейт.

Бул ыр А.Осмоновдун сүрөткерлик туюмунун чыныгы көрөсөндүгүнөн кабар берип турат. «Ураа, колхоздо иштөө жыргал!», «Бакубат жашоо – колхоздо!», «Жашасын, колхоз!» деген сыяктуу ураандардын заманы жүрүп турган ошол учурда (андай ырлар А.Осмоновдун өзүндө да жок эмес) коллективдүү чарба жүргүзүүнүн өлөр жери, кийин-кийин улуу держава СССР өзү да күрөшүп жеңе алгыс дартка айланган айыккыс илдетти дал ушул жоготуу, б.а. элдик мүлктү урдоо, колхоз мүлкүн четинен жүктөй качуу экендигин көрө билүүсү таң калтырбай койбойт.

«ЖОК, АЛ МАЯК ЭМЕС» ыры 1945-жылы Койсарыда жазылган.

Романтикалуу кездешүүнүн бир үзүмү. Мында акын сүйгөнү болуп айлуу түндө асманды карап отурат. Тээ горизонттон көрүнгөн отту кыз: «Маяк го?..» – деди эле, акын: «Жок, ал маяк эмес, ал – сенин жарык жылдызың, акыйкаттын асманынан өчө элек, кол тие элек махабатың, ырысың» – деп жооп берди. Ал эми өзү ашыгына арналып жагылган маяк: түнү жолугушчу маал келгенде күйөт да, күндүзү жалп этип өчүп калат. «Кудайга миң мертебе калп айтса да, ырына бир мертебе калп айта албаган» акын жүрөгү ыр саптарында айрыкча өзүнө келгенде өтө эле катаал:

Жалган айтып сүйөм деген сөзүмө

Жаштык кылып түбөлүккө алдандың.

А балким, кызды акын чындап эле сүйөт, бирок өз сүйүүсүнө өзү ишенбегендей.

«ЖОК, АНДАЙ ЭМЕС» – Акындын бул чыгармасы жанрдык жагынан скетч (англ. – эскиз, даярдык материал) делип, үй-бүлөлүк, турмуш-тиричиликтик бир актылуу комедиянын түрүнө кирүүчү сахналык чыгармалардын үлгүсү болуп эсептелет. Калемгерлерибиз бул жанрдагы чыгармаларды дегеле сейрек жаратышкан. А.Осмоновдун аталган чыгармасында да согуш учурундагы айылдардын биринде болуп өткөн күлкүлүү бир окуя сүрөттөлөт. Колхоздун тою болуп, ошондо оюн коюшкан Сымбат менен жигит болуп гримденип алып жигиттин ролун аткарган Чоң Батма түн бир оокумда Сымбаттардын үйүнө келишип, чарчаган немелер чечинишпей эле көшөгөнүн артындагы даяр төшөккө жатып алышса, таң эрте алар ойгоно электе согушта жарадар болгон күйөөсү Абдысамат келип калат. Түндө бир нерседен шекшип калган женеси Сымбатты коргогон болуп, кайниси Аб-

дысаматты көшөгө тарапка бастыра койбой астынан тосуп туруп алат. Жарадар күйөө андан бетер шекшип көшөгө тарапка умтулат. Бир убакта ал тараптан алгач Сымбат, андан кийин мурутчан зонкойгон «жигит» чыга келет. Жарадар күйөөнүн шектенүүсү андан бетер күчөйт. Бир малда күзгүдөн өзүн караган Чоң Батма чочуп кетип, гримин сыйрып, жигит эмес Сары Түлөкабыл дечүнүн кызы экендигин айтып, баарын күлдүрөт. Окуган адам да күлөт.

«ЖОЛ КАРАЙЛЫ, ТОКТОЙ ТУРЧУ, АТА ЖУРТ!» Автор: П.Казыбаев // Кыргыз руху. – 1995, -28-окт. (281). Макалада А.Осмоновдун башка адамдар менен болгон чыгармачылык мамилесинин же күнүмдүк жашоосунун кайсы бир убагынан кабарлап, байланыштырган чабарман сымал милдетти аткарган каттарды окуу өзүнчө кызык экендиги айтылып, акынга жазылган бир нече каттар жарыяланат.

«ЖОЛ КАРАЙЛЫ, ТОКТОЙ ТУРЧУ, АТА ЖУРТ!» Автор: П.Казыбаев // Чүй баяны. – 1993, -23-январь. – Макалада А.Осмоновдун чыгармачылык алакасынын же күнүмдүк жашоосунун кайсы бир убагынан кабарлап, байланыштырган милдетти аткарган каттардын айрымдары жарыяланган. Каттарда Т.Үмөталиевдин мүнөзүн чагылдырган саптар, Т.Сыдыкбековдун жеке турмушу, «Темир» романына байланышкан талкуу, акындын «Мой дом» деген жыйнагы, анын чыгышы тууралуу айтылат. «Ал эми «чекесинен кетилип, тебилип жаткан экен», «башкалар ачып коёбу деп саксынам» деген саптары бар катты окуганда 1037-жылдын кандуу муздак илеби сезиминди бүшүркөтпөй койбос. Ошол кезде Москвада окуп жүрүшкөн Г.Айтиев, С.Керимбаев Алыкулдан ушул

туурасында жазып, билдирип турушун өтүнүшкөн» – дейт автор.

«**ЖОЛ МЕНЕН**» 1946-жылы жазылган. Болгону бир куплет. Ушул төрт сап ырда бир бетке толорлук маани сыйдырылган. Көрсө түздө да, жолдо да маани бар экен. «Жолдор учсуз, түзүндөй түз жарп жазып, ал түздүктө биздер жашап, биздер басып жүрөт экенбиз. Ал эми жол «бир жүргүнчү келгенине кубанып, бир жүргүнчү кеткенине көңүлү ачык» болот экен. Мындай карасаң, тема болчу нерсе эмес. Акындын акындыгы эл көрбөгөндү көрүп, эл таппаганды таба билгенинде белем.

«**ЖОЛБОРС ТЕРИСИН ЖАМЫНГАН БААТЫР**» – Грузиянын XII кылымда жашап өткөн улуу акыны Шота Руставелинин өлбөс-өчпөс поэмасы. Алыкулдун эркин котормосунда ал биринчи жолу 1940-жылы Кыргызмамбас тарабынан Казань шаарындагы Татполиграфта латын тамгасы менен басылып чыккан. Алгачкы басылыштын жооптуу редактору А.Осмонов өзү, жооптуу корректорлору Б.Ысмайылов, Ж.Солтобаев, чыгышына жооптуу Ж.Жоробаев, техникалык редактору Н.Гайфуллин болушкан.

Китептин бет ачарына: «Кыргызчалаштырып эркин которгон Алыкул Осмонов» деп жазылып, окурмандарга түшүнүк берүү иретинде котормочунун чакан кириш сөзү да басылган. Анын мазмуну төмөнкүдөй:

«... Улуу акындын чыгармачылык жолун жана ким экендигин толкутуп жазуу кыйын, төмөнкүчө гана бир-эки ооз сөз жазууну ылайык таптым. «Жолборс терисин кийген баатыр» (Verhic Tgaosani) – грузин элинин сүйүктүү ыры 750 жылдан бери ооздон оозго айтылып, элдин жүрөгүндө сакталып келди. Ашыкчылык-

тын, досчулуктун, баатырчылыктын поэмасы грузия элине кайда жүрсө да (согуштарда, дыйкандар арасында, жумуш маалында, үйлөнүүдө, кайгыруу-шаттанууда) макал катары колдонулат.

Жакында болуп өткөн акындын юбилейинен кийин бир тууган улут республикалар да өз тилдерине которууга киришти, ошонун бири биздин кыргыз жазуучулары да айрым главаларын которуп, элге тааныштырышты.

Мен үч жылдык ишимде ушул поэманы толугу менен которуу максатын коюп, акыры ишке ашырдым. Котормо эң эркин которулду. Маселен, сиздерге төмөнкүнү жазып окутуп көрөйүн:

Орусчасында:

*Уж забыл я ликованье,
арф и звонких лир бряцанье,
И свирели напеванье, той,
чье имя нежно ней.
Так в печали безответной вянет
пламень озоцветной
Но в сердечной мгле заветной
молвил он «не унывай».*

Котормодо:

*Конур үндүү арфа күүсүн сагындым,
Үнүн кошуп ыр ырдаган жарымдын.
Жаи төгүшкөн ошол салкын түндөгү,
Жароокерлүү шерттеринин бардыгын.
Чыда, жаным, болот канжар кессе да,
Түбү келип сары алтын дейт – сабырдын.*

Орусчасы менен кыргызчасынын ортосунда чоң айырма (расхождение) бар, бирок ошондой болсо да, мааниси өзгөрбөй сакталат. Поэманын эң бөтөнчөлүгү – афоризм байлыгын сактоого да тырыштым. Ачык айтканда, көп жерлеринде маанисин алып туруп, өзүмчө кетип калган учурлар да бар. Мындан аркы которуучулар мындай кемчиликтерден арылуулары шексиз.

Ардактуу окуучулардан, өздөрү тарабынан сезилген кемчиликтерди мага жазууларын сурайм, мындан аркы басылуулар сайын оңдой берүүгө даярмын.

Шота Руставели жөнүндө жетиштүү башкы сөз жазууга мүмкүндүк болгон жок, ал тууралуу жазылган сын материалдары менен тийиштүү китепканалардан таап алып, таанышып чыгуунуздарды сурайбыз...»

«Жолборс терисин кийген баатырдын» кыргызча эркин котормосу басууга сунуш кылынган учурда Кыргызмамбастын көркөм адабият бөлүмүн Мукай Элебаев башкарып турган. Ал иш жүзүндө котормонун калың окурман журтуна жетишине ак жол ачкан төмөндөгүдөй рецензиясын жазган:

«Алыкул Осмоновдун бул котормосун окуп чыгып, төмөнкүдөй пикирге келдим.

Алды менен көзгө түшө турган нерсе – поэманы авторлоштуруп эркин которгон. Ошондуктан баштап аяк ар бир жол, ар бир сөздү оригиналына салыштырып отурушту бул котормо керек кылбайт. Бирок ушул жагы (эркин которуу) боло турса да, поэманын негизги сюжети толук берилген. Кайта орусчасындагы кай бир түшүнүүгө өтө кыйын, күнүрт жерлери котормодо окуучуга жеткендей кылып ачык берилген. Артыкча тил жагы жалпак, журтка бирдей угумдуу, образдуу.

«Ошол бойдон учуп жүрүп олтурду,
Күн, түн дебей жыйырма күндү толтурду.
Жер менен көк ортосунда күркүрөп,
Алгыр кыраан бүркүттөрдөй учту бу...» – деген өңдөнгөн ырлар көркөмдүк жагынан жакшы эле айтылган.

Котормодогу дагы бир көрүнөрлүк мыкты касиет, биздин көп акындарыбыздын «алдап-салдап», «таткан-

баткан» сыяктанган шаблондуу уйкаштарынан мүлдө чоочун. Бул жагынан поэзиянын башынан-аягына чейин дээрлик эркин органический уйкашып отурат. «Аткан» дегенге «таткан» өңдөнтүп ыксыз, күчтөп, уйкаштырып коё салуу жок катары. «Курдашым, чынымды айттым

жүрөктөгү,

Жаш жаным тилеп турат, каалап көрдү.

Жашоо не? – Ал бир күндүк таттым

уйкудай,

Кандай эр коркута алмак өлүмдөрдү.

Чатырап бүгүн такта отургандын,

Көр болор эртең барар жайлуу төрү».

Же болбосо:

*«Автандил, насаатыңды угаар элем,
Өмүргө кайрат кылам эмне менен?
Турмуштун бир күнүндө токсон жолу,
Ушул баш бышып чыкты эрдиктерден.
Мени кой, күнүңдү көр, элиңе кайт,
Жолуңа түшүп алып ушул келген».*

(Тариэлдин айтканы)

Көркөмдүк жагынан акындан мындан артыкты талап кылууга болбойт.

Кыскасы, бул поэманы которууда котормочу бар күчүн салган сыяктуу. Ошонун бири – кыргыздын бай тилин пайдалануудан ачык көрүнүп турат.

*«Ал жерде чатырчалар ичи салкын,
Жамынган өз боюна ай жарыгын.
Көгүлтүр көл менен көк кошулгандай,
Келтирет жаратылыш ырахатын.
Ошондо бер жак четте үлпөткө эрип,
Олтурду менин өңкөй тааныштарым».*

Бул эң жакшы жеринен тандалып көрсөтүлгөн мисал эмес. Бирок, ушул куплет бардык ырга мүнөздүү.

Кемчилик жагын кеп урганда, байкаган кишиге кай бир жерлерде поэзиянын закону бузулуп калган:

«Жакшы болдум, шашып калды

калайык,

Хандан барып сүйүнчү алып кайталык».

*«Биз элек жагалмайдай жагалданган,
Зыпылдап кош канаты шамалданган».*

*«Жытындай тоонун кызыл гүлүндөгү,
Ак айдай майдын жарык түнүндөгү».*

*«Минтет ал кыз: «Кылам сизге
жакшылык,
Бат жетсем деп мында келдим
ашыгып...»*

Мынабу келтирген ырларда бирдейлик, өлчөм жок. Улам бирин окуп, экинчи куплетке түшкөндө кишинин табышы өзгөрүп отурат. Мындайлар бир куплеттин ичинен учураган жерлери да бар. Мисал:

*«Токтоо болот эр жүрөгү берендин,
Жолу оң болот акылдуумун дегендин.
Азамат байкап турат күн мурунтан,
Өз башына нелер келип-кетерин...»*

Бул куплеттеги «Азамат» деген сөз менен башталган жол өзгөлөрүнө жолобой үркүп турат. Анткени мунун башкы бир сокмогу («Азамат») үч муун менен башталып, аяккы сокмогу («күн мурунтан») төрт муун менен бүткөн. А калгандары болсо, башкы биринчи сокмоктогу төрт муундан башталган да, аяккысы үч муун менен бүтүп отурат. Ошондуктан үчүнчү жол булардын законун бузуп турат.

Анда-санда жеринде оригиналынан узартып кеткен жер учурайт. Маселен, «Нестан» Даражандын ашыгына жазган катында орусчасы төрт куплет да, кыргызчасы беш. Көп эмес, мындай орундар чанда бир жерде...»

Алыкул орто кылымдагы Грузиянын чын турмушун көркөм сүрөттөгөн уникалдуу чыгарманы которууга кандайча дилгирленип, кантип кыска эле мөөнөттө – 1938-жылдын майынан 1939-жылдын апрелине чейин «кыргызчалап кайра жазгандыгы» туурасында 1947-жылдын 28-

июлунда Чолпон-Атада жазган «Жазуучулук баянымда» алда немедей таасын-так маалымат берет:

«...1937-жылы Москвага бара жатып да, кайра келе жатып да Шота Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатырынын» подстрочный котормосун, ал жөнүндөгү кээ бир макалаларды окуп жана ошону которууну ойлодум. Бул санаа мени көп уйкулардан калтырды. «Чонойдум, эр жеттим, эми бир зор иш кылбасам, менин Алыкул атым кайсы?» – дейм. «Эгер бул иш менин колуман келбесе, анда мен чабал акынмын, колуман эчтеке келбегени», – деп ойлойм. Буга кошумча, бул укмуштуу поэма мени аябай кызыктырды.

1938-жылдын май айынан баштап ушул улуу поэманы которууга кириштим. Ушул айда мен өмүрүмдө биринчи сүйгөн Айдай Жигиталиева деген кыз менен ажырашкан болчумун. Анын себеби эмне экенин ушул күнгө чейин билбейм. Өз ичимден: «Бул күйүттү ыр менен басуу керек жана өзүмдү таанытуум керек», – деп коём да, бардык намысым менен иштейм. Поэмадан ажырай албайм, көп убактарда таң атканга чейин олтурам. Окуйм, котормом, таң калам, кубанам!.. Дүйнөдө мен гана бактылуумун деп ойлойм!

Көбүнчө подстрочный переводдон котормом да, ошол кездеги басылып чыккан: Бальмонт, Цагерели, Петренко ж.б. котормолордон пайдаланам. Грузин илимдер академиясынан чыккан «Шота Руставели» деген илим-изилдөө статьяларынын жыйнагынан пайдаланам. Жай, кыш, күз дем албай иштедим. Себеби, анын кызыгы ошондой болду.

Акыры Фрунзеде, Токмокто, Ошто, Москвада жүрүп которуп, 1939-жылдын апрель айында Москва алдындагы Малеевка деген жазу-

учулардын дачасында бүттүм. Китеп 1940-жылы Казандан басылып чыкты.

Бир жылдан соң айылдан Тариев, Автандил, Тинатин, Даражан деген жаңы туулган балдардын, кыздардын атын уга баштадым. Демек, китеп кыргыз элине жетип жана аябай жаккандыгы билинет...»

«Жазуучулук баянымдагы» маалыматтарга караганда, атактуу грузин дастанын которууга Алыкул ал чыгарманы аябай жакшы көрүп калгандан, адабий эрдик жасасам деп, акындык күчүмдү сынасам деп дымаксыгандан, жекече махабат күйүтүн эмгек менен баскысы келгенден киришкен экен.

Албетте, «Жолборс терисин кийген баатырды» кыргызчалатууга Осмоновду жалаң гана ички муктаждыктары эмес, тышкы шарт-жагдайлар да мажбурлаган. Конкретүү айтсак, 30-жылдардын аяк ченинде Шота Руставелинин керемет поэмасы жаралганга сегиз кылым толушу союздук масштабда өзгөчө шаңдуу белгиленген. Бул датанын дүңгүрөтө майрамдалышына тике түрдө «Жолборс терисин кийген баатырдын» эскирбес поэтикалык артыкчылыктары негиз берсе, кыйыр түрдө грузин кандуу большевиктин ошол маалда улуу өлкөбүзгө даңазалуу башкы болуп турганы таасир эткен. Юбилейлик атмосферада айтылуу дастан биздин мамлекеттеги орусчадан башка тилдерге да которула баштаган. Боордош калктардын айрым бир акындары өз тилинде грузин шедеврин сүйлөтүү машакатын улуттук арнамыстын иши деп, эң актуалдуу саясий-маданий маселе деп түшүнгөн. Арийне ушундай патриоттордун, интернационалисттердин бири биздин Алыкул болгон. «Жолборс терисин кийген баатырдын» кыргызча

биринчи басылышын жолдогон кириш сөздө анын үч жыл ичинде, ал эми «Жазуучулук баянымда» он бир айда (1938-жылдын майы – 1939-жылдын апрели) которулганы айтылат. Аталган эки документте тең автор өзү грузин поэмасын кыргызчалап жатканда көбүнчө анын орусча сапма-сап (подстрочный) котормосуна таянганын, зарыл болгондо көркөм таржымаларына да кайрылганын белгилейт.

Руставелинин өлбөс чыгармасы түп нускасында баштан-аяк «шаири» деген ыр формасында жазылган. Шаири – чубалжыган узун төрт саптан куралган, саптарынын баары аяк жагынан туташ (а-а-а схемасында) уйкашкан ыр шингили (строфа). Поэманын көпчүлүк орусча варианттарында шаири ыр өлчөмүн куду өзүнө окшоштуруп (төрт сабын тең чубалжытып, тегиз уйкаштырып) берүүгө аракеттер жасалган. Шаирини дал өзү шекилдентип кыргызча моделденде 16 (же 14) муундан куралган, акыркы муундары жылчыксыз уйкашкан төрт саптык келип чыгышы ыктымал. Бирок мындай ыр өлчөмү кыргызча аябай өгөй-өөн учурайт, оозго оңой эп келбейт, жарыя же купуя окуп жибергенде бир узун сап сегиз (жети) муундуу эки сапка эркисиздеп бөлүнүп кетет. Айтор, ашкан көлөмдүү грузин дастанын 14-16 муундуу, жылчыксыз уйкаштуу төрт саптыктар менен кыргызчалатуу теориялык планда мүмкүн болсо да, практикалык жактан өтө татаал эле.

Ушундай кыйынчылыктардан улам Осмонов «Жолборс терисин кийген баатырдын» түп нускасындагы жана орусчаларындагы чубалжыган ыр түзүлүшүн туурагандан баш тартып, кыргызча көнүмүш ыр өлчөмүн тандап алган, тактап айтканда, шаиринин ордуна 11–12 муундуу,

атама (а-а-б-а-б-а схемасындагы) уйкаштуу алты саптыктарга жанып кетиши поэманын кыргызчасынын жалпы көлөмүн бир кыйла чонойтуп жиберген.

Экинчиден, Осмонов грузин поэмасынын ар бир строфасы камтып турган мазмунду төкпөй-чачпай кыргызчалап жүрүп отурган эмес, тек анын сюжеттик сызыктарын, идеялык логикасын, образдык мүнөздөмөлөрүн өз акындык мүмкүнчүлүктөрүнө жараша кайрадан эркин баяндап берген.

Руставели поэмасын Осмонов жан-дили менен берилип, бүткүл акындык мүмкүнчүлүктөрүн жана тажрыйбасын, жаштык жалынын аябай сарп кылып, чыгармачылык кыялын эркинче чабыттатып кое берип, өзгөчө эргүү абалында которгон.

«Жолборс терисин кийген баатыр» жарык көрөрү менен кат-сабаттуулар кайра-кайра маашырканып окуган, кат тааныбагандар уламулам окутуп уккан чыгармага айланган; жалпы кыргыз арасында болуп көрбөгөндөй кызыгуу туудуруп, ага зор кадыр-барк тапкан.

Жалаң ырдан бүткөн опсуз көлөмдүү чыгарма китеп окугандын кыныгына жаңыдан гана кирген, эстетикалык маданияты эми-эми гана жаңылана баштаган калктын купулуна толсо, мээримин ийитсе, чечекейин чеч кылса, албетте, анын объективдүү себептери бар.

Эң оболу белгилечү нерсе: орто кылымдык грузин дастанынын негизги сюжеттик мотивдери, образдары, идеялары чыгыш элдеринин фольклоруна жана адабиятына ортоктош дух менен каныккан. Экинчиден, анда махаббат, достук, таттуулук мамилелериндеги кыйышпастык, айныбастык укмуштай романтикалуу, идеалдуу сыпатта сү-

рөттөлгөн. Булардын баары бир чети түпкүлүгүнөн эле кыргыз китепкөйлөрүнүн көңүл кушуна ынак, маданий деңгээлине жакын, көркөм табитине далма-дал келип турса, бир чети абдан жатык, ширелүү, элестүү көркөм тил менен кыргызчаланган. Ошону үчүн «Жолборс терисин кийген баатыр» улуттук окурмандар жана угармандар тарабынан куду өз тилибизде таланттуу жаралган төл чыгармадай кабыл алынган.

Калктын калың катмарын тамшандырган бу котормо өз убагында басма сөздө жалгыз-аяк жаңырык (отклик) туудурган. Китептин чыгышына карата Аалы Токомбаев атайын макала жазып, «Кызыл Кыргызстан» газетасына, «Советтик адабият жана искусство» журналына жарыяланган.

Ал макалада эң оболу Руставели дастанынын эркин которулганы, анын ритмикалык жана строфалык түзүлүштөрү, образдык туюнтмалары, поэтикалык ыкмалары, атүгүл каармандарынын аттары да кыргызчалашып кеткени, бирок чыгарманын идеялык духу, мазмундук байлыгы, көркөмдүк жамалы туура берилгени баса белгиленген.

«Осмонов жолдоштун бул эмгеги ары атактуу эмгектин бири, – деп жазган рецензент андан ары. – Окууга жеңил, сиңимдүү жана уккулуктуу. Ошону менен кошо акындык өз тарабынан коюлган элестер, салыштыруулар кыргыздардын түшүнүктүү элестери менен алмаштырылган. Ошону менен катар бир далай ойлонто турган куплеттер да бар, ал куплеттер чынында маданиятуу курулган жаңылык деп айтууга да болот».

«Жолборс терисин кийген баатырды» кыргызчалатуу процессинде Алыкулдун өзүнүн акындык калемин төшөлткөнүн, адабий таж-

рыйбасын арттырганын, көмүскө мүмкүнчүлүктөрүн ачканын А.Токомбаев мындайча формулировкалаган: «Осмонов бул котормо менен жалаң гана коомго пайда кылган жок, ал өзү үчүн да көп жаңылыктар иштерди жана сөз маданиятын көтөрүп, аз сөз менен көп маани берүү техникасын үйрөндү».

«ЖОЛБОРС ТЕРИСИН КИЙГЕН БААТЫРДЫН» СҮРӨТЧҮЛӨРҮ – Кыргыз адабиятындагы алгачкы көлөмдүү жана көркөмдүк деңгээли жогору котормо латын тамгасы менен чыккан акыркы басылмалардан.

Китепке Шота Руставелинин сүрөтү менен кошо эсептегенде 11 иллюстрация берилиптир. Ал эми 2007-жылы чыккан 7-басылышына 22 сүрөт кошумчалаган. Мында да бир кызык нерсе бар экенин окурман журтуна маалымдап коюш парз. Демейде, бир китепке бир эле художниктин же азыркы тил менен айтканда бир гана дизайнердин эмгектери пайдаланылат, айрым жагдайларды эске албаганда. Ал эми аталган басылмага үч художниктин 22 эмгеги пайдаланылган. Алардын алтоосу венгр-мажар сүрөтчүсү Михай Зичиге таандыктыгы да таңдантат. Коюлган иштер грузин сүрөтчүлөрү Серго Кабуладзе менен Ираклий Тондзеники.

«Жолборс терисин кийген баатырдын» дээрлик бардык басылмаларына ушул эле художниктердин иллюстрациялары колдонулуп келатат.

«ЖОЛДО» (1934-ж.) – Бул чыгармасында акын Түштүк жергесине алгачкы жолу келгендеги таасирлерин ырга кошкон. Түштүктүн «Адыры толо ак буудай, // Жайыгында ак алтын» экендигин, «Ак алтын менен кара алтын, // Түгөнбөс кенчкени бар» экендигин ырга кошуу ме-

нен бактыга термелип тургандыгын ачык айтат да, «Жерден көккө теңештим» дейт маңдайы жарыла кубанып. Бул чыгарма улуу акындын Түштүк жергесин даңазалаган көптөгөн ырларынын («Түштүктөн сулуу таң атты», «Ичке-Суу», «Тоо ичинде мектеп бар» ж.б.) төл башысы да болуп эсептелет.

«ЖОЛДОШ КИРОВ» – Ленинград обкомунун 1-катчысы, улуу Лениндин революциянын ишине чындап берилген жолун жолдоочусу Сергей Кировдун өлүмүнө байланыштуу 1935-жылы жазылган. Өз заманынын чыныгы атуулу, жаңы замандын күрөшчүл куруучуларынын бири катары Алыкул бул ырында нукура большевик Кировдун тунук акылын, эмгекчилерге деген камкордугун, болоттон бек, түк майышпас курч мүнөзүн көз алдыга таамай тартып берүү менен катар, бул орду толгус жоготууга болгон өзүнүн терең кайгысын, өкүнүчүн окурманга ишенимдүү жеткире алган. Мында акын Революциянын душмандарына тайманбай тике карап:

Эй, душмандар көп тийише бербегин,

Кармалаба, бекер мылтык от алат – деп катуу эскертет. Бир өзүнүн жалындуу патриоттуулугу, жүрөктүн теренинен чыккандыгы менен бүгүнкү окурманды да кайдыгер калтырбачудай.

ЖОЛДОШЕВ Артыкбай – Токмоктогу № 2-балдар үйүнүн директору, интернаттын мугалими. Алыкул «Жазуучулук баянымда» ал тууралуу: «... Мен жазуучулукка бала күнүмөн ынтызар элем. 1927-жылы, он үч жашымда кайсыдыр бир окуу китебине басылып чыккан «Жайлоо» деген (авторун билбейм) аңгемеге ашык болгонумду унутпайм. «Эне тил» сабагынан бере турган Артыкбай Жолдошев деген мугалим ошол

ангемени бизге окуп берди да (жаз чыгып келе жаткан мезгил эле): «Жакында жайлоого чыгасынар, кайра күз келгенге чейин ушул өңдөнгөн ангемени жаза келгиле», – деди. «Чын эле кантип жазам?» – деген ой мени аябай эңсетти. Ангыча жай бүтүп, күз келди. Баягы аңгеме дагы эле эсимде. Бирок жазууга күчүм жетпестигин билип турам. «Мага бир күч пайда болсо да, бир дегенче жаза койсом», – деген санаа түшөт. Күзгү окуу башталды. «Эми мугалимге эмне дейм?» – деп кайгырам, бирок мугалимибиз ал аңгеме тууралуу сөз ачкан да жок», – деп эскерип кеткен.

«ЖОЛДОШТОРУМ МЕНЕН» ыры 1934-жылы жазылган. Ана, бир топ жаш айлуу, жылдыздуу түндө жүрөктөрү элеп-желеп болуп келе жатышат. Булардын ар бири ырчы булбул болуп кубулуп ашыгынын гүлүнө конгусу, эригип тоонун салкын жели болуп соккусу келет. Бак ичи шаң, комсомол жүргөн жердин баары шаң. Кубаттуу күлкү жаңырып, ар биринин жүрөгү сүйүүнү эңсеп келет. Булардын ичинде акын өзү да бар. Андагы оргуп-ташкан романтикалык көңүл күүлөрүнө, оюн-күлкүлөргө арбалып, ал досторун «оюн менен ойду тазартууга», «күлкү менен тынымсыз жашарып турууга», «сүйүүлөрүндө жаштык отун муздатпоого», «гүлдөп, бакытты өз колдору менен жасап алууга» чакырат. Арийне, бул ыр күлсө күлкүгө, сүйсө сүйүүгө тойбогон жаштык дем, романтикалык жарык маанай негизинде жаратылганы көрүнүп турат. Анткен менен ырда акындык чеберчилик дале жетишпегенинен улам стилистикалык, көркөмдүк жактан кетирилген мүчүлүштүктөр да жок эмес. Строфалардагы камтылган ойлор басымдуу кыйынчылык менен баамдалып, түшүнүлөт.

«ЖОЛУГУШЧУ ЖОЛДОР БАР». Автор: П.Казыбаев // **Ленинчил жаш.** – 1988, – 5-март. – Улуу акын А.Осмоновдун өмүрүн, чыгармачылыгын иликтөө боюнча журналист П.Казыбаев акындын өмүрүнүн учугун улап, архивин аңтарып, даректүү из кубалап, изилдөө иштерин максат кылып алган. Макалада 1990-жылы А.Осмоновдун туулган күнүнүн 75 жылдыгы жана дүйнөдөн өткөнүнө 40 жыл толору, бул иш чарага карата акындын эстелигин куруу үчүн каражат кайдан табылып, музейине экспонаттар кантип чогултулат, бул иштерди атайын комиссияга дайындап, шарт түзүп, иш алып барса деген көйгөйлөрдү эске салат. А.Осмонов атындагы сыйлыктын акындарга ыйгарыла башташы жана К.Мамбетакуновдун «Акын жана ажал» спектаклинин коюлушу мааракеге карата алгачкы кадамдар экени айтылат. Автор акындын 75 жылдыгында «Кыргызстан» басмасы тандалмаларын жана ал жөнүндө эскерүү китебин чыгарууну пландаштырганын, ошондуктан, газета-журналдардын редакцияларын, сүрөтчүлөрдү, акынды көргөн-билгендерди, айылдаштарын келечектеги китепке авторлош болууга чакыруу менен, Бишкекке (Фрунзеге), Ысык-Көлгө А.Осмоновдун эстелигин тургузуп, адабий музейин куруу маселеси бышып жетилгендигин айтат.

«ЖОЛУМ» – 1937-ж. жазылган, 30 түрмөк, 120 саптан турган бул ыр алгач «Советтик Кыргызстан» (кийин «Ала-Тоо») журналында, андан соң акындын «Жылдыздуу жаштык» жыйнагында жарыяланган. А.Осмоновдун буга чейин жазылган чыгармаларынын ичинен «Боз үй» жана «Дүйнөгө көз кароо» деген чыгармаларынан кийин эле эң көлөмдүүсү. Азыркынын тили менен айт-

канда, публицистикалык багытта жазылган. Лирикалык каарман «Чапканда жер солкулдар» күлүк минип алып, аалам кезип жөнөгөндүгү баяндалат. Казактын Бетпак-Талаасын, түркмөндүн Кызыл-Кумун, Сибирдин түнт токоюн, андан ары Неаполь, Лондон, Париж, Берлинди басып өтөрү айтылат. Бул тек гана жер кезүү эмес эле. Барган бардык жерде Кызыл тууларды илүү – социализмди орнотуу – мүдөөсү менен Жер шарын кыдырып жөнөйт лирикалык каарман. Көлөмдүү ырдагы негизги идея мына ушул саптарга катылган.

ЖООМАРТ – «Үлпөт ыры» деген ырда кездешкен белгилүү акын Ж.Бөкөнбаевдин ысымы.

Жоо тобуна ок жаадырган пулемет,

Көзү жалын, каны дайра, жүрөгү от,

Улуу майрам, улуу тойдун ичинде,

Жан курдашым, Жоомартымдын орду жок.

ЖООМАРТЧЫЛЫК – Акындын эл оозунан жазып алган тексти б-ча айтчу болсок: «Жоомарттан жоомарт Атантай жоомарт деген чыккан экен. Атантай бешиктеги кезинде эмчек эмбей ыйлай берчү экен. Бир жетим баланы апкелип бир жагын эмизгенде, анан ошондо эмчү экен. Кийин чоңойгондо, адам гана эмес, куштарды кондуруп жем берип сыйлоочу экен.» Албетте, мындай уламыштардын тарбиялык мааниси өтө чоң экендигин улуу акын сезбей койгон эмес.

«ЖӨНӨШ КЕРЕК МЕРКИГЕ» аттуу бир көшөгөлүү, үч сүрөттүү комедиясын акын 1949-жылы 26-мартта жазып бүтүргөн. Өз заманынын талаптарына жооп берген, ошол доордун коомго жат элементтери: арамза жатып ичерлерди, элдин жон терисинен жашаган алдамчы шумпайларды, бирди эки, экини беш кылган соодагер-алып сатарларды

кескин сынга алып, куйкум күлкүгө, ачуу шылдынга кептеген Алыкулдун бул комедиясы учурунда мыкты чыгармалардын бири эсебинде баалангандыгы белгилүү. Мындагы башкы каарман Кадыр аке – бир мекемеде кароолчулук кылуу менен бирге, өмүрүнүн көбүн соодагерчиликке жумшап, ошол кесипке дасыккан киши. Анын эңсегени – таңсыктык, кымбатчылык. Тиги-бу товар жетишпесе, аларды Кадыр аке өзүнө окшогон шумдардан, склад кармаган ууру-кескилерден арзан баага алып, анан аларды бир канча эсе кымбатка сатса... Мында баалар төмөн түшүп, товар дүкөндө жайнап кетти. Кайда караба – арзанчылык! Меркиде баа көтөрүңкү, таңсыктык бар деп угат, эңсегени эми Мерки болуп турат: «Жөнөш керек, жөнөш керек Меркиге!»

Эгер акын бул комедиясында жеке элдин жонунан пайда көргөн алып сатарлыкты, соодагерчиликти сынга алуу менен эле чектелсе, пьеса кыйла жупуну, бир жактуу болуп кала турган. Арам акчага көөп, көзүн май баскан Кадыр аке эми эч нерсе көрө элек жаш кызга үйлөнсөм, аны соодага үйрөтүп-каныктырсам деп эңсейт. Анын бул арам максатынын ишке ашышы реалдуулуктан анчалык алыс эмес, эски тамыры Талканбай берилчү калыңга, акчага кызыгып, 7 жылдык мектепти жаңы бүткөн 16 жаштагы кызы Жумагүлдү колуна салып берүүгө даяр. Ал эми Жумагүл заводго кирип иштесем деп эңсейт. Анын бул ой-максатына энеси Бопуй, мындайыраак тууганы, заводдун алдыңкы жумушчусу Шаршен тилектеш.

Окуянын өнүгүшү менен Кадыр акенин тыйын өнгөн жерди жөн көй бербеген пайдачыл мүнөзү андан ары тереңдетилет. «Кашка уюнун он литр

сүтүнө беш литр суу кошуп, дем алыш маалында чыга калса, заводдун жумушчулары беш мүнөттө талап кетишет. Арамза Кадыр аке: «меникинен билинип калат» деп шылтоолоп, айылдан келген конок Жумагүл менен анын энеси Бопуйду да өзүнүкүнө эмес, квартиранты Шаршендикине түшүрөт, өзүнүкүнө түшүрсө конок чыгымын тартып кала турган. Анан конок тосконго деп бир далай оокатты базардан арзан алып келе коюп, анысын Шаршенге кымбатка сатат. Байкалып тургандай, «өз коногун» башканыкына түшүрткөнү аз келгенсип, алардын жеген тамагынын эсебинен да пайда тапкысы келет. Мына ушул сыяктуу майда штрихтер аркылуу драматург алып сатар Кадыр акенин пас ички дүйнөсүн эң бир таамай тартып берүүгө жетишкен.

Кадыр аке менен чалы Талканбайдын арамдыгын билгенинде Бопуй жакшы эле чамынды эле, анан кайра амал менен булардын акмагын чыгарууну чечет. Алгач он литр сүт берген кашка уюн сүт акыга деп алып, ач көздүгү ашынгансыган түр менен: «кызым кандай жерге келгенин билейин, болгон дүнүйөңдү көрсөт!» дейт. Алдамчылык менен чогулган он эки сандык толо арам оокатын алдыга жайып отурганда, заводдун директору, алдыңкы жумушчу кыздар Маржанкүл менен Нуржанкүл, Жумагүл, Шаршендер кирип келишип, Кадыр аке абдырап туруп калат. Заводдун директору Жумагүлдүн заводго алынганын жарыя айтып, ушундай мыкты кызды тарбиялап өстүргөн ата-энесине ыраазылыгын билдирет. Иштин каякка ооп баратканына көзү жеткенинде Кадыр аке айласы кетип алактап, Бопуйдан кашка уйду кайтарып берүүсүн сурайт. А кашка уй ошо күнү эле союлуп, эти элге таратылып кеткен...

Ушинтип жаш келинчек алуудан жолу болбогону аздан бетер, эми минтип бааны билгени Меркиге кеткен досу Расул Меркиде бияктан да арзан экенин айтып келип отурат. Буга кошумча бул экөөн жоопко тартчулардын келатканы сырткарыдан көрүнөт. Ошентип эскинин саркындылары Кадыр аке, Расул, Талканбайлардын акмагы чыгып, былык иштери үчүн жооп берчү да күн келип жеткени баяндалуу менен пьеса жыйынтыкталат. «Жөнөйт деген ушул экен го, Меркиге?!» – деп ыйламырайт Кадыр аке. Мындагы драмалык коллизия, комедиялуулук маселеси ойдогудай, кыйла чеберчилик менен чечмеленгенин белгилей кетүү парз. Албетте, элдин бир далайы соодагер, бизнесмен болгон бүгүнкү жапайы капитализм заманы үчүн Алыкулдун бул пьесасы анчалык деле актуалдуу эместир. Бирок, кыргыз драматургиясынын тарыхында өзүнүн татыктуу орду бар, өз учурунун бараандуу комедияларынын бири катары десек, анчалык деле ашыкча болбойт.

ЖУМАБАЕВ ЖАМБЫЛ – Сүрөтчү. А. Осмоновдун 1990-жылы белгиленген 75 жылдык маарекесине карата чыгарылган дубал календарь үчүн «Кыргызстан» басмасынын редактору П.Казыбаевдин сунушу менен тартылган сүрөттүн автору. Календарь түстүү түрдө, 25 миң нускада чыгарылган.

Акындын ушул эле басмадан 1987-жылы жарык көргөн «Отчий край» жыйнагынын да художниги катары китепти жасалгалап, бир канча иллюстрацияларды тарткан. Календарга тартылган портреттин түп нускасы «Алыкул үйү-борборунда».

ЖУМАДИЛ – «Өлүп тирилгендер» поэмасында жана «Ичке суу» деген ырында кездешкен ысым. *Колхоздун ортон колдой ири актиби, Атагы район билген Жумадилди,*

*Достору, туугандары, курбулары,
Жоктошту: «Жигит эле бирдин-бири».
Себеби: кара кийген кара кабар,
Үйлөрдү тырс-тырс кагып ачып кирди.*

* * *

*Ишенбайлар, Адыбайлар дагылар,
Жумадилдер, барлыгы эстүү адамдар.
Жаш көчөгө биринчи тал тигишип,
Алтын жерге биринчи арык салгандар.*

ЖУМАДИЛОВ Токтогул (1953) – экономист, мамлекеттик кызматкер, экономика илимдеринин кандидаты, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик кызматына эмгек синирген кызматкер. А.Осмоновду поэзиядагы кумири санап, акындын чыгармаларындагы кыргыз намысын ойготкон ойлорго жана кыргыз болочогуна түйшөлгөн кыялдарга жетеленип, окурман журтунун назарына илинген эссе, ыр, кенен чабыттуу макалаларды жазып келет.

Ал эми улуу акын чыгармаларына таасирленип жазылган көп эсселеринин ичиндегиси – «Эл каймагы – маляр!!!»

ЖУМАНАЗАРОВА РАХАТ – (1976). КТРКнын тележурналисти. Акын. А.Осмоновдун 90 жылдыгына карата «Алыкул үйү – борбору» коомдук бирикмесинин чыгармачыл жана уюштуруучулук өнөктөштүгүнүн негизинде тартылган телекөрсөтүүнүн автору-режиссеру. Төрөлгөн айылы Каптал-Арыкта, Чолпон-Ата тарапта тартылган тасмада акындын ырлары негизинде тагдыр ташпиши, табият менен музыканын таасири жана адам жөнүндөгү тараза ойломдору жаңыча маанайда чагылдырылган. Акындын «Победа» автосу да пайдаланылышы өзгөчөлүк. А.Осмоновдун ролунда тартылган жаш актер Чыңгыз Мамаевдин кийинки экрандык тушоо кесери да ушул көрсөтүүгө түздөн-түз байланыштуу.

«ЖУМУШЧУ» ыры 1948-жылы 3-ноябрда жазылган. Мында акын өзүн жумушчуга, өзүнүн акындыгын анын жумушчулук кесибине салыштырып карайт. Ырасында эле ырсыз жана эмгексиз да жашоо болчубу? Дегинкиси, Алыкул акын эмгек адамынын сүрөтүн эң бир чебер тартат. Не бир суу сактагычтарды куруп, бүтүндөй бир шаарларды тургузган эмгек адамынын таамай тартылган бейнесин акын эки гана сап ыр менен жерине жеткире келтирет:

*Жумушчу калк кана соруп чылымын,
Мен үстүндө ак куш болуп айланып.*

Акын «оңдоп, бүтөп, улам бийик, кең курган» эмгек адамын – жумушчуну даңазалоодон тажабайт, «бул жашоонун жаны» акын менен жумушчуда экенин ал маашырканыу менен «канатын каккылап» бүт дүйнөгө жар салат.

«ЖУМУШЧУ ДЕГЕН КИМ?» ырын Алыкул 1939-жылы 5-ноябрда жазган. Дале нукура акындык чеберчиликке жете электе жаратылган чыгармаларынан экени дароо баамга урунат. Мында акын «күлүктү санаадай учкул минип» алып, «асман менен жер жүзүн тегеренип» чыксак не деген укмуштарды көрөр элек, «Алтын күн, күмүш айдан жарык алган» бул курулуштардын баарысын «колунда балка менен күрөгү бар» жумушчулар тургузгандыгына күбө болор элек деген ойду жазган. Албетте, акындык мүдөө жакшы, бирок, бул максаттын поэтикалык ойго айланышы жасалма болуп калган. Бул ыр А.Осмоновдун жумушчулар жөнүндө кийин-кийин жазган: »Жумушчу калк дал өзүмдөй жөнөкөй, // Анда каруу, менде таттуу көмөкөй» деген саптарынан алда канча төмөн турары ачык көрүнүп турат.

ЖУМУШЧУНУН МҮНӨЗҮ. 1948-ж. 3-ноябрда жазылган бул ыр

А.Осмоновдун эң мыкты көркөм туундуларынын бири. Ар түрдүү метафораларды ыктуу колдонуу менен акын жумушчу калктын жан дүйнөсүн, алардын жүрүм-турумун, кулк-мүнөзүн жогорку чеберчиликте чагылдырып берген. Дүйнөдө «эмне сулуулук, эмне гүл бак» болсо, ал гана эмес көнүмүш батышка эмес, «чыгышка аккан суулар да» жумушчунун эмгегинин үзүрү деп башталат ыр. Жумушчу калкынын «барга ташып, жокко моюн бербеген» мүнөзү, үйүнө «арам байлык, сөөлөт жыйбай» ак жашаган турмушу, «Бирин бири: кыздар, балдар аташып, // Карылыктын айлына бир келбеген» шайыр-шатман жүрүм-турумдары, дегеле «Колдору алдуу, аяктары басарман, // Жүргөн жери жамандыктан тазарган» бул жумушчу калкы акынды терең суктантат.

Акын жумушчуну өзүнө идеал тутуп, өзүн демейки кара жумушчунун бири катары карайт. Бир карапайым жумушчунун кайталангыс керемет бейнесин тартып бергени менен баалуу.

ЖУСУЕВ Сооронбай (1925) – Кыргыз Республикасынын Баатыры, Кыргыз эл акыны, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты. Алыкулдан туура он жаш кичүү акын аны көзү барында эки жолу көрүп, адамдардан өзүн обочо кармап, унчукпай тунжурап, ойго чөмүлгөн калыптагы элес-турпатын көңүлдө сактап калган. 1948-жылы А.Осмонов түзүп, басмадан чыгарган «Жаш калем» деген альманхка анын да эки ыры жарыяланган. Мунун өзү ошол убакта али элге тааныла элек калемгердин чыгармалары менен Алыкулдун тааныш болгондугун далилдейт.

ЖУСУП – Залкар акын Ж.Турусбековдун «Үлпөт ыры» деген ырда кездешкен ысымы.

ЖУСУПОВ Нарынбек (1962-2013) – акын, мамлекеттик кызматкер. Жарыкчылыкта 51 жыл гана өмүр сүргөн таланттуу калемгер мектепте жана Кыргыз мамлекеттик университетинин филология факультетинде окуган кезинде да, узак жыл өкмөттүн, Президенттин аппараттарында үзүрлүү иштеген кезинде да, дегеле бүткүл пенделик жашоо-турмуш көйгөйлөрүнүн айлампасында да бала чагынан жүрөгү жактырып, дил-оюн арнаган алп акын ырларын оозунан түшүрбөй, «өмүрдүн жана бактынын маңызын мен Алыкул дүйнөсүн аралап түшүндүм» деп сыр ачканына жакын билген замандаштары күбө, көзү өткөндөн бир жылдан кийин – 2014-жылы «Салам» басмасынан жарык көргөн «Адамга айта турган сөздөрүм бар!» деген татынакай ыр жыйнагы (тилекке каршы, жападан жалгыз!) күбө.

Аталган жыйнактагы «Алыкулдун дагы бир окурманы» деген ырында:

*Акындын акындыгын ажал сезбей,
Алыкулду узатып бул дүйнөдөн,
Асман бүркөө. 12-декабрде,
Ата-энемди кубантып мен төрөлгөм.*

*Кошунабыз мас болуп, төрөбөйт деп,
Келинчегин сабаса, качып кеткен.
Кайненеси «бешик боо бек болсун» деп,
Бетимден өөп, эмшеңдеп жашып кеткен.
Ушулардын бардыгын Алыкулду,
Өлдү деген ачуу сөз басып кеткен.*

*Ысык-Көл ачууланып буркан-шаркан,
Алыкулду узатып, асман бүркөө.
Жалгыз гана ата-энем кубанышып.
Сары май томурдушуп,
Алыкулдун дагы бир окурманы –
Мен төрөлгөм – 12-декабрде, –
деп жазат.*

ЖУСУПОВ Кеңеш (1937) – Алыкул Осмоновго опол тоодой зор са-

лым кошкон калемгер... Кыргыз Эл Жазуучусу, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты. Улуу акын өмүрүн баяндап жазган «Бир сабында өмүр» деген китеби үчүн 1975-жылы Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгына татыктуу болгон. Узак жылдар бою «Ала-Тоо» журналына башкы редакторлук кылып, бул эл турмушу менен бирге келаткан адабий-көркөм жана коомдук-саясий журналдык ар бир кыргыз үйүнө Алыкул тилек кылгандай Ата Журт бактысын жар салган чыныгы көркөм сөз үлгүсү болуп жетишине көп мээнет жумшаган.

Жазуучулук да, изилдөөчүлүк да, публицисттик да өңүттөн жазылган кызыктуу документалдык баян – «Бир сабында өмүрдүн» 1974-жылы «Мамбас» басмасынан китеп болуп чыгышы жана анын айрым үзүндүлөрүнүн гезиттер бетинде жарыяланышы журт арасында жаңылык ачкандай бир өзгөчө таасирде кабыл алынып жаштар да, карылар да кубануу менен колго алып окуп, ошончо жыл бою негизсиз унуткаруу жана көмүскөлөө «блокадасына» алынган акынды өзү татыктуу болгон урпактар урмат-сыйына бөлөнтүп ат-даназасын бийик денгээлге көтөргөн. Ушундан тарта ал жөнүндө замандаштык жана калемдештик эскерүүлөр, арноо чыгармалары менен илимий-изилдөөчүлүк багыттагы эмгектер алда канча көбөйгөн. Мындайча айтканда, Алыкул өлбөстүгү заман, коом алдында дагы бир жолу кадиксиз айгинеленген.

Көтөрүнкү маанайда жазылып, башта белгисиз окуя-фактылар менен таржымал-тагдырлар өзүнө коюлган элестүү жана сабактуу аңгемелер топтому-анчалык көлөмдүү болбогон «Бир сабында өмүр» өз ара тутумдаш бөлүктөн турат. Алар:

«Бет ачаар»:

«Эң жаш калып, эсте калбай ата-эне...»

«Дүйнөгө, курбум, кең көз сал...»

«Сүйүү деген сүзүп өтүү деңизден...»

«Аз дуулдадык жаштык,

мастык койнунда»

«Ысык-Көл, сени сүйдүм,

сени ырдадым...»

«Фрунзе, учкан уям, сүйгөн каалам...»

«Тыянак».

Темалар өзү эле айтып тургандай, бармактай чагынан жетим калып, андан аркы тагдыр жолу: балдар үйү, педтехникум, гезит, басма, жазуучулар союзу-жалгыздык коштолгон чыгармачылык турмуш менен 35 жашында жыйынтыкталган ойчул мүнөз акындын жылдар жана айлар арасына катылган жаркын элеси автордун толкундап-эрчип, бирок окуяларды жөнү жок шаштырбай сабырдуу жана ырааттуу уланткан көркөм-так баяндоосунда окуяны адамдын дал маңдайына конуп, аны менен сырдаш, дилдеш, бир тилектеш, дагы теренирээк кылып образдуу айтканда, аны бала кезинен жакын билген кишидей улам берилип отуруп кымбаттуу образга айлантат.

Өзү да Алыкулга окшоп ал кадрылап сүйгөн Ысык-Көлдү жөө кыдырып чыгуу тилегин жүрөктөн өчүрбөгөн К.Жусупов кийинки 40 жыл аралыгында акын атын даңазалоо жана анын мурастарын кемитпей элге жеткирүү жумуштарына көп күч-аракетин жумшады. Андай жумуш милдеттердин убагында өткөрүлүп жана бүгүнкү күндө турмуш көрүнүшүнө айланып калган айрым мисалдары булар:

Панфилов районунун Каптал-Арык айылындагы орто мектебине А. Осмоновдун атынын ыйгарылышы жана эстелигинин орнотулушу;

Ошол эле айылдын күн чыгыш жагына бак-шактуу кең аянт, таш-

тан чегилген анын эстелиги менен кошо музей комплекстин ачылышы;

Бишкектеги, Чолпон-Атадагы жаңыдан ачылган орто мектептерге акындын атынын берилиши;

Улуттук валюта бирдиги – 200 сомдукка А. Осмоновдун сүрөтү жана ырынын түшүрүлүшү;

Бишкекте жашаган үйүнүн өзүнчө музей үлгүсүнө айландырылышы;

Ысык-Көлдөгү кемелердин бирине «Алыкул» деген аттын берилиши;

Кыргыз жана орус тилдериндеги китептеринин мезгил-мезгили менен чыгып турушу ж.б.

Алгач 1974-жылы чыккан «Бир сабындагы өмүр» 1980-жылы окурмандардын суроосу боюнча кайра басылып, автордун 1990-жылы жарык көргөн «Сапар китеп» аттуу повесттер жыйнагына да киргизилген.

Ал эми ар түрдүү жылдарда мезгилдүү басма сөз бетинде жарыяланган көптөгөн макала, ой толгоо, маектеринин орчундуулары: «Поэзиянын улуу күчү», «Акын ысмы-журт намысы», «Акындын бийиктиги», «Акындын сабагы», «Алыкулга гүл десте», «Улуу акындын ысмы берилсе», деген аталыштарда 2007-жылы «Бийиктик» басмасынан басылып чыккан «Жаншерик» аттуу жыйнагы аркылуу окурмандарга кайрадан сунушталган.

К.Жусупов, 1997-жылы борбордогу Улуттук китепкананын алдына Тургунбай Садыков жасаган акындын эстелиги орнотулуп жатканда, өлкөнүн ушул эң башкы китеп казынасын келечекте Алыкул Осмоновдун атынан атоо жөнүндө жүйөөлүү да, негиздүү да күйөрмандын сунушун киргизген эле. 2014-жылы тилеги ишке ашты.

Эл жазуучусун 2010-жылдын 28-декабрында – улуу акындын 95 жылдыгы белгиленип жаткан күн-

дөрдө «Кыргыз туусу» гезитинин бетине жарыяланган «Алыкулдун дүйнөсүнө таазим» деген маегинен бир үзүм.

«...Азыркы күндө Алыкулдун эки сүрөтү иш бөлмөдө илинүү турат. Бири китеп текчемде, А.Осмоновдун фотосүрөтү. Артында Алыкулдун өз колу менен латын арибинде жазганы бар: «Кымбатуу курбум Ажынтайга. Алыкул 24.II.39. Москва», – дептир. Экинчи графика менен тартылган чоң сүрөттү таланттуу сүрөтчү Сагынوف Ишен тартып, белекке берген. Шотанын китебиндеги Тариэл, Автандилдин эрдиктерин элестетип тарткан, Алыкул калем сабын кармап турат. Бир куплет ыр жазылган. Бир бурчта: «Акын Алыкулга жан дүйнөсү менен таазим этип жана анын анык күйөрмандарынын бири Кеңеш Жусуповко С.Ишенновдон. 19.03.90». деген кол тамга.

Мага улуу акындын сүрөтү таңды күнү нечен жолу көзгө урунат. Ал карандай көнүмүш адатка айланбады, сүрөт акындын өзүн элестетип, өзүмдү элестетип, конгуроо кагып тургандай. Анан Алыкулдун ырларын эстеп жарпымды жазам. Өзүмдү Алыкулдун чыныгы күйөрман окурманым деп айтууга акым бар...»

«Алыкул Осмонов Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгынын лауреаты, Республика комсомолунун Улуу Октябрь социалисттик революциясынын 50 жылдыгында 1967-жылы биринчи жолу уюштурулган бул сыйлыгына А.Осмонов 1964-1967-жылдар аралыгында жарык көргөн үч томдук чыгармалар жыйнагы үчүн коомчулуктун сунуш өтүнүчү жана кызуу колдоосу менен татыктуу болгон.

Тилекке каршы, Алыкулдун лауреаттык күбөлүгү менен төш белгиси көп жылдар бою музейлерге да,

башка маданий жайларга да коюлбай, жалпы көпчүлүктүн көз алдына тартылбай көмүскө жерде кала берип, кайра куруунун сонку мезгилинде – 1989-жылы гана алыкуловед Памирбек Казыбаев тарабынан Кыргызстан ЛКЖС БПнын кабинеттеринин биринен күтпөгөн жерден табылган».

«ЖУТ БЕЛГИЛЕРИ» – Акын жут болорунан кабар берчү эл ичинде сакталып калган уламыш кептердин бир тобун (каркыра, турна бийик учат, жерде чычкан көбөйөт, ит көп улүйт ж.б.) жазуу менен XVIII кылымда кой жылында Ат-Башыда болгон, эл ичинде «Кой буурул» деп аталып калган жут жөнүндө кеңири баяндап берет.

«ЖҮГӨРҮ» ыры 1945-жылдын 10-декабрында Койсарыда жазылган. Чакан ыр, болгону 6 сап. Максимум десен максимум, нан десен нан, деги керемет дан өсүмдүгү. Акын бир караганда мына ушул тема деле болуп жарытпоочудай туюлган жүгөрүнү да ырга кошуп, окугандын, уккандын жарпын жазган поэзия деңгээлине жеткирген. Ооба, акындын элестетүүсүндө ал жөн жүгөрү эмес – «күмүш чачпак жүгөрү», «жибек чачпак жүгөрү».

«120 ЖАШТАГЫ АЛМА БАК МЕНЕН 115 ЖАШТАГЫ ШЕВКЕТ ГИРЕЙ» деген поэма фольклордук негизде жазылган сыяктанат. 1945-ж. 28-декабрда бүткөрүлгөн бул поэма табият менен адам баласынын ортосундагы күрөштү көркөм чагылдырууга арналган. Баш каарман багбандын Шевкет Гирей аталышына караганда поэманын сюжеттик мотивдери келгин крым татарларынын, карачай-балкарлардын оозеки айтылып жүргөн же китеп бетине түшкөн кайсы бир аңыз сөзүнөн алынышы ыктымал. Бирок ал мотивдер бүт бойдон биздин акындын кыялынан

жаралышы да мүмкүн. Айтор, сөз болуп жаткан чыгарманын мазмундук уюткусунун төркүнү кайда барып такаларын азырынча так көрсөтүп бериш кыйын.

Чын-чынына келгенде, поэмада кандайдыр бир татаал окуя деле жок: анын мазмуну карыган Алма жыгачы менен карт Багбандын айттышынан гана куралат. Тактап айтканда, жыл сайын түшүм берип турган Алма туура 120 жашында куурап калса, 115 жашка чыккан ээси Шевкет Гирей отунга кыймакчы болот. Ошондо ызаланган Алма тилге кирип, өзү кылым ашуун адамзатка үзбөй мөмөсүн берип келсе, эми минтип карылыктан куурап турса, жакшылыгын көп көргөн киши ыракмат айтып койбогонуна таарынат; жүздөн ашып жашаганы, теңтушу жана бала-чакасы жок калганы, өмүргө тойбогону үчүн карт багбанды кызууланып кинелейт. Шевкет Гирей Алманын таарынычын, акааратын, дооматын калбааттык менен угуп, алардын баарына салабаттуу жооп кайтарат. Карт багбан адам баласы жашоого соргок келерин, табияттан күчтүүлүк кыларын, Алманын өзүн да жүз ашыра жашаткан ошо адам экенин айтат, тирүүлүк дайыма өлүмдөн өйдө турарын жар салат. Шевкет Гирей өлгөндө, анын сөөгүн көпчүлүк баягы өзү кыйган Алманын ордуна көөмп койсо, кийин ошо мүрзөдөн алма көчөт өнүп чыгат. Ошентип карт багбан өз өлүмү менен да адамдын жаратмандык кудуретин, жердеги тиричиликтин оту эч качан өчпөсүн тастыктайт.

«120 жаштагы Алма бак менен 115 жаштагы Шевкет Гирей» философиялык мүнөздө, көркөм шарттуулук (кыялдан чыгарма) ыкма-сында жазылган поэма. Анын стилдик жана ырдык структурасы төрт

тарабынан төп келишип бүткөн эмес, бирок бир кыйла сыйда, таасирдүү чыккан. Чамасы, ал көп ирет көчүрүлүп, кайра-кайра сүрүлүп, өтө тыкан иштелбесе да, абдан күчтүү акындык эргүү абалында жазылган.

«ЖҮЗҮМ АЙЫ» – 1948-жылы 28-октябрда Чолпон-Атада жазылган. Акын эмнегедир жүзүм айын Чүйдүн жүзүм талааларынан эмес, ысыгы куйкалап, көлөкө кубалаткан калаадан күтөт. Мына деп ашыгып, шашып жылдагыдай туулган айылына жөнөп кетеринде, аны жүзүм айы «колунан кармап калат». Колдон алганына моюн бербей, «машинага эми олтуруп жөнөрүндө», жүзүм айы аны жолунан тосот. Ошентип акын мына айылга барып «кымыз ичип чын суусуну канарда», жүзүм айы аны «кучактап бир өпсө» эле, «жаны жыргап» калаада калып калат. Акын буга чейин жай келгени далай ирет Кыргызстандын не бир алыскы булуң-бурчтарын – айылдарын аралаган, айыл адамдары менен бетме-бет келип, алар менен биргелешип «арык казып», «кызылча отоп», «чөп чаап», «буудай сапырып», не бир керемет ырларын жараткан, ал эми сүйгөн калаа «томсоруп», «кусалыгы артып» акынды артынан узатып кала берген. Бул жолку жүзүм айында ал сүйгөн калаасын сумсайтып таштап кеткенге кыя албады: сагыныптыр, ашык жарынан бетер бооруна кысып, «жаным айым, ширин айым, бал айым» деп кучагына алды. Акын бул ырында түбөлүк турук алган шаарына болгон албан сүйүүсүн, мин бир суктанып тигилсе да канбоочудай түпсүз кусалыгын поэтикалык кылдат каражаттар аркылуу ишенимдүү туйдура алганы айкын көрүнүп турат.

«ЖҮЗҮМ АЛУУ» ыры 1946-жылы 17-ноябрда Чолпон-Атада жазылган. Обон чыгарылып, искусство

чыгармасы катары ырдап чыгууга ылайыкталып жаратылганы ырдын жалпы түзүлүшүнөн, ыргагынан эле байкалып турат. «Саамай жүзүм, саалаа жүзүм, шербет жүзүм, ак жүзүм» делинип кылдат түзүлгөн атайын кайырмасы да бар. Ооба, акын эңсеп, көз кумары тойбогон жүзүмдү «өзөн суудан суу алып», «кыз баладай буралып, кумар таратчудай» булбул өзү сугарган. Жүзүмдү анан «көк дайрадан суу алып», «жаш сулуудай буралып келип кумарды жандырып» «күкүк сугарат», «кашка суудан суу алып», «борум кыздай буралып кумардан кандырып», бул жолу аны «каз-каркыра сугарат». Байкалып тургандай, фольклордук поэтикалык мотивдерди акын зор чеберчиликте, чыгармачылык менен пайдалана алган.

«ЖҮЙӨЛҮҮ СӨЗ» ыры 1945-жылы жазылган. Сүйүүдөн далай ирет көңүлү калган акын курбусуна кайрылып: «жаш сулуу эч качан сенин кадырыңа жете сүйбөйт, себеби анын эрки, адаты ошол» дейт. Анан ал сулуу «сенден, кем жаралып, өзүндөй ар нерсеге тар карап, ушакчыл, саран, катуу, орой болсо да» «ал сенден алда канча жагымдуураак» деп бетине айтат. Мына ушундай «калыс, жүйөлүү» сөзүн айтып келип, акын төмөндөгүдөй таамай жыйынтыгын чыгарат:

*Туура айтат, эгер сени сүйбөйм десе,
Мен дагы сүйбөс элем, колдон келсе,
Бирок да билбей калам, сүйүп калам,
Себеби: сүйүү деген эссиз нерсе.*

Ооба, баарыбыз эле кантип сүйүү торуна чалынганыбызды билбей калабыз да, анан бир аз ойдогудай болбой калса эле, сулууну күнөөлөйбүз. Пендебиз да. Акын так ушул турмуш чындыгын укмуштуудай таамай, эң бир элестүү берүүгө жетишкен.

«ЖҮР, ЖОЛДОШТОР» – 1933-ж. жазылган бул ырын акын ошол учурда модага айлангансыган ак ыр формасында жазганы менен мындагы уйкаштыктар ички ыргактан эмес тек гана саптарды бөлүп (сындырып) коюудан улам жаралган. Ырда ошол кездеги калк арасындагы маанай, жалпы аскердик кызмат өтөөгө болгон чакырык, таптык ураан даана байкалып турат. Бирок, ырдагы «жан талашса фашисттер», «ук, фашисттер» деген сөз айкаштары бул чыгарма автор тарабынан кийинчерээк дагы бир жолу ондоп-түзөөлөргө туш болгонбу деген ойду жаратпай койбойт.

«ЖЫЙЫРМА СЕГИЗ» – Советтик мыкты акындардын бири Михаил Светловдун өз учурунда эң жакшы бааларга татыган бул поэмасы – аталышы эле айтып тургандай – Москванын алдындагы Дубосеково разъездинде баатырларча курман болушкан 28 панфиловчу-жоокерлердин эрдигине арналган. Айрым бир мүчүлүштүктөрүнө карабай А.Осмоновдун котормосунда чыгармадагы мекенчилдик дух, баатырдык бийик пафос, эрдикти даңктоонун стили ж-а поэманын эстетикалык кунары («Бери чыкчы, карга калган жашыл чөп, // Өз койнуңа кучактачы, жашырчы»; «Жаңы чыккан жаркын күндүн шооласы, // Нурга ороду жыйырма сегиз баатырды»; «Эгер булар ураан салып ат койсо, // Кандай тоскоол, кандай душман чак келет?» ж.б.) толук сакталган десек болот.

ЖЫЛ АТТАРЫ – Акын: «Кыргызда өзүнчө жыл аттары бар, алар төмөнкүчө саналат», – деп жазат да, 12 жылдын кантип аталарын тек гана санап жазып берет. Кошумча эч бир маалымат (айталы: «Эмне үчүн чычкан жыл башы болуп калган?», «Эмне үчүн бир адал, бир арам жа-

ныбар алмашылып келет?» ж.б.) берген эмес.

ЖЫЛ СҮРҮҮ – Мында акын «ар он эки жыл алмашып, он үчүнчү жыл болгондо адам бир мүчөл» болорун айтып келип, мүчөлөп санап жашы канчада экенин адам кантип билсе болорун мисал менен чыгарып берет. Т.а. 1946-жылкы ит жылында 32 жаштагы кишинин төрөлгөн жылынын аты коён болуп чыгарын санап берет.

«ЖЫЛ ТАЛАШУУ» – 1948-жылы 13-ноябрда Чолпон-Атада жазылган. Балдарга арнап жазылган демейки көп ырдын бири. Мында анчалык деле көңүл толкуткан сезимдер, ой-толгоолор жок. Болгону аллегориялык каймана мааниде жаныбарлар «ким жыл башы болот?» деген талашка түшүшөт. «Чыгып келаткан күндү ким биринчи көрсө, ошол жыл башы болсун!» деген чечимге келип токтошот. Талаш күчөп, «менден чоң ким бар эле?..» дегендей төө алдыга басат. Бирок биринчилик чычканга тиет. Көрсө төөнүн кулагына небак кирип алган чычкан баарынан жогору турган экен. Ошентип чыгып бараткан күндү биринчи болуп чычкан көрүп, жыл чычкандан башталып калыптыр.

ЖЫЛАМЫШ – Чүй өрөөнүндөгү өзөн. Өзөнгө суктангандык, анын жаратылыштын жапшоосун жанданткандыгы ырдалат.

«Ала кылбай, чаңкап турган эгинге

Тегиз бурган Жыламыштын сууларын»

ЖЫЛАМЫШ – «Эшимкандын тереги» поэмасында жана «Коммунизм колхозунда» ырында кездешкен жердин аты.

*Дал ошол Жыламыштын берки өйүзүндө,
Кулпуруп көркүн төккөн күндөн-күнгө,
Колхозчу Эшимкандын ак пейлинен,
Кокустан пайда болгон жер үстүнө.*

* * *

*Аттиң, бактым, баркыт мисал оңсоңчу,
Жашым жанып он сегизге толсомчу.
Көңүл ачык, көкүрөк таза соо чактай
Күздүк айдап, бир күн сыртка консоңчу,
Кызылчанын катуу түбүн жумишарткан
Жыламыштын жылдыз суусу болсоңчу.*

«ЖЫЛДАРДЫН СҮЙҮҮСҮНӨ СҮЗГӨН КИТЕП». Автор: **Ө.Тиллебаев //Эркин-Тоо. –2002, –23-авг. - № 64. - Б. 11.** – Макалада акын, журналист **М.Тентимишевдин** «Аны Алыкул деп аташкан» («Өлбөстүктүн 35 ирмеми») деген китеби жөнүндө сөз болот. **М.Тентимишевдин** акындын ар бир ыр сабынан анын өмүр таржымалын иликтегенин айтып, «Китептин бир артыкчылыгы акындын буга чейинки белгисиз да, белгилүү да өмүр таржымалын, армандуу балалыгы менен айыкпас оорусун, азаптуу сүйүүсү менен бактысыз турмушун, чыгармачылыктагы жемиштүү иштеген канаттуу жылдары менен **Мидин Алыбаев** жазган «Мааниси жок махабат» деген макала чыкканда бөк түшүп кайгыга алдырганын **Мундузбек Тентимишев** өзүнө гана тиешелүү ой-чабыт менен сүрөттөйт» – дейт автор.

ЖЫЛДЫЗ АТТАРЫ – Акын ушундай аталыштагы темача коюп туруп эле анан жылдыздардын төмөндөгүдөй аталыштарын гана жазып кеткен:

1. Үркөр.
2. Жетиген.
3. Үлпүлдөк сулуу.
4. Алтын казык.
5. Тараза жылдыз.
6. Ак сары ат, Көк сары ат. ж.б.

Бирок, **А.Осмонов** булардын ар бири тууралуу кыскача б-со да мүнөздөмө, айталы, кандай жылдыз экендиги, асмандын кайсы тарабында жайгашкандыгы, сутканын кайсы мезгилинде чыгары ж.б. жазып кеткен эмес.

«ЖЫЛДЫЗ КАЛАА» – ыры 1949-жылы 18-июлда Чолпон-Атада жазылган. Туулган жер темасында жазылган мыкты ырларынын бири. Мында акын туулган айылын четтен туруп сүрөттөө менен чектелбей, «таттуу аккан сууларынын жээгинде эс алат», «койлор чуулап, уйлар кайтар мезгилде кырдан туруп кең калаасына көз салат». Ошондо тоо этегиндеги айылдын ажайып көрүнүшү акындын көз алдына тартылат. Анан акырындап күүгүм түшүп, «жашыл түзү көз учуна илинбей, бактар бириндеп, чаң чыкпай, дүйнө жапыс тартып, дабышы билинбей барат». Жанагы суктанткан «көрк жоголуп, түр жүдөп, улам бир жылдыз жылт эте жанып, түн күлүп келет». Жактылган оттон, үйлөрдөн күйгөн жарыктан улам жер да, көк да жылдызга толуп, акындын туулган айылы, тээ алыстагы сүйгөн шаары да жылдыз калаага айланып, керемети өмүрдү гүлдөтчүдөй. Алыкулдун чеберчилиги ушунда: элет жеринин демейки жылдыздуу түнүн, карангылыкты да укмуштуудай кооз дүйнөгө айландыра алган.

«ЖЫЛДЫЗДАРДЫН ЧОЛПОНУ». Автор: **Б.Сарногоев // Ленинчил жаш. – 1989, – 22-июнь.** – Акын **Б.Сарногоев** 1948-жылы жаз айларында **А.Осмонов** үйүнө ээрчитип барып, «Менин жерим – ырдын жери» деген жыйнагын, өтүгүн бергенин эскерет: «Акыл-эс жетиле элек чакта **Алыкул** акындын да, анын берген китеп, өтүгүнүн да барк-кадырын билбептирмин. Мен улуу акынды убагында баалабай, эртерээк көрүп, кечирээк түшүндүм» деп өкүнөт автор. Ал эми акындын чыгармачылыгы тууралуу **А.Осмоновдун** башка акындардан айырмачылыгы – баамчыл, философиялык ойдун акыны экендигин, бул өзгөчөлүккө акын

дүйнөлүк классикалык поэзиянын океанында эркин сүзүп, улуу залкарлардын чыгармаларын которуу аркылуу алардан алган таасирлерин, чеберчиликтерин өзүнүн чыгармасына сиңире билүү менен кыргыз адабиятынын улуу акыны болуп калганын айтат. Акындын ырларындагы таамай айтылган учкул сөздөр, салыштыруулар, чыныгы поэзияга таандык жаркыраган берметтери арбын экендигин белгилеп, Осмоновдун поэзиясы кылымдарды карытып, кыргыз окурмандарын суктанта берерин айтат.

«ЖЫЛДЫЗДУУ ЖАШТЫК» – Алыкулдун экинчи ыр жыйнагы. 1937-жылы Кыргызмамбас тарабынан жарык көргөн. «Жазуучулук баянымда» акын: «... 1935–1936-жылдар чыгармачылыгымдын артка кеткен жылдары болду. Анткени турмуштан аябай четтеп, шаардын тар рамкасында болуп, жалаң окуган китептер боюнча жазып калдым. Ошол жылдары чыккан «Жылдыздуу жаштык» деген экинчи китебим эң начар, колго алгыс китеп болду...» – деп, бул жыйнагына өзү алымсынбай калганын билдирген.

«ЖЫЛКЫЧЫ» ыры 1945-жылы 8-декабрда Койсары курортунда жазылган. Мында акын «колуна четин укурук» алып, «жулкунтуп азоо минип» жылкычы болсом не деп кыялдануу менен катар, эң сонун кесиптин бири жылкычылыктын ички катылуу сырларын ачып берет. Ушунда жылкычы «жаштыктын демин учуруп», мингени «жараган чалыш кулпунуп», «үйрүнөн чыккан күлүктү жагалмай куштай куушуруп», айдаган жылкынын «дүбүртү дүрбөп дүнгүрөп, өрөөндүн ичи күлдүрөп, каптаган калын кол эмес, андан да сүрдүүрөөк» болуп өрөөнгө батпай келет. Акын шаңдуу күтү-

рөгөн сан жылкыга, жылкычылардын турмушуна обочодон суктануу менен эле чектелбей, аларга кошулуп, жай келгени «ашуу ашып, Арпаны жайласам», «кең турмуштун койнунда сага окшоп туйлап өссөм» деп тилек кылат. Дегинкиси, ыр өзүнүн көркөмдүгү, романтикалуулугу менен окуган адамды өзүнө тартып турат.

«ЖЫЛКЫЧЫ» – 1946-ж. жазылган бул ыр жылкычылардын турмушун өзгөчө бир шартта – аяздуу ызгаарда, акындын баяндоосу б-ча: «Эрдин эри ат токуп, // Ат мине албас аязда»; «Жигиттен жигит тандалып, // Жол жүрө албас суукта» – көркөм сүрөттөп бергендиги менен өзгөчөлөнүп турат. О.м.б. бул ырдан А.Осмоновдун өзгөчө чебер акын катары тапкан сейрек учуроочу көркөм табылгаларына («Мурутуна муз тонуп, // Жылкысын жаят булутка»; «Кабагына кар тонуп, // Жылкысын жаят жылдызга») туш болобуз. Ырдын соңку үч түрмөгүндө жылкычынын уул, кызы, кемпир, келини тууралуу акындык суктануу менен баяндалып, чыгарма бир кесиптин ээсинин кесиптик да, турмуш-тиричиликтик да жактан тартылган толук кандуу көркөм картинасынын деңгээлине жетип турат.

«ЖЫЛНААМА». Автор: Т. Азимов. – 1990-жылы Кыргызстан басмасы тарабынан өз эне тилибизде Алыкул Осмоновдун сүрөтү басылган жылнаама чыккандыгы тууралуу жакшы кабар айтылат.

ЖЫПАР – акындын 1942-жылдын февраль айынын соңунда төрөлүп, он беш күн гана жашап – март айынын башында чарчап калган кызы. Жубайы Зейнеп Сооронбаева 25 жыл (!) катып жүрүп, 1967-жылы 5-июнда Кыргыз Илимдер академиясынын кол жазмалар фондундагы

акындын өздүк архивине өткөргөн медициналык справкада бечара наристенин трагедиясы жөнүндө мындай деп айтылган: «Осмонова Жыпар умерла 9/III. 1942. Причина смерти: остатки бронхопневмонии. Возраст 15 дней».

Алыкул арман кылып жазгандай: «бирок тагдыр жеткирген жок ал күнгө, ай, чиркин ай, өмүрүнүн кыскасы ай...»

Адабият тарыхында ошол кайгылуу окуядан бир жыл сегиз айдан кийин – 1944-жылдын 30-ноябрында Койсарыда жазылган «Бөбөккө» деген ыр менен, тун перзент Жыпардын төрөлүшү 27 жаштагы акынга кандай кубаныч, кандай таң шоола түшүргөнүн сөз менен сүрөттөп жеткирүүгө болбос. 1988-жылы, Ташкентте жашап турган Зейнеп эже ал качангы турмуштук ирмемдерди кайра бир көз алдына келтирип, журналист Мундузбек Тентимешевге төмөнкүлөрдү айтып берген эле:

«... Чынында эле, кызыбыз төрөлгөндөн кийин үй-бүлөбүзгө кандайдыр жылуулук кирди. Алыкул кубанганынан уктабай чыгат. Абалымды, кызымдын абалын сурамжылап, төрөт үйүнө нечен келип, нечен кетет.

Адегенде кызыбызга ысым таппай кыйналдык. Алыкул кызына угумдуу, кооз, ошону менен бирге, мааниси жетимдүү кыргыз ысымын койгусу келди. Акыры, эң сонун ат тапты – Жыпар! Ооба, чынында, Жыпар угумдуу ысым эле.

Үйгө чыгып келгенден кийин, кызыл эт ымыркайыбызды бирөө тартып кетчүдөй отуруп-туруп карап, бүлкүлдөп эмчек соруп жатса, же курсагы ачканын билдирип мезгилсиз кыңылдап ыйласа, өзүн коёрго жер таппай сүйүнүп, айтор, мурда туя элек, мурда сезе элек укмуштуу бир

аталык бактынын күүсүнө берилип чарк айланып жүрдү. Оозу да, мурду да, көзү да, атүгүл шек берип ыйлаган үнү да... бир гана өзүмө окшош деп көп айтат. Алгачкы күндөрү кубанганынан сыртка көйнөкчөн дембе-дем чуркап чыга бергенин байкабай да калган экемин. Кийин өпкөсү ошол сууктан күчүркөп, оорусу ого бетер оорлошуп кеткени белгилүү болду...»

Чарчап калган бөбөктүн энесинин андан аркы сөзү:

«... Бирок, аттиң... кубанычыбыз узакка созулбады. Төрөт үйүнөн суукка урунуп чыккан экен, Жыпар деп шанданып ат койгон чүрпөбүз бар болгону он беш күн жашады. Карышкан колумда өчүп, соолуган гүл сынары кубарып барып үзүлгөн. Жер астын-үстүн болуп кеткендей көрүнүп, ошондо наристем мени өзү менен кошо алып кеткендей сезилген. Ансыз да бир үзүм бактыбыз ушинтип чоң кайгы менен аяктады.

Эсимде, кызын жалгыз колуна көтөрүп чыгып, көрүстөнгө кечкурун жашырып келген соң, Алыкул өзүн жоготуп буркурап ыйлады. Төрөт үйүн, андагы өз ишине ат үстүнөн караган врачтарды урушуп, сотко берем деп оолукту. Эптеп жатып тынчyttым...

Алыкул ошондон кийин узак-узак убакыт иштей албай койду. Бактысыз үйүбүздө тунжураган эки баш. Жок, аңгыча, бизди аяп карагандай көңүл жылыткан жаз да кирип келди. Биз бара-бара күнүмдүк турмушка алаксып калдык.

Тириүүчүлүк, кантсе да, кайгыны унуттурат экен. Бир аз тынып алган соң, мурдагы учкул жаштыгым кайра келди. Жасана кийинип, кызматымды улантып иштей баштадым.

Бирок, он беш күн гана дем алып, жалп өчкөн шам сындуу өксүткөн

кызыбыз өзү менен болгон кубанычыбызды, ансыз да ыдырап араң турган бактыбызды алып кетти... Ушундан тарта турмушубузга сырткары адамдардын кийлигишүүсү күчөдү. Чагым салып, сөз тараткандар болду. Шекчил Алыкул ушакка чыдай албады...»

*Эң жаши калып, эсте калбай ата-эне,
Кайнап бышып далай кыйын кездерге.
Балбан турмуш түбү калың болсо да,
Керек жерин жара тээп кирерде.*

*Тооруй басып, тосуп чыгып жолумдан,
Бурай кармап, майыштырып оңумдан.
Жаши өмүрдө жаңы бөбөк көрөрдө,
Таш боор өлүм тартып кетти колумдан.*

*Күндөр болду, ырас, аздым, жүдөдүм,
Эртесинде кайра унутуп күлгөмүн.
Бирок, чиркин, бөбөк деми күч экен,
Эч мынчалык ууланбаган жүрөгүм.*

*Эң таза эле сүт үстүндө каймактай,
Сайрайт эле булбул кушту сайраптай.
Бирок тагдыр жеткирген жок ал күнгө,
Ай, чиркин ай, өмүрүнүн кыскасы ай.*

*Алтын да бар, асыл да бар элдерде,
Не бир түркүн сонундар бар дүйнөдө.
Ошончолук кымбаттардын ичинен,
Атасы үчүн бөбөккө тең жок эле.*

*Сулуу тоолор, көркөм көлдөр четинде,
Көп гүлдөр бар кызыл-жашыл түрлөрдө.
Жер аңкыган ошончо жыт ичинен,
Атасы үчүн **Жыпардай** жыт жок эле...*

Акындын жакын курбусу Шайык Жамансариевдин айтуусуна караганда, ал көпөлөк болуп учкан Жыпарынын сөөгүн өздөрү жашаган Түштүк көчөсүндөгү үйүнөн анча алыс эмес жерге – азыркы темир жол вокзалынын катарында өскөн ак кайың түбүнө аярлык менен жашырып кайткан экен.

Дагы бир айтымда, Алыкул кийин-кийин – кар эрип, жаз мээрим

төгүлүп калган кезде барып, кызынын сөөгүн суук кечте топтошуп өскөн кайсы ак кайың түбүнө көмгөнүн так ажыратып таппай калат.

Ак кайың демекчи, сонку сегиз жылдык жашоо күнүндө Жыпары түбүнөн жай тапкан сулуу бак-даракты күйүтү суубаган акын сүйүп-жактырып, анан эч качан эсинен чыгарган эмес го деген ойго 1946-жылдын 28-ноябрында Чолпон-Атада жазылган «Ак кайың» деген ыры кайсы бир денгээлде турмуштук негиз болбой койбойт.

Эмесе, табият майрамы – жаз айы келгенде өзгөчө буралып бүрдөгөн ак кайың келбети:

*Жарашыктуу жаштайың,
Жадыраган жаз сайың.
Жаши күнүмдөн тең өскөн,
Жакишынакай ак кайың.*

*Тамашалуу жаштайың,
Тармалдаган жаз сайың.
Тай күнүмдөн тең өскөн,
Татынакай ак кайың.
Мен өзгөрдүм, сен көрдүң,
Мен да көрдүм өнгөнүң...
Жаштыгымды кайра бер,
Сурабайм анан бөлөгүң.*

*Бутагыңа коноюн
Кыштын жолун тороюн.
Жаштыгыңды менден ал,
Аккан сууң болоюн...*

Алыкул кулакка угумдуу, маанимаңызы терең «жыпар» деген сөздү жаш кезинен эле жактырып, алгачкы ырларында эле алда немедей жүйүр колдоно баштаганын аны өз дүйнөсүнө таандык кызык көрүнүш деп айтууга акыбыз бар. Маселен, биринчи сүйгөнү Айдай Жигиталиевага арналып, 1936-жылы жазылган он үч куплет «Гүл менен куш» деген ырынын алгачкы куплети «чү» дегенде эле:

*Же жыпар жыт гүлдөндүр,
Үзөм деп бирөө жүргөндүр... –*
деген саптар менен «старт» алып жатканы тек акындык алабармандык, же, мындайча айтканда, сырткы «эффект» – ыр кооздугуна кызыгуучулук менен «кыстара» коюлган ыкмадан эмес экени талашсыз нерсе го?

«Жыпар» деген сөз – мында, акын түшүнүгүндө – өзү кастарлап урунган «ай», «айдай» деген аёлуу, кымбаттуу сөздөр менен бир катарда турат...

Ушул аталган ырдан кийинки «жыпар» катышкан ырлардын 1937-жылга таандык тизмектерине гана кыскача назар салып көрөлү:

1. «Жаз келет миң бир кулпура»:

Сен жазга окшоп кулпуруп,

Түлөйсүң го, жашчылык.

Жыпар жыттуу жыт уруп -

Гүлдөйсүң го, жашчылык.

2. «Сүйүктүү түн» (Айдайга арналган):

Ырас, жаркын, кара көзүм,

Сенин кымбат бир сөзүң.

Үзбөй туруп гүлдүн өзүн,

Жыпар жытын жытта өзүң...

3. «Боз үй»:

Маңдайдан сылайт жыпар жел,

Жыпар жел, жарым, бери кел.

Жаркыным, бир сен дегенде,

Адетим ырдап жиберер...

Дүйнөлүк поэзияда, балким, 15 күн гана жашаган перзенттин элесин мынчалык аталык дил менен башкалар кошо ыйлаар арманга айланткан акындар мисалы болбосо да керек:

Жаштык ширин, сүйүү ширин билгенге,

Андан ширин бир боор тууган ата-эне.

Ошончолук көп шириндин ичинен,

Атасы үчүн андай ширин жок эле.

Түпсүз кубат, чексиз элес болучу,

Сырга чоң сыр, ойго кеңеш болучу.

*Энесиндей эссиз эмес болучу,
Атасындай кекчил эмес болучу.*

*Өлдү бөбөк жүргөн каны токтогон,
Бир жылт этип өчкөн чырак окшогон.
Учсуз жердин бир ууч куну кеткен жок,
Бети жок ай, жер уялбайт ошондон.*

*Кетти бөбөк жана гана бар болгон,
Жарык таанып жаңы гана ойгонгон.
Түпсүз көрдүн карыш бурчу кеткен жок,
Ары жок ай, көр уялбайт ошондон.*

*Бар болсо экен картайганда көргөнү,
Соо болсо экен жаштын жаңы жөлөгү.
Өмүр алда, эртеңкиге тобокел,
Өлбөсө экен башкалардын бөбөгү...*

Мына ушул жагдайга жана «кризиске» баткан акындын «Бөбөккө» деген ырынан кийин таң калаарлыктай ташкындоосуна – чыгармачылык жактан бийиктөөсүнө ой жүгүрткөн «суу кошпос» алыкуловед Кеңеш Жусуповдун «Ыр сабындагы өмүр» баянында чыгарган эң кызыктуу жана эң жүйөөлүү бүтүмдөрүнө кезек бере кетели. Ал сөз кылган феномендүү көрүнүш жөнүндө мындай деп жазган:

«... А.Осмоновдун көп жылдан берки жазбай жүргөн ырынын төлү – «Бөбөккө». Ырды адегенде «Бешик ыры» деп атамакчы болуп, кийин «Бөбөккө» деп оңдогон.

«Бөбөккө» деген ыр Алыкулдун өмүрүндөгү жана чыгармачылыгындагы өткөн бир чагылган сыяктуу. Ушул ырдан тартып десек да болот, Алыкул акындын жолу шыдыр кетип, жашыл чөбү бүрдөп, жан дүйнөсүнүн дарбазасы ачылат, булактын көзүн бууган ташты алып салгандай ыр оргуштап агат.

Алыкулдун өмүрүн кайрадан жандыралы: ымыркайынан каран калгыр жетимчилик баштан өттү. Ал бой тартканда жалгызчылык иттей та-

жаткан. Акыры Алыкул өмүрлүк асыл жар күтүп, башына баш кошулду, эми гана наристенин күлкүсүн көрүп, «балбан турмуш түбү калың болсо да, керек жерин жара тээп кирерде» жарыкчылыкка он беш күнгө гана келип кеткен кызы Жыпары 1942-жылдын 9-февралында (тактоо иретинде: 9-февраль эмес, а 9-март деп архивдеги справкада жазылган – М.Т.) бир жылт этип өчкөн чырактар жалп этти. Алыкулдун башынан далай азган, жүдөгөн оор күндөр өтсө да, «эч мынчалык ууланбаган» жүрөгү. Ансыз да ынтымагы ыдыраган асыл жар менен Алыкулдун көңүлү бир-бирине кайт болуп, бара-бара ажырашып кетишти... Ушундайда Чыгыш элдеринин бир акылман акынынын накыл сөзү эске түшөт: «Бакыт деген эч качан өзү басып келбейт, а кайгы чиркиниң күттүрбөй эле бейкапар чуркап эле кирип келет».

Кызы чарчагандан бир жыл өткөндөн кийин өмүрүндөгү оор касыретин, адам эмеспи, Алыкул дептерине минтип жазып жиберген экен: «Мен адамзатты жаман көрөм, себеби, ал бөбөктү өлүм үчүн тууйт. Адамды өлүм үчүн жаратат». Акындын өксүгөнүн туура түшүнөлү. Акын адамзатты жек көрүп айткан жери жок, кайра адамзаттын өмүрү, асылдыгы үчүн асан-кайгы тартып жатпайбы.

1942-жылдан бери, эки жылдан ашуун мезгил өттү. Алыкулдун ыйык, ууланган жүрөгү, кайгысы баштагыдан басаңдайын деп, оор жараты айыгайын деди: акын кайрат кылып, эсине кирип, тагдырына көнө баштады. Баягы бейжай кайгы эми эскерүүгө айланып баратты. Алыкул өткөн күйүтүн кагазга өчүрбөй, көзү өткөнчө ала жүргүсү келет. Ал үчүн жакшы ыр жазыш керек.

Өмүрүндөгү жеке башынан өткөргөн оор күйүтүнөн поэзиянын асыл, керемет өнөрүнө татыр, башкалар ыракат алар, суктанар ыр, сулуулук жаратыш – акын үчүн чоң эрдик, ага канча алаамат күч керек!

Канырыгы түтөп мунканган, жүрөгү ууланган акындын ырын окуганда кыргыз элинин байыртан бери айтылып келаткан күйүттүү кошокторун уккансып кетесин.

*«Алтын да бар, асыл да бар элдерде,
Не бир түркүн сонундар бар дүйнөдө.
Ошончолук кымбаттардын ичинен,
Атасы жок бөбөккө тең жок эле...»*

Бир сонунда Алыкул эртеңкиге тобокел кылып, белди бууп, майышпай, кайра кайрат кылып чыйралат да, артына жакшылык тилеп, бала жоготуу, өзөктү өрттөгөн кайгыны, бейпай күндү башкаларга ыраа көрбөйт.

А.Осмонов 1945-жылдын башынан тартып атайы балдарга арнап ыр жаза баштаган. Ошондой алгачкы ыры «Түлкү менен каздар» деп аталып, ал 1945-жылдын 3-февралында кагазга түшкөн. «Бөбөккө» деген ыры жазылган (1944-жылдын 30-ноябры) датадан берки мезгилди санасак, ортодогу аралык – эки ай үч күн. Балдарга арналган ырлары 1947-жылы Кыргызмамбастан «Балдар үчүн» деген ат менен китеп болуп чыккан. Бул өзгөчө багытта – «бал тилде» чыгарма жазууну Жыпарын көңүлдөн чыгарбаган акын өмүр бою уланткан.

ЖЫПАРКҮЛ – «Балыкчыдан Фрунзеге» деген ырында кездешкен ысым.

*Жүр, Жыпаркүл, Фрунзеге баралы,
Аралайлы атыр жыттуу калааны,
Эл көрбөсө алаканды шак коюп,
Жаңы үйлөргө бир таңыркап алалы.*

«ЖЫРТКЫЧТАР» – Бул өзүнчө чоң топтом. Мында баян жабыр, тай-

бас, илбирс, карышкыр, ажыдаар, жылан, мышык жөнүндөгү легендалар көркөм баяндалып берилет. Азыркы окурмандар үчүн баян жабыр жөнүндөгү афсана өтө кызыктуу сезилиши мүмкүн. Чындыгында эле А.Осмонов баян жабыр тууралуу уламышты өзгөчө тамшанып окуй тур-

ган деңгээлде баяндап берген. Ушундай эле кызыктуу баяндалган уламыштарды ар бир жырткыч жөнүндөгү легендалардан да окуй алабыз. Албетте, акын жазып кеткен бул легендалардын таанып билдирүүчүлүк сапаты да өзгөчө жогору экендигин баса белгилеп кеткенибиз оң.

«ЗАВОД КӨРДҮМ» ырын акын 1948-жылы 3-ноябрда Чолпон-Атада жазган. Алыкул бул ырында улам бир ишкананын ишке киргизилиши сыяктуу өлкөбүздө болуп жаңылыктарга суктанат, көңүлү түшөт, ошо заводдой «чыдамкай, кең болуш үчүн ушунун кешигин өсүп өнгөнүн», «жан боорундай жакын көрүп, салтына, адатына жакшы көнгөнүн», «өзүндөй кыраан, балбан болуш үчүн, нанын жеп, тузун ичип өсүп өнгөнүн» баяндайт. Ушунда акын жетине албай «жанын тартуу кылып берип салганын», «тапкан мүлк, байлыгын калкка арнаганын», турган шаары, сүйгөн жары, жада калса «жаткан үй, салган төшөк, ичкен суу ж.б. баары заводдуку» экенин айтат. Бул ырын жаратуу менен акын бүт ички дилин, дитин өлкөбүздүн прогресси үчүн, жаркын келечеги үчүн багыштап отурат.

«ЗАЛКАРГА ТҮБӨЛҮК ТААЗИМ»: Эскерүү. Автор: Ш.Үмөталиев // Ленинчил жаш. – 1985. – 21-дек. – Алыкулдун чыгармаларын жыйноодо жана изилдөөдө көп эмгек кылган адабиятчы Ш.Үмөталиев макаласында акынга арналган музейдин ачылышына жана анын сыйкырдуу поэзиясына токтолуп, «... Жалпы журтунун дилинде түбөлүк жашоочу акынды эскерүү, кадырын да көтөрүү ыйык парзыбыз!» – деп жазат. 1952-жылы Москвадагы М.Горький атындагы Бүткүл дүйнөлүк адабият институтунун аспирантурасынан окуганы барганында китеп дүкөнүндө А.Осмоновдун «Мой дом» деген китеби сатылып жатканын эскерет.

Көрсө, бул китеп бат эле эң жакшы баага ээ болот. А. Фадеев Алыкулду классик акын катарында баалап, аны москвалыктардын талабы боюнча мамлекеттик сыйлыкка көрсөтүү жөнүндө СССР Жазуучулар союзунун чечимин чыгарууга жетишет. Мындан соң «Биздин сунушубузду сиздер да колдонуздар, тезинен сунуш чечимиңиздерди бизге жиберүүңүздөрдү өтүнөбүз» – деп Кыргызстан Жазуучулар Союзуна жиберген официалдуу кагазын (А.Фадеев бир нече жолу жиберген экен) жоопсуз калтырышканын жазган. Андан ары автор акындын жарык көрө элек ырларын бастырып чыгаруу, эстелигин жасатуу үстүндө иштегенин баяндаган.

ЗАМАН – убакыттын тарыхый – коомдук кебетеси, адамдын жашоотурмушуна байланышкан маани-мазмуну.

Алыкул заман адам баласына белгилүү бир мүмкүнчүлүктөрдү тартуулайт деп түшүнөт («Бешик ыры»). «Күндөр жөнүндө лирикасында» замандын октой учкулдугу айтылып, өз учурун «Адамдыктын бактысы өсөт, гүлдөп бат» деп сүрөттөйт. «Заман күчтүү, күч чак келбейт алдына, Заман дайра, аккан катуу агымга» деп, анын өз мыйзамы бар экенин, адамдын ниет – мүдөөсүнө баш ийбесин белгилейт. «Замана бойго жетет айлап, жылдап» деп, социалдык кубулуштун башы – аягы, жетилиши – эскириши бар экенин айтат. Заман алдында адамдын парзы болот. Заман талап коёт, адамга баа берет. Ошондуктан акын:

*«Мен уялам, мына мындан уялам,
Көзгө толор бир чоң эмгек кылбагам.
Колун кезеп, жолуң болгур дегенсийт,
Жер шарынан күлүк учкан заманам»* – деп жазат. Адабияттын милдети өз заманынын ак – карасын толук сыпатташ деп эсептейт. Эгер доордун чындыгын жаза албасам, «Заманга анда менин кандай кунум?» деген суроо коёт. Акын өз заманын жарык, кызык, укмуш деп, аны мактаган, аны менен сыймыктанган. «Биздин заман – баатырлардын заманы» – деп эсептеген. Ал эми согуш башталган убак «Заман да сабыры суз, өңдөн азган» деп сыпатталат. Замандын маани-мазмуну адам иш-аракетине жараша. Ошондуктан акын «Адамдын эс-акылын камчыланып, Замана кайда зуулап баратасың?» – деп суроо салат. Ошол эле кезде замандын өз мыйзамы бар экенин моюнга алат. «Замана зуу-зуу этет өз жолунда, Кырынан бир да кыйшык тегеренбей» – деп, онтологиялык чындыкты туюнтат. Адамдын жашоо-турмушу өз дооруна шайкеш келиши керектиги айтылат.

*«Көр казып көөмп салды улуу турмуш,
Эски адат, чирик каада эрежени...
Жүз жылдап артка кетип кылган ишиң,
Жашаган заманыңа нар келеби?»* – деп эскертет.

«ЗАМАНА» – 1945-жылдын 12-январында Койсарыда жазылып, акындын тирүү кезинде эч жерде жарык көрбөгөн ыр. 1945-жылы Кыргызмамбастан чыккан «Махабат» жыйнагынан алынып салынган. Кийин Мамлекеттик архивдин фондусунан табылып, биринчи жолу Кеңеш Жусупов башкы редакторлук кылган «Ала-Тоо» журналынын 1989-жылдын октябрь айындагы № 10-санына жарыяланган.

*Замана! Эгерде сен баркыт болсоң;
Анда мен, күрмө кылып киер элем.*

*Тундуруп барлык бүткөн лазатыңды,
Боорума седеп кылып тигер элем.*

*Замана! Эгерде сен гармонь болсоң,
Маржандай беренеңди басар элем.
Сүйүүнүн тунук, таттуу көз жаштарын,
Бакчама фонтан кылып чачар элем.*

*Замана! Эгерде сен вино болсоң,
Анда мен түгөткүчө жутар элем.
Турмуштун: күрөш, талаш кумарында -
Кетирген көп айбымды утар элем.*

*Замана! Сен башкасың, бул үчөөнөн,
Эң зор күч, жакшы элессиң, баарыга тең.
Эр жүрөк баатыр минген буудандайсың,
Такасы ташка тийип жарк-журк эткен.*

«ЗАМАНДАШ» – А.Осмоновдун дагы бир белгилүү ыры. Ырга обончу, аткаруучу К.Досманбетова, СССРдин эл артисти, композитор А.Малдыбаевдер музыка жазган. К.Досмамбетованын чыгармасы өзүнүн жана СССРдин эл артисти К.Сартбаеванын аткаруусунда радионун фондуна жазылган болсо, ал эми А.Малдыбаевдин чыгармасына өзүнүн аткаруусунда сакталууда. Мындан тышкары А.Малдыбаевдин Москвадан жарык көргөн «Эмгегим элим үчүн» жыйнагында «Современнику» деген которулушта киргизилген.

«ЗАМАНДАШКА» КАНАТ-ТАШ, ТАЛАПТАШ». Автор. П.Казыбаев // Фрунзе шамы. – 1989. - 23-март. – Б. 5. – «Замандаш» саясий клубунун кезектеги кеңешмеси А.Осмоновдун 75 жылдыгын өткөрүүгө карата иш чаралардын белгиленгени айтылат. Ушул эле саамалыкты шаарыбыздагы А.Осмонов атындагы мектептин окуучулары атайын жумалык өткөрүүдөн башташып, анда бир топ иш чаралар уюштурулгандыгы, маданият министрлиги, театр ишмерлери, композиторлор Союзу «Алыкул жана театр»,

«Музыка жана Алыкул» өңдүү репертуарда программаларды түзүлгөндүгү айтылат.

«ЗАМАНДАШЫМА» ыры 1945-жылы 14-февралда Койсарыда жазылган. Бул ырда акын элдик ыр жаратуу салтын профессионал поэзияда чебердик менен пайдаланып, жыйынтыгында жүрөк кылдарын назик черткилеген керемет ыр туундусун жаратууга жетишкен. Акындын жаңычылдыгы да ушунда. «Жашыл ала, кызыл алоо жагоо желбиреткен» өспүрүм чак ошол турушу менен поруму келишип, «жаштык күндүн, кымбат күндүн ар бир соккон сагаты «жаш сүйүүдөй, кыз баладай коюндарында эркелеп», «жакшы өмүрдүн жарашыгы», «кызык күндүн кызыктары биз элек» дейт. Ошол жаш өспүрүм балакай биз да минтип бой тартып, эр жеттик, бирок кандай эмгек кылдык деп өзүнө өзүн суроо койсоң эле, «кайран өмүр бекер кеткендей, текке кеткендей» болуп жатканын айтат. Бирок дале кеч эмес, себеби «кеткен кемтик жакшы ыр менен жетилет, андыктан көп аны кечикпей кууп жетүү керек: алдыда дагы «канча күн бар – ким билет?», «дагы канча жашоо калды – ким билет?» Ыр мына ошол өткөн кылымдын 30-40-жылдарынын илебин калыбындагыдай бере алганы менен баалуу.

«ЗАМАНДЫН ЖОЛУ УЛУК ЖОЛ» ырын акын 1945-жылы 21-декабрда Койсарыда жазган. Мында ал өз заманынан тышкары болбо, бирге болгун, «кабак чытпай күлүп өтүп, анын бир жак канатын көтөргүн, уу ичсе, уу ичип, кан кечсе, сен да кан кечкин, ошондо «таттуу болор өмүрүн», «ачык болор көңүлүн» деп жатат. Албетте, ушундагы «уу ичсе, уу ичкин» дегени өтмө мааниде, бул жерде замандын ысык-суугу-

на чыдап, бекем болсоң, ишиң оңунда болот деген ой катылып жатат. Ыр өзүнчө оригиналдуу, окуган адамды кайдыгер калтырбайт.

«ЗВЕНОВОЙ ЗЫЙНАТЖАН» ыры 1946-жылы 31-октябрда Чолпон-Атада жазылган. Мында лирикалык каарман зеновой, ударник кыз Зыйнатты «дайынын угуп, атайын ыраактан издеп келет. Ишинин жөн-жайын, маанилүүлүгүн мураптан сурап билет. Жүзүнөн нур жанып, көз жоосун алган сулуулугу да бекеринен эмес, абийир, намыс алып берген ак эмгегинен экен. Ички жан дүйнөсү чектелүү, сезимталдыктан тышкары калгандар, балким, Зыйнатжанды өнү кара, колу туурук, кийгени жупуну деп чанар. Лирикалык карман андайлардан эмес, анын ошол жупуну турпатын колхозго мурасталган ак киши катары карап, бүтүндөй бир шаардан, түпсүз деңизден кымбат баалайт. Бул ыр акындын эмгек ырлары галереясынын татыктуу үлгүлөрүнүн бири эсебинде.

ЗЕЙНЕП (1922–2002) – Алыкулдун 1941–1943-жылдары бирге жашаган жубайы. Мурдагы фамилиясы Сооронбаева, өзбек күйөөсүнө чыккандан кийин Талибова болгон. Акын окуган педтехникумду жана Москвадагы А.В.Луначарский атындагы театр институтун бүтүргөн. Экөө 1939-жылдын февралында – Кыргыз искусствосу менен адабиятынын Москвада өтчү I Декадасына даярдык көргөнү барышкан жазуучулардын кечесинде – «Москва» клубунда таанышкан. Бири – 24тө, экинчиси – 17ге да толо элек жаштар Москвадагы орден кубанычына кошул-ташыл келген ошол таанышуудан кийин арзуу мамилесинде болушуп, эки жарым жыл сүйлөшүп жүрүшөт да, согуш чыккан 1941-жылдын августунда баш кошушат.

Бирок, бул нике бактысыз болуп калат. Адегенде таттуу жашап, бийик-бийик ой-тилектердин дүйнөсүнө жетеленген жаш жубайлардын мүнөз, көз караш, жашоого түшүнүктөрү ар башка экени бат эле ачыкка чыгып, ортодо ыйкы-тыйкылык – «үй-бүлөлүк драма» орун алат. 1942-жылы январь соңунда туулуп, бирок он беш күн гана жашап чарчап калган Жыпар кызынын күйүтү жубайлык мамилени ого бетер суутуп, жүрөк каната жик салып кетет. Оттору күйүшпөйт. Акыры, туура эки жылдан кийин – 1943-жылдын августунда биротоло ажырашып тынышат.

Канатын ичинен кайырган ойчул акындын мындай өмүр трагедиясы көптөгөн ырларында каймана же кыйыр түрдө эмес, а ташка тамга баскандай ачык чагылдырылган. Окурман журту билет, көңүл өксүтүп, көкүрөк ачыштырган андай саптарды окуу эң эле оор жана аянычтуу.

Ажырашкандан бир жыл үч айдан кийин – 1944-жылдын 30-ноябрында Койсарыда жазылган «Бөбөккө» деген ырын алалычы:

... Түпсүз кубат, чексиз элес болучу,
Сырга чоң сыр, ойго кеңеш болучу.
Энесиндей эссиз эмес болучу,
Атасындай кекчил эмес болучу...

Жазылган датасы ошол эле жылдын 2-декабрына таандык «Жамандоо» деген ырындагы «жарсыз калган» Алыкулдун бизге тааныш сыр айтуусу бул:

... Келишкен көркү сонун, кийми таза,
Пальтосу жаңы форум кара жака.
Көзү ойноп, кызыл эрди жып-жып этет,
Орусча, кыргызчалап сүйлөп турса.

Аңгыча дагы бири кезигишет,
Токтой тур, тиги дагы келсин дешет.
Ошентип мен тааныган бир топ аяш,
Бир сырдын эркек көрбөс сырын чечет.
Ал эмне, бир жигиттин маселеси,
Мисалы, Алыкулдун аңгемеси.

Дуу этип баары тегиз күлүп калат,
«Да, да» деп жер тепкилейт четки эмеси.

Бул дагы аз, эстүү курбум, момун досум,
Көп болсун... андай достор аман болсун.
«Ай, кыздар, ал гана эмес, мындайы бар»,
Деп кошот: «ай, оңбосун, ай, оңбосун».

Ал кезде мен олтурам үйдө жалгыз,
Ойлордон ойго батып түпсүз-сансыз.
Аттиң ай, бир чоң килем соксом ээ дейм,
Бир четин мүлдө кыргыз көтөрө алгыс...

Дагы 1944-жылдын декабры – ал айдын 11инчи числосунда «көз жарган» «Мен эмнеден уялам?»:

... Мен уялбайм сүйбөдү деп жаш теңим,
Же болбосо, аты назик ак келин.
Ая, жаным, антпе дешке чолом жок,
Чынын айтсам, андай ишке жок эбим...

Жеңиш келген 1945-жылдын 31-январы ошол эле Койсары курортунун муздак палатасында ойго баткан оорулуу акын үчүн бир куплет «Россия» жана төрт куплет «Сүйбөйм сени» деген шедевр менен белгиленген. Кийинки ырында ал жазат:

... Сүйбөйм сени: түбөлүккө муздадым,
Бирок анын себептерин билбеймин.
Жаз чыкканда терезенди каккылап,
Бай төшөктүү жакшы үйүңө кирбеймин...

Ал эми 1945-жылдын соңу – 17-декабрда Койсарыда жазылган дагы бир ыры – «Сен айтпа да» не окуя баяндалып жатканын баамдоо анчалык кыйын эмес:

... Сен айтпа да, мен укпайм,
Эссиз кыздын көпкөнүн.
Кийсе кийсин жибектин,
Кызыл, сары, көктөрүн.

Менде толгон кийим жок,
Сырттым бүтүн, көңлүм шат.
Менде таттуу ырлар бар,
Барлыгынан жаңыраак.

Кимдин кимин көрөбүз,
Жер үстүндө бар болсок.

*Кыйындык жанды чыйратат,
Бейкорлук муун бошотот...*

Алыкулдай таланттуу жарына чыгыштык кылган Зейнеп Сооронбаева жөнүндө ушундай саптар аркылуу узак мезгилдер бою окурмандарда терс пикир жашап келгени ырас. Калемдештеринин ичинен анын үй-бүлө турмушунун бул «жаралуу» жагдайын биринчи болуп басма бетинде ачык сөз кылган Николай Удалов болгон. А.Осмоновго көп жылдар кадырлаш жүргөн бул зирек ой жазуучу жана журналист 1960-жылдардын башында жарыяланган «Жалгыз калууга болбойт» деген эскерүүсүндө (Китепте: «Акындын элеси», Ф., 1965) мындай деп жазган:

«... Мен Алыкулдун жекече турмушунун оор, онунан чыкпай калганын билчүмүн. Акындын жандүйнөсүнө терең түшүнбөгөн зайыбы сүйүүсүн сатып, башкага кетип калган. Ага акындын ырлары эмес, дүнүйөсү жакчу. Ошол чыгармалар үчүн акындын канчалык күйүп-жанганы эссиз аялга бир тыйынга да арзыган эмес. Зайыбынын мээримсиз экендигин, женил ойлуулугун билбей туруп үйлөнүп алганына ичинен сызып, акын катуу өкүндү. Мына ошондо ал өзүнчө күнгүрөнүп, бир гана жүрөгү менен сырдашчу...»

Анан, албетте, улуу акыныбыздын үй-бүлө турмушуна аныктыктагы киргизген изилдөөлөрдүн ичинен Кеңеш Жусуповдун 1974-жылы «Мектеп» басмасынан өзүнчө китеп болуп чыккан «Бир сабындагы өмүрү» өзгөчө баалуу – орошон эмгек болуп саналат. Анткени себеби, аталган повестин жазууда, Ташкентте жашап турган, 50 жашка чукулдап калган Зейнеп Талибовага атайы барып жолугуп, анын өз оозунан бетме-бет отуруп сурап уккан аңгеме-баяндарды чыгармасына «Аз ду-

уладык жаштык, мастык ойнунда...» деген аталыш менен көркөм сүрөттөп, глава кылып киргизген.

Окурманыбыз өткөн өмүр-турмуштун күнгөй-тескейин жетик камтыган кенен маалымат алсын үчүн, бул жерде акындын Ташкентте жашаган мурдагы жарына ар түрдүү мезгилде – 1960-жылдардын ортосунда жана 1980-жылдардын соңунда барып жолуккан эки автордун – жазуучу Кеңеш Жусуповдун жана журналист Мундузбек Тентимишевдин аңгеме-баяндоолорун, ошондой эле Зейнеп эженин өзүнүн «Менин ыймандай сырым» деген кол жазмасынын негизинде даярдалган «Элеси турат эсимде» деген эскерүүсүн ылайыгына жараша тартуулай кетели.

К.Жусуповдун «Бир сабындагы өмүрүнөн»:

«... Ташкент калаасында Алыкул Осмоновду эң жакшы билген аял жашайт. Алыкул жыйырма бешинде Зейнеп менен баш кошкон. Алар эки жылча бирге өмүр сүрүшкөн. Ысык көрүнгөн өмүрлүк жары менен өлгөнчө бир болуп, бактылуу болом деген. Акын жаштык күндөрүн, чыгармачылык ойлорун, кымындай сырын ушул аял менен бөлүшкөн.

Зейнеп кез-кезде жыгачка салынган жаш кездеги өзүнүн ай-чырайлуу сүрөтүн карап коёт. Сүрөттөгү шаасы көз уялткан жаштык зыйнаты муңаят. Ал жаштык өмүр эми ажаан деңиз ортосунда калган мөмөлүү аралдай көрүнөт.

Зейнеп өмүрүндө Алыкул жөнүндө аз сүйлөп, көп ойлонгон. Эки жыл жашаган өмүрү жөнүндө узун сабак жомокту нечен ирет ичинен айткан сыяктанат.

Зейнеп эженин эки ийнинде Рафаэлдин сүрөтүндөгү Умай-энеге үйрүлгөн периштелердей балдары айланып турушту. Энесин аяп, боо-

ру ачыган балдары анын ыйына түшүнө албай, алардын бөтөн кишиге кээрин чыгарып, чочулашып, кыя карашкандарын туюп турдум. Ичимден баягы, кайсы бирөөлөрдүн аялга тогоргон жаман атты сөздөрүн эстеп, а бирок Зейнеп сөзүнөн кийин, күнөөнү биротоло бир кишиге оодара албай кеттим. Аял күйөөсүн унутпатыр деп ынанып коём ичимден. Ал кыска өмүрдү узартып, жүрөгүнө купуя катыптыр.

Аял таттуу жаштыгын, мындан канча жыл мурунку өмүрүн, Алыкул күйөөсүнүн сөзүн, кыял-жоругун сүйлөп жатты.

– Алыкул менен таанышкан эки жыл мен үчүн майрамдай болду. Мен аны өмүр бою эстеп келатам...

Алыкул жыйырма бешке чыгып калган, шынга бойлуу колдору шадьлуу, анчейин сулуу болбосо да жүзү ыймандуу, сынга салгандай зыңкыйган жигит кези. Эки жылдан бери Москвага тынбай каттайт. Келээр менен Зейнепке барат. Кыз театралдык институтта окуп жүргөн. Алыкул Зейнепти педтехникумда жүргөндө сыртынан билүүчү. Москвада экөө ынак болуп кетишти. Алыкул көрүшпөсө кызга сагыныч каттарын тынбай жазчу. Бир күнү Алыкул Зейнептен: «Сен башка кызга үйлөнгөнү жүрүптүрсүн», – деген таарыныч кат алды. Ошол күнү ал Москвага учуп жөнөдү. «Баратамын, тосуп ал», – деп ал телеграмма жиберди. Кыз тосуп чыкпады. Алыкул кыздын жатаканасына жети түндө жетип келген. А дегенде эле: «Эмне болду? Эмнеге таарындын?» – дегенден башканы сүйлөбөдү Алыкул. Кыздын таарынычы бирөөлөрдүн ушак сөзүнөн улам чыкканына көздөрү жеткен соң, далайга күлүп жүрүштү. Алар Москвадан музейлерге, китеп дүкөндөрүнө далай ирет киришчү. Театрлардан

айтылуу оюндарды көрүштү. Шекспирдин, Шоунун пьесаларына барышты. Алыкул театрдан чыкканда баржактап, кубанып кетээр эле. Ошондо, «карап тур, Шекспирдин пьесаларын которбосом, пьеса жазбасам» дечү. Алыкул сырын жашырчу эмес. А тургай Зейнепке Айдайды сүйгөнүн да айткан. Бир күнү Алыкул сүйүнүп кирип келди. «Шотаны кыргызчалаган китебим чыкты», – деп, учуп кетчүдөй дердеңдеп алыптыр. Ырларын кечке дейре кызга жатка айтып жүрдү. «Сен менин сынчым бол, ээ», – деп коюп, Шотадан шадыратып, жан дилин таштап окуп калат.

– Институтту бүтүп келген соң, театрда иштедим. Алыкул экөөбүз ошондо баш коштук...

Жаштайынан жалгыздыктын кээрин тарткан Алыкул өзүнчө түтүн булатып, очок күтүп, эки баш болуп, жалгыздыктан кутулууну самап келген. Мына эми, Зейнепке үйлөнүп, Түштүк көчөсүндөгү эки кабаттуу тамда өзүнүн калемдештери менен кошуна турду. Жаш үй-бүлөнүн турмушу адегенде бактылуу болуп, ынтымакырашкерде өттү. Тынч, кенен көчө жактагы айнектен мырза теректер сонун, жомоктогудай көрүнөр эле. Алыкул таң ата электе бак аралап кетет. Ал жерди аяп, аяр басчу. Келгенде, кагазына үнүлүп отурат. Колунан китеп түшпөйт. Көп сүйлөбөйт, сөздү дитин коюп угат. Айрыкча, аялдар менен тил таап, сүйлөшө албайт. Алыкул жаш жарын «көпөлөгүм», «ак куум» деп эркелетет. Далай кыялданат. Колуктусу аны тамашалап, «кыялкеч» дечү. Алыкул кыялданып кетчү. «Ысык-Көлгө, толкун урган секиге там салам, шаарга турбайм. Көл жээгинде жомоктогу абышка-кемпирдей жашайбыз. Уй күтөбүз. Кечинде уюбузду көл

жактан айдап келебиз. Эчкилерди тоого айдайбыз. Коломтого көмөч бышырабыз, кайыкка түшүп, айлуу түндө көл үстүнөн сүзөбүз», – дейт. Өмүр үлпөтүн бирге көрүш үчүн кыял гана жетишсиз белем. Үй-бүлөнү да бак сыяктуу аяп багарды эки жаш билип коюпбу! Эки жаштын ортосу бара-бара муздай баштады. Алыкул үн катпайт, бир кылт этсе, далайга жазылбайт, дем кыял, үшкүрүнөт, отурат. Аял ичинен: «Алыкул бактысыз экенмин деп кейийт го. Мени сүйбөйт тура, сүйүүсүн Айдайга берип коюп, эми азабын жеп жатат го», – деп жаңылыш ойлойт. Адамга мындай ой түшүп алган соң, андан кутулмак азап белем! Учурунда жик кеткен экөөнө акыл-насаат айткан киши болбоду. Алар баштагыдай театрда барышса, эми сөзсүз таарынышып кайтышат. Экөө көчөнүн эки жагына түшүп келишет. Алыкул негедир жансыз нерсеге да ичи тарып, Зейнепти аячу экен, көрсө. Муну аял кеч түшүндү. Алыкул жазыла калганда, «кечирип кой, ак куум. Кыялым ушундай, теңирден тескери кырс эмеспи!» – деп күнөөнү мойнуна алып, барбаландап калчу...

– Бир жылдан кийин, 1942-жылы кышында кыздуу болдук. Аныбыз он беш күн гана жашады, бейбак...

Жыпары чарчаган соң, Алыкулдун шамы өчүп, чынары күбүлдү. Үйдөн түнөрүп, саргарып, айлап эшикке чыкпады. Күрсүлдөп жөтөлгөнү күчөдү. Доктурлар аны көлгө жибершти.

Алыкулду үстөкө-босток мыжыккан дарт – үйдүн ымаласы келишпегендиги. Анын жан дүйнөсү менен жеке турмушу шайкеш келбеди. Таттуу кыял урай баштады. Ыр дегенден башканы көксөбөгөн, турмуштун ак-карасын али этибар албаган, баа-

ры өзү ойлогондой шаттыкта өтөт деп ынанып жүргөн Алыкул, митаам турмуш менен алгачкы кагылышууда айла таппай, өмүрдү жетелеп кетпестен, жаштык кылып, байкабай алдырып койду. Неси болсо да, ансайын эки жаштын ынтымагы ыдырай берди. Жүрөгү таза, назик адамдын деми сууп, мүчүлүштөп турганда чыгармачылык дегендин үзүрү бай болмок беле!

Алыкул көлдөн дарыланып кайтып келгенде асыл жары оюндагысын айтты: «Турмушубуз болбоду, жаман айтышпай ажырашалы», – деди. Алар ажырашып кетишти.

– Мен Алыкулду өмүр бою эстеп келем. Кийин билдим анын кадырбаркын... Аны, мени сүйбөйт го дечүмүн. Көрсө, жансыз немени да аячу тура, курган неме... Кийин Алыкул бир азга тирүү болуп турса, башым менен уулумду тартуулап барып, алдынан өтүп, кечирим сурамакчы болгон элем. Ага жетпедим. Тагдыр ушундай экен, эмне кылайын...

Эми Зейнеп акындын ага калтырган жакшы ызатына ыраазы болот. Анын ушунчалык сезими күчтүү, таза экендигин аял кийин билди.

Алыкул асыл жары менен ажырашкан соң, мүдөөсүнө жеткенсип баш көтөрбөй жаза баштаптыр. Чын эле Алыкул Зейнепти качан кетет деп күтүп жүргөнбү? Же ачуу-таттуу жашаган күндөрү ыр жазууга себепкер болдубу?!

... Жолдо келатып, Ташкенттеги Зейнеп эженин Жыпар кызы жөнүндөгү жаны ачып айткандарын кайрадан эске салдым: «Биз кырк экинчи жылы январдын аягында кыздуу болдук. Алыкул кургурдун сүйүнгөнүн айтпа. Баладай таарынып, баладай сүйүнчү эмес беле! Ошол кыштын кыраан чилдесинде, Алыкулдун

сүйүнгөнүн ушундан бил, делдендеп көйнөкчөн кирип-чыгып жүрө бериптир. Кийин суукка кармалды, ошондон тартып онолбоду. Кызым биздин өмүрүбүздү бириктирет го деп сүйүндүм эле. Мен төрөгүчө Алыкул бечара канча күн-түн уктабай, ага ат коюуну ойлонуп, тапкандарын улам жактырбай, бушайман боло берген. Төрөлгөндөн кийин да үч күн бою кызыбызга ат таппадык. Акыры Алыкул Жыпар деген атты жактырды. Кызыбызды үйгө алып келгенде, Алыкул үйдөн чыкпады. Кокус эшикке чыкса, шашып-бушуп бат эле жетип келчү. Чекеден сылап, кызын өпкүлөп, кобурап өзүнчө кубанчу. Аппак байкушум, куюп койгондой окшош, Алыкулдай каштуу, чачы кара, мени тартып мурду кырдач, оозу да оймоктой эле. Периштебиз он беш күн гана жашады. Кызы бейбак чарчаганда Алыкул аябай азап тартты. Эч кимге айтпай өзү көтөрүп кетти. Сураганым да жок. Мен төшөктө жатып калдым. Деле, Жыпар жөнүндө Алыкулдан батынып сурай албадым. Кошуна-колондор: «Кызыңар кайда?» – деп кийин да сурап жүрүшкөндөрү болгон. Жыпарымдын кырк экинчи жылы тогузунчу февралда чарчады деген доктурдан кагазым бар болчу. Ошону катып жүрүп, быйыл Алыкулдун архивине тапшырдым. Алыкулдан мага калган эстелик, кут ошол...»

Мундузбек Тентимишев «Ант бериштик өмүр байлап көп жылга...» аттуу макала жазып, ал «Ленинчил жаш» гезитинин 1988-жылдын 17-ноябрындагы санына жарыяланган. Анын тексти мындай эле:

«... Жылдар баарын кечирет, унуткартат дешет. Калыс болсом, мүмкүн, макул болор элем, бирок, абийир салтын туткан аздек көңүлгө бул сөз анча төп келе бербесин ушул

кездешүүдөн бир сездим. Жылдар, мезгил женилдик берген менен өзүндөн кайда качасын? Киши улгайган чакта ошол жашында кетирген катасын оор кабылдап, калыс ыйман менен салмактап-өлчөйт көрүнбөйбү!

Зейнеп эже мени күлүп тосуп алып, ыйлап узатты.

Ташкендин тынч көчөсүндөгү бул үйгө Алыкулду атап кимдир бирөөнүн келээрин ал күткөн экен. Күткөнүн айта албады, тек гана сыр билгизип: «бугум азайып, женилдеп калбадымбы» деп койду. «Келип турсан...» – деп жалооруй узатты ак байбиче.

Башкача элестеткен элем. Күн мурун «кек сактаган» бүтүмдөрүм тескери чыкты. Орто бойлуу, жупуну кийинип, ачык сүйлөгөн эже адегенде үй-бүлөсү менен тааныштырды. Абышкасы, ортончу уулу төртөөбүз отуруп чай ичтик. Өзбек калкынын көңүл сыйлаган сылык салты менен алар эл-жеримди, мезгил камын сурамжылап жатышты. Анан Зейнеп апа экөөбүз ээн калдык.

Быйыл 66га чыгыптыр. Үч уул, бир кызды тарбиялап өстүрүп, небере, чөбөрөлүү экен. Көп жыл театралдык институтта кыргыз жаштарына сабак берген. Бул күндө эс алууда.

Терезеге түшкөн күз белгилерин кылчак-кылчак карайм. Коңшу бөлмөдөн күрс-күрс жөтөлгөн сырकोо абышкасы ыр жазып олтурган Алыкулдун элесин апкелет. Мына-мына, эшик ачып кирип келчүдөй... Кызык, алар биринчи күздөрүн кандайча тосушту болду экен? Мындай күздүн нечинин бирге тосууга тилектери болгондур?

Бөлмө күнүрттөнүп баратты.

– Ал 1941-жылдын күзү болучу. Биз жаңы үйлөнгөнбүз, – Зейнеп эже жалгыз шакектүү колун ушалап,

жерди карады. – Батышта кан агып, жер күйүп жатса, биз Фрунзенин Түштүк көчөсүндөгү эки кабаттуу үйдө үйлөнүү тоюбузду өткөргөнбүз. Жакын жерде вокзал. Күн сайын узатуу, ый, ызы-чуу. Фрунзе томсоруп турду. Саягы, чон алаамат жаратылыштын жазыксыз көрүнүшү – күздү сезүүгө да чамабызды келтирбесе керек.

Ошол жылы Москвадан театр институтун бүткөм. Дипломду алууга чамабыз болбой, арттан салып жиберибиз деп пашылыш узатышкан. Бош жүргөн жокмун. Үйлөнөрүбүз менен эле маданият башкармасына ишке алышты...

– Өзүңүздүн өмүр баяныңызды айтып берсеңиз?

– 1922-жылы Фрунзеде төрөлгөмүн. Атам Кочкордон экен. Ошто иштеп жүрүп, 1937-жылы репрессияда жок болду. Апам, агам үчөөбүз калдык. Бир тууганым Керим Сооронбаев партиялык кызматкер, маданият, китеп чыгаруу тармагында жетекчи болуп иштеген киши. Көзү өткөн. Азыр жакын туугандарымдан эч кимиси калбады. 1934–1937-жылдары педтехникумда окуп, аны бүткөн соң, Москвага окууга кеттим. Орусча жакшы билчүмүн...

1939-жыл. «Литературная газета-нын» ошол жылдын 13-февралындагы саны эсиме түштү. Аны бир жолдошумдун колунан көргөнүмүн. Ал санда биринчи Декадага даярдык көрүүгө келген Калык, Алымкул, Жусуп, Алыкул төртөөнүн сүрөтү басылган эле. Алдында Б.Емельяновдун «Кыргыз искусствосунун кечеси» деген макаласы берилген. Орус акындары ошол кечеде тоолук калемдештеринин ырларын окуп, ал эми Алыкулдун ырларын белгилүү акын Арсений Тарковский которуптур.

Зейнеп эже ордунан акырын туруп, тышкы бөлмөгө чыгып кетти.

Бир аздан кийин боосу байланган эки-үч папкени алып келди.

– Үч түрлүү кылып жаздым. үчөөндө тең темасы бир гана: «Менин ыймандай сырым». Ооба, таң калбай эле кой. Негизгиси – жаштык өмүрүм жөнүндө. Менде актанайын же атагы чыккан акынга жармашайын деген ниет жок. Чоочун бир жанга көрсөтүп көргөн эмесмин. Окусам, женилденип калам. Мүмкүн, балдарыма кереги тиер.

Биринчи түрүн 22 жыл илгери, Ташкенде жер титиреген жылы жазгам. Калган экөөнү улам толуктап, улам оңдомуш этип келем. Ошол 60-жылдары Н.Удаловдун Алыкул жөнүндө эскерүүсү чыгыптыр. Турмушубузду айтып, мага абдан күнөө коюптур. Каттуу арданым да, он саат тынбай отуруп, дилимдегини кагазга түшүрдүм. Салып ийген менен бары бир чыгарышпайт эле да...

Кыйла жылдар илгери мага Кенеш Жусупов келип кетти. Ага бул кол жазмам, дагы көп нерселер жөнүндө айта алган жокмун. Сен, мына, алгачкысын барактап отур, кийинки экөөнү толук бүтмөйүнчө эч кимге бере албайм. Аларда жакынкы жылдарымдын кайгысы өктөм айтылган. Эбаккы турмушум тынчтык бербейт. Алыкулдун арбагы түшүмө кирет. Көрүп-билгендей «чотко салгандар» мени да «эссиз аял» дешээр, мейли, антишсин, антүүгө себеп бар, бирок, өмүр чындыгы бир гана айыптоодон турбасын неге көңүлгө алышпайт? Жашоо мыйзам ченеми деле ушундай эмеспи?..

Тарбайган кол менен орусча жазылган (биз кыргызча сүйлөштүк) чакан эскерме күйүп-бышуусуз, токтоо мүнөзү менен көңүлүмдү бурду. Маектешим сүйлөп, мен окуп отурдум. Кагаздагы жазууда – кырк төрт жаштагы аял, маңдайымда болсо – чачын ак баскан байбиче.

– Сага кандай таанышканыбызды айтайын. Москвада өтүүчү Декадага карата кыргыз акын-жазуучулары келиптир деп калышты. Бирге окуган Ажыгабыл Айдаркулов менен Илике Көкөөв: «Сен да барбасаң болбойт, «Москва» клубуна кечеге чакырышкан», – деп ээликтирип коюшту. Жазуучулардын көптөрүн таанышат экен. Бардык. Залда эл жык, бош орундук көрүнбөйт. Ангыча, орто ченде отурган бир кыргыз жигиттин жанында бош орун бар экен, ошого чакырышты. Алыкул экенин кайдан билейин. Таанышып, сүйлөшүп калдык. Көрсө, Ажыгабылдар күн мурун сөз бышырып, орундук камдап коюшкан турбайбы. Алыкулдун атагын угуп жүрчүмүн, бирок көргөнүм ошол болчу. Серт, бирок жаш, ырайымдуу жигит окуумду, студенттик күндөрдү сурамжылап: «Мен сени тааныймын, педтехникумда оюнга катышчу эмес белең», – деди. Анан жакшы тааныша элек жатып эле: «Турмуш курбайлыбы?» – деп оюн ачык айтса болобу. Кандай неме деп так секирдим. Өзүм он алтыда болсом, окуум жүрүп жатса, турмушту кайдан ойлоном? Алыкул кызарып кетти. «Андай болсо күтөйүн, сен окуунду бүт, бат-бат келип турамын», – деди. Анчейин маани бергеним жок.

«Хосров менен Ширинди» которуп жүргөн экен, бир күнү ал Семён Липкин деген акынга кыргызча үзүндү окуп берди. Липкин катуу мактады. Бул мага Алыкулдун кадырын аябай көтөрүп салды. Барбалаңдап кубанып, далай-далай максаттары бар экенин сыр кылганы эсимде.

Анын эң жакын курбусу бизге арачы болгон ыраматылык Ажыгабыл эле. Кийин таланттуу режиссёр авариядан каза тапты. Экинчи бир

сырдашы анда Москвада жашап турган Акимжан Токбаев болчу. Биз үйүнө көп барган дагы бир жакыны – Жумабай Камчыбеков. Ал кийин Фрунзеге келип, партиялык иште жүрдү.

Ошентип, ал жыл өтүп кетти...

Кийинки жылы Алыкул Москвага дагы келди. Ал кышкысын дем ала турган. Бималабыз ачыла түштү. Мага арнап бир жоолук алган экен, салынтып койду. Жүрөгү назик, көп сүйлөбөгөн түнт жан бул жолу бир чечкиндүү ишке камынып келгенин көз карашынан эле боолголодум. Көрсө, «Жолборс терисин кийген баатырдын» кыргызча котормосун Сталинге тапшырмакчы экен... Арнап жазган кол тамгасын окуп берди. Бир укмуш! Кол алышмак түгүл, атын укканда денен калтыраган адамга батынып баргысы келгенин кара! Бирок, белегин тапшыра албады...

– Салып жибергендир?

– Болсо – болот. Мага кийин эч сөз айткан жок...

Зейнеп эженин «Биймандай сырында» экөөнүн Москвадагы күндөрү кенен-кесири жазылган. Ордендүү акындын «эл душманынын» кызы менен жүрүшү кооптуу да иш эле. Азыр ишенбейбиз, бирок анда кара-лап коюуга шыбыш эле жетиштүү болгонун ким танат?

Бизге, кийин төрөлгөн муунга, алардын мамилесине баа берүү өзгөчө кыйын. Бул ишти, менимче, убагында замандаштары калыс иликтөөгө тийиш болучу. Тилекке каршы, антишпеди! Бири – 24төгү, бири – 17деги эки жаш Москвада жылуу табышып, эки жарым жыл бою (1939-жылдын февралынан 1941-жылдын августуна чейин) кездешип, сүйлөшүп, анан кийинки турмушун эмне себептен кайгылуу аякташты? Себеби белгисиз.

Зейнеп – Алыкул жетпеген Айдайдын курбусу. Педтехникумда чогуу окуп, ал турсун, бир үйдө жашашкан. Мидин алардын курсташы болгон. Сягы, уз сүйүүдөн умсунуп, көңүлү жетимсиреген Алыкул асыл махабатынын элесин кармап калгысы келген көрүнбөйбү. Ал элес, ал жаңырык – Айдайдай көрбөсө да, болочогуна ишенген Зейнеп. Ал эми Зейнеп болсо, Алыкулду арсар «жакшы» көрүптүр. Эскермесине таянса, көңүлү башка курсташ жигитке түшкөн экен.

*«А» аттуусу мени көрүп кызарат,
«Э» аттуусу мени көрүп кумсарат.
Ал кызаруу, ал кумсаруу чын сүйүү,
Сүйүү күчү жүрөгүнө от жагат...*

Бул сапар Айдай, Зейнеп жөнүндө.

Москвада алар бир кыргыз интеллигентинин үйүнө конокко барышат. Бирок, алар да конок тосууга камылга көрүп жатышкан экен. Алыкул менен Зейнепти аны-муну сатып келүүгө дүкөнгө жиберешет. Алар бат эле кайра кайтышат. Эшик түбүнөн кыйкырып-опузалаган үн, ый угушат. Көрсө, үй ээсинин аялы лифтте бейтааныш жигит менен чогуу көтөрүлгөнүн күйөөсү көрүп калыптыр. Чын-бышыгына жетпей, конок тосчу үйүн үч көтөрүп салган экен. Кызганчаак немеге Алыкул аябай капа болот.

– Сен да жарынды ушинтип кызганасыңбы? – деп тамашалайт кыз көчөгө чыкканда.

– Биздин тагдыр башкача болот. Адам кызгануудан жогору турушу керек, – дейт Алыкул.

Ушундай «үй-бүлөчүлүк» өзүнүн да башына түшөрүн Алыкул анда кайдан сезсин. Бирок, таптакыр башка негизде.

*Аял сүйдүм, бирок ичтен кектедим,
Арам ойлоп, арамдыктан кетпедим...*

– Жаңы үйлөнүп, Түгөлбай Сыдыкбеков менен бир үйдө жашап турдук. Ыраматылык байбичеси Асылгүл бизге жан-алы калган жок. Анан агасындай камкордук көрүп, жасаган тамагыма чейин мактап кеткен жакыныбыз – Жоомарт эле. Кайран киши оюн-чындан күлө сүйлөп, чарбага жоксуң деп Алыкулду жемелеп да коё турган. Ал келгенде жаныбыз жырғап, кубанып калчубуз.

Мындай бир окуяны айтайын. Согуш чыкканы Алыкул ыр жазбай калды. Ушундай чоң иштен каласыңбы, жаз, көпчүлүккө кошул десем, жактырбай бир карап алып: «Мен согушту кийинчерээк жазам, азыр болбойт», – деп койду. Көрсө, башка нерсеге алагды болуп жүргөн турбайбы, кургур. Бир күнү чын сырын айтты. «Согушка албай жатышат, Жоомарт, Жусуп, Мукайдан калып жашагым да келбейт», – дейт. Алыкул бул үчөөнү мына ушундай жакшы көрө турган. Согушка алышпаган себеби, өпкөсүнөн кургак учуктун ачык түрүн таап чыгышыптыр.

Мен билгенден, Т.Саманчин, О.Сарбагышев, К.Маликов, Т. Үмөталиев жакшы санаалаштардан эле. Белдүү каралашаар кишиси жок неме уланып кетсе деп жардамдарын беришти. Калп айткан менен болобу. Ал эми Бурулча (Мукайдын жубайы), Күлүсүн (Жусуптуку), Тенти (Жоомарттыкы), Зуура (Темиркулдуку) жеңелердин пейил-тилектерин кантип унутуп коёюн?

Кээде отуруп өзүмчө ойлоном: менде кайната, каймене болгон күндө ушул тагдырды көрөт белем? Алар келин-уулга кандай жөлөк-кеңешчи экенин азыр өзүм келиндүү болгондо сезип жатпаймынбы. Майда-барат катачылыкты ошолор түзөп коюшат болучу. Же баары бир отубуз күйүшпөйт беле? Билбейм. Жашоо-

буздун бузулушуна Алыкулдун улуу эжеси көп айгак болду. Аны жамандоонун мага азыр ысык-суугу жок, бирок, айтчу нерсени айтып коюу керек.

Алыкул апамды жакшы көрчү. Апаң эстүү киши, сен андан үйрөнсөн боло деп калчу. Ажырашып кеткенибизге апам байкуш катуу кейиди. Жараштырып койгусу келди. Кантсе да, атамдан ажырап, күйүтү сууй элек киши жалгыз кызынын бактылуу болушун энелик дилинен самаган окшобойбу. Отубуз күйүшпөдү...

Биз көп чатакташа бердик. Алыкул түнт, кырс, мен да өзүмдүкүн бербеген көк, таарынчаакмын. Анын үстүнө, боюмда бар. Майда-бараттан урушсак, биринчи кечирим суроого эч кимибиз даабайбыз. Театрга бир барып, кээде жолдун эки тарабы менен келчүбүз.

1942-жылы согуш басылмак түгүл, күчөп кетти. Бирөөнүн үй турмушуна кызыкканды кой, ар ким өз айласын таппай калды. Жакын санаалаштардын бардыгы согушка кетти. Өзү да барбаганына Алыкул катуу чүңчүдү. Ал үйдө. Мен маданият башкармасында иштеймин. Түйшүк көп. Кээде ушунчалык чарчап, түнкү бир-экилерде араң келемин. Алыкул түнөрүп тосуп алат. Кээде бир топко дейре эшикти ачпай да койчу. Бул чындык.

Көрсө, ал байкуш мени кызганып жүргөн турбайбы! Жаштыгым менен тескери кабыл алчу экемин...

Акындын өмүрүндөгү эң кубанычтуу учур – кызы Жыпардын төрөлүшү, эң кайгылуусу – көп өтпөй чарчап калышы болгонун кайталап айтуунун зарылдыгы жоктур. Бул тууралуу көп жазылды.

Зейнеп эже эскермесинде аны өз алдынча минтип улантат: «Он беш күн гана дем алып кызыбыз өзү ме-

нен бардык кубанычыбызды, бактыбызды алып кетти... Ушундан тартып турмушубузга сырткары бирөөлөрдүн кийлигишүүсү күчөдү. Чагым салып, сөз тараткандар болду. Шекчил Алыкул ушакка чыдай албады...»

Канчалык чын, канчалык акыйкат бул сөз? Маектешиме суроо узатам:

– Ошентсе да, күнөө кимде деп ойлойсуз?

– Экөөбүздө тең. «Биймандай сырда» мындайча бүтүм жасагам: «Күнөө жаштыгыбызда, анын оор мүнөзү, менин жеңил ойлуулугумда, анан – көктүгүбүздө». Жеңил ойлуулук деп өзүмдүн көтөрүмүм жоктугун, күнүмдүк турмушка ашкере баа бергенимди айтканым. Анын назик жүрөгүн түшүнө албапмын да. Бирок, 19–20-дагы келинге көңүл ачып, эркелөө таптакыр эрөөн нерсеби?

Бизде ушундай түшүнүү болбоду...

*Аз дууладык жаштык, мастык ойнунда,
Ант бериштик өмүр байлап көп жылга.
Бирок, сүйүү жерден муздак нерсе экен,
Жашырынды, жылан таштап мойнума...*

– 1943-жылы ажырашып кеттик. Төрт жыл бой жүрдүм...

– Экинчи ирет качан турмушка чыктыңыз?

– 1947-жылы. Ошондон бери ушул Ташкенде жашайм.

– Демек, акындын көзү тирүүсүндө тагдыр тааптырсыз да? Ажырашкандан кийинки төрт жылда жолуккан учурларыңар болдубу?

– Ананчы. Фрунзеде анда эл аз, ары чакан. Бир жолу көчө боюнан Алыкулду көрүп калдым. Байкамак-санга салсам, артымдан калбай карап келатат. Мен дагы уурданып карайм. Качан токто деп айтаар экен, үйгө кетели дээр бекен деп үмүт кылам. Өзүм токтоого сокур намысым

жол бербейт. Алыкул жалгызсыраган экен. Бир сөз эле айтып койсо, аны менен кетпейт белем. Жок, антпеди. Үйгө кирсем, бир топтон кийин телефон шыңгырайт. Алыкул: «Өз жолум менен келатсам, мени карады деп ойлобо, сени караганым жок», – деп трубканы шак эттире таштап койду. Эгер көрбөсө, эмнеге телефон чалат? Мына ушундай кызык адам эле Алыкул. Аныкындай сейрек мүнөздү алда-кийин эч кимден жолуктурганым жок.

ЗЕЛИНСКИЙ Корнелий – көрүнүктүү советтик адабиятчы, филология илимдеринин доктору. Анын А.Осмоновдун чыгармачылыгына арналган «Адамга жол» деген чакан макаласы Москвадан чыгуучу «Дружба народов» журналынын 1965-жылдын №4-санына басылган. Кийин ал адабий коомчулук Алыкулду жаңыдан уюштурулган Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгына көрсөтүп жатышкан учурда «Кыргызстан маданияты» гезитинин 1967-жылдын 13-октябрындагы санына да которулуп жарыяланган. Ошол макаланын тексти:

«... Чыгыш акындарындагы лирикалык ой жүгүртүү андан ары кандайча тереңдегендиги жана биздин советтик турмуш менен эриш-аркак байланышкан адамдын ички дүйнөсүнүн лирикалык сүрөтүн тартуу биринчи планга кандайча чыга баштагандыгы туурасында көп эле мисалдар келтирүүгө болот.

Мында эң эле урунттуу көрүнүш болуп Алыкул Осмоновдун лирикасы чыга келет. А.Осмонов көргөн нерселерин даңазалап кирет, бирок ал даңазалоо сүйүктүү мекенинин гүлдөп жатканын көргөндөгү кубанычынан жаралган. Алыкул Осмоновдун поэзиясында элдин улуттук мүнөзү таасын ачылды. Улуттук ба-

шат акындын лексикасында гана эмес, устаттык менен пайдаланган фольклордук жанрларда жана фольклордук поэтикада, ырдын өлчөмдөрүндө жана интонациясында да ачык көрүндү. Алыкул Осмоновдун «Толубай», «Махабат», «Мырза уул менен Саткын», «Карагул» сыяктуу поэмалары жана легендалары улуттук формага жаңы мазмун сыйдыра алгандыгы менен салмактуу.

Ошону менен бирге эле Алыкул Осмоновдун ырлары жалпы адамзаттык кеңдиги менен сүйүктүү. Бардыгы – жаратылыш да, сүйүү да, турмуш менен өлүм да анын поэзиясынын предмети болуп кызмат кылат.

«Кар жаады» ырында ал минтип жазат:

*Быйылкы кыш шашып түштү эң эрте,
Ала карга эрте конду терекке.*

Карап туруп ушул балдар оюнун,

*Бйлайм... Бйлайм... Эч кимге айтпа,
энеке.*

Мен бар болсом, жарарым чын керекке,

Тилегим бар, себеп болор себепке.

Бул оюнду жакшылыкка жоруйлу,

Ичкий, суук...

Эшикти жап, энеке.

Бир жактуулуктан кандай алыс бул! Чыгыштын акыны, ал көз жашын аарчып, энесине бул жөнүндө лам небеске өтүнүп тургандагысы ушунун өзү жаңылык.

Алыкул Осмонов кыргыз турмушундагы жаңылыкты, социалисттик өзгөрүштү көрө билген, аны зор поэтикалык күч менен жазган акын. Ал ойчул, баамчыл акын. Анын поэмасынын абасы бир башкача ажайып, жаз жытындай жагымдуу. Алыкул Осмоновдун лирикасы кыргыз прозасындагы Чыңгыз Айтматовдун повесттери менен аңгемелериндей эле кыргыз поэзиясындагы социалисттик реализмдин өнүгүшүндөгү жаңы кадам. Адамдын рухий дүйнө-

сүн чебердеп жазууга бет алган жолдогу кадам...»

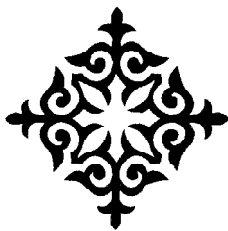
ЗУУРАКАН КАЙНАЗАРОВА (1902–1982). Социалисттик эмгектин эки жолку баатыры.

Айыл чарбасы менен мал чарбачылыкта да күрдөөлдүү эмгектин кайнап тургандыгын ошол убакта ондогон мээнеткечтерге ССРдин эң жогорку сый-урматы көрсөтүлгөн. Ошондой каармандардын бири З.Кайназарова жөнүндө 1946-жылы 1-октябрында жазган «Таң калуу» аттуу ырында

*Кызылча эмне? Аккан каны турмуштун,
Эң өжөрү, эң кыйыны жумуштун
Андай болсо Кайназардын келини-
Миң центнерден түшүм алды деп*
уктум, –

деп акын карапайым дыйкандын кажыбас эмгегин сүрөттөгөн.

ЗЫЙНАТЖАН – «Звеновой Зыйнатжан» ырында кездешкен ысым.
*Звеновой, ударникжан Зыйнатжан,
Дайныңды угуп издеп келдим ыраактан.
Кыз урматтуу, кыздай кымбат ишинди
Суу болгондо сурап билдим мураптан.*

ИГНАТЬЕВ Александр Илларионович (1906–1998) – сүрөтчү-живописчи, Кыргыз ССРинин эл сүрөтчүсү, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты. 1930–1933-жылдары Алыкул билим алган педтехникумда сүрөттөн сабак берген. Аны көркөм адабиятка, айрыкча, орус адабиятына жакын тааныштырган адамдардын бири.

Убагында Бишкектин эски аэропорт тарабында жашаган эл сүрөтчүсүнүн үйүндө фото сүрөттөн көчүрүлүп тартылган чакан көркөм полотно илинип турган экен. Сүрөттөгү балдар – ал өзү качандыр бир кезде педтехникумда окуткан жаш уландар. Ошол окуучуларына кошулуп спектаклге даярдык көрүп жаткан жандуу элес камтылган. Анда – Чолпонкул Койчумановдун «Алай артында» деген пьесасында: Алыкул – орундукта отуруп суфлёр, ал эми анын улуттук кийим кийишкен курбулары – Шайык Жамансариев, Райкан Шүкүрбеков, Ажыгабыл Айдаркулов жана А.И.Игнатъев өзү, дагы башкалар ар кандай абалда ролдорго камылга көрүү менен алек.

ИДЕЯ – турмуш чындыгына карата сүрөткердин мамилесин билдирүүчү, көрүнүштүн мазмунун аныктоочу негизги ой. Адабиятта зарылдыгына жараша таамай тандалып алынган көркөм сөз каражаттары аркылуу ишке ашырылган идея гана чыгарманы бир бүтүн организмге айландырат. Чыгарма жаратуу ишине тартылган турмуштук көрүнүштөргө, каармандардын образдарына, көркөм сөз каражаттарын чебер кыйыштырып пайдалануу натыйжасын-

да искусство чыгармасы бир канча идеялардын биримдигинен туруусу мүмкүн. Бирок чыгарма канчалык көп пландуу, көп тармактуу болбосун, алардын бардыгын бир тизмекке байлап, борбордоштуруп турган идея керек. Мунсуз чыгарманы бир бүтүндүк катары элестетүү кыйын. Ар кандай көркөм чыгарманын идеясы анын бүткүл образдык структурасынан, образдык «клеткалардын» өз ара аракетинен табигый түрдө өсүп чыгат. Көркөм чыгармада идея образдуу болсо, образ идеялуу келет. Ошондуктан «көркөм образдан таза идеяны дистилляция кылып, карандай логикалык түшүнүктү (силлогизмдер) түрүндө сууруп чыгуу демейде өтө кыйын» (С.Жигитов). Маселен, А.Осмоновдун «Жибек кийген эрке кыз» ырында «шатырап», «чарт-чурт этип чатырап», «шуу-шуу эткен легковойдун бооруна чачырап», жибек көйнөк сулуучу кызга «жаба куюп эркелеп» жаап жаткан жамгырга кыздын «Ай булганды, ай бузуду көйнөгүм, жайдын жааны жаабай койсо эмне?» деген эркелик «таарынычы» менен колхозчу атанын «Дан көбөйүп, эрке кызым кулпуруп, жибек көйнөк кийсе экен» деп кубанганы катар сүрөттөлөт. Албетте, бул ырдын негизги идеясын эрке кыздын эссиздигин, атанын акылмандыгын көрсөтөйүн деген ой түзбөйт. Акын бул жерде кайгы-капа, оорусыркоо, жоготуу, жокчулук деген сыяктуу убайымдуу көрүнүштөрдөн бейкапар, жибек көйнөк жөнүндө эрке кыялдарга мүмкүндүк берген бейпил турмуштун жагымдуу бир учурунун элесин тарткан. Мээримини

менен берешендигине ченем жок табият менен эмгекчи атанын камкордугуна бөлөнгөн кыздын баёо эркелигине акын да суктана көз салгансыйт. А эгер ырдын согуш жаңы эле аяктаган жылдын кычыраган кышында (20 XII.1945-ж.) жазылгандыгын эске ала турган болсок, бул ырды согуштун оор күндөрүнөн жабыккан көңүлдүн (акындын) жаңы колго тийген тынчтык заманга кубана, алдыда болчу бейпил турмуш жөнүндө ичтен кымылдап таттуу кыялдануусу, сагынычы катары кароого да болот.

«ИЗУЧЕНИЕ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА А.ОСМОНОВА В VIII–X КЛАССАХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ КИРГИЗИИ» – Т.А. Мусамбетовдун кандидаттык диссертациялык иши. Ташкент шаарындагы Низами аты-гы мам. пед. институтунда 1990-жылы корголгон. Автор – КМУнун окутуучусу ал эмгегинде ошол мезгилде кыргыз адабияты программасына кирип жүргөн акындын чыгармаларын мектепте үйрөтүүнүн тарыхын, учурдагы абалын талдап келип, өзүнүн сунуштарын киргизген.

«ИЛБИРС УЯНЫ» акын 1946-жылы 10-ноябрда Чолпон-Атада жазган. Ырда окуя жай баяндалып, жеңил окулат. Ушунда мындай бир караганда поэзия болуп берчү деле материал жоктой: «ак сенгелдин астында ат жүрө алгыс жар», анан «ошол жардын жанында илбирс уя бар дешет». «Илбирс тууган жерлерден элик ооп кетет» экен, «кулжа, теке, маралдар жер которуп кетет» экен. Анан лирикалык каарман «калуу уктап кетип, түн жарымы селт этип ойгонот...» Көрсө, илбирстин бау, баулаганы чочутуптур. Бул жерде акын эмгек адамы малчынын ак эмгегин даңазалай кетет. Илбирстин баулаганы аларга көнүмүш, малга сак болуп, мындай түндөрдүн далай-

ын баштан өткөргөн. Андан да баулаган үн жаш илбирстин балалыгынан улам экен. Короочу жигиттин караанынан илбирстер оолактап качышса, анын каршысында лирикалык каарманыбыздын жүрөгү болк этип козголуп барат. Акын бул ырында түнкү тоо койнунун көрүнүшүн кудум өзүндөй таасирдүү тартып берүүгө жетишкен.

ИСАБАЕВА Жыпар (1967) – акын, журналист, Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын лауреаты. «Алыкулду сүйгөн кыз» аттуу документалдык китептин автору. Анда Бишкек шаарында жашап, бала-чакасынын кашында карылык дөөлөтүн күтүнүп отурган ырыстуу байбиче Жамийла Сулайманованын жаш кезинде улуу акынга арнаган махабат баяны көркөм да, элестүү да сүрөттөлөт.

Азыркы кыргыз кыздарынан чыккан мөлтүр таланттуу акындын «Алыкулга» деген мына бул ыры анын поэзия «чоң казатында» кандай башаттан «суу» ичип, кандай очоктон «тамызгы» күйгүзгөнүн бир өзгөчө таасын-так ырастап тургандыгын кошумча айтуунун зарылдыгы деле жоктур:

*Махабатым!
О, алыскы акыным!
Чынга дагы,
жалганга да жакыным!
Сага деген
арзуум менин армандуу,
Жүрөгүмдө
ырдап турат акырын....*

ИСАКОВ БЕКТУР СЫДЫКОВИЧ (12.05.1942-ж.т. Талас р-ну, Арал айылы) – Талас районундагы К.Нанаев атындагы Арал орто мектебинин кыргыз тили жана адабияты мугалими, «Кыргыз Республикасынын Эл мугалими» (2003). А.Осмоновдун чыгармаларын окутуу боюнча анын жазган «Биздин ада-

бият» (5-кл.) окуу китебинде, «Оку-туп тарбиялоо (мугалимдер үчүн колдонмо)» (1979), «Санат сөз. 1–2-китептер» (2005) ж.б. эмгектеринде, педагогикалык ишмердүүлүгүндө ар тараптуу көрүнөт.

ИСАКОВ РЫСПЕК (1956–2009).

Китеп сүрөтчүсү, дизайнер. Украина-нын Львов шаарындагы атайын полиграфиялык окуу жайын бүтүргөн.

Алыкул Осмоновдун портретин компьютердик графикада тартып, П. Казыбаевдин экинчи ирет, толукталып басылган «Мезгил жана Алыкул» китебин мукаба жасалгасын, ондогон архивдик фотолорду полиграфиялык талапка ылайык даярдаган. «Жолборс терисин кийген баатыр» котормосунун 7–8-басылыштарынын жасалгалары да ага таандык.

«Алыкул үйү-борбору» коомдук бирикмесинин мүчөсү катарында бирикменин энтамга – эмблемасын да түзгөн. Акындын графикалык портрети жана бирикменин энтамга сомоосу «Алыкул үйү-борборунда».

«ИСТРЕБИТЕЛГЕ» ырын акын Улуу Ата Мекендик согуштун баатыр учкучтарына арнап, 1945-жылы 17-декабрда Койсарыда жазган. Мында ал учкучтун кесибин өзүнүн ыр жаратуу өнөрүнө салыштырат. Экөө тең алгыр куш сыяктуу: учкуч канат серпип бир паста обого атып чыгып, анан мелжегенин жок кылмакка төмөн шукшурулат, анын каршысында ыр селин жараткан акын да оңой эмес, сүрү менен сел дайраны, толкуган океанды токтотот, бирок «ителгиче ташты жара тепкени менен, өзүнө өзү ыраазы эмес...» «Аз өмүрдө көптү берип калууга жетишсем» дейт. Ушунда экөөнү бириктирип турган бир жалпылык бар, ал – «жашоо күндүн узун же кыскалыгынын бирдейлиги». Ырда Мекен алдындагы милдеттин аткаруу баары-

нан кымбат деген поэтикалык ой камтылган.

ИЧКЕ-СУУ – Мындай аталыштагы жер суулар республикабызда көп. Акын Жети-Өгүз районундагы бул жерге суктанып атайын ыр жазган.

«Ай күмүш суу, ай тунук суу – Ичке-Суу, Жаштык, сүйүү кумарына ичме суу.

*Он бештеги кыздар таккан чачбактай
Заманыңа жарашыгың укмуштуу».*

«ИЧКЕ-СУУ» – 1944-жылдын 4-декабрында Койсарыда жазылып, биринчи жолу «Махабат» жыйнагында жарыяланган.

Ырдын жаралуу баянына иликтөө жүргүзгөн Кенеш Жусупов «Ыр сабындагы өмүрүндө» белгилегендей, Алыкул 1944-жылдын жайында өзүнүн калемдеш теңтушунун айылы – Түп районундагы Ичке-Суу кыштагына барган экен. «Комдонгон арыстан кейиптенген коюу бактуу», элинин жана жеринин атагын «Бала карагер», «Жинди карагер» деген жел жетпес күлүктөрү чыгарып, андагы райондук борбор болгон Талды-Сууга адамдары жөө-жалаң эле каттап турушкан берекелүү айыл акынга чоң таасир калтырат.

Ошондо жылкы ферма болгон Ишенбай Абакиров, башкарма болгон Жумадыл Черикбаев деген кишилердин кийин эле көзү өтүп, алар «жайында бир келип кеткен урматтуу мейман» жөнүндө качан болсо өзгөчө кубануу, сыймыктануу менен эскерип сүйлөшкөн. А.Осмоновдун классикалык мурасына кирген аталган ырдын каармандарына айланган булар сыяктуу ичке-суулуктарга карата акындын калыс-так берген «мүнөздөмөсү» менен ак дилден айтылган ыраазычылыгы төмөнкүдөй эмеспи:

*... Ишенбайлар, Арыбайлар, дагылар,
Жумадылдар, барлыгы эстүү адамдар.*

*Жаш көчөгө биринчи тал тигишип,
Алтын жерге биринчи арык салгандар.*

*Силер берген кызыл кымыз, таттуу чай,
Мынча ширин, мынча балдай таттуусу ай.
Колун тартты ууландырган сары оору
Аңдып жүргөн мени кыйып салчудай...*

ИШЕНОВ САГЫНБЕК – (1934). Кыргыз эл артисти. Кинохудожник. Улуттук кинематографиянын алгачкы пайдубалын түптөөчүлөрдөн. Кадимки кино менен мульттасманын мүмкүнчүлүктөрүн чыгармачылыкта пайдалануу аркылуу А.Осмонов жөнүндө тарткан «Акын» тасмасы көрүүчүлөрдүн кенири чөйрөсүн көп кырдуу мазмуну менен кызыктырды. Ал эми «Толубай сынчы» поэмасынын негизинде тартылган аты уйкаш мультфильми Парижде 1965-жылы өткөн дүйнөлүк фестивалга СССР атынан катышып, алдыңкы алты тасманын катарында атайын диплом менен сыйланган. Кызыгы, жеңүүчүлөрдү калыстар тобу эмес, көрүүчүлөрдүн добушу аныктагандыгында. Ошентип, Алыкулдун калеминен кайра жаралган Толубай сынчы С.Ишеновдун кино өнөрү аркасында Боз тулпарын дүйнөлүк деңгээлге чаап, баш байге алганы элибиздин ушул үчилтик талантына ар дайым таазим эттирмеги, кийинки чыгармачыл муун өкүлдөрүнө өрнөк экендиги талашсыз.

График-художник акындын өзүнө, чыгармаларына жана жеке турмушуна арналган ондогон сүрөттөрдүн да автору. Алардын көбү А.Осмоновдун Бишкектеги үй-борборунун негизги экспонаттарынан.

Кыргыз поэзиясынын классигине арналган ушундай эмгектери үчүн С.Ишеновго Кыргызстан Жазуучулар Союзунун А.Осмонов атындагы адабий сыйлыгы алгачкылардан болуп ыйгарылышы тегин эмес.

ИШЕБАЕВ Турдубек (1946) – журналист. 2010-жылы «Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруусуна эмгек сиңирген кызматкер» деген ардактуу наамга татыктуу болгон. 1989-жылы анын демилгеси менен Алыкулдун жаркын элесине таазим этүү иретинде айтылуу Жети-Өгүз курортунун чок ортосуна келген ар бир адамдын көңүлүн бурган эстелик таш орнотулган. Бул кыргыз журтчулугунда залкар акындын теңдешсиз талантын баалап, милдеткер урпактар атынан тургузулган эң биринчи эстелик болгон. Анын чулу мрамор ташы Сары-Жаз аймагынан алып келинип, бооруна ушул Жети-Өгүз жеринде дарт дабаасын издеп далай ай-жылдарын өткөргөн А.Осмоновдун:

*Таштан болоор, кумдан болоор төшөгүм,
Аз да болсо, сыртта калаар сөздөрүм.
Өлсөм дагы жара тээп мүрзөмдү,
Буудан болуп, таскак салып өтөөрмүн, –*

деген төрт сап ыры чегип жазылган.

ИШЕНБАЙ – «Ичке суу» деген ырында кездешкен ысым.

*Ишенбайлар, Адыбайлар дагылар,
Жумадилдер, барлыгы эстүү адамдар.
Жаш көчөгө биринчи тал тигишип,
Алтын жерге биринчи арык салгандар.*

ИШЕКЕЕВ НАЗАРКУЛ (1955) – педагогика илимд. доктору (1994), проф. (1996). Кыргыз адабиятынын окуу китептери: өткөнү, бүгүнкүсү жана келечеги. – Б.: 2010) А.Осмоновдун биографиясын жана чыгармаларын окутуунун тарыхый эволюциясы изилденип, окуу программалары жана окуу китептери талдоого алынат. Ал жазган окуу китептеринде (Кыргыз адабияты, 6-класс) А.Осмоновдун чыгармалары адаптацияланган жана методикалык аппарат менен камсыздалган.

К 60-ЛЕТИЮ А.ОСМОНОВА. ГРУСТНЫЙ ОПТИМИСТ – (Муңайым оптимист) Автор: А. Урбаев // Ленинский путь (Ош). – 1975. – 19 дек. – Автор акындын чыгармачылыгындагы бардык этаптарды мүнөздөп чыгып, анын ичинен граждандык лирикасына, улуттук драматургиянын өсүшүнө кошкон салымына, котормочулук ишмердигине токтолот.

К 60-ЛЕТИЮ А.ОСМОНОВА АЛЫКУЛУ ОСМОНОВУ ПОСВЯЩАЕТСЯ // Комсомолец Киргизии. – 1975. – 8 нояб. – Кабарчынын чакан билдирүүсүндө республиканын Ленин комсомолу сыйлыгынын ээси, акын Алыкул Осмоновдун туулгандыгынын 60 жылдыгын белгилөөгө боюнча түзүлгөн юбилейлик комиссиянын отуруму болуп өткөндүгүн кабарлайт. Отурумда иш чаралардын планы түзүлүп, 14-ноябрь күнү Эмгек Кызыл Туу ордендүү драма театрында салтанаттуу кече боло тургандыгын, кечедө белгилүү сынчы Кеңешбек Асаналиев доклад менен чыгып сүйлөй тургандыгы, 17-ноябрь күнү СССРдин 50 жылдыгы атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин салтанат залында А.Осмоновдун чыгармачылыгындагы маселелерге арналган илимий-теориялык конференция өткөрүлөрүн бекитишти. Бул иш чаралардан сырткары республикада адабий кечелер, Алыкул Осмоновдун чыгармаларынын китеп көргөзмөлөрү уюштурулмак болду.

К 70-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ А.ОСМОНОВА// Певец народа. Автор: К. Бобулов // Сов. Киргизия. – 1985. – 19 июля – К. Бобулов макаласында бүтүндөй талантын, акыл-жөндөмүн музага арнаган белгилүү залкар, кыргыз совет акыны Алыкул Осмонов совет элинин зор патриоту болгон дейт. Андан ары А.Осмоновдун патриоттук лирикасына токтолуп, Мекен темасы – акындын чыгармачылыгындагы борбордук темалардан болгондугун белгилейт. Анын «Фрунзе шаары», «Кыргыз тоосу», «Жети-Өгүз», «Ата Журт» ырларын атайт. Мекенге арналган ырлардан сырткары акындын эмгекчилер жөнүндөгү ырлары дагы каралган. А.Осмоновдун чыгармачылыгындагы орчундуу орунду эмгек темасы ээлейт. Акындын канчалаган ырларынын каармандары сугатчы, кызылчачы, комбайнчы, темир уста дейт К.Бобулов. Кыргыз оозеки поэзиясын мыкты билген Осмонов андагы көркөм каражаттарды устаттык менен пайдалана билген. Бул жөндөмү анын «Жамгыр ыры», «Кызыл жүк», «Бээ саамай», «Корукчу», «Темин» ырларынан ачык чагылат дейт. Акындын юбилейине арнаган макаласын аяктап жатып А.Осмонов жумушчунун эмгегин поэтизациялоодо каармандарынын ар биринин жаңы сапаттарын, бизди курчап турган бардык көрүнүштөргө жаңы көз карашты калыптандырат деген К.Бобулов.

К 70-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ А.ОСМОНОВА. Автор: Сальников А.К. //Лит.газ. -1985. -25 сент. - С.7. – чакан макаласында А.Сальников 1985-жылдын 19-июлунда Фрунзеде сөз өнөрүнүн залкар устатынын жетимиш жылдыгына арналган салтанаттуу кече болуп өткөндүгүн кабарлайт. Кечени республиканын Жазуучулар Союзунун биринчи катчысы Т.Аскарров ачып, Кыргыз ССРинин Мамлекеттик сыйлыгынын ээси С.Жигитов «Осмонов жөнүндө сөз» аттуу баяндама жасады. Кечеге Алыкул Осмоновдун талантына таазим кылгандар жана поэзия ышкыбоздору чогулуп, Кыргыз Эл акындары А.Токтомушев жана Т.Үмөталиев, жазуучулар Н.Байтемиров, М.Буларкиева, А.Никитенко ж.б. сөз сүйлөдү. Чыгып сүйлөгөндөр А.Осмоновдун талантына суктануу сөздөрүн айтышып, акындын чыгармачылыгынын кыргыз адабиятынын тарыхындагы орду жогору баалангандыгы белгиленди.

К 75-ЛЕТИЮ А.ОСМОНОВА ОН БОЯЛСЯ НЕ УСПЕТЬ (Ал үлгүрбөй калам деп шашкан). Автор: Н. Момунов// Веч.Бишкек. – 1990. – 29 мая. – Кыргызстан Жазуучулар Союзунун катчысы, «Ала-Тоо» журналынын башкы редактору К.Жусупов менен маектешкен КирТАГдын кабарчысы Н.Момунов. Маекте Момунов кыргыз адабияты жана маданиятына кошкон акындын канчалык денгээлде бааланды деген маселени козгойт. Бул суроого акындын көзү өткөндөн бери акыркы 40 жылдын аралыгында анын туулган күнү алгачкы жолу ушундай салтанаттуу денгээлде белгиленип жатат деп жооп берди К.Жусупов. Мунун себеби ушул убакка чейин кыргыз совет адабиятында Алыкул Осмоновдун чыгарма-

чылыгына жупуну орун берилип келген. Бирок, башка жагынан алганда ал эл арасында эң сүймөнчүлүктүү акын – анын жыйнактары китеп дүкөндөрүнөн заматта сатылып кетип турат деди К.Жусупов. Алыкулдун орус тилиндеги ырлары жөнүндө сөз козголгондо В.Звягинцевадан башкаларынын котормолорунда акындын кайталангыс керемет саптары ойдогудай чыкпай, түп нускадан алыс калгандыгын белгилейт.

Маек учурунда Алыкул Осмоновдун өзүнүн котормочулук жөндөмү тууралуу кеп козголуп, К.Жусупов бул боюнча акын башка акындын чыгармасын которуп жатканда ал котормочу эле эмес, автордун атаандашы боло алат деген оюн билдирди. Буга Шота Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатыр» поэмасы кыргыз окурмандары тарабынан Алыкулдун төл чыгармасындай эле кабылданарын мисалга тартып, Алыкул кыргызчалаган грузин поэмасы республикада алты жолу кайра басылып чыккан, ал эми Пушкиндин «Евгений Онегини», Шекспирдин «Отеллосу» ширин тил менен кыргызча сүйлөп, улуттук колоритке толгон котормолор деди.

Акындын чыгармачыл жолу тууралуу ойду уланткан К.Жусупов асылган оору акындын өр карап өсүшүнө бөгөт боло алган жок, тескерисинче оорусу күчөгөн мезгилде ал көп изденип саз жазган, ошол малдагы поэзиясында токтоо муңайымдык бар экендигин белгилейт. Маектин соңунда орус эли үчүн Пушкин кандай болсо кыргыз окурманы үчүн Алыкул Осмонов дагы ошондой таасирлүү, ошол себептен Фрунзе шаарында А.Осмоновго эстелик көтөрүп, анын элесин түбөлүк сактап калсак жаман болбос эле деген пикирин билдирет.

К 75-ЛЕТИЮ А.ОСМОНОВА // ПОЭЗИЯ ГЛАВНЫХ ВОПРОСОВ ЖИЗНИ. Автор: Н. Локтев // Веч. Фрунзе. – 1985. – 18 июля – макалада акындын жеке жана чыгармачылык тагдыры чагылдырылып, анын поэзиясынын мааниси, көп түрдүүлүгү, терең оригиналдуулугу, жаңычылдыгы, элдүүлүгү, демократиялуулугу, мекенчилдиги көрсөтүлөт. Акбар Рыскуловдун айткандарына таянып, Алыкул Шота Руставелинин гана мыкты котормочусу болбостон, Пушкин менен Шекспирди жана чыгыш классикалык лирикасын дагы чебер которгон акын дейт. Н.Локтев акындын талантынын жыйнактан жыйнакка карай өскөндүгүн талдап, анын поэзиясы жөнүндө сөз кылганда көп кырдуу, бир сырдуу, ал эми Осмонов өзү жаңычыл жана дың бузуп жол баштоочу болгон деп аныктайт. Сөзүн бышыктоо үчүн балкар элинин улуу акыны Кайсын Кулиевдин: «Ал Орто Азиянын жаны замандагы эң мыкты акыны болгон» деген сөзүн келтирет.

К 75-ЛЕТИЮ А.ОСМОНОВА // Подвиг поэта: Торжественный вечер, посвященный 75-летию со дня рождения классика киргизской советской литературы Алыкула Осмонова / Сов.Киргизия. – 1990. – 23 окт., Вечерний Фрунзе. – 1990. – 24 окт. – Фрунзеде 1990-жылдын 19-октябрында Т.Сатылганов атындагы Кыргыз мамлекеттик филармониясында А.Осмоновдун юбилейине арналган салтанаттуу кече болуп өттү деп жазылат отчетто. Кириш сөздү А.Осмоновдун юбилейин өткөрүү боюнча республикалык комиссиянын төрагасы Кыргызстан БК Компартиясынын катчысы М.Шеримкулов сүйлөдү. Баяндамачы кыргыз адабиятында Алыкул Осмоновдун өзгөчө орунду

ээлеп тургандыгын, кайталангыс поэтикалык дүйнө жаратып кеткендигин баса көрсөтүү менен бирге, акындын негизги чыгармачыл доорун белгилеп, ар тараптуу талантка ээ сүрөткер болгондугун айтып өттү.

Осмонов улуттук поэзиянын жанрдык, стилистикалык, тематикалык көп түрдүүлүгүн байытууга зор салым кошкон чебер сүрөткер болгон. Ал ошондой эле драматург катары дагы кадыресе калыптанып, бир канча пьесаларды жазган, поэмаларды жараткан, элдик кенже эпосторду жазма адабияттын стилинде кайра иштеп чыккан деп белгилеген баяндамачы.

Акындын баа жеткис кызматын эске салып, «Кыргыз ССРинин мамлекеттик тили жөнүндөгү» Мыйзам кабыл алынып жаткан бүгүнкү күнү анын тилге сиңирген эмгеги канчалык актуалдуу экендигин белгиледи М.Шеримкулов.

Акындын эстетикалык дүйнөсүн чындап терең түшүнө элекпиз деди баяндамачы. Алыкул бир жагынан оор дарттын азабын тартса, экинчи жагынан көрө албастыктын, караниеттиктин курмандыгы болуп келген. Көзү өткөн соң дагы анын чыгармачылыгы татыктуу баасын алган эмес. Сөзүн жыйынтыктап жатып А.Осмоновдун мекенинде музей ачылат, эстелик тургузулат жана 1950-жылы көрсөтүлүп, бирок албай калган СССРдин Мамлекеттик сыйлыгын калыбына келтирүү боюнча маселе көтөрүлдү деди М.Шеримкулов.

Кийинки баяндаманы Кыргыз Эл акыны С.Эралиев жасады. Алыкул Осмоновдун таланты доор күзгүсү болуп калды, акындын бүтүндөй турмушу, чыгармачылык тагдыры жалаң эрдиктен турат деди баяндамачы. Акындын үлүшүнө кылымдар

бою калыптанган фольклордук даяр формалардын алкагынан чыгып жаны жолдорду издөө, жаңы поэтикалык туюнтууларды табуу милдети жүктөлгөн экен. Алыкул элдик казынанын түгөнгүс булактарын жаңыча шынгыр добушка толтуруп, өз заманынын ураан-талабын көркөм сөздүн кереметине чулгады дейт С.Эралиев. Ал тургай А.Осмонов заманага жарыш өмүр сүрбөстөн, андан озуп жашады деп оюн улады баяндамачы.

«Ала-Тоо» журналынын башкы редактору К.Жусупов биз дагы Алыкул Осмонов сыяктуу болочок урпактарыбызга маданиятыбыздын тарыхын, анын баа жеткис мурастарын калтыруу үчүн мээнет кылуубуз керек деди өз баяндамасында. Алыкул Осмонов – бүгүнкү кыргыз совет адабиятынын классиги деди ал.

Көрүнүктүү советтик акын А.Осмоновго арналган салтанаттуу кечеде кеченин коноктору СССР жазуучулар Союзунун башкармалыгынын мүчөсү көрүнүктүү советтик акын Л.Щипахин, Кыргыз Эл жазуучусу С.Жусуев, Москвадан акын жана котормочу Т.Стрешнева, Кыргыз ССРнин маданиятына эмгек сиңирген ишмер Ж.Садыков, Белоруссиядан Я.Купала атындагы сыйлыктын ээси Р.Бородулин, А.Осмоновдун ырларын англис тилине которгон Уолтер Мей, Казакстандан келген өкүл М.Мукатаев атындагы сыйлыктын ээси акын жана котормочу Н.Аитов, СССР жазуучулар Союзунун башкармалыгынын мүчөсү В.Казаков, А.Осмонов атындагы сыйлыктын ээси акын Б.Сарногоев, Панфилов райком партиясынын биринчи катчысы К.Көкөөвдер акын жөнүндө өз сөздөрүн айтты. Салтанаттуу кече кыргыз маданиятынын устаттарынын концерти менен аяктады.

К 80-ЛЕТИЮ А.ОСМОНОВА // Вечер памяти// Веч.Бишкек. – 1995. – 27 марта. – с.6. – Н.Пустынников- дун чакан билдирүүсүндө Улуттук китепканада кыргыз поэзиясынын классиги Алыкул Осмоновду эскерүү кечеси болуп өткөндүгү кабарланат. Теңдешсиз сөз устатынын ысымына байланышкан кенири көргөзмө уюштурулуп, ага китептер, живопись жана графика түрүндөгү сүрөттөр коюлду. Акындын юбилейин белгилөө түйшүгүнүн жарымын алган Алыкул Осмонов атындагы фонд китептерин кайрадан басып чыгаруу, Бишкектеги Үй-музейин куруу, Чолпон-Атага эстелигин коюу, жаш таланттардын кароо-конкурсун өткөрүүнү максат кылууда.

«КАГАЗЫМА» – 1935-жылы жазылган ыр. Көлөмү бир куплет. Биринчи жолу «Таңдагы ырлар» жыйнагында басылган. Бул ырында акындын: «Аман болсом, жазып жатып өлөмүн, талант жатсын, кагаздарым, чирибе» деген өмүрлүк кредосу айтылган.

КАДЫРОВ Ысмайыл (1952-ж.) – Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер, Тоголок Молдо атындагы балдар адабияты сыйлыгынын лауреаты. Анын жүрөгү сүйүп жактырган акыны Алыкулга арнаган ыр топтомдорунан тааныштыра кетели.

*«Сен ооруба, мен ооруюн, Ата Журт!»,
Деген сөзү эмне деген керемет.
Отузунда ушул сөздү айтканга,
Эмне деген эрдик керек, дем керек!*

*Ата Журттун жүрөгү ооруп турганда,
Айткан киши барбы бүгүн сенчилеп.
Айтыш үчүн күйүш керек жалындап,
Болуш керек же Алыкул, же Хикмет.*

КАЗАК – «Жолум» деген ырында кездешет.

*Учсун да, учсун, тер алсын,
Тер алуу менен дем алсын.
Азыр басып өтөлү,*

Казактын Бетпак талаасын.

КАЗАКБАЕВ Абдыкадыр (1920–1967) – көрүнүктүү мамлекеттик жана коомдук ишмер. Кыргызстандын маданият министри, Кыргызстан КП БКнын идеология боюнча катчысы болуп иштеген. А.Осмоновдун ылым санашкан замандаштарынын бири. Үй-бүлөлүк архивинде 1940-жылдардын соңунда Алыкул, дунган акыны Смар Шимеев болуп түшкөн элестүү сүрөтү сакталып калган.

1942-жылы Сталинграддын алдындагы кандуу салгылашууга катышып, катуу жарадар болуп, туулуп өскөн жерине бир бутунан ажырап кайткан. Башынан жакшы мами- леде болгон Алыкулду 25ке да чыга элек жылдыздуу жигиттин кош балдак таянып, калышы терең ойго түшүргөн. 1945-жылдын 5-декабрында Койсарыда жүрүп, «Үч аяк» деген атактуу поэмасын жазышына кандайдыр түрткү берген деп бүтүм чыгарууга болот. Байбичеси Чолпон Казакбаеванын эскерүүсүнө караганда, экөө жолуга калганда ... бөлүнүшпөй, көчөдө катар басканда Алыкул андан ашып кетпөөгө, көңүлүн бир турмуштук темага алаксытып, ташка урунган балдак үнүн укпагандай, байкабагандай келбет менен бут жөнүндө сөз кылбоого аракет жасачу экен. Акын поэмасында жазган: «өмүрдүн ырыскысы бүт экен», – дейт...» – деген сап – Абдыкадыр Казакбаевдин жашоодо көп кайталаган сөзүнөн.

«**КАЗАКБАЙ**» 1948-жылы 26-октябрда Чолпон-Атада жазылган. Мында акын айыл адамы Казакбайдын ички жан дүйнөсүн чебердик менен кылдат тартып берүүгө жетишкен. Ырдын адепки саптарында

эле анын картошканы майга кууруп баптап жегенин айтып, жеңил тамашкага алат. Күзгө маал жүз пуд эгин тапкан эмгекчилдигине маашыркануу менен, анысын дароо эле дүнүнөн отуз сомдон арзан сатып ийген энөөлүгүнө, эч болбоду дегенде өзүнө кенен жетерлик калтырып койбой, анан өзү өстүргөндөй эле эгинди жазында үч жүз сомдон сатып алууга аргасызданганына:

Алда сенин соодагерлик каадаң ай,

Куп саткычысың... куп алгычысың Казакбай –
деп кейийт.

Анан акын Казакбайдын чарбага жоктугун, камаарабастыгын, кечээ эле келген бир далай элдер «бакча айдап, зангыраган үй салганын, чарбасы андан мыкты» экенин, ал эми анын үйү «жыртык» боюнча калганын айтып, анан «эпчилдигин кайсы?» деп чымчый кетет.

Анткен менен Казакбай айына үч миң сомдоп акча табат. Анын каршысында өзүнүн «үй-жайы жок, чай ичерге чынысы жок, мейман келсе салардай төшөгү жок», анан уялбай тыңсынып акыл айтып коём деп акын өзүн да соо койбойт. Ырда айыл адамдарынын дале баёолугу, камаарабастыгы, чарбаны тың күтүүгө али көнө электиги жеңил юмор аркылуу сынга алынып, ошол эле учурда мындай көрүнүштөрдөн арылууга небак убакыт келип жеткендиги тууралуу поэтикалык ой камтылып берилген.

КАЗЫБАЕВ Памирбек Шоморвич (1952). Алыкул таануучу. Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын лауреаты. «Алыкул үйү-борбору» коомдук бирикмесинин директору. Акындын Бишкектеги жана Чолпон-Атадагы үй музейлеринин уюштуруучусу. «Мезгил жана Алыкул» китептеринин (1990–2006-ж.) автору. КР өкмөтүнүн «Алыкул 100» уюш-

туруу комитетинин мүчөсү. Алыкул Осмоновдун өмүр баяны, чыгармачылыгы боюнча жүздөгөн макалалардын, ондогон маектердин автору. Акындын мурда белгисиз калган чыгармаларын жарыялоодо, архивдик документтерин жана кол жазмаларын иликтөө, музейлерин жасалгалоо жана экспонаттарды топтоо иштерин уюштуруп, «Жолборс терисин кийген баатыр» басылмасын (1982) 1940-жылдагысына салыштырып текстологиялык редакциялоо жүргүзгөн. Аталган басылманын 7-басылышынын (2007), 9-басылышынын (2015), редактору, «Алыкул – 100» иш-чарасы аркылуу орто мектепте, жогорку окуу жайларда Алыкул Осмоновду кенири жайылтуу максатындагы конкурстардын уюштуруучусу. П.Казыбаевдин демилгесинде акындын айрым ырлары Японияда жарыяланса, юбилейине карата 50 ыры түрк, мажар тилдерине которулган. А.Осмоновдун 1995-жылы англис тилинде чыгарылган «Көл толкуну» китебинин уюштуруучу-редактору. А.Осмоновго тиешелүү адабий-маданий жана окуу-тарбиялык иштердин, чыгармачыл иштердин жигердүү катышуучусу, алыкултаануу боюнча кеңешчиси. «Алыкул» энциклопедиясынын редколлегия мүчөсү жана ондогон макалалардын автору. Бул юбилейлик басылмадагы фотоиллюстрациялардын негизги басымдуу бөлүгү да П.Казыбаев жетектеген «Алыкул үйү-борбору» коомдук бирикмесине таандык.

«КАЙГЫ» (*Илгерки бир мергенчиден*) аттуу көлөмдүү ыры 1937-жылы 16-апрелде Жети-өгүз курортунда жазылган. Кадимкидей сюжет өнүгүп, баяндоо ыгында иштелгени көрүнүп турат, атүгүл чакан поэма деп атап койсо да болчудай. Өткөн

бир заманда бир бечера элүү жашында уулдуу болуп, анысы да көп өтпөй чарчап калат. Кейип, өңдөн азат. Оюна балалык кези келип, түнү уктайт абайт. Ошондой күндөрдүн биринде бала күндөн берки теңтушу келип, «көңүлдөгү капаны кетирели, талаалап келели» дейт. Көз мерген досу экөө калың токойду аралап көпкө жүрүшөт, бирок көңүлдүн чери тарар эмес. Ангыча бир каманды көрүшүп, досу атмак болду эле, анан токтоп калышат. Көрсө, каманды бала бүркүт качырып калган экен. Жаш бүркүт балалыгын кылып бир буту менен каманды, экинчи буту менен өсүп турган карагайды чапчыйт. Аттин, бүркүт чатынан дал бөлүнүп айрылып, өлүм табат. Аздан соң эне бүркүт бийиктен шукшурулуп, зор каманды каман ордуна көрбөй апчый жогору атырылат да, каманды үйдөй ташка далдап уруп өлтүрөт. Анан дагы бийикке атырылып, кайра төмөн шукшурулуп келип, эне бүркүт өзү ташка урунуп өлөт. Муну көрүп мергенчинин жаны кейип кетет. Кошо кайгыга батып, мындай деп логикалык жыйынтык чыгарат:

*Мергенчи жан досундун ушул айбы,
Турмуштун агылышы ушундайбы?
Улуу огу ак бараңдын оокат үчүн,
О, досум кызык эмес, кайгы, кайгы.*

Ушунда акын, бала өз жанынан да кымбат, анын өлүмү орду толгус оор кайгы дегенди баса айтып жатат.

«КАЙДА БАРСАМ ЭСИМДЕ» – акындын койгон датасы 13/1. 1945-жыл Койсары. Үч строфадан туруп, элдик оозеки чыгармачылыкта кенен тараган секетбай формасында, жети муундук ыргакта жазылган. Үч А.Осмоновдун көл темасындагы чыгармаларынын бирине кирет.

*Кайда барсам эсимде,
Көлдүн кызыл кыздары.
Катташпай коюп далайга,
Көңүлүм жаман сыздады, –*

деп секетбайга таандык мотив юмордук интонация менен бирге берилет. Мында арзуу сезими орун алгандай болсо да, ыр конкреттүү бирөөгө арналган деп айтууга болбойт. Бирда акындын көлгө, көлдүн кызыл жүз, демек, саламаттыгы чың кыздарына «Чүйдүн куба жигитинин» суктануусун, сагынычын билдирүү бар. Элдик ырларда кенен орун алган сагынуу, барайын деп улам бир нерсе жолтоо болуп бара албай калуу сыяктуу ойлор мында өз бетинче кайталангандыгы көрүнүп турат. Бул акындын ушул жылдары фольклордук чыгармаларга карата мамилесинин өзгөчө учурунан каншаар кылат.

«КАЙРА КАЙТЫП ЖОЛУГУШЧУ ЖОЛДОР БАР». Автор: **К.Жумабекова // Ленинчил жаш. – 1990, – 17-май.** – Автор А.Осмоновдун китебин колго алып, ырларын шашпай окуп, ар бир сабын чечмелөөгө аракет кылат. Ар бир сөзүнө, ыр сабына толгон-токой терең маани, ой катыш кеткендей окуган адам ойлонбой кое албайт. А.Осмоновдун согуш жылдарындагы элдин башына түшкөн кыйынчылык, элдеги майтарылбас эрк акынды өзгөчө ойтолгоого салып, анын ички санаа-ою, сезими, мамилеси ыр сабына айланганын айтуу менен «Женишбек» поэмасына токтолот. Акындын улуулугуна таазим этет. Макалада А.Осмоновдун акын деген наамды эң жогору тутуп, жоопкерчилигин сезип, жашоо үчүн эмес, акындык улуу милдетти актоо үчүн күрөшкөнү айтылат.

«КАЙРА КАЙТЫП ЖОЛУГУШЧУ ЖОЛДОР БАР...» Автор: **С.Асанкулов // Кыргызстан маданияты. – 1990, -№ 13. 29-март.** – Ма-

калада автор А.Осмоновдун өмүрүнүн кыскалыгына карабай, элине көп эмгек калтырууга аракет кылгандыгы айтылат. Акындын ырларында кыйынчылыктарга моюн сунуп бербей, акыл менен жеңүү үчүн жашпоо керектиги айтылып, аны А.Осмонов өзүнүн өрттөй жанган өмүрү менен да көрсөтө алгандыгын белгилейт автор. Акындын «Отуз жаш» деген ырында жаратылыш менен адамдын биримдиги, адамдын жашоосу, өмүрү жөнүндө баяндалса, «Ата Журт» деген ырында адам – жердин ажырагыс бир бөлүгү экендиги, «Ысык-Көл», «Табият ыры», «Жамгырым», «Майдын түнүнө» ж.б. ырларында жаратылышты, анын кубулуштарын өтө сүйүп, аны менен суктангандыгы, «Саанчы», «Мурап», «Маляр», «Плотник» деген ырларында буюм менен окуянын өзүнө гана таандык болгон касиетин таап, конкреттүү сүрөттөөгө өткөнү, турмушта сүйүүдөн жолу болбой калганына кайышпай, тунук сүйүүгө поэзиядан туу чокулуу мунара тургузгандыгы, дегеле поэзияга болгон мамилеси айтылат.

«КАЙРА КАЙТЫП ЖОЛУГУШЧУ ЖОЛДОР БАР». Автор: **И.Элебаев// Ленинчил жаш. – 1990, -30-окт.** – А.Осмоновдун 75 жылдык мааракеси акындын киндик кан тамган айылы Каптал-Арыкта өткөнү тууралуу айтылат. Маараке А.Осмоновдун эстелиги менен үй музейинин ачылыш аземи менен башталып, кыргыз элинин данктуу акын уулу жөнүндө Россиядан, Белоруссиядан, Казакстандан, Тажикстандан ж.б. коңшулаш мамлекеттерден келген акындар, адабият күйөрмандары баяндап беришти.

Котормочу Уолтер Мей акындын алгачкы ырлар жыйнагын англис тилине которгонун, кийинки ыр жыйнактарын которуу ишин колго

алганын, мааракенин өз көзү менен көрүп, баш сөз жаза турганын айтты. Маараке ыр, бий, улуттук оюндар менен жыйынтыкталды. Автор А.Осмоновдун «Кайра кайтып жолугушчу жолдор бар» деген ыр сабы менен жыйынтыктайт, себеби алдыда акындын 80, 90, 100 жылдык мааракесинде А.Осмонов менен кайрадан жолугушарыбызды айтат.

«КАЙРАТЫМ КЫЗЫЛ ЖАГООДО» – 1933-жылы 10-августта «Кыргызстан пионери» газетасына жарыяланган ыр.

Биз көтөргөн кызыл туу

Кана эмесе алоолон.

Кайрат оту жалбырттайт

Биздин кызыл жагоодон, –

деген саптар ырдын саясий-агитациялык марш иретинде пионердик курактагы (10-14 жаш) балдарга ылайыкталып жазылгандыгын көрсөтөт.

«КАЙЫҢДЫ» – 5/ II, 1945 – деп белгиленген. Биринчи жолу «Махабат» жыйнагында басылган Ыр акындын киндик каны тамган жерине, айылына, жакындарына болгон сагынычы жана таарынычын белгилүү даражада сыйдырып турат.

Эстейм сени, Кайыңды айлым сагынам,

Барбайм сага, сагынганда не кылам.

Бул турмушта мен атылган күлүк ок,

Деңиз, дайра, тоодон өтүп жарылам.

Эстеген менен, сагынган менен «барбайм сага» деп так кесе айтууга мажбур. Алыкулдун балдар үйүндө өсүп, тууган жер, айыл кызыгына балалыгы канып, элеси жадына синбегенден улам айтылууда. Барса да ага үйрүлүп түшкөн тууган болбогондон «кайда барсам – айлым бар» деген сөздөрдү айткан менен ичинде айлына имерчиктөө Алыкулда күч. Ошондуктан ал «таштан беле Алыкулдун жүрөгү» деп өзүн тээ бала күндөн алган терс элестери үчүн жемелөөдөн да кайра тартпайт. «Баркын билбей,

жаным, калам экөөбүз, Бир боор эже, агаларды таштадык» деп бар күнөөнү айлына, айылдагы жакындарына эмес, өзүнө оодарып, сырдашары калам экендигин ойго алууда. Чынында каламы бул учурда анын акындык даремети, чыгармачылык чабыты Алыкулдун тирүү кезинде «жанын буюртпаган соң, өлгөндө сөөгү коюлбастыгына» да кепил болордугуна акын ишеним салат. Жети строфадан турган «Кайыңды» ыры Алыкул Осмоновдун жеке тагдырындагы айрым жагдайларды түшүнүүгө жардам берет.

КАЙЫҢДЫ – Панфилов районунун борбору, акындын кичи мекени.

«Калды, калды, Кайыңды айлым

ыраактап,

Мен калтардай алыс кеттим

кылактап».

КАЙНАЗАР – «Таң калуу» деген ырында кездешкен ысым.

Кызылча эмне? Аккан каны турмуштун,

Эң өжөрү, эң кыйыны жумуштун,

*Андай болсо **Кайназардын** келини –*

Миң центнерден түшүм алды деп уктум.

«КАЛАМГА» (8/II.1945) – Кыргыз поэзиясындагы традициялуу темалардын биринен. XX кылымдын 30-жылдарынан тарта А.Токомбаев жана башка акындар тарабынан каламга ыр арноо, ал жөнүндө жазуу салттуу көрүнүш болгон. Анда тап күрөшүндө калемдин тартынбас, чынчыл, тапчыл болушу керектигине басым коюлган. А.Осмоновдун каламга арнаган бир нече ыры бар. Акын калемдештеринен айырмалуу каламга кайрылууда анттык мотивдерди пайдаланбастан, тескерисинче лирикалык мен өзүнө дем берүү, акындык парз, талантын такшалтуу, буларды туура багыттоо керектиги, зарылдыгы жөнүндө философиялык ой жүгүртүп, эмгектин акыбетин

көрүүгө болгон тилегин чагылдырат. Ырда акын тагдырга моюн сунганы менен атын сыймыкка бөлөөгө болгон күчүн жумшагысы келгенин, аны калеми аркылуу ишке ашырууга болгон оюн жашырбайт, демек, өзүн бүлөйт.

*...Күтүлбөгөн бир мезгилде түбөлүк –
Эгер мени өлүм кетсе уктатып:
Ошол замат арта салып мойнуңа,
Тез чуркап жет , кең өрөөндүн оюна.
Көп ыйлабай, капаланбай көөмп кой,
Ысык-Көлдүн толкун чачкан боюна.
Көл шарпылдап толкундарын таратсын,
Толкундары мени көздөй баратсын.
Жүр көрөлү: кыргыздын бир акыны
Уктап жатат... уктап жатат, деп
айтсын.*

Акын кандай гана темага кайрылбасын, биринчи орунга жаратман эмгек, эмгекке жараша урмат, сый болуусун күсөйт. Ал күсөөдө көзү тирүүсүндө болбосо да, сый көзү өткөндөн кийин болсо да мейли деген ою камтылат. Анткени атын эстетер артында туяк болбогондон кийин бир ишенген каламы экендигине шек кылбайт, каламын «дүркүрөгөн дөөлөтүмсүн» деп, эч байлыкка, а тургай «Вашингтон долларына алмашпасын» билдирет.

«КАЛАМЫМА» деген ыры 1935-жылы жазылган. Бул ыры мындан туура он жылдан кийин жазылган «Каламга» деген ырынан мазмуну, пафосу боюнча кескин айырмаланып турат. Эгерде 1945-жылдагы ырында акындын өзүнө болгон ишенүү, дагы албан иштерди жаратууга умтулуу бардыгы, каламдын аркасында акындын даназасы кийинки муунга калуу ишеничи бар экендиги таасын билдирилсе, 1935-жылдагы ушул ырында:

*Эй, каламым араң чыгат дабышың,
Али керек алыс жакка чабышың, –
деп алдыдагы милдеттердин арбын-*

дыгын көрсөтүлүп, демине дем кошуу аракети эске салынат. Ыр ошол жылдарда каламга арнап ыр жазган башка акындардын ырларына жалпысынан үндөш, бирок бир айырмачылыкка ээ. Ал акындын келечеги не деген, тактап айтканда «сайрап жаткан булбул токтоп» калгыдай добушка ээ болуу ишениминин бекемдигинде. Эки строфа ыры эртеңки күндөгү акындык тагдырына карата болгон күчтүү оптимизмге бай.

«КАЛГАН МУРАС АЛА-ТООДОЙ ЫРЛАРЫ». Автор: Ч.Сооронбаева // Ысык-Көл кабарлары – 1995. -24-март. – Автор көл жээгине келип, көлдүн күндөгүдөн башкача экенин айтат. Тоонун чокусунан бир колуна ак калемин жаркылдатып, бир колуна өлбөстүктүн суусу замзамды төгүп албайын деп аяр кармап, Ак боз ат атын камчыланган акындын элесин көрүп, көрсө, алп акын бул жарыкчылык менен коштошпоптур дейт. Ата Журтун ырларына тундуруп, көңүл эзген сары санаа мейкининде жалгыздыкты жан жолдош кылып, тээ кыранда жашыл белесте жүргөн турбайбы. Тирүүлүктүн бүтпөс сапары Алыкулдун ыры менен термелип, дангыр жолдо алга чакырып, желек болуп желбиреп турганы айтылат.

«КАЛМАК ЧАЙЫ» (9/II.1945) – Акындын көл кылаасына барган мезгилинде жазылган ырларынын бири. «Каймак кошкон, сүт кошкон, Шекериң бар, балың бар» деп чайдын даамын келтире чыгарып, жанга жагымдуулугун арттырган даамын баса көргөзүү менен анын «бойду эритип балкыткан» жагын тамшана сүрөттөгөн. Үч строфадан турган бул ырында А.Осмонов көл элинин меймандостугун, чай ичүү церемониясынан так маалымат берүүнү максат эткен.

*Калмак чайды кайнаткан
Колхозчунун аялы.
Каухардан белем чынысы,
Жакуттан белем аягы, –*

деген үчүнчү строфада тамаша-чыны аралаш ой камтылып, жамактык баскычта ыр аяктаган. Мындан акын бул ырын мейман болгон дасторкон үстүндө үй ээлерине арноо маанайында бир шилтем менен жазып, кайра редакциялабаган деп тыянак чыгарсак болчудай.

«КАЛП АЙТУУ» – 10/XI. 1948. Акындын бул ыры кыргыз элинин учу-кыйырына кеңири тараган «Шодокондун бүркүтүндөй жутунган» деген ылакаптын поэтикалык формада берилиши. Акын чыгармачылык изденүүлөрүндө ХХ кылымдын 40-жылдарынан кийин айрыкча эл оозеки чыгармаларына өтө кунт сала баштаган. «Калп айтуу» үч строфадан турган ырында эске алынган ылакапка сиңирилген апыртмалуу, мактанчаак мүнөздү жумшак юмор менен сынга алган окуя таамай, кыска жана элестүү сыйдырылган. Ылакаптын чечилмесине сынар акындын бул ырын ыгы келген жерде пайдаланса да болчудай.

«КАЛПЫЧЫ КАНЫМКҮЛ» (6/XI. 1946) – Балдар үчүн жазылган ырларынын бири. Ырда эрке өскөн жетидеги Канымкүл аттуу кыздын окууга куру шылтоо таап келбеген жоругун акын суроо-жооп иретинде элестүү берип, тарбиялык максатка басым койгон.

*– Кечээ неге келбедиң?
– Бутум оюп...
– Бейшембидечи?
– Муйдум оюп...
– Бешиндечи?
– о Мысыгым оюп...*

деп ар түрдүү шылтоо таба берген «Р» ди эркеликтен тили так чыкпай «Й» деп калган кичине кыздын эле-

син так келтирген. Советтик мезгилде мындай ыр жаш жеткинчектер, мектеп окуучуларынын арасында жаттатылып, оюн-зоок койгон учурда декламацияланып, өспүрүмдөрдү тыкан, туз, чынчыл болууга үндөп, тарбиялык салымдары салмактуу болгон.

«КАМБАРАЛЫ» 30/ X, 1946. Ыр советтик поэзиянын агитациялык пафосунда төп жазылган.

*– Камбаралы,
Камбаралы,
Жүр жумушка баралы!
Күздүк жердин көбү жатат,
Баарын айдап салалы, –*

деп биринчи строфасында күздүк жер ой борборуна коюлса, экинчисинде (ыр болгону эки куплет) «Камбаралы» рефрен сыяктуу улам кайталанып «колхозчунун заманында кечигүү жаман иш» экендиги баса көрсөтүлөт. Өз учуру үчүн мүнөздүү идеяны чакырыктап кайталаган, көркөмдүк, эстетикалык татымы ортосаар чыгармасынын биринен.

КАНЫМКҮЛ – «Түп суусу», «Калпычы Канымкүл», «Балыкчыдан Фрунзеге» деген ырларында кездешкен ысым.

*Айыл ыраак, дагы далай жол басам,
Ал жеңеме бир кадырым салбасам.
Колхоз кызы Канымкүлдүн дарты үчүн,
Колхозуна мүчө болуп албасам.*

* * *

*Канымкүл быйыл жетиде,
Жаңы кирген мектепке.
Тил келбейт, эрке өскөн,
«И» деп сүйлөйтүР» десе.*

* * *

*Жүр, Канымкүл, чыпта сатып алалы,
Фрунзеге ылдам кирип баралы.
Бал кошкон май, курут менен эт берип,
Кубанталы окуудагы баланы.*

КАНАТТУУ ПОЭЗИЯ: (Акын жөнүндө маек) // А. Осмонов. Көл

толкуну: Тандалган ырлар жана поэмалар. Автор: Ш. Үмөталиев. – Ф, 1972. – Б. 3–11. – Белгилүү адабий сынчы Ш. Үмөталиев Алыкул Осмоновдун поэтикалык өмүр жолуна, канаттуу поэзиясына арнап бир нече илимий эмгектерди жазган. Ал эмгектеринде Алыкулдун өмүрү жана чыгармачылыгы жөнүндө кыскача баяндап, анын лирикалык жана философиялык толгонууларына, поэзиясынын керемет күчүнө ой жүгүртөт. Алыкул акын наамына жеңил атак менен эле жетише койбогондугун, ал кандайдыр бир даражада поэзиянын өзүнчө түрлөрүн түзгөн автор новатор акын экендигин, ал чыныгы таланттын ээси болгондугу үчүн гана кечирээк болсо да тарыхтан өз ордун таап отурганын белгилейт.

Бір маданияты Алыкулдун чыгармаларында бир катар бийик профессионалдуу деңгээлге көтөрүлгөндүгүн көрсөтүп, предметтүүлүк, конкреттүүлүк кыргыз поэзиясында бөтөнчө Алыкулдун чыгармаларынан кийин пайда болду деген ойду айткан.

«КАПАЛАНТТЫ АКЫНДЫ» – Кыргыздын жазма адистик музыкасынын башатында турган, классик композитор А.Тулеев музыкасын жазган А.Осмоновдун ыры. Кыргыз радиосунун хорунун аткаруусунда фонддо сакталууда.

КАПТАЛ-АРЫК – акындын туулган айылы. 1915-жылы 21-мартта дал ушул жерде жарык дүйнөгө келген. Бул айылдын аталышы жана ага байланыштуу акындын өмүрү тууралуу Кенеш Жусупов «Бир сабындагы өмүрүндө» төмөнкүчө жазат:

«...Улуу үркүндүн алдында ар кайсы жерде бай-манаптан, эзүүдөн качып, баш калкалаган он сегиз түтүн кембагал ушул Кайыңдыны пааналашкан. Кенеш өкмөтүнүн бийлиги

келгенде жүрөгү жарыла сүйүнгөн байкуштар биринчи артелди уюштура башташкан. Тоо ылдый суусу эништеп аккан жер эле, төмөндө ээн, кургак кокту боло турган. Муну «Карагоо» дешчү ошо жердегилер. Кийин тууралата өзөндү кесип, Кум-Арыктан арык чабылган. Ошол арыктан улам айылдын аты кийинчерээк Каптал-Арык болуп аталган. Алыкул Осмонов ушул Каптал-Арыкта туулганы менен кийин техникумда окуп жүргөндө, каникулга тараганда айылдык балдар менен кошулуп айылга биринчи саам келген. Ал жат кишиге окшоп, айылдыктарын тааныбайт эле. Кийин айлы да аны бооруна имере тартпады. Алыкул да айылдыктар менен аралашып, камыр-жумур болуп кетпеди; өмүрүнүн акыркы жылдары чанда келе турган болду. Айылдаштары акын Алыкул Осмонов жөнүндө кезегинде аз билишкен. Бир жолу айлындагы жеңеси кайсы иштесин деп сураса, акындын жүрөгүнө катуу тиет, «өз ичимден акын болдум деп жүрсөм, кыйын экен мына минтип учуроо» дейт да, «Мен – менмин деп керген менен боюмду, чындыгында жаман акын окшоймун» деп кейиген. Акын өзү туулган айлына аз ыр арнаган, айлы жөнүндө үч-төрт ыры бар...»

Азыр Каптал-Арыкта А.Осмоновдун музейи иштейт. Ал 1990-жылы, улуу акындын 75 жылдыгына карата ачылган. Бет мандайына скульптор В.Шестопал жасаган эстелиги орнотулган.

Бул айтканыбызга мисал катары Сооронбай Жусупов менен Жапаркул Алыбаевдин калемине таандык төмөнкү кош чыгарманы назарга тарталы.

Кыргыз эл акыны Сооронбай Жусупов, «Каптал-Арык кыштагы»: *Жай чилдеде чаң тозоңдоп, чаң ызгып, Кыш чилдеде кар тозоңдоп, кар ызгып,*

*Баамдалбай жакынга да, алыска
Бардык кезде жатчу жоошуп, толукшуп.*

*Кадимки эле Каптал-Арык дал ушул,
Калкка чыгаан акын берген жай ушул.
Асыл, чакан кыштагынын атагын
Асмандатып кетпедиби Алыкул.*

Акын Жапаркул Алыбаев, «Каптал-Арык»:

*Алыкулдун айлы деп тактап алып,
Араладым көчөндү, Каптал-Арык.
Акын эмес, көркүңө жаңыланган,
Айыл тура, бүт кыргыз мактанарлык.*

*Ак келинге жолуктум жүзү жарык,
Алма менен сыйлады үзүп алып.
Алма жыттуу жүзүнөн сүйөрүмдө,
Адашыпмын алманы сүзүп алып.*

*Кызыл кызга жолуктум түшүп калып,
Кызылчасын көрсөттү күтүп алып.
Ак чач болгон башымды эстей коюп,
Апкаарыдым жүрөктү үшүк алып.*

*Алыкулдун айлы деп тактап алып,
Араладым көчөндү, Каптал-Арык.
Айыл бар деп дүйнөгө акын берген,
Айта жүрөм атыңды жаттап алып.
Азыр сени өзгөртүп «Алыкул» деп,
Атап койсом не болмок, Каптал-Арык?*

«КАПТАЛ-АРЫКТА». Автор: **П.Казыбаев // Кыргыз руху. – 1993, -31-март. – № 13. – Б. 4-5.** – Макалада А.Осмоновдун 75 жылдык мааракесинин Каптал-Арыкта белгилениши, акындын эстелигинин, музейинин ачылышы, андагы экспонаттар тууралуу айтылат. Музейдеги экспонаттардын ичинен эң баалуусу А.Осмоновдун 1950-жылы Москва шаарында жарык көргөн «Мой дом» аттуу китеби. Ушул китеби үчүн акын экинчи ирет Мамлекеттик сыйлыкка көрсөтүлгөнү жана анын бир нускасында өзүнүн кол тамгасынын болушу менен бул экспонат маанилүү.

Бул китепти музейге К.Каракеев берген, акындын акыркы кол тамгасы да ушул адамга арналганы ырастап турат. Андан тышкары Зейнеп апанын, акын-жазуучулардын, курдаштарынын жана күйөрмандарынын да көргөзгөн демилгелүүлүктөрү айтылат. Акындын чыгармачылыгында өзүнчө бир руханий белес болгон «Жолборс терисин кийген баатыр» котормосу экендиги, грузин эли да А.Осмоновго тийиштүү урмат-сыйын көрсөтүп, Б.И.Канделакинин 1987-жылы чыккан «Ш.Руставели» аттуу фотоальбомун, В.И.Чачавадзенин 1980-жылы жарык көргөн «Жолборс терисин жамынган баатыр» дүйнө элдеринин тилдеринде» китебин салып жиберешкени акындын эмгегин баалагандык экенине автор бир сыймыктанса, акындын ысымындагы лауреаттардын караанын көпчүлүктүн ичинен көрүнбөгөнүнө бир кейийт.

«КАР ЖААДЫ» – 27/ X, 1948.

Беш куплеттен турган бул ырында акын табияттын төрт мезгилинин бири кыштын кайталангыс сүрөтүн гана чебер тартпастан, эч кимге айтпас ички муңунан ырына бир кашыгын кошуп койгону айныксыз байкалат. Кыштын бир көрүнүшүн акын жан суктанар ак келинге таамай салыштырат да, ошол эле учурда кыштын жаш-кары, улуу-кичүүгө карабаган өз жосуну бардыгын эске салып «бетке муштаар, беттен чымчыр келин» деп орондогон мүнөзгө ээ жандын кейпин тартат.

Суукту оюна албай, денесинен от чыккан балдардын ойнуна маашырылган, бирок турмуштун сабактары жадынан кете элек акын:

*Мылтык атмай, бомбу ыргытмай,
сайышмай,*

*Оюндары коркунучтуу эң эле...
деп сестенет, чочуйт.*

*Карап туруп ушул балдар оюнун,
Бйлайм... Бйлайм... Эч кимге айтпа*

энеке, –

деп ыйына кош маани камтыйт. Биринчиси согуш каары, согуш тагы, орду толбос жоготуулардан улам болсо, экинчиси акындын денеден от чачкан курагы дал ушул балдардай болуп санаасы жок оюн менен өтпөгөнүнө ый чыгып кеткенин жашырбайт. Өткөнгө каниет, учурга шүгүр айткан акын кайра «бул оюнду жакшылыкка жоруйлу» тилек айтуу менен «жааган бул кар, баягы кар,... кар эле» экендигин көрсөтүп, жашоонун айлампалуу агымы өтүп жаткандыгына тан берет.

«КАРА КӨПӨЛӨК» – 25/ХІІ, 1944.

*Таң алды таттуу уйкуда бир түш көрөм,
Түшүмдө жанга ажайып бир иш көрөм:*

*Зор акын – немец Шиллер калаасына
Эң калың кара көпөлөк жаады көктөн, –*
деп акын көргөн түшүн баян этет. Түштү жорутууга акын кадырлуу кары Абага барса, «асмандан кара көпөлөк түшсө, ошол жерге, эл ичиндеги ниети бузуктарга апаат келери жөнүндөгү белги» деп чечмеленет. Акын:

Ошентип, чала болот... Булүнүшсүн!

Күнү өчүп, бактысыздын күлү түшсүн, –
деген табалаган сезимин жарыя кылат. Акын эмне үчүн башка элдерге бактысыздык каалап жатат? Бул эмоциянын жөндүү экендиги ыр 1944-жылы жазылгандыгына, немецтик-фашисттер менен согуштун жүрүп жаткан төртүнчү жылы экендигине байланыштуу караса деле болчудай. Бирок ырдагы:

Андагы Шиллер аттуу немец аял,

Пушкиндин арбагына күлгөн үчүн! –
деген саптарга камтылган ойдун чечилмеси акындын айткан наалатында терең турмуштук сыр бардыгын айгинелейт. Фашисттер А.С.Пушкин-

дин сөөгү коюлган жерге келгенде анын бейитин Шиллер аттуу эсэчи аял ачтырып, мазактагандан улам, мүрзөдөгү гений менен согушкан фашисттердин тайкы идеологиясына кыжыры келген акын «чала болот» деген наалат сөзүн айтып жатат.

КАРА-КЫЯС – «Өлүп тирилгендер» поэмасында кездешкен жердин аты.

Биринчи: Кара-Кыяс, Кайыңдыда,

Бай колхоз, дөөлөттүү элдин айылында

Калкымды уялтарлык бир иш болду

Кан этсин эссиздиктин айыбы да.

Жамы журт жеңиш тоюн тойлоп

жатты,

Кан кечип, кече күнү баткан ыйга.

КАРАБЕК – «Ак мөөр» поэмасында кездешкен ысым.

«Баатыр» дейт, «хан» деп да айтат

эски эл муну,

Хан Жантай – Карабектин «кабылан»
уулу.

Наурузбай, Кене менен найзалашкан,

Чоюн жон, бекем белдүү балбан уулу.

Чалкалап Чүй атанын кең төрүндө,

Кыргызга кыйын бийлик салган уулу.

Атадан бала даңкы кыйын чыккан.

Жантайдын кечеге өткөн Шабдан уулу.

«КАРАБЕК» – 5/ХІ, 1948. Кыргыз адабиятында 50-жылдарда талап кылынган темалардын бири жумушчу темасы, жаңы кесипке жаштарды чакыруу болгон. А.Осмоновдун бул ыры өз мезгилинен караганда заманына жооп берген жана озгон чыгарма деш керек. Анткени, жумушчуларды сүрөттөгөн ал мезгилдин поэтикалык үлгүлөрүндө «чоюн билек», «темир булчуң» сыяктуу штамптык сүрөттөөлөр менен кыргыздын алгачкы жумушчуларынын образын түзүү аракети мол жолукчу. Акын андай трафареттик жолдон толук арыла албагандыгы:

Баатыр болот, балбан чоюн агасы,

Жигит темир, баатыр балка бабасы...

... Бул: заводдун жаңы күйгөн жарыгы,
 Бул: заводдун жаңы түшкөн жалыны.
 Зор денеге кубаттуу жаш кан берип,
 Жүрөгүнүн жүрүп турган тамыры. –
 деген саптарындагы зат атооч, сын
 атоочтордон түзүлгөн, элестүүлүктү
 берүүгө аракеттенген сөз түрмөктөрү-
 нөн жолугат. Ошентсе да, ырында не-
 гизги ойду кесиптин жаратмандыгы
 менен абройлуу экендигине бурган
 аракет бардыгы айкын.

Акын бул ырында заводдун бул
 кадырлуу, эски жумушчусунун эмге-
 гин даназалап келип мындай дейт:
*Көптөн берки менде жүргөн бир тилек,
 Уулум болуп ушундай бир Карабек.
 Чийки болуп менде өскөнчө эркелеп,
 Чоңойсо экен **Карабектен** каккы жеп.*

Баласын заводдун жумушчусунун
 тарбиясына берүү б. а. эмгекке үй-
 рөтүү жөнүндөгү асыл идеяны А. Ос-
 монов биринчилерден болуп көтө-
 рүп отурат десек жаңылышпайбыз.
 Эскерте кете турган бир нерсе, бул
 партиябыз тарабынан биздин мектеп-
 тердин турмушундагы олуттуу кем-
 чиликтер белгиленип, тиешелүү че-
 чимдер кабыл алынгандан алда кан-
 ча мурун жазылган.

«КАРАГУЛ» поэмасы. Эл оозун-
 да «Карагул» кошок түрүндө да, жо-
 мок түрүндө да айтылат. Аларда жал-
 гыз баласын элик деп атып алган
 мергенчинин чексиз кайгысы сүрөт-
 төлгөн эле.

А.Осмонов ошол материалдын
 негизинде кеңири сюжеттеги психо-
 логизмге толгон, терең эмоционалдуу
 поэманы жараткан.

Поэма бир сындуу, кууган изин
 кетирбеген тырышчаак, адис мерген-
 дин даана портретин тартуу менен
 ачылат:

Кылт эткен кыймыл көрсө

кылайтпаган,

Илешип из аңдыса из кайтпаган.

Шар этип шагыл таштан кулап кетсе,

*Сырдашка сына карап сыр айтпаган.
 Аңдыса аңдыганын кылайтпаган,
 Из кууса, кууп жетпей кур кайтпаган.
 Абайсыз аска таштан кулап кетсе,
 Учтум деп жолдошуна сыр айпаган.*

Элдик варианттардан айырмала-
 нып, поэмада баланын эрке өскөн ой-
 ноок да, мээримдүү да образдары бе-
 рилген.

*Карагул элик тонун кийип алып,
 Көзүнөн таарынычтын жаштары агып.
 Жашынып балдырканга жатып алды,
 Атанын өтөр жолун тосуп барып.
 Оюнда апам издеп келер» деди,
 Айласыз айтканымды берер деди.
 Билебиз бала уйкусу кандай таттуу,
 Бат эле көзү үргүлөп мемиреди.*

Бул куплеттерден чолок жашын
 жеңи менен сүртүп коюп, бышактап
 тескери бараткан кичинекей таарын-
 чактын элесин көрүү кыйын эмес.
 Поэма баштан аяк ушундай ачык,
 так, элестүү баяндоолорго толгондук-
 тан, анда сөз жүрүп жаткан бардык
 нерсе, болуп жаткан чындык ката-
 рында эле сиз менен кол кармашып
 маңдайыңызга келет.

А.Осмонов мергенчилик тема-
 сындагы эки жомокту жазып алган.
 Анын бири («Мергенчилик») эл ара-
 сында кеңири таралып айтылып
 жүргөн «Карагул» кошогунун кара
 сөз түрүндөгү варианты. Экинчиси,
 «Карагул» деген наамдагы жомок.
 Анын кыскача сюжети мындай: Ка-
 рагул ашкан чебер мергенчи болот.
 Бир күнү кийиктеп жүрүп, акыркы
 огу калганда улактуу эчкиге жолу-
 гат. Ал анын улагын атып таштайт.
 Эчкини ээрчип отуруп үнкүргө кир-
 се, ар жактан каргап-шилеп бир ак
 чач кемпир чыгат да, «мындан кий-
 ин атпай жүр» деп, кийиктин туягы-
 на айран куят. Мергенчи ичип-ичип
 түгөтө албай коёт. Ошондон кийин
 мергенчиликти таштап, аябай бай-
 ыган экен.

Карагул жөнүндөгү кошок-легендаларда окуянын мындай бүтүшү учурабайт. Демек бул «Карагул» легендасы менен байланышы жок мергенчилик темасындагы өзүнчө жомок.

А.Осмонов анимисттик түшүнүккө негизделген ушул фантастикалуу эпизодду поэмага ыктуу киргизген. Бул эпизод андан кийинки Тумаштын көп күндөр ууга чыкпай калышы, энесинин баласына чүкө ойнотпой таарынтышы сыяктуу бир катар окуялардын себеби болот.

Ошентип, А.Осмонов башка поэмаларындай эле мында да фантастикалык учурлар менен реалисттик кырдаалдарды чебер айкалыштырып, ошол аркылуу мүнөздү ачат.

А. Осмоновдун «Карагул» кошогуна кайрылышы кокустуктан эмес. Себеби, анда психологизм күчтүү. Ал эми бул касиет анын акындык өзгөчөлүгүнө дал келет.

Поэмада каармандардын турмушундагы эң татаал психологиялык өзгөрүштөр жогорку чеберчиликте ачылат.

Элик деп жаңылып жалгыз баласын атып алган мергенчинин айтып түгөткүс оор кайгысы легендада кошок менен берилген.

Кулуну өлгөн бээдей, ботом,

Кууратып кеттиң Карагул, ботом.

Ботосу өлгөн ингендей, ботом,

Боздотуп кеттиң, Карагул ботом.

Оо, Карагул ай, ботом!

Мына ушул куплет кошоктун кульминациялык чекити. Буга чейин Тумаштын эмне себептен жана кандайча баласын атып алгандыгы баяндалып келет. Жогорку кошоктон биз мергенчинин өзүн көрө албайбыз. Анын ыйы, чексиз кайгысы (кыргызда «ботом» деген сөз ашкере күйүп кеткендикти билгизет) жөнүндө гана маалымат алабыз. Ал эми

А.Осмонов болсо, эки гана куплетте мергенчи баласын атып алгандан кийинки кыймыл-аракетин да, кайгысын да толук берүүгө жетишет.

«Мен айттым, айтканыма тил албадың, Билдиңби эми мерген бала ардагын.

Бизди да далай ирет сыздаткансың,

Ал эми, балаңды жеп тоюп алгын».

Кайберен ушуну айтып кайып болду.

Мергенден тер тамчылап шорголоду.

«Ээ кудай, түшүм болуп калсачы» деп,

Жалынып, жанталашты... кантсин

шордуу.

КАРАКЕЕВ Курман-Гали (1913–2013) – көрүнүктүү тарыхчы, академик. 1960-1978-жылдары Кыргыз Илимдер академиясынын президенти болуп иштеген. Алыкул экөөнүн алгачкы тааныштыгы, ал 1933-жылы Ысык-Көл айыл чарба техникумун бүтүрүп келип, «Ленинчил жаш» гезитинде бөлүм башчынын кызматын аткара баштаган мезгилге туура келет.

Акындын өздүк архивинде армияда жүрүп жазган төмөндөгүдөй каты сакталып калган:

«АЛЫКУЛ!

Жүрөктөн кайнап чыккан кызыл саламымды жиберемин. Бул Одессага келгениме 4–5 күн болуп калды. Келерим менен кат жаза алганым жок. Себеби, Кара деңизге барып, бир аз сүзүш керек эле. Айткандай эле, келерим менен Кара деңизге бир топ чүмүп-чүмүп алып, жыргап калдым. Анткени күн бул жерде абдан ысык. Силер болсоноор күндүн ысыгынан качып, акактап, жашынууга жер таба албай, калкалануу үчүн же зонтик алалбай (көбүнчө кыз-келиндердин предмети дегенсип) жүрөсүңөр.

Бул жерге келгенде анык шаарга келгендей эле болуп калдым. Жаңы күч менен кызматыма кириштим. Азыр 1-сентябрга – Ленин-Сталин

комсомолунун XX жылдыгына кызуу түрдө даярданып жатабыз. Баякы жана саясий даярдыктарды «жакшы» жана «эң жакшы» деген показателдер менен XX жылдыкты каршы алып олтурабыз.

Мындан жакшыраак кат жазуу үчүн бир топ олтуруу керек. Өзүн билесин – бизде убакыттын баары өлчөлүү. Эмдиги бир жолу берекелүү кат жазармын.

P.S.: айткандай, сен которгон «Жолборс терисин жамынган шер» («Витязь в тигровой шкуре») деген Шота Руставелинин поэмасы чыгууга жакындап калганбы?

Кат жаз!

Кубанычбекке, Темиркулга ж.б. салам айтып коёрсун

Кош. Курмангалы.

21.8.38. Одесса.»

К.Каракеев 1946–1949-жылдары «Кызыл Кыргызстан» гезитине редактордук кылып, Алыкул каза тапкан учурда Кыргызстан КП БКнын агитация жана пропаганда бөлүмүн башкарып турган.

Акын дүйнөдөн өтөөрүнөн туура 12 күн мурун – 1950-жылдын 1-декабрында, Москвадан жаңы эле чыккан «Мой дом» деген китебин дал ушул көңүлү жактырган адамына: «Кадырлуу Курмангалы Каракеевге, Сизден пикир угуу нээтим менен, автор: А.Осмонов. 1/XII 1950-жыл», – деген кол тамгасы менен тартуу кылганы абдан символикалуу.

1966-жылы Грузиянын борбору Тбилисиде Шота Руставелинин 800 жылдыгына байланыштуу өткөн илимий конференцияда Алыкулдун «Жолборс терисин кийген баатырды» которушун баяндап доклад жасаган.

КАРАСАЕВ Кусейин (1901–1998) – улуу кыргыз тилчиси, улуттук тунгуч лексикограф жана лексиколог,

Кыргыз Улуттук илимдер академиясынын ардактуу академиги. Ал өзүнүн Алыкул менен сыйлуу замандаштык мамилесин эскерүүлөрүнүн биринде төмөндөгүдөй жазып калтырган:

«Алыкул кыргыз элинин чыгаан, ойчул акыны. Бул инсан менен менин тыгыз байланышым болгон эмес. Анткени, ал кезде Москва, Ленинградда жүрдүм эле. Москвада «Русско-киргизский словарь» түзүп жүргөнүмдө, мени СССРдин Эл Комиссарлар Советинин аппаратына, ай сайын чыга турган «Бюллетенге» редакторлукка алышты. Бир күнү, Совнаркомдо иштеп атканымда, астыңкы пропуске бере турган жерден: «Сизге бир киши келди, кыргыз акыны Алыкул Осмонов деген, пропуске берейинби?» – дешти. «Бериниз», – дедим. Кайта шынгыратып: «Мүмкүн болсо, өзү чыкса» деп жатат», – дешти. Чыксам, Алыкул: «Агай, жүрүнүзчү, сиз менен акылдаша турган бир иш бар эле», – деп кайрылды. Ээн көчөгө алып чыкты. Бир тилке кагаз берди. Берияга жазган арыз экен. Мени карап: «Агай, бир күнү мени ГПУнун бир кызматкери чакырып, өзү лейтенант экен, мага: «Сиз ооруп жүргөн окшойсуз?» – деп кайрылды. «Ооба, курчак учук менен ооруп жүрөм», – дедим. Лейтенант үнүрөйө карап туруп: «Жок, сиз улутчулдук оорусу менен ооруп жүрүпсүз. Мына, окуңуз», – деп бир жапырак кагаз берди. Жүрөгүм атып чыкты. Окусам, менин ырым экен. «Маданияттуу тамак ичпей, жалаң эт жей берип, бултун-тултун болуп калган экенсиң» деген. «Эмне үчүн кыргыздын жалкоолугун сынга алсам, улутчул боломун? Бул эмне деген укмуш?» – деп ичимден ойлондум. Сөздү көп узарткан жок. «Жакшылап ойлонунуз, дагы чакырам», –

деди. Тышка чыкканда заманам куурулуп кетти. Ким менен акылдашаарымды билбедим. Ошондо сиз эсима түштүнүз. Жөндүү акыл айтаар деп поездге билет алып, Москвага келдим. Берияга арыз жазып алдым эле», – деп жанагы кагаздын жайын айтты. Ошол мезгилде менде деле бере турган акыл жок да! «Алыкул, сен бул арызды бербе, жыландын куйругун басып аласың. Сени ошол органдын кишиси дагы чакырмак болду беле? Эгер чакырып калса: «Абдан ойлондум, сиздин эскерткениниз туура экен. Мен ырымдын тескери экенине эми түшүндүм. Сизге чоң ыракмат», – дегенден башка сөз айтпа. «Ак ийилип, сынбайт», андан көрө чымырканып иштеп, айрыкча котормонду уланта бер», – дегенден бөлөк эч нерсе айта албадым. Арызын тытып салдык. Кийин, «Сөздүк» жарыкка чыккандан соң, 1944-жылы Фрунзеде иштеп жүргөндө Алыкул келип жолукту. Токтояндагы менин энемдин үйүнө барганын айтты да: «Органдын баягы кишиси дагы мени чакырды. «Кана, ойлондуңузбу, улутчулдук идеядан кайтасызбы?» – деп суроо койду. Дароо эле: «Сиздин эскерткениниз туура экен! Ал ырымдын мазмуну жаман экен. Аны мындан ары эмгегиме киргизбеймин. Мени туура жолго салдыңыз. Сизге ыракмат!» – дедим. Ошондо кабагынан кар жаап турган суракчымдын ичи бир аз жылыды окшойт. Бир аз кокурайып, көөдөнүн көтөрүп отурду да: «Мына, көрдүңүзбү, биз дагы тарбия менен аракеттенебиз. Ойлонуп жазып жүрүңүз», – деп сөзүн тамам кылды. Кусеке, сиздин мага берген акылыңыз туура болгон экен. Ал ырды жамандап жеткирген адам деле арабызда. Анын атын айтпай эле коёюн», – деп мага ыраазычылыгын билгизди. Жогоруда ай-

ткандай, менин Алыкул менен анчалык жакын деле катышым болгон эмес. Бирок, ичимден жактырып, жакшы көрчүмүн. Мыкты акын эле...»

КАРКЫРА – Ысык-Көлдүн түндүк-чыгышындагы айтылуу кенен жайлоо. Акын Каркыранын кенендигин, анда эмгектенген элдин береке, бакыт, байлыкка карк экенин ырдайт.

Төрүндө Бакыт, Байлык койчу менен Каткырып кымыз ичип отурушат.

«КАРКЫРА» – 5/ XII, 1944. Бир биринчи караганда темада аталган куш же ушундай жерге арналышы керек. Бирок акын ырында эл аңызын чакан ырдын мазмунуна сыйдырууга жетишкен. Поэтикалык чыгармаларында мындай ички сыйымдуулукка жетишүү акындын чыгармачылыгында 40-жылдардан кийин мүнөздүү көрүнүшкө айланат. Ырында акын кушту жана жайлоону параллеликте алып, социалисттик эмгектин натыйжасы, мандай тер төккөн эмгектин ыраматын эл аңызы менен толуктаган. Акын каркыранын канатынан окуган ойду иликтеп Каркыра жайлоосуна келсе:

*Кыргызда адамдык парс салам айтмак,
Четки үйгө салам айтып кирип барсак,
Төрүндө Бакыт, Байлык, койчу менен
Каткырып кымыз ичип отурушат.*

Мындайча айтканда оптимизм, келечекке ишеним, өчпөгөн үмүт акындын бул ырынын пафосун түзөт.

КАРМЫШ – «Сугат маалы» деген ырында кездешкен ысым.

*Жамгыр жаабай көктө булут айланып,
Күндүз бүркөө, түндө кайра ай жарык,
Ушул маалда мурап Кармыш каардуу,
Канжыгага кашкар кетмен байланып.*

КАСЫМ – «Менин жылдызым» деген ырында кездешкен ысым.

*Атамдын досу дешчү эс-эс билем,
Аксакал чоң абышка Касым деген.*

*Бир түнү койнуна ороп алып чыгып
Көрсөтүп бир жылдызды колу менен.*

КАСЫМКУЛ – «Кызылча казган келинчек» ырында кездешкен ысым.

– Кызылча казган келинчек,

Кай жигиттин жарысың?

– Касымкулдун жарымын.

«КАТТАР СЫРДЫ АЧКАН-ДА...» Автор: П.Казыбаев // Советтик Кыргызстан. - 1990. - 3 - февр. - Б. 6. – Кыргыз илимдер академиясынын кол жазмалар фондусунда сакталып турган А.Осмоновго тийиштүү документтердин арасында ондогон каттар менен телеграммалар Сүйүмкул Керимбаевге байланыштуу болгондуктан, көптөгөн түйүндөрдүн жандырмагын чечет го деген үмүттө автор С.Керимбаев менен жолугат. Автор С.Керимбаев менен А.Осмоновдун курбалдаштары туурасында сүйлөшө, акындын тагдырына байланышкан айрым нерселерди тактап, башка маалыматтар менен салыштырат. Макалада акынга кат жазгандардын арасында Нажимүдүн Макешов, Жумабай Камчыбеков, Илике Көкөев, Курмангалы Каракеевдер болгону айтылып, алардын каттарынан үзүндүлөр келтирилген.

«КАТУУ ЖАТЫП, ЖУМШАК ОЙГОНДУМ» – 2/ X, 1948. Автор бул ырына атайы тема койбогондуктан ырдын алгачкы сабы тема иретинде кабыл алынган. Ал адам жапшоосунда кээде болгон жакшы учурдун бирин чагылтат. «Санаасы жок сары сууга семирет, кайгысы жок кара сууга семирет» дегендей, чарчагандан катуу жатып, дени сергип жумшак ойгонгон күндөгү адамдын абалына тушуккан акын көңүлү толкуп:

Катуу жатып, жумшак ойгондум,

Көңүлүм сергип кенен дем алдым.

Өмүрдө дарт тагын жоготуп,

Өз энчиге жаңы жаш алдым, –

деп жанын кыйнаган кеселдин кысымынан бир ирмемге болсо да кутулуп, дарт тагын жоготконуна жетине албаган психикалык абалы, сүйүнүчү сүрөттөлгөн.

«КАТЫҢА ЖООП» – 3/ I. 1945.

Акындын жазгандарына кунт салган окурман ал ар бир чыгармасынын жазылган датасын дамамат койгондугун байкайт. Мындан эки нерсе байкалат. Биринчиси, акындык адамдык табияты, көңүл ыргагынын кубулушу. Экинчиси, жеке пландагы хроно-психологиялык өзгөрүүлөр. Экөөнүн биригишинен А.Осмоновдун акындык философиялык диалектикасы такталат. Дал ушул процессти тасындаган ырлардын тобуна «Катына жооп» кирет. Ырда акындын биографиялык жана эмоционалдык палитрасы жуурулушуп берилген:

*Жактырбадым, курбум, жазган катыңды,
Курбум дедим, элге айтпадым атыңды.*

*«Алым жаман, ооруп калдым сага окшоп»
Деген сөзүң капалантты акынды.*

Айыкпас илдетке чалынган акын жүүнүн бошотуп, колу шалдайып отуруп калбастан элинин керегине жарап калуу максатын аркалап жүргөнүн, бул тилек «аалам алпы Шекспир менен ооруп жатып сүйлөшүү» менен аткарылып жатканын билдирет. Демек, акын дал ушул жылдарда Шекспирдин өлбөс драмаларын которгондугунан кабарлайт.

«КАЧКЫН» – М.Ю.Лермонтовдун ыры. Алыкул аны эркин которгон. Биринчи жолу «Советтик адабият жана искусство» деген журналдын 1941-жылдын июль айындагы № 7-санына басылган.

«КАЧКЫНБАЙ КАЧАК» (1946, Чолпон-Ата) – Акындын заманында качак деген сөз аскерден Мекенди коргоодон качканды (дезертир) атаган сөз. А.Осмонов ырында сөздүн лексикалык маанисин алда

канча кенири колдонгон. Мында окууга айылы дүрбөп узаткан, «Маданият үйрөнүп, Далай жакшы эл көрүп, Сонун киши болот деп» күткөн Качкынбайдын «Окуусун жакшы билбей» деп, «Атам кетпей түшүмөн» деп болбогон шылтоо айтып, колхозунун үмүтүн актабаган жанга карата колдонгон. Ыр мындай жандын «замандын калып соңунда» мазак боло тургандыгы белгиленип, кыргыз жаштарынын максаттуу жашоосуна үндөө берип, ал үндөөнү юмордуу ишке ашыруусу боюнча ой теринине ээ.

«КАЧСА БАКЫТ» – 22/XII, 1945. Лирикалык ырында адамзатка таандык бактылуулук жөнүндөгү философиялык ой толгому бакыттын элеси аркылуу берилет. Кыргызда «мээнет жалпак, бакыт тоголок» деп айтылганын акын адам баласы кесир кылса качкан бакыт кайра кайрылбайт деп ойлогону менен берет. Бирок анын кайра келген учуру болгонуна сүйүнүчүн жашырбай «кайра келди таалайым» деп жар салат да, ырынын аягын саясий басым менен: *Жалаң бакыт, жалаң ырыс төгүлөт, Бир карасаң кемеңгердин маңдайын,* – деп тыянактайт. Ыр, албетте, кемеңгерге (Сталинге) арналган. Акын, бирок калемдештеринен айырмалуу андай оюн төш койгулабай, кекиртегин чойбой өтө сыпаа жарыялаган.

КАЧЫБЕКОВ Ракман (1881–1957) – «Ракмандын илими» деген ырдын каарманы. 1946-жылы жайда Алыкул Арпа өрөөнүнө барып жолукканда, 65 жашта болуп, Ат-Башы районундагы «Пограничник» колхозунун коюн баккан. Балыкчы шаарында жашаган небереси К.Ракманов «Ленинчил жаш» гезитинин 1989-жылдын 10-январындагы санына мындай эскерүүсүн жазган:

«Ракман Качыбеков – менин чоң атам. Ал кишини көрбөй калдым.

1957-жылы каза болуптур. Улуу акын жазып кеткендей, кишиге кара санабаган, ак эмгегин элге арнаган адам экен. Чоң атамдын улуу баласы Мамбетжунус Ракмановдун айтуусуна караганда, акын чоң атамдын үйүнө жайдын толукшуп турган учуру – июль айында келиптир. Ал учурда Мамбетжунус атамдын 17деги кези экен. Ошол учурда акын кендирди кескен арсыз оорудан арыла албай, жан айласы кылып ак ичкени барган экен. Ошол жылдары чоң атам Арпа өрөөнүндөгү Коргон-Таш жайлоосун жайлап туруптур. Менин оюмча, акындын «Коргон-Ташты жайладык» деген ыры ошондо жазылса керек. Демек, акын ал учурда жан айласы гана кылбастан, көкүрөгүн уялаган сезимдерин түн күзөтүп жазып жүргөн тура. Ушул жерден Мамбетжунус атамдын акын тууралуу эскерүүсүн да айта кетели. Ал: «Алыкул биздин үйдө он беш күндөй туруп калды. Өнү керсары тартып, эң эле аянычтуу эле. Ар дайым пальтосун желбегей жамынып, түндүн бир оокумуна чейин эшикте отурар эле. Жылдыз толгон түнкү асманга тигилип, түндү жаңырткан Коргон-Таштын албуут суусунун үнүн тыңшап отурчу. Түн бир оокумда жатып, жылдыз тарай электе турчу. Таңы менен саамалдан жутуп алып, анан тоого жөнөп калчу. Акындын адамдык ыйманы, адамкерчилиги эң жогору эле. Улуу-кичүү дебей, баарына тең мамиле кылчу», – дейт. Менин атам Баратбай анда тогуз жашар. Бир жолу аны тамашалап, «ушу сенден чоң койчу чыгат, атаң Ыкамды (чоң атам Ракманды) тартып алдыңкы малчы болосун» деп айткан экен, бейиши болгур акын. Кийин атам он жылдан ашык мал багып, эмгектин алдыңкысы болуп, үзүрүн көрдү».

«КАШАБАҢ» – 13/ XI, 1948. Бул ырдын мазмунун акындын эл

арасынан алган аңыз түзөт. А.Осмонов элдик оозеки чыгармалардын бардык түрүнө ынтызарланып, алгач экзотикалык мамиледен акырындап чыгармачыл мамиле кылууга өткөн. Карышкырдын өжөр, тайбас мүнөзү тууралуу эл ичинде түрдүү кептер айтылат. Акын аларды кунт коюу менен чогултуп жети строфадан турган ырында анын сапаттарын таанытуучулук кыязда чагылткан. Бир айрыкча жеткинчектер аудиториясына арналып, чөйрөнү, табиятты таанып-билүү багытында зор мааниге ээ.

КЕКИЛИКОВ Тукей (1914–1991) – кыргыз улуттук журналистикасынын ардагерлеринин бири. 1930-жылдардын башынан тарта жаштардын республикалык «Ленинчил жаш» гезитинде жооптуу катчы болуп иштеген.

«КЕЛБЕЙТ ДЕБЕ» пьесасына автор өзү «скетч» деген жанрдык атама берген. А чындыгында ал – бир көшөгөлүү драма. Анын окуясы Ата Мекендик согуш маалында, Украина жеринде өтөт. Салгылаш учурунда советтик аскер бөлүгүнүн туусун танкист Слава өз энеси Марфа Егоровнага катып кой деп берип кетет. Эне туунун кездемесин жаздыкка жашырып атса, Миллер жана Фон-Викент деген эки гестапochу кирип келет. Миллердин буйругу боюнча Фон-Викент үй ичин тинтүүгө камынат. Марфа Егоровна эптеп шылтоо таап башка бөлмөгө чыгат да, туунун кездемесин бекитип кайтат. Фон-Викент Энени тергей баштайт, ошондо Эне советтик түзүлүшкө берилгендигин көрсөтөт. Фон-Викент Марфа Егоровнаны кыйноого алат, аны көргөн Миллердин чечекейи чеч болот, анткени кыйнап жаткан гестапochу кыйноо тарткан кемпирдин баягыда колхозго таарынып эл-же-

ринен безген, азыр ата конушуна өңтүсүн өзгөртүп желдет катары келген тун уулу Григорий эле. Фон-Викент (Григорий) кайра суракка өтөт. Эне сыр чечкендин ордуна тайманбай каяша айтат. Фон-Викент графинден суу ичем деп стакандын сыртында канаган беш манжанын тагы калганын, анан үй бурчунда туунун кандуу сабы турганын көрөт да, туунун өзү кайда экенин опурулуп сурайт. Марфа Егоровна туунун табылбас жайга катылганын жарыя айтат. Шүмшүк гестапochу Энени бал тилге салып алдап да, бакырып-өкүрүп опузалап да көрөт, андай аракеттеринен акыбет чыкпаган соң ал тууган апасын атак болот, тек жүрөгү даабай, колу калчылдап, эки жолу ата албай коёт. Миллердин кыстоосу менен ал үчүнчү жолу тапанчасын мээлей бергенде, Слава баштаган партизандар кирип келип, эки гестапochуну колго түшүрөт. Ошондо Фон-Викент өзүн ким экенин Энеге ачык айтып, андан жан соога сурайт. Марфа Егоровна өзүнүн «сасык жумурткасын» өз колу менен атып өлтүрөт.

Албетте, бу пьесанын окуясын автор өзү көрүп-билген турмуш көрүнүштөрүнөн алган эмес. «Келбейт дебедегидей» сюжеттик мотивдер согуш учурунда орусча жарыяланган көркөм чыгармаларда, публицистикалык макалаларда, газеталык кабарларда көп кайталанган. Демек, Осмонов бул чакан драмасын эң оболу китептерден жана мезгилдүү басма сөздөн алган маалыматтарына, анан өз фантазиясынын жаратмандык күчүнө таянып жазган.

Бу кичинекей пьесанын сюжети оригиналдуу болбосо да, бир топ чебер кураштырылып, кадыресе драмалуу даражага чаап барган, ылайыктуу табылган предметтик

жана психологиялык деталдар менен ширелген. Анан ошолордун баары чыпчыргасы корбой «Менин энем» поэмасына көчүп өткөн.

«КЕЛИП КЕТКЕН МЕЙМАН-ГА» – 4/ VII, 1949. Ырдын темасынын алдында Л.П.га деген арноо бар. Ал кыргыз адабиятын орус тилинде пропагандалоого салым кошкон адам Л. Пасынковго арнап жазылган. Бирок ыр традициялык арноо ырларына мазмуну боюнча эч жакындашпайт. Мында келип-кеткен мейман тууралуу саптар жолукканы менен теренинде жашоо, өз ара сый, артта кала турган маанилүү нерселер тууралуу философиялык ойлор сыйдырылган.

«КЕЛСЕМ ЖОКСУН» – 4 / III, 1945. Акындын сүйүү темасындагы лирикалык ырларынын бири. Сүйгөнүнө арналган таза сезимин билдирүүгө келген лирикалык каарман аны ордуна таппай, кызганычка, болбогон сарсанага алдырбастан сабырдуулук менен өткөн жана учурдагы мамилелерине сереп салат. «Сүйүү деген кээде паста, кээде өйдө» болордугун эскерип, аёо зарылдыгын ойго салат. Акырында сүйүү турмуштун, замандын талабына шайкеш болсо гана келечеги кенен болоруна көзү жеткендигин билдирет.

«КЕЛСЕМ ЖОКСУН» – Композитор, Кыргыз Республикасынын эл артисти Т.Эрматов жана обончу Шайлообек Жалгасынов тарабынан А.Осмоновдун ушул эле аталыштагы ырына жаралган музыкалык чыгармалар. Н.Тойгонбаева, Д.Жалгасынова, М.Муратовалар тарабынан аткарылган үлгүлөрү белгилүү. Ушул эле ырга акындын жердеши өз демилгелүү композитор Л.Бугаецтин музыкасы жаралган. Сөзүн которгон В.Звягинцева.

«КЕЛСЕМ ТУРАТ МЕН ТУУЛГАН ЖЕР ТАМЫМ» – (1939). Акын

муну 1939-жылы, сыягы, акын катары жамы журтка таанылып, киндик каны тамган айылына каттаган кезде жазса керек. Жер тамын көргөн акын анын дубал, шыптарына синген «күлкү менен ыйларын», «эне-атанын уруусу менен өбүүсүнөн» укмуштай эмоционалдык дүрмөт алып, «алтын бала чагын» сезгендигин чагылткан.

КЕНЕБАЙДЫН ЧОКУСУ – акын туулган Кайыңды өрөөнүндөгү даана көрүнгөн эң бийик тоо. Анын ушундай аталыш-тарыхын Алыкул уламыш-санжыра, жомок, жер-суу аттарын жакшы билген сөзмөр аталаш агасы Орозалыдан көп жолу сурамжылап угуп, жазуу дептерине түшүрүп алгандыгы жөнүндө маалыматтар бар. Айтымда, илгери өткөн заманда Кенебай деген адам боз үйү менен ошол эң бийик чокуга барып жайлаган имиш. Ал алыстан учтуу болуп көрүнгөнү менен үстү жайык, миң кой бата турган конушу, адам иче турган, мал сугара турган булагы, андан башка да көз жоосун алган бир тунук көлү бар сонун жер экен. Ал эми ошол көлдүн ортосунда чоң таңгак кийиз болгон имиш. Ал кийиз Кенебайдын боз үйүнүкүбү же андан мурдагы адамдардан калганбы – белгисиз. Кенебайдын ошол бийик чокуга барып жашап калышынын себеби мындай экен. Жоо ар тараптан кол салып, калкты талап алып турган заманда, солто элин башкарган Жайыл баатыр ар жерге кароол койгон дешет. Ал чокудан бүтүндөй өрөөн алаканга салгандай көрүнгөндүктөн, Жайыл баатыр Кенебайды кароолго койгон имиш. Кенебай ар дайым айланага көз салып, келаткан жоону байкап калса, дароо от жагып, же түтүн булатып кабар берчү экен.

КЕРИМБАЕВ СҮЙҮН (1915) Тарых илимдеринин доктору, профес-

сор. Илим жана техника боюнча мамлекеттик сыйлыктын лауреаты. Токмок балдар үйүндө келечектеги экономика илимдерин доктору Баян Аламанов, КР ИАнын мүчө-корреспонденти Керимкул Орозалиев, подполковник Абдылда Маркатаев, Сапарбай деген сурнайчы бала, Алыкул жана Абдрасул акын бирге чоноюшкан. Педтехникумдун 1935-жылдагы бүтүрүүчүсү жана ал жерде мугалим катары эмгек чыйырын баштайт.

Кийин акын менен жакын мамиледе болгонун жазышкан каттары (С.Керимбаевдин Ленинграддан 1938–39-жылдары жазган он эки каты мамлекеттик архивде.

Акындын «Сүйүмкулдун айылында, «Коммунизм» колхозунда деген ырлары досуна, анын айылына арналган.

С.Керимбаев 1941-45-жылдардагы согуштун катышуучусу. Ошол каардуу, кыйын кезең жылдардагы партиянын куралдуу күчтөрдү жетектөөдөгү ролу жөнүндө илимий диссертацияны коргойт. Мамлекеттик тарых музейин түптөөгө зор эмгек сиңирип, он жыл директорлук милдетин ийгиликтүү аткарган.

Өмүрүнүн соңку жылдарында Кыргыз академиясынын тарых институтунда эмгектенген.

КЕРМЕ ТОО. Акындын «Жаңы тескей» деген ырында «Керме тоо таң көркүнө көркүн бербес», деп жаратылыштагы кооз жер катары ырдалат.

«КЕТМЕНИМ» – 11/ VII, 1949. Азыркы окурманга Алыкулдай акындын кетменге ыр арнашы осол жоруктай сезилиши ыктымал. Бирок акындын заманында кетмен баба дыйканга талаачылыкта жана башка чарба иштеринде эң зарыл, эң ишеничтүү шайманынан болгон.

Ошону менен бирге акын ал аспапты эле даңктап жаткан жок, анын теренинде мээнеткеч жандын кетмен менен эмгектен тапкан кубанычын даңазалоодо. Эмгек гана чыныгы кубанычты кетмен ээсине жана жалпы элге тартуулап жатканын:

*Түзөп, оңоп кыңырт жердин беттерин,
Сенсиң менин жанга тирек эткеним.*

Бизге тийген таттуу бакыт ичинде:

*Сени менен мен экөөмүн, кетменим, –
деп көрсөтөт.*

«КЕЧИРЕ КӨР» – 10/ XI, 1946.

Темасынан акын сүйүү жөнүндө жазгандай ойго келүүгө болот. Иш жүзүндө он жылдыкты бүтүрүп «Алтын медаль алгандын, Оюн коюп, кече жасап урматтап, Бий бийлеген жыйынына барбадым» деп куттуктай албаганы үчүн акын улуу башын ийип, бүтүрүүчүдөн «кечирегөр, кечирегөр каралдым» деп кайра-кайра сурагандыгы жөнүндө. Саягы, кудайга миң мертебе калп айтса да, ырына жана замандаштарына калп айта албаган акын не ден соолугуна, не бир кычаш иши чыгып убадасын аткарган болсо керек. Ошондуктан акын кеч болсо да, ыры аркылуу алтын медаль алганга кайрылганы анык.

«КЕЧКИ УБАК» – 2/ XI, 1948.

Акын ырында айыл кечинин керемет сүрөтүн тарткан. Ажайып айыл аймагы акын тарабынан бул жолу жаратылыштын көрүнүшү аркылуу туюндурулбастан, карапайым адамдардын күндүзгү жумуштан кайткан чаалыгуусунан тараган кандайдыр бир өзгөчөлүү жагымдуу илебин түзө алгандыгынан көрүнөт.

*Мына мобул кеч мал үйгө кайткандар,
Ага, жеңе, төгөрөк бет жаш балдар.*

*Ыракаттай ысык сүйүп чарчоосун
Тагдырына, кагылайын айткандар.*

Аткарган жумушунун оору, жеңили тандалбастан, маңдай терден, бүтүргөн иштен алынган чарчоонун

ыракаты, ошого шүгүрчүлүк кылган кыргыз баласынын пейили көз алдыга таамай тартылган.

КИЕВ – Украинанын борбору. Киевдин дүйнөлүк экинчи согушта фашисттик Германия тарабынан оккупацияланган учуру «Кыйбас шаар: Киев, Харьков, Одессалар ызалуу! Капалуу эмес – Ачуулуу!» жана согуштан кийинки бейпил заман көрүнүшү акындын ырларында чагылдырылган.

«Мен кеттим алча бышкан мезгилде», «Жашасын жүрөк, жашасын акыл» ырларында кездешет.

*Душман жакын
Душман өжөр –
Амалдуу!*

*Көп самолет,
Көп танкалуу
Бомбалуу...*

*Ошондуктан –
Арам колго
Кыйбас шаар:*

*Киев,
Харьков,
Одессалар
ызалуу!*

КИЙИЗБАЙ – «Жаңылуу»

ырында кездешкен ысым.

*Көңүлү жылып ушул жакшы адатка,
Кийизбай да башын чайкап, жактырат.
Элди туурап, үй пададан кайтканда,
Дөңгө чыгып:*

– *Зоя! Зоя!*

– *Зоинкалап чакырат.*

«**КИМ БОЛДУ ЭКЕН?**» – аттуу драмалык сценкасын автор «скетч» деп жанрдык жактан туура эле атаган. Мунун төмөнкүдөй атайын ойдон сыгып чыгарган окуясы бар.

Эпкиндүү колхозчу кыз Шааркан Жанболотова согуш мезгилинде бойго жетип турган болот. Жигиттен жигит тандап, күйөөгө чыкпайт, кан майданда каармандыгы менен көрүнгөн бирөөгө кошулсам деп ти-

лейт. Ал баатырдын баатырына тийсин, ошол баатыр эгер өзү кааласа, мага жар болсун деп фронтко саймалуу жоолук, салам кат жиберсе, жибергендери Бактыбек Элебесов деген солдатка ыйгарылат. Бактыбек Шаарканга аны менен баш кошууга макулдук берип, жарадарлыгынан жакында демобилизация болорун билдирип госпиталдан жооп жазат. «Ким болду экен?» скетчи Шааркандан жооп катты алып, бир чети жетине албай кубанып, бир чети Бактыбектин ким экенин биле албай күдүктөнүп отурган жеринен башталат. Арийне, ар кандай драмалык чыгармада каарман өз монологун көпкө созо албайт, өзү менен өзү сүйлөшүп да отура албайт. Ошон үчүн Шааркан согуштагы белгисиз жигиттен жооп кат алганын монолог түрүндө айтып бүтөр замат анын үстүнө Дерденбай деген жигит кирет. Өзүнө сегизинчи жолу мага тий деп асылып келген бу кавалерине Шааркан өзүнүн шерттешкенинин бой-келбетин болжолдоп сүрөттөп атышып, көчөдөн ошол эле айылдык Баркалбас аттуу жигиттин сылтый басып өтүп баратканын көрүп калышат. Алар ошо жоош-момун немени эрмектейбиз деп үйгө чакырышат. Шааркан үйлөнөм деп ушу барыжогу байкалбаган байкуш өзүнө согуш алдында сөз салганын айтып күлөт. Баркалбас киргенде берки экөө ага дегеле баласынтып мамиле жасап, тамашага чалып жөн-жай сурашат. Баркалбас өзүнүн согушка барып, жараланып кайтканын баяндаса, берки экөө ишене бербей күлүшөт, анын фронтко барып келгенин байкабай калганын айтышат. Баркалбас Панфилов атындагы колхоз кайда экенин сурайт. Шааркан өздөрүнүн эле колхозу жакында «Орто-Арык» атынан Панфилов ысымына

көчкөнүн айтат. Анда Баркалбас Шааркан деген кыздын адресин сурайт, себеби ал бүт айылдаштары сыңары эле Шаарканды Шакин деген эркелетме атынан билчү эле. Акыры Бактыбек издеп келген Шааркан баягы эле Шакин, Шааркан күткөн Бактыбек баягы эле Баркалбас болуп чыгат. Туюк сыр чечилген соң эки жаш баш кошот.

Автор бу сюжетти фронт менен тылдын эриш-аркак байланышын, тынч убакта эч ким элес албаган карапайым адамдардын чыныгы баасы кан майдандай катуу сыноодо билинерин көрсөтүш үчүн атайын ойлоп тапкан. Жөнөкөй акылдын көзү менен караганда, албетте, өйдөкү сюжеттин көп жери жасалма, ынанымызсыз көрүнөт. Маселен, Шааркандын фронтко жиберген белеги, каты миллиондогон кишиден өз айылдашы Баркалбаска барып тийиши кокустан бир боло турган өтө ыктымалдуу нерсе. Кенедейинен айылдаш өскөн, бир мектепте тарбияланган, атүгүл анча-мынча сөз салышып көргөн эки жаштын бирин бири нукура аттарынан жана фамилияларынан таптакыр билбей калышы, кездеше келгенде деле сырттан каалашкандар баягы эле өздөрү экенин боолголой албай коюшу да реалдуу адамдык психологияга анча коошо бербейт. Бирок ушундай жасалма сюжеттин турмуштук негизи барына ынандырыш үчүн автор бар чыгармачылык күчүн үрөп, логика сыйымдуу себептерди жана көркөм деталдарды (алсак, колхоздун атынын өзгөрүп кетиши, эки жаштын бирин бири азандагы аттарынан билбеши ж.б.) таба алган, драмалык өнөрдүн талаптарына ылайык келген окуя түйүндөрүн түйө алган, кабыл алынган шарттуулуктун рамкасында каармандардын адаттан тышкары

карым-катнашын дурус эле ишенимдүү бере алган.

«Ким болду экен?» скетчи ошол эле аттуу поэмага айландырылган аздыр-көптүр мазмундук өзгөрүүлөргө учураган. Маселен, сюжетти кыймылдатыш үчүн кереги тийбей калгандыктан скетчтеги Дерденбай деген көмөкчү каарман поэмага киргизилген эмес; скетчте драмалык жанрдын талаптарына ылайык бир жерде (Шааркандын үйүндө) өткөн окуя поэмада эпостук баяндоонун спецификасына жараша ар кайсы жерге чачылып жиберилген; скетчтеги Шааркан (айылдаштары билген аты – Шакин) поэмада Сонун (көпчүлүк койгон аты – Күлбөс) ысымын алган; скетчте кыз-жигиттин кат аркылуу таанышканда бирин-бири тааныбай күдүктөнүшүнүн бир себеби деп алардын колхозунун наамы өзгөрүп кеткени көрсөтүлсө, поэмада бу мотивировка берилген эмес, тек эки жаштын бирин бири азандагы (паспорттогу) аты-жөнүнөн билбегени гана калтырылган. Драмалык сценкадан поэмага айлануу процессинде анча деле ынамдуулугу жок эки себебинин (мотивинин) биринен айрылышы түбүнөн эле шарттуу сюжеттин жасалмараак мүнөзүн дагы айкыныраак кылып койгон. Бирок поэтикалык баяндоо деле демейде шарттуу, болжолдуу келет эмеспи, ырдык каражаттардын да мазмундун жасалмалыгын жымсалдап кетчү касиеттери болот эмеспи. Ошон үчүн көркөм шарттуулук ыкмасы таңуулаган «оюн эрежелери» кабыл алган окурман «Ким болду экен?» поэмасынын чын турмушта кезикпөөчү же кокус бир кезикчү чала олуттуу, чала тамашалуу окуясын анча өгөйлөбөй эле окуп чыгышы ыктымал.

«КИМ БОЛСОМ» – 20 / XI, 1946. – Ырдын мазмуну жана идея-

сы алымдуу, мында акын «жерине бороон өткөрбөс», «элине ызгаар өткөрбөс» болуп кызмат кылуу ниетин көркөм формада берген. Бирок татына тилегин көркөм формада ишке ашырууда ички мазмунга анча тиешеси жок образдарды кошкон. Натыйжада ыр сомосунан окуганда жакшы таасирге кептегени менен айрым карай келгенде бүтүндүккө ээ эместиги байкалат.

*Жериме бороон өткөрбөс
Океан болсом толкуган...*

*Элиме ызгаар өткөрбөс
Чоң деңиз болсом толкуган,*

сыяктуу саптардан океан, деңиз бороон, ызгаар өткөрбөгөн касиетке ээби деген суроо жаралып, акындын салыштыруусу бул ирет орунсуз деп тыянак чыгарууга болот. Ушул идея акындын «Ата Журт» ырында кайталанган, бирок анда көркөмдүк, ойдун логикалык биримдиги ширелишкен.

«КИТЕПТИ СҮЙ» – 19 / XI, 1948. Балдар үчүн жазылган ырларынан, акын маалымат алуунун бирден бир булагы китеп деп саналган мезгилде жазып, «китептин көп акылы» деп ал арамдыктан тазалап, жакшылыкка чакырган сапаттарын алууга чакырык берет. Аныгында эле китептеги ойлор, образдар дүйнөнү талдай үйрөнүүгө жардам берүүчү ийги каражаттардын биринен.

«КИТЕПТИН ДУШМАНЫ» – 20/XI, 1946. Китептин барагына бирдеме оросо, жыртып чылым чексе, сүрөттөрүн уурдаса, жыртса ал китептин душманы деп акын балдардын эсине эртелей салып, тарбиялык нуска берүүнү бул ырында максат кылган. Китеп кеңешчи, дос деген түшүнүк ар качан жеткинчектерге мектепке чейин, мектепте айтылып, баркталып келген насааттардын би-

ри болгон жана болуп келет. Акын бул ойду көркөм, декламация айтууга ылайыктуу муун бирдигинде жазган. Кезегинде ыр жатталып, көркөм окулуп нуска ойлору өспүрүмдөрдү туура тарбиялоого колкабыш кылган.

КОЖОМКУЛ (1888-1955) – Кыргыздын атактуу балбаны. Алыкул теңдешсиз кара күчкө эгедер Кожомкул Каба уулунун балбандык даңазасына абдан кызыгып, 1934-жылы жайда Суусамыр жайлоосунда эс алган кезинде анын үйүнө барып жолугуп, нечен бир аңыз кеп чындыгын эл кадырманынын өз оозунан уккан. Бул айтылгандарды ошол 1934-жылдын күзүндө Суусамырдан кайтып келаткан акын менен Кара-Балтада кездешкен Саткын Сасыкбаев да 1986-жылдын 15-апрелинде «Ленинчил жаш» гезитине жарыяланган «Алыкулдун сонку күндөрү» аттуу эскерүү-макаласында мындайча ырастаган:

«...Менин суроом боюнча Алыкул Кожомкул балбанды көрмөк турсун, үйүнө чейин барып, илгери той, аштарда күрөшкө, энишке түшүп, күчүн сынаганы жөнүндө аңгемелешкенин айтып берген. Кожомкул азыр алтымышка чыгып, мурдагыдай болуп балбанчылыгын көрсөтпөй калганын, эл турмушун жакшы билгендиктен, Суусамырда айыл советинин председатели болуп иштеп жатканын айткан. «Жаш кезинде тай, ноопас колтуктап, алачыктай ташты ийнине коюп басып кетчү Кожомкул балбандын азыркы турпаты кандай болуп калыптыр?» – деп да такып сурасам, Алыкул күлүмсүрөп сүйлөгөн эле: «Деги, Сатке, балбандардын күрөшүнө, спортко аябай кызыгасын, э? Кара-Балта кант заводунун тоюнда, Жусуптар үйүнө коно жатчуда, аны менен короодо күрөшө ке-

тип, аны төбөнө көтөрүп алып: «Цирктин Шацкий балбаны Жусупту желкеден алып, жерге чаап алат экен дейт», – деп келип, короодогу саманга көтөрүп чаап, тамашалашканынарды укканмын!»

Алыкулдун көңүлү ого бетер ачылып, кайра эле Суусамыр жайлоосунда, эл арасында болгонун айтып, Кожомкул балбан улгайып калса да, эки ийнине эки бала отура тургандай болгон далылуу турпаты, жаргылчактай жайык бети, чыпактары жоон, колу күчтүү балбан экенин айткан...»

«КОЙ» – 9/XI, 1946. Кой баласынын кыргыз турмушундагы орду, баасы, кийизге жасар жүнү, жесе эти, ичсе сүтү, майынын дарылыгы, кыш күрөөдө отун кыларлык кыгы, кыскасы, бардык пайдасы ар тараптуу кой тарабынан саналган ыр. Үр тамаша таризинде жазылса да, анын таанып билдирүүчүлүк милдети зор.

«КОЙ СААДЫРГАН КЕЛИНЧЕК» – 10 /XI, 1946. – Үрдын темасынан алганда эмгек эпкиндүүсүнө арналгандай таасир келет. Бирок акындын айткан ою такыр башка. Он бешинде турмушка чыгып кой сааган жаш келинге, он жылдыкты калтырып күйөө болгон жигитке акын суроо салып, кеңеш айтып:

Дагы эки-үч жыл окусан,

Жарыңды да окутсан,

Илимпоз болбойт белеңер,

Толкунсуз көлдү толкуткан, –

деп кейийт. Кыргыз жаштарынын өмүрү күнүмдүк кызыкчылыктарга сарпталып, эртеңки күнгө максатсыз өтүп жатканына нааразы болгонун билдирген. Үрдын актуалдуулугу дагы да өчө элек.

«КОЙ ТӨЛДӨТҮҮ» – 17/XI, 1946. Үр кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгына таандык ырым-дарым формасынын мазмунуна үндөш

жазылган. Оозеки чыгармаларда аластык, кайсы бир балакет-салакеттен сырткы күчтөн сактоону сурануу бар. Акын элдик чыгармалардын формасын сактап, мазмунун жаныртууга жетишкен, башкача айтканда ак мээнет менен тилектин айкаш болуусун көрсөткөн:

Төлдүн башы сур эчки,

Төрт улактоуу улуу эчки.

Ырысыма келгендей,

Жолу жакшы бул эчки...

...Кенен болсун төрүбүз,

Тегиз болсун төлүбүз.

Абийирибиз жабылып,

Кызыл болсун өңүбүз.

КОЙ-САРЫ – Ысык-Көлдүн түштүк жээгиндеги курорт. Акындын бул жерде көп жолу эс алганы көпчүлүк ырларына «Кой-Сарыда жаздым» белгисин койгонунан маалым. Эс алуучу жай экенин ырдаган ыры бар.

Кой-Сарыда эс алышты көп балдар,

Жаңы ачылган жаркыраган жылдыздар.

«КОЙ-САРЫДА ЭС АЛЫШТЫ КӨП БАЛДАР» – 3/XII, 1939. Үр жайкысын көлдө эс алган балдардын кубанычын, жашоого карата болгон кумарын, өспүрүмдүк кызыкчылыктарын, пайда болгон достук сезимдерин чагылдырмакчы. Бирок акын балдардын курагына таандык ой сезимдерин көркөм тартуунун ордуна балдар турмушун мезгилинен оздуруп жиберген. Тактап айтканда Керимбек менен Күлайдын балдар ойносо «булар четте турганына» көңүл салып, сөз чордонун аларга бургандыктан тема ачылбай калган. Акындын балдар турмушу тууралуу жазууга чыгынганы менен балдарга сүйүшкөндөр тууралуу айтууга ниет кылгандай ыр жаралып калган.

«КОЙЧУНУН ЫРЫ» – 10/XII, 1939. А.Осмоновдун эмгек темасындагы ырларына кирет.

*Жылт-жулт жүнүң буласа,
Элдердин көзүн уялтса.
Мактанып туруп мен десем,
Койчусу ким деп сураса.*

Койчунун оторун жакшы, семиз багуу, жүн планын аткаруу, мактоо угуу, эрдемсүү сыяктуу сезимдерин лирикалык мен аркылуу жарыялаган. 30-жылдардагы кыргыз поэзиясындагы ортосаар эмгек ырларына жатат.

КОЙСАРЫДА – 1944-жылы жай-күз айларында саламаттыгы аздыр-көптүр оноло түшкөн белем, ал ноябрдын аяк ченинде Койсары курортуна бир чети дарыланганы, бир чети ыр жазганы барат. Ошондо анын бугуп жаткан акындык шыгы кандайдыр бир сыйкыр даарыгандай ташкындап, кагаз бетине нөшөрлөп төгүлө баштайт. Ал 1944-жылдын 26-30-ноябрында 3 поэма (баары 548 сап), 2–31-декабрында 1 поэма, 5 ыр (баары 858 сап), 1945-жылдын 1–31-январында 3 поэма, 16 ыр (баары 1166 сап), 1 – 20-февралында 22 ыр (баары 630 сап), 4–4-мартында 3 ыр, бир поэма (баары 168 сап) жазат. Байкалып калгандыр, биздин акындын Койсары курортунда өткөргөн ушул төрт айы Пушкиндин «Болдино күзүндөй» эле чыгармачылык жактан өтө үзүрлүү болгон.

КОЙСАРЫДА Алыкул Осмоновдун создугуп барып, кайрадан ыр жазмакчы болгон ойлорун карап көрөлү. Акын төмөнкүлөрдү иштеймин деп тизмектеген:

- «1, Жети-Өгүз (түнкү көрүнүшү)
- 9, Тасма
- 2, Бөбөккө
- 10, Каркыра
- 3, Жоомарттын арбагы
- 11, Сырт
- 4, Жамандоо
- 12.Эгембердиге
- 5, Руставелиге

- 13, Сүйүү жана мен
- 6, Жалкоо кыргыз (бешбармак)
- 20, Күлүйпа
- 7, Ооруга
- 21, Алданба.
- 8. Ичке суу

Орто эсеп менен алганда акын күнүгө бирден жазмакчы эле. Ушул санаган жыйырмадай ырдын ичинен Алыкул көпчүлүгүн бүтүргөн. Айрым ойлорун башка ырларынын ичине синирип ийген. Айталы, кыргыз элинин таланттуу уулдарынын бири Ж.Бөкөнбаев, 1944-жылы каза тапканда А.Осмонов калемдеш курбусуна аябай кейип, «Жоомарттын арбагына» деген ыр жазууну чечкен. Акын бул оюн бир жылдан кийин жазган «Үлпөт ырынын «саптарына кошкон.Алыкул жалгыз Ж.Бөкөнбаевди эстебестен, калемдештери Ж.Турсбековду,М. Элебаевди, турмуштун толкунун кечип өткөн курман болгон ага, досторун эстеп жүрөгү сыздаган.

КОЛ ЖАЗМАЛАР ФОНДУСУНДАГЫ МАТЕРИАЛДАР (КЖФМ) Инв. № 1592. «Жазуучулук баянымда» акын он үч жашында окуу китебине басылып чыккан «Жайлоо» деген аңгемени окуп берген эне тил сабагынын мугалими Артыкбай Жолдошев: «Жакында жайлоого чыгасынар, кайра күз келгенге чейин ушул өңдөнгөн аңгемени жаза келгиле» – деди, дейт да «Чын эле кантип жазсам» – деген ой мени аябай энсетти» – деп эскерет.

1928-жылы биринчи ыры өзү окуган Токмок шаарындагы интернаттын дубал газетасына чыгат, ошол күндөн баштап поэзия дүйнөсүнө аралашат. 1929-жылы Фрунзедеги педагогика техникумуна келип кирип, Пушкин, Лермонтов, Л. Толстой, Тургенев, Некрасов, Гоголдун аттарын угуп, чыгармалары менен

тааныша баштайт. А.С.Пушкиндин «Зимний вечер» деген ырын 1929-жылы которот, биринчи жолу которгонгобу өзүнүн көңүлүнө анчалык төп келбейт, ошентсе да котормону окугандар жылуу кабыл алышат.

«1930-жылдын сентябрь айында «Сабаттуу бол» – деген республикалык газетага «Кызыл жүк» деген ырым чыкты. Ал ырды окуп алып кубанганыман уктабай чыктым. Газетаны катып коюп, күнүнө он жолу окуйм. Эртеси дагы бир жазып алпардым, анан дагы...дагы...дагы... Сабак маалында да, бош убагымда да ыр жазам» – деп эскергениндей, ошол күндөн баштап Алыкулдун акындык шыгы ойгонгондой болот. Адабият чөйрөсүндөгү башы көрүнгөн Ж.Турусбеков, А.Токомбаевдердин колдоосуна алынып, басма-бетине байма-бай ырлары чыга баштаган. 1932-жылы «Чабуул» журналына ишке орношот, 1935-жылы «Таңдагы ырлар» деген биринчи ырлар жыйнагы чыгат.

1935–36-жылдары А. Пушкиндин, Лермонтовдун лирикаларын, И.Крыловдун тамсилдерин которот. 1938-жылдын май айынан баштап Шота Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатыр» деген поэмасын которо баштайт. 1940-жылы китеп басылып чыгып, эл ичинде өтө жогору бааланат.

1941-жылдан баштап Улуу Ата Мекендик согуш тууралуу патриоттук ырлары басма бетине үзбөй жарыяланып турган. 1945-жылы «Махабат» аттуу ырлар жана поэмалар жыйнагы акындын улуу дареметин окурмандарга жар салгандай болот. Ошого удаа эле 1946-жылы «Жаңы ырлар», 1947-жылы «Менин жерим – ырдын жери» – деген ырлар жыйнагы жарык көрөт. 1945-46-жылдардын аралыгында котормочулук ишин

да таштабастан улуу Шекспирдин «Отеллосун» которуп, кыргыз журтчулугуна тааныштырат.

Алыкул Осмонов өз колу менен жазган өмүр баянында «1930-жылдан баштап, ушул күнгө чейин басылган китептерим жана пьесаларым булар:» – деп тизмелеп чыккан (Академиянын Кол жазмалар фондусу, инв. №1592. Өмүр баянын 1947-жылдын 28-июнунда Чолпон-Атада жазыптыр).

КЖФМ. Инв.№1593. «Көрүнбөгөндөр» (3 актылуу, 9 картиналуу пьеса).

Машинкага басылган 46 беттин биринчи бетине «Окуп чыктым. Пьесанын идеясы жакшы экен. Бирок али пьеса боло элек көрүнөт» – деп, 1949-жылдын 30-мартында жазган билдирүү бар экен.

Пьесада эскини карманган, өзүмчүл Мурат деген башкарма менен «биз да башка колхоздор сыяктуу алдыга чыксак, айылыбызга Сталин колхозундагыдай электр жарыгы, клуб салынса, эмгегибиздин өнүмүн көрсөк» – деген Молдокул, Батырбек, Сакиш, Мариям аттуу колхозчулардын пикир келишпеген жерлери, «суу чыгарып, бак тигели» – деген Кулан деген жигиттин жакшы оюнун ишке ашпаганы сыяктуу окуялар берилген.

(Академиянын Кол жазмалар фондусу, инв. № 1593. Пьеса кол жазма түрүндө 6 бет, «Көрүнбөгөндөр» (Айылдык кабарчы) деген аталышта экен, бирок каармандарынын аттары бөлөк, 12 бет. Машинкада басылганы 19 бет).

КЖФМ. Инв. № 1594. «Ракия» (4 актылуу 8 картиналуу драма).

Окуя согуштан кийинки учурду камтыйт. Чүй өрөөнүндөгү бир колхоздун эмгекчилеринин жакшы турмуш куруу үчүн алдыга зор үмүт

менен аракеттенгендери, эмгегинин акыбети кайткан Ракия аттуу кыздын сүйгөнү Болот, башкарма Шайыр жене, эпкиндүү колхозчулар Сакыш, Дүйшөн, Шейшен, окуянын баш жагында өзүмчүл, бийликти жакшы көргөн Биримкул да, ортомчу Апакай да өз кемчиликтерин мойнуна алып, онолуу жолуна түшүшөт.

Драманын аягында Ракия Сталиндин колунан сыйлык алуууга Москвага чакырылат. Нечен-нечен түшүнбөстүктөр ачыкка чыгып, Болот экөө элди үйлөнүү тоюна чакырышат.

(Академиянын Кол жазмалар фондусу, инв. № 1594. Драма кол жазмада 93 бет. 1947-жылдын 9-июлунда Чолпон-Атада жазылган. Хордун аягындагы кол жазмада: «Ал: Сталин, Сталин, Сталин» – деген саптар машинкага басылганда «Ал: Ленин, Ленин, Ленин» – деп оңдолгон. Машинкага басылганы 56 бет).

КЖФМ. Инв. № 1595. «Ак Мөөр» (4 актылуу, 7 картиналуу драма). Драма айтылуу Соң-Көлдүн түнкү көрүнүшү менен башталат. Кыз оюн курган кыз-жигиттердин күлкүсү менен көшөгө ачылып, окуя андан ары уланат.

Ак Мөөрдү жактырып калган Келдике бийдин баласы Баян Болотко сырын айтат. Болот Ак Мөөргө «жарды болсом, Баяндын байлыгына тең келе албайм го» – десе Ак Мөөр: «экөөбүздүн сүйүүбүз баарын женет» – деп, Болоттун көңүлүн көтөрөт. Экөө бир айласын таап, качмак болушат. Ошол мезгилде хан Жантайдын жан жигити Баяке Соң-Көлгө келип калып, Мөөрдү көрөт да Жантайга кабар кылат. Жантай бийлигине салып Ак Мөөрдү алып кетет. Кийинки окуя Кемин өрөөнүндө өтөт. Ак Мөөр эркек бала төрөйт.

Төшөк тартып жатып калган хан Жантайдын алдына күндөрдүн бир күнүндө Болот келип: «Мөөрүмдү алып кеткени келдим» – дейт. Анын тартынбай алдына келгенине баа берген Жантай өлөөрүндө Баякелерге: «Мөөр силерге эл болбойт, аны Болотко бергиле, күл чыгарып, от жагып жүрсүн» – дейт. Хан Жантайдын кыркын бергенден кийин Баяке Мөөрдү өлтүрүүгө келген жеринен Баякени Болот өлтүрөт. Болот менен кошо келген жигиттер Болот менен Мөөрдү куткарып кетишет.

(Академиянын Кол жазмалар фондусу, инв. №1595. Драма кол жазма түрүндө 80 бет. 1944-жылдын 13-мартында жазылып бүткөн. Драманын чала бүткөн дагы бир варианты 20 бет).

КЖФМ. Инв. № 1596. «Экинчи бригада» (4 актылуу 7 картиналуу драма).

Көл жээгинде алыстан келаткан парходдун карааны көрүнөт. Окуя согуштан кийинки тынч замандагы эмгекчилердин түйшүгүн көрсөтүптүр. Синдиси Нуржанды күткөн Күлжанды ээрчип Касен да көл жээгине келген. Акырындап окуя андан ары уланат. Күлжандын бригадир болушу, кудалашып койгон Маймакка кыздын көңүлү жоктугун сезген Кошкон май жене Маймакка Күлжанды кантип көндүрүүнүн айла-амалын издейт. Эмгек дегенде жан-дилини берген кыз алардын тузагына түшө койбойт. Апийимди жыйнап, тапшыруудагы жоопкерчиликтер берилип, Маймак өңдөнгөн өз кызыгын ойлоп, колхоз ишине кедерги кылгандардын бети ачылыштыр.

(Академиянын Кол жазмалар фондусу, инв. № 1596. Кол жазма түрүндө 99 бет. 1946-жылдын 24-ноябрында Чолпон-Атада жазып бүткөн).

КЖФМ. Инв. № 1597. «Корукчу Кооман» (3 актылуу 8 картиналуу музыкалуу комедия). 1946-жылдын жай мезгили. Эл согуштан кайтып келаткандарды күтүүдө.

Көл жээгине жакындап келе жаткан кемени зор үмүт менен күткөн элдин арасында Кооман, Талканбайүп да турат. Коомандын төрт кызы, Талканбайүптүн төрт уулу да келишмек экен. Согуштан жеңиш менен кайткан жаштар колхоз ишине шымалана киришет. Бири-бирине төп келген жаштар колхоздун ишин алдыга жылдырышып, элдин алкышына ээ болушат. Балдарынын аркасы менен Талканбайүп да оңолуп алдыңкыларга теңелет. Жыйынтерин бүткөндөн кийин өз максаттарына жетип, билимдерин андан ары улантуу үчүн окууга жөнөмөк болушат. Колхозчулар чогуусу менен пристанга барышып, жаштарды хор менен узатышат.

(Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№ 1597. Сыя менен жазылган 84 бет кол жазмасы бар. 1947-жылдын 20-июлунда Чолпон-Атада жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1598. «Ким болду экен?» (скетч).

Окуя согуштан жарадар болуп кайткан Барктабас деген жигиттин тегерегинде өтөт. Согуштан мурун эл ичинде бары-жогу билинбей жүргөн жигит согуш талаасында эрдик көрсөтүп, баатыр болот. Тылдан келген белектерди тапшырганда саймалуу жоолукту ага беришет. Ошол адрес менен кат жазышып кыз менен таанышат. Госпиталдан чыккандан кийин айылына кайтат. Мурун Шакин деп жүргөн кыз Шааркан болуп чыгат. Кыз дагы момун жигиттин эл башына күн түшүп, жоо жакалап турганда эрдик көрсөтүп баатыр болгонуна таң калат. Пьесанын аягында

эки жаш бири-бирин жактырып калышат (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№ 1598. Сыя менен жазылган 8 бет кол жазмасы бар. 1943-жыл 24-ноябрь деп белгиленген).

КЖФМ. Инв. № 1599. «Келбейт дебе» (Бир актылуу скетч).

Окуя согуш мезгилинде немецтик баскынчылар басып алган Украин жеринде өтөт. Марфа Егоровнанын үйү. Эшик ачылып сырттан согушта жүргөн кенже уулу Слава кирип келет да чегинип бара жаткандарын айтып, тууну катып коюусун өтүнүп чыгып кетет, советтик жоокерлерди тинтип издеп жүргөн немецтер да ага удаа эле кирип келишет да туунун сабын көрүп калышып «тууну тап» - деп атып саларда Слава менен партизандар келип калышат. Мындан он беш жыл мурун совет өкүмөтүнө тараынып чет элге качып кеткен Григорий жанталашып өзүнүн ким экендигин айтып, апасына жалынат. Пьесанын аягында өз эл-жерин саткан саткын Григорий өз жакындарынын колуна ажал табат (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№ 1599. Сыя менен жазылган 12 бет кол жазмасы бар. Экинчи варианты 15 бет).

КЖФМ. Инв. № 1600. «Абылкасым Жанболотов» (4 актылуу 7 картиналуу пьеса). Согуштан кийинки мезгилдеги Ысык-Көлдөгү бир колхоздун тегерегинде өтөт. Абылкасым аттуу акын жигит айылына ата-энесиникине келет. Колхоздо башкарма болуп иштеген агасы Нуркасымдын колхоз ишине тоскоолдук кылып, жеп-ичип кеткен жактарын бетине айтып каршы туруп, колхоздун өнүгүп-өсүшүнө чоң салымын кошот. Пьесада Абылкасым Жанболотовдун аялы Бүбүш, атасы Жаке, энеси Алтын, Күкүш, Канат, Зина, Жүзүмкан, Мейизкан ж.б. каармандар катышат

(Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№1600. Сая менен жазылган 99 бет кол жазмасы бар. Машинкага басылганы 61 бет. 1948-жылдын 26-январында Чолпон-Атада жазылган).

КЖФМ. Инв. №1601. «Жөнөш керек Меркиге» (Бир көшөгөлүү, үч сүрөттүү комедия). Окуя шаарда, үч күн аралыгында өтөт. Кадыр шаарда бир мекемеде кароолчу болуп иштейт. Соодагерчиликти да аябай өздөштүрүп бирди эки кылган эптүү киши экен. Күндөн-күнгө элдин турмушу жакшырып, арзанчылык болгонуна аябай жаны күйөт, пайда табуу үчүн кандай ишке болсо да барууга даяр: «Меркиде кымбатчылык экен» – деп угуп, ошол жакка көчүүгө даярдана баштайт, өзүнө окшогон шылуун Расул менен сырдашат. Кадырдын дүнүйөсүнө кызыккан Талканбай кызы Жумагүлдү кандай да болбосун ага күйөөгө бермек болот. Жумагүл өзү теңдүү жаштар менен аралашып иштөөнү тилек кылат. Заводдун директору Сергей Яковлевич, Шаршен, Бопуй, Маржанкүл, Нуржанкүлдөр болуп алып-сатар Кадыр менен Расулдун бетин ачышат (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№1601.Сая менен жазылган кол жазмасы 57 бет, машинкада 37 бет. 1949-жылдын 24-мартында Фрунзеде жазылган).

КЖФМ. Инв.№ 1602. «Махабат» (4 актылуу 7 картиналуу драма). Согуш мезгили, Нурмат деген кыйыр тууганыныкына жаңы үйлөнгөн келинчеги Жыпарды таштап, Махабат Ата Мекенди коргоо үчүн согуш талаасына кетет. «Эркек төрөсөң атын Махабат кой» – деп келинчегине дайындап кетет. Махабат кеткенден кийин Жыпардын жаштыгына, сулуулугуна кызыккан Нурмат байлыгына ишенип, Жыпарга үйлөнмөк болот.

Жыпар Махабатка деген сүйүүсүн алмаштырбай турганын айтат. Жаш бала менен жалгыз калган Жыпарга Махабаттын жолдошу Касен колуна келгенче жардам берет, аны түшүнбөй тескери жакка бурган Розанын кызганычы окуяны бир далай түшүнбөстүктөргө дуушар кылат. Пьесанын акырында Махабат согуштан аман-эсен келет, ортодогу тескери ойлордун бети ачылып, чыныгы сүйүүнүн өлбөстүгү даназаланат (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№ 1602. Сая менен жазылган 56 бет кол жазмасы, машинкага басылган 58 бет көчүрмөсү бар. 1943-жылдын 18-апрелинде бүткөн).

КЖФМ. Инв. № 1603. «Баатырдын өлүмү» (2 көшөгөлүү 4 сүрөттүү пьеса). Пьесадагы окуя согуш аяктап калган мезгилди камтыйт. Женишбектин урматына стол жайылып, полковник Григориев, майор Сагындыков, Марфа Егоровна, Остап, Жусуптар отурушат. Алар жениш үчүн жанын аябаган Болотов Садык өңдүү эр жүрөк жоокерлерди эскеришет. Марфа Егоровнанын өтүнүчү менен алар Садык Болотовдун өз денеси менен ДЗОТту тосуп, артындагы жоокерлерди ажалдан куткаруу менен бирге алдыга жолду ачканын айтып беришет. Пьесада согуш талаасы, немецтердин колго түшкөнү, чалгынчылардын эрдиги сыяктуу окуялар чагылдырылган. Пьесанын аягында совет элинин улуу жениши даназаланып Гимн ойнолот (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№ 1603. Сая менен жазылган 22 бет кол жазмасы бар. Машинкага басылганы 18 бет. Эки экземпляр. 1945-жылдын 14-мартында Койсарыда жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1604. «Чолпонбай» (Советтер Союзунун баатыры Чолпонбай Түлөбердиев жөнүндө жазылган 3 актылуу либретто). Ата

Мекендик согуш убагы. Окуя Дон дайрасынын боюнда өтөт. Согуш талаасында немецтик баскынчыларга каршы турган советтик жоокерлердин эрдиги чагылдырылган. Либреттодо Чолпонбай, Валя, комрата Болотов, комбат, аты аталбаган бир топ каармандар катышат. Либреттонун аягында жоокерлерди баш көтөртпөй ок жаадырган душмандын ДЗОТун Чолпонбай өз денеси менен тосуп, жол ачат.

(Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№1604. Сяя менен жазылган 34 бет кол жазмасы бар).

КЖФМ. Инв. № 1605. «Турсун сакчы» (ыр менен жазылган 4 актылуу комедия). 1929-жылы уюшулган колхоздун кампачысы болуп иштеген Турсун деген 50 жаштагы жесир аял, анын кызы Керээз, агроном Кулан Казакбаев, башкарма Мурат Садыбакасовдор катышат. Жакшы иштеп, эмгек күндү көп алып, жаңыча жашоого умтулган Керээзге үйлөнгүсү келген Томой жалкоо, атчы Чомой, аларга жан тарткан Калыйкан өңдүү өзүмчүл каармандар катышат. Пьесанын аягында Кулан менен Керээз Тимирязев атындагы академияга окууга кетишет.

(Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№ 1605. 8 бет кол жазмасы, 4 бет машинкага басылган көчүрмөсү бар. 1948-жылдын 15-декабры деп белгиленген).

КЖФМ. Инв. № 1606. «Катышуучулар» (Махабат драмасынын варианты). Драмадагы окуя согуш мезгилин чагылдырып, Ата Мекенди коргоо үчүн жөнөп жаткан Махабат, Сережа аттуу жигиттерди сүйгөн жарлары Ракыя, Жыпар узатып калышат. Ракыя окуусун бүтөр менен фронтко жөнөмөй болот. «Эркек төрөсөн атын Махабат кой» – деп кетет. Күйөөсү согушка кетип жалгыз

калган Жыпарга Сапар жабыша баштайт, кагуу жесе да болбойт. Махабатка «Жыпар экөөбүз үйлөндүк» – деген маанидеги каттарды жөнөтөт.

Аягында согуштан жениш менен кайткан Махабат Жыпардын актыгына көзү жетет (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№ 1606. Сяя менен жазылган 54 бет кол жазмасы бар).

КЖФМ. Инв. № 1606. «Катышуучулар». Дерден, Желден 45 жаштардагы бир айылдын тургундары. Дердендин аялы Бурулчанын мүнөзү женил, шайкелең аял экен, ыгы келген жерде күйөөсүнүн көзүнө чөп сала коймой адаты бар экен. Пьесанын аягында шектенип жүргөн Дерден аялы менен Желдендин жосунсуз жоруктарынын бетин ачат.

(Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1606. Машинкага басылган 13 бет бар).

КЖФМ. Инв. № 1607. «Ырлар». «Келсем турат мен туулган жер тамым», «Мен өзүңдү сүйгөнүмдөн кайгырам», «Үстөл үстүндөгү күзгү», «Жумушчу деген ким», «Бал», «Чыр талаш октуу-оттуу күндөр бүтсө», «Жер жүзүнүн картасы», «Нан менен акчанын мелдеши», «Момунсун элим», «Түн жарык, түшкөн ийне табылгандай», «Койсарыда эс алышты көп балдар», «Койчунун ыры», «Туурамчы», «Санаам», «Бир айлык дем алышта», «Кремлдин терезеси», «Тору тай», «Түнкү күзөт» – деген ырларында акын ар кандай темадагы өзүн түйшөлткөн ой-толгоолорун ыр сабына айландырган экен. Ал эми «Сүйлөшүү» деген көлөмдүү ырда акын, сынчы, колхозчу, китепканачы ж.б.пикир алышуусу берилиптир (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№ 1607. Латын арибинде сыя менен жазылган 20 бет кол жазма бар).

КЖФМ. Инв. № 1608. «Ырлар». «Таң атарда көл бети», «Түнкү кайык», «Көлдүк курбум, ме кайыкты айдагын». Аталган үч ыр Ысык-Көлдүн керемет көрүнүшүнө арналыптыр, бирде күндүн жаңыдан чачырап чыгып келаткандагы ажайып көрүнүшү, бирде түн ичинде толкунсуз мемиреп турган көл бетинде кайыкта сүзүүнүн ырахаты берилиптир (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1608. Латын арибинде жазылган 3 бет кол жазмасы бар. 1937-жылы, 10–11-июнда Жети-Өгүздө жазылыптыр).

КЖФМ. Инв. № 1609. «Ырлар». «Москва», «Элиме», «Шаарымдын бир учунан бир учуна карасам», «Көбүктөнгөн күлүк аттай аркырап», «Мингениң алтын ээрлүү күлүк салт ат», «Жаны тамдар», «Биз», – деген ырларында жаңы заман, ошол заманда совет элинин ага-инидей бирдикте жашоо өткөрүп жаткандары, турмуштун жакшырып, улам-улам жаны тамдар салынып, шаардын көрүнүшү күн санап өзгөрүлүп баратканын төрт, сегиз сап өлчөмүндөгү ыр саптары менен берген. «Ойногон азезилдер оор жылда» деген ырда Үркүн маалында Кытайга өткөн кыргыздардын кыйынчылыкта баштарынан кечиргендери, калмактар тартып кеткен кыздардын кайгылуу тагдыры берилиптир (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1609. Латын арибинде сыя менен жазылган 8 бет кол жазмасы бар. Ыр 1940-жылдын январь-март айларында жазылыптыр).

КЖФМ. Инв. № 1610. Кандидаттык карточка – № 220 (СССР Жазуучулар Союзуна өтүш үчүн) Москва-1935-жыл;

Мүчөлүк билет- № 230 СССР Жазуучулар Союзунун Кыргызстандагы мүчөсү- 1937-жыл, май айы;

Мүчөлүк билет – № 5155 СССР Жазуучулар Союзунун мүчөсү. 1939-жыл, 9-апрель;

«Ардак белгиси» орденинин китепчеси – №6877, 1939, 1-февраль;

«Орден алгандыгы үчүн ар кандай жеңилдиктерди алууга акылуу, китепче мөөнөтсүз» – № 033121, 1939-жыл, 16-февраль, кол койгон А.Горький;

Орден китепчесине акча алуу үчүн купон китепче – № 033121;

МОПРдун мүчөлүк билеттери – № 27033, 1937-жыл, 10 август;

Профсоюздун билеттери – № 06941, 1948, 25-август;

Аскер кызматынан мөөнөтсүз мезгилге бошотуу күбөлүгү – № 07448, 1943-жыл, 15-июнь;

Күбөлүк – № 0409789, «Улуу Ата Мекендик согуш учурунда көрсөткөн эмгеги үчүн. 1941-1945-жж.» – деген медаль менен 1946-жылдын 20-июнунда сыйланган (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1610).

КЖФМ. Инв. № 1610. «Ырлар». «Чын жолдош», «Неге кечигет», «Жамандоо», «Сүйүү жана мен», «Каркыра», «Менин жылдызым», «Жети-Өгүз», «Сырт жайлоо», «Түп суусу», «Чөп чабык», «Эркин ыр», «Комбайн», «Жалгыз өрүк», «Покрышкинге», «Кара көпөлөк», «Мага күлбө», «Бөбөккө», «Бүкөн», «Уйкум келет», «Ичке-Суу», «Шота Руставели», «Мен эмнеден уялам», «Отуз жаш», «Алданба», «Айга», «Табийгат менен музыка», «Жакшылык менен жамандык», «Күзгүгө каранган жене» деген ырларын Койсарыда жүрүп жазыптыр. Бирде сүйүү, бирде эмгек, бирде жаратылыштын кооздугун жазып тамшанса, бирде турмуштун оош-кыйыш жактарына көңүлү ооруйт.

*«Ырас өмүр, кандай кыска, кандай аз...
Тагдыр ошол өлчөмүнөн көп кылбас.*

*Бирок чиркин аздыгына мейли эле,
Анын октой тездигине катат баш...
Кечээ гана тиги кырда жок эле,
Кайдан чыкты боз ат минген*

отуз жаш» –

деген айтылуу «Отуз жашы» да ушул Койсарыда жазылыптыр (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1610. Сыя менен жазылган 29 бет кол жазмасы бар).

КЖФМ. Инв. № 1611. 1945-жылы жазылган ырлар.

«Салют», «Адамзат», «Кара деңиздин боюнда», «Орус эли», «Сенин поэман», «Жүйөлүү сөз», «Сүйдүм сени», «Кайда барсам эсимде», «Учкуч күүсү», «Өлгөн жоксунар», «Толкуйт да кайра басылат», «Дүйнөнүн жүзү тынч алсын», «Музыка», «Сүйүү кыял», «Курдаштык көзүм», «Биринчи депутат», «Мансап», «Калмак чайы», «Катынды көлгө таштадым», «Жок ал маяк эмес», «Дагы сага», «Сен айтпа», «Эскерме», «Күн чыгыш-күн батышта», «Боз бала», «Жылкычы», «Аккан суу», «Корукчу», «Комбайн маалы», «Тосуп алуу», «Көтөрүү ыры», «Жаш жеткинчектер», «Кыргыз көлү», «Коммунизм колхозунда», «Мен өтпөдүм», «Беш жашарга бербеймин», «Жүгөрү», «Оорулуу акын», «Сүйбөйм сени» ж.б. деген ырлары 1945-жылдын январынан декабрь айынын аягына чейин Койсарыда жазылыптыр. Акындын чыгармачылыгынын туу чокусу болуп эсептелген кайталангыс саптар ушул мезгилге туура келгендей. Бирде эмгек, бирде жаратылыштын көркү, бирде сүйгөнүнө жетпеген арман, бирде оош-кыйыш күндөрдүн жүрөк өйүгөн мезгилдери ыр саптарынан жаңырып турат. Башына түшкөн тагдырдын оор жүгүн көтөрүп:

*«Оорулуу акын,
Ойлоп баккын,*

Бизден журтка не калат?

Биз өчөрбүз,

Бирок өчпөс-

Жазган ырлар төрт сабак» –

деген саптарынан «Өзүм өлсөм да артымда жазган ырларым калат» – деген ишеничи акталып Алыкул акындын артында калган мурастары эч качан өзүнүн баалуулугун жоготпостон, ыр сүйгөн, талантты барктагандардын эсинде ар убак сакталып келет.

Акын 1945-жылы согуш темасына да көп кайрылган.

*«Көп азайдык, күн батышта жоо жеңдик,
Жеңиш үчүн тобокел деп жан бердик.*

Жылуу үйгө, жумшак сыйлуу төшөккө,

Бир кайрылып, канат серпил келбедик,

Бакыт үчүн муздак жерди кучактап,

Өмүрлүккө чоочун жерди жердедик» –

деп, болгону он эки сап ырга согуштун алааматын, эл-жерди коргоп, жеңишти алып келишкен менен өздөрү курман болуп уламдан-улам азайган тентуштарын жоктогон арманын «Өлгөн жоксунар» деген ырында берет (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. №1611. Сыя менен жазылган 156 бет кол жазмасы бар. Машинкага басылган көчүрмөсү 64 бет).

КЖФМ. № 1611. «Балдар ырлары».

«Эки муун, үч муун», «Чымынчиркей ырлары», «Түлкү менен каздар» – деген ырлары балдардын аңсезимине туура келерлик маанайда жазылыптыр (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1611. Сыя менен жазылган 156 бет кол жазмасы бар. Машинкага басылган 64 бет көчүрмөсү бар).

КЖФМ. № 1611. «Акындын акыркы кол тамгасыбы?»

Алыкул Осмонов бул дүйнөдөн өтөөрүнө он эки күн калганда К.Каракеевге Москвадан 1950-жылы

чыккан «Мой дом» – деген ырлар жыйнагын: «Кадырлуу Курмангалы Каракеевге, Сизден пикир угуу нээтим менен. Автор: А.Осмонов, 1-декабрь, 1950-жыл» – деп тартуу кылган экен (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1611. «Алыкулду эскерүү музейи», «ЛЖ», 1989-жыл, 27-июль, Памирбек Казыбаев жазган).

КЖФМ. № 1612. 1946-жылы жазылган ырлар.

«1946-жыл, 1-январь», «Жазгы суу», «Тай күлүк», «Кыздардын күүсү», «Артиллеристтердин маршы», «Жениш ыры», «Асан менен атасы», «Коштошуу», «Музыка», «Ырларым», «Балалык», «Качкынбай качак», «Жоготуу», «Шекердин жоругу», «Менин колуктум», «Шаарыма», «Мен тансам жаштан танам, ырдан танбайм», «Звеновой Зыйнатжан», «Таң калуу», «Мен көлүмө келгенде», «Акылдуу атым тил албайт», «Ак кайың», «Ким болсом», «Курбума кат», «Жакшы ыр деген эмне?», «Сүйүүнүн түрлөрү», «Биздин короодо», «Көлдүн кечки көрүнүшү», «Арпа жайлоосунда бир түн», «Чолпон-Ата», «Көлүмө», «Жетиген», «Жер деген эмне?», «Көпкө умтулдум...», «Аял сыры», «Ысык-Көлдө төрт мезгил», «Колхоз бакчасы», «Буудай сапыруу», «Коргон ташты жайладык», «Мен айылга келгенде», «Кой саадырган келинчек», «Кечирегөр», «Байтал бээнин бал кымыз», «Эненин күчү», «Комуз», «Өбөм деген сөзүндөн», «Не жаман?», «Кыргыз тоолору», «2 менен Эмилбек», «Эжемдин сөзү», «Эмгек күн», «Молдокулдун үйү», «Тосуп алуу», «Жоготтум», «Жаныбарым Ысык-Көл», «Айлыма», «Бекенбиз», «Өмүргө», «Кой», «Кой төлдөтүү», «Тоо алды бак...», «Коон үзмөй», «Бекбекей», «Жездем келе жатыры», «Урулук

деген эмине?», «Аялга», «Камбаралы», «Грунья Савельевнага», «Кулой, кулой торпогум», «Бүркүт таптоо», «Майчы менен мал доктур», «Соко жыгуу», «Узатуу», «Атбашынын чымчыгы», «Акындын күчү», «Ракмандын илими», «Калпычы Канымкүл», «Тилек», «Учкучтардын ыры», «Учкаяк болгон балапан», «Быстровка-Балыкчы темир жолу», «Лениндин күмбөзүнө», «Мен бараармын», «Баатыр эне», «Мен кеттим алча бышкан мезгилде», «Орус кызы», «Башкарманын аялы», «Ай, Жамийла, Жамийла», «Мен почтовай, почтовай», «Алма жыйноо», «Ата журтум», «Физкультура», «Таарынба курбум, таарынба», «Күн күркүрөө», «Парторг келет райондон», «Тарт эркечим, тарт!», «Москва», «Сабийра», «Мария», «Нарын дайра», «Бээ саамай», «Көл толкуйт да кайра басылат», «Атбашы», «Атама осуят», «Толкун эмес ал ак куу», «Көл ата», «Кыздын сүрү», «Чапак», «Айчүрөктүн ак шумкар», «Жайлоо», «Китептин душманы», «Илбирс уя», «Жүзүм алуу», «Физкультурниктердин маршы», «Аккан суу», «Женемдин ыры», «Бир чака суу», «Сагатыма», «Секидеги жапыс там», «Ай көрүү», «Телибай тентек», «Күндөр», «Күйгөн», «Кыз өпмөй», «Мурабдын ыры», «Автобус», «Ай сугатчы, сугатчы», «Чөп үймөк», «Торутай», «Жылкычы», «Туюк аска», «Кошумча эмгек», «Бригадирдин кыялы», «Тоо ичинде мектеп бар», «Ботоюм», «Эки метр Эсенкул», «Саман тартуу» – деген аталыштагы ырларын акын көл жээгиндеги Чолпон-Ата, Койсарыда жазыптыр.

Ырлары аталышында айтылып тургандай эмгек менен сүйүүгө, колхоз темасына, жаратылыштын, айрыкча Ысык-Көлдүн жылдын төрт мезгилиндеги ажайып көрүнүшүнө,

балдарга арналыптыр. «Грунья Савельевнага» деген ыры 1946-жылдын 2-ноябрында Чолпон-Атадан жазылып, балдар үйүндө жүргөн кезиндеги тарбиячысынын өз энесиндей камкор караганын:

*«Алыс кеттим, бармын, өлүү эмесмин,
Мен барбасмын, сен да мага келбесиң,
Жан боорумдай көңүлүмдө көз жашың,
Ата-энемден көз жаш көргөн эмесмин»* – дегендей саптар менен берет.

Балдар үчүн жазылган «Эки метр Эсенкул» деген ырында бир класста эки жылдан ордунда калган жалкоонун образын:

*«Сая кетип далай жыл,
Ылдый болгон Эсенкул.
Окуусу өспөй мойну өсүп,
Шыргый болгон Эсенкул»* –

деп, балдарды Эсенкулду туурап класстан класска көчпөй уят болбогула деген насаатын айтат (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1612. Сыя менен жазылган 168 бет кол жазмасы бар. Машинкага басылган көчүрмөсүнүн 14 бети калган).

КЖФМ. Инв. № 1613. «Ырлар».

«Кышкы бороон», «Кош айдоо», «Айрек» (кордоо), «Чолпон-Ата» – деген ырларында бирде табийгаттын кыш мезгилиндеги бороон учурган ызгаарын жазса, бирде кош айдаган мезгил келгенинен кабар берет. «Чолпон-Ата» деген ырында:

*«Бир жай жүрсөм, жашым кайра
жангандай,*

*Жашаргандай, жаштыгындай жүрөгүм.
Тагдырымдан кайра сурап алгандай,
Ушунда өттү, эң бир таттуу күндөрүм»* – деп Чолпон-Атада жүргөн күндөрүн өмүрүнө, айрыкча ыр дүйнөсүнө из калтырган мезгил экендигин айтып, жогору баалайт (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1613. Кара сыя менен жазылган 4 бет кол жазмасы бар. Машинкага басылган көчүрмөсү 4 бет).

КЖФМ. Инв. № 1614. «Ырлар».

«Биздин кызылча», «Кубанам», «Таранчы», «Бөк, бөк бөдөнөм», «Прагада», «Суу келатат», «Күз», «Жүзүм айт», «Ташчылар», «Маяр», «Жумушчу», «Завод көрдүм», «Кечки убак», «Дубалчы», «Карабек», «Маржанкул», «Плотник», «Жумушчунун мүнөзү», «ФЗОдогу иниме», «Кызыл жүк», «Эмгегин», «Шаарым-асыл Фрунзам», «Коончу», «Коммунизм колхозу», «Памидор», «Турсун сакчы», «Музыка», «Фрунзанын түнү», «Жаз», «Дан жомогу», «Менин үйүм», «Ысык-Көл», «Жанылуу», «Кыргыз тили», «Жактырдым», «Бул турмушта», «Вино», «Жоголгон дептер», «Мен жүргүнчү», «Өзүмдү-өзүм», «Сөзү бар», «Мен кыргыздын акыны», «Жакшы ыр жазсам...», «Бул кандай?», «Дагы аял жөнүндө», «Ата журт», «Жазыма», «Мен кеме», «Күнгө», «Казакбай», «Байка жигиттер!», «Биринчи сентябрь», «Куштар кетти», «Бак тигели», «Китепти сүй», «Мугалим», «Пионер ким?», «Пионер ыры», «Ысык-Көл», «Пржевальскийге», «Менин күнүм», «Куу кумпай», «Балта жутар», «Эр балык», «Домонун кызы», «Бизге түнөй кет», «Ден соолук», «Уйдун тили», «Көзүм өткүр», «Катуу жатып, жумшак ойгонуп...», «Эки өзбек менен бир кыргыз...», «Алдар», «Калп айтуу», «Урулук», «Шумкардын туулушу», «Мартчылык», «Сараңдык», «Баатырлык», «Жаман көз», «Жер албагыр», «Жыл талашуу», «Кыдыр, бакыт», «Чилде», «Бул айтылчу кеп», «Бир өзбек менен бир кыргыз», «Устанын сөзү», «Төөнү бер», «Кар жаады», «Билбейм кандай...», «Ташчылар», «Паровоз» – деген ырларын Алыкул Осмонов 1948-жылдын октябрь айынан баштап Чолпон-Атадан жазыптыр. Акындын калеминен:

«*Маляр келди, бир чоң үйдү майлады,
Кабак түйгөн капалыкты айдады.
Ушул адам, ушул жаман кийимчен,
Бул дүйнөнүн үстүндөгү каймагы*» –
дегендей эмгекти даңазалаган айты-
луу «Маляр» деген ыры жаралган.
Ошондой эле:

«*Жылуу кийин, жолуң кыйын үшүрсүң,
Кышта катуу... бороон улуп, кар уруп...
Суугунду өз мойнума алайын,
Жол карайын, токтой турчу*

Ата журт» –

деген Ата Журттун түйшүгүн өзүнө
алып, көздүн карегиндей сактоого
чакырган патриоттук ырлары эч
кимди кайдыгер калтырбайт.

«Ысык-Көл», «Домонун кызы»,
«Куу кумпай», «Балта жутар», «Са-
рандык», «Жаман көз», «Жер алба-
гыр» – деген эл арасына кеңири жай-
ылган уламыштар жаңырып жазы-
лыптыр (Академиянын Кол жазма-
лар фондусу. Инв. №1614. Сыя ме-
нен жазылган 159 бет кол жазмасы.
Машинкага басылган көчүрмөсү 140
бет).

КЖФМ. Инв. № 1615. «Ырлар».

«Кээде жымжырт», «Айлык са-
пар кетсем...», «Райкомдун секретары»,
«Женишкандын атасы», «Пуш-
кинге», «Келип-кеткен мейманга»,
«Сүйүнүү», «Арык суусу», «Жарал-
дым», «Василийдин сары тору ат»,
«Сугат маалы», «Жамгыр жаады»,
«Орус эли», «Жылдыз калаа», «Түн-
кү кеңеш», «Эриккенде», «Сагынуу»,
«Колхоздогу түн», «Коштошуу»,
«Көңүлүм сергек», Москва», «Бала-
лык», «Колхозчуга», «Күлжамал»,
«Кетменим» – деген ырларында бир-
де табийгат, бирде эмгек, бирде өткөн
балалык күндөрүн эскерген ырлар
жаралыптыр (Академиянын Кол
жазмалар фондусу. Инв. № 1615.
Сыя менен жазылган 37 бет кол жаз-
масы бар. Машинкага басылган 35
бет көчүрмөсү бар. 1949-жылдын

июль-август айларында Чолпон-Ата-
да жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1616. «Өлүп
тирилгендер» (поэма).

«*Чаңдатып сан-миң жылдын эки арасын,
Турмуштун даңканга уруп, майда ташын.
Өмүрдү салмоор кылып зырылдатып,
Тагдырдын, сазга айлантып зоо-аскасын,
Адамдын эс-акылын камчыланып,
Замана кайда зуулап баратасың?*» –
деп башталган поэмада согуштун ала-
матын көргөн элдин сүйүнүчүн бил-
дирүү үчүн өмүрүндө кабагы ачылып
күлбөгөндүгү үчүн Мерезбек аталган
кишинин:

«*Туугандар согуш бүттү деген сөзгө,
Жадырап я кудайлап күдүндөгөн.*

*Эс алып терин арчып күлүп турат,
Үй-үйгө сүйүнчүлөп жүгүргөндөн*» –

деп, эркек балалуу болгондо да сү-
йүнүчүн билдирбеген Мерезбектин
кубанычынан эле «жениш» деген
сөздүн элге кандай таасир бергенин
көрөбүз. Саранкул коюн союп, өткөн-
кеткендерди чакырып: «Берегөр, бе-
регөрлөп» – эмне кылаарын билбей
турганын айтат.

Согуш бүтүп, майдандан аман-
эсен кайткандардын арасында Сул-
танказы да бар эле. Үйүнө келсе аң-
гырап ээн. «Ата-энем бир нерсе бол-
гон окшойт?» – деп досу Жапар-
дыкына барат. Ал жерден Султанка-
зы өлдү» деген кабардан кийин аялы
Жаркынкүл башка бирөөгө тийип
кетет. Ата-энеси кайгыдан журт ко-
торуп көчүп кетишкенин угат. Ушул
эле колхоздун башкармасы Жума-
дилди да «өлдү» деген кабар келет.

«*Таштабай бабалардын жол-жобосун,
Келиндин кери кетпей, иши оңолсун.*

Иниси Жумадилдин Асалкелди

Эскиче жеңесине күйөө болсун...

Дешти да бата кылды этке тоюп,

Жоготкон, жок жоголбой орду

толсун...» –

деп кеңешип Асанкелдинин качканы-
на болбой үйлөнтүп коюшат. Жума-

дил келгенде алар эркек балалуу болуп калышыптыр. Иниси уятына чыдабай көл жакка үй-бүлөсү менен качып кетет. Калдан деген ударник киши да согуш майданына кетет, аялы Мактым бир сөздү эки кылган обу жогураак аял экен. Түш көрүп «Калдан өлдү» – деп элге кабар кылып, кошок кошуп отуруп калат. Ошол маалда Калдан келип калат, бир кемпирден «Эмне болду?» – сураса:

*«Я... балам, билбейсиңби Калдан деген
Өлүптүр, алыс жерде, чоочун элде...»
Ошонун жогун жоктоп, зарын тартып,
Озондоп кошуп жатат жаман неме...»* –
дейт. Калдан дароо эле аялынын чыгарган имиши экенин билип:
«Мен билем, мени өлдү деп сөз

тараткан,

Баягы боло жүргөн сенин калпың...» – деп, аялынын кошогуна токтотот. «Өлүп тирилгендер» поэмасынын бир каарманы Султанказы комбайн айдап, колхоздун белдүү азаматы болсо, Жумадил эмгеги менен элге алынып, Жогорку Советке депутат болот, ал эми Калдан аба мал төлдөтүп эмгегинен баар таап, Мактымдын өйдө-төмөн кылыктарын тоотпой, бала-чакасы менен жакшы тирилик өткөрүп жатканын айтат. Поэманын мазмунунан адам баласынын жашпоо тирилигинде болуп өткөн кыйын-кезең күндөр такай эле боло бербестиги, анын артында келе турган жакшылыктан үмүт үзбөөнү, ага жетиш үчүн эмгектенүү гана керек экендиги көрүнүп турат (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1616. Сыз менен жазылган 40 бет кол жазмасы. Машинкага басылган 28 бет көчүрмөсү бар. 1945-жылдын 31-ноябрында Койсарыда жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1758. «Сүрөттөр».

1. Алыкул Осмоновдун Токмоктогу балдар үйүнүн алдында 1928-

жылы окуучулар менен түшкөн сүрөтү.

2. 1929-жылы ошол эле балдар үйүндө үч бала менен түшкөн сүрөтү.

3. 1931-жылдын февраль айында педтехникумдун окуучулары Райкан, Алыкул Осмон уулу, Боромбай уулу Райымбек болуп түшкөн сүрөтү.

4. 1933-жылдын 14-сентябрында түшкөн сүрөттүн артында латын арибинде: «1).Шүкүрбек уулу Райкан, 2). Осмон уулу Алыкул, журналдын жооптуу катчысы (Чабуул). Райкан – 19 жаш. Алыкул – 18 жаш» – деген жазуу бар.

5. 1935-жылдын 24-июлунда Арашанда түшкөн сүрөтү (2).

6. 1935-жылдын 27-майында түшкөн сүрөтү.

7. 1935-жылдын 22-июнунда Ысык-Атанын «Арашан» курортунда Жоомарт жана башкалар менен түшкөн сүрөтү.

8. 1935-жылдын 26-июлунда «Арашандын» шаркыратмасынан жанында түшкөн сүрөтү.

9. Ошол эле күнү шаркыратманын жанында атчан түшкөн сүрөтү.

10. 1936-жылы 29-июлунда «Арашанда» көпчүлүк менен түшкөн сүрөтү.

11. 1937-жылдын 19-июнунда Жети-Өгүздөн түшкөн үч сүрөтү.

12. 1941-жылы «Малеевкадан» түшкөн сүрөтү.

13. Кайсы жылы түшкөнү жазылбаган төрт сүрөт бар.

Алыкулга жиберилген аты-жөнү жазылбаган бир сүрөт бар экен. Бардыгы 16 сүрөт (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№ 1758.).

КЖФМ. Инв. № 1760. «Блокноттор».

1-блокнот – 12 беттен турат. Ичинде Жунусалиев, Жантөшев, Карасаев, Батманов, Юдахин өңдүү белгилүү инсандардын адрестери, телефондору жазылыптыр.

2-блокнотто латын арибинде Молдо Кылычтын «Зар заманынан» үзүндү бар экен. Калыгул Бай уулу, Арстанбек Буйлаш уулу, Кылыч Шамыркан уулунун туулган, өлгөн жылдарын жазыптыр. Тоголок Молдонун «Эркин, эркин, эркин тоо» деген ырынан, «Манастан», «Эр Табылдыдан» үзүндүлөр жана кээ бир адресстер, телефондор бар экен.

3-блокнотто карандаш менен азыркы (крилица) арипте «Дайым акпайт арык суусу» -деп башталган ыр 1949-жылдын 6-июлунда Чолпон-Атада жазылыптыр. «Жаралдым сыйлаш үчүн тууган жерди», «Кечээ эле эл ичинде биз жаңы элек», «Василийдин сары тору ат», «Сугат малы», «Сүйүнүү», «Көнүлүм сергек, улам көктөп тургандай», «Колхоз түнү», «Кетменим», «Райкомдун секретары», «Жамгыр жаады», «Балалык», «Орус эли», «Жылдыз калаа», «Түнкү кеңеш», «Эриккенде», «Жеңишкандын атасы» – деген ырлары бар экен.

4. 74 беттен турган телефон номерлар жазылуучу блокнот экен, Ага ар түрдүү телефон номерлар жазылыптыр.

5-блокнот 26 бет деп белгилениптир, бирок папкада жок.

6-блокнот 34 бет. 1937-жылы башталыптыр. А.В.Затаевичке арналган «Кыргыз музыкасын чогулткан анык адамдар үчүн күрөшкөн ирдүү акылдын бири эле» – деген төрт сап ыр, Белинскийдин Пушкин жөнүндө айткан сөзү, Пушкиндин юбилейине карата чыгып жаткан китептердин тизмеси жана да «Надо прочесть все произведение Пушкина», «Надо выделить докладчиков» – деп белгилеп кеткен жерлер, дагы бир бетинде Грибоедов, Акушин, Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Л.Толстой, М.Горький деген жазуулар бар

экен. Чийилип, окулбай калган беттер да бар.

7-блокнот. 10 бет. Латын арибинде кыргыз элинин жашоо-тирилигинде кездешүүчү көкбөрү, оодарыш, тыйын эңмей, мергенчи, көз танмай, шабийет, ак чөлмөк, кыз куумай, сынчылык, чечендик, мүнүшкөр, той, ордо, кыбачы, кыраакы – деген сөздөрдүн тизмегин бериптир. Байрон, Шелли, Шекспир, Блоктун сөздөрүнөн келтире кеткен. Ошондой эле:

*«Табышың күмүш үнүндөй,
Таасириң жаздын күнүндөй,*

*Таалайга жалгыз бүткөнсүп,
Талаанын кызыл гүлүндөй.»* –

деп башталган сегиз сап ыры жазылыптыр.

8-блокнот. 20 бет. Латын арибинде жазылган. Телефон номерлер, Ф.Энгельстин, Гетенин, К.Маркстын, Л.Фейербах, М.Горький, Ленин, Э.Золья, Ш.Руставелинин сөздөрүнөн цитаталар жазылган. Илья Чавчавадзеин «Весна» деген 8 сап ыры жазылыптыр. (орус тилинде).

9-блокнот – Москвадагы Киноматография институтунун адреси, С.Есениндин «В этой жизни, умирать не ново, Но и жить, конечно, не новей» – деген ыр саптары, эки ай ичинде окушум керек:

1. Теория литературы
2. О нац.вопрос Сталина
3. Ленин и искусства
4. Лермонтов
5. Пушкин

6. Толстой («Воскресенье») – деген тизме, Кубанычбек Маликовдун «Ак маңдай» деген пьесасы жөнүндө, Сталиндин, Бэконддун, Гетенин сөздөрүнөн цитаталар жазылган. Латын арибинде жазылган ар кандай билдирүүлөр карандаш менен жазылыптыр, өчөйүн деп калыптыр.

10-блокнот – 1937-жылдын 1-январынан баштап жыл аягына чейин латын арибинде жазылыптыр. Анда акындын ар түрдүү ой-толгоолору, күнүмдүк жашоодогу оош-кыйыштар жөнүндө экен. Алыкул акындын 1937-жылдын 1-январын эки жигит, эки кыз болуп тоскондорун өтө көтөрүңкү маанайда чагылдырыптыр.

11-блокнот – 1948-жылдын 14-мартынан башталыптыр. Ар түрдүү сыя менен жазылган кыялына келе калган ыр саптары бар экен. Кээ бир барактарындагы жазуулар өчө баштаган.

12-блокнот – 1947-жылы башталыптыр. Сыя менен, карандаш менен бир колхоздун ичиндеги эмгек жөнүндө баяндалган поэмалардан үзүндүлөрбү, же жаңыдан жазып жаткандагы варианттарыбы, айтор, комсомол уюмунун секретары Ракыянын, башкарманын, райкомдун секретарынын, Болоттун образдарына бир аз, бир аз маалымат бере кеткен жерлери бар экен.

13-дептер (альбом) – 1949-жылдын 28-июлунан башталыптыр. Ошол кезде акын Чолпон-Атада экен. «Коштошуу», «Пушкинге», «Келип кеткен мейманга», Л.Пасынковго», «Сагынуу», «Колхозчуга», «Ырысы мол күнүндө», «Күлжамал», «Жол менен» – деген өңдүү ырлар карандаш менен жазылыптыр.

14-дептердин сыртына «Арпа элестери 1946-жыл, июль-август айлары» деп жазып коюптур. Дептердин ичинде: Ысак Орозобеков. «Пограничник» колхозу, Кара-Коюн сельсовети, кой фермасынын башчысы» – деген жазуу бар экен. Атбашыга барышында акын «Домонун кызы», «Катын жапа, ит опа», «Таш-Рабат», «Атантай жоомарт» өңдүү легендаларды эл оозунан жазып алган көрүнөт. Карандаш менен жазыл-

гандыктан өчө баштаган (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. №1760).

КЖФМ. Инв. № 1761. «Эшимкандын тереги» (легенда).

Окуя Эшимкан деген адамдын тегерегинде болот. Ак нээти менен эмгек кылган Эшимкандын үй-бүлөсү ар дайым жакшылыктын үстүндө болот экен. Анын адал эмгегине ыраазы болгон жараткан эшигинин алдындагы терегине касиеттүү күч берет. Оорулуу келип сакаят, бактысыздар бактылуу болот. Ошондой тынч күндөрдүн биринде теректин жалбырагы куурай баштайт, көрсө элдин үрөйүн учурган алаамат согуш башталганын билдирип жаткан экен. Тылда калып, жеңиш үчүн жан аябай эмгектенген эл-журт теректин жеңиштин келгенин да эң мурун жалбырактары көгөрүп, мурдагы абалына келе баштаганынан улам жакшылыктын жышааны жакындап келе жатканын боолголошот. Согуштан аман-эсен кайткан Эшимкан теректи кыймак болгон Калмак, Шоорук деген эки жалкоону терекке байлап коет, терек касиети менен экөөндөгү арамдыкты соруп алат, алар оңолуп, үй-жайлуу, бала-чакалуу болушат:

*«Дал ошол Жыламыштын берки өйүзүндө,
Кулпуруп көркүн төккөн, күндөн-күнгө,
Колхозчу Эшимкандын ак пейлинен,
Кокустан пайда болгон жер үстүнө.*

*Саргайтпас, күзгү бороон, суук, ызгаар,
Кууратпас чилде аязы, жайкы ысыктар,
Дайым жаш, дайым жашыл жалбырактуу
Көз жеткис бийик өскөн бир*

терек бар» –

деп бүткөн поэмалардан ар дайым ак пейлин менен элине кызмат кылсаң, акыры акыбети кайтат деген маанини көрөбүз (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1761. Сыя менен жазылган 31 бет кол

жазмасы бар. Машинкага басылган көчүрмөсү 19 бет).

КЖФМ. Инв. №1762. «Карагул» (поэма).

Эл арасында кеңири жайылган «Карагул ботом» деген дастанды акын 11 муундан кылып жаңыртып жазыптыр. Поэманын негизги өзөгү жаратылышка аяр мамиле кылууга үндөйт. Тумаш аттуу мерген:

*«Ашыгым үч миң эмес беш миң болсун,
Деп ыйлап, жатып алды өжөрлөнүп»* – деген, жалгыз баласынын көңүлүн кыйбай, кайберенге берген убадасы боюнча кармабай жүргөн ак милтесин алып ууга чыгып кетет. Алдынан бир да кийик чыкпай, жолу болбогонго капа болуп келе жатса балдыркандын түбү былк этип, чаарчыктын жону көрүнөт. Атып жиберсе, апасына таарынып келип уктап калган баласы экен. Ошондо кайберен:

*«Мен айттым, айтканыма тил
албадың,*

*Билдиңби эми мерген бала ардагын.
Бизди да далай ирет сыздаткансың,
Ал эми балаңды жеп тоюп алгын...»* – деп кайып болуп кетет экен (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1762. 1945-жылдын 23-январында Койсарыда жазылыптыр. 23 бет көк сыя менен жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1763. «Жүз жыйырма жаштагы Алма бак менен жүз он беш жаштагы Шевкет-гирей» (поэма).

Шевкет деген адам узак жашаптыр, өмүрүнүн көбүн багбанчылыкка арнаптыр. Бир күнү бак аралап жүрүп, мөмө албай калган карт алмага:

*«Не болдуң? деди багбан, – алма бакка,
Сен минтип кежирленбе, адамзатка.
Күз келди, белди ийилтип бороон сокту,
Сени эми, сооп болоор жарып жакса»* – десе,

Карт алма:

*«Эсимде, беш жашымда, сен бирде элең,
Ошондон ушул күнгө мөмө берем.
Адамзат, эч болбосо өлөрүмдө,
Бир жолу ракмат айтып коер дегем»* – дейт. Поэманын акырында багбан карт алманы кыйып отун кылып таштайт. Кыштын ызгаардуу күндөрүнүн биринде кыйып салган алманы жагып отуруп кары Шевкет да бул дүйнөдөн өтүп кетет. Ошол жерди акын:

*«Шевкеттин сай-сөөгүнө ысык жетти,
Жашы улуу алма ысыгы мемиретти.
Узарып карылыктын кыска уйкусу,
Ойгонгус катуу уйкуга уктап кетти»* – деген саптар менен бериптир. Анын сөөгүн карт алманын түбүнө коюшат, кийинчирээк Шевкеттин мүрзөсүнө алма өсүп чыгат (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1763. Көк сыя менен жазылган 11 бет кол жазмасы бар. 1945-жылы 28-декабрда Койсарыда жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1764. «Женишбек» (поэма).

Согуш бүтүп, аман калгандар бирин-экин келе баштаган мезгилден кабар берет. Жеништин кабарына сүйүнгөн эл аттуу-жөө болуп пристанга батпай «жакындарыбыз келип калаар бекен» деген үмүт менен келе жаткан кеменин жолун тосуп чыгышат. Кээ бири сүйүнгөндөн ыйлап жатса, кээ бири күткөнү келбей, зарыгып эл тараса да кылчактап көл жээгинде калганы калган.

Минбай ата да уулу Женишбекти күтүп кеме келген күндөрү ар дайым көл жээгине келет, чалына көрүнбөй кемпири да, инисин күтүп эжеси да келет:

*«Дүйнө-өмүр уул бердиң, бала бердиң...
Дүйнө-өмүр алоолонуп жана бердиң...
Неге сен алыс кеткен сапарыңан,
Ээриң жок жайдакталып кайра*

келдиң?» –

дегендей саптар менен Жеңишбектин курман болгонун билдирет, ошентсе да үмүтү үзүлбөгөн атанын:

*«Көл толкуйт, атасына белги берет,
Антпесе, кур толкундун неси керек...
Бирок да үмүт кургур кыйын тура,
Атасы кайра кетет, кайра келет»* –

көл жээгинен ыраактай албай зарыга күткөнүн билдирет. Поэманын акырында:

*«Жеңишбек сенин уулун, Жеңиш күнү,
Жадырап келип туурар жыл айлана»* – деп, эл-жердин тынчтыгын коргоп курман болгон балаң өлгөн жок, ал Жеңиш күнүн алып келди, демек, жыл сайын келүүчү Жеңиш күнү сенин балаң деп, баласынын өлбөстүгүн айтат (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№ 1764. Көк сыя менен жазылган 14 бет кол жазмасы бар. 1945-жылдын 13-декабрында Койсарыда жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1765. «Үч аяк» (поэма). Бул поэмада согуштан кийинки тынч заман берилиптир. Жеңиш үчүн бир бутун согуш талаасына берип кайткан жаш жигиттин:
*«Аттиңай, салтанат жок, соо чагыңдай,
Адамга соолук деген кымбат кандай...
Өмүрдүн, чолоктуктун кектери үчүн,
Жер шарын бир айланып чуркап албай...»*

*Чиркин ай, ракат жок, соо чагыңдай,
Бир бутуң, бир миң короо болгон
малдай.*

*Соо кезде ай менен күн аралыгын,
Арыштап буудан аттай аттап
албай»* –

деп, мурдагысындай боло албай майып болуп калганына кейигенин, алты саны аман жүргөнгө эч нерсе жетпей турганын айтып турганын көрөбүз. Бирок, жеңиш үчүн чолок болгонуна арданбайт:

*«Үч аяк, бирөө соо бут, бирөө таяк,
Жерди эмес, жеңген жоосун көзгө саят...
Үч аяк, калкындай эр, калкындай бек,*

*Кааласа канат кагып учуп кетет.
Алардын басып өткөн кайратынан,
Кара жер капышырылып калч-калч*

этет» –

дегендей саптар менен алардын эрдиктеринин баа жеткистигин айтат (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№ 1765. Көк сыя менен жазылган 12 бет кол жазмасы бар. Машинкага басылганы 9 бет. 1945-жылдын 5-декабрында Койсарыда жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1766. «Лайли-Мажнун» (поэма).

Алишер Навоинин «Лайли-Мажнун» деген белгилүү чыгармасынын котормосу экен. Чыгарманын аягы которулуп бүтпөй калган көрүнөт.

Мажнундун Лайлиге жетпей, ашыктыктан акылынан азып, эл-журтунан безип, Биябан талаасында жүргөн кези, Науфалга жолукканы, атасы келип эптеп элине алып келип, Науфалдын кызына куда түшкөнү, Лайлинин каты:

*«Сүйлөсө Лайли болуп жан дилинде,
Ойлосо Лайли болуп пикиринде»* – деп Мажнундун тойдон качып кетүүсүн бериптир (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№ 1766. Сыя менен жазылган 81 бет кол жазмасы бар.

КЖФМ. Инв. №1767. (И.А.Крыловдун тамсилдери).

«Күзгү менен маймыл», «Маймыл менен көз айнек», «Балык менен мышык», «Булбул менен эшек», «Кара чыйырчык», «Соттуу болгон балык», «Чал менен ажал», «Жаян, аккуу, чаян», «Карга менен түлкү», «Түлкү менен жүзүм», «Кандек», «Карышкыр менен мышык», «Квартет», «Карышкыр менен турна», «Кап тешер чычкан менен ар чычкан», «Короз менен күкүк», «Карышкыр менен козу», «Чегиртке менен кумурска» – деген И.А.Крыловдун

белгилүү тамсилдерин 1937-жылы которуптур (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. №1767. Латын арибинде ар кандай сыя менен жазылган кол жазмасы бар).

КЖФМ. Инв. № 1768. «Отелло» (В.Шекспир).

Окуя Венецияда, Кипрде өтөт. Венециялык теги мавр Отелло элге кызмат кылып, кадыр-баркка ээ болуп, генерал чинин алат. Аны мурда эле көрө албай жүргөн поручиги Яго «лейтенант» кылбай койду деп кек сактап калат. Ягону бир жагынан Родриго:

*«Мен сен болсом бул кордукка
Чыдабас элем,
Маврга жигит болууну таштаар
элем»* –

деп, ого бетер күчөтөт.

Родриго Венециянын атактуу кишилеринин бири Брабанционун айдай сулуу Дездемона деген кызына ашык болуптур, ага үйлөнөйүн десе, кыздын атасы да, өзү да болбой коёт. Дездемона атасынын каршылыгына карабай маврды сүйүп калып, тийип алганы да анын ичин ого бетер күйгүзөт. Яго экөө кандай да болбосун Отеллодон өч алгылары келет. Яго аялы Эмилиянын таап алган жоолугу, Дездемонага Отеллонун белек кылган жоолугу экенин тааныйт да, аны билдирбей Кассионун бөлмөсүнө таштап: «Кассио менен Дездемона көңүл жакын» – деген сөздү Отеллого айтат. Ошол учурда эч нерседен кабары жок Дездемона Кассиону кайра ишке алууну суранып, ого бетер Отеллонун кызганычын күчөтөт. Отелло Дездемонанын: *«Мойнума алам, бир гана күнөөм бар, – Ал сени сүйгөндүгүм»* –

деген сөзүн тыңшабайт, кызганычка ууккан Отелло Дездемонаны өлтүрүп таштайт. Ошол учурда келип калган Эмилия жоолукту таап алганын, аны

Яго алып койгонун айтат. Айласы кеткенде Яго айыбын мойнуна алат да Эмилияны өлтүрүп качып кетет.

*«Бирок бир жолу кызганам деп,
Акылдан тайган дегиле.
Силер: ал адам айбан болуп,
Эл-жеринен кымбат турган,
Каухарды көтөрүп туруп,
Желге чачкан дегиле»* –

дейт да «Сени өөп өлтүргөм, Өзүм да өөп өлөм» деп өзүнө өзү канжар уруп өлөт (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. 1768. Сыя менен жазылган 238 бет кол жазмасы бар. 5 актылуу В.Шекспирдин «Отелло» аттуу трагедиясын А.Осмонов 1945-жылдын август айында Койсарыда которуп бүтүптүр).

КЖФМ. Инв. 1769. «Евгений Онегин» (А.С.Пушкин).

А.С.Пушкин бул романын ыр түрүндө жети жылда жазып бүтүптүр. 1825-1832-жылдарга чейин бөлүм-бөлүм болуп жарык көрүп келген. Ак сөөктөрдүн жашоо турмушуна арналган бул романды Алыкул Осмонов 1948-жылдын 6-январында Чолпон-Атада которуп бүтүптүр.

*«Француздун окуусун суудай билген,
Оюн айтып жана да жакшы жазган.
Кем калышпай бийлөөдөн, мазуркадан,
Куп жүгүнгөн кыйналбай салты менен,
Мындан башка не керек? Калкы ыраазы,
Ушул анык жигит деп жалпы ыраазы»* – деп, эртеңки күнүнөн камы жок, санаа тартпай, каалаганын жасап, шатыра-шатман, оюн-күлкү менен жүргөн ак сөөктүн тукуму Евгений Онегиндин образын берет. Атасы каза болгондон кийин борбордон алыстап, абасынын үй-жайына, байлыгына мураскор болуп элет жерине келет. Ал жерден Владимир Ленский деген дворянин менен таанышып, экөө жакшы мамиледе болуп калышат. Владимир ыр жазган, жан-дүйнөсү таза жигит экен. Сүйгөн кызы Ольга

менен тааныштырат. Борбордо жашап аялдарды кол жоолуктай алмаштырып көнгөн Евгений сүйбөсө да Ольганы азгырып, Владимир экөөнүн ортосуна от жагат. Ызасына чыдабай акын аны дуэлге чакырып, каза болот.

Романдын негизги өзөгүн Ольганын эжеси Татьянанын Евгенийге болгон сүйүүсү, ага жазган каты, Евгенийдин кыздын сезимине көңүл кош мамиле кылып, баш тартуусу ээлейт. Татьяна да тагдырына баш ийип, жашы улуу князга турмушка чыгат.

Ортодон бир далай жылдар өткөн кезде Евгений Татьянаны көрүп, баягы өзүнө кат жазып сүйүүсүн билдирген элеттик момун кызды эмес, таптакыр башка асылзат жан экендигин көрүп, чындап ашык болуп калат. Кат артынан каттар жазат. Ошондо, Татьяна:

*«Кой, турунуз, айта турган бир ооз кеп:
Көңүлүмдө көптөн берки жүргөн шерт,
Ай, Онегин, эсиңдедир бир кезек,
Тагдыр жазып, дуушар болуп бир себеп,
Бак ичинде кезигишкен биз элек.
Эсиңдеби? Мен тыңшагам кебиңди?»*

Эми сен ук, эмки кезек меники» – деп бир кездеги жаштыгынын өткөндүгүн, азыр дагы аны сүйөөрүн, бирок кудай алдында ак никелүү жарынын көзүнө чөп салбастыгын айтат. (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1769. Сая менен жазылган 234 бет кол жазмасы бар. Түп нусканын 49-бетинен кийин машинкага басылган 145 бет көчүрмөсү бар).

КЖФМ. Инв. № 1770 «а», № 1770 «б». «Жолборс терисин кийген баатыр» (поэма).

Шота Руставелинин ыр менен жазылган поэмасынын котормосун Алыкул Осмонов 1939-жылы эркин которуп, китеп 1940-жылы латын арибинде басылып чыккан.

Поэманын автору улуу акын Шота Руставели ХII жана ХIII-кылымдардын аралыгында жашап өткөн. Араб баскынчыларын кууп чыккандан кийин Грузия күчтүү мамлекетке айланган. Улуттук маданияты Шота Руставелинин замандашы болгон Тамара ханшанын бийлик кылган заманында аябай жогору көтөрүлгөн. Шота Руставели адамзаттын эң жогорку сапаты болгон досчулук, биримдүүлүк, баатырлык жана тунук сүйүүнү тартуулады. Ошону менен бирге Ата Мекенди коргой билүүнү, ынтымактуулукту биринчи орунга коёт. Поэманын каармандары: Таризл, Автандил, Нурадин-Фридон, ар улуттан кошулган бир туугандай болгон достор, бири үчүн бири жанын аябай турган жолдоштор. Поэма сонун поэтикалык элестер, салыштыруулар, адамдардын мүнөзүн көрсөтүүдөгү зор чеберчилик, акылдуулук менен айтайын дегенин кыскача, таамай айткан сонун тенештирүүлөргө бай. Алыкул Осмонов бул поэманы кыргызчалаштырып эркин которгон, ошого карабастан маанисин бузбай, уйкаштык жагынан бүт сакталып, негизги формасы бузулган эмес, түп нускасынын барлык сапаттарын сактап калган (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1770 «а». Латын арибинде сая менен жазылган 222 бет кол жазмасы бар. Инв. № 1770». 223-беттен 548-бетке чейин, б.а. 325 бет кол жазмасы латын арибинде. 431 бет машинкага басылган көчүрмөсү бар).

КЖФМ. Инв. № 1771. «Хосров менен Ширин» (поэма).

Низаминин «Хосров менен Ширин» поэмасынын котормосу.

Кол жазма 22-беттен башталыптыр. Хосров түшүндө бир перидей сулуу кызды көрүп, ага ашык болуп калат. Кайдан табаарын билбей ка-

туу кайгыга батат. Ошондо Шапур аяр:

*«Сапарымда кирпич жумбайм, эс албайм,
Желдей чуркайм, куштай учам*

чарчабайм.

*Жазмайынча кайгы оюңду уктабайм,
Ашыгыңды апкелмейин, кайта албайм»* – деп, кайгыга баткан Хосровту жубатып Шапур аяр жолго чыгат. Далай-далай жерлерди аралап жүрүп, Арменияга келет. Бир мазарга зыярат кылып ал жердегилерден сыр сурайт. Алар Ширин сулуунун дайнын айтышат. Шапур аяр кыздардын оюн кура турган жерине эрте келип Хосровтун сүрөтүн тартып илип коет. Сүрөттү көргөн Ширин ойго батып отурганын көргөн жан-жөкөр кыздары «башка жер табалы» – дешип сүрөттү «жиндер уурдап кетишти» – деп Ширинди алдашат. Кыздардын артынан калбай жүргөн Шапур аяр Хосровтун сүрөтүн дагы илет. Кыздар экинчи жолу дагы Ширинди алдашат, бирок Анкарахтын талаасында эс алып жаткан жеринде Хосровтун сүрөтүн дагы көрсөтөт. Ширин бул окуяга аңтаң болот, сүрөт кимдiki экенин билбей кайгыга батат. Акыры Шапур аяр келип:

*«Бир күнү уктап жатып, түш көрүптүр,
Түшүндө жанга ажайып иш көрүптүр,*

Ошондон ушул кезге өзүңө ашык,

Күндүз дарт, түндө кайгы, уйку калып» – деп, шахин шах Хосровтун дайнын айтат. Поэманын аягында бир далай тоскоолдуктардан кийин эки ашык жолугушуп бактылуу жашап калышат экен (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1771. Машинкага басылган 133 бет бар, кол жазмасы жок).

КЖФМ. Инв. № 1772. «Ким болду экен?» (поэма).

Улуу Ата Мекендик согуш чыгардын алдында экен. Тоо этегиндеги айылда кой оозунан чөп албаган мо-

мун Бактыбек деген жигит бар экен. Анын жооштугунан улам эч ким тенине албай келекелеп, Баркалбас атыктырып жибериптир. Ошол эле айылдагы Сонун аттуу бир сулуу кыз бар экен, ал эч кимди тенине албай, далай-далай сөз айткан жигиттерди кагалжытып мисирейип койгону үчүн Күлбөс аталыптыр. Баркалбас да Күлбөс кызга ашык болуп сөз айтса:

«Сен эмес сельсоветке жок деп койгом» – деп кагып коет. Ошондон бир жумача өтпөй «согуш» деген каргашалуу кабар жайылат. Баркалбас да көпчүлүктүн катарында жоого каршы аттанат.

Оорукта калгандар согушта жүргөн жоокерлердин амандыгын тилеп, талыкпай иштешет, ошондой эле алардын көңүлүн көтөрүп колдоо көрсөтүш үчүн бош боло калган учурларында жоокерлер үчүн зарыл болгон буюм-тайымдарды даярдашып жөнөтүп турушат. Күлбөс кыз да «Баатырдын баатырына» – деп саймалуу жоолук жөнөтөт. Ал жоолук согушта көрсөткөн эрдиги үчүн Баркалбаска тапшырылат. Жоолугу үчүн ыраазычылык билдирип кызга жооп кайтарат, ошентип экөө бири-бирине кат жазышып, ортодо жылуу сезим пайда болот. Төртүнчү жолу жарадар болуп, госпиталдан түз эле Баркалбас айлына кайтат да Сонун аттуу кызды издей баштайт. Поэманын акырында эки жаш бири-бирин табышып бактылуу жашап калышат. Тынчтык кезде эч кимдин эсине келбей Баркалбас аталган жигиттин Ата Мекендин башына оор күндөр түшкөндө эрдик көрсөтүп, бир кезде өзүн жактырбай койгон Сонундун сүйүүсүнө арзыганын көрөбүз (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1772. Сыя менен жазылган 13 бет кол жазмасы бар. 1945-жылдын 10-

январында Койсарыда жазылып-тыр).

КЖФМ. Инв. № 1773. «Ак Мөөр» (поэма).

Поэманы акын 1945-жылдын 28-январында баштаган экен. Поэма да хан Жантай:

«Хан Жантай «хан» дегендей

так күтпөгөн,

Ак сарай, ак ордолуу салт күтпөгөн.

Алайдын ханша кызы Курманжандай

Дубанды калтыраткан даңк күтпөгөн.

Кадырлап даражасын көтөрө айтып,

Анчейин салабаттан «ханым» дешкен.

Жантай да бул атакка маашыр болуп,

Ат жалын апчый кармап минген бекем» –

деп мүнөздөлүптүр. Акын поэманы улантууну кийинки мезгилге калтырганы: «Муну экинчи сезонго калтырдым. Жат сен мындай бир сабак! 28/1-1945-ж.» – деген билдирүүсүнөн көрүнүп турат. (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№1773. Сыя менен жазылган 2 бет кол жазмасы бар).

КЖФМ. Инв. № 1774. «Майдын түнү» (поэма).

Баян деген жигит согуштан жарадар болуп, туулган жерине кайтат. Согуштан мурунку бейгам маалда деле аялын кызганып, ар дайым арам ойлогон ал, келатканы тууралуу кабар бербейт. Май айынын бир түнүндө айлына жетип, терезеден караса Бүбүштүн жанында кер мурут жигит уктап жаткан болот. Ызага ууккан Баян эшикти ачып кирип барат. Бүбүш да, баягы кер мурут жигит да «абакелеп» басып калышат. Баяндын түрүн көрүп, Бүбүш иштин чоо-жайына түшүнөт да, Баяндын ролун ойноп анын кийимин кийип алган тракторист кыз Батма экендигин айтат. Баян өзүнүн туура эместигин түшүнөт, кызганычына эч кандай себеп жоктугун түшүнгөндөгү кубанычын:

«Бул кезде жаш Баянды шаттык басат, Ааламга сыйбоочудай, толкуйт, ташат. Жоготкон жогун тапкан бактылуудай, Жалжалын, кубанычтуу өбөт, шашат, Сүйүүдөй таза, таттуу май түнүндө, Бул үчөө, алмак-салмак кучакташат» – дегендей саптар менен берет (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1774. 9 бет кол жазмасы бар. 1945-жылдын 2-январында Койсарыда жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1775. «Толубай сынчы» (поэма).

«Замана кандай кары, кандай керең,

Закымдап учкан сайын түбү терең...

Ошондой, унутулган бир күндөрдө,

Кыргыздан Толубай сынчы өткөн экен» –

деп башталган поэмада илгерки өткөн бир заманда бийлиги жүрүп турган Азиз хан чексиз бийликке ээ болуш үчүн дагы-дагы жерлерди басып алууга умтулат. Ошол жортуулда мине турган талбаган тулпарларды тандатайын деп элден сынчыларды чогултат, бирок хандын «туура эмес айтса эки көзү чукулат» – деген шертинен чочулаган сынчылар эч нерсе дей алышпай баш чайкашат. Ошентип, арадан бир далай убакыт өтөт, бир күнү уудан кайтып келатып атын куу башын кучактап:

«Аттиңай Толубайлыгым сен билсеңчи,

Тушунда тулпардыгың мен билсемчи.

Туйгундай колду жарып, кайкып учуп,

Туйлатып, туу кармаган эр минсечи» –

деп кейип отурган сынчыны кезиктирет. Ордосуна алып келип, эртеси сарайындагы асыл тукум тулпарларын сынчынын алдынан өткөрөт. Бирок, хандын сарайындагы алпештеп багылган тулпарлардын бирин да тандабайт. Элдеги жылкы аттуунун бирин калтыртпай сынчынын алдына алып келишет. Бирок, сынчы жерден башын көтөрбөй коёт. Акыр-аягында Кармыш деген кулдун Жаман боз атын жетелеп келишет. Ошондо

Толубай ордунан тура калып «ушул ат жарайт» дейт. Жини келген Азизхан көзүн чукутуп салат, көзүнүн куну үчүн сынчы Жаман бозду сурап алып, таптай баштайт. Ортодон кырк бир күн өтөт. Тапка келген Жаманбоздун алдына кемпирин мингизип, Толубай сынчы хандын алдына келип:

*«Кош эми, жигитчилик арың болсо,
Бул тулпар сага ылайык жетип алгын»* – деп кайрылып жөнөп калат. Азиз хандын тулпарларынын сырын билген сынчы ар биринин кемчилдиктерине жараша мамиле кылат. Бири дагы Жаманбозго караандабай калат экен.

*«Менде жок, арманды угар тууган,
досум,
Жана да өнөр билген жан жолдошум...
Кантейин, жаратканга айтарым бар,
Артымда, атымды айтар заман болсун.*

*Деди да камчы салды Боз тулпарга,
Боз тулпар жакшы кызып эми гана.
Дайынсыз сапар алып зымырады,
Эли жок, жери жоктой бул ааламда»* – дегендей саптар менен качандыр бир заманда өнөр ээлеринин бааланбагандыгынан кабар берет (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. 1775. Сыз менен жазылган 8 бет кол жазмасы бар. 1944-жылдын 26-ноябрында Койсарыда жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1776. «Махабат» (колхоз легендасы).

*«Калаага бир иш менен барып калдык,
Кайтарда көп таза пул сатып алдык,
Ат жүрбөй, карааны алыс айлыбызга –
Жете албай Күрмөнтүгө конуп калдык»* – деп, конгон үйүнүн меймандостугуна ыраазы болот. Дасторкон үстүндө үй ээси Сагдат аке:

*«Ээ, балам... айланайын Алыкулум,
Сүйлөйүн жаңы кептен элден мурун...»* – деп, ошол жерде болуп өткөн кереметтүү бир окуяны баштайт. Касым-

ды жакшы көрүп калган Күлшайы кыз өз оюн жигитке жеткире албай жүргөн кезде согуш чыгат да Касым жоого каршы аттанат. Касымдан эки жыл таптакыр кат-кабар келбегенге күйүккөн кыздын эки көзү көрбөй калат. Күндөрдүн биринде эки бутунан ажыраган Касым согуштан кайтат. Касымга учурашуу үчүн агылып келген көп элдин арасында Күлшайы да бар экен, ал Касымга кайрылып: *«Махабат дейт, ашыктык дейт,
Мааниси ушул сөздүн курдаш кандай?»* – деп сурайт. Касым канжарын сууруп чыгып Күлшайыга карматат, анын ысыгына чыдабай ал таштап жиберет. «Мекенимди, Ата Журтту сүйдүм, ошон үчүн махабат ысык» – деген Касымга жооп кылып, Күлшайы да Касымдын камчысын кармап туруп ага берет, жигит да камчынын ысыгынан кармай албайт. Ошол жерден Күлшайы кыздын Касымга деген сүйүүсү ачыкка чыгат, отурган эл экөөнү баш коштуруп той беришет. Таза сүйүүнүн күчү кереметтигин ушундан көр, кырк бир күндөн кийин Күлшайынын эки көзү көрүп, жигитке эки бут кайра бүткөн имиш.

Ушуга окшош эле дагы бир окуя көлдүн күнгөй жагындагы бир колхоздо болот. «План толду» деп дүңгүрөп той болуп жаткан жерден Сагынкүл деген кыз эништен жеңип кеткен Сабыркул деген жигитке ашык болуп калат. Сабыркулга барып көңүлүндөгү аелуу сезимин билдирмекке келсе, ал армияга жөнөп кетиптир.

*«Не кылсын? Сүйгөн-сүйөр, күйөр, жанар
Даба жок, андан башка эмне кылар?..
Нече ирет учуп келип, учуп кетти,
Жаз, кыштын кабарчысы каз,*

турналар» –

деген саптар менен ортодон бир далай убакыт өткөндүгүн айтат. Сабыркул да жарадар болуп тууган жери-

не кайтат (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1776. Кара сыя менен жазылган 4 барак, дагы 2 барак кол жазмасы бар. Аягы бүтпөй калган көрүнөт, эки жаштын жолугушуусу жок).

КЖФМ. Инв. 1777. «Мырза уул».

Эл арасында айтылып келген Кулмурза менен Аксаткын сулуунун бири-бирине болгон арзуу сезимдерине Алыкул акын да кайрылган.

*«Алайдан чыккан Мырза уул жигит,
Кундуздан телпек кулпунта кийип,*

*Наукаттан чыккан Ак Саткын сулуу,
Абайлап басса ак айдан сулуу»* –

деп баштап Мырза уулдун Ак Саткындын кабарын угуп, атайын издеп келгенин, кыздын аны тосуп алганын, бир көргөндө эле экөө бири-бирине ашык болуп калганын баяндайт. Кыздын кудалап койгон жери бар экен, ошондон улам чочулаган Ак Саткын Мырза уулдун кетип калуусун өтүнөт. Мырза уул болбой:

*«Капшыттан кызга шыбырап айтты,
Качалы жүр деп чын сырын айтты»* – деп атканда, андып жүргөн Ажыбек аркасынан келип өлтүрүп, көк жонго алпарып көөмп салат. Мырза уулду издеп келгендер шекшип Ак Саткынга келишет. Ак Саткын «кайтып кет» десе тил албай койгонун, болуп койгон күйөөсү алтымыш ашкан Ажыбек аркасынан канжар уруп өлтүрүп салганын айтат. Көмгөн жерин ачышса Мырза уул тирүү кезиндегидей бойдон жаткан экен. Ошондо Ак Саткын:

*«Мырза уул өлсө куп болсун, калкым,
Ак Саткын менен жуп болсун, калкым»* – деп өзүнө-өзү канжар уруп өлөт.

*«Арадан көп, көп замандар өттү,
Өчкөн жок бирок эки ашык көркү.*

*Көк жонго кош түп ак кайың өстү,
Саргайбай көктөп жыл сайын өстү»* –

деп, кош кайың менен кош булакка далай-далай жаштар келип сүйүү ырын ырдашаарын, анда-санда:

*«Ойгонуп кээде Ак Саткын,
Мырза уул,
Кошулуп кетет ырдаган ырга»* –

дегендей саптар менен сүйүүнүн өлбөстүгүн даңазалайт (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. №1777. Көк сыя менен жазылган 15 бет кол жазмасы бар. Машинкага басылганы 9 бет).

КЖФМ. Инв. № 1778. «Мүнөз ойну» (ыр).

Илгерки бир заманда Кула мерген деген мергенчи жашаган экен. Жашы токсонго чыгып калган кезде жалгыз баласына өнөрүмдү калтырайын деп ойлоп, ууга алып чыгат. Баласын өнүткө калтырып, өзү аркар, кулжаны айдамак болот. Ошол эле мезгилде жолборс, каман, бүркүт да балдарын ээрчитип чыккан болот. Жаш баланы көргөн торопой кол салайын дегенде бала жолборс торопойду өлтүрөт. Чочуп кеткен Кула мергендин баласы бала жолборсту атып салат. Баланы жолборс эки бөлүп өлтүрөт. Кула мерген баласынын өлүгүнүн үстүнөн чыгып жолборсту атса огу тийбей калат, өмүрүндө биринчи жолу жаза атканы ушул экен. Жолборс баласынын күйүтүнө чыдабай аскадан учуп өлүштүр.

«Ким билсин... аядыбы адамзатты?..

Эл айтат, өзүң талда, чынбы, калпы?...

Мергенге болушкандай күр дей түшүп,

Каманга бала бүркүт тырмак салды» –

деген саптар менен Кула мергенди чалганы келген каманды алам деп бала бүркүт алы жетпей эки бөлүнүп калганын, баласынын өчүн алган бүркүт өзүн-өзү аскага уруп өлгөнүн айтуу менен поэманы бүтүрүптүр (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1778. Сыя менен жазылган 4 бет кол жазмасы бар. 1944-жылдын 27-ноябрында Койсарыда жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1779. «Менин энем» (ыр).

Улуу Ата Мекендик согуш учуру экен. Душмандар басып алган Украинанын бир кыштагында жашаган эненин образы берилиптир. Ошол күнү эненин көңүлү эмнегедир уйгуйтуу болуп турган эле. Ангыча эшик ачылып согушта жүргөн кенже уулу Слава кирип келет. Колунда кызыл туу бар экен. Ал чегинип бара жаткандарын айтып «тууну сакта» – деп апасына аманатка калтырып кетер менен немецтер кирип келишет. Эне аларга байкатпай тууну Славанын жаздыгына сала коет. Туунун сабын көргөн алар «тууну тап» – деп кыйнап башташат. Ошол киргендердин бири мындан он беш жыл мурун тараынып чет элге кетип калган улуу баласы Виктор экен. Бирок ал энеси тааныгыс болуп өзгөрүптүр, гестапонун кийимин кийип, кызматын актап андан да чоң чин алуу үчүн өз энесин атууга да даяр болуп нээти карарып калыптыр. Бирок анын тилеги таш кабат. Партизандарды баштап Слава келип калып энесин өлүмдөн куткарат. Ошондо жанталашкан Виктор:

*«Мына энеке Викторун өз алдында,
Айланам ор, кыпкызыл, айланам от...
Күнүм сенде, энеке, куткарып кал,
Өзүң аяп, кечирип, жумшак соттоп...»* – деп өзүнүн Виктор экендигин айтат. Бирок, мекенин саткан баласын өз колу менен атып өлтүрөт. Каттып койгон кызыл тууну Славага тапшырат.

Ушул эле чыгарманын дагы бир варианты 1519-инвентарда «Келбейт дебе» деген аталыш менен жүрөт. Андагы терс каармандын аты Григорий деп аталыптыр (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1779. Сыйа менен жазылган 8 бет кол жазмасы бар. 1944-жылдын 29-ноябрында Койсарыда жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1780. «Күлүйпа» (ыр).

Жениш күн жакындап, согуштан жарадар болгондор кайтып, элдин көңүлү аз да болсо тынчый түшкөн кез экен. Сары өзөндү жээктей жайгашкан «Күмүш булак» деген колхоздо эки айча жүрүп калган каарман, ошол жерден Күлүйпа аттуу кызды жактырып калып, ашыктыгын айтып каттар жөнөтөт. Кыз анын катын жоопсуз калтырбай: «Эгерде чын сүйгөнүң ырас болсо,

Үйгө жүр тосушууга бирге-кошо» – деп жоо бетинен кайтып келаткан сүйгөн жигитин тосушууга чакырат. *«Боз туман, уйгу-туйгу кар бороондоп,
Далайлар кайра кайтпас кандуу жолдон,
Азыркы келип турган жаш жигиттин,
Катыгун эки көзү бирдей солгон»* – деп, эл-жеринин эркиндигин коргоп эки көзүнүн айрылган жигит үч жыл мурун шерттешип кеткен сүйгөн жарына «ошол шертибиз ошол бойдонбу?» – дегендей мааниде суроо салат. Кыз:

*«Акыры, жүз көрүүгө мезгил келди,
Ата журт сүйгөнүмдү кайра берди,
Андыктан уят эмес, айып эмес,
Сен өңдүү азаматтын кемтик жери»* – деп, жениш үчүн майып болуп келген жарына сыймыктанаарын айтат. Чыгарманын аягы эки жаштын тою менен аяктайт (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1780. Сыйа менен жазылган 7 бет кол жазмасы бар. 1944-жылдын 16-декабрында Койсарыда жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1781. «Бет ачар» («Жолборс терисин кийген баатыр» поэмасынын бет ачары).

Грузин элинин улуу акыны Шота Руставели ушул поэмасын жазаардын алдында:

*«Эркине өзүм жазган бул ырлардын,
Мен акын Руставели, күйүп-жандым.
Мындагы ашыктардын дартын ээрчип,
Өзүм да Мажнун болуп эстен тандым»* –

деп, чыгармасына өтө берилгенин, каармандары менен кошо кайгырып, кошо азап чеккенин жазат. Ошондой эле акындардын улуулуугу «Ырында узун сөздү кыскача айтса, акын деп ошол акын ардакталсын» – дегендей саптар менен адамдардын жүрөгүнөн түнөк таба турган күчтүү ыр жөнөкөй болоорун, уйкашы да келишип турарын баяндайт (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№ 1781. Сая менен жазылган 12 барак кол жазмасы бар. 1944-жылдын 26-ноябрында Фрунзе шаарында жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1782. «Күмүш булак» (3 көшөгөлүү 9 сүрөттүү пьеса).

«Жай мезгили. Жайкалган эгин талаасы. Сугат маалы» – деп башталган бул пьеса колхоз талаасында суунун тартыштыгынан болгон өйдөылдый окуялар камтылыптыр. Баласы Мураттын башкармалыгына таянган Садыбакас карыя Мариям, Керээз аттуу топ башылардан суу талашат. Топ башылардын жүйөлүү сөзүнө моюн толгогон Мурат: «Жаратылыштын кырсыгы үчүн мен милдеттүү боломбу? Эмне үчүн менден суу доолайсыңар?» – деп, «шамалдын жолун тосуп бак тигүү керек, көк сенирди бузуп көл кылалы, күмүш булак агызалы» – деген Куландын сөзүнө карама-каршы чыгат. «Ал төрт миң жерди кайда батырабыз? Койсоңорчу айланайындар. Бизге ушул 90 гектар эле болот» – деп иштин жеңил жагын качырат. Пьесада Калыйкан, Боромбаев өңдүү терс каармандар бар, бирок аяк жагында Калыйкан онолуп, өз эмгегинен баар таап, топ башы болот. Суу талашып жаман көрүнүп жүргөн Садыбакас карыя да колхоз ишине жан-дили менен берилип иштейт. Куландын «бак тигели», «суу чыга-

ралы» – деген тилеги ишке ашат, колхозчулардын жашоосу онолуп, мектеп, клуб салынып айыл көркү ачылат. Кулан менен Күлшайы үйлөнүп окууларын улантууга Москвага кетишет. Пьесанын аягында Куландын биологиядан кандидаттыгын жактаганынан кабардар болобуз (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№ 1782. Сая менен жазылган 105 бет кол жазмасы, 10 бет пьесага киришүү бар. Кол жазма менен машинкага басылган тексттер аралаш 93 бет, машинкага басылган 81 бет көчүрмөсү бар).

КЖФМ. Инв. № 1783. Сагымбай Орозбаков («Манас» эпосунун 1100 жылдык юбилейине карата).

«Манас» эпосунун 1100 жылдык юбилейине карата Алыкул Осмонов улуу манасчы Сагымбай Орозбаковдун талантына таазим кылып, Сагымбай Орозбаковдун «Манасы» болбосо «Манас» эпосунун күчү мынчалык болбос эле деген тыянакка келгенин айтат.

«XX кылымда жашаган манасчылардын эң көрүнүктүүсү, эң күчтүүсү, эң улуусу Сагымбай Орозбаков болуп эсептелет. ...ушул улуу киши жөнүндө бир да сөз жазыла элек. «Манас» эпосунун 1100 жылдык юбилейине байланыштуу, мен бирэки ооз сөз жазгым келет» – деп, Сагымбай Орозбаков да Пушкин, Толстой, Данте, Шекспир сыяктуу эле таң калтырчу күч болуп сезилет. Биз орустун улуу чеберлерине баш ийгендей Сагымбайга баш иебиз. Ал бир демени үйрөнүп алып жаттап алып айткан жамакчы эмес, ал улуу акын. Ал, улуу эпосту түзүүчүлөрдүн бири...Алдыбызда боло турган «Манас» эпосунун 1100 жылдык юбилейи, кыргыздын Гомери Сагымбай Орозбаковду да айрыкча белгилеп кетүү керек» – деп, өтө жогору баа-

лап кеткен (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. №1783. Кара сыя менен жазылган 10 бет кол жазмасы бар. 1946-жылдын 13-декабрында Чолпон-Атада жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1783. («Манас» эпосунун 1100 жылдык юбилейине карата).

Улуу манасчы Сагымбай Орозбаковдун вариантын жазып алган Ибрайым Абдырахманов (Ак Молдо) жөнүндө: «... Кыргызстан Тил, адабият жана тарыхынын илим изилдөө институтунда пайда болду. Бул киши ошол күндөн баштап эле атактуу акын, манасчы Сагымбай Орозбаковдун вариантын жазууга киришти... элдик байлык өз кунунан бузулбоо керек, эч кандай жасалма ойлорду киргизбөөбүз керек» – деген принцип менен Нарын жана Атбашы районундагы туугандарыныкына көчүп барып, ошол жакта 4 жыл бою жүрүп, Сагымбайдан 400 басма табак жазды» – деп Ибрайым Абдырахмановдун талыкпас эмгегин жогору баалайт. Эгерде, Абдырахманов бул жооптуу ишке салкын мамиле кылса, улуу манасчыдан жазылып алынган текст жок, өкүттө калмакпыз дейт. Өз ооздорунан «Манасы» жазылбай калган улуу манасчылардын бир далайын тизмелей кетет. (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1783. Кара сыя менен жазылган 10 бет кол жазмасы бар. 1947-жылдын 1-январында Чолпон-Атада жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1784. «Легендалар».

«Кыргыз элинин оозеки адабиятында (фольклорунда) уламыштар өтө чоң орунду алат... жогоруда айтылгандай уламыштар (легендалар) кыргыз элинде канчалык маанилүү орун алса да, илим изилдөө институту тарабынан ушул күнгө чейин толук жыйналбаган. Муну көз жаздым-

да калтыруу кечирилгис күнөө болор эле. Ошондуктан мен тарабымдан жыйналган бул 110 легенда, биздин жаштардын жана илимий кызматчылардын, адабиятчылардын керегине жарар деп ойлойм» – деп, эл арасынан жыйнаган экен. Бирок, легендалардын текстти бул инвентарда эмес 1784-инвентарда экен (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1783. Кара сыя менен жазылган 5 бет киришүү 1946-жылдын 12-декабрында Чолпон-Атада жазылыптыр).

КЖФМ. Инв. № 1783. «Манастан» (үзүндүлөр).

«Манас» эпосунун арасынан өзүнүн көңүлүнө туура келген жерлерин жазып алыптыр (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1783. Кыргыз, көк сыялар менен латын арибинде жазылган 2 блокнот 78 бет кол жазмасы бар).

КЖФМ. Инв. № 1784. «Легендалар».

Эл арасында айтылып жүргөн жер-суу аттары жөнүндөгү уламыштар экен. Мисалы: «Пишпек» жөнүндөгү уламышта Бишбек деген кедейдин атынан аталып, кийин Пишбек, Пишпек деп аталып калганын айтат. «Аны азыркы карыялар: «Ал Бишбек деген киши ушул эле жоочалыштык болуучу деп коюшат. (Азыркы Каганович району). Ал Бишбек деген киши уста экен, кыргыздын түйшүгүнө керек болгон ар нерсени жасай билүүчү экен» – деп Пишпектин аталышынын түпкү тарыхынан кабар берет. Ошондой эле «Нарын», «Пржевальск», «Ысык-Көл», «Чатыр-Көл», «Ак-Буура», «Пашалык арык», «Арашан», «Жети-Өгүз», «Ак-Суу» – деген жер-суу аттарына байланышкан легендалар бар экен.

Манаска чоролоруна байланышкан уламыштар, Шырдакбектин кор-

гону, Бурана, Чолпон-Ата, Кызарт ашуусу, Кыз-Күйөө, Чырмаштын кара тоосу, Ак-Бейит, Кошой коргон, Таш-Рабат деген айтылуу жерлер жөнүндө, дартка даба болуучу себепкерлерди, айдын, жылдыздардын аталышын да жазган.

Жаманкара баатырдын баатырдыгын, жырткычтардын түрлөрүн, Нух пайгамбардын аркасында тирүү калган жан-жаныбарлар жөнүндө, ачарчылык, согуш, жут белгилерин, мергенчилиги менен аты чыккан Тумаш мерген тууралуу, айбандардын балдарынын аталышын, жыл аттарын, ай аттарын, куштардын бөлүнүшүн, баланын, жигиттин, сүйүүнүн, устанын, акындын, дыйканчылыктын, бакыттын, табыштын, куштун, жырткычтардын ж.б. пирлери жөнүндөгү эл арасында айтылган кептер да бар экен. Ошондой эле, адамдарга байланышкан сарандык, алдамчылык, жоомартчылык, калпычы, ууру, Толубай сынчы, Токтогул ырчы, Домонун кызы, Жээрэнче чечен тууралуу уламыштарды да чогултуптур (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1784. Көк сыя менен жазылган 113 бет кол жазмасы бар).

КЖФМ. Инв. № 1784. «Манас» жөнүндө.

«Кайсы манасчыдан сурасаң да «түш көрүп айткам» – деп ишендирет» – деп баштап Сагымбай, Жаныбай, Шапак, Саякбайлар да ушинтип айтышкандарын белгилей кетет, бирок «эч кимден укпай туруп, акындык шыгы болбой туруп айта албастыгы анык» – деп, түш көрүп эле Манас айтып калуусу чындыкка туура келбестигин айтат. Манаска акаарат кылган адамдардын тагдыры кейиштүү бүткөнүнөн кабар берет. Ал эми Манасты берилип айткан улуу манасчылар Келдибек, Сагымбайлар-

дын өзү да касиетке ээ болгонун белгилей кетет (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1784. 113-беттен 123-бетке чейин көк сыя менен жазылган кол жазмасы бар).

КЖФМ. Инв. № 1784. «Октябрь революциясы», «Согуш жөнүндө».

Орус эли, Ленин, Сталин, Молотов, Фрунзе, Буденный, Калинин, М.Горький, Панфилов, Тарас Шевченко, Шота Руставели жөнүндө эл арасында айтылып жүргөн, алардын кадыр-баркын көкөлөткөн уламыштар жазылыптыр. Ушул эле инвентарда айылга биринчилерден болуп келген трактор, автомобиль, радио, колхоз, согуш майданында жоокерлерге айрыкча дем берген «Катюша» тууралуу, ошолорго кошо төртүнчү беш жылдык жөнүндө да маалымат бере кетиптир (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1784. 140-беттен 143-бетке чейин кара сыя менен жазылган кол жазмасы бар. 1946-жылдын 11-декабрында Чолпон-Атада жазылып бүткөн. Бардыгы 143 бет).

КЖФМ. Инв. № 1785. «Каттар» (Алыкул Осмоновко жазылган каттар).

1939-жылдын 5-майында аты жөнү коюлбаган адамдан келген кат чыгармачылыкка байланыштуу экен. Алыкулдун жазган катын алып, ичиндеги жаңылыктарга кубанганын, «Айчүрөк «операсы тууралуу жана башкалар жөнүндө кабарлар бар экен. 1936-жылы 3-апрелде «Алыке! Жаңы өсүп келе жаткандардан сага гана ишенем... ыр жиберүүндү сабырсыздык менен күтүп турам» – деген Жоомарттын каты, Түгөлбай Сыдыкбековдун: «Жакшы турасыңбы? Сенин китебиң Ленинграддан келе элек экен. ...жакшы чыккан» – деп, Москвада, Малеев-када жүрүп жазган каты, Обрадович-

тин 1949-жылы жиберген катында акындын китебинин «Советский писатель» басмаканасында экени, ал китеп 1950-жылдын планына киргени, китепке өзү түзүүчү жана редактор экендиги билдирилген. 1950-жылы ошол эле Обрадович: «Сборник привлекает своей свежей тематикой и жизнерадостностью всех, кто его уже успел прочесть в рукописи. Рад!» – деп акындын каламынан чыккан чыгармалар окугандардын көңүлүнө толгонун жазып, китептин баш сөзүн С.И.Липкин, рецензиясын М. И.Богданова жазганын билдирет.

Ар кимден акындын адресине келген каттар бир далай арбын экен (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв.№ 1785. Латын. Крилица арибинде жазылган каттар, бардыгы 55).

КЖФМ. Инв. № 1785. Телеграммалар.

Алыкул Осмонов орден алганда куттуктап келген телеграммаларда акындын талантына баа бергендердин сүйүнүчү, акындын кубанычын тең бөлүшкөндөрү айтылыштыр. Фадеевдин: «Поздравляем высокой наградой т.ч.к. необходим ваш приезд Москву шестнадцатого получения ордена...» – деген телеграммасы да акындын поэзия дүйнөсүндөгү алган ордунун бийиктигинен кабар берет.

Ушул эле инвентарда окуучунун чоң жол дептерине өзүнүн Алыкулга деген ыйык сезимин жазган кыздын ыймандай сыры бар экен: «Бир күндөрдө бир курдашым менен издеп барып, үйүңүздүн алдына барып... кирип барууга чынында эрдик кылабыз!!!... акырында ушул катты жазууга туура келди...» – дейт. Акындын өзүн эстеп калганынан күмөнү бар кыз: «Сиз мени унутуп да калган чыгарсыз...Агай болбосо – 1945-жылдын июнь-август айларын эске

риңиз?... – дейт. Ортодон 4 жыл өткөндөн кийин б.а. 1949-жылдын 19-июнунда жазыптыр (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1785. 7 телеграмма. 28 бош конверт; чоң жол дептерге сыя менен жазылган).

КЖФМ. Инв. № 1786. «Эмгек келишими», «тил каттар», «командировкага жөнөтүү тууралуу жолдомолор», «Победа» машинасына байланышкан документтер жана башка кагаздар менен ырлардын ондоп-түзөлгөн кээ бир барактары, жээни Сыдыковдун Алыкулга жазган ыры бар экен (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1786. тил кат, жолдомо ж.б. – 23 бет; ондоп-түзөй турган (черновой) ар кандай ырлар – 128 бет; Сыдыков тарабынан жазылган А.Осмоновду эскерүү ыры 5 бет).

КЖФМ. Инв. № 1831. «Ырлар».

«Шаарымдын бир учунан, бир учуна карасам», «Мингениң алтын ээрлүү күлүк салт ат», «Жаны тамдар», «Биз», «Ойногон азезилдери оор жылда», «Чын жолдош», «Неге кечигет», «Сүйүү жана мен», «Кара көпөлөк», «Уйкум келет...», «Жакшылык менен жамандык», «Адамзат», «Сүйдүм сени», «Кайда барсам эсимде», «Өлгөн жоксунар», «Толкуйт да кайра басылат», «Дүйнөнүн жүзү тынч алсын», «Музыка», «Сүйүү кыял», «Калмак чайы», «Катыңды көлгө таштадым», «Дагы сага», «Сен айтпа», «Аккан суу», «Комбайн маалы», «Көтөрүү ыры», «Мен өтпөдүм», «Жүгөрү», «Оорулуу акын», «Жалжалым ой», «Ырларым», «Балалык», «Качкынбай качак», «Жоготуу», «Менин колуктум», «Шаарыма», «Мен тансам жаштан танам, ырдан танбайм», «Зеновой Зыйнатжан», «Таң калуу», «Мен көлүмө келгенде», «Ак

кайын», «Ал жаңылык кубатынан акындын», «Жакшы ыр деген эмне?», «Сүйүүнүн түрлөрү», «Биздин короо», «Көлдүн кечки көрүнүшү», «Көлүмө», «Жетиген», «Жер деген эмне?», «Көпкө умтулдум, бирок азга жетпедим», «Аял сыры», «Бала тили», «Мен айылга келгенде», «Кой саадырган келинчек», «Өбөм деген сөзүнө», «Не жаман?», «2 менен – Эмилбек», «Атбашынын чымчыгы», «Быстровка-Балыкчы темир жолу», «Мен кеттим алча бышкан мезгилде», «Орус кызы», «Физкультура», «Таарынба курбум таарынба», «Сабийра», «Көл толкуйт да кайра басылат», «Кыздын сүрү», «Чапак», «Китептин душманы», «Илбирс уя», «Женемдин ыры», «Сагатыма», «Тегибай тентек», «Автобус», «Жылкычы», «Туюк аска», «Ботоюм», «Эки метр Эсенгул», «Кышкы бороон», «Кош айдоо», «Беш бармак», «Биздин кызылча», «Жаз», «Сөзү бар», «Көңүл айталык», «Жакшы ыр жазсам», «Бул кандай?», «Дагы аял жөнүндө», «Ата Журт», «Жазыма», «Күнгө», «Казакбай», «Балта жутар», «Уурулук», «Жаман көз», «Жер албагыр», «Жыл талашуу», «Кыдыр, Бакыт», «Өңгө жалган, өлүм ак», «Төөнү бер», «Кар жаады», «Билбейм кандай, эмне ойдо экен катарым», «Кээде жымжырт...», «Айлык сапар кетсем дагы агылып», «Райкомдун секретары», «Жеңишкандын атасы», «Пушкинге», «Келип кеткен мейманга», «Сүйүнүү», «Арык суусу», «Жаралдым», «Василийдин сары тору ат», «Сугат маалы», «Жамгыр жаады», «Орус эли», «Жылдыз калаа», «Түнкү кенеш», «Эриккенде», «Сагынуу», «Колхоздогу түн», «Коштошуу», «Кыйратам деп...», «Көңүлүм сергек, улам көктөп тургандай», «Москва», «Балалык», «Колхозчуга», «Күлжам

ал», «Кетменим» – деген өңдүү ырлары топтолуптур. Акындын ыр саптарынан бирде турмуштун оош-кыйыш жактарын, бирде табийгаттын ажайып көркүн, эмгек менен сүйүүнү көрөбүз. Ошондой эле эл башына түшкөн кайгылуу оор күндөрдөн:

*«Бир көчтөн, бир көчкө өтөт, көч тандашат,
Көч эмес, көзгө толор кыз карашат.
Энеси жалгызым деп эрке өстүргөн,
Сулууну коштоп алып ала качат.
Аларды кууган жетпейт, жеткен жеңбейт...»*

*Эрлер жок, артта калган элин сактап,
Кыз үнү тоо жаңыртат ата-апалап,
Беркилер кала берет, карап-карап...»* – айласыздан сыздап калган ата-эненин акыбалынан кабар берет.

Акындын тагдыр тууралуу ой толгоолору «Адамзат», «Өлгөн жоксунар», «Мен өтпөдүм», «Оорулуу акын», «Ата Журт», «Толкуйт да кайра басылат», «Чын жолдош» – деген ырларында айрыкча таасын берилген. «Чын жолдош» деген ырында акын адам баласынын эч кайда кутулуп кете албай турган уктаса уктап, турса турган чыныгы жолдошу өлүм экендигин айтат. Бирок, өлүмдөн кийин да жашоо уланаарын:

*«Оорулуу акын,
Ойго жакын,
Ооруп алсыз олтурат,
Акын, акын,
Анын баркын,
Өлүм билбей кол сунат.
Оорулуу акын,
Өмүр артын,
Каламына калтырат,
Билген достор,
Жан жолдоштор
Этесин деп бир убак»* –

деп, өзү өлсө да артында ырлары калаарын, анын ырларын окуп, талантына таазим эткендер чыгаарын

көрөгөчтүк менен айтканына күбө болобуз (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1831. Машичкага басылган 123 бет. Ырлар көбүнчө Койсары, Чолпон-Атада 1944, 1946, 1947, 1948, 1949-жылдар аралыгында жазылыптыр. Инвентардын сыртында: «Копии инв. №№ 1609, 1610, 1612 (перепечатано выборочно) – деген билдирүү бар экен).

КЖФМ. Инв. № 2020. «Жолборстерисин кийген баатыр» (китеп).

Шота Руставелинин «Жолборстерисин кийген баатыр» деген эпосу которулуп, китеп болуп чыгып эл арасына таралгандан баштап Алыкул акындын жылдызы жанган десек болот. Акын бул поэманы кыргызчалаштырып, эркин которгон, поэма өзүнүн түп нускасынын бардык сапатын сактап калган. Эл китепти котормо катарында эмес, өзүнүкү катарында кабыл алып, каармандары менен бирдей өмүр кечиришти, төрөлгөн балдарына Таризэл, Автандил, Нурадин, Нестан, Даражан, Тинатин, Асмат деген аттарды коюшту (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. № 2020. 1940-жылы Кыргызмамбас даярдап Фрунзе – Казань шаарында латын арибинде басылып, китеп болуп чыккан. 371 бет – жооптуу редактору А.Осмонов, техредактору – Б.Бсмайылов, Ж.Солтобаев, чыгышына жооптуу – Ж.Жоробаев. Ушул эле китептин баш-аягы жок дагы бир экземпляры бар экен. 43-беттен 342-бетке чейин).

КЖФМ. Инв. № 2021. «Кызы Жыпардын өлгөндүгү тууралуу күбөлүгү».

Бул күбөлүктү Алыкул Осмоновдун аялы (Жыпардын апасы) 1967-жылы 5-июнда Фрунзеге келип тапшырып кетиптир.

Күбөлүктүн № 207. «Осмонова Джипар Алыкуловна умерла 9 чис-

ла февраля 1942 года, о чем в книге записей актов гражданского состояния за 1942 год произведена соответствующая запись. Причина смерти: остатки бронхопневмония. Место смерти Фрунзе. Документ 1942-жылдын 9-февралында берилди» – деген күбөлүк экен. Ушул эле күбөлүктүн дагы бир экземпляры «Для представления в страховую» деп берилиптир (Академиянын Кол жазмалар фондусу. Инв. 2021. Өлгөндүгү тууралуу күбөлүктүн 2 экземпляры).

«КОЛХОЗ БАКЧАСЫ» – 3/1. 1946. Ыр толук бойдон суроо-жооп диалог формасында жазылган. Темда колхоз бакчасы турганы менен ырдын мазмунунда чыгармачыл адамдын башкаларга окшобогон тагдыры бардыгы ачылган. Тактап айтканда, колхоз бакчасында алма, өрүк, анар, жийде менен каламы чебер акындын бардыгы, демек, анын шык издеп бакчада жүргөнүнөн «Ал акындын неси бар?» деген суроо коюлат да:

– Эки өмүр, эки жазы бар:

Бирин өзүм жашайм дейт,

Бирин ырым жашайт дейт,-

деген жооп айтылат. Азыр акындын философиялык ойго ширелген ушул саптары афоризмге айланып чыгармачыл адамдын эки өмүрү бардыгы айтылып келет.

«КОЛХОЗДОГУ ТҮН» – 11/VII. 1949. Күз айынын берекесин, түшүмгө маарыган колхозчулардын жаркын пейилине акын кошулуп «мен колхоздо дагы бир жыл жашарып» деп маанайы жаркып сүйүнүч менен жар салган. Эмгек алдыңкысы комбайнчы Күлайга карата суктанычын ошол тапта кыргыз поэзиясында «эпкиндүү, күжүрмөн» сындруу штамптык мактоолор менен туйгузбастан:

Ай жарыгы тийбес эле мынчалык,

Комбайнчы Күлай сулуу болбосо, –

деп лирикалык каармандын сулуулугун сырткы портреттик деталдар менен ачпастан, кесибине басым коюп, адам эмгеги менен жаратылыштын көркүнө көрк кошо алардыгын аныктайт.

«КОЛХОЗЧУГА» – 8/VIII. 1949. Советтик коомдогу айыл чарба эмгекчилеринин ролун даңазалоо ниетинде жазылган. Ырдын мазмунунда эмгек процесси, алардын түйшүгү көрүнбөстөн ураанчылдык пафос бийик.

*Бак ичинде ак кыштак,
Кыштак көргөн жашарсын.
Жаным, боорум, алтыным,
Колхозчулар жашасын, –*

кыскасы, «жашасын» ар бир строфада «тазарсын», «жашарсын», «суу башын», «арпасын» сындуу желдирме уйкаштыктын жана агитациялык идеянын эквиваленти катары колдонулган.

«КОЛЯ» – 16/II. 1945. Койсарыдагы ат баккычтын тун баласы «эмики жылкы биринчи сентябрде «а»ны тааный турган» Колянын курагынан эрте турмушка бышкан жоруктарына акындын ичи жылып арнаган ыры. Баланын келекчекте ким болордугуна, балким, танкист, учкуч боолго жасалганы менен биринчи кезекте Колянын ата ишин сүйгөнү, анын Мекендин мыкты уулдарынан боло тургандыгына ишеним бардыгы билдирилген. Кыргызда айтылгандай, балапан уядан эмне көрсө, учканда ошону алат дегендей, үй, ата тарбиясынын ролу тууралуу ой да камтылган.

«КОМАНДИР КЫРГЫЗ» – 1935. Чыгармачылыгы китептик, гезиттик таасирлерден «жем жеген», турмушка жеке көз карашы, тажрыйбасы жетиле элек учурдагы ырларынан. Аскердик-патриоттук темада ыр жазуу мезгилдин чакырыгы

болгон. Аскерге баруу, Мекенди коргоо ыйык иштерден экендигин билдирген чакырык маанайындагы, марш ыргактуу, көлөмдүү ыр.

*Эмесе ал атка мингиз карашсын,
Командирлер катарына жарашсын.
Саналды бу, кана маузер тагып кой,
Чакан, чымыр денесине жарашсын.
Взвод, түз тур!
Командир кыргыз –
Команда берди.
Тор атчан, боз атчан
Тизилип келди.
Командир жээрде атчан,
«Бир-эки»,
«Бир-эки!»
Команда берди.*

Бул идеялык-эстетикалык таасири жармач, логикалык ырааттуулугу жок, фотографиялык тактыкка гана ээ акындын баштапкы ырларынын бири.

«КОМБАЙН» – 13/XII, 1944. Согуш жылдары, жумушчу кол жетишпеген оор, күйүп турган учур. Колхоз талаасында апиийим, буудай, арпа текши бышып, «бир иштен экинчи иштин кемдиги жок». Башкарма чамасы чарк болуп турган учурда талаага комбайн келип «болот миз үч кулачтай тишин салып», арпа, буудайын чаап, колхозчулардын акыбетин текке кетирбеген иш жасайт. Акын техниканын адам эмгегин жеңилдеткен зор жардамын: *Комбайн – колхозчу үчүн бакыт-таалай, Эң жакын кичүүсүнүн агасындай,* – деп сүрөттөгөн.

«КОМБАЙН МААЛЫ» – 7/XII, 1945 Койсары. Ар нерсенин өз учурунда баасы, баркы болот дегендей, аңызда дан эгиндери бышкан кезде комбайндын, айрыкча комбайнчынын кадыры артарын:

*Эт семизи комбайга,
Нандын агы комбайга,
Күзгү кымыз комбайга,*

Барлык ырыс комбайга, –
деп сүрөттөйт. Комбайндын жыйым-терим маалында колхоз үчүн кандай керек, кандай баалуу жардамчы экендигин акын жалпысынан термелеп айткан, бирок ырдын поэтикалык денгээли жамакчылыктан өйдө эмес. Анда комбайнчынын оруу маалында бардык ырыстуу нерсе ага сунулуп, «каада күтүп мостойгону» бир штрих менен чийилип, лирикалык каармандын жаш кезинде техниканы өздөштүрүп албагандыгы жөнүндөгү өкүнүчүн айтуу менен ой жыйынтыкталат.

«КОМУЗ» – 7/XI, 1946. Чолпон-Ата. Кыргыз элинин алмустактан берки музыкалык аспабы комуздун сыпатын, комузчунун талантын эки строфага укмуштай чеберчилик менен, колуна кармап тургандай элестүүлүк менен сыйдырган.

*Үч буроо, жалгыз тээк, үч кыл комуз,
Чертилбейт, күүгө келбейт чебер колсуз.
Оп-оңой көргөн көзгө жөп-жөнөкөй,
Бирок да өнөрү бар айтып болгус.*

КОММУНИЗМ (лат. *communis* – орток, жалпы) – жеке менчикти тануу идеясына негизделген концепциялардын жалпы аталышы; марксисттик концепцияда Коммунизм өндүрүш каражаттары жалпы элдин орток менчигине айланган, коомдун бардык мүчөлөрү социалдык жактан теңчилдикке жетишкен тапсыз коомдук түзүлүш. Коммунизм – социализмдин өнүккөн, жогорку баскычы катары каралат.

*Алыпарсын бизди алыска, бизди жаздай
жапжаш,*

Өмүрдү болочок май айларына.

Бүткөн соң атактуу чоң Чүй каналы,

Кошулсун коммунизм каналына.

«КОММУНИЗМ КОЛХОЗУ» – 31/X, 1948. Чолпон-Ата. Колхоздун беш жылдыкта кандай ийгиликтерге жетишкендигин, Билаалы аттуу

башкармасынын иш билгилигинин аркасында «мурда колхоз билбеген» не түркүн жер жемиш уруктарын сээп, турмуштары онолуп, пландарын аткарып койгондуктары тизмеленет. Ырда этке дагы жашылча, жемиштерди кошуп «түрлөндүрүп жиберсек, чыйрак тукум жаралат» деген ойго орун учкай берилген. Анысын акын башка ырында («Бешбармак») толуктаган эле.

«КОММУНИЗМ» КОЛХОЗУНДА» – 16/XII, 1945. Койсары. Акын ырында эмгек адамдарын, алардын мээнеткеч сапаттарынан табылган коомдук байлыкты сүрөттөгөндөй болгону менен аныгында:

*Жашым жанып он сегизге толсомчу;
Көңүл ачык, көкүрөк таза соо чактай
Күздүк айдап, бир күн сыртка консомчу, –*
деп жандын баарына жарыя кыла бербеген ички мунун ырына сыпаа сыйдырган.

«КОМПАРТИЯ СЕН ҮЧҮН» – Акындын ушул аталыштагы ырына обончу, аткаруучу, эмгектин жана согуштун ардагери А.Осмоновдун чыгарган обону. Кээ бир басылмаларда обончу Абдрасул Осмонов менен Алыкул Осмоновду чаташтырып сөзү да, обону да акындыкы деген туура эмес маалыматтар кезигет.

КОМСОМОЛ – Бүткүл Союздук Лениндик коммунисттик жаштар союзу.

Жаш өспүрүм пионер –

Комсомолдун бөбөгү.

Сылык мүнөз, адептүү,

Жакшылыктын өрнөгү.

КОНДУЧАЛОВА Күлүйпа (1920–2013) – көрүнүктүү мамлекеттик жана коомдук ишмер, Кыргыз Республикасынын Баатыры. 1932–1938-жылдары Фрунзедеги Борбордук педтехникумда окуган. Ушул жылдары жана кийинчерээк Алыкул – Айдай, Алыкул – Зейнеп мамилесине эң жакын күбө болгон.

Кыргызстандын маданият министри болуп турган убагында – 1974-жылы СССРдин эл артисти Бакен Кыдыкееванын режиссёрлугу астында А.Осмоновдун башта эч жерде коюлбаган «Махабат» комедиясынын Кыргыз мамлекеттик академиялык драма театрынын сахнасында коюлушуна демилгечи болгон.

Окурманга Алыкулдун, Айдайдын жана Зейнептин эң узак (93 жаш деген оңойбу!) жашаган замандашынын архивинде көөнөрбөй сакталган бир баалуу эстеликти – «Кыргызстан маданияты» гезитинин 1990-жылдын 18-октябрындагы санына жарыяланган «Сүрөттү сүрүштүргөндө» аттуу макаланын айрым үзүндүлөрүн тааныштыра кетели:

Зейнепти 1943-жылы жазында жолуктурдум. Алыкул экөө үйлөнгөндөн кийин көргөнүм ошол. Үйүнө бардык. Алыкул жок экен. Зейнеп кызынын чарчап калганына зээни кейип: «Эми турмушубуз болбойт го. Кызыбыз аман турганда мындай кезең келмек эмес», – деп кыстала айтты.

Мен Москвага окууга кеттим. Алыкул менен ажырашкан Зейнеп да эки жыл ГИТИСтин аспирантурасында окуду. Бирге жүргөн учурларыбыз көп болду. Көнүлүнө кетеби деген ойдо жекече турмушу жөнүндө эч нерсе сурачу эмесмин.

Окуусун бүтүп келгенден көп өтпөй эле өзүнөн бир топ улуу адамга турмушка чыгып, Ташкентке кетти. «Ал жердин түбүнө мен кантип барып турам. Бирдеме деп көндүрүп алып калбайсынарбы, айланайындар!» – деп энеси кан какшагандан улам, айтсам, болбоду. «Кишиликтүү экен», – деди да, 1947-жылы Шарип жездебизге баш кошуп кетти.

Айдай – айдай дегендей эле: мээримдүү сүйлөгөн, мүнөзү туруктуу,

кийими да жарашыктуу, ажарлуу кыз эле. Ата-энесинин жалгыз эркеси экендигине карабастан, бой көтөргөндү, менменсинүү дегенди деле билчү эмес. Абдыш Самсалиев деген айылдаш жигитке кадимкидей эле сөз байлашып жүрүп баш кошкон. «Бир жактуу жазасыңар», – дегеним да ушундан улам. Алыкул менен болгон Айдайдын мамилесин жөн гана пикирлеш, көз караштары бир теңтуш курбулардын мамилеси деп баалагандарга толук кошулам...

Айдай менен бирге барып, Алыкулдун «Жолбор терисин кийген баатырдан» үзүндү окуп бергенин уккан Урияпса Сагымбаева пенсияга чыкканча республиканын Чернышевский атындагы китепканасында директор болуп иштеди.

Биринчи май көчөсүндөгү жатканабызга Айдайдын сүйлөшкөн жигити Абдыштын келип жүргөнүн көрчүбүз. Буйрук экен, тагдыр экен, бир жылдан соң, Айдайдын төрөттөн кийин каза болгонун укканда, чок баскандай эле секирдим. Демек, жазгандар, өзгөчө, Алыкул сыяктуу тарыхый адамдар жөнүндө жазуучулар эки жагын бирдей иликтеп, таразалап жазышса демекмин. Болбосо, көркөмдүк жагы утканы менен, айрым фактылардын көмүскөдө калышы кандай гана чыгарма же макала болбосун, маанисин басаң кылып коёт...

Зейнеп жөнүндө кеп кылганда эмне? Анын деле тагдыры женил эмес. Алыкулдун астында моралдык жактан күнөөлүүмүн деп жүргөнү туюлат. Зейнеп өзүн канчалык күнөөкөр ойлоорун билбейм, бирок, жогоруда айтылгандай, Алыкулдун бир мүнөздүгү акындык кудуретине байланышкандыктанбы, же болгон эле турпаты ошолбу, өтө эле түнттүгү да жекече турмушуна салакасын тий-

гизди деп ойлойм. Кандай болгондо да, Зейнеп Алыкулга карата ак мамилесин али күнгө чейин сактаганы, анын акындык талант сезимин баалаганы чоң эрдик. Эси жок башка бирөө болгондо, эмдигиче аны унутуп салмак, же өзүн гана жактап жазмак. Азыр минтүү текей тергенден жеңил болуп жатпайбы!

Зейнептин «Элеси турат эсимде» деген макаласын окугандан кийин, анын жаш кезиндегидей эле чынчыл, назик адам бойдон калганын баамдадым. Жыйырма жылча ойлонуп, толгонуп, түйшөлүүдөн жаралган сыр төгүүсүндө өзүн-өзү актабай, адилет жазыптыр. Демек, анын деле жашоосу, кийинки турмушу оңойго турбагандыгын калыс адам дароо таразалай алат. Экөөнүн тең дүйнөсүнүн назиктиги, уяң мүнөздөрдүн келишип, камыр-жумур болушуна убакыттын жетпегендиги турмуштук тагдырларына урулган сокку болгон деп болголойм.

Зейнеп, апасы каза болгондон кийин, алтымышынчы жылдардын экинчи жарымында үй-бүлөсүнүн макулдугу менен өз элине кайтып келип, биздин маданият министрлигинде иштеп калды. Бир күнү үйүнөн кат алганын, чакырып жатышканын айтты. Ошондо эле: «Ай, кайра келбей каласың го?» – дедим. Эки-үч айдан кийин кат жазыптыр. Мен болжогондой эле: «үй-бүлөгө, турмуш шартка жараша бара албайбыз, кечирип кой», – дегенин окуганда жүрөк тыз этти...

Кийинки жолу көрүшүм Керим Сооронбаев деген байкеси дүйнөдөн кайтканда болду. Ошондон бери, ойлоп отурсам, он беш жылдын закымы бир серп салгандай өтүп кеткен экен. Он беш жылың кеппи, ошол окуучулук күндөр, Алыкулдун тили менен айтканда, «Кечээ гана, бая

гана болгондой» сезилип турбайбы...»

«КООН ҮЗМӨЙ» – 17/XI, 1946. Чолпон-Ата. Кыркынчы жылдардан тарта акын элдик оозеки чыгармалардын сюжеттерине, формаларына, идеяларына, мотивдерине үнүлө карай баштаган. Алардан таасирленип, ээрчип жазууга айрыкча дитин салган. «Коон үзмөй» ыры оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүн, көркөм каражаттарын («коону койдой жер жайнап») эликтеген чыгармаларынын бири. Ырдын темасы, идеясы алымдуу болгону менен уйкаштык жагынан элдик жамакчылыкка жакын.

«КООНЧУ» – 31/X, 1948. Чолпон-Ата. Акын бул ырында багбандын эмгегин, анын өстүргөн коондорунун даамдуулугун поэтизацияласа да, ырдын мазмунунда А.Осмонов айыга албай келе жаткан кеселин кошот. Коончунун тер жыттанган алачыгы ичинде, терчил чапанына оронсо «оорусу жок он бешимдей оңолм» деп оорусуна шыпаа болор кары колунан жээр коон экендигин айтат. Аныгында акын ак ниет, мээнеткеч адамдын берген даамы адал болгондуктан кейикчел көңүлгө даба деп түшүндүрөт.

КОРГОН-ТАШ – Арпа жайлоосундагы конуш жай.

Сай-сайларга бээ байлап,

Миңдеп жылкы айдадык.

Конуш тандап Арпадан

Коргон-Ташты жайладык.

«КОРГОН-ТАШТЫ ЖАЙЛАДЫК» – 10/XI, 1946. Чолпон-Ата. Мында конкреттүү жайлоонун көздүн жоосун кандырган пейзаждык сүрөтү, малчынын иш процесси тартылбаган. Тек «Конуш тандап Арпадан» Коргон-Ташка жайлаган колхоздун жылкычыларын, жүздөн кулун алган мал кадырын билген жылкычы

абасын жана, акырында, колхоздун малы сандасын деген тилегин поэтикалык формада билдирген ырдан.

«КОРУКЧУ» – 6/XII, 1945.

Койсары. Ыр формасы боюнча элдик ыр «Бекбекейди» эске салат да, он бир строфадан туруп ар строфанын соңунда «айт, айт, куу» рефрени берилген. Мисалы:

Коруктун башы коомай жол

Копол ууру оомай жол.

Кыярып бышкан ак эгин,

Арам колдон аман бол.

Айт, айт, куу, куу!

Айт, айт, куу, куу!

Акындын коон, корукчу жөнүндөгү ырларын анын «Корукчу Кооман» аттуу 1946-жылы жазылган пьесасына камылга дешке болот.

«КОРУКЧУ КООМАН» Алыкулдун атайлап тамашалуу кылам деп жазган пьесасы. Тексттин көбү ырдан туулган бу чыгарма, автор өзү берген жанрдык аныктама боюнча, «3 актылуу, 8 сүрөттүү музыкалуу комедия».

Адегенде айта кетчү нерсе: «Корукчу Кооманга» Кошконмай, Такыр деген чала күлкүлүү персонаждар «Экинчи бригаддан» көчүп өткөн. (Баса, «Корукчу Коомандын» Кармыш аттуу каарманы кесиби, кулкүмүзү, аты-жөнү өзгөрбөй «Абылкасым Жанболотовго» оошкон). Бирок сөз болуп жаткан пьесанын баш каармандары – аталгандар эмес, Кооман жана товарищ Талканбайүп деген теңтуш карыялар. Коомандын төрт кызы, Талканбайүптүн төрт уулу согушка катышып, жоо женип кайтканда Кооман бригадирликтен түшүрүлүп, кароолчулукка жиберилет; Талканбайүп жылкычылыктан бошотулуп, кырманга сапырыкчы болуп дайындалат. Кооман аң-сезимдүүлүгүн көргөзүп, жаңы жумушун жан-дили менен аткара баштайт, ал

эми Талканбайүп буудай сапырган-дан арданып, жалкоочулугун кармагып, төрт уулдун убайын көрөм деп бекер жатып алат. Кары-жаш дебей жыргал турмушта жапа тырмак иштеп жатканда эски досунун жаман жорук баштаганын, коомдук өндүрүштөн кол үзгөнүн Кооман катуу сындап коет. Ызаланган Талканбайүп терисин ого бетер тетири жамынат, төрт уулун Коомандын төрт кызына жолотпой турганын жар салат. Эки курдаш кер-мур айтышып, чындап араздашат. Талканбайүп көшөрүп эле жумушка чыкпай жата берет. Алдыңкы колхозчулар, айрыкча Кооман ар кыл амалдар менен Талканбайүптүн намысына тийип, граждандык уятын козгоп, акыры аны кырманга чыгарат. Көпчүлүктүн аракетинен кайра тарбияланган Талканбайүп Кооман досу менен жарашып, төрт уулуна Коомандын кыздары менен шынаарлашканга уруксат берет. Эки карыянын төрт кызы менен төрт уулу өз ара тил табышып, тең-теңи менен турмуш курганга убадалашып, чоң шаарларга эки-экиден окутаны кетишет.

«КОШ АЙДОО» – 3/I, 1947.

Чолпон-Ата. Бир караганда акын эмгек темасына дагы бир ырын арнагандай сезилиши ыктымал. Бирок А.Осмонов эки строфалык ырында жаздын келишин жар салат. Жаз өлбөстүктүн шаны, жашоонун жаңы айлампасы кызуу тиричиликтин башталышы саналган мезгил экендигин башкача ыңгайдан ачып берген.

«КОШТОШУУ» – 29/XI, 1946.

Чолпон-Ата.

Кайда жүрбөйт эр жигиттин жаш башы,
Кимге керек ата-эненин көз жашы.

Эгер «кел» деп ата мекен чакырса,
«Аманбы» дан «кош» деп айткан сөз
жакшы.

Согуш бүткөндөн кийин жазылган бул үч строфалык ыр орду тол-

бос жоготууга учураган бүлөлөрдү жубатууга арналгандай.

«КОШТОШУУ» – 25/VII, 1949. Чолпон-Ата. А. Осмоновдун «Коштошуу» деген темада эки ыры жолугат. Мында акын Асанкул ысымдуу заводдун жумушчусу жигиттик милдетин өтөөгө аскерге чакырылган учурун жазган. Эненин балага, баласынын заводуна болгон мамилеси, согуштан кайтпай калган болсо, («Бир ок болсо – эгер адам ажалы») ал кийинки муундун келечеги үчүн курмандык экендиги ырдалат.

«КОШУМЧА ЭМГЕК» – 13 / XI, 1946. Чолпон-Ата. Биздин койчу Коёнбайдын жыл жыйынтыгында кошумча эмгекке маарып, сүйүнүчүнө ортоктош болгондорду сыйлаганы, колу ачык жоомарттыгы, элди тегиз меймандагандан «отуз жашка жашаргандыгы» ырдалган. Акын бул ырында көркөм шарттуулукту ыктуу пайдаланган. Башкача айтканда лирикалык персонаждын он беш, отуз жылга жашаргандыгы тике мааниде эмес, эл ыраазы болгондон көнүлү өскөндүгү айтылган. Чакан ырда жакшы адамдын эл менен эл болуу, бир болуу идеясы, анын адал эмгегинин акыбетин көрсөтүү менен таасын берилген.

«КӨБҮКТӨНГӨН КҮЛҮК АТТАЙ АРКЫРАП» – 1/1, 1940. Акындын жыйырма бешке чыккандагы ыры. Адатта адам баласы жыйырма беш жаш курагын күлгүн, жайнаган жаңы ачылган гүлгө, толуп-ташкындар маалга салыштыруусу керек. Ошол кырчын мезгилинде эле балалык менен кош айтышып, балалыгын кайрылбас аткан окко, ар бир күнүн аз ырдалып унутулган ырларга салыштырат. Убакытка өтө сараң карап, ар бир өткөн күндүн күнү баалуу экенин белгилеп, бошко кеткен учурларына өкүнүп

«Аз жашадым, дагы азыраак жашармын» деп кыска өмүрүн пайгамбарлык менен көрө билип айтып койгон. Өмүр, өлүм сыяктуу түшүнүктөр А.Осмоновдун чыгармачылыгына ден соолугунун айынан эрте кирип, кубаныч, шаң айтылар ырларынан да баш багып турат. Антсе да акын мезгил өктөмүн, жылдардын кайрылгыс баалуулугун ырында образдуу «Алы жетпес – күчтүү күчкө жол ачып», «Эсте калды бир күн көргөн оюндай, Аз ырдалып унутулган ырлардай» деген саптар менен бере алган.

«КӨЗҮМ ӨТКҮР» – 15/ X, 1948. Чолпон-Ата. Акындын терең маанилүү лирикалык ырларынын бири. Адам баласында түрдүү кыял, мүнөз сапат бар, алардын ичинен эң мыктысы жандын өзүнө сынаакы карап, өзүн тескей алуусу, мындайча айтканда канткенде адам уулу адам болот деген проблеманын үстүндө дамамат иштөөсү, кечээгиден бүгүн, бүгүнкүдөн эртең жакшы болууга умтулуусу. Ырында:

*Көнүлүм жарык; музда көктө өнө алам,
Өз жанымдын арамдыгын көрө алам.*

*Пейлим таза, чаккын десем чага албайт,
Жылан кызын колдон кармап өбө алам,* – деп адамдын ар тараптуу жетилүүсү мүмкүн экендигин ырастап, башкалардын көңүл ышкысын бийик, таза сапаттарга жетелейт.

КӨК ЖАР – «Үч аяк» поэмасында кездешкен жердин аты.

*Сай-сайдан суулар акса, салкын, тунук,
Пейилге бейпилдиктин жыттары уруп.
Беш күнүн беш кылымдын жыргалына –
Бер десе, бербөөчүдөй «Көк жар», «Турук».*

КӨК-ЖАЙЫК – Жети-Өгүз районундагы айтылуу жайлоо. «Боз үй» деген ырында кездешет. Акындын бул жайлоого баргандыгы, андагы жаштардын оюнуна кез болгонун, жайлоонун кооздугун ырдайт.

*Жети-Өгүздүн жайлоосу, Көк-Жайык,
Күңгөй, тескей эки жагы тең жайык.
Ак өргөлүү колхоз айлын карачы,
Невадагы кечки сүзгөн жел кайык.*

КӨК ЖОН – «Мырза уул» поэмасында кездешкен жердин аты.

*Көк жонго кош түп ак кайың өстү,
Саргайбай көктөп жыл сайын өстү,
Түбүнөн тунук кош булак акты,
Чаңкасан, суусун шип-ширин татты.*

КӨК КҮДҮР – «Карагул» поэма-сында кездешкен жердин аты.

*Карагул көп күндөрдүн бир күнүндө
(Мергендин айлы конгон **Көк күдүргө**),
Таарынып, ыйламырап кирип келип,
Маминтип атасына салды күнөө:
«Атаке, эжем Жаркын келген экен,
Санагын, элик чүкөм канча десем,
Санады, араң эле эки миңдей,
«Аз го» .. деп шылдыңдашты Карып, Эсе*

КӨК-ОЙ – акындын «Койчунун ыры» деген ырында айтылган ферма.

*Чек, чек, башта, ала эчки,
Жайытты тапкыч «жетекчи».
Семиртсем текши баарыңды,
Кубанар Көк-Ой фермасы.*

КӨКӨЕВ Кеңешбек (1937) – Алыкул Осмонов атындагы коомдук фонддун төрагасы. Айрыкча, кайра куруу заманында 1990-жылы партиянын Панифлов райкомунун биринчи катчысы болуп иштеп туруп Алыкул Осмоновдун 75 жылдыгын туулган жеринде татыктуу белгилөө жумуштарына чоң салым кошкон. Ошондо республиканын адабий, маданий коомчулуктарынын өкүлдөрү жана 14 өлкөдөн келген меймандардын катышуусунда Каптал-Арык айылында акындын кооз жаратылыш паркы менен курчалган музей-комплекс жана анын алдына орнотулган скульптор В.А.Шестопал жасаган эстелиги салтанаттуу ачылган. Аталган музейдин талаптагыдай камкордукка алынып, фонду улам-

дан-улам баалуу табылга-экспонаттар менен толукталышына да ушул ар-намыстуу инсан кызыкчылык көрсөтүп келди. Акындын эгемендүүлүк заманга туура келген 80, 85, 90, 95 жылдыктарын туулган жеринде белгилөө иш-чараларында, кеп-кеңеш, идея-сунуштарын айткан чүйлүк ардактуу аксакалдардын катарында болду.

«КӨЛ АТА» – 12 / XI, 1946. Чолпон-Ата. Акындын көл кылаасына болгон эмоционалдык эргүүсүн чагылдырган ыр. Ырдын мазмуну көл жергесинин байлыгын, жарашыгын, кооздугун жалыныч түрүндө «ай», «көл ата ай» редифтерин пайдалануу менен сүрөттөйт.

«КӨЛ ТОЛКУЙТ ДА, КАЙРА БАСЫЛАТ» – 6 / XI, 1946. Ыр акындын көл темасындагы чыгармаларындай бириндей кабылданышы мүмкүн. Бирок акын «көл толкуйт да, кайра басылат» салыштыруусун ата-эненин көңүлүнө окшоштуруп, ачууланып кайра тез эле басыларын айтат.

«КӨЛ ТОЛКУНУ» – 1972-жылы «Кыргызстан» басмасынан жарык көргөн тандалган ырлар жана поэмаларынын жыйнагы. Көлөмү 372 бет. Нускасы 15 миң. Жыйнакка А.Осмоновдун 173 ыр, 11 поэмасы кирген. Түзгөн Турар Кожомбердиев. Баш сөзүн көрүнүктүү адабиятчы Шаршенбек Үмөталиев жазган. «Канаттуу поэзия» деген аталыштагы, лирикалык пафоско ширелген бул баш сөзүндө Ш.Үмөталиев окурман көңүлүн алгачкы сүйлөмдөрүндө эле эбак көркөм чындыкка айланган алп акын дүйнөсүнө бурат: «Алыкул... Ооба, Алыкул! Бул ысымды угаар менен эле биздин оюбузга кыргыз жеринин эң бир сонун көрүнүштөрүн көркөм сөздүн сыйкырдуу күчү менен өзүнчө терең сырдуу обон-

го салып ырдап кеткен акын жөнүндөгү элес жарк этип келе калат. Турмуш менен акын. Бу экөө бирине-бири канат болуп, бирине-бири бутак болуп, бирин-бири сүрөп отуруп керемет күчкө айланат. Окуучу эңсеген көркөм образга айланат...»

«Көл толкуну» – тандалган ырлар жана поэмалардын мыкты жыйнагы катары бул күндө окурмандардын реликвиясына айланды.

«**КӨЛ ТОЛКУНУ**» – А.Осмоновдун 1995-жылы «Кыргызстан-Сорос фондунун» көмөгү менен кыргыз жана англис тилдеринде чыккан ыр жыйнагы. Түзгөн Памирбек Казыбаев. Көлөмү 148 бет. 51 ыр жана «Жеңишбек» поэмасы кирген. Англисче котормосун Уолтер Мэй жасаган. «Кыргыз поэзиясынын таң чолпону» деген аталыштагы баш сөзүн сынчы, адабиятчы Камбаралы Ботояров жазган. Бул китеп классик акындын ырларын англис тилине которуудагы алгачкы саамалык болуп саналат.

«**КӨЛДҮН КЕЧКИ КӨРҮНҮШҮ**» – 28 / XI, 1946. Көл акындын сүйүктүү, берилип жазган темаларынын биринен. Бул ырында ал көл көрүнүшүнө суктана, миң ирет көрсө да тойбостугун баса белгилеп келип, анын ажайып сүрөтүн:

Кызгылт көйнөк кийгендиги эсимде,

Уурдап алып күндүн батар боёгун, – деп кечки көрүнүшүн таамай тарткан. Көл, анын шарпылдагы акындын жан дүйнөсүндө жүргөндө гана «ырларында касиет» болордугун билгизген.

«**КӨЛҮМӨ**» – 1/XI, 1946. Акындын көлгө айрыкча үзүлүп түшкөндүгү анын көлгө билдирген «Сүйөм, көлүм, ысык сүйөм жарымдан» деген саптарынан ачык байкалат. Аны менен бирге акын көлдүн жанга берген жыргалына кошумча тынчтыгы

бар экендигин көрсөтүп, ден соолугуна зарыл дегендерди көлдөн табарлыгын жарыялайт.

«**КӨНҮЛ АЙТАЛЫК**» – 14/ X, 1948. Ыр сатиралык интонацияга ээ болуп, кыргыз элинин арасында жаман адам өлсө айтыла турган ишеничтерди поэтизациялаган. «Момунду алдап, элди жазгап, эбин таап» жашаган, «алгыч, жегич, азган-тозгон ууруларды» жолдош күткөн Наамат дегендин өлгөнүн жар салып, салт боюнча көмүп кайталык деп чакырык айтат. Көзү өткөн адамдын мүрзөсүнө «жылаан салып, бака, таш ыргытып кайталык» деп жок жосунду жасоого чакырык бергени менен акын ар бир адамда абийир менен жашоону кечирүү парз экендигине астейдил сабак берүү бар.

«**КӨНҮЛ КУУНАК**» – 17 / XII, 1945. Жашоонун ыраматы, кыйынчылыгы акындын эки строфалык ырына сыйдырылып, өмүрдүн аздыгы, а бирок «аз өмүрдө канча кыйын жол баскан» адамзатка таандык алып учкан үмүттүүлүк элестүүлүк менен ырдалат.

«**КӨНҮЛҮМ СЕРГЕК УЛАМ КӨКТӨП ТУРГАНДАЙ**» – 10/ VII, 1949. Лирикалык каармандын колхоздо өткөргөн бир жайдагы көнүл эргип, кубанычка балкып, кечээги көргөндөрүнөн бүгүн башкача сезимге тушуккан эмоционалдык абалы чагылдырылган. Айтылмакчы ой анча конкреттүүлүккө ээ болбой калгандыгы байкалат.

«**КӨПКӨ УМТУЛДУМ, БИРОК АЗГА ЖЕТПЕДИМ**» – 8 / XI, 1946. Акын талантына, каламына койгон талабын «Жаш күнүмдөн жар болушкан каламым, Бүгүн билдим алсыз калам экенин» деп ортого салып кейишин ачыкка чыгарган. Бирок кийинки муун мезгилине татыктуу болордугуна ишеним бардыгын ай-

тат, муну менен ал чыгармачылык өтмө байланыш, улуулардын тажрыйбасына кийинки муун таянып, кемчилигинен үйрөнүп алдыга кетердигин белгилейт.

«КӨРҮНБӨЙ ЖАНЫП ТУРГАН ЖАЛЫНЫ БАР»: Көркөм котормо маселелери. Автор: Л.Лебедев Котор. С. Тургунбаев// Кыргызстан маданияты. – 1977, – №18. – 28-апр. – Б. 6. – Бул макаланын автору Л. Лебедев А. Осмонов менен 1950-жылы жайында Ысык-Көлдүн жээгинде (акын ошол жердик бир карыянын үйүндө турган) таанышканын, акын менен аңгемелешкенин мындайча эскерет: «Биз ошол кезде аны менен көпкө аңгемелештик, айрыкча чыгармачыл баянын көп сурадык... Албетте, анда бул адамды биринчи жана акыркы жолу көрүп турганбыз... Биздин эсибизде көбүрөөк калган нерсе акындын турпатындагы, кыймыл-аракетиндеги табигыйлык. Тагдыр аны сейрек талант менен даарыгандыгы... Кийин көп мезгил өткөн соң Осмоновдун ырларын окуп олтуруп мен анын ар бир сабынан, ар бир сөзүнөн ушул табигыйлыкты сездим. Бул сапат анын акындык кудуретинин ажырагыс бир бөлүгү эле. Ушул сапат анын орусча ийгиликтүү которулган айрым ырларында сакталууда, ал эми Осмоновду которуу – бул чынында оор иш, ошондон улам орус тилинде китептеринин саны да аз».

Макалада Осмоновдун лирикасындагы үч багыт, үч типтеги чыгармачылык чечилиш – дүйнөгө ой жүгүртүү маанисиндеги, тууган жер, анын улуулугу, сулуулугу жөнүндөгү замандаштын, жаңыга карай умтулган күрдөөлдүү турмуштун көп түрдүүлүгү, көп кырдуулугу жөнүндөгү ырлары орус тилине канчалык дөңгөөлдө которулуп жаткандыгы жө-

нүндө сөз болот. Ошондой эле автор 1975-жылы Москвада орус тилинде жарык көргөн ырлар жыйнагынын которулушуна жана котормочулардын ийгиликтери менен мүчүлүш жактарына токтолгон.

«КӨТӨРҮҮ ЫРЫ» – 12/1, 1945. Койсары. Ырдын мазмундук, формалык түзүлүшү, редифтик («Көтөр, көтөр, оп, Көтөр, көтөр, оп») кайталоолор элдик ыр «Оп, майданы» эске салат. Мында акын агын дайрага өткөөл, тоолорду бузуп канал, көлдү курчатып жол салмакчы болгон эмгек ыргагына таандык мотивди заманына жараша иштеп чыккан.

КРЕМЛЬ – Москва шаарынын ортосундагы чеп. Акындын «Дүйнөгө көз кароо» деген ырында оозго алынат.

*Алтындап орок менен балка согуп,
Устүнөн Кремлдин көк тиреткен.*

КРЫЛОВ Иван Андреевич (1769-1844) – улуу орус тамсилчиси. Алыкул анын тамсилдерин жаштайынан тамшанып окуп, өмүрүнө жана чыгармачылыгына көп таалим алган. Кыргыз акындарынан биринчилерден болуп айрымдарын эне тилине которгон. «Жазуучулук баянымда»: «...1936-жылы Иван Крыловдун «Басняларын» («Тамсилдерин») котордум...» – деп жазганы бар. Анын котормосундагы: «Бака менен өгүз», «Жаян, аккуу, чаян», «Түлкү менен жүзүм», «Кандек», «Карга менен түлкү», «Жемиштүү бак түбүн казган чочко», «Маймыл менен көз айнек», «Карышкыр менен турна», «Квартет», «Күзгү менен маймыл», «Балык менен мышык», «Карышкыр менен мышык», «Карышкыр менен козу», «Короз менен күкүк», «Чегиртке менен кумурска», «Кара чыйырчык» деген тамсилдер алгач «Чолпонстан» жыйнагында басылган. 1938-жылы жарык көргөн

«Тамсилдер» деген жыйнакка, булардан тышкары, ал улуу казак акыны Абайдын котормосунан пайдаланып эркин которгон: «Булбул менен эшек», «Эшек», ошондой эле «Кап тешер чычкан менен арс чычкан», «Чал менен ажал», «Эки чымын» жана «Соттуу болгон балык» деген ар кандай көлөмдөгү тамсилдер кирген.

Алыкул кыргыз окурмандарына сунуштаган тамсилдер көптөгөн окуу китептерине, хрестоматияларга киргизилип, анын котормочулук өнөрүнүн белгилүү бийиктигин аныктаган.

«КУБАНАМ» – 17/ X, 1948. Чолпон-Ата. Адам болуп жаралган соң ага таандык: күлүү, кубануу, оройлук, арак ичүү, кетирген кемчилиги үчүн кечирим суроо, айткан убадасына бек болуу, сокурдан көздүү бала туулса, кыскасы, башкалардын жакшылыгына кубануу сыяктуу бардык сапаттардан кемчил эместигин айткан акындын бул ырынын акыркы эки сабы:

*Силерге окшоп, мен да жүдөйм, кубарам,
Мен да жыргайм, мен да түтөйм,*

куралам.

Ырымды укпай, жазганымды көрбөсө:

Ыйлабасам, эмнесине кубанам?-

делинип эмнегедир ой так аякталбай калган. Сыягы редакторлордун оңдоосунан кийин кайсы бир сөз кемитилген же алмаштырылып, оңдоого дуушарланган.

«КУБАНАМ, БИРОК АЙЫБЫМ БАР» – акындын 1935-жылы жазылып, биринчи жолу «Таңдагы ырлар» жыйнагына басылып чыккан ыры. Педтехникумду бүтүрүп чыккан курбуларына куттук айтып, бирок өзүнүн да алар менен бирге адистик албай калганына өкүнүч билдирген Алыкулдун бул ырында, кылдат байкаган адамга, анын кийинки таг-

дырына мүшкүл салган кесепеттүү кургак учук дартынын купуя маанидеги таржымалы катылып жатат. Өмүр фактыларын курбулары жазган эскерүүлөр менен салыштырсак, 1932-жылы кышында ал кургак учукту дарылоочу диспансерге кайра жатып, бул жолкуда жума артынан – жума, ай артынан – ай узатып көпкө дарыланат. Ангыча, окуу жылы да аяктап, курбулары аны менен коштошуп, өз-өз айылына тарап кетишет. Жер-жерлерде ачарчылык, элдин турмушу жармач. Акын ошол бойдон техникумга кайрыла албай, Каптал-Арыктагы агасыныкына кетип, жаш денесине илээшкен жугуштуу оорунун айынан үч жыл окуган окуусун бүтпөй калган экен.

Аталган ырда оорукана, оору жөнүндө бир сөз айтылбаса да, мугалимдик кесип алып чыккан курбулары ал жагдайды өздөрү билет деген таризде, тек гана өзүн айыптап, тек гана ошол күн, ошол сааттагы көтөрүнкү маанайды ак тилектүү ыр менен билдирет:

*... Курбуларым техникумду бүтүрдү,
Кыргызстан бир чоң жеңиш күтүндү.
Ошондуктан эчтекеге бой бербей,
Кана эми чындап чыгар күчүңдү.*

*Билим менен дүңгүрөтүп тоону жар,
Билим менен күйгөн отту өчүрө ал.
Чынында да бул кубат бар силерде,
Мен кубанам, бирок менин айбым бар.*

*Силер менен бирге бүтөт элем го,
Кубанычта бирге жүрөт элем го.
Педагогдун бири болуп калдым деп,
Мен ташкындап дагы күлөт элем го.*

*Бат эле мен чоң окууга барбасам,
Жанды берип абдан окуп салбасам.
Өмүрүмдүн баары кетсе мейличи,
Билимдүүнүн бири болуп албасам...
Анан, ушул эле ырда:*

... *Аздык кылат, иште, дагы окугун,
Профессор бол, бул биз үчүн эң*

кымбат... –

деген көңүл буруучу кош сап бар.

«Жакшы тилек – жарым ырыс», – дегендей, Алыкулдун ошол тилеги кийин эң сонун аткарылып, аудиторияда бирге отурган үч курбусу – Сүйүн Керимбаев, Керим Орозалиев, Курмангалы Каракеев тарых илимдеринин кандидаты жана докторлору, профессор, Илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти, академиги болушту. К.Каракеев узак жылдар бою республиканын Илимдер академиясынын президентинин кызматын аткарды.

КУДАЙ – баары-жогун жараткан, билген, башкарган улуу күч.

Алыкул өз дооруна жараша атеисттик ой – түшүнүктө болушу мүмкүн. Чыгармаларында «кудай» деген сөздү көп оозанбайт. Анын үстүнө «Кудайга миң мертебе калп айтсам да, Ырыма бир мертебе калп айталбайм» деген белгилүү саптары да атеизмге күбө сыяктанат. Бирок, акын «кызылдай атеист» болгон деп ырасташка да негиз жок. Ал тагдырга, жазмышка ишенет. «Менин жылдызым» деген ырында адам бу дүйнөгө келгенде анын жылдызы көктө кошо жанат деген ишенимден ойго батканын айтат. «Каркыранын канатындагы» жазууга кызыгат. «Пушкиндин арбагына» күлгөн немец аялы жараткандан жазасын алды деп билет. Оорукчан адамдарга, наристе балдарга жакшылык тилейт. Тагдырга «Тагдыр аке» деп, ызаат менен кайрылат. «Күнгө» аталган ырында «Энеге окшоп бул дүйнөнү жараттын» деген саптары күндү кудай санаган эски ишенимден кабар берет. «Толубай сынчы» поэмасында «Тагдыр бир, жараткан бир» деген ой айтылса, «Менин энем» поэмасында «кудай

күбө» деген түшүнүк учурайт. Акындын чыгармачылыгы жалпысынан анын кудай кудуретин таптакыр танабаганын айгинелейт.

КУЙРУЧУК (1866-1940) – атактуу эл куудулу, төкмө акын, манасчы, болочокту алдын-ала айткан даанышман-олуя. 1930-жылдардын соңунда борбор калаага келип, кыргыздын ошондогу жаш акын-жазуучулары менен жолуккан кезинде, алардын ар бирине сын берип өтүп, анан ошол чөйрөдө жоош-момун турган Алыкулга кезек жеткенде: «Аа, балам, сенин жолунду боз чалып турат. Тирүүндө жакшылык көрбөйсүң, бирок кийин арбагың чоң болот!» – деп айтканын замандаштары эскерип сүйлөшкөн. Куйручуктун андагы олуялыгы дээрлик дал келгенин Алыкулдун жана анын калемдештеринин кийинки тагдыры алда немедей ырастады.

КУНАНБАЕВ Абай (1845–1904) – улуу казак акыны, агартуучусу, жаңы жазма адабиятынын баштоочусу, композитор. Абай Алыкулдун ар качан кенеш сурап, чыгармачылык чеберчиликтин сырларын үйрөнүп, ырларын жактырып окуган акындарынын катарына кирген. 1938-жылы басылган «Тамсилдер» аттуу жыйнакка кирген И.А.Крыловдун «Булбул менен эшек» деген тамсилдин Абайдын казакча котормосун пайдаланып кыргызчалаткан деген пикир бар. Акын өзү да аны кол жазмасында «Абайдан» деп көрсөткөн. И.А.Крыловдун «Эшек» деген тамсилдин да ушундай жол менен которгон. Тамсилдин казакча, кыргызча котормолору көлөм, ыргак жагынан бири-бири менен шайкеш келип турат. Ошондой эле А.С.Пушкиндин «Евгений Онегин» романын которууда Алыкул Абайдын казакча котормосун кылдат окуп чыгып, өз ал-

дынча изденүү, чеберчилик жолуна түшкөндөй. Айрыкча, казакча домбура менен ырдалган «Татьянанын Онегинге жазган каты» кыргыз акынынын котормосунда деле комуз күүсүнө коштолуп ырдалгыдай элпек, ыргактуу, маани-маңызы так. Бул өзгөчөлүктү эң биринчи болуп айтылуу сахна чебери, акындын кадырлашы Муратбек Рыскулов байкаган.

КУЛА МЕРГЕН – «Мүнөз окуну» деген уламыштагы кездешкен ысым. *Силер жок, биздер тентек бала чакта, Көк орой, жашыл ыраң Көлтөр жакта, Кадимки Кула мерген өзү сүйлөйт, Болгонун төмөнкүдөй бир окуя.*

КУЛИЕВ Кайсын Шувиевич (1917–1985) – айтылуу балкар акыны, СССРдин Мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты. Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында Кыргызстанга жер которуп келип, саясий репрессиянын кесепетинен көп азап тарткан. Ошол мезгилде кыргыз жазуучулары, алардын ичинде Алыкул менен өзгөчө жакшы мамиледе болгон. Кыргыз тилин билип, Ала-Тоо койнун жердеген элдин салт-санаасы, руханий күчүн жакын сезгендиктен, А.Осмонов багынткан чыгармачылык бийиктиктерди, анын новатордук багыттагы изденүүчүлүк аракеттерин акын катары мыкты түшүнгөн. Талыкпастан көп окуп, такай изденүү үстүндө жүргөндүгүн жогору баалаган.

К.Кулиев чоң таланттуу акындын мезгилсиз өлүмүнө катуу кайгырган. Анын элесине чыныгы боордоштук илеп, терең талдоо берүүчүлүк пафос менен ширелген. «Алыкул Осмонов» аттуу макаласын (Кыргызча котормосу китепте: «Мезгил жана Алыкул», Ф., 1990) арнап, ошол аркылуу ал мезгилдеги көп замандаштарынан кескин айырмаланган билимдүүлүгүн да, кыраакылыгын да көрсөткөн.

«... Алыкул Осмонов кыргыз лириктеринин бирден-бир ириси, өзгөчө оригиналдуу жаралган, өзүнүн канжандаш поэзиясында жаңы чыйырларды салган акын, – деп жазган ошол аталган макаласында. – Анын чыгармачылыгы, барыдан мурда, чыныгы новаторлуктун белгилери менен айырмаланат. Акындын сиңирген эмгеги дал ушунда... Алыкулдун ордуна турмуш менен, эл менен өз байланышы бар акын болсо, өзүнүн дарты үчүн кам көрмөк эле. Бирок Осмонов андайлардан бийик турду. Поэзия кандайдыр бир майрамды, кубанычты, жашоону алып келет, эмгектин гана күчү поэзиянын тунгуч стихиясын алып келет деп ишенген. Так ошол ооруп жатып ал «Жүзүм айы» деген сыяктуу күн нурундай жылуу ырларды жазды.

Алсырап ооруган акын турмушту чыныгы художниктерче даңазалап кетти. Ошондуктан мен аны акын, болгондо да, эр жүрөк акын деп айтаар элем. Нагыз эр жүрөктүүлүк дайыма турмушка, адамга болгон зор сүйүү менен айкалышкан.

Алыкул Осмонов 35 жашында – кырчын курагында дүйнөдөн кайтты. Биз анын сөөгүн кычыраган аяздуу декабрда кечкурун койдук. Алыкулду жерге коюп жатып, биз дагы ошол кайгылуу минуталарда анын өлбөс-өчпөс чыгармаларынын, чыныгы поэтикалык сөздүн күчүн эстедик. Кереметтүү сөздөрдүн достору дайыма бирге. Андай чыгармалар мезгилдин тоскоол кылган күчүн тоотпой, түбөлүк жашай берет. Андай сөздөр жылдардын кербендери сыяктуу элдин көңүлүндө узакка жашайт...»

«КУЛОЙ, КУЛОЙ, ТОРПОГУМ» – 7/XI. 1946. Чолпон-Ата. Акындын балдар ырынан. Мындай темада балдар баккан торпогуна карата ырдачу, акын ырдын ритмикалык, риф-

малык салттарын сактоо менен ага жаңы мазмундук белгилерди кошууга аракет жасаган.

КУЛУЕВ Шабданбек (1942) – педагог, акын, Кыргыз Республикасынын эл мугалими, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик Гимнинин сөзүн жазган авторлордун бири. 45 жылдык педагогдук жолунда Жумгалдагы Мыскал Өмүрканова атындагы орто мектепте, Суусамырдагы «8-март», Түркмөн атындагы орто мектептерде математика мугалими, мектеп директору болуп эмгектенип, жаш муундарга көңүлү жактырып, барктаган акыны А.Осмоновдун чыгармачылыгын таанытууда өзүнө мүнөздүү уюштуруучулук жигер, поэзияга жүрөгүн арнаган калемгерлик ышкы менен талыкпаган чоң күч-аракетин жумшаган.

Алыкул темасы – элеттик акындын бүтпөгөн жана эң ыйык темасы. «Акын менен сүйлөшүү» деген төмөнкү ырын жазган:

*Жаш акындар Алыкул деп какшанат,
Андан дагы өтөбүз деп төш кагат.*

*Ыр дыйканы Алыкулдун арбагы,
Ар биринин түшүмүнө көз салат.*

«КУРБУЛАРЫМА» – 1934. Жаңы замандын белгилерин алып, жаңыча жашоо керек экендигин жар салган агитациялык маанайдагы чыгарма. Мисалы:

*Маданияттуу жашоого ой бөлбөдүң,
Галстукчан жүрүүгө түк көнбөдүң.
Жакшы кийим асылдарды кийинип,
Комсомолчо жүргөнүңдү көрбөдүм.*

«КУРБУМА КАТ» – 2/XII. 1946. Чолпон-Ата. Акындын иши түйшүккө мол, кубанычы изденүүдөн жаралары айкын, А.Осмонов:

*Поэзия – бул адамдын жаны экен,
Күн өтсө да, өчпөй турган шамы экен,
Өмүр, турмуш картайтса да аргасыз
Поэзия – улам кайра жаңы экен, –*

деп бул жакка байлык издеп келбестен, максаты «Кыш мезгилде жаздай кызмат кылмакка» экендигин, ал үчүн «биздин күндүн баатырын жаза билиш керектигин» көрсөтөт. Бир сөз менен акындын коомдук орду тууралуу ой жүгүрткөн.

«КУРДАШТЫК СӨЗҮМ» – 11/II. 1945. Койсары. Азамат болор адамдын адам менен иши бар деген элдик накыл ойдун дидактикалык мааниси акындын бул ырында көркөм-идеялык жактан жеткилең таасирдүү чечмеленген. Жашоодогу адамдардын, айрыкча эр жигиттин көпкөлөн тартпаган, менменсинбеген, ишти жана башкаларды салмактай, баалай алган сапаттарга ээ болуш зарылдыгы жарыкчылыктагы тайбас мыйзамдан экендиги турмуштук көрүнүш менен бекемделип айтылган.

КУРМАНБАЙ – «Эмгегин» деген ырында кездешкен ысым.

*Бүгүнкү ай, эмгек бөлгөн сонун ай,
Кырк беш центнер сенин энчиң
– көтөр, көтөр, Курманбай!*

КУРМАНОВ ТААЛАЙ (1949). Фрунзе көркөм училищасын, Ленинграддын Жогорку өнөр-жай көркөм окуу жайын бүтүргөн. Сүрөтчүлөр Союзунун мүчөсү. Кыргыз эл сүрөтчүсү.

Алыкул Осмоновдун Кыргыз педагогика техникумда окуп жүргөн кезинде чагылдырган портретин тарткан. Аталган иши акындын Бишкектеги үй-борборунда.

«КУУ КУМПАЙ» – 8/XI. 1948. Чолпон-Ата. Эл оозунда айтылып келе жаткан легенданын поэтикалык формада берилиши. Акын 40-жылдардан тарта эл оозеки чыгармаларына айрыкча кунт сала баштаган эле. Ал эми 40-жылдардын экинчи жарымынан тарта аларды поэтикалык формада кайра иштеп чыгууга

өткөн. Бул сюжеттүү ырында бүркүт менен ителгинин эзелтен кастыгы, бүркүттүн ителгинин уясын бузуп, балапандарын кырганы, ителги өчүн алып берер башка кушту издегени, акырында «муштумдай боз нерсе» көктү жарган добуш менен бир тийип, бүркүттүн талпагын жерге жайганы айтылат. Карыялар бул кушту «Куу Кумпай» экен дешип калганы менен ыр аяктап, балдарга кыргыз дүйнөтаанымындагы жапайы куштар тууралуу аңызды жеткизген.

«КУШТАР» – Композитор, Кыргыз ССРинин көркөм өнөрүнө эмгек сиңирген ишмер А.Аманбаевдин А.Осмоновдун сөзүнө жазылган чыгармасы. Чыгарма балдарга арналган. Ушул катарга «Пионер ырын» да кошууга болот.

«КУШТАР КЕТТИ» – 19 / XI, 1948. Чолпон-Ата. Балдар үчүн жазылган ыр болгону менен акын табият мезгилдеринин өзгөчөлүү жактарын келгин куштардын күз келгенде учуп кетиши менен түшүндүргөн. Жаш балдардын кыргыз жергесинин кооздугунан, кайталангыс учурларынан көркөм сабак алганга көмөгү зор.

«КҮЗ» – 27 / X, 1948. Чолпон-Ата. Күздүн образы чыгармаларда «ак төөнүн карды жарылып», «берекесин чачып» сыяктуу туруктуу салыштыруулар менен берилип келсе, акын таптакыр башка образды тапкан. Ал күздү персонификациялап, көпкөлөн, «Жүзүм кызы катуу ооруп жатканда» жасаган мерездигин, «өрүк уулу быйыл каза тапканда» бир тамчы жаш төкпөгөн боору таштыгын, адам кейпинде келтирген да, ошол эле учурда анын ак көңүл, капалыкка алдырбаган жакшы сапаттары да бардыгын ылайыктуу деталдар менен берип, поэтикалык тагына образ жараткан.

«КҮЗГҮГӨ КАРАНГАН ЖЕҢЕМЕ» – 29 / XII, 1944. Койсары.

Тамаша, бирок чындыкка жанаша дегендей азил-чыны аралаш жазылган ыр. Акын бул ырында юмор огун бир гана «тик така, жибек көйнөкчөн, менден сулуу ким деп» менсинген менен бетинде бырыштарын көрбөгөн күзгү алдындагы женесине эле багыштабастан, «ар дайым эркек кургур он сегизде» деп өзүн сезген жандар да бардыгын көрсөтүп, эки тарапты тең чымчып өткөн. Дүйнөдө түбөлүк бир калыпта эч нерсе болбоштугун «жер тозот, тулпар карыйт, учкул талыйт» деп философиялуу жыйынтык айтып, ар нерсенин баркы, баасы өз учурунда экендигин туюнтат.

«КҮЙГӨН» – 14/XI, 1946. Сүйгөнүнө сезимин билдирүүнүн эзелтен жолдору көп, ар кыл. Кыздын жигитке бет аарчы арнаганы, жигиттин алма сунушу да ошондой ыктардын биринен. Акын ырында элдик мотивдерди кайра иштеп, жаңы турмуштук шарттарга ылайык жөрөлгөлөрдү таап, айталы:

Окууң канча дегеним,

Ал менин

Жашыңды билсем дегеним

дагы «чачын сылап көргөнү», «алма бергени» сыяктуу иштерди жасаса да, кыздын көңүл бөлбөгөндүгү тууралуу ырды элдик «күйгөн» жанрында атаган.

КҮКҮШ – «Бекенбиз» ырында кездешкен ысым.

Күздүктү такыр аяктап,

Күлүктү минер бекенбиз.

Күлүк ат оозун чойдуруп,

Күмүш медаль Күкүшкө,

Күйөөлөп барар бекенбиз.

КҮКҮШЖАН – «Күйгөн» деген ырында кездешкен ысым.

Жигиттен жигит иргейсин,

Жылмая карап күлбөйсүң,

Ферманын кызы Күкүшжан,

Сен менин

Күйгөнүмдү билбейсиң.

«КҮЛЖАМАЛ» – 9/VIII, 1949. Бирда жетигеги ойнок кыздын ысымы Гүлжамал делинсе темасында «Күлжамал» деп берилгендиги экөөнүн бирин тактап берүү маселесин талап кылат. Кичинекей кыз туура-сында сөз жүргөнүсүгөнү менен негизги поэтикалык объект «ак ишинен даңк алган» кыздын энеси, анын ишинен сыйга арзыганы, өкмөт сүйгөн адамдан экендиги. Бир сөз менен айтканда эмгек менен бааланган адам, андан үлгү алууга болгон чакырык.

КҮЛАЙ – «Колхоздогу түн» аттуу ырындагы ысым.

*Колхоздо күз жылда келчү бир майрам,
Буудай оргон, кырман баскан кең сайрам.
Бул бир алтын эстен кеткис мезгилдер,
Күлай сулуу түндө комбай айдаган.*

«КҮЛҮЙПА» – 1944-жылы 16-декабрда Койсарыда жазылган поэма. Алыкулдун махабат жөнүндө жазылган күчтүү поэмаларынын бири. Окуялары шаардан элетке убактылуу келип калган лирикалык каармандын катышуусу менен өнүгөт. Ал «Күмүш булак» аттуу колхоздо жашаган Күлүйпа деген сулууга ашык болгонун ачык айтат:

... Дал ошол «Күмүш булак»

колхозунда,

*Көп эмес, эки ай жүрдүм быйыл жайда.
Чын сүйүп, Мажнун өңдүү ашык болдум –
Кара көз Күлүйпа аттуу сулуусуна...*

Анын жалындап жазган ашыктык катына Күлүйпа: «шерттешкен үч жыл мурда теним келет, капа болбо» деп жооп берет. Көрсө, ошондо Күлүйпанын согуштан жаракат алган арзышканы келе жаткан экен. Лирикалык каарман кошо тосуп калат. Аңгыча кош ат чеккен арабага түшүп, жолдошторунун коштоосунда жарадар жоокер да келет. Анын эки көзү тең көрбөйт. Муну кат алышып жүргөн Күлүйпа да билбеп-

тир. Ортодо сезим өрттөгөн оор жана кубанычтуу мүнөттөр өтөт. Кыз сүйгөн жигитинин азиз экенин, кадрыесе алты саны соо жар боло албасын билип туруп, ата-энесинин жана башка көпчүлүктүн аң-таң калганына карабастан:

*«...Акыры жүз көрүүгө мезгил келди,
Ата Журт сүйгөнүмдү кайра берди.*

Андыктан: уят эмес, айып эмес,

Сен өңдүү азаматтын кемтик жери!..» – деп, ага түбөлүк баш кошууга макулдугун берет. Поэмадагы эң күчтүү ой мотиви, Күлүйпа менен азиз жигиттин тою өткөндөн кийин, ал тойго күбө болгон лирикалык каармандын оозу менен айтылат:

... Өзүмчө ойлой калып кээ бир маалда,

Таң калам мен кат берген Күлүйпага:

Багынып, эрк күчүнө кул болгонсуйм,

Колхоздун жөпжөнөкөй бир кызына...

«Күлүйпа» биринчи жолу акындын «Махабат» жыйнагында жарыяланган.

КҮМҮШ – «Дүйнөгө көз кароо» ырында кездешкен ысым.

Сөздү илип, үйдөн-үйгө кетти жайып:

«Жарыктык олуя Бекзат болсун шайык,

Кедейдин жаңы чыккан тогуз жашка,

Көп кыздан Күмүш дегени болду ылайык».

«КҮМҮШ БУЛАК» пьесасында автор ошол кездеги партиябыздын өлкөнү жашылдандыруу жөнүндөгү жүргүзгөн аракетин, мичуриндик окууну кеңири жайылтуу, колхозго суу сактагыч куруу маселелерин көрсөтмөк болгон. Бул маселелер пьесада онунчу классты бүткөн комсомолец, мичуриндик илимге ынтызар Куландын, анын атасы Азаматтын (Мичуриндин илимине берилип, аны практикада колдонуп жаткан адам) жана ушул эле идеяны, аракетти жандили менен колдогон онунчу класстын окуучусу Күлшайынын образдары аркылуу алдыңкы планга чыгарылып сүрөттөлгөн. Согуштан ки-

йинки кыркынчы жылдары онунчу классты бүтүргөндөрдүн саны өтө аз кезде биология илиминин милдеттерин улантуучулар катары айыл жерлеринде аларга атайын ишеним көрсөтүү ошол учурдун мүнөздүү көрүнүштөрүнөн эле. Ошон үчүн тилкелке бактарды колхоз талааларына тигип, тосмолуу ылымта жасап, шамалдан нымды сактап көбүрөөк кармап туруу аракети бүт өлкөдө активдүү жүрүп жаткан ошол мезгилде онунчу классты бүткөндөр бул иштин илимий негизинен кабары бар адамдар катары айрым жерлерде дурус милдеттерди аткарышкан. Пьесада ошол учурдун ушул чындыгы бир кыйла ишенимдүү көрсөтүлгөн.

«Күмүш булак» көп жагынан «Абылкасым Жанболотовдун» түздөн-түз кайталоосундай, анча-мынча жаңыртылган вариантындай таасир калтырат. Мында Нуркасым Жанболотов тек гана Мурат Садыбакасов деген жаңы ат менен кыймыл-аракет жасагандай. Мунусу да колхоздун кедери тартма эскичил, уруучул, жемекей, пара бергенге маш жетекчиси. Ал мичуринчил аталы-бала Азамат менен Куландын колхоз айдоосун кеңейтели, бак тигип Балыкчынын зыяндуу шамалын тосолу, жасалма көл куруп, суу тартыштыгынан кутулалы, кыргыз тукумундагы өнүмсүз мал-салды асылдандыралы деген демилгелерине каршы чыгат, жаңычыл колхозчуларды куугунтукка алат. Адал иштебеген башкарманын айыбын ачып, Кулан өйдө жакка арыздар жазса, аларды текшергени райондогу зооветеринариялык бөлүмдүн текшерүүчүсү Боронбаев жалганга чыгара берет. Себеби Боронбаев – «Абылкасым Жанболотовдогу» Жолдош Жусубалиев сыяктуу эле башкарманын уруулаш

тууганы, пара алып турган досу, пикирлеши. Ангыча болбой колхозго Боронбаевдин бир тууган иниси Кеңешбек парторг болуп келет. Бул да Абылкасым Жанболотовдон ашкан большевик экен, коомдук иш үчүн күйгөн жаңычыл колхозчуларды жактап, эскичилерге сокку урат: аяш агасы Мурат Садыбакасовду башкармалыктан түшүрөт, өз агасы Боронбаевдин кызматынан бошошуна, партия катарынан чыгышына себеп болот. Пьесанын эпилогунда мичуринчил Азамат башкарган колхоз дүркүрөп өскөнү, Азаматтын уулу Куландын биология илимдеринин кандидаты болгону тууралуу кабар берилет.

КҮМҮШАЛИЕВА САБИРА (1917–2012) – Кыргыз Республикасынын Баатыры, Кыргыз Республикасынын эл артисти. А.Осмонов менен педтехникумда бир мезгилде окуп, бирок, белгилүү себеп менен аны толук бүтпөй, 1932-жылдан тарта башталгыч класстарга мугалим, ал эми 1934-жылдан театр артисти болуп кеткен. Окуп жүргөн мезгилиндеги эстен чыккыс мындай окуяны атактуу сахна чебери кийин эскерүүлөрүнүн биринде акын арбагына таазим этип отуруп агынан жарыла айтып бергени бар (Китепте: «Мезгил жана Алыкул», Бишкек, 2006):

«...1931-жылдын күз мезгили. Ошол күздө Кыргызстан пионерлеринин биринчи слёту өттү. Ушул слёт жөнүндө көп жерде эскерилбей жүрөт. Же көбүнүн эсинен чыгып кеткенби?.. Ал республикабыздын турмушундагы тарыхый окуя болгон.

Ал эми менин эсимде калганы – өрт жана Алыкул.

Слёттон кийин «Алай артында» деген спектакль (автору эсимде жок) коюлду. (Пьесанын автору Чолпон-

кул Койчуманов экенин кийин тактоого мүмкүн болду – М.Т.). Сахнада эки керосин чырак турган. Оюнга керек болсо керек. Спектакль кызып, жакшы эле жүрүп жаткан. Зал толо. Туруп тургандар да бар. Оюнга катышкандардын бири байкабай чыракты кулатып, керосинин төгүп алган окшойт, бир маалда от жалбырттап эле калды. Капыстан чыккан от сахнадагыларды карбаластатып койду окшойт, тапырап эле отту өчүрүп калышты. Бирок, ал тутанып, өрткө айланып кетти. Залдагылар топтошуп барып, каалганы ача албай, эшиктин алдына тыгылып калышты. Залдын ичи ызы-чуу, аламан эле болуп жатып калды. Каалга эмнегедир ачылбай койду. Ошол учурда алдыга умтулуп жакшы эле чыгайын деп аракет кылам, бирок, кимдир бирөөлөрдүн колу чачымдан (чачым узун болчу) алат да, артка тартып, сүйрөп таштайт. Айлам кеткен жаным, терезе тарапка жеттим. Бирок, терезе бийик болгондуктан, чыга албай койдум. Ошондо, кайдан келди билбейм, же менин тырбалаңдап, терезеге чыга албай жатканымды байкаганбы, Алыкул лып эттире терезенин кыргагына көтөрүп чыгара койду. Экинчи кабатта болчубуз. Жерди карасам, сырттагылар айнектен секире тургандарды тосуп алууга даярданып, жууркан-төшөктөрдү жайып кармап турушкан экен, ошого секирип түштүм.

Эшиктин алдында тургандар бир маалда каалганы эптеп ачышты. Балким, сырттагылар ачып беришсе керек, тыгылып аран турган көпчүлүк селдей каптай берип, босогого боо түшүп эле калышты. Көрсө, жалпы сыртка бет алгандар бири-биринин күүсүнө чыдабай, алдыңкылар жыгылып, арттан түрткүнүн күчү менен келгендер алдыдагы жыгылган-

дарга чалынып жыгылып калышкан тура. Ошондо он үч адам мерт болду.

Кийин көрсөм, Алыкул да сыртка аман-эсен чыккан экен. Бирок, кантип чыккандыгын ушул маалга чейин билбегениме өкүнөм. Анткени, Алыкулду аябай сыйлагандыктан, токтоо мүнөзүнөн улам батына албай, анын кантип чыккандыгын да сурабаптырмын. Акынды сыйлообуз ушунчалык күчтүү эле.

Ошол өрттөн кийин, балким, иликтөө болуп жаттыбы, бизди үчтөрт күнгө чейин жатаканадан чыгарбай коюшту. Кабар уккан ата-энелер бизди, биз аларды көрө албай калдык. Төртүнчү күн дегенде эшикти ачышты. Ата-энелер менен балдар жамыраган козудай эле болдук. Эсендигибизди сурашып, ыйлашып да жүрөбүз. Ошол өрттөн кийин ата-энем алып кетти да, окууга жибербей койду. Анткени, жети үйдүн ортосундагы жападан-жалгыз эркеси мен элем.

1932-жылдан 1934-жылга чейин Фрунзедеги азыркы №50-мектептин 1-2-класстарына мугалим болуп иштедим. Ал мектепке ошол өрт болгон жылы кышында баргам. Кийин ал мектепке А.Боталиев, К.Эшимбеков, А.Куттубаев баш болгон артисттер келип, оюн коюп, ыр ырдашты. Андай учурда шыктуу адамдар жөн турчу беле, мен аларга кошулуп ырдаша кеттим. Шыгымды, идирегимди байкаган ал таланттар мени артист болууга үгүттөштү. Ошентип, 1934-жылдын сентябрынан бери тагдырымды театр менен байланыштырдым...»

Алыкул ажалдан куткарып калган 14 жаштагы секелек кыз, кийин улуу акын которгон У.Шекспирдин «Он экинчи түн» драмасы сахнага коюлганда (1944, 1950-жыл– дар),

андагы Мария менен Бьянканын ролдорун кандай келиштире ойноп чыкканын жумурай журтубуз билет.

«Талантты талант баалайт», «Жакшынын пейилинде жана бир айткан кебинде» дегендей, кыргыз сахнасынын жылдызы саналган атактуу өмүрлүк жары Муратбек Рыскулов экөө акын жарык дүйнөдөн өткөнгө дейре аны менен замандаштык жана кадырлаштык жакшы мамиледе жүрүшкөн.

«КҮН КҮРКҮРӨӨ» (7/XI. 1946. Чолпон-Ата) – Байыркы кишилер жаандын көп жаап, түшүмдүн мол болушун тилеп, жаз болуп биринчи күн күркүрөгөндө көнөккө таш салып алып, күндүн күркүрөгөнүн туурап күлдүрөтүп, үйдү айлана чуркап:

Дамбыр таш, дамбыр таш,

Жер жарылып чөп чык.

«Дамбыр таш, дамбыр таш,

Желин айрылып сүт чык».

А.Осмоновдун «Күн күркүрөө» деген ырында ушул образдык курулманы пайдаланат. Бирок, акында табийгаттан ырайым күтүүчүлүк сыяктуу түшүнүк жок. Ал жаандын көп жаап, элдин турмушу жакшы болушу жөнүндөгү ойду билдирүү үчүн традициялык курулманы ырга ыктуу киргизе алган:

Күркүрөө, күнүм, күркүрө,

Күчтүү колхоз үстүнө,

Күркүрөгөн күчүңөн

Жер жарылып чөп чыксын,

Желин жарып сүт чыксын.

«КҮН ЧЫГЫШ КҮН БАТЫШТА» – 8/XII, 1945. Саясий лирикага кирет, төрт саптан турган бул ырда акын «күн чыгыш күн батыштан күлүп чыгат» деп Ленин, анын эмгекчилерге кылган иши тууралуу жазган.

«КҮНГӨ» – 1/ XI, 1948. Чолпон-Ата. «Энеге окшоп бул дүйнөнү жараттын» деп күн гана жарык ну-

рун чачып, жылуулугун таратып бардык жандуу-жансызга тиричилик кылган шарт бергенин акын сапка сыйдыра алган. Бирок ырдын экинчи строфасында дүйнө дүнүйөгө «сүйүнө, үйүнө» сөздөрүнө уйкаштыруу үчүнбү же байкабастыкпы алмаштырылып кеткен. Антсе да дүйнөнүн өзүнүн болжогус мыйзамы («Шоктук кылып чаң салууда эркинче, Ата-энеге таш боор өскөн баладай»), стихиясы бардыгы абдан таасын берилген.

«КҮНДӨР» – 13/XI, 1946. «Күндөр өтөт, күндөр өтөт билинбей» деген сөздөр ар бир строфанын алдына кайталануу менен өмүрдүн кеткенине, кайрылгыстыгына өкүнүч айтылып жаткандай сезим жаратышы ыктымал. Бирок акын күндөр «карлыгачтын канатындай лыпылдап» өтүп жатканына кейиш билдирбестен, тескерисинче, ар бир өткөн күн менен замана күчкө толуп баратканына дем байлаганын кубаныч менен ырга салган.

«КҮНДӨР ЖӨНҮНДӨ ЛИРИКА» – 1937. Жаш кезинде ким күндүн өткөнүнө кейимекчи, тескерисинче, эртеңки күн ар качан кызыкка байдай ойлонулат эмеспи! Бул ырында акын жаштык максимализмге толгон сезимдерин:

Жаштык колдо, кубат да мол, курбулар,

Жашоодогу кымбат күндөр бизде бар.

Астыбызда мол өмүрдүү күндөрдө

Бар го далай ачыла элек кулпулар, –

деп жар салып, заман керегине жараган жаш күндөр боло берсин деген тилегин ырга айланткан.

«КҮНҮ БҮГҮНКҮДӨЙ» Автор: С.Алымкулов (пензионер) // Кыргызстан маданияты, 1968-жыл, 13-март. 6, 8-9. – Макалада Алыкул Осмоновдун жаш бала кезиндеги тагдыры жөнүндө азын оолак сөз болот. Акынды бала чагында өз көзү менен көргөн курбусунун эскерүүсүндө

акындын туулган айылы Каптал-Арык деп аталганын төмөнкүчө баяндайт: «Бала чакта эмне сурашканыбыз да эсте жок. Тааныгандар «ушу жерлик, жетим, балдар үйүнө өтүп кеткен дешти. Бир кездерде обочороок агып өткөн өзөндөн капталдагы арык казып, суу алып келишкен экен. Андыктан кыштактын атын Каптал-Арык деп атап коюшкан. Мүнөзү оор, көңүлү басынкы, бирок сабырдуу элес калды менде. Албетте, кичинесинен жетим калып, көп кордук көрүп, чөйрөдөгү ар түрдүү жагдайлар Алыкулдун мүнөзүнүн мындай болушуна таасир эткен чыгар. Эне-атасы эрте каза таап, томолой жетим калганда Алыкулду кара жол менен бараткан жүргүнчү алып кеткенби, же Токмокто эжеси бар дечү эле, ээрчип кеткенби, айтоор беш жашар бала Токмоктогу жетим балдар үйүнө туш келет. Анда Аграпина деген тарбия берүүчү аял менен эне-бала болуп калат. Техникумда окуп жүргөндө тырмактайынан бөлүнүп кетсе да, өз жерин, элин унутпай келип жүрчү тура. Өзү анда-санда гана сүйлөп, сөзүн кыска кайрып, унчукпай калуучу. Кээ бир ойлор турасында талашууну жакшы көрчү. Бирок, кыска сүйлөп, ачык айтчу эмес» – деген сыяктуу учкай маалыматтар берилет. Ошондой болсо да Алыкулдун жаш кезинде эле башкалардан айрымаланып турган мүнөзүндөгү сабырдуулугу менен мекенчилдиги көзгө таасын элестейт. Сыдыгалы карыя техникумда окуп жүргөнүндө: «Алыкул Рахматулин менен көп аңгемелешкендигин, экөө отуруп алышып ошол кездеги интеллегенция, алар бизде кимдер, кандай милдети бар деген маселелерди талкуулашканын, маданият тармагында иштегендерге, жазуучуларга токтолуп түрдүү сын сөздөрүн айтып оту-

рушканын, анда Алыкулдун көбүнчө угууну сүйгөндүгү» жөнүндө баалуу маалыматтарды берет.

КҮРМӨНТҮ – «Махабат» поэмасында кездешкен жердин аты.

Калаага бир иш менен шашып бардык,

Кайтарда көп таза пул сатып алдык.

Ат жүрбөй карааны алыс айлыбызга

Жете албай Күрмөнтүгө конуп калдык.

КЫДЫКЕЕВА Бакен (1923–1991)

– СССРдин эл артисти, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты. Замандашы катары Алыкулду терең урматтап, талантын бийик баалагандардын бири. Акындын котормосунда 1950-жылы Кыргыз мамлекеттик драма театрынын сахнасында коюлган У.Шекспирдин «Отелло» драмасында Дездемонанын ролун жогорку чеберчиликте аткарган. Ал укмуштуу трагедиядагы: венециялык кара мавр Отелло, жан жигити Ягонун ойдон чыгарган арамза, куйту ушагына ишенип, сүттөй таза ою бар, айдан сулуу өнү бар аялынын актыгынан шек санап, ага жана ушу менен соо эмес деп көңүл сууткан лейтенанты Кассиого кандай жаза берүүнү ойлонуп, чок баскандай өзүн коёрго жер таппай – азап-мүшкүлдүн торуна түшүп турган убакта, алиги түлкүдөй жойпуланып, жыландай сойлогон митаам Ягонун ар бир сөзүнө мурдагыдай эле ишенип, андан «акыл» сурап мөгдөгөн, ичинде кири жок Дездемонанын ошондогу аянычтуу абалы Борбордук Азия элдеринен чыккан залкар таланттуу сахна чеберлеринин алдыңкы сабына кирген артисттин аткаруусунда:

Айтчы, Яго, үйрөтчү, Яго,

Мен Отеллодон неге айрылам?

Мен Отеллону неге жоготом?

Ансыз өткөн күнүмдү,

Мен караңгы көргө окшотом.

Сүйлөшө гөр, Ягожан,

*Акылыңды айт, Ягожан,
Мына, мен тизе бүгүн кол созом.
Алда күбө асманда,
Ушунча болду бир жолу,
Отеллого бир жамандык ойлосо!
Намысын булгап эримдин,
Башка адамга дит койсом,
О, анда чагылган оту жаркылдап,
Найзадай үнү күркүрөп,
Куданын жазасы тийсин ободон.
Жок, эгер ыркы келбей ыркыма,
Көңүлү калса жөн гана,
Талак кат жазып жакшылап,
Жанымды соо калтырып,
Таштап кетсин бул бойдон.
Бирок, ал каарына келип катуулап,
Ичине калың кек жыйнап,
Жашап турган күнүмдү,
Өчүрөт деп ойлоном.
«Бузуку» деп тилдеди,
Эстесем көңүл иренжийт.
Бул кордоонун салмагын,
Ааламдын салмагына тең коём... –*

деген – укмуштуудай жүрөк силкинткен курч жана жалындуу сөздөр менен берилип, не мерез жандын да демин ичине алдырар күчтүү элес аркылуу туюндурулганын спектаклге көрүүчү болгон замандаштары азыркыга чейин аңыз кылып айтышат.

Ал эми Дездемонанын, кызганычка ууккан мавр эри муунтуп, канжар малып жайлагандан кийинки – кансыраган абалда эсин жыйып айткан эң акыркы сөзүчү! Бул ирмем, бул традегиялуу финалды жалгыз ушул Дездемона үчүн гана жаралгандай ойногон атактуу сахна чеберинин бүткүл артисттик өнөрүнүн эң татаал «трюгу» десек да, ашыкча эмес: ... *Өзүм. Эч ким эмес. Өзүм өлдүм. Айтып кой Отеллого, аздыр-көптүр бирге Өткөргөн күндөрдү эстей жүрсүн. Кош. Кош бол, Эмилия!..*

1974-жылы Б.Кыдыкеева режиссёр катары А.Осмоновдун «Махабат» деген 4 көшөгөлүү, 6 көрүнүштүү ли-

рикалуу комедиясын ошол эле Кыргыз мамлекеттик драма театрынын сахнасына алып чыккан. Бул акындын 1948-жылы Ысык-Көл драма театрында Касымалы Бектеновдун режиссерлугу менен коюлган «Экинчи бригада» аттуу комедиясынан кийин сахнадан бактысын тапкан экинчи драмалык чыгармасы болучу. Тилекке каршы, Алыкул көп эле пьеса жазып, көп эле пьесанын таланттуу котормочусу болсо да, өз драмалары не себептендир (!) ошондон бери театр коллективдери тарабынан эч жерде коюлган эмес. Демек, улуу акын дүйнөдөн өткөндөн 24 жылдан кийин сахнада ойнолгон «Махабат» комедиясын көрүүчү журт улуу актриса, улуу замандаштын кыргыз поэзиясынын чолпон жылдызынын арбагына жасаган таазими, анын мезгил-доорду женип, эл жүрөгүндө жашаган жаркын элесине койгон гүлдестеси катары баалаган.

«КЫДЫР, БАКЫТ» – 13/ XI, 1948. Эл оозунда жашаган Кыдыр, Бакыт тууралуу поэтикалык формага салынган легенда. Анда «Ар адамдын башына айланып кыдыр үч келери» айтылып, ал дубана, касын, жолоочубу, ким түрүндө келсе да, ырайым чакырыгы, Бакыт бир кылчайса жыргалдын келери белгиленип, адамдык жөнөкөйлүк зарылдыгы кыйыр сабак этилет.

КЫДЫРБАЕВА Раиса – (1930) окумуштуу, филология илимдеринин доктору (1972), профессор (1997), КР УИА корреспондент-мүчөсү (1989), Кыргыз Республикасынын илимине эмгек синирген ишмер (1995), Илим жана техника чөйрөсүндө Кыргыз Республикасынын мамлекеттик сыйлыгынын (1998) ээси. Илимдеги жетишкендиктери үчүн совет доорунда СССР медалдары менен сыйланган. 50дөн ашык илимий эмгектин, анын

ичинен 15 монографиянын автору. Р.З.Кыдырбаеванын илимий жетекчилиги менен илимдин 1 доктору, 15 кандидаты илимий иштерин жазышкан. А.Осмоновдун чыгармачылыгы жөнүндө бир канча макалаларды жазган. «Лирика Алыкула Осмонова»(1956) деген эмгеги үчүн филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын алган.

«КЫЗ ӨПМӨЙ» – 19/ XI, 1946.

Бир элдик ырлардын мотивине негизделип муун өлчөмүн да сактоо менен жазылган. Кадимки оозеки поэзиядагы секетпай, күйгөн ырларына таандык ой берилген, бирок акын анын маанисине жаңы турмуштук атрибуттар колхозчу, инженер, жумушчуларды кошуп, кесип ээлеринин кыздары жүргөн кыргыз шаары экендигине басым жасаган. Демек, өзгөрүлгөн жерди, элди поэтизациялоо максаты турганы айкын.

«КЫЗДАРДЫН КҮҮСҮ» – 15/ XI, 1946. Чолпон-Ата. Совет бийлигинин аркасында кыргыз жергесинде болгон социалдык өзгөрүү, жаңылануулардын жемишинен кыргыз кыздарын пайдаланууга чакырык айтылган. Жер карар убакыт өткөндүгүн эми мугалим, инженер, жумушчу, кыскасы, «не кааласаң баары бар» экендигин марш формасында жарыялап, «алга кыздар» деп үндөө салынат.

«КЫЗДЫН СҮРҮ» – алты саптан турган бир гана түрмөк ыр. Жазылган учуру жөнүндө 9.XI.1946-ж. деген дата коюлган. Бирда сүйүүнүн сүрдөнткөн күчү, жолборс сүрүнөн жалтанбаган лирикалык каармандын «сүйгөн кыздын сүзүлүңкү сүрүнөн жаш балача жалтанган» абалы тууралуу поэтикалык ой айтылат. Бирдын сонундагы:

Бирок, сулуу билер бекен бул күчүн?

Билерине күмөн болуп мен жүрөм, –

деген күдүктөнүү да, ошол эле учурда кайсы бир денгээлде андай эмес-тикти тастыктоо да сыяктуу карамакаршылыктуу маани сыйдырылган эки сап аркылуу акын алдыдагы төрт сапта болгон нерсени образдуу тастыктап, көркөм баяндалган ойду дагы конкреттештирип, сүрөттөлгөн абал лирикалык каарманга чындап таандык экендигин, ойдун чын дилден айтылып жаткан аныктуулугун, ишенимдүүлүк касиетин ого бетер арттырып, ырдын эмоционалдык-экспрессивдүүлүк таасирин күчөтүүгө жетишкен.

«КЫЗЫЛ ЖҮК» – алты строфадан турган 24.X.1948-жылы жазылган ыр. Бир эмгек темасында «биздин даңк», «план», «машина», «Бат жөнөсүн кызыл жүк, бол, жигиттер, ылдамдат», «Бол, туугандар ылдамдат» деген сөздөр совет мезгилине өзгөчө мүнөздүү болгон үндөө, ураан, чакырыкчыл агитациялык ырларды эске салат. Үндөө ырларынын да өзүнүн коом алдында аткараар милдети бар. Лирикага таандык сезимталдуулук, ассоциативдүү ой жүгүртүүчүлүк агитациялык ырдын табияты менен көп келише албагандыктан, чебердик жетишпей калган учурда көпчүлүк акындар кургак декларациядан алыс узай албай калышат. Ал эми А.Осмоновдун «Кызыл жүк» ырын ийгиликтүү чыккан чакырык ырлардын жакшы бир үлгүсү катары тартынбай эле көрсөтүүгө болот.

Дан беребиз, берген данды эл алат,

Алган элдин өмүрүнө саламат.

Берген белек жокко сиңип кетпестен,

Кайра айылга ырыс болуп таралат.

Бат жөнөсүн кызыл жүк,

Бол, жигиттер, ылдамдат.

Атадан калган насаат бар:

Берген март эмес,

Алган март.

Бол, жигиттер, ылдамдат.

Биринчи строфадагы дан эгинин мааниси жөнүндөгү философиялык ой ырдын жанрдык ыргагына шайкеш, динамикалуу кыска, нуска айтылган. Ырдагы жыйырып айткан ойду «жайылтып» түшүндүрө турган болсок, айыл эли жиберген дандан азык, кубат алган жумушчу, илимпоз, эл башкаруучулары жана башкалардын эмгеги техника, илимий ачылыштар, эл турмушун жакшыртуучу идеялар, табылгалар түрүндө «кайра айылга ырыс болуп таралат». Ырдын тыбыштык-үндүк курулмасы да «та-ра-рат, та-ра-рат» болуп, жандуу марш темпинде. Ал эми кайырмадагы «Берген март эмес, алган март» деген элдик макал ырдын ыргагына бап келип, андагы философиялык идеяны дагы бекемдеп, тереңдетип турат.

«**КЫЗЫЛ ЖҮК**» – 1930-жылы сентябрь айында «Сабаттуу бол» аттуу республикалык газетага чыккан акындын алгачкы ыры да ушинтип аталган.

«**КЫЗЫЛ ЖҮК**» – А.Осмоновдун ырына жазылган А.Малдыбаевдин чыгармасы. Ушул эле чыгарма композитордун Москвадан жарык көргөн жыйнагында «Красный обоз» деп орусчаланып берилген.

КЫЗЫЛ-ТУУ – орус, кыргыз элдеринин достугун даңазалаган «Сүйүмкулдун айлында» деген ырында акын оозго алган жер аты.

*Келди Сүйүн, сүйгөн курбум – Сүйүмкул
Сүйкүм көңүл сүйүндүргөн көп учур,
Учулатып Кызыл-Туунун боюнан
Колхоз баба, алтын сузган күзгү утур.*

«**КЫЗЫЛ УЧКУЧТАР**» – 16.07.1933-жылы жазылган, саясий-граждандык темадагы ыр. Советтик куралдуу күчтөрдүн, анын ичинде кызыл учкучтардын совет өлкөсүн жана тынчтыкты коргоого даярдыгы мыкты экендигин сыймыктуу се-

зим менен даңазалап айтуу идеясына арналган, мезгил духунда жазылган ыр.

«**КЫЗЫЛЧА КАЗГАН КЕЛИНЧЕК**» – диалог формасында жазылган ыр, жазылган датасы – 9.12.1945-жыл, эмгек темасында. Ыр кыргыздын З.Кайназарова сыяктуу эмгекчил кыздарынын күжүрмөн жетишкендиктерине ыраазы болуудан улам жаралса керек. Акындын жердеши З.Кайназарова кызылчачылыкта 1929-жылдан тартып иштеп, көп өтпөй звено башчысы болуп, социалисттик мелдештерде далай ирет жеңүүчү болгон. Ырдагы түшүмдүүлүк жөнүндө сураган келиндердин бири:

– *Сегиз жүз болсо, серт экен,*

Жаңылган экен кайран жер.

– *Меники болду миң центнер, –*

дегендей, З.Кайназарова чын эле 1947-жылы кызылчанын ар гектарынан миң центнерге жакын (971,5ц.) түшүм алып, 1948-жылы Социалисттик Эмгектин баатыры наамын алган.

Албетте, искусство турмуш материалын белгилүү бир көркөм ыктар (мис., поэзияда уйкаштуу ыр формасы) менен чагылдыруу эле эмес, ал о.э. элестүү, көрсөтмөлүү таанып билүү акты. Лирикалык ойдо көркөм таасир берүү ниети көбүрөөк үстөмдүк кылат. А.Осмоновдун аталган ырында да негизги максат кызылчачы келинчектердин умтулган максаттарынан репортаждык кабар берүү эле эмес, белгилүү бир поэтикалык ой айтуу.

– *Колумдун несин өбөсүң,*

Туурук-туурук капкара,

Көңүлүм айныр жаш бала.

– *Суллулук сыпат кимде жок,*

Бакыттын өңү өзүңдөй,

Бакыт сенин колуңда, –

булар ырдын логикалык-поэтикалык жыйынтыгы.

«КЫЙРАТАМ ДЕП, МЕЙЛИ, КЫЯН, СЕЛ АЛСА» – 12.07.1949-жылы жазылган төрт түрмөк ыр. Бул ыр акындын чыгармачылыгында басымдуу орун ээлеген өлүм-өмүр темасындагы ырлардын бири. Оригиналдуу поэтикалык идеяга бай акын бул ырында өлүм-өмүр темасынын дагы бир жаңы кырын ачат. «Өмүр жолу кээде бийик, кээде тар, / Тардыгы эмне, күч болгон соң кармашар», «Жетишпестик, кемчиликтин ичинен / Намысы күч ырыс деген туулат» дейт акын, кандай гана оор сыноо, тоскоолдуктарга учурабасын андан жол таап чыгууга болгон адамдардын өжөрдүгүнө баа берет. Ырда айтылган мындай ойлордун акыйкатын акындын өзүнүн тагдыры да күбөлөп турат. Жетимдик, ачкачылык, сүйөнөөр тууганы жок жалгыздык, оору, үй-бүлө драмасы, жалгыз чүрпөсүнүн чарчап калышы сыяктуу канчалаган оор сыноолор башына түшпөсүн, акын алардын баарын поэзияга болгон сүйүүсү менен жене алды. Ушул өңүттөн алганда ырдын эң акыркы эки сабындагы «Адам күнү – өлүм менен бүтүүнүн, / Адатында, чындыгы жок өңдөнүп» деген жыйынтыкка макул болууга болот. Акын өзү өлсө да, анын татынакай поэзиясы, ойлору бүгүн да өз өмүрүн улантып жатат.

«КЫЛЫМДАР» – сегиз саптан турган эки түрмөк ыр, 29.01.1945-жылы жазылган. Ырды окуп баштаганда анын калбаат эпикалык тонунан бул саптар алдыда жайынча баяндалчу чоң бир окуялуу чыгарманын киришүүсүндөй элес калтырат. Ырасында эле ырдын биринчи строфасы акындын бүтпөй калган «Ак Мөөр» поэмасына таандык. Чыгармалардын жазылыш хронологиясын карап көрө турган болсок, поэма 28.01.1945-жылы башталган.

Поэманын он строфасы жазылып бүтүп, он биринчи строфанын биринчи сабы башталган жерден токтоулган.

Кыязы, экинчи күнү поэманы улантууга отурган акын чыгарманын идеялык-тематикалык багытына бир аз өзгөртүү киргизүүнү ойлогон шекилдүү. Поэманын «Өткөн күн, опосуз күн бейбактылуу, / тынчы жок токсон миздүү, токсон кырлуу» деген саптар менен өзгөртүлүп: «О, кайда, мынча алкынып жулунасың, / Тоо-ташка азоо тайдай урунасың» деген саптар менен башталат. Өзгөртүлгөн строфаны катар коюп карап көргөнүбүздө «мезгилдин образына» сезилерлик бурулуш болгондугун байкайбыз. Поэма бизге белгисиз себептер менен улантылбай калган.

«КЫРГЫЗ КӨЛҮ» – 19.12.1945-ж. жазылган, төрт строфадан турган пейзаждык лирика. Ырдан акындын көл темасындагы көпчүлүк ырларындагыдай көңүлгө кыт куйгандагыдай уюп калчу көлдүн дагы бир көрүнүшүнүн элестүү сүрөтүн берчү осмондук конкреттүү образдуулукту, оригиналдуу, таамай табылгаларды кезиктире бербегенибиз менен ыр муундук өлчөм, үндүү, үнсүздөрдүн кыналыша үндөшүп келүүсү (аллитерация, ассонанс) жагынан бир топ чебер токулуп, эсте сактап, көңүлгө жат кылып калууга өтө ынгайлуу.

*Ысык-Көл – кыргыз көлү кылкылдаган,
Кыз-келин кылаасында шыңкылдаган.
Кылымдар колдон түшкөн маржан болуп,
Көрүнбөй тереңинде жылтылдаган.*

«КЫРГЫЗ КӨЛҮ» – А.Осмоновдун бул ырына композитор Ж.Касымбеков жана обончу Т.Кашкарбаевдер музыка жаратышкан. Б.Бейшеналиева атындагы көркөм өнөр институтунун хору жана эстрада ырчысы Ч.Токтоналиеванын аткаруусундагы үлгүлөрү белгилүү.

«КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫНЫН СЫЙМЫГЫ». Автор: Т.Үмөталиев / / 1967. 7-дек. Б-10. – Макалада Үмөталиев 1938-жылы ал кезде өзүнүн Кыргызстан жазуучулар союзунун Башкармасынын биринчи секретары экендиги, ошондо К.Акиев, А.Үсөнбаев, Ж.Турусбеков, А.Осмоновдун чыгармалары сыйлыкка көргөзүлүп, алар сыйлыкка татыгандыгы белгиленет. Ошондой эле «Кыргызстан» басмасы Алыкулдун чыгармаларынын эки томдугун басып чыгаруу менен эң жакшы иш кылды, эң чоң, эң күчтүү акын катарында Алыкул жаркырап көрүнө түшкөндүгү, ошондой эле коомчулуктун колдоосу менен бул эки томдук комсомолдук сыйлыкка көрсөтүлүп, ал сыйлыкты жеңип алгандыгы, Алыкулдун чыгармаларына сыйлыктын ыйгарылышы эң туура чечим болгондугун айтат. Алыкул - кыргыз поэзиясынын сыймыгы жана мактанычы – деп белгилейт.

«КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫНЫН ТАҢ ЧОЛПОНУ». Автор: К.Ботояров // Эркин-Тоо. (Свобод. горы) – 1995, – 1-нояб. - Б. 12. (278) Макалада А.Осмонов алгачкы жыйнактарынын өзү менен замандаш калемдештеринин лирикалык чыгармаларынан анча деле айырмаланбагандыгын эрте туюп, өзүнүн жекече талант таберигин издөөнүн мүшкүлдүү жолуна түшүп, натыйжада өзүнүн кыска өмүрүндө акындык дараметин жаркыраган чолпон жылдыз сымал чагылдыра алгандыгы айтылат. А.Осмоновдун акындык чеберчилигинин такшалуусуна, идеялык-эстетикалык көз караштарынын калыптануусуна В.Шекспирдин, Ш.Руставелинин, А.Пушкиндин чыгармалары зор таасир этип, акынды кыргыз адабиятынын классиктеринин катарына кошту. Дүйнөлүк класси-

канын берметтеринин үстүндө үзүрлүү иштеген А.Осмоновдун 1945-жылы жарык көргөн «Махабат» жыйнагы адабият чөйрөсүндө ар кандай маанайдагы талаш-тартыштарды жаратуусу менен акындын чыгармачылык тагдырынын бурулушун айгинеледи. Акындын тынымсыз иштөө менен дээрлик жыл сайын жыйнактарын чыгарышы чыгармачылык жактан анык жетилгендигинин, поэзиялык ачылыштардын, изденүүлөрдүн даана күбөсү экендигин ырастаганын айтат автор.

«КЫРГЫЗ ТООЛОРУ» – 10.11.1946-ж. жазылган, жети строфадан турган ыр. Акындын сүрөткердик туюмун, сөз менен жандуу сүрөт жарата билүү чебердигин тастыктаган, кыргыз пейзаждык лирикасынын мыкты үлгүлөрүнүн бири. Бирдин алгачкы эки строфасында «Тоого тоолор курамалап курашып», «катмарлашып калың тартып заңкайган» кыргыздын кырка Ала-Тоосунун өзгөчө бир алп, зор келбети, кебелбес сүрдүү элеси тартылса, үчүнчү строфадан баштап бул сүрөт кадимкидей «жанданып», атүгүл өзүнө таандык мүнөз өзгөчөлүктөрү көрүнө баштайт. «Мөңгү кетпей чокулары жалтырап, / тонгон муздар шөкүлөдөй жаркыраган» бул тоонун «ар жагынан бер жагына куш эмес, бороондун өзүнүн «калтырап, араң» араң өтүшүнүн өзү эле – бул тоонун өтө сүрдүү, катаал мүнөзү эмеспи.

Ал эми анын «Ай ааламга ай тие элек кезинде, / Эң биринчи ай жамынып ак болуп», «Дүйнө жүзү көзүн ача электе, эң биринчи күндү тосуп кызарып» турган кездери акын-художниктин «Кыргыз тоосу» темасындагы улам жаңы сүртүмдөрү, улам жаңы боёктору.

«КЫРГЫЗСТАН» – 3.0.1946-ж. жазылган, он үч, он төрт муундан

турган, эки строфалуу ыр. Акын ырдан мекенибиз Кыргызстандын жер байлыгын, эл байлыгын ырга кошуп, сыймыктануучулук, мактаныч сезим менен даңазалайт. Кыргызстанды акын жердин жашылы, көлдүн сулуусу, суунун тунугунун ээси, мекени катары сүрөттөйт. Ошон үчүн ал «Ак пейилдин, мартчылыктын, ырыскынын кемеси.

*Кыргызстан – соолук айлы,
таланттардын эшиги,
Тунук акыл, чебер колдун түгөнбөгөн
кесиби...*

*Заманына, өз калкына ой-пикири
санаалаш,*

*Кыргызстан – ыр калаасы,
ыракаттын бешиги.*

КЫТАЙ – Азиядагы чоң мамлекет. Акын жашаган доордогу мамлекет – СССРдин кубаттуулугун даңазалаган ырларында Кытай тууралуу да сөз болот.

*«Лондондо, Париж, Кытайда
Кылкылдаган кызыл туу,
Барлыгына илинип...»*

КЫТАЙ – «Толубай сынчы» поэмасында кездешкен жердин аты. *Азиз хан жер көтөргүс күчкө толгон,
Кол жыйнап нечен миң сан, ондон-солдон,
Кытайдан доо алам деп Кыргыз үчүн.
Чабуулга аттанууга ой-ойлогон.*

«КЫТМЫРГА» – 9.12.1945-ж. жазылган, жети строфадан турган ыр. Бир мазмундук жана формалык жактан ырчылар поэзиясындагы санат-насыят, терме ырларынын үлгүсүндө жазылган.

*Кытмырдын ичи кырк кабат,
Кыркы тең бирдей кырк жамак.
Кытыраган ташы бар,
Кыйын болсо бир табак, -*

деп ырын баштаган акын кытмырлардын «кырк кабат» ичи тууралуу кебин андан ары чечмелейт. «Барыңды бардай көрө албаган, бактыңа көзү кызарып, өлөйүн деп өлө алба-

ган» көрө албастыгы, ушакчылдыгы, алдамчылыгы, эки жүздүүлүгү, митайымдыгы, «колунан келсе кытмырлар, / аккан сууну актырбаган» кара санатайлыгы ашкереленет. Бирда жалпы эле кытмырлык жөнүндө сөз болуп жаткандай көрүнгөн менен, «Ырыңды ыр деп жактырбайт, Айтар оюн таптырбайт» деген саптар: сөз акындын өзүнүн айланасындагы, чыгармачылык чөйрөдөгү кытмырлар жөнүндө болуп жаткандыгын тастыктайт. Кытмырларга карата кыжырдануу сезимин билдирген акын ошол эле учурда тоотпостук, шылдыңчыл сезим менен «кытмырдың коркок, морт болот» дейт. Ушундан улам ырдын башында эле «Кытыраган ташы бар, кыйын болсо бир табак» деген какшык бекеринен айтылбаганы ачыкталат.

«КЫЧАН» – «Кыргызстан пионери» газетасынын 1933-жылдын 10-августундагы санына жарыяланган ыр. Ушул жылы 14 жаштагы пионер Кычан Жакыпов тап душмандарынын жаңы заманга жат иштерин ашкерелегендиги үчүн мыкаачылык менен өлтүрүлгөн. Бул Республикада чоң резонанс жаратып, Кычан пионердик кыймылдын майтарылбас жана активдүү өкүлү, жаңы замандын кызыкчылыктарын коргоп курман болгон каарман иретинде даңазалайын. Жаш акын Алыкул да бул кайгылуу окуяга үн кошуп, ушул ырын жазган. Бир 3-4 жана 7-8 муун өлчөмүндөгү саптардан куралып, декламация кылып аткарууга ылайыкталган.

*Кош Кычан!
Майтарылбас болот элең,
Эмгекке
Чымыр бышкан сенин денең,
Тап үчүн
Аткарууга милдетинди*

Сен өстүң

Тарбия алып пионерден, –

деген саптар ырда саясий-үгүт мотивинин күчтүүлүгүн, акындын позициясынын ачык-айкындыгын айгинелеп турат.

КЫЧАН (1919–1933) – тап күрөшүнүн учурунда кулактардын колунан каза тапкан баатыр пионер. Ал азыркы Ысык-Ата (мурдагы Кант) районундагы Социалчыл айылында кедей устанын үй-бүлөсүндө туулган. Кичинекей өспүрүм бала болсо да, тап күрөшүнүн маанисин туура түшүнүп, элет жеринде жүргөн коллективдештирүү убагында ага каршы чыккан кулактардын, кожо-молдордун карасанатайлык иштеринин бетин ачкан. Кулактар аны 14 жашында – 1933-жылдын 26-августунда мыкаачылык менен өлтүргөн.

«КЫШКЫ БОРООН» – 3.01. 1947-ж. жазылган ыр, эки строфадан турат. Ырдагы акындын айтайын деген оюн ачык, так түшүнүү кыйын. Акын кышкы бороонду «жаныма дос, жаш бороон» деп аныктайт, бирок, эмне үчүн андай экени жөнүндө сөз түз уланбастан, маанилик байланышы анча сезиле бербеген: «Чырак жанган, бала ыйлаган короодон, бүркүт шаншып учаарына суранат» деп уланат. Андан ары «алдуу бороон, алгыр бүркүт эркинен жаз жаралаары» жана да «күзгү бышкан ак буудайдын күчүндөй күндөр келери» айтылат. Ырдын жалпы тулкусунан акын анда: жаз, жай, күздүн күжүлдөгөн көп иштерин токтотуп, адамдарды үй-үйлөргө камаган бороонду адамдардын, табияттын эркин чынап, оюн, боюн чынап, келерки жазга, күзгө күчүн даярдоочу жаратман күч катары

карап, ой айтуу аракети болсо керек деп болжоого болот.

«КЫШКЫ КЕЧ» – А.С.Пушкиндин ыры. Аны Алыкул 15 жашында, педтехникумда окуп жүргөндө которгон. Ал тууралуу акын «Жазуучулук баянымда»: «...Албетте, ал эң начар которулган болсо керек, бирок жолдошторумдун «сонун экен» деген мактоосу мени аябай уялтты. Аларга көрүнбөй качып кеттим...» – деп эскерген. Кийин, 1936-жылы, ушул эле ырды кайра которуп, көңүлүнө толгондо жарыкка чыгарган. Ал «Жылдыздуу жаштык» жыйнагына кирген. Котормонун биринчи куплети мындай:

Чүмкөп бороон, көккө уюлгуйт,

Карлуу куюн карандай.

Кээде долу аңдарча улуйт,

Ыйлайт кээде баладай.

«КЫЯЛДАНУУ» – Кыргыз обончулар ичинен А.Осмоновдун поэзиясына тийиштүү терең мазмундуу, көп кырдуу мааниге ээ өзгөчөлүктү өтө көркөм чагылдырган чыгармалардын бири мына ушул К.Тагаевдин кыялдануусу. Акындын ырларына жазылган обондордун эң кеңири тараганы жана белгилүүсү.

«КЭЭДЕ ЖЫМЖЫРТ, СҮЗҮЛҮҢКҮ ТАРТКАНЫҢ» – 10.07. 1949-ж. жазылган көл темасындагы эки строфа ыр. Дартка дабаа, көңүлгө шыпаа күчтүү толкундары, жайдын ысыгындагы жанга жагым салкын шапаатасы, көркү менен өзүнө мажнун кылып, жан-боорундай жакыны болуп алган Көлүнө акын бул ырында дагы бир ирет сүйүүсүн билгизет.

Кээде жымжырт, сүзүлүңкү тартканың,

Кээде сүрдүү, күчтүү толкуп жатканың.

Баары сонун, сенсиң менин кубатым,

Сенсиң бакыт, күч-кайратым, канатым.

ЛАКАП (Поговорка) – кандайдыр бир турмуштук көрүнүштү, кубулушту таамай, даана сүрөттөп көргөзгөн элдик оозеки чыгармадагы учкул айтылган сөздөрдүн тизмегин лакап дешет. Макалга караганда лакаптын айырмасы мында насыят маанисиндеги жыйынтык чыгарылбайт. Көбүнчө каймана мааниде айтылып гана тим болот. Жыйынтыкты угуучулар өздөрү чыгарат. Маселен, «Шодокондун бүркүтүндөй болуп» деп коюшат. Мында тумшугуна бирди, эки колуна экини илип, төртүнчүсүн көргөндө көзүн ымдаган Шодокондун бүркүтүнө эч нерсеге алымсынбаган ач көз адамдын образы салыштырылат.

Элдик лакаптарды акын, жазуучулар өздөрүнүн чыгармаларында кеңири пайдаланышат. Кээде айрым лакаптар көркөм чыгарманын сюжеттик негизин да түзөт. Маселен, А.Осмоновдун «Шодокондун бүркүтүндөй» деген ыры.

ЛЕБЕДЕВ-КУМАЧ Василий Иванович (1898-1949) – көрүнүктүү орус акыны, Сталиндик сыйлыктын лауреаты. Алыкул анын чыгармаларынан «Көңүлдүү балдардын маршы» деген ырын которгон. Котормо адегенде «Жылдыздуу жаштык» жыйнагында басылган. Кийинчерээк белгилүү обону менен кыргыз жаштарынын сүйүп аткаруучу ыр репертуарына кирген.

ЛЕБЕДЕВА Вера Павловна (1910–1991) – журналист, согуш учуру жана согуштан кийинки жылдары –

узак мезгил бою «Советская Киргизия» гезитинин редакциясында иштеген. Ушул саптардын автору 1985-жылы борбор шаарыбыздын Совет жана Бөкөмбаев көчөлөрүнүн кесилишиндеги эки кабаттуу эски үйлөрдүн биринде жашаган байбичеге барып жолукканда, ал өзү жакшы билген Алыкул тууралуу мурда белгисиз көп нерселерди айтып, аталган гезитте бирге иштешкен сырдаш адамы – акындын котормочусу, 1984-жылы Бишкектеги кары-картандар үйүндө жашап туруп жарыкчылыктан көзү өткөн Елена Дмитриевна Орловскаянын китепканасынан калган баалуу мурасты – А.Осмоновдун 1954-жылы Кыргызмамбастан жарык көргөн «Мой дом» китебин анын болочоктогу музейи үчүн белек кылып берген эле. Бул китептин биринчи бетине: «Дорогой Татьяночке Владимировне от признанного гения» Е.Орловская. 21.П. 55. Фрунзе» деген кол тамга түшүрүлгөн. Үчүнчү курбу – журналист Татьяна Владимировна Корева ошол мезгилде Саратов шаарына кетип, кызынын колунда жашап турган экен анын адресин берип, өзү да кат жазды. Ошондон көп өтпөй эле жооп келип, Т.В.Скореванын журналист-котормочу Е.Д.Орловская жөнүндөгү «Алыкулду терең урматтаган адам» деген макаласы «Ленинчил жаш» гезитинин 1986-жылдын 15-мартындагы санына жарыяланды.

В.П.Лебедева, 1943-жылы Харьков шаарынан эвакуацияланып кел-

ген Е.Д.Орловская жана Т.В.Скорева менен бирдикте, өздөрү иштеген «Советская Киргизия» гезитинин бетинде «таанылбаган генийдин» ырлары жана анын чыгармачылыгы жөнүндө макалалардын үзгүлтүксүз жарыяланып турушуна тилектеш катары кам көргөн. Елена Дмитриевнанын акын менен катар отуруп алып, экөө ыр маанисин сөзмө-сөз талкуулап которушкан учурларга далай мертебе күбө болгон. Бул максатта башка көп котормочулар да гезит менен кызматташууга тарткан.

Маселен, согуш башталган 1941-жылдан Алыкул дүйнөдөн өткөн 1950-жылдын соңуна чейин аталган гезитке жарыяланган акын ырларынын кыскача (!) тизмесине эле көңүл бөлүп көрөлү:

1. Жашасын күн! Которгон Е.Орловская. 1943-жыл, 13-октябрь.

2. Согуштан кат. Поэмадан үзүндү. Которгон Н.Манухина. 1941-жыл, 9-ноябрь.

3. Дан сапыруу. Которгон Е.Орловская. 1943-жыл, 3-октябрь.

4. Темин. Которгон С.Фиксин. 1946-жыл, 31-июль.

5. Орус мүнөзү. 1946-жыл, 9-июнь.

6. Күн күркүрөө. Кыргызстан. Которгон Е.Орловская. 1948-жыл, 21-май.

7. Жүзүм айы, Кыргызстан. Которгон К.Кулиев. 1948-жыл, 20-июнь.

8. Жаңы жол. Которгон Е.Орловская. 1949-жыл, 1-январь ж.б.

Акын дүйнөдөн өткөндөн 7–8 күндөн кийин – 1950-жылдын 19-декабрында Кыргызстан Жазуучулар союзунун башкармасынын жыйыны чакырылып, анда А.Осмоновдун ошол жылы «Советский писатель» басмасынан жарыкка чыккан «Мой дом» жыйнагы өлкөнүн эң башкы сыйлыгы – Сталиндик сыйлыкка көрсөтүлгөн. Жазуучулар союзунун башкармасынын төрагасы Касымалы Бая-

линов жооптуу катчысы Өмүркул Жакишев кол койгон № 28-протоколдун текстине караганда, ага «Советская Киргизия» гезитинин атынан В.П.Лебедева да катышкан.

Түшүнбөстүк же көрөлбөстүктүн айынан айрым өз кандаштары «Мааниси жок «Махабат» сыяктуу «керебетке бүк түшүргөн» кордоо макалалары менен өксүтүп жаткан учурда, жарык күнгө окшоп жылуу сөз менен колдоо көрсөтүп, чыгармачылык ишине дем берип, республикалык партиялык гезит бетинде качан болбосун «Осмонов аралын» түзүүгө далалаттанган Вера Лебедева, Елена Орловская жана Татьяна Скорева өндүү таланттуу орус кыздарынын жандан башкача камкордук-аракеттери ыраазычылык гана жаратат. Мына ушундай жөнөкөй адамдык түшүнүү менен колдоого кубанган Алыкул өзү да «Орус калкым – тууганым» деген ырында:

*Орус калкым – тууганым,
Кыялыңды жактырам.
Кара нөшөр түндө да,
Жарык күнүң ачылган...*

*Боорукерсиң атамдай,
Марттыгың март майрамдай.
Каадаңда такыр кайгы жок,
Мичуриндин багындай...*

*Ысык-Көл тереңсиң,
Каркырадай кенесиң... –*

деп өзгөчө толкундап жазып жатпайбы.

ЛЕБЕДЕВА Л. – белгилүү москвалык адабиятчы. Алыкулга биринчи жана акыркы жолу 1950-жылдын жайында Ысык-Көлдүн жээгинен – студенттик практикада жүрүп кездешкен. Ошондон тарта чыгармачылыгы менен тааныш болуп, чын дилинен баалап-жактырып, өзгөчө, анын ырларынын орусча котормоло-

рунун сапатына байланыштуу адабий чөйрөнүн көңүлүн бурган олуттуу изилдөөлөрдү жүргүзгөн. Мунун айкын мисалдары катары, А.Осмоновдун 1955-жылы «Советский писатель» басмасынан жарык көргөн «Тандалмаларындагы» ырлардын которулуш сапаты жөнүндөгү «Литературная газетанын» 1955-жылдын 22-ноябрындагы санына басылган «Эки өмүр» аттуу макаласын жана ошондой эле көрүнүктүү адабиятчы Камбаралы Бобулов түзүп, 1975-жылы «Художественная литература» басмасынан 272 беттик көлөмдө жарыкка чыккан акындын «Тандалмалар» аттуу ырлар жана поэмалар жыйнагы тууралуу жазган «Көрүнбөй жанып турган жалыны бар» аттуу макала-рецензиясын айтсак болот. Кийинки макала 1976-жылы «Дружба народов» журналынын № 12-санына жарыяланган.

«Осмоновчул» көйкөшкө адабиятчынын «Көрүнбөй жанып турган жалыны бар» макала-рецензиясынын Алыкул таануу илими үчүн канчалык маанилүү экенин эске алып, аны журналдык вариантынан өзгөртпөй – толугу менен сунуш кылалы:

«... Бул китептин окурманга чейинки жолу татаал жана узак болду. Алыкул Осмоновдун ырлары орус тилинде 1958-жылдан бери чыга элек болучу. Акын өзү дүйнөдөн 1950-жылы 35 жаш курагында өттү. Ал урунттуу чыгармаларын негизинен согуштан кийинки жылдарда жазган. Алыкулдун поэзиясынын кыргыз адабиятында ролу, мааниси бөтөнчө зор жана кайталангыс. Анын ырлары курчтугу, ачыктыгы, тикелиги, сөз курулмаларынын күтүлбөгөндөй жаңылыгы жана жөнөкөйлүгү менен окурманды таңдандырат. Анын поэзиясын түшүнгөндөр жана баалагандар үчүн Осмоновдун

китебинин орус тилинде жарык көрүшү кубанарлык окуя, анткени, мазмундуу жана оригиналдуу, таланттын кененирээк чөйрөгө, кенири массага таралышын ар бир ак ниеттүү адам каалайт.

Бул макаланын автору акын менен 1950-жылы жайында, ал өзүнүн көп ырларында даңктаган сүйүктүү Ысык-Көлүнүн жээгинде жашап турганда таанышкан. Ал кезде Долинка кыштагынын чет-жакасында көп адамдарды жыгачтан жасалган кооз идиштер менен жабдыган колу чебер устанын коюу бакка чулганган үйү турар эле. Жашы 90дон ашып калган бул карт устанын кыймылынын жеңилдигине жана шамдагайлыгына, ал кезде Кыргызстанда практикада жүргөн биз – студенттер да суктанганбыз. Алыкул ушул карыянын үйүндө жашап турган экен. Оорусунун катуулугуна карабастан, ал биз менен аңгемелешүүгө макулдугун берди. Биз ошол кезде аны менен көпкө аңгемелештик. Айрыкча, чыгармачыл баянын такып көп сурадык, бирок ал өзү жана өзүнүн ырлары жагдайында абдан сараңдык менен, суроо койгон адамга оорудан, арыктап азгандан чоңоё түшкөн капкара көздөрүн кадап, акырын жылмайып, ооз учунан гана бирдемелерди айткандай болуп жатты.

Албетте, анда бул адамды биринчи жана акыркы жолу көрүп турганыбыз, анын талантынын баасын жана маанисин жеткиликтүү билбестигибиз биздин оюбузга да келген эмес, бирок мага эчак кайткыс болуп кеткен ошол кеч кечээ эле өткөндөй элестейт. Биздин эсибизде көбүрөөк калган нерсе – акындын турпатындагы, кыймыл-аракетиндеги табигыйлык. Тагдыр аны сейрек талант менен даарыгандыгы, ошонун касиетинен ал ар кандай учур-

да өзү менен өзү болорлугу таасын байкалып турган.

Кийин көп мезгил өткөн соң Осмоновдун ырларын окуп олтуруп мен анын ар бир сабынан, ар бир сөзүнөн ушул табигыйлыкты сездим. Бул сапат анын акындык кудуретинин ажырагыс бир бөлүгү эле. Ушул сапат анын орусчага ийгиликтүү которулган айрым ырларында сакталууда. Ал эми Осмоновду которуу – бул чынында оор иш, ошондон улам орус тилине которулган китептеринин саны да аз.

Осмоновдун бул жаңы жыйнагын да бир топ жаңы котормолор орун алган. Алар негизинен В.Леонович, Ю.Нейман, М.Синельников, Н.Стефанович тарабынан иштелген. Бул котормолордун айрымдары чынында да мыкты, кээ бирлери, мисалы, Н.Стефанович которгон «Акын», М.Синельников которгон «Эскерме» эң мыкты деп мактоого татырлык. Бирок, ошондой болсо да, Осмоновдун жаңы котормочулары маселени толук бойдон ийгиликтүү чече алышкан эмес. Бул маселени эгер котормочулар мындан ары да чечүүгө умтула турган болушса, алар ишти тексттин түп нускасындагы ритмди толук сактоо менен жүргүзүүлөрүн каалар элек.

Осмоновдук ритм бир караганда адамга жөнөкөй сезилгени менен көпчүлүк ырларда маанилик акцентти камтыган күтүлбөгөндөй паузалар, ритмдин кокусунан үзүлүп, бузулуп кетүүлөрү учурайт. Кыргыздын элдик ыры комуздун чың тартылган кылындай баштапкы ыргагынан түк жанбай угуучулардын көңүлүн өзүнө бекем туткундап, көбүнчө үнү күү менен коштолуп ырдалат, ал эми арасындагы айрым басаңдоолор, тынымдар элдин көңүлүн тексттин мазмунундагы урунттуу, бөтөнчө маанилүү

учурларга буруучу каражат катары кызмат кылат. Алыкул ушул бөтөнчөлүктү кылдат байкап, аны өзүнүн ырларында чыгармачылык менен пайдаланган. Анын ыргагынын «башкачалыгы» – өзүнүн орундуулугу, көркөмдүгү, ырда айтылчу ойду баса белгилеп көрсөтүүдөгү маанилүүлүгү менен таң калтырат. Муну өз кезегинде Осмоновдун мурдагы, «эски» котормочулары жакшы түшүнүшкөн. С.Липкиндин котормосундагы «Гитара», «Бүркүт таптоо», «Мен кыргыздын акыны», М.Петровыхтын котормосундагы «Отуз жаш» жана «Тай күлүк» Алыкул Осмоновдун поэзиясынын маанисин, стилин, оригиналдуу ритмин кылдат жана так берүү жагынан күнү бүгүнгө чейин «астына ат салдырбай» турган котормолордон. Бул китепте котормо өнөрүнүн мына ушул аты аталган чеберлеринин жаңы котормолорунун жоктугу өтө өкүнүчтүү.

Осмоновдун лирикасына үч багыт, үч типтеги чыгармачылык чечилиш – дүйнөгө ой жүгүртүү маанисиндеги, тууган жер, анын улууулугу, сулуулугу жөнүндөгү, замандаштын жаңыга умтулган күрдөөлдүү турмушунун көп түрдүүлүгү, көп кырдуулугу жөнүндөгү ырлар мүнөздүү. Алыкулдун чыгармачылыгы жөнүндө жазган адабиятчылардын бардыгы анын кыргыз поэзиясына эмгек адамын кийиргендигин белгилешет.

Буга: күнүмдүк турмуштагы конкреттүү эмгек адамын кийирген, – деген аныктаманы кошумчалап коюу керек. Кыргыз совет поэзиясы өзүнүн адеп кадам таштаган күнүнөн тартып эле эмгекти жана эмгек адамын даңазалап келатат. Осмонов өзүнүн кармандарынын, түзгөн образдарынын конкреттүүлүгү менен бул теманы байытты.

Бул жыйнакта негизинен акындын философиялык лирикасына ба

гыт жасалган. Эмгек адамы жөнүндөгү көптөгөн ырларынын айрымдары гана («Саанчы жене», «Сугатчы», «Жылкычы», «Звеновой Зыйнатжан» ж.б.) камтылган, бирок ошого карабастан Осмоновдун бул темага карата мамилеси С.Липкин тарабынан которулган «Мен кыргыздын акыны» аттуу ырында, айрыкча:

»Уйчу, койчу, кетменчинин,

Менмин кымбат акыны».

(«Я наших пахарей – поэт и горцев-пастухов.

И тот им дорог, кто для них зажег огонь стихов) – деген саптарында даана чагылтылган.

Айрыкча, түбөлүктүү темага – өлүм жана өмүр темасына арналган ырларында Осмонов поэзиянын түпкү миссиясы жөнүндөгү ойго кайра-кайра кайрылат! Акындын жеке тагдыры чымырканууга жана драматикага толгон. Акыры жанын алып тынган оору акынды ар бир күн, ар бир саат үчүн күрөшүүгө мажбурлаган. Анын ырларында өзүнүн бул дүйнө менен жакын арада кош айтыша тургандыгы, өлүмдүн сөзсүздүгү жөнүндөгү ой туруктуу жана такай сакталат:

Мен тургузбайм эскерсин деп эскерме,

Эскерсин деп эстетерге эч нерсе.

Кайтпас күнгө калкып кете беремин,

Кайсы күнү тагдырыма кез келсе.

(Кургана нет – запомнят ли меня?

И где мой след – так вспомнят ли меня?

Я уплыву однажды на закате,

Моей судьбой назначенного дня.

«Эскерме». Которгон М.Синельников).

Бирок, акын бул сезимди жеңүүнүн жолдорун талбай изденет. Көп ырларында өзүнүн жеңилбестиги жөнүндө ишенич жана үмүт менен айтат. Өзүнүн ырларынын түбөлүктүүлүгүнө шектүү сезими менен караба-

са жана ошол эле учурда олуттуу башка чыгармаларды жаратуу менен ал сезимди жеңип кетүүгө умтулбаса, Осмонов азыркы абалындагыдай чоң художник боло да албас эле. Поэзиянын өмүрүнүн кыскалыгы же түбөлүктүүлүгү акын үчүн анын эл турмушу менен канчалык денгээлде айкалышканында, акындын өлбөстүгүнүн шарты – анын чыгармаларынын эл үчүн маанилүүлүгүндө:

... Ардактап эл сыйлаган жакшы

акындын,

Айжамал, алтын шире акылы бар.

Шыңгырак шыңгыр дабыш агымы бар,

Өмүргө жай-кыш бирдей жагымы бар.

Кыйналбай жазып салган сөздөрүнүн,

Көрүнбөй жанып турган жалыны бар.

(... Лишь стихи народного певца,

Луны светлей и золота дорожке.

Он может всех околдовать стихами,

Он в зной и стужу не разлучен с нами.

В словах, возникших вольно и легко,

Души его неугасимо пламя.

«Акын». Которгон Н.Стефанович).

Алыкулдун элдик турмушка жакындыгы, анын элдик чыгармачылыктын стихиясына, фольклордук образдарга жана чыгармаларда пайдаланылган сөздөргө болгон терең сүйүүсү менен айкалышкан. Осмоновдун фольклоризми жөнүндө кыргыз адабият таануу илиминде жана сынында көп жазылды. Айрым талаш-тартыштар да болбой койгон жок. Бул жерде аларды талдап баа берип олтуруу – максат эмес, бирок, ал айтылгандардын ичинен адабиятчы С.Жигитовдун «Ырлар жана жылдар» аттуу макалалар жыйнагында айтылган ой баарынан ишенимдүү экенин белгилегим келет. Жигитов Осмоновдун адабий сабаты анын жеке тагдырына туш келген турмуштук шарттарга байланыштуу түз эле орус адабияты, орус поэзиясы менен

таанышуудан башталганы жөнүндө айтат. Кыргыздын элдик чыгармачылыгы менен ал кийинчерээк таанышып, бирок ошол замат анын күчүнө абдан туткундалып, кумарланып, өзүнүн ырларына жана поэмаларына фольклордук образдарды жана сюжеттерди кеңири, тайманбай кийире баштайт. Бирок бул отузунчу жылдардагы жана андан кийинки мезгилдердеги көптөгөн кыргыз акындарына мүнөздүү фольклорду сокур тууроо, ага биротоло багынуу, анын жетегинде калуу эмес, өз адабиятынын, ошондой эле орус жана өзүнчө өнүгүү тарыхы бар башка элдердин адабияттарынын бай тажрыйбасынан таалим алган художниктин чебер мамилеси эле.

Фольклорго болгон «осмоновдук» мамиле кыргыз адабиятында улам кеңири орун алууда. Буга азыр башкаларды айтпаганда да Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгы айкын мисал. Бул тарапта Алыкулду биринчи дебесек да, биринчилердин бири болгондугу талашсыз. Анын новаторлугу дароо эле түшүнүлө калган жок. Бул, албетте, кыргыз адабияты үчүн закон ченемдүү көрүнүш, бирок кыргыз поэзиясынын өнүгүшүнө ал өз салымын кошкондугу талашсыз.

Жыйнакка кирген алты поэманын ичинен үчөө: «Эшимкандын тереги», «Мүнөз оюну», «Карагул ботом» элдик сюжеттер менен өтө тыгыз байланышкан. «Мүнөз оюну» жана «Карагул ботом» качан, кайсы шартта түзүлгөн болсо, ошол доордун тарыхый контекстинде чечмеленет, ал эми «Эшимкандын тереги» советтик доордогу турмушка, согуш жылдарындагы айыл турмушунун реалдуу чындыгына ыңгайлаштырылган. Кызык жери, биерде фольклордук символика сюжетке параллель жүрүп, анын эмоционалдык кур-

чун (мисалы, Ч.Айтматовдун «Жаныбарым Гүлсары» повестиндеги «Карагул жөнүндөгү ыр» сыяктуу) арттырбайт, ал сюжетке органикалык түрдө аралашып, аллегориялык маани берет.

«Тандалма» жыйнакты, болгондо да аны башка тилге которулган түрүндө түзүү – албетте, жеңил иш эмес. Бул жолу аны К.Бобулов ийгиликтүү ишке ашырган. Алыкул Осмоновдун лирикасы жана поэмалары китепте кенен жана ар кыл деңгээлде берилген. Жыйнак көлөмү боюнча анча чоң эмес болсо да, акындын чыгармачылыгы жөнүндө ачык жана жеткиликтүү түшүнүк бере алат. Бирок бул китеп, албетте, Осмоновдун орус тилиндеги акыркы китеби болбоосу тийиш. Бул жерде, тилекке каршы, жыйнактан орун алып калган айрым мүчүлүштөргө, так эместиктерге токтоло кетүү зарыл. Адегенде сөздөргө түшүндүрмө берүү тарабында кетирилген каталыктарга токтолобуз. Мисалы, «Балыкчыдан – Фрунзеге» деген ырда (орусчасында «Сборы») орус окурманына түшүнүксүз бардык эле сөздөргө түшүндүрмө бериле берген эмес. Мисалы, «курут» деген сөз – туздалган сүзмөдөн тоголоктолуп, күнгө кургатылып жасалган азык экенин, ал эми «маданият» деген сөз – «культура» дегенди билдирээрин бардык эле орус окурманы түшүнө бербеси бышык. Бул сөздөр текст арасында орус тилине которулбай берилген соң, ага кыскача түшүнүк – кыстырма берилиши зарыл эле. Мындан сырткары, ушул эле ырдын котормосунун текстинде, кайдан экени белгисиз, «электровоз» деген сөз кирип кеткен. Чынында Алыкулдун бул ыры жазылган мезгилде Балыкчыдан Фрунзеге электровоз жүрдү дегенди кулак угуп, көз көрбөгөн. Ал эми «Курдаштык

сөз» деген ырдын котормосунда эмнегедир «великий угод» деген айтылыш пайда болгон. «Угод» – бул тажик сөзү, кыргызда «уста» деп гана айтылат.

Жыйнакта Алыкулдун бүткүл чыгармачылыгынын программасы сыяктуу эсептелген төмөнкү төрт сап ырынын котормосу орун алган:

От жизни отречься – могу без труда!

От песни отречься – не в силах.

Не раз солгал бы богу, и милой

Но песне своей не солгу никогда!

(Которгон В.Леонович).

Кыргызчасында акыркы эки сап: *Кудайга миң мертебе калп айтсам да, Ырыма бир мертебе калп айта албайм,* – деп айтылат.

Котормочунун түп нускага чыгармачылык менен мамиле жасашына каршы эмеспиз, бирок, бул ырда түп нускада жок бир гана сөз («сүйгөнүм» – «милой») ырдын бүткүл мазмунуна доо кетирип, анын маанисин майдалап, төмөндөтүп жиберген. Ал аз келгенсип, «миң мертебе» (тысячу раз) деген эмоционалдуу, бийик сөз – «не раз» (эчен ирет) деген бошон, кайдыгер сөз менен алмашылган. Кийинки басылыштарында мындай так эместиктерден арылуу парз.

Мындан сырткары, жыйнакта бизди өкүндүрө турган дагы бир көрүнүш бар. «1946-жылдын 1-январы» аттуу ыр (В.Леонович тарабынан которулган) мазмуну боюнча да, көлөмү боюнча да түп нускадан алыс. Бул эң эле эркин вариант, окурманга Осмоновдун поэзиясы жөнүндө так түшүнүк бере турган бул тандалма жыйнакка эмес, «Алыкул Осмоновдон» деген ат менен котормочунун өзүнүн автордук жыйнагына киргизүүгө гана ылайык ыр.

Албетте, мындайча алганда жогоруда айтылган жаңылыштыктардын ар бири өкүнүчтүү, бирок булар

Осмоновдун «Тандалма» жыйнагын түзүү сыяктуу чоң жана татаал иштин маанисин төмөндөтүү максатында айтылып жаткан жок. Китептин чыкканы, албетте, жакшы. Эгер котормочулар жана басма кызматчылары Алыкул Осмоновдун поэзиясына мындан ары да көңүл бурууга умтулушса – бул бизди андан бетер кубандырат...»

ЛЕГЕНДА – латын тилинен келген түшүнүк, сөзмө-сөз которгондо «окуулуга тийиш», же окууга сунуш этилет» деген мааниде. Легенданын негизинде укмуштуу, фантастикалык окуялар баяндалат да, алар бара-бара уламыш аңгемелерге айланып кетет. Өзүнүн тематикасы боюнча легенда тарыхый, диндик, топонимикалык, турмуш-тиричилик ж.б. болуп бөлүнөт. Жазуучулар өздөрүнүн чыгармаларында легендалык аңгемелерге, сюжетке, мотивге кайрылышат. Ар түркүн мазмундуу легендалар чоң жазуучулардын атактуу чыгармаларына негиз болгону дүйнөлүк адабиятта аз эмес. Маселен, Томас Манндын «Иосиф жана анын бир туугандары» деген эпопеялык романы.

Кыргыз совет адабиятында Алыкул Осмонов өзүнүн индивидуалдуу чыгармачылыгында легендалык мотивдерге бир кыйла кызыккандык демилге менен кайрылган. Акындын «Ысык-Көл», «Куу кумпай», «Домонун кызы», «Жыл талашуу», «Чилде» ж.б. чыгармалары белгилүү. Алыкул Осмонов ошондой эл арасында көп жүрүп, айрыкча Ысык-Көл аймагында, элдик легендаларды жыйнаган. Алар көбүнчө кыргыз топонимикасына байланыштуу. Маселен, «Пишпек», «Нарын», «Пржевальск», «Ысык-Көл», «Чатыр-Көл» ж.б.

«ЛЕГЕНДАГА АЙЛАНГАН ӨМҮР»: Эскерүү. Автор: Ж.Жапиев // Ленинчил жаш. – 1986. – 1-февр.

Макалада автор Алыкулдун ысымына байланыштуу «Ленинчил жаштын» бетине музейдин ачылышы, «Алыкул Осмонов» атындагы адабий сыйлыктын берилиши жана Алыкул жөнүндө көп сериялуу телефильмди тартуунун пландаштырылышы сыяктуу иштерди колдоо менен, акындын китептери, томдуктары канчалык денгээлде, кандай көркөмдүктө чыгарылып жаткандыгы жөнүндө оюн ортого салат. Чындыгында биздин китеп басып чыгаруучу техникабыз, маданиятыбыз өркүндөп өскөнү менен аны керектүү жерде пайдалана албай жаткандыгыбыздан, акындын кийинки үч томдугу өтө жупуну көркөмдөлүп, элдин ишеничин актабай калды деген ойду айткан.

ЛЕНИН Владимир Ильич – (1870-1924) Советтик саясий жана мамлекеттик ишмер. Советтер Союзунун Коммунисттер партиясынын уюштуруучусу, Совет өкмөтүнүн негиздөөчүсү. Россия социал-демократиялык партиясынын түзүүчүсү, марксист. 1917-жылы Россияда женишке ээ болгон Улуу Октябрь төңкөрүшүнүн уюштуруучусу жана жетекчиси. Дүйнөдөгү биринчи социалисттик мамлекетти курган марксизм-ленинизм идеологиясынын негиздөөчүсү.

А.Осмонов Ленинге байланыштуу көптөгөн ырларды арнаган. «Жигиттердин үлпөт ыры» деген ырында кездешет.

Достор!

*Дос десем, баарың доссуң, менин калкым,
Сыйлайлы, кадырлайлы, заман баркын,
Ырдайлы ата Ленин акылманды,
Даанышман, улуу көсөм заман алпын.*

«Күн чыгыш күн батышта» деген ырында кездешет.

*Жаралып күн чыгыштан бир адам –
асыл, кымбат,*

*Маскөөгө сарай курган эң сулуулап,
өндүрүп бак.*

*Ким десең: ал Ленин, ошо күндөн,
ушул күнгө*

*Күн чыгыш күн батыштан күлүп чыгат.
«Ким болсом?» деген ырында
кездешет.*

*Журтума өлүм жолотпос,
Аска зоо болсом бой жеткис,
Ленин атам жолунда
Бул санаага жетербиз.*

«Пионер ыры» чыгармасында кездешет.

*Оттой күйгөн жалындап,
Биз:*

Баатыр элдин пионерлери!

Ленин жолун кирдетпес,

Биз:

Келечектин ээлери!

«Жашасын жүрөк, жашасын акыл» ырында кездешет.

*Душман жакын
Ленинград жанында.
Кармашуулар
Ок жамгыры алдында!
Ушул жерге
Катуу урунуп
Кыйроодо:
Чабуул салган
Коркунучтуу
Техника!
Бербес үчүн
Ленин ата намысын.*

*Душман жакын
Күчөп соккон бороондой,
Москва жүрөк
Буда
Шашып соккондой :
Өз алдында
Кандуу майдан,
Кагылыш,
Тагдыр талаш –
Же бар болмой,
Жок болмой! Бул намыска,
Чыдай албай
Арданып, –*

(Өлүм дагы ага каршы болбостон)
Пушкин,
Горький,
Улуу Ильич ойгонуп,
Армиянын
Командири
Болгондой!

ЛЕНИНГРАД – Азыркы Санкт-Петербург. Россиянын экинчи борбору. «Бийик жерим», «Жашасын жүрөк, жашасын акыл», «Ракыя» ырларында кездешет.

Жаңы жыл, Ленинград, зал, эл ызы-чуу,
Бокалдар шаңгыр-шүңгүр – кагылышуу.
Биз жылдын келбес болуп кетиши үчүн,
Кызыган көңүл чалкып алыска учуу.

* * *

Балким, дүйнө,
Бизден болуп кабарсыз,
Техникасы,
Артта калган жарамсыз –
Деп ойлошор,
Бирок алар билсе экен,
Биз бат эле,
Алга түшүп алабыз.
Жер алдынан,
Метрону жүгүртүп..
Ленинграддай,
Көрктүү үйлөрдү салабыз.

* * *

Душман жакын
Ленинград жанында.
Кармашуулар
Ок жамгыры алдында!

ЛЕНИНГРАД – СССРдеги (азыр Санкт-Петербург, Россия федерациясында) чоң шаар. Пролетариаттын жол башчысы В.И. Лениндин ысмын алып жүргөнүн атуулдук шык менен ырларына кошкон.

Душман жакын
Ленинград жанында...
Бербес үчүн
Ленин ата намысын,
Чеп болууда –
Биздин улуу армия.

(«Жашасын жүрөк, жашасын акыл»)

«ЛЕНИНДИН КҮМБӨЗҮНӨ» – 20.11.1946-ж. жазылган үч строфа ыр. Акын Лениндин күмбөзүнүн «акак таштан салынган артыктыгын» айтып, ырдын акырын «Өлгөн атың болбосо, тирүүлүктөй өмүрүң» деп жыйынтыктаган.

ЛЕРМОНТОВ Михаил Юрьевич (1814–1841) – улуу орус акыны. Пушкин сыяктуу эле, Алыкул анын акындык зор дүйнөсү менен Токмоктогу балдар үйүндө тарбияланып жүргөн убакта таанышкан. Педтехникумга киргенден тартып, китептерин колунан түшүрбөй окуп, өзүнүн чыгармачылык жолуна улуу устат катары кабылдаган.

1935-жылы жаш акын күндөлүгүнө төмөнкү китептерди бир айдын ичинде окуп чыгуум керек деп тизмектеп жазган: 1.Адабияттын теориясы. 2.Марксизм-ленинизм класиктери. 3.Ленин жана искусство. 4.Лермонтов. 5.Пушкин. 6.Толстой – («Пейилдин онолушу»). Ал эми «Жазуучулук баянымда» Лермонтовдун лирикаларын которгонун эскерген. Алардын ичинде: «Жалгыздык», «Туткун», «Жел кеме», «Кош бол, кайран Россия», «Арча», «Качкын» деген ырлары болгон. Бул котормолор биринчи жолу «Чолпонстан» жыйнагында, «Ленинчил жаш», «Кызыл Кыргызстан» газеталарында, «Советтик адабият жана искусство» журналында басылган.

1937-жылдагы күндөлүгүндө мындай деген да эскерүү бар: «... Күн алмашуу болду. Мен абдан көңүлдүү болдум. Жазуу келечегим жөнүндө көп ойлойм. Лермонтовду окуп таң калам...» Улуу акындын көп ырларын жатка билип, жакшы ой айтылган саптарын жазып жүргөн. 1941-жылы «Чоң-Чүй канал» деген поэ-

масына: «Обнявшись, будто две сестры, струи Арагви и Куры» деген эки сабын эпиграф кылып алган. Кичинекей чөнтөк дептеринде, 1936-жылы которгон: «Жумшак гана меми-реген түн эле, айы уктаган ак булут-тун үстүндө» деген дагы бир эки сабы латын тамгасы менен жазылуу.

Алыкулдун котормосундагы атактуу «Жел кеме» деген ыр окуу китептерине, хрестоматияларга кирген:

*Булбүлдөйт жалгыз жел кеме,
Тумандуу деңиз бетинде.
Ал эмне издейт болду экен,
Адашып турган жеринен?*

*Толкун ойнойт, жел жүрөт,
Кычырап мачта бүгүлөт.
О, кокуй, бакты карабайт,
Бактыдан качып баратпайт.*

*Астында деңиз тынч жатат,
Устунөн күн нур чачат.
Бороонго сызат бул кандай,
Бороондон жай алчудай.*

ЛИПКИН Семён Израилевич (1911-1989) – белгилүү орус акыны, котормочу. Калмыкиянын эл акыны, Кыргызстандын маданиятына эмгек сиңирген кызматкер, Тажикстандын Рудаки атындагы мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты. 1941-жылы Сагымбай Орозбаковдун вариантынын негизинде «Манас» эпосунун айрым бөлүмдөрүн орус тилине которгон. Алар М.Тарловский, Л.Пеньковскийдин котормолору менен кошо бир китеп болуп, 1946-жылы Москвадан жарык көргөн. Ошондой эле «Айкөл Манас» деген повесттин автору.

С.И.Липкиндин котормосунда А.Осмоновдун: «Бүркүт таптоо», «Колхоз багы», «Прагада», «Завод», «Келип кеткен мейманга», «Кара чыйырчык» деген ырлары менен «Ким болду экен?» деген поэмасы акындын 1955-жылы Москвадагы

«Советский писатель» басмасынан жарык көргөн тандамал чыгармаларынын жыйнагына кирген.

Кыргыз поэзиясынын чолпон жылдызы катары Алыкулду терең урматтаган котормочу «Алыкул Осмоновдун ырлары» аттуу макаласында (Кыргызча варианты китепте: «Алыкулга гүлдесте». Ф., 1975):

«...Отузунчу жылдардын башында, биздин чексиз өлкөбүздүн тээ алыскы булуң-бурчтарында социалисттик түзүлүш орун алып жаткан кезде, Кыргызстанда жөнөкөй жана кыска гана аталган «Сабаттуу бол» газетасы чыккан. Ошол газетада кечээки эле көчмөндөрдүн өсүп бараткан маданиятына айкын күбө болуп, кара-балталык мергенчинин уулу, балдар үйүнүн тарбиялануучусу, он сегиз жашар Алыкул Осмоновдун ыры орун алган...» – деп орус окурмандарына маалымат берип келип:

«...Жаш акындын тунгуч китеби 1935-жылы жарык көрдү. Бирок, чыныгы акын катарында кыргыз адабиятына чоң салым кийирген ырлардан турган эмгек – грузин классиги Шота Руставелинин гениалдуу поэмасы «Жолборс терисин кийген баатырды» которуп чыгаргандан кийин таанылды. Бул эмгектин мааниси жүздөгөн кылымдар бою оозеки эпикалык чыгармаларды гана билген кыргыз окурманынын поэтикалык түшүнүгүн кеңейтти.

Осмоновдун котормочулук искусствосу жагымдуу. Ал өзүнүн республикасын орус классиктеринин поэзиясы, Маяковскийдин жана башка советтик акындардын чыгармалары менен, Шекспирдин жана Мольердин пьесалары менен тааныштырып, өз эне тилинде «Евгений Онегинди» жараткан. Мен анын кыргыздын салттуу поэзиясына орустун ыр түзүлүшүнүн сонун жактарын

киргизгендиги жөнүндө гана эмес, андан маанилүү келген орус адабиятындагы ойлоонун реалисттик ыгын үйрөнгөндүгү, сүрөттөө каражаттарынын конкреттүүлүгү жана тактыгы жөнүндө айтып жатам...» – деп суктануу менен белгилеген.

Таланттуу акын, котормочу Липкин Алыкулдун эмгек темасындагы ырларынын бөтөнчөлүгүнө чоң маани берип, мындай чеберчиликке жетишүүдөгү кыргыз акынынын көп түйшүк, ак мээнет менен коштолгон «изденүү сырына» карата айткан ойлору адабиятчыларды гана эмес, жалпы окурмандарды да кайдыгер калтырбайт:

«...Акын биздин турмушубуздагы кыныр-кыйшыктарды чыныгы художник катарында таамай байкайт. Бул мааниде колхоз байлыгын уурдаган ууру жөнүндөгү ыры өтө мүнөздүү:

*Койчудан барып кой уурдайт,
Союп алып кудундайт.
Эт жебей, кара балээ жейт,
Сорпо ууртабай, уу ууртайт.
Жылкычыдан тай уурдайт,
Фермачыдан май уурдайт.
Май жебей, кара балээ жейт,
Чай ууртабай, заар ууртайт.*

Осмоновдун ырлары айкын, жеңил. Мен алдыда эскергендей, ал орус поэзиясынын метрикасын жана строфикасын ийгиликтүү өздөштүргөн. Мындан ал кыргыз ырларынын улуттук формасын жериген деген бүтүм чыкпайт. Ал фольклорду туурабайт, аны чыгармаларына механикалык түрдө киргизбестен, чыгармачылык менен пайдаланат. Ошондуктан анын ырларында элдик ырлардын тунук бермети чачырап, кубандырат...»

ЛИРИКА – «лиранын коштосунда ырдалган» деген маанидеги грек тилиндеги сөздөн алынган.

Көркөм адабияттын негизги бир түрү лирика болот. Эпосто элдин

турмушу каармандын өмүр жолу, баштан өткөргөн шумдуктуу окуялары аркылуу, драмада көбүнчө кыймыл-аракет, күрөш аркылуу сүрөттөлсө, лирикада адамдын ой жүгүртүүсү, ички сезими менен берилет. Лириканын эң мүнөздүү формасы ыр болуп эсептелет.

Лирикада турмушту образ аркылуу көркөм көрсөтүүнүн бардык белгилери: жыйынтыктоо, жалпылоо, жекелештирүү, типтештирүү, ой жорутуу ж.б. бардыгы дээрлик болот. Анткени анда элдин турмушу, элдин тагдыры, адамдын турмушу, адамдын тагдыры сүрөттөлөт.

Байыркы лириканын бир түрү элдик ыр болуп эсептелет. Дүйнө элдеринин поэзиясында кандайдыр бир тарыхый окуяга тарыхый адамга арналган ода, кайгылуу мүнөздөгү элегия тамашалуу жана сүйүү маанисиндеги мадригал, ирониялык, же сатиралык ыкта жазылган эпиграмма, бирөөнүн өлүмүнө карата жазылган эпитафия ж.б. белгилүү.

Кыргыз элдик поэзиясы да ушу сыяктуу өзүнүн жанрларына ээ. Анда үрп-адат, эмгек, арман, кошок ж.б. жанрлары эл арасында кеңири таанымал.

Өзүнүн мазмуну жана мүнөзү боюнча азыркы учурдагы лириканы төрт категорияга бөлүштүрсөк болот. Алар: Философиялык (медитативдик) лирика, граждандык (саясий) лирика, пейзаждык лирика жана сүйүү лирикасы.

Философиялык (медитативдик) лирика акындын өмүр-өлүмгө, турмуш-жашоого карата болгон ички ой-толгонууларынын натыйжасынан келип чыгат. Акын өзү жашаган мезгилге көз жүгүртөт, ал жөнүндө ойлонот, кубанат, же сар-санаа болот. Ушундай буркан-шаркан түшкөн сезимдер толкунун акын өзүнүн жеке ички дүйнөсүнөн өткөрөт.

Ушул мааниде А.Осмоновдун «Отуз жаш» деген ыры өтө мүнөздүү. Ырдын башталышы жана композициялык жыйынтыгы төмөнкүдөй:
*Ырас өмүр кандай кыска, кандай аз...
 Тагдыр ошол өлчөмүнөн көп кылбас.
 Бирок чиркин аздыгына мейли эле,
 Анын октой тездигине катат баш.
 Кечээ гана тиги кырда жок эле
 Кайдан чыкты боз ат минген отуз жаш.*

Келтирилген строфада акын ачыктан-ачык эле өмүрдүн тездиги, учкулдугу, болгондо да октой учкулдугу, бая гана жок боз ат азыр эле көз ирмемде тиги кырдан пайда боло калган тездиги жөнүндө айтып жатат. Кыскасы метафоралык образдын мааниси өмүрдүн зымырап учуп өткөн тездигин белгилеп тургандай сезилет. А чынында ырдын көркөм мазмундуулугу, философиялык тереңдиги, албетте, адам өмүрүнүн тездигин ырдоо менен чектелбейт. Эгерде биз бул лириканы андан ары окусак, метафоралык образ улам жаны мааниге ээ болуп тереңдеп, өзүнүн медитативдик касиетин күчөтүп отурганын көрөбүз. Натыйжада акын өзүнүн жеке өмүрлүк сезимдерин бүтүн бойдон адамзат өмүрү жөнүндөгү, «суудай тынбай аккан» адам турмушу жөнүндөгү, адам мезгилинин учу-кыйырысыз түпсүздүгү жана чексиздиги жөнүндөгү терең медитативдик-философиялык лирикага айландырган.

«ЛИРИКА А.С.ПУШКИНА В КИРГИЗСКИХ ПЕРЕВОДАХ». Автор: К.Х.Джидеева. – Ф.: Мектеп, 1967. – 83 с. – А.С.Пушкиндин кыргыз тилиндеги котормолору 30-жылдарда эле гезит беттеринде жана «Кыргыз совет адабияты» журналында пайда боло баштады дейт. Котормочулукка А.Токомбаев, Т.Сыдыкбеков, К.Маликов, А.Осмонов, Дж.Турусбеков өндүү ал кездеги дээр-

лик бардык акын, жазуучулар тартылган экен деп жазат монографиянын автору.

Пушкиндин «Зимний вечер» – «Кышкы кеч» аттуу ырын кыргызчалоодо А.Осмонов тек гана идеялык мазмунун сактабастан, ырдын формасын, автордун эмоционалдуу маанайын дагы сактай билген дейт. А.Токомбаев, А.Осмонов, Т.Үмөталиев өндүү кыргыз акындарынын котормочулук менен алектениши алардын акындык чеберчилигин арттыруудагы бирден бир таасирлентүүчү, такшалтуучу күч болгондугу көрсөтүлөт. Кыргыз акындары типтүү мүнөздөрдү, түзүлгөн типтүү кырдаалдарды сүрөттөөнү, чыгарманын композициялык жана сюжеттик ырааттуулугун жаратууну Пушкинден үйрөнүшкөн.

Кыргыз акындарынын чыгармачыл ой жүгүртүүсүнүн өсүшү башка маданияттагы айрым элементтерди улуттук кыртышка көчүрүп келүүдөн эмес, элдик бай поэзия менен сырткаркы маданияттагы адамдар арасындагы алаканын ички мыйзамдарын, мүнөздөр сырларын терең өздөштүрүүдөн улам жетишкен ийгилик деген бүтүмгө келет изилдөөчү.

Автор А.Осмоновдун «Жактырам» деген ырын А.С.Пушкиндин «Когда за городом, задумчив я брожу» аттуу ырына салыштыруу аркылуу талдап чыгат. Алардын ортосундагы автордук алака ишарат поэзиясын кылдат түшүнгөндүктөн табат. Пушкин сыяктуу эле Осмонов контраст ыкмасын колдонот. Пушкиндин «Памятник» ыры Осмоновдун «Эскерме» ыры аркылуу кайра иштелип чыгат. Дагы караныз: (К.Джидеева Поэтический перевод и историко-литературный процесс: Из истории поэтического перевода русской классики в Киргизии. – Ф.: Кыргызстан, 1960. – 192 с.) (А.Ис.)

«ЛИРИКА АЛЫКУЛА ОСМОНОВА». Автор: Р.З.Кыдырбаева – Ф.: АН Кирг.ССР, 1957. - 114 с. – филология илиминин доктору, Кыргыз улуттук илимдер академиясынын корреспондент-мүчөсү Раиса Зайтовна Кыдырбаева илимге келген жолунда Осмонов таануучулардын алгачкыларынан болгон. 1957-жылы жарыкка чыгарган окумуштуунун бул көлөмдүү эмгегинин 1-главасы «Лирические стихи и песни Алыкула Осмонова» деп аталып, акындын поэзиядагы алгачкы тажрыйбаларынын камкөш тараптарын, тың чыйрак чыккан ырларын замандын тарыхый фонунда талдап чыгат. Ушул эле главада параграфка бөлүнбөстөн эле анын котормочулуктагы кыргыз адабиятына берген жемиштери талдоого алынып баштайт (28-32-б.). Низаминин «Хосров менен Ширин», Навоинин «Лейли, Мажнун», Шекспирдин «Отелло», «Он экинчи түн» аттуу трагедия жана комедияларын, Пушкиндин лирикаларын жана «Поп жана анын кызматчысы Балда жөнүндөгү» жомогун, Лермонтовдун ырларын жана «Беглец» поэмасын, Гейнеден, ошондой эле Чуковский, Маршак, Перронун балдарга арналган ырларын которгондугун маалымдап, алардын ичинен Шота Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатырын» Алыкулдун кыргызчалатуу чеберчилиги кылдат анализге алынат. Р.З.Кыдырбаева акындын ырларына токтолгондо жалпы эле кыргыз поэзиясынын жалпы өнүгүү жолуна, поэзиянын коомдук, саясий-идеялык өнүгүндө баа берип, ыр куруунун теориялык аспектинде өлчөмдүк, басымдык, ыргактык өзгөчөлүктөрүнө, маани-мазмундуктун көркөм кубулуштарын акындын пайдалана билүү ыкмаларына илимий аныктоо ишин жүргүзөт. Совет эли-

нин согуш маалындагы кайраты, эрки Алыкулдун поэзиясында эч бир куру чакырыксыз, көнүмүш пафостон алыс, жөнөкөй эле турмуштук көрүнүштөрдөн терең тыянак чыгара билүү жөндөмү мүнөздөлүп чыгат. Акындын эмгек темасындагы ырларында, пейзаждык лирикасында элдик көркөм сөз казынасына жаңы форма, жаңыча мазмун киргизгендиги дагы монографияда ырааттуу илимий негизде сөзгө алынат. Акын ырларында кайрылган бардык темалар китепте көз жаздымда калган эмес. Алардын ичинен ата журтка болгон ыйык сезим, туулган жердин, Ысык-Көлдүн, деги эле жаратылыштын кермети акындын калеминен эли-журтунун ак эмгекчил күрдөөл турмушуна айкалышып, жуурулушуп бир бүтүндүктү түзгөндүгү белгиленет. Изилдөөдө акындын айрым ырларындагы алсыз тараптар дагы көрсөтүлгөн.

Экинчи глава Алыкул Осмонов жараткан поэмаларга арналган. Мында акындын бардык поэмаларынын көркөм наркы, мазмунундагы идеялар, каармандардын образдары бардык оош-кыйыштары, улуттук оозеки салттардан калпып алган тажрыйбалары, аларга жаңы көркөм мазмун, жаңы ыргак киргизгендиги тереңден жана кеңири талдоого алынып чыккан. Жалпысынан 50-жылдарда жарык көргөн А.Осмоновдун ырларынан, котормолорунан, поэмаларынан бирин калтырбай бүткүл чыгармаларын талдоого алган окумуштуунун ушул илимий эмгеги акындын эле чыгармачыл өнөрканасын эмес, деги эле жалпы эле жаңы замандагы профессионал адабиятыбыздын жаралуу жана калыптануу жолундагы поэтикалык туундуларды илимий мүнөздө талдап чыккан фундаменталдуу эмгек.

«ЛИРИКА ТУУРАЛУУ ОЙ ЖҮГҮРТКӨНДӨ». Автор: Ш.Үмөталиев // Ала-Тоо, 1965, № 9, б. 119-127. Макалада Алыкулдун таланттуулугу жөнүндө олуттуу сөз болот. Анда Алыкул өзүнүн чыгармачылыгы менен кыргыз поэзиясына жаңылык киргизгендиги, анын чыгармачылыгы – кыргыз поэзиясынын жаңы белгиси экендиги белгиленет. Ал поэтикалык техникасы жагынан, образ системасы жагынан кыргыз поэзиясында мурда учурабаган жаңылыктарды жараткандыгы белгиленет. Алыкулдун поэзиясынын образдык жактан жасалгаланышы, синтаксистик конструкциясынын бир башкача жаралышы, лирикасындагы сюжеттик тамга, композициялык жактан түзүлүшү, музыкалык ыргак, драматизм элементтери, психологиялык ситуациялар аны кыргыз поэзиясындагы жаңы баскычка көтөргөндүгү, андан биз мурда укпаган жаңы көркөм сөз тизмектерин, салыштырууларды, метафора, меонимияларды, риторикалык суроо жоопторду, толуп жаткан поэтикалык фигураларды жолуктура алганыбызга өзгөчө маани берет. Алыкулдай жазыш үчүн асыл идея менен чытыраган ысык сезим аздык кылары, ал үчүн Алыкулдай акын болуп төрөлүш керек деген бийик жана нарктуу асыл баа берилет.

ЛИРИКАЛЫК КААРМАН – адам турмушундагы ар түрдүү көрүнүштөрдү акын биринчи жакта сүрөттөлгөн каармандын ой-жүгүртүүсү, кыялдануусу аркылуу баяндайт. Поэтикалык чыгармалардагы биринчи жактан сүрөттөлгөн адамды лирикалык каарман деп аташат. Ушул түшүнүк, же ушул аныктаманын негизинде акын жараткан лирикалык чыгармалардын бүтүндөй мазмунун, ички сезимдик кубулуштарын, ар

түркүн ой жорутууларын кабыл алабыз. Акын өзүнүн турмуштук позициясын, көз карашын лирикалык каармандын ички жан дүйнөсү аркылуу көрсөтөт. Бирок эч качан лирикалык каарманды акындын жеке өзү катарында кароого болбойт. Маселен, башка жанрларда образ кандай жаратылса, лирикалык каармандын образы да дал ошондой эле негизде жаралат. Бул жерде да турмуштук материалдарды иргөө, жыйынтыктоо, ойдон табуу сыяктуу жалпы көркөм чыгармачылыкка тиешелүү болгон ыкмалар колдонулат.

Көп учурларда лирикалык каармандын ролун автор өзү да аткарат. Анткени автор өзүнүн көз карашы, турмушка карата болгон мамилеси менен коомдук турмушта жашаган адамдардын оюн, тилегин, максатын сүрөттөйт.

Акын лирикалык каарман аркылуу адамдын ички сезимдерин, оюн гана бербестен, ошону менен бирге сүрөттөлүп жаткан учурга мүнөздүү, типтүү болгон толук баалуу образ түзөт. Маселен, А.Осмоновдун «Ата журт» деген лирикалык ырын келтирели:

*Жылуу кийин, жолуң кыйын үшүрсүң,
Кыш да катуу... бороон улуп, кар уруп...
Суугуңду өз мойнума алайын,
Жол карайын, токтой турчу, Ата Журт!*

*Жаз да башка... Жел тийбесин абайла,
Көпкө турбас, мобул турган сур булут.
Бүт дартыңды өз мойнума алайын,
Сен ооруба, мен ооруюн, Ата Журт!*

Бул ырда акын өз ата-журтуна аябай берилген, керек болсо жанын аябаган чыныгы патриоттун образын лирикалык каарман аркылуу берип жатат.

ЛИТОТА – сүрөттөлүп жаткан көрүнүштүн күчүн, көлөмүн, маанисин атайлап кичирейтип сүрөттөгөн

көркөм сөз куралынын бир түрү литота деп аталат. Литота гипербола-нын карама-каршы маанисинде колдонулат. Ошондой эле сүрөттөлүп жаткан окуянын элестүү, таасирлүү болушуна шарт түзөт.

А.Осмонов «Пушкинге» деген ырында улуу орус элинин акынын мындайча сүрөттөйт.

*Кыялы терс бир кез эле ал күнүм,
Анда күчтүү өзүмчүл курч бүтүмүм.
Ар бир кыйын, ар бир улуу акындан
Көңүлүм калып муздаганды сүйчүмүн.*

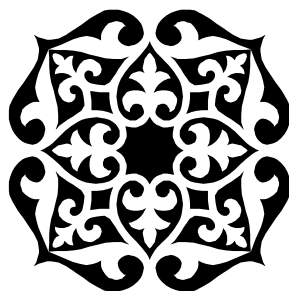
*Ошол өңдүү кез келишип өзүңө,
Күч жетпеске үстөм кылган күнүмдө.*

*Мен өзүңдү чөктүрүүнү ойлогом,
Жарым кашык дарыямдын түбүнө.*

Бул ырында акын өзүнүн талантын «жарым кашык дарыяга» салыштырып жатат. Ушул литотанын контрасттык күчү менен Пушкиндин акындык улуулугу даана ачылган.

ЛОНДОН – Улуу Британиянын борбору. Акын жашаган доордогу мамлекет – СССРдин жетишкендиктеринин дүйнөгө тааныла баштаганын ырдаган ырларында аталып өтөт.

*«Лондондо, Париж, Кытайда
Кылкылдаган кызыл туу,
Барлыгына илинип...»*

МАОДАНБЕК – «Майчы менен мал доктур» деген ырында кездешкен ысым.

*Майчынын аты Мааданбек,
Сол бутунан сылтыган,
Кечеки кандуу согушта
Сонун-сонун иш кылган.*

«МААНИСИ ЖОК «МАХАБАТ» Автор: М.Алыбаев // **Кызыл Кыргызстан – №227. – 1946. – 15-нояб.** – Аталган макалага С.Жигитов дагы кайрылган (караңыз: «Акындын эки өмүрү»). Макаала баштан-аяк терс мүнөздө жазылган. Акындын «Покрышкинге», «Дүнүйнө», «Бүкөнтай», «Мага күлбө», «Отуз жаш», «Адамга» аттуу азыркы күнү кеңири белгилүү, көбү философиялык маанайда жазылган ырларынан саптарды келтирип, «Алыкул Осмонов коомдон, коомдук турмуштан четтеп, биздин окурмандардын кыжырын келтирет» дейт сынчы. «Мындай жарамсыз ырларды окуган советтик жаштар А.Осмоновду карап күлүшүп, каткырган бойдон стадиондорго, китепканаларга, кыз колтуктап киного кетишти». Ал эми «Махабат» деген китептин автору «советтик жаштардын, советтик окуучулардын (туурасы – окурмандардын ред.), советтик адамдардын» талабына, элдин талабына туура келбеген өзүнчө күнкүлдөгөн жарамсыз ойлорду, керт башынын жеке кайгысын элге жарыялап ыйлайт» деп кинелейт. Акындын дүйнө-өмүрдү андап-түшүнүп, аны поэтикалык тилде кайра чагылдыруусун, ар бир аң-сезимдүү пендени ойлондура турган түбөлүктүү темага арналган ой толгоолорун, де-

мек, адамдын ички духовный дүйнөсүн сырткы материалдык аракет-көрүнүштөргө – эмгекке, күжүрмөндүккө каршы коюп, «ырларынан саясый жагынан да жаңылыш пикирлерди учураттык» деп, ошол доордун конъюктуралык талаптарына карама-каршы коёт. М.Алыбаевдин пикири боюнча: «Советтик акындар, жазуучулар бака-шака түшкөн бактылуу элдин арасында кайнаган эмгекти кошо иштешип, эл менен кошо каткырышып, ошол элдин ишин, баатырдыгын жазып көрсөтүшөт. Ал эми А.Осмонов ушундай чыгармаларды жазуунун ордуна жеке өзүнүн «философиясына» чөмүлүп алган. Ушул сталиндик жыргал заманыбызда мындай асанкайгыга берилип олтуруу жакшы жорук эмес» деген оюн ВКП(б) Борбордук Комитетинин «Звезда» жана «Ленинград» журналдары жөнүндөгү тарыхый токтомуна жана Ждановдун докладдына негиздеп, «Махабатка» окшогон халтура чыгармаларды жолотпоого үндөйт.

Мындан сырткары макаланын автору этиканын эч бир алкагына сыйбаган, адамдын ар-намысына, аброюна шек келтирген, ошол кезде (1946-ж.) ансыз деле үй-бүлөлүк турмушунан аксап жалгыз калган, айыкпас дарт менен алпурушкан акынды аёсуз басынтып кордогон мундай пикирлерин жарыя кылган: «Ал эми Алыкул Осмонов болсо пальтосунун жакасын жогору кайрып чүмкөнүп, суунун жээгинде уңкуюп олтуруп алып... кап-каяктагы ырларды жазат»; «Ал Осмонов болсо,

карангыда акырын гана байпакчан болуп алып, турмушка кылтак салып, алдоо-арбоо менен гана жеткиси келет. Анан дагы: «Алдың кызык, артың өкүнүч дүнүйө» деп каңыргын түтөтүп, жоолугун колуна алып көз жашын сүртүп ыйлайт»; «Алыкул көз жашын төгүп ыйлап, отуз жашында эле карылыкка баш коёт»; ««Махабаттын» ичиндеги ырлардын бир канчасы «лирика» деген жок шылтоонун көлөкөсүнө далдаланып, өлүм, кайгыруу, келечекке ишенбөө жөнүндө жазылган»; «Осмонов өзүнүн «философиясына» түшүп алып, ый, кайгыдан башканы жазууга колу барбайбы». Акындын «Бүкөнтай» аттуу ырын М.Алыбаев минтип талдайт: «Баланын – адамдын мурдун бучук кылып кемсинтип, шылдыңдап, төшөктү май кылып бир жилик этти кучактап жаткандыгынан өйдө жазгандыгын жактырбадык». «Махабат» жыйнагын сындап жазган макаласын М.Алыбаев минтип аяктайт: «Бизге советтик доорубуздун чындыгын туура көрсөткөн, көркөмдүгү жогору, идеясы туруктуу чыгармалар керек. Совет адабияты биздин жаштарыбыздын көңүлүн көтөрүп, эмгекке жана күрөшкө шыктандыруу керек. Жазуучулар бирин бири «колдоону» коюп большевиктик принциптүү сынды күчөтүү керек».

«МАГА КҮЛБӨ» – 22.12.1944-ж. жазылган алты строфа ыр. Акын бул ырында чыгармачылык иштин түйшүгү, жыргалы менен кууралынан кабары жок кара көз сулуунун «Бул кандай ысыгы жок, кансыз жүрөк, Турмушта бүркөө түндөй жалгыз жүрөт. Бечара ай, ээн талаада эмне издейт» деп кыт-кыт күлгөн суроосуна жооп иретинде өзүнүн ким экендигинен кабар берет.

Аның ырас, кечке жуук, эртең менен,

Бің-жыңсыз тынчтык менен эрмектешем.

*Чабыттап жем издеген ак барчындай,
Үйүмө эки-үч сап ыр таап келем, -*
дейт акын. Суроону дагы тереңдетип, «мен киммин?» деген суроону коюп, «бир жай адам Алыкулмун, эгерде, жаза албасам алсыз кулмун», «жаза алсам өз доорумдун чын китебин, ...анда мен Аалы шерден алдуу шермин» деген жоопторду айтат.

МАЖНҮН – «Күлүйпа» поэма-сында кездешкен ысым. Чыгыш поэзиясындагы сүйүүдөн акылы адашкандардын лакап аты.

*Дал ошол «Күмүш булак» колхозунда,
Көп эмес, эки ай жүрдүм быйыл жайда.
Чын сүйүп, Мажнүн өңдүү ашык болдум –
Кара көз Күлүйпа аттуу сулуусуна.*

МАЙ-ТӨР – «Өлүп тирилгендер» поэмасында кездешкен жердин аты. *Жаштыкка, балалыкка айла барбы,
Не кылсын жок дей албай кайра барды.
Жер сабап ачууланып чоң атасы,
Көзүнүн чаары чыгып алаңдады.*

*Жаш бала ого бетер ыза болуп,
«Май-Төргө» из жашырып жатып алды.*

«МАЙДЫН ТҮНҮ» – 1945-жылы 2-январда Койсарыда жазылган поэма. Поэмада баяндалчу окуянын кабар-жайын анын баш жагындагы: *Ар башка, ар адамда ар кыл кыял,
Бирөө куу, бирөө момун, бирөө кыяр.
Бирөө март, бирөө шайыр, дагы бирөө –
Кызганчаак, аялына жүрөгү тар.
Мына ушул көп мүнөздүн эң соңкусун,
Май түнү, К. айлынан көргөнүм бар, –* деген саптар эле кыйла түшүнүктүү кылып коёт.

Согушта жараланып, дарыланып чыккан соң үйүнө бошоп, бирок Бүбүш жарын сынамакка «барам» деп кабар айтпай, күтүүсүз келген эр жүрөк, бирок кызганчаак Баян аттуу жигиттин күлкүлүү жорук-жосуну сүрөттөлөт. Баян май түнүндө үйүнө кирсе, жарынын жанында кер мурут, кең далылуу бир азамат уктап жатат. Кызганыч уусуна ууккан

жигит «калтырап, каны кайнап, жүрөгү учат». Алыкул чыгарманын ушул жерин өтө күчтүү берген:
*... Не кылат, мындай кезде кандай айла?
 Кол барбайт Отеллочо муунтууга.
 Эрки бош Тегерандын бозою эмес,
 Сүйүүнүн намысы үчүн уу жутууга.
 Бул жигит күнөөнү түк кечпей турган,
 Сабырлуу, бирок кекчил кыргыз бала...*

Окуя андан ары өнүгүп, Бүбүштүн жанында уктап жаткан «азамат», ошол түнү Баяндын эрдигине арналып оюн коюлуп, анда жигит ролу кемчил болгондуктан, эркекче кийинип, мурут коюп роль аткарып келип, кеч кирип кеткендиктен мында түнөп калган тракторист чоң Батмажан болуп чыгат. Баян ошондо гана жер карап уялып, «ишенбестик адатымды коём» деп, каталыгын мойнуна алат. Поэманын финалында мемиреген май түнүндөгү Ысык-Көлдүн көрүнүшү каармандар маанайына айрыкча түстөш, тилектеш:

... Урматтап, жарга урунуп көл шарпылдайт,

Ак чабак айга атылып, түн

жаркылдайт.

Кайдадыр көз жетпеген тереңдикте,

Канатын көлгө ургулап, каз

каркылдайт...

*Табият көк менен көл ортосунда,
 өзүнчө селкинчек тээп, күлөт, ырдайт...*

«Майдын түнү» биринчи жолу акындын «Махабат» жыйнагында жарыяланган.

МАЙМЫЛ-ТӨР – акын туулган Чүй боорундагы Кайыңды өрөөнүнүн эли жайлаган белгилүү жайлоо. Анын аталышы эски заманда өзү такай конуштаган Маймыл деген белгилүү маанас адамдын атынан коюлган.

МАКТЫМ – «Өлүп тирилгендер» поэмасында кездешкен ысым.

*Аялы – Мактым эже кер жаак аял,
 Башы эмес, ортосу эмес, аяккы аял,
 Жебиреп бирдин сөзүн бирге ташып,*

Эпилдеп эки ортодо от жакчу аял.

*Карды ачып бир күн ушак айтпай калса,
 Бөйүлдөп бүлөө бузса ток жатчу аял.*

МАЛДЫБАЕВ Абдылас (1906-1978) – композитор, ырчы жана артист, кыргыз профессионал музыкасына негиз салгандардын бири, СССРдин эл артисти. Алыкул менен замандаштык, кадырлаштык жакшы мамиледе болгон.

Кыргыздардан чыккан биринчи СССРдин эл артисти «бир четин мүлдө кыргыз көтөрө алгыс килем» сокмок болуп – «турмушта бүркөө түндөй жалгыз жүргөн» ойчул акындын төмөнкү ырларына обон жараткан:

«Кызыл жүк», «Жар көрүү», «Москва», «Баатыр эне», «Бекенбиз», «Замандашыма», «Ай, Жамийла», «Алыкулдун күйгөнү», «Кой төлдөтүү», «Жамгыр ыры», «Кара чыйырчык», «Балдар менен турналар», «Бак тигели», «Самолёт», «Чымын», «Чиркей», «Ийнелик», «Кумурска», «Аары», «Көгөөн», «Жаачы», «Чегиртке», «Фрунзе – гүл турмуштун бала шаары».

Бул аталган ырлар тексти жана нотасы менен атактуу композитордун: «Эмгегим элим үчүн: ырлар, романстар, хорлор» (1958), «Балдар ыры» (1958), «Ырлар жыйнагы» (1962), «Бөбөктөр үчүн ырлар» (1963), «Ырлар жыйнагы» (1966), «Балдар ыры» (1969) деген китептерине жана обондуу ырлардын «Ала-Тоо таңшыйт» жыйнагына кирген.

Музыка ышкыбоздоруна жана жалпы эле мекендештерибизге А.Малдыбаевдин өзүнүн аткаруусундагы укмуштай жүрөк эргитип, ойго түшүргөн «Замандашыма» деген ырдын тааныш саптары «кыйын жашап, жакшы жазган» өлбөс акындын жаркын элесине башын ийе жасаган таазими – койгон замандаштык гүлдестеси өңдөнүп да сезилет:

*Жашыл-ала жагоо тагып желбиреп,
Жакшы өмүрдүн жарашыгы биз элек.
Жаштык күндүн ар бир соккон сагаты,
Жаш сүйүүдөй койнубузда эркелеп.*

*Кызыл-ала жагоо тагып желбиреп,
Кызык күндүн кызыктары биз элек.
Кымбат күндүн ар бир соккон сагаты,
Кыз баладай койнубузда эркелеп.*

МАЛЕНОВ Байдылда (1928-1987) – адабиятчы, педагог. Узак жылдар бою Кыргыз мамлекеттик университетинин филология факультетинин студенттерине сабак берүү менен бирге, мектептер, жогорку окуу жайлары үчүн жазылган бир канча окуу китептердин, адабий чыгармаларды окутуу боюнча көптөгөн усулдук-программалык колдонмолордун автору болгон.

Окумуштуунун изилдөөлөрүндө А.Осмоновдун түрдүү жанрдагы чыгармаларын, орус жана дүйнөлүк адабияттын котормолорун популярдуу тилде талдоого алган жагдайлар орчундуу орунду ээлейт. Маселен, анын «Мугалимдер газетасынын» 1979-жылдын 22-июнундагы санына жарыяланган «Чакан поэмадагы чоң ойлор» деген макаласы акындын «Махабат» поэмасын жогорку класстарга окутууда өзүнүн практикалык чоң жардамын тийгизгенин убагында педагогдор ыраазы болуу менен белгилеп жазышкан.

1940-жылдардын соңунда Ж.Самаганов өндүү сынчылар Алыкулдун дал ушул поэмасын мисалга тартып: «Мындай жол менен биздин жаштарыбызды туура тарбиялай албай, реализмден четке чыгабыз. Анын үстүнө бул поэмада керексиз жасалма жерлери көп...» – деп каратып туруп көө жапкан көрүнүштөрдү эске алганыбызда, «Махабатка» таптакыр башка көз караштан баа берген Б.Маленовдун аталган макаласы ак

дил, билимдүү адабиятчынын чындыкка жарашкан олуттуу эмгеги экенинде эч талаш жок.

МАЛИКОВ Кубанычбек (1911-1979) – кыргыз профессионал адабиятын негиздөөчүлөрдүн бири. Кыргыз эл акыны, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты. Алыкул экөө 1930-жылдардын башынан тарта кадырлаштык мамиледе жүргөн. «Ленинчил жаш», «Кызыл Кыргызстан» газеталарында иштеп турганда ырларынын жарыяланышына көмөк көрсөткөн. Китептеринин чыгышына жардамдашкан. 1938-жылы А.Осмонов СССР Жазуучулар союзуна мүчөлүккө өткөндө жолдомо бергендердин бири болгон. Түгөлбай Сыдыкбеков «Жол» романында, Кыргызстан Жазуучулар союзунун башкармасынын катчысы К.Маликовго Совнарком берген үйдүн бир бөлмөсүндө Алыкул экөө чогуу жашап турган учурун эскерип кеткени бар.

Кубанычбектей акынды урматтаганын билгизип, жаш акын 1935-жылы 11-октябрда жазылган «Маяковскийге» деген ырында (бул ыр «Жылдыздуу жаштык» жыйнагына кирген) аны улуу пролетарчыл акындын жолун жолдогон чыгаан кыргыз акындарынын катарына кошкон. Ал эми 1936-жылы жазылып, ошол эле «Жылдыздуу жаштык» жыйнагына кирген экинчи ырында болсо, болочок күндөргө балача кыялданып, өзү сыйлаган Жусуп, Жоомарт, Мукай, Кубанычбектердин «бактылуу карылыкка» тушугуп, «жигит болгон балдарды» өстүргөн нускалуу «чалга» айланган курагын таасын-так элестетет.

Ошону менен бирге, А.Осмонов кандуу репрессия күчөп турган 1937-жылы, жалпы идеологиялык агымдан четте калбай, «Кызыл Кыргыз-

стан» газетасынын 20-сентябрдагы санына «Адабияттагы зыяндуулуктун түп тамырын сууруп таштайлы» аттуу макала жазып, анда К.Маликовдун Жазуучулар союзунун башкармасынын мүчөсү катары эл адабиятын (фольклорду) жыйноого көңүл бурбаганын, жаш жазуучуларды такшалтууда «дүңүнөн» иштеп жатканын сынга алган. Ушул эле макаласында автор: «... К.Маликовдун кошоматчылыгы жөнүндө эмне үчүн ооз ачпайбыз? К.Маликовдун контрреволюциячыл, улутчул Эсенамановду романында герой кылып, аны Эркинбеков деп атап, аны «сонун ишкер» кылып көрсөткөнүн ким билбейт?..» – деп, калемдешинин дарегине ачуу сөздөрдү айткан. Албетте, калемдештердин бири-бирине өңүтүсүнө карабай, бетке чабар ачык сындарды айтышы ал убакта турмуш талап кылган идеологиялык зарылчылык да эле. А.Осмонов кийин мындай бир беткей доомат коюуга бекер аралашканын мойнуна алып, ал үчүн катуу өкүнгөнү анык.

К.Маликовдун архивинде 1939-жылы СССР Эл Комиссарлар Советинин алдындагы искусство иштери боюнча комитеттин А.Осмоновду Кыргыз искусствосунун I Декадасына катышуучу катары Кремлдин Чоң дворециндеги кабыл алууга чакырган билетти сакталып калган. Анын номери 172 болуп, отуруучу жер катары Георгий залынын № 23-орундугу көрсөтүлгөн экен. Замандаштык сый, калемдештик ак пейил мамиледе болуу бул эки акындын согуш учурундагы жана согуштан кийинки жылдардагы карым-катнашына да мүнөздүү көрүнүш эле.

Алыкул Зейнепке баш кошкондо, К.Маликов алардын тоюна катышып, бактылуу жашап кетүүлөрүнө күйөрман жүргөн. Калемдеш иниси-

нин үйүнө ал жалгыз калганда да көп каттаган. Кыргыз ССР Эл Комиссарлар Советинин алдындагы искусство иштери боюнча комитетти башкарып турган убагында, Алматыдан «Победа» автомашинасын сатып алууга көмөктөшкөн. А.Осмонов дүйнөдөн өткөндөн кийин, б.а. 1954-жылы Кыргызмамбас тарабынан жарык көргөн акындын 264 беттен турган «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар» деген жыйнагына редакторлук кылган.

1955-жылы «Советтик Кыргызстан» журналынын № 4-санына жарыяланган «Көркөм котормонун кайсы бир маселелери» деген макаласында К.Маликов: «... А.Осмоновдун поэзиялык котормолору жазуучулардын Бүткүл союздук II съездинде эң жогорку баа алышы кокусунан болгон иш эмес», – деп белгилеген.

К.Маликов Фрунзе шаарындагы бир көчөгө А.Осмоновдун аты коюлушуна, 1967-жылы жаңыдан уюштурулган Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгынын алгачкы лауреаты болушуна жана дагы толгон-токой иш-чаралардын жасалышына демилгелүүлүк көрсөтүп, өмүрүнүн акырына дейре залкар таланттуу замандашынын чыгармаларын жайылтууга ак пейилдүү мээнетин аяган эмес.

«МАЛҮЯРЧЫ» көлөмдүү поэмадан кем турбайт деп айтсак жаңылышпас элек:

*Маляр келди бир чоң үйдү майлады,
Кабак түйгөн капалыкты айдады.
Ушул адам, ушул сырдуу кийимчен,
Бул дүйнөнүн үстүндөгү каймагы.*

*Кетти, кетти, кетти чоң үй капасы,
Кеткенине кубанды уул атасы.
Ушул адам, ушул эски кийимчен,
Бул дүйнөнүн үстүндөгү тазасы.*

*Үй тазарды, жарк деп кабак ачылды,
Өмүргө кас, учкан чандар басылды.*

*Сөзү орой, чала кызуу бул адам,
Бул дүйнөнүн асылынын асылы.*

Конкреттүүлүк, предметтүүлүк деп жатканыбыздын өзү мына ушул. Автор үч гана куплетте жөнөкөй адамдардын сүйкүмдүү образдарын түзүп койду.

Ырдын күчү андагы орундуу табылган образдык курулмалардын («кабак түйгөн капалыкты айдады», «Үй тазарды, жарк деп кабак ачылды», «өмүргө кас учкан чаңдар басылды») күчүндө, колдонулган адабий ыктын маанилүүлүгүндө.

Автор малярдын кийими кир болсо да, алар «адамдардын асылынын асылы» экендигин куплет сайын кайталап, ички контраст түзөт.

Турмушта ар түрдүү адамдар болот эмеспи. Кайсы бир «таза кийимчендер» чыныгы тазалыктын кимдерден, кайсы тараптан келип жаткандыгына акыл жүгүртүшпөй, андай карала-торала, агала-сагала болуп жүргөндөргө мурун чүйүрүшөт. Ырды окуганда малярлар эмнегедир ошол «тазалар» менен таразага түшүп жаткандай сезилет. Акындын «кир кийимчендерге» карата болгон терең симпатиясы өзгөчө ырдын акыркы куплетинде жогорку чегине жетет:

*Эң кеч жатып, элден эрте тура алган,
Ойлогонун ойдогудай кура алган.
Касиеттүү мындай кымбат кесиптен,
Менин атам билбейм неге кур калган.*

Лирикалык каарман ушул жөнөкөй адамдардын эмгегине чексиз кумарланат. Экинчи жактан, өткөндө мындай кымбат кесиптен куру калган атасынын тагдырына кейийт.

МАМБЕТАКУНОВ Кадырбай (1939–1990) – акын, драматург, Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын лауреаты (өлгөндөн кийин – 1990-жылы ыйгарылган). Алыкулдун жаркын элесине арналып 1987-

жылы жазылган «Акын жана ажал» деген эки бөлүмдүү лирикалык драманын автору.

*Алыкул кудуретине тете болгон,
Алп дастан айта коюш келбес колдон.
Күн-түндөп жүрөгүмдө мен өстүрүп,
Гүлдестем ушул, АКЫН, сага койгон,* – деген бет ачар саптар менен башталат да, «бир четин мүлдө кыргыз көтөрө алгыс килем согууга» жанын курман кылган залкар акындын миң буроолуу жүрөк сырларын таасын-көркөм жана образдуу-жетик көз алдыга тартууга алда немедей батыл аракеттер жасалган.

«Акын жана ажалдын» 1990-жылы өз алдынча почерктүү чыгаан режиссёр, Кыргыз Республикасынын эл артисти Искендер Рыскулов тарабынан Т.Абдумомунов атындагы Кыргыз мамлекеттик академиялык драма театрынын сахнасында коюлушу мүлдө жаңыча изденген улуттук театр турмушундагы көрүнүктүү окуя болуп калды. Анда Акындын ролун – Марат Алышбаев, Музаны – Жамал Сейдакматова, Грунья Савельевнаны – Насипкан Исмаилова, Ажалды – Мурат Мамбетов психологиялык табылгаларга басым жасоо менен чоң чеберчиликте аткарып чыгышкан.

МАМБЕТАЛИЕВ Уркаш (1934–2011) – манасчы, акын, Кыргыз Республикасынын эл артисти. Бала кезинен А.Осмоновдун поэзиясына тасирленип, өзү да көгүлтүр көлдүн күнгөй тарабында туулуп-өскөн себептүү, өзгөчө, анын Ысык-Көлгө арналган ырларын өмүр бою чыныгы кыргыз духунун гимни катары санаган.

Чыгармачылыгында сүйүктүү акынынын көл суусундай мөлтүр-тунук талантына таазим этүү жана милдеткерлик сезимдерин таасын ачкан жүрөк эргүүлөрү орчундуу

орунду ээлейт. Мунун бир мисалы – 2003-жылы жалпы улуттук «Кыргыз Туусу» гезити тарабынан Алыкулга Көл боюнда эстелик коюу демилгеси көтөрүлгөн кезде биринчилерден болуп үн кошуу түрүндө жазылган «Көл алкышы» деген ыры:

Байыбай ташып, жыргалын айтпа

жылдаган,

Барбы акын даңктап, кызматын урмат

кылбаган.

Акындын алпы Алыкул сындуу бирок да,

Арада ким бар ажарын ача ырдаган.

«МАНАС» ЭПОСУ ЖАНА АЛЫКУЛ – «Ошондой жолугушуулардын биринде Самагановдун «Манас» эпосуна айтылган жаңылыш пикирине каршы чыгып, конок болуп отурган анын үйүнөн унчукпай чыгып кеткен эле. Мен ошондо Алыкулдун ачуусун биринчи жолу көргөмүн: (Шайык Жамансариевдин «Жаштыгым бирге өттү эле» эскерүүсүнөн. Кара: П.Казыбаев «Мезгил жана Алыкул» 1990. 216 бет.)

Алыкул Осмонов фольклордун, ириде «Манастын» күйөрманы катары чыгармачылык жолунда улуу эпоско – элинин улуу сөзүнө ар дайым кайрылып, анын жактоочусу, коргоочусу гана эмес, анын кенири жайылтуучусу да болгондугун «Сырт жайлоо» (6/ХІІ 1944. Койсары) аттуу ырындагы:

*Зор «Манас» көлөмүңө жетпес ченем,
Чарчабай үч ай айтса түгөнбөгөн.*

*Кыргызда дагы толгон көп укмуштар,
Чынында баары сенин күчүң белем.* –

деген төрт сабы төп келиштире ырастап турбайбы. Бул ырында ырчы Муса комузчу Атай жана кара күүлөрдүн залкары Кара Молдо жөнүндө да бекер жеринен толкунданып жазбагандыр.

Элдик таланттарга таасирленүүсү күч жана оозеки чыгармалардан шык алууну аябай өздөштүргөн

Алыкул Осмонов калемдеш замандаштарын 1937-жылы жазган «Адабияттагы зыяндуулуктун түп тамырын сууруп таштайлы» деген макаласында (26-сентябрь «Кызыл Кыргызстан», № 20) бекер сындабаганын ушундай чыгармаларынын улам да кенири баамдаса болот.

«Манас» эпосунун эл арасындагы айтуучулардан чогултуу, жазып алуу иштери 1922-жылдан башталып, Алыкулдун көзү өткөнгө чейин улантылгандыктан акын эпоско жана манасчыларга байланышкан иштерден ар дайым кабардар болуп турган.

1946-жылы 13-декабрда Чолпон-Атада жазган «Сагымбай Орозбаков» макаласында «Манастын» 13 вариантта 1000 басма табак көлөмүндө экендиги, анын 400 басма табагы Сагымбай Орозбак уулунуку, калгандары Саякбай, Жаныбай, Шапак, Байымбет, Ыбырайым жана башкалардыкы экендиги көрсөтүлгөн.

Эгерде, ушулардын ичинде Сагымбай Орозбаковдуку кокусунан болбой калганда, «Манас» эпосунун таң калаарлак күчүн мынчалык сезилбестигин, Сагымбайдын сөздөрү башкалардыкынан айырмаланып турганы төртүнчү кабаттан биринчи кабатка түшкөнгө салыштырат.

Батыштын классиктери Пушкин, Толстой, Данте, Шекспирге кандай таазим этсек, Сагымбайга деле ошончолук сый-урмат көргөзүлүшүн анын улуу акындыгына, бирдемени жаттап айткан жамакчы эместигине, эң башкысы улуу эпосту түзүүчүлөрдүн бири экендигине басым коюп жазат.

XX кылымда Сагымбайдын күчүнө тете акын туула элек десек жаңылышпайбыз. Ал элдик адабияттын пири катарында сезет да, Сагымбайды XX кылымдын Гомери деп атайт.

Сагымбайдын жекече өмүрүнө тиешелүү фактылар: 1987-жылы Ысык-Көлдүн күнгөй тарабындагы Кабырга деген сууда (азырка Тору-Айгыр) төрөлүп, 1930-жылы Кочкордун Кош-Дөбө кыштагында каза татат. Атасы Орозбак Ормон хандын кернейчиси, агасы Алишер эл көзүнө көрүнгөн кадимкидей эле манасчы болгон. Кийин инисинин атагы чыкканда «Манас» айтууну токтоткон.

Сагымбай элдик уламышта айтылгандай, 14–15 жашында «түш көрүүдөн» жана Тыныбектин шакирти болуу менен манасчылыкка жетишет. Ал жаш кезинен эле оозго алынап, Ыссык-Көл, Тянь-Шаньга, андан соң Чүй, Талас, Кетмен-Төбө, Алайга чейин айткан. Ошондо, Чүй өрөөнүнө 400дөй жылкы менен келгени өзүнчө аңыз кепке айланган.

30 жашында казак жергесине барып, «Манас» айтканын уккан, көргөн Сары-Үйсүп, Кум казактары: «Биздин казак, кыргызда мындай олуя ырчы жок» дешиптир.

Сагымбай өз доорунун бардык таанымал кишилери менен мамиледе болгондуктан алардын да баасына татыйт.

«Кыргыздан мындай манасчыны эч көргөн эмесмин, эстен тандым» – деген экен Токтогул

«Акындык жагынан ага тең келген күчтү көргөн эмесмин, биз анчейин анын баласы катарындабыз» – бул пикир манасчы, эл артисти Молдобасан Мусулманкуловдуку.

1916-жылдагы үркүндө Синь-зяньга жер ооп барганда да «Манасты» айтуу менен аяктагы кыргыздар арасына манасчылык өнөрдүн өнүгүүсүнө өз таасирин, таалим-тарбиясын берип келгени тарыхта калды.

Алыкул Осмоновдун бул макаласында кыргыздарга тиешелүү уруу-урукка бөлүнүүнүн Сагымбайга ке-

дергиси кандайча тийгендиги ачык жазылган «Сен саяксың, андыктан «Манасыңды» өрттөп салабыз деп уулашкан. Ага карабай ал эч кандай эмгек акы, калам акы да албай төрт жыл бою Акмолдого (Ыбырайым Абдрахманов) «Манасты» айтып жаздыруу менен, 183 миң саптан турган биринчи бөлүмүн мураска калтырган.

Эгерде, толук шарт түзүлүп, кетип-мокотуулар орун албаганда, улуу манасчыдан «Семетей», «Сейтек» да жазылуу менен элдик адабий казынабыздын кору мындан да бай, нарктуу, барктуу болмогу ойлондурут.

«Азыркыбызга кейибейли, кийинки укум-тукумубуз үчүн кейийли, жүр нарыга салбай жакшылап айтып, жакшылап жазалы, булар билбесе, кийинки калыс өспүрүмдөр билер. Бизге ырахмат айтышаар» – деп Ыбырайымга айтып кеткен Сагымбай манасчынын накыл кебин турмуш даана ырастап жатканына эли, жери күбө, мезгил күбө.

Ал өз элин баатырлыкка, эр жүрөктүүлүккө, адалдыкка, биздин бактылуу болгонубузга жетелеген акын болгон. Анын «Манас» эпосунан башка сонун ырлары бар.

Алыкул макала сонунда Сагымбайдан эл арасында сакталып калган элесин, сыпаттамасын бериши, эпостун кайрыгындай туюлат.

«МАНАСТЫН МУРАСЧЫСЫ»
Автор: Осмонов А. (1-январь, 1947-жыл. Чолпон-Ата) – Эпостун 1100 жылдыгына карата жазылган бул макаланы окуган ХХI кылымдын окурманы манасчынын күрүлдөтүп айтып жаткан окуяларын кол менен кагаз бетине түшүрүп жаткан адамдын эркине бир таңданса, ошо жазып жаткан стенографтын жетишпей, үлгүрбөй калгандыгынан

улам, кайра-кайра тактоого, кайталоого мажбурланган манасчынын ал-акыбалына андан бетер таң калмагы талашсыз. Ошондо ал: «Азыркыдай аудио-видео ошондо болгондо Акмолдо – Ыбрайым Абдрахманов жана андан кийинки стенографтар Айша Карасаева, Курман Кыдырбаевалар элдик таланттардан не деген, канчалаган мурастарды чыпчыргасын коротпой жазып калышмак эле» – деп өкүнүү менен бир шыпынып алмагы турган иш.

А.Осмоновдун «Манас» темасындагы экинчи макаласында улуу манасчы Сагымбайдын зор мурасын кыргыз элине калтырууда албан-субан мээнет сиңирген Ыбрайым Абдрахманов (Ак Молдо) жөнүндө кыска-нуска жазылганы менен көптөгөн ойлордун учугу камтылган.

Ак Молдонун төрт жылда Сагымбайдан 400 басма табак жазгандан тышкары Саякбайдан 250, Багыштан 100, Молдобасандан 20 басма табак эпос текстин колу менен, сыя калем менен ак кагазга түшүрүп койгону азыркы техника заманындагы көз караштан алып караганда шумдуктай эле азаптуу, мээнеттүү эмгек экендиги айкын.

Бул иштин кара күч менен бүтүшү дейли. Ал эми анын руханий баалуулугу жөнүндө Алыкул Осмонов өтө так, кыска-нуска минтип жазыптыр: «Эгер, Ыбрайым ага ошончолук абийирдүүлүк, чын берилгендик жана маданияттуулук менен бул эпосту XX кылымдын улуу манасчысы Сагымбай Орозбак уулунан жазып калбаган болсо, кыргыз эли ошондон айрылган болор эле. Бул укмуштуу вариант институттун алтын казынасына кирбей калган болор эле. Бул кишинин бөтөнчө эмгеги мына ушунда!»

А.Осмонов «Манас» эпосунун чыгыш теги, калыптанышы жана

баш каармандын ысымына байланышкан талаш маселелерге да өзүнүн омоктуу ойлорун ушул макаласында айтат.

Ыбрайым Абдрахмановдун «Манаска» жана анын залкар айтуучусу – манасчы Сагымбай Орозбаковго болгон кастарлоосу, аяр мамилеси жана кам көрүүсү анын өзүнө да кайып күчүндөй дем-кубат болгондугуна далил катары «Кыргыз тарыхы», «Калмак ханы Контаажы», «Ылакап-макалдар», «Шырдакбек», «Жаңыл Мырза» өндөнгөн элдик байлыктарды чогултуп, өзүнүн 22 басма табак көлөмдөгү «Манас» вариантына кошо адабият жана тарых илим изилдөө институтуна өткөргөнүнө А.Осмонов басым коёт.

«МАНСАП» – 9.12.1945-ж. жазылган, 4-5 муундан турган төрт строфалуу ыр. «Мансап» деген эмне деген суроого жооп изделет. Мансап деген «Чыкпай пайдаң, / Куруп сайран, / Сен чонойсоң – кичирет», а эгер, анын катуу аккан дайрасынан өтүп, күчүндү көрсөтө алсаң «кичирсең да чоноёт» дейт акын.

МАНУЙЛОВА Ольга Максимилиановна (1893–1984) – скульптор, Кыргыз ССРинин эл сүрөтчүсү. Диназалуу скульптор, замандашы, чыгармачылыгын терең урматтаган акын Алыкул Осмоновдун да бир нече барельеф-элесин гипстен жасаган. Акындын көзү өткөндөн кийин колдогу сүрөттөрү боюнча көркөм образга айланып жана замандаштарынын сынына коюлуп жаралган алардын айрым үлгүлөрү азыр скульптордун үй-музейге айланган өнөрканасында сакталып турат.

«МАРЖАНКҮЛ» – 5.11.1948-ж. жазылган, эмгекчилер темасындагы ыр. «Таңкы урулган гудок менен тең турган, завод менен багы ачылып кулпурган» бир тууган кыздар Мар-

жанкүл менен Нуржанкүлдөй кыздарга мактоо ыры ырдалат. Алар замандын «сулууларынын тунугу», «тукумдарынын асылы» деп бааланат.

МАРЖАНКҮЛ – «Маржанкүл» ырында кездешкен ысым.

*Таңкы урулган гудок менен тең турган,
Завод менен багы ачылып кулпурган.*

Биздин эмки өспүрүмдүн көркөмү

Ай Маржанкүл,

Ай Нуржанкүл

Бир тууган.

МАРИЯ – «Мария» ырында кездешкен ысым.

Кудукта тунук суу турса,

Арыктан келип суу алган,

Мария кимдин жары экен?

Ак марал сындуу суналган.

МАРКС Карл (1818–1883) – илимий коммунизмдин негиздөөчүсү. Акын жаш кезинен ар бир чыгармачыл адам марксизм-ленинизм классиктеринин эмгектери менен жакшы тааныш болуш керек деп эсептеп, К.Маркстын бир топ чыгармаларын ырааттуу план түзүп окууга көңүл бурган.

1937-жылдын 12-январында күндөлүгүнө мындай деп жазган: «... Көңүлдүү ойгондум. Саат тогузда турдум. Күн абдан суук. Асман бүркөө, туман. Бак-дарактар сууктан ар бутактарына арчанын бариктери сыяктуу кардан форумдалган. Кечинде Маркс-Энгельсти окудум. Турмушка, чындыкка кандай баа бергендерин түшүндүм. Дүйнөгө көз караш өзгөрө түшөт экен...» Ал эми 13-январда күндөлүгүнө төмөнкүдөй сөз түшкөн: «... Кечинде жакшы иш кылдым. Түнкү саат он экиге чейин «Маркстик-лениндик илимдеги адабият менен искусство» деген китепти окудум...» Ошондой эле дептерлеринин бирине К.Маркстын: «Адамдын асыл сапаты – бар кудуретин бир максатка жумшоо», – деген сөзү жазылган.

К.Маркстын философ Фейербахка берген сынын да дептерине көчүргөн.

Коммунист болбосо да, Алыкул өзүнүн ырлары, тутунган көз караш, жасаган иш-аракети менен Маркс – Энгельс – Ленин – Сталиндин идеяларына кызмат өтөп жатам деп түшүнгөн. Андай тилек, максатын көркөмдүк планда «замана» деген жалпылаштырылган образ аркылуу туюнткан.

«МАРКУМДАР ҮНҮ»: (А.Осмоновдун өмүрүн чагылдырган романдан үзүндү). Автор: К.Сактанов // Ленинчил жаш. – 1990, -30-окт. (253). Жазуучу К.Сактановдун «Маркумдар үнү» романында 30-жылдардагы К.Тыныстановдон баштап Ж.Бөкөнбаев, Ж.Турусбеков, Т.Сыдыкбеков, Г.Айтиев, А.Осмонов сыяктуу чыгармачыл интеллигенттердин түйшүктүү тагдырлары чагылдырылат. Бул жерде А.Осмоновдун өмүрүн чагылдырган бөлүмүнөн үзүндү келтирилген.

Акындын чакан бөлмөсүндөгү столдун алды-арты бүт кагаз. Дем албай бир нече күндөн бери иштеп жаткандай. Көрсө, Ш.Руставелинин дастанын которуп жаткан экен. Каттуу иштеген кишини шык-кубаты даарып, толкундап турат эмеспи, а акындын сабыры суз. Автордун тынчсызданган суроолорунан улам Айдайдан ажырап калганын айтты. Бул сөз көптөн бери акынды кыйнап, эч кимге айталбай жүрүп, мына азыр, болгондо да жакын кишисине айтылганына женилдей түшкөнүдү. «Ичимден гм эте тындым. Айдайды, анын Алыкулга болгон мамилесин менден жакшы эч ким билчү эмес»-дейт автор. Автор медтехникумдун клубунда уюшулган жаштардын кечесинде Алыкул менен Айдайдын алгачкы жолугушуусун эскерет: «Айдайдын кандай абалда экенин

ким билет, а Алыкулга ошонун эр-теси эле эки ыптасына эки канат бүткөнсүп, көкүрөк дүбүртү аны ого бетер обого алып учту»-дейт.

«МАРТЧЫЛЫК» – 11.11.1948-ж. жазылган үч түрмөк ыр. Эл оозунан уккан уламыш кептин негизинде жазылган.

Жоомарттан жоомарт чыкпас

Атантайдай,

Акындар мактоого алган сайрай-сайрай.

Жаш өсүп, эр жеткенде не болду экен?

Айтышат уламышта аны ар кандай.

Мына ошол Атантай бешикте кезинде энесинин эмчегин эмбей ыйлай берет. Ошондо, «бирөөнүн бир жетимин таап келип, эненин бир мамагын ага берип, экөөнү бирдей алып эмизгенде» «Атантай жыргай түшкөн эрип, кенип». Бир ушул окуяны баяндайт.

МАРШАК Самуил Яковлевич (1887–1964) – атактуу орус акыны. Сталиндик сыйлыктын төрт жолку жана Лениндик сыйлыктын лауреаты. Алыкул бул балдар үчүн элпек, татынакай ыр жазуунун чеберинен көптү үйрөнгөн. «Жалкоолор жана мышык», «Санамай», «Төрт жак», «Сүрөтчү бала, же сүрөтчү кыз жөнүндө», «Бир бала» деген ырларын мектеп балдары үчүн которуп, алар 1937-жылы Кыргызмамбас тарабынан (Фрунзе-Казан) өзүнчө китепче болуп чыккан. «Жазуучулук баянымда» эскерген Маршактын «Өрт» деген ырынын котормосу да 1938-жылы өзүнчө китепче болуп тартууланган.

МАСКӨӨ (МОСКВА) – А.Осмонов жашаган замандагы Советтик социалисттик республикалар союзунун (СССРдин), азыр Россия федерациясынын борбору. Кезинде акындын гана эмес, бүткүл элдин аң-сезимине өз калаасы катары синип, кандайдыр патриоттук дух берип турган. Мына

ошол туйгулардан улам Алыкул атайын ыр арнап («Москва», «Мен Маскөөнү көргөндө»), бирде Маскөө, бирде Москва деп жазат. Борбор шаарды ички туйгусу, чексиз сүйүүсү менен ырга кошуп, эмгекчилердин эмгегинин үзүрү Москва тарабынан бааланганын ырдайт.

Жеңелерден сурасам:

– Жалаң шайы тийди, – дейт, –

Саанчылар кийсин деп,

Маскөөдөн берип ийди, – дейт.

(«Парторг келет райондон»)

Элдин эмгегинен жаралган ийгиликтерди да Москвага ыраа көрөт.

Дабыр, дабыр дабырлап,

Алма жыйсак ыр ырдап.

Сүйүктүү Маскөө үстүнөн

Алмадан жамгыр жаадырсак

(«Алма жыйноо»)

«МАХАБАТ» – 1945-жылы 11-мартта Койсарыда жазылган поэма. «Колхоз легендасы» деген кошумча аталышы бар. Өз атын чыгармаларына сейрек кийирген акын, бул поэмасында, шаардан атчан чарчап келатып «Күрмөнтүгө коңуп калган» жана ал жерде «сакалынан ырыс тамган» кең үйлүү, мейманга берээр даамын белеп туткан ак көңүл Сагдат аке деген карыянын сыйын көргөн насиптүү жолоочулардын катарына журт турмушуна байкоо салган өзүн да кошкон. Ошондо үй ээси Сагдат аке дасторкон четинде отуруп:

«... Э, балам, айланайын Алыкулум,

Сүйлөйүн жаңы кептен элден мурун...

Башкача ачык өсүп бара жатат,

Азыркы жаш өспүрүм, жаңы муун.

Эстүү кыз Күлшайы аттуу биздин жээн,

Касымга ашыктыгын билдирбеген.

Ашыгы кан майданга жөнөгөндө,

Ичинен бакыт тилеп жаш ирмеген...» –

деп Күлшайынын адаттагыдан башкача таза махабатын сабак кылып, анан сүйүүнүн күйүтүнөн ыйлап-ый-

лап жүрүп сокур болуп калган кыздын кийин ашыгы согуштан эки буттан ажырап келген кезде да адепки энсөөсүнөн кайтпай, андай улуу сезимин кымбаты Касымга адамды танданткан сырдуулук менен жеткирип, экөө арзышып бактылуу болгонун, акыры махабат күчүнөн «кырк күндөн кырк бирине оогон түнү» өзүнө чырактар эки көз, ал эми жоокерге «кайра жаңы аяк бүткөндүгүн» тан берүү, тамшануу менен сөз ширесин чубурта аңгемелеп берет. Эртеси окуяга эргиген Алыкул жолдошторун ээрчитип, «тың саанчы» болуп иштеген Күлшайы менен анын жанында уй фермасын башкарган Касымга барып жолугат. «Колхоз легендасы» деген кошумча ат алган чакан поэманын сюжети ушундай.

«Махабат» тууралуу автордун көзү тирүүсүндө пикир айткандардан, адабиятчы Ж.Самаганов «Советтик Кыргызстан» журналынын 1948-жылдагы № 1-санына жарыяланган «Бир чыгармага арналган үч макала тууралуу» аттуу макаласында, анын жалпы сюжетинен маалымат берип келип: «... Мындай жол менен биздин жаштарыбызды туура тарбиялай албай, реализмден четке чыгабыз. Анын үстүнө бул поэмада керексиз, жасалма жерлери көп. Мейли, мындай сүйүү – социализм курган өлкөдөгү адамдын рухий күчүнүн эбегейсиз күчтүүлүгүн көрсөтүү үчүн берилген дейли. Бул планда биз автордун көздөгөн максатын гана жаратабыз...», – деп, бир беткей тыянак чыгарган.

Поэма алгачкы жолу акындын «Махабат» жыйнагында жарыяланган.

«МАХАБАТ» – А.Осмоновдун 1945-жылы Кыргызмамбастан жарык көргөн ыр жыйнагы. Бул жыйнак тууралуу убагында Темиркул

Үмөталиев, Ясыр Шиваза жана Кайсын Кулиев акындын чоң табылга-сы, өсүү жолунун жаңы сереси катары жылуу пикирлерин айтышса, Мидин Алыбаев «Мааниси жок «Махабат» аттуу кордоо мүнөздөгү сын макаласын («Кызыл Кыргызстан» гезити, 15-ноябрь, 1946-жыл) жазган.

Т.Үмөталиевдин «Ленинчил жаш» гезитинин 1946-жылдын 1-августундагы санына чыккан «Алыкул Осмонов» деген чакан макаласында мындай калыс, таасын айтылган саптар бар:

«... Кийинки төрт-беш жыл ичинде Алыкул бөтөнчө өстү, өскөндө да күлүк аттай арымын таштап, бөлүнүп алга чыга келди.

*Кош, сүйгөнүм, коштошордо жалынба,
Сен жакшы элең мен сүйө элек чагында.
Ак сүйүүдөн көңүл калуу көп экен,
Отуз жаштын улам аркы жагында.*

*Сен бир кептер боз шумкарын түнөткөн,
Унутулган учар замат түнөткөн.
Сүйүү деген сүйүү эмес эринден,
Сүйүү деген сүзүп өтүү деңизден.*

(«Сулуга» деген ырынан).

Акындын «Махабат» (мухаббат) аттуу, эл колунда жүргөн ырлар жыйнагында бул өндүү окугандын көзүн ачып, жүрөк сезимин ойготуучу ырлары көп. Бардык бизден мурун өткөн акындар сыяктуу да эл менен, өзү туулуп, өнүп-өскөн жер менен тыгыз байланышкан. Ала-Тоону жанындай сүйгөн... Жаңы формаларды табуу жагынан Алыкул кыргыз поэзиясында эң алдыда турган ойчул акын, философ акын – ырларды түзүүнүн устаты. Акын болмун деген талапкер Алыкулдан окушу керек...»

Ал эми М.Алыбаев болсо, жогоруда аталган «Мааниси жок «Махабат» деген макаласында, мунун тес-

керисинче, баштан-аяк каралоого толгон сынын, дооматын таккан:

«...Махабатты» окуп чыгып, жаңа гана так жазылбай тантыгандык бар экен десек, саясы жагынан да жаңылыш пикирлер бар экенин учураттык. Китептин 13-бетинде «Дүнүйө» деген бир «философиялык» чыгарма бар. Ал төрт сап ыр болсо мындай деп жазылган:

*«Кармасам деп, кылтак салып үйүмө,
Карайм, карайм келеби деп күнүгө.*

*Мага алданып эс ала кет бир минут,
Алдың кызык, артың өкүнүч дүнүйө...»*

Бул эмне деген кеп? Биз дүйнөнү – турмушту шандуу эмгек менен эле апачык багынтып алдык. Ал Осмонов болсо, караңгыда акырын гана байпакчан болуп алып, турмушка кылтак салып, алдоо-арбоо менен гана жеткиси келет. Анан дагы: «Алдың кызык, артың өкүнүч дүнүйө» деп каңырыгын түтөтүп, жоолугун колуна алып, көз жашын сүртүп ыйлайт... ВКП (б) Борбордук Комитетинин «Звезда» жана «Ленинград» журналдары жөнүндөгү тарыхый токтому жана жолдош Ждановдун ленинграддык партиялык актив менен ленинграддык жазуучуларга жасаган доклады, биздин советтик адабиятка «Махабатка» окшогон халтура чыгармаларды жолотпоо үчүн ачык жол көрсөттү. Ошондой болгондуктан жазуучулар бирин-бири «колдоону» коюп, большевиктик сынды күчөтүү керек...

Осмоновдун «Махабаты» мына ушундай – муну жараксыз деп эл айтса, ал «Меники туура» деп туйлайт. Албетте, бул туура эмес. Туйлоонун кереги да жок. Советтик жаңы кишилер жөнүндө чыгармалар керек. Азыр талап ушундай. Бул элдин талабы. Бул талапты Алыкул Осмонов мындан ары кандай орундатар экен?..»

«Махабат» жыйнагы кийинки адабиятчылар жана жалпы эле окурмандар тарабынан ойчул акындын чыгармачылык курбалынын өсүп жеткен туу чокусу, жаңычылдык, жаңы багыт издөө жолундагы таасын-таамай ийгилиги катары бааланган.

«МАХАБАТ» – А.Осмоновдун 1990-жылы «Кыргызстан» басмасынан жарык көргөн ыр жыйнагы. Түзгөн Кымай Өмүрзаков. Жыйнак классик акындын 75 жылдыгына арналып чыгарылган.

«Махабат» жыйнагынын идеялык-философиялык мазмуну көп кырдуу, көркөм формасы албан түстүү. Ага топтолгон ырлар менен поэмаларда адамдардын нравалык бийиктиги, акылынын улуулугу даңкталат. Өз заманынан озуп кеткен кеменгер кишинин трагедиясы менен башкы жеңиши («Толубай сынчы») айтылат. Мамлекеттик-коомдук зор кызыкчылыктын алдында айрым адамдардын арзыбаган, өзүмчүл мүдөөлөрүнүн түккө турбастыгы, эл алдында өзүндүн ыйык милдетинди сезе билишин жөнүндө («Менин энем»), адам мүнөзү менен рухий-нравалык потенциясынын ачылышы тарыхый кырдаалдарга жараша боло тургандыгы («Ким болду экен») эскертилет жана аларга социалисттик коомдун адеп-ахлактык чен өлчөмдөрүнүн позициясынан баа берилет («Майдын түнү»). Эл, жердин келечеги үчүн кыйылган өмүрдүн өлбөстүгү («Женишбек»), чыныгы сүйүү, туруктуулук баяндалат («Махабат», «Күлүйпа»), келечекке болгон бек ишеним ырдалат. Адам менен табияттын ортосунда жана коомдо, адамдар чөйрөсүндө, жаратылышта макулуктар чөйрөсүндө уланып турган өз ара карым-катнаштардын бири-бири менен шартталып,

бири-бирине багынышта болуу мыйзамынын себеп натыйжаларын көрсөтөт («Мүнөз ойну»).

«МАХАБАТ» – төрт көшөгөлүү пьеса. Анын аты «сүйүү» маанисиндеги жай сөздөн эмес, пьесанын бир каарманы – Махабат аттуу жигиттин ысымынан алынган. Бирок чыгарманын баш жагында бир, аягында бир көрүнүп койгону болбосо, Махабат баш каарман катары кадыресе чоң милдет аткарбайт, негизги сценалык эпизоддорго катышпайт, жандуу образ сыпатында активдүү аракет да жасабайт, маанилүү сөз да сүйлөбөйт. «Махабаттын» сюжетин кыймылга келтирип, өнүктүрүп турган кейишкер – Нурмат аке.

Нурмат аке – алтымыштан ашкан жесир абышка. Ал кайсы бир (сыягы, педагогикалык го) институттун кароолчусу, бирок башкы өмүрлүк иши – соодагерчилик. Байыш үчүн ар кандай кылмышка баргандан кайра тартпайт. Уруш чыгып, тылдагы турмуш катаалдай түшкөндө Нурмат акенин чайкоочулук күнү тууйт.

Нурмат аке артыкбаш бөлмөлөрүн муктаждууларга квартирага берип да пайда көрөт. Анын уйүндө институтта окууган жаш жубайлар Махабат менен Жыпар, жашамал ашпозчу аял Ашрафкан квартирант абалында турушат. Жесир Ашрафкан Нурматка тийип алсам деп зарланат, бирок онбогон чал жаш аял алганга ынтызар. Ал Махабат согушка кеткенде анын студент келинчеги Жыпарга үйлөнөм деп астыртан аракеттене баштайт. Нурмат аке көздөгөн жаман оюна адегенде дөөлөтүнүн кадыры, бал сөздөрү менен жетмек болот, тек анткенинен эчтеме чыкпаган соң ал Жыпарды одоно күч, айла-амал менен кысмакка алат. Муну укканда Ашрафкан көктөн тиле-

гени жерден табылгандай сүйүнөт, Жыпарды тиги чалга тийем деп макулдук берүүгө көндүрөт, өзү болсо Жыпардын тыш кийимдерин кийинип, жоолугун чүмкөнө жамынып, Нурмат менен нике кыйдырганы келет. Уятсыз чал өзүнүн катуу алданынын, абийири тө-гүлгөнүн, бөөдө чыгымдар болгонун нике кыйылгандан кийин гана билет.

Нумат аке ошондо деле Жыпарга үйлөнүү ниетинен баш тартпайт, ага ар кыл кыянаттар жасайт. Ал көз жарып төрөт үйүндө жаткан Жыпардын атынан Махабаттын жолдошу Касенге туулган бала сенден дедиртип кат жаздыртып, аны Касендин нары кызганчаак, нары ишенчээк аялы Розага тапшырат; дагы бирөөнүн атынан согушуп турган Махабатка келинчеги Жыпар менен досу Касенди каралап кат жиберет; Жыпардын паспортуна күйөөсү Нурмат дедиртип жаздырып алат; шаарга Махабат өлүптүр деген сөз таратат. Нурматтын бүткүл былыктары, акмакчылыгы Махабат кан майдандан Советтер Союзунун Баатыры наамын алып кайткандан кийин ачылат.

«Махабат» жанрдык табияты жагынан тиричилик (бытовой) драмасына жакын; анын мазмуну үй-бүлөлүк мамилелерге байланышкан интригаларга жана перипетияларга бай. Пьесадагы сюжеттик мотивдердин бир даары согуш маалындагы тылдын реалдуу турмушунан алынган, бир даары автордун кыялынан чыгарылган. Ал мотивдин баары шарттуу-жасалма драмалык ыкмалар аркылуу туюнтулган. Жалпылап айтканда, «Махабат» дурус эле мелодрама жарала турган мазмундук материалды камтып турган.

«МАХАБАТ» ЖЫЙНАГЫ – «Махабатка» биринчи оң рецензия

акын Т.Үмөталиев тарабынан жазылып, 1946-жылдын 1-августунда «Ленинчил жаш» газетасына жарыяланган.

Ал чакан резенция: «Кийинки төрт-беш жылдын ичинде Алыкул бөтөнчө өстү, өскөндө да күлүк аттай арыш таштап, топтон бөлүнүп алга чыга келди», – деп башталат. Андан ары «Махабат» жыйнагында «окугандын көзүн ачып, жүрөк сезимин ойготуучу ырлар көп» экени, Алыкулдун «өз улутунун гана эмес, бүткүл адам баласына, бүткүл элдерге таандык ортодогу акын» экени, мактанчаактык, ичи тардык, көрө албастык адаттары жок экени белгиленет, анын майда нерселерден чоң маани сууруп чыга билгени көрсөтүлөт. «Жаңы формаларды табуу жагынан Алыкул кыргыз поэзиясында эң алдыда турган ойчул акын, философ акын, ырларды түзүүнүн устаты, – деп аяктайт резенция, – Акын боломун деген талапкерлер Алыкулдан окушу керек».

Байкалып калгандыр, Т.Үмөталиев Осмоновдун согуш жылдарында чыгармачылык жактан катуу өскөнүн, «Махабат» жыйнагында жаңыча акындык сапаттары менен көрүнгөнүн негизинен таамай көргөн. Анын резенциясында конкреттүү талдоолор жок, жалпы чаргытма сөздөр басымдуу, көтөрө чалып мактоо пафосу, азыркы тил менен айтканда, комплименттик дух күчтүү.

Ал резенциянын карандай мактоо маанайында жазылганынын өзүнчө себеби бар экен.

«1946-жылы Советтик Армиянын катарынан демобилизация болуп келсем, Алыкул оорукчан экен, – деп эскерет Темиркул. – Кургак учук аны шалдыратып салганын көрүп, аябай капа болдум. «Кайран акын, кайран талант!» деп каңырыгым түтөдү...

Жарык көргөн «Махабат» аттуу жыйнагын мага эскермеге жазып берип: «Балким, бул менин эң акыркы жыйнагым болор», – деп жазып кетти.

– Дөөдүрөбө, Алыкул. Сенин оорундай оору көп эле кишиде болот.

Ооруп, айыгып эле жүрүшпөйбү. Сен али көп жашайсың, көп жаңы, көп жакшы чыгармаларды жазасың, – десем... Алыкул адатынча унчукпай ылдый карап тим болду.

«Махабатты» окуп чыгып, аябай кубанып калдым. Алыкул өсүп калган экен. Окуучуну ойлонтуучу кыргыз акындарынын чыгармаларынан биринчи жолу окугандай болдум. Оорукчан автордун көңүлүн көтөрүп, жакшы сөз менен болсо да сүйөптөй жардам кылайын деген ой менен «Ленинчил жашка» макала жазып, Алыкулдун ырларына жогорку баа бердим».

Т.Үмөталиевдин резенциясынан он күн мурда «Советская Киргизия» газетасына «Алыкул Осмонов» деген макала жарыяланган. Анын авторлору кыргызга белгилүү дунган акыны Ясыр Шываза жана ошол кезде биздин республикалык жаңыдан сүргүнгө келген балкар акыны Кайсын Кулиев эле. Кыргызча түшүнгөн эки акын Алыкулдун жарык көргөн «Махабаты» менен гана эмес, басмага берилген кийинки жыйнагы («Жаңы ырлар») менен да таанышкан көрүнөт. Ошон үчүн алар өз макаласында Осмоновдун учурдагы акындык өнөрү тууралуу жалпылай сөз кылышат.

Макаланын башталышында Осмонов тууган эл-жери менен, анын турмушу жана маданияты, өтмүшү жана азыркысы, чыгармачылык баралында турган чоң акын, улуттук жана интернационалдык касиеттерге ширелген поэзиянын автору ката-

ры мүнөздөлөт. Андан ары Алыкулдун акындык артыкчылыктары жана өзгөчөлүктөрү бийик сөздөр менен саналып отурат.

«Алыкул Осмонов – эң оболу ойдун акыны. Эмнени кеп кылса да, ал негизги нерсе ой деп билет. Кандай образдарга оролуп айтылбасын, анын ою дайыма айкын, сөздүн жакшы маанисинде жөнөкөй, түшүнүктүү бойдон калат. Ал эми ушинтип жазуу кыйын. Жаза келгенде карандай риторикага түшүп кетүү коркунучу бар. Антпес үчүн акындын поэтикалык каражаттары шайма-шай болуу керек. Осмонов бу жагынан шайма-шай.

Осмонов – күчтүү элестердин акыны. Ал айкын ойду конкреттүү, туюмдуу образдар аркылуу бере алат.

Алыкул Осмонов – кайраттуу акын. Анын жашоо менен эмгеги жакшы көргөнүндө, ички терең ыйманында, адамдын жаркын кудурети менен тирүүлүктүн улуу маанисине ынанып турганында кайрат бар. Осмоновдун ырларын окуп жатып жан-дили куландай соо инсан менен баарлашасың, адамдын албан кырсыктар менен эр азаматча таймашканын, алардын баарын жеңип чыкканын, тууган жердин перзенти катары өзүнүн чоң жумушун жасаганына, дагы да ноюбай жасай берерине сыймыктанганын көрөсүң.

Осмоновдун акыркы мезгилдеги чыгармачылыгында дагы бир мыкты касиет бар. Ал өз элинин тиричилигин, турмушун жан-дилини берип жадабай үйрөнүп жүрөт. Жөнөкөй адамдар: колхозчулар, колхоз баштыгы, бригадир, койчуман, кызылчачы жана саанчы келиндер жайында ал көп акындан мыкты жазат десек, биз жаңылыша койбойбуз. Ал замандаштарынын – нары жөнөкөй, нары улуу адамдардын нукура жан-

дуу образдарын кыргыз поэзиясына алып кирди, баштагыдан конкреттүүрөөк, турмушка каныгыраак боло түшкөнүнөн анын поэзиясы пайда тапты.

Акырында Осмоновго анын кээ бир ырларынын жана поэмаларынын чубалыңкы тартып кеткенин көрсөткүбүз келет. Ал өз чеберчилигин дагы жакшыртууга тийиш».

Көрүнүп турбайбы, аяк жагында бир учкай сын пикир айтылганы болбосо, макала баштан-аяк сөөк агартуу духунда, көтөрүңкү стиль менен жазылган. Өздөрү мыкты акындар боло туруп, К.Кулиев жана Я.Шиваза Осмоновдун жаңы ырлары менен поэмаларынан нукура поэзиянын жышаандарын көргөн, жандуу турмуштук ысык илебин туйган, жаңыча көркөм ойломдун таасын тамгасын байкаган; кеселман акындын кажыбас кайратына, мээнеткечтигине, чынчылдыгына маашырканган. Айтор, эки акын эң оболу реалдуу чыгармачылык табылгалары бар үчүн Алыкулду көтөрө чалып мактаган. Бирок алар ошо макаласын жазганда көп узабай өлүп калчудай көрүнгөн кыргыз акыны тирүүсүндө жылуу сөз угуп, кубаттанып калсын дегендей жапакерчилик ниеттерге да сөзсүз жетеленген.

Албетте, ал-күчүн сүлүктөй соргон дартка моюн бербей, жанын жанга уруп ыр токуп, чыныгы көркөм дөөлөттөр жаратып жаткан Алыкул көзү барында адал эмгеги үчүн жакшы сөз укканга муктаж да, акылуу да эле. Бу жагынан алганда анын адресине карата дем-шык берчү мактоолор кечиктирилбей өз убагында айтылган.

Бирок жарыяланган поэзиялык чыгармаларынын бадырайган мыкты жактары менен катар оркойгон өксүктөрү да калыс, сылык-сыпаа,

далилдүү көрсөтүлсө, андан Алыкул эч зыян тартпайт эле. Тилекке каршы, Т.Үмөталиев, Я.Шиваза менен К.Кулиев өз макалаларын баштап аяк көтөрүңкү мактоого ширетип салган. Алар Осмоновдун жабыккан көңүлүнө шыпаа болчу гана кеп-сөз айтып, анын өз чыгармачылык тажрыйбасын сын көз менен карап көрүшү, өз мүчүлүштөрүн андап билиши үчүн эч кандай жем таштаган эмес.

Экинчи жагынан, үч белгилүү акындын Алыкулга жоомарт дил менен барамдатып мактоо айтканы бейчеки болбосо да беймаал болгон. Алар өз калемдешинин чөгүңкү көңүлүн көтөрүп, көмүскө акындык артыкчылыктарын жар салып коюуга аракеттенгенде бир чети учурдун дүмөктүү саясий кырдаалын, бир чети улуттук адабий чөйрөнүн маданий деңгээлин, көнүмүш адаттарын, психологиялык өзгөчөлүктөрүн эсепке алган эмес.

Белгилүү го, Ата журт урушу аяктагандан көп өтпөй ВКП(б) БК адабият менен искусство маселелери жөнүнөн бир катар токтомдор кабыл алган. Ошол буйрук мисалындагы саясий документтер совет маданиятынын, айрыкча көркөм өнөр тармактарынын элчилик духун, партиялык чабытын, идеялык деңгээлин көтөрүү ураандарына ширелип турса да, практика жүзүндө искусство менен адабиятка эркин ойлоо демилгелерин өчүрүү, көркөм чыгармачылыктын бардык тарабын биротоло идеологиялаштырып бүтүү, сүрөткерлер журтун партия таңуулаган идеяларды гана кайталоого милдеттендирүү багытын көздөгөн эле. Ошол себептен тиги токтомдордун жүзөгө чыгарылыш процессинде эң оболу чынчылдыкка талпынган маданият кайраткерлери куугунтукка алынды, алардын бир даары станилизм идео-

логиясынан эле азыктанып жаралган чыгармалары үчүн деле ыдык жей берди. Революциядан мурдагы адабий мурастардын көбү, атүгүл ар бир элдин мактангычы болгон баатырдык жомоктор идеялык жактан кыйшык деп табылды. Ошол эле учурда искусство менен адабиятка орточо көркөм жөндөмү барлардын, күн тийген жерге чоро боло берген конформисттердин, көк союлун сүйрөгөн кызыл кекиртектен сынчылардын күнү тууду. Көркөм туундулардын басымдуу көпчүлүгүндө жалган пафос, жасалма патриотизм, догматизм идеялары жар салынды, турмуш чындыгы ашкере жакшыртылып боёмолонду, мактаганга дегеле арзыбаган идеалдар жана фактылар көтөрө чалынды, схоластика менен штамптардын зоболосу көкөлөдү.

Совет адабияты менен искусствосунун согуштан кийинки эки беш жылдыктагы өнүгүшү жалпы өлкөбүздүн духовный тарыхындагы өтө бечара бир тилке болгону азыр бадырайып байкалып калды.

Аталган партиялык токтомдор жаңыдан эле калыптанып келаткан жаш кыргыз адабиятынын өсүш процессине катуу бүлүк түшүргөн. Ошол мезгилде саясий демагогияга жамынуу менен жок жерден идеялык каталар таап жиберүү, түздү ийри кылып көрсөтүү, айрым жазуучуларды «төө бастыга» алуу, актуалдуу идеялык талаптарга далдааланып, каршылашкан же көрө албаган калемдешин басма сөз бетинде жаманатты кылуу, идеялык дооматтар менен жүдөтүү аракеттери айрыкча согуштан соңку кыргыз адабий сынында көбүрөөк орун алган.

Осмоновдун «Махабаты» дал ушундай кырдаалда жарыкка чыгып калды. Анда калк турмушунун көрүнүштөрүн чагылдырган чыгармалар

менен катар акындын өзүмдүк кайгы-капасын, субъективдүү таасирлерин жана көз караштарын туюндурган ырлар бар эле. Алар айрым калемгерлердин көзүнө учурдагы идеологиялык талаптарга жана көнүмүш поэзиялык салттарга анча коошпой жаткансып көрүнүшү мүмкүн эле. Алыкулдун өз ой-сезимдерин башкалардыкынан кескин айырмалуу манерада айта баштаганы да кээ бирөөлөргө өөн учурашы ыктымал эле. Айтор, ар кандай китептен эн оболу идеялык каталар издеген, андай каталарды жок жерден чукуп тапкан сынчыларга оной олжо болчу мазмундук элементтер «Махабатта» бар болучу. Ал жыйнактагы бир катар ырлар ошол кездеги ашкере кыйкымчыл адабий сындын кайырмагына эртедир-кечтир илинбей калмак эмес.

Бирок басылып чыгары менен «Махабат» эки газеттик макалада көкөлөтө макталып кетти, анын автору экөөндө тең кыргыз акындарынын арасынан алдыга суурулуп чыккандай көрсөтүлдү. Мындай мактоого буга чейин бир да кыргыз калемгери арзый элек эле. (Ырас, 1933-жылы чыгармачылык иш-аракетинин он жылдык юбилеи официалдуу белгиленип, А.Токомбаев ошондо бир мактоого маарыган болучу, бирок ал сапар Аалынын адресине айтылган «сөөк агартчу» сөздөр бу жолу Алыкулдун акындык өнөрүнө карата Т.Үмөталиев, Я.Шываза, К.Кулиев айткан мактоолорго жеткен эмес). Демек, кайсы бир адабият ишмерин кай учурда (юбилеи өткөрүлбөсө деле) жалаң мактоого тундуруу жаш кыргыз адабиятынын салтында али жок эле. Ошондуктан Алыкулдун көтөрүнкү дабыш менен жарыя макталып кетишинин өзү эле адабий чөйрөгө белгилүү өлчөмдө өгөй учу-

рабай, жазуучулар арасында кандайдыр бир реакция туудурбай, кай бирөөлөрдүн пенделик пас сезимдерин козгобой койбойт эле.

Осмоновдун зоболосун көтөрмөлөгөн эки макалага карата басма сөздөгү эң алгачкы жооп акын Мидин Алыбаевдин «Мааниси жок «Махабат» аттуу резенциясы болду. Ал 1946-жылдын 15-ноябрында «Кызыл Кыргызстан» газетасына жарыяланды.

«Мааниси жок «Махабат» макаласы аскер катарынан кайткан бир офицер менен бир орто мектептин мугалимине Осмоновдун жаңы ыр жыйнагын жамандатып сүйлөтүү менен башталат. Анан сынчы өзү сөз алып, окурмандарга кайрылат: «Ишенбесенер «Махабатты» алып окуп көргүлөчү. Адеген эле жерден баштап, түшүнүксүз «философияларга» чөмүлөсүнөр. Китепти башынан аягына чейин окусаңар күздүн күнкү уйгакты аралагандай болосуңар». Ошентип, резенциясынын «увертюрасында» эле «Махабат» китебин одоно кордоо аккорддору оргуп чыгат. Андан ары ошо китептеүжалан гана так жазылбай тантыгандык» эмес, «саясы жагынан да жаңылыш пикирлер бар» экени жар салынып, тиешелүү мисалдар жана далилдер келтириле баштайт. Маселен, «Дүнүйө» деген төрт сап ыр толук циталанып, мындайча «интерпретация» жасалат: «Биз дүйнөнү-турмушту шаңдуу эмгек менен апачык багынтып алдык. Ал Осмонов болсо, караңгыда акырын гана байпакчан болуп алып, турмушка кылтак салып, алдоо-арбоо менен гана жеткиси келет. Анан дагы: «Алдың кызык, артың өкүнүч дүнүйө» деп канырыгын түтөтүп, жоолугун колуна алып, көз жашын сүртүп ыйлайт».

Азыр бештен белгилүү «Мага күлбө» деген ырында Алыкул өзүнүн

талаада жалгыз кангып жүргөнүнө кыт-кыт күлгөн бир кызга ошентип жүргөн себебин (ыр токуу менен алышканын) түшүндүрөт эмеспи. Ошол ырдан улам резенцияда мындай деп айтылат: «Биздин советтик акындар, жазуучулар бака-шака түшкөн бактылуу элдин арасында кайнаган эмгекти кошо иштешип, эл менен кошо күлүшүп, кошо кыйкырышып, ошол элдин ишин, баатырдыгын жана тиричилигин жазып көрсөтүшөт. Ал эми Алыкул Осмонов болсо, палтосунун жакасын жогору кайрып чүмкөнүп, суунун жээгинде ээн үнкүйүп отуруп алып, капкактагы биздин окуучулардын кулагынын сыртынан кете турган ырларды жазат».

Айтылуу «Отуз жаш» ырына карата резенцияда мындай делет: «Алыкул көз жашын төгүп ыйлап, отуз жашында эле карылыкка баш коёт. Муну окуган советтик жаштар А.Осмоновду карап күлүшүп, каткырган бойдон футбол тепкени стадиондого, китеп көтөрүп шыпылдай басып институттарга, кыз колтукташып кино-театрларга кетишти».

Байкалып турбайбы, рецензент өзү жарамсыз деп тапкан ырлардын кыйшык-кыңырын конкреттүү талдап, жөнөкөй логикалуу ой жүгүртүп, жүйөлүү далилдер келтирип көрсөткөнгө жарабай, дароо гана арзан саясий демагогияга өтө качат, ошо ырларды жазган кишинин керт башына орой асыла кетет, анын жай турмуштагы баскан-турганын (а түгүл оорунун айынан жылууланып жүргөнүн) карикатуралап сүрөттөп жиберет, адамдык ар-намысына бир чети адепсиздик менен, бир чети ташбоордук менен тийишет.

Бирок сынчы өз калемдешинин кишилик кадырын кордоп жатам деп эч ойлоп да койбой, кайра Осмонов-

ду «Бүкөн» деген ырында кичинекей кызды обу жок мазактайт деп айыпка жыгат. Ал ырда: «Бүкөнтай бучук мурун үч жашар кыз», Кучактап уктап калат бир жилик эт», – деп сүймөнчүлүк менен эле жазылган саптар бар эмеспи. Ушуга байланыштуу рецензент кадыресе олуттуу кыяз менен мамынтип айтат: «Ал баланын – адамдын мурдун бучук кылып кемсинтип, шылдыңдап, төшөктү май кылып бир жилик этти кучактап жаткандыгын өйдө жазгандыгынан жактырбадык».

«Мааниси жок «Махабат» макаласында Осмонов коомдон да, турмуштан да четтеген, өзүнчө эле күңкүлдөгөн жарамсыз ойлор менен ыбырсып жүргөн, келечекке ишенбеген, асанкайгыга берилген, өлүм менен ыйдан башканы жазбаган акын катары кайра-кайра сыпатталат; анын ырлар жыйнагы ВКП (б) БКнын «Звезда» жана «Ленинград» журналдары жөнүндөгү токтомуна духуна совет адабиятынын идеялык-эстетикалык салттарына кайчы келген «халтура чыгарма» деп табылат.

Жалпылап айтканда, аталган рецензиянын фельетондук белгилери, пасквилдик мүнөзү бар. Ал сынды кыргыз адабиятынын идеялдуу болушуна кам көрүү. Осмоновго анын чыгармачылык мүчүлүштөрүн сылык-сыпаа туюндурдуу ниети менен жазылган деп айтыш кыйын. Анын автору өз калемдешин сындап жатканда кадыресе логикалык маданияты, адептүүлүгү, адилетчилиги баарын көрсөтө алган эмес, жок эле дегенде жөнөкөй эле жапакечтик кылганга да жараган эмес.

Осмоновду көкөлөтө мактаганга да, жерге чаап жамандаганга да басма сөз бетинде баарынан озунуп Аалы Токомбаев каршы чыккан. Бир макаласында ал улуттук адабий чөй-

рөдө принциптүү (көчөдө эмес, көзгө айтма) сын жакшы өнүкпөй жатканын, жазуучулардын бири бирине жаман көрүнгүлөрү келбегенин, коомдук иштерге жекече мамилелерин аралаштырып жибергенин айтып, конкреттүү мисал катары «бир акын жөнүндөгү эки сынчынын балдарча жазган көз карашына» токтолгон:

«Акын Осмонов жөнүндө Алыбаев макала жазып мындай деген: «акын дегенибиздин баары эле ушундай жазып олтурса поэзиянын баркын кетирет ко... Ой тобо ушундай да ыр болобу?.. Ушундай ырлар, биздин советтик окуучулардын кулагына кантип жылуу учурасын?.. Осмонов өзүнүн философиясына түшүп алып, ый, кайгыдан башканы жазууга колу баргысы келбейби?» дейт. Бул макаланы окуган адамдар Осмоновдун китебин гана эмес, өзүн да көргүсү келбейт. Советтик кишилер бу кишиге каргыш жарыялайт.

Ушул эле акын жөнүндө жолдош Үмөталиев да өз пикирин айтты: «Акын боломун деген талапкерлер Алыкулдан окуш керек» дейт. Кимисине ишенүү керек? Алыкул гениалдуу акынбы? Же Жоомарт, Жусуп, Кубанычбек, Темиркулдар сыяктуу акындын бирөөбү?

Бул сындарды барыңар эле окугансыңар, бирок кайсынысы чын экенин балким билбейсиздер. «Жакшы», «жаман» деп кыска айтуудан жеңил эчтеме жок. Бирок эмне үчүн жакшы, эмне үчүн жаман, ага жооп керек! Ушундай ала сындар авторлорго канчалык пайда берет! Кимге кереги бар! Менин оюмча, жакшы жазуучу боломун деген акындар улуу Пушкинден, Толстойдон, Лермантовдон, Горькийден, Маяковскийден жана башка чеберлерден үйрөнсө, эң эле сонун болоор эле. Сынчы жолдоштор дагы ушундай түшүнүп, ушун-

дай кеңеш берсе туура болор эле. Темиркул, Ясыр, Кулиев жолдоштор сынап отурган акынга өтө «боорукердик» менен карагандыгын билдиришип: «биз Осмоновдун көңүлүн көтөрүү үчүн жаздык эле, ошол кезде ал оору эле» деп Пленумда сүйлөштү. Албетте, бул жеңилдик. Коомдук ишке балдарча кароого болбойт. *Кечээ гана тиги кырда жок эле,*

Кайдан чыкты боз ат минген

отуз жаш? –

деген Осмоновдун ырларынын арасындагы күчтүү элестерди жолдош Алыбаев мактоонун ордуна аны начар деп эсептейт. Жогорку сынчылардын экөө тең Осмоновдун пайдасына эмес, экөө тең Осмоновдун чындыгын бере албайт».

Байкалып калгандыр, А. Токомбаевдин көпчүлүк сүйлөмдөрү жазма речтин эрежелерине ылайык грамматикалык жактан туура түзүлгөн эмес, бирок анын жалпы ой жүргүзүшүндө жана айтайын дегендеринде бир кыйла жүйөө да, калыстык да бар.

Осмоновдун «Махабатына» байланыштуу басма сөз бетинен жар салынган карама-каршы пикирлерге карата Жээнбай Самаганов да «Бир чыгармага арналган үч макала тууралуу» деген макаласы менен жекече мамилесин билдирген.

Арийне, согуштан соңку мезгилде Ж. Самаганов арааны жүрүп турган кыргыз сынчысы эле. Анын ошо кездеги бир катар макалалары төпөштөмө сындын духунда ашкере тенденциялуу жазылган. Бирок анын «Бир чыгармага арналган үч макала тууралуу» дегенинде негизсиз идеялык айыптоолор кыйла эле аз. Бу макаласында сынчы Осмоновду да, анын мактоочуларын жана каралоочусун да карагандай талкалоо максатын көздөбөй, баарына объективдүү сот болууга аракет кылган, иш жүзүндө да салыштырмалуу калыстыгын көрсөткөн.

Макалада эң оболу Т.Үмөталиев, Я.Шиваза, К.Кулиевдер «Махабаттын» эч кандай начар жерин көрбөй, же көргүсү да келбей, Алыкулга «мактоо» ырын ырдашканы» үчүн уяткарылган, ал эми М. Алыбаев ошол эле китептин «эч кандай пайдалуу жагын көрбөй, же көргүсү келбей, «кордоо» ырын «ырдаганы» үчүн катуу сынга алынган. «Махабат» жыйнагына сынчы өзү да ошол кездеги идеялык талаптардын позициясынан карап багып, анын айрым ырларында («Сулууга», «Шота Руставелиге») советтик аялдарга жалаа жабуу, өткөн заманды идеализациялоо мотивдерди бар деп тапкан, бирок андагы ырлардын бир тобун жогорку идеялуу деп баса белгилеген, дагы бир тобун сюжеттүү деп мактоого алган. Деги «Бир чыгармага арналган үч макала тууралуу» дегенине Ж.Самаганов Алыкулдун акындык өнөрүнө да, «Махабат» китебине да пейли түз, а тургай симпатиясы бар экенин айкын туюндурган.

Осмонов 1945-жылдын жайында, «Махабаты» жаны эле терүүгө кеткенде, дагы Койсары курортуна барган. Ошол жерде 8-июлда «Отелло» трагедиясын которо баштап, 30-августта аяктаган. Сентябрь-октябрь айларында анча ургаалдуу иштеген эмес. Анткен менен ноябрдын ичинде баса отуруп, 57 ыр (баары 1124), 4 поэма (баары 600 сап) жазып салган.

Ал 1946-жылдын күзүнөн Чолпон-Ата кыштагына (азыркы шаарга) байырлап, ноябрь айында баса отуруп ыр жазган. Бир айдын ичинде 122 ыр (баары 1962 сап) бүтүргөн! Булардын басымдуу көпчүлүгү ошо кездеги адабий сын талап кылгандай шаттуу маанайда иштелген, согушта сонку колхоз айлынын жыргал турмушун, колхозчулардын ак ниеттүү эмгегин жана патриоттук демилгелерин даңазалоого арналган.

«МАХАБАТ» МААНИСИЗ БЕЛЕ?» Автор: П.Казыбаев // Фрунзе шамы. – 1990. – 23-окт. – Макалада «Мезгил жана Алыкул» китебине кирген макалалардын ичинен М.Алыбаевдин 1946-жылы «Кызыл Кыргызстан» газетасынын 15-ноябрдагы санына басылган «Мааниси жок «Махабат» аттуу макаласынын жазылышына эмне себеп болгонун изилдөөгө аракет кылып, үч жагдайды эске алат. Биринчиси, М.Алыбаевдин ушул чуулгандуу макаланы жазууга мурдатан эле даярдык көрүп жүргөнүн 1946-жылы 27-октябрда «Ленинчил жаш» газетасына жарыяланган «Толкун» фелетону ырастайт. Экинчиси, балким, буга 1938-жылы 10-январда даярдалган буйруктун долбоорундагы – жазуучулар бирлигинин эмгек тартибин (М.Алыбаев кызматка эч кандай себеби жок эле үч күнү чыкпай койгондугу) талкуулоо керектиги жазылганы себеп болгондур дейт автор. Анткени, буйрукка бирликтин ошол кездеги катчысы А.Осмонов кол коюптур. Үчүнчүсү, эки акынды тең жакшы билген С.Керимбаевдин ою боюнча М.Алыбаевдин минтип жазышына А.Осмоновдун жеке турмушу себеп болгондой деп, анын себептерин түшүндүрөт. Ушундай үч ой жоруу болжол болгону менен деле М.Алыбаевдин мынчалык аша кетишин эч ким так, даана айта албас. Кантсе да бул макала өз мезгилинин, же болбосо авторунун утурумдук кызыкчылыгын көздөгөндүгү айкын дейт автор.

МАЯКОВСКИЙ Владимир Владимирович (1893–1930) – улуу орус акыны. Алыкулдун чыгармачылыгынын өсүшүнө зор таасир тийгизген. Саясий ырларынан тапчыл идеологиянын үлгүсүн көргөн. Тууроого, ошол аркылуу улуттук поэзиянын жаңы багытын ачууга аракеттенген.

Маселен, 1935-жылдын 11-октябрында жазылган «Маяковскийге» деген көлөмдүү ырында эле:

*... Социалисттик
Улуу доордун
Коркпос,
Эр
Жеке –
Миңдик
Оратору –
Акыны,
Найзасы бар
Баатыры,
Владимир
Маяковский!.. –*

деп данктап келип, анын жолун тутунгандарды орус жана кыргыз адабиятынан мындайча мисалдар менен көрсөткөн:

*Орустардан
Саша Безыменский,
Александр Жаров!
Кирсановдор
Ушул жолдуу
Сызыктуу
Ырлар менен
Караңгы түндөрдү
Сүйлөттү.
Бизден:
Аалы,
Мукай,
Жоомарт,
Жусуп,
Кубанычбек Маликов!..*

Өмүрүнүн акыркы мезгилинде Алыкул бул улуу акындын таасиринен улам, форма, мазмун жагынан жетик көп мыкты ырларды жараткан.

Улуу казак жазуучусу Мухтар Ауэзовдун сөзү менен айтканда, ал Маяковскийдин ыр жасоо чеберчилигин, стилин өз эне тилинин өзгөчөлүктөрүнө жараша кылдат өздөштүргөн новатор акын болгон.

«МАЯКОВСКИЙГЕ» деген ырды Алыкул сүйлөшүү интонациясына

негизделген эркин ыр түрүндө жазган. Ошону менен катар улуу акынга кайрылган бул ырда ал өзүнүн ырларындагы кургак үгүт, чакырык сыяктуу кемчиликтердин орун алгандыгын баса белгилеп, чакырык ырлар да өз учуру үчүн керек болгондугун, эми андан баш тартуу керек экендигин ачык айтат.

МЕДЕРБЕКОВ ЭСЕНБЕК – (1936-) – жазуучу, сынчы. Өзүнүн чыгармачылык жолуна Алыкул кандай таасир тийгизгенин жана сабак бергенин калемгер кийинчерээк жазган «Алыкулдун таалими» деген поэмасында таасын билдирген. Ошол поэмадан үзүндү:

*...Дастанды көкүрөккө бекем түйдүм,
Жатка айтып ээн талаада көпкө жүрдүм.
Жазган ким, которгон ким кийин билдим,
Урматтап экөөнө тең башымды ийдим.
Экөө тең махабаттын баркын билген,
Сүйүүдөн жабыр тартып, тоңуп-күйгөн,
Экөө тең чоң философ, ойчул болгон,
Достукка кара башын сайып койгон,
Экөөнө бирдей кымбат ынсап, ыйман,
Экөө тең ыр дегенде жанын кыйган.
Экөө тең акындардын даанышманы,
Биз үчүн таалай болгон таанышканы.
Алыкул Шота абага ат мингизип,
Ак калпак, кочкул кызыл тон кийгизип,
Мойнуна кереметтүү жарак асып,
Жиберген кыргыз айлын аралатып.
Андан соң Пушкин менен Шекспирге,
Сырдашып, жолдош болуп жүрдү бирге.
Алптардын мурастарын өздөштүргөн,
Өзү да алп катары өмүр сүргөн,
Тийишип улуу акынга, азилдешкен,
Аз жашап, көптү бирге изилдешкен,
Танданам сыркоо акындын жоругуна,
Кетсем дейм сырын билип, жолун улап.
Айрыкча кызыктырат бүгүн мени,
Ойлору өмүр, өлүм жөнүндөгү.
Оорудан жабыркадым, карып калдым,
Бир жолу көр оозуна барып калдым,
Бйладым, керээзимди айтып ийдим,
Ошондо тирүүлүктүн баркын билдим.*

«МЕЗГИЛ ЖАНА АЛЫКУЛ».

Автор: П.Казыбаев // Чүй баяны. – 1997. -21-март. – Макалада Алыкул атындагы фонддун жетекчиси П.Казыбаев журналист Д.Жусупов менен маегинде Алыкултаануунун чыйырын баштап, мүрзөдөгү эстелигин тургуздурткан Ш.Үмөталиевге, чыгармаларынын үч томдугуна көп мээнет сиңирген Т.Сыдыкбековго, Ж.Тынымсейитовага, К.Жусуповго, К.Бобуловго, М.Тентимишевге ж.б. ыраазычылыгын билдирет. Фонд А.Осмоновдун «Көл толкуну» жыйнагын кыргыз-англис тилинде чыгарганын, архивде чакан фото-китеп чыга турган материалдардын бардыгын баамдап, толуктай баштагандыгын, учурдагы башкы маселе акындын эстелигин Чолпон-Атага, Бишкекте Жаш гвардия бульварын Алыкул гүлбагы деп өзгөртүү менен эстелигин да ушул тарапка орнотсо ылайыктуу деген оюн айтат.

«МЕЗГИЛ ЖАНА АЛЫКУЛ».

Автор жана түзүүчү: П.Казыбаев. – Ф.: Адабият, 1990. – 320 б. – Жыйнакты көп жылдык өмүрүн айтылуу акындын тагдырын иликтөөгө арнап келе жаткан П.Казыбаев даярдап түзүп чыккан. Ал Алыкулдун тарыхта калуусуна омоктуу иштерди жүзөгө ашырган эмгеги аркылуу улуттун маданий чөйрөсүнө кеңири таанымал. Китеп тарыхый жактан баалуу сүрөттөр менен жабдылган. Чакан баш сөздөн соң түзүүчү-автордун аты уйкаш көлөмдүү макаласы менен жыйнак башталат. Макала А.Осмоновдун чыгармачылык жана инсандык тагдырын тарыхый-социалдык фондо толук чагылдырган эмгектердин бири. Кийинки бөлүкчөгө Алыкул Осмоновдун акындык жана котормочулук чыгармачылыгына карата убагында мезгилдүү басма сөз беттеринен жалпыга маалым

болгон макалалар жайгашкан. Булар – А.Токтомушевдин, Т.Үмөталиевдин оң маанидеги, М.Алыбаевдин «Мааниси жок «Махабат»» аттуу (караңыз) терс сындан турган макаласы жана «Бир чыгармага арналган үч макала тууралуу» деген жогоркудай «мактоо» – «кордоо» «ырын ырдаган» сынчыларга жооп таризиндеги Ж.Самагановдун макаласы (караңыз). Кийинкилери «Акындын жазган макалалары», «Акындын жарыяланбаган чыгармалары», «Акынга жазылган каттар» бөлүмчөлөрүнөн турат. Бул бөлүмчөлөрдөн ынтызар окурманды акындын күндөлүк турмушуна сүнгүтүп, аны ойлонткон идеяларга, түйшөлткөн көйгөйлөргө ортоктош болуу бактысы күтөт. Китептеги көлөмдүү бөлүм бул – «Эскерүүлөр, ой толгоолор» (119-317-б.). Алыкулду өспүрүм чагында, жигит курагында көрүп-билген жакын курбукурдаштарынын, же кайсы бир турмуштук кырдаалда кезиктирген замандаштарынын элестүү эскерүүлөрү, жөнөкөй ийкемдүү таризде санжыраланат. Бөтөнчө Николай Удаловдун, Ишенбай Абдуразаковдун, Шайык Жамансариевдин, Абдырасул Токтомушевдин, Зейнеп Талибованын, Сабира Күмүшалиеванын, Бурулча Элебаеванын жазып калтырган маалыматтары, акындын өмүр-тагдырын иликтеп эмгек жараткан Шаршенбек Үмөталиевдин, Кеңеш Жусуповдун макалалары – Алыкулдун портретине кошкон ири штрихтер. Акындын талантын баалап, инсандык изги сапаттарын байкап жүргөндөрдүн аңгеме-дүкөн куруп бериши урпактар үчүн баа жеткис таберик. «Алыкул жана окурман» аталган акыркы беттер акындын талантын жогору баалаган студенттердин, жумушчулардын жана аты белгисиз окурмандардын чакан пикир-

лери тиркелип, ушуну менен жыйнак аяктайт.

МЕЙКИН – баары – жогун камтыган, баарына жай – орун болгон дүйнө ченеми.

Алыкул «Балалык» деген ырында «Жапыс болуп кечээ көргөн бийиктер, ыраактыктын баары жакын көрүнүп» – деп, мейкин ченемин адам курагына байланыштырып, анын тарыхый-социалдык мазмунун ырастайт. Мейкин – акын үчүн кыргыздын жер-суусу («Тууган жер: түбү чалкар кең эмеспи»), сүйүктүү Ысык-Көлү, Россиянын кеңдиги, Шота Руставелинин мекени, асман менен жердин арасы. «Менин жылдызым» деген ырында адамды аалам менен теңештирип, «Эгерде ай кызганып, күн түртпөсө, Жер шарын колтугума кысып алып» деп, адам мейкини жаратылыш мейкининен башкача өлчөнөрүн көргөзөт. Ал эми Толубай сынчы жөнүндөгү поэмасы

*«Жер жүзү, жер бүткөндү бүт тебелеп,
Ай менен күн ортосун жалгыз ээлеп,
Акыры бир деңизге түшүп кетип,*

Ошентип Толубай сынчы өлсө керек» – деп аяктайт, каарман менен кең дүйнөнү ченемдеш карайт. Мейкин өлчөмү кыймыл менен танапташ экени «Аркырап учкан боздун арышына, Жер да тар, асман да тар, аалам да тар...» деген поэтикалык саптар белгиленет десек ылайык келет.

МЕККЕ – мусулмандардын сыйына турган жайы бар шаар. Акындын бала карыган энесинин ак сүтүн кечерине жетишем деген аракети тууралуу уламыш жөнүндө жазган ырында айтылып өтөт.

«Ушундай кылсам энекем

Кечер бекен ак сүтүн»

Деп баласы энесин

Меккеге

Жөө көтөрүп жөнөдү».

«МЕН» – А.Осмоновдун 1933-жылы 10-октябрдагы «Ленинчил

жаш» гезитине жарык көргөн чакан маеги. Анда жаш акын өзүнүн чыгармачылык жолу анын өбөлгөлөрү тууралуу сөз кыла келип буларга токтолот: «...Эң мурун майда кабарлар жаза баштап акырындап ыр жаздым. Аалынын жана өзгөчө Жусуптун ырлары таасир бере баштады. Мен азыр да Аалы менен Жусуптун таасириндемин. ...Келечек талантыма алар чоң багыт ачып берди».

Мындан поэзия дүйнөсүнө жаңы башбаккан А.Осмоновдун жалпы адабий процесс, өнүккөн элдердин классикалык адабияты тууралуу түшүнүк-билими али чектелүү экендигин баамдасак болот. Ал үлгү туткан А.Токомбаев жана Ж.Турусбековдун өздөрү бул кезде такшалуу, үйрөнүү жолунда турушкан. А.Осмоновдун бул чакан маегинен кийин «Шайыр жаштардын шаңдуу акыны» аттуу макала орун алган (автору жок). Анда Алыкулдун чыгармачылыгы тууралуу жылуу пикирлер айтылган.

«МЕН АЙЫЛГА КЕЛГЕНДЕ» – 10.11.1946-ж. жазылган эки түрмөк ыр. Айылда дем алуу, бекерчилик кезинде мезгил өтпөй зериктирген узак күндөрдө лирикалык каарман: «Аткан таң, баткан күнү билинбеген, / Кандайча Фрунзеде күндөр күлүк?!» – деп суроо салып, таң калат.

«МЕН БУЛ ЖАКТА ЖÜRГӨНДӨ» – 18.12.1945-ж. жазылган үч түрмөк ыр. Борбордон сыртта жүргөн лирикалык каарман «Мен бул жакта жүргөндө эстер бекен курбулар?» деп суроо салат. Сенин жогунду жоктоп, эстээр адамдын болгондугу кимге болбосун жагымдуу эмеспи. Бирок, лирикалык каарман «Эстесе эстер бир күнгө, Бирок бир жыл унутар» деп эстөөчүлөрүнөн күмөн санайт.

*Көзүм барда, курбулар,
Эстегиле, антпеңер.*

Жүз жыл бизге энчи эмес,

Унутушар кез келер.

«МЕН ДА ОЛТУРДУМ, КҮЙӨӨҢ СЕНИН ЖАНЫНДА» (8/XI.1946. Чолпон-Ата) аттуу ыры элестүү тартылган турмуштук картина. Лирикалык каармандын акыл айткан насыйкатынан, акындын моралдык-этикалык принциптеринин бекемдиги, ыйманынын наристедей тазалыгы айкын көрүнөт.

«МЕН ЖҮРГҮНЧҮ» – 27.10.1948-ж. жазылган, үч түрмөк ыр. Лирикалык каарман өзүн эс тарткандан жөө баскан жолоочу деп тааныйт, «Мээнет тартып жөө баскан жол түк өлбөйт» деген жыйынтыгын айтат. Анан өзүнө турмуш жолундагы жолоочу катары эки өңүттөн көз жүгүртүп карап көрүүгө аракет кылат:

Кырдан туруп, арт жагыман карасаң:

Мен аткан ок токтоосу жок учкан шар...

Түзгө чыгып, каршы алдыман карасаң:

Мен айбаттуу, тоо көтөргөн бир баатыр.

«МЕН КЕМЕ» – 17.10.1948-ж. жазылган төрт түрмөк ыр. Лирикалык каарман өзүн келчү жерине эрте жеткен кемеге салыштырат. Бирок ал «кемеден келчү жерине жетип алган ийгилигине, болгондо да эрте жетип алгандыгына ыраазы болуу байкалбайт. «Көз жеткис деңиздин аркы учуна», «кайдадыр бийик тоолор арасына» таштап кеткен «жыңайлак», «таарынчаак» жаштыгына кусалануу, өкүнүч сезимдер гана бар. «Ал кездин алтындыгын эсине албай, / Жаштыктын ар жагында жаштык бардай, ыйлатып, уруп-сабап кете берген» эссиздигин эстеп кейийт лирикалык каарман. Мунайым ыргак менен жазылган мунайым ырдын эң сонундагы: «Бирок да, ошол тоолор арасында / Жаштыгым ойноп-күлүп жүрө берет» деген күтүүсүз саптарды, балким, ошол кыркынчы жылдардагы «конфликтсиздик теориясы»

деген кесепеттүү теория адабиятта өзгөчө өкүмүн жүргүзүп турган катаал замандын фонунда акындын саясатчыл поэзия билермандары тарапты жалт бир карап алып, калп каткырып койгон аргасыздыгы катары карасак болоор.

«МЕН КЕТТИМ АЛЧА БЫШКАН МЭЗГИЛДЕ» – 8.11.1946-ж. жазылган үч түрмөк ыр. «Келдим көлдөн өрүк гүлдөөр кезинде, Кеттим кайра алча бышкан мезгилде» деген акын, жаздын жаштык деми менен сулуулугу артылып турган Кыргызстандын бардык жерин бирин экинчисине кыя албай тургандыгын билдирет.

«МЕН КӨЛҮМӨ КЕЛГЕНДЕ» – 1946-ж. жазылган, 3 түрмөк ыр. Акын сүйүктүү көлүнүн көрүнүшүнөн сансыз сүрөт таба билген, «Көлүм» деп өзсүнтүп, боордош көлүнүн мээриминен кубат алган. Бул ырда акын көлдүн тынчы жок толкундарын «токтоно элек баладай», «албуут акын баладай» деп сыпаттайт. Ал эми Улан жели токтоп, Санташ шамалы сокпой, мемиреп турган Ысык-Көлдү «өз элиндей күчтүү, сулуу окшоду» деп, жергиликтүү элге өзүнүн сый-урматын кошо билгизет.

«МЕН КЫРГЫЗДЫН АКЫНЫ» – 15.10.1948-ж. жазылган, ар бир түрмөгү он саптан турган үч түрмөк ыр.

Ким берсе да жакшы берген бактымды,

Ким койсо да жаман койгон атымды.

Ушакчыдан: не кылам деп сурасам,

– беш тыйынга мага сат, – дейт, –

даңкыңды

Сатам!

Алсын!

Кайдан билсин баркымды?

Чайга салып жутар кезде:

Заар тилин куйкалачу,

Мен кыргыздын акыны!

Бул ыр – өнөрү кемелине келип, «дөңгөчкө жан, балыкка тил бере

алгандай» чеберчиликке жетишип калган акындын колунан бүткөн көркөм буюмдун үлгүсү. Бул ыр чебердиги жетишкен акындын колунан кандай гана сөз болбосун анын каалаганындай ийге келип, теске түшүп, канчалык шарттуу, бири-бирине кошпогудай нерселер биригип, башкалардын колунда кожоюп, жасалмалуудай болуп тура берчү нерселер чебер акындын айланасынан үч күнчүлүк алыс качып калаарын тастыктаган ыр. Акын даңкын ушакчы менен ичи арамдарга «беш тыйынга», «бир тыйынга» сатам дейт, бирок даңкы алардын «былыгына» көнүп жашап калбасын, «чайга салып» жутаар кезде заар тилин, кара көңүлүн куйкалоочу даңк экенин айтат. Ал эми карапайым эмгекчинин балдарына даңкын бекер эле берерин айтат акын:

Берем!

Алсын!

Сатпайм кадыр-баркымды,

Уйчу, койчу,

Кетменчинин

Менмин кымбат акыны.

Ырдан о.э. акындын өзүнүн поэтикалык талантына ишенимин артып, акындык тагдырына ыраазы болуп турган учурун сезүүгө болот.

«МЕН МАСКӨӨНҮ КӨРГӨН-ДӨ» – 1947-ж. жазылган ыр. Акын ырында Советтер өлкөсүнүн борбору болгон Москва шаарынын улам көркөтөнүп, улам жаңырып баратканын, өзү сыяктуу кай улуттун баласы барбасын «мандайынан сылап» мээримдүү кабыл ала тургандыгы жөнүндө айткан.

«МЕН ӨЗ ЖҮРӨГҮМ МЕНЕН» – 1935-ж. жазылган эки түрмөк ыр. Ыр мазмундук жактан да, көркөмдүк жактан да бир топ эле чийки, тажрыйбасыз жаш калемгердин үйрөнчүк аракетин экендиги көрүнүп турат.

*Аз өмүрдө ырдабай түк кете албайм,
Кыял кылам, барып толкун чапчыймын,
Ал талантым, ага мен түк жете албайм.*
– деген саптардан жаш талапкердин поэзияга болгон дилгирлиги байкалат.

«МЕН ӨЗҮҢДҮ СҮЙГӨНҮМӨ КАЙГЫРАМ...» – 1938-ж. жазылган бир түрмөк ыр. Акын ушул жылы сүйгөн кызы Айдай Жигиталиева менен ажырашкан.

Мен өзүңдү сүйгөнүмө кайгырам,

Билем, сенин таалайың кең жайылган.

Сен күлөсүң мени таба кылгандай,

Убалыңа жетер көздөн аккан кан.

«МЕН ӨТПӨДҮМ» – 25.12.1945-ж. жазылган ыр. «Кезинде кышкы кирген буура болуп, кезимде бото болуп энгиреп», бул турмушту жолдош болуп ээрчип, «тузун татып, сүтүн ээмп», турмушту ата тутуп, эне тутуп жашап келгенин, ошентсе да «күзгү түшкөн курмага окшоп, шагынан өргө түшүп кала бергенин» айткан акын ырынын соңун:

Өтсө өтсүн, өткөн өмүр өтө берсин,

Замандын жыргалына дуулап алдым.

Кубандым эки-үч сабак ыр жазганга,

Ал эмес, андаганга, мен алдадым, –

деп оптимисттик маанай менен жыйынтыктайт.

«МЕН ТАНСАМ ЖАШТАН ТАНАМ, ЫРДАН ТАНБАЙМ» (9/XI.1946. Чолпон-Ата)аттуу ырында акын өзүнүн чыгармачылык кредосун аныктаган. Ал үчүн поэзия баардык нерседен жогору турган. Эң негизгиси чындык гана нукура поэзия жарата ала турганын, жалган айтуу поэзияга болбой турганын акын жазбай түшүнгөн. Ал поэзияны жөнөкөй гана нерсе эмес, өз өмүрүнүн шериги, эл-жерге адал кызмат кылуунун майданы деп билген.

«МЕН ШААРЫМА БАРАР-МЫН» – 4.11.1946-ж. жазылган эки түрмөк ыр. Ырда акын кыш бүт-

көнчө «ушул жерде» кыштап, кыш сонунда кайда жүрсө сагынган, «өмүрү ырдан бүткөн» шаары Фрунзеге бараарын айтат. Ага чейин «келген кеткен конуп-түнөп өтсүн деп, төрт бөлмөлүү ырдан бир там салаары» кабарланат.

«МЕН ЭМНЕДЕН УЯЛАМ» – 11.12.1944-ж. жазылган алты строфа ыр. Коюлган суроого жооп бериш үчүн акын алгач эмнелерден уялбай тургандыгын санап өтөт: «Мен уялбайм сүйбөдү деп жаш тендим, / Же болбосо, аты назик ак келин. / Ая, жаным, антпе дешке чолом жок, / Чынын айтсам, андай ишке жок эбим»; акын ошондой эле дайым бүркөө түрүнөн, ал кетирген оорусунан, баласы, жары жоктугунан, кедейликтен, жоктуктан уялбайт. Акынды уялткан күчтүү нерсе бирөө гана, ал:

*«Мен уялам, мына мындан уялам:
Көзгө толоор бир чоң эмгек кылбагам.
Колун кезеп, жолуң болгур дегенсийт,
Жер шарынан күлүк учкан заманам.»*

«МЕНИН ЖЫЛДЫЗЫМ» – 2.12.1944-ж. жазылган 6 түрмөк ыр. Бул ыр турмуштун, согуштун ар кандай оор сыноолоруна чыдап, бир тилектүүлүк, биримдик, ынтымак менен кыйынчылыктарды жеңип, жеңишке жакындап калган элдин ошол кайраткерлигине, ынтымагына сыймыктануу, ыраазы болуу сезимдерден улам жаралса керек. Акын мына ошол бүтүн ааламга көрсөтүп мактангысы келген «жер балдары» жөнүндө сөзгө өтөөрдөн мурда, бир кезде атасынын досу: «Таанып ал, тээтиги сененики уулум» деп жылдыз энчилеп көрсөткөнүн эс-эс билээрин, азыр ошол жылдызы кайда экенин таппай жүргөндүгүн айтат. Мына ушул баяндан кийин гана акын ошол жылдызы да бир жолу көзгө түшсө ошол жакка «мейманчылап» баруу ниети бар экендигин билгизет.

*Ах, чиркин, да бир жолу көзгө түшсө,
Эгерде ай кызганып, күн түртпөсө,
Жер шарын колтугума кысып алып,
Мейманга барар элем эки-үч күнгө.*

*Көрсөтүп бир тилектүү жер баласын:
Болгондо биз сыяктуу эр даанасын,
Көп турбай кайра түшүп келер элем
Таанытып адилдиктин заманасын.*

«МЕНИН КҮНҮМ» – 13.10.1948-ж. жазылган, үч түрмөктөн турган ыр. Акын бул ырында өзүнүн талантынын күчүнө, чыгармаларынын өлбөстүгүнө ишеним билдирет. «Күн» бул жерде «доор», «убакыт», «заман» маанисинде. Кыргыздарда: «күнүн бүттү» деп коюшат, «сага пайдасы тийчү доор бүттү», «бийлигин бүттү» маанисинде, же «заманы келди», «пайдалуу учуру келди» дегенди «күнү тууду дешет». Ошол сыяктуу акын «менин күнүм, доорум бүтпөйт: «күзүн күтүп мөмөсүнөн күбүлбөйт», «толкун урса тайызына сүрүлбөйт», «Ыза кылып жарыкчылык дүйнөнү, Карыганда жаш уландай бир гүлдөйт» дейт. Ырдын сонун акын бир эсе окурмандарына кайрылгандай, бир эсе өзүнүн калемдештерине кайрылып, аларды да узак өмүрлүү чыгармаларды жаратууга, анан ошол чыгармалары аркылуу кийинки доорлордогу окурмандар менен жолугушууга үндөп жаткандай төмөндөгү саптар менен аяктайт. *Бар бололу, түгөнбөйлү, курдаштар,
Узак, узак, узак болсун бул сапар,
Кылым бүтүп дүйнөдөн жок болсок да,
Кайра кайтып жолугушчу жолдор бар.*

«МЕНИН ЭНЕМ» – 1944-жылы 29-ноябрда Койсарыда жазылган поэма. Улуу Ата Мекендик согуш убагында өрт ичинде калган кең Украинанын бир кыштагында өткөн окуяны баяндайт. Акындын Украина тууралуу жүрөк толкута окурман назарына тарткан саптары күчтүү:

*Термелген Кобзарлардын кайгысына,
Таарынган өткөн өмүр ай-жылына,
Ар бири кара кулак шер сыяктуу,
Жаралган Шевченконун таалайына!
Бир менен, күлкү менен доорон сүргөн,
Багынбай жокчулуктун кылычына:
Руксат бер, сен тууралуу күү чертейин,
Алтын жер, Украина, Украина!..*

Украиналык эненин кичүү баласы кызыл туу алып, Мекен коргоочулардын тарабында согушса, улуу баласы чыккынчы болуп, немецтердин айдактаган итине айланат. Кичүү баласы Слава чегинип баратып каттырган кызыл туу үчүн немец төрө менен келген улуу баласы Виктор өз энесин тапанча менен атып салмакчы болот. Энени партизандарды ээрчитип келген Славасы куткарып калат. Ал ошондо гана өзүнө кол көтөргөн канкор желдет колхоз турмушуна «таарынып» четке кетип калган улуу баласы экенин тааныйт. Аны да партизандардын көзүнчө жан соога сураган суу жүрөк «ийри жыланы» айтат. Эне чыккынчы баласын өз колу менен чекеге атып таштайт. Поэма немец фашисттерин Батышка дыргаяктата кууп бараткан жеңиштүү күндөрдө жазылгандыктан, анын башынан аягына дейре ар бир советтик адамды толкундаткан кубанычтуу, оптимисттик илеп уруп турат.

Алыкулдун кичинекей сюжетке чоң эпикалык мазмунду сыйдыруу устаттыгы мында да жакшы көрүнөт. Поэма терең драматизмге толтурулуп, айыгышкан конфликтке негизделген.

МЕРЕЗБЕК – «Өлүп тирилгендер» поэмасында кездешкен ысым.

*Мерезбек өмүрүндө тук күлбөгөн,
Аялы эркек тууса сүйүнбөгөн,
– Туугандар, согуш бүттү – деген сөзгө
Жадырап, я кудайлап күлүңдөгөн.
Эс алып, терин аарчып күлүп турат,
Үй-үйгө сүйүнчүлөп жүгүргөндөн.*

МЕССАРОШ ЛАСЛО (1905–1938). Будапешт шаарында төрөлүп, Европалык скульптура мектебинен тарбия-таалим алган мажор-кыргыз айкелчиси.

Алыкул Осмоновдун бюсту да Мессароштук галереянын бирден бир маанилүү жана чебер жасалган мээнетти. Скульптордун бул иши башка эмгектери менен кошо Г. Айтиев атындагы көркөм өнөр сүрөт музейинде сакталып турат.

Акындын бул бюсту өмүрүндөгү эң биринчи эстелиги, ал эми Мессарош кыргыздардын, анын ичинде Алыкулдун айкелдик бейнелерин биринчи болуп жасаган чет элдик сүрөткер

МЕТАФОРА – белгилүү бир кубулушту башка бир кубулуштун окшош жактары менен өтмө маанисинде салыштырып сүрөттөгөн троптун бир түрү метафора деп аталат.

*Түн суук, кыш ышкырып үйлөрдү ачып,
Ой, кырга дубана албас күмүш чачып,
Бйлашат, урат. Ойнойт ыза кылат
Жыргалдуу жазды алыска ала качып.*

Алыкул Осмонов жараткан бул строфанын ар бир сабы метафора менен шөкөттөлгөн. Бул ырда сөз бар болгону кыштын ызгаары жөнүндө баратат. Мына ушул кадыресе ойду карандай эле айтып койбостон, анын жандуу элесин, жандуу образын көз алдыга келтирип тартат. Кыш жөн эле суук эмес. Жөн эле ызгаардуу эмес, ал адамга окшоп «ышкырат», «үйлөрдү ачат», жөн эле кар жаабайт «дубана албас күмүш чачат», анан ал каарданган кыш жыргалдуу жазды «алыска ала качат». Ушундай жандандырылган сүрөттөөнүн натыйжасында кар жааган жөн эле суук түн эмес, өзүнүн өжөр бийлигин жүргүзгөн кыштын жана «алыска ала качкан» жыргалдуу жаздын контрастык жандуу образы жаратылат.

МЕТОНИМИЯ – сүрөттөөдө белгилүү бир окуянын, же предметтин мазмуну башка бир окуянын, же предметтин аты менен өтмө, каймана маанисинде берилет. Сүрөттөө каражатынын мындай түрүн метонимия деп атайт.

Алыкул Осмоновдун төмөнкү ыр саптарын окуп көрөлү:

*Мен ыйлабайм, капа тартып турганда,
Мен кубанбайм, бак-дөөлөткө тунганда.
Дарым ушул, кайгы менен шаттыкка,
Берчи мага*

Берчи мага

жарым ууртам музыка!

Арийне, «жарым ууртам» музыка болбойт. Акын бул түшүнүктү «аз да болсо», «кичине да болсо» деген сөз айкалыштарынын ордуна колдонуп, метонимиялык образ жаратып жатат.

МИЛЛЕР – «Менин энем» поэмасында кездешкен ысым:

*«Бул шумдук ата жөнүм кайдан билет»,
Деди да Эне сыйлап «олтургун» деп,
Экөөнө эки орундук коюп берип,
Жаздыкты кантип катар жолун*

билбейт...

*Жанагы (Миллер) немец шек алгандай,
Алдыртан Эне колун теше тиктейт.*

«Фон-Викент! Баарын аңтар бол!

деп буйруп,

Мына бул жаздыкты да унутпа» дейт.

«**МИЛЛИОНДОР**» – бул ырды акын 1934-жылы, 19-20 жашында жазган. Ыр заманага, ошол кездеги коомдук-саясий абалга, жараша жазылган. Экинчи дүйнөлүк согуштун алдындагы саясий чыңалуу, тирешүү фашисттик Германиянын жаңы телчигип келе жаткан СССРге кастык мамилеси, кол салуу коркунучу ырдын башкы темасын түзүп турат. Ыр «комсомолдордун» мындай душманга каршы чоң күч,» миллиондогон» «тап» болуп биригип «жеңип чыгат» деген идеяга «көзү жетээрин» айткан

акын «Социалисттик Өскөн өлкө сайранда!» деп позитивдүү маанай менен аяктайт.

«Өлүм жетип,

Күтүп турган майданга,

Канды соргуч,

Фашистчилер байларга,

Миллиондор,

Кана жооп беребиз.

Социалисттик

Өскөн өлкө сайранда!»

Акындын жаш өзгөчөлүгүн эске алганда ыр түзүлүшү жагынан кадыресе жетилип, сырткы көрүнүшү сынып кайра уланган саптардан туруп 11-12 муундуу, өлчөмдүн 4+4+3 тибиндеги, ` - - - ` // ` - - - ` // ` - - ` схемасынан турат.

«**МИНГЕНИҢ АЛТЫН ЭЭРДҮҮ КҮЛҮК САЛТ АТ**» аттуу ырында акын кыйыр мааниде замандын образын символдуу түрдө аргымакка салыштырып, жаңы замандын шаарпаты менен өсүп-өнүгүп жаткан кайрат куч бергени, сүрөгөнү, элинин ийгиликтерине маңдайы жарыла сүйүнгөнү ачык көрүнүп турат.

МИҢБАЙ – «Женишбек» поэма-сында кездешкен ысым.

Ким десең бул карыя, Минбай ата,

Көз салып эртели-кеч батыш жакка.

Көп менен бул да кошо уулун күтөт,

Күткөнү дайым чеки, дайым ката...

МИЦКЕВИЧ Адам (1798–1855) – улуу поляк акыны. Алыкул анын чыгармаларын өмүрүнүн акыркы жылдарында көп окуган. Таасирленип, келечекте өз тилине которууну да ойлогон.

«**МОЙ АЛЫКУЛ**». Автор: М. Синельников //Сов.Киргизия. -1990. - 29 мая – бул басылыш Алыкул Осмоновдун туулгандыгынын 75 жылдыгына арналган. А.Осмоновдун ырларынын котормочусу Михаил Синельников бул макаласында кыргыз акынынан алган таасири, анын

ырларын которууда кез болгон кыйынчылыктары тууралуу сөз кылат. Анын сөзү боюнча кыргыз акындарынын мыктыларынын ичинен Алыкул Осмоновду дүйнөлүк денгээлдеги акын деп баалайт. Акындын орус тилиндеги жыйнагында ырларын жакшы которулган В.Потапованын «Киргизские горы», С.Липкиндин «Учение беркута», Н.Чуковскийдин «Ведро воды», И.Сельвинскийдин «Русский народ» деген ырларды санап өтөт. А.Осмонов өзүнүн кыска өмүрүнүн акырында чыныгы акын катары таанылып, ырларын орусча которуу үчүн Москвалык мыкты котормочуларга таратылып берилген. Бирок көзү өткөндөн кийин атайылап уюшулган унутуу аракетинин кесепетинен 60 жылдык юбилейин өткөрүүнү токтотууга чейин барышкан. Фрунзеден телефон чалып, Кайсын Кулиев баш сөзүн жазып, М.Синельников тандап даярдап койгон А.Осмоновдун лирикасын «Литгазетага» жарыялоодон алынып ташталганын, бир канча ондогон жылдар бою Алыкулдун ысмы унутта калганын өкүнүү менен эскерет. Макаласынын акырында А.Осмоновдун которула элек ырларын которуу зарылдыгын, ал үчүн өзгөчө талант керек экендигин жазат.

МОЛДОКУЛ – «Молдокулдун үйү» ырында кездешкен ысым.

Молдокул ким?

Менин курбум, курбалым,

Менин боорум, тилектешим, тууганым.

Ала кылбай, чаңкап турган эгинге

Тегиз бурган Жыламыштын сууларын.

«МОЛДОКУЛДУН ҮЙҮ» – 30.Х.1946-ж. жазылган үч түрмөк ыр. Эмгекчил дыйкандын жаратмандык ишин, бакубат турмушун чагылдырган чыгарма. Ырдын каарманын акын: «Молдокул ким? / Менин досум, жолдошум, / Жалкоосу эмес,

ударниги колхоздун. / Жайкы мээнет, күзгү күчкө былк этпейт, / Жан киргизген жагалдантип жаз кошуп», – деп сыймыктана «тааныштырат». Кармаган ишине жан киргизген эмгек алдыңкысынын кылган мээнетинин акыбети да жакшы болуу керек. Ал туурасында акын төмөндөгүдөй дейт:

Жол үстүндө жаңы салган тамы бар,

Дал өзүндөй жакшы ударник жары бар.

Көктө жылдыз тегиз мейман болсо да,

Түгөнбөөчү эмгекке алган наны бар.

Эмгек темасындагы башка ырларындагыдай эле бул ырдан акындын башкы каарманы болгон эмгекчил адамга карата чын көңүлүнөн чыккан ызааты, сүйүүсү ачык сезилет.

МОМУНАЛИЕВ САТКАНБАЙ (28.04.1951-ж. т. Ош обл., Жаңы-Жол р-ну, Жаңы-Жол айылы) – методист-окумуштуу, акын, педагогика илимд. доктору. Ал өзбек мектептери үн окуу программасын жана окуу китептерин жазган жана аларда А.Осмоновдун өмүр-баянын, чыгармаларын окутуунун теориялык жана практикалык маселелерин иштеп чыккан. Кандидаттык («V–VIII класстарда лирикалык чыгармаларды окутуунун теориялык жана практикалык негиздери» (1995), докторлук («Кыргыз орто мектептеринде лирикалык чыгармаларды окутуунун педагогикалык-методикалык негиздери») (2011) диссертацияларында, «Орто мектептердеги лирика. I китеп» (Б.: 2008. – 155 б.) аттуу методикалык колдонмосунда, «Орто мектептердеги лирика» (Б.: 2014. – 592 б.) деген окуу куралында акындын окуу программасына кирген дээрлик бардык лирикалык ырларын, поэмаларын үйрөтүүнүн педагогикалык-психологиялык, дидактикалык ж-а илимий-методикалык негиздерин

талдоого алып, өзүнүн жеке сунуштарын киргизген.

МОМУНОВА Гүлсайра (1937) – Кыргыз эл акыны, Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын лауреаты. Сүйүктүү акынына арналган ыр түрмөктөрүнүн ичинен «Алыкул Осмоновдун «Ата Журт» деген ырын туурап» деп кошумча ат берип жазылган «Ата Журт» аттуу ырын өзгөчө бөлүп көрсөтүүгө болот:

*Оо, Алыкул, ыр арнапсың туптунук,
Ошол ырдын катарына умтулуп.
Канча акындар канат күүлөп келебиз,
Караандатпайт өзүң жазган
«Ата Журт».*

*Оо, Алыкул, кетиптирсиң ыр сунуп,
Бүт ырлардан алга чыккан суурулуп.
Туурап жаздым, улап жаздым өзүңдү,
Угуп көрчү, асыл ага, Ата Журт.*

*Теңир жалгап, көзүн бизге түз буруп,
Тарап кетти төбөбүздөн сур булут.
Бүт капанды өз мойнума алайын,
Кабагың ач, кагылайын, Ата Журт.*

*Ынтымакка, биримдикке бек туруп,
Бийманыңа келчи абалкы туп-тунук.
Канкор туулган кандарыңа кайгырба,
Мен ыйлайын, сен ыйлаба, Ата Журт.*

МОПРДИН МҮЧӨСҮ – акындын өздүк архивинде сакталган документ менен ырасталган таандык болуу белгиси. Ага ылайык, А.Осмонов 1937-жылдын 10-августунда Революциячыл күчтөргө жардам көрсөтүүчү эл аралык уюмга – **МОПР**га мүчө болуп өткөн.

МОСКВА – Мурдагы СССРдин, азыркы Россиянын борбору. «Жашасын жүрөк, жашасын акыл», «Мен кеттим алча бышкан мезгилде», «Адилдиктин куну», «Салют», «Коштошуу», «Москва», «Алма жыйноо» ырларында кездешет.

Душман жакын

*Күчөп соккон бороондой,
Москва – жүрөк
Бу да
Шашып соккондой:
Өз алдында
Кандуу майдан,
Кагылыш,
Тагдыр талаш –
Же бар болмой,
Жок болмой!*

* * *

*Үйлөр окшош биздин бийик аскага,
Жолдору түз, бизидикинен башкача.
Суулары да кененирээк, тереңирээк,
Элдери окшош өз энеме, атама.
Жаштары бар күлкү менен чоңойгон,
Жаштарындай жүрөгү жаш Москва.*

МОСКВА. Акындын ырларында шаардын Маскөө деп кыргыз тилинин ички деми менен айтылышы да, Москва деп 1953-жылда кабыл алынган орфографиялык эрежеге ылайык болуп айтылышы да жолугат. Караныз: Маскөө.

«**МОСКВА**» – Акындын Москва шаарынын көркөмдүгүн сүрөттөгөн ырына композитор А.Малдыбаев жараткан чыгарма. Композитордун чыгармалар жыйнагына киргизилген. Радионуну фондусунда сакталган үлгүсү С.Бекмуратованын аткаруусунда жазылган.

МОЦАРТ Вольфганг Амадей (1756–1791) – австриялык улуу композитор. Алыкул анын талантын бийик кадырлаган. Ажырашкан жубайы Зейнеп Сооронбаева (Талибова), анын Моцарт дегенде жантыгынан жата калып, музыкасын берилип укканын эскергени бар. Өзгөчө, Моцарт менен Сальеринин өз ара мамилесине кызыккан.

«**МУГАЛИМДЕР ГАЗЕТАСЫ**» (Кутбилим) – илимий-методикалык газета. 1953-жылдан тартып «Мугалимдер газетасы», 1993-жылдан

«Кутбилим» деген аталыштар менен жарык көрүп келе жатат. Бул басылмага Сакеева А. «Толубай сынчыны» окутуу // Мугалимдер газетасы, 1975, 5-дек.; Стамкулов Ү. Осмоновдун поэзиясында эмгекке тарбиялоо // Мугалимдер газетасы, 1980, 11-июль; Абыкасов Т. «Кыргыз тоолору» ырын окутуу // Мугалимдер газетасы, 1983, 10-авг.; Чыңкожоев Б. «Жеңишбек» поэмасын окутуу // Мугалимдер газетасы, 1986, 9-май; Үкүева Б. Лирикалык каарман жөнүндө (А.Осмоновду адабият сабагында өтүү) // Мугалимдер газетасы, 1986, 28-май; (Муратов А. «Аттинай, Толубайлыгым сен билсенчи... же А.Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасын окутуунун кээ бир жагдайлары жөнүндө // Мугалимдер газетасы. – 1987. – 14-январь.; «Жүрөк ыйы, же А.Осмоновдун «Бөбөккө» деген ырын талдоо // Мугалимдер газетасы. – 1991. – 15-фев.) ж.б. макалалар басылган.

«МУЗЫКА» – А.Осмоновдун кеңири белгилүү бул ырына көптөгөн обончу жана композиторлор кайрылып акындын айтайын деген ойду, бийик идеясын музыкада татыктуу чагылдырууга аракеттенишкен. Ал чыгармалар СССРдин эл артисти К.Сартбаеванын (А.Жусупбековдун обону), Кыргыз ССРинин эл артисттери К.Чодроновдун (музыкасы СССРдин эл артисти К.Малдыбаевдики), Э.Касымовдун (музыкасы Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер Е.Лузанованыкы), Д.Жалгасынованын (обону А. Мошоевдики), ошондой эле В.Сейитбекова, З.Абдубачаевдердин (обону Э.Аманов, А.Нурманбетовдордуку) жана «Ак шоола» балдар хорунун аткаруусунда (музыкасы Кыргыз Республикасынын эл артисти Ж.Каниметовдуку), кыргыз радиосунун алтын фондунда сакталуу.

«МУЗЫКА» – 28.Х.1948-ж. жазылган үч түрмөк ыр. Музыка – адамдын жан дүйнөсүн бүтүн ээлеп, ачын-тогун, барын-жогун, кубанычкайгысын убактысынча унуткартып, өзүнүн керемет дүйнөсүнө тундуруп жиберээр өзгөчө касиети бар өнөр. Музыканын тилин да, адамга таасирин да анын керемет күчүнө кабылган адам сөз менен айтып, толук жеткирүүсү кыйын. Акын «Музыка» аттуу ырында анын ошол колго кармалгыс – алдан тайганга кубат, чаңкаганга суу, капа тартканга көңүл көтөрөөр дарылык касиетине конкреттүү элестүү образдык түр, өлчөмченемдик «түшүнүк» берүүгө аракет кылат.

*Мен ыйлабайм капа тартып турганда,
Мен кубанбайм бак-дөөлөткө тунганда.
Дарым ушул кайгы жана шаттыкка,*

Берчи мага,

Берчи мага,

Жарым ууртам музыка!

Мында акын семантикалык маанилери боюнча бири-бирине байланышы жок «музыка» жана «жарым ууртам» деген сыяктуу сөздөрдү поэтикалык ойлом аркылуу данакерлештирип, өтмө маанидеги жаңы курулма, жаңыча сөз айкашын, жаңыча ассоциативдик образдуулукту жарата алган.

«МУЗЫКА АЛЫКУЛДУН ПОЭЗИЯСЫНДА». Автор: Р.Баева // **Жаш лен. 1968, №12, б, 42–43.** Макалада Алыкулдун чыгармачылыгындагы музыканын мазмун-мааниси, орду жөнүндөгү, дегеле музыканын адамдын жан дүйнөсүнө күчкүбат берип турган касиетине токтолуп: «Эмнелер жок, бул дүйнөдө, жарыкта, Не бир сонун, не бир кымбат асыл баа. Мен кетерде ошончонун ичинен Сагынаарым, Эң аярым, Эң кымбатым музыка! – деген ыр саптарына кайрылат (ыр кыскартылып

берилди). Макалада Алыкулдун ырларынын мазмундуулугу менен маңыздуулугунан улам А.Малдыбаев, Т.Сейталиев, Н.Давлесов ж.б өңдөнгөн кыргыз элинин музыка жаратуучулары тарабынан да жогору баалангандыгы мисалга тартылат.

МУКАЙ – Кыргыздын көрүнүктүү акыны М.Элебаевдин «Үлпөт ыры» деген ырда кездешкен ысымы. *Кыялы көл, талабы албуут жанган от, Аркыраган алп кара куш өзү окшоп, Бул олтурган теңтууштардын ичинде, Урматтуу ага, Мукайымдын орду жок.*

МУКАМБАЕВ Жээнбай (1929–1989) – көрүнүктүү түрколог, педагог, публицист, профессор.

«... Оо, сөздүн баары эле күндө таң аткан күндөй болуп, көзүнө сүрөт болуп тартыла бербейт. Ал бир караганда укмуштарды туюнткан касиетке ээ болсо да, каштай кадалып, алдына дароо эле тартыла бербейт, же калкылдаган көлдөй болуп алдында чачырап тура калбайт. Болбосо, гүлдөй кылтыйып, баары өз алдынча тизилип турса ие!

Менин баамымда, Алыкулдун чыгармаларындагы сөздөрдүн поэтикалык колдонулушунда, айкалышында, фразалык түзүлүшүндө, иретинде, ошол ирет менен келген ойлордун куюлуп чыгышында белгилүү даражада сыйкырдуу устаттыкка жетишкен касиет сезилет. Муну акындын көркөм чыгармаалрындагы кейиптештирип, көчүрүп, жакындаштырып, ооштурган ыктардан, ошондон улап сүрөттөп, баяндай турган нерсени элестүү, жандуу кылып бере алгандыгынан көрөбүз.

Акындын чыгармаларындагы «живописисттик портретте» кыргыз грамматикасы мүмкүнчүлүк берген бардык сөз амалдары, сөз элестери колдонулган. Ал табигат көрүнүшүн сүрөттөйбү, же адамдардын ички

дүйнөсүн ачабы, баары бир ой менен сезимдин эң кылдат жылыштарын көрсөтүүдө сөздөрдүн саймасын токуп, ошону адамдарга кучактатат» – дейт.

МУКАШЕВ Муратбек (1950) – банкир, көрүнүктүү мамлекеттик жана коомдук ишмер. Чүй боорундагы Арпа-Тектир мектебинин директору болуп иштеген атасы Мукаш Алыкулду абдан кадырлап-сыйлаган адам болгон экен. Арпа-Тектирдеги Мария деген эжесине каттаган сайын, акын алардыкына кайрыла кетип жүрөт. «Алыкулга кездешүүм – бактыма кездешүүм» деген ой бөлүшүүсүндө М.Мукашев мындай деп жазган: «Атам ыраматылык айтып калчу эле: өмүрүнүн соңку жылында Алыкул биздин айылга келиптир. Улуу кишинин улуулугун мындан көр, ошондо да кеселим жугат деп, кирген үйүнө кашык-чынысын көтөрө барып, өзүн аябай этият алып жүрүптүр. Мен Алыкул дүйнөдөн өткөн 1950-жылы 8-апрелде төрөлгөн экемин. Атам мектеп директору болгон сон, үйүбүзгө келип, ымыркай мени көрүптүр. Бирок, колуна алып көтөрүүдөн кеселим жукпасын деп чочулаган окшобойбу. Алыкул менен мына ошондо «биринчи жолу» кезигишиптирмин. Ал эми бул таланттуу адамдын атын 1957-жылы, жети жашка чыкканда гана билдим».

М.Мукашев Алыкулдун өлбөс поэзиясын даңктоого байланышкан иш-чараларга жигердүү катышып, өзү көп жылдар бою жетектеп келген «Кыргыз өнөр жай-курулуш» банкына акындын айтылуу Акбоз атын эмблема кылып алуу менен, бир катар демөөрчүлүк көрсөткөн. Маселен, акындын туулган айылы – Каптал-Арыктагы музей-комплексин көрктөндүрүүгө, Бишкектеги үй-музейин ремонттоого, журналист

М.Тентимишевдин «Аны Алыкул деп аташкан» деген китебин, дагы башка китептерди чыгарууга көмөктөшкөн.

«МУРАПТЫН ЫРЫ» – 19.XI.1946-ж. жазылган төрт түрмөк ыр. Акындын эмгек темасындагы ырларында дүнгүрөк декларация, курулай мактоочулук жок. «Маляр», «Плотник», «Кызылча казган келинчек» ж.б. ырларынын кайсынысын албайлы, аларда эмгектин мүнөзүнө жараша эмгекчинин ыманы ысык образы жаралган. «Мураптын ыры» бир карасаң жалаңкат маанилүү, жеңил-желпи эле ырдай. Бирок, бул «жеңилдик» дыйкандардын ой-санаасын, сезим туюмун жакшы билген акындын эмгекчи «поэзиясын» акын каарманынын «өзүнүн сөзү» аркылуу жөпжөнөкөй, жепжеңил айтып бере алуу чебердигинен улам ошондой сезилип жаткан «алдамчы» жеңилдик.

Күзүндө күлүк минбеген,

Күрдөөлсүз мурап мен бекен?

Күздүгү жакшы келинге

Дайрадан -

Алты кулак суу берем.

Мураптын өз маалында, өз өлчөмүндө суу бөлгөнү, сугатчынын аны өзүнүн карамагындагы жерге коромжусуз жеткирип алышы – болочок мол түшүмдүн негизги шарты. «Күзүндө күлүк минбеген, күрдөөлсүз мурап мен бекен» деген саптардан өз ишине өзү ишенимдүү, демек өз ишин жакшы билген, ошондон улам бир аз корстон боло бой көтөргөн көйрөңдүгү да бар мураптын элеси тартылат. Алгачкы үч түрмөк мураптын кеби катары берилсе, төртүнчү түрмөктө акын сөздү өзү алып:

Суктанткан суунун атасы,

Келиндер,

Мураптын жайын айталык, –

деп, каарманын мактоого алат.

МУРАТОВ Абдыкерим (17.05.1956) – методист-окумуштуу, жазуучу,

журналист-публицист, педагогика илимд. доктору, профессор. Ал кыргыз мектептери ү-н 7, 11 жана орус мектептери ү-н 7, 9, 10, 11-кл. үчүн окуу китептерине автор жана авторлош катары А.Осмоновдун өмүр-баянын, чыгармаларын мектепте окутуунун теориялык жана практикалык маселелерин иштеп чыгууга катышкан. «V–VIII класстарда адабият теориясын окутуу» (1990), «Көркөм текстти жана адабият теориясын үйрөнүү» (1992), «Адабият – ыйман сабагы» (1993), «Дилбаян сырлары» (2004), «Адабият теориясы» (2004), «Дилбаян – дил сыры, тил сыны» (2008), «Кыргыз адабияты сабагында көркөм тексттин маңызын ачуу» (2009), «Көркөм чыгарма жана анын ички сырлары» (2009), «Окуучулардын адабий-теориялык түшүнүктөрүн калыптандыруунун жолдору» (2009), «Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы» (2013) ж.б. илимий-методикалык китептеринде акындын чыгармаларын окутуу боюнча сунуштарын айткан.

МУСАЕВА Жаңыл (1924–1978)

– А. Осмоновдун 1964–1967-жылдары жарык көргөн үч томдук чыгармалар жыйнагын түзүп, комментарийлерин жазып жана басмага даярдаган адабиятчы-окумуштуу. Ошол убакта Кыргыз Илимдер академиясынын тил жана адабият институтунун кенже илимий кызматкери болуп иштеген. Өмүрү өткүчө Алыкулдун ышкылуу күйөрманы бойдон калып, анын мурастарын архивдерден жана мезгилдүү басма сөз беттеринен жыйып-терип, урпактар көөнүнө толгудай баа жеткис зор эмгек жасаганын К. Артыкбаев сыяктуу адабиятчылар, дагы башка замандаштары ыраазы болуу менен эскерип жазышкан.

МУСАМБЕТОВ Тургунбай (1952-ж.) – методист-окумуштуу, педагогика илимд. канд. (1990). Кыргыз улуттук университетинин кыргыз тили жана адабиятын окутуунун методикасы кафедрасында окутуучу, ага окутуучу, доцент, И.Арабаев атындагы КМУда доцент. «Изучение жизни и творчества А.Осмонова в V–X классах общеобразовательной школы Киргизии» деген темада Низами атындагы Ташкент мам. пед. инст-да педагогика илимдери бою-ча кандидаттык диссертациясын коргогон. Диссертациясында жана «Көркөм чыгармаларды проблемалык окутуу» аттуу методикалык колдонмосунда А.Осмоновдун чыгармаларын орто мектепте окутуунун жолдорун жана ыкмаларын сунуш кылат.

МУТАШЕВ Х.Б. (толук аты-жөнү, туулган жана өлгөн жылдары белгисиз) – ингуш акыны. Алыкул 1935–1936-жылдар аралыгында орус жана башка боордош элдердин адабият устаттарынын чыгармаларынан которо баштаган. Алардын ичинде бул ингуш акынынын: «Балдар», «Тоо кызы», «Ишен», «Жаштыгыма», «Күзгү таң» деген ырларын эркин которуп, биринчи ырды «Тандагы ырлар» жыйнагында, калгандарын «Жылдыздуу жаштык» жыйнагында жарыялаган.

«МҮЛДӨ КЫРГЫЗ, АЛЫКУЛ ЖАЛГЫЗ». Автор: П.Казыбаев // Кыргыз Туусу. – 1995, -21-март. (280). Макалада А.Осмоновдун 80 жылдык мааракесине карата акындын эстелигин көл боюнда тургузуу, Бишкектеги үйүн музейге айлантуу, чыгармаларынын беш томдугун чыгаруу ишке ашса деген ойлор айтылат. Шаарыбыздагы китепканаларда А.Осмоновдун отуздай гана китеби калгандыгын, себеби, акыркы беш

жылда акындан бир да чыгармасы жарык көрбөгөнүнө токтолот.

Автор А.Осмоновдун ырлары 80-жылдардын ортосунда эле Ж.Мамытов тарабынан москвалык котормочу Уолтер Мэйге сунушталып, беш басма табак көлөмүндөгү кол жазма даярдалып, ушул мезгилге чейин жарык көрө электигин айтат.

«МҮНӨЗ ОЙНУ» поэмасындагы окуянын жайы төмөнкүдөй:

Кула мерген жалгыз уулуна өз өнөрүн үйрөтөм деп тоого аң уулап барат. Дал ошол тушта бир каман, бир бүркүт, бир жолборс да өз «мурасчыларын» чабытка ээрчитип чыгат. Кула мерген уулун буктурмага жаткырып коюп, өзү кайберен айдап келгени кетет. Ал-ангыча бала каман бала мергенди челем деп дугдундап жөнөйт, бирок торопой каманды жаш жолборс мерт кылат. Чочуп кеткен бала мерген жаш жолборсту атып өлтүрөт, баласына күйгөн чоң жолборс бала мергенди жара тартат. Муну көргөн Кула мерген чоң жолборсту атып, тийгизе албай калат. Ошондо баласынан айрылып жаны кашайган карт каман Кула мергенди карай качырат, бирок ага бала бүркүт кол салып, капыстан кыл кыймага челдирип коёт. Жаны күйгөн карт бүркүт балапанын челген каманды асманга көтөрүп чыгып, ташка таштайт да, анан өзү аскага боюн уруп күм-жам болот.

Ар кандай ата-эне баласы үчүн жанын аябайт, бала күйүтүнөн өлүмгө да кайыл болот деген элдик идея «Кайгыда» жалгыз бүркүттүн мисалында туюнтулса, «Мүнөз ойнуна» бири бирине чырмалышкан төрт мисал аркылуу айтылган.

«МЫРЗА УУЛ» – 1945-жылы 24-декабрда Койсарыда жазылган поэма. Алайдан чыккан Мырза уул менен Ноокаттан чыккан Ак Саткын

сулуунун трагедиялуу сүйүүсүн баяндаган бул поэма биринчи жолу акындын «Жаңы ырлар» жыйнагында жарыяланган.

Поэма:

*Алайдан чыккан Мырза уул жигит,
Кундуздан телпек кулпунта кийип.*

*Ноокаттан чыккан Ак Саткын сулуу,
Абайлап басса ак айдан сулуу.*

*Кербен жол баштап Мырза уул жигит,
Ноокаттан келген Саткынды билип.*

*Ак Саткын сулуу алдынан тосуп,
Ыргалып ырдап, аванга кошуп... –* деген окурманды дароо өзүнө тарткан кош саптуу көркөм сүрөттөө менен башталып, алардын ак сүйүүсүнө кедерги болуп, Мырза уулдун далысына уурданып келип канжарын малган «жетимиш ашкан Ажыбек куубаштын» көркоолук-жексур образына нукура-салттуу элдик поэзиянын тилинде шилтеме берип өтөт да, ашыгынын күтүүсүз мерт болушуна чыдабай, өз жанын өзү кыюуга камынган Ак Саткын сулуунун акыркы мүнөтүн калемден кан тамызгандай каңырык түтөтө отуруп укмуштуу баяндайт.

«Мырза уул» – Алыкулдун Койсарыда дарыланып жүрүп жазган атактуу 13 поэмасынын бири.

МЭЙ Уолтер – Алыкулдун көптөгөн ырлары менен поэмаларын англис тилине которгон акын. 1995-

жылы «Кыргызстан-Сорос фондунун» көмөгү менен жарыкка чыккан акындын «Көл толкуну» аттуу жыйнагына анын котормосундагы 51 ыр жана «Жеңишбек» поэмасы кирген. Ушул эле жыйнакка жазган баш сөзүндө ал улуу кыргыз акынына болгон урматтоосун төмөндөгүдөй сөздөр менен билдирген:

«...Мен акын алдында адилет жана калыс болууга абдан аракеттендим. Акын эмне айткысы келгенин, ар бир оюнун маңызы эмнеде экенин англис окурмандарына жеткизиш үчүн акындын өз манерасын колдонууну башкы максат кылдым. Алыкул музыканы, жаратылышты, шаттыкты жана түркүн оюндарды, ошондой эле акыл эмгеги менен күч эмгегин жактырган. Адамзат үчүн ак жаркын келечекти каалап, согуш менен түшүнбөстүктүн болбошун жана дүйнө элдеринин ортосундагы эриш-аркак кызматташууну тилеген. Өзүмдүн узак өмүрүмдү акындын кыска, бирок нуска жана жемиштүү өмүрүнө салыштырганда, мен да аныкындай ой, максаттар менен арбалып, ошолор үчүн жанданып жашап, котормочулукту улантып келем. Ошондуктан, Алыкул фонду аркылуу болуп жаткан иш-аракеттердин бири акынды өз мекенинин гана эмес, чет өлкө окурмандарына да таанытуу экендигин билгенимде, мен өзүмдү өтө бактылуу сездим...»

НААМАТ – «Көңүл айталык» ырында кездешкен ысым.

*Журттан тапкан күн көрбөгөн мүлкү бар,
Бирөө барса кашык сууга ичи тар,
Алгыч, жегич, азган-тозгон уруулар,
Буга курдаш, буга жолдош, буга жар.*

Наамат өлдү,

Жүргүлө көңүл айталык,

Мүрзөсүнө бака ыргытып,

Бйлап кайталык!

НААМАТОВ Аман (1942) – жазуучу, журналист. Акындын жердеши. Радионун жаштар редакциясында иштеген учурунда «Жаштардын үнү» радиoproграммасынан «Поэзия толкуну» рубрикасын ачып, Алыкулдун керемет поэзиясын жаштарга талыкпай уктуруп келген. Чүй областы уюштурулган 1990-жылдан тартып, областтык «Сары Өзөн» телерадиосунда «Түнкү Сары Өзөн» адабий-музыкалык эс алуу программасын ачкан. Бул радиoproграмма миндеген радио угуучулардын сүйгөн уктуруусуна айланган. Ал ар дайым Алыкулдун:

Бирге жүрөм, эне тилин кадырлайм,

*Бул тил менен иштейм, сүйлөйм, ыр
ырдайм.*

*Башка тилди жандай жакшы көрсөм да,
Эне тилин сүйгөнүмдөн жаңылбайм, –*
деген ыр саптары менен ачылаар эле. Улуу акындын эне тилге болгон мамилеси миндеген угармандарга таалим болчу.

НАВОЙ Низамиддин Мир Алишер (1441–1501) – Чыгыштын улуу акыны, гуманист-ойчул. Алыкуланы күн чыгыш адабиятынын кайталангыс алп таланты деп эсептеп,

«Лайли менен Мажнун» деген поэма-сынын алты главасын эргип которгон. Калган бөлүгүн башкалар которгон поэма 1948-жылы өзүнчө китеп болуп басылып чыккан. Ушундан кийин кыргыз кыздарынын арасында Лайли деген ысымдуулар жолуга баштаган. Ошол китепке Алыкулдун котормосунан XX главанын 86-90-121-126-133-134-куплеттери, XXI главадан 15-64-72-73-74-куплеттер кирбей калган. Алар 1967-жылы акындын үч томдук чыгармалар жыйнагынын 3-томуна өзүнүн кол жазмасы боюнча киргизилген. Жалпы көлөмү 45 беттен турган бул котормо бөлүк Ш.Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатыр» поэмасы, В.Шекспирдин «Он экинчи түн», «Отелло» драмалары жана А.С.Пушкиндин «Евгений Онегин» романынан кийин котормочулуктун чоң мектебинен өткөн Алыкул үчүн күн чыгыш адабияты менен кенен таанышууга жол ачкан олуттуу эмгек болуп саналат. Поэманын «Мажнундун Лайлиге жазган жооп каты» деген главасындагы:

Эй, сулуу, сулуу элинин падышасы,

Сага кул сулуулуктун кары, жашы!

Эй, наздуу, наз багынын кызыл гүлү,

Гүлү эмес, жароокердин наз өмүрү!

Эй, асыл, бул жахандын боор жыты,

Жыттуунун баары сенден өсүп чыкты!

Гүл жыгып соккон шамал эртең менен,

Аймалап көңүлүңдү бузбас бекен?.. –

деген ашыктык саптары Алыкулдун өзүнүн эки сап ыр формасын колдонуп, 1945-жылдын 24-декабрында Койсарыда жазылган «Мырза уул» деген поэмасын да эске салат.

«НАН МЕНЕН АКЧАНЫН МЕЛДЕШИ» – 29.XI.1939-ж. жазылган он төрт сап ыр. Бирда акча менен нанды поэтикалык жандандыруу аркылуу сүйлөштүрүп, акча менен нанды акын алардын кимиси күчтүү экендиги жөнүндө суроо коёт жана анын жообун оригиналдуу чечип берет.

Акча айтат:

– Мени менен сатып алат.

Нан айтат:

– Мени сатып сени табат.

Колунда акчасы бар, наны да бар,

Бир кыргыз анык калыс жагы да бар:

– Акча аке, сени менен өтүк кием,

Нан аке, тоё жешке ишендирем.

Согушта кимиң мага бектик кылсаң,

Ошондо күчтүү экениң айтып берем.

НАРЫН – Теңир-Тоо койнунан аккан дарыя, анын жээгиндеги шаар, область. Акын аларды бир нече ырларында ырдап өткөн.

«Күрпүлдөп күчү кайнап күжүктөнүп,

Буурадай буркулдаган Нарын дайра».

НАРЫН – Кыргызстандын шаарларынын бири. «Мен кеттим алча бышкан мезгилде», «Тоо ичинде мектеп бар», «Бул кандайча» ырларында кездешет.

Баары сынап, баары өлөт дейт

турмушта,

Мен тил албай өлбөй койсом не болот?

Башка коюп, тумшукка тээп, уруйса,

Нарын жакка качып кетсем не болот?

«НАРЫН ДАЙРА» – 14.XI.1946-ж. жазылган эки түрмөк ыр. Биринчи түрмөктө «Күрпүлдөп күчү кайнап, күжүктөнүп, буурадай буркулдаган» Нарын дайранын элеси тартылса, экинчи түрмөктө «Куш учпас, буудан баспас капчыгайга,

түрлөнтүп жаңы өндүрүш үйүн тиккен» Нарын дайранын кыштан жайга жаңылбай жарык нурун берчү Ильичтин шамын жаккандыгы айтылат.

НАРЫН ДАЙРА – Кыргызстандын эң ири суусу. «Нарын дайра» ырында кездешет.

Жаңылбай жарык нуру кыштан жайга,

Куш учпас, буудан баспас капчыгайга.

Түрлөнтүп жаңы өндүрүш үйүн тигип

Ильичтин шамын жаккан Нарын дайра.

«НАСЛЕДИЕ КЛАССИКИ И КИРГИЗСКАЯ ЛИТЕРАТУРА». Автор: Е.Озмитель. – Ф.: Кыргызстан, 1980. -С.137-163. – Е.Озмитель бул монографиясында орус классикалык поэзиясын кыргыз тилине которуу маселелерине арнайт. Изилдөөсүнүн «А.С.Пушкин Кыргызстанда» деген главасында А.Осмоновдун котормочулук тажрыйбасына токтолот. Анын алгачкы кыргызчалаганы Пушкиндин «Зимний вечер» – «Кышкы кеч» ыры болгондугун, ошондон баштап орус акынын поэтикалык мурастарын кыргыз тилине которууну тынбай колго алгандыгын белгилейт.

«М.Ю.Лермонтов жана кыргыз адабияты» аталган главасында кыргыздын башка акындары өндүү эле 1937–1941-жылдары Лермонтовдун чыгармачылыгына кайрылып «Жалгыздык», «Арча», «Туткун», «Кош бол, кайран Россия...», «Желкайык» чыгармаларын которгондугу жазылат. М.Ю.Лермонтовдун көркөм тажрыйбасы аркылуу А.Осмонов профессионал адабияттагы романтизм агымынын сырларын өздөштүрө алган дейт Е.Озмитель.

«НАШ АЛЫКУЛ». Автор: А.Никитенко // Веч.Бишкек. – 2000. – 12 дек. – С.4. – А.Никитенконун макаласы А.Осмоновдун дүйнөдөн кайткандыгынын 50 жылдыгына

арналган. Гезиттин бир тилкесине акындын ырлары, А.Осмонов барган жерлердин сүрөттөрү жайгаштырылып, ушул датага байланыштуу иш чаралар тууралуу маалыматтар берилген. Акын туулган Панфилов районундагы Каптал-Арык айылында кыргыз поэзиясынын классиги, драматург жана котормочу А.Осмоновду эскерүү жумалыгы башталды дейт кабарчы. Акындын сөөгү коюлган Ала-Арча көрүстөнүндө аны эскерүү салтанаты өттү. А.Никитенко акынды эскерүүгө арналган башка иш чаралар тууралуу дагы жазат. Осмоновду орус тилине которуп, орус тилдүү окурмандарга акындын чыгармачылыгы менен тааныштырган И.Сельвинский, В.Цыбин, М.Синельников, В.Шленский жана башка бир катар котормочуларды дагы эскерип өтөт. Акындын «Күлүйпа», «Ким болду экен», «Махабат» поэмаларын орусчалаган котормочулардын ичинде А.Никитенко өзү дагы болгон экен. Которуу учурунда Алыкулдун драматизмге жык толгон Ата Журтун, мекендештерин сүйгөн саптары аябай күчтүү таасирленткенин эскерет.

«**НЕ ЖАМАН?**» – 4.ХІ.1946-ж. жазылган төрт түрмөк ыр. Дүйнөдө жакшы нерселер да бир топ. Акын бул ырында «Не жаман?» деген суроого өтө жалпы философиялык мүнөздөгү жоопторду берүүнү өзүнүн алдына милдет кылып койбойт. Маселеге колхозчунун көз карашынан туруп баа бермекчи болот. Табият көрүнүшүндөгү «катачылык» менен адамдык кемчиликтер катар коюлуп каралат.

Дүйнөдө не жаман?

Жемишти каккан жел жаман.

Планын бүтпөй башы ооруп,

Үйүндө жаткан эр жаман.

НЕВА – Россиянын Санкт-Петербург (Ленинград) шаарын аралап ак-

кан суу. «Ысык-Көл – Нева суунун сүйгөн жары» ырында кездешет.

Ысык-Көл – Нева суунун сүйгөн жары,

Жактырып сүйгөн кызы алыстагы,

Кыялым аз, кыз-күйөөнүн кубатындай,

Экөөнүн желден чыккан дабыштары.

НЕВА – Ладога көлүнөн агып чыгып, Санкт-Петербургда аралап өтүп Фин булуңуна куйган дарыя. Акындын көркөм ой туюмунан «Ысык-Көл – Нева суунун сүйгөн жары» деген ыр жаралган. Ошол замандын деми байкалат.

Нева суу, кубаттуу суу, шары катуу,

Жүзүндө эр сүрү бар салтанаттуу.

Ысык-Көл туптунук көл, кыз мүнөздүү

Койнунда өмүрү бар, ширин, таттуу.

«**НЕГЕ КЕЧИГЕТ?**» –

28.ХІІ.1944-ж. жазылган алты түрмөк ыр. Темага улай «(1942-жылдын жазына)» деген тактама бар. Бирда согуш башталгандан кийинки биринчи жаздын келчү убагынан кечиккендиги жөнүндө айтылат.

Эсимде... Бир жолу эмес, нечен ирет,

Бул айда тоо боорунан гүл терчү элек.

А быйыл... күн жылыбайт, жер тегиз кар,

Шумдук ай, неге мынча жаз кечигет?

Балким, ошол 1942-жылы чын эле жаз кеч келгендир. А бирок, бул жерде ырды жаздырууга түрткөн негизги ой: табиятка, жан-жаныбарга, адамдардын турмушуна өзүнүн кесепеттүү кара көлөкөсүн түшүрүп, көңүлдөрдүүшүткөн согуш жана аны баштагандардын жексурлугу жөнүндө айтуу болгон. Акын көркөм ой жүгүртүүнүн шарттуу мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланып, жаздын жандандырылган, адамдаштырылган образын жаратат. Жаздын кечигүүсүнүн себебин издейт. «Же биздин бактыбызга каршы келип, алсырап, жол жүрө албай чарчадыбы?», «Келатып бир кырсыкка кезиктиби?», «Болбо со, үйү алдында гүлдөрү аз деп, же бизге таарындыбы?», «Байкоосуз

катуу ооруга чалдыкканбы?» Акырында акын булардын баарын жокко чыгарат. «Эмесе, кечигүүнүн чын себеби: немецтин уулуу огунаан жараланган», – дейт акын. Ырдын сонунда жараланган жаз совет элинин колунан айыгып, кайгы билбей күлүп келээри, анын жарааты үчүн кек алынаары айтылып, «күнөөкөр анда кандай айла табат?» деп жыйынтыкталат. Натыйжада, суроо коюлуп, өнүктүрүлүп, поэтикалык чечилишке ээ болуп, бир бүтүн оригиналдуу чыгарма жаралып, жаз менен согуштун антитезалык көркөм образы түзүлгөн.

«НЕРАЗГАДАННЫЙ АЛЫКУЛ ОСМОНОВ». Автор: **О.Ибраимов** // **Лит.Кыргызстан.** – 1991. – №12. – с.126-132. Макала А.Осмоновдун 40-жылдардагы поэзиясын талдоого алат. Автордун ою боюнча ушул мезгилге чейинки бүтүндөй кыргыз адабий тилинин өнүгүү жолунун жыйынтыгы болуп, кыргыз поэзиясынын жаны нукта өр карай өсүшүнө чыйыр салынган. А.Осмоновдун новаторлугун ачык мүнөздөгөн «Махабат» жыйнагы талданып, «Өмүр», «Отуз жаш» аттуу ырлары аркылуу инсандын ички дүйнөсү, рухий нарк-насилиндеги түйшөлүүлөр акындык лирикасынын мүлдө поэтикалык көркөм дүйнөсүн толтуруп турат дейт макаланын автору.

НЕКРАСОВ Николай Алексеевич (1821-1877) – улуу орус акыны. Элет адамдарынын мүнөзүн жазууда Алыкул бул акындан сабак үйрөнгөн. Жазуу дептерлерине анын айтылуу ырларын түшүрүп, чеберчилигине баш ийип, орус адабиятынын класиги катары кадырлаган.

НЕСТАН – «Шота Руставелиге» деген ырында кездешкен ысым. *Таарынба, белегимдин көрдүң азын, Сынагын кандай экен ичин ачкын,*

Ал белек: сага тааныш – сулуу Нестан, Мен аны кыргызчалап кайра жаздым.

НИЗАМИ Гянджеви Абу Мухаммед Ильяс ибн Юсуф (болжолдуу – 1141, болжолдуу – 1209) – улуу азербайжан акыны жана ойчулу. Анын «Хосров менен Ширин» поэмасын которгондугун Алыкул 1947-жылдын 28-июлунда Чолпон-Атада жазылган «Жазуучулук баянымда» эскерген. Поэма которулуп бүтпөй калган. Ал анын «Аңгеменин башталышы» деген главасынан баштап которгон болуу керек. Бирок, академиянын кол жазмалар фондуна өткөзүлгөн кол жазмасында катар номери (1-беттен 22-бетке чейин) өксүп, жоголуп кеткен. Сыягы, «Хосров менен Ширинге айтылган мактоолор» деген темага чейин которуп, калганына убактысы жетишкен эместей. Котормо акындын көзү тирүү кезинде жарык көрбөгөн. Т.Сыдыкбеков «Акындын элеси» деген макаласында (Китепте: Алыкул Осмонов. Чыгармалар жыйнагы. 1-том, 1964): «... Алыкул өз башындагы майдабарат кемчиликтерди силкип таштады да, сергектик менен кең адымдап, өз талантын тарбиялады. Ал чеберчиликти өздөштүрүш үчүн Шекспир, Руставели, Низами, Пушкин сыяктуу поэзия алптарынын көрүнүктүү чыгармаларын кыргыз тилине которду...» – деп айтканына караганда, «Хосров менен Ширин» акындын котормочулук өнөрүндөгү өз алдынча чоң эмгек, бийиктиги болгон. «Хосров менен Ширинге мактоолор» главасындагы:

*Ошол түн – күндөн жарык бир укмуш түн,
Жарыгын күмүштөнткөн ай өзүнүн.*

*Эриткен жанды тартып ыракатка,
Шамал бар дем алууга жыттуу, таза.*

*Мындай гүл – жашырын сыр, эркине
элпек,*

*Мындай түн – чын ашыкка дуушар
келмек.*

*Ана эми аба жанды тазалады,
Көрүндү таңдын уяң жылдыздары.*

*Түн эле айткан шертти аткаруучу,
Түн эле махабатка жол ачуучу... –*
деген саптар чыгыш поэзиясына мүнөздүү ашыктык сезимди аяр сүрөттөгөн өзгөчөлүгү менен кыргыз окурмандарынын жүрөгүнөн түнөк тапкан.

НИКИТЕНКО Александр Иванович (1948-2014) – Кыргызстанда жашап-иштеген акын, котормочу, журналист. Өмүрү өткүчө А.Осмоновдун мөлтүр поэзиясынын күйөрманы жана баа-кунсуз мурастарын орус окурмандарына жайылтуучу бойдон калып, анын 1987-жылы «Кыргызстан» басмасынан орус тилинде чыккан «Ата-Журт» («Отчий край») деген жыйнагына кирген «Күлүйпа», «Ким болду экен?», «Махабат» сыяктуу поэмаларын жүрөк сүйүүсүн арнап эргип которгон. Бул туурасында улуу акындын дүйнөдөн өткөн күнүнүн 50 жылдыгына байланыштуу «Вечерний Бишкек» гезитинин 2000-жылдын 12-декабрындагы санына жарыяланган «Биздин Алыкул» аттуу макаласында жумурай журт алдында төмөнкүдөй сыр бөлүшкөн:

«...Русскоязычные читатели хорошо знакомы с произведениями Осмонова. В своё время его творчеству обращались московские поэты и переводчики Илья Сельвинский и Владимир Цыбин, Михаил Синельников и Владимир Шленов и многие другие и, разумеется, наши местные фрунзенские.

Когда в издательстве «Кыргызстан» выходила его книга «Отчий край», мне было предложено перевести три поэмы Алыкула: «Күлүй-

па», «Кто же он» и «Махабат». Помню поразившие меня тогда зрелые, полный драматизма и сильней любви к землякам алыкуловские строки. Я был просветлен его эпической мощью, его нежной лирикой, нетленной, как беспокойные волны любимого им Иссык-Куля. Зоркое сердце Алыкула даже сквозь зыбкую ткань подстрочника вело меня за собой туда, где обязательно есть выход в сложной жизненной ситуации. Неиссякаемый жизнелюб он щедро дарил свет, не позволял отчаиваться, опускать руки. Это были уроки взятые им когда-то у гениев мировой поэзии. Я, в свою очередь, благодарно воспринимал его науку.

Полвека, как он общается с нами только с книжных страниц. Пусть приникнут к нему наши дети, и внуки...»

НОВАТОРЛУК – алдыңкы үлгүлүү жазуучунун адабиятка мазмун жана көркөмдүк жагынан киргизген жанылыгы н о в а т о р л у к деп аталат. Новаторлук традиция менен тыгыз байланыштуу. Анткени автор өзүнөн мурдагы адабияттык салттарды, тажрыйбаларды терең өздөштүрүү натыйжасында алардан мазмуну жана көркөмдүгү жагынан айырмаланган оригиналдуу чыгарма түзөт. Эч кандай адабий салтка таянбай «өзүнчө» болууга аракеттенүү анчейин куру аракет, ал көбүнчө манисиз формализмге, идеясыздыкка алпарып такайт. Ошондой эле мурдагы адабий салттардын, традициялардын бекем туткунунда калууга да жарабайт. Анткени жаны жанрларды, ыкмаларды, формаларды өздөштүрбөй туруп, кандайдыр бир новаторлук мүнөздөгү чыгарманы түзүү мүмкүн эмес. Кыргыз адабиятында новаторлук маселеси баарынан мурда орус жана дүйнөлүк классиктер-

дин адабий тажрыйбаларын өздөштүрүүгө тыгыз байланыштуу.

Кыргыз поэзиясындагы новаторлуктун үлгүсү катарында Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгын көрсөтүүгө болот. Акын элдик поэзиянын алдыңкы үлгүлөрүнө жана дүйнөлүк поэзиянын сонун салттарына таянуу менен бирге, өзүнүн оригиналдуу чыгармаларын түздү. Анын ырлары өзүнүн образ түзүлүшү, строфалык өлчөмдөрү боюнча сөзсүз новаторлук мүнөзгө ээ.

НОГОЙБАЕВ Бейшебек (1922-2010) – Алыкул талантын ичээр суу насиби бүткөнчө жогору баалаган кызык тагдырлуу адам, Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучусу, ардагер финансист. Күлгүн жаш кезинен ыр жазган, согушта жүргөндө күндөлүк да жазган. Ошол ырларынын айрымдары жана майдан күндөлүгүндө баяндалган окуялар 81 жашында – 2003-жылы «Шуру» басмасынан жарык көргөн «Жашоомдогу чыйыр жол» аттуу эскерме китебинде басылып чыккан.

Майданда жүргөндө айылда өзүн күтөм деп кат жазган сүйгөнүн күч менен күйөөгө берип ийишет. Таманын суу баскан окоп ичинде «кабарды» угузган каттын жазуусун ишенип-ишенбей окуп, тарс этип атылган октун жана күрс этип жарылган бомбанын дабышын сезип койбостон кайгыга батат, санаага батат, көөдөнү өрттөнүп, куду эле Алыкул Айдайдан айрылган кездеги шоркелдей сааттай «көзүнөн кан агат». Күндөлү-

гүнө ошондой мезгилде махабат атынан сүйлөнүп, бирок кат менен эч кайда жөнөтүлбөгөн «Түшүн» аттуу ыры жазылат:

*... Бир кезде ойго батып алда кандай,
Бол дедим, жаным, Нестан-Дарежандай.
Сен анда антың берип, колуңду артып...
Биз тоскон ал таңдардын эң аппагы ай!*

*Алыкул ыр дүйнөгө жолуктурду,
Шота акын ортобузда бир отурду.
Батмажан, Фридондор, Тариэлдер,
Вино ичип, бизди мактап ыр окуду.*

НООКАТ – «Мырза уул» поэма-сында кездешкен жердин аты.

*Кербен жол баштап Мырза уул жигит,
Ноокаттан келген Саткынды билип.*

«НУРГУЛ» – 11. XII. 1945-ж. жазылган, балдарга арналган беш куплет ыр. Ырда «Кундуздай кара чачы бар, сегизге келген жашы бар» кичинекей Нургүлдүн окууга дилгирлиги, жадыбалды бат жаттап, мектебине шашылып тураары жөнүндө айтылат.

НУРГУЛ – «Нургүл» деген ырында кездешкен ысым.

*Ысык-Көлдө Койсары,
Койсарыда бир кыз бар.
Көктөгүдөн сулуураак,*

Нургүл деген жылдыз бар.

НУРЖАНКҮЛ – «Маржанкүл» ырында кездешкен ысым.

*Ак эмгектин ызатына кол жууган
Жумушчудан багы ачылып кулпурган.
Биздин эмки сулуулардын тунугу,
Ай Маржанкүл,
Ай Нуржанкүл
Бир тууган.*

«ОБНОВЛЕННАЯ СУТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЭЗИИ». Автор: **Е.Озмитель – Ф.: Кыргызстан, 1984.** – С. 59–68. – Е.Озмитель акындын чыгармачылык жолуна көз жүгүртүп келип, акындык тажрыйбасынын башталышында бардык эле жаш жазма адабият өкүлдөрүнө тиешелүү оозеки акындык ой калчоо мүнөздүү болгондугун белгилейт. Бул көрүнүш үстүртөн сүрөттөө, автордук «мен» деген жекеликтин аздыгы, орус поэзиясына карап стилдик түзөнүүдөн байкалган. А.Осмонов жана кыргыздын башка акындарынын көркөм ойлоосунда өсүү жүрүп, инсандык башталыштын жандана баштаганы байкалат деп жазат Е.Озмитель. Алардын ичинен А.Осмонов лирикалык жана лиро-эпикалык поэзияда адамдын новатордук эстетикалык концепциясын калыптандырган. Маселен, анын орус тилине которулган «Той, которая копает свеклу», «Груне Савельевне», «Башкарма», «Поливальщик», «Бригадир Бегималы», «Маляр», «Плотник», «Дувалчи», «Каменоломы», «Русскому гостю», «Сторожиха Турсун», «Тому, кто выращивает дыни» деген ырларындагы эстетикалык ачылыштарын талдайт.

Акындын лирикалык устаттыгына көз жүгүртүүсүн жыйынтыктап жатып А.Осмонов өз чыгармачылыгын кыргыз поэзиясынын 30 жылдык тарыхынын негизги этаптарына синтездей алган таланттуу лирик акын катары жогору баалайт Е.Озмитель.

ОБРАЗ – турмуштук окуя, кубулуштардын элестүү чагылышы. Дүйнөнү таанып билүү ыгына жараша илимдин, искусствонун ар кыл тармактары бул түшүнүккө ар кандай маани сыйдырып пайдаланып жүрүшөт. Маселен кибернетика менен психология илиминде ар кандай реалдуу предметтин же кубулуштун адамдын башында же электрон машинанын «акыл-эсинде» чагылган элесин образ деп аташат. Искусство жөнүндөгү асыресе көркөм адабият жөнүндөгү илимде образ деп турмуштук көрүнүштөрдүн мүнөздүү белгилери гана эмес, сүрөткердин ошол предметке карата субъективдүү мамилеси, ошол предметтин таасиринен туулган толкундуу сезимдери да чагылган, идеялык-эстетикалык мааниге ээ болгон, конкреттештирилген, ошол эле убакта жалпылаштырылган турмуш сүрөтү. Башкача айтканда, көркөм образ сүрөткердин коомдук жана жеке өмүрлүк тажрыйбасын, нравалык жана эстетикалык изденүүлөрүн, ошол изденүүлөрдү коштогон эмоциялык эпкиндерин, көз караштарын жана идеалдарын, чыгармачылык кудуретин жана чеберчилигин өзүндө чагылдырып, алардын баарын бирин экинчисине чырмалышкан биримдикте данакерлеп турат.

Ойду конкреттүү туюмдуу образдар менен бере алган күчтүү элестердин акыны болгон А.Осмоновдун ырларынан өмүрдүн момундугун, өлүмдүн долулугун, сүйүүнүн ысыгы менен суугун, жаштыгына чиренген

сулуунун бийиги менен пастыгын, Ысык-Көлдүн миң кубулган көркүн, түрдүү кесиптин жана анын ээлеринин өзгөчөлүктүү мүнөзүн ж.б. толуп жаткан турмуш көрүнүштөрүнүн эсте калаарлык эчен түркүн образдарын кезиктире алабыз. Эң башкысы «ырына бир мертебе калп айтпаган», поэзияны өз өмүрүнүн айныбас шериги, өз адамдык касиетинин ажырагыс бөлүгү деп эсептеген акындын ырларынан А.Осмоновдун өзүнүн акындык реалдуу образын көрө алабыз. Ал акын «жакшы ыр жазса бутунан өөп жөнөтөт, жаза албаса көзүнүн жашын көлдөтөт» («Жакшы ыр жазсам...»), «бүркөө түндөй жалгыз жүрүп, жымжырттык менен эрмектешип, үйүнө экиүч сап ыр таап келет» («Мага күлбө»), акындын келечектен сураары да «Байлык, үй-жай, ден соолуктан ардактуу // Мага берсе эки сабак ыр берсин» деген изги тилек менен байланышкан. Өзүнө чыгармачылык зор талаптарды коё билген акын бирде ырдан «кирпик менен өңү өчүп, оной менен гүлү оңбогон килем соксом» деп кыялданса, бирде өзүнүн акындык дараметине күмөн санап:

*Көпкө умтулдум, бирок азга жетпедим,
Аз учурдум жакшы ырлардын кептерин,
Жаш күнүмдөн жар болушкан каламым
Бүгүн билдим алсыз калам экенин, –*
деп, «көзгө толоор бир чоң эмгек кылбаганына» нааразыланат, бирде, «акындын эки өмүрү бар, бирин өзү жашайт, экинчисин ырлары жашайт» деген Алыкул өзүнүн «кыйын жашап, жакшы ыр жазган» ырларынын күчү «өлбөстүктүн өжөр эркин талашууга» кудурети жетерине ишеним арта, келечегине үмүттүү карайт. Акындын ушундай мазмундагы ырлары анын акын катары изденгич, түйшүкчүл табиятынан ка-

бар берип, сүрөткердик образын түзүп турат.

ОДЕССА – Украинаны шаары. «Жашасын жүрөк, жашасын акыл» ырында кездешет.

*Душман жакын
Душман өжөр –
Амалдуу!
Көп самолет,
Көп танкалуу
Бомбалуу...
Ошондуктан –
Арам колго
Кыйбас шаар:
Киев,
Харьков,
Одессалар
ызалуу!*

ОЙ – адам баласынын башкы касиети, жашоо-турмушту баамдап-баалап билген жана акылга салып тейлеген күч.

Алыкул ойчул, акылман акын экени талашсыз. «Жашоону терең таанып, кеңири ойлош» зарылдыгын эскертет. Өзүн «Оорулуу акын, ойго жакын» деп баалайт. Ал эми баалуу ой, терең түшүнүк сөздөн, ырдан түнөк табат. Ошондуктан:

*«Оорулуу акын,
Ойлоп баккын,
Бизден журтка не калат?
Биз өлөрбүз,
Бирок өчпөс-
Жазган ырлар төрт сабак» –*

деп ишенет. Акын «Билбейм кандай, эмне ойдо экен катарым?» – деген суроо коюп, замандаштарынын ойтүшүнүгүн билишке ынтызарлыгын көргөзүп, бул адам өзүн таанып-билишинин шарты экенин эскертет. Өзүнүн «кара тилек, жаман ойго багынбай» жашаганын айтат. «Эмне үчүн? Түшүнө албайм, оюм туман» деп, ойдун бүдөмүк, баш – аламан абалын ойго бута болгон нерсенин татаалдыгына, түшүнүксүздүгүнө байланыштырат. Ал эми ал нерсе

ачыкталса, дайындалса, анда «ойдун токтоор жери» болорун белгилейт.

«ОЙ, ЖЕР АЙ» – 1936-жылы жазылып, акындын алгачкы ыр жыйнактарынан баштап дээрлик бардыгына басылып чыккан. Ыр жаңы турмушту түшүндүргөн, эмгекке, жаркын келечекке үндөгөн чакырык түрүндө жазылган. Өз жерин, анын байлыгын, «ак чөлмөк» ойноп таң атырган балалыгын, жакшы жаңы заманга жол ачкан Ленинге ыраазычылыгын жазат. Андан ары татуу кыялдарга батып, өзүнүн балалуу болушу, баласы агалуу болушу, сакалы агарып, чачы түшүп, жүздөгөн китеп жазып, балдарын таң калтырат. Замандаш, калемдеш акындары Жусуп, Жоомарт, Кубанычбек, Мукай жана да Аалы эмгегинен баар таап, төштөрүндө ордендери жаркырайт деп, аларды да ырга салат. Алдыдагы жаркын келечек заманга бардыгы эли менен, жери менен, замандаш-каламдаштары менен бирге барат. 30-жылдар аралыгындагы поэзияга мүнөздүү болгон тематикалык багытта учурдун саясий үгүт-насаатында, мезгилдүү басма сөзүндө кандай идеялар, түшүнүктөр айтылып турса, аларды ырга сала билген. Ырдын мазмунунда келечектин эшигин чоң тилек, максаттар менен ачууга умтулган, таза, жаштык романтика бар.

ОЙ-ТАШ – «Саман тартуу» ырында кездешкен жердин аты.

*Кызыл жондо, Ой-Ташта,
Үймөктөр жатат бир башка,
Аны да тартып аламы,
Кыйындык келер кар басса,
Соп, соп, өзүз, ала өзүз! –
Жаз алды келген убакта
Сонундугун көрөбүз.*

«ОЙГОНООРДО» – 1935-жылы жазылып, «Таңдагы ырлар» жыйнагына басылган беш куплет ыр. Ырдын:

*...Ушул жердин жаш кезде,
Уктум эле атагын.
Мына бүгүн төрт– беш ай,
Эс алууга жатамын... –*

деген саптарына караганда, сөз бул жерде акын жаңы сүйүп, жактырган «Ысык-Ата» курорту жөнүндө болуп жаткандай.

«ОЙЛОП-ОЙЛОП ӨКҮНӨМ...»

Автор: Б.Элебаева // Ленинчил жаш. – 1989, – 6-июль. (228) Макаланын автору М.Элебаевдин жары Бурулча эже акындын үй-бүлөлүк турмушу жөнүндө эскерет. «Ленинчил жаш» гезитине жарыяланган Зейнеп эжендин эскерүүсү жана анын тегерегинде болгон сөздөр өткөн күндөргө кайрылып, ой жүгүртүүгө аргасыз кылат. Автор акындын үй-бүлөлүк турмушуна ар кандай жагдай, шарттар роль ойногонун мындайча эскерет: Биринчиден, экөөнүн сырткы турпаттары, кулк-мүнөздөрү да кооппой турчу. Бирөө өзүнчө сырдуу аалам, ичинде бычылбаган кундузу бар өңдөнгөн сандык сымал, экинчиси ачык мүнөз, шайыр, жайдары жүргөн жан эле. Экинчиден, театр ишинин өзгөчөлүгүнө жараша Зейнептин эрте кетип, кеч келишинен ар кандай сөздөрдү чыгарышкан көрө албастардын айыны Алыкулдун ички дүйнөсүнө бүлүк салып, негизсиз кызганычты түптөгөндүр. Үчүнчүдөн, экөөнүн турмушундагы өз ара түшүнбөстүк, кечиримдүүлүктүн жоктугу аз келгенсип, акындын Мария деген эжеси да кошумча болгонун өкүнүч менен айтат.

ОЙРОН – акындын туулган айылы Каптал-Арыктын күн батыш жагындагы Панфилов айылы турган жердин илгерки аты. Ал Каптал-Арык сыяктуу эле райондук борбор Кайынды шаарчасынын түштүк тарабында, Казакстанга кетүүчү чоң жолдун боюнда жайгашкан.

1946-жылдын 9-ноябрында Чолпон-Атада дарыланып жүрүп жазган «Айлыма» деген ырында:

*Көптөн бери кат албадым айлымдан,
Биле албадым кимдер өлдү, ким аман...*

*Убактым жок бир кайрылып барууга,
Унутулган жер аттарын табууга...*

*Көргүм келет өздөрүн, сайларын,
Энем менен атам баскан жайларын...* – деп, туулган айлына деген сагыныч-эңсөөсүн жана уулдук аруу тилегин таасын билдирген Алыкул тууганурукка көздөшүп-кездешкен ар жолку сапарында ал чөлкөмдөгү жер аттарына өзгөчө кызыгып, алардын таржымал-тарыхын сүрүштүрүүгө ар качан чоң маани бергенин айрым жердештери асты-кийин эскерүүлөрүндө жазышты. Алардын бири – акын агасын 12-13 жашар кезинде Каптал-Арыктан көргөн сүрөтчү Аспек Бейшеевдин ырастоосуна караганда, Алыкул дүйнөдөн өтөөр жылы – 1950-жылдын жайында пайгамбар жаштагы Орозалы агасы менен мактешип отуруп, андан алиги «Ойрон» деген таң калычтуу ат тууралуу сураганда, ал элдин да, жердин өткөнүн да жат билген тунук көкүрөк менен:

«... Илгери силер жок, биз бала кезде бул чөлкөмдүн көпчүлүк жерин көл каптап, камыш басып, былкылдаган саз боло турган. Мал болсун, араба болсун – сазга тыгылып, же көлгө түшүп ойрону чыгып калчу. Ошондуктан «Ойрон» деп аташкан. 1850-жылдарда Россиядан орустар көчүп келишип, бул жерге «Новониколаевка» деген ат коюп алышты. Кийин гана, Улуу Ата Мекендик согуш учурунда Москванын алдында панфиловчулар теңдешсиз эрдик көрсөткөндөн кийин, бул жерге Панфиловдун ысмы берилген...»,

– деп, көңүлгө жетимдүү так маалымат берген экен.

«ОК ЖАҢЫЛДЫ» 1935-жылы жазылган. «Таңдагы ырлар» жыйнагында жарыяланган. Поэмада колхоз курулушун чыңдоо мезгилиндеги тап күрөшү сүрөттөлөт. Таптык карама-каршылыкты курч түрдө көрсөтүүгө, жаңы замандын жаңы каарманын күчтүү, шамдагай, акылдуу жана мээримдүү сымбатта сүрөттөөгө автор бардык акындык күчүн жумшаган. Бирок баары бир поэма чыныгы поэтикалык чыгарманын деңгээлине көтөрүлө алган эмес. Эң биринчи кезекте автор көркөм сюжет түзүү маселесинде өзүнүн тажрыйбасыз экендигин көрсөткөн. Көркөм сюжет турмуш чындыгынан алынып, акындын көркөм дүйнөсүнөн шоолаланып чыкканда гана ишенимдүү жана таасирдүү болот эмеспи. Алыкул поэмасында көркөм сюжетти көбүнчө жасалма жол менен түзгөндүктөн, ал окуучуну ынандырууларлык табигыйлыкка жетпей калган. Тактап айтсак, анда жаңы замандын жалындуу тарапкери Апас аттуу жигит менен бай-манапчыл Ажыбай дегендин өз ара кагылышы көрсөтүлүмүш болгон.

Ажыбай баштаган аткезчи (контрабандист) соодагерлер колхоз курулушуна кас чыгып, эмнегедир колхоздун бирдемесин (сыягы, кампасы го?) өрттөп, чет өлкөгө качып жөнөшөт. Алардын артынан комсомолчу Апас кубалап барып, атышат. Ок жаңырыктарын уккан колхозчулар дароо жетип келип, аткезчилерди артынган апийимдери менен кошо колго түшүрүшөт. Ажыбай Апаска катуу кек сактап калат. Ал-ангыча Апас окууга кетет. Ал окуп жүргөндө колхозду бай-манапчыл активдер башкарып, аябай артка тартат, алар эски салттарды кайра жандандырат.

Апас билим алып өз айлына келет да, колхоздун чарбасын, кедей-кембагалдардын турмушун оңдоп жиберет; жасаган жакшы иштеринен таанылып, чоң кызматка иштөө үчүн баш калаага чакырылат. Шаарга кеткени турганда Ажыбай аны мергенчилик кылабыз деп жайлоого азгырып барып, өлтүрмөк ниетинде атат, бирок жаза атып алат. Жарасы кабылдап Апас дүйнөдөн кайтат, Ажыбай башында турган тап душмандары жазага тартылат.

«ОКУУ МАГА» (1935) – ыр билим берүү, окуу темасына арналып жазылган. Билим алуунун зарылдыгы, пайдасы белгиленген. Эркин формада жазылып, логикалык жактан жыйынтыкталып, айтылмакчы болгон башкы ойду жеткизип турат. Окууну күчкө, шар сууга, жаштыкка салыштырып

«Керексиң ээ.. //Дарыдай» – деп эң бир маанидүү нерсеге теңеп берет. Бул салыштыруу ырдын таасирин дагы да арттырып турат.

Болуу үчүн –

Күч,

Күкүк суу шарындай

Табылмакчы –

Оттуу

Жаштык чагындай...

Улутунган

Себебимдин чечүүсү

Окуу –

Мага,

Керексиң ээ...

Дарыдай.

«ОН БЕШ ЖОЛУ ЖАШАРБАСАМ КАРАП ТУР». (Драматург Т.Абдумомуновдун журналист Т.Орокчиев менен маеги). Автор: Т.Абдумомунов //Ала-Тоо. – 1990, – № 5. – Б. 10-15. июль. – Драматург Т.Абдумомунов журналист менен болгон маегинде А.Осмонов менен алгач таанышканын, анын ырларын

жаш кезинде эле окуп-билип, таасирленип, адам катары да урматтагандыктан акындын жаркын элесин жазмага түшүрүп койсом деген оюн аздыр-көптүр «Атабектин кызы» деген пьесасында чагылдырганын айтат. Автор 1947-жылдары Осмонов менен жолугушуп, элге кеңири белгилүү «Отуз жаш» деген ырын айтып берип, акындын мактоосуна арзыганын эскерет. Маекте бул ыр туралуу кеңири сөз болуп, журналист Т.Орокчиевдин: – Эми Алыкул отузга жетпей жатып эле эмне себептен «боз ат минген отуз жаш» деди экен. Же көп жылы жанын кейиткен оорукчандыгы, же акындын мүнөзү ушундай айттырууга түрткү болдубу? – деген суроосуна автор кеңири жооп берет.

ОН ЖЫЛДЫКТЫН БЕЛЕГИ – Орто мектепти бүтүргөндөн он жылдан кийинки жолугушуунун өзгөчө бир салтанаты бар экени ырас. Бишкек шаарындагы №68-мектептин 1993-жылдагы бүтүрүүчүлөрү да он жылдык жолугушуну Алыкул Осмоновдун жаркын элесине арноо менен бюст эстелигин мектеп алдына тургузушкан.

2003-жылдын 24-майында ал окуучулардын бир тобу акындын үй-музейинде да болушуп, жылуу ойпикирлерин окуучулук кездеги класс жетекчиси Айнура Малакова менен бирге жазып калтырышкан: Аденов Нурлан, Асаналиев Нургазы, Жээнбаев Нурбек, Кыдыралиева Аида, Рысалиев Кылычбек, Садыков Мирлан, Сапаралиев Нурлан, Исраилова Жанай.

Акындын «Ата-Журт» ырынын эки сабын пайдалануу менен эстеликти окуучулардын каражатына жасалган скульптор Равшан Маматкулов көркөм академиянын 2001-жылдагы бүтүрүүчүсү.

«ОН ЭКИНЧИ ТҮН» (Шекспир) комедиясы 1942-жылы кыргызчала-нып, 1948-жылы кайрадан редакцияланган, котормочусунун көзү тирүүсүндө басылып чыккан эмес, тек театрларда коюлган.

«ОП, МАЙДА» ырында эгинден түшүм мол алынып, адамдардын турмушу жакшы болсо деген ой-тилек берилген. Аны окуганыбызда эгин басуу мезгилиндеги адамдардын кыймыл-аракети б.а. эмгектин күүсү айкын сезилип турат.

Ритмикалык күүсү жана жалпы идеялык багыты боюнча элдик «Темина ыры» менен А.Осмоновдун ушул эле темадагы чыгармасы үндөш. Тагыраак айтканда, акын элдик ырдын ритмикалык күүсүн, уйкаштык, строфалык өзгөчөлүгүн, идеялык максаттуулугун өздөштүргөн.

Комбайным күч берсин,

Көп түшүмүн күз берсин.

Темиңге басып цели,

Арпанын башы түшпөсүн.

Мындай тилек мүнөзүндөгү саптар элдик «Темиңде» да арбын кездешет. Ал эми кийинки ырдын мурнкудан айырмалуу жагы, А. Осмонов бүтүн бир тарыхый мезгилдеги, учурдагы эл турмушунун мүнөздүү жактарын так жана таамай камтый алгандыгында:

Айда темина, теминам,

Котор аттын кээ бирин.

Билгизбейли ушул жыл,

Машинанын кемдигин.

Мында согуштук учурдун оор жылдарында айыл-чарба техникаларынын жетишпегендигине карабастан, жигердүүлүк менен эмгектенип жатышкан колхозчу-дыйкандарыбыздын элеси даана көрүнөт.

«ООРУЛУУ АКЫН» – 6. II. 1945-ж. жазылган алты түрмөк ыр. Ырда ойго жакын оорулуу акынга анын баркын билбеген өлүм колун сунуп

турганы, оорулуу акын өмүрүнүн калганын ырына калтыруу үчүн кагаз бетин ырга толтуруп, «келүүчүгө из калтырып» б.а. келечекке из калтырып жатканы баяндалат.

«ОРДОЛУУ ЭЛДИН АКЫНЫ».

Автор: П.Казыбаев //Фрунзе шамы. -1990, -13-март (240). Макалада А.Осмоновдун педтехникумда чогуу окуган теңтушу Илике Көкөев 1933-жылы педтехникумду бүтүп, Лейлекте иштеп жүргөндө бир күнү почтальон бандероль берип кетет, ачса, «Ленинчил жаш» газетасы. А.Осмоновдун ырлары жарык көргөнүн көрүп, ким салганын дароо түшүнүп, кубанганы айтылат. Автор А.Осмоновдун котормочулукка кызыгышына Москвага келип калган күндөрдүн биринде кинону которуп, дубляж жасап, жаздырып жатканыбызды көргөндө кызыгып калганын, ошентип 1937-жылдан баштап «Жолборстерисин жамынган баатырын» колго алганын айтат. Ал эми Алыкулдун Зейнепке үйлөнүүсүнө Ажыгабыл Айдаркулов экөө себепкер болгонун эскерет.

Автор 1946-жылы Т.Сыдыков менен К.Рахматулиндин «Шырдакбек» пьесасын коюп, Алыкулга жакпай калганын, кийин А.Осмоновдун «Экинчи бригада» пьесасы Ысык-Көл драмалык театрында К.Бектенов тарабынан коюлуп, жылуу пикирге ээ болгонун, ал эми англиялык улуу драматургдун «Отеллосу» А.Осмоновдун котормосунда сахнага коюлушу республиканын маданий турмушундагы зор окуя экендигин айтып, акын эмгеги менен өзүн өзү көтөрүп, адабиятыбыздын төрүнө коюп кетти дейт.

ОРЛОВСКАЯ Елена Дмитриевна (1900-1984) – журналист жана котормочу. 1943-жылы Украинанын Харьков шаарынан эвакуацияланып

келип, «Советская Киргизия» гезитинин редакциясында жооптуу катчы болуп иштеп, Алыкул менен жакын чыгармачылык байланышта болгон. Анын көп ырларын акындын өзүнүн катышуусу менен орус тилине которгон.

Бул ак дилдүү, чыгармачылыкка башын байлаган адамдардын өз ара мамилеси жана Елена Дмитриевна кыргыз акынынын (ал аны баркталып-таанылбаган гений» деп атаган!) алп талантына кандай баа берип, канчалык бийик даражага көтөргөнүн жакын курбусу, кийин Саратов шаарында жашап турган Татьяна Владимировна Скореева деген журналист байбиченин 1986-жылдын 15-мартында «Ленинчил жаш» гезитине жарыяланган «Алыкулду терең урматтаган адам» деген макаласы да эң сонун ырастайт.

Ошол кайра куруу заманынын күрдөөлү жүргөн 1986-жылы Т.В.Скореева журналист Мундузбек Тентимшевдин өтүнүчү боюнча «Ленинчил жаштын» алдында кеңири коомчулуктун катышуусунда А.Осмоновдун музейи уюштурулуп жатканына үн кошуп, андай демилгелүү ишти кош колдоп кубаттап, мындай деп жазган:

«...Ал Токтогулдун ырларын которууга көп мээнет жумшады. Кийинчерээк Н.Байтемировдун «Өзүм күнөөлүүмүн» деген повестин жарыкка чыгарды. Согуш кезинде Алыкул Осмонов менен бетме-бет таанышып, аны бир тууган инисиндей көрүп (ооба, бир тууган инисиндей!), изденгич акындын кайталангыс зор талантына абдан жогору баа берди. Анын ырларын ички канааттануу, кубаныч, ыракат менен орусча сүйлөтүп, котормодо түп нусканын улуттук өз алдынчалыгын жана Алыкулдун өзүнө мүнөздүү көркөм кабылдоолор-

ду сынынан кемитпей так сактоого умтулган. Ырдын муун өлчөмдөрүн, ыргагын, саптардагы уйкаштыктарды чебер сактаган.

Көңүл бөлчү нерсе, Е.Д.Орловская Алыкул менен катар отуруп алып, аны менен кеңешип-талаша эргип которо берээр эле. Алыкул ага кыргызча окуп берүүчү. Елена Дмитриевна болсо, анын ыргак, музыкасын кунт коё тыншап, анан алдына жайылган китепке дагы бир сыйра көз жүгүртүп алып, орусча угумунда басым айкалышы туура чыксын үчүн Алыкулга көп жолу сынаткан.

Менимче, анын котормосунда Алыкулдун «Жаңылуу» жана «Помидор» деген ырлары өзгөчө таланттуу чыккан. Бир аз шакабалуу, тоолуктарга кайрылып, акындык бейкүнөө жылмаюуга ширелген бул эки ыр башка орус котормочулары тарабынан анча ажарына чыкпай, алардын кыргыз элинин жан-дүйнөсүнө сүңгүп кирип, анын тили менен тиричилигинин мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн кылдат баамдай албай которуп жүргөнүн эске алганыбызда, Орловскаяга анын акын менен эришаркак иштешкен учуру чоң таасир тийгизгени айдан ачык көрүнөт. Ал эми «Тилек» жана «Келечек урпактарга» деген ырлардын котормолору Елена Дмитриевнанын өзүн анча канааттандырбагандыктан, ал аны китеп болуп басылып чыккандан кийин да көп оңдогонуна өзүм күбөмүн. Мында ал, менимче, Алыкул Осмоновдун чыгармалары орусча кайра-кайра басылып турарына ишенген.

Тилекке каршы, А.Осмоновдун Москвадан чыккан китептерине Елена Дмитриевна Орловскаянын бир дагы котормосу кирбеди. Андыктан, Кыргызстандын чегинен тышкары жашаган окурмандар ал ийгиликтүү

чыккан котормолор жөнүндө кабар албай калганы чын.

Ошондой болсо да, Алыкулдун Е.Д.Орловскаянын котормосундагы «Жибек кийген эрке кыз», «Тилек», «Жүзүм», «Алыс сапар кетерде» деген ырлары башка котормочулар тарабынан кайра которулуп, 1955, 1958, 1975 жана 1980-жылдары Москвадан чыккан басылыштарда жарык көрдү. Бирок, биз аларды Е.Д.Орловскаянын Кыргызстанда жарык көргөн котормолоруна салыштырып көрсөк, анда Елена Дмитриевнанын котормолору түп нускага көбүрөөк жакын, поэтикалуу. Ал таланттуу акындын өмүрдүк каалоосу болгон – өлбөстүктү, жаштыкты, бүткүл өмүрдү «өзүм албай, ал дээр элем адамга» деген тилегин ажарына чыгара, таамай бере алган деген ойго кабылбай койбойсуң.

Елена Дмитриевна, ысмы чоң тамгадан башталган кең жүрөк Адам, кайталангыс жаркын таланттуу акынга зор урмат, бир боор эжесиндей нукура сүйүү менен баа бергени анын мына мага мындан туура 31 жыл илгери, 1955-жылдын февралында Алыкул Осмоновдун «Мой дом» деген китебинин биринчи бетине эстеликке жазып берген мындай деген сөздөрүндө да камтылган: «Кымбаттуу Татьяначка Владимировнага (мени айтып жатат) баркталып-таанылбаган генийден. Е.Орловская».

Көрдүңүзбү, «баркталып-таанылбаган генийден!» Ал Алыкулду ушундай деп эсептеген. Анын талантына ийилип таазим эткен.

Елена Дмитриевна жарыкчылыкта узак өмүр – 84 жыл жашап, 1984-жылы Фрунзе шаарында көзү өттү. Мен болсо, пенсияга чыгып, улгайып калгандыктан, кызымдын үйүнө, Саратов шаарына көчүп кеттим. Е.Д.-

Орловскаяны туура 40 жыл жакшы билип, аны менен жакын мамиледе келдим. Көзү өткүчөктү «Алыкул, Алыкул» деп оозунан түшүрбөй, анын чолпон жылдыздай поэзиясын сүйүүгө бизди – жакын курбуларын үндөп жашады.

Акындын замандаштары Шекспир, Пушкин сыяктуу алптардын шедеврлерин которууда Алыкул Елена Дмитриевнадан кандай жардам алганын билишсе, кенен-кесири сөз кыла жатышар деп ойлойм. Бул эрдиктин, чыгармачыл сабак алуунун, адамдыктын мисалы болуучу! Мен ага күбөмүн...»

ОРОЗАЛЫ – акындын аталаш агасы, Осмондун бир тууганы. Таятасыныкында эптеп жан багып жүргөн беш жашар Алыкулду уурдап келип, Пишпектеги балдар үйүнө өткөргөн экен. Акын педтехникумда окуп жүргөндө, ушул тууганын издеп, Каптал-Арыкка барат. Курбусу Шайык Жамансариевдин эскерүүсүндө, бир жайда каникулга тараганда чарбалык иштерине каралашып, аныкында болот.

Орозалы элдик сөзгө жакын, «Жаныш-Байыш» дастанынын кайсы бир үзүндүлөрүн жатка айткан, уламыштарды көп билген адам болуптур. Каптал-Арыкта туулуп-өскөн белгилүү сүрөтчү Асыпбек Бейшеев мындайча эскерет: «...Азыркы Каптал-Арык айылы мурда өзүнчө колхоз болчу. Элдин жашоо-тирдиги жаңы ирдене баштаган. Бир күнү шаардан Орозалынын бир тууганы Осмон дегендин баласы Алыкул келиптир деп калышты. Апам мага Орозалы жезден болот дечү. «Орозалы илгери, Алыкул томолой жетим калып, колунда жок таякелеринин босогосунда жүргөндө атайын барып, аны жетим балдар үйүнө тапшырыптыр, эми чоңоюп, эр жетип шаарда

өкмөт болуп иштейт экен», – деп уктук. Алыкулду адеп алгач ирет көргөнүмдө, ал арыкчырай, колдору шадылуу, ошондон уламбы, узун бойлуудай көрүнгөн, үстүндө жол-жолу бар жеңил желеткичен, шаардык киши экен. Менин эсимде ушундайча калыптыр... Алыкулдун кандайча кеткени эмнегедир эсимде жок. Кийин тактасам, айылга Кубанычбек Маликов келип, шаарга экөө кетишкен экен».

ОРТО-АРЫК – «Өлүп тирилгендер» поэмасында кездешкен жердин аты.

*Арадан да бир жылча өтүп кетти,
Кыш бүтүп колхоз баба үрөн септи.
Аялың Жаркынгүлдүн ою өзгөрүп,
Жүрөгүн бузуктуктун дарты тепти:
Бир кемге (Орто-Арыктык) тийип алып,
Бозортуп ата-энеңди жер тиктетти.*

ОРТО-ТОКОЙ – «Чоң Чүй каналы» поэмасында кездешкен суу сактагыч.

*Токтотуп, эс алдырып Орто-Токой,
Азайтпай өлчөмүнөн көп ашырбай,
Жөнөтөт жакшылыктын белектерин –
Шат көңүл, ачык жүрөк жаш жарлардай.*

* * *

*Ошол тоонун ордунда,
Орто-Токой көлү бар.
Кардуу Боом ичинде,
Жол жыргалын көрүп ал.*

28/XI 1946. Чолпон-Ата.

«ОРУС КАЛКЫ ОСМОНОВДУН ЫРЛАРЫНДА». Автор: К.Кудайбергенов // Ленинчил жаш. 1963. 20-сентябрь. – Макалада акын А.Осмоновдун улуу орус элине карата болгон бийик сый-урматын, боордоштук сезимин, орус калкынын биз сыяктуу майда элдерге жасаган мамилеси жөнүндө ачык сөз болот. Алыкулдун улуу орус эли жөнүндөгү ырлары анчалык көп санда болбосо да, анын ырларынан Алыкулдук орус

элине карата болгон терең ызааттуулук, элге карата болгон сүйүү ачык сезилип тургандыгына маани берилет. Улуу акындын орус калкына болгон терең сүймөнчүлүк, бир боордоштук сезимдери анын чыгармачылыгынын башкы мазмунун түзүп турагандыгы белгиленет. Аларда улуу орус калкына мүнөздүү болгон көптөгөн асыл сапаттар, турмуштук нукура фактылардын орун алгандыгы, маңыздуулугу жана конкреттүү образдык системанын иштелип чыккандыгы белгиленет. А.Осмоновдун «Орус калкым – тууганым» «Орус эли», «Москва», «Академик Скрябинге», «Преживальскийге», «Пушкинге» деген ырларына анализдер жасалат. Алыкул Осмоновдун бул темадагы ырларында достук идеяларынын эң эле терең берилиши, поэтикалык изденүүлөрүндө жаңыча табылгаларды жараткандыгы белгиленет.

«ОРУС КАЛКЫМ – ТУУГАНЫМ» – ыр 1945-жылы Койсарыда жазылган. Акындын калеми курчуп, акын катары калыптанып калган мезгилге туура келет. Түзүлүшү жагынан 4 жолдуу строфанын, ааба, абаб, аааа формаларында жазылган. Ырда салттуу ыр куруу ыкмасы, салттуу ыргак бар. Аталышынан да белгилүү болуп тургандай орус элине, элдин мүнөзүн, өзгөчөлүктөрүн белгилөөгө арналган. Орус калкын күнгө, жайлоого, жазга, майрамга, Ысык-Көлгө, Каркырага салыштырат.

*«Боорукерсиң атамдай,
Марттыгың май майрамдай
Каадаңда такыр кайгы жок,
Мичуриндин багындай.» –*

деп орус элинин жайдарылыгын, ачыктыгын, кең пейилдигин, камкордугун чагылдырат. Бул темага (орус эли темасына) акын бир канча жолу кайрылган. Ар кайрылуу-

сунда «туугандык», «бир боордук» эң жакын мамиле, эң жакын адамдарга салыштырып, ысык сезимдер менен ырга салат, тереңден толгонуп, чын көңүлдөн эргип жазат. Буга «Россия» деген ырдагы «Эй, Россия, Россия бир боор энем!» – деген сап да далил болор.

«ОРУС КЫЗЫ» – 9.XI.1946-ж. жазылган төрт сап ыр. Акын орус кызынын ачык мүнөзү, сүттөй ыраңынын сүйкүмүн айтып, мүчө, көркү жагынан «Сендей болсун менин кыргыз кыздарым» деген тилегин билдирет.

«ОРУС ЭЛИ» (17/V. 1949. Чолпон-Атат) – Мазмуну төмөнкүчө: «Орус деген эң сылык, жоомарт, кен пейилдүү, ырыс көтөрүмдүү журт болот экен. Аларда: алдамчылык, арамзачылык, кытмыр ичи тарлык болбойт экен. Сыры сыртында болуп, оюна арамдык турбайт экен. Баарынан да анын адилетчилигин айтсаңчы. Башында айбалта турса да, андан жалтанбастан, сөздүн акыйкатын айтат. Оруста бирөөгө жала жабуу, ушак айтуу болбойт экен. Жолдош болсоң орус менен бол, сени эч качан жамандыкка таштабайт. Орус менен дос болуп, анын жакшы адаттарын үйрөнбөй, алга кете албайбыз».

Бул уламышты акын эл оозунан көчүрүп алган жана жүрөгүнө бекем түйүп, орус темасын поэзияда кеңири пайдаланган.

«ОРУС ЭЛИ» – А.Осмоновдун сөзүнө жазылган Кыргыз Республикасынын эл артисти, комозитор А.Жаныбековдун чыгармасы. К.Чодронов жана А.Нуртазин аткарган үлгү радионуну фондунда сакталууда.

ОСМОН (туулган жылы белгисиз, 1918-жылы дүйнөдөн өткөн) – Алыкулдун атасы. Бирөөгө жаман-

дыгы жок, момун, өз кара күчү менен жан баккан кедей киши экен. Уруусу моңолдор.

Улуу үркүн чыккан 1916-жылы Чүй боорун каптаган болуп көрбөгөндөй кургакчылык, анын азабынан эл арасын мүнкүрөткөн ачарчылык, ошондой эле бийлик, заман алмашкан 1917-1918-жылдардагы окуялар бул өзүнө окшогон 18 кембагал менен Кайыңдыда жармакташып күн өткөргөн адамдын башына аябагандай эле кыйынчылык түшүргөн. Ал уулу Алыкул үч жашка чыкканда каза тапкан. Ошондуктан акын «Бөбөккө» деген ырында: «Эң жаш калып, эсте калбай атаэне, кайнап-бышып далай кыйын кездерге...» – деген саптарын өзөк өрттөгөн арман менен жазган. Башка ырларында атасын эске салган саптар: «көргүм келет өзөндөрүн, сайларын, энем менен атам баскан жайларын» («Айлыма»), «атамдын досу дешчү эс-эс билем, ак сакал чоң абышка Касым деген» («Менин жылдызым»), «касиеттүү мындай кымбат кесиптен, менин атам билбейм неге кур калган?» («Маляр»), «жан бүткөнчө кадырлайлы ата менен энеми» («Оорунуу акын») ж.б. түрүндө кездешет.

Алыкулдун жетим, ата-теги батрак экендигин Кайыңды айыл кеңешинен 1932-жылдын 27-февралында берилген № 429-күбөлүк, ошол эле жылы 19-февралда Каптал-Арык чарба артелинен алган № 16-справка ырастайт. Бул документтер борбордук архивдеги №658-делодо сакталуу.

ОСМОНОВА Мария (1906–1980) – Алыкулдун уялаш эжеси. Ата-эненден ажырагандан кийин жетимчиликтин каарын көп тартышат. Кеңеш Жусуповдун «Бир сабындагы өмүрүндө» ал оор күндөр тууралуу:

«...Алтымышынчы жылдары Чүй боорундагы Арпа-Тектир айлында жашаган Осмонова Мария менен кезегинде аңгемелешкенде бир тууганы Алыкул жөнүндө бизге төмөнкүлөрдү айтып берген. Алыкулду үч жашында (бул маалымат так эмес, себеби, А.Осмонов Пишпек балдар үйүнө 5 жашында, 1920-жылы өткөрүлгөн) таятасыныкынан аталаш агасы Орозалы уурдап келип, Пишпектеги жетимканалар үйүнө өткөзүп иет. Ошол бойдон Алыкул айылдагы он төрт жашар эжеси менен жүз көрүшпөй адашкан. Тестиер кыз жалгыз карманар иниси Алыкулдун дайнын териштирип, издеп чыгат. Пишпектеги жетимканада деген сөздү кулагы чалган. Жолго, жашаганга тыйыны жок неме мойнундагы шурусун, колундагы билеригин чайкоочуларга берип, бир тууганынын дайнын сурамжылайт. Али шаар, жер көрбөгөн Мария инисин издеп жүрүп таппай, далай кордукту көрөт, ошентип адашып жүрүп, акыры турмушка чыгып кеткен...» – деп жазылган. Акын эжеси менен кийин кезигишкен, сейрек болсо да, катташып турган.

Эжеси Токмоктун үстүндөгү Арпа-Тектир айлында өмүрүн өткөрүп, Жумабүбү (1929-жылы туулган) деген кыздуу, Ашырбек (1934-жылы туулган), Кеңешбек (1936-жылы туулган) деген эки уулдуу болгон. Бир тууган иниси Москвадагы театр институтун бүтүргөн Зейнеп Сооронбаевага үйлөнгөндө, алардын үйүнө келип турган. 1966-жылы жазган эскерүүсүндө Зейнеп эже Мария кайнежесинин өздөрүнүн үй-бүлө турмушуна тийгизген «таасирин» төмөнкүчө баяндаган: «...Алыкулдун көздөй туугандары жок болчу. Кез-кез кызын алып каттаган эжеси башынан эле мени жактырчу эмес. Аны азыр жамандоонун ысык-суугу жок

дечи, бирок, ал эжеси келгенде дасторкон жайып жатып колум калтырап кете турган. Турмушубузду ыдырашына ошол киши көп себепкер болду. Ал инисине башкарманын кызын кайындап, аны Алыкул жактырбай койгонун билчүмүн».

К.Жусуповдун «Бир сабындагы өмүрүндө» дагы мындай сүрөттөөлөр бар: «... Элүүнчү жылы Алыкул өлдү деген суук кабар Арпа-Тектирге келди. Мария күйөөсү Черик менен Фрунзеге келишсе, Алыкулду көмгөнүнө үч күн өтүптүр. Марияга, бир тууган эжеси деп, Алыкулдун көк «Победа» машинасы тийген. Бул машина Арпа-Тектир менен Кегетинин ортосунда бир жыл жүрдү да, кийин караган киши болбой, бөлөк бирөөлөргө сатылды. Мария эженин үйүндө Алыкулдун сүрөтү илинүү турат. Көзү тирүүсүндө эжеси чанда көрүнгөн бир боорун, түшкө окшотуп, эстеп коёт...»

Чүйдүн Кегети айлында туулган белгилүү банкир, мамлекеттик жана коомдук ишмер Муратбек Мукашевдин ырастоосу боюнча, акын эжеси менен акыркы жолу 1950-жылы жазында Арпа-Тектирде көрүшкөн экен.

Бир тууган эжесине болгон боор толгоо, ачык түрдө болбосо да, Алыкулдун айрым-айрым саптарынан сезилет. Маселен, «баркын билбей жаным калам экөөбүз, бир боор эже, агаларды таштадык...» ж.б.

ОСМОНБЕКОВ – «Ким болду экен» поэмасында кездешкен ысым. *Ары ойлоп... мындай ойлоп жанып*

тердеп...

Бир менен жооп жазды эптеп-септеп,

«Эң назик, сиздин жылуу сыйыңызга,

Милдетим, чоң өч алып жооп бермек.

Барамын аман болсом, күткүн секрет»...

Кол койду «Осмонбеков Бактыбек» деп.

ОСМОНОВ А. – А.Осмонов чыгарма жазуу жана котормо менен

гана алектенбестен, башка калемдештериндей эле ар түрдүү китеп-жыйнактарды чыгарууга да жигердүү катышкан. Атап айтканда:

1939-жылы Масыралы Кырбашев менен бирге 6-класс үчүн «XIX» кылымдын адабият хрестоматиясын»;

1943-жылы согуштук тематикадагы «8 гвардиялык» жыйнагын;

1947-жылы «Жаш акындар» жыйнагын түзүп, редакциялаган.

ОСМОНОВ АЛЫКУЛ – (21.03.1914 – 12.12.1950) кыргыз адабиятынын классик акыны, котормочу. (Акындын туулган жылына карата ар кандай маалыматтар берилип жүрөт. Биз бул жерде Алыкулдун «Жазуучулук баяным» деген эскерүүсүнө, аскердик, профсоюздук билеттерине жана күмбөзүнө коюлган эстеликтеги жазуусуна карап, 1914-жыл деп берүүнү туура таптык). СССР Жазуучулар Союзунун мүчөлүгүнө талапкер (15.03.1935), СССР Жазуучулар Союзунун мүчөсү (09.04.1938), СССРдин «Ардак белгиси» орденинин (31.01.1938), «1941-1945-жылдардагы Улуу Ата Мекендик согуштагы каарман эмгеги үчүн» медалынын ээси (1946), Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгынын №1 лауреаты (1967). Москвада орус тилинде чыккан «Мой дом» ырлар жыйнагы Сталиндик сыйлыктын талапкерлигине көрсөтүлгөн. Бишкек шаарындагы №68 мектепке (1989), №9 китепканага (1990), Кыргызстандагы бир туу чокуга, бир кемеге, өлкөдөгү 20га чукул орто мектепке АЛЫКУЛ ысмы ыйгарылган. 60тан ашык ырына обон чыгарылган. Чыгармалары орус, англис, эстон, казак, япон тилдерине которулган. Төрт ыры япон тилинде чыккан «Дүйнөлүк акындар» альманахына кирген. Кыргыз адабияты жана тил илими жаатын-

да Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгы боюнча диссертациялар жазылып, илимий монографиялар жарык көргөн. Режиссерлор М.Убукеев, Л.Турусбекова, С.Ишенова Алыкул акын тууралуу кинотасмаларды тартышкан.

Поэзиядагы чыгармачылыгы абдан эрте башталып, 14 жашында (1929) биринчи ыры интернаттын дубал гезитине чыккан. 1935-37-жылдар ичинде үч жыйнак чыгарууга жетишкен: «Таңдагы ырлар» (1935), «Жылдыздуу жаштык» (1937), «Чолпонстан» (1937). Алыкул Осмоновдун поэзиясынын өз замандаштарынан айырмаланып турушун үч өңүттөн кароого болор эле. Биринчиден анын жан дүйнөсү интроверттүү мүнөздө болуп, өзүн өзү андап-түшүнүүгө көп убакыт жумшап көп аракеттенген. Ушул сапат чыгармачыл инсан катары ар качан өзүнө сын көз менен кароого, улам артына кайрылып, өнөрканасына аналитикалык мамиледе болууга түрткү берген. Анын мындай принципалдуулугун «Жазуучулук баянымдагы» төмөнкүдөй бир сүйлөмдөн сезсе болот: «1935-1936-жылдар чыгармачылыгымдын артка кеткен жылдары болду. Ошол жылдары чыккан «Жылдыздуу жаштык» деген экинчи китебим эң начар, колго алгыс китеп болду».

Экинчиден акын өтө мээнеткеч болгон. Ал беш жашынан балдар үйүндө өскөндүктөн, карапайым элдин кадыресе түйшүгүнөн, тажрыйбасынан алыс болгондугун сезип, «чыгармачылыгынын артка кеткен» себебин өзү көрө билген: «Анткени турмуштан аябай четтеп, шаардын тар рамкасында болуп, жалаң окуган китептер боюнча жазып калдым». Бул кемчилигинин кенемтесин акын өмүрүнүн акырына чейин тол-

туруп, колхоз эмгекчилеринин, завод жумушчуларынын көп кырдуу жандуу портреттерин өзүнө гана тиешелүү поэтикалык чеберчиликте түзүп чыккан. Балким дал ушул касиетинен улам С.Эралиев: «Алыкул Осмонов совершил революцию в кыргызской поэзии, сделал её подлинно профессиональной в самом высоком смысле этого слова» деп баалагандыр. Анын акындык ойломунун кеңдиги эмгекчинин ички дүйнөсүн – арзуу-кубанычын, кайгы-касыретин, кишилик ариетин күнүмдүк тиричиликтин фонунда акжаркын түспөлдө ачып берүү бийиктигине жеткире алган.

Алыкулдагы үчүнчү касиет – окумалдыгы. Муну акындык жолундагы утушка жетүүдө башкы өбөлгө болгон деп белгилөө туура болор эле: «Ошол убактан баштап: Пушкин, Лермонтов, Лев Толстой, Тургенев, Некрасов, Гоголдун аттарын уга баштадым жана казак классиги Абай Кунанбаевдын ырларын окуп жүрдүм. Көп убактарда китептерден, дубалдын боорунан ал жазуучулардын портреттерин көрө баштадым. Өз ичимден: «Эң эле улуусу Лев Толстой, анан Тургенев, Некрасов, Гоголь, эң кичүүлөрү (баласы) Пушкин менен Лермонтов го» деп коём. Себеби, кимиси сакалдуу болсо, ошонусу мурун жашаган экен деп ойлоп жүрөм! Кийин талдап окуй келгенде «бала жазуучу» деп ойлогондорум (Пушкин) баарынан илгери жашап жана орус адабиятын ошолор негиздеген экен. Мени бул окуя көпкө чейин айраң калтырып жүрдү». Анын чыгармачыл түйшүкчүлдүгү дүйнөлүк, орус жана боордош элдердин адабияттарын окуп, жаттап же алардын чыгармачылыгына эпигондук кылуудан эмес, аларды акыл-сезимине синирип, жүрөгүнөн өткөрүү ар-

кылуу эне тилине оодаруудан көрүнөт. Шота Руставелинин «Жолборстерисин кийген баатырынын» кыргызча сүйлөшү улуттук маданияттагы зор окуялардын бири болгондугу жалгыз гана Алыкул акындын жеке касиетине тиешелүү саналып өткөн үч өбөлгөнүн жемиши. Котормо чыгармачылыгына акындын өтө олуттуу мамилесин которуп жаткан чыгармасы боюнча ар тараптан үйрөнүп чыгууну көздөп: «Грузин илимдер Академиясынан чыккан «Шота Руставели» деген илим-изилдөө статьяларынын жыйнагынан пайдаланам» деген эскерүүсүнөн да байкалат.

Котормочулугунун өрчүшүнө жеке турмушунда болуп өткөн купуя трагедия түрткү бергендиги дагы акындын личносттук духунун күчтүүлүгүнөн кабар берет. Чоң поэманы которуп баштоосуна түрткү болгон мотивдердин бирин өзү минтип эскерет: «1938-жылдын май айынан баштап ушул улуу поэманы которууга кириштим. Ушул айда мен өмүрүмдө биринчи сүйгөн Айдай Жигиталиева деген кыз менен ажырашкан болчумун. Анын себеби эмне экенин ушул күнгө чейин билбейм. Өз ичимден: «Бул күйүттү ыр менен басуу керек жана өзүмдү таанытуум керек» деп коём да бардык намысым менен иштейм». Жүрөгүнө түшкөн күйүттөн жаралган Шота Руставелинин «Жолборстерисин кийген баатыр» (1940) поэмасын кыргыз окурмандары Алыкулдун төл чыгармасындай тосуп алгандыгы жазылып да, айтылып да жүрөт. Алыкул кыргызчалаган грузин поэмасы республикада алты жолу кайра басылып чыккан. Кыргыз адабиятына Пушкиндин «Евгений Онегини» (1948) жана «Поп жана анын малайы Балда жөнүндө» жомогу, Шекспирдин «Отеллосу» менен «Он экинчи түнү» (1942), Низа-

минин «Хосров менен Ширини» (1941), К.Чуковскийдин «Федоранын шору» (1937), В.В.Вересаевдин «Пушкиндин турмушу», М.Ю.Лермонтовдун айрым лирикалары жана «Качкын» (1937) поэмасы, И.Крыловдун тамсилдери (1937), С.Маршактын «Өрт» (1938), Шарль Перронун жомоктору алгач ирет Алыкул Осмоновдун чебер котормочулук калеми аркылуу келип кирген. Аталган чыгармалардын Осмоновдук кыргызча варианты окуу китептерине киргизилип окутулуп жүрөт.

Адабий сында Алыкулдун чыгармалары бир кылка кабыл алынган эмес. Ал тургай тарых сынагына туруштук берип, көзү өткөн соң жогорку баага татыган «Махабат» жыйнагын (1945) улуттук адабий сын ушул күнгө чейин ар кандай жоромолдорду жаратып келген, Алыкул Осмоновдун чыгармаларын гана эле эмес, бүтүндөй поэзиянын идеалдарын каалашынча профанациялоого алып барган Мидин Алыбаевдин «Мааниси жок «Махабат»» (караныз) аттуу чуулгандуу макаласы менен «тосуп алган». Замандаш жакшы санаалаштарынын эскерүүлөрүнө караганда «курдашынын» ушундай сюрпризин көтөрө албаган акын төшөк тартып жатып калган күнү болуптур. Өзүнө өтө сынчыл акын бул жыйнактагы чыгармаларынын макалада «баалангандай» эмес экендигин билген. Ошондуктан: «1945-жыл менин жеке өмүрүмдүн жана чыгармачылыгымдын бышкан мезгили деп ойлойм. Ушул жылы (1945) «Махабат» аттуу ырлар жана поэмалар жыйнагым, 1947-жылы «Менин жерим – ырдын жери» деген ырлар жыйнагым чыкты» дейт. Айтмакчы, ушул күндө азыркы окурманды ойлонто турган «Отуз жаш», «Сулууга», «Дүнүйө», «Адамга», «Мага

күлбө» аттуу ырлары дал ушул жыйнакта алгач жарык көргөн.

Илимий изилдөөлөр. Өткөн кылым кыргыз профессионал адабиятында дагы, улуттук адабият илиминде дагы болуп көрбөгөндөй жемиштүү жүз жылдык болгондугун танууга болбос. XX жүз жылдык кыргыз элинде билим, илим жалпы улуттун энчисине тийген бактылуу кылым эле. Жаңы баскыч нугунда жазма түрүндө өнүгө баштаган адабият чөйрөсү илимий өнүттү өзү менен кош катар телчиктирип жүрүп олтурду. Ал эми, жыйырманчы кылымдын экинчи жарымында советтик илимдин алтын бешиги болгон Москва менен Ленинград филология илиминин алгачкы кандидаттарын берди. Алардын ичинен А.Осмоновдун чыгармачылыгын изилдөөгө арналган Р.З.Кыдырбаеванын «Лирика Алыкула Осмонова» (1957), А.Садыховдун «Алыкул Осмоновдун поэзиясындагы традиция жана новатордук» (1962), К.Кырбашевдин «Алыкул Осмоновдун поэзиясынын тили» (1967), Ш.Үмөталиевдин «Алыкул Осмонов» (1974), Б.Шамшиевдин «А.Осмонов и кыргызская поэзия 50-60 годов» (1993) аттуу монографиялык эмгектери жаралган. Алыкулдун өмүр жолуна чыгармачылыгын айкалыштыра караган адабиятчы С.Жигитов дагы бир канча жылдык эмгегинин жыйынтыгы катары «Акындын эки өмүрү» (1998) деген китебин жарыялады. Адабият илимпозу К.Артыкбаевдин «Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгындагы көркөм ой дүйнө» аттуу көлөмдүү макаласы акындын чыгармачылыгынан кеңири маалымат берет.

Поэмалары. А.Осмоновдун улуттук оозеки мурастарга жаңыча өмүр бериши – Пушкиндин элдик жомоктордон татына шедеврлерди жа-

ратканга барабар зор эмгек болуп баланып келет. Анын акындык калеминен «Толубай сынчы», «Мырза уул», «Карагул», «Ак Мөөр» уламыштары жаңы идеяларга, жаңы мазмунга карк поэма таризинде кайра жаралган. «Ким болду экен?» бир актылуу пьесасын кийинчерээк көлөмдүү поэмага (1945) айланткан. Мындан башка: «Менин энем» (1945), «Мүнөз оюну» (1944), «Күлүйпа» (1944) «Майдын түнү» (1945), «Жеңишбек» (1945), «Эшимкандын тереги» (1945), «Жүз жыйырма жаштагы Алма бак менен жүз он беш жаштагы Шеквет Гирей» (1945) поэмалары окумуштуулар тарабынан дембе-дем кеңири талдоого алынып келген.

А.Осмонов драма жанрында дагы өз жөндөмүн көрсөтө алган. Анын алгачкы чакан пьесалары, алардын ичинен «Ким болду экен?» бир актылуу пьесасы драмалык ийримдердин күчү менен эл арасында коюлуп жүргөн. «Экинчи бригада» кыргыз драма театрында бир канча ирет коюлган. Мындан сырткары «Чолпонбай» (1943) операсына либретто жазып, «Баатырдын өлүмү» (1945), «Корукчу Кооман» (1947), «Абылкасым Жанболотов» (1948) драмаларын, «Жөнөш керек Меркеге» (1949) драмалык комедиясын жараткан.

Алыкулдун поэзиялык мурстарын жеке тагдырына сүрүштүрүп иликтөө иштерин 70-жылдары жазуучу жана публицист К.Жусупов жүргүзүп келген. Анын «Бир сабындагы өмүр» китеби эки жолу (1974; 1980) басылып чыккан (караңыз). А.Осмоновдун элесине таазим кылуу боюнча албан иштерди көп жылдар бою талыкпай П.Казыбаев аркалап келүүдө. Бүтүргөн иштеринин натыйжасы иретинде түзгөн «Мезгил жана Алыкул» аттуу жыйнагы – акындын

талантына кызыккандардын колдон түшпөс китеби.

Азыркы күнгө Алыкулдун чыгармаларын анын керт башынан өткөн окуяларга салыштырып талдоо жана изилдеп-иликтөө боюнча К.Жусупов жана П.Казыбаевдин ишин улантып кеңитүү акындын туулган айылынан чыккан демилгечилердин күчү менен уланууда (**Караныз:** *Ж.Туррусбектегин. Алыкулга таазим; М.Тентимишев. Аны АЛЫКУЛ деп аташкан; Жекшен Жетиген. Алыкулдун батпас күнү; Ж.Исабаева. Алыкулду сүйгөн кыз*).

Акындын мурастары, ал боюнча жазылган эмгектердин негизги мазмуну, акындын юбилейлерине карата уюштурулган иш чаралар жб. маалыматтар колунуздагы энциклопедиялык эмгекте дээрлик толугу менен камтылды.

«ОСУЯТ» – 15.01.1945-ж. жазылган төрт түрмөк ыр. Бирда акындардын өзгөрүлмөлүү, көп кырлуу мүнөзү жөнүндө айтылат. Акындардын кыялы миң кылдуу комуз сыяктуу көп сырлуу күү чертип тураары, «Токтоо, кылдат, сабырлуу, / Кээде ак көңүл, кээде куу. / Көйрөң, жеңил, шашкалак, / Билүү кыйын, кандай бу?» делет. Бирдин сонун акын: «Түшүнгүн муну, түшүнгүн, / Акынга чыксаң, жаш сулуу» деген насаат сөз менен жыйынтыктайт.

«ОТЕЛЛО» – Автору В.Шекспир. Которгон А.Осмонов. «Отеллону» «Жолборс терисин кийген баатырдан» кийин которгондуктан, тез иштеп жакшы которгон. Театрда ал учурда Москвадан келген А.А.Свистунов деген «Отеллону» койду. Сабир Күмүшалиева мындайча эскерет:

«Алыкул ал күндөрү оор абалда экен – ооруп жаткан. Чакыртсак, келди. Көрдү. Көздөрүнөн, турпаты-

нан жактырганы сезилип турду. Бардыгыбызды кубанып (ошондо да токтоо!) куттуктады. Өзгөчө, Мукемди катуу мактады. «Коллективге ыраазымын. Жакшы эмгек кылган экенсиздер. Муке, сизге ырахмат! Сиз үчүн которгом. Абдан чоң эмгек кылыпсыз», – деди. Куттукташып бүткөндөн кийин жалпыбыз менен чыгып узатып койдук. Алыкулду театрынын директорунун машинасы жеткирип кетти. Премьерага келе алган жок...»

*... Актыгың ак кагаздай аппак тура,
Бетиңе «алдамчы» деп ат жазууга.
Уялбай айбым кайсы деп сурайсың,
Окшойсуң көчөдөгү бузукуга.
Айтууга жоругуңду оозум барбайт,
Карышат жаактарым, чыдай албайт.
Албырып эки бетим жалын болуп,
Сүйлөөгө тилим келбей булдалактайт.
Мен эмес, тунук асман бетин жабат,
Күмүш ай жашырынат бүркөө карап.
Ааламды аймалаган калыс жел да,
Өзүңөн жийиркенип кетип калат.
Ал эми сен шерменде, сен кара бет,
Бузуку, бетбак десем туура келет!
Сурайсың биле туруп кылмышыңды,
Айтып бер, кайсы, кайсы, кайсы
экен деп?!*

Кыргыздын элпек, кооз тилине салынган көркөм котормонун күчүн көр, ушундай монологдорго келгенде, чыгарма У.Шекспирдики эмес эле, А.Осмоновдун өзүнүкүндөй көрүүчүлөргө сыйкырдуу таасир көрсөткөнү чын.

Дездемонанын жарын ак жеринен муунтуп өлтүргөндөн кийин, жалган ушакка алданганын билген бечара маврдын ошондогу трагедиясын орошон таланттуу Алыкул эң күчтүү берген драма үзүмү бул эмеспи:

*... Денеси муздак. Таштай муздак,
эң муздак,
Бирок, чиркин, жыпардай жыттуу
жыттанат.*

*Мен акмак, наадан. Жаным, сенден
айланам,
Өлтүрдүм сени, мен бети жок
кысталак.
Келгиле, жиндер, кел, шайтандар,
жаныма,
Түрткүлө мени тозоктогу жалынга!
Асмандын асты мен жашачу жай эмес,
Ургула мени, уруп айдап алгыла.
О кайгы, кайгы! Дездемона! Дездемона!
Өлдүңбү я, садага!
О, о, о, о!..*

Улуттук сахнабызда нечен жылдар бою үзгүлтүксүз коюлуп келген «Отелло» кимдер гана тамшануу менен көрбөгөн! Бир эмес, бир канча жолу...

Андайлардын бири – Кыргыз эл акыны Эрнис Турсунов «Алп акындын таасири» деген макаласында төмөндөгүдөй окуяны эскерет:

«...1952-жылы Кыргыз драма театрынын сахнасынан Алыкул Осмонов которгон «Отелло» спектаклин көрдүк. Анда драма театры опера жана балет театры менен бирге азыркы орус драма театры турган ченде болчу. Улуу Шекспирдин ажайып дүйнөсү менен ошондо биринчи тааныштык. Котормонун күчү ай! Кыргыз тилинин бай казынасы калпып алынып, шумдуктай алп сөздөр, балбан ырлар менен которулган экен».

ОТЕЛЛО – «Майдын түнү» поэмасында кездешкен ысым

*Не кылат мындай кезде кандай айла?
Кол барбайт Отеллочо, муунтууга,
Эрки бош Тегерандын бозою эмес,
Сүйүүнүн намысы үчүн уу жутууга.
Бул жигит: күнөөнү түк кечпей турган,
Сабырлуу, бирок кекчил кыргыз бала.*

«ОТЕЛЛО» – улуу англис драматургу Уильям Шекспирдин ыр менен жазылган трагедиясы. А.Осмонов аны 1945-жылдын 8-июлунда Койсарыда которууга киришип, 30-августа – 53 күндүн ичинде которуп

бүткөн. 1950-жылы режиссёр А. Свис-тунов Кыргыз драма театрынын сахнасында оюн кылып койгон.

У.Шекспирдин чыгармаларын которуу тажрыйбасы кыргыз адабиятында мурда эле бар эле. 1937-жылы «Гамлети», «Отеллосу» жана «Король Лири» Касымбек Эшимбетов тарабынан которулуп, 1942-жылы Алыкул өзү «Он экинчи түнүн» кыргыз окурмандарына тартуулаган.

Сонку Кайра жаралуу доорунун ири гуманисти У.Шекспир өмүрүндө 37 драма жаратса, алардын ичинен «Венециялык маврдын трагедиясын» – «Отеллону» туура 40 жашында жазган. Чыгармачылык баралына толуп, туура 30 жашка келген Алыкулдун мынчалык татаал жана өтө кең пландагы драманы которууга тартынбай киришүүсү да өзүн Шекспир ааламынан таанытууга даярдап чыккан эң сыймыктануучу көрүнүш – баатырдык окуя болгон. Ал ошол жумушка киришээрин алдында – 1945-жылдын 3-январында Койсарыда жазган «Катына жооп» деген ырында:

... Сен неге үчүн бошоң тартп
кирдейсиң,
«Мен сендей» деп мени алсызга
иргейсиң?
Аалам алпы Шекспирдей күч менен,
Ооруп жатып сүйлөшкөнүм
билбейсиң?.. –

деп бекеринен сыр ачкан эмес.

Изилдөөчүлөр А.Осмоновдун котормочулук чеберчилигиндеги автордун оюн жетик жана кылдат түшүнүп, реалисттик жолду колдонуу менен окуяларды көркөм баяндоого орошон эмгек жумшаганын баса көрсөтүшөт. Трагедияда эки Отелло бар, бири – «айдай сулуу» Дездемонага жеткенине бактылуу болгон жаркын мүнөз, ичинде эч кири жок, кайрат-

туу жана эр жүрөк Отелло; экинчиси – Ягонун тилине кирип алданган ишенчээк, өч алам деген ниет менен өзүн-өзү өлтүргөн Отелло.

Көптөгөн жигиттерди теңине албастан «каралыгы түндөй» болгон Отеллону жактырган, тагдырына байлаган Дездемонанын сенатор Бранционун кызынын кандайча өзүнө ашык болуп калганын баяндаган кара маврдын сенаторлор жыйынындагы монологу Алыкулдун котормосунда чындыгында эле нукура поэзиянын үлгүсүндө жазылган.

Алыс эмес бул күндөр, кечээ болду,
Ширин, таттуу өмүрдөгү, жомоктогу.
Кыз атасы жактырып мүнөзүмдү,
Нечен жолу чакырып коноктоду.
Чоң үлөттүү санаасыз сыяпатта,
Терең сырлар сырдашып калган чакта,
Эрмек болуп эркекпей сүйлөй бердим.
Көргөн, билген күндөрдү башка-башка.
Сүрөттөп уйгу-туйгу тагдыр жолун,
Согуштун жан чыдагыс борошосун
Эритип кыялдарын бийлеп алып,
Өзүмдүн жаштыгымды айтчу болдум.
Нечен-нечен тумандуу кайгыларды,
Азап менен түнөргөн ай-жылдарды.
Дениң менен кургакта көргөн кордук,
Жана мага жабышкан ажалдарды.
Сүйлөп бердим туткунга түшкөнүмдү,
Кул ордуна сатылып бүткөнүмдү.
Кандайча андан качып чыкканымды,
Ач, жылаңач жол кезип түткөнүмдү.
Барса келбес биябан талааларды,
Түштөн чыкпас кара үңкүр, терең жарды.
Бийик аска тоолорду, зоокаларды,
Тиреп турган көктөгү жылдыздарды.
Түрү жаман жапайы кишилерди,
Күчтүүлөрү күчсүзүн жегичтерди.
Биз көрбөгөн адамдын көп түрлөрүн,
Баштарынан жогору ийиндери.
Ошентип, менден чыккан аңгемелер,
Күч болду угуучуну элжиретер.
О, жарым Дездемона! Дездемона!
Тыңшады эң этибар, эң бир чебер.
Эгерде иш чыкса сөз маалында,

*Бүтүрүп кайра келчү дароо гана.
«Ай, кап», – деп өкүнүчтүү кейий турган,
Жомоктун жоготулган кылдарына.
Нурумдун мен анысын байкап коюп,
Атайы кызык жерин айтпай коюп,
Өзүмө далай ирет жалындыргам,
«Сураңыз, муну айт деңиз», – деген болуп.
Андан соң, анын эркин эки кылбай,
Кээ жерин сүйлөп бергем эки-үч курдай.
Көзүнөн бакыт чачып тиктей турган.
Укканда жаштыгымдын кайгы-зарын,
Кандайча тагдыр менен талашканым.
Мен көрөм жашка көлдөп ыйлаганын,
Болочок менин сүйгөн ынак жарым.
Бүткөн соң жалжал карап улам-улам,
Чыга албай кызык сөздүн кумарынан,
Ааламды селт эттирчү үшкүрүгүн,
Бир гана мага белек кыла турган.
Жалооруп, жамалы ысык көркү менен:
«Ах, чиркин, турмушуңуз кыйын экен.
Неге уктум, неге билдим мунун баарын,
Жалган ай, мен да сиздей болсом...» –
деген.*

*Бүтүргөн мындайчалап, сөзүн улап:
«Кимде ким мени сүйсө эгер чындап,
Кайталар сиздин сонун кебиңизди...
Өзүнө тарта билсин дал сизчилеп...»
Андан соң мен да ашыктык жообун
айттым,
«Сенсиң, – деп, – жалгыз сүйгөн
махабаттым».*

*Ал сүйүп менин албуут кыялымды,
Мен аны коркпой сүйүп бакыт таптым.
Бар айбым, бардык күнөөм ушул гана,
Шыйкырлап колдонбодум башка чара.
Таксырлар, жалган болсо айтып берсин,
Мынакей, өзү келди Дездемона...*

«Чет элдер адабияты боюнча белгилүү адис М.Керимбекова «Шекспир Алыкул Осмоновдун котормосунда жана чыгармачылык кабылдоосунда» деген макаласында (Жыйнакта: «Киргизия литература во взаимоотношениях с зарубежием литературари», Ф., 1986) «Отеллонун» англисче, орусча жана кыргызча варианттарын салыштырып көрүп, А. Осмонов,

айрыкча махабат сырлары – жандүйнө уйгу-туйгусу айтылган жерлерде трагедияны орусча которгон атактуу акын Борис Пастернактан көбүрөөк эмоционалдуу, көбүрөөк лирикалуу сөздөр менен которгонун белгилеген. Мындайча айтканда, кыргыз акыны түп нусканы көрк-ажарына чыгара – чын акындык күч-ташкыны менен которгон. Мисал келтирели.

Б. Пастернакта маврдын Дездемонага кайрылуусу:

*... Радость ты моя!
Пусть суждена мне гибель,
Скрыть не в силах:
Люблю тебя; а если разлюблю,
Наступит хаос...*

А. Осмоновдо:

*...О, менин ырысым, менин
таалайым!*

*Мойнумда кылыч турса да,
Тагдырга калп айта албайм:
Сүйөм сени, сүйөм!
Эгер кылдай көңүлүм калса:
Танам сени, эзем,
Жанчыйм, талкалайм!..*

Б.Пастернакта Ягонун тымызын жайган торуна чалынган Отеллонун баш мыкчып жүрөк канатуусу:

*... Зачем женился я?
Мой сторож чести
Гораздо больше знает,
Чем сказал...*

А.Осмоновдо:

*... Мен кайсы бетим менен үйлөндүм?
Мен кайсы арым менен үйлөндүм?
Жан жигитим мен билбегенди билет!
Көбүн жашырды,
Ал айтканынан арбын билет!
Мен неге үйлөндүм?..*

Ал эми драманын драмалык жогору көтөргөн эң күчтүү монолог – кызганчаак маврдын махабатка берген баасы эки чоң акындын котормосунда мындай болуп чыгат.

Б. Пастернакта:

*... Я бы предпочал быть жабою на дне
Сырого подземелья, чем делиться
Хоть далеко того, что я люблю.
Высокое неприменимо в жизни,
Все благородное обречено.
Неверность будет лгать,
А верность верить...*

А. Осмоновдо:

*... Махабат – жыргалыңды көргөн
жакшы,*

*Махабат – тозогуңа конгон жакшы.
Бирөөгө сүйгөнүңдү өптүргөнчө,
Бакача жерге кирип өлгөн жакшы!
Жоголду, баары бүттү, соолуп, кирдеп,
Ороду жыргалыңды жаман илдет.
Акыйкат – жамандыкка жолун ачат,
Калп жеңет, чындык ага башын ийет...*

Албетте, трагедиядагы бардык каармандар менен окуяларды өз куйтулук «кароолуна» илинтип турган негизги жана көп жүздүү каарман – бул Яго. Улуу драматург У. Шекспир ага адам пендесин жийиркенте караткан жаман сапаттын бардыгын берген: арамзаа десең – арамзаа, таш боор десең – таш боор, ач көз десең ач көз, мансапкор десең – мансапкор, анан кай заман, кандай коом болсо да кечирим жасалбай турган айбанчылык жоруктуу бирөөнүн жан бактысына кол салган тайкы жана бети жок...

Алыкулдун котормосунда Ягону сахнада таасын таланттуу актёр Сыдыкбек Жаманов аткарып чыкканда, аны эмоциялуу көрүүчүлөр жек көрүү күчүнөн таш, бут кийим ж.б. менен уруп качырган окуяларды замандаштары эскерип жазышкан: *Кассио менен Дездемона ашык деп, Ойлоп таптым жасалмалуу жалган кеп.*

*Отеллону жамандадым ашыра,
Чындыгында чексиз адам, эр жүрөк.
Жакшы эр болмок Дездемона жарына,
Эгерде мен ор казбасам алдына.
Чынымды айтсам: Дездемона сулууну –*

*Мен да сүйөм алоолонуп жалынга.
Эмнеси бар сүйбөгөндө жалындап,
Оюм даана: жүрөгүнө туз куймак.
Же түгөнгүр, аялымды чын эле –
Кара шайтан өптү бекен кучактап...
Муну ойлосо, тыз-тыз этет жүрөгүм,
Туманданат жадыраган күндөрүм.
Аялыма аялынан кек албай,
Жер үстүндө кантип жашап жүрөмүн.
Ичи тарлык, кызганчаактык ойготом.
Родригону акмак кылып ойнотом,*

Кассиону Отеллонун көзүнчө:

*Жеп ийүүгө даяр кылып ойлонтом.
Мына ошентип ишим агат суудан тез...
Шарт эттирип шоокум изин билдирбес.
Аялымдын кылтыңдашы башкача,
Ай, шайтан ай, Кассиода соо эмес.
Шашипа, шашипа, көрсөтөмүн баарыңа,
Өнөрүмдү өрчүтөмүн маерга.
Шылдың кылып, үй турмушун бүт бузуп,
Таанытармын мүлдө ааламдын алдында.
Иш баштоого баарыбыз тең кыйынбыз,
Жетүү керек бирок анын соңуна...*

Үй-бүлө турмушунан жана оорусунан санаа жеген акын бир топ убакыт «дымып» калуудан кийин 1944-жылдын 30-ноябрында жазган «Бөбөккө» деген ырынан тарта кайра жанбас болуп чыгармачылыгын таң калаарлыктай ташкындатып, ошондон эки ай өтүп-өтпөй эле: «Аалам алпы Шекспирдей күч менен ооруп жатып сүйлөшкөнүм билбедин...» – деп, өзүнө «ооруп калдым сага окшоп» деп кат жолдогон курбусуна көңүлүн муздата таарыныч кылып эскертсе, андан бир гана күн мурун – 1945-жылдын 2-январында ичинде:

*... Не кылат мындай кезде, кандай айла?
Кол барбайт Отеллочо муунтууга.
Эрки бош Тегерандын бозою эмес,
Сүйүүнүн намысы үчүн уу жутууга.
Бул жигит күнөөнү түк кечпей турган,
Сабырлуу, бирок кекчил кыргыз бала... –
деген саптары бар. Жөнү жок шек санаган Баян аттуу жигиттин «эр-*

кек кыялын» күлкүгө алган «Майдын түнү» деген эң сонун поэмасын жазып бүтүргөн. Демек, мунун өзү жана жай толугунда колдоп чыккан котормо Жениш келген 1945-жыл акын үчүн толук бойдон «Шекспирдин жылы» болгонун айкын көрсөтөт.

А.Осмонов «Женишбек» баш болгон: «Өлүп тирилгендер», «Үч аяк», «Мырза уул», «Жүз жыйырма жаштагы алма бак менен жүз он беш жаштагы Шевкет Гирей» сыяктуу алтынга алмашкыс поэмаларынын бүтүндөй түрмөгүн «Отелло» котормосунун «иниси» кылып – 1945-жылдын экинчи жарымында жазган.

Изилдөөчүлөр туура белгилешет: У. Шекспирдин көркөм дүйнөсүн кабылдоо жагынан А. Осмонов өзүнүн тереңдиги менен замандаш бардык кыргыз жазуучуларынан ат чабым озуп кеткен. Маселен, ак-таза аялын муунтуп жана канжар сайып тындым кылгандан кийинки венециялык маврдын:

... Азыр, азыр.

*Бул эми такыр, такыр былк этпейт,
Бир нерсе шуудур дей түшүп,*

анан жок болду.

Бул кандай жым эткен тынчтык...

Тынчтык... эң бир тынчтык.

Бул эми бейиттей жансыз, өңү жок

кансыз...

Эмне кылсам? Эмилияны кир десемби?

Же кет десемби? Ээ... кайра былк

дей түштү.

Жок, кайра тынчый түштү...

Кой, кирбе дейин.

Эгер кирсе, аялыма сөз салар...

Я, аялым! Кайсы аялым? Аялым барбы?

Жок бул дүйнөдө менин аялым жок.

О, жараткан, бул кандай тозоктуу саат!

Ааламды калдайган кара түн жабат.

Ай өлдү, күн өчтү,

Айланам калтылдап жарылып

баратат... –

деген алапай карайлаган шумдуктуу абалы анын өз сөзү менен Шекспир каалап-күткөндөгүдөй канчалык чебер сүрөттөлгөнүн айтпаганда да, дегеле Шекспирдик дух, Шекспирдик образдуулук Алыкулдун бир катар чыгармаларында саптардын жана куплеттердин тизмектеринен алда немедей баш багып да, деңиз көгүндөй термелип да турганын байкоо кыйын эмес.

Бороон, шамал жөнүндө жазгандарын алалы. Кыргыз поэзиясында жаратылыштын бул капыс «өнөр» көрсөткөн стихиясын өз жан-дүйнөсүнө аралаштыра көркөм образ деңгээлине алып чыккан. Табигый көрүнүштөр: кыш, кар, чагылган, нөшөр, тоо ж.б. байланыштуу кылып абдан жандуу сүрөттөйт. Ушул жагынан Ысык-Көлдү жайдыр-кыштыр өмүр турагына айланткан акын деңиз жээгинде туулуп-өскөн улуу англис драматург-акыны менен таң калаарлыктай окшош жана таламдаш!

«Отеллодогу» Монтано деген каармандын сөзү:

*... Мындай бороон болгон эмес эч качан,
Биздин сепил солк-солк этет байкасам.
Бул жер мындай, көл жак кандай*

болду экен,

Кандай кубат кайрат кылат сынбастан?

Бах... Кеме кыйрады ээ... ана... ана...

тыңшасаң...

Биринчи адам жана Экинчи адам деп көрсөткөн каармандардын сөздөрү:

Жок, эч бир караан көрүнбөйт,

Бир гана көбүк чачкан ак толкун.

Бирин-серин парустар да бөлүнбөйт,

Мелмилдеген көк жээкти урган бат

толкун...

... Долу толкун, күчтүү үйөр алаамат,

Түрк флотун тереңге урат будалап.

Көл жээгинде бир аз карап турсаңыз,

Куюн келет бирин-бири кубалап.

Асманга аткан шарпылдаган чарпыны,

*Алтын казык, жети аркарды бетке урат.
Мен мындайды көргөн эмесмин...*

Алыкулдун 1947-жылы 3-январда Чолпон-Атада жазылган «Кышкы бороон» деген ырынан:

*... Кышкы бороон, жанымда дос,
жаш бороон,*

*Өмүрүмө ынтымактуу бурганак...
Чырак жанган, бала ыйлаган короодон,
Бүркүт шаңшып учарына суранат...*

«Гитар күүсүнөн»:

*... Түн суук, кыш ышкырат үйлөрдү ачып,
Ой-кырга дубана албас күмүш чачып.
Ыйлатат, урат, ойнойт, ыза кылат,
Жыргалдуу жазды алыска ала качып...*

«Ата Журтунан»:

*... Жылуу кийин, жолуң кыйын үшүрсүң,
Кыш да катуу... бороон улуп, кар уруп...
Суугунду өз мойнума алайын,
Жол карайын, токтой турчу Ата Журт!*

«Жеңишбек» поэмасынан:

*... Миңбай чал ат токунуп кайра
аттанат,
Кайрылып үйгө барбай, көлгө барат.
Көл терең, шарпылдаган долу толкун,
Тереңден эмнени издеп, эмне табат?!..*

«Тосуп алуусунан»:

*... Темир аяз, карлуу бороон, бурганак,
Ыраак, ыраак, ыраак кетип – ыраактап...*

*Токчулук күн айылдарга жайылып,
Жокчулук күл бороонго учуп кайыгып...*

«Мен көлүмө келгендегисинен»:

*... Мен келгенде, албуут акын баладай,
Бирок өзүн акынмын деп санабай,
Жаткан экен Ысык-Көлүм шарпылдап,
Ташып алган ташкынынан жаналбай.*

*Бүттү бороон, Улан жели токтоду,
Түптө түрө Сан-Таш шамал сокподу.
Бул мезгилде мемиреген Ысык-Көл
Өз элиндей күчтүү, сулуу окшоду...*

«Кыргыз тоолорунан»:

*... Мөңгү кетпей чокулары жалтырап,
Тоңгон муздар шөкүлдөй жаркырап.
Ар жагынан бер жагына куш эмес,
Араң гана бороон өтөт калтырап...*

*Кыргыз тоосу Советстан тоолору,
Мындай кыйын, кымбат тоолор болорбу.
Бүркүп салат бороонуна аралаш,
Улуу өлкөгө уурданган жоолорду...*

Бороон, шамал образы У. Шекспирдин «Король Лир» трагедиясында да ... алааматынын символу катары бир укмуш берилген. Тилекке каршы, өзү абдан кызыгып, «Он экинчи түн» менен «Отеллого» «жолдош» кылып кыргыз окурмандарына сулууга кызыкдар болгон Алыкул бул шедеврди которууга үлгүрбөй калган. Ошондой болсо да, анын 1944-жылдын 13-мартында Койсарыда жазылган 4 актылуу, 8 сүрөттүү «Ак Мөөр» драмасынан «Король Лирдин» каармандары авторго кандай таасир эткенин оңой эле сезүүгө болот.

Маселен, өлүм алдында жаткан Жантайдын жанында туруп Бойлош сүйлөйт:

«... Бул эмне деген бороон, бул эмне деген шамал. Ичкий, жанга өтөр суук жел согот да... Ичкий, мындай каардуу бороон болбоспу. Карагай, тал кыйрап, үйлөр учуп жатат...»

Ушундай эле монолог жазмыштагдыр туюгуна барып такалган Король Лирге да таандык:

«... Дуй, ветер! Дуй, пока не лопнут щеки! Лей, дождь, как из ведра, и затопи. Вы, стрелы молний, быстрые, как мысль. Деревья расщепляющие, жгите Мою бедую голову... Вой, вихрь, всюю! Жги, молния! Лей, ливень!»

Дагы салыштыруу үчүн: «Он экинчи түн» комедиясынын сэр То-

би, сэр Эндрю деген каармандарын акындын «Махабат» комедиясынын каармандарына окшоштуруп жүрүшкөн изилдөөчүлөр андагы соодагер Нурматтын тентек кызына кайрылып: «..... гана илип коём!..» – деген сөзү түздөн-түз У. Шекспирдин ошол чыгармаларынан алынганын туура белгилешет.

«Отелло» 1945-жылдын жайында которулса да, төрт жылдан кийин – 1949-жылы гана өзүнчө китеп болуп чыккан. А. Осмоновдун ага чейинки жыйнактарына кирген эмес. Улуттук илимдер академиясынын кол жазмалар фондундагы акындын өздүк архивинде ушул котормосун басмадан чыгаруу өтүнүчү менен кимдир бирөөгө кайрылган толук эмес тексти сакталып калган.

«ОТУ ӨЧПӨГӨН ЛИРИКА». Автор: К.Укаев / Китепте: Укаев К. **Бир нөшөрү.** – Ф.: Кыргызстан, 1982. – 86-96-бб. Сынчы макаласын 1968-жылы жарыялап, кийин кайрадан аталган жыйнакка киргизген. Макала «Алыкул Осмонов дегенде аз жашап, калган өмүрүн ырына карыз берип кеткен акынды элестетибиз» деп башталат. Сөзүн баштаганда эле айтылуу «Ата-Журт» аттуу ырынан үзүндү келтирип, советтик идеологияга ылайык патриоттук идеяларды даназалаган акындын жарандык позициясын баса көрсөтөт. Жашы аран эле элүүдөн ашкандыгын, көзү өткөндүгүнө он беш жыл аралыгы өтүп, азыркы тапта анын өмүрүнө, чыгармачылыгына арналган изилдөө макалалар өзү жазган чыгармалардан ашып кетти деп белгилейт. Алыкулдун поэзиясын кеп кылбай туруп, кыргыздын азыркы жазма поэзиясынын «толукшуп күчкө толгон» деңгээлин элестетүүгө мүмкүн эмес деген бааны берет. Акындын өмүр баянына атайын эле токтолбогондугун, Грунья Савельевнага арналган

ырынан эле анын өмүрүнүн мерчемдүү учурларына тартылган штрихтердин жардамы менен баамдагандыгын билдирет. Бирок андан ары сынчы баягы эле идеологиялык клишелердин алкагынан чыкпастан, өлкө саясатынын жетимдерге көрсөткөн камкордугун мактоо менен гана чектелип, акындын жеке тагдырындагы купуя трагедиясын ырларынан иргеп талдоого барган эмес. Ал кездеги маанилүү темалардын бири болгон эмгек ырларын талдап, акындын чеберчилигине маашырланат. Макаланын аяк ченинде Алыкулдун интернационалдык позициясы «Россия» деген ыры, Пушкин, Шекспир, Шота Руставелинин чыгармаларын которуу аркылуу бекемдеди деген пикирин жазган.

«ОТУЗ БЕШ ЖАШ ТҮБӨЛҮК». Ж.Мамытов // **Аңгемелешкен Капаров Н. // Ленинчил жаш, 1985, 18-июль.** – Ленинчил жаш газетасынын атайын кабарчысы Н.Капаровдун Кыргызстан жазуучулар союзунун катчысы, акын Ж.Мамытов менен болгон маегинде А.Осмоновдун 70 жылдыгын өткөрүүгө болгон даярдыктар, ага карата аткарылып жана жасалып жаткан уюштуруу иштери, ошондой эле Алыкулдун чыгармачылыгы тууралуу маек курушкан.

«ОТУЗ ЖАШ» – 8.XII.1944-ж. жазылган, алты саптан турган тогуз түрмөк ыр. «Отуз жаш» акындын чыгармачылыгында кенири орун алган өмүр-өлүм темасындагы ырлардын мыкты үлгүлөрүнүн бири. Акындын чыгармачылыгын изилдеген адабиятчылардын эч бири бул ырды кыйгап өтүшкөн эмес жана бардыгы бир ооздон ага мыкты поэтикалык үлгү катары жогору баа беришкен.

Ырдын башталышы жана композициялык жыйынтыгы төмөндөгүдөй:

*Ырас, өмүр кандай кыска, кандай аз,
Тагдыр ошол, өлчөмүнөн көп кылбас,
Бирок, чиркин, аздыгына мейли эле,
Анын октой тездигине катат баш.
Кечээ эле тиги кырда жок эле,
Кайдан чыкты боз ат минген отуз жаш?*

Тагдыры татаал, оорулуу акын отуз жашка келгенче жетимчилик, оору, жоготуу, жалгыздык, чыгармачылык изденүүнүн азабы сыяктуу, оор, кайгылуу, түйшүктүү бактысыздыктарга да; сүйүү, чыгармачылык изденүүнүн жыргалы, акындык даңазанын таттуу даамын таттырган бактылуулукка да толгон «кылым карытар» жылдарды башынан өткөрдү. Коомчулуктун ар кыл катмарлары – чыгармачылык жана илимий интеллигенция, өзгөчө, жумушчу, дыйкандар менен тыгыз байланышта болуу, кыргыздардын элдик легенда, уламыштарынан, «Манастан» тартып, Руставели, Шекспир, Пушкиндердин чыгармачылыгын жакындан өздөштүрүү, чымыркана изденип, талыкпай чыгарма жаратуу – асылган оору бүгүн алып кетеби же келээрки жылдабы деп, өлүм сааты чукул экенин сезген акынга кыска өмүрүн узундай көрүнтүп, отуз жаш өмүрдүн бийик белеси катары сезилсе керек. Ошон үчүн акын отуз жашка буурул чач курактын элесин сүртүп, боз атчан элестетет.

«Боз аттын» метафоралык образы ошондой эле өмүрдүн учкулдугу, токтоо билбес күлүктүгүнө да шайкеш келет. «Ал зымырайт үстү-үстүнө камчылап, жетер жери, түшөр үйү барчылап». Мезгил менен жазмыш сүрөөнүндө атырылып алга бараткан күлүк «токтоо бербес, токтотууга күч жетпес». Ал зымырап учкан сайын адам өмүр өлүмгө жакындай берет. Буга акын бардык жаны менен каршы чыгып, бүткүл доошу менен: «Токточу, өмүр, токточу өмүр, ток-

той тур» – деп кыйкырат. Мында жаны кашайгандык да, өтүнүч да, буйрук да бар. Бирок өмүр эч кимге баш ийбейт, аны токтотуп калышка адам алсыз. Ошондо акын албуут мезгилге өзүнүн күрөшчүл кайратын каршы коюп, эрегишкен дымак менен:

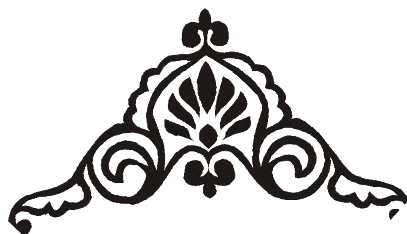
*Тил албассың, жоголо бер, кете бер,
Сенден күчтүү, сенден өжөр бул учур.
Он беш жолу улам кайра туулуп,
Он беш жолу жашарбасам карап тур!* – деген кекеничин билдирет. Бирок, чыгарма, андагы поэтикалык ой ушул эрегишүүнүн албуут толкуну менен эле бүтүп калбайт. Толкун тартылат. Чыгарманын башындагы түрмөк кайра кайталанат. Сөздөр, алардын орун тартиби эч өзгөрүүсүз, бирок ыргагы башка, мааниси жаңы. Башкы түрмөктө кызуу кандуулук менен ырастоо, таң калуу, суроо мааниси үстөмдүк кылса, акыркы түрмөктө боло келген нерсени – өмүрдүн кыскалыгын, аздыгын, октой тездигин жайынча ырастоо, күтүлүү нерсени жайынча тактоо сыяктуу философиялык маани басымдуулук кылып турганы байкалат.

«ОТУЗ ЖАШ» – Комузчу, ырчы, обончу Д.Үкүев тарабынан акындын ушул эле аталыштагы ырына жазылган чыгарма. Өзүнүн аткаруусунда фондго алынган.

«ОТУЗ ЖАШТЫН» ТҮП НУСКАСЫ. Автор: Б.Мырзатаева //Ала-Тоо. – 1992, – № 2. – Б. 158-160. (264) Макалада А.Осмоновдун классикалык поэзиясын текстологиялык изилдөө колго алына электиги айтылат. Автор акындын тирүүлүктөгү өмүр баркын, жашоо кумарын көөдөнгө сыйбас сыйкырдуу кайрыктар менен даңазалаган, өмүр тууралуу ырларынын бири «Отуз жаш» деген ырынын кол жазмасын текстологиялык жактан талдайт. Ушул кол жаз-

масын акындын тирүү кезинде, 1945-жылы чыккан «Махабат» жыйнагы, кийин 1954-жылы чыккан «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар» жыйнагы, 1984-жылы жарык көргөн «Чыгармалар жыйнагынын үч томдугунда» жана 1990-жылы чыккан «Махабат» жыйнагы менен салыштырып, талдап, эч өзгөрүүсүз каталардын кайталангандыгын айтып, төмөнкүдөй жыйынтыкка келет: «Тилекке каршы, биз бул ырдын

көчүрүлгөн кол жазмасына анализ жасадык, эгерде көчүрүлө элек кол жазмасы болуп, аны менен салыштыра иштегенде – автордун толгонуусу, кыял-чабытынын жаралышы, сыр дүйнөсүнүн ачылышы, эстетикалык оюнун өнүгүшү адепки түшүргөн кагазында даана байкалып, чыгарманын жаралыш тарыхы кененирээк белгилүү болмок эле. Бирок ушул кол жазманын сакталганына да чоң каниет кылабыз».

«ӨБӨМ ДЕГЕН СӨЗҮНӨ» (2/XI 1946. Чолпон-Ата) – Акынга Бүбайра аттуу бир кыздан кат келет. Катта: «Өбөм-дептир-ырың үчүн өзүңдү...» кара калам жазууларын окусам. Мында кыздын акындын ырына гана эмес өзүн дагы жакшы көрөрлүгү кыйытылып айтылат. Акын ага жооп кылып:

*«Мейли, Бүбүш, ырымды өпкүн, садага,
Жакшысын өп жаманына караба.*

*Мени өппөгүн, өбө турган түрүм жок,
Ыраа көрбөйм сендей жакшы аялга»* – деп жооп берет. Акын дайыма ырларына дагы, өзүнө дагы сын көз караш менен карай алган. Акын бир ырында айткандай:

*«Өлсөм дагы жара тээп мүрзөмдү
Буудан болуп таскак салып өтөрмүн»* – деп өзүнүн талантына ишенип турса дагы ырларынын мезгил сынынан өтүп кыргыз элинин сүймөнчүлүгүнө айланарын сезип турса дагы өзүнө-өзү канагаттанып, менменсинген эмес.

«ӨЗҮМ» – 1935-жылы жазылган ыр. Көлөмү 5 куплет. Биринчи жолу «Тандагы ырлар» жыйнагына ба-сылган. Ырда жаш акын: «ырдап жүрөм, бирок көп эл уга элек, китептерим атак алып тура элек» деп, өзүнүн адабияттын татаал жолунда али «белгисиз», чеберчиликтин бийик сересине жете элек экенине арман кылган.

*Ырдап жүрөм, бирок көп эл уга элек,
Китептерим атак алып тура элек.
Кагаз таңгак, бардыгы тең кур турат,
Сыя өңдүү калемиме жуга элек.*

*Азыркы элдер тамшанышып калышсын,
Кийинки элдер издеп жүрүп табышсын.*

*Курбуларым өздөрүндө сакташып,
Кыздар сүйүп, гүлдөр тандап тагышсын.*

*Качан?.. – дешип күткөндөр бар сагалап,
Өскөн талант, көргөн турмуш аралап,
Актай турган кагазыма ыр толуп,
Том-том болуп жакын күндө таралат.*

Бул ыр – жаш акындын жаңыдан өргүп келе жаткан талантына тайманбай чакырып баштоосу, өзүнүн жүрөктө кайнап жаткан, узун түндөрдү уйкусун качырып, жүрөктө кайнап, ай-ааламды аралап сызган учкул кыял-сезимдеринин акылга баш ийбей, жээкти тең жарып, албугуттанган азоо дайрадай сыртка атарылып агуусу эмей, анан эмне?!...

«1932-жылдан 1940-жылга чейин аз жазып, бирок көп окудум. Негедир ошол мезгилде «Лирика» аттуу ыр китеп камдап, бир топ пессимисттик ырлар жаздым. Кийин 1941-жылы анын баарын өрттөп салдым».

«ӨЗҮМДҮ-ӨЗҮМ» (28/X. 1948 Чолпон-Ата).

*Мен өзүмдү үй сыртынан карасам,
Күрс, күрс эткен оор жөтөл үн чыгат...
Бүткөн экен кайран өмүр, кайран жан..
Деп жалооруп, көңүлүм шондо бир сынат.*

Акын өзүн экиге бөлүп карап жатат. Биринчиси- жөнөкөй бир оорукчан, өнөкөт дарты бар, алсыз, бактысыз тагдыр күткөн бир жөнөкөй адамды көрөбүз. Ал эми экинчиси:

*Билген билер, билбегенге не чара,
Менменсинген жааш муну кимден
кем көрүнөт?*

*Кең пейилдүү, ачык колдуу бечара
Кыйын жашап, жакшы жазган өңдөнөт.*

Өлгөндөн кийин өзүн өзү карап керилген бир эр жаткандыгын. Ушул тагдырына дагы ыраазы экендигин. Бир кылымдан кийин дагы атагы таш жарып, чыгармалары өлбөс болуп калгандыгын көрөт.

«ӨЗҮМДҮН ӨСКӨН ЖЕРИМ-ДЕН» (20/II.1945. Койсары)

*«Өзүмдүн өскөн жеримден,
Азамат көрдүм, алп көрдүм.
Баарынан жарык кабагы,
Ордендүү калың калк көрдүм.
Чын элим ордендүү,
Карасаң курбум, карасаң!
Ордендүү атам Сталин,
Ордендүү менин заманам!»*

Лирикадагы кайталоолордун ар бирин өз ордуна коюлуп, автордук кайрылуудан (алтынчы строфадан) кийин жыйынтык берилгендиктин натыйжасында, ыр эң таасирдүү чыккан.

«ӨЛБӨС-ӨЧПӨС ЫР»: Эскерүү. Автор: Н.Удалов // Ала-Тоо, 1983, №3, 18-21-бб. – Бул эскерүү эки бөлүктөн туруп, биринчисинде А.Осмоновдун Москвадан орус тилинде которулуп чыккан «Менин үйүм» жыйнагындагы Илья Сельвинский тарабынан эң жакшы которулган ырын акын экөө талкуулаганын эскерет. Кезегинде Алыкулдун өзү дагы котормо адабиятына зор салым кошуп Ш.Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатыр» дастанын, А.Пушкиндин «Евгений Онегин» романын которгондугу, бул аркылуу чоң ийгиликтерди жараткандыгы айтат.

Эскерүүнүн экинчи бөлүгүндө автор акындын балдар үйүндө тарбияланган учуруна лирикалык чегинүү жасап, тарбиячысы Грунья апасына арнап эң сонун ыр жаратканын эскерип келип, жабышып жүрүп акыры алып тынган акындын өлүмү тууралуу эскерет.

«ӨЛБӨС ПОЭЗИЯ». Автор: А.Садыков //Ала-Тоо. 1965. № 9. Б.119–127. – Алыкул Осмоновдун ысмы бүгүнкү күндө чоң сыймык менен аталат. Ал – кыргыздын профессионалдуу поэзиясын союзга биринчилерден болуп тааныткан адам. Акын жыйырма жылдык адабий турмушунда ал өз калкына сегиз ырлар жыйнагын, төрт көп актылуу пьесасын, «Жолборс терисин жамынган баатыр», «Отелло», «Евгений Онегин», «Хосров-Ширин», «Качкын» баш болгон көп сандаган котормолорун которгондугуна токтолот. Акындын алгачкы жана кийинки чыгармаларында ачыктан-ачык байкалган чыгармачылык өсүп-өнүгүү кубулуштарына анализ жасалат. Анын «Чабуул» журналына иштеп калышы чыгармачылыкка умтулуусуна өбөлгө болушу, анын А.Токомбаев, Ж.Турсубеков сыяктуу чоң акындар менен байланыш-катышта болуп калышы, алардын кеңештерин угушу аны ого бетер чыгармачылыкка талаптантат. Өзгөчө, техникумда анын чыгармачылыгына байланыштуу атайын кеченин уюштурулушу, талкуунун болушу акынды дагы алга карай шыктандырат. Ошондон улам акындын улам кийинки чыгармачылыгында жаңы ойлор, турмушка жаңыча көз караш сыяктуу башкалардан айрымаланган поэтикалык кубулуштар көрүнө баштагандыгы бул сыяктуу кубулуштар анын улам кийинки ыр-поэмаларынан ачык көрүнгөндүгү белгиленет. Анын поэзиясында жандандырылган, өрчүтүлгөн традициялуу формалар орун алып, жаңы ритм, рифма, жаңыча көркөм ойлор көп экендиги анализденет. Акын ойду кызыктуу формада ачып берүү үчүн шарттуу формаларды көп колдонору, ал адабий троптун түрлөрүнөн канчалык ийкемдүү пайда-

ланса, чыгарма ошончолук ойго терен, көлөмгө саран боло тургандыгы белгиленет. А. Осмоновдун дээрлик бүткүл чыгармалары ата мекенди, анын эмгекчил, шайыр жана куунак көңүлдүү адамдарын данктоого, ушул улуу өлкөнүн жараны болгондугуна сыймыктануу идеясына жык толгондугуна өзгөчө басым коюлат.

«ӨЛБӨСТҮКТҮН ӨЖӨР ЭРКИН ТАЛАШКАН...» Автор: Т. Азимов // Кыргыз Туусу. – 1998, -18-21-дек. – № 167-168. – Б. 11. (293). Макалада айрым жаштар, поэзия ышкыбоздору, А. Осмоновдун чыгармачылыгына таазим эткендер жолугушуп, Ала-Арча көрүстөнүнө барышып, куран окушуп, ыр окушуп, акын жөнүндө өздөрүнүн ойлорун ортого салганы айтылат. Жалпы адабият жөнүндөгү ой-пикирлердин ар түрдүүлүгү чогулгандарды кайдыгер калтырбагандыгы, кыскасы, бул күн А. Осмоновдун сырдуу дүйнөсүн дагы бир эскерүү күнү болгонуна токтолот.

«ӨЛГӨН ЖОКСУҢАР» (17/XII. 1945. Койсары) – Улуу Ата Мекендик согушка кетип кайтпай калган бала күндөн чогуу өскөн жолдошторун эстейт. Алардын жаштыгын жалбырттап жана элек түтүнгө, тамчы суусу тама элек жүзүмгө салыштырып, алардын көбү азайып, жеңиш үчүн жан бергендигин «жылуу үйүнө, жумшак сыйлуу төшөгүнө» бир кайрылып келбей, элинин бактысы үчүн муздак жерди кучактап сөөгү түбөлүккө чоочун жерде калгандыгын. Ошондой ич ачыштырган чоң жоготууну, трагедияны акын жөп жөнөкөй салыштыруулар, жөнөкөй сүйө лөмдөр менен күчтүү жана таасирдүү кылып бере алган. Бул акындын жогорку чеберчилиги.

«ӨЛҮП ТИРИЛГЕНДЕР» – 1945-жылдын 31-октябрында Койсарыда жазылган поэма. Поэма биринчи

жолу акындын «Ата Журт» жыйнагында жарыяланган.

Поэмада уруш жаңыдан бүткөн мезгилде тиешелүү айрым турмуштук көрүнүштөр чагылган. Анын мазмуну бири бирине байланышкан үч окуядан (баяндан) куралган.

Биринчи баян солдат Султангазы согуштан айлына кайтып келип, өз үйүнөн ата-энесин, алган жарын, балдарын таппай калат. Көрсө, андан «кара кагаз» келип, үй-бүлөсүнө анын кара ашын берип (угузуп) койгон экен. Арадан жыл өтүп-өтпөй Султангазынын аялы бирөөгө тийип кетиптир, ата-энеси аңгырап куту учкан үйгө тура албай, башка айылга көчө качыптыр.

Экинчи баянда согушуп жүргөн Жумадилди айылдагы каңырыш кепсез, имиш-имимштер өлгөнгө чыгарат. Андан көпкө кат-кабар келбеген соң үмүт үзгөн ата-энеси Жумадилдин келинчегин эски салт боюнча анын иниси Асанкелдиге алып бермек (баш байламак) болушат. Асанкелди жеңесин алганга даабай, эки жолу айылдан качат, бирок акыры таңууланган шартка айласыз көнөт. Ал эски салтка, ата-энесине, инисине наалат айтып, үйүнөн чыгып кетет. Асанкелди уятына чыдабай үй-бүлөсү менен башка жакка көчө качат.

Үчүнчү баяндын каармандары – Калдан, Мактым аттуу жубайлар. Күйөөсү эпкинүү колхозчу, бирок аракка, кумарга ышкылуу. Аялынын болсо калп айтпай, бейжайлык кылбай тура албаган мүнөзү бар. Бир сапар Калдан шаарга кетип, кумар ойнуна азгырылып, далайга дайынсыз жоголот. Мактым бир жолку түшүндө Калдандын көргө көмүлүп жатканын көрөт да, эртеси оптонуп эрин жоктоп кошуп кирет, сурагандарга күйөөсүнүн өлгөнү туралуу кат алганын калп эле айта салат. Ал аңгыча Калдандын үйүнө амандык кат,

кумар ойноп уткан акчасы келип калат, артынан ал өзү «тирилип» жетип келип, аялы кошок айтып отурганда үстүнөн чыгат.

Байкалып калгандыр, поэманын башкы эки баянында (өзгөчө экинчисинде) согуш капшабы туудурган драмалуу ситуациялар, кейиштүү тагдырлар сүрөттөлгөн. Эгер ушул эки баян менен эле чектелсе, анда «Өлүп тирилгендердин» мазмуну бир кыйла кайгылуу колорит алып калар эле. Же жөн эле ошондой болушун каалаган эмеспи, же дагы башка шарт-жагдайды (асыресе өз учурундагы адабий сындын кыйкымчылдыгын, басма мекемелеринин схемалашпаган сюжеттердин чочулап турганын) эске алганбы, айтор, Осмонов нары олуттуу, нары күйүттүү окуялары бар эки баянына үчүнчү күлкүлүү баянын чиркештирген, каармандардын акыр-аягы бактылуу тагдырга жеткирип тынган. Дегинкиси, акын ушу поэтикалык туундусунун көп жерин жеңил тамашалуу манерада жазууга талпынган, атүгүл айрым трагедиялуу кырдаалдарды да көңүлдүү интонация менен баяндап берген.

«Өлүп тирилгендердин» негизги сюжеттик мотивдери китептик таасирлерден (штамптардан) таза, кадыресе оригиналдуу мүнөзгө ээ, анткени алар калк турмушунун кайнап турган чордонунан сузулуп алынып, ысык бойдон тынч мезгилге өтүү процессинин айрым драмалуу учурларын, татаал психологиялык-моралдык коллизияларын өз убагында эле айныбай көрүп, өз калемдештеринен озунуп сүрөттөп бергени – Алыкулдун акындык кыраакылыгын, өз алдынча баатыр ойлоно алганын күбөлөгөн факт.

Жалпы текстинен сезилип турат: «Өлүп тирилгендер» бир кыйла күчтүү чыгармачылык ышкы менен, бир далай көтөрүңкү эмоциялык дем менен жазылган. Айрыкча поэ-

манын эң башындагы строфолар бир башкача эргүү абалына жеткен акындык ой-сезимден атылып чыккан. Алардын ассоциациялуу образдык маанисинде, шандуу ырдык жаңырыгында окурманды дароо таасирлентип жиберчү күч бар.

«ӨМҮР БОЮ КҮЙӨРМАН-МЫН». Автор: Н.Курманов // Ленинчил жаш. – 1989, – 12-дек. (222) Автор үчүн Алыкул үч баскычта ачылып, ар бир баскыч өткөн сайын акындын жан дүйнөсүн аралап, улам терең түшүнө анын күйөрманына айланганын айтат. Макалада автор акындын чыгармалары менен алгач мектепте окуп жүргөндө эле таанышып, анын чыгармаларына таасирленип, ырларынан канат байлап, талпынып жүргөн кезинде акындын дүйнөдөн кайтканын угуп, анын жетимдигин, оорудан мүнкүрөп жапа чеккенин эстеп, ушул жупуну адамдын колунан жаралган ырлар менен поэмалардын күчүн баалап, талантына таазим кылат.

ӨМҮР ЖАНА ӨЛҮМ – тирилик, адам жашоосу жана тириктин чеги. Философиянын жана искусствонун негизги темаларынан.

Алыкул өмүр – өлүм маселесине чыгармаларында кеңири орун берген. Жаштайынан айыкпас оорунун азабын тарткан акын өмүрдүн баасын, өлүмдүн чындыгын эртелеп ойлоп – тааныган. Өмүрдүн таттуулугун, кыскалыгын, кызыктыгын такай ырдаган. Бирок өмүр менен өлүмдүн аралыгы «Тазалыгын, сонундугун карачы!» деп суктанган. Өмүрдөн өжөр болушка, кара мүртөз өлүмдөн өч алууга чакырган («Отуз жаш»). «Өмүр кең...бат эскирип, бат жаңы-рар» – деп, анын такай өзгөрүп, өсүп турарын белгилейт. Ошол эле учурда өлүм аны жандап жүрөрүн эскертет. «Тирүүлүк» деген ырында тирүүлүк «кемибеген кенч экенин», «шаани – шөкөт, той экенин» белгилеп,

бирок аны баамдап – баалап түшүнүш кыйын экенин, адам муну билбей, андабай каларын, жашоонун өзү таң калуудан турарын жазат.

*«Өлүм ак, пейли сараң, көңүлү тар,
Күчү жок бирок мени коркута алар!
Себеби: мен өлгөндө ордум басат,
Менден соо, менден жакшы, акылдуулар!*

(«Табият жана музыка») –

деп, өмүрдү дагы мыкты уланганы өлүмдү женет деген ишеним артат. «Өмүргө» деген ырында өмүрдү жазгы жамгырдай сергек, баладай жапжаш, асыл, жыргал деп сыпаттап келип, «Алдыбызда өмүр турат түгөнгүс, Артыбызда өлбөй турган эл калсын» деп тыянактайт. Алыкул «Мен өтпөдүм» деген ырында «Турмушта мен өтпөдүм, өмүрүм өттү, Мен ага жолдош болуп ээрчип келдим» деген кызык ой айтат. Өмүр тек гана тирүү жандык иретинде жашап өтүш эмес, ошол өмүрдүн өтөлүнө чыгыш, ага жолдош болуп, аны маани – мазмунга толтуруш, адам «Мени» өтпөйт, (дагы бир ырында «Мен өлбөйүн миллион жолу айланып» дейт) ал эми анын өтөгөн өмүрү өз жүзү, келбети менен турмуштан орун алып, өз мөөнөтүн өтөт. Ошол эле учурда акын өлбөстүк тууралуу такай ойлонгон. «Баары агат дейт, баары өтөт дейт өмүрдөн, Мен тил албай өлбөй койсом не болот» деп, байыркы грек акылманы Гераклиттин кебин кайталап, өз жообун тапкысы келип, «Бу кандайча» деген суроону дайым курч коёт. Акын өмүр-өлүм темасын поэзиянын касиетине, табиятына байланыштырып карайт. «Өмүр, турмуш картайса да аргасыз, Поэзия улам кайра жаңы экен» – дегени – ошол өткөн – кеткендин мааниси поэтикалык ойдо сакталып каларын ырастаганы. Алыкул акындын «эки өмүрү» бар деп билет: «Бирин өзүм жашайм дейт, Бирин ырым жашайт дейт».

Акын өлүмгө да калыс баа берет. «Өңгө жалган, өлүм ак, өлүмдүн адил бийлиги» деп, өлүм алдында байлыгына, бийлигине карабай, баары бирдей экенин моюнга алат. «Ким болду экен?» поэмасында «өлүмдүн кылдан ничке таразасы» бар экени айтылат.

ӨМҮР БАЯНЫН ЖАНА ЧЫГАРМАЛАРЫН МЕКТЕПТЕ ОКУТУУНУН ТАРЫХЫ. А.Осмоновдун чыгармаларын мектептерде окутуу ХХ кылымдын 30-жылдарынын 2-жарымынан башталган. 1935-жылы чыккан М.Абдукеримовдун «Адабият хрестоматиясында» (Абдукеримов М. Адабият хрестоматиясы: Башталгыч мектептер үчүн, 2-бөлүк. 4-окуу жылына арналган. – Ф.: 1935. – 90 б.) А.Осмоновдун «Совет кыргызы» деген ыры берилет. 1940-жылдагы басылышында «Толубай сынчы» поэмасы сунуш кылынат. А.Осмонов өзү да М.Кырбашев менен бирге хрестоматия түзгөн жана ал 1939-жылы чыккан (Осмонов А. XIX кылымдын адабият хрестоматиясы: толук эмес орто мектептер үчүн, 1-бөлүк. – Фрунзе-Казан. – 1939. – 235 б.). 30-жылдардын 2-жарымындагы жана 40-жылдардын башындагы адабият хрестоматияларына А.Осмоновдун котормосунда И.А.Крыловдун «Карышкыр менен турна», «Бука менен өгүз» аттуу тамсилдери кирген. 1941-жылдагы программага А.Осмоновдун «Бешик ыры», 40-жылдардын аягында ар түрдүү класстарга «Орус калкым – тууганым», «Жакшы китеп», «Устанын сөзү», «Кызыл жүк» деген ырлары кошулат. Ошол эле жылдарда «Башкарма», «Жар көрүү» деген чыгармалары окутулган. 50-жылдарда кээ бир программаларда жана окуу китептеринде акындын өмүр баяны тууралуу маалыматтар алынып салынган, 1953-жылдагы программада кайра киргизилген. 1956-жылдагы окуу программасына

«Рахмандын илими» аттуу ыры биринчи жолу сунушталган. 60-жылдарда А.Осмоновду түшүнүүнүн жана окутуунун жаңы этабы башталат, XI класстарга 1964-1965-окуу жылынан акындын лирикаларына кошо «Махабат» жана «Жеңишбек» поэмалары берилет. 80-жылдардын башында акындын лирикалары «Ким болду экен?», «Махабат», «Майдын түнү» поэмалары окутулат. Бул мезгилде акындын өмүрүн жана чыгармаларын окутууга жалпы 13,5 саат бөлүнүп, алар VI, VII, VIII, XI класстарга чачылган. Ушул жылдарда окуу программасына ылайык окуу китептеринде айрым жазуучулардын чыгармаларын дагы тереңирээк үйрөнүү үчүн адабият таануу жана адабий сын макалалардан үзүндүлөрдү сунуштоо практикаланып, К.Асаналиевдин «Алыкулдун ак боз ат», С.Жигитовдун «Акын ачкан дүйнөлөр» деген макалалары берилген. 1989-жылдан акындын философиялык лирикасына басым жасалып, жогорку класстарда «Бөбөккө», «Адамзат», «Тирүүлүк», «Ата Журт», «Коштошуу», «Мен тансам...», «Өзүмдү өзүм», «Мен кыргыздын акыны», «Ким болду экен?» деген чыгармалары окутулат, орто класстарда «Толубай сынчы», «Кыргыз тоолору» аттуу чыгармалары туруктуу орун алат.

ӨМҮР БАЯНЫН ЖАНА ЧЫГАРМАЛАРЫН МЕКТЕПТЕ ҮЙРӨТҮҮ МЕТОДИКАСЫ. А.Осмоновдун чыгармаларын окуу боюнча методикалык эмгектер алгачкы жолу мугалимдердин жеке тажрыйбалары катары жазылган. Бул багытта төмөнкүдөй макалалар жарык көргөн (Сакеева А. «Толубай сынчыны» окутуу // Мугалимдер газетасы, 1975, 5-дек.; Стамкулов Ү. Осмоновдун поэзиясында эмгекке тарбиялоо // Му-

галимдер газетасы, 1980, 11-июль; Абыкасов Т. «Кыргыз тоолору» ырын окутуу // Мугалимдер газетасы, 1983, 10-авг.; Чыңкожоев Б. «Жеңишбек» поэмасын окутуу // Мугалимдер газетасы, 1986, 9-май; Үкүева Б. Лирикалык каарман жөнүндө (А.Осмоновду адабият сабагында өтүү) // Мугалимдер газетасы, 1986, 28-май; Тойчубаев М. «Жеңишбек» поэмасын окутуу // Эл агартуу, 1987, № 10. – 23–24-бб.; Калыбаева Б. Алыкулга гүлдесте // Эл агартуу, 1989, №5. – 18–20-бб.; Мусамбетов Т. «Жеңишбек» поэмасын VIII класста окутуунун кээ бир мүмкүнчүлүктөрү // Эл агартуу, 1990, № 6. – 17–23-бб.; Мойдунова С. А.Осмоновдун чыгармаларын факультативдик сабакта окутуу // Эл агартуу, 1979, № 8. – 43–45-бб. А.Мамбеталиев окуучуларга интернационалдык тарбия берүү боюнча ойлорун А.Осмоновдун «Груня Савельевнага», «Россия», «Орус калкым тууганым» деген ырларын мисалында караган китебин чыгарат (Кангелдиев Н., Мамбеталиев А. Мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун маселелери. – Ф.: 1981. – 86 б.). Акындын чыгармаларын орто мектепте окутуу проблемаларына арнап бир кандидаттык диссертация корголгон (Мусамбетов Т.А. Изучение жизни и творчества А.Осмонова в V–X классах общеобразовательной школы Киргизии: автореферат дис. ...кандидата педагогических наук: 13.00.02 / Ташкент. гос. пед. ин-т им. Низами. – Ташкент, 1990). Б.Алымовдун бир катар эмгектеринде («Биздин адабиятты» 7-класста окутуу. Ф.: Мектеп, 1983. 250 б.; Кыргыз адабияты. VII класс үчүн окуу китеби. – Б.: Мектеп, 1992. – 444 б.; Мектеп сочинениеси. – Ф.: «Мектеп», 1982. – 111 б.; Кыргыз совет адабиятын окутуунун методи-

касы. Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу китеби. – Ф.: «Мектеп», 1981. – 219 б.; Кыргыз адабиятын (1920-1990-ж.ж.) мектепте окутуунун илимий-методикалык негиздери: Педагогикалык илимдердин доктору деген окумуштуулук даражаны изденүү үчүн илимий доклад түрүндөгү диссертациянын авторефераты /13.00.02. – Б.: 1994. – 42 б.; Кыргыз совет адабиятын окутуу методикасы. – Ф.: «Мектеп», 1991. – 310 б.; Кыргыз совет адабиятын окутуунун айрым маселелери. – Ф.: «Мектеп», 1976. – 286 б.) акындын окуу программасындагы «Плотник», «Маляр», «ФЗОдогу иниме», «Буудай сапыруу», «Ата Журтум», «Айылыма», «Фрунзе», «Ата Журт», «Кыргыз тоолору», «Адамзат», «Грунья Савельевнага», «Отуз жаш», «Россия», «Өзүмдү өзүм», «Мен өтпөдүм», «Менин күнүм», «Мен эмнеден уялам», «Мен кыргыздын акыны», «Бөбөккө», «Шота Руставелиге», «Пушкинге» ж.б. ырларын, «Толубай сынчы», «Жеңишбек», «Майдын түнү», «Ким болду экен?», «Махабат», «Эшимкандын тереги» поэмаларын үйрөтүүнүн методикалык негиздери иштелип чыккан. Акындын өмүр баянын жана чыгармаларын орто мектепте окутуунун теориялык-методологиялык негиздери методисттердин (Б.Алымов, А.Муратов, Б.Исаков) иштелип, тарыхы Н.Ишкеевдин эмгектеринде чагылдырылган. Бул багытта бир топ материалдар С.Момуналиевдин кандидаттык (Момуналиев С. V – VIII класстарда лирикалык чыгармаларды окутуунун теориялык жана практикалык негиздери: пед. илим. канд. дис... автореф. 13.00.02. – Б.: 1995. – 17 б.), докторлук диссертацияларында (Момуналиев С. Кыргыз орто

мектептеринде лирикалык чыгармаларды окутуунун педагогикалык-методикалык негиздери: пед. илим. док. деген окумуш. даражаны из. үчүн жазыл дисс. авторефераты. 13.00.01; 13.00.02. – Бишкек, 2011. – 34 б.) жана эмгектеринде (Момуналиев С. Орто мектептердеги лирика. – Б.: 2014. – 592 б.) орун алган.

ӨМҮР БАЯНЫ ЖАНА ЧЫГАРМАЛАРЫ МЕКТЕП ОКУУ ПРОГРАММАЛАРЫНДА – Азыркы учурда окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептер үчүн окуу программасында (90-жылдардан бери түзүүчүлөр С.Байгазиев жана А.Муратов) V класста «Неге кечигет», «Бүкөн» (1 саат), «Кыргыз тоолору» (1 саат), VI класста «Толубай сынчы» (3 саат), VII класста «Маляр», «Буудай сапыруу», «ФЗОдогу иниме», «Жумушчу», «Ысык-Көлдө төрт мезгил», «Кайыңды», «Оорулуу акын» (2 саат), IX класста өмүр жана чыгармачылык жолу. Лирикалары: «Бөбөккө», «Адамзат», «Тирүүлүк», «Ата Журт», «Коштошуу», «Мен тансам...», «Өзүмдү өзүм», «Мен кыргыздын акыны», «Музыка», «Пушкинге», «Шотага». Поэмалары: «Ким болду экен?», «Эшимкандан тереги», «Өлүп тирилгендер», (8 саат), X класста өмүр баяны жана «Отуз жаш», «Өмүргө», «Дүнүйө», «Адамга», «Чын жолдош», «Сүйүү жана мен», «Сулууга», «Аялга» деген ырлары, «Жеңишбек», «Майдын түнү», «Махабат» поэмалары (7 саат), баары – 22 саат менен үйрөнүлөт. Ошондой эле 11-класста К.Жусуповдун «Бир сабындагы өмүр» эссесин окуу процессинде да акын тууралуу маалыматтарды тереңдеттишет.

ӨМҮР БАЯНЫ ЖАНА ЧЫГАРМАЛАРЫ МЕКТЕП ОКУУ КИТЕПТЕРИНДЕ – Учурдагы колдонулуп жүргөн окуу китептеринин ичинен

башталгыч класстын окуулуктарын- да (С.Рысбаев, А.Токтомамбетов, Б.Субанова) 5-класстын «Биздин адабият» китебинде (К.Артыкбаев, Б.Исаков), 6-класстын окуулугунда (А.Сманбаев, Н.Ишекеев), 7-класстын хрестоматиясында (Б.Алымов, А.Муратов), 9-класстар үчүн окуу китептеринде (Б.Алымов), 10-класстын китебинде (К.Артыкбаев, С.Жигитов, К.Асаналиев, С.Байгазиев) Алыкулдун өмүр жолун жана чыгармаларын үйрөнүү боюнча тексттер берилет, методикалык аппарат, өмүр баяндык маалыматтар ж.б. материалдар сунушталат.

«ӨМҮРГӨ» (20/XI. 1946) – Балалыкты кирсиз таза кашка сууга салыштырып жыл айланып, күн өткөн сайын улам сулуу, улам ысык көрүнүп, улам эртеңки күнгө ишенич менен караган балалыкты «Учкан куунун канатынын күүсүндөй, карлыгачтын канатынын желиндей» – деп жупжука болгон алсыз кичинекей канатын ошончо бийиктикке көтөрүлүп сызып учканын таң калычтуу кудуретке ээ экендигин, балалык эмнеси менен бааланат – арамдыкка алдыра элек таза, аруу сезимдери үчүн деген ойду айтып жатат. Өмүр деген дайыма жапжаш – эгер ал таза болсо, досторуна кылдай кара санабаса. Эгер бизди жаш муундар эстерине сактаса, артыбызда эл турса анда биздин өмүр түгөнгүс деген ойду атып жатат.

«ӨМҮРДҮН ӨЛБӨС ЖОЛУ БАР». Автор: А.Макешова // Талас турмушу. – 1995, – 21-апр. (283) Макалада Талас райондук борборлоштурулган китепканасынын «Манас үйүндө» А.Осмоновдун 80 жылдыгы белгиленип, акындын ырларынан көркөм окулуп, ырларына жазылган музыкалар жаңырып, акындын чыгармаларынан сахналаштырылган-

дыгы айтылат. Кечени уюштуруучулар акындын чыгармачылыгы түгөнбөс кенч экендигин, кийинки муундарга акындын өлбөс-өчпөс мурасын жеткирүү ыйык милдет экенин айтышты.

«ӨНГӨ ЖАЛГАН, ӨЛҮМ АК» (17/XI.1948. Чолпон-Ата) – Өлүмдүн айласыз нерсе экендигин жаның асыл, кийимин алтын болсо дагы өлү насыбайчы «Бир атым асмай бере көр» деп башка нерсе менен чатагы жок экендигин айтат.

ӨРҮКТҮ – «Өлүп тирилгендер» поэмасында кездешкен жердин аты.

Ал мындай: звеньевой Зыйнат деген

Пункитке эгин ташып барган экен...

Жарадар бир азамат өрүктүлүк

Жолугуп амандашып ошол жерден:

– Жумадил госпиталда бир жыл жатып

Айрылып кала берди бул дүйнөдөн...

ӨТӨБАЕВ Шамшыбек (1951–2009) – обончу, ырчы, Кыргыз Республикасынын эл артисти, Эл аралык Ч.Айтматов клубунун сыйлыгынын лауреаты. А.Осмоновдун «Ата Журт» деген ырына обон чыгарып, өзү аткарып, ошол аркылуу журтчулукка кеңири белгилүү болгон.

«ӨЧПӨС ӨМҮР БАЯНЫ»: Авторлор: К.Сабыров, Ш.Усупбеков // Ленинчил жаш, 1975, 19-апрель. – Авторлор бул макалада өз чыгармачылык өмүрү аркылуу кыргыз адабиятынын кайталангыс поэтикалык көркөм туундусун жаратууга жетишип, акындык кыска өмүрүн чыныгы ырлардын сабына айланткан акындын көркөм образын жаратып берүүгө жетишкен К.Жусуповдун «Ыр сабындагы өмүр» аттуу чыгармасына карата бир катар оң бааларын беришет.

Бул беллетристикалык чыгарма кезегинде кыргыздын чыныгы акыны А.Осмоновго тургузулган адабий эстелик экендиги белгиленет.

«ПАМИДОР» (1/XI. 1948) – Жаңы көчүп келген Алыкулга кошуналары помидор айдоону сунуш кылышат. Бул орус улутунун өкүлү болсо керек, ал ачык айтылбайт. Бирда чын пейилден айтылган бул кеңешти угуп, помидор айдап алганы, бирок, кезек күтпөй суу жыгып алып кошуналардын помидоруна суу жетпей ортодо суу талаш болуп, теңиме суу тарттырып жибергидей мен чабал белем деп кежирленгенин, кошуналар арасындагы турмуш-тиричилик мамилесин сүймөнчүлүк менен баяндап, ал кезде элге толук жайыла элек, жаңылык болгон помидор жөнүндө кыскача тамашалуу баян айтылат.

«ПАРОВОЗ» (7/XI. 1946) – Чолпон-Ата

Элде таарынсаң Таласка кет деген сөз бар эмеспи, Ошол ырдын мисалында:

*Таза кийген аппактан,
Ташкен менен абам дос,
Ташкенимди сагындым,
Таякеме таарындым.
Алып кет мени,
Паравоз, паравоз! деп
Өзбекстанда пахта эгилерин
Табагынан май тамган,
Баку менен байкем дос –*

деп Азербайжанда нефти өндүрүлөрүн.

*Билегинен күч тамган
Маскөө менен балам дос, –*

деп Москванын күчтүү бийлигинин астында баш кошуп жашап жаткан совет элинин ынтымагын берейин деген.

ПАРАЛЛЕЛИЗМ – грек тилиндеги «катар жүргөн», «жанаша» деген маанидеги сөздөн келип чыккан. Көркөм чыгармада эки түрдүү окуяны салыштырып сүрөттөө учурлары кездешет. Ушундай ык менен окуялардын арасындагы окшоштуктарды, же болбосо айырмачылыктарды көргөзүү параллелизм деп аталат. Поэтикалык параллелизмди: а) ыргактык параллелизмдер – «Ак сайдан аккан дарыя, / Арманым айтам жарыя» (Жеңижок); б) образдык сүрөттөөчүлүк параллелизмдер – «Тили жүйрүк акындар / Сөзү сайдын ташындай, / Кенендигин карасаң / Кең Кочкордун сазындай» (Молдо Кылыч); в) психологиялык параллелизмдер – «Бетегелүү майданым, / Пейли жакшы жайдарым» (Токтогул) деп бир нече түрлөргө бөлүүгө болот.

Элдик оозеки поэзияда күчтүү өнүккөн параллелизм профессионалдык жазма адабиятта жаңыча мазмунда, жаңыча формада өнүгө баштады. Айрыкча Алыкул Осмоновдун лирикасында строфалык параллелизм өзүнчө бир көркөмдүк милдет аткарган стилистикалык түргө айланганы ачык эле байкалат.

Жаш белем...

*Тентек белем... Ысык-Көлүм,
Ойноккон толкунуна каз, өрдөгүн.
Жаз күнү, күн батарда карап турсаң,
Уялчаак кызды өпкөндөй сергийт көңүлүң,*

Шок беле,

*Ойнок белем, Ысык-Көлүм,
Кубанган, кубалатып өзүнө өзүн...*

*Кечинде жалгыз келип карап турсаң,
Жуткандай жайлоо желин, сергийт
көңүлүң.*

(«Ысык-Көл»)

ПАРИЖ – Франциянын борбору. Акын жашаган доордогу мамлекет – СССРдин ийгиликтеринин бүткүл дүйнөгө тааныла баштаганын ырдаган ырларында аталып өтөт.

*«Лондондо, Париж, Кытайда
Кылкылдаган кызыл туу,
Барлыгына илинип...»*

ПАРТОРГ – Советтик коомдо жергиликтүү уюмдарда партиялык (коммунисттик партиянын) идеологиялык иштерди уюштуруучулар ушундайча аталышкан.

*Парторг келет райондон,
Бир машина пул алып.
«Анан барып алам» – деп,
Бээ саагандар кубанып.*

«ПАРТОРГ КЕЛЕТ РАЙОН-ДОН» – Парторг райондон бир машине кездеме алып келип, бээ саагандар, кой саагандар сүйүнүп, карыяларга кара баркыт тийип, жеңелерге жалаң шайы тийип, кубанышып, Сталиндин камкордугуна ыраазы болгон элдин маанайы берилген. Ал кезде малчыларга өзгөчө камкордук көрүлгөн.

ПАСЫНКОВ Лев Павлович – белгилүү орус жазуучусу. Кыргыз адабиятын орус окурмандарына таанытуучулардын бири. Согуш убагында Москвадан Кыргызстанга жер которуп келип, Түгөлбай Сыдыкбековдун үйүндө жашап турган. Бир катар кыргыз акын-жазуучулары, алардын ичинде Алыкул менен да сырдаш болгон. Алыкул ага арнап «Келип кеткен мейманга» деген ырын жазып, «Ата Журт» жыйнагына жарыялаган. Ал алты куплет ырда:

*Үйүздө ширин уктап, тынч жатып,
Өзүң сүйгөн күндө эртеңки таң атып.*

*Жашыл калаа, алма жыттуу көчөмдө,
Мейман болуп, баскан изиң бир бакыт.*

*Жарык көңүл, адамдыгың бал татып,
Үйүздө бир күлгөнүң – бир бакыт.
Узак турбай кайра кеткен элесиң,
Санааркатып, көөнүмдү сыздатып... –*
дегендей – чыныгы тилектештик, боордоштук менен жазылган саптар бар.

«ПАХТА ТАЛААСЫ» (1935) – Пахта тегиз ачылганда талаанын көркүнө көрк кошулуп, Максүт башкарган бригада биринчи орунда экендиги пахта теримге чыккан кыздардын азаматтыгын, адал, ак ниеттен таланы үймөк, үймөк ак алтынга толтурган эмгекчил кыздардын ишин даңазалаган.

ПЕЙЗАЖ – көркөм чыгармадагы жаратылыштык кубулуштарды сүрөттөө пейзаж деп аталат. Ал адам турмушу менен тыгыз байланышып, белгилүү идеялык-көркөмдүк мааниге ээ.

Пейзаж анчейин гана окуянын фону, декорациясы эмес. Анда баарынан мурда сюжеттеги сүрөттөлгөн турмуштук кырдаалдардын жүрүш процесси, каармандын мүнөзүндөгү ар кыл кубулуштар чагылат. Ошондуктан пейзаж чыгарманын образ системасындагы көркөм сөз ыктарынын маанилүүлөрүнөн болуп эсептелет.

А.Осмонов пейзаждык сүрөттөөнү өтө бир чебер, кылдат урунган акындардын бири болгон. Мис., согушта курман болгон уулун күткөн Миңбай аттуу карыянын кусалуу үмүтүн баяндаган «Жеңишбек» аттуу поэмада:

*Ысык-Көл ата журттун күчүн сынап,
Өзүнчө өйдө-төмөн жүрүш кылат.
Күчү ошол, күйбөй турган суу болсо да,
Көк түтүн, ала буурул жалын чыгат, –*
деген пейзаждык сүрөттөө учурайт. Поэманын башындагы көлдүн кээде

тынч, кээде толкундуу, бирок бир сырдуу кыялы жөнүндөгү поэтикалык киришүү бөлүм, прелюдиядан кийин жеңиш менен кошо келген көпчүлүктүн кубанычын баяндаган саптардын ортосуна киргизилген жогорудагы пейзаждык сүрөттүн эмоционалдык-экспрессивдик мааниси жогору. Бул саптар нечендеген адамдардын курмандыгы менен келген жеңиштин көлдөй толкуган кубанычынын кучагында кусалыктын, жоготуу кайгысынын көк түтүнү, өзөктө күйгөн өрттүн жалыны да бар экендигин күбөлөгөнсүйт. Минбай карыя менен кошо Ысык-Көл дагы өзүнүн кубаттуу толкуну менен жер сагынган уулдарын тосуп алуу менен катар, кайтпай калган уулдарына болгон кайгы-мунун ичине ката, ичтен күйүп, көк түтүн, ала буурул жалынын чыгарып жаткандай.

Акындын поэзиясында эң мыкты иштелген, өзүнчө бир поэтикалык ажайып кооз дүйнөгө айланган пейзаждык лирикалар кеңири орун алган. Алардын ичинен өзгөчө Ысык-Көлдүн элеси өзүнчө бир көркөм ачылыштардын денгээлине жеткен. «Ысык-Көл», «Кыргыз көлү», «Көлүмө», «Ысык-Көлдө төрт мезгил», «Көлдүн кечки көрүнүшү» ж.б. – булар бирин-бири кайталабаган, ар бири өз алдынча бүткөн көркөм дүйнө, көркөм сүрөт.

ПЕРРО Шарль (1628–1703) – атактуу француз жазуучусу. «Жазуучулук баянымда» Алыкул анын «Жомокторун» которгонун эскерген. Бул жазуучунун дүйнөгө белгилүү: «Өтүкчөн мышык», «Золушка», «Көк сакал» ж.б. жомоктору өзүнчө китепче түрүндө кыргыз жаштарына жеткен.

«ПЕСНЯ ПОЭТА БЕССМЕРТНА». Автор: М.А.Рудов // Сов.Киргизия. – 1967. – 22 окт. – Адабият-

чы, сынчы М.А.Рудов Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгы жөнүндөгү макаласында акынды Кыргызстан Ленин комсомолу сыйылыгына көрсөтөт. Автор акындын жөнөкөй жупунулугун, эмгекке чексиз берилген түйшүкчүлдүгүн белгилеп, ал акын катары, мыкты котормочу катары, драматург катары Алыкул Осмонов бизге баа жеткис арбын мурас калтырып кеткендигин белгилейт. Арийне, анын чексиз талантын, алп сүрөткер экендигин жалпы эл кеч таанып, анын даңкы көзү өткөндөн соң гана дүңгүрөп чыккандыгы өкүнүчтүү дейт адабиятчы. Алыкулдун мурасынын элүүнчү жылдардагы кыргыз поэзиясына берген таасири ушунчалык күчтүү чыккандыгын, дээрлик баардык жаш акындар Алыкулдун мектеби аркылуу адабиятка келгендигин баамга алат, макаланын автору. Акындын чыгармачыл жолуна серп салган адабиятчы Алыкул Осмоновдун поэзиясына эки чоң дайра – улуттук оозеки чыгармачылык салты жана дүй-нөлүк адабияттын классикалык мурасы – биригип бир нукта аккандай ширелишкен дейт. Сергек сүрөткерлик жөндөмү аркылуу оозеки чыгармачылыктагы көркөм образдардан канагат ала албаган коомдук талаптарды сезген Алыкул көөнө поэтикалык салттар менен жазма ыр маданиятынын синтездешкен жолун изденген.

Алыкул Осмонов поэтикалык теманы курулай пафостук мүнөздөн арылтып, жеке ойломунун тереңдиги жана ой чабытынын кеңдиги аркасында жаркын поэтикалык образдарды жарата алган. Акындын өз сөзүн келтирип: «Акындын эки өмүрү болот – бирин өзү жашайт, экинчиси ырларында калат». Алыкулдун лирикасы жыйырма жыл мурдагы-

дай эле заманбап – акындын экинчи өмүрү өлбөс өмүрү» – деп М.А.Рудов макаласын аяктайт.

ПЕТЕФИ Шандор (1823–1849) – улуу венгр акыны. А.Осмонов өмүр сунунда анын өзгөчө поэзия дүйнөсүнө кызыгып, чыгармаларын эне тилине которууну тилек кылган. Бул туурасында 1950-жылы акын менен борбор көчөсүн аралап сырдашкан жазуучу Николай Удалов да «Жалгыз калууга болбойт» деген макаласында (китепте: «Акындын элеси», Ф., 1965) эскерип кеткен: «...? Жакында мен Шандор Петефини окуп зор кубанычка баттым. Көзүмө Ысык-Көлдүн көбүктүү шарылдагы элестеп, кулагыма тоо суусунун күркүрөгөн айбаттуу агымы угулгандай болду. Петефини тоо аркасына, ар бир боз үйгө жеткирем деген оюм бар. Үлгүрөмбү, жокпу? үлгүрүү керек, – деп күрсүндү ал...»

«ПИОНЕР КИМ?» (20/XI. 1948 Чолпон-Ата) – Комсомолдун бөбөгү болгон, жаш жеткинчек пионерлердин кичи пейил, тартиптүү, тазалыктын, жакшылыктын өрнөгү болгондугун. «2» деген бааны албай, ата-энесинен уяла турган ахыбалга калбай, жалаң «4», «5» ке окуган, бардык иштин өрнөгү болгон пионерлердин кандай болуш керек экендигин айткан.

«ПИОНЕР БЫРЫ» (20/ XI 1948. Чолпон-Ата) – Пионерлер келечектин ээлери, болочоктун солдатты, оттой жалындап күйгөн, шарылдап аккан суудай болуп, аткан октой жалтанбас, ага жолун жолдоочу, келечектеги коммунизмдин ээлери, – деп пионерлерге зор ишеним артып, аларды жакшы иштерге шыктандырган ыр болгон.

ПИШПЕК БАЛДАР ҮЙҮ – болочок акын 1920–1925-жылдары тарбияланган жай. Ал 1918-жылы Ата-

кан бай дегендин эски короо-жайында ачылган. Башында ага өңчөй кыргыздын тоголок жетим балдары алынган эле. Алыкул бул жерге боорун көтөрүп калганда, беш жашында келген. 1925-жылы Токмоктогу № 2-балдар үйүнө которулган.

«ПЛАМЕННЫЙ ПОЭТ»: О творчестве Алыкула Осмонова. Автор: З.Мамытбеков. – Ф.: Кыргызстан, 1971. – адабиятчы З.Мамытбековдун монографиясы Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгын терең талдоосу жана камтыган материалдын кеңдиги менен айырмаланып турат. Китепте А.Осмоновдун поэтикалык чыгармачылыгынын бардык этаптары талданып, лирикасынан лиро-эпикалык этаптарына, фольклордук материалдарды кайрадан иштеп чыгуу чеберчилигинен жеке чыгармачылык устаттыгына чейинки басып өткөн жолун, кенири котормочулук ишмерлигин калтырбай карап чыккан.

Акындын алгачкы чыгармачыл мезгилин мүнөздөп жатып көркөм адабияттын идеялуулугун ал ошол кезде эле түшүнгөн жана акындарды эл турмушун жакындан аралашып түшүнүүгө чакырган дейт изилдөөчү. Акындын чеберчилиги Улуу Ата Мекендик согуш учурунда бөтөнчө табына келип, чыгармачылыгынын башкы темасы ата журттуу коргоо болгон. Турмушту реалдуу сүрөттөөсүн романтикалык маанайда коштоо аркылуу совет элинин каармандыгын даназалаган. Бул жагынан акындын «Махабат» поэмасы айкын мисал боло алат. Алыкул бул поэманын мотивин оозеки поэзиядан алып, ага жаңы формада иштеп чыккан. Согуш темасына «Ким болду экен?», «Жеңишбек» поэмалары дагы арналган дейт адабиятчы.

А.Осмоновдун чыгармачылыгын ырааттуу изилдеген З.Мамыт-

беков андан ары акындын согуштан кийинки чыгармаларын талдоого өтөт. Бул мезгилдеги Алыкулдун чыгармачылыгын эмгек темасы ээлейт дейт. Ырлары конкретүүлүгү, ынанымдуулугу, лирикалуулугу менен айырмаланып турат. Осмоновдун каармандары үчүн коомдогу орду, жалпы эл үчүн биргелешип эмгектенүү – адамдык кадыр-барктын бийиктиги. Акындын кейипкерлеринин ар кимисинин жекече касиеттери ушунчалык акжаркын, жайдары чыккан. Акындын поэзиясындагы пейзаждык лирика башкы орунду ээлеп турат дейт изилдөөчү. Өзгөчө Ысык-Көл тууралуу ырлары эң бир назик лирикага, алардын ар бири эмоционалдуу түйшөлүүлөргө толгон. Ушул циклдеги ырлары кыргыз жаратылышынын кооздугуна арналган гимн экендигин баса көрсөтөт. Жаратылыш кучагында акын ички жан дүйнөнү, психологиялык абалды тасасын бере алган деп белгилейт адабиятчы.

А.Осмоновдун чыгармачылыгында философиялык лирика өзгөчө орунда турат. Бул – акындын дүйнө-өмүрдү андап-түшүнүүсүнүн жемиши десе болор эле. Акындын философиялык лирикасы өзүн калк менен ажырагыс биримдикте коюп, эл алдындагы жоопкерчилигин ар дайым туюп тургандыгы. Элдик жанрларды, сюжеттерди, новатордук көркөм ыкмаларды колдонуу аркылуу «Мырза уул», «Карагул», «Жүз жаштагы Алмабек менен жүз он беш жаштагы Шевкат Гирей», «Эшимкандын тереги», «Жети-Өгүз», «Ысык-Көл», «Толубай» аттуу поэмаларды жараткан. Элдик уламыштар Осмоновдун калеминен жаңы үнгө, жаңы маңызга ээ болот. Элдин психологиясын тереңдеп кирүү, чыныгы турмуштагы мүнөздөрдү жаратып чыгуу үчүн акын оозеки сөз казынасына кайрылат.

З.Мамытбеков өзүнчө бөлүмдө А.Осмоновдун котормочулук ишмердигин талдайт. Ш.Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатырын», Пушкиндин «Евгений Онегин» романынын, И.А.Крыловдун тамсилдерин, М.Ю.Лермонтовдун лирикалык ырларын жана «Беглец» – («Качкын») поэмасынын котормолору талданат. Көркөм котормо маселелерине келгенде А.Осмонов түп нусканы чыгармачыл кайра жаратуу ыкмасын жактаган. Ал айрым стилистикалык үзүмдөрдү өзүндөй так берүүгө караганда, мазмундун идеялык-көркөм тулкусун толук кайра жаратууга умтулган. Коротундусунда А.Осмоновдун жыйырма жылдык акындык өмүрү чымырканган изденүүдөн, кыйналган чыгармачыл азап-түйшүктөн тургандыгын баса көрсөтөт.

ПЛОТНИК (4/XI 1948 Чолпон-Ата) – А.Осмонов жумушчу темасын абдан шыктанып жазган акын. Жумушчу плотниктин ар бир кыймылына маашыр болуп жазат. Анын ар бир каккан мыгы, ар бир сүрткөн сүрүндүсү кымбат экенин айтат. Колунан көөрү төгүлгөн мындай усталар олжолуу, куюшкандуу журт экен дейт.

ПОКРЫШКИН – «Покрышкинге» деген ырында кездешкен ысым. *Биз кимбиз? Сен мага ага, мен сага – уни, Баарыбыз, доорубуздун жаш жигити; Андыктан: орус уулу болуу менен – Жана да кыргыздын да Покрышкини!*

«ПОКРЫШКИНГЕ» (27/XII. 1944) – Авиациянын маршалы, үч жолу Советтер Союзунун Баатыры. Улуу Ата Мекендик согушта душмандын 59 самолетун жок кылган учкуч. Покрышкинге арнап: орустун гана уулу эмес кыргыздын дагы уулу экендигин биздин өлкөнүн гана эмес жалпы планетанын баатырысың деп

жатат. Себеби ал чет элдик 4 орден менен сыйланган.

*Эл көрдү, өрт үстүндө канат кактың,
Лаачындай кайкып учуп өтүп жаттың,
Фашисттин жылдыздарын түшүрө тээп,
Гүлдөтүп көктө эркиндик салтанатын!* – деп анын эркинин ажалдан дагы курч экендигин жерден, көктөн жоону гана женбестен, адамдын акылын дагы бийлей турган болуп сага окшоп Гете, Гейне, Шиллер менен бетме бет чыккым келет деп Покрышкин фашисттик баскынчылар менен абада салгылышса акын элинин таланттуу акындары менен өнөр сынашкысы келет.

«ПОП ЖАНА АНЫН КЫЗМАТЧЫСЫ БАЛДА ЖӨНҮНДӨ ЖОМОК» – А.С.Пушкиндин ыр менен жазылган жомогу. Бул жомок Алыкулдун котормосунда 1937-жылы Кыргызмамбас тарабынан өзүнчө китеп болуп чыгарылган.

«ПОРТРЕТКЕ» (1937) – Бул ырдын каарманы өзүнүн жаштык кезде түшкөн сүрөтүн кимдин бирөөгө эстелик үчүн берип, сүрөт белек кылуу менен бирге өзүнүн сезимин билдирип, ошол мамиледен өзүнө даба издеп «жакшылыктуу жаштык сыры чечилсе», – деп үмүт кылат.

ПОЭЗИЯ – грек тилиндеги «жасайм», «жаратам» деген маанидеги сөздөн келип чыккан термин. Бул түшүнүк эки мааниде колдонулат. 1) Илимий, маалыматтык, публицистикалык чыгармалардан идеялык-көркөмдүк маани-мазмуну менен айырмаланган чыгармаларды жалпы жонунан поэзия деп мүнөздөшөт; 2) Прозадан айырмаланып, ыр түрүндө жазылган ар кыл жанрдагы чыгармаларды поэзия деп аташат. Ушул мааниде алганда поэзияга лирика, ыр менен жазылган драмадан баштап, байыркы эпоско чейин кирет.

Кыргыз адабий-профессионалдык поэзиясынын өнүгүшүндө Алы-

кул Осмоновдун салымы зор. XX кылымга чейин негизинен оозеки төкмөлүк үлгүдө өнүгүп келип, XX кылымдын 20-жылдарында кийин адабий түргө өткөн улуттук поэзиянын структуралык жактан олуттуу өзгөрүүлөргө учурап, жаңы адабий форманын туруктуу орун ала баштоосунда А.Осмоновдун чыгармачылыгына өзгөчө орун таандык. Турмуш көрүнүштөрүн поэзияда көркөм чагылдырууда акындардын демейдеги сырттан туруп баяндоочулук кызматынын мүнөзүнө сезилээрлик олуттуу өзгөртүү киргизип, сырткы дүйнөнү чагылдыруудагы борбордук орунду объектилик дүйнөдөн субъектилик дүйнөгө – лирикалык «менди» (лирикалык каарман, автор) көздөй оодарып, турмуш көрүнүштөрүн лирикалык каармандын жан дүйнөсү аркылуу чагылып, кыргыз поэзиясынын чыныгы лирикалык маани, маңызга ээ болушу үчүн А.Осмонов бүткүл акындык энергиясын жумшап, чымыркана изденип, эбегейсиз эмгек өтөгөн. Акындын жаратман изденүүсүнүн жемиштүү жыйынтыгы анын «Махабат» жыйнагынан ачык көрүндү. «Махабат» жыйнагы – кыргыз поэзиясынын жаңы этаптык башталышын белгилеген жыйнак болуп эсептелет.

«ПОЭЗИЯНЫН БОЕГУ МЕНЕН». Автор: У.Айбеков // **Ысык-Көл правдасы, 1972-жыл, 25-ноябрь**. Макалада А.Гитловдун «Нан жөнүндө ой» деген макаласынан башталган ойдун Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгында кандайча уланылышы жөнүндө сөз болот. А.Осмоновдун ырларында башка акындарга караганда нанга, данга жана дыйкандардын эмгегине арналган маңыздуу ырлар көп орун алгандыгы белгиленет. Анда эмгек жана анын кубанычы, мелмилдеген эгин талаа-

дагы дыйкандын, мураптын, сугатчынын иштери акындын ырларында гимн сыяктуу жанырып тургандыгы белиленет. Акындын «Эмгегин», «Буудай сапыруу», «Эмгек күн» ж.б. ырлары талдоого алынат. Макалада Алыкулдун «Жибек кийген эрке кыз» аттуу элге кеңири белгилүү ырындагы атасынын жамгырдын жааганына кубанып «... дан көбөйүп, эрке кызым кулпуруп, жибек көйнөк кийсе экен деп» кудайга жалынып-жалбарып жаткан ою менен анын эрке кызынын «...ай, булганды, ай булганды көйнөгүм, кудай күнү жаабай койсо эмне» деген балалык туюмундагы ирониялык кубулушту чебер сүрөттөп бере алган акындык чеберчиликке басым жасалат. Алыкулдун эмгектин баа-баркы, анын элге токчулук, молчулук, кененчиликте алып келген асылдыгын даңазалоодон тажабаган акындын чыгармачылык изденүүсү жөнүндө баса белгиленет.

«ПОЭЗИЯ ЗЕРГЕРИ». (Эскерүү)

Автор: А.Адишева // Ленинчил жаш. – 1990, – 24-март. – Макалада автор А.Осмонов өзүнүн кыска өмүрүндө элине тамшанып окуй турган көөнөрбөс ыр көрөңгөсүн таштап кеткенин, анын чыгармаларында көлдөй тереңдик жатканын окурмандарга жеткирүүдө акындын чыгармаларынын Токмок шаары боюнча бирин-экин эле нускада калгандыгын, Алыкулдай поэзия шеринин чанда жараларын, анын чыгармаларын жаштарга жеткирүү үчүн Осмонов жөнүндө эскерүүлөрдү, поэзия кечелерин өткөрүп, чыгармаларын көп нускада чыгаруу керек деген сунушун айтат.

«ПОЭЗИЯНЫН УЛУУ КҮЧҮ».

Автор: К.Жусупов // Лен. жаш. 1975-ж. 18-нояб. – Макалада «Бир сабындагы өмүр» деген Алыкул жөнүндө повестин жараткан кыргыздын та-

ланттуу жазуучуларынын бири Кеңеш Жусуповдун акындын чыгармачылыгы жөнүндө таасирленткен айрым ой туюмдары жөнүндө жазат. Ал Алыкулдун жакшы ырлары көп. Аны мен санай албайм. Алыкул өмүрүнүн акыркы алты жылында Скифтей эмгектенген. Мурда Алыкул искусствого, поэзияга ой, кыял аркылуу барса, кийин акын ага турмуш аркылуу барган. Менимче, Алыкулдун ырын өзүнчө окуй билиш керек. Акын өз өмүрүн жүрөгүнө ката кеткен эмес. Ал өмүрүн ыр саптарына каткан, ар бир ыр сабында өмүрү бар: алгачкы сүйүүсү, аны жоктоосу, экинчи сүйүүсү, бөбөктүү болушу, көлдөгү өмүрү, ооруусу, калемги экөө эки сап ыр издеп мээнеттениши, жерди, элди сүйүүсү. Каранызчы, ал эч нерсени жүрөгүнө катпаптыр. Жаңылбасам, өз өмүрүн, кайгы-капасын, ичиндегисин кыргыз жазма адабиятында алгачкы Алыкул гана батынып, жаш баладай таза, чынчыл болуп айта алса керек. Ойлоп, ойлоп деле Алыкулдун өзүнүн чыныгы зор чыгармасынын жазылбай калышына кейийсин. Ырас, анын ырлары, поэмалары, котормолору кыргыз адабиятынын тарыхында Чолпон жылдызындай балбылдап калганына эч ким күмөн санабас. Алыкулдун колунан андан чоң, элибиздин тарыхын, духун көрсөткөн, акын өзүнүн философиялык оюн жеткилең айткан, али ачылбаган назик сезимдердин түйүнүн тармактата чечкен, көркөмдүгү, эстетикалык кумары бийик залкар чыгарма жаралмак. Алыкул бир чоң чыгарма жаратууга бел байлаган. Анын кол жазмаларында «Ак Мөөр» поэмасы болгон. Поэману баштап келип токтоп калган. Анын жазылбай калышына бир гана ден соолук себеп болду бекен деп ойлойсуз деген ойго басым жасалат.

ПОЭМА – ыр менен жазылган сюжеттүү баян. Кээде бул термин «эпос», «эпопея» терминдеринин синоними катары колдонулган учурлар кездешет. Бирок, поэманын эпостон же ыр менен жазылган романдан айырмалуу өзүнчө жанрдык өзгөчөлүгү бар. Поэмада окуялуу эпикалык башталмага караганда, андан келип чыгуучу нравалык-философиялык, моралдык-этикалык баалуулуктарга, каармандын ак менен каранын чегин билүүдө белгилүү бир идеалдарга болгон умтулууларына басым жасалып, күжүрмөн эрдиктерге толгон окуялар экинчи планга жылдырылат. Маселен, А.Осмоновдун «Жеңишбек», «Майдын түнү», «Махабат» поэмаларында негизги көңүл каарман туш болгон турмуштук кырдаалдардагы алардын аракетине караганда, аларды коштогон сезимтүүмдүк маанайларга көбүрөөк бурулгандыгын байкоого болот.

«ПОЭТ-ПАТРИОТ» (Мекенчил акын). Автор: Т.Уметалиев, Н.Чекменев // Сов. Киргизия. – 1950. – 15 дек. – С.4. –Алыкул Осмоновдун өлүмүнө байланыштуу некрологду коштогон макалада жаш кыргыз поэзиясынын бакчасында булбул үнү өчтү деп айтылат. Макаланын авторлору акындын жеке турмушундагы жана чыгармачылыгындагы маанилүү учурларды санап өтүп, анын акындык жөндөмү эрте курагынан эле билине баштагандыгын, студент кезинен эле борбор гезиттеринде ырларын жарыялап, техникумду бүтүрөр замат «Тандагы ырлар» китебин чыгаргандыгын белгилешет.

Алыкул Осмоновдун котормочулук талантынын күчү аркылуу акын Шота Руставелинин улуу поэмасы «Жолборс терисин кийген баатыры» менен кыргыз окурмандарын тааныштырууда эң татаал милдетти

ийгиликтүү ишке ашырган деп жазышат Т.Уметалиев менен Н.Чекменев. Кыргызчаланган бул поэма классикалык адабияттагы котормолордун ичинен эң мыкты үлгүсү болуп калды деп көрсөтүшөт авторлор. Учук оорусунан жапа чеккен Алыкул Осмонов ошол оор абалына карабай бүткүл жан дүйнөсүн поэзияга арнап, өмүрүнүн акыркы көз ирмине чейин чарчабай иштеди деп уланат макалада. Акын тууралуу эскерүүлөрүн аяктап жатып Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгы формасы улуттук мазмуну социалисттик мыкты көрүнүш катары кыргыз адабиятынын тарыхында кала берерин сыймыктануу менен баса көрсөтүшөт. Алыкул Осмоновдун өмүрү – советтик Ата Мекенге, коммунизм ишине берилип кызмат кылуунун үлгүсү деп аяктайт макала.

«ПОЭТИЧЕСКОЕ ЗАВЕЩАНИЕ А.ОСМОНОВА». Автор: Н.Мурадымов // Лит. Киргизстан. – 1975. – № 5. – с. 111–113. – 1950-жылы Москвада басылып чыккан акындын «Мой дом» жыйнагын С.Липкин, В.Звягинцева, И.Сельвинский өңдүү котормочулардын чоң тобу: ишке ашырган. Жыйнактын түзүүчүсү жана редактору кыргыз поэзиясынын ишенимдүү досу Сергей Александрович Обрадович болгон деп, макалада китептин жарыкка чыгуу тарыхы айтылат. Обрадовичке багышталган А.Осмоновдун телеграммалары жана Обрадовичтин пикир-рецензиясы окурмандарга тартууланат.

«ПРАВДА» – 1934-жылы жазылып, «Тандагы ырлар» жыйнагына басылган эки куплет ыр. Мында акын СССРдин эң башкы гезити – «Правданын» «революциянын өртүн жандырып», «большевиктик жолунан түк жаңылбай» чыккан коом турмушундагы зор маанисин баса белгилеп келип:

*...Ошончолук керексин, бир кемчил бар,
Жети күндө колго зорго алабыз... –*
деп, анын ар бир жаңы саны Москвадан бери Кыргызстанга жети күндө гана жете турганын аста өкүнүч менен көрсөтүп кеткен.

ПРАГА – Чехиянын борбору, Улуу Ата мекендик согушта немецтик-фашисттик аскерлердин акыркы күчү талкаланган шаар.

«Прагада ушул өткөн майданда

Бир азамат чексиз эрдик кылган дейт».

«ПРАГАДА» (19/X. 1948. Чолпон-Ата) аттуу ыры акын тарабынан каардуу согуш күндөрүн кайтадан эске салган маалыматтардан улам жазылганы сезилип турат. Ыр чакан, болгону үч гана куплеттен турса да, өткөн окуядан толук жана кенири маалымат алууга боло тургандай ачык сюжетти түзөт. Ырдагы төмөнкү саптар буга далил:

Прагада ушул өткөн майданда

Бир азамат чексиз эрдик кылган дейт.

Жоону кырып, алдан чарчап тайганда,

Танка астына жата калып тынган

дейт. –

Сагындым сени эстеп өткөндү,

Сагындым сени ошол күндөрдү.

Сагындыңбы сен, жаштык кездерди.

«ПРЖЕВАЛЬСКИЙГЕ» (4/XI. 1948. Чолпон-Ата) – Акын бул ырын Ысык-Көлдүн боюна орнотулган Орто Азиянын жер-суу жаратылышын изилдеген экспедициянын жетекчилиеринин бири, бир нече ирет Кыргызстанга келип, өтүнүчү боюнча сөөгү жана эстелиги көл боюна коюлган орус саякатчысы, географ, генерал-майор Пржевальскийдин эстелигине карата өз оюн билдирет. Кыргыздын ушундай укмуш сулуу көлүнө кимдер гана кызыкпаган. Кыргыз жеринин кооз жаратылышына кимдер гана суктанбаган. Ошол ыйык көлгө кыргыз уулу менден мурун озунуп жеримди сүйүп, жок де-

генде сөөгүм калсын деп күсөгөнүн айтат. Эми минтип мен дагы сени менен көл жээктеп маңдай-тескей тургум келди дейт автор. Анткени Ысык-Көл мага кымбат, мага анын өзү тургай агынды-сүрүндүсү да ыйык.

ПУЗЫРЕВСКИЙ – Кыргызстанга 1940-жылдарда келген скульптор. Алыкул Осмонов каза тапкандан кийин кыргыз тилиндеги чыгармалар жыйнагын биринчи түзүп, 1954-жылы чыгарган Шаршенбек Үмөталиевдин эскерүүсүндө Пузыревский экөөнүн акындын Ала-Арча көрүстөнүндө жай башында эстелигин тургузушканы кызык баяндалат:

«– Сен тууганга күйүмдүү экенсиң, тууган ушундай болсо канаке? – деген чеберге чындыкты айта албай, башымды ийкегилеп койчумун. Анткени, жакшы жасабай коёбу деп чоочучумун. Кийин иштин чожайын билгенде аябай танданды.

– Бул эстелиги убактылуу. Кийин жакшылап жасалар, – деген эле. Бирок ал эстелиги дагы эле турат. Кебетесинен кетип, жалдыраган бойдон...»

P.S: эстелик 1990 жылы оңдолуп, тегереги чоюн оймо-чийме менен кооздолуп тосулган болчу. Ошол 90-жылдарда темир сатуу, өткөрүү деген өнөкөт өөрчүп, башка жакты кой, мүрзөдөгү эстеликтердин темирин да талкалап-тоноо күч алган. Адам ыйманына сыйбас терс жорукка А.Осмоновдун да жайбашы кабылып, болгон тосмолору толугу менен уурдалган. Ошол бойдон калыбына келтирилбеди. 100 жылдыгына карата айланасын мрамор менен тосуп, аларга ырларынан жазуу сунушу Бишкек мэриясына берилген.

ПУШКИН – «Жамандоо», «Кара көпөлөк», «Сен жана мен» деген ырларында кездешкен ысым.

Ойлойм да ойго батып бекер турбайм,

Пушкинден, Шота абамдан акыл сурайм.

*Жок дешпейт, мындай дешип айтып
берет,
Кайрадан көбүн оңдойм, иргейм, ылгайм.*

* * *

*Ошентип, чала болот... Булүнүшсүн!
Күнү өчүп, бактысыздык түнү түшсүн!
Андагы Шиллер атту немец аял,
Пушкиндин арбагына күлгөнү үчүн!*

* * *

*Пушкин сага жолугууда
Ушул гана айтаарым.
Сенин ырың токсон тилде
Эми кайсы арманың.
Мен анчейин бир баламын
Өтүп кеткен жолдогу
Пушкин менен кол алышкан
деп коюшса болгону.*

ПУШКИН Александр Сергеевич (1799–1837) – улуу орус акыны. Алыкул аны пир тутуп, чыгармаларына сыйынып, «бүт өмүрүнө зор жаралган немедей» таазим кыла кадырлап өткөн. Балдар үйүндө жүргөндө эле бул сүйүктүү акынын биринчи таап, жылдан жыл өтө кең дүйнөсүнө тартыла берген. «Жазуучулук баянымда» мындай деп жазган: «... 1929-жылы Фрунзедеги педагогия техникумуна келип кирдим... Ошол убактан баштап: Пушкин, Лермонтов, Лев Толстой, Тургенев, Некрасов, Гоголдун аттарын уга баштадым жана казак классиги Абай Кунанбаевдин ырларын окуп жүрдүм. Көп убактарда китептерден, дубалдын боорунан ал жазуучулардын портреттерин көрө баштадым. Өз ичимден: «Эң эле улуусу Лев Толстой, анан Тургенев, Некрасов, Гоголь, эң кичүүлөрү (баласы) Пушкин менен Лермонтов го» деп коём. Себеби, кимиси сакалдуу болсо, ошонусу мурун жашаган экен деп ойлоп жүрдүм! Кийин талдай окуп келгенде, «бала

жазуучу» деп ойлогондорум (Пушкин) баарынан илгери жашап жана орус адабиятын ошолор негиздеген экен. Мени бул окуя көпкө чейин айран калтырып жүрдү. 1929-жылдын кышында биринчи жолу А.С. Пушкиндин «Зимний вечер» деген ырын котордум...»

1937-жылы улуу орус акынынын эстелиги алдында туруп, «Сен жана мен» деген ырын жазган. Мында ал А.С.Пушкиндин «адам үчүн бир жаралган адам» экенине, «тийип турган жаркын нурдай ыр-күн» экенине суктанып, чын дилинен ыраазылыгын айткан. Монгол, калмак, тунгус, кыргыз элдери ырларын жаттап окуганы үчүн кылдай арманы жок экенин белгилеген. Ушул эле жылы акындын күндөлүгүндө: «...Эртең менен дене тарбия ойнодум. Пушкин жөнүндө ыр жазууга олтурдум», «Түштө обкомго барып, Пушкин жөнүндө доклад жасаганым ай! Менин сөзгө эч усталыгым жок», «Кечинде окуп отуруп (Пушкин жөнүндө) жаздым...» – деген сөздөр пайда болгон. Дагы ушул жылы 11-февралда «Менин окутуучум» аттуу макаласын жазат. Анда: «...Мен педагогика техникумунда окуп жүргөн кезимде эле Пушкиндин «Кышкы жол» жана башка ырларын жаттап алган болчумун. Орус тилин начар билсем да, улуу акындын ырларын сүйүп окуй турганмын, бул ырлар абдан толкундатар эле. Ошол кезден тартып, мен Пушкинди сүйүп калдым жана өзүмдүн окутуучум деп эсептейм.... Анын «Кышкы жол» деген ырын кыргыз тилине кандайча которгонумду унутуу кыйын. Бул окуя Кыргызстандын педагогика техникумунда окуп жүргөнүмдө болгон эле. Андан бери далай убакыт өттү, бул мезгилдин ичинде мен акындан: «Евгений Онегин», «Капитан кызы» жана башка чыгармаларын окуп чыктым. Бул чыгармалар шыктандырып, чыгар-

мачылык эмгегим үчүн кубат берип турат...» – деп, жан-дүйнөсүндө катылган сырын ортого салган. Көрүнүктүү орус жазуучусу Викентий Вересаевдин «Пушкиндин өмүрү» деген китебин 22 жашында которгон. Бул китеп 1937-жылы Кыргызмамбаста басылып чыккан.

Алыкулдун котормосундагы «Кышкы кеч», «Бир гүл» деген ырлар «Жылдыздуу жаштык» жыйнагына киргизилсе, «Поп жана анын кызматчысы Балда жөнүндө жомок» 1937-жылы өзүнчө китеп болуп басылган. А.С.Пушкиндин акылынан, чыгармасынан, тажрыйбасынан, чеберчилигинен, оомалуу-төкмөлүү өмүрүнөн көп сабак алган акын улуу устатынын жакшы көргөн ырларын, нускалуу сөздөрүн күндөлүк дептерине жазып алып, кезек-кезек окуп, ой жүгүрткөн. 1944-жылы жазылган «Ак Мөөр» пьесасынын кол жазмасынын артына, бир барак бети толтура «Пушкин», «Лермонтов» деп, алардын почерктерине окшоштурмакка өйдө-ылдый ойдолото кол коё берген мисалы бар. Көбүнесе сыртына улуу акындын сүрөтү тартылган блокнотторду урунган. Жазуу дептерлеринин ичинде А.С.Пушкиндин: «Слух обо мне пройдет по всей Руси великой и назовет меня всяк сущей в ней язык...» деген сыяктуу Алыкул өзгөчө жакшы көргөн саптары болгон.

1944-жылдын 25-декабрында Койсарыда жазган «Кара көпөлөк» деген ырында, Михайловскоеге келип, Пушкиндин жаткан жайын маскаралаган Шиллер аттуу немец аялга кыжырын кайнатып, «бактысыздык түнү» башына түшүп, бүлүнүп, «күнү өчүп» калуусун тиленет. 1948-жылдын башында А.С.Пушкиндин «Евгений Онегин» деген ыр менен жазылган романын эркин которуп

бүткөн. Ал ошол эле жылы өзүнчө китеп болуп чыккан.

1949-жылдын 30-июлунда Чолпон-Атада жазылган «Пушкинге» деген беш куплет атактуу ыры акындын чыгармачылык жактан жетилген, бактылуу учурунун жемиши болду. Аны узак-узак мезгил даярданып жүрүп жазгандай:

*Куюн өңдүү боз айланткан алыстан,
Мен жыңайлак бактым менен жарышкам.
Он үчүмдө ыр көлүнөн суу ичип,
Он бешимде сени менен таанышкам.*

А.Осмонов улуу акын менен өмүр бою ажырашпады. Көз жумганча Пушкиндин китеби колдон түшкөн эмес.

А.С.Пушкин А. Осмоновго өмүр бою сабак, сыноо, таалим болгон. Ал Пушкиндин ырларын гана эмес, өмүрүн билгиси келет. Улуу акынга сугун арткан Алыкул ары билимдүү, ары маданияттуу В.Вересаевдин «Пушкиндин өмүрү» деген китебин жыйырма эки жашында которгон. Китепте улуу орус акыны жөнүндө төмөндөгүдөй айтылган сөздөр бар: «Бир жазуу анын (Пушкиндин) түшүнө да кирип чыгат, түн жарымында төшөгүнөн ыргып турат, караңгыга карабастан жазат. Ойлогон оюн ыр менен жаза албай баратса, аны кара сөз менен жазып коёт. Анан кийин баардыгын жай гана карап, окуп чыгат, дагы өчүрөт, дагы жазат. Деги Пушкин өз чыгармачылыгынын үстүндө эң көп иштейт. Каралай дептерин көрсөн, биринин үстүнө бирин жазган, ары-бери сызылган сызыктар, үстү-үстүнө жабыштырылган ырлар, уламулам өчүрүлө берген сөздөр».

Пушкинди сүйүп, анын чеберчилигине, өнөрүнө кунт коюп, улуу окутуучу да акыл-насаат үйрөнгөн. Алыкулдун жолдошторунун оозмо-ооз эскерүүсүндө, Алыкул редакцияда иштеп жүргөндө түнү тура калып, айдын жарыгына ыр жазган. Алыкулдун кол жазмаларын карасаңыз, куду

Пушкиндей, ойлогон оюн иреттүү кылып, кара сөз менен кыскача жазып койгон. Алыкул кийин ыр жазуудан башкага дити биротоло чаппай калган кезинде түнү бою уйку бетин көрбөй иштеген, биринин артынан бир ырын жазган, улам сызып, үстү-үстүнө ондогон.

Алыкул А.С.Пушкиндин бул ырын жакшы көрчү:

*«Ты Царь: Живи один. Дорогою свободой
Иди, куда влечет тебя свободный ум,
Усовершенствуя плоды любимых дум,
Не требуя наград за подвиг благородный.
Они в самом тебе».*

А.Осмонов «Абылкасым Жанболотов» деген пьесасында Абылкасым акындын сөзү менен өзүнүн оюн айткан: «...Поэзияга ичи тарлыгым бала кезимден бар эле. Мен өтө жаш баштадым. Кандай гана акын болбосун анын кандайдыр бир кемчилигин таап, көңүл калтырууну жакшы көрөр элем. Нечен ирет Пушкинди жаман көргүм келди. «Ай бул деле бир акын го» деп айткым келди, нечен ирет өзүмдүн бир кашык деңизиме чөктүргүм келди, бирок ал улам өйдө калкып туруп алды. Айла жок баш ийүүгө туура келди».

А.Осмонов 1949-жылы пьесадагы Пушкин жөнүндө айткан оюн ыр чыгарган, он бешинде, «ызат кылып, баш ийгем бүт өмүрүмө зор жаралган энедей» деп, акындын жолу улуу экендигине көзү жетип, баа бергенин эскерген. Анысы өмүр бою жүрөгүндө сүйүү куту болуп жанып жүргөн.

«ПУШКИН ЖАНА КЫРГЫЗДАР» – педагог, окумуштуу Л.А.Шеймандын 1963-жылы Кыргыз окуу-педагогикалык басмасынан жарык көргөн китепчеси. Анда автор А.С.Пушкиндин чыгармаларынын кыргыз журтуна таралышына кеңири талдоо жасап, эл менен элди, дил менен дилди жакындаткан бул асыл иште акын жана котормочу катары А.Осмоновдун сиңирген эмгегине ка-

лыс, далилдүү тыянактар менен жогорку баасын берген. Кызыкчылык үчүн ушул аталган илимий эмгектен үзүндү:

«...Особняком среди произведений писателей Киргизии на пушкинские темы стоит небольшое стихотворение Алыкула Осмонова «Пушкину» («Пушкинге»), написанное в 1949 году. При жизни поэта оно не было опубликовано. В переводе на русский язык появилось лишь несколько лет назад...

Разумеется, стихотворение Осмонова, точно так же как и стихи других киргизских писателей, говорило о величайшем преклонении автора перед гениальным русским поэтом. Достаточно вспомнить, кто написал это стихотворение – лучший переводчик Пушкина и его биографии на киргизский язык, один из самых ярких представителей пушкинских традиций в киргизской литературе».

«ПУШКИНГЕ» – аттуу ырды Алыкул Осмонов 1949-жылы 30-июлда, тактап айтсак, 34 жаш курагында жазган. Алыкул акындык парасатты, анын улуулугун, дегеле чындыкты, бөтөнчө чыгармачылдыктагы акыйкаттуулукту, өзүнүн ырларына болгон талапты туура карманып, акындык улуу иш экенин ар дайым сыймыктануу менен айтып келген. 34 жаш курагында акын өз ниетинде аздектеп келген ушул ишенимин Пушкинге арнаган ыры аркылуу билдирип, ыймандай чын сырын төгүп отурат. Ушул ыры менен ал Пушкин кандай улуу акын экенин элге тастыктап берген. Биз да, анын артында турган кыргыз эли өзүбүздүн Пушкиндей улуу акыныбыз – Алыкул болгонун туюнуп турабыз. Чындыгында да Алыкул акындык бийик парасатты туу тутуп аны өтө баалаган акын болгонун бул чыгарма өзү эле айтып турат.

«РАЙКОМДУН СЕКРЕТАРЫ» (13/ VII.1949 Чолпон-Ата) – Ыр совет мезгилиндеги мамлекеттик кызматкерлерди даңктап, аны менен сыймыктануу маанайында берилген. Райкомдун секретарынын элге барктуулугу менен анын даңазалуу экени туурасында сөз жүрөт. Бул чыгарма ошол өз мезгили үчүн актуалдуу жана мүнөздүү көрүнүш болгон. Анткени чындыгында да ошол учурунда эл үчүн ак ниет иштеген кадырман мамлекеттик ишмерлердин арбын учураганы тарыхта маалым.

«РАКМАН» – «Ракмандын илими» деген ырында кездешкен ысым. *Ракман аке он бир жылы кой баккан, Он бир жылы уйку даамын аз таткан... Чоочун колго бир таягын алдырбай, Короосунан чыгашаны азайткан.*

«РАКМАНДЫН ИЛИМИ» – 1946-жылдын 6-ноябрында Чолпон-Атада жазылып, биринчи жолу «Менин жерим – ырдын жери» жыйнагына басылган ыр. Ракман колхоздун малын өз малындай ак ниет менен багып, алган төлүн толук сактап берген иштерман адам болгон, Автор мындай ак ниеттикти Ракмандын илими деп атайт.

РАКЫЯ – Ракыя аттуу ыры 1945-жылдагы «Улуу Ата Мекендик согушта Ленинграддан эвакуацияланып келип жетим балдар үйүндө тарбияланып жаткан кичинекей кыз Ракыя тууралуу. Анын атын кыргызчалатып Ракыя деп коюшкан. Кыз жетимдигин билбей жакшы багылып, кыргыз кызындай эле асыралып жатканы айтылат.

*Бакчада ойноп жүргөн жемиш терип,
Көнө элек балапандай чоочун жерлик.
Ракыя өз боорумдай имерилет
Улактай так секирип чуркап келип.*

Эпкиндүү звеновой кыздын адал эмгегинен кадыр-барк тапканы, кызылчанын ар бир гектарынан миң центнерден түшүм өндүрүү үчүн жан талашканы, сүйгөн жигити менен таарынышып жүрүп баш кошкону сүрөттөлөт. Ракыянын кызылчасын мите курт (черепашка) жейт, добул согот, бирок демилгелүү комсомолка табийгат кырсыктарын чымын чаккандай көрбөй, берген убадасын аткарат, эмгектеги жеңишке жетет. Буга Ракыянын жаш чагынан антташкан жигити, фронттон жараланып кайткан Болот да тымызын көмөктөш болот. Ал боордош колхозуна, антташкан жарына жасаган жакшылыктарын кыйкырып жар салбайт, аны билбеген Ракыя Болотко нааразылана түшөт, ортого аткаминер Биримкул кыпчылат. Ал өзү катынпоз, куйту, митайым неме, жетинчи жолу Ракыяга үйлөнсөм деген ниети бар. Ошон үчүн Биримкул Болоттун колхозго көрсөткөн жардамын өзүнө ыйгарып, ошону менен Ракыяга жакшы көрүнгүсү келет. Ал Ракыяга, анын апасына жакындашат, эч негизсиз Ракыяны өзүнө тийгени жатат деген сөз чыгарат, өзү байкатпай кызды ала качмак болот. Муну уккан Ракыянын тели-тентуштары аны акмак Биримкулга ыраа көрбөй, анын ордуна кызча кийинген жигитти ала качтырышат. Биримкулдун шермендеси чыгып, бети

ачылат, ошондой эле Болоттун эмгегин өзүнө жамап жүргөнү билинет. Бири-бирин жанылыш түшүнүп, араздашып жүргөн Ракыя менен Болот кайра табышат.

РАХМАТУЛЛИН Калим (1903-1946) – сынчы, адабиятчы. Замандаштарынын айтуусуна караганда, «Кызыл Кыргызстан» гезитинин жооптуу редактору болуп иштеп турганда, Алыкулдун бир топ ырлары жарык көргөн. Мисалы: «Кызыл учкучтар» (16-октябрь, 1933-жыл), «Жүр, жолдоштор» (16-август, 1933-жыл), «Тап коргоочу болобуз» (29-октябрь, 1933-жыл), «Жаңы уул» (19-ноябрь, 1933-жыл), «Миллиондор жок дешти» (5-сентябрь, 1934-жыл) ж.б.

Алыкул «Тап коргоочу болобуз» деген жогоруда аталган ырында Жусуптун белгилүү стилин туурап мындай деп жазат:

Ойноп-ойноп мен бир кезде келчү элем,

Энекеlep ак сүтүңдү эмчү элем.

Эсиндедир, унутпасан, энеке,

Мен эр жетип, аскер болсом дечү элем.

А.Осмоновдун өмүрүн изилдегендер анын 1944-жылы Койсары курортунда К.Рахматуллин ж.б. болуп сейилдөө жолундагы тепкичте жана туруп түшкөн сүрөтүн таап чыгышты. Анда Алыкул алдыңкы планда – четки оң жакта, тепкичтин төмөнкү баскычын карай аскер кийимчен жана өтүкчөн жай басып келатып тартылган.

РОЛЛАН Ромен (1866–1944) – улуу француз жазуучусу. Анын чыгармаларына Алыкул кызыгуу менен көз салган. Жактырган учкул ойлорун, образдуу сөздөрүн дептерине жазып жүргөн.

РОССИЯ – ири өлкө, акын жашаган заманда СССРдин тутумундагы Союздук бир республика. Анын бардык союздук республикаларды

бириктирип турган чоң өлкө экенин акын ошол учурда макалга айланып бараткан төрт сап ырга салган.

Эй, Россия, Россия, бир боор энем!

Мен өңдүү тоо кушуна койнуң кенен,

Чын сөздү туура айтуудан таймана албайм,

Биз элбиз, биз кишибиз сени менен.

(«Россия»)

«РОССИЯ» – 31.01.1945-ж. Койсарыда жазылган. Алыкул Осмоновдун балалык чагы совет өкмөтүнүн камкордугунда өткөн. Жаңыдан түптөлө баштаган социалисттик курулуш туташ сабатсыздыктын караңгы кучагында жаткан кыргыз сыяктуу калктын Алыкулдай томолой жетим балдарын ата-энедей бөпөлөп багып, билимдүү тарбия-тартиптүү жаштардан кылып өстүрүп чыгарган. Акын Москвага Кыргыз маданиятынын декадасына, чыгармачылыгына шарт түзүп берген жазуучулар дачасына, же өз алдынча, мисалы, тагдырынын кыйчалыш кырдаалында «жолдош Берияга» кат даярдап алып..., борбордо окуп жүргөн болочок жары Зейнепке байма-бай каттап турган: «1937-жылы Москвага бара жатып да, кайра келе жатып да Шота Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатырынын» подстрочный котормосун, ал жөнүндөгү кээ бир макалаларды окуп жана ошону которууну ойлодум. Бул санаа мени көп уйкулардан калтырды. Акыры Фрунзеде, Токмокто, Ошто, Москвада жүрүп которуп, 1939-жылдын апрель айында Москва алдындагы Малеевка деген жазуучулардын дачасында бүттүм. Китеп 1940-жылы Казандан басылып чыкты». Баралына келген кезде Алыкул акындык таланты менен борбордук (Москва-лык) адабий чөйрөнү багындырган. Москвада орус тилинде чыккан «Мой

дом» ырлар жыйнагы Сталиндик сыйлыктын талапкерлигине көрсөтүлгөн. Ошондуктан:

Эй, Россия, Россия, бир боор энем!

Мен өңдүү тоо кушуна койнуң кенен.

Чын сөздүү туура айтуудан таймана

албайм,

Биз элбиз, биз кишибиз – сени менен –
деген ырында өзүн акындык жана адамдык даражага жеткирген өлкөгө автор чын жүрөгүндөгү ыраазычылыгын билдирет.

РУДОВ Михаил Александрович (1929-2014) – көрүнүктүү адабиятчы, акын, котормочу, педагог. Филология илимдеринин доктору, профессор. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимнинин орусча котормо текстинин авторлорунун бири. «Русское слово в Кыргызстане» журналына башкы редакторлук кылган. Өзү да балдар үйүндө тарбиялангандыктан, Алыкулдун адамдык жана чыгармачылык тагдырына ар убакта кызыгуучулук менен көңүл бурган. Окутуучулук жолун жаны баштаган кезинде эле 1951-жылдын 28-январында «Комсомолец Киргизии» гезитине «Эмгектин жана бакыттын жарчысы» деген макаласын жарыялап, анда сүйүктүү акынынын ошонун алдынкы жылы «Советский писатель» басмасынан жарык көргөн «Менин үйүм» жыйнагына жогорку баасын берген.

А.Осмоновдун котормочулук чеберчилигин И.А.Крыловдун чыгармаларынын мисалында талдаган бир катар макалаларды жазган. Маселен, 1963-жылы «Русский язык в киргизской школе» журналынын №4-санына басылган «Эл жүрөгүнө жол: Крыловдун тамсилдер мурасы Кыргызстанда» аттуу макаласында таланттуу акындын котормолору өз эне тилинин бардык байлыгын колдонуп аткарылган элестүүлүгү, жан-

дуулугу жана эң негизгиси – түп нускага жакындыгы менен айырмалана турганын баса белгилеп келип, мындай чыгармачылык сыноодон өтүү сатиралык жана юморлуу ырларды жазууда анын өзүнө да чоң сабак болгондугун конкреттүү мисалдар менен далилдеп көрсөткөн.

РЫСКУЛОВ Акбар (1953) – Алыкулдун ыр дүйнөсүнө берилгендигин жана анын арбак-атына татыктуу иш жасоого күйөрмандыгын мөлтүр сезимдүү поэзиясы менен да, эл-журт колдогон атуулдук ишмердиги менен да далилдеген чоң таланттуу акын, журналист, котормочу, дипломат жана коомдук ишмер. Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты.

1986-1991-жылдары «Ленинчил жаш» гезитинин редактору болуп иштеген учурунда, гезит бетинде «Ленинчил жаштын» алдындагы «Алыкул Осмоновдун музейи» аттуу рубриканан андан ары жандандырып, улуу акын өмүрү жана чыгармачылыгына байланышкан көптөгөн кызыктуу, баалуу материалдардын топтолушуна жана алардын А.Осмоновдун болочокто ачылчу үй-музейинин казынасынын негизин түзүшүнө ошон салымын кошкон.

1987-жылы «Мектеп» басмасынан чыккан «Көч» жыйнагына Алыкул жана Ысык-Көл темасын алда немедей кыялкеч жана ойчул ыргакта чагылдырган эки ыры кирген.

РЫСКУЛОВ Муратбек (1909-1974) – СССРдин эл артисти. Улуу Ата Мекендик согуш күчөп турганда, 1943-жылдын март айында, Кыргыз драма театрында коюлган Алыкулдун котормосундагы У.Шекспирдин «Он экинчи түн» комедиясында графиня Оливиянын таякеси – шайыр сэр Тоби Белчтин ролун аткарган.

Белгилүү искусствовед Жүкүн Иманкулов 1977-жылы «Кыргыз-

стан» басмасынан жарык көргөн «Биздин Муратбек» деген китебинде таланттуу актёрдун ошондогу чеберчилигине төмөндөгүдөй талдоо берген:

«... Чындыгында, көрүүчүлөр Рыскуловдун аткаруусундагы сэр Тоби өзүн бейгам, аракеч, оюн-күлкү жана тамаша үчүн жаралган адамдай сезгендигин байкашты. Сэр Тобинин образы спектаклдин бүткүл чордонуна айланган болучу. Ошондуктан рецензия жазган Я.Апушкин оюн коючулардын ичинен Рыскуловду бөтөнчө бөлүп көрсөтүп, «шекспирдик комедиянын образынын табиятын өзгөчө даана түшүнгөн» артист катары эсептегендиги бекеринен эмес.

Ж.Иманкулов белгилегендей, Алыкул которгон ушул «Он экинчи түн» багын ачып, эмгек сиңирген артисттин ардактуу наамына ээ болгон М.Рыскулов, андан дагы жети жылдан кийин – акын дүйнөдөн өткөн 1950-жылы сахнага коюлган анын котормосундагы У.Шекспирдин «Отеллосундагы» Отеллонун образы аркылуу кандай чыгармачылык секирик жасагандыгы жалпыга белгилүү.

Режиссер А.А.Свистунов тарабынан «Отеллонун» кыргыз сахнасында коюлушу, оюнда башкы ролду – Кипрдеги чоң мавр, Венеция кызматындагы генерал Отеллону М.Рыскуловдун атактуу орус актёру, СССРдин эл артисти, Сталиндик сыйлыктын лауреаты Александр Алексеевич Остужевдин чыгармачылык манерасына салып шумдуктуудай аткарышы кайра-кайра келип көрүүдөн тажабаган көрүүчүлөрдү гана эмес, спектаклдеги кылт эткен нерсени да кылдат байкаган талапкөй театр сынчыларын да таң калтырып таштады. Маселен: «...М.Рыскулов жараткан Отеллонун образы сахнага чыккан

мезгилден баштап эле өзүнүн ажарлуулугу менен аргасыздан таазим кылдырат», – деп жазган Москвадагы «Искусство» басмасынан 1953-жылы чыккан «Кыргыз театры» деген китебинде Н.Львов деген изилдөөчү.

Мынакей, Муратбек – Отелло арам ойлуу Ягонун чагым салган бузуку кебине ишенип, кызганыч сезимден өзүн коёрго жер таппай, кызганыч чогуна жүрөгүн каарыта – куду Алыкул жан салган саптарды азыр эле барактан көтөрүп окуп жаткансып – кадимки маврга мүнөздүү күчтүү, жаалдуу үн менен сахна теренин жана кең залды жаңыртат:

... Махабат – жыргалыңды көргөн

жакшы,

Махабат – тозогуңа көнгөн жакшы.

Бирөөгө сүйгөнүңдү өптүргөнчө,

Бакача жерге кирип өлгөн жакшы!

Жоголду, баары бүттү, соолуп, кирдеп,

Ороду жыргалымды жаман илдет.

Акыйкат – жамандыкка жолун ачат,

Калп жеңет, чындык ага башын иет...

Балким, дал ушул сценаларда кечээги чала сабат элеттик кыргыз – согуштан кийин талант-өнөрүн бийиктен жандырган дасыккан 41 жаштагы актёр Отелло-маврдын дүйнөгө жана СССР калкына белгилүү аткаруучулары – улуу негритян актёру Айра Олридж, Папазян, Хоравва, Тхапсаев, Алекперов, Хидояттов, Карм, Касымов, Кульмамедов жана Бадиловдон, анан устаты санаган Остужевдин өзүнөн да ашса – ашып, ташкындап кеткен чыгаар?!

Ал эми бүлбүлдөгөн чырак жарыгында уктап жаткан аппак Дездемонага негр Отеллонун эки анжы ойдо тигиле караган бир ирмеми: «Сизге «Отеллону» которуп берем. Аны сизден бөлөк эч ким ойной албайт», – деп, бек ишенген Алыкулдун котормочулук ой-тилегин М.Рыскулов

сахнада кандай сонун орундатканына мисал эмес бекен да, далил эмес бекен.

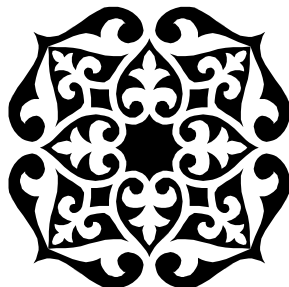
РЫСКУЛОВ Рамис (1934) – Кыргыз эл акыны, Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын биринчи лауреаты (1986).

«...Алыкул менен үч-төрт жолу жолукканым эсимде. Жазуучулар союзуна келчү. Анда акын Ясыр Шиваза Союздун адабий консультанты. Кээде жаңылыктарды билүү акынга керек болчу.

Күндөр өтүп жатты. Ал күзүндө эле жылуу пальтосун кийип алыптыр. Кабагы салыңкы. Оной менен күлбөй турган киши экен. Мен саламдашып койчумун. Унчукпай акырын алик алчу, бирок, ооз учунан кыйын жазуучу Алыкул Осмонов го дечүмүн. Аны ойлогонумдун себеби, айылда ал-

тынчы кыласста окуп жүргөнүмдө Алыкул Осмоновдун ыр жыйнагын дүкөндөн сатып алгам. Абдан кызыгып окуур элем. Андан кийин издеп жүрүп дагы бир китебин таап окудум. Ал которгон «Жолборс терисин кийген баатыр» китеби мага адилет жүрүү эмне, сүйүү эмне экенин билгизип, рухий жактан мени тээ балалык чактан тарбиялап келген.

Ошентип, Алыкул менен бирге көп суулар акты, көп жол басты мендей окуучулары. Алыкул кыргыз поэзиясынын чолпону! Элибиздин бактысына келген акын. Алыкул бизди фольклордун арбоосунан алып чыгып, профессионалдык деңгээлге көтөрүп, поэзияны бүркүттөй шаңшытты. Алыкулдун китептерине азыр да муктаждык чоң» – деп эскерет Рамис Рыскулов.

СААЛАЕВ Жедигер (1961) – акын, журналист, юридика илимдеринин кандидаты. Бул таланттуу калемгердин «Алыкулга» деген ыры белгилүү.

«СААНЧЫ ЖЕҢЕ» (7.XII. 1945. Койсары) – А.Осмоновдун Саанчы жеңе аттуу ыр элдик ыр болуп калды. Ыр совет мезгилиндеги кыргыз элинин жашоо турмушун тасасын чагылтуусу жана колхоз турмушуна абдан төп келиши менен алтымышынчы-жетимишинчи жылдардын абдан популярдуу чыгармасы болуп концерттердин жана жамы журттун оозунан түшкөн жок. Чыгарма ырдоого жеңил жана элдик оозеки чыгармада кенири тараган нукура улуттук-этнографиялык, тарыхый маанидеги салттык мамилер менен катар кийим-кечектин, жүрүм-турумдук мамилелердин, дене түзүлүштүн аталыштарынын көркөмдүүлүк жана поэтикалык жагдайларын сактап калышы менен да баалуу десек болот. Чыгармадагы айрым аталыштар кийимге байланыштуу бүчү, чачпак, шаани, алкым сыяктуу сөздөр, 60-жылдарда эле сейрек колдонула баштап, алардын ордуна илмек, топчу, тамак сыяктуу күнүмдүк турмушта колдонулган сөздөр менен алмашып калган учур болучу. Акындын бул терминдик аталыштары анын ырынын поэтикалуу угулушуна да, саанчы жеңенин кебете кешипирин сүрөттөөсү менен образдын татынакай шөкөттөлүшүнө көмөкчү катары өтмө катар келип чыкканын байкабай коюу кыйын. М.:

*Чачпагың учу шырп этет жеңе,
Шырп этсе жүрөк зырп этет жеңе,
Зырп эткен жүрөк шааныңан жеңе,
Эртелеп сааган сааныңан жеңе*

«СААНЧЫ ЖЕҢЕ» – Бул ырга жазылган Кыргыз Республикасынын эл артисти, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын ээси композитор Н.Давлесовдун музыкасы акыдын ырынын көркүнө көрк кошуп, таасирдүүлүгүн арттырган жогорку деңгээлдеги таасирдүү чыгарма. Дуэт үчүн жазылган композитордун чыгармасындагы төмөнкү добуштун созулган фонундагы биринчи добуштун вокалдагы, синкопикалык ыргактар ага өзгөчө ажар берип, угуучунун толкундантпай коё албайт. Чыгарманын эң мыкты аткарылган үлгүсү Кыргыз ССРинин эл артисттери К.Чодронов жана С.Токтоналиевге тийиштүү.

«САБАТТУУ БОЛ» – 1920-жылдардын аягы, 1930-жылдардын башында чыгып турган республикалык газета. Алыкул «Жазуучулук баянымда» ал газетага кандайча ыры чыкканын: «1930-жылдын сентябрь айында «Сабаттуу бол» деген республикалык газетага «Кызыл жүк» деген ырым чыкты. Ал ырды окуп алып, ошол түнү кубанганымдан уктабай чыктым. Газетаны катып коюп, күнүгө он жолу окуйм. Эртеси дагы бирди жазып алпардым, анан дагы... дагы... Сабак маалында да, бош убагымда да жазам. Кийинчерээк башка газеталарга, анан айрым альманахтарга, «Чабуул» аттуу журналга ырларым чы-

гып жүрдү. Кезек-кезек драма кружогу үчүн пьеса жана декламация жазам...» – деп эскерип кеткен.

«САБИРА» – Ыр акындын абдан жакын санаалаш, пикирлеш адамына арналган. Сабира лирикалык каармандын бардык иш аракеттерин түшүнүүгө эгедер жан. Лирикалык каармандын ыры ага карата кайрылуу саптары зор ишенимди туудурат. Бирин-бири бир ооз сөз менен түшүнүүлүк ишенимдин дагы тереңдешине лирикалык каарман толук ишенет, эгер ал кайтпай калса да Сабира аны туура түшүнөт, акын ошого бел байлап жолго чыгат, ыр сегиз гана саптан турат.

Келсем келем, келбесем жок, Сабира!

Келбеди деп көңүлүңө кир жыйба.

Кереметтүү келечекке кубанып,

Кеңдигиңе көз салалы бир сыйра.

САБИРА – «Сабира» деген ырда кездешкен ысым.

Кайтсам кайтам, кайтпасам жок,

Сабира!

Кайтпады деп кабак чытып муң жыйба.

Касиеттүү келечекке кубанып,

Мен учайын, учар жерим бир кыйла.

«САБЫР КЫЛ КУРБУМ, САБЫР КЫЛ (К. Б.га)» (9/ХП 1945 Койсары) – Ыр дагы эле акындын ишенимдүү адамына багытталган. Курбусу ырыс-таалайы катары алдына келген турмуштун ар кандай кырдаалына сабырдуулук, токтоолук менен мамиле жасай билиши керек экенине кеңеш берилет. Курбусунун жакшы жаманга сын көз менен карашын, мыкты, кымбат деген нерсенин да кемтиги, сыныгы, болгондой эле турмушта да ар кандай иштин башталышы менен аякталышы эле эмес, анын токтой турган, бел аша турган кезмектери да боло турганына көңүл буруш шарт экенин билдирет.

«САГА» – А.Осмоновдун 1934-жылы жазылган «Сага» аттуу ыры

төрт гана саптан турат.

Алган ишке октой атыл кайтпай жүр,

Заман сонун: иште, жырга, ойноп кул.

Өңүн бузган, ыркын бузган жок эмес,

Дардактабай, алды-артыңды байкай жүр.

Ырда акын курбусунун алыстап кеттиң деген таарыныч катына жооп берүү менен, көңүлүндө эч жамандыгы жок экенин айтып, арабыз канча чакырым болсо да мунун бары жарык дүйнөдө, жашоо-тиричиликте ыраактык эмес, андан көрө аманчылык болсун деген оюн айтып жубатат: **Жашообуз түбөлүк түнгө айланса, / жарыкта жыргап жүргөн чак, биз ошондо калаарбыз, / сан жеткис чакырым ыраактап. 2/1 1945. Койсары**

«САГА ОКШОП КӨЛ БОЮНДА АТЫМ ТУРСА, ЭМНЕ АРМАН... МУШТУМДАЙ БИР КАРА ТАШТА...» Автор: А. Жумагулов // **Кыргыз руху – 1997 – 26-ноябрь.** Алыкул акындардын ичинен залкарлардын залкары болгондугуна байланыштуу тун президентибиз А.Акаев тарабынан акындын монументтин тургузуу иштери башталып, анда жөн гана «А.Осмонов» деген жазуу авторду бушайман кылат. «Алыкулдун аты-жөнү толугу менен жазылбаса, келечек жаштар анын эстелигин тааныбай өтүп да кетээри» ачыктан-ачык кабарланат. Өкмөттүн капчыгы аз болсо марафон иштерин уюштуруп, чогулган акчанын эсебинен бир эмес, он эстелик деле тургузса болоорун, бир гана шаарда эмес, Чолпон-Атага да эстелик орнотуу керек экендиги маалымдалат. Акындын ыр жыйнактары сейрек учуроочу библиографияга айланып бара жаткандыктан, кайра басып чыгаруу иштери да колго алынса жакшы болоору да кошумчаланат.

«САГАТЫМА» (29/ХП 1946, Чолпон-Ата) – ыры убакыттын куш-

тай учуп, тыным бербей чык-чык этип тураарын айтып, убакыттын өтүшү менен турмуш онолуп, совет-стан баласын жыргал жерде жүрсүн дегениңди билемин дейт.

«САГЫНУУ» – (10/VII. 1946 Чолпон-Ата)

*Нечен ирет муңсуз шат-шат күлмөк бар,
Көз жүгүртүп, көл түбүндө кундузга,
Эсте болсун садагасы курбулар:*

Нече ирет сагынуу бар турмушта. – деген А.Осмоновдун классикалык саптары ар түрдүү акындардын ырларында вариацияланып ушул күнгө чейин обондуу ыр болуп ырдалып келатат. Анын чыныгы ээси Алыкул экени да билинбей кеткен. Ал азыр элдик ыр. Бирок бул чыгарманы автор согушта сагынуусу ичине батпай кеткен, армандуу жаш жоокерге арнаган:

*Өз калкы үчүн, кан майданда окко учуп,
Өчкөн чыгар, өрт жүрөгү жалындуу...
Сүйгөн жарга кош дей албай кол сунуп,
Калган чыгар жүрөгүндө сагынуу.*

«САГЫНУУ» (4/VII. 1949. Чолпон-Ата) – Алыскы кен казган тоодо өзү өскөн шаарын сагынып, досторун ойлоп тамган жаштын ыйыктыгын баалайт. Бул сагынычтын тамчы жашы келечектеги жакшы турмуш үчүн экенин «алтын баш аман» болсо бардык жакшылыктарды көрө турганын айтат.

САГДАТ АКЕ – «Махабат» поэмасында кездешкен ысым.

*Конгон үй эң бир таза, кенен экен,
Мейманга аш-тамагы белен экен.
Үй ээси: сакалынан ырыс тамган
Ак көңүл Сагдат аке деген экен.*

«САГЫМБАЙ ОРОЗБАКОВ». Автор: А.Осмонов. 1947-жылы белгиленүүчү 1100 жылдыгына карата 1946-жылдын 11-декабрында жазылган макаласы. Анда улуу манасчынын кайталангыс зор таланты жөнүндө: «...Сагымбайдын сөздөрү

башкалардыкынан бөлүнүп турат. Сагымбайды окуп туруп, башкаларыныкына келгенде төрт катар үйдөн бир катар үйгө түшкөндөй ылдыйлап түшөсүн».

Биздин кыргыз акындары айткандай: «Сагымбайдын бир сөзү бир аттык...» өзүбүздү көтөрбөй айтканда, орус классиктери жана күн батыш адабияты менен тааныш биз сыяктуу кишилерге Сагымбай Орозбаков да Пушкин, Толстой, Данте, Шекспир сыяктуу таң калтырчу күч болуп сезилет. Биз орустун улуу чеберлерине баш ийгендей, Сагымбайга да баш ийебиз. Ал бирдемени үйрөнүп алып же жаттап алып айткан жамакчы эмес, ал улуу акын. Ал улуу эпосту түзүүчүлөрдүн бири.

Аны кандай гана шартта окугун, бары бир сени өзүнө тартып алат да, укмуштуу жөнөкөйлүгүнө, эркин күчүнө, уйкалышкан сөз тизмегине, сонун образдарына тамшандырып, баш чайкатат. Аны окуп отурганда эркисизден: «Кайран Саке», – деп жибересин.

XX кылымда Сагымбайдын күчүнө тете акын туула элек десек жаңылышпайбыз. Ал элдик адабияттын пири катарында сезилсе да, улуу Гомердин элесиндей көрүнөт...» – деген толкундаган сөздөрүн жазуу менен:

«...Сагымбай 1867-жылы Ысык-Көлдүн күнгөй тарабында «Кабырга» деген сууда (азыркы Тору-Айгырда) туулган. Атасы Орозбак Ормон хандын кернейчиси болгон, агасы Алишер эл көзүнө көрүнгөн кадимкидей эле манасчы болгон. Кийин иниси атагып чыкканда агасы «Манас» айтууну коюп койгон.

Сагымбай, элдик легендада айтылгандай, 14-15 жашында эле «түш көрүп» жана Тыныбектен үйрөнүп манасчы болгон. Ал жаш кезинен эле

оозго алынып, Ысык-Көл, Тянь-Шань өрөөнүнө бүт айтып, анан Чүй, Талас, Кетмен-Төбө, Алайга чейин айткан. Ошол «Манас» айтып барган жылы Чүй өрөөнүнөн 400 керкашка жылкы айдап келген эле дешет. Казак элине баргандагы сыйы да ушуга тете болгон. 30 жашында Сары-Үйсүн, Кум казактарынын ырчылары менен жолугушканда, тигилер: «Биздин казак, кыргызда мындай олуя ырчы жок» – дешкен экен.

Сагымбай өз доорунун бардык улуу кишилер менен байланыштуу болгон жана өз заманын жакшы тааный билген.

Кыргыздын улуу акыны Токтогул менен Кетмен-Төбөдө кезигишкенде, Токтогул Сагымбайга баш ийген экен. Токтогул менен олтурганда, бир күн, бир түн тынбай айтыптыр, ошондо Токтогул: «Кыргыздан мындай манасчыны эч көргөн эмесмин, эстен тандым», деген экен.

Эл артисти Молдобасан Мусулманкулов: «Акындык жагынан ага тең келген күчтү көргөн эмесмин, биз анчейин анын баласы катарындабыз», – деген.

Сагымбай 1916-жылы Кытайга эл менен кошо үркүп барып, ал жерде да «Манасты» айткан. Син-Цзяндын кыргыздарынан да буга тең келген акын жана манасчы чыккан эмес.

Сагымбайдын вариантын жазуу Октябрь революциясынан кийин башталды. Аны жаздыруу орус илимпоздорунун демилгесинен болду.

Жазууну баштоонун жылдары (1922-жылы) советтик курулуштун балалык доору эле, кыргыз феодализмнин такыр жоюлуп бүтө элек учуру болучу. Андыктан ал кездеги тайкы адамдар, жек көрүндү улутчулдар бул ишке жакшы маани беришкен эмес.

Сагымбайга жардам берүүнүн ордуна: «Сен саяксын, андыктан

«Манасыңды» өрттөп салабыз, деп уулашкан. Улуу манасчы, ага карабастан чын дили менен «Манаска» берилген. Ак Молдону (Ыбырайымды) ээрчитип алып, төрт жыл бою жаздырган, ал эч кандай эмгек акы, калам акы да алган эмес. Бир күнү «Манасты» жаздырып жатып, Ыбырайымга: «Азыркыбызга кейибейли, кийинки укум-тукумубуз үчүн кейийли, жүр-нарыга салбай жакшылап айтып, жакшылап жазалы, булар билбесе, кийинки калыс өспүрүмдөр билер. Бизге ыракмат айтышар», деген экен.

Анын бул акылман сөзү айтканындай эле бар, албетте, ал киши биздин күндө өзү айткандай бааланууда. Аны уулаган учурлар арабыздан алда качан тазаланган.

Сагымбай кийин колхоз курулушу доорунда да кыргыз жерин бүт кыдырып «Манасты» айтып жүрдү. Октябрь революциясы орнор замат революцияны жана Ленинди «Манас» күүсүнө салып ырдап жүрдү...» деп, окурман көңүлүнө орной турган кызык мүнөздөгү маалыматтарды жарыя салган.

САГЫМБАЙ ЖҮНДҮБАЕВ – акындын жердеши, Каптал-Арык айлынан. Сүрөтчү Аспек Бейшеев, бала чагында Алыкулду туулган айлынан алгач кандайча көргөнүн эскерип келип («Мезгил жана Алыкул» деген китепте, 1990), анын Сагымбай менен болгон мамилеси тууралуу буларды кошумчалап айткан: «.. Айлыбызда, бакырса үнү берки айылдан аркы айылга шашпай угула турган, өтө тамашакөй, бакылдаган Сагымбай деген корукчу жигит бар эле... Экөө абдан ымалалаш, курдаш болучу. Сагымбай Кара-Балта базарына көп каттап, ар каттаган сайын Алыкулга гезит-журнал ала келчү. Өйдө-төмөн өткөн сайын Алыкулдан

тие өтүп, экөө көпкө сүйлөшүп олтурганын, жыгылганча күлүп калышкандарын көрүп, кызыкчумун...»

Акындын 1945-жылдын 6-декабрында Койсарыда жазылган «Корукчу» деген ырында ошол өзү жактырган корукчу жердеши Сагымбайдын образы көркөм түргө салынып, жалпылаштырылып алынган деп божомол кылууга болот:

Коруктун башы коомай жол,

Копол ууру оомай жол.

Кыярып бышкан ак эгин,

Арам колдон аман бол.

Айт, айт, куу, куу!

Айт, айт, куу, куу!...

САДЫКОВ Абдыкадыр – (1933)

окумуштуу адабиятчы, филология илимдеринин доктору (1972), профессор, КР НАН корреспондент-мүчөсү (1979), Кыргыз Республикасынын илимине эмгек сиңирген ишмер (1993), Кыргыз ССР Жогорку советинин Ардак грамотасынын (1983), Кыргыз Республикасынын Президентинин Ардак грамотасынын (2001), «Эмгек ардагери» медалынын, Мамлекттик сыйлыктын (2004) ээси, Кыргыз Жазуучулар Союзунун мүчөсү, Эл аралык коомдук Айтматов академиясынын ардактуу академиги, Айтматов клубунун лауреаты. 360 илимий эмгектин, 57 монографиянын, анын ичинен окуу китептердин автору. Окумуштуунун жетекчилиги астында илимдин 2 доктору, 30 кандидаты илимий иштерин жазышкан. А.Садыковдун ысмы Нарын шаарындагы №9 мектепке (2003) берилген. Учурда Ж.Баласагын атындагы КМУда кафедра башчысы. А.Садыков – Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгын илимий өңүттө алгачкы изилдөөчүлөрдүн бири. «Алыкул Осмоновдун поэзиясындагы традиция жана новатордук» (1962) деген мо-

нографиялык изилдөөсүнүн негизинде 1961-жылы филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын алган. Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгына арналган «Толубай сынчы» поэмасынын эки варианты жөнүндө» (1958) аттуу макаладан баштап, «Өлбөс поэзия» (1965) чейин бир канча ондогон макалаларды жазып жарыкка чыгарган.

САМАГАНОВ Жээнбай (1915–1980) – сынчы, адабиятчы. Алыкулдун чыгармалары тууралуу оң да, терс да пикир айтып, кезегинде «идеялык тазалык, большевиктик принциптүүлүк» үчүн бир беткей позицияны ээлеген «партиялык адабияттын» өкүлү.

«Жаш кезинде алар жолдош да болушкан. Педтехникумдун жатаканасынын бир бөлмөсүндө жашашкан.

Биз жолукканда өзүнүн чыгармачылык планын ачык айтып, айрым жазуучулар жөнүндө өз пикирин тартынбай ортого салып калчу. Ошондой жолугушуулардын биринде Самагановдун «Манас» эпосуна айтылган жаңылыш пикирине каршы чыгып, конок болуп олтурган анын үйүнөн унчукпай чыгып кеткен эле. Мен ошондо Алыкулдун ачуусун биринчи жолу көргөмүн...» деп Шайык Жамансариев «Жаштыгым бирге өттү эле» деген макаласында эскерген.

Ж.Самаганов 1948-жылы «Советтик Кыргызстан» журналынын №1-санына «Бир чыгармага арналган үч макала тууралуу» аттуу сын макала жазган. Анда А.Осмоновдун «Махабат» жыйнагы тууралуу басма бетинде пикир айткан Темиркул Үмөталиев, Ясыр Шиваза менен Кайсын Кулиевди: «Булар Алыкулдун чыгармасынын эч кандай начар жерин көрбөй, же көргүсү да келбей, Алыкулга «мактоо» ырын ырдашкан...»

– деп «кароолго» илсе, аларга карама-каршы «Мааниси жок махабат» деген ур-токмок макала жазган Мидин Алыбаевди: «Алыкулдун эмгегинин эч кандай пайдалуу жагын көрбөй, же көргүсү да келбей, «кордоо» ыр ырдады...» – деп, анчейин жан ачитпаган «өкүнүчүн» билгизген.

А.Осмонов өзү жаш чагында: «өмүрүмө шерт бердим: адамга жаман айтпаска, ушак, калп сүйлөбөскө, жамандык кылбаска, көз артпаска, ач көз, саран болбоско...» – деп күндөлүгүнө жазгандай, Ж.Самаганов өндүү сынчылардын бул сыяктуу түшүнбөстүктөрүнө териккен эмес, эң башкысы – кек сактабаган. Анын мындай айкөл мүнөзүнө, Ж.Самаганов менен карым-катышын үзбөй, мамилесин да өзгөртпөй, кайра аны жолдошум деп эсептеп, иш боюнча айрым маселелерди бирге талкуулап, атүгүл Көл тарапка да өз «Победа-сына» салып чогуу сапар тарткан окуясы далил. Шайык Жамансариевдин айтуусуна караганда, Алыкул өлөөрүнө чукул Караколдогу анын үйүнө бирге ээрчитип келген «фрунзелик адабиятчы» Ж.Самаганов болгон экен.

Ж.Самаганов классик акындын өмүрүн жана чыгармачылыгын изилдөөгө: 1958-жылы жарык көргөн «Советтик Кыргызстан адабияты» жыйнагы, 1958, 1962, 1976-жылдары басылып чыккан «Советтик Кыргызстан жазуучулары» аттуу библиографиялык справочниктери аркылуу катышкан.

Адабиятчы Шаршенбек Үмөталиев, Жазуучулар союзунун ошол кездеги катчысы Ж.Самаганов Алыкулдун «Ала-Арча» көрүстөнүндөгү мүрзөсүнө эстелик коюуга жакшы жардамын бергенин эскерген.

«САГЫНДЫМ» – Акындын сөзүнө жазылган, кыргызстандык ком-

позитор Владимир Янковскийдин аваздык чыгармасы. Чыгарма Кыргыз ССРинин эл артисти А.Тентимшовдун аткаруусунда радионуну фондунда сакталууда.

САДЫКОВ Тургунбай (1935) – скульптор, Кыргыз Республикасынын Баатыры, СССРдин эл сүрөтчүсү, Лениндик сыйлыктын лауреаты. 1967-жылы Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгы уюштурулганда, А.Осмонов менен бирге анын биринчи лауреаты болгон.

1995-жылы акындын 80 жылдыгы белгиленип, мына ошондо өлкөнүн тун Президенти Аскар Акаевдин бүткүл калаага Алыкулдун эстелигин тургузуу үчүн өз үй-бүлөмдүн каражатынан берем деген убада боюнча Т. Садыков колодон жасаган эстелиги андан бир жылдан кийин Улуттук китепкананын алдына орнотулган.

САЛТТУУЛУК (Традиция) – мурдагы адабияттык тажрыйбалардын, идеялык-көркөмдүк бөтөнчөлүктөрдүн кийинки муундагы жазуучулар тарабынан кабыл алынышы жана андан ары улантылышы салттуулук деп аталат.

Поэтикалык салт анчейин курулай көчүрүлүп келинбейт. Акын өзүнөн мурдагы адабият ишмерлеринин идеялык-көркөмдүк ыктарын терең өздөштүрүү менен бирге аны жаңы турмуштук шарттарга, кырдаалдарга карата пайдаланат. Ошентип, салттуулук деген түшүнүк адабияттагы жаңычылдык деген түшүнүк менен тыгыз байланыштуу.

Эгерде акын, же жазуучу өзүнөн мурдагы автордун чыгармачылык ыктарын анчейин гана туураса, ал бар болгону эпигон гана болот. Демек мурдагы адабий традицияны өздөштүрүү деген сөз ага автордун өзүмдүк жаңылыгын киргизүү деген

сөз. Маселен, кыргыз адабиятындагы импровизациялык поэзиянын традициясын алсак, анда өзүнөн мурдагы акындардын салтын улам кийинкилер чыгармачылык менен өзөштүргөнүн байкайбыз. Токтогулдун терме, санаттары Барпынын, Калыктын, Алымкулдун чыгармаларында улантылды. Ошондой эле термелерди А. Токомбаевдин, Т. Үмөталиевдин поэзиясынан көрөбүз.

Элдик оозеки ырлардын, акындар поэзиясынын традицияларын да чыгармачылык менен өздөштүрүү толук мүмкүн. Элдик поэзиянын традициясын жаңы турмуштук кырдаалдарга, байланыштарга карата чыгармачылык менен өздөштүрүү Алыкул Осмоновдун ырларына айрыкча мүнөздүү. Буга айкын-ачык мисал катарында «Жамгыр ыры», «Ай көрүү» сыяктуу бир топ чыгармаларын атоого болот.

Жаа, жаа

Жамгырым, жамгырым,

Күтпө күндүн сабырын.

Эки бетин ийлеп өт

Ысык деген бабырдын.

Чегирткени чертип өт,

Ташбаканы таптап өт,

Ударникти мактап өт,

Жалкоолорду каптап өт.

Бул ырда акын элдик поэзиянын традициясын образдык курулмаларын, строфалык түзүлүштөрүн жана ырдын интонациялык кубулуштарын жаңы турмуштук шарттарды сүрөттөөдө чыгармачылык менен пайдалана алган.

Албетте, Алыкул Осмоновдун кыргыз поэзиясына алып келген радикалдык жаңылыгы ал элдик оозеки поэзиянын салттарын өздөштүрүү менен чектелбейт.

Улуу акын өзүнүн чыгармачылык бийик максаттуу изденүүсүндө

дүйнөлүк, жалпы адамзаттык асылнарктык үлгүлөрдүн традициясын кабылдоо натыйжасында өзүнүн жеке акындык мүмкүнчүлүктөрүн реализациялоого жол ачты, ал кыргыз поэзиясын жаңы сапаттык баскычка көтөрүп чыкты.

«САЛТТЫН ЖАҢЫЛАНЫШЫ». Автор: Б.Шамшиев // **Ленинчил жаш.** – 1988, – 22-март. (215).

Макалада автор А.Осмонов улуттук көркөм сөз өнөрүнүн сүрөттөө мүмкүнчүлүктөрүн, каражаттарын кеңейтип, кыргыз поэзиясын профессионалдык деңгээлге көтөргөнүн айтат. А.Осмоновдун поэзиясынын кыргыз акындарынына тийгизген таасири, анын улуттук адабияттагы орду туурасында К.Артыкбаевдин, А.Садыковдун, С.Жигитовдун, К.Даутовдун пикирлерине токтолуу менен төмөнкүдөй жыйынтыкка келет: «Акыйкатта да, А.Осмоновдун поэзиясы кыргыз совет адабиятынын тарыхында кайталангыс көрүнүш, мындай деңгээлге ал көркөм ойлоосунун интеллектуалдык-философиялык арымы, сүрөткерлик эмгекчилдиги, пенделик кызылдай мээнетинин аркасында жетишкен».

Автор 50-жылдары кыргыз поэзиясына С.Эралиев, Э.Узакбаев, Н.Жетикашкаева, Н.Байтемиров, К.Жусупов, С.Жусуев, Б.Сарногоев, Р.Рыскулов ж.б. келип кошулду. Алардын алгачкы жыйнактарынын идеялык-көркөмдүк деңгээли бирдей эместиги түшүнүктүү, бирок алардан жанрдык-тематикалык, стилдик-проблематикалык ар түрдүүлүктү таап ийиш деле кыйын экендигин айтат. Булардын көпчүлүгүндө А.Осмоновдун адабий таасиринин айрым белгилери кашкайта басылган, атүгүл анын айрым ырларына окшоштуруп жазуу, карандай тууроочулук учурарын айтып, С.Эралиевдин, Р.Рыс-

куловдун, Б.Сарногоевдин чыгармаларын талдоого алат.

А.Осмоновдун 60-жылдары кыргыз поэзиясына аралашкан жаш акындарга тийгизген таасири туурасында кеп кылганда, автор буларды эске алуу керектигин айтат. «60-жылдардагы кыргыз поэзиясындагы жаңылануу жок жерден, капыс жаралган кокустук эмес. Ал 50-жылдардын адабий процессинде ичтен даярдалды, ошо кезде кыргыз поэзиясына активдүү аралашкан жаш акындардын көпчүлүгү 60-жылдарда улуттук көркөм сөз өнөрүнүн сапаттык денгээлин аныктаган мыкты туундуларын жаратышты, адабий процесстеги муундар аралык байланыш ачыкка чыкты». Бул мезгилдеги кыргыз поэзиясындагы поэтикалык изденүүлөр М.Абылкасымова, Ж.Абдыкалыков, Т.Кожомбердиев, Ж.Мамытов, Н.Жаркынбаев, О.Султанов ж.б. акындардын чыгармачылыгында да көрүнгөнүн айтуу менен чыгармаларын талдай келип, мезгил өткөн сайын А.Осмоновдун поэзиясынын улам жаны кырлары ачылууда деп жыйынтыктайт автор.

САЛЫШТЫРУУ – сөз искусствосунда эң кенири тараган сүрөттөө каражаттарынын бири. Сүрөттөө процессинде кандайдыр бир предметтин, окуянын, көрүнүштүн айрым белгилери башка бир предметке, окуяга, көрүнүшкө окшоштурулуп, жакындаштырылып, көрсөтүлөт. Салыштыруу оозеки поэзияда, акындар чыгармачылыгында, ошондой эле жазма адабиятта кенири кездешет. Өзгөчө оозеки поэзиябызда байкалган улуттук өзгөчөлүктөрдүн бири ал ойду карандай баяндоого эмес, салыштырма элестүү сүрөттөөгө, теңештирип каймана баалоочулукка негизделгендигинде. Салыштыруу ыкмасы жазма адабияттын бардык

жанрларында, прозада, поэзияда, драматургияда кенири колдонулат. А.Осмоновдун ырларында да салыштыруулар учурайт. Акын «Ысык-Көл» аттуу ырында салыштыруулар аркылуу көлдүн өтө көркөм, кайталангыс жандуу сүрөтүн тартуулайт: *Жараган күлүккө окшоп көп жол басып,
Бүркүттөй нечен бийик зоолор ашып,
Кымыздай чөйчөгүнөн сапырылып
Жаштыктай күр-шар этет көбүк чачып.*

*Ак шуру, күмүш алкак тоо кызындай,
Шарактайт, жорго минип мени карай.
Шарп этип, чала-була тийип кетип,
Тартылат кайра артына уялгандай.*

«САЛЮТ» (18/II. 1945. Койсары) – Жеништин шаңы көз алдыга келтирилет. Борбор калаада атылган Жеништин салюту душмандын эркин майтарып, элге тынчтык келгенин даңазалап салып жатканын кубаныч менен ырдайт.

«САМАН ТАРТУУ» (04/XI. 1946. Чолпон-Ата) – Алыкул Осмоновдун чыгармаларынын тематикасы ар кыл. Анын ырларынан кыргыз элинин улуттук нукура салтын, адатын, каадасын дээрлик бардыгын тапса болот. Ошонун ичинде акындын чыгармачылыгынын эң орчундуу бөлүгү эмгекти данктоо, акын өзү жашаган доордогу советтик Кыргызстандын жашпоо турмушун, колхоз курулушун жана анын өнүмдөрүн талыкпай ар тараптан ырдаганын тана албайбыз. Ал мейли кыркын учурун, мейли жыйым-терим учурун же чөп чабык учурун жазбасын жаш баладай кубанып, ошол жазып жаткан теманын ичине сүнгүп кирип, эң жөнөкөй көрүнүштү да бийик денгээлге көтөрүп, кенедей эле бир учурдун жашпоо тиричиликтеги зарыл болуп кала турган бир салаасы экенин туюнтуп, майда эле бир турмуштук деталдардын күнүмдүк турмушта кан-

дай мааниси бар экенин бекемдейт. Ушундай чыгарманын бири «Саман тартуу». Бир эчтекеси менен деле өзгөчөлөнбөйт, бирок акындын адал ниети менен ак тилеги, анын күз күрөш учурундагы колхозчулардын саман жыйып, кышка камылга кылып жатышына кадимкидей кубанышы – Кызыл Жондо, Ой Ташта/ үймөктөр жатат бир башка / Аны да тартып алалы, Кыйындык келер кар басса / Соп, соп өгүз, ала өгүз! – деп ырга салып турат.

САМАНЧИН Тазабек (1909-1979) – адабиятчы, котормочу, драматург. Алыкул менен жаш чагынан сыр алышкан жолдош болгон.

Түгөлбай Сыдыкбеков «Бел-белес» романында 1937-жылдын күз айындагы бир окуяны баяндаган. Койсарыда учук оорусунан дарыланып кайткан жаш жазуучу машинадан түшөр замат басма үйү жакка жөнөп, ал жерден Алыкул, Тазабек жана өң тааныш дагы бир жигитке жолугат. Тигилер «Алчалуу мазар» ресторанына баратышкан экен. Чогуу ошол ресторанта жөнөшөт. Андан чыккан соң Тазабек саябанын алдындагы бильярдга кирип, бейтаа ныш бирөөнү катары менен утат. Көңүлдөрү шат, тентуштук тамаша-күлкүсү мол болот. Анан Алыкул жашаган бир бөлмө туракка келишип, бак түбүнө колдо бар төшөктү жая сала жатышып, баягы асыл курдаштык чер жазып, азилдешүү окуялары андан ары уланат.

*Вино куюп курбалыма, теңиме,
Курсант болуп курбулуктун демине,
Өз жаныма бардыгымды дем кылып,
Урматыма ичпегенде, эмне?*

Турар күнүм бир,

Калар күнүм миң! –

деген ойчул акындын «Вино» аттуу ырында жазылган саптар ошондой эстен кетпеген жашчылык күндөгү

моюндаш, оюндаш, коюндаш, калемдеш курбу-теңдерин ойго алып отуруп жаралган сыяктуу таасир калтырат.

Т.Саманчин кийин өзү түзгөн бир катар окуу китептеринде, атап айтканда, 1943-жылдагы «Кыргыз адабиятынын тарыхынын очерктери», 1964-жылдагы «Биздин адабият» (сегизинчи класс үчүн) жана 1973-жылдагы «Кыргыз адабиятында» (сегизинчи класс үчүн) Алыкул Осмоновдун өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу кенен-кесири маалымат, талдоолорду берген. Кенири токтолуу керек.

«САМОЛЕТ ЫРЫ» – Балдарга арналган ыр. А.Осмонов фольклорду кайра иштеп чыгуу чеберчилиги менен таанымал акын болгону маалым. Анын аталган чыгармасы элдик оозеки чыгармачылыктын мотивинде жазылган, өз мезгилинин абдан актуалдуу чыгармасы болгон. Совет мезгилиндеги кыргыз балдарынын бул ырды билбегени, аны сүйүп ырдабаганы болгон эмес десек жанылышпайбыз.

САМУДИНОВ Токтосун (1941) – Кыргыз эл акыны. Турмушта жана чыгармачылыкта Алыкулдун өрнөгүн туу туткан абийир-намыстуу инсан. 1977-жылдан бери эң кичинекейлерге арналган «Байчечекей» журналынын башкы редактору. Дээрлик кырк жылга уланган ушул популярдуу басылмадагы ишмердүүлүгүндө сезимтал бөбөктөргө эне тил, ата-эне, Ата-Журт, табият жана эмгек кадырын таасирдүү таанытуу аракети менен көркөм сөз чеберлеринин чыгармаларын кеңири пайдаланып, алардын ичинде А.Осмоновдун ырларына ар дайым өзгөчө басым жасап келди.

Жүрөк чындыгын жөнөкөй жана элестүү кылып айтууга ык коюп

изденген акындын китептеринде Алыкулду түз жана кыйыр мааниде каарман кылып жазылган бир катар ырлары бар.

САН-ТАШ – Ысык-Көлдүн түндүк-чыгыш тарбындагы суу, ашуу. Ошол аймактагы үйүлгөн таштардан турган эки дөбөгө байланыштуу аталган: сан+таш – эсепсиз таш. Уламышта мындай айтылат. Илгери бир казатка чыкканда хан жоокерлерине бирден таш алып келип тоштоону буюрат. Жоокерлердин санына жараша бир чоң дөбө пайда болот. Казаттан кайтканда да ошондой буйрук менен жоокерлер бирден ташты алиги дөбөнүн жанына ташташат. Баягыдан кичирээк дөбө пайда болот. Хан казаттан канча жоокери аман кайтканын ушинтип аныктаган экен. Акын мындай уламышты эмес, тек Сан-Таш тараптан соккон желди ырдайт.

*«Бүттү бороон. Улан жели токтоду,
Түптү түрө Сан-Таш шамал сокподу».*

САНТАШ (31/X 1946. Чолпон-Ата).

Ошол мезгил Сан-Таш жактан жел согуп,

Ала булут ар кай жактан торолуп,

Нөшөрлөгөн жамгыр жаады тынымсыз,

Майда арыкка майда-майда сел болуп.

САПАРБАЕВ Курманалы (1941) – жазуучу, акын. К.Сапарбаев класик акындын 75, 80, 85, 90, 95-жылдыктарына байланышкан иш-чараларга активдүү катышып, чыгармаларын жайылтууга колдон келишинче көмөгүн көрсөтүү менен, 2006-жылы өз каражатын жумшап А.Осмоновдун «Кош бол, кош бол, уурдалган жылдарым» аттуу тандалган ырлар жана поэмалар жыйнагын (303 бет) басмадан чыгарган. Ошондой эле журналист М.Тентимишевдин акындын өмүрүн жана чыгармачылыгын

изилдөөгө арналган «Аны Алыкул деп аташкан» деген китебин (2002-жыл) окурман колуна жеткирүүгө демилгечи болгон. Ал жетектеген «Шуру» басмасынан Алыкулдун өзүнүн жана каармандарынын элеси түшүрүлгөн календарь, плакат, жазуу дептерлери ж.б. басма продукциялары үзгүлтүксүз чыгып келатат.

Төмөндө сунуш этилчү – Ш.Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатыр» поэмасындагы белгилүү сапты тема кылып алган – «Ошол аска, ошол чексиз дайрадан...» деген ыры азыр жарык көргөнү турган жаңы ыр жыйнагынан алынган үзүндү:

*Аз жашады Алыкул, өтө эле аз,
Бакыт, арман кошул-ташыл аралаш.
Өмүрү анын өтө эле келте болду,
Ошондой деп тагдыр ага жашоо чакташ.
Өмүрүнө ырлар менен кирген го жаз,
Дал ошондо ал бактылуу, шаңга наз.
Чыгарманы кыргызчалап кайра жазган,
Керек болсо Руставели менен атакташ.
Ошол экөө анык акын максатташ,
Ыры аркылуу бирине-бири катташ.*

САРАНКУЛ – «Өлүп тирилгендер» поэмасында кездешкен ысым. **Саранкул мейманзатты жаратпаган, Ырымга чычкан мурдун канатпаган, Жеңишке боз токтуну чалып уруп, «Берегөр» ... «берегөрлөп» алактаган, «Эй, Болжур, үч бригагың бир келсин»** дейт,

Жогортон, төмөн сабап бараткандан.

САРНОГОЕВ Байдылда (1931-2004) – Кыргыз эл акыны, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты, Алыкул Осмонов атындагы адабий сыйлыктын алгачкы лауреаты. Алыкул жөнүндө эң таамай ыр саптарынын автору. Андай ырлардын айрымдары:

Ойлонуп көрсөк турмушта,

Өмүр бул учкан бир куш да...

Осмондун уулу Алыкул,

Опол тоо акын кыргызда...

* * *

*Биз, акындар, колдун болсок оң, солу,
Анда Алыкул ал колдордун ортону.
Биз, акындар, жылдыз болсок көктөгү,
Анда Алыкул жылдыздардын чолпону...*

1990-жылы жазылган «Эки өмүрлүү акын» деген эскерүү-макаласында улуу акын – улуу устатына болгон урматтоосун төмөнкүдөй билдирген:

1948-жылдын апрель айы. Ал кезде Жазуучулар союзунун төрагасы Аалы Токомбаев эле. Менин алжайымды, башымдан өткөргөн жетимдик күндөрүмдү, кандайча шаарга келгенимди, ыр жазымыш болуп жүргөнүмдү бир топ жазуучулар билчү. Бир жолу Жазуучулар союзуна барсам, Алыкул акын ошол жерде экен. Мен ал кишиге салам айтсам, күлүмсүрөп алик алды да: «Иним, сенин жөн-жайыңды укканмын, бул жерде бир аз иш бар, бүткөрүп алайын, сен бир аз күтө тур, анан менин үйүмө барабыз», – деди. Мен ичимден кубанып: «Макул, байке, күтө турайын», – дедим. Ошентип, үйүнө бардык. Короосуна кирсек, бир орус кемпир жүрөт, башка эч ким көрүнбөйт. «Үй-бүлөсү кайда, жалгыз жашайбы?» – деген ойго келдим.

Үйүнө кирдик, бир жазма стол, бир топ жыйылган китептер. Булардан башка көзүмө эч нерсе урунбады. Алыкул байкем бир аз отургандан кийин мени ойлуу карап, сөзгө киришти. Бет аарчысы колунда, оозун басып, «тык, тык» жөтөлүп алып: «Уккун, иним, мен да сендей жетим болуп чонойгом, жетим балдар үйүндө тарбиялангам. Бая күнү Аалы Токомбаев сен жөнүндө мага «ушул баланы ини кылып алсаң кантет, жетим экен, жалгыз жашайсың, баланын пайдасы тиет, көмөк көрсөтсөң, акын болчудай, ыр жазат экен» деди. Эми, иним, мени жакшылап

угуп тур. Мен оорулуу кишимин, болгондо да жугуштуу... Сен миң гүлүндүн бирин жаны ачкан жаш баласың. Сени аяймын, болбосо, сени ини кылып алганга...» – деп сөзүнүн аягына чыга электе жанкы короодо жүргөн орус кемпир эки чыны чай апкелип алдыбызга койду. Алыкул байкем аягына чыга албай калган сөзүн кайра улады: «Ошентип, иним, жалгыз жашаймын, мага ушул кемпир гана кир-когумду жууп, тамак-ашымды даярдап жардам берет. Эрте-кеч караан тутканым ушул байбиче. Иним, келечегин алдыда, же акын болоорсун, же жумушчу болоорсун, же башка кесиптин ээси... айтор, жакшы окуп, жакшы жүрсөн, өнөрлүү адам жерде калбайт», – деп стол тарткычынан бир чакан китебин алып, кол тамгасыз эле мага сунду. Сыртын окусам: «Менин жерим – ырдын жери» деген өзүнүн жыйнагы экен. «Брахмат, байке», – деп, ичимден кымындадым. Жөнөөрүмдө тамынын далисинин бурчунан гезитке оролгон бир нерсени колума карматып жатып: «Бул менин өтүгүм, бир-эки жолу кийгем. Бул өтүктү чоң-кичинесине карабай кийип жүр, азыр өтүк мода эмеспи», – деп мээримдүү карап, жолума салды.

Жолдо келатып: «Мага китеби менен өтүгүн бергенден көрө, ырларымды окуттуруп, жакшы, жаман жактарын сындап, кеңешин берсе болбойбу. Же акын, же жумушчу болоорсун дейт, эмне, менин талантым бардыгына ишенбейби, эмнеси болсо да, менин акын болоорума көзү жетпейт го», – деп бушайман болуудамын. Ал кезде мен шаардагы № 5-кыргыз орто мектебинде окуп, интернатында жатчумун...

САРЫ-ОЙ – Ысык-Көлдүн түндүк тарап жээгиндеги Чолпон-Атага жакын кыштак. «Жеңемдин ыры» чыгармасында кездешет.

*«Айлыбыз Сары-Ой, кең өзөн,
Өзөн бою бай колхоз.
Кайсы күнү көрсөң да,
Он бешке толгон айга окшош».*

САСЫКБАЕВ САТКЫН (1907-1997) – Кыргыз эл жазуучусу, журналист. 1920-жылы кийин Алыкул тарбияланган Токмоктогу балдар үйү – приютка кабыл алынып, ал жерде 1925-жылга чейин жүргөн. Жетимдик тагдыры окшош акын менен жаш чагынан мамилеси жакшы болгон. «Кызыл Кыргызстан» газетасында иштеп жүргөндө акындын чыгармаларын жарыялоого агалык көмөгүн көрсөткөн. Экөөнүн бирге түшкөн айрым сүрөттөрү китептерге басылып, музей экспонатына айланган.

«Тоо жоготтум, ким тапты?» деген эскерүүсүндө («Мезгил жана Алыкул» деген китепте, 1990), Алыкулду согуштан кийин Быстровка-Балыкчы темир жолунун курулушуна алып барып, ал жердеги күжүрмөн жумушчуларга тааныштырганын кеп кылган. Андан мурдараак акындын «Жоготтум» деген ырындагы: «кең Фрунзе шаарынан, Балыкчыга келатсам, он беш тоонун орду жок», «күм-жам кылып майдалап, түзгө айлантты биздин эл, мен жоготкон тоолорду, билгиң келсе бизге кел...» деген саптар ушул эле курулуштун жалпы таасиринен улам жаралган болучу.

С.Сасыкбаев акын замандашынын асыл мурастарын ар качан урматтап, өмүрү өткөнчө анын жалындуу күйөрманы болду.

САТЫМБАЕВ МУРАТ – 1990-жылы «Адабият» басмасында жарык көргөн П.Казыбаевдин «Мезгил жана Алыкул» китебин көркөмдөп, акындын графикалык портретин авантитулга чеберчиликте тарткан. Мындан тышкары Улуттук банк тарабы-

нан Лондондо чыгарылган «Алыкул» буклетин да көркөмдөгөн.

Алыкул Осмоновдун ар кайсы жылдагы басылмаларын кооздоп, алардын тематикалык өзгөчөлүгүнө жараша жасалгалоодо эмгек сиңирген китеп сүрөтчүлөрүн атасак: А.Стибнев, Б.Кошоев, И.Ефимов, Ю.Ким, А.Мисюрев, З.Илипов, Ж.Ж.Өмүров.

СВЕТЛОВ Михаил Аркадьевич (1903-1964) – көрүнүктүү орус акыны, драматург. Алыкул анын: «Жыйырма сегиз» («Бет ачар», «Комсомол», «Гвардиячылардын өлүмү», «Осуят», «Гвардия ыры», «Кат», «Салют», «Жыйынтык» деген бөлүктөрдөн турат) аттуу көлөмдүү ырын которгон жана аны өзү түзгөн «Сегизинчи гвардиялык дивизия» деген жыйнакка киргизген. Ушул ырдагы: *Ал ырымды жүрөгүңө катып ал!
Ар бир жолун өчкүс кылып жазып ал.
Жадырай бер, гвардия турмушу,
Жыйырма сегиз азаматтын аты бар...*

*Жыйырма сегиз – махабаты турмуштун,
Жыйырма сегиз – урмат, даңкы
турмуштун.*

*Жыйырма сегиз – сүйсөң, сүйүү кубаты,
Жыйырма сегиз – өлбөс баркы*

турмуштун!.. –

деген саптар ошол мезгилдеги жаштардын сүйүп ырдаган ырынан болгон.

«СЕБЕП БОЛООР БЕКЕНСИҢ» (17/ XI. 1948, Чолпон-Ата) – тамашалуу ыр. Кара улактын өпкөсүн садага кылып чапмакка, Бейшембай менен Дүйшөнбай улак союп жатышат. Караса, «Бул улак өпкөсү жок неме экен!»

«СЕГИЗИНЧИ ГВАРДИЯЛЫК ДИВИЗИЯ» – согуш учурунда А.Осмонов тарабынан түзүлгөн ыр жыйнак. Ал И.В.Панфилов дивизиясынын баатырларынын эрдигине ар-

налган: А.Үсөнбаев, Ж.Бөкөнбаев, А.Токомбаев, А.Токтомушев, С.Шимеев, К.Акаев, Т.Үмөталиев, М.Элебаев, С.Абдыкеримованын ырлары жана Алыкулдун өзүнүн котормосундагы орус акыны М.Светловдун «Жыйырма сегиз» деген көлөмдүү ыры киргизилген.

*Сезчи сулуу чын сүйгөндүн сулуусу –
Сезчи, сулуу, чын сүйгөндүн сулуусу,
Сезчи, курбу, таалайлуунун курбусу.
Жаштык бизде, сезчи тууган жериңди,
Сонун күндөр бизге келген мына ушу.*

«СЕКИДЕГИ ЖАПЫС ТАМ» (29/X! 1946. Чолпон-Ата) – ыры сүйгөн кызы жашаган секидеги жапыз там болсо да, башкалардан сүрдүү, көрктүү болуп сүйгөнүн сүрдөтүп турганын эске салат. Жаш кездеги бир учурду кайталап эскерет.

СЕМЕТЕЙ – «Айчүрөктүн ак шумкар» деген ырында кездешкен ысым.

*Семетей кушун качырып,
Айчүрөк кармап алган дейт.
Ошол шумкар бул күнгө,
Өлбөс болуп калган дейт.*

«СЕН АЙТПА» (17/XII. Койсары) – Ырда кыздын жеңил ойлуулугу берилет. Бирин кийип, бирин чечип жүргөнүн сен айтпа да, мен укпайын дейт. Менде толгон кийим жок, бирок сыртым бүтүн көңүлүм шат, анткени баарынан сонун жаңы ырларым бар. Кимдин ким экенин турмуш көрсөтөт, канчалык кыйналсаң ошончо чыйралып, турмушка бышасың, бейкапарлык муунду бошотот, -деп мээнеткечтик менен бейкапардыкты карама каршы коёт.

«СЕН ЖАНА МЕН» – 1937-жылы жазылган ыр. Биринчи жолу «Чолпонстан» жыйнагында басылган. Бул ырында акын А.С.Пушкиндин эстелигинин алдында туруп, «адам үчүн бир кокустан, сен жаралган адамсың» деп, анын зор, «жар-

кын нурдай» талантына суктанып, «монгол, калмак, тунгуз, кыргыз булбул үнүн тыншады, булбул үнүн эркин жаттап, өз тилинде ырдады» деп, ыры токсон тилде окулган акын катары арманы жоктугун айтып, сүйүктүү акыны менен эркин форма, эркин стилде чын жүрөгүнөн сырдашкан. Бирдин көркөмдүк деңгээли начар болсо да, андагы жаш калемдин айтайын деген ою, эңсеген тилеги дымактуу эле.

«СЕН ООРУБА, МЕН ООРУЮН, АТА ЖУРТ». Автор: К.Жусупов // **Кут билим. – 1995, – 1-март. – Б. 8.** (279) Белгилүү жазуучу К.Жусупов акындын туулган күнүндө өзүнчө толгонот. Жашоону, тиричиликти сүйгөн акын эмнеге өзүн аяган эмес? - деген суроо коюп, ага жооп издейт. Көрсө, акын биздин камыбызды ойлоп, дүйнөнү кооз, сулуу, ыйык көрсөтүп, эмгекке, сүйүүгө чакырган тура. Өзүнүн ой-санаасындагы, жашоосундагы кемчиликти башкалар кайталабасын деген тура, – дейт жазуучу. Автор Ысык-Көл, Ата Журт акын үчүн өзгөчө тема, А.Осмонов Ата Журттун суусун, ташын, чөбүн, булутун, кушун, адамдарын... мазар сезген дейт.

«СЕНИН ПОЭМАҢ» (18/XII. 1945. Койсары) деген телегейи тегиз, алмаз менен жакуттун ширетилген атактуу ырында акын менен элдин тагдыры өзгөчө бирдикте болору чоң поэтикалык күч менен ашкере даңкталган:

*Бул ырлар – менин ырым, сенин ырың,
Мөмөсү биз жашаган жакшы жылдын.
Бүгүнкү менден алган поэмаңды
Эскиртпей, эртеңкиге сунуш кылгын.*

«Бул ырлар – менин ырым, сенин ырың!» өз элине дал ушинтип тайманбай батынып, ар кандай ыр жазган акын кайрыла албайт жана антүүгө көп учурда моралдык акысы жок. Мынчалык өз эли менен тең

тайлашып, ага эркелеп, кайрылууга өзүнүн поэтикалык күчүнүн салмагына ишенген, өз эли менен өзүнүн тагдыры түбөлүккө ажырагыс экендигине көзү жеткен, өз элинин атынан сүйлөөгө толук мандаты бар чоң акын гана батына алат.

Покрышкинге арналган ырында:
Бул дагы аз: жерден, көктөн жоону

жеңмек,

Адамды акылман да бийлөө керек!

Андыктан: Гете, Гейне, Шиллер менен, Сага окшоп бетме-бет чыккым келет! – деп, чакырык баштайт. Ааламдын Гетедей, Гейнедей, Шиллердей алптарына бетме-бет чыгып, күч сынашууга чоң талант, чоң дух жана арнамыс керек. Алыкул Осмоновдо ошол касиеттердин баары төп келгендиктен тайманбай батынып жазат. Акындын бул чакырыгында аты аталган немецтин улуу акындарын кемсинтүү, же шылдыңдоо такыр жок, тетирисинче, аларды жогору баалап, ошолордон ашкан чыгармалар түзүүгө, жаратууга бел байлап жатат деп түшүнүү керек.

Акын улуу акындын (Пушкин) каза болгонуна жүз жыл толгонго атайы ыр арнап:

*Тийип турган жарык нурдай,
Бир күнүсүң – Сен биздин, –
деп өзүнүн алкоосун билдирген.*

СЕРГЕЙ – «Жумушчунун мүнөзү» деген ырында кездешкен ысым.

*Колдору алдуу, аяктары басарман,
Жүргөн жери жамандыктан тазарган.
Сакалдуусу: Ваня, Сергей аталып,
Кары өмүрлөр ушул жакта жашарган.*

СИДОРКИНА Екатерина Ивановна – акындын педтехникумдагы класс жетекчиси. Анда окуучулардын тобу азыркыдай «группа» деп аталбай, «класс» деп аталып, классындагы балдарга өз энесиндей үзүлүп-түшүп кам көргөн бул мээрман жана айкөл адамдын кесиби биология мугалими

болгон. 1931-жылы борбор калааны ачарчылык каптап, анын капшабы окуучуларга да тиет. Техникумда тамак-аштын нормасы кескин түрдө төмөндөйт. Ошондон улам, окуусун таштай качкан балдардын саны көбөйөт. Мындай кубатсыз тамактануу балдар үйүнөн илмийип арык келген Алыкулдун ден соолугуна аябай таасир этип, көк жөтөлү күчөп, анысы түнкүсүн гана эмес, күндүз да кармайт турган болот. Кээде ыкшып жөтөлгөн бойдон сабак жүрүп жаткан класстан чыга качат. Анын жана башка балдардын ден соолук абалына жан кейиткен класс жетекчиси бир күнү тармал чачтуу башы кашкая баштаган карт врачты ээрчитип келип, жалпы класста отургандарды текшерүүдөн өткөртөт.

Бул окуяны акындын бир бөлмөдө жашаган курбусу Шайык Жамансариев «Жаштыгым бирге өттү эле» деген макаласында (Китепте: «Мезгил жана Алыкул», Ф., 1990) төмөнкүдөй эскерген:

«Диспансерде Алыкул бир айдан ашуун жатып калды. Аны чыгарат деген күнү көп бала чогулуп бардык. Райкандын четине кара баркыт кармаган чоң сары тонун кийгизип, жатаканабызга чыгарып келдик. Жөтөлү басылып, бир аз онолуп калыптыр. Бат эле балдарга аралашып кетти. Баягы биздин класс жетекчибиз Екатерина Ивановна Сидоркина Акматалиев деген жаны директорго сүйлөшүп, Алыкулга күнүгө сүт жана май бердирип турду...»

Кийинки 1932-жыл да жалпы эл сыяктуу эле окуучуларга жеңил болгон жок. Тамак-аш тартыш, кымбатчылык, анын үстүнө, Казакстандагы ачарчылыктан жан алакчылап тентип келгендерден бут коёрго жер калбагандай сезилет... Мына ушундай шартта Алыкулдун ансыз да начар

ден соолуугу бир топ эле оор абалга түшүптүр. Мээрман класс жетекчиси Е.И.Сидоркинанын күнүгө сүт жана май бердирген камкордугу, сабактан жетишип окусун, көңүл чөктүрүп кыйналбасын деп жасаган педагогдук асыл аракеттери болбогондо, андан аркы келечек тагдыры кандай болот эле, ким билет.

Улуу акын талантын барктагандар үчүн педтехникумдагы мугалими – боорукер жана түшүнүктүү класс жетекчиси Екатерина Ивановна Сидоркина Токмок балдар үйүндөгү тарбиячысы Грунья Савельевнанын «көздөн мөлт-мөлт жаш агызып» боордоштук көрсөткөн ак дилдүү «эстафетасын» татыктуу улаган мыкты адам, унутулгус каарман экенинде шек жок.

СССР Жазуучулар союзунун мүчөлүгүнө кандидат жана мүчөсү. Ошол кездеги эреже боюнча Алыкул 1935-жылдын 15-мартында советтик жазуучулар союзунун мүчөлүгүнө кандидат болуп кабыл алынат. Жыйырма жашында колуна кармаган ал 220-номерлүү жазуучулук күбөнаамасы акындын өздүк архивинде сакталып турат.

Акындын дал ушул 1935-жылы жазылып, биринчи жолу «Таңдагы ырлар» аттуу жыйнагына басылган «Өзүм» деген ырынын мына бул саптарын аталган кубанычтуу окуяга – Жазуучулар союзунун мүчөлүгүнө кандидат болуп өтүшүнө карата чыгармачылык толкундоосу жана келечек күнгө карай ичтен сөз кармап берген убадасы катары кароого болот:

*Ырдап жүрөм, бирок көп эл уга элек,
Китептерим атак алып тура элек.
Кагаз таңгак, бардыгы тең кур турат,
Сыя өңдүү калемиме жуга элек...*

*Жүрөгүм, сен аптыккандай урбасан,
Бул ишке эми чындап көңүл бурбасам.*

*Ырым менен бүт ааламды эритип,
Айга ыракат, жылдызга оюн курбасам...*

*Качан?.. – дешип күткөндөр бар сагалап,
Өскүн, талант, көргүн турмуш аралап.
Актай турган кагазыма ыр толуп,
Том-том болуп жакын күндө таралат...*

Ал эми СССР Жазуучулар союзунун мүчөлүгүнө дагы үч жылдан кийин – 1938-жылдын 9-апрелинде Калык Акиев, Касымалы Баялинов, Ысмайыл Борончиев, Саякбай Каралаев, Тазабек Саманчин, Тоголок Молдо, Абдрасул Токтомушев, Молдогазы Токобаев, Алымкул Үсөнбаев жана Ысак Шайбеков менен бирге кабыл алынган. СССР Жазуучулар союзунун катчысы Александр Фадеевдин колу коюлган № 5155-күбөлүк тапшырылган.

СИНЕЛЬНИКОВ Михаил Исакович – белгилүү орус акыны, котормочу. 1990-жылы анын котормосунда А.Осмоновдун 94 ыры жана «Толубай сынчы», «Мүнөз оюну», «Женишбек», «Карагул» деген төрт поэмасы кирген «Менин Алыкулум» («Мой Алыкул») аттуу китеп «Адабият» басмасынан 3 миң нуска менен басылып чыккан.

Китепке жазган баш сөзүндө (ал да «Менин Алыкулум» деп аталат) кыргыз акынынын жан-дүйнөсүн, дүйнө кабылдоо өзгөчөлүгүн, стилдик жана образ түзүү чеберчилигин кылдат түшүнгөн котормочу өз жүрөгүн толкуткан терең таазим этүүсү менен орус окурмандарына Алыкул-чокунун кайталангыс дүйнөлүк талант экенин дагы бир жолу баса көрсөткөн:

«... В сонме замечательных киргизских лириков столетия Алыкул Осмонов – единственный великий поэт, единственный поэт мирового уровня. Мирового, потому что в отличие от ровесников и современни-

ков, обладал мировой культурой. Той культурой, для которой свойственно благоговения перед тайной жизни, этичность ума, внеисторическое, метафизическое, религиозное ощущение мира, которое я решил бы назвать «внутренним христианством». Оно живет, как идеал, во всех исторических вероисповедованиях мира, сквозит и прорезается на свет из жертвенности героического атеизма. Мир един, и беспредельная жалость ко всему живущему и тленному роднит киргизского поэта европейцем Альбертом Швейцером и индусом Вибеканандой. В Алыкуле жила память первых лет сиротского детства, его сжигала жалость к людям, которую испытывали и Бодлер и Некрасов. То чувство, о котором Пастернак сказал: «Мирами правит жалость, вселенной внушена...» Этим чувством пронизаны все произведения Осмонова: и стихотворение о русской няне Груне Савельевне, и портреты односельчан, иухотничьи» поэмы и рассказы о животных, и эпические мотивы и стихи о собственной судьбе. Едины искания столетия от Томаса Манна и Гессе до Маркеса... Киргизский поэт, уплатив малую дань, бежал от ига современной ему заздравной газетчины и вышел на путь, ведущий в недра легенды и сказки – к мифу, ключевой теме культуры. В своих поэмах Алыкул переиначил, перетолковал и переобразил эпос, коснулся самого глубинного слоя народного сознания. И у культуры нет больших, высших вершин, чем осиленные таким художником... Когда в начале века подобное дело совершил гениальный записыватель грузинского эпоса, то вождь и теоретик символизма Григорий Робакидзе написал: «Там, где кончается Ибсен, начинается Важа Пшавела...» В дни

принудительного единомыслия, когда убивалось все человеческое в человеке, дерзостью было увидеть мир, каков он есть – в борьбе и в единстве, в игре и прелести проиворечий. Эта веселая дерзость и еще – большая совесть сближают Алыкула Осмонова с его старшими русскими современниками, с ранним Заболоцким и зрелым Платоновым. Не то, чтобы он «лез на рожон» и боролся с властью. Напротив – честно славил свое время и воспевал одухотворенный труд народа. Но поэтическое слово таково, что им говорится всегда больше, чем сказано, независимо от воли поэта. Поэт не спорил, он только видел и знал, что и зло и добро – не где-то извне, не во «врагах», а живут и борются в каждом из нас. Нам дорого стоило забвение этого простого и самоочевидного факта...»

М.Синельникову Алыкулдун кермет поэзиясы менен алгач тааныштырып, анын ырларын түп нускадан кемитпей, шыктанып которушуна чоң түрткү берген эң жакын досу, таланттуу кыргыз акыны Жолон Мамытов болгон.

Вы не умерли

*Незагоревшимся огонь казался миг назад,
И молодость была вчера свежа, как виноград,*

*Объединенные судьбой и лишь мечтой горя,
Вы были шумною толпой*

ровесников-ребят.

*Где вы, ровесники мои, где вы теперь,
где я?..*

*Не скроешь, видно – поредел живой
и дружный ряд.*

*Ряд поредел. Когда ушли, чтобы сломить
врага,*

*Вы, для кого в бою и жизнь была
не дорога.*

*Крутыми крыльями шумя, когда
растаял снег,*

*Вы не вернулись в отчий край,
в зеленые луга.
И землю мерзлую обняв, остались
вы навек,
В чужой земле остались вы, легли в
ее снега!*

Орус окурмандары М.Синельниковдун котормосунда А.Осмоновду кайрадан ачып, анын чыныгы поэзия дүйнөсүнүн улуттук кереметин даанатак сезет.

2013-жылы Москвадан анын котормосунда Алыкулдун «Навек Иссык-Куль полюбила неба» деген аталыштагы ырлар жана поэмалар жыйнагы эң мыкты жасалгада басылып чыккан. Хабаровск шаарында жашаган кыргыз бизнесмендин көмөгү менен жарык көргөн бул китепте Кыргызстандын Россиядагы элчисинин баш сөзү да берилген.

СИНЕЛЬНИКОВ Павел – Алыкулдун педтехникумда чогуу окуган жана бир бөлмөдө төрт жыл бирге жашаган курбусу. Ысык-Көлдүн Ак-Суу районунда туулуп-өскөн. Кыргызча тил билип, адабиятка да ышкысын түшүрө коё жүрүп, Алыкул досу алгач кургак учук белгиси менен ооруп, биология сабагынан берген класс жетекчиси Екатерина Ивановна Сидоркина доктур чакырып келип көрсөткөндөн кийин ооруканга жатып калганда, «жазып жүргүн» деп калың кооз дептерди белекке бергенин замандаштары эскерүүлөрүндө (М.: Ш.Жамансариев. «Жаштыгым бирге өттү эле». Китепте: «Мезгил жана Алыкул». Ф., 1990) айтышкан. Акын ошол дептерге «Ынак дептер» деген поэтикалуу ат коюп, эң алгачкы ырларын, ой толгоолорун, атактуу адамдардын сөздөрүн түшүргөн.

«СЛАВА – «Менин энем» поэма-сында кездешкен ысым:

*Чаалыккан, алдан кеткен бүткөн деми
Жаш бала эшик какпай кирип келди.*

*Бүлк этип алсыз жука ээрди менен,
– «Аманбы энекебай жаным» – деди...
Караса, энекеси? өз баласы!
Аскерге былтыр кеткен эң кенжеси!
Слава! Славажан! жарык күнүм,
Өз уулу Славасы! Өз энеси...*

СЛОВО О ЛАУРЕАТАХ». Автор: Сыдыкбеков Т. // Комсомолец Киргизии. – 1967. – 18 нояб. – эки томдук поэтикалык жыйнагы үчүн Алыкул Осмоновго өлгөндөн кийин Кыргызстан Ленин комсомолунун биринчи сыйлыгын ыйгаруу тууралуу Кыргыз Эл жазуучусу СССР Мамлекеттик сыйлыгынын ээси Т.Сыдыкбеков кабарлап, акындын чыгармачылыгына мүнөздөмө берет. Бул наамды ыйгаруу анын талантын баалоонун дагы бир белгиси деп билет.

«СЛОЖНОСТЬ ПРОСТОТЫ» (Жөнөкөйлүктүн татаалдыгы) Автор: Борбугулов М. // Лит.Киргизстан. – 1984. – №5. – С.109-120. М.Борбугулов акындын чыгармачылык жолун кыскача мүнөздөп өтөт. Алыкул Осмоновдун өмүрүнүн акыркы айларында таанышканын, «ташкындаган албуут поэзиянын» автору турмушта унчукпас момун киши болгондугун эскерет. А.Осмоновдун акын жана инсан катары калыптанышына орус маданиятынын таасири абдан зор болгондугун, алгачкы чыгармачылык кадамын орус адабиятын өздөштүрүүдөн баштагандыгын белгилейт. Макалада кыргыз акынын такшалуу жолунда В.Маяковскийдин чыгармачылыгынын таасирине өзгөчө көңүл бурулат. Мында автор «Күнгө» («К солнцу») аттуу ырды талдоого кеңири токтолуп, ырды В.Маяковскийдин, Барпы Алыкулдун, Тоголок Молдонун жашоо, күн, жаратылыш жөнүндөгү философиялык чыгармаларына салыштырып чыгат. Маяковскийдин чыгармачылыгынын Осмоновго тий-

гизген таасиринде лирикалык башталыш мекенчил-патриоттук мазмунга ширелишип, улуттук салт-санаанын поэтикалык чабыты кыргыз акынынын ырларында жаны эстетикалык маңызда чагылгандыгын баса көрсөтөт. М.Борбугулов натыйжада Алыкул Осмонов менен Владимир Маяковскийдин автордук көз караштарынан тематикалык, идеялык биримдикти табат.

СОВЕТСТАН ТООСУ – «Кыргыз тоолору» ырында кездешет.

*Кыргыз тоосу, Советстан тоолору,
Мындай сонун асыл тоолор болорбу,
Асман тиреп жеңе билет ар качан,
Өлкөбүзгө кас санаган жоолорду.*

СОБОЛЕЗНОВАНИЯ ПО ПОВОДУ СМЕРТИ А.ОСМОНОВА (А.Осмоновдун дүйнөдөн кайткандыгына байланыштуу көңүл айтуу) // Сов. Киргизия. – 1950. – 15 дек. – с.4. Көңүл айтуу СССР Жазуучулар Союзунун Башкармалыгынын, Кыргызстан Жазуучулар Союзунун Башкармалыгынын, Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин алдындагы маданият иштери башкармалыгынын, «Кыргызстан Пионери» гезитинин редакция жамаатынын, СССР Илимдер Академиясынын Кыргызстандагы филиалынын жамаатынын, Кыргызстан Жазуучулар Союзунун партиялык уюмунун, жергиликтүү комитети жана жалпы кызматкерлеринин, М.Күрөңкеев атындагы Кыргыз музыкалык хореографиялык окуу жайынын жамаатынын, Советтик кыргызстан сүрөтчүлөр Союзунун атынан жазылган.

«СОКО ЖЫГУУ» (04/X. 1946. Чолпон-Ата) – Чыгарма өз заманынын саясий идеологиялык талабына ылайык эмгек темасын камтып, колхозунда күздүк айдоо өнөктүгү башка чарбаларга караганда эрте аяктагандыгы тууралуу баяндайт. «Баш-

калар кырман басканча, сапырып буудай шашканча», «Күздүгүн такыр аяктап, жыгып салган сокосун» – дейт. Анткени «Биздин колхоз бирдиктүү, бирдиктүү колхоз бек күчтүү» деп ынтымакты даңазалайт. Акырында «Азамат менин колхозум, ушундай колхоз көп болсун» деген чакырык менен ырды аяктайт.

«Соко жыгуу» – бул эгин-тегин жыйналып кырманга куюлган соң, келерки жылдын түшүмүнө кам көрүп күздүк жерди айдагандан кийинки күрдөөлдүү күз мезгилинин аяктагандыгын билгизген маанилүү учур. Ошондуктан эл эртелеп сокосун жыгып (жыйыштырып), эс алууну эңсешкен. Акын ырын мына ушундай элдик түшүнүккө байланыштуу жазган.

СОНУН-КҮЛБӨС – «Ким болду экен» поэмасында кездешкен ысым. *Айылда бир жаш кыз бар гүлдөй болгон,
Сыналып бойго жетип, сынга толгон.
Жакшы өңдүү, күлүк аттуу далайларга
Кашкайып өйдө карап күлбөй койгон.
Аялдар, Сонун атын, кери тергеп –
Аталган Күлбөс делип ошол бойдон.*

СӨЗ – тил, кеп жана тилдин, кептин курамын түзгөн негиз, бирдик. Поэтикалык сөз өзгөчө мааниге ээ.

Алыкул «Жакшы ырларды» мүрөк сууга, даары сууга теңеген («Сүйбөйм сени»). «Кеп жүйөөсүн билбегендерди» шылдындаган. «Курбундун жүйөөлүү айткан сөзүн уккун» – деп чакырат. Өз сөзүнө туруш – чыныгы адамдыктын белгиси деп билген. Толубай сынчынын айтканынан кайтпаганы, кошомат үчүн сөзүн кайтарып албаганы айтылуу поэмасында сонун сыпатталган.

Сөз орду менен, убагында айтылышы керек. Ошондуктан акын курбусуна кайрылып «Көзүм барда «дурус» деген сөз укпай, Көзүм жокто

«сонунду» не кылам?» – деп жүйөөлүү суроо коёт. Улуу сөз жөнөкөй, табигый, түбөлүк болорун эскертет. Ошондуктан:

*«Акын жазган, биз окуган төрт сап ыр,
Дүнүйөгө калуу керек жаңылбай,
Жаз, жай,
Кыш, күз,*

Деген төрт сөз сыяктуу» –

дейт «Акын» аталган ырында. Сөздүн тамыры турмушта. Адам чындыкты көрө билсе, өзүн да тааный билет, «ачык сөз» айтыш колунан келет деген ойдо. «Керек болсо, чебердигим жетишет, Дөнгөчкө жан, балыкка тил бере алам» дегени, сөздүн ой жана иш менен тамырлаш экенин ырастаганы. Уяттын, намыстын сөзү – «акыркы сөз» деп эскертет.

Ушак – «кытмырлардын кылар иши» деп эсептейт. Акындын айтымында «Кытмырың коркок морт болот, Сүйлөсө сөзү чорт болот». Ал эми орой сөз «тартипсиз сөз» болорун айтат. Алыкулдун баасында «Жаман сөз кандай учкул, кандай жүйрүк». Сөздүн бийиги да, ыйыгы да ант, шерт деп эскертет.

СОҢ-КӨЛ – Ички Тенир-Тоонун бийик жериндеги көл. Акын «жылдар өтүп», жебедей зуулдап кетип жаткан мезгилди, кылымдарды ырга салып, «кыз эскирткен шайыга окшоп» калып жатканын Соң-Көлдүн мелмилдеген сулуулугуна салыштырат.

*Соң-Көлдүн колго түшпөс кундузундай
Жылтылдап кызыктырып кубуласың.*

(«Кылымдар»)

«СӨЗДӨН ИШКЕ ӨТСӨК...» Автор: Т.Эшенкулов // Ленинчил жаш. – 1989, – 10-январь. «Ленинчил жаш» газетасынын алдындагы «Алыкулду эскерүү музейи» окурмандарды акындын өмүрүнүн, чыгармачылыгынын көп кырлары менен тааныштырганын айтат. Автор улуу адамдардын

тагдырларын үйрөнүү зарыл экендигин, А.Осмоновдун тагдыры эч кимдикине окшобогон, кайталангыс, азаптуу жана аянычтуу тагдыр экендигин белгилеп, акындын элесин түбөлүккө калтыруу үчүн көптөгөн иш чараларды өткөрүп турууну салтка айлантуудан башталарын айтат.

«СӨЗҮ БАР» – Ыр 22/Х. 1948-жылы Чолпон-Атада жазылган.

Мен кетсем да тирүүлүктүн көзү бар,

Мен бүтсөм да: тирүүлүктүн өзү бар,

Бирок мага табылбачуу эч качан,

Тирүүлүктүн:

эң бир, эң бир

Жанды ысыткан сөзү бар. –

Ырда автор өзүнө таандык терең ойчулдук менен буга чейинки айтылып келген ойлорунун бүтүмүн бекемдеп, сөз кудуретинин күчү кандай ыйык, кандай түбөлүктүү экенин дагы бир ирет бекемдейт. Өз окурманын тирүүлүктү сыйлап, тирүүлүктүн кадырын билгенге чакырат. Сөз кадырын тирүү кезде баамдап, барктап баалоо керектигин эскертет.

СССР 1933. Чолпон-Ата

Кызыл жаштар, кызыл чепке

кылкылдап,

Түбөлүкө турсун өлкө нурданып.

Кызыл сызык, СССРди коргоого,

Кел кызылдар катар-катар туралык!

СТАЛИН ИОСИФ – (21.12.1879 – 0.03.1953) Советтик мамлекеттик ишмер. 1922-жылы апрелдеги БКнын Пленумунда КПСС БКнын Генералынын секретарлыгына шайланып, ал кызматта өмүрүнүн акырына чейин иштеген.

Ишеним-көз карашында болоттой коммунист болгону менен, улуту кадимки грузин болгон И.В.Сталинди мактап-даңктоонун апогейине жеткени ушунчалык, 1936-жылы – кандуу 1937-жылдын алдында, Кыргызстандын мыкты акындарынын күчү менен «Элдердин улуу көсөмү, бар-

дык эмгекчилердин атасы жолдош Сталинге Кыргызстандын эмгекчилеринин каты» деген аталыштагы, кыйла көлөмдүү ыр жазылып, ал гимн-кат республиканын Советтеринин Атайын съездинде расмий түрдө кабыл алынып, анан кыргыз жана орус тилдеринде гезиттерге жарыяланган. Бул жаатта Кыргызстан КП(б) БКнын бюросунун 1937-жылдын 26-июнундагы:

«... Каттын кыргызча текстинин авторлору деп Токомбаев жана Бөкөнбаев жолдоштор, катты көркөмдөп иштеп чыккан орусча текстинин авторлоштору деп Пеньковский, Тарловский жана Тыныстанов жолдоштор эсептелсин.

Бардык басып чыгарууларда Кыргыз ССРинин Советтеринин бешинчи Атайын съездинде кабыл алынган текст сакталсын жана кимге болсо да тексттерди түзөтүүгө тыюу салынсын...», – деген атайын токтому да болгон.

Албетте, бармактай чагынан жетим өсүп, И.В.Сталиндей революционерлер ачкан советтик балдар үйүнөн, советтик мектептен жана педтехникумдан тарбия алып, бой жеткен күнүнөн совет өкмөтүн ата деп да, эне деп да ыр жазган Алыкул, андай «чыныгы ыраазылык сезимден» жазылган гимн-кат текстине кол кой десе, анда тартынбай эле кол койчу – таалайын кең ачкан бактылуу жана жигердүү жаштардын биринен болучу. Эмесе, азыркылар сабактап билбеген «поэтикалык каттын» толук тексти төмөндөгүдөй эле: ... *Биздин турмуш булагысың – Сталин, Жашообузда бекем чепсиң урагыс.*

*Биздин даңктуу туубуз дагы Сталин,
Жапжаш бойдон түбөлүккө турасыз.
Гимн болуп шыктандырып Сталин,
Көз алдыда нуру жанып өчпөстөн.
Биздин ойго түгөнбөгөн кенч болуп,*

*Бут Чыгышты мээри менен жылытып,
Бут Батышты жарык кылып көрсөткөн.
Нур бересиң Түштүк менен Түндүккө,
Бут дүйнөгө өчпөй турган нур берип.
Батпай турган күн сыяктуу Сталин,
Биздин кызыл жылдызыбыз түбөлүк.
Башаламан, бүлүнчүлүк учурда,
Үнүбүздү зирек кылып жараттың.
Бизге ата, мугалимибиз, досубуз,
Сен Сталин – күйүп турган маяксың.
Сен Сталин – кристаллдай таза, ыйык,
Биздин иште түрткү берип, дем берип.
Күчүбүзгө кубат кошуп канчалык,
Канаттарды ишенимдүү сермедик.
Биз менен сиз көздүн ар бир ирмемде,
Жүрөктүн да кагуусунда бир болуп.
Шыктандырчу күчүбүзсүң Сталин,
Тунук суусуң, көрө элексиң кир болуп.
Кайнап турган каныбызсың – жалгыз сен,
Күнүбүзсүң күйүп турган жалгыз сен.
Соолубаган акылыбыз жана сен,
Кайраттуудан табылбастыр сага тең,
Мелт-калт толгон кубанычыбыз –
Сталин,*

*Сен жоокерсиң – кенен жолду ачыпсың.
Бактыбызга башат болуп бир келдиң,
Көөр төгүлгөн устатындай бакыттын...*

Бирок, ошондон көп өтпөй эле – 1937-жылдын 9-ноябрында Кыргызстан КП(б) БКнын бюросу шашылыш түрдө экинчи «акылман» токтомун кабыл алат. Анда мындай деп айтылган:

«...Катка кол койгон авторлор катары азыр ашкереленген эл душмандары Тыныстанов, Токомбаев жана буржуазиялык улутчул катары партиядан чыгарылган Бөкөнбаев киргизилгендигине байланыштуу бул катты орус жана кыргыз тилдеринде тезинен кайра басып чыгаруу зарыл деп эсептелсин...»

Дегинкисин айтканда, татаал жана карама-каршылыктуу мезгилде жашаган Алыкул өзүнүн И.В.Сталинге деген сүйүүсүн, урматын жана анын алдында милдеткерлик сезимин кан-

дай кырдаал болбосун жан-жүрөгүндө таза сактап өткөн. Мына ошонун иш жүзүндөгү көрүнүшү – улуу көсөм, улуу кеменгердин жакшылыгына ырахматы катары анын грузин бордошу Шота Руставелинин атактуу поэмасын шыктанып которуу жумушуна бүткүл күч-кайрат, образдуу айтканда, мүмкүн эмес нерседен мүмкүн болуучу нерсени жараткан өзгөчө эрдик ишин арнаган.

Мунун бир мисалы катары, акындын жубайы болгон Зейнеп Соо ронбаеванын 1940-жылы Москвага келгенде Алыкулдун «Жолборс терисин кийген баатырдын» кыргызча китебин И.В.Сталинге өз колум менен тапшырсам деп ак эткенден так эле эңсегенин эскерип айтканын көңүлгө түшүрсөк болот. Ошондо 25 жаштагы кайран акын элдердин жол башчысына деле бир укмуш кол тамгасын арнап жазып алыптыр дейт. Көсөмгө жолугуу мүмкүндүгү табылбагандан кийин, жанга тең китебин почтадан салып жибердиби же Кремль кабылдамасына өзү алпарып тапшырдыбы – ал жагы белгисиз.

«СТАЛИНДИН ЭЛЕСИ» (1945) – деген сюжеттүү ырынан анын канчалык терең, ар бир адамдын оюн бере билүүгө канчалык устат акын экендигин көрөбүз.

Акын бул ырында улуу Сталинди мурда көрбөгөндүгүн айтып келип, акырында Москвада көргөндүгүн мындайча сүрөттөйт.

*«Сталин бизге карай кол булгады,
Ар адам бул алкоону өзүнө алды.
Шондогу беш минуттук бакыт даамы,
Каныма беш жүз жылга сиңип калды.
Сталин бизге карай кол булгады,
Мен көрдүм тийген күндү, аткан таңды.
Кыргызды төрт миң чакырым
алыстыктан,
Өзүнө тартып турган акылманды.
Тоо көрдүм, деңиз көрдүм терең, ыраак,*

*Шар көрдүм, бүркүт көрдүм темир кубат.
Элеси бардыгынын унут калып,
Элеси Сталиндин эсте турат.*

Бул лирикасында Алыкул улуу Сталинге болгон ар бир адамдын чоң сүйүү сезимин күчтүү бере алган. Ырдагы башкы касиет анын жөнөкөйлүгүндө. Автор жөнөкөй сөз менен чоң сезимин берип жатат. Алыкул бул сезимди бериш үчүн, синтаксистик (алдыңкы эки куплеттин биринчи строфаларын кайталоо менен) жана тыбыш («көрдүм» жана «элеси» деген сөздөрдү кайталоо аркылуу) параллелизмдерин колдонгон.

СТИЛЬ – Жазуучунун чыгармачылыгындагы негизги идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктөрдүн, айырмалуу белгилердин жыйындысын стиль дешет. Жазуучунун турмушка, окуяга карата болгон мамилелерине жараша автордун ыктары анын негизги чыгармаларында кайталанып турат.

Стиль жазуучунун талантынын шыгына жараша, улам чыгармачылык устаттыгынын өсүшүнө жараша такталат, аныкталат. Болбосо колго калем кармар замат эле стиль оңой-олтоң келе калбайт. Маселен алсак, А.Осмоновдун чыгармачылыгы. Анын Ата Мекендик согушка чейинки ырлары менен согуштун учурундагы жана кийинки ырлары стилдик жагынан кескин айырмаланып турат. Эгерде мурда үстүртөн жалпы сүрөттөө, кургак баяндоо, насыяттоочулук көбүрөөк орун алса, кийинки ырларынын негизги бөтөнчөлүгүн конкреттүүлүк, терең ойлуулук, жана ошого шайкеш келген образдуулук түзөт.

«СУГАТЧЫ» (7/XII. 1945, Койсары) – аттуу ыр сугатчынын дан-эгин өстүрүүгө, дыйканчылыкка кылган керектүү жана зарыл эмгегин даңктайт:

*Сугатчы суунун баатыры,
Сур жибек кийген чатыры.*

*Сугатчынын колунда,
Турмуштун жыттуу атыры.*

СУЛТАНБЕКОВ Деркембай (1849–1951) – Алыкул Койсары курортуна барып дарыланып жүргөндө сырдашы жана кеңешчиси болгон элдик акылман, журт арасында «кемечи Деркембай» деген атка конгон бул шумдук тагдырлуу адам жөнүндө Кеңеш Жусупов Алыкулианага чоң салым болуп кошулган «Бир сабындагы өмүр» деген повестинде берген: «...Оорукчан Алыкул – Деркембайдыкына өз киши. Эгер, бул сөзмөр, акылман жана иштерман карыя болбосо, акындын да чыгармачылыгы токтоп калчудай. Жалгыздыгы ого бетер очорултуп кетчүдөй. Эң жок дегенде, катар-катар уячаларга киргизилген коёндорун келип карайт. Жаш бөжөктөрдүн кылыгына азгырылып, жанында Деркембайдын неберелери Сонун менен Бүбүсара жүргөн болот. Аларды эркелетет. Кемечи карыя эмне мынча коёнду көп бакканына таңданат. Балким, орустардан үйрөнгөн өнөрү го?

Деркембай жайкысын эки боз үй тиктирип салып, кулун чыңырта бээ байласа, кышкысын челек-челек шак ачыттырып, бозо жасатат. Бозого талкан салып ичет. Акындын 1946-жылдын 4-ноябрында жазылган «Биздин короо» деген ырындагы: «Бол, кемпирим, бозо жылыт ылдам» дейт, атам келип от жанына отуруп...» – деген саптар – ошол «кышкы Койсары» жашоосунан калган таасир.

Бармактай чагынан балдар үйүндө тарбияланып, кыргыз турмушунан оолак өскөн Алыкул үчүн эне тилдин да, эски салттар менен элдик аңыздардын да «энциклопедиясы» болгон Деркембайдан «сабак алуу – чындыгында ар ким-ар кимдин шыбагасына тие бербеген чоң утуш, чоң керемет эле.

1937-жылы Жети-Өгүздө жазылып, «Чолпонстан» жыйнагына басылган «Дүйнөгө көз кароо» деген көлөмдүү ырдан деле, акынга таалимчи – кемечи Деркембайдын окурманга жетик жана чын-табигый «образын» анын оозу менен айтылган мына мындай салттуу баян аркылуу баамдоо кыйын эмес:

*... Балам, мен көптү көрдүм, көптү билем,
Көп уккам, карыя сөзү жакшы деген.
Кадырлуу жолугууга эрмек үчүн,
Карылык сөздү айтайын бирден-бирден.*

*Алдында бүркүт сүрдүү кабак, кашым,
Арыстандай куба сакал, ак чач башым.
Үзүрүн менин жолборс көзүм көрдү,
Саноого оңой эмес сексен жаштын...*

Ал эми Алыкулдун «Пржевальскийге» деген ырынын жаралуу баяны да көбүнесе Деркембайга байланыштуу. Себеби, кемечи аксакал – жаш кезинде улуу саякатчы Николай Михайлович Пржевальскийдин тилмечи болгон!

СУЛТАНОВ Омор (1935) – Кыргыз эл акыны. Алыкулга деген урматы жана таазими жаш кезинде жазылган «А.Осмоновдун китебине» аттуу төмөнкү ырында билдирилген: *Мен сенден көптү үйрөндүм, көптү*

*билдим,
Өмүргө баалуу карап, шайыр жүрдүм.
Сезимим өз агамдай кабыл алды,
Сен мага акыл айтып түшүндүрдүң.
Жоголбой кайда жүрсө ушул китеп,
Мендеги элесиндей кошо жүрсүн.*

СУЛТАНГАЗЫ – «Өлүп тирилгендер» поэмасында кездешкен ысым.

*Көп сыңар Султангазы (ушул жерлик),
«Барам – деп – он күндөрдө» кат жиберип,
Төрт жылча алыс жүргөн сапар карып,
Айлына жума күнү түштү келип,
Түн бир убак ... станцияда бир адам жок,
Ала-Тоо тосуп алды боюн керип.*

«СУЛУУ КЫЗ» – Т.Бектургановго тийиштүү, А.Осмоновдун сө-

зүнө жазылган обон. Гитаранын коштоосу менен обончунун өзү аткарган үлгүсү радионуну фондусунда сакталып турат.

«СУЛУУГА» (12/II. 1945. Койсары) – аттуу ыр А.Осмоновдун элге кенири тараган сүймөнчүктүү чыгармасы. Акындын жеке өмүрүнө байланыштуу өмүр баяндык чыгарма деп айтуу күмөндүү. Бирок, акындын жүрөгүнөн түнөк таап, каны-жанынан кайнап чыкканын сезбей коюшкыйын. Акындын «Сулууга» атуу чыгармасы көп ойлонулуп, иштелип, жышылып-шылынып, иргелип туруп гана жарыкка келгени көрүнүп турат. Мында жаштык жалын, сүйгөнүнө маашырланып баа берип, анын көркүнө, ысык-суугуна чон мани-маңыз артканы байкалат. Ошол эле учурда күйүп-жануу, жалыныч, терс бурулган өкүнүчкө, аео менен арманга жана чукулунан терс бурулган, акыл калчап көрүп мунун баары бекер экен деп кылчактабай баш тартууга айланат. Лирикалык каарман мунун жүйөлүү себебин да келтирет, себеби жашы отуздан өтүү. Бул адамдар кыйгап өтө алгыс жашоо мыйзамы. Бирок аны кыйгап өтүп кетүүнүн татаалдыгын моюнга алуу сыяктуу пендечилик каниетчилик сапаттын маңызы чоң роль ойной турганын да четте калтырбайт. Чыгарма ошонусу менен татаал турмуштук-философиялык мазмунга байланган сыяктуу. Анткени автор лирикалык каарманды бир эле учурда кош кабат параллелдүүлүккө кабылдат. Ал жаштыкка жана сүйүүнүн касиетине тан берип турса анын ички терендиги канчалык экенин, келечектеги түпкү маңызы эмнеде экенин аңдап-билүүгө жасалган лирикалык ой чабыты менен терендетилет. Ырдын лирикалык каарманы бир эле учурда салкын кандуулук менен су-

луунун демин кайрып, канын суутат. Лирикалык каарман сүйүүдөгү бул туруксуздукту жеке жаш курагына шылтоолоп, өзү сүйгөн сулуунун жашоо кумарына кескин тосмо коет. Ошол эле учурда пендечилик менен жаш сулуунун сулуулугуна суктанганын да улантат. «Сен бир кептер боз шумкарын түнөткөн» десе кийинки эле сапта боз шумкарын учту-кетти, эми сага кайрылбайт, сени эстеп да койбойт! «сени ал унуткан учаар замат түнөктөн» деп көңүл кайтты кылат, чукул бурулуш жасайт да, кийинки куплетте кайрадан ага элжиреп, ичи эзилеп, аны бакчадагы эзилеп бышып турган келишкен мивага, бир туруп мөмөсү эзилеп өзүнө тартып турган жүзүмгө, өзүн болсо бир келип-кеткен бейкапар жүргүнчүгө салыштырып, аягында эми сендейден куру калуу арман деле эмес дейт. Кайра туруп сүйгөнүнө сүйүүнүн эмне экенин түшүндүрүү аракетин жасайт: «Сүйүү деген – сүйүү эмес, бетинден // Сүйүү деген сүзүп өтүү деңизден // Сүйүү деген ырдоо эмес бал ууртап, Сүйүү деген сүйүү уусуна уулануу», экөөбүздүн сүйүүбүз жөн гана убактылуу кумар жазуу дегендей жооткотот. Ырдын аягында бардык сулууларга бирдей эле мүнөздөмө татыктуу дегендей жыйынтык чыгарылат.

*Таттуусуңар, ачуусуңар сулуулар,
Алдайсыңар бизди оңой кургурлар.
Канча болсо сенин жибек көйнөгүң,
Дал ошончо жүрөгүңдө сүйүү бар.*

Акырында лирикалык каарман алданып да, алдап да каныгып бүткөн, өтө тажрыйбалуу дасыккан каарман болуп туюлат. Ырдын акыркы куплетинде гана А.Осмоновго мүнөздүү адилеттүү корутунду келип чыгат.

*Бирок менени махабатым бир гана,
Бирок ал жок, эгер болсо ал гана?*

*Мага ишенбе элес кылып бардыгын
Күлүп жүрөм өзүңө окшоп алдана.*

А.Осмоновдун бул ырына карата дагы көп ой-пикирлер болот деп ишенем.

«СУЛУУГА» – 12.02.1945-ж. Койсарыда жазылган. Азыркы учурга чейин эстрада ырчыларынын репертуарындагы актуалдуу ырлардын бири. Үч жети строфадан турат, анын башкы төрт куплети обонго салынып ырдалып жүрөт. Айтылуу ырга обончу Асанкалый Керимбаев экинчи өмүр тартуулаган. «Кош, жан эркем, кош дейсиң деп таарынба» – деген саптар учурдагы ар кыл муундагы замандаштарыбызга тааныш. Үчтүн ачкычтуу маңызы ар бир строфанын акыркы эки сабына камтылган. Алгачкы экөөсүндө: «Жаш кездердей ынак сүйүү жок экен» же «Ак сүйүүдөн көңүл калуу көп экен, Отуз жаштын улам аркы жагында» деген саптар лирикалык каармандын ушул арзуу сезимге болгон негизги мамилесин билдирип, бул оюн «Мага ишенбе, элес кылып бардыгын, күлүп жүрөм өзүңө окшоп алдана» деген саптар аркылуу жыйынтыктайт. Лирикалык ырдын экинчи маанилик бөлүгүндөгү «Сүйүү деген» эмне деген соболго: «Сүйүү деген от чачышуу жүрөктөн; Сүйүү деген сүзүп өтүү деңизден; Сүйүү деген сүйүү уусуна уулануу» деген образдуу саптар аркылуу жооп берет. Бирок ырдагы лирикалык каармандын өзөктүү тыянагы бирин бири толуктаган бинардуу позициядан турат. Биринчисинде сулууну: «Канча болсо сенин жибек көйнөгүн, жүрөгүңдө дал ошончо сүйүү бар» деп мүнөздөп, өзү жөнүндө: «Бирок менин махабатым бир гана, бирок ал жок, эгер болсо ал кана?» деп суроо коёт. Белгилүү болгондой, Алыкулдун акындык тереңдиги, анын оригиналдуулугу – лирикасынын өз керт

башынын кайгы-касыретинен сызылып чыккандыгынан. Алгачкы арзуусун арнаган Айдайдан, үй-бүлө күтүүгө белсенип тандап алган жарынан айрылуудан улам жан дүйнөсү кылдат, тагдыры татаал, саат сайын ажал менен алпурушкан акындын сүйүү деген аруу сезимдин асылына умсунуп жетпей: «Сүйүү деген сүйүү уусуна уулануу» деп арзуу азабына ачуу баа берүүсү турмуш сабагынан алган жүйөлүү мотивдердин бири.

«СУЛУУГА» – Акындын дагы бир обончу жана композиторлор көп кайрылган ыры. Ага композитор Фаттах Назаров тарабынан жазылган музыка Кыргыз ССРинин эл артисти А.Нуртазиндин аткаруусунда радионун алтын фондуна киргизилген. Ушул эле ырга обончу, Кыргыз Республикасынын эл артисти А.Керимбаев кайрылып чыгарма жараткан. Радионуну фондуна бул чыгарманы Кыргыз Республикасынын эл артисти У.Полотовдун аткаруусундагы үлгүсү сакталууда.

«СУУ КЕЛАТАТ» – Суу – Алыкул Осмоновдун чыгармасындагы табылганын эң орчундуу орунду ээлеген табылгасы. Жаратылыш кубулуштарынын суу менен байланышкан көрүнүштөрү жан дүйнөсүн кыймылга келтирген жандуу көрүнүш. Суу, көл, жамгыр А.Осмоновдун нартурфилософиялык жана илимий-эксперименталдык философиялык кыял-фантазиясындагы чоң маанидеги ролду аткарат. Сууну жандуу сүрөттөп берүү менен ал тирүүлүктүн образын өзүнүн жекече почеркинде, өз алдынча чечмелеп, өз фантазиясында кыялданып ар башка өңүттөн иликтеп келгени белгилүү. Суу аркылуу ал тирүүлүктүн образындагы жандуу кыймылды, активдүүлүктү, ийкемдүүлүктү дегинкиси жашоонун айныксыз бирден бир фактору эке-

нин чагылтуудан тажабайт. Суунун тирүүлүктөгү ролу анын ар бир сабында жашап келет. Акындын өзү айткандай анын ырлары «суу менен канганча сугарылган» саптар десек жанылбайбыз. Ал акын Жеңижок ырдагандай эле суунун жалпыга белгилүү касиетин эле айты тим болбостон анын азыркы учурдагы мезгилдик жана маанилик касиетин ачып берет.

Суу келатат,

суу келатат бир кулак,

Арзан сууну кымбат алчу бул убак,

Көрүнө элек тууганымдай сүйүнттү

Турган кезде, кызылча өнбөй, жер курган,

Ураа, достор! Сууга кулдук кылалы,

Мына дөөлөт, мына шекер, мына кант!

Ак, ак,

Шашпай ак,

Түшкөн эмдей жакшы жак!

Бірдын формасы жана духу элдик ырым-жырым ырларындай туюлат. Автор бул ырга жаңы идея берүү менен эски салттык ырым-жырымдык борумду калыбына келтирип, каада-салт, ырым-жырым ырына ушу мезгилдин, жаңы турмуштун жаңы тилегин чагылтат.

«СҮЙБӨЙМ СЕНИ» (10/VII/Чолпон-Ата) – аталган ыры чыгармачылык изденүүнүн жана ага берилген ишенимдин бийик чекити. Жетилүү кульминациясы. Автор ушундайча ыкма менен чыгармачылыктын татаал жана турмуштук бай тажрыйбасынын жыйынтыгын гана берип жатат. Ал аны чечмелеп, чайнап берүүнүн кажети жок, поэзияны кабылдоого эгедер окурман анын баркын, баасын өзү эле түшүнөт деген автордук бүтүм чыгарат. Ал күндөлүк турмуштагы кадыресе көрүнүштөрдөн бийик, жогору турган түшүнүк. Бул балким канаттуу поэзия же, чыгармачылык илхам. Ал келгенде кадыресе турмуштук сезимдер

ал турган сүйүү козгор жаз болсо да сени сүйбөм, сага барып терезенди какпаймын, бай төшөктүү жакшы үйүнө да басып дагы барбаймын. Анткени баладан, жардан кымбат нерсем бар. Аным эмне, өлбөй турган жакшы ырлар» дейт.

«СҮЙДҮМ СЕНИ» (21/XII 1945. Койсары) – акын өзүн сүйгөн кызды баалайт, анын сүйүүсүн көкөлөтөт. Бирок ал сүйүүгө каршылык көрсөтөт «Эгер сүйсөн: көргө башым кирсе да, кол алдына кулдук уруп турамын. Ошондуктан сүйбө дедим жалынып, Сүйүп калсаң кимге менин убалым?»

«СҮЙЛӨШҮҮ» деген ырда акын кичинекей бир драмалык сценаны көз алдыга келтирет. Сынчы, колхозчу, жумушчу, өспүрүм окуучу, китепканачынын диалогдору аркылуу чыныгы поэтикалык чыгарманын тар чөйрөгө камалып калбай турган күчтүү кудурети жөнүндө конкреттүү ой-пикирлер айтылат. Ал эми «бир калыптуу такылдактан» чыкпаган эч кимге таасири болбой тургандыгы дагы бир жолу эске салынат, мындайча айтканда, бул ырда Алыкулдун өзүнүн поэтикалык жаңы жолго түшмөкчү болуп жаткандыгы ачык сезилет. Бул ырында акын менен сынчынын айтышканын келтирип, кийинкисинин мындай акыл-насаатын келтирет:

Ырың жаман акыным, ырың жаман,

Чыкпайсың бир калыптуу такылдактан.

Сына деп кыйнамайың жанга батты,

Кур сөздү түзө салып, төрт-төрт саптан.

Күнүнө бирден китеп тапшырасың,

Окусаң көңүлүңдү кайгыланткан.

Ичинен иргеп алаар бирөө да жок,

Не кылаар айла таппай келе жатам.

«СҮЙӨМ ДЕСЕҢ» – Акын кечигип сүйгөн жаш кызды илебин кайтарбастан өз жагдайын түшүндүрөт. Сүйөм десең мени сүй, бирок менин

жашым отуз жылга сенден ыраак турат, аны кантип кууп жетээр экенсин. Эгер сүйсөн мени сүй, кадырын билер курагым, бирок менин ууз талдай жаштык курагым алыста калды, ага кантип келер экенсин дейт. Ыр сүймөнчүктүү да өкүнүчтүү да чыккан.

«СҮЙҮКТҮҮ ТҮН» – Лирикалык чакан ыр. Акын айлуу түндөгү айга сүйгөн кызын теңештирет. Ысык мамилени, ынактыкты сүрөттөйт. Өзүнүн почеркине тиешелүү ойчулдук, басмырттык менен кечирим сурап өтүнөт, мен гүлдү убагында үздүмбү, же эртелик кылдымбы деп күмөн санап, санаа чегет. Сүйүктүү түндү айдай сулуу кызга окшотурат. – 1937. Жети-Өгүз.

«СҮЙҮМКУЛДУН АЙЛЫНДА» (16/ХІІ. 1945. Койсары) – Сүйүмкулдун айылы орус кыргыз болуп эки калктын эли ынтымактуу жашап, колхозу бай көңүлдөрү жай, кыз берип, кыз алышып комуз-кыяктары кошулуп жыргап жаткан эл сүрөттөлөт.

«СҮЙҮНҮҮ» (10/VII. Чолпон-Ата) – Сүйүнүү ар түрдүү боло турганын анын мааниси мээнетине жараша бааланаарын белгилейт. Колхозчуда болсо сүйүнүнүн таттуулугу биздикинен башкача жана ал бир нече дейт. Буудайдан мол түшүм алган орум-жыйымдын, бышыкчылыктын сүйүнүчү кандай бийик жана татымдуу, алар ар жылы ар башкача көрүнөт, бири-бирине окшошпогон сүйүнүч мына ушуларда гана.

СҮЙҮМКУЛ – «Сүйүмкулдун айылында» ырда кездешкен ысым.

*Келди Сүйүм, сүйгөн курбум – Сүйүмкул
Сүйүм көңүл сүйүндүргөн көп учур,
Учуратып Кызыл-Туунун боюнан
Колхоз баба, алтын сузган күзгү утур,
Төрт күн, беш күн эс алууга келатып,
Сүйүм менен көргөндөрүм мына бул.*

«СҮЙҮҮ ЖАНА МЕН» (14/ХІІ. 1944. Койсары) – Ырды кандайдыр даражада философиялык ой жүгүртүү десе боло тургандай. Акын сүйүүнүн үч түрүн, үч түрдүү шойкомун сүрөттөйт. Ыр абдан таасирдүү жана көркөмдүгү да жогору жазылган. Поэтикалык жалындуу саптар, оң жана терс маа нидеги эмоционалдуу кайрыктар көңүлдү көтөрүп, бир туруп көккө учурса, бир туруп түпкүргө таштап жибергендей курч кайчылаштыкты жаратат. Карама-каршы коюлган салыштыруулар абдан мыкты жана бай поэтикалык табылгаларга ширетилген. Бирок чыгарманын түпкү мааниси сүйүүнүн кандай болооруна аныктоо жүргүзүү эмес, акын ырга терең философиялык жыйынтыктоо чыгаруу менен мындай дейт:

Эгер сүйүү күчтүү болсо өлүмдөн,

Мен сүйүүгө теңелүүгө акым бар.

«СҮЙҮҮ КЫЯЛ» (22/ХІІ. 1945. Койсары) – сүйүү жөнүндөгү акындын ойлору. Анын ар кыл, ар түрдүү экенине ой жүгүртөт. Анын кандай экенин билүү да, айтуу да кыйын, ал кыял нерсе болсо керек дейт. Ыр эки куплеттен турат.

«СҮЙҮҮНҮН ТҮРЛӨРҮ» (4/ХІ. 1946. Чолпон-Ата) – Акын бул ырында сүйүүнүн ар кандай түрү болоорун лирикалык каармандын жеке тагдырынан келтирилген тажрыйба аркылуу баян этет. Лирикалык каарман эки түрдүү кабылданган эки кыздын сүйүүсүнүн кимисиники нагыз сүйүү, таза, нака сезим, күчтүү сүйүү, а кимисиники жалган, үстүртөн сүйүү экенин ажырата албай жаңылат. Ондолгус жаңылыштык кетирип, чоң өкүттө калып өмүр бою жаңылганына өкүнүп жашайт. Бул аркылуу окурманына сүйүү сезиминин канчалык татаал экенин билдирип, сүйүүдө жаңылбай кылдат болуусуна кеңеш берет.

«СҮРӨТТҮ СҮРҮШТҮРГӨНДӨ».

Автор: П.Казыбаев // Кыргызстан маданияты. – 1990, – 18-окт. – № 42. – Б.7. (243) А.Осмоновдун үй-бүлөлүк турмушу тууралуу кошумча маалымат алуу маанайда автор К.Кондучалова эжени маекке тартат. Эскерүүдө педтехникумда окуп жүргөндө кара жамакты туурап жазгандардын шаңында жүрүп, А.Осмоновдун жазгандарынын жаңыча экенин кеч түшүнгөнүн, кийин Куланакта мугалим болуп иштеп жүргөндө «Жолборс терисин кийген баатырды» шам чырактын жарыгында үч түндө окуп чыкканын айтат. Чогуу окуган Айдай менен Алыкулдун мамилеси жөн гана пикирлеш, көз караштары бир, тентуштардын мамилеси деп баалагандарга толук кошularын, акын тууралуу жазганда эки жагын бирдей иликтеп, таразалап жазышса деген оюн билдирет. Ал эми акындын үй-бүлөлүк турмушу тууралуу минтип эскерет: «Зейнеп өзүн канчалык күнөөкөр ойлоорун билбейм, бирок Алыкулдун бир мүнөздүгү акындык кудуретине байланышкандыктанбы же болгон эле турпаты ушулбу, өтө эле түнттүгү да жекече турмушуна залакасын тийгизди деп ойлойм. Кандай болгондо да Зейнептин Алыкулга карата ак мамилеси али күнгө чейин сакталганы, анын акындык талантын, сезимин баалаганы чоң эрдик. Зейнептин «Элеси турат эсимде» макаласын окугандан кийин анын жаш кезиндегидей эле чынчыл, назик адам бойдон калганын баамдадым» – дейт.

СЫДЫГАЛИЕВ Болотбек (1934-2010) – акындын жээни. Анын үйүндө 1950-жылдын жазынан тартып апасы Сырга менен бирге жашап турган. Кийин ошол Тимирязев көчөсүндөгү №3-үйгө жана басмадан чыга турган китептеринин акчасын алуу укугуна ээ болуп калышкан.

Таякесинин өмүр соңундагы күндөрүнө күбө болгон жээнинин ар түрдүү жылдар аралыгында журналист – жазуучуларга эскерүү түрүндө айтып берген аңгемелеринен айрым үзүндүлөр:

«...Таякем менен бир нече айлар чогуу жашасам да, анын мүнөзүнө так баа бере албайм. Киши менен ачылып сүйлөшчү эмес. Бирларына гана ачылган го. Мен эмне, ал убакта он алтыдагы кезим. Журту ушундай кастарлачу акын экенин билгенимде, таякемдин ар бир кыймылын, ар бир сөзүн эстен чыккыс кылып жаттап албайт белем. Жазып коюп жүрсөм деле эмне...»

«...Эмне сүйлөшкөнүбүз деле даа на эсте жок. Майда-барат эле тиричиликтин кеби болбосо, эсте калаарлык деле кеп болбоптур экөөбүздүн ортобузда. Мен алгач ишке орношкондо, таякем: «Боке, эми жакшы иште», – деди. Ошол насаат эсте. Кай бирде «Победасынын» ар жак, бер жагын майлатып, техникага шыктуусун деп калчу. Кээде Жазуучулар союзуна жиберип, акчасын алдырчу. Бир-эки жолу киного бардык. Эсте калгандары ошолор...»

«...Бирдеме жазаарда терезенин маңдайына олтуруп, көпкө ойлончу. Анан улам-улам ордуна туруп, каршы-терши басчу. Аябай кыйналгандай көрүнчү мага. Бир жазуунун түйшүгүн билбеген мага такемдин кыялы кызыктай көрүнчү эле...»

«...Оорусу катуу болчу. Аны айыктырууга ал кездеги доктурлардын кудурети жетпей калды. Дарылардын нечен түрүн ичти, даба болобу деп күчүк сойдуруп жеген да күндөрү болгон...»

«...Терезеси күн жакты караган төркү бөлмөсүнөн чыкпай окуп, иштеп отурчу. Ал бөлмөсүнө оорум жугат деп киргизбеген. Китептерине,

кагаздарына жакын жолотчу эмес. Кээде: «Мобул катты алып барып бер, ал кат жазып берет», – дечү...»

«...Биздин үйгө акын-жазуучулар сейрек катташчу...»

«...Ал сирень гүлүн жакшы көрчү. Терезеден жакшы жыт келет экен деп, ошол гүлдү тиктирген...»

«...Эртең мененки, кечки кызарган күндү терезеден карай берчү. Көлдөн келген соң каза тапты...»

Б.Сыдыгалиев, 1985-жылдын 31-октябрында «Ленинчил жаш» гезитине жарыяланган «Алыкул туулган айылга баргандагы айрым ойлор жана дилден чыккан сыр» деген макаланын автору Баратбай Аракеевдин: «Алыкулдун ырларынын кол жазмасы көп эле калса керек?» – деген суроосуна: «Ырас, такемдин бир кучак ырлары бар болчу. Бир күнү жумушка кетсем Төлөн Шамшиев менен бир аял аларды алып кетиптир (энем айткан). Ошондон кийин ал кол жазмалардын тагдыры кандайча улангандыгын билбейм. Балким, тиешелүү жерге өткөрүлгөндүр...» – деп берген жообунан кийин ошол кезде көзү тирүү акын Төлөн Шамшиевдин «каарына» калган окуя окурмандардын эсинде.

Чындыгында Алыкулдун 1949–жылдын 9-августунан кийинки жоголгон жана уурдалган (башкача атай албайсын!) кол жазмаларын иликтөө жумушуна киришкендер үчүн жээни Болотбектин алиги: «...Төлөн Шамшиев менен бир аял келип алып кетиптир...» – деген ырастоосу эң маанилүү көрсөтмө экендигин көңүлдөн чыгарууга болбойт.

СОҢ-КӨЛ – «Кылымдар» ырында кездешет.

*Соң-Көлдүн колго түшпөс кундузундай,
Жылтылдап кызыктырып кубуласың,
Кул болуп адамзаттын бийлиги үчүн,
Кош миздүү канжар болуп сууруласың.*

*Заманга токсон тогуз өнөр жасап,
Жүзүндө кайра энеден тууласың.*

СЫДЫКБЕКОВ Түгөлбай (1912-1997) – кыргыз профессионал адабиятын негиздөөчүлөрдүн бири, Кыргыз Республикасынын Баатыры, Кыргыз эл жазуучусу, Сталиндик сыйлыктын лауреаты, академик. Алыкулдун эң жакын көргөн сырдаш курбуларынын бири, анын өмүрүн жана чыгармачылыгын изилдөөдө опол тоодой эмгек сиңирип, ыр дүйнөсүн жайылтууга бүт өмүр бою күйөрмандык кылган калемгер.

Акын экөө 1930-жылдардын баш ченинде таанышкан. Кадыр-көнүлү өтүшүп, курбулук сырларын жашырбай, кайсы бир учурда бир үйдө чогуу жашап турган кездери да болгон.

Залкар жазуучунун өмүр соңунда жазылган «Бел-белес» романынын «Кыямат жолу» деген главасында ошондой жаштык кез, шайдоот курактын мындай бир окуясы өзгөчө элестүүлүк менен баяндалган:

«Алыкул!

Жакшы турасыңбы? Сенин китебин Ленинграддан келелек экен. Издательстводо 6 нуска бар экен, аны сага жибермек болушту. Жакшы чыккан. Тихоновго жана ЦК ВКП(б)нын бир адамына китебин жөнүндө пикир айттым. Алар окуп көрөлү дешти. Китеп болсо, мен аларга алып берет элем, бирок жок. Колуна китебин тиери менен Тихоновго, Щипачевго, Фадеевге ж.б. көңүлүң сүйгөн кишилерге жазып жиберсең дурус болор эле.

Мен өзүң көргөн Малеевкага бир айча келип иштей турганмын. Азыр Малеевка санатория тибине өткөн дейт. Эмденсе да, иштесе да болот экен.

Көк жоргон жайындабы?

Ден соолугунду сактап, көңүлдүү жүр. Кош.

Түгөлбай. 21/Х. 50».

Т.Сыдыкбеков «Жолборс терисин кийген баатырдын» 1951-жылы 16 басма табак, 5090 нуска менен чыккан экинчи басылышына редактордук кылган.

1964–1967-жылдар аралыгында жарык көргөн А.Осмоновдун үч томдук чыгармалар жыйнагынын башкы редактору да Т.Сыдыкбеков эле. 1-томго анын ак дилдүү эскерүү, терең талдоолор менен окурман көңүлүн бурган «Акындын элеси» деген бет ачар макаласы басылган.

СЫМБАТ – акындын аталаш ага-сы Орозалынын аялы. Жаш чагында, кийин белгилүү акын болгон кезинде да алардыкына көп келип, көп ылым санагандыктан, Алыкулдун 1945-жылдын 3-мартында Койсарыда жазылган «Жеңеме» деген ырын ушул жеңесине арналган болсо керек деп боолголоого болот:

*Он-он беш жыл зуулап өтүп арадан,
Дем алышка үйгө келсем калаадан.
Жеңем менден, кайсы иштесиң деп сурап,
Ачкыл сунуп, уялыңкы караган.*

*Жооп бербей, калп эле укпай мостойдум,
Кандай, жеңе, журт аманбы деп койдум.
Мен-менмин деп керген менен боюмду,
Чындыгында жаман акын окшоймун.*

СЫРГА – акындын атасы Осмонго карындаштык жайы бар жекжаат эжеси. Толук аты-жөнү Сыргатай Качыбекова. Айылда там тарагы жок, Көрүнгөндүкүндө жүргөн жеринен 1950-жылы жазда 16 жаштагы уулу экөөнү жардамым тийсин, анын үстүнө караан да болушаар деген ниет менен чакыртып алган. Сегиз ай чамалуу бирге жашашкан. Абасын жутуп, дарыланганы Көлгө кеткенде үйдө ушул ак чач, жашы улгайып калган балпайган сары байбиче уулу менен калат. Чатыры темир менен жабылган, эшигинде

жүгүртмө зымда байлануу чоң ити бар үйдө алар катар жашаган коңшулар менен деле анча алакасы болбостон, сырткары кишиге бар-жогу билинбей, качан болсо өз тирилиги менен алек.

Алыкул катуу ооруп жатканда биз не болобуз дегендей эжеси ыйласа: «Силер кор болбойсунар», – деп көңүл соорото сүйлөгөн бир учурду жээни Болотбек эскерген.

Акын дүйнөдөн өткөндөн кийин Сырга эжесине тамы, кийинки китептеринен алуучу акчасы калган. Аны сот арага түшүп, атайын чечим менен бөлүп берген.

Калем акыга байланыштуу, А.Осмоновдун 1954-жылы Кыргызмамбастан 264 бет көлөмүндө жарык көргөн «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар» деген китебин түзүп, чыгарууга алда немедей күйөрман болгон адабиятчы Шаршенбек Үмөталиев өзүнүн «Залкарга түбөлүк таазим» аттуу макаласында (Китепте: «Мезгил жана Алыкул». Ф., 1990) төмөнкүдөй эскерип жазганы бар:

«...Май айында акча алыш үчүн Алыкулдун эжесин ээрчитип келдим. Гонорарын жакшы эле алды, а кезде көп төлөчү. Айтор, бир куржун көзү акча алды. Тыйынын Самаганов менен Маликовдор жакшы койдуруп берген. Эжесинин ыраазы болгонун айтпа! А бирок ушул жерден бир аз кыжылдаша калдык. Мен Алыкулдун ушул акчасынын чейрегинин азыраагына ага Ала-Арчадагы көрүстөнүнүн үстүнө эстелик салдыралык дедим. Карангылык курусун «өкмөт салдырсын», – деп кыйкырып туруп алды. Мен далайды айтып жатып, айтор, эптеп макулдугун алдым. Ошол эле жерден он төрт миң сом акчаны эстелиги үчүн Сүрөтчүлөр союзуна которуп жибердим. Баягы куржун бөксөргөн деле жок, анан

ушул азыркы акындын жээни Болотбек аскерде эле, ошого да энеси экөөлөп акча салдык. Мен да өзүмө тийиштүү акча алган элем, антсе да, «эмгегин бар, балам», – деп мага бир көйнөк сатып берди. Менин каалоом боюнча ушундай болду. Калп айткан менен болобу, акындын эжеси менден тыйын аянбай тургандыгын айтты. «Каалаганыңды ал, эмгек сеники», – деди. «Жок эмгек анын өзүңкү», – деп алганым жок. Эжеси жакшы киши болуучу. «Алыкул учук менен ооруп жатканыңда суурдун майын таап келип берүүчүмүн», – деп ыйлап жиберээр эле. Алыкулду көрбөгөн мен да жашып кетчүмүн...»

Сырга эжеси 1956-жылы Болотбек уулу экөө акындын Темирязев көчөсүндөгү үйүн сатып жиберип, Кайыңды тарапка көчүп кетишкен.

СЫРТ ЖАЙЛОО (6/ХІІ.1944. Койсары) – Акын кыргыз жерин, анын атыр жыттуу абасын, жанга жагымдуу тоо койнунан орун алган күмүш булак жайлоосун, анын бардык касиетин мактоодон тажабайт жана ошондой ажайып жердин нукура табыгыйлыгы жугуп, ошол касиеттүү жайлоонун көрүнүшүн, кыргыздын жергесин миң түрлүү ыр күүгө салып сүрөттөп келтирген таланттуу өнөрпоздор Муса, Атай, Кара Молдо сыяктуу адамдар жаралганын айтат. Андан да өтүп, «Манас» эпосу сыяктуу чыгарманы үч айтса чарчабаган укмуштардын жаралышы мүмкүн экенин айтат. Ушул Сырт жайлоонун салкын абасы, «Көктү теше чертчү күчү бар», шуулдап сыр аякта чалкып турган жан-жыргатар кымызынын касиети гана дили, дити таза адамдарды таланттуу адамдарды жаратат дейт. Бір чакан болсо да поэтикалык күчтүү сезимди козгоп, кыргыз жайлоосунун, шуулдап көбүк

чертип, адамга күч-кубат, ден-соолук берген кыргыз кымызынын касиети жогорку эмоционалдык чыңалуу менен жазылган:

Сырт жайлоо аттуу адамга жакын

жайлоо,

Жароокер кыз койнундай алтын жайлоо.

Бак кетпес, ырыс качпас, жыргал чанбас

Атыр жел, күмүш булак салкын жайлоо.

Зор «Манас» көлөмүнө жетпес ченем,

Чарчабай үч ай айтса түгөнбөгөн.

Кыргызда дагы сонун укмуштар бар,

Чынында баары сенин күчүң белең.

«СЫЯМА» – 1935-жылы жазылган ыр. Көлөмү бир куплет. Биринчи жолу «Таңдагы ырлар» жыйнагында басылган. Ырдын: «сыяларым түпсүз дарыя болсо да, күчөгөндө соолуп кете жаздасын» деген саптарында ышкыга берилген жаш акындын албуут эрки камтылган.

Мен жазамын сыям толкун баспасын

Мен аңтарып жүрөгүмдүн казнасын.

Сыяларым түпсүз дарыя болсо да

Күчөгөндө соолуп кете жаздайсын –

СЮЖЕТ – эпикалык, лиро-эпикалык, драмалык чыгармалардын мазмунун түзүүчү окуяларды белгилүү бир ыргакта өнүктүрүп баяндоо ырааты. Көркөм чыгарманын сюжети ар кандай мүнөздөгү жана денгээлдеги карама-каршылыктардын айланасында өнүктүрүлөт. Баяндоого алынган турмуштук көрүнүштүн карама-каршылыктарын идея, тема, автордук концепцияга ылайык уюштура билүү – сюжет уюштуруунун бирден-бир башкы талабы болуп эсептелет. Сюжеттин негизин түзгөн окуялар белгилүү бир каармандардын айланасында, алардын кыймыл-аракеттери, мамилелери, түшүнүктөрүнүн айланасында өнүгөт. Англис жазуучусу Генри Джейм: «Окуя – бул мүнөздөрдүн ачыкталышы» десе, ада-

бият теориясында «сюжет – мүнөздөрдүн окуяларда өнүгүүсү» деген аныктама берилет. Сюжет болуш үчүн мүнөз, окуя болуш керек. Лирикалык ырларда тышкы дүйнөнүн көрүнүштөрүнөн жаралган адамдын ички сезимдери, ой толгоолору гана берилет.

Сюжетологияда «сюжет» түшүнүгү менен катар «фабула» түшүнүгү да колдонулат. Бул эки терминдин өз ара байланышы жана айырмачылыгы боюнча адабиятчы В.Б.Шкловскийдин өтө так, таамай аныктамасы бар: «Фабула – окуянын жүрүшү, сюжет – баяндоонун жүрүшү» («Фа-

була – ход событий, сюжет – ход повествований»).

Сюжеттин элементтери: экспозиция, окуянын түйүндөлүшү, окуянын өөрчүшү, кульминация, окуянын чечилиши, айрым учурларда пролог, эпилог. А.Осмоновдун «Мырза уул», «Ак Мөөр», «Жүз жыйырма жаштагы алма бак менен жүз он беш жаштагы Шевкет Гирей» аттуу поэмалары фольклордук сюжеттен алынып жаралса, «Женишбек», «Майдын түнү», «Ким болду экен?» ж.б. поэмаларынын сюжети өз учурунун турмуштук көрүнүштөрүнүн негизинде жаралган.

«ТААЗИМ». Автор: З.Элкеева // Ленинчил жаш. – 1990, – 14-июнь. (256) Автордун көз алдына кичинекей, тар бөлмөдө А.Осмоновдун бир нерсени катуу ойлонуп отурганы тартылат, аны аяп, учу-кыйырсыз ойго батат. Акындын талантына гана эмес, адамкерчилигине, айкөлдүгүнө да таазим кылат.

«ТААЗИМ». Автор: К.Өмүрзаков Фрунзе шамы. – 1990. – 30-май. (252) Автор А.Осмоновдун ырларын талдай келип, «мындай ыр саптары чыныгы поэзиянын кылдат чеберинин, асыл поэзиянын чолпон жылдызынын гана калеминен жаралат» – дейт. Макалада А.Осмонов дүйнөлүк адабияттын өкүлдөрү Шекспир, Ш.Руставели, Пушкиндин деңиздеринде эркин сүзүп, кыргыз поэзиясында өз аралын ачкандыгы айтылат. Автор акын чыгармачылык өмүрүнүн көбүн Ысык-Көлдүн боюнда өткөргөндүктөн, кыргыз эли жогору баалаган канаттуу поэзиясын Ысык-Көлдүн мөлтүрөгөн сулуу лугуна суктанып отуруп жазгандыгын, акындын Ысык-Көл жөнүндө эле жыйырмадан ашык ыр жазып, көлүнө түбөлүккө эстелик тургузуп, кылымдар бою кыргыз жергесин жаңыртып ырдап туруучу симфонияны калкына мурас калтырып, канчалык толкун урса да урабас сепил куруп кеткендигин айтат.

«ТААЗИМ САГА, АЛЫКУЛ». Автор: К. Өмүрзаков // Ленинчил жаш. – 1986. – 16-авг. «Адам баласынын таланттуу асылдары Ата Мекенге, эли журтуна эмгегин сиңирип, эки өмүр жашайт:

*Бар бололу, түгөнбөйлүү, курдаштар,
Узак, узак, узак болсун бул сапар.
Кылым бүтүп, дүйнөдөн жок болсок да,
Кайта кайтып жолугушчу жолдор бар»* – деген залкар акын Алыкул Осмоновдун ыр саптарынын эч бир калети жок, – деп жазат отставкадагы майор К.Өмүрзаков, бул макаласында, – Алыкулдун сыйкырдуу ыр саптары эр ортону элүү жашка барган карт жоокер мени да ыр жазууга мажбур кылды. Менин капкачанкы катып калган сезимимди ойготту, ойлордон ойго чөмүлдүрдү, асыл поэзияга тамшандырып талпынтты». Андан ары автор бүгүнкүнүн, эртеңкинин жана келечектин узак өлбөс поэзиясын жазып, кылымдар бою жашаса да өнү өчпөй турган мунара калтырып кеткен акынга таазим кылат. Чыныгы поэзиянын каймагын калпып, байыркы кыргыз эне тилинин байлыгы менен:

*«Жылуу кийин, жолуң кыйын үшүрсүн,
Кыш да катуу... бороон улуп, кар уруп...
Суугуңду өз мойнума алайын.
Жол карайын, токтой турчу Ата Журт!
Бүт дартыңды өз мойнума алайын
Сен ооруба, мен ооруйун Ата журт». –* деп Ата журтун ардактап, суук колдордон сактап, миң мертебе ата коңушун кастарлаган уул болуп... поэзиянын көркөм, кооз таттуу тили менен берип кеткендигин белгилейт.

«ТААЗИМ САГА АКЫН»: Эссе. Автор: С.Акматбекова // Ленинчил жаш, 1985, 18-июнь. – Акын С.Акматбекованын бул чакан эссесинде Алыкулдун сыйкырдуу калеминен жаралган ырлардын каарманына

айланып, анын Ата-Журтка, Ысык-Көлгө арнаган ырлары чындап эле акынга кыйышпас жолдош болуп, анын атын эч качан өчүрбөгөн түбөлүктүү курдаштары катары түбөлүк жашарын айтат.

«ТААРЫНБА КУРБУМ, ТААРЫНБА» – 06.11.1946. Чолпон-Ата.

Акын курбусуна кат жазбагандыгын, кат жазууну адатка айландырбагандыгын, кат жазган күндө дагы, ал кайсы бүтүп койгон ырын жазмак, ал ошондон уялат, заман дагы, шаар дагы жакшы жагына өзгөргөндүгүн, «Калкым-ырдан жаралган...», – дейт. Мына ушул нерселерди сүрөттөөдө «ырдан күчтүү ыр барбы...» – деп ырдын, сөздүн гана күчүнө ишенерлигин айтып жатат. Акын курбусу менен мамилесин ыр жазышы керек экендигин чубалжытып көп сөз менен эмес, кыска гана үч куплет ыр менен бере алган.

ТАБАЛДИЕВ Асанбек (1935-1975) – философия илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти. А.Осмоновдун поэзиясын сүйүп окуп, жогору баалап, окумуштуу катары анын «Манас» жана манасчылар жөнүндө жазгандарын ар качан кыргыз рухун көкөлөтүүнү мисалы кылып даназалаган. Буга 1979-жылы чыккан «Октябрга эстелик» аттуу китебине кирген «Гомер жана гомерлер» деген макаласындагы:

«Сагынбай менен Саякбай тарыхта жашашкан, бирок, тарыхка али түшө элек Гомерлер. Алар жөнүндө илимде талаш маселе жок. Тескерисинче, алардын өмүрү, алардын таланты ар тараптан жазыла да, баалана да элек.

Эмесе, улуу манасчы Сагынбай Орозбаков жөнүндө эмне билесиз? Аны кимдер изилдеди, эмнелер жазылды? Менимче, бул маселе боюн-

ча мындан жыйырма жыл мурун айтылган Алыкул Осмоновдун сөзүнөн анчейин алыстай элекпиз. «XX кылымда жашаган манасчылардын эң көрүнүктүүсү, эң күчтүүсү, эң улуусу Сагынбай Орозбак уулу болуп эсептелет. Бирок, биздин уятыбызга жараша ушул киши жөнүндө да бир да сөз жазыла элек». (А.Осмонов). Бүгүн биздин колубузда, Мухтар Ауэзовдун, Алыкул Осмоновдун, Калим Рахматуллиндин пикирлерин кошкондо, бирин-экин гана макалалар бар...» – деген саптары да далил.

«ТАБИЯТ ЖАНА МУЗЫКА» – 27.12.1944.

Бул ырында акын табияттын мыйзамын өмүр, өлүм жөнүндөгү философиялык ой жүгүртүүсүн, адам өмүрүнүн кыскалыгын, баттыгын бирок ошондой болсо дагы анын өзгөрүлмөлүүлүгүн, эскинин ордун жаңы басарын, ага макул экендигин. Кең пейил, айкөлдүк менен «мен өлгөндө ордум басат, менден соо, менден жакшы акылдуулар! – деп, бирок, тездик менен өзгөрүп бара жаткан заманга өзү салым кошо албай жаткандыгын айтат. Акын ден соолугуна байланыштуу согушка барбай калгандыгына арман кылып кан майдандагы курбу, ини-агаларына рахмат айтып, «Кантейин жазмыш күчү руксат бербейт. Заманга иштер элем далайга өлбөй», – деп бүгүндөн эртеңкиси улам кызык, ансыз дагы тездик менен өткөн өмүрдү оору андан бетер кыскартып замандан эрте бөлүнүп бараткандыгын төмөнкү саптар менен аяктайт.

*Ах, дүйнө, биздин күндөр кандай таттуу,
Бүгүндөн эртеңибиз ырахаттуу!*

Ушундай сонун күндө өлгөндөргө,

Байкачы, кандай гана аянычтуу!...

«ТАБИЯТЫНАН ТАЛАНТТУУ АКЫН». Автор: Уолтер Мэй. Котор. А.Казыбаева // Кыргыз Туусу. -

1995, -3-окт. (288) А.Осмоновдун ырларын англис тилине которгон Уолтер Мэй алгач акындын өмүрү, чыгармачылыгы менен таанышканда эле акындын чынчылдыгы, тууган жерине болгон сүйүүсү, эрктүүлүгү, эмгекчилдиги таңдантканын айтат. Котормочу акындын алдында калыс жана адилет болууга аракеттенгенин, акындын ар бир оюнун маңызын англис окурмандарына жеткириш үчүн акындын манерасын колдонууну башкы максат кылып алганын айтат.

«ТАГДЫРЛАШПЫЗ, СЫРДАШПЫЗ». Автор: А.Айдаракунов // Ленинчил жаш. – 1990, – 17-май. (232) А.Осмонов Ат-Башыга барып, жайлоолорунун сулуулугуна, абасынын тазалыгына суктанып, төрт түлүк малдын арымдуу мекени экенин чагылдырып «Илбирс уя», «Арпа жайлоосунда бир түн», «Ат-Башынын чымчыгы», «Ат-Башы», «Бешбармак» деген ырларын жаратуу менен көзгө комсоо көрүнүшүн да ырга кошуптур. Азыр жердештеринин Ат-Башы аймагын гүл бакчага айландырганын, жер-жемиштин түркүнтүрлөрүн өстүрүшкөнүн «Алыкул азыр келсечи?! Ат-Башымды көрсөчү?!» – деп арман кылат автор.

«ТАЙ КҮЛҮК» (06.XI.1946) – бала кас туруп, басарга жакындап калган мезгилде, анын күлүк тайдай болуп ылдамыраак жүгүрүп кетишин тилеп ырдалган ыр:

*Борбуй байлап борсоюп,
Торгойдой учуп торсоюп,
Тай-тайдан мурда талпынып,
Каз-каздан өтүп каз туруп,
Басат экен Акентай,
Шашат экен Акентай.
Бир колуна май берем,
Бир колуна эт берем,
Кел, келегой жүгүрүп.
Тай күлүк!*

Тай күлүк!

Тай күлүк!

Тай күлүк!

Биз угуп жүргөн эл оозундагы «Тай күлүк» деген ыр ушундай эле.

А.Осмонов элдик ырлардын көбүнчө ритм, рифма, строфалык өзгөчөлүктөрүн өздөштүргөн, образдык курулмаларын пайдаланган. Аталган ырды жазууда да ошондой эле ыкма колдонулган:

Сен жетиге келгенде,

Чайнап таруу жегенде,

Мектебиңе жиберем

Жетелетип эжеңе.

Басат экен Акентай,

Шашат экен Акентай,

Бир колуна кат берем.

Бир колуна кант берем.

Алыс эмес жети жыл,

Кел, келегой жүгүрүп.

Тай күлүк!

Тай күлүк!

Тай күлүк!

Тай күлүк!

Чыгармада акын элдик форманы (ритм, рифма, строфа, образдык курулма) ыктуу пайдаланып, биздин өлкөдөгү бөбөктөрдүн турмушу, окуу су жана эмгеги б. а. советтик тарбиянын бөтөнчөлүгү, артыкчылыктары жөнүндө элестүү айтып берген.

Азыр падыша замандагыдай мектеп элден обочолонуп, бөлүнүп турбайт. Мектеп менен эл бир бүтүн нерсе. Мектеп элдик болсо, эл мектептики. Мына ушул ойлор бир гана «мектебиңе» деген сөз аркылуу жеткиликтүү ачылган.

Куплеттин экинчи бөлүгү традициялык элдик курулманын өзгөртүлүп, тереңдетилип кайталанышы. Ырдын эң акыркы куплетинде баштапкы формадагы:

Бир колуна май берем,

Бир колуна эт берем.

деген элдик курулмалар:

*Бир колуңа ант берем
Бир колуңа даңк берем,
түрүнө өтөт.*

*Он жетиден ашканда,
Окуп кумар жазганда,
Учкучтукка жаздырам,
Ойноп жүргөн асманда.
Бир колуңа ант берем,
Бир колуңа даңк берем.
Алыс эмес он жети,
Басат экен Акентай,
Шашат экен Акентай,
Кел, келегой, жүгүрүп.
Тай күлүк!
Тай күлүк!
Тай күлүк!
Тай күлүк!*

Акын-патриоттун бардык чыгармалары, өзгөчө жаштар, бөбөктөр темасындагы ырлары Родинасын сүйүү, анын ак ниет жоокери болуу идеясына ширетилген. Бул ырдын логикалык корутундусу да ошондой патриоттук сезимге алып келет. Ал ойду акын «ант» жана «даңк» деген сөздөр менен өзгөчө айкын мүнөздөйт.

А.Осмонов берейин деген идеяны орундуу, ыктуу табылган салмактуу сөздөр менен таамай жана так айта билет. Анын күчтүү акындык касиетинин бири ушунда.

«ТАЛАНТ ТАБЕРИГИ». Автор: **Б.Осмонов // Ленинчил жаш. – 1989, – 12-дек. (223)** Макалада автор 1966-жылы Саратов мамлекеттик университетинде аспирантурада окуп жүргөндө А.Осмоновдун чыгармачылыгы менен алыскы Саратов шаарында аспирантурада окуп жүрүшкөн ар улуттун жаштарынын тааныштыгы, акындын чыгармасына чоң маани беришкенин, А.Осмоновду кыргыз элинин Пушкини дегенин сыймыктануу менен эскерет.

«ТАЛАНТКА ТААЗИМ»: Акындын Токмок шаарындагы балдар үйүндө тарбияланган күндөрүнөн.

Автор: Ө.Караев//Ленинчил жаш. – 1986. – 30-окт. Макалада автор акындын Токмок шаарындагы балдар үйүнө тарбияланган жылдарына ой жүгүртүп, ал жөнүндөгү ар кыл жаңы кабарларды, окуяларды иликтейт. Токмок шаарындагы балдар үйү учурунда жаңы заманды даназалаган алгачкы маданий, адабий борборлорунун бири болгондугун, ал жерде мурда кыргыз балдары угуп, билбеген дубал гезиттери чыгарылгандыгын, азыр акындын учкан уясы болгон бул балдар үйүнүн орду гана калганын элестетет.

Акынга арнап Токмок шаарына эстелик орнотуу, акын жөнүндөгү материалдарды топтоп музейдин бир бурчун уюштуруу жана шаардын бир көчөсүнө Алыкулдун ысымын берүү жөнүндөгү пикирин, жаш Алыкулга ушул калаада өткөн бир үзүм өмүрү жөнүндө бир чыгарма жазайын деген оюн ортого салган.

Бул эскерүүдө автор «Ленинчил жаш» гезитинин редакциясында иштеп жүргөн кезинде (1932-жылы) 17-18-жаштар чамасында болочок акын Алыкул Осмонов менен таанышкандыгы, аны менен бирге иштешкендиги жөнүндө баяндайт.

«ТАМСИЛДЕР» – акындын котормосунда Кыргызмамбас тарабынан 1937-жылы Казандан жана 1938-жылы Фрунзеден басылып чыккан И.А.Крыловдун тамсилдер жыйнактары. Биринчисинин көлөмү – 38, экинчисиники – 26 бет. Бул жыйнактарга кирген улуу орус тамсилчисинин:

«Кандек»,
«Карга менен түлкү»,
«Жемиштүү жер түбүн казган чочко»,
«Маймыл менен көз айнек»,
«Карышкыр менен турна»,
«Квартет»,

«Күзгү менен маймыл»,
«Балык менен мышык» (эркин котормо),

«Карышкыр менен мышык» (эркин котормо),

«Кап тешкен чычкан менен арс чычкан»,

«Карышкыр менен козу»,

«Короз менен күкүк»,

«Чегиртке менен кумурска»,

«Кара чыйырчык»,

«Чал менен ажал»,

«Эки чымын»,

«Соттуу болгон балык»,

«Бака менен өгүз»,

«Жаян, аккуу, чаян»,

«Түлкү менен жүзүм» деген тамсилдери орус тилинен которулса, «Булбул менен эшек», «Эшек» деген тамсилдери Абайдын котормосу боюнча казакчадан кыргызчаланган.

Алыкул 1947-жылы 28-июлда жазган «Жазуучулук баянымда»: «... 1935-1936-жылдар чыгармачылыгымдын артка кеткен жылдары болду... Бул жылдары мен көбүнчө которуу ишине киришип... 1936-жылы Иван Крыловдун «Басняларын» («Тамсилдерин») котордум», – деп эскерип кеткен.

«ТАҢ АТАРДА КӨЛ БЕТИ» – 1937, Жети-Өгүз.

Бул ырында акын Ысык-Көлдүн таң атардагы көрүнүшүн, эркин сүзгөн чабактарды көлгө тегиз төгүлгөн таң нурун сүрөттөп, таңкы таттуу уйкага талыкшыбай окуучуну таңкы шооланын сулуулугун көрүп калууга чакырат.

*Көлдө эркин сүздүргөн
Заманың сулуу экен го,
Сулуулукта ойногон
Талабым сулуу экен го
Таң алдында көл бети
Жаштар курган оюндай,
Таң алдында көл бети
Түнкү Нева боюндай.*

«ТАҢ КАЛУУ» (01.11.1946. Чолпон-Ата) – Кийин социалисттик Эмгектин эки жолку баатыры (1948-1957), атактуу кызылчачы Зууракан Кайназарованын эмгегине баа берүү менен миң центнерден кызылча алыш үчүн, кара жер эмгек кылба саң оңой менен түшүмүн бербестигин, эрдин эри гана ушундай эмгек жасарын айтат. Ал эми бул жакшы аял «Биздин күндүн ушул укмуш адамы, Кандай күлүп, кандай уктайт болду экен» – деп эмгекти сүйгөн, эрки күчтүү бул аялга таң калып, суктанып жатат.

«ТАҢДА» – 1932.

Таңкы ажайып сулуулукту, тентек желдин булут кубалап айдаганын, таң агарып чыгыш тарап алтынга бөлөнгөндүгүн кыймылдуу, элестүү кылып окуучунун көз алдына тартып берет. Таң эрте колхозчунун бири кетмен көтөрүп, бири араба чегип, талаанын көркүн чыгарып жумушка жөнөгөндүгүн сүрөттөйт. Акын таңкы көрүнүштү сүрөттөп гана тим болбостон ырга мазмун киргизип, эмгек адамын, эмгек талаасын дагы ырга кошот.

«ТАҢДАГЫ ЫРЛАР» – Алыкулдун тунгуч ыр жыйнагы. 1935-жылы Кыргызмамбас тарабынан жарык көргөн. Жыйнакта акындын «Ок жаңылды» деген алгачкы поэмасы да басылган. «Жазуучулук баянымда», бул жыйнактын кандай жаралганына тактоо берүү иретинде, акын өзү: «... 1932–1935-жылдардын аралыгында көп окуп, көп жаздым. Кээде таң агарып атканга чейин ыр жазган күндөрүм болгон...» – деп эскерип кеткен жери бар.

А.Осмонов ал жылдарда адабиятыбыздагы жалпы агымдан дароо эле бөлүнүп чыгууга чамасы келбесе да, калем кармаган күндөн баштап акындык почеркин табууга күчтүү

аракеттенгендерден экендиги байкалат. Ушул жыйнакта («Таңдагы ырлар») анын илберинки шоокум сыяктаган үнү угулат. Мисалы, ал жылдарда али ийгиликсиз болсо да табыйгаттагы кооздуктун, сулуулуктун сүрөтүн көркөм сөз аркылуу тартууга умтулуу анда башка акындарга караганда басымдуураак болгон. Мына ошол билинер билинбес ичке сызык бара-бара кеңейип, жакшырып отуруп акындык бир бөтөнчөлүгүн түздү. Конкреттүүлүк, предметтүүлүк сыяктуу белгилердин башталмасы да ошол мезгилдерде эле байкала баштаган.

*Эртең менен терезеден,
Таза абаны желдеттим.
Таза абадан, таза жутуп,
Көңүлүмдү дегдеттим.
Ай, унуткам, мени ойготкон,
Шамалы го эмгектин.*

«ТАҢШЫР БУЛБУЛ» – 1935.

Булбул илгертен эле акындар менен салыштырылып, чыныгы өнөрдүн, чыныгы поэзиянын ээси катары айтылып, ырдалып келген. Өзүнүн акындык келечегине үмүттүү караган жаш акындын бул ырында булбулдун образы аркылуу поэтикалык эргүү келгендигин бирок, «Таңшыр булбул таңшый элек», – деп оюн каймана айтууга аракет кылгандай. Бирок ой ачык ырааттуулукта жеткире иштелбей, бүдөмүк болуп калган. Муну акындын тажрыйбасы аз чыгармачылыгынын жаңы калыптануу мезгили менен түшүндүрө алабыз.

«ТАП КОРГООЧУ БОЛОБУЗ» – 29.09.1933. Биринчи жолу «Кызыл Кыргызстан» газетасына 1933-жылы 29-октябрдагы санында жарыяланган.

*Ойноп, ойноп мен бир кезде келчү элем,
Энекеlep ак сүтүңдү эмчү элем.
Эсиңдедир унутпасаң энеке,*

Мен эр жетип, аскер болом дечү элем.

Комсомолдун мүчөсү, төшүндө кызыл ордени бар, маңдайына кызыл жылдыз тагынган колунда мылтык, кызыл чекте турган, тап күрөшүнүн улантуучусу баатыр аскердин эне тилегин орундатып, мурдагы эрке баласы эр жетип өз максатын орундаткандыгын жазат.

«ТАРАНЧЫ» (01.10.1948. Чолпон-Ата) – Табийгаттын эркин учкан макулугу таранчынын бардык дүрдүйүм жемиш-бактан жаңы бышып баштаганда биринчи болуп ооз тийген, болгондо да тандап туруп жакшысынан, ширининен, балынан жеп тоюп алып,

*Теңине албай өрүктү
Тээп өтөт чыртылдап.
Түшкөнүнө кубанып
Күлүп калат кытылдап, –*

деп чырк-чырк эткен таранчынын безилдегенин бирок андан эч ким доо доолап колхозчуга алып бере албастыгын ырга салган.

ТАРИЭЛ – «Шота Руставелиге» деген ырында кездешкен ысым.

*Таризэл – сен көргөндөй баа жетпес эр,
Автандил – жүзү жылуу акылман шер.
Туз талаа, бактуу калаа, тунук суулар...
Баары бар... Тинатин кыз үн салган жер.*

«ТАРТ, ЭРКЕЧИМ ТАРТ» – 09.11.1946. Чолпон-Ата.

*Арғымак айгыр кече албас,
Агын суудан кечмек бар.
Булкунган буудан кече албас,
Буура суудан кечмек бар –*

деп колхоздун сандаган коюн баштаган эркечке

*Дагы эле баатыр өзүңсүң,
Дагы эле мыкты өзүңсүң, –*

деп дем күч берип алга сүрөөдө. Ырда акын элдик форманы ыктуу пайдаланган.

«ТАТЫРЛЫК СЫЙЛЫК». Автор: Токомбаев А. // Ленин. жаш. 1967, 18-нояб. Макалада А. Осмонов өзүнүн

кыска өмүрүндө узун өмүрдүү чыгармаларды жазып, биз менен бирге жашап келаткандыгына токтолот. А.Осмоновдун таланты Советтик бийликтин натыйжасында жаңы замандын жалындуу акыны, социалисттик курулуштун каармандарынан болгондугу акындын ырларынан көрүнгөндүгүн айтат. Андан ары Алыкул жөнүндө кыйла макалалар, акынга татырлык илимий эмгектер чыкканын айтат. Андан кийин Алыкул өзүнүн «Жазуучулук баяным» аттуу макаласында жазган: «А.Токombaев жакшы жардам кылып, «Чабуул» журналына орноштурганын, Осмоновдун өмүр жолу да, чыгармачылык жолу да өзүнүн көз алдында өткөндүгүн, 1941-жылы Москвада чогуу болгонун, анын ошол учур Алыкулдун чоң адабий эргүү учуру болгондугун белгилейт. Ошондой эле дагы бир жолу Москвада жолугушуп калып Алыкулдун: «Мен «Москва» мейманканасына токтодум, сизди атайын издеп келдим, сизди чакырып барышка дааганым жок деп айтканын жана да бүгүн акын өлбөгөн өмүрүн улап, комсомолдук жаштар сыйлыгынын лауреаттыгына татыктуу болгонуна токтолот. Алыкул биздин арабызда өлбөгөн өмүрдүү эмгеги менен жашай бере турганын белгилейт.

ТАШТЕМИРОВ Жаки (1913–1988) – адабиятчы, прозаик, акын, филология илимдеринин кандидаты.

Асыл замандашы жана калемдеш жөнүндө эскерүүсүн Ж.Таштемиров «Ленинчил жаш» гезитинин 1987-жылдын 2-июндагы санына жарыяланган «Өмүрү узун булактар» деген макаласында кенен-кесири ортого салган:

«...Мен кичинекейлер үчүн ырлар жазып, кеңешин угууну каалап, Алыкулга кайрылганмын, ал ырла-

рымды окуп көрүп, мага капа болгон түрүндө жекирген сөздү айтканы эсимде: «Доктурлар: Күнгө кактанып дененерди чынагыла», – десе, сен: «Күнгө чыкпагыла, ооруп каласынар» – деп жазыпсың. Мунуң туура эмес!» – деди. Ой жүгүртүп карасам, анын айтканы туура, жолдоштук кеңешин айтыптыр...

Аспирантурада окуп жүргөнүмдө, Алыкул СССР Илимдер академиясынын Кыргыз филиалына келип калып, четке чакырып чыгып көпкө аңгемелешти. Эл чыгармалары анын назарын оодарганын байкадым. Сөз арасында ал кыргыз элинин оозеки ырларын, анекдотторунан айтып берүүнү сурады. Мен билгенимди божурап бердим. Алыкул кандайдыр ыракатка баткандай тыңшап, кээ бир учурда башын ийкеп-ийкеп, өтө кунт коюп укту. Балким, кайсы бир ырды өзү билиши мүмкүн. Анекдотту кызыгып сураганын дароо түшүндүм, анткени эл арасында айтылып жүргөн анекдоттордун сюжети боюнча чыгарма жазганын анын чакан китептеринен окуган элем.

Алыкул эмне үчүн элдик ырларды, анекдотторду сураштырып, аны билүүгө кандай себеп менен кызыкты? Бул кандайдыр кадыресе жөнөкөй көрүнүш катары баамдалышы мүмкүн. Ал эми чындыгына келгенде, Алыкул оозеки чыгармаларда кыргыз элинин духу, анын ой-санаасы, турмушту баамдай билиши камтылганын кыраакылык менен көрө билген...

Таштемиров Ж. адабиятчы-окумуштуу катары А.Осмоновдун көзү тирүүсүндө чыккан: «Махабат», «Жаңы ырлар» жана «Менин жерим – ырдын жери» деген үч жыйнагына кирген 70-80дей ырдын элдик оозеки чыгармаларды билгичтик, мындайча айтканда, «жүрөктөн өткөрүү» менен

пайдаланганына эң туура көңүл бурган. Маселен, ошондой: «кайсы бир чыгармасы оозеки элдик материалдын сюжети боюнча жазылса, кайсы бири тема катары алынып, өзүнчө ыр пайда болгон, кайсы бирин акын кошумчалаган, иштеп чыккан» деген жалпы мүнөздөгү тыянак-бүтүмүнүн далили катары 1946-жылдын 7-ноябрында Чолпон-Атада жазылган «Бекенбиз» деген ырдын пайда болуу табиятына талдоо жасайт. Ошол талдоонун жыйынтыгы мындай:

Бул ыр жыйырманчы жылдардын баш ченинде эл арасына тараганы эсимде. Кичинекей кезимде жаттап алып, анын маанисине түшүнбөй эле, өзүмчө ырдап жүрчүмүн. Ошол элдик сүйүү ыры мындайча айтылган:

*Адырдагы жекенбиз,
Аргымак минер бекенбиз?
Аргымак оозун чойдуруп,
Алтындан жүгөн ойдуруп,
Айдай болгон Айшаны
Алганы барар бекенбиз?*

*Күңгөйдөгү жекенбиз,
Күлүктү минер бекенбиз?
Күлүктүн оозун чойдуруп,
Күмүштөн жүгөн ойдуруп,
Күндөй болгон Күкүшкө
Күйөөлөп барар бекенбиз?*

Бул ыр Чүй районуна караштуу аймакта эл арасында айтылчу эле. Алыкул бул ырды кайдан алганы белгисиз, бирок аны өзүнүн чыгармачылыгында төмөнкүчө пайдаланган:

*Күздүктү такыр аяктап,
Күлүктү минер бекенбиз.
Күлүк ат оозун чойдуруп,
Күмүш медаль Күкүшкө,
Күйөөлөп барар бекенбиз.*

*Айдоону такыр аяктап,
Аргымак минер бекенбиз.*

*Аргымак оозун чойдуруп,
Алтын медаль Айшага
Айылдап барар бекенбиз,*

*Планды такыр аяктап,
Легковой минер бекенбиз.
Легковой оозун чойдуруп,
Обкомдун өтмө желегин,
Алганы барар бекенбиз.*

Эгер элдик сүйүү ыры эки түрмөктөн турса, Алыкул жазган ыр үч түрмөккө жеткен, элдик ырдагы аллитерация Алыкулда да сакталган, бирок акыркы беш жол ыр алдындагылардан өзүнчө айырмачылыкка ээ экени көрүнүп турат...

«ТАШЧЫЛАР» (26.10.1948. Чолпон-Ата) – Күч эмгегин жумшап, таш омокруп арабага таш салган ташчылардын өз ара ой азабын, сөз азабын тартып жүргөн акынга,
*Мобул акын өз-өзүнчө убара,
Ойлойт, басат, бирдеме айтып күңгүрөйт,
Кыйын экен...кыйын экен буларга, –* дегенине жооп кылып: Силер мени анчалык эле аяй бербегиле, чыгармачылыктын дагы азабына тете ырахаты бар деп диалог формасындагы бул ырын:

*Кээ бир күнүм:
-Соп-сop десең баса албаган,
Кош өгүздүн жаманына барабар,
Кээ бир күнүм:
Көктө сызган тулпар ат! –*

деп аяктайт.

ТВАРДОВСКИЙ Александр Трифонович (1910–1971) – улуу орус акыны, коомдук ишмер. Сталиндик сыйлыктын үч жолку, Лениндик сыйлыктын жана Мамлекеттик сыйлыктын лауреаты. Алыкул анын орус мүнөзүн жана заман күрдөөлүн таасын чагылдырган «Василий Тёркин» поэмасын сүйүп окуп, катуу таасирленген. Өз ара чыгармачылык байланыштары болбосо да, А.Твардовский – 1951-жылы кыргыз акы-

нынын «Мой дом» жыйнагы Сталиндик сыйлыкка көрсөтүлгөн чыгармалардын катарында ат салышып жатканда, ал сыйлыкты ыйгаруу боюнча комитеттин мүчөсү катары талкууларда жактап жана колдоп сүйлөгөндөрдүн бири.

«ТЕГИРМЕН» (05.12.1949. Койсары) – Тегирмендин көрүнүшүн, кыймылын жана аткарган кызматын, арпа, буудайды кантип кемиргендигин көзгө даана, так, элестүү сүрөттөп, кыргыз поэзиясынын улуттук өзгөчөлүгүнүн мүнөздүү белгисине жаткан ыр башындагы тыбыштык үндөштүктү түзүп турган аллитерациялык ыр уйкаштыгын колдонуп бул ырдын уккуулуктуулугуна шарт түзүп берген.

ТЕЛИБАЙ – «Телибай тентек» ырында кездешкен ысым.

*Илгерки өткөн заманда,
Телибай тентек болуптур,
Азыркы биздин Темирбек,
Ошол атка конуптур.*

«ТЕЛИБАЙ ТЕНТЕК» (12.11.1946. Чолпон-Ата) – Телибай деген лакап атка конгон Темирбек деген окуучу баланын бардык сабактарда тынч отурбай, дем алыш мезгили болгондо андан бетер тентектиги ашынып мугалимдин айласын кетиргендигин жакшынакай мектепке жаман окуучунун жарашпай тургандыгын айтып, тарбиялык мааниси бар бул ырда, баланын кылык-жоругу үчүн ата-эненин чоң жоопкерчилигин эскертип, аларды уяткарып, ырды төмөнкүчө аяктайт:

*Катуу айтып жакшы айтып,
Тыялбайт бекен атасы.
Баласын жаман өстүргөн,
Уялбайт бекен апасы?*

ТЕМА – Белгилүү бир идеялык позициядан туруп жазуучу сүрөттөгөн турмуштук окуялардын чөйрөсүн чыгарманын темасы дешет.

Теманы чыгарманын идеялык багытынан ажыратып кароого болбойт. Анткени автор алдына койгон теманы белгилүү бир идеялык максатына ылайык сүрөттөйт. Мына ушундан улам көркөм чыгарманын идеялык-тематикалык негизи келип чыгат.

Бир эле теманы ар бир жазуучу өзүнүн чыгармачылык шыгына, өзгөчөлүгүнө жараша көрсөтөт. А.Осмоновдун чыгармаларынын тематикалык багыты ар кыл. Анда Ата журт, Ысык-Көл, өмүр, өлүм, сүйүү, эмгекчилер темасы басымдуу орун ээлейт. Анын чыгармачылыгынын башталышында көпчүлүк катары саясий граждандык темада чыгарма жаратууга көп аракет кылса, кыркынчы жылдардан тартып дээрлик бул темага кайрылган эмес. Айрым акындардын чыгармачылыгында тигил же бул тема өзгөчө орунда тураарын байкоого болот. Алыкулду кумир туткан сонку муундун таланттуу акындарынын бири Т.Кожомбердиев чыгармачылыгында эне темасына көп кайрылып, бул терең иштелген темалардын бири болсо, А.Осмоновдун чыгармачылыгында эне темасы дээрлик жокко эсе. Балдар үйүндө жүргөн кезиндеги тарбиячысына арнап жазган «Грунья Савельевнага» аттуу ырында «Жан боорумдай көңүлүмдө көз жашын, / Ата-энемден көз жаш көргөн эмесмин» деп айтканындай, эрте жетим калып, ата-эне мээримин сезбей калгандыктан, акын үчүн ата-эне темасы «чоочун» бойдон калган болсо керек. Ал эми акындын:

*Көпкөк асман жерге түшсө жарылып,
Кыян жүрсө жердин бети тарылып,
Ал кыяндан өтөөр элем кыйналбай*

Бир көз караи кубатыңды жамынып.
деген илептүү саптардан турган ырды («Аялга») кыргыз поэзиясындагы

махабат темасындагы ырлардын эн күчтүүсү, туу чокусу деп тартынбай эле айтууга болот.

«ТЕМИН» (07.12.1945.Койсары) – Согуш жаңы аяктап, айыл чарба шаймандары жетишсиз орок менен эгин оруп, кырманда ат менен темин бастырып жаткандарга карата эмдиги жылы молотилка көп болуп, түшүм кырманга батпай мол болуп, согуштан жарадар болуп келгендер айыгып, ач тоюнуп дегендей, жакшы үмүт тилек менен дыйкандарга дем күч берип, элдик ыр «Оп майданы» колдонуп сегиз куплеттен турган ырдын кайырмасын:

Оп майда, майда!

Оп майда, майда!, –

деп аяктайт. (Ж.Т.)

«ТЕМИР ЖОЛ» – 1932.

Бул ырда келечекте темир жол – Тянь-Шандын бери жагына чейин салынып, арылдап жүргөн поээддин кайратынан тоолор кыймылдап, жанырып тургандыгын элестетет.

ТЕНТИМИШОВ Мундузбек (1958) – журналист, алыкултаануучу. Алыкул Осмоновдун өмүрү жана чыгармачылыгы боюнча бир топ макалаларды жазган жана маектерди уюштурган. Акындын 100 жылдыгына карата 2 томдук чыгармалар жыйнагын, ошондой эле которгон «Жолборс терисин жамынган баатыр» поэмасын текстологиялык жактан салыштырып бастырып чыгарган.

«ТЕНТУШТАРЫМА» – 1935.

Акынды көбүнчө көп сүйлөбөгөн, тунт деп мүнөздөшөт эмеспи. Акын тентуштарына бүркөө кабак кыялымды, капамды оюн күлкүнөр менен жендиңер, бирок ошол мезгил өтүп «сакал чыгып калганда» дагы дал ушинтип, алышып ойной алар бекенбиз деп, бир жагы ушул азыркы тентушчулук мамилебиз, ынтымагыбыз канчага чейин уланар экен,

экинчи жагынан өмүр жашыбыз ошол куракка жетер бекен?» – деген ичтеги билинер-билинбес улутунуу дагы бар.

ТЕПЕ – «Өлүп тирилгендер» поэмасында кездешкен ысым.

*Кабар бар, уулу Эсендин кабагы ачык,
Бири-бирин далыга уруп кажандашып,
– Ой, Тепе, болду эми деп каткырышат,
Куу чалдар «актан куй» деп көз
ымдашып.*

Ал эми «өлүптүр» деп сөз уккандар

Шаттыктын оюн бузат ичтен жашып.

«ТИЛЕК» (31.10.1946.Чолпон-Ата) – Бул ырда акын бийик гуманизмдин үлгүсүн жараткан. Лирикалык каарман кыштын узак түнү кыялга чөмүлүп, санаага батып, адамдардын бардыгына бир боордоштук сезим менен алардын алсыздарын, бактысыздарын аяп, оорунун кадырын, жалгыздыктын кадырын билген акын кыпындай дагы өзүмчүлдүктүн изи калбаган чоң жүрөк, чоң тилек менен:

*Жүрөк оору, өпкө оорунун дарты үчүн,
Мүрөктүн суусу сатылып жатса базарда:
Канча алсыз, канча оорулуу болсом да,
Өзүм албай, ал дээр элем адамга.*

*Күздө бышкан алма, жүзүм сыяктуу,
Баланын күнү сатылып турса базарда.
Оорубасын, узак өмүр сүрсүн деп,
Өзүм албай ал дээр элем адамга, –*
деп сезгичтик, боорукердик, кең пейилдик менен адамдарга деген чоң сүйүүсүн билдирип жатат.

ТИНАТИН – «Шота Руставелиге» деген ырында кездешкен ысым.

*Тариэл – сен көргөндөй баа жетпес эр,
Автандил – жүзү жылуу акылман шер.
Түз талаа, бактуу калаа, тунук суулар...
Баары бар... Тинатин кыз үн салган жер.*

«ТИРҮҮЛҮК» (17.12.1945. Койсары) – Баштан канчалык көп нерселердин өткөнүн миңдеген дайранын агымына, ашууга, тайгак жол-

го салыштырып, өткөн-өттү, кеткен-кетти деп, тирүүлүккө шүгүрчүлүк келтирип, аны кемибеген кенчке, шаан шөкөт тойго салыштырып, бул ыр акындын каниетчил мүнөзүн көрсөтүп жатат.

ТИХОНОВ Николай Семёнович (1896-1979) – атактуу орус акыны, коомдук ишмер. Сталиндик сыйлыктын үч жолку жана Лениндик сыйлыктын лауреаты. А.Осмоновдун таланттуу чыгармаларына согуштан кийин кызыгып, байкоо салгандардын бири. Өзү да грузин поэзиясынын чоң котормочусу болгондуктан, Алыкул кыргызча которгон Ш.Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатыр» поэмасы ортодо кандайдыр жакындык, чыгармачылык ылым саноо жараткан «баасы, куну жок көркөм мурас» болгон.

Түгөлбай Сыдыкбеков, 1950-жылдын 21-октябрында Москвадан Алыкулга жиберген катында, акындын «Советский писатель» басмасынан жаңы чыккан «Мой дом» деген китеби тууралуу: «Тихоновго жана ЦК ВКП(б)нын адамына пикир айтканын» жана нускалар колуна тиери менен Тихоновго, Щипачевге, Фадеевге ж.б. көңүлү сүйгөн кишилерге кол тамга менен жөнөтүп ийсе, дурус боло турганын эскертип жазган жери бар.

«Мой дом» жыйнагы 1950-жылдын 19-декабрында (автордун көзү өткөндөн жети күндөн кийин!) Сталиндик сыйлыкка көрсөтүлгөн. Ошол учурда Н.Тихонов аталган сыйлыкты ыйгарып берүү боюнча комитеттин төрагасы эле. 1951-жылдын 1-февралында комитеттин мүчөлөрү секцияларда жүргөн көп күндүк талкуулардан кийин кезектеги жыйынына чогулушат. Максат – 70 акындын ичинен иргелип-иргелип отуруп калган 15 автордун Сталиндик сыйлык-

тын биринчи, экинчи жана үчүнчү даражаларына ылайыктууларын тандап бөлүп, эки-үч күндөн соң акыркы мертебе жашыруун добушка коюу.

Сталиндик сыйлыкты ыйгарып берүү боюнча комитеттин ал жыйынынын стенографиясына таянганда, жыйынды Н.Тихонов өзү ачат. Ал комитеттин мүчөлөрүнө минтип кайрылган экен:

«...Сыйлыктын даражаларын изденип алууга биз төмөндөгүлөрдү талкуулап көрүүнү чечтик. Бул чыгармалар – Кончаловскаянын «Биздин байыркы борбор» поэмасы, Тильвистин «Литва жеринде» поэмасы, Берггольцтун «Биринчи россиялык» поэмасы, Смирновдун «Аздектелген эң кымбат сыр жөнүндө» ыр жыйнагы, Эминдин «Жаңы жол» ыр жыйнагы.

Биз ошондой эле Осмоновдун «Мой дом» аттуу жыйнагын да добушка коёлу деп чечтик. Бул – ушул жылы дүйнөдөн көзү өткөн (жаңылыш айтылган: А.Осмонов 1950-жылы каза тапкан) кыргыз акынынын китеби. Аны бир топ олку-солкулуктардан кийин талкуулап чыгалы деп таптык. Анткени, акындын чыгармачылыгы үзүлдү, ал эми китеби болсо, жакшы китеп. Бул жерде авторлордун саны деле чектелүү экен, мүмкүн, аны калтырып жүрбөйлү? Каршы болгондор жокпу?..»

Н.Тихоновдун сунушун комитеттин мүчөлөрү жөндүү көрүшөт. Бирок, сонку добуш берүү сааты келгенде, «Мой дом» жыйнагы жети гана добуш топтоп, Сталиндик сыйлыкка илинбей калган.

ТОКИО – Япониянын борбору. Акындын «Артиллеристтин маршы» деген ырында кездешет

*Эсте, курдаш, бекем туткун эсиңе,
Кээе душман эсиркеген кезинде,*

*Берлин менен Токиодон келген ажалдын
Башын жулкуп, канын бүрккөн ким эле?*

ТОКМОК – Чүй өрөөнүндөгү
шаар. Акын бул жердеги балдар үйү-
нөн окуп тарбияланган.

«Баары өзгөрөт, баары өчөт дейт

турмушта,

Мен өзгөрбөй, өчпөй койсом не болот!

Өчөр күнүм үйгө бара жатканда,

Токмок жактан келбей койсом не болот?»

**ТОКМОКТОГУ № 2-БАЛДАР
ҮЙҮ** – болочок акын 1925-1929-жыл-
дары тарбияланган жай. Эски Садо-
вая көчөсүндө жайгашкан бул рес-
публикалык балдар үйү 1921-жылы
приют болуп ачылып, Алыкул ага
он жашында, Пишпектеги балдар
үйүнөн которулуп келген. Алгачкы
жылдары мында тарбия алгандар-
дын кыйласы кийин кыргыз ада-
бият, маданиятына, экономика, или-
мине жана дагы башка тармактарга
эмгек сиңирген белгилүү адамдар бо-
лушкан. Ошол приют 1923-жылдын
башында убактылуу жабылып, бир
жылдан соң – 1924-жылы №2-бал-
дар үйү болуп кайра ачылган.

Алыкулдун тагдырлаштарынын
арасында: Абдрасул Токтомушев, Ке-
римкул Орозалиев, Баян Аламанов,
Сапаргалый Базарбаев, Абдылда Мар-
катаев, Жүзүмкул Кудайбергенов
сыяктуу идиректүү балдар бар эле. Ал
кезде Токмоктун өзүндө электр жары-
гы да жок болуп, суу кудуктан ичил-
ген. Ар кайсы жерден чогулган кыр-
гыздын жетим балдары окшош кийим
кийинип, кызыл жагоо тагынышып,
барабан, сурнай ойнотушуп, калаанын
көчөлөрүнөн марш менен өтүп туруш-
кан. Ошол жердеги интернаттан би-
лим алышкан.

Балдар үйүнүн директору болуп
иштегендердин ичинде Артыкбай
Жолдошев деген кыргыз болуптур.
Акындын сүйүктүү тарбиячысы атак-
туу ырына каарман болгон Грунья
Савельевна Агрипина эле.

Эл акыны Абдрасул Токтомушев
бул куттуу бешиги жөнүндө:

«... Кыргыз Республикасы боюн-
ча № 2-кыргыз балдар үйү тарбия-
таалим жагынан, окуу тартиби, бал-
дарды ичкери окуу жайларына жы-
лыга көбүрөөк жөнөтүп туруу жана
алардын жөндөмдүүлүгү жагынан эң
алдыда турган бирден-бир атактуу
детдом. Анткени, Наркомпрос бул
детдомго айрыкча назар салып тур-
чу жана анын үстүнө Чүй волиспол-
кому шефке алган. Волостук партия
комитетинин жана Исполкомдун ту-
падан-туура кийлигишүүлөрү астын-
да Токмок шаарындагы үйдүн эң со-
нуну алынып берилген. Ошол кезде
Кыргызстанда жок сурнай менен ба-
рабанды биздин сурообуз боюнча
Исполком өз каражаты менен Моск-
вадан алдырып берди, бул биз үчүн
чоң кубаныч болду. Барабан Алыкул-
га тапшырылды», – деп эскерген.
(Китепте: «Алыкулга гүлдесте». Ф.,
1975).

Төрт жыл бою жылуу мээрим,
асыл камкордукка бөлөгөн балдар
үйү менен Алыкул 14 жашында,
1929-жылы коштошкон.

ТОКОМБАЕВ Аалы (1904–1988)
– кыргыз профессионал адабиятын
негиздөөчүлөрдүн бири, Кыргыз эл
акыны, академик, Социалисттик Эм-
гектин Баатыры, Токтогул атындагы
мамлекеттик сыйлыктын лауреаты.
Алыкулдун тагдыр жолу аныкталып,
чоң акын болуп калыптанышында
улуулук жардамы жана акындык та-
асири көп тийген. 1947-жылы жа-
зылган «Жазуучулук баянымда»
А.Осмонов өзү педтехникумда окуп
жүргөн мезгилиндеги алгачкы чыгар-
мачылыгы тууралуу айтып келип:

«... Ангыча кыргыздын ошол кез-
деги көрүнүктүү акындары менен
тааныша баштадым. Эң биринчи эле
Жусуп Турусбеков менен жакшы

болдум. Бир күнү ошол акынга ыр алпарып берсем, окуду да: «Сенин ырларың дурус экен, мен Аалы Токомбаевге айтайын жана эмки жекшембиде окуучуларды чогултуп тур, мен барып жыйналыш өткөрөм», – дей салды. Көп узабай А.Токомбаев менен жолугуштум, ал кишиден да мактоо угуп, аябай кубандым...» – деп эскерип кеткени бар.

А.Токомбаев жаш шакиртин кийиндирип алып, Ташкенттеги орто азиялык РАППтын жыйналышына, анан Москвадагы жыйналышка ээрчитип барат. Алыкул экөөнүн катар туруп түшкөн сүрөтү «Правдага» басылып чыгат. Ошондо, балача шашып сүйлөгөн Алыкул сүрөтүн «дүйнөлүк» гезиттен көрүп: «Алыке, менин боюм эми баягыдай эмес экен», – деп кубана күлүп жиберген экен.

Алыкул жаңы калем кармаганда эле:

«Жаңы жаштар тарбиясын алабыз, А.Т. Балка большевикчил акындын...» – деп жазып, өзүн ошол жолдогу тапчыл, большевикчил акын катары санаган.

1935-жылдын 11-октябрында жазылып, «Жылдыздуу жаштык» жыйнагына кирген «Маяковскийге» деген ырында, улуу пролетар акынынын өрнөгүн орустардан: Саша Безыменский, Александр Жаров, Кирсанов сыяктуу акындар жолдосо, биздин кыргызда андайлар:

Аалы,
Мукай,
Жоомарт,
Жусуп,

Кубанычбек Маликов! – деп жар салган. Ал эми 1936-жылы жазылып, ошол эле «Жылдыздуу жаштык» жыйнагына кирген «Ой, жер ай!» деген көлөмдүү ырында болсо, Алыкул философиялык учкул кыялга берилип, алдыда турган бактылуу

келечекке ой жүгүртүп, өз калемдештеринин, алардын ичинде А.Токомбаевдин «сакалын сылап, балдарын эркелеткен» дөөлөттүү карылыгын көз алдыга тартууга аракеттенет:

*... Акылдуу менин досторум,
Гүлдөтүшкөн өз доорун.
Уктоосуз жазган эмгектер,
Таба билген өз ордун.
Сылап коюп сакалын,
Белгисин кылат атанын.*

*Аалынын ушул Жолдошу,
Чын эле болуп жолдошу...
Башкача тилден сөз кошуп,
Аманбы чал деп кол созду.
Баягы мен: «ай» өмүр...
Ушунуң даба болбоспу!..*

*Андай басса,
Кайда барса...
Сүрөтчүлөр тарткылайт.
Аалыкемде үч, төрт орден,
Көп акындын
Төштөрү эле жаркырайт...*

А.Осмонов чыгармачылык жактан өскөн сайын өзүнүн мурдагы жазгандарына сын көз менен карап, адабият менен алпурушуу тек «оюн» эмес экендигин зирек түшүнүп, ошол бийиктөөсүндө башта «идеал» тутуп жүргөн акын-жазуучуларга, алардын ичинде А.Токомбаевдин дарегине да «таш» ыргытып, «большевиктик позицияда» ачуу-катуу сын макала – «көнүл өктөлөрүн» жазгандыгы белгилүү. Андай «чырт этмелеринин» катарына 1937-жылдын 26-сентябрында партиялык «Кызыл Кыргызстан» гезитине жарыяланган «Адабияттагы зыяндуулуктун түп тамырын сууруп таштайлы» деген макаласын кошууга болот.

Аталган макаласында автор, А.Токомбаевдин «Жазуучулар союзунун башкармасынын төрагасы болуп туруп, башкармалыктын башка

мүчөлөрү менен бирдикте: «койчу эми ошолорду, алар бир кеп да» деп, эл адабиятын – фольклорду жыйноого «көрүнөө кыянатчылдык» кылгандыгын, ал аз келгенсип, «эл ырчыларын шылдыңга» алуу менен, борбор калаага, олимпиадага 70 жаштагы Тоголок Молдо, атактуу Жаңыбай, Барпы жана башкалар атайын фольклорду айтып берүү үчүн келсе да, алар менен Жазуучулар союзуна чакырып эч кандай кеңешүү өткөрбөгөндүгүн жаш жүрөк, жалтанбас курчтугу менен сынга алат. Ошондой эле: «...А.Токомбаев көп сөздөрүндө, макалаларында «бизде өскөн жаш акын, жазуучулар бар» демиш болуп, иш жүзүндө жардам берген эмес. Биздин атыбызды атап койгонго маш болуп, Аалыны, Жоомарт, Жусуптарды мактап ырдап да көрдүк. Мындай жагынуучулуктун аягы эч пайда кылган жок. А.Токомбаев «куркак аттарга» көтөрүлүп алып, жаш жазуучуларга эч пайда келтирген жок...» – деп жазат. Андан кийинки сөздөрү мындан да ачуу: «...Юбилейден кийин деле бардык жазуучулар А.Токомбаевди мактай берип, аны чексиз менменсинүүчүлүктүн мунарасына чыгарып койдук. Аны биз Максим Горькийге теңедик, ал киши да өзүн өзү ошондой деп баллоочу жана А.Токомбаев «мен Горькийдей гуманист болом» (?) деп, улутчулдарга, эл душмандарына, баарына бирдей көз карады. Токомбаевдин «Купкуу Самбил» деген көз көрүнө идеясы жат ырын биз өз убагында ача алганыбыз жок. Муну А.Токомбаевге айтуу ал кезде ага «жоо» болуучу. А.Токомбаевдин «Кандуу жылдары» жөнүндөгү оркойгон көп кемчиликтерин айткан кээ бир жолдошторго кагуу берген учурлар да болгон. Биз Токомбаевдин чыгармачылыгына жана идеясына терең сын

менен карообуз керек. Токомбаевдин чыгармачылыгынын жогору «сапаттуулугун» көрбөй туруп, «андан таасирленип» жазган кийинки жаш жазуучулар (Төлөн, мен) бардыгыбыз айыптуубуз. Биз, кийинки күндөрдө А.Токомбаевди гана көрүп, башкаларды унутуп койдук... Өткөн жылы мен бир ырымда «А.Токомбаевге орден тагып» санаа чеккенимди жашыргым келбейт. Мунун баары жаңылыш түшүнүүдөн чыккандыгы ачык...»

1937-жылдагы репрессиялардын, «идеологиялык толкундун» шардабы менен сын макалалар түрүндө «ич сырын» айтууга ыктаган Алыкул бара-бара ал «майнапсыз тажрыйбадан» кайтып, өзү он беш жолу улам кайра туулуп, он беш жолу жашарбасам карап тур» деп «Отуз жаш» деген ырында жазгандай, бар болгон шык-күчүн, убакыт, мезгил шаштырган талантын жалаң гана «кирпик менен килем соккон» ыр дүйнөсүнө – бүт өмүрүнүн асыл, керемет ишине арнаганы белгилүү. Ошондон кийин акын А.Токомбаев жөнүндө эч жерде, эч жагдай-кырдаалда «тарыхка сакталган» жаман сөз айтпаган.

Эл акыны А.Токомбаев 35 жашында көзү өткөн А.Осмоновдун адабий мурастарын жайылтууга жана атын өчүрбөй, даңазалоого кыйла эмгек синирди. Акынга арналган эскерүү кечелерине, окурмандардын ар кыл катмарында өткөн башка ишчараларга өмүрү өткөнчө үзбөй катышып келди. 1975-жылы, Алыкулдун 60 жылдыгына арналып чыгарылган «Алыкулга гүлдесте» аттуу эскерүүлөр жыйнагы анын чын жүрөктөн жазылган «Эстеликтен» деген макаласы менен ачылган. Ушул аталган макаладагы: «...Талантты башкара билүүнүн өзү да искусство, ал ар кимдин эле колунан келе бер-

бейт. Алыкул өмүрүнүн акыркы сегиз жылында искусствону толук ээлей баштаган эле. Ал дүйнөдөн эн эле эрте кетти. Кеткенде да, чыгармачылыгынын өркүндөп турган учурунда, тажрыйбасынын жетилген кырдаалында, элдик чыгармалар менен жазма адабияттын дүйнөлүк мурастарынын казынасына кең-кесипи киришип турган чагында түбөлүккө карай кетти. Бирок анын татынакай чыгармалары Алыкулдун экинчи өмүрү болуп жашай берет...» – деген саптар кийинки урпактар тастыктоосуна сабак болуп тарап, мектептер, жогорку окуу жайлары жана башка окуу мекемелеринин китептерине да кирди.

ТОКТОМУШЕВ Абдрасул (1912-1995) – Кыргыз эл акыны, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты. Алыкул менен Токмоктогу № 2-балдар үйүндө 1928-жылга дейре бирге тарбияланган.

Эл акынынын Алыкул, башка тагдырлаш жолдоштору болуп Окторкой жайлоосуна барышканы жөнүндөгү эскерүүсү өзгөчө кызык, өзгөчө элестүү:

«...Ашуунун туу белине жетип түнөдүк. Эң кичинекейибиз Баян, одеялдарыбызды салынып, аны ортого жаткыздык. Жүзүмкул унчукпай нан менен кант жеп жатат. Алыкул, шамал болсо барабанды ойго тоголутуп кетет деп, боосуна таш байлап жатат. Сигналчы Сапаргалый бала, ичине чоң-чоң топурак кирип кетпесин деп, сурнайын жаздыктын тышына ороп, башына жазданды. Керимкул кабелтеңдик кылгансып, жел соккон жаккы четте эки тизесин кучактап жатпай, бирдеме жөнүндө быдылдап олтурат...»

Кызыл үйдүн жанында бизге атайын үй тигип коюптур. Байларды күнүгө кымыз, түштө бирден кой бе-

рип турууга да милдеттендирип коюшкан экен, алар күнүгө кезек менен үзгүлтүксүз алып келип берип турушту...

Күн алыс жакшынакай концерт берип, батрактардын турмушунан жазылган бир көшөгөлүү пьеса коюп беребиз. Көрүүчүлөр ушунчалык көп келишет. Башкы ролдордо – батрактын ролунда мен, келиндин ролунда Жүзүмкул, кээде Керимкул ойнойт. Алыкул суфлёр, Баян хорго катышат...

Ушундай жагдайды эске алып, 1929 жана 1930-жылдарга таандык эки-үч эле турмуштук «сценага» көңүл буралы.

Мезгил ченеми – 1929-жыл, «Какшаалдан каттын» автору баяндайт:

«...1929-жылы жайкы каникулда Ташкенттен кайра ошол эле Токмок детдомуна келип, бир нече күн турдум, өз үйүмдөй жакшы көрүнөт. Алыкул бар экен, кучакташып учураштык. Токмоктун баш жагында лагерде, чылкый алма бактын ичинде турушуптур. Балдарга Окторкой жайлоосунун ынак кымызы берилет экен. Мискейге куюлуп коюлган кымызга чакмак кант салып, Алыкул алып келип мага кружка менен куюп берип олтурду. 3–4 күн кетирбей койдуду, балдар тимеле чардап жатышыптыр. Ушул жылы каякка орун (чакырык) келсе, ошол жакка кетсем деп жүргөнүн айтты. Бою баягы бойдон, кодоюп чоңойбоптур, бирок карды чоң чардайып.

Чын эле, Алыкул ошол 1929-жылы күзүндө Фрунзедеги Борбордук педагогикалык техникумга жиберилип, өткөн экен. Ташкентте жүрүп кат алып, абдан сүйүнүп калдым. Саламаттыкты, кандай окуп жатканымды сураптыр...»

Кезекте – 1930-жыл:

«... Эң кызык болду. 1930-жылы дагы жайкы каникулда Фрунзеге ке-

лип, Дзержинский бульварында баратып, күтпөгөн жерден Алыкулга кездештим. Алды жагымда менден бойлуу, кагелес, дурус кийинген бала бараткан. Мен аны Алыкул экен деп эч ойлогонум жок. Жандап өтүп баратып карасам, Алыкулга окшойт. «Алыкулсунбу?» – дедим шашып. «Ооба», – деди күлүп. Жан-алыбыз калбай учураштык. «Өзгөрүп кетипсин, таанылбай калыпсың», – дедим. Чын эле бою укмуштай өсүп кетиптир. Мурда бою менден алда канча жапыз болчу, эми менден бийик. Үнү да долдурагансып угулат. «Бир заматта эле ушундай өсөт экен ээ, Фрунзе шаары жаккан экен», – деп өз ичимден ойлоп, «Орозбек» чайканасына чейин сүйлөшүп бирге бардык, ысык нан менен Кенже карыянын кымызынан ичтик...»

Ал эми бул сыр көшөгөсүн жогору көтөргөн мамиле 1932-жыл менен белгиленген:

«... 1932-жылы мен ВКП(б) Орто Азия бюросунун алдындагы үч айлык басма сөз кызматчыларын даярдоо курсун Ташкенттен бүтүрүп келип, «Кызыл Кыргызстан» газетасынын редакциясына ишке орноштум. Алыкул «Чабуул» журналынын катчысы экен. Турак алган үйү жок, ар кай жерде түнөп жүрүптүр. Фрунзе областтык аткаруу комитетинде иштеген, Ташкентте бирге окуган досум Рысалиев Мүсүрдүн үйүндө турар элем, Алыкулду ошол үйгө түштөн кийин ээрчитип бардым, эки досту тааныштырдым. Үйү жок, ушунда мени менен бирге турса кандай болор эле дедим. Мүсүр аркы-беркини түшүнгөн, билими бар, шар жигит эле. Мени таарынтып койбоюн дедиби, үйү эки кишиге ылайык кичинекей бир гана бөлмө (ашканасы да жок) эле, Мүсүр кабагын бүркөгөн жок: «Болуптур, чогуу бир туралы, дагы айтканы бар-

дыр...» – деди. Аялы Асыл да макул болду. Биз Алыкул экөөбүз ошол үйдү пааналап жүрдүк.

Бир жаза коюп жүрөбүз. Бирок, Алыкул көрсөтпөйт, басмага чыкканда гана көрүп калам да, анча-мынча ой айтышабыз. Алыкул ачылып сүйлөбөйт, дулдуюнку тартып, салмактуу басып, анча-мынчаны жактырбайт, жекече оолагыраак жүргөндү ылайык көрөт, детдомдогу мүнөздүн бири жок...»

А.Токтомушев акын курбусунун көзү өткөнчө жакшы мамиледе болуп, анын изденгич чыгармачылыгын колдогон макалаларды жазган. Маселен, анын 1939-жылдын 6-февралында «Ленинчил жаш» газетасына жарыяланган чакан макаласы «Алыкул Осмонов» деп аталган. Анда: «... Алыкул Осмоновдун калем али жаш, ал өзү да жаш. Жазуу ишине 1933-жылдан баштап гана киришкен. Ал ушул мезгилдин ичинде саясий жагынан туруктуу, көркөм чыгармаларды жазып берүү менен, гүлдөгөн кыргыз элинин адабиятын байытуу үчүн күрөшүп жатат. Алыкулдун кыргыз жаштарына кең тараган: «Таңдагы ырлар», «Жылдыздуу жаштык», «Чолпонстан» деген китептери бар... – деп тааныштырып келип: – Алыкул Осмонов күн санап өсүп келе жаткан таланттуу жаш акын... Анын советтик элге бере турган чыгармаларынын көпчүлүгү алдыда турат. Анын келечеги кең...» – деген тилектештик бүтүмүн чыгарган.

А.Токтомушев өмүрүнүн акырына чейин улуу акындын чыгармаларын жайылтууга зор эмгек сиңирди, арбагынын урпактар тарабынан урматталып эскерилип турушуна күчкайратын аябады.

«ТОЛКУЙТ ДА КАЙРА БАСЫЛАТ» (12.12.1945. Койсары) – Тур-

мушта ар кандай жагдайлар болорун, аны баамдап, байкаган кишилер турмуштун ынгайына карап, ар нерсеге баам салып, байкап, кыйынчылыктын барын турмушка шылтабай, бардыгы адамдын өзүнөн деп, турмуш толкун сыяктуу бирде көтөрүлүп, бирде төмөн түшөрүн, бирде бүркөлүп, бирде ачыларын, бирок адам күчтүү, адам бардыгын жеңерин айтат.

«ТОЛКУН ЭМЕС АЛ АК КУУ» (30.10.1946. Чолпон-Ата) – Күздүн күнкү көлдүн көрүнүшүн «Калаа суук, бирок бул жер жыпжылуу» – кайык минген жолдошуна: агарган нерсе толкун эмес, ал ак куу экендигин эскертип, бул жерде «ток пейилдүү кыштактар бар жыпжылуу», – деп көлдүн жымжырттыгын өмүргө салыштырат.

«ТОЛУБАЙ СЫНЧЫ» (15.06.1937. Жети-Өгүз) – Акын бул поэмасын Толубай жөнүндөгү элдик уламыштын негизинде жазат. Бирок, поэманын биринчи варианты акындын ошол жылдардагы чыгармачылык денгээлине гана жооп берген. Анда айрым идеялык-көркөмдүк мүчүлүштүктөр кеткен. Поэмада Толубай менен көпчүлүк элдин ортосундагы биримдик ынанымсыз сүрөттөлгөн. Чындыгында, эл өз ичинен чыккан таланттуу адамдарды баалай билген жана колдон келген жардамын көрсөтүшкөн.

Биринчи вариант боюнча Толубай коркок, хан буйругун аткарууга даяр турган көпөлөктөй женил. Ал эми хан болсо «хан» эмес эле «жылкымдан бир тулпар таап берип кой» – деп, аны кадырлап чакырып жаткан жөнөкөй киши катарында көрүнөт. «Толубай сынчы» акындын элдик сюжеттин негизинде жазылган биринчи чыгармасы эле. Мына ошондуктан акын 1944-жылы чыгармачы-

лык күчү бышып жетилип турган учурунда бул поэманын экинчи вариантын жазган.

«ТОЛУБАЙ СЫНЧЫ» (26.11.1944. Койсары) – Экинчи вариант көлөмү жагына биринчи вариант менен бирдей эле. Ал эми көркөмдүк жагы идеялык багытынын ачыктыгы, образдарынын дааналыгы, тилинин тактыгы элестүүлүгү менен андан айырмаланат. Экинчи вариантта Толубай хандын алдына өзүнүн адамдык наамын сактай билген токтоо жана кайраттуу болуп келет. Толубай хандын нечен бир «Жибек жал, көрктөнүп көккө атылган» тулпарларын көңүл бөлүп карап да койбойт. Алар Толубай сынчынын түшүнүгүндө, «кумурскадай кунсуз». Ошондуктан, ал тек гана астыртан көз салып, жер тиктейт. Азиз хан бирде өзүнүн дөөлөтүнө, байлыгына рахаттана караса, бирде Толубайдын тоготпогон түрүн көрүп жини кайнайт, ызаланат. Азиз хан тулпар табылса, «намыска» хан сапарга «мен минсем» дейт. Толубайдын тилеги тулпарды:

*«Туйгундай колду жарып кайкып учуп,
Туйлатып туу кармаган эрлер минсе!».*

Акыры Кармыш кулдун жаман бозу тулпар деп табылат. Азиз хан муну шылдын деп кабыл алып, сынчынын эки көзүн оюп алат. Сынчы тулпар деп тапкан жаман бозду көзүмдүн куну үчүн мага бер деп хандан сурап алып калат. Ошентип бир топ күн аралыгында эч кимге көрсөтпөй Толубай жаман бозду жер түбүндө багып жатат.

Чаалыкпас, арбас кылып ашуу зоодо,

Кайыкпас, талбас кылып борошого.

*Кулпунтуп тулпар кылып минип чыкты,
Сынчы ата туура кырк бир күн болгондо.*

Кемпирин алдына отургузуп хандын жолун тосо чыгып, жигит болсоң мага жетип ал деп, аттын оозун

кое берет. Азиз хан Толубайды кармай деп кууп жүрүп акырында ага жете албай ээн талаа, эрме чөлдө «маскара болуп» жалгыз калат.

Поэмадагы негизги конфликт болгон адилеттүүлүк менен адилетсиздиктин кагылышында адилеттүүлүк салтанаттайт.

Акын эл оозунда кара сөз түрүндө айтылып жүргөн уламышты поэманын сюжеттик өзөгү катарында пайдаланган. Ал өзүнүн акындык күчүнүн деңгээлине жараша уламыштагы хан менен Толубайдын образдарын алда канча дааналатты, курчутту.

*Боз тулпар шарт бурулду, аркырады
Тоодой таш кумдай болуп быркырады.*

*Эртеси, экинчи күн түш мезгилде,
Угулат жер силкинткен да бир нерсе.*

Булардын баары жомоктук таасир, элдик адабияттын учкуну.

Алыкул Осмонов жандуу, даана образдарды түзүү үчүн нукура элдик курулмаларды жана сүрөттөөлөрдү реалисттик баяндоолор менен чебер айкалыштырат.

*Азизхан ызаланат, жини кайнап,
Баркылдап, кулдарына минтип айтат:
«Шаардан ат бүткөндүн бирин койбой,
Кесирдүү сынчы алдынан өткөр айдап!»
Буйрук бир... кулдар макул ошентишет,
Мейли антсин, баары бекер пайдасыз тек.
Сынчы ата, бейит окшоп, үнсүз, сөзсүз
Былк этпейт, дабыш бербейт,
көз ирмебейт.*

*«Улуу хан» бул жорукка айран калды,
«Канакей, өткөргүлө дагы барбы?»
Дегенде жооп беришти чур этишип,
«Бир гана Кармыш кулдун бозу калды!»
Кырчангы, арык, ачка эшек кейпи,
Кыбырап сылтый басып боз да келди.
Кубанып Толубай ыргып тура калып,
«Падышам, анык тулпар ушул» деди.*

Бул куплеттерди окуганыбызда өтүп жаткан окуя, кыймыл-аракет-

тердин бардыгы турмуштагыдай көз алдыга даана элестейт.

«ТОО ЖОГОТТУМ, КИМ ТАПТЫ?..»: (Эскерүү). Автор: С.Сасыкбаев // **Ленинчил жаш. – 1988, – 22-март. (213)** Согуштан кийин Кант-Рыбачье темир жол курулушу кайрадан улантылып, комсомол жаштардан түзүлгөн бригадасынын эмгеги менен таанышканы барган жазуучу С.Сасыкбаев капысынан А.Осмонов менен жолугуп калганын эскерет. Темир жол курулушун утурлай Күйөө-Булактын көмүлүп калышы, Кескен-Жар аскасынын, Көк-Зоонун, Кошойдун бешик ташынын орду-түбүнөн жок болушуна кейип, табигый жаратылышты, жер-суу, тооташты коргоону, аларды коромжу кылбай пайдалануу, колго алуу керектигин айтуу менен бирге акын тоо жоготтум деген күчтүү ой менен темир жол курулушунда эмгектенип жатышкан эмгек балбандарынын күчүн эң сонун чагылдырып бергенин айткан.

«ТОО ИЧИНДЕ МЕКТЕП БАР» (11.11.1946) – ырында кечээки жапан тоолордо, заңкайган «он жылдык» турганы баяндалат. Ак мектеп ошол учурда жөнөкөй имарат эмес, билим менен келечекке үндөгөн символдук мааниге эгедер. Өткөн кылымдын 30-40-жылдары кыргыз айылдарында жалгыз мектеп актыгы менен бөлүнүп турчу.

*Алайга кетип баратсаң,
Адам жеткис жерлерде,
Нарынга кетип баратсаң,
Ат жеткис аска алдында,
Ак мектеп турган заңкайган,
Ат-Башыга баратсаң».*

«ТОРУТАЙ» (08.11.1946. Чолпон-Ата) – Балдар ырларына кирет. Лирикалык каарман кичине болсо да тилек кылып мен чоңоюп мектепти бүткөнчө сен дагы кунан болуп,

бышты болуп, мен эр жеткенде экөөбүз бирге эл-жерди коргоп, «коендон жапыз сен болуп, куштан илгич мен болуп», – деп жаш жеткинчектерди келечекте Ата мекенге кызмат кылууга үндөгөн ыр.

«ТОСУП АЛУУ» (Кыздын ыры) – (12.01.1945. Койсары) – Айыл жеринен Москвага барып келген физкультурник кызды курбулары поровоз келген жерден колдоруна гүл алып кубанычтуу тосуп алышат. Муну жаңы турмуштун жаңы көрүнүшү катары кабыл алышат. Айылдаштары физкультурник кыз менен сыймыктанышат.

ТӨЛӨГӨН – «Төөнү бер» ырында кездешкен ысым.

Эй Төлөгөн төөң бер,

Төмөн түшүп барайын.

Быйыл эмгек мол тийди,

Түгөл ташып алайын.

ТӨРӨБЕКОВ СҮЙҮТБЕК (1956).

Сүрөтчү. Портрет жанрынын дасыккан чебери экендигин кыргыздын белгилүү инсандары боюнча тартылган көптөгөн эмгектери далил.

Кыргыз педагогика институтунун заказы боюнча Алыкул Осмоновдун да портрети тартылган. Ал эмгеги «Алыкул үйү-борборунда».

Аты-жөнү белгисиз, азырынча тактала элек сүрөтчүнүн тарткан «Алыкул» портрети «Алыкул үйү-борборуна» маданият ишмери Бектеналиев тарабынан тартууланган.

Алыкул адабий сыйлыгынын лауреаты, акын Бактүгүл Чотурова бир кезде орто мектепте иштеп жүргөнүндө кыргыз адабияты кабинетине атайын жыгач бетине ойдуруп жасаткан Алыкул элесин «Алыкул үйү-борборуна» белекке берген.

ТРОП – өтмө, каймана маанидеги сөз же сөздөрдүн тизмеги. Белгилүү бир көрүнүштүн белгилери, касиеттери менен башка бир нерсенин

белгилерин, касиеттерин сүрөттөө аркылуу автор сүрөттөлүп жаткан окуянын элесин күчөтөт, даана кылат. Сөздү өзгөртүлгөн мааниде колдонуу элдик речте кеңири таралган. Маселен, «каргадайыман кездешкен жолдошум» деп коёт. Бул «кичинемен», «жаш кезимен» деген мааниде. Сөздү мына ушундай каймана маанисинде колдонуу адабий чыгармаларда кеңири кездешет. Тропту колдонуу жазуучуга ар бир сүрөттөгөн көрүнүштүн жекече касиеттин даана берүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

Троп экиге бөлүнөт: жөнөкөй жана татаал түрү. Жөнөкөй түрүнө салыштыруу, эпитет кирет. Татаал түрүнө метафора, метонимия, синекдоха, аллегория, ирония, гипербола, литота, перифраз кирет.

Мис., А.Осмоновдун «Жеңишбек» поэмасында согуштан кайтпай калган уулун күткөн карыянын ички монологуна:

Неге сен алыс кеткен сапарыңдан

Ээриң жок жайдакталып кайра келдиң, – деген саптар кезигет. Бул жерде карыянын тагдырына наалыш кылып, «балам аман кайтып келсе экен» деген үмүтү «жайдак» калганына кайгырган ою метафоранын жардамы менен элестүү жана таасирдүү берилген.

ТУМАШ – «Карагул» поэмасында кездешкен ысым.

Билгенден билбеген аз биздин элден,

Атагы катуу чыккан Тумаш мерген;

Мал этин ырымдыкка ооз тийип,

Канаттуу, кайып этин кактап

жеген.

ТУРМУШ – адамдын, коомдун жашоо шарты, башынан кечиргени, иш-аракетинин мейкини.

Турмуш «Кээде кара, кээде аппак», «Бирде кор да, бирде зор». Акын турмушту митаам, куу, алдамчы деп билет. Адамды турмуштун

сулуулугуна, таттуулугуна алданбай, анын уусуна да, кантына да карабай, андан «балбаныраак» болушка үндөйт.

*«Дал турмуштун өзүндөй,
Миң айлакер жүздүү бол.
Дал турмуштун өзүндөй,
Акылдуу бол, күчтүү бол.»*

деп ырдайт. Алыкулдун поэзиясында турмуш тереңдеп сыпатталат. Көп турмушту туура түшүнүп, тиешелүү мамиле жасай билиште деп эскертет. «Толкуйт да кайра басылат» деген чыгармасында турмушту өжөр, орой, саран, соргок дешет, бирок аны жене билсен, андан жумшак, андан сылык, андан жоомарт, андан сыпа нерсе жок деп ырастайт. Адамды «Тагдыр кошуп жолдош кылган турмушка» деп түшүнөт. Мында адам менен турмуштун карым – катышына тиешелүү терең ой айтылган. Турмуштун өз жолу бар. Ал эми адам «турмушка жолдош» болуп, өз ордун таап, өз парзын аткарышы абзел. Акындын айтымында турмуш кубулуп, өзгөрүп турат. Согуш бүткөн убак «Боору таш өжөр турмуш оңуна акты, Терс кеткен анткор турмуш кайра чапты» – деп сүрөттөлөт.

ТУРУК – «Үч аяк» поэмасында кездешкен жердин аты. *«Туруктун» «Чаар кудук» бер жагында, Жапжашыл жарашыктуу жай маалында, Жаш бала ууга аттанып чыккан экен, Мен айтчуу ушул кыска казалымда.*

ТУРСУН – «Турсун сакчы» ырындагы ысым.

*Турсун сакчы, бай колхоздун сакчысы,
Он сегиз жыл колунда алтын ачкысы.
Миң центнердин бир кадагы кемисе:
Уруну көзүнөн таанып,
Алганды жүзүнөн таанып,
(Өзү соттоп, өзү каарып)
Жаздым кылбай тапчусу.*

«ТУРСУН САКЧЫ» (06.11. 1948. Чолпон-Ата) – Бай колхоздун сан

байлыгынын кароолчусу – кампа сакчысы Турсун апанын ишине тың, милдетине так, чынчыл мүнөзүн автор бир аз юмор кошуп:

*Тун жарымында күбүр-шыбыр үн чыкса:
Я, койдогу бала,
Я, уйдагы бала,
Я, жылкыдагы уул*

Деп, мында да амал тапчусу! –

деп улам бир кайнисин тергеп чакырып ууруга сүр көрсөтүп амалданат. Он сегиз жыл сакчылык кызматында эгер миң центнерден бир кадагы кемисе дагы, Уруну көзүнөн таанып, Алганды жүзүнөн таанып, (Өзү соттоп, өзү каарып) Жаздым кылбай тапчусу. Турсун апа адал иштеп, элдин урмат сыйына бөлөнүп, миң жашачу адам.

ТУРСУНОВ Эрнис (1935-2014) – акын, жазуучу, драматург, котормочу, Кыргыз Эл акыны. «Алп акындын таасири» деген макаласында (Китепте: «Мезгил жана Алыкул». Ф., 1990) өспүрүм чак – 13-14 жашар кезинде өзү туулуп өскөн Ысык-Көлдү даңктаган сүйүктүү акынынын үйүнө кандайча барып жана анын өзүн Чолпон-Атадан көгүлтүр көл боюнан кандайча кездештиргенин мындайча баяндаган:

1949-жылы июнь айында А.С.Пушкиндин 150 жылдык юбилейи кыргыз жергесинде да, анын ичинде Пржевальск шаарында да кеңири белгиленди. Ошол юбилейди өткөрүүгө комсомолдун шаардык комитети Чолпон-Атадагы пионерлер лагерине жиберди. Ал оорулуу балдар үчүн санаторий болуп уюшулган экен, бирок жакшы окуган балдар да эс алуучу. «Кыргыз Артеги» аташчу. Алыкулду көрүү бактысы ошондо туш болду. Ал кезигүү эмес, «көрүү» бойдон калды.

Анда азыркы Чолпон-Ата № 54-жылкы заводу жана «Бирлик» кол-

хозу болуп экиге бөлүнчү. Ысык-Көл районунун борбору Ананьеводо эле. Пионер лагери «Бирлик» колхозуна жакын тургандыктан, уй кайтарган, араба айдаган, апиим отогон колхоз балдары менен аралаш көлгө түшчүбүз. Күндөрдүн биринде балдар менен кумда жатсак, «Кыргыздын бир акыны ушул жерде жүрөт, Курманбайдын үйүндө турат, эки бээси бар, ошонун сүтүн саадырып ичип дарыланып жатат, күндө бир маал көлгө келет», дегенди угуп калдык. Ангыча, арабыздан кимдир бирөө: «Тигине ал», – деп кыйкырып жиберди. Бизден окчун Куу-Булун деген жээкте (азыркы «Ала-Тоо» пансионаты турган жер) костюмун желбегей жамынып бир киши отуруптур. Биз тым боло калдык. Анан жакын барып көлгө түшөлү десек, ал ордунан туруп, ары карай басып кетти. Эки бала артынан ээрчидик. Ал алысыраак барып, чий дүнгөсүнө көчүк басып горизонтту тиктеп отурду. Ошентип көпкө отурду. Колунда кагаз, каламы деле жок. Биз жакын барууга батына албай балдарга келип кошулдук. Бала элек, даап сүйлөшө албадык. Ошол Алыкул экен. Алыкулду көргөнүм ошол болду».

Э. Турсунов кийин Москва мамлекеттик университетинде окуп жүргөндө көп улуттуу совет адабиятынан лекция окуган белгилүү «Манас» изилдөөчү Медина Искендеровна Богданованын А.Осмоновдун 1950-жылы «Исветский писатель» басмасынан жарыкка чыккан «Мой дом» деген китеби тууралуу тамшануу менен сүйлөгөн таасирдүү аңгемелерин угуп, ал эми Кыргыз Мамлекеттик университетин бүтүп жатканда дипломдук ишин Шаршенбек Үмөталиевдин жетекчилиги астында Алыкул которгон А.С. Пушкиндин «Евгений Онегин» романы боюнча жазган. Ушул дипломдук иши ыр менен жа-

зылган абактуу романда кайра бир мертебе которууга өзүнө кандай шык бергени аталган макаласында төмөнкүдөй эскерген:

«...Дипломдук ишти эң жакшы баага жактап, жетекчимдин кеңеши боюнча, «өзүнчө которуп көрсөң» – деген сөзүн эш тутуп, өз алдынча которууга кириштим. Алыкулдун таасири ушунчалык күчтүү экен, котормону башкача баштай албай жүрүп, периферияга барганда гана белсене баштадым. Алыкулдун томуна кирген котормонун түп нускасына салыштырып отуруп түшүп калган саптарды, сабактарды, сөздөрдү, а түгүл тамгаларды таппай калганда абдан жан кейип кетет. Алыкул классикалык адабиятты которуу менен андан чыгармачылык багытта үйрөнө да, пайдалана да билген. «Колхоздо Гомер айткан алп аялдар», «кол барбайт Отеллочо муунтууга», «Эрки бош Тегерандын бозою эмес», «чын сүйүп, Мажнун өңдүү ашык болдум», «термелген Кобзарлардын кайгысына» сыяктуу саптар түздөн-түз классиканын таасиринен кирип образды жаңыча ачып турат...»

Анын котормосунда «Евгений Онегин» романы 1967-жылы «Мектеп» басмасынан 352 беттик көлөмдө өзүнчө китеп болуп чыккан.

Алыкулга берилгендиктин жана урматтагандыктын белгиси катарында 1970-жылы «Кыргызстан» басмасынан 126 беттик көлөмдө жарык көргөн «Жигиттик» деген лирикалык ыр китеби анын жаркын элесине багыштаган. Автор тарабынан китептин биринчи бетине: «Акын Алыкул Осмонов менен композитор Аскар Түлеевдин күмбөздөрүнө койгон гүлүм!» – деген эстелик жазуу түшүрүлгөн.

ТУРУСБЕКОВ Жекшенбек
(1957) – 1991-жылдан тарта Панфи-

лов райгазетасынын башкы редакторунун орун басары. «Алыкул Осмонов атындагы адабий ийримдин» жетекчиси. Алыкул Осмоновдун өмүрү-чыгармачылыгын чагылдырган 2 китептен турган «Алыкулга таазим» даректүү баянын жазгандыгы жана өз каражатына чыгаргандыгы үчүн Кыргызстандын Жазуучулар Союзунун мүчөлүгүнө кабыл алынган. Алыкул замандаштарынын-айылдаштарынын эскерүүлөрү адабий ийримдин мүчөсүнүн ырлары камтылган «Алыкулга ыр десте» жана окуучулардын ырлары, пикирлери кирген «Алыкулга арноо» китеп, жыйнактары жарык көргөн. «Алыкулдун батпас күнү» деген китеби борбордогу «Плюс» басмасынан 1000 нуска менен чыккан. «Алыкул» китебин акындын чыгармалар жыйнагынын 3 томдугунун негизинде, 1-китебинен ырлары, 2-китептен поэмалары, 3-китептен котормолору жана «Жолборс терисин жамынган баатыр» камтылып, Кара-Балта басмасынан 500 нуска менен чыгарган. Панфилов айылындагы жетим балдардын жатак мектебине «Алыкултаануу» борборун ачып, «Алыкулдун айылынан жолугалы» адабий-музыкалык кечени уюштурган. Алыкул Осмоновдун 100 жылдыгын утурлап, орус тилиндеги 150 беттен турган «Поэт Отчизны» даректүү баяны басмада терилүүдө. Акындын «Мен эмнеден уялам», «Курдаштык сөзүм», «Көлдүн кечки көрүнүшү» деген ыр саптарына жазылган обондуу ырлардын автору.

ТУРУСБЕКОВА ЛИЛЯ – (1933)

Кинорежиссер. КР искусствосуна эмгек сиңирген ишмер. Кыргыз киносундагы документалдык жана мезгилдүү – хроникалык жанрда көп жыл үзүрлүү эмгектенген. Ал тасмалардан Кыргызстандын маанилүү

окуяларына жана белгилүү инсандарынын өмүр таржымалына, жетишкен ийгиликтерине тиешелүү маалыматтарды алууга болот.

А.Осмоновго арналган «Акын» документалдык тасмасын Кеңеш Жусуповдун сценарийи боюнча 1990-жылы тарткан. «Алыкул-75» мааракесине карата экранга чыгарылган тасмада акындын А.Токтомушев ж.б. замандаштары өздөрүнүн жаш кези, кыргыз совет адабиятынын башталыш мезгили жана А.Осмоновдун поэзиясы тууралуу эскеришип, ой бөлүшөт.

«ТУЮК АСКА» ырында учуна көз жетпеген бийик асканын кыйма коолорун, зангыраган зоолорун, зымырык куш жете алгыс кылдан ичке болоорун сүрөттөп:

Өткөн...өткөн доордо

Адамдын колу кар болуп, –

деп өткөн доордогу баатырлар жете алгыс, ага жетем деген тулпардын туягы жешилип каларын. Ал эми азыркы учурда, ошондогу туюк аска, ушул күндө карасак:

Туюк өскөн күн чубак,

Ар жылына бир жолу,

Шумкар бала учурат.

Мерчемдүү бир мезгил өткөндөн кийин тоолор дагы картаят, бөксөрөт деген ойду айтып жатат.

ТУЯКБАЙ – «Жаман көз» деген уламыштагы кездешкен ысым.

Илгери,

Ырым болгон кыргызда,

Балдарын –

Жаман көзгө көргөзбөс.

Өткөн экен бир кезде,

Кыргыздан,

Туякбай деген жаман көз.

«ТУЯКСЫЗ КЕТКЕН АКЫН-ГА». Автор: **Өмүрзаков К.** // Акындын поэзиясын жан дили менен сүйүп окуган окурман Ала-Арча көрүстөнүндөгү гипстен начар жасалган,

мурду-башы талкаланган көрүстөнүн көрүп зээни кейип, туяксыз кеткен улуу акынга мрамордон жаңы эстелик тургузуу да аздык кылаарын ачык айтат. Фрунзе же Чолпон-Ата шаарына эстелиги орнотулса, музейи ачылса, № 68-орто мектепке ысымы ыйгарылса, адабий сыйлык төш белги жасалса мындан жакшы болоору кошумчаланат. «Бул сыяктуу толгонтокой ойлор желге тарабай, иш жүзүнө аткарылуусун колго алсак», – деген сунуш-пикир.

«ТҮЛКҮ МЕНЕН КАЗДАР» (03.02.1945. Койсары) – А.Осмонов балдар ырларынын да чебери болгон. Анын балдар үчүн жана балалыкка арналган ырлары анчалык көп болбосо дагы мазмунга бай, элестүү, жогорку көркөмдүктө жазылган. «Түлкү менен каздар» деген ыры балдар үчүн эки жаат болуп туруп алып, алым-сабак айтыштай кылып аткарыса боло турган оюн ырына кирет.

Түлкү:

Каа, каа, калың каз,

Кача албайсың, алың аз.

Каздар:

Ой,ой, куу түлкү,

Куулук кылбай, оозуң бас – деп башталып, акыры түлкү кубалап, каздар качышат, күчүк чыга калып:

Күчүк:

Ауу, ауу, ач түлкү,

Казды күчүк алдырбас, – деп андан ары түлкү менен күчүктүн алым-сабагы уланат. Түлкү качып, күчүк кубалап, каздарды аман алып калат.

ТҮЛӨБЕРДИЕВ ЧОЛПОНБАЙ (1921–1942) Советтер союзунун баатыры.

Акындын көптөгөн ырлары менен поэмаларында 1941-1945-жылдардагы СССРдин Ата-Мекендик согуш учурундагы урунттуу окуялар, жеке тагдырлар чагылдырылган. Ошол апаат мезгилдеги кыргыз

акын, жазуучуларынын чыгармаларынан «Сегизинчи гвардиялык» аттуу жыйнактын да түзүүчүсү.

1942-жылы 6-августта көкүрөгүн окко тосуп, жүздөгөн куралдаштарына жол ачкан Чолпонбайдын эрдигин эки чыгармасында даңазалаган Алыкул Осмонов эле болсо керек.

Үч актылуу «Чолпонбай» операсынын либреттосун 1943-жылы 16-январда жазып бүтүрсө, «Баатырдын өлүмү» аттуу эки көшөгөлүү, сүрөттүү пьесасын 1945-жылы 14-мартта Койсарыда аяктаган.

«ТҮН ЖАРЫК ТҮШКӨН ИЙНЕ ТАБЫЛГАНДАЙ» – 03.12.1939.

Түн жарык түшкөн ийне табылгандай,

Ай калкыйт, уялыңкы акырын жай.

Ай толгондогу жаратылыштын түнкү сулуулугун, ага кошуп жаштардын романтикалуу кечтерин, улуттук оюндар болгон Ак-чөлмөк, жолук таштамай сыяктуу оюндарды ойноо менен жаш балдар, бозойлор кыздарга жолук таштап, ошону менен ишарат кылып сүйгөнүн билдирип, а кыздар бурандап элди айлантып катуу качып, ошентип оюндун кызыгына канып, кана электе кап дедиртип ажырашчу мезгил дагы келип каларын, иштесе ишке тойбой турган жаштыктын жалындуу мезгилин сүрөттөгөн.

«ТҮНКҮ КАЙЫК» – Обончу К.Букалаев, эстарада ырчысы Ж.Муратова тарабынан О.Осмоновдун ушул эле аталыштагы ырына чыгарылган обондор. Кыргыз Республикасынын эл артисти А.Ибраев, Т.Исабекова жана С.Турдалиевалардын аткаруусундагы үлгүлөр радионунун фондуна алынган.

«ТҮНКҮ КАЙЫК» (1937-жыл. Жети-Өгүз) – Айлуу түндө толкунсуз көл бетинде түнкү кайык үстүндө өзүн учкан куш сымал сезип, ушул түндө

жаштыгын кайра жашап өткөндөй болот. Лирикалык каармандын толкуп ташып, жаштык романтикага кошулуп мекенчилдик сезими дагы күчөп, кыргыздын эчен кылым аккан каны ушул көлдөй болуп, өмүр кайра төрөлүп толуп ташысын. Көл үстүндөгү мейкиндикте кенен жол ачып, кененирээк сүзгүсү келип, дагы ырлар жазгысы келип, көл эненин танды кантип тосорун сүрөттөп:

*Көлдүк курбум, ме кайыкты айдагын,
Ысык-Көлдүн күнгөй жагын айлангын.
Ушул түндө кайра тартып алабыз,
Жаштык күндүн, өткөн жылдар айларын.*

«ТҮНКҮ КЕҢЕШ» (19-июль. 1949. Чолпон-Ата) – Бакчачынын үйүнө мейман келип, алаксып калганынан пайдаланып кенеш курган балдар тосмого жетип барган кезде ит үрүп, ар дайым сак жүргөн Айша апа чалгын салып сыртка чыккан болот. Аны сезген кары калп жөтөлүп, чөп алачык ичинен добуш берет. Ошентип балдар жыты чыгып буркураган коонго жетпей, ичтери күйгөн боюнча калышат деп, балалыктын баео учурун:

*Асман таза, бүгүнкү түн ай жарык,
Жүргүлө балдар, карынын коонун
уурдайлык!*

дешип ай жарыкта уурулукка барган баео балалык учурун «Миң кайрылып келер беле бул убак?» – деп автор баео сезим балалыкты эске салат.

«ТҮНКҮ КҮЗӨТ» (10-декабрь. 1939) – Элдик сүйүү ырларынын мотивинде жазылган ыр. Лирикалык каарман ай, жылдыздын арасынан сүйгөнүнүн элесин издеп:

*Күмүш булут үстүнөн,
Ак айдын нуру төгүлөт.
Ак айдын сулуу бетинен,
Менин жарым көрүнөт.* –

деп анын сулуулугун айга теңеп, ал көрүп турган ай, жылдызды ушул

тапта кыз-келиндер менен бирге кооро кайтарып жаткан болочоктогу жары дагы көрүп тургандай, ал дагы аны издегендей, «саргарып мындай күйгөнчө, шамалдан салам жиберип», – деп өтө сүймөнчүлүк менен жарын элестетип кыялга батат.

*Аргымак минип алкынтып,
Айлына барар бекенбиз?
Жалындуу дартты басылтып,
Айкалышар бекенбиз?*

ТҮП – Ысык-Көлдүн күн чыгышындагы ири куймасы, ошол аймактагы район. Акындын ырында дарыянын суусунун молдугу, ал жердеги күжүрмөн эмгекчи кызга лирикалык «мендин» ашыктыгы сүрөттөлөт.

*Катуу келдим, минген атым кара тер,
Сүрдүү кең Түп, тайыз жериң кайсы жер?*
(«Түп суусу»)

«ТҮП СУУСУ» (7-декабрь. 1944. Койсары) – «Тээ алыста жылт-жылт жанган көп тамдардын» биринде жашаган «жаштык күнгө такыр күнөө кыла элек, жаз гүлүндөй жыпар жыттуу» Канымкүл сулууга лирикалык каармандын ашып-ташкан алоо сезими баяндалат, алыскы жарык кандайдыр бир денгээлде символикалык маани мазмунга эгедер болуп кетет, ошондой эле ырда сүйүүнүн татаалдыгы, кыз мүнөзүнүн миң кырлуу өзгөрүлгүчтүгү жайдары маанайда туюндурулат. Чыгармада табияттын кечки көрүнүшүнө кошул-ташыл инсандык сезим, лирикалык маанай ачык чагылдырылган, анда сүрөттөлгөндөр өзүнчө бир бүтүндүктү, логикалык ырааттуулукту түзүп турат.

*Катуу келдим минген атым кара тер,
Сүрдүү кең Түп, тайыз жериң кайсы жер?
Жол көрүнбөй, күүгүм кирип баратат,
Аркы өйүзүңө тез өтөйүн кечүү бер.*

Бар болгону 5 куплеттен турган көлөмү өтө чакан ушул ырга жогоруда баяндалган өзүнчө бир чакан

окуя сыйдырылган. Бул окуяда адамдын бир учурдагы психологиялык абалы гана эмес, анын турмуштук максатынын эртеңки келечеги да камтылган. Дагы тагыраак айтканда, бул кыска ырдагы чакан сюжеттин өзүнөн лирикалык каарман менен анын сүйгөн кызынын образдарынан кабар алууга болот. Канымгүл «эң бир ысык касиети бар, сагынтар» кыз. Буга караганда ал лирикалык каарманга абдан жаккан келишимдүү, сымбаттуу болууга тийиш. Эң башкысы – ал эмгек адамы. Эмгекти сүйбөгөн адамды ал эч качан жактырбайт, лирикалык каарман болсо Канымгүл катуу сүйгөн жигит. Ал өз принцибинен кайра тартпай, кантсе да Канымгүлгө ар тараптан, айрыкча эмгекчилдик жагынан көрүнүү үчүн эки башка образы Эмгек маселесине болгон жаңы социалисттик көз караштын калыптангандыгын ачык айгинелеп турат. «Сүйүп калсам кандай айла кылайын» деп эле жатып ичер жалкоого баш кошуп алуудан өткөн жаңылыштыктын болбостугу чын.

ТҮШТҮК – «Түштүктөн сулуу таң атты» деген ырында кездешет.

Түштүктүн баатыр жаңы эли,

Түбөлүк жыргап жүрүшсүн.

Түштүктүн сулуу кыздары,

Шаңкылдап ырдап күлүшсүн.

«ТҮШТҮКТӨН СУЛУУ ТАҢ АТТЫ» – 1935.

Тилесең эрк, бак берер,

Түштүктөн таң агарды.

Күн чыгыш күндү узартып,

Бу да алтындан жаралды.

Түштүк жергесинин аткан таңы түштүк кызынын сулуулугундай суктандыргандыгын, түштүк жеринин берекесин, элинин эмгекчилдигин ырга салып, «Эрте турган адамга кудай ырыскысын чачат», – деген элдик түшүнүктү «Тилесең эрк, бак

берер», – деп эмгекчилдикке үндөгөн тарбиялык маанини да камтып кеткен.

«ТҮШҮМДӨ АНЫ КӨП КӨРӨМ». Автор: Д.Юсупов // Кыргызстан маданияты. – 1990, – 26-апр. – № 17. - Б. 12-13. (258) Макалада Зейнеп апа А.Осмонов менен алгач жолукканын, өз алдынча түтүн булаткан бактылуу да, кайгылуу да күндөрүн эскерет. А.Осмоновду ден соолугунун айынан согушка албай койгондо, мончодон «Паркет» авторучкасын күрмөсү менен кошо уурдатып жибергенде ручкасына абдан кейийт. Көрсө, ал ручка менен «Жолборс терисин кийген баатырды» которгон экен. Зейнеп апа А. Осмоновдун М.Элебаевге кыргыздын Горькийи деп баа бергенин, Ж.Бөкөнбаевдин ырларын мактаганын айтат.

Кызы Жыпардын чарчашы өзү менен үй-бүлөнүн кубанчын да, бактысын да алып кетти. Кийин бөлөк элде, бөтөн жерде жүргөндө А.Осмоновдун дүйнөдөн кайтканын укканын Зейнеп апа минтип эскерет: «Эч кимге билгизбей көз жаштап алдым. Ал кезде мен Ташкенттеги театралдык институттун кыргыз тобуна кыргыз совет адабиятынан сабак өтүп жүргөм. Студенттерге Алыкул жөнүндө сабак өтүү мен үчүн азап эле. Теманы баштаарда эле көзүмдө жашым даяр. Өзүмдү кармай албайм, карегимден жаш куюлат да турат. Акыры иш алмашууга аргасыз болдум». Зейнеп апанын ушул кезге чейин акындын жаркын элесин жүрөгүнө алдейлеп сактап жүргөнү эле канчалык...

ТЫНАЙ – «Ак мөөр» поэмасында кездешкен ысым.

Дүйнө тарып, дөөлөт тиреп

ичтен-сырттан,

Дүркүрөп төрт түлүк мал, ашып миң-сан.

Митедей шордуулардын канын соруп,

*Тирүүлөй отко кактап жанын сыккан.
Кийиктей коргологон кесептерден –
Момун эл удургушуп жар-ташка ыккан.
Айкырып төбөсүнө камчы ойнотуп,
Тынайдаң Жантай аттуу «баатыр»*

чыккан.

ТЫНЫМСЕЙИТОВА Жумакан (1929-1975)- акын. 1975-жылы А.Осмоновдун 60 жылдыгында, «Кыргызстан» басмасынан жарык көргөн «Алыкулга Гүлдесте» аттуу жыйнактын түзүүчүсү. Ар кыл макалалар, эскерүүлөр жана ырлар топтоштурулган аталган китепте кыргыздын көп акындарынын чыгармалары менен катар эле өзүнүн да «Алыкул жана музыка» деген назик сезим кылдарын күүлөгөн сегиз куплет ыры кирген.

ТЯНЬ-ШАНЬ – Теңир-Тоонун кытайча аталышы, дүйнөгө ушул аты менен таанылуу. Акын бир нече ырында оозго алган.

*«Кең Фрунзе шаарынан
Тянь-Шанга баратсам,
Отуз тоонун орду жок».*

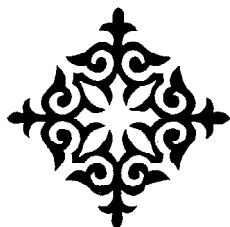
ТЯНЬ-ШАНЬ – «Ким болду экен» деген поэмасында жана «Мен кеттим алча бышкан мезгилде», «Жоготтум», «Темир жол» ырларында кездешет. *Бирок ал, эң адилет ардактуу өлүм,
Эл сыйлайт, жер урматтайт,*

жаткан көрүн,

*Биз – бүтүп, жаңы эл өскөн, жаш доорлор,
Таң калат таап алып алтын сөөгүн,
Кор болбой түбөлүккө аман турат,
Чүй, Алай, зор Тянь-Шань, Ысык-Көлүм.*

* * *

*Жүрсө поезд түтүн оргуп арылдап,
Кайратынан тоо кыймылдап жаңырат.
Тиги турган Тянь-Шандын бер жагы,
Келсе экен деп темир жолду сагынат.
Таш, желим, сом темирлер коюлуп,
Күлөт, сүйлөйт, байчечекей жамынат.*

УБАКЫТ – дүйнөнүн болгонун, барын, болорун камтыган ченеми; философиянын болум, мейкин менен байланышкан негизги түшүнүгү.

Жылдын төрт мезгили – жаз, жай, күз, кыш – дүйнөдөгү түбөлүк, өзгөргүс, түпкү ченем – абал экенин белгилеп, Алыкул поэзия да ушундай өлбөс болушу керек деп эсептеген. Убакыттын айланпасын айтат: «Менин күнүм» деген ырында «Кылым бүтүп, дүйнөдөн жок болсок да, Кайра кайтып жолугушчу жолдор бар» – деп ырастайт.

Алыкул убакыттын учкулдугун, шашмалыгын белгилеп, аны атылган окко салыштырат. Акын убакытты бош, көндөй абал эмес, адам – коом жашоосуна байланыштырып карайт. Согуш мезгилин «Кылымдын кийген кийими дагы эле кан» деп сүрөттөйт.

УБУКЕЕВ Мелис (1935–1996) – кинорежиссер, Кыргыз Республикасынын эл артисти. Алп акын талантына деген сүйүүсүн, урматын жана таазимин 1968-жылы тарткан «Акын» аттуу документалдык, эгемендүүлүк келген жылдары экранга чыгарган «Өлбөстүккө жанашуу» аттуу көркөм-публицистикалык фильмдеринде айкын билдирген.

Ыраматылык кинорежиссёрдун эскерүүсүнөн (Китепте: «Мезгил жана Алыкул». Ф., 2006):

«... Алыкулду гений деп айтуудан таймана албайм. Анткени, Ата Журт жөнүндөгү терең мазмундуу ырлары, Ысык-Көлдү көркүнө чыгара сыпаттаганы жана сүйүү тууралуу укмуш-

тай уюткулуу ойлору орошон талантынын күбөсү эмей эмне. Аны түнт, жалгыздыкты жактырган деген пикирге каршымын. Алыкулдун жан дүйнөсүнөн жаралган чыгармаларынан чынчылдык, адилдик жана калыстык кашкая сезилүү менен демине дем, күчүнө күч кошуп турат. Ошондуктанбы, ал жөнүндө «Акын» тасмасын биринчи болуп тартканыма сыймыктанамын...»

«УЗАК ӨМҮРЛҮҮ ПОЭЗИЯ».

Автор: К.Бобулов // Ала-Тоо, 1984, №7, 138-144-бб. – Белгилүү жазуучу, адабиятчы К.Бобулов өзүнүн бул макаласында улуу акын А.Осмонов Ата-Журттун, аскасы асман тиреген Ала-Тоонун кереметтүү сүрөтүн тартууда таза нукура, эч кимге окшобогон боекторду колдонуп жараткан поэзиясынын көп кырдуулугуна кеңири токтолуп, акындын ыймандай сырынан жаралган эл достугуна, өмүр-өлүм темаларына арналган ырларынын түбөлүктүүлүгүнө ишенет.

Автор өз макаласында жазгандай, Алыкулдай гана улуу акындар Гете, Пушкиндер менен поэзиянын тилинде даап сүйлөшкөнгө батынып, бирок, Пушкинди өзүнүн окутуучусу катары дайыма жогору баалап, анын бир катар чыгармаларын которуп, ал гана эмес ага арнап макала да жазгандыгын белгилейт.

УЗАКБАЕВ Эргешбай (1926–2012) – Кыргыз эл акыны. Поэзия дүйнөсүнө эң эрте аралашып, 1944-жылы – 18 жашында СССР Жазуучулар союзунун мүчөлүгүнө өткөн. Чыгармачылык жактан да, адам-

керчилик парасат жактан да Алыкулдун өмүрүн үлгүлөп жашаган көлдүк калемгер сүйүктүү акынынын атын алгач качан, кандай жагдайда эшиткенин жана ырлары менен кантип таанышканын «Көзүн көрүп калгамын» деген макаласында (Китепте: «Мезгил жана Алыкул», Ф., 1990) төмөнкүдөй эскерген:

«...Ошол эле тил мугалимибиз бизге кыргыз акындарынын бир катар чыгармаларынын тизмесин жаздырып, аларды сөзсүз окуп чыгуубуз керек экендигин айткан эле. Ал чыгармалардын тизмесинде Алыкул Осмоновдун «Ок жаңылды» деген поэмасы да бар болучу. Бирок, ал кезде ошол чыгармалардын көпчүлүгүн, алардын ичинен Алыкулдун поэмасын да таап окууга мүмкүнчүлүк болгон жок. Кийин, 1944-жылдын аягында гана акындын 1935-жылы жарык көргөн «Таңдагы ырлар» аттуу алгачкы жыйнагы кокусунан колума тийип, тап күрөшүнүн мезгилиндеги окуяны сүрөттөгөн «Ок жаңылды» поэмасы менен ошол жыйнак аркылуу тааныштым»...

... Бир сапар мындайча бир «окуя» болду. 1947-жылы жаш акындардын альманахы чыкмак болуп, аны Алыкул Осмонов түзө тургандыгы, ырларыбызды ага берүүгө тийиш экендигибиз жөнүндө айтышты. Көп өтпөй жазгандарымдан тандап туруп бир дептер ырды көчүрүп алып, Жазуучулар союзуна барсам, Алыкул анда олтуруптур. Мен, жок дегенде, бир аз окуп көрөр деген ой менен: «Альманахка ыр алып келдим эле», – дедим да, дептеримди сундум. Жок, андай болбоду. Салкын гана: «Шимеевге бер», – деп койду. Дептерди колуна алган да жок. Бирок, кийин ошол дептердеги ырлардын үч-төртөө сүрөтүм менен «Жаш акындар» деген альманахка басыл-

ды. Кийин дептеримди өзүмө кайтарып беришти. Барактап олтуруп, альманахка киргизилүүчү ырларга Алыкул өз колу менен белги койгонун көрдүм..

...Алыкулдун дүйнөдөн кайтканын окууну бүтүп, айылда иштеп жүргөн кезимде уктум. Ошондо кабыргам кайышып олтуруп, акындын эстелигине арнап ыр жазган элем. Анын айрым саптары мына булар:
*Дайым гүлдүү жаралган эр өнөргө,
Дагы балкып сулуулугун төгөрдө,
Бир жарк этип учуп түшкөн жылдыздай,
Келгис болуп кете берди тереңге.*

*Кыска өмүрүн кыйыштырып өнөргө,
Кымбат жасап, арзан баалап берерде.
Табийгаттын орой күчү оодарып,
Тартып кетти көз жетпеген тереңге.*

*Төрү жайдак, төшөгү тар орунга,
Өткөн менен өлбөс эрки колунда.
Барды асырап, жоктун жолун жоготкус,
Эчен сыйкор кылым жатат соңунда...»*

Э.Узакбаев Алыкулга ар түрдүү жылдарда арбын-көп макала арнаган абийирдүү жана зирек ой калемгерлердин катарына кирет. Маселен, окурман алдында сыр ачкан андай белгилүү чынчыл-ак ой толгоолорунун сабында: «Акындын чыгармачылык эрдиги» («Ысык-Көл правдасы» гезити, 1985-жыл, 19-июль), «Граждандык жана чыгармачылык эрдик» («Ленинчил жаш» гезити, 1986-жыл, 26-июнь), «Ысык-Көл, сени сүйдүм, сени ырдадым» («Кыргызстан маданияты» гезити, 1990-жыл, 31-май), «Ысык-Көл сени ырдадым...» («Ысык-Көл правдасы» гезити, 1995-жыл, 26-декабрь), ошондой эле акын-журналисттин «Адабий сереп» деген китебине (Б., 2007-жыл) жарыяланган: «Ысык-Көл, өзүң барда мен да бармын...» (1989-жыл, 30-31-январь), «Жалаң ыр менен жашаган» (1990-

жыл, 15-октябрь), «Көл жана акын» (1990-жыл, 17-18-май) ж.б. макалалары бар.

«УЗАТУУ» (19/XI. 1946. Чолпон-Ата)– Ыр аскер кызматына жөнөп жаткан Женишбайды узатып, ага айтылып жаткан каалоо-тилек катарында жазылган.

«УЙДУН ТИЛИ» Белгилүү эмеспи, кыргыздар мал жандуу калк, төрт түлүгүн түгөл жакшы көрөт, бапес менен багат. Ошентсе да, жашырганда эмне, бодо малга саал ороураак, саал ырайымсызыраак мамиле кылуу бизде көп учурайт. Албетте, малдардын жаткан айкөлүнө кылган мындай мамиле Осмоновго теңирден тескери көрүнгөн да, аны кадыресе олуттуу ойго салып, кадыресе олуттуу сөз козгоого мажбур кылган. Ырынын башында акын уйдун сүтүн ичерде үнүбүз ырайымга тунуп, сылык чыгарын, майына кирерде уйдун жети атасына жеткире мактарыбыз жөнүн эске салат, анан чөп саларга келгенде чоң кепшемин кызганып чөпчөндөрүбүздү, жайытта жайына койбой айдаганыбызда өңкүлдөп чуркап калса «өлөт ал, арам маңка!» деп сөгөрүбүздү, сөккөндө тилибизден заар чачырап турарын айтат, ырдын аягын мындай деп бүтүрөт:

*Чай бергенге май берген.
Кой бергенге тай берген,
Деп кубанта сүйлөгөн
Биздин кыргыз март эле;
Жарыктык уй канетсин
Жакшы сөздөн кем беле?
Ушул кыял, ушул сыр
Кырсык болуп пейилге.
Тармак жайып жүрбөсүн,
Тамыр салып тереңге?*

Бул ыр окуган кишини сөзсүз ойго салып, өзү көп байкап жүргөн ашмалтай көрүнүшкө дароо жатыркаган сөз менен каратат, анын чын эле орой, ырайымсыз экенин сездирет.

УЙКАШТЫК (рифма) – эки же андан артык ыр саптарындагы айрым тыбыштык үндөштүк, окшоштук. Уйкаштык ыр түрүндөгү чыгармаларга мүнөздүү, ал ырдын ритми не, интонациясына, синтаксистик-лексикалык түзүлүшүнө таасирин тийгизет, ырды кара сөздөн айырмалап ырдын угумдуулугун, көркөмдүгүн арттырып турат. Кыргыз поэзиясындагы уйкаштык жасалышыгына карай бир нече түргө бөлүнөт: башкы уйкаштык, ички уйкаштык, шыдыр же толук уйкаштык, жуп уйкаштык, кайчы уйкаштык, аксак уйкаштык, аттама уйкаштык, оромом уйкаштык. А.Осмоновдун ырлары негизинен а-а-б-а схемасындагы аксак уйкаштык формасында жазылган. *Мен жашадым өз күнүмө таарынбай,
Кара тилек, жаман ойго багынбай.
Түк билинбей өтүп кетет окшоймун
Бир кеченин жаап кеткен карындай.*

Ошондой эле а-б-а-б схемасында аттама уйкаштыктагы ыр түрмөктөрү да кезигет:

*Билген билер, билбегенге не чара,
Менсинген жаш муну кимден кем көрөт?
Кең пейилдүү, ачык колдуу бечара
Кыйын жашап, жакшы жазган өңдөнөт.*

«УЙКУМ КЕЛЕТ» – Ырда акын кыргыз улутунда адатка айланган күндө эттүү тамак жеш ден-соолукка да, көрк-келбетке да зыян экенин жумшак ирония, сарказм, новатордук элементтерди колдонуу менен образдуу, эмоционалдуу ачуу га жетишкен. Мындай жосунсуз жашоонун альтернативи катары орус тун көп түрдүү тамагын сунуштап, а эгер эле орустун көп даамына уруксат этсек, «Кара көз, чымыр дене көркүн ачып, бир сонун гүлдөөр элек, гүлдөөр элек...» деген оюн автор күйгүзө айткан.

УКАЕВ Кымбатбек (1932–1989) – турмушта жана чыгармачылыкта Алыкулдун поэзиясына ак берилген-

дигин таасын далилдеп өткөн көй-кашка сынчы, публицист жана котормочу. 1958-жылы, акындын мурда жарыяланбаган чыгармаларын ичине камтып, Кыргызмамбастан басылып чыккан «Ата-Журт» жыйнагынын түзүүчүсү болгон. Бул жумушту ал адабиятчы Кеңешбек Асаналиев менен бирге жүзөгө ашырган. Ал эми андан төрт жыл илгери – 1954-жылы «Советтик Кыргызстан» журналынын № 6-санына жарыяланган «Алыкул Осмоновдун тандалмалуу чыгармалары» аттуу көлөмдүү макаласы ушул азыркы убакка чейин Алыкул таануу илиминде далилдүү тыянактарга таянган илимий тереңдиктин жана ыйманга жалган айтпаган атуулдук-окумуштуулук чынчылдыктын үлгүсү катары жогору бааланып келатат. Анда автор – аспирантурада окуган сынчы, 1954-жылы Шаршенбек Үмөталиевдин түзүүчүлүгү жана Кубанычбек Маликовдун жооптуу редакторлугу менен жарык көргөн А.Осмоновдун «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар» деген жыйнагынын окурмандар колуна тийишин ошол мезгилдеги адабий турмуштун көрүнүктүү окуясы, «кыргыз элинин формасы улуттук, мазмуну социалисттик маданиятынын гүлдөп өскөндүгүнө дагы бир маанилүү мисал» экенин баса белгилеп келип, дүйнөлүк адабияттын жана орустун классикалык адабиятынын өкүлдөрүнүн таалим-сабагын үйрөнгөн акындын башкаларга окшобос чебер-кылдат изденүү жолунун купуя сырларына талдоо берип өтөт да, ошол эле убакта жыйнакты даярдап чыгарууда кетирилген оркойгон каталар менен өзүм билемдик – «оңдоочулук» мамилеге эч келишпестик, кечирбестик позицияны карманып, андайга жол бергендерге өң-түсүнө карабай туруп катуу сын айтат.

УКРАИНА – акын жашаган доордогу союздук республикалардын бири. Азыр эгемен мамлекет. Кыргызстанга кызылча айдалып, кызылчанын бир мекени катары бул республиканын аты аталат.

*«Украинаны айланып,
Түгөл кыдырса,
Табылбас дейм, балдар,
Мындай кызылча».*

«УКТААРЫМДА» – Бул ырда жаратылыштын кооздугу түркүн-түс боёкто сүрөттөлөт.

*Тоо ашып күн жамынып,
Өскөн нур басты батышты.
Каргалар түнгө жай издеп,
Салпылдап учуп жатышты.*

Жаратылыш ушинтип уйкуга кам урганда лирикалык каарман да жаштардын арасында ырахаттанып сейилдеп жүрүп үйүнө кайтат. Курбуларынын кылык-жоруктары «ойготуп ойду чымчылайт» деп аяктаган ырын.

«УКТААРЫМДА» – 1935-жылы жазылып, ошол жылы чыккан «Таңдагы ырлар» жыйнагына басылган 10 куплет ыр. Жаштык курактын учкул кыялдарга бөлөнгөн таттуу күндөрүнүн эволюциясы андагы:

*...Жалгыз келип үйүмө,
Үстөлгө бир аз олтурдум.
Эх, эчендерди ойлонуп,
Толкуну болдум толкундун .*

*Кең ачылган терезем,
Таза аба көңүл сергитет.
Жука кийген көйнөгүм,
Турганын көрчү делбирттеп.*

*Оюма түшүп кыздардын,
Таттуу сөзүн укканым.
Тынчый албай кыйлага,
Анан барып уктадым.*

*Турсам да, жүрсөм, уктасам,
Көңүлүм такыр тынчыбайт.*

*Эмгектүү менин көп курбум,
Ойготуп ойду чымчылайт... –*

деген саптарда элестүү да, жандуу да болуп көзгө тартылат.

УЛАН – «Мен көлүмө келгенде» ырында кездешет.

*Бүттү бороон. Улан жели токтоду,
Түптү түрө Санташ шамал сокподо,
Бул мезгилде мемиреген Ысык-Көл
Өз элиндей күчтүү, сулуу окшоду.*

«УЛУУ АТА МЕКЕНДИК СОГУШТАГЫ КААРМАН ЭМГЕГИ ҮЧҮН» медалы – акындын 1946-жылы алган сыйлыгы. Катар номери 0409789 болгон бул медалды ага 1946-жылдын 20-июлунда Фрунзе шаардык эмгекчилер депутаттарынын Биринчи Май райондук Кеңешинин аткаруу комитетинин төрагасы Н.Корсаков тапшырган. Ал күнү жазуучулардан Т.Сыдыкбеков, А.Токтомушев, Н.Байтемиров да ушундай медаль менен сыйланышкан.

«УНУТПА» (08/ХП. 1945. Койсары) – Окурманга, белгисиз лирикалык каарманга арналып жазылгандай пикир калтырган. Бул ырда Адам өмүрүнүн ар кыл учурунда жашап өткөн көз ирмемди унутпашы керек экенин, эң башкысы «Заманга бир гана ирет жаралсан да, миң жылга из калтырып кеткенинди» унутпа дейт да, «Унутсаң өзүмдү унут, бирок дагы, унутпа, менден алган ырларыңды» деп окуучусуна өтүнүч калтыргандай.

«УНУТПА» – Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер, композитор Е.Лузанованын А.Осмоновдун ырына жазган чыгармасы. Чыгарма Кыргыз ССРинин эл артисти Э.Касымовдун аткаруусунда радиого жазылган.

«УСТАНЫН СӨЗҮ» (05/ХІ. 1948. Чолпон-Ата) – Эл камында дайыма болуп, балкасын күрс-күрс уруп, барсканын тындырбаган ка-

рыя устанын тынымсыз эмгеги, ойтйлек, каалоосу бул ырдын негизги мазмунун түзгөн. Ырда иш зарылын күтмөк жок. «Сок» сок» сок!» деген саптар ар бир куплеттин артында кайталанып, бул рефрен ырдын көркөм- дүк күчүн арт тырып, эмгек ритмин элестетет.

УСТАТ. Автор: К.Артыкбаев // Кыргызстан маданияты. – 1990 -18-окт. № 42. – Б. 2. – Автор А.Осмонов бар болгону төрт гана чакан жыйнагы менен кыргыз адабиятынын классиги болуп калганын, тагыраак айтканда 1941-1949-жылга чейин жазган ырлары менен кыргыз поэзиясына өз алдынча реформа жасап, анын өнүгүшүнүн жаңы багытын аныктаганын айтат. Акындын 1945-жылы чыккан «Махабат» жыйнагы А.Осмоновдун жеке чыгармачылык жеңиши гана болбостон, 40-жылдардагы кыргыз поэзиясынын ири жетишкендиги экенин ал кезде айрым бир адамдар гана баамдабаса, жалпы адабий, маданий коомчулук жеткиликтүү деңгээлде түшүнө албай, ал эмес «Махабат» жыйнагын биротоло жокко чыгарууга батынган М.Алыбаевдин («Мааниси жок «Махабат») аракетине таң калганын жашырбайт автор. Ал кезде кыргыз адабий сынында вульгаризатордук багыт түптөлүп келатканын айтып, бул багыттагы сындын (Ж.Самагановдун «Бир чыгармага арналган үч макала тууралуу») «Махабат» жыйнагындагы «Алданба», «Сулууга», «Дүнүйө» деген ырларына сын айтылып, алардын мааниси бурмаланганы түшүндүрүлгөн. Ш.Үмөталиевдин А.Осмоновдун чыгармачылыгына арналган макаласынан кийин Алыкултаануу илими өз алдынча тармак болуп өсүп чыгып, изилденгендиги, акындын чыгармаларынын жаш акындарга тийгизген таасири тууралуу айтылат.

«УУЛУНДУ ЭСКЕРЕЛИ, АТА КОНУШ». Автор: А.Нааматов //Чүй баяны. - 1994, -12-март. (271) Автор А.Осмоновдун туулган айылы Каптал-Арыкка келип, акын ырга кошкон Ала-Тоонун ажайып көрүнүшүнө суктанып, мээнеткеч жердештери менен жүздөшүп, акынды эскерет. Автор акындын Ата Журтту, Ала-Тоону кыргыз поэзиясынын өчпөс боёгуна элес кылып калтырганына сыймыктанса, аккан суудай өмүрүнүн көз ирмемде өтүп кетишине кейийт. Акындан көңүлү калгансып сүйүү андан алыстап кетсе да, көк түтүн бүрккөн көкүрөк күйүтүн Шота Руствелинин дастанынан чыгарды. А.Осмонов ден соолугуна байланыштуу айылына бир кайрылып келе албай көл тарапка жөнөгөнүнө өзүн күнөөлүү сезип: «Көргүм келет, көргүм келет айылымды» – деп жазганы ошондон уламбы. Ал учурда акындын жан дүйнөсү көл кереметине кошулуп, сөз берметтерин тизгенин айтып, автор акындын Ата конушуна уулундун канаттуу поэзиясына жолуккун келсе жылдын төрт мезгилинде көлгө бар, андагы көрүнүштөр Алыкулдун жазган ырлары деп жыйынтыктайт.

«УУРУЛУК» (10/XI. 1946. Чолпон-Ата)– Ырда илгерки бир мезгилдеги атасынан баласы өткөн уурулардын уурудук өнөрү жөнүндө элде айтылып жүргөн уламыш сүрөттөлгөн.

«Бир күнкү арагы үчүн адамдын атын кетирүү» жакшылыкка алып келбестиги курч сыпатталат.

«УЧКАН БУЛБУЛГА (Г...а)» – Ырда жүрөк отсуз тутанып, кыял оболлоп учарын, поэтизациялоо менен сүйгөнүн булбулга салыштырып:

Бир-эки жылда кайрылып

Биз жакка булбул келе кет.

Терезеге олтуруп,

Кубулжуп сайрап бере кет –

деп тиленет акын.

«УЧКАЯК БОЛГОН БАЛАПАН» – Ырда окуусун жаман окуган Чотурбайды учкаяк болгон балапандын уяткарганы сүрөттөлгөн.

«УЧКУЧ КҮҮСҮ» – Ырда Совет адамынын жаратмандыгы, эр жүрөктүгү учкучтун образында даңазаланат. Акын учкуч Ата Мекенинин тынч өмүр сүрсүн деп, «булут жиреп, өнөр жасап» жатканына суктануу менен замандын кыраан уулуна тамшанып, «бай, бай, бай» деген референди ыр түрмөгүндө колдонуп, ырдын таасирин, көркөмдүгүн курчутууга жетишкен. Ыр эркин ыр формасында жазылган.

«УЧКУЧТАРДЫН ЫРЫ» – Ырда Ата-Журттун намысын туу туткан учкуч жигиттин асыл ойлору, жашоосу чагылдырылган.

«УШУНДА ӨТТҮ ЭҢ БИР ТАТТУУ ӨМҮРҮМ»: (Акындын Чолпон-Атада өткөн күндөрү жөнүндө). Автор: Б.Акматов // Ленинчил жаш. – 1989, – 4-февр. (216). Макалада А.Осмонов оорунун кесепетинен өмүрүнүн бир топ жылдарын көл жээгинде өткөрүп, Ысык-Көлдүн ажайып кереметин көрүп, туюп, «эң бир таттуу күндөрүн» Чолпон-Атада өткөрүп, ырахатка бөлөгөн табият кооздугунан кубат алып, кайрадан сөз берметине айлантып, кан тамырынан сыбызгып чыккан ырларды жараткан. Автор Чолпон-Атада жаңы курулган мектепке А.Осмоновдун ысмын берип, мектептин алдында акындын музейин ачуу га аракет кылсак деген оюн айтат. Себеби, Чолпон-Ата курорттук шаар болгондуктан, бул демилге аз да болсо кыргыз адабиятын жайылтуу милдетин аткарып, экинчи жагынан акындын музейин түзүп алууга шарт түзөт дейт.

«УЯҢ КЕЛИН» – Бул ырда согушта оң бутунан аксап келген жигиттин келинчегине кайрылып:

*Кой, Барчагүл уялба,
Жөн киши эмес сүйгөнүң.
Сынап канат барчыны,
Тынчтык баскан дүйнөнүн
Эр билеги эшилет,
Тулпар ташка сүрдүгөт
Кармаштан кайткан азамат,
Бизден канча сүрдүүрөөк –*

деп, келинге дем-күч берет.

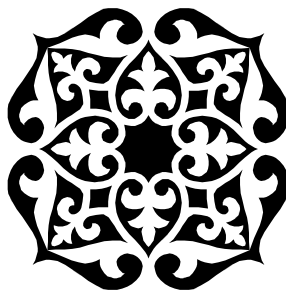
Ырдагы «Тынчтык баскан дүйнө» деген көркөм сапта жигиттин согушта жасаган эрдиги тууралуу чулу ой катылып, ырдын поэтикасын арттырган.

УЯТ – адамдын адамдык касиетин аныктаган, ыйман – абийирге байланышкан сапат.

Алыкулдун чыгармаларында уят темасы көп козголот. «Мен эмнеден уялам» аталган ырында жаш теним сүйбөй койду, же картайдым, же оорукчанмын, же балам жок, же кедеймин деп уялбайм деп келет да,

*«Мен уялам, мына мындан уялам,
Көзгө толор бир чоң эмгек кылбагам.
Колун кезеп жолуң болгур дегенсийт,
Жер шарынан күлүк учкан заманам» –*
деп жыйынтыктайт.

Акындын чыгармаларында уяттын ар кыл түрү бар экени белгиленет: баланын уялганы, кыздын уялганы, көздүн жарыктан уялганы. Бирок, эң негизгиси – ар-намыска байланышкан уят. Жаман адам белгиси – уяты жок деп эсептейт. Поэзияны кан – жанындай көргөн Алыкул «Жаман акын эл алдында уятуу» экенин айтат. Уят адамды кызартарын, уятка чыдаш кыйын экенин жазат. «Өлүп тирилгендер» поэмасынын өзөк темаларынын бири – уят. Автор «Уяттан уят кеткен уяты ачам» – деп, бир сөздү үч кайталаганы менен ар бири өзүнчө мааниге ээ. Муну артында уяттын эмнелигин аныктаган онтологиялык түшүнүк турат.

«ҮЙРӨНҮҮБҮ ЖЕ ТУУРОО-БУ?» Автор: К. Артыкбаев // **Ала-Тоо. 1962, № 1, Б.– 95–107.** Макалада автор 60-жылдардын башында адабият майданына жаңыдан келип жатышкан жаш акындардын чыгармачылык умтулууларындагы ийгиликтер менен кемчиликтер жөнүндө сөз козгоп, чечип алууну күтүп турган көп маселелер бар экендигине токтолот. Ошондой орчундуу маселелердин бири жаштардын поэзиясындагы акын А.Осмоновдун поэзиясынын күчтүү таасири жөнүндө сөз козгоп, кыргыз поэзиясынын шартында А.Осмонов чыныгы новатор акын катары көрүнүп, өзүнүн аз жашаган өмүрүндө артына өчпөс из калтырып кеткендигине токтолот. Ошондой эле ошол кездеги адегенде жаш акын катары көрүнө баштаган Н. Байтемиров, Б.Сарногоев, С.Урманбетов сыяктуу жаштардын түздөн-түз А.Осмоновго таасирленгенин, алардын ичинде таасирленүү менен бирге эле андагы орун алган өйдө-төмөн көрүнүштөргө токтолот. Изилдөөчү А.Осмоновдун чыгармачылыгында орун алган ырларда жаңы композициялык түзүлүштөр, ойду жеткиликтүү айта билүүнүн жаңыча табылган ыкмалары менен акындын чыгармачылыгына өзгөчө мүнөздүү болгон көркөм ойлоонун образдуулугу, жаңычылдыгы белгиленген. Ошондой эле К.Эрназаров, А.Бекмурзаев, С.Маймулов, А.Токов ж.б. сыяктуу жаш авторлордун жыйнактарында Осмоновдон чыгармачылык менен үйрөнүүгө караган-

да анда ойду кайталоо, көчүрүп алуу сыяктуу куулуштардын көп орун алгандыгы орун алгандыгы сындалган. Макалада А.Осмоновдун тийгизген таасиринин укмуштуудай күчөгөн учуру болгондугун, жаш акындар Алыкулдун ойго жана акылга тунган ырлары окуган адамдын акылына акыл, оюна ой, сезимине сезим кошуучу күчү белгиленет. Ошондой болсо да, Алыкулдун ырларында мурда айтылган ойлор, сюжеттик ыкмалар, ырдын композициялык түзүлүштөрү, поэтикалык сөздүктөр, салыштыруулар сыяктуу көркөмдүк каражаттар көп учурда жаш акындардын менчигине айланып кетип жүргөндүгү сындалат. Мындай «ооруу» жаш талапкерлерге эч кандай пайда бербестиги адилет белгиленет. Кийинки 5–6 жылда жаш акындар Алыкулдун ырларынын эстетикалык, турмуштук касиеттери, маани-маңыздуулугу мурдагыга караганда даана түшүнө башташкандыгына да көңүл бурат. А.Осмоновдун чыгармачылык таасирин дурус өздөштүрүп келаткан жаштар катары О.Султанов, Б.Сарногоев, Э.Турсуновдун ысымдары аталат.

«ҮЛПӨТ ЫРЫ» (20/II. 1945. Койсары) – Ырда Улуу Ата Мекендик согушта немецтик фашист терди жеңген Советтик үй-бүлөнүн үйүндө Улуу жеңишке арналган үлпөт сүрөттөлөт.

Күндө «бизге кел» деп чакырган үйлөрдөгү үлпөттө акындын замандаштары, калемдештери, кыргыз-

дын таланттуу уулдары Жоомарт, Жусуп, Мукайлардын жоктугу авторду кейитет. Орду толгус жоготууларды ырга салып жатып, А.Осмонов аталган ар бир акынга мүнөздүү болгон стилдик өзгөчөлүктөрүн таамай тарта алган.

Жоомарт жөнүндө:

*Анын ыры таттуу тилдүү бала эле,
Бул замандын чын сүйүктүү жары эле.
Жорголуун салыштыра келгенде,
Шырдакбектин жоргосундай бар эле.*

Жусуп Турсубеков жөнүндө:

*Анын ыры шекер, шербет бал эле,
Бир замандын бактылуу бир жаны эле.
Күлүктүгүн салыштыра келгенде,
Күлүктүгү Көк аладай бар эле.*

Мукай акын жөнүндө:

*Анын ыры кубат эле, шаң эле,
Бул замандын жанып турган шамы эле.
Болочугун даана карай билгенче,
Толубайдын тулпарындай бар эле.*

ҮМӨТАЛИЕВ ТЕМИРКУЛ (1908-1989) – кыргыз профессионал адабиятын негиздөөчүлөрдүн бири, Кыргыз эл акыны, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты. Алыкул экөө узак мезгилдер бою кадырлаш жүрүп, анын жеке турмушу жана чыгармачылыгына агасы катары, замандашы катары жакшы жардам-көмөгүн көрсөткөн калемгер. Өзүнүн эскерүүсү боюнча, Алыкул менен 1933-жылы, «Чабуул» журналынын убактылуу катчысы болуп турган учурунда таанышкан.

«... Журналга ыр көтөрүп келгени эсимде, – деп жазган Т.Үмөталиев. – Ошондо эле көп сүйлөбөгөн, ойлончоок мүнөзү байкалып турчу. Кийин Жазуучулар союзуна да көп келүүчү. Жазган ырларын окуп берип, пикир айтсаң, угуп отуруп, акырында «ойлонуп көрөйүн» деп кете берүүчү. Башкаларыбызга окшоп: «туура айтпай жатасыңар, меники жакшы» же «силер түшүнбөй жатасыңар» деп

талашып-тартышып убара болуучу эмес. «Кандай чыдамкай! Башкача бир кырсыктын чалгысына ууланбаса, узак жашайт!» – деп ойлочумун...» (Китепте: «Алыкулга гүлдесте». Ф., 1975).

Эл акынынын архивинде 1934-жылы Алыкул экөөнүн ага-ини, калемдеш катары кучакташып (!) бирге түшкөн сүрөтү сакталып калган.

1937-1940-жылдары А.Осмонов Кыргызстан Жазуучулар союзунун башкармасынын коомдук башталыштагы катчысы болуп иштейт. 1938-жылы ал ушул союздун башкармасынын төрагасы Т. Үмөталиевдин жолдомосу менен СССР Жазуучулар союзунун мүчөлүгүнө кабыл алынат.

Жаш, таланттуу акындын «Жолборс терисин кийген баатырды» которуусуна ак дилдүү тилектеши катары көмөк көрсөткөндөрдүн бири да Т.Үмөталиев болуптур. «Ойчул акын эле» деген макаласында (жогоруда аталган китепте) бул тууралуу ал төмөнкүдөй эскерген:

«... 1938-жылы январь айында мен Тбилисиден Шота Руставелинин белгилүү поэмасы «Жолборс терисин кийген баатырдын» орус тилинде чыккан, эки киши тарабынан которулган эки китебин ала келгемин. Алыкул көрөр замат сүйүнүп кетти:

– Таба албай жүрдүм эле, Темике. Инициал ирээтинде сизден сурап алайын деп турам. Котороюн, күчүмдү сынап көрөйүн...

Мукабанын ички бетине «Жаман агандан жакшы белек болсун» деп жазып колуна карматтым. Июнь айы ченде келип, которгонун көргөзүп, бир топ окуп берди. Жарымына жакын которгон экен. Тим эле укмуш сыяктанды.

– Качан бүтөсүн?

– Шарт келишпей жатат. Бат эле бүтүп коёт элем, – деди.

Бир эле бөлмөдө турчу, анысы да тар, электр жарыгы жок, канча жакса да жылыбаган суук бөлмө болучу. Коңшусунун балдары чөкө таандай чурулдашып, иштөөгө мүмкүндүк да берүүчү эмес.

– Ысык-Атага барып, бүтүрүп келбейсиңби? Путёвка бар. Директору менен сүйлөшсөн, өзүнө бир бөлмө берээр...

– О, Темике, анда сонун болбойбу!

– Сага бербеген путёвканы кимге беребиз? Өзүң Жазуучулар союзунун айлык албаган секретары болсоң. Шотанын котормочусу, кыргыздын чоң акыны болсон.

Алыкул унчуккан жок. Бирок анын кызарып бери карап калганы «мен кайдагы чоң акын, сиз тим эле апырта бересиз» дегенин көргөзүп турду. (1937-1940-жылдары Жазуучулар союзунда секретариат бар болучу: биринчиси мен, экинчиси Кубанычбек, үчүнчүсү Алыкул эле. Бирок үчүнчү секретарга штат бербегендиктен, Алыкул коомдук башталышта бекер иштөөчү).

Ысык-Атага барып, «Жолборс терисин кийген баатырды» бүтүрүп кайтты. Окуган кишинин баары Алыкулду чоң акын катарында урматтай баштады. Көзүнө айтпаган менен, өз ичибизден: «Талант» деп сыймыктандык.

Ошондон кийин көп кечикпей эле көрүнүктүү жазуучуларды сыйлыкка көргөзүү жөнүндө сөз болуп калды. Кыргызстандан Калык Акиев, Алымкул Үсөнбаев, Жусуп Турусбеков жана Алыкул Осмоновду сунуш кылдык. Төртөө тең сыйланышты. Ошентип, Алыкул советтик жазуучулардын ордендер менен сыйланышкан биринчи тобуна кирген. Алымкул Үсөнбаев «Эмгек Кызыл Туу», калган үчөө «Ардак Белгиси» орденин алышкан. Биринчи жактан, сыйла-

нышкан төртөөнүн өздөрүнүн адабиятка сиңиришкен эмгектери себеп болсо, экинчи жактан, алардын ар кандай коомдук иштерге активдүү катышкандыгы себеп болгон. Алыкулдун жакшы мүнөзү анын чоң талантына кошумча жакшы сапат болгону белгилүү эле...»

А.Осмоновдун Темиркулду урматтаганы ушунчалык, анын көзүнчө ыйбаа кылып, уялып, бирөө менен тамашалашкандан тартынчу экен. Бул өзгөчөлүк адабият маселелерине арналган макалаларынан да айкын көрүнөт. Эгер ал А.Токомбаев, Ж.Бөкөнбаев, Ж.Турусбеков, Т.Шамшиев, К.Маликов сыяктуу калемдештеринин «жаза басууларын» жарага камчы чапкандай тартынбай эле сынга алса, Т.Үмөталиевдин «күнөөлөрүнө» келгенде, сынынын «мизи» бир топ жумшак, кайпытма. Анын репрессия духуна үндөшкөн мындай акындык, «большевиктик ачыктыгына» 1937-жылдын 26-сентябрында «Кызыл Кыргызстан» гезитине жарыяланган «Адабияттагы зыяндуулуктун түп тамырын сууруп таштайлы» деген белгилүү макаласы эң сонун далил.

Аталган макаласында Алыкул: «...Жаш таланттуу кадрларды өстүрүү үчүн эч кандай көрүнүктүү иш жок. Ү.Темиркул, Шамшиев, (жана менин) чыгармаларыбыздын бирөөнү да Жазуучулар союзундагылар окуп жана жардам берген жок...» – деп «сыр» төгүп келет да, «каарынын» багытын Ж.Бөкөнбаевдин чыгармачылыгына байланыштуу маселеге буруп: «...Үмөталиев Темиркулдун «К.К.» бетинде басылып чыккан статьяларында Жоомарттын негизги каталары, кемчиликтери унутулуп калгандыгы кызык! Коммунист жазуучу Темиркул Б.Жоомарттын каталарын көрө, биле туруп, «Эми

катасын мойнуна алды, иш бүттү» деген либералдык пикирге чырмалгандыгы большевиктик эмес...» – деп, таарыныч айткандай бүтүм чыгарган.

Катуу ооруга чалдыккан акын, 1946-жылы армиядан кайтып келген Т.Үмөталиевге жолугуп, ошонун алдыңкы жылы жарыкка чыккан «Махабат» аттуу китебинин биринчи бетине: «... Балким, бул менин эн акыркы жыйнагым болор...» – деп эскерме жазып койгондугу ал учур үчүн таң калычтуу нерсе эмес эле. Ошондо аскер кийимин чече элек Темиркул: «Дөөдүрөбө, Алыкул. Сенин оорундай оору көп эле кишиде болот. Ооруп – айыгып эле жүрүшпөйбү. Сен али көп жашайсың, жаны, жакшы чыгармаларыңды жазасың...» – деп көңүлүн жубатып, акыл айткан экен.

Алыкулдун «Махабат» жыйнагын окуп, анын акын катары бир топ өсүп калганына кубанган Т.Үмөталиев, «оорукчан автордун көңүлүн көтөрүп, ырларына ачык баа берип, жакшы сөз менен болсо да, сүйөптөй жардам кылайын» деген ой менен «Ленинчил жаш» гезитинин 1946-жылдын 1-августундагы санына «Алыкул Осмонов» аттуу чакан макаласын жазган.

Ошол макаладан алынган үзүндүлөр:

«... Алыкул бир нече ырлар жыйнагын берген, кыргыз тилинде Шота Руставелинин поэмасы «Жолборстерисин кийген баатырды» которгон таанымал акын. Кийинки 4-5 жыл ичинде Алыкул бөтөнчө өстү, өскөндө да күлүк аттай арымын таштап бөлүнүп алга чыга келди.

*Кош, сүйгөнүм, коштошордо жалынба,
Сен жакшы элең мен сүйө элек чагында.
Ак сүйүүдөн көңүл калуу көп экен,
Отуз жаштын улам аркы жагында.*

*Сен бир кептер боз шумкарын түнөткөн,
Унутулган учар замат түнөктөн.*

Сүйүү деген сүйүү эмес эринден,

Сүйүү деген сүзүп өтүү деңизден.

(«Сулууга» деген ырынан).

Акындын «Махабат» (мухаббат) аттуу эл колунда жүргөн жыйнагында, бул өңдүү, окугандын көзүн ачып, жүрөк сезимин ойготуучу ырлары көп. Бардык бизден мурун өткөн акындар сыяктуу да эл менен, өзү туулуп, өнүп-өскөн жер менен тыгыз байланышкан...»

«... Ичи тардык, мактанчаактык, өзү менен тентайлашып, же өтүп бара жаткан бирөөнү көрө албастык – билимсиз, наадан кишилердин белгиси болот. Европалык поэзиянын дөөсү Гёте өзүнүн акындык данкы менен бүткүл Европаны суктандырып турган кезинде: «Силер мени ашыра мактап жатасыңар. Ирандыктар өздөрүнүн жети гана акынын «Улуу акын» дешип тандап алышып, калгандарын сасыткы кылып ташташты. Ошол сасыткыга чыгарылган ирандык акындардын ичинде менден жакшы ыр жазган толуп жаткан акын бар», – деген.

Гёте чын айткан. Чын айтуу, өзү канчалык кыйын болсо да, эл ичинде менден да кыйын кишилер бар деп, элдин күчүнө ишенүү – улуу кишилердин башкы касиети болуп саналат. Биздин Алыкулда ушул касиет бардыгын көрөбүз. «Үлпөт ыры» деген ырында Жоомартка, Жусупка, Мукайга туура баа берип, алардын акындык күчтөрүнүн артыкчылыгын көрсөткөн. Ичи тардык кылуунун ордуна, кайра алардын күчтүү акын болушкандыктары менен мактанат...»

«...Жаңы формаларды табуу жагынан Алыкул кыргыз поэзиясында эң алды турган ойчул акын, философ акын – ырларды түзүүнүн уста-

ты. Акын боломун деген талапкер Алыкулдан окушу керек...»

Бирок, Т.Үмөталиевдин калыс ой, адил сөз менен жазылган бул макаласы ошол мезгилде «партиялык позицияны коргогон» адабиятчы Ж.Самагановдун катуу сынына тушугат. Ал, 1948-жылы «Советтик Кыргызстан» журналынын №1-санына жарыяланган «Бир чыгармага арналган үч макала тууралуу» деген макаласында, ВКП(б) БКнын «Ленинград» жана «Звезда» журналдары жөнүндөгү токтомуна жана кийин жасалган Ждановдун белгилүү докладына «таянган» болуп, А.Осмоновдун «Махабат» жыйнагына «бир киши жазгандай окшош... «мактоо» ырын сырдашкан» Т.Үмөталиев жана анын «Советская Киргизия» гезитинен (21.VII. 1946, «Алыкул Осмонов») өз оюн билдирген «өнөктөштөрү» Я.Шиваза, К.Кулиевдин дарегине «баш көтөрө алгыстай» кылып – сабак болоорлук сын айтууга аракеттенет.

Ж.Самаганов мындай доо коёт: «... Темиркул адегенде эле Алыкулдун «күлүк аттай топтон бөлүнүп» алга чыгып келе жатканын айтып, анын «Сулууга» деген ырын келтирет... Бул ыр, Темиркулдун оюнча, «элдин көзүн ачып», «сезимин ойготот» имиш. Кандай сезим, кандай көз ачуу? Ак кептер, боз шумкарды бир түнөтүп, унуткарып учуруп жибергениби? Бул ыр биздин эркин, таза сүйүүгө тарбияланган жаштарга кайсындай тарбия бере алат? Ал эми: «Сен жакшы элең мен сүйө элек чагында», – деген кандай кеп? Же күнүгө бирди сүйгөн аягы суюк адамдарды жаштарга үлгү кылабы?..» Адабиятчы андан ары Алыкулдун:

*Таттуусуңар, ачуусуңар, сулуулар,
Алдайсыңар бизди оңой, кургурлар...
Канча болсо сенин жибек көйнөгүң,*

Дал ошончо жүрөгүңдө сүйүү бар!.. – деген саптарынан «советтик аялдарга айтылган жалаа сөздөрдүн» тизмегин көрөт да, Темиркулдун «Махабаттын» авторун Гётедей чынчыл акынга салыштырганын обу жок мактоо-жактоо деп таап: «...Темиркул Алыкулду Гётеге салыштырып мактаганда, эки акындын чыгармачылык окшоштугун таппай, адабиятка такыр байланышы жок, адамдык жеке мүнөзүн салыштырып Гётеге теңейт», – деген – «жер муштап» ачууланган, билимсиздиги жөн-жай адамга деле айкын көрүнгөн бир беткей тыянагын чыгарат. Ж.Самаганов ошону менен эле чектелбей, Алыкулдун терең байкагычтык, сезимтал ойчулдук менен жазылган көп мыкты ырларын «мещандык философиянын» туундулары катары атаган.

Т. Үмөталиев ал зор мурасты данктап-даназалоонун демилгечиси болду. Басма бетинде, элесин эскерген поэзия кечелеринде, башка ишчараларда калыс, ак сөзүн айтты. 1950-жылдын 19-декабрында, А.Осмоновдун Москвадан мурда жарык көргөн «Мой дом» деген жыйнагын Сталиндик сыйлыкка сунуш эткен Кыргызстан Жазуучулар союзунун жыйынында бул китептин өлкөнүн эң жогорку адабий сыйлыгына татыктуу экенин баса белгилеп, далилдүү да, таасирдүү да сөз сүйлөгөн.

А.Осмоновдун 70 жылдыгына арналып, 1985-жылы «Кыргызстан» басмасынан жарык көргөн үч томдук тандамал чыгармалар жыйнагынын башкы редактору да Т.Үмөталиев болгон.

ҮМӨТАЛИЕВ ШАРШЕНБЕК (1925–2001) – көрүнүктүү сынчы, адабиятчы, прозаик. Алыкулдун өмүрүн жана чыгармачылыгын изилдөөгө чоң эмгек сиңирген.

Улуу акын дүйнөдөн өткөн 1950-жылдын декабрь айында ал студент

эле. Түш ченде лекцияда отурушса, бир мугалими кирип келип, Алыкул Осмоновдун каза тапкандыгын угузат. Бардыгы «Ала-Арча» көрүстөнүнө сөөк коюуга жөнөшөт. Бул Ш.Үмөталиевдин өмүрүндөгү эң унутулгус, кайгылуу окуя болгон.

1952-жылы аспирантурага өтүү үчүн Москвага барат. Мына ушул жерде таланттуу кыргыз акынынын орус окурмандарынын арасындагы кадыр-баркын өз көзү менен көрүп, кийинки изилдөөчүлүк иштерине «каарман» кылып алат.

Бул окуя туурасында өзү кийинчерээк мындайча эскерген:

«Мына, Кремль! Айтор, далай жерди кыдырып, таң калып келе бериптирмин. Келе жатып эле бир жерден чоң кезекке кабылдым. Мынчалык чоң үймөлөктөгөн катарды көрбөгөн жаным эмне экенин билмекке кызыгып токтой калып, ар кимдерден сураштыра кеттим. Көрсө, китеп дүкөнүндө жаңы китептер сатылып, эл ошону талап жатышыптыр.

Мына ошол китептердин арасында Алыкул Осмоновдун «Мой дом» деген китеби да бар экен. Аны эл да талап алып жатат. Менин сыймыктанганымды айтпа! «Ушул өзүбүз анча баа бербей жүргөн Алыкулду ушинтип талап жаткан соң, мында бир чоң чыгармачылык мандем бар экен го?» – деген ойго келдим.

Чындыгында, бул китептин чыкканына бир топ болгон. Анда эмне үчүн кеч сатылып калды? Анын себебин мен кийин Алыкулду иликтегенден соң барып гана билдим. Көрсө, Алыкулдун ушул китеби чыккан соң, анын бир партиясы сатылбайбы. Анан ал бат эле жакшы баага ээ болот. Аты дүңгүрөй баштайт. А.Фадеев Алыкулду классик акын катары баалайт, анан аны москвалыктардын талабы боюнча Сталиндик сый-

лыкка көрсөтүү жөнүндө СССР Жазуучулар союзунун чечимин чыгартууга жетишет.

Ш.Үмөталиев Кыргызстанга кайтып келгенден кийин Алыкулдун чыгармаларын үйрөнүүгө дит коё киришет. Ал жөнүндө ар түрдүү маалыматтарды жыйнай баштайт. Жээни Болотбек аскерде болгондуктан, анын энесин издеп таап, акындын борбор калаанын Тимирязев көчөсүндөгү үйүнө чогуу барат. Ошондо буюм-теримдеринен бир эски керебет, майда-барат идиш-аяктары гана калган экен. «Победа» машинасын Токмоктун үстүндөгү эжеси алып кеткен болот. Кол жазмаларынан да эч нерсе калбаптыр.

Жаш адабиятчы Алыкулдун китебин чыгарууга киришет. Бирок, бул иш көпкө созулуп кетет. Акындын ырларын ар кайсы жерлерден таап, машинкага өзү акча төлөп бастырып, «Канаттуу поэзия» деген баш сөз (бул макала «Ала Тоо» журналына да жарыяланган) жазып, түзүүчүлүк бардык ишти жасап бүткөн соң, басмага тапшырат.

Ошол даярдаган китеп 1954-жылы «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар» деген ат менен Кыргызмамбастан жарык көргөн. Көлөмү 264 бет. Анан ушул китептен түшкөн калем акынын бир бөлүгүнө (Алыкулдун эжесинин макулдугу менен) Пузыревский деген скульпторго эстелик жасатып, акындын «Ала-Арча» көрүстөнүндөгү мүрзөсүнө койдурат. 1958-жылы «Алыкул Осмонов: өмүрү жана чыгармачылыгы» деген аталыштагы, кандидаттык илимий ишине негиз болгон 184 беттик адабий иликтөө ишин басмадан чыгарган.

Ш.Үмөталиев өмүрүнүн акырына дейре А.Осмоновдун поэтикалык мурасын жайылтууда нар көтөргүс эмгек өтөдү. «Мен Алыкул жөнүндө

жазуудан да, айтуудан да эч бир тажабайм, анын поэзиясынын сыйкырдуу күчү ошондой. Алыкулга келгенде бөтөнчө шыктанып кете турганымды жашыра албайм...» – деп өзү белгилегендей, классик акындын кыргыз улуттук адабиятындагы орду тууралуу мектептер жана жогорку окуу жайлары үчүн чыккан бир катар окуу китептерине терең мазмундуу макалаларды сунуш этти.

«ҮЙЛӨНҮҮ ТОЮ» – Обончу Т.И. машевдин, А.Осмоновдун сөзүнө жазган чыгармасы. А.Сапаралиев жана М.Кадыршаевдер аткарган үлгү радио фондунда сакталууда.

ҮМӨТАЛИЕВ Шаршенбек – (1926-2001) адабиятчы, сынчы, окумуштуу, филология илимдеринин кандидаты (1955), Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучусу. «1941–1945-жылдардагы Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучусу үчүн», «1941–1945-жылдардагы Улуу Ата Мекендик согуштагы каарман эмгеги үчүн», «1941–1945-жылдардагы Улуу Ата Мекендик согуштагы жеңишке 30 жыл» медалдары менен сыйланган. Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгын негиздүү изилдеген адабиятчы окумуштуулардын бири. Ш.Үмөталиевдин «Алыкул Осмонов» (1958) аттуу монографиялык эмгеги акындын чыгармачылыгын толук камтыган көлөмдүү эмгектерден. Андан сырткары «Алыкул Осмоновдун поэзиясы жөнүндө» (ж. «Сов. Кыргыз.», 1953, №2, 41–59-бб.), «Актуалдуу ойдун акыны» («ЛЖ», 1955, 11-дек.), «Канаттуу поэзия» (ж. «Сов. Кыргыз.», 1956, №2, 61–76-бб.) сыяктуу макалаларды жазган. 10-класстар үчүн түзүлгөн «Кыргыз совет адабияты» окуу китебинин авторлошу. Ал окуу китепке Ш.Үмөталиев бир нече жазуучулардын чыгармачылыгы тууралуу бөлүмдөрдү жана анын ичинен «А.Осмонов» бөлүмүн жазган.

«ҮСТӨЛ ҮСТҮНДӨГҮ КҮЗГҮ» – Бул ырда мезгилдин учкулдугун, анын кармалбастыгын аял затынын күзгүдөн ар кыл курактагы көрүнүшүн сүрөттөө менен элестеткен. Өткөн мезгил, курак «жүрөктү өчкөн оттой жарадар кылар» деген поэтикалык резюме чыгарган.

«...ҮСТҮНДӨ МЕНИН ЖАНЫМ ЖЫЛДЫЗ БОЛУП...». Автор: П.Казыбаев // Ленинчил жаш. – 1988, – 4-авг. (209) Макалада алгачкы ой А.Осмоновдун туулган жылы, күнү жана окуган жылдарын тактоого байланыштуу. Колдо болгон библиографиялык маалыматтарга, архивдик материалдарга жана акындын бир катар чыгармаларына таянуу аркылуу Ала-Арча көрүстөнүндөгү акындын эстелигине туулган жылы менен кайтыш болгон күнү ката жазылгандыгы айтылат. Автор архивдик материалдарга таянып, А.Осмоновдун СССР Жазуучулар союзуна мүчө болгондугун, «Ардак белгиси» ордени, «Каарман эмгеги үчүн» медалы менен сыйланганын белгилейт. Бул материалдардын ичинен эң маанилүүсү – акын дүйнөдөн кайткандан жети күндөн кийин 1950-жылы 19-декабрда Кыргызстан Жазуучулар союзунун өткөргөн чогулушунда 1950-жылы «Советский писатель» басмасында орус тилинде жарык көргөн «Мой дом» деген китеби үчүн А.Осмонов Сталиндик (азыркы Мамлекеттик) сыйлыкка бир добуштан көрсөтүү жөнүндө токтом кылган. (архивдик матер. № көрсөтүлгөн) Акындын талантына татыктуу баа берилип, жогорку даражадагы сыйлыкка көрсөтүлүшү кыргыз поэзиясындагы өзгөчө факт. Бирок ошондон ары токтомдун жыйынтыксыз калышына өкүнүү менен автор жооп издейт. Автор мамлекеттик архивдин ар кайсы бөлүмүндө сакталган

акындын материалдарын жекече фондуга топтоштуруу ишинин кечигиши, андагы материалдардын абалы жана келечектеги акындын китептерин басмадан чыгаруучулардын акындын ар бир чыгармасына аздек мамиле жасап, жан дүйнөсүнөн жаралган рухий беренелеринин береке-син кетирбей окурманга жеткирүү ар бир басма кызматкеринин, адабиятчынын жана түзүүчүнүн милдети экенин эске салат.

ҮЧ АЯК (поэма) – Поэма 1945-жылы жазылган. Поэмада Улуу Ата Мекендик согушта Гитлердик баскынчыларга сопсоо бутун алдырган жапжаш жигиттин драма-трагедиясы баяндалат. «Үй-үйгө» алтын-көкүл ырыс тууп» турган бейпил күндөрдө «Туруптур», «Чаар кудуктун бер жагында», «жапжашыл жарашыктуу жай маалында ууга чыгып, аркар, кулжа, суур атып, зоокадан зоокага чуркап жүргөн жигит эми согуштун кесепетинен бир бутунан айрылып, балдак менен басып үч аяк болуп калганы, өткөн күндөрдү түшүндө көрүп, көкүрөгү зилдөөсү поэманын негизги мазмунун түзөт.

Курч эле, учкул эле соо кезинде,

Чарчабай жол баскандын эртесинде.

Майышпай азыркыдай, желдей учуп

Атканы: суур, түлкү баары эсинде.»

Акын жигиттин түш көрүүсү аркылуу өткөн күндөрүнө экскурс жасайт. Түшүндө жигитке Гитлер суур кейпинде көрүнүп, жазаланат. Акындын терең ишениминде согуш баатырлары эч качан, эс нерседен кем эмес, алардын адамзат үчүн жасап кеткен эрдиктери түбөлүктүү.

Үч аяк, калкындай эр, калкындай бек,

Кааласа канат кагып учуп кетет.

Алардын басып өткөн кайратынан

Кара жер капшырылып калч-калч этет.

Бул Ата Мекендик согушта эрдик көрсөткөн баатырларга берилген баа, урмат, сый, даңк!

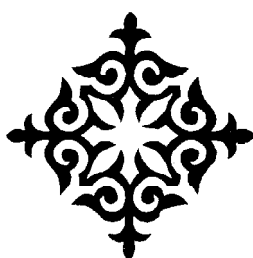
Ал жигит соо чагында күлүк, мерген, бийчи эле. Эми минтип үч буттап баскан мунжу. Жүрөгүндө өкүнүч күйүтү сыздайт, душманга карата кекенич кайнайт. Ал үч аяк бир сапар кыялында мергенчиликке чыгат. Гитлердин куну мин суур имиш деп суур атып жүргөн көпчүлүккө кошулат, өзүнө миңинчи суурду атуу милдети тапшырылат; ийинге Гитлер болуп кирип кеткен ошо суурду аңдып жатса, анысы аңкыштап чыга калат, атып ийсе, суур адамча бетин басып, бакырып жыгылат. Майып жигит селт чочуп кетип, мунун баары кыялында болгонун, өзү шаарда жүргөнүн билет. Дагы бир жолу үч аяк түш көрүп, түшүндө жаштардын бир оюн-зоогуна туш келет, эл менен кошо чимирилип бийлеп кетет. Бирок үч-төрт айланбай буттары тушалат, кайра салса, баягы өзү айткан өлүү суур буттарына оролуп алыптыр, аны силкип таштайм деп чолок буту менен керебетин тээп, ошондон кокуйлап ойгонот... Анан ал жигит элчилеп шарт-шарт баскандан, жүргүргөндөн калганына ичтен сызып, соо чагында жер шарын бир айланып, Ай менен Күн арасын бир арытып чуркап албаганына аттиң кылат.

Бул поэманын окуясы уруш жаныдан басылган кездеги типтүү турмуштук көрүнүштөрдөн алынып, акындык фантазияда кайра иштелип, оригиналдуу чыгармачылык ой түзүмгө (замыселге) айланган. Асыресе «үч аякта» согуш калтырган көп трагедиянын бирин жеке адамдын тагдыры аркылуу сүрөттөө, согуш инвалидинин ал-абалын, психологиясын, дүйнөгө мамилесин «ичкертен» ачып көрсөтүү, ушунун баарын конкреттүү көркөм деталдар, жаңыча поэтикалык ыкмалар менен туюндуруу аракеттери бар.

«ҮЧ ЗАЛКАР». Автор: **Б.Маткеримова** // Кыргыз Туусу. – 1998, - 13-16-нояб. – Б. 8. (294). Макалада белгилүү сүрөтчү Гапар Айтиевдин жубайы Галина Тайматова А.Осмоновду, М.Алыбаевди жана Р.Шүкүрбековду эскерет. Автор А.Осмоновду Токмоктогу балдар үйүндө тарбияла-

нып жүргөндөн бери билерин, кийин Г.Айтиев менен баш кошкондон кийин да А.Осмонов, М.Алыбаев жана Р.Шүкүрбековдор менен тыгыз байланышышып, катышып, Гапаровдун аларга болгон агалык камкордугун айтат.

ФАДЕЕВ Александр Александрович (1901–1956) – залкар орус жазуучусу, коомдук ишмер. Сталиндик сыйлыктын лауреаты. 1946-жылдан СССР Жазуучулар союзун жетектеп турганда, А.Осмоновдун Орто Азия чөлкөмүндөгү акындардан айырмаланган новатордук поэзиясына жогору баа берип, аны улут адабиятынын классиктеринин катарына кошкон.

Алыкулдун көзүнүн тирүүсүндө, 1950-жылы Москвадагы «Советский писатель» басмасынан жарык көргөн «Мой дом» жыйнагын ак дилинен жактырып, анын сыйлыкка көрсөтүлүшүн кубаттаган. Бул тууралуу көрүнүктүү адабиятчы, алыкуловед Шаршенбек Үмөталиев «Залкарга түбөлүк таазим» деген макаласында (Китепте: «Мезгил жана Алыкул», Ф., 1990): «... Алыкулдун ушул китеби чыккан соң, анын бир партиясы сатылбайбы. Анан ал бат эле жакшы баага ээ болот. Аты дүңгүрөй баштайт. А.Фадеев Алыкулду классик акын катары баалайт, анан аны москвалыктардын талабы боюнча Сталиндик сыйлыкка көрсөтүү жөнүндө СССР Жазуучулар союзунун чечимин чыгартууга жетишет. Мындан сон: «Биздин сунушубузду сиздер да колдоңуздар, тезинен сунуш-чечимдерди бизге жиберүүңүздөрдү өтүнөбүз!» – деп расмий түрдө Кыргызстан Жазуучулар союзуна кагаз жиберген экен. Мен бул документтерди (күнү бүгүнкүдөй эсимде) өзүм окуп чыгып, таң калгам. А.Фадеев бир эмес, бир нече жолу ушундай кагаз жибериптир...» – деп эскерип жазган.

А.Осмоновдун «Мой дом» жыйнагы 1951-жылы Сталиндик сыйлыкка көрсөтүлгөндөрдүн 1 жана 2-сынагынан ийгиликтүү өтүп, 3-сынагына келгенде тийиштүү добушка ээ болбой калышына аны жазган автордун мезгилсиз дүйнөдөн өтүп кетиши, демек, ошол кездеги идеологиянын талабы боюнча, саясатка кызмат кылган «тирүү классиктин» арада жоктугу олуттуу себеп болгон.

Акындын архивинде А.Фадеевдин анын 1939-жылы «Ардак Белгиси» орденине татыктуу болушу менен чын жүрөктөн куттуктаган жана ал сыйлыгын алуу үчүн Москвага келип кетүүсүн өтүнгөн телеграммасы, ошондой эле Түгөлбай Сыдыкбековдун, «Мой дом» жыйнагын кол тамгасы менен А.Фадеевге салып жиберүүнү сунуш этип, акынга көзү өтөөрдүн дал эле алды жагында – 1950-жылдын 21-октябрында Москвадан жөнөткөн каты сакталып калган.

А.Фадеевдин 1953-жылдын 29-октябрында «Литературная газета» чыккан жалпы советтик адабиятка талдоо берген макаласындагы: «... Токтогул, Осмонов, Сарыханов, Дурдыклыч – булардын баары биздин советтик адабияттын өлбөс өчпөс эн сонун мурастары...» – деген сөзү кыргыз акынынын СССР адабиятындагы татыктуу ордун белгилеген калыс, так баа берүү катары тарыхта калды.

«ФЕДОРИНАНЫН ШОРУ» – Корней Чуковскийдин ыр менен жазылган жомогу. Ал А.Осмоновдун

котормосунда 1938-жылы Кыргызмамбастан китепче болуп чыккан. Көлөмү 16 бет, нускасы 10125 деп жазылып, терүүгө ошол жылдын 7-мартында берилип, басууга 22-майда кол коюлган китепчинин жооптуу редактору Жоомарт Бөкөнбаев, сүрөтчүсү В.Коношевич болгон.

«**ФЗОДОГУ ИНИМЕ**» – 1948-жылдын 3-ноябрында Чолпон-Атада жазылган. Беш куплет ыр. Биринчи жолу акындын 1942-жылы чыккан «Жазгы ырлар» жыйнагына басылган.

А.Осмоновдун ошол жылдын ноябрь айындагы түзүлүштү темасында жазылган: «Жумушчунун мүнөзү», «Маляр», «Жумушчу», «Дубалчы», «Завод көрдүм», «Пешене», «Устанын сөзү», «Карылык», «Маржанкул», «Паравоз» сыяктуу шедевр чыгармаларынын экинчиси.

«**ФИЗКУЛЬТУРА**» – Бул ырында А.Осмонов жаштарга кайрылып, аларды спорттун түрлөрү менен достошууга үндөйт.

*Жарашпайт, жабык жүрүү жаш
муунга
Ачык бол, өнөр үйрөн бекер турба.
Ооруну соолор сүйбөйт, оору
жаман*

*Соолуктун атасы ким –
физкультура.*

«**ФИЗКУЛЬТУРНИКТЕРДИН МАРШЫ**» (17/XI. 1946. Чолпон-Ата) – Марш ритминде жазылган бул ырда «кең өлкөнүн болот балдарын» эмгек майданына дайым даяр турууга чакырык жасалган.

ФИРТАНЕН Я. (толук аты-жөнү, туулган жана өлгөн жылдары белгисиз) – испан акыны. Алыкул анын «Эне» деген көлөмдүү ырын Адалистин орусча котормосу боюнча эркин которгон. Бир акындын «Жылдыздуу жаштык» жыйнагында басылган. Мазмунуна караганда, бул чыгарма

Испанияда 1931–1939-жылдары болуп өткөн демократиялык революциянын күрөшчүл күндөрүн чагылдыргандай:

Уулу жөнөйт жалдыратып энесин:

– Садагасы, кайра келер бекенсиң?

Жеке колго ону келсе экен дейт,

Кымтып, ороп денелерин бекемдейт.

Үй бурчунда турган мылтык жөлөнүп,

Колго алат да: – Эмесе, эне, жөнөдүк...

Кош, көрбөсмүн, кайраттуу бол, энеке,

Качан эми жарамакмын керекке?

Кош, энеке... Уулум баатыр деп калгын,

Мен кайтпасмын, кайраттуураак

дем алгын...

ФОН-ВИКЕНТ-ВИКТОР – «Менин энем» поэмасында кездешкен ысым.

Чоң төрө басып кетти экинчи үйгө,

Фон-Викент, *энеге айтат: «Ачык сүйлө»...*

Балким сен тааныбасың картайгансың,

Сени мен жакшы тааныйм, кудай күбө!

ФРИДОН – «Шота Руставели» ырында кездешкен ысым.

Баягы кара үңкүрдө күткөн Асман,

Батмажан виного мас, күлгөн шат-шат...

Айтылды өз түрүндөй Фридон дос,

Не сулуу, айлуу түндөр күмүштөй ак...

«**ФРУНЗЕ**» (1935) (азыркы Бишкек) – Бир Кыргызстандын борбору болгон, бир кезде Фрунзе деп аталган шаарыбыз жөнүндө жазылган. Анын кечээки таштак, тар, чаң жолдуу Фрунзе бүгүн көркө келип, өсүп-өнгөнүн, жашарып, жашылданып күн өткөн сайын көз жоосун алып сулуу болуп баратканын күчтүү патетика менен ырдайт. Шаарды көркөтөндүрүп жаткан «орус колу» экенине басым жасап, «сыйлайлы бир замандаш жолдошторду» деп замандаштарына гуманисттик чакырык таштайт.

Шаарга болгон сүйүүсүн:

Таш элең, таштак элең, такыр элең.

Киргил суу шылдыраган арык менен.

*Мен өстүм, жаш көбөйдү, сен көгөрдүң
Жашымды көгөртсүн деп сага бергем –
деген саптарда берет акын.*

Фрунзе шаары – «Балыкчыдан Фрунзе», «Бирге жүрдүк», «Фрунзе», «Мен кеттим алча бышкан мезгилде», «Мен айылга келгенде», «Курбума кат», «Мен шаарыма барармын», «Тосуп алуу» ырларында кездешет.

*Жүр Жыпаркүл, Фрунзеге баралы,
Аралайлы атыр жыттуу калааны,
Эл көрбөсө алаканды шак коюп,
Жаңы үйлөргө бир таңыркап алалы.*

* * *

*Фрунзе өстү, таштап баткак-чыласын,
Бир эле көр, дүйнөгө кеп кыласын.
Жайдын торлуп турганында Фрунзе,
Бир көрк алат, арманыңдан чыгасын.*

«**ФРУНЗЕМ**» – Акындын борбор шаарыбызды даңктаган ыры. Бул ырга композиторлор А.Аманбаев, А.Малдыбаев жана ырчы

СССРдин эл артисти Т.Сейталиевдер музыка жараткан. Алар ырчылар Г.Сатаева, А.Малдыбаев жана Т.Сейталиевдердин аткаруусунда радионун фондунда сакталууда.

Борборго болгон чексиз арзуусу, жашоонун тынымсыз агымында шаардын өсүп, көрктөнүп баратканына болгон кубана суктануусу бир нече ырларында айтылып өтөт:

*Кең ачылган калгамдан карасам,
Канттан бүткөн таттуу калаа көрүнөт.
Эң бир кымбат достук менен ынтымак
Ушул жерден бир дайрага чөмүлөт.*

*Жүзү жарык,
Мобул өтүп бараткан
Шаарым, шаарым,
Асыл шаарым – Фрунзем.*

(«Шаарым – асыл Фрунзем»)

«**ФРУНЗЕНИН ТҮНҮ**» (23/Х. 1948. Чолпон-Ата) – Ырда Фрунзенин бейпил түндөрү даңазаланып, бөбөктүн күлкүсү дайым угулуп турса экен деген тилек айтылат.

ХАН КЕНЕ – «Ак мөөр» поэмасында кездешкен ысым.

ХАН ТЕҢИР – «Жүз жыйырма жаштагы алма бак менен жүз он беш жаштагы Шевкет Гирей» поэмасында кездешет.

*Талаада күүлдөнгөн күчтүү бороон,
Бул бороон – Хан Теңирден,*

Ала-Тоодон.

*Алманын ысыгына борун тосуп,
Карт багван от алдында алоолонгон.*

ХАРЬКОВ – украинанын күн чыгышындагы ири шаар. Акын душманга кыйбай ырдайт. «Жашасын жүрөк, жашасын акыл» ырында кездешет.

*Душман жакын
Душман өжөр –
Амалдуу!*

*Көп самолет,
Көп танкалуу
Бомбалуу...*

*Ошондуктан –
Арам колго
Кыйбас шаар:*

Киев,

***Харьков,**
Одессалар
ызалуу!*

ЧААР КУДУК – «Үч аяк» поэмасында кездешкен жердин аты.

*«Туруктун» «Чаар кудук» бер жагында,
Жапжашыл жарашыктуу жай маалында,
Жаш бала ууга аттанып чыккан экен,
Мен айтчуу ушул кыска казалымда.*

Бул ырда жалындуу жүрөк отузунчу жылдардагы комсомолецтердин, жаш өспүрүмдөрдүн эрдик, атак, революция, тапка жан дили менен кызмат кылып, керек болсо, кара жанды аябай курман болуу жөнүндөгү учкул ой-тилеги, романтикасы, ушунчалык курч мүнөздө сүрөттөлгөн.

«**ЧАБУУЛ**» журналы – 1931-жылдан тартып чыга баштаган адабий-көркөм, коомдук-саясий журнал. Биринчи редактору Аалы Токомбаев болгон. 1933-жылдан «Кыргызстан кеңеш адабияты», 1935-жылдан «Кыргыз совет адабияты», 1938-жылдан «Ала-Тоо», 1939–1942-жылдарда «Советтик адабият жана искусство», 1942–1956-жылдарда «Советтик Кыргызстан» деп аталып, кийин «Ала-Тоо» деген ат менен чыгып келди.

«Чабуулга» А.Осмоновдун алгачкы көп ырлары жарыяланган жана редактор А.Токомбаевдин жардамы менен 1932-жылдан тартып анын редакциясында адабий кызматкер болуп иштеген. Бул тууралуу «Жазуучулук баянымда» акындын: «...1932-жылы ооруп айылга кеттим, кайра кайтканда ошол кездеги Жазуучулар союзунун төрагасы А.Токомбаев мага жакшы жардам кылып, «Чабуул» журналына орнош-

турду. Бул мезгил менин болочогумдун чечкиндүү жылы эле. Себеби, эгер журналга орношпой калсам, айылга кетмекмин...» – деп эскерип жазганы бар.

ЧАВЧАВАДЗЕ Илья Григорьевич (1837–1907) – улуу грузин акыны. Алыкул анын дүйнө, поэзия, өнөр, өмүр жөнүндөгү нускоо сөздөрүн, көңүлүнө жаккан ыр саптарын чөнтөк дептерине жазып жүргөн. Бул акын Шота Руставелиге катуу таасирленген А.Осмоновго грузин адабиятынын кең дүйнөсүн ачкан. Аны Ш.Руставелини толуктаган өз кеңешчиси катары санаган.

ЧАЙКОВСКИЙ Пётр Ильич (1840–1893) – улуу орус композитору. Зейнеп Сооронбаеванын (Талибова) эскерүүсүндө, экөө чогуу жашап жүргөндө, Алыкул анын музыкасын ар качан көңүл төшөп уккан экен. 1948-жылдын 28-октябрында Чолпон-Атада жазылган «Музыка» деген атактуу ырындагы: «дарым ушул: кайгы жана шаттыкка, берчи мага, берчи мага жарым ууртам музыка!..» деген саптардын жаралышында улуу композитордун таасири чоң. П.И.Чайковский сыяктуу эле, акын көл үстүндө сүзгөн аккууну, анын ар кыл мезгилдеги адам жана жаратылыш ортосундагы «элчилигин» сүрөттөп жазганды жакшы көргөн.

«**ЧАЙХАНАДА**» – Бул ырда акын түштүк жергесинде Совет бийлигинин алгачкы мезгилдериндеги т.а. 20-30-жылдардагы чайханадагы көрүнүштү чагылдырат. «Шайы

бешмант, топу» кийген боз балдар, «эби менен эпилдеп бийлеген кыздар», кыскасы жаштар топтолгонун, чайханада «жашоонун жаңы формасы» болгон кызыл бурчтун бардыгы сүрөттөлөт. «Жаңы жаштар топтошуп, гезит окушуп, оюн күлкү шаттык курушуп, бактылуу жаңы турмушту баштан кечирип, жаңыча жашап жаткан» түштүктүн жаштары ырыстуу экендигин ырдайт акын.

«ЧАКАН ПОЭМАДАГЫ ЧОН ОЙЛОР». Автор: Б.Маленов // Муғалимдер газетасы. – 1979. – 22-июнь. – СССРдин 50 жылдыгы атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин доценти Б.Маленовдун макаласында «Махабат» поэмасы мектеп программасы боюнча жогорку класстарда окутууга сунушталганын кабарлап, андан ары чыгарманын мазмундук артыкчылыктары талданат. Чакан макалада Алыкулдун образ жаратуу чеберчилиги поэмадагы саптардан мисал алуу аркылуу көрсөтүлүп, жыйынтыгында эр жигиттин Ата журтун ардактоо менен катар жар сүйүү жана эки жаш элинин жыргачылыгы үчүн бирге эмгектенип бактылуу өмүр сүрүп жатышы – келечек муундагы жаштар үчүн бийик үлгүдөгү үй-бүлө моделин түзүп чыккандыгы үчүн Алыкулдун аталган поэмасы ар дайым актуалдуулугун жоготпогон чыгарма деген бүтүмгө келет автор: «Махабат» өзүнүн көркөм каймана, сыйкырдуу, чындыктуу сүрөттөөлөрү менен образдарынын ушул турган аң-сезими менен тарбиялык иштерибизге түбөлүктүү колкабыш кыла берет».

«ЧАКАН ПОЭМАДАГЫ ЧОН ОЙЛОР». Автор: Б.Маленов // Муғалимдер газетасы, 1979, 22-июнь. – Автор А.Осмоновдун чыгармачылыгындагы поэма жанрына токтолуп, акындын поэмаларынын бири элдик

чыгармачылыктын таасиринде жазылса, бири чыныгы турмуштун таасиринде жазылып ар биринин кыргыз адабиятындагы өзгөчө ордун белгилейт.

Мына ушул элдик чыгармачылык салт менен кийинки турмуштун кырдаалынан чыккан окуянын синтезинен келип акындын чыныгы сүйүү тууралуу «Махабат» аттуу поэмасы жаралган дейт.

Макалада «...А.Осмоновдун «Махабат» поэмасы мектеп программасы боюнча жогорку класстарга окутууга сунуш кылынган ... поэма өзүнүн терең мазмуну, бийик идеясы, жаркын образдары менен жаш өспүрүмдөргө акыл-кеңеш, тарбия берип, адабияттын бир кооз чырпыгы сыяктуу жашап жатат» – деп жазат автор.

«ЧАПАЕВ» деген белгилүү ыры акындын алгачкы жыйнагынан орун алган экен. Бул ыр бүгүнкү окуучулардын да эстетикалык сезимин ойготпой койбойт:

*Ушул менчи толкуп барып токтолом
Замбиректин огуна окшоп октолом.*

Жүрөгүм өрт Чапаевче боло алсам,

Таамай аткан октон тайгып коркпогон.

Ыр таптык позициядан жазылган. «Биздин тапка каршы тапты кыйраткан» Чапаевдей болуу лирикалык каармандын тилеги катары көркөм сүрөттөлгөн.

ЧАПАК (12/ХІ. 1946. Чолпон-Ата)– Минген атын дайым чапкандан «Чапак» атка конгон Жапар деген адамдын атка жасаган адамгерчиликсиз мамилесин акын ырга кошкон.

«ЧАРА КӨРҮҮ КЕРЕК». Автор: К.Асаналиев // Ленинчил жаш. – 1989, – 10-январь. Макалада жаштар газетасынын беттеринде А.Осмоновдун ысмын түбөлүк калтыруу жөнүндөгү маанилүү маселелер, олуттуу

ойлор козголгондугу айтылат. Акындын Фрунзедеги үйү бузуу планына кирип калган болсо, аны буздурбоо үчүн чара көрүп, жооптуу кызматкерлерден талап кылуу зарыл экендиги айтылат.

ЧЕРИК (туулган жылы белгисиз, 1960-жылы көзү өткөн) – акындын карачечекей жездеси. Мурда турмуштан чыккан Мария Осмонова ага: «Инимди таап берсең гана өмүрлүк жар болом», – дегенден кийин Алыкулду көпкө издеп жүрүп Токмоктогу балдар үйүнөн таап, өтүнүчүн орундаткандан кийин баш кошкон экен. Кичинесинен жетимчиликтин азабын көп тарткан, Марияга үйлөнгөндөн кийин «Кегети» совхозунун уйчусу болуп, Улуу Ата Мекендик согуш чыкканда майдандын оорук жумушуна алынып, андан 1944-жылы ооруп кайткан.

«**ЧИЛДЕ**» – Балдар үчүн жазылган ыр. Ырда «жердин жарык бетине биринчи чилде келгенде аны ким жеңет» деп уй, кой, жылкы, төө маселет курушуп, аксакал деп уйду жиберешет. Уй чилдени басканда, чилде уйдун туягынын тилигинен чыгып кетип, «ошол күндөн ушул күн, чилде жер үстүндө калыптыр» деп ырдалат.

ЧОЛПОН – «Кайгы» деген уламыштагы кездешкен ысым.

Бир кедей туура элүү жашты басты,

Ошондо Чолпон деген уул тапты.

Булбулдай таттуу тили чыгар кезде,

Байкуштун жалгыз уулу каза тапты.

ЧОЛПОН-АТА – Ысык-Көлдүн түндүк тарап жээгиндеги курорт шаар, акын шаардын көркүн, кооздугун ырдап келип, «Тагдырымдан кайра сурап алгандай, Ушунда өтү эң бир таттуу күндөрүм», деп жазат.

ЧОЛПОН-АТА – «Курбума кат», «Чолпон-Ата» ырларында кездешет. Мен бул жакта бармын аманмын,

*Боюндамын сулуу Чолпон-Атанын,
Атымды айтып, атын сурап таанышып,
Сыйын көрүп мындагы уни, аганын.*

* * *

*Чолпон-Ата көл жээгинде көрктүү жер,
Алмасы көп ак кыштактар орногон.*

Менде болду далай ыссык сүйүүлөр,

Мындай жерге бирок ашык болбогом.

ЧОЛПОНБАЙ – Советтер Союзунун Баатыры Чолпонбай Түлөбердиев жөнүндө үч актылуу операнын либреттосу.

Бул либретто 1943-жылы жазылган, бирок акын кийинчерээк бул темага кайрадан кайрылган.

Чолпонбай Түлөбердиевдин эрдигин даңазалап, «Баатырдын өлүмү» (1945-жыл) пьесасын жазган. Либреттого караганда пьесада Чолпонбайдын майдандагы эрдиги кыйла реалдуу, чындыкка жакын сүрөттөлүп, баатырдын образы да жеткилен, элестүү сүрөттөлгөн.

«Чолпонбай» либреттосунда анын Советтик аскерлердин согуштагы эр жүрөктүүлүгүн, орус, кыргыз дебей бир тилекте, бир максатта интернационалдык бекем достукта жашап, душмандын мизин кайтарышканын даңазалайт. Чолпонбай менен санитарка кыз Валянын ортосунда махабат сезиминин учкундары да жанып кеткенин сүрөттөгөн.

Либреттодо Чолпонбайдын эрдиктери ар кыл кырдаалдарда көрсөтүлөт. Анын немецтин полковнигин колго түшүрүп келишин, эки жолку салгылашта душмандар ыргыткан гранаталарды тосуп алып, кайра аны гитлердик баскынчыларга карата ыргытканын, акыры ДЗОТтун амбразурасына төшүн тосуп, курман болуу менен душмандын күчүн кайтарганын чагылдырат.

Мен барам!

Дайрадан чабак ура алам,

*Аскага куштай уча алам,
Тоскоолун топон кыла алам,
Онуна жалгыз даай алам.*

«**ЧОЛПОНСТАН**» – Алыкулдун үчүнчү ыр жыйнагы. 1937-жылы Кыргызмамбас тарабынан жарык көргөн.

Түгөлбай Сыдыкбеков, «Акындын элеси» деген макаласында, бул үчүнчү китеби жөнүндө акын кийин кандай пикирде болгондугун курдаштык-сырдаштык дил менен ачык баяндап жазган.

«**ЧОҢ КҮЙҮТ**» – 1935-жылы 47 жашында дүйнөдөн өткөн көрүнүктүү большевик, Ленин-Сталиндин шакирти катары урматтоого ээ болгон. Ири мамлекеттик жана партиялык ишмер, ВКП (б) БКнын Саясий бюросунун мүчөсү, СССР Эл Комиссарлар Советинин төрагасынын 1-орун басары Валериан Владимирович Куйбашевдин өлүмүнө байланыштуу жазылып, акындын ошол жылы жарык көргөн жыйнагына чыккан төрт куплет ыр. «Биз баарыбыз Куйбышевче иштейли» деген элге кайрылуусу менен күйүт ыры аяктайт.

ЧОҢ КҮРӨҢ БОЗ – «Толубай сынчы» поэмасында кездешкен ысым. *Деп сурайт, Толубай анда:*

«Бул кандай ат?»

*Кемпири: «Чоң күрөң боз» деп унчугат.
Сынчы анда: «билем аны жука туяк,
Күрөңдү кудай алсын таштакка тарт».*

«**ЧОҢ ТЕАТР**» – 1941-жылы А.Токомбаевдин редакторлугу менен жарык көргөн «Москва» аттуу жыйнакка киргизилген А.Осмоновдун ыры. Ага А.Үсөнбаев, К.Маликов, Т.Шамшиев, Ж.Бөкөнбаев, Т.Үмөталиев, А.Токомбаевдин фашисттик Германиянын СССРге кол салышына байланыштуу Ата Мекенди, анын борбору Москваны коргоого чакырык таштаган патриоттук маанайдагы ырлары топтолгон.

А.Осмоновдун ыры «Чоң театрга» арналып, акын социалисттик зор мамлекеттин эң негизги театрын фашизмге каршы турган маданий-көркөм жайлардын борбору катары символдоштуруп берүүгө аракет кылганын көрөбүз. Үч куплеттен турган бул ыр төмөнкү саптар менен аяктайт:

Чапкан төрт ат,

Чап зымырап,

Жол сеники айдаган

Талкалайлык

Фашизмди сага канжар кайнаган!

Сага ок өтпөйт, жүрөгүңдө касиет –

Адил колдор,

Ак жүрөктөр –

Адамзаттын бактысы үчүн

жасалган.

Акын «төрт ат» деп Москвадагы Чоң театрдын үстүндөгү аттардын эстелигин, алардын «арабасы» катары театрдын өзүн элестетет да, аларды фашизмге каршы турган «асыл» күчтөрдүн уюгу түшүнүгүнө барабар коёт.

ЧОҢ ЧЕНГЕЛ – «Арпа жайлоосунда бир түн» ырында кездешкен ысым.

Чоң Ченгел башын кашынат,

«Уктап калып түндө кап»...

Уйкуңа олжоң ушул деп,

Төлөмөргө жазылат.

«**ЧОҢ ЧҮЙ КАНАЛ**» – Бул көлөмдүү ыр 1941-жылы жазылып, чоң Чүй каналынын курулушуна арналган. Адам канал казуу менен табигаттын кемтигин толтуруп, «Улуу канал мөлтүлдөп», Ала-Тоонун тунук, кашка сууларына толуп, гүл тигилип, мөмө чачылып, бермет төгүлсүн» деген тилекте күжүрмөн иш жасап жатканы эргүү менен сүрөттөлөт. Чыгарманын композициясы өзүнчөлүктүү курулган. Чоң Чүй каналынын курулушун баяндап, анын келечеги туурасында ой-кыялы обо-

логон автордун баяндоо, үч ыр менен дагы толукталып, логикалык ой дагы андан ары уланат.

Дыйкан колхоздун даны толсун деп тилек кылса, кыз өз ырында согушка кеткен сүйгөнү кайра келгенде бул жерге курулган жаңы шаарды тааныбай калар бекен деп толкунданат, үчүнчү ырда табигатты өзгөртүүгө белсенип кирген адамдын жаратмандыгы даңазаланган. Акын чоң Чүй каналынын курулушун өзүнчө эле поэзия деп билет.

*Бүткөн соң атактуу чоң Чүй каналы
Кошулсун коммунизм каналына –*
деген тилек менен ырын аяктаган акын.

ЧОТУЕВА АЙДАЙ – (1976). Кинорежиссер. Кыргыз киносунда алгачкылардан болуп А.Осмонов жөнүндө көркөм тасманы өз эсебинен жана демөөрчүлөрдүн колдоосунда тарткан.

Фильмдин аталышы жана негизи П.Казыбаевдин 1990-жылы чыккан «Мезгил жана Алыкул» жыйнагы боюнча.

Окуянын өнүгүшү акындын жигиттик кезине жана чечмелениши жеке тагдырына терс таасирин тийгизген турмуш куруусунун жагдайларына байланышта көргөзүлөт.

Алыкулдун ролунда Чыңгыз Мамаев, Айдай – Назира Бердигулова, Зейнеп – Гулнур Асанова. Башкы оператору – Санжар Абдыжапаров, художник – Орозбай Абсаттар. Чыгармачыл жана башкы колдоо көрсөткөн өнөктөштөр: «Алыкул үйү – борбору» коомдук бирикмеси, КТРК, АКИ-пресс, «SEA» ж.б.

ЧОТУРОВА Бактыгүл (1955) – акын, журналист, Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын лауреаты, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер. Алыкулдун ыр дүйнөсүнө таасирленип,

улуу акынды өзүнүн устаты катары санап, жүрөктөн жаралган чоң ышкы менен жазылган ырларынын арасында:

Ысык-Көл, тереңдигиң кайдан алдың,

Ысык-Көл, кенендигиң андан арбын.

Мээримдүү толкунуңа өпкүлөтүп,

Мен сени Алыкулдай сүйүп калдым!..

деген сыяктуу канаттуу саптары окурмандарга жакшы белгилүү.

«ЧӨП ЧАБЫК» (10/ХІІ. 1944. Койсары) – Бул ыр Улуу Ата Мекендик согуш мезгилинде жазылган. Тылдагы бардык түйшүк аялдарга жүктөлгөнүн, бирок кыргыз аялдары белдерин бекем буушуп, майышпай эмгектик эрдиктерди жасап жатканы даңазаланат. Ыр күчтүү пафосто:

Көктөй бер, көгөрө бер кең талаалар,

Кем эмес сага жетер чамабыз бар

Камыкпа, согуштагы азаматтар,

Колхоздо Гомер айткан аялдар бар –
деп аяктайт.

«ЧӨП ҮЙМӨК» (15/ХІ. 1946. Чолпон-Ата) – Бул ырда эл жайлоодон түшкөндө оруу-жыйуусун бүтүп, кыштын камын көрүп алган колхозчуларга ыраазылыгын лирикалык каарман:

Малына күчүм жетпейт деп,

Аксак бут аяз алаңдайт.

Калкына алым жетпейт деп,

Жыңайлак чилде жалаңдайт –

деп образдуу чагылдырган.

ЧУКОВСКИЙ Корней Иванович (1882–1969) – көрүнүктүү орус жазуучусу, акын. Алыкул анын «Федоринанын шору» деген көлөмдүү ырын эркин которгон. Ал 1938-жылы өзүнчө китепче болуп (Кыргызмамбас, Фрунзе – Казан) басмадан чыккан.

ЧҮЙ – Кыргызстандагы берекелүү өрөөн. Өрөөндүн мына ошол берекелүүлүгү акындын образдуу лирикаларында көп ырдалган.

Максым десең максымжан,

Күмүш чачпак жүгөрү.

*Нандан таттуу нан кылсаң,
Жибек чачпак жүгөрү.
Жараган күлүк ат минип,
Чүйдү карай чүдөдү.*

ЧҮЙ – «Өлүп тирилгендер», «Ким болду экен» поэмаларында кездешкен жердин аты.

*Улантай ат сарайга басып келип,
Олтурду тыным алып, черге кеңип,
Түн менен сыр талашкан акындардай,
Өткөнгө, болочокко ой жиберип,
Тазартып асман бетин танды ойготту,
Тоо жактан Чүйдү карай желдер желип.*

«ЧЫМЫН-ЧИРКЕЙ ЫРЛАРЫ» – Бул ыр балдар үчүн жазылган. Ырдын негизги каармандары чымын, чиркей, ийнелик, кумурска, аары, көгөн, жаачы, чегиртке. Чыгармада булардын ар бирине мүнөздөмө берип, кимиси менен дос болуш керектигин, кимисинен жаа бою качуу керектигин жаш өспүрүмдөргө баяндап, алардын пайда-зыяндарына токтолгон.

ЧЫН ЖАНА ЖАЛГАН – кайсы бир нерсенин барлыгы же жоктугу, ойдун же сөздүн чындыкка туура келиши же келбеши; чыныгы жана чыныгы эместе ажыраткан түшүнүктөр.

Алыкул поэзияны чындыкты айтуунун айныгыс жолу деп түшүнгөн. «Жаза алсам өз доорумдун чын китебин», ошондо гана акындык парзымды аткарганым деп баалайт. «Кудайга миң мертебе калп айтсам да, Ырыма бир мертебе калп айталбайм» деген саптары акындын анты эсептелет. Акын – чындыктын жарчысы экенине Алыкулдун поэтикалык тажрыйбасы ачык күбө.

Акындын оюнда турмуш алдамчы, сүйүү жалган. Бирок, адам алдатпаганга аракет кылышы керек. Чындык маселеси акындын сүйүү лирикасында курч коюлат. Чыныгы сүйүү даңазаланса, жалган сүйүү

иренжитет, акынды кайгыга салат. Чындыктын орду жүрөк деп билет. Чындык үчүн Толубай сынчы көзүнөн ажырайт. Бирок, Алыкулдун ишениминде чындыкты жүрөк менен, акыл-эс менен тааныш кажет. Байыркы гректер сыяктуу Алыкул да, биринчиден, чындыкты айтыш эрдикке тете деп эсептейт, экинчиден, чындыкты айта билиш керек, чындыкты айтыш да усталыкты, жөндөмдү талап кылат деп ырастайт. Акындын чыгармаларында чын – жалган маселеси ыйман – абийир менен туташ каралат. Ошондуктан ал «Ак ниеттик – бул дагы илим, бул да өнөр, үйрөнгүлө баарың ушул өнөрдү» – деп чакырык таштайт.

«ЧЫН ЖОЛДОШ» – 1944-жылы 26-ноябрда Койсарыда жазылып, акындын көзү тирүүсүндө эч жерде жарыяланбаган ыр. 1945-жылы Кыргызмамбастан жарык көргөн «Махабат» жыйнагынын автор даярдаган кол жазмасына киргизилип, бирок идея-мазмуну ошол кездеги саясатка жана советтик турмушка төп келбеген чыгарма катары редактор тарабынан алынып салынган. Ошол бойдон унутта калган бул ыр Мамлекеттик архивдин фондусунан табылып, биринчи жолу Кеңеш Жусупов башкы редакторлук кылган «Ала-Тоо» журналынын 1989-жылдын октябрь айындагы №10-санына жарыяланган.

Алыкулдун аталган ыры, «өнгө жалган, өлүм ак» деп кыргыз макалында айтылгандай, эртедир-кечтир ар бир пенденин башына келүүчү кадиксиз жана түзөлбөс нерсе – өлүмдүн улуулугу туурасында өзгөчө философиялык ой, акындык кең чабыттуу кыял жүгүрткөнү менен оригиналдуу. Орус жана дүйнөлүк поэзияда бул темада чыгарма жараткандар мурда эле болсо дагы, алардан ка-

лышпай өлүмгө калыс баа берген жана аны «чын жолдош» эсептеп, «жакшы көргөн» Алыкул өзүнүн «пессимисттиги» менен кыргыз поэзиясында, мүлдө улуттук адабиятыбызда новатор болгон. Бирок, аны «советтик оптимизм менен жаңы дүйнөнү өлбөс кылып куруу идеясына шыктанган» көп замандаштары түшүнө алган эмес.

ЧЫНГЫШ ХАН – «Толубай сынчы» поэмасында кездешкен ысым.
*Бул чындык, бир болгон иш алда качан
Эл түгөл, азая элек Чынгыш – Хандан,
Алтайдан Алай четин тегиз кымтып,
Ал кезде Азиз падыша хандык кылган.*

«ЧЫНЫГЫ ЧЫГАРМАЧЫЛЫККА ЖОЛ». Автор: С.Жигитов //Ала-Тоо, 1975, № 10, 108-124-бб. – А.Осмоновдун чыгармачылыгын изилдөөдөгү өзгөчө орду бар белгилүү адабият окумуштуулусунун бири С.Жигитов өзүнүн бул көлөмдүү обзордук макаласында акындын чыныгы чыгармачылыктын бийиктигине жетүүдөгү ары түйшүктүү, ары татаал жолундагы талыкпас күрөшүнө илимий баа бергенге жетишкен. Автор акындын жеке тагдырына жана айрыкча алгачкы чыгармачылыгына карата ошол мезгилге чейин кандайдыр бир деңгээлде калыптанып калган көз караштардан «чыныгы чыгармачылыкка жол» ачып берген турмуштук фактыларды далилдеп келип, ачуу тагдырга жуурулуп жаралган нукура поэзиядан жаңыча өнүттөгү бир катар илимий негиздеги жыйынтыктарды чыгарат.

Алыкулдун чыныгы тагдырынан жаралган ырлары кыргыз поэзиясындагы чыныгы лирикалык жанрдын ички табиятына толук шайкеш жаралган чыгармалардан экендигин белгилеп келип, акындын ырларында жөнөкөй нерсе дагы, чоң нерсе дагы катар жашай алган өзгөчө бир лирикалык поэтикалык дүйнө деп эсептейт.

ЧЫРМАШТЫН КАРА ТООСУ – «Арпа жайлоосунда бир түн» ырында кездешкен жер.

*Күркүрөп аккан өзөн сай,
Күр жайлоо чалкыйт малга бай.*

Чырмаштын кара тоосунун,

Бир күнкү түнү ушундай.

«ЧЫР, ТАЛАШ, ОКТУУ, ОТТУУ КҮНДӨР БҮТСӨ...» – Кыска жана нуска жазылган бул ырында дүйнөдөгү чыр, чатак, согуш бүтүп, «жер жүзү бир атанын баласындай», меймандашып жашашса деген улуу тилекти акын адамзатка жеткирүүгө аракет жасаган.

ЧЫРПЫКТЫ – Ысык-Көлдүн түндүк тарап жээгиндеги кыштак.

*«Толкун жок, жымжырт эки жак,
Чырпыкты жактан от чыгат».*

ЧЫРПЫКТЫ – «Жалжалым ой» деген ырында кездешет.

Толкун жок, жымжырт эки жак,

Чырпыкты жактан от чыгат.

Ошондой жанган от тура,

Ойноп бир күлгөн жаштык чак,

Ойго да кайдан келиптир,

Ой, жалжалым ой,

Айрылып минтип олтурмак.

«ШААРЫМ – АСЫЛ ФРУН-ЗЕМ» (30/X. 1948. Чолпон-Ата) – Бул ырда өз кучагына жаштык, сүйүү, ынтымак, достукту, токчулукту ж.б. камтыган Фрунзе – асыл шаар катары даңазаланат.

«ШААРЫМА» (4/XII. 1946. Чолпон-Ата) – Ырда туулуп-өскөн шаары Фрунзеге изги сезимдери ырдалат.

«ШААРЫМДЫН БИР УЧУНАН БИР УЧУНА КАРАСАМ» (1/III. 1940.) – Шаардын көрктөнүп, жаңы курулуштар күн өткөн сайын көбөйүп жатканына кубанган акын, ал үйлөрдө «кыргыз деген үй-бүлөсү» жашарына сыймыктанат.

«Алар: жаш калаага туруктуу уул болууга /Аз жыл болду тоодон көчүп келишкен» тоолуктар экенине кубанат акын. Ыр 1940-жылдары жазылган.

ШАБДАН – «Ак мөөр» поэма-сында кездешкен ысым.

«Баатыр» дейт, «хан» деп да айтат
эски эл муну,
Хан Жантай – Карабектин «кабылан»
уулу.

Наурузбай, Кене менен найзалашкан,
Чоюн жон, бекем белдүү балбан уулу.
Чалкалап Чүй атанын кең төрүндө,
Кыргызга кыйын бийлик салган уулу.
Атадан бала даңгы кыйын чыккан.
Жантайдын кечеги өткөн Шабдан уулу.

ШАБДАНБАЕВ Токтоналы (1896–1978) – атактуу төкмө акын, Кыргыз ССРинин эл артисти. Алыкул менен замандаш жана өнөрлөш катары жакшы мамиледе болгон. «Алыкулга» деген эскерүү ырын

1975-жылы жарык көргөн «Алыкулга гүлдесте» аттуу юбилейлик китепке сунуш эткен:

Ашмаранын бер жагы,
Кум-Арыктын ар жагы,
Эстелик жаздым азыраак,
Ыраазы болсун андагы.
Туулган Каптал-Арыктан,
Жетимдиктен чаалыккан.
Ата-энеден жаш калып,
Эзилип жүрүп торолгон,
Детдомдо жүрүп чонойгон.
Жашынан окуп бүтүргөн,
Жазуунун жолун түшүнгөн.
Элге алынган Осмонов,
Эмгегинен, күчүнөн.
Жашыңдан даңкың айтылып,
Талантың кайнап артылып.
«Таңдагы ырлар», «Чолпонстанын»,

«Жылдыздуу жаштык», «Махабат» –

Китептер чыкты басылып.
Эртерээк кеттиң элинден,
Эмгегинди калтырып.
Жазганың таасын, эң кылдат,
Алсыз сөзүң жок болгон.
Кийгизип жолборс терисин,
Баатырлардын женишин,
Кыргызчага которгон.
Көркөмдөп жазуу жагына
Көңүл берип токтолгон.
Ордолуу Совет өлкөнүн,
Сен акыны жоктолгон.

«ШАЙЫР ЖАШТАРДЫН ШАНДУУ АКЫНЫ» – «Ленинчил жаш» гезитинин 1933-жылдын 10-октябрындагы санына жарык көргөн макала (автору белгисиз, бирок аны Ж.Турусбековго тиешелүү деп

болжосок болот). Мында талапкер жаш акын А.Осмоновдун чыгармачылыгы тууралуу алгач ирет жылуу пикир айтылган. Макалада: «...Осмоновдун чыгармалары 32-жылдан баштап чыга баштады. Чыккан күндөн тартып «Осмонов» деген кол менен чыккан ырлар көпчүлүктүн көңүлүн өзүнө тарта баштады. Бул иш көбүнчө комсомол жаштардын арасында болду. ...Мунун ичинен көбүнчө комсомол жана жаштар Алыкулдун сүйгөн темасы. ...Алыкулдун кээ бир жолдорун окуганда геройлору – бир турмуштун күкүмү көз алдына басып чыга келет. ...Ошону менен жаш акындын дагы бир касиети тили жатык, көркөм сөздү орду менен коюуга тырышуусунда», – деп жазылат да, андан ары марксизм окуусун үйрөнүп, алдыңкы кыргыз акындарынан үлгү алуу керектиги белгиленет. Макала төмөнкүдөй саптар менен аяктайт: «Жеке бул жетишпейт. Осмонов ж.б. жаш акын-жазуучулар орус, өзбек, татар, казак пролетариатынын жазуучуларынын чыгармаларын окуп, алардын стиль, сюжет методдорунан үлгү алуу керек. Маселе ушунда турат».

Али бир да ыр жыйнагы чыга элек жаш акын А.Осмоновдун чыгармачылыгы тууралуу мындай жылуу пикир ага моралдык колдоо катары кызмат өтөп, кийинки чыгармачылык изденүүлөрүнө шык бергендиги талашсыз. Газетанын ушул эле санына Алыкулдун «Улуу толкун» (Германиянын кызыл жаштарына) аттуу Ж.Турусбековдун «Энем» поэмасынын ыр формасына салынган көлөмдүү саясий-агитациялык мүнөздөгү ыры жарыяланган.

ШАЙЫРКҮЛ – «Балыкчыдан Фрунзеге» деген ырында кездешкен ысым.

*Жүр, Шайыркүл, шайпай түшүп алалы,
Шаарыбызга шаңдуу кирип баралы,*

*Сүзмө ичирип, сүрсүгөн жал жедирип,
Сүйүнтөлү сүттүү уйкулдуу баланы.*

«ШАМАЛГА» – Бул 6 саптан турган чакан ыр түрмөгүндө акын эртең менен таза аба менен үйүн желдетип көңүлүн сергитет. Терезеден үйгө кирип, үй ээсин ойготкон «эмгектин шамалы» экен деп эргийт акын.

ШАМЕНОВ Жапар – акын менен Жазуучулар союзундагы кызматы боюнча жакын байланышта болгон замандашы.

А.Осмонов өлгөндөн көп-көп жылдар өткөндөн кийин, Кеңеш Жусупов аны борбордогу эмгекти коргоо боюнча мекеменин кичинекей кассасынан издеп таап, Алыкулдун жашаган үйүн көрсөтүп берүүнү өтүнөт. Бул тууралуу «Бир сабындагы өмүрдө»:

«... Жапар аке узун бойлуу, көз айнекчен, арык, кара киши. Согуштан жарадар болуп кайткандан кийин Жазуучулар союзунда эсепчи болуп иштеген.

Жапар аке балдакчан жүргөнүнө карабай, Алыкулдун өмүрүнүн акыркы жылдарында сатып алган үйүн табууга жардам бермей болду.

– Андан бери жыйырмадан ашык жыл өттү. Аны бузушкандыр. Өзгөрүп кетти шаар, – деди Жапар аке, – болжолдоп барсак табарбыз... Анда Тимирязев көчөсү дечү беле?! Аттиң, эсти эсеп жеди...

Жолуккан кишилер андай кууш, кыска көчөнү билишпейт экен.

– Жүрү, – деди Жапар аке, – анда темир жолду бойлойлу. Жаш гвардия көчөсү жактан келели.

Далай адашканыбыздан кийин кууш көчөгө туш келгенибизде Жапар аке сүйүнүп жиберди:

– Буюрса, таптык.

Биз келген «Сокулук» көчөсү болуп чыкты.

– Ушу көчө. Тигине темир жол. Башкача наам беришкен турбай-

бы, – деди Жапар аке шашкалактап.

Жапар аке көчөнүн башынан беш үйдөн кийинки чатырчалуу жапызтамды көрсөттү.

– Мына ушул Алыкул Осмоновдун үйү, – деди Жапар аке үшкүрүнө. – Акыры таптык го...

Бет мандайда: кууш көчөгө түшкөн эки терезеси бар күн чыгышты караган жер там...» – деп жазылган.

ШАМШИЕВ Бекташ (09. 06. 1956, Сузак р-ну, Кара-Март айылы) – Адабияттаанууга өткөн кылымдын 80-жылдары келип кошулган муундун өкүлү. Улуттук адабиятыбыздын ар кайсы проблемалары б-ча эмгектенип келет. 1990-жылы «Кыргыз совет поэзиясынын өнүгүшүндө Алыкул Осмоновдун поэтикалык мурасынын ролу (1950–1960-жылдар)» деген темада кандидаттык диссертациясын коргогон. Ушул эле аталыштагы монографиясы 1993-жылы «Илим» басмасынан басылып чыккан. Айрым илимий эмгектери АКШдан (1996), Түркиядан (2001) чыгуучу журналдарга жарыяланган. Түркиянын борбору Анкара шаарынан басылып чыккан «Түрк адабияттар тарыхы» аттуу 2 томдуктагы А.Осмонов ж-дөгү бөлүмдү жазган.

Ш.Б. улуу акындын көркөм мурасынын улуттук адабиятыбыздын сонку жарым кылымдык өсүп-өнүгүшүнө тийгизген таасирин ар тараптуу изилдеп келе жаткан алыкулталануучулардын жаңы муунунун өкүлү.

ШАРШЕНБАЙ – «Бул айтылуучу кеп» анекдотунда кездешкен ысым.

Бул айтылуучу кеп:

Шаршенбай кеби:

Ар нерсеге – анын сонун эби;

Бир жакка сапар баратып,

Аты жүрбөй калганда:

Арылбай али жолдун теңи;

Атынан түшүп,

Ээр токумун алып,

Чогултуп таңып,

Анан аны далыга салып,

Өзү көтөрүп алып,

Атына жайдак минип,

Кайра кете берди.

Бирөө жолдон чыгып,

– Э Шаке мунуң кандай? Десе:

– Атым баспаган соң,

Ээр токумун көтөрүп алдым деди!

ШЕВКЕТ ГИРЕЙ – «Жүз жыйырма жаштагы алма бак менен жүз он беш жаштагы Шевкет Гирей» поэмасында кездешкен ысым.

«Жер күч сеники эмес, адамдыкы, Биздики, баатырдыкы, балбандыкы!...» – Деди да, Шевкет Гирей каарданып, Алмага балта согуп, кыйып жыкты.

ШЕВЧЕНКО – «Менин энем» поэмасында кездешкен ысым:

Термелген көп зарлардын кайгысына,

Таарынган өткөн өмүр ай-жылына,

Ар бири кара кулак шер сыяктуу,

Жаралган Шевченконун таалайына!

ШЕКЕР – «Шекердин жоругу» деген ырында кездешкен ысым.

Шекер жеңем бир звено башчысы,

Башчылардын далайынын жакшысы,

Кызылчаны сулуу кыздай түрлөнтүп,

Кубандырып кумарыңды жазчысы.

«ШЕКЕРДИН ЖОРУГУ» (3/XI. 1946. Чолпон-Ата) – Ырда баласы безгек менен ооруп калганын угуп туруп, «кантип таштайм, кызылчаны, эгинди» деп баласына барбай койгон звеновой Шекер жеңесинин жоругун жазган. Ыр Советтик патриоттук духта жазылган. Кызылчасын баласынан артык көрүп, санаасы тынып барбай койгон энеге бүгүн көз караш башка болору айдан ачык.

ШЕКСПИР Уильям (1564–1616) – улуу англис драматургу жана акыны. Бул алп таланттын чыгармалары менен Алыкул акындык чеберчиликке жетишип калган кезде жакындан таанышкан. Анын таасири

менен өзү да драма жазууга талаптанган. Т.Сыдыкбеков мындайча эскерген («Акындын элеси». Китепте: Алыкул Осмонов. Чыгармалар жыйнагы, 1-том, 1964): «Пьеса жазууга Алыкул көп убактысын өлтүрүп, көп күчүн зарып кылды... Намыстуу драматург пьесасын сахнага чыгарып, көрүүчүлөрдөн кымбат пикир угууга дилгир эле. Ал улам бир пьесаны жазып, аны далай жолу талыкпай коллективге окуп жүрдү. «Жакшы кабыл алышты. Пьесам коюлмак болду», – деп далай жолу кубанып келди. Далай жолу, далай жолу: «Бир айтканын унутуп салып, терс айтчулары да бар экен. Жададым. Мага окшогон эпсиз кургурларга, тил алышса, пьеса жазбагын дейм!» – деп, бозоруп, кейип кайтты... Айтор, неси болсо да, акындын драмалык чыгармаларынын көбү өз мезгилинде мөмөлөй албады. Алар, тек, папкаларда сакталып калды...»

Акын 1943-жылы У.Шекспирдин «Он экинчи түн» деген драмасын которот. Ал ошол эле жылы Кыргыз драма театрына коюлат. Акын менен 1941-жылы баш кошкон Зейнеп Сооронбаева (Талибова) бул драманын котормосу жөнүндө «Советская Киргизия» газетасына рецензия жазганын эскергени бар. «... Күйөөм менин абдан тез иштеп, ыкчам пикир айтканыма таң калчу. Аталган рецензиям анын купулуна толгон...» – деп айткан ал «Ыймандай сыр» аттуу кол жазмасында (китепте: М.Тентимишев. «Аны Алыкул деп аташкан». Бишкек, 2002).

«Он экинчи түндөн» кийинү Отеллону» которгон. Кыргыз эл артисти Сабира Күмүшалиеванын эскерүүсүндө, Алыкул аны которууга кирише электе, Отеллонун ролун Муратбек Рыскулов сахнага алып чыгышын каалаган экен. Аталган драма

1950-жылы Кыргыз драма театрында коюлуп, башкы ролду М.Рыскулов ойногон.

Драма 1949-жылы Кыргызмамбас тарабынан өзүнчө китеп болуп басылып чыккан. Көркөмдүгү мыкты, тили жатык, эркин котормодугу венециялык мавр Отеллонун:

Махабат – жыргалыңды көргөн жакшы, Махабат – тозогунду көргөн жакшы.

Бирөөгө сүйгөнүңдү өптүргөнчө,

Бакача жер кучактап өлгөн жакшы!.. – деген монологу жана башка каармандардын ырдуу сөздөрү эл арасына ылакап болуп жайылып кеткен.

Акын 1945-жылдын 3-январында, Койсарыда жүрүп, «Катына жооп» деген ырын жазган. Анын саптарынан, Шекспирди канчалык алп санап, чыгармачылык дүйнөсүн аралап «сүйлөшкөндө», өзүн көптөн бери кыйнаган азаптуу оорусун да унутуп, турмуш туш кылган нечен-далай кыйынчылыктарды бир майышып койбостон женип чыккандыгы ачык көрүнөт:

... Сен неге үчүн бошоң тартып кирдейсиң,

«Мен сендей» деп мени алсызга иргейсиң.

Аалам алпы Шекспирдей күч менен,

Ооруп жатып сүйлөшкөнүм билбейсиң?..

«ШЕРИКТЕШТИККЕ ДАЯР-БЫЗ» Автор: К.Султанбекова // Ленинчил жаш. – 1989, – 10-январь. (226).

Макалада автор Ноокат районундагы А.Осмонов атындагы мектепте эмгектенип, акынга арналган бурч, чыгармаларынын көргөзмөсүн уюштуруп, «Көл толкуну» адабий чыгармачылык ийримин жетектеп келерин айтат. Газетага жарыяланган акын жөнүндөгү материалдарды окуп, өзүнүн оюн ортого салуу менен А.Осмоновдун өмүрүнүн учугун улап, архивин аңтарып, изилдөө иштерин максат кылып келе жаткан П.Казыбаевге ыраазычылыгын билдирет. Ошону менен бирге А.Осмоновдун

ысмындагы мектептердин ортосунда тиешелүү материалдарды кайрылышуу боюнча шериктештиктин иш чарасын иштеп чыгуу зарыл деген оюн айтат автор.

ШЕРМАТ – «Байка жигиттер» ырында кездешкен ысым.

*Бузукуну
Жакшы тааны,
Байка жигиттер!
Анын бири ушул Шермат
Ана жигиттер!*

ШЕСТОПАЛ ВИКТОР АРНОЛЬ-ДОВИЧ (1936). Кыргыз республикасынын эл сүрөтчүсү, Токтогул сыйлыгынын лауреаты.

Кыргыз скульпторлорунун ичинен А.Осмоновдун бейнесине көп кайрылган.

Алгачкы эмгеги 1990-жылы акындын 75 жылдык маарекесинин урматына арналып, Каптал-Арыктагы мемориалдык музей алдына коюлган.

Андан кийинки эстелик сомолосу Бишкектеги «Алыкул үйү-борборуна» берилип, Чолпон-Атадагы үй-музейи ачылганда ал жакка башкы экспонат катарында, бирикменин туусу менен кошо берилген.

Каптал-Арыктагы эстелигинин гипс көчүрмөсү Бишкектеги акын ысмындагы № 68 мектебинин фойесинде турчу, тилекке каршы айрым окуучулардын шоктугунан ал эстелик талкаланып, реставрациялоого да жарабай калган.

ШИВАЗА Ясыр (1906-1988) – Кыргыз эл акыны, дунган акыны. Алыкул менен жакшы мамиледе болгон. Кыргызстан Жазуучулар союзунун катчысы болуп иштеп турган кезинде, анын турмуштук жана чыгармачылык муктаждыктарын чечүүгө жардамын көрсөткөн. Маселен, 1946-жылы жайда Ат-Башы, Арпа өрөөнүнө барып, эл аралап, эс алып келүүсүнө жолдомо берген.

Алыкул анын «Кытайдагы энеме» деген белгилүү ырын которгон. Ал биринчи жолу «Таңдагы ырлар» жыйнагында басылган.

Я.Шиваза Алыкулдун 1945-жылы жарык көргөн «Махабат» жыйнагы тууралуу Кайсын Кулиев менен бирдикте «Советская Киргизия» гезитинин 1946-жылдын 21-июлундагы санына «Алыкул Осмонов» деген макаласы аркылуу жылуу пикирин айткан. Бирок, алардын бул ак ниеттен жазылган макаласына адабиятчы Ж.Самаганов ошол кездеги «партиялык принциптен» туруп катуу сын айткан. Ал «Советтик Кыргызстан» журналынын 1948-жылдагы №1-санына басылган «Бир чыгармага арналган үч макала тууралуу» аттуу макаласында Шивазага төмөндөгүдөй доо коёт: «... Үмөталиев менен Шиваза жана Кулиев жолдоштордун макалалары бир киши жазгандай окшош. Булар Алыкулдун чыгармасынын эч кандай начар жерин көрбөй, же көрсө да көргүсү келбей, Алыкулга «мактоо» ырын ырдашкан... Алыкулдун «Үлпөт ыры» деген ырын алып карасаңар, Бөкөнбаев, Жусуп менен Мукайды Шырдакбектин жоргосуна, Көгалага, Толубайдын тулпарына салыштырган. Муну да поэтикалык образдар деп атаарсыздар. Андай болсо, Токombaевди Аккулага, Маликовду Тайбуурулга, Шивазаны Саралатка, дагы-дагы ушинтип жүрүп отуруп, кыргыз жазуучуларынын баарын фольклордогу белгилүү баатырлардын аттарына салыштырып чыкса, поэзиялык образ дей албайбыз... Алыкулдун «Россия» деген улуу орус элинин кыргыз элине көрсөткөн ченемсиз жакшылыгын ырдаган ырын да Темиркул «Акак таштай кооз», «Алтындай кымбат» деп кооздук жагына баалап, бир-эки сөз айтып шүк

болуптур... Мындай тар эстетикалык көз менен Алыкулду Ясыр Шиваза менен Кулиев да мактайт. Булар Алыкулдун жаанга кайрылып:

«Проходя, ударь по спине кузничка,

Намочи сухую черепаху», –

деген жерин келиштирип, бул да дүйнөлүк классиктердин гана колунан келет дешет. Бул ыр басмага чыга элек кезде орусча которулуп, сынга мисал болуп киргизилген. Кыргызчасы:

«Чегирткени чертип өт,

Ташбаканы таптап өт», –

экен. Биринчиден, тигилер ырды ката которушкан... Жаан кургап калган ташбака үчүн, чегиртке үчүн керекпи, же колхоздун талаасын кургатуу үчүн керекпи? Жолдош Шиваза бул ырды акындын көрөгөчтүгүнөн көзгө илинбей турган ушундай назик нерсени акын оюбузга салды дейт. Адамга керексиз нерсенин назиктигинде канча пайда?.. Шиваза да Алыкулдун «Тегирмен» деген ырын рефрен менен гана жазылгандыктан акынды көрөгөч, уккуч деп мактайт... Бул формага берилгендик. Буларды ырдын формасы гана кызыктырат...»

Шиваза Алыкулдун мурастарын жайылтып, эстелигине урматтоо менен мамиле жасап, урпактар көңүлүн буруу үчүн жасалган иш-чаралардын баарына замандаштык ак пейили, калемдештик күйөрмандыгы менен колдоо көрсөткөн.

ШИЛЛЕР – «Кара көпөлөк», «Покрышкинге» деген ырларында кездешкен ысым.

*Таң алды таттуу үйкүдө бир түш көрөм,
Түшүмдө жанга ажайып бир иш көрөм.*

Зор акын – немец Шиллер калаасына

Эң калың кара көпөлөк жаады көктөн.

ШИЛЛЕР Иоганн Фридрих (1759–1805) – улуу немец акыны. Алыкул бул акындын чыгармачылыгы менен жакшы тааныш болгон.

1944-жылдын 27-декабрында жазган «Покрышкинге» деген ырында: «андыктан: Гёте, Гейне, Шиллер менен, сага окшоп бетме-бетке чыккым келет!» деп, анын да атын «сыноо» көтөрөөр улуу немец катары атап өткөн.

Бул дагы аз, көктөн жоону жеңмек,

Адамды акылдан да бийлөө керек!

Андыктан: Гете, Гейне, Шиллер менен

Сага окшоп, бетме-бетке чыккым келет.

ШИМЕЕВ СМАР – (1921–1976)

– дунган акыны. А.Осмоновдун чыгармачылыгын калыс, татыктуу баалаган калемдештеринин бири. 1945-жылы Кыргызстан Жазуучулар союзунун башкармасынын жооптуу катчысы болуп туруп, анын «Махабат» жыйнагынын жооптуу редактору болгон. 3170 нуска менен чыккан бул китеп ошол жылдын 13-июлунда терүүгө берилет, 26-октябрда басууга кол коюлган.

С.Шимеевдин Кыргызстан Жазуучулар союзунун пленумунда 1955-жылы жасаган «Поэзиянын кыргыз тилине которулушу жөнүндө» деген аталыштагы доклады болгон жылдын октябрь айында (№ 10) «Советтик Кыргызстан» журналына басылып чыккан. Анда ал Алыкулдун котормочулук чеберчилигине Ш.Рубаини, А.С.Пушкин, М.Ю. Лермантовдун мисалдарында жогору баа берген.

Кыргызстандын көрүнүктүү мамлекеттик жана коомдук ишмери Абдыкадыр Казакбаевдин үй-бүлөлүк архивинде Алыкул үчөөнүн согуштан кийин катар отуруп түшкөн сүрөтү сакталып калган.

ШОДОКОН – «Калп айтуу» легендасында кездешкен ысым.

Шодокондой көзү ачык жок тубаса,

Шокең эмес, жалган сөзгө кунаса,

«Кече күнү бүркүтүңүз эмне алды»

Деп атайы теңтуштары сураса:

*«Сары Жондон түлкү көрдү тик салды,
Шашпай туруп оң колуна бирди алды.
Боз кыядан кайкып өтө берерде
Бир түлкүнү сол колуна кармады.*

ШООРУК – «Эшимкандын тереги» поэмасында кездешкен ысым. Бул кезде Калмат, **Шоорук** кулак кагып, Той түшкөн, кой союлган үйлөрдү аңдып, Сорпо ичип, этти жайкап, арак серпил, Күүлдөп мас болушат чери канып.

ШОТА 1937-жылы Шота Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатыр» дастанынын жаралышына 750 жыл болгон. Бул чоң майрамга кыргыз жазуучулары поэмадан үзүндүлөрдү которушат.

А.Осмонов Шота менен ошол кезде таанышат: улуу акындын өмүрү, дастаны аны кызыктырат. Ошондо А. Осмонов «Шота» деген ырын жазган. Ыр 1937-жылы «Кызыл Кыргызстан» газетасына басылган. *«Мукабаттык, кубат кошот, жашартат Сүйө билсең – сүйүү ракат жол ачат, Өмүрдөгү эң кызык кез, жаштык кез Мукабаттык – күлүп алтын нур чачат...*

*Чындык сүйүү – жарып чыгат зынданды,
Ал эскирбейт, жүздөп жылдап жол басат;
Ошондуктан жети кылым өтсө да –
Чын ашыктык дайрасында ак чабак, –
Болуп сүзгөн күндөн сулуу Тинатин
Канат шилтеп дале кетип баратат».*

Алыкул мурдатан окуп, ичинен жактырып, а тургай айрым ыр саптарын которуп жүргөн Шотанын сүйүү дастаны «Жолборс терисин кийген баатырды» кыргызча жазууну чечти. Грузин элинин улуу акыны Шота Руставели бир кызга ашык болгондо дастанды жазбады беле! Ал сүйүү жөнүндө баян эмеспи. Ичиндеги букту, сүйүү өртүн Шота нечен кылым мурда эле айтып койгон сыяктуу.

Тунгуч махабат жалынына кабылып, а сүйгөнүнө жетпеген бозой

кейпин кийген, көз жашын көлдөтүп, ашыктык ырларын жаза баштаган жаш акын болсо эле, күйүтүнө чыдабай бир чоң чыгарма жазып же китеп которо салабы? Андай адат болсо, биз буга чейин «Жолборс терисин кийген баатырга» окшогон жүздөгөн чыгарма окуп туйтунуп калбайт белек! Аттиң, андай болбойт тура. Андай улуу ишке баш уруу эрдигинде таланттан башка адегенде жүрөктү козгогон, өзүндүн көзүн жеткен окуяң болсо, ошончолук көркөмдүк-эстетикалык даярдык, билим, маданиятын, ички жоромолдоо сезимин күчтүү болсо, ошондо чыгарма жаралат окшобойбу!

Алыкул Осмонов андай даражага эрте чыга алган. Шотага ыр арнап жазышы бекеринен эмес. Дастандагы окуя, андагы каармандардын сүйүү, достугу, эрдиги болгон адамгерчилик мамилелери жаш акынды суктанткан.

«Жазуучулук баянымда» айтканындай, бир чоң нерсе менен өзүн сынаш керек деп турган, күчкө толгон кези. Намыс, эрдик болбогон жерде жеңиш жок. Ал эми Алыкулга кубат, дем берип, поэзияга ээликтирген улуу махабат оту болду.

Муну А.Осмонов «Жазуучулук баянымда» жеткире айткан:

«1937-жылы Москвага бара жатып да, кайра келе жатып да Шота Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатырынын» подстрочный котормосун, ал жөнүндөгү кээ бир макалаларды окуп жана ошону которууну ойлодум. Бул санаа мени көп уйкулардан калтырды. «Чонойдум, эр жеттим, эми бир зор иш кылбасам, менин Алыкул атым кайсы?» дейм, «Эгер бул иш менин колуман келбесе, анда мен чабал акынмын, колуман эчтеке келбегени» деп ойлойм. Буга кошумча бул укмуштуу поэма мени аябай кызыктырды.

1938-жылдын май айынан баштап, ушул улуу поэманы которууга кириштим. Ушул айда мен өмүрүмдө биринчи сүйгөн Айдай Жигиталиева деген кыз менен ажырашкан болчумун. Анын себеби эмне экенин ушул күнгө чейин билбейм. Өз ичимден: «Бул күйүттү ыр менен басуу керек жана өзүмдү таанытуум керек», – деп коём да, бардык намысым менен иштейм. Поэмадан ажырай албайм, көп убактарда таң атканга чейин олтурам. Окуйм, котормом, таң калам, кубанам! Дүйнөдө мен гана бактылуумун деп ойлойм».

Алыкул сөзүндө «окуйм, котормом, таң калам, кубанам» деген сөздөн кийин «ыйлайм» деген сөздү атайы жазбай кеткен. Ак барак үстүндө көз жашын төгүп, Шотанын дастанын акын кыргызча которуп жазган. Анын махабат дабаасы, күйүтү ошончого татырлык эле.

«Жай, кыш, күз дем албай иштедим. Себеби, анын кызыгы ошондой болду, – деп жазган таржымалында акын. – Акыры Фрунзеде, Токмокто, Ошто, Москвада жүрүп которуп, 1939-жылдын апрель айында Москва алдындагы Малеевка деген жазуучулардын дачасында бүтүм».

Акын эки жыл бою башын көтөрбөй, Шотанын дастанын жыйырма төрт жашында которду. Айрыкча Малеевкада акын күнү-түнү тирмейип отурган. Жолдошторунун айтуусуна караганда, Алыкул ыр деген төгүлүп турганын, жазууга аран эле үлгүргөнүн айтыптыр. Жана да дастанды кийин аз оңдодум деген экен. Чынында эле ошондой.

*Акындар сөз берметин текке чачпа,
Бирди сүй, тирек кылып өз багыңа,
Тартынбай өнөрүңдү көрсөтө бил,
Кубанып ошол үчүн жанганыңа!
Бир чыгар, сүйүп чыгар, бекер чыгар,*

Сыйлануу, даңк алууну оюңа алба».

(«Жолборс терисин кийген баатырдан»).

Шота Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатыр» дастанына Алыкул Осмонов айта албай жүргөн сүйүү, өмүр, тагдыр, өлүм жөнүндөгү турмуштук ойлорун, монологдорун поэмага киргизип, бир айтып алган окшойт. Мына ошондон кийин акын ичти тепкен бугунан, оор кайгысынан, сүйүү мунунан аз да болсо, жеңилдене түшкөн көрүнбөйбү!

Алыкул оор тагдырын, турмуштун башка түшүргөн кыйынчылыгын жеңди. Мындай өзүн жеңген эрдик жөнүндө канча акылмандын нуска сөздөрү бар. Байыркы Чыгыштын акылмандары ырдагандай, адам барган сайын өзүн жеңип, турмушту түшүнүп, ага карата анын жан аракетин, акылмандыгы болуусу керек. Акындын утушу бул: баштан өткөн турмуш кайра ыр болуп, акынга айланып, көпөлөк болуп келет эмеспи!

Алыкул ашыктыкка көз жашын төгүп, шор маңдай болуп, муңканып отуруп алган жок. Ал мунга, алсыздыкка, куру кыялга, сүйүүгө биротоло жетектетип жиберген акын эмес. Ал келечекте сүйүүнү эрк менен, акыл менен жеңе билүүгө чакырган: «эгер сүйүү күчтүү болсо өлүмдөн, мен сүйүүгө теңелүүгө акым бар».

Алыкул ырларында адамды турмуштун жеңил азгырыгынан, алаксытуусунан бийик турууну, максатка умтулууну, сезимдин ак, таза болуусун каалаган. Мына ушул байыртадан келаткан акындыктын табиятына Алыкулдун тааныш болуп, талим алышы ага чоң көмөк болду көрүнөт.

Алыкул Осмоновдун котормосунда «Жолборс терисин кийген баатыр» 1940-жылы латын тамгасы менен чыккан. Китеп бар болгону анда 1090 нуска менен басылган.

Алыкулдун өз колу менен ошо китепке жазган баш сөздүн айрым жерин келтирүүнү ылайык көрдүк: «Улуу акындын чыгармачылык жолун жана ким экендигин толкутуп жазуу кыйын, төмөнкүчө гана бир-эки ооз сөз жазууну ылайык таптым. «Жолборс терисин кийген баатыр» грузин элинин сүйүктүү ыры, 750 жылдан бери ооздон-оозго айтылып, элдин жүрөгүндө сакталып келди. Ашыкчылыктын, досчулуктун, баатырчылыктын поэмасы грузин элинде кайда жүрсө да (согуштарда, дыйкандар арасында, жумуш маалында, үйлөнүүдө, кайгыруу-шаттанууда) макал катары колдонулат.

Жакында болуп өткөн акындын юбилейинен кийин бир тууган улут республикаларда өз тилдерине которууга киришти, ошонун бири биздин кыргыз жазуучулары да айрым главаларын которуп, элге тааныштырды. Менин үч жылдык ишимде ушул поэманы толугу менен которуу максатын коюп, акыры ишке ашырдым.

... Орусчасы менен кыргызчасынын ортосунда чоң айырма (расхождение) бар, бирок ошондой болсо да мааниси өзгөрбөй сакталат. Поэма-нын эң бөтөнчөлүгү, афоризм байлыгын сактоого тырыштым. Ачык айтканда көп жерлеринде маанисин алып туруп, өзүмчө кетип калган учурлар да бар. Мындан аркы которуучулар мындай кемчиликтерден арылуулары шексиз.

Ардактуу окуучулардан, өздөрү тарабынан сезилген кемчиликтерди мага жазууларын сурайм, мындан аркы басылуулар сайын ондой берүүгө даярмын.

Шота Руставели жөнүндө жетиштүү башкы сөз жазууга мүмкүндүк болгон жок, ал тууралуу жазылган сын материалдары менен тийиштүү китепканалардан таап алып, таанышып чыгуунуздарды сурайбыз».

Кыргыз адабиятында «Жолборс терисин кийген баатырдын» чыгышы өтө чоң жаңылык болду. Окурмандын колдон түшпөгөн китебине айланган. «Бир жылдан соң айылдан Тариэль, Автандил, Тинатин, Даражан деген жаңы туулган балдардын, кыздардын атын уга баштадым. Демек китеп кыргыз элине жетип жана аябай жаккандыгы билинет...» – деп жазган А.Осмонов «Жазуучулук баянымда».

Алыкул отузга аяк басканда Шота Руставелиге экинчи ырын арнады. Ал Шотаны аба деп урматтап, эркелетип, жан боорундай сыйлаган. Акын улуу дастанга таазим уруп, жанды эриткен арфа, ырлар менен, конур, үндөр, сүйүүлөргө суктанган. Алыкул журт үчүн жупуну жасаган эмгегин айтат. Улуу Шотага теңелгиси да келбейт. Болгону шакирти устатына келип, арыз-муңун айткандай, «арманым ушул сүйүү бул күнгө да, кайрадан жаралса атаганат» деп өзүнүн гана зарын чыгарып койгон...

Алыкул Осмонов өзүнүн күндөлүктөрүндө, дептерлеринде Шотанын ырларын, насаат сөздөрүн көчүрүп алып, өмүр бою унутпай алып жүргөн.

«Сүйүүнүн адам билбес түрлөрү бар».

«Даңктуу өлүм мазактуу өмүрдөн артык».

«Дос, душмандык билинет,

кыйындык башка түшкөндө»

«Өмүрүндө бир чоң эмгек жасоого кудурети жетпесе, ал акын эмес»,

«Күйүттү күйүт эмес, кайрат басар».

Шота Руставели Алыкул Осмоновко бир гана чыгармачылык жактан устат болбостон, бу тиричилик жашоодогу мугалими болгон эле. Ошондуктан осуятчынын айткан кептерин Алыкул өмүр бою ата керээзи сыяктуу ыйык туткан. Алыкул кыйынчылык башка түшкөндө ага түбөлүк тынчыбай конгуроосун

уруп турган Шотанын ырын эске са-
лар эле. Шотанын айрым ырларын
жатка билчү. Ал ырлар акынды чый-
ралтып кайрат берчү, түн бою кагаз
тиктеп отургузуп, дүйнөгө сугун арт-
тырып жашатчу.

*«Эр жигит – ыйлай берсең жокко дегдеп,
Өмүрүң төккөн суудай бошко кетет.
Майышпай кыйындыкка чыдай билсең;
Бакытка акыр бир күн колуң жетет.
Алдыдан тоо келсе да тешип өтүп,
Көздөгөн максатыңа жетүүң керек».*

*«Жамандыктын артында жакшылык бар,
Далай өтөт жигиттен кыйындыктар.
Айы бүткөн караңгы көрдөй түндө
Күмүш булак, алтын күн жарык чачар,
Сүйүү деген сүйгөнгө көктөгү ай
Махабатка жете алмак чыдагандар».
«Кордуксуз өмүрүңдүн кызыгы жок,
Кайгынын дабасы эмне?»*

– *Кайрат кылуу...»*

Алыкул өлбөс чынар терегине
кайра-кайра суу куюп, багып келген.
Ал «Жолборс терисин кийген баа-
тырды» жанына ала жүрүп, кайра-
дан суктанып окуган, күмөндөр жер-
лерин үстүнө жазып ондогон.. Ал эми
махабат жөнүндөбү, же турмушпу,
же адам жөнүндөгү акылмандуулук-
та айтылган ойлорун тушуна көк, кы-
зыл карандаш менен белги койгон.
Кээ бир ырлар акындын жашоодогу
акыл-насааты, чакырык-урааны эле.
Бул ырлардын, көпчүлүгүн окурман
жатка билсе керек.

*«Жок, сүйүү – ууктуруп кете албайсың,
Жок, өлүм – ажалсызга жете албайсың.
Деңиздей мөл-мөл этет жаштык үмүт...
Жок, күйүт- кайык менен кече албайсың
Махабат жетишээрлик ыза кылдың,
Жок, өлүм – кайраттууну жеңе албайсың».*

*Өлүм бир акыр бир күн көрүнө алат,
Өмүрдө көп жашайсың кылсан кайрат.
Бирок да жыл гана эмес, нечен кылым –
Эч качан унутулбайт чын махабат...»*

Алыкул Шотанын дастанындагы
«Бет ачарын» өлөрүнө бир жыл кал-
ганда кайрадан ондоп чыккан. Шо-
танын эстелигин кыргыз жерине
Алыкул биринчи койгон эмеспи.
1976- жылы Шотанын китеби жый-
ырма миң нуска менен кыргызча бе-
шинчи ирет басылып отурат.

Адеп биринчи чыккан китепте-
ги «Тариелдин Автандилге айткан
сыры» бөлүмүнүн аягында момундай
сүйүү ыры бар эле:

*«Махабат-өпсөн таттуу бала тура,
Тагдыр куш мөл-мөл эткен талаа тура.
Бул дүйнө бир өң эмес алп тура
Махабат жүрөктү эзген жара тура
Ашыктык алоолонуп күйсө дагы
Тагдырга мунун баары даба тура».*

Береги ыр ошол кездеги А. Ос-
моновдун күйүтүнө төп келет эмеспи.
Орусча китебинде бул сөзмө-сөз ай-
тылган ырдын жоктугунанбы же
сүйүү жөнүндө айткандан корккон
бечара редактордун айынан жогор-
ку махабат жөнүндө жакшы насаат
ырды акындын көзү жогунда кийин-
ки чыккан китептин басылышында
алып салыныптыр.

«Жолборс терисин кийген баа-
тырды» окуган соң, биздин тилибиз-
дин ыргактуу, эң таттуу, кунарлуу,
бай экендигине ого бетер ишенесиң.
Караңызчы: «тил, сезим, чеберчилик
жана паана, үчөө тең керек чыгар-
мага». «Айрылгыс чынжырдан бек
сөз жасадым, берметтей тизмектеш-
кен удама-удаа» деген Шотанын ка-
залын, кыргызчалап кайра жазган
Алыкулдун ак кызматына айран таң
калып, анын күч эмгегине таазим кы-
ласың. Алыкулдун «Кыргыз тили»
деп, 1948-жылы жазылган ырында
мындай деген саптар бар:

*«Бирге жүрөм, кыргыз тилин кадырлайм,
Бул тил менен: иштейм, сүйлөйм,
ыр ырдайм.*

*Башка тилди жандай жакшы көрсөм да,
Өз тилимди сүйгөнүмдөн жаңылбайм».*

Анан калса, дүйнөдөгү нечен бир сулуу, бийик деген чыгармаларды, үгүт, насаат сөздөрдү, сезимдерди табияттын кубулуштарын, ойлорду өз тилибиз менен сүйлөтүүгө колдон келет турбайбы! Эгер начар жазсак, айып тилде эмес, өзүбүздөн экен. Биздин кудуретибизге жараша болот тура. Көрсө, Шота эскергенин Алыкул жазгандай: «Бир деген даанышман жол жаадырган...»

Совет бийлигинин жылдары ичинде жана андан кийинки мезгилди кошкондо, поэма Грузияда 60тан ашык жолу басылып чыкты. Ар бир грузин үй-бүлөсүнүн ыйык тумары сыяктуу баркталган бул китеп жаштар баш кошуп, үйлөнүү үлпөтүн өткөргөн кубанычтуу мүнөттөрдө аларга көп элдин көзүнчө салтанаттуу тапшырылат. Ымыркай бөбөктүн башына жаздап, ырым кылгандар бар. Алыскы сапарга жөнөгөн же алыс тарапта өмүр кечирген ар бир грузин эне тилин, ата салт, улут мурстарын эске түшүрүп, жан-жүрөгүнө күч-кайрат жана шыктануу алыш үчүн аны өзү менен бирге алып жүрөт деп айтышат. Азыр өлкөдөгү Грузин драма театры, Тбилисидеги театр институту жана Адабият илимизилдөө институту Шота Руставелинин наамында. Анын атынан аталган көчө, сейил бак, китепкана, мектеп, оюн-зоок жайлары ж.б. эсеби жок.

А.Осмонов 1946-жылдын 12-декабрында Чолпон-Атада жазып бүтүргөн «Эл арасынан жыйналган легендалар» аттуу иликтөөсүнүн «Шота Руставели жөнүндө» бөлүгүндө мындай деп жазганы бар:

«... Руставелинин баатырлары: Тариэл, Автандил, Дарежан, Тинатиндери кыргызга жагымдуу. Ошондуктан кийинки туулган балдарга ушул аттар коюла баштады.

Биздин аскерлер чабуул коюп бара жатканда, Рейн боюнан кыргыздын жаш солдатанын өлүгүн көрүшүптүр. Жанында кан болгон, бирок барактары бүтүн кыргызча «Жолборс терисин кийген баатыр» деген китеп бар экен дейт...»

«ШОТА РУСТАВЕЛИГЕ» (3/ XII. 1944. Койсары) – Бул ырын А.Осмонов Грузин акыны Шота Руставелинин «Жолборс терисин жамынган баатыр» дастанын эркин которуп, эргип турган кезинде жазып, котормонун алгы сөзү катары китебине жарыялаган.

*Шота аба, чын достуктун эң кымбаты
Эр үчүн, керек жерде ак кызматы.*

*Жөнөй бер дагы сонун жерге алпарат,
Алдагы мен берген ат – кыргыз аты.*

ШОТА РУСТАВЕЛИ ЖАНА АЛЫКУЛ ОСМОНОВ. Автор: К.Бобулов // К. Бобулов фольклор жана адабият: Адабий сын макалалар, портреттер. – Ф., 1980. – Б. 5–39.

Акын жана адабиятчы Бобулов бул макаласында «Жолборс терисин кийген баатыр» поэмасын которуудагы А. Осмоновдун чыныгы котормочулук өзгөчөлүгүнө ой жүгүртүп келип, Шота менен Алыкулдун бири-биринен кем калышпаган чыгармачылык талантынын салмагын талдоого алган. Мына ушундай сонун чыгарманы Алыкул Осмонов жыйырма төрт жашында кыргыз тилине которгондугун, ал котормо кыргыз окурмандары жана коомчулугу тарабынан кабыл алынып, улуттук таберикке айлангандыгын жана уланкыздарыбызды ал достукка, айныбас махабатка, эрдикке шыктандыргандыгын белгилейт.

Э.Узакбаев «Жолборс терисин кийген баатыр» поэмасы жөнүндө мындайча эскерет:

«... Ошол жылдары бул атактуу чыгарманы колдон-колго өткөрүп

окубаган кыргыз баласы калбаса керек. Башканы кой, биздин толук эмес орто мектептин окуучуларынын талашып-тартышып окуп жүрүшкөндүгүнүн күбөсүмүн.

... андан кийин да бул котормо беш жолу кайра басылды. Ар бир басылыш сайын китеп дүкөндөрүнө көпкө турбай тез эле сатылып кетет. Азыр да котормонун эң кийинки басылышын эч жерден таппайсың» – Эргешбай Узакбаев (Граждандык жана чыгармачылык эрдик: Эскерүү иретинде // Ленинчил жаш. – 1986. – 26-июнь).

«ШУМКАРГА» – Болгону төрт саптан турган бул ырда акын курбуларына кайрылып, «жол алыс, талбай сызалы» деген чакырык таштайт.

ШУКҮРБЕКОВ РАЙКАН (1913-1962) – кыргыз профессионал адабиятын негиздөөчүлөрдүн бири, акын, драматург жана котормочу. Алыкул экөө педтехникумда чогуу окуп, бир бөлмөдө жашап, сыр жашырышпаган жакын курбулардан болгон. Жаш кездериндеги эстеликтерден: Алыкул, Райкан жана Райымбек Боронбай уулу үчөө 1931-жылдын 26-февралында бирге түшкөн, ошондой эле 1933-жылдын 14-сентябрында экөө катар отуруп түшкөн уникалдуу сүрөттөр сакталып калган.

Экөөнүн курсташтык эле эмес, чыгармачыл жактан жакындыгын Райкан минтип эскерген: «Педтехникумда чогуу окуган, эң жакшы көргөн калемдеш, боордош жолдоштордун бири Алыкул Осмонов эле. Жазгандарымды биринчи жолу ага окутчумун».

Алыкул менен Райкан канчалык ынак достордон болгондугун алардын курбусу, журналист жана жазуучу Шайык Жамансариев өз өмүр жолуна тийиштиги бар бир кызыктуу окуя

аркылуу окурман назарына тарткан. Анда, 1929-жылдын 12-сентябрында, Ш.Жамансариев Москвадан, пионерлердин Бүткүл союздук I слётунан келип, педтехникумдун төмөнкү даярдоо классына кабыл алынган унутулгус, кубанычтуу күн экен:

«... Жоомарт (Бөкөнбаев – М.Т.) ошол жетелеген бойдон, азыркы «Пишпек» мейманканасынын ордундагы жалпак жатаканага ээрчитип келди. Ашкана да ошондо экен. Бир бөлмөдө орун жок, экинчи бөлмөнү ачса, ирегеде бир кровать бош болуп чыкты. Төрт бала өзүнчө кобурашып олтурушуптур.

– Балдар! – деди Жоомарт агай.
– Мына, силерге дагы бир баланы кошобуз. Жакшылап жолдош болуп алгыла. Бул Москвадан келди, пионер.

– Оо, Маскөөдөнбү?..

Жоомарт агай чыгып кетээри менен, төрдөгү кроватта жаткан бала ордунан ыргып турду да, кеп-сөзгө келбей, колумдагы кичинекей чемоданды ала койду.

– Мында эмне бар, көрсөтчү? Мен Райкан деген агайынмын, – деп беркилерге жылмайып койду. Чочуркап туруп, чемоданды ачтым. Жарытылуу эмне болмок эле. Райкан аңтарбай туруп, үстүндө жаткан чаар ала сокмо көйнөктү алып:

– Иничек, тиги Алыкул Осмонов деген агайындын көйнөгү жок калды. Муну ошол кийсин, – деп, бурчтагы кроватта кийимчен чалкасынан жаткан түрү серт балага жаңсады. Ооба, ала-сала бир карай салган адамга Алыкул ошондой эле көрүнчү... Жол-жол көк чыт көйнөгүнүн ийни салаа-салаа болуп айрылып кетиптир.

– Күрөшүп жатып, көйнөгүн тытып алды, – деди Райкан. Тура калса, бою пас арык баланын акырек-

сөөгү уркуюп чыга түштү. Көйнөктү Райкандан ала коюп, Алыкул кыткылыктай акырын күлдү да, кийип алды. Кыткылыктай акырын күлүп коюу анын адаты эле. Мен талаша албадым. Алардын сөзү мага какшык аркылуу зекип жаткандай сезилди. Болбосо, өздөрү деле мендей туруп, мага «агай» боло турган чамалары жок.

Ошентип, Алыкул Осмонов менен чаар ала көйнөк аркылуу биринчи жолу тааныштык.

... Баятан бери күлүмсүрөп үн катпай турган узун бойлуу орус бала:

– Ак-суулукмун, Павел Синельников, – деди. Анча-мынча кыргызча тил билет окшойт. Менин ичим тымызын тызылдап турганын байкаган көрүнөт. Райкандын үстүндө шөлбүрөп турган сокмо жүн көйнөктү көрсөтүп күлдү:

– Ушу меники болгон, азыр Райкандыкы.

Ошентип, бешөөбүз ошол бөлмөдө 1932-жылдын аягына чейин бирге жашадык...»

Р.Шүкүрбеков балапан кезинен сырдаш, максатташ жүргөн Алыкулга карата курбулук пейилин өмүрү өткөнчө ак, таза сактады. Муну анын 1960-жылы – дүйнөдөн узаардан эки жыл мурун жазылган «Алыкул Осмоновго» деген ыры да айкын ырастап турат:

*«Мен жашадым өз күнүмө таарынбай,
Кара тилек, жаман ойго багынбай.
Түк билинбей өтүп кетет окшоймун,
Бир кеченин жаап кеткен карындай», –
Деген сапты кайран курдаш жазыпсың,
Оору кыстап, жан айласы табылбай.
Оору кетти, өзүң калдың түбөлүк,
Өмүрү өчпөс ырларыңдын сабындай.*

*Кимдер келип, ким кетпеген Ысык-Көл,
Кубалашып кетип жаткан көбүктөр.
Көрүнбөйт да, кайда Алыкул? – дегенсип,
Кулагыма шыбыр кылат соккон жел.*

– Мында Алыкул, мында Алыкул,

мында лап,

Жооп кылат Күңгөй менен Тескейлер.

Ал эми ошол эле 1960-жылы 2-сентябрда жазылып, журналист Түлөн Акматалиевдин даярдоосу менен Райкандын 100 жылдыгы белгиленген 2013-жылы анын эки томдук жыйнагынын кийинки бөлүгүнө кирген «Алыкул» аттуу кара сөз түрүндөгү эскерүүсү акындын күйөрмандарынын эч кимисин кайдыгер калтырбайт деп ойлойбуз:

«...Алыкул Осмоновдун эң жакын, ачык айтканда, өтө жакын жолдошунун ичиндеги жолдошунун бири менмин. Алыкул экөөбүз 1929-жылы педтехникумга бир кирдик. 1933-жылга чейин бир төшөктө жатып, бир партада отуруп, окудук. Жайкы каникулдарда басмаканада корректор болуп иштөөчүбүз. 1932-жылы гана Кара-Балтага сабатсыздыкты жоёбуз деп барып, жайкы курска мугалим болдук. 1933-жылы ал журналга адабият катчысы болуп кетти, мен театрға кеттим. Мени армияга өзү жөнөтүштү, армиядан келсем тосуп алып, үйүн берди. Өзү беш-алты жыл көлгө барып-келип жүрүп, 1950-жылы 12-декабрда өз үйүндө өлүптүр. Эртең менен барып сөөгүн төркү үйүнө киргизиштим...»

Жалпы жонунан ал экөөбүздүн достук жолдоштугубуз 21 жылдан ашыгыраак убакыт болду. Бул маселенин жалпы жону. Алыкул тагдыры бир туш келген жетим катары мени менен окууда бир дос болду. Ал эми акын-патриот катары бүткүл элибиздин досу болуп түбөлүк калды.

Биз Алыкулду өтө ашыра мактабай жана ыгы жок скромничить этпей, маркум Алыкулдун чийип кеткенин запятоюна чейин калтырбай чыгарып, элге жеткирип, өзүнө памятник орноттурмайынча токто-

ого тийиш эмеспиз. Мен элдин клас-сигин деле окуп жүрөмүн. Алыкул өз өлчөмүндө, калганын тим эле коёюн, татардын Абдулла Тугайынан кем эмес».

Дагы бир өзгөчө көңүл буруучу жагдай – Алыкулдун «Толубай сынчы» аттуу поэмасынын жазылышына да дал ушул педтехникумда бирге окуп, бир бөлмөдө жашаган Райкан курбусу себепчи болгондугун аталган поэма жөнүндө маалымат сунуш этилген бөлүкчөдөн окуй аласыздар.

ШЫГАЕВА Батма – согуштан кийин Быстровка-Балыкчы темир жолун салууда эпкиндрүүлүктү көрсөткөн комсомолдук-жаштар бригадасынын бригадири. Курбулары менен Боом капчыгайында жолго таш тизүүдө иштеп жатканда, акынды аны менен жазуучу-журналист Саткын Сасыкбаев тааныштырган. Бул тууралуу анын Алыкул тууралуу жазылган «Тоо жоготтум, ким тапты?» деген эскерүүсүнөн: «... Мен курулушчулар ураткан таштар ылдый куланып бүткөнүн көрүп, бригадирдин жанына келгенимде, өөдө жактан чаң ээрчитип катуу келаткан жүк ташыгыч машина биздин жаныбызга келип токтоп калды. Шофёрдун жанындагы боз кепка, бешмант кийген жигит Алыкул экенин тааный коюп, аны утурлай бастым.

Алыкул шофёрго бирдеме деди да, машинадан түшүп, бизди көздөй жадырап басып келип, кубанычтуу учурашып калды. Мени менен да сүйлөшкүсү келет, капкара чачын ак чарчы жоолук менен кайыра бууп алган, шакылдап сүйлөп, куруучулардын эмгегин башкарып жаткан бригадир Батмага да алаксыйт...» – деген саптарды окууга болот.

Акындын 1946-жылдын 5-ноябрында жазылган «Быстровка-Балыкчы темир жолу» деген ырындагы:

*Кубатыңа кулдук урам карасам,
Урматыңа мен дагы урмат талашам.
Тирүүлүктө болбос эле арманым,
Сага окшогон бир укмуштуу ыр*

жазсам... –

деген толкундуу ыргак ушул унутулгус жолугушуудан кийин жаралган болуу керек деген да ой келет.

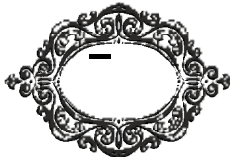
ШЫРДАКБЕК – «Үлпөт ыры» деген ырда кездешкен ысым.

*Анын ыры, таттуу тилдүү бала эле,
Бул замандын чын сүйүктүү жары эле.
Жорголуун салыштыра келгенде,
Шырдакбектин жоргосундай бар эле.*

ШТРАУС – «Үч аяк» поэмасында кездешкен ысым.

*Бий эмес, кирип барса банкет экен,
Төрү эмес, орун алат берки четтен,
Оркестр Штраустун вальсын ойноп,
Кыз-жигит чимирилет эки-экиден.*

ЩУСТИНОВА Мария – акындын 1945-жылы 16-январда Койсарыда жазылган «Гитар күүсү» деген ырынын каарманы. Ал таржымалдын чоо-жайын согуш күчөп турган мезгилде – 1943-жылдын август айында Койсары курортуна эс алууга барган А.Осмоновдун жердеши Сыдыгалы Алымкулов «Күнү бүгүнкүдөй» деген эскерүүсүндө мындайча ачыкка чыгарган:

«... Курортто дагы бир көбүрөөк сүйлөшө турган кишиси гитарада жакшы ойногон Мария Щустинова деген аял болчу. Ал гитарада ойногондо Алыкул колу менен тизесин чапкылап, же столду ургулап кошулчу. Көрсө, Алыкул Токмокто балдар үйүндө жүргөндө барабанчы турбайбы.

Мария театрда иштеген кишилердин чөйрөсүндө жүргөн аял экен, андагы турмуш, күлкүлүү аңгемелер жөнүндө көп айтып, көңүл көтөрөт...»

Эмнеси болсо да, Мариянын ошондогу жаркын элеси акындын:

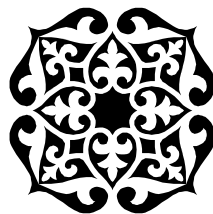
*Түн суук, кыш ышкырат үйлөрдү ачып,
Ой-кырга дубана албас күмүш чачып.
Бйлатат, урат, ойнот, ыза кылат,
Жыргалдуу жазды алыска ала качып.*

*Жарыктан караңгылык сагаты узун,
Көп талып окуй албайм, жазмак турсун.
Көңүлсүз жалгыздыктын төшөгүндө,
Зеригем кармай албай уйку кушун.*

*Бул минут коңур үндүн таза үндүүсү,
Көп элде кыз тоюнун сүйкүмдүүсү.
Мен ашык татар келин бөлмөсүнөн,
Угулат кулагыма гитар күүсү.*

*Колу ойноп анын назик кылдарына,
Ырлары эми жаңы кызыганда,
Токтотот, напсиң күйгөн жигит эрки,
Аз күлүп, чоп-чоп этип өпкөн гана.*

*Мейли, өсө, айла барбы ашыктарга,
Кой дебейм, ошент дебейм мен аларга.
Келиндин алдашына табам канат,
Басылдың, бирок бекер, ах, гитара. –*
деген өлбөс-өчпөс саптары аркылуу улуттук поэзия тарыхында түбөлүккө калды.

«ЫНАК ДЕПТЕР» – А.Осмоновдун алгачкы ырлары түшүрүлгөн калың жазуу дептери. Ал кийинчерээк кандайдыр бир себептер менен жоголуп кеткен.

Акындын курбусу, журналист Шайык Жамансариевдин эскерүүсүндө, Алыкул 1931-жылдын май айынын аягында Каптал-Арыктагы атасы менен бир тууган абасыныкына каникулга кетип, ал жерде колхоз ишине кол кабыш этип жүрүп, күнгө тотугуп, арыктап кайтат. Ошондон кийин «ичинин терисин да оорутуп коюучу» кургак жөтөлгө кабылат. Ошол эле жылдын акырында катуу жөтөлдөн жөнүгө албай, ооруканага жатат.

«Ынак дептердин» баяны мына ушул жерден башталат. Ш.Жамансариев «Жаштыгым бирге өттү эле» деген макаласында (Житепте: «Мезгил жана Алыкул». Ф., 1990) аны төмөнкүдөй сүрөттөгөн:

«... Жатаканада калган төртөөбүз бир күнү тамак алпардык. Тактай менен тосулган тегерек короодо олтурсак, Райкандан: «Бир калың дептер менен сыя карандаш таап келип берчи», – деп өтүндү. Павел Синельников (бир бөлмөдө чогуу жашаган курсташы, жердиги Ысык-Көлдүн Ак-Суусунан болгон – М.Т.): «Менде сонуну бар, азыр эле өзүм алып келип берем», – деди. Ошондой болду. Павлушка дептерди кечинде алпарып берип келди да, «абыдан сүйүнүп калды» деди.

...Алыкулду ооруканадан чыгарып алганы барганда, ал баягы Пав-

лушка берген калың дептерди «Ынак дептерим» деп кошо ала чыккан эле. Анда эмне жазганын кийин да эч кимге көрсөтпөй, жатса-турса колунан түшүрчү эмес. Мурда андай адаты жок эле. Кийинчерээк баягы «Ынак дептерге» жашырып ыр жазып жүргөнүн байкап калдык. Райкан ишенимдүү түрдө: «Акын, акын болот», – деп жылмайып койчу. Экөө сырдаш эле.

...1932-жылы жазга жуук Алыкулдун кургак жөтөлү кайра кармады. Анда ал кроватында чалкасынан томсоруп жата берип, оо бир оокумда жаздык астынан баягы «Ынак дептерин» сууруп алчу. Ошол жаткан боюнча бирдемелерди жазып, дептерди бат эле кайра ката койчу. Байкашыбызча, жөтөл кыстап турган учурда да оюнда жүргөн куплетти унутпай жаза койсо керек. Ошондой үзүндү куплеттерден топтоп тема жаратса керек...»

«Ынак дептердин» кабары, классик акындын чыгармачылыгы, адабиятчылар ырастап жүргөндөй, 1933-жылдан эмес, а 1931-жылдын аягы же 1932-жылдын баш ченинде башталган деген версияны ырастайт.

«ЫР ЗЕРГЕРИ». Автор: Ж.Мукамбаев – // **Ленинчил жаш, 1975, 22-ноябрь.** – Автор өзүнүн бул чакан очерк-макаласында, «...педагог катары мен көркөм чыгарма жараткан адамдардын жазгандарын окуп, же өмүр баяндарын укканда алардын улам кийинкиге жуга турган кандай асыл жактары, асыл ойлору, үлгү алар өмүрү, сөзү, эмгеги бар экен

деп, ой-кыялым ошого кетип, бир ишеничтүү, жугумдуу ыйык нерселерди издейм» – деп жазат. Чыныгы акындар гана окурмандардын жүрөгүндө жашап келе жаткан суроолорго жооп издеп, турмуш чындыгы менен көркөм чындыктын синтезинен жаралган А.Осмоновдун Түп суусуна жана анын боюнда өсүп турган жалгыз түп өрүк тууралуу жазган ырларын окуп, автордун өзүнүн бала кезиндеги суроолоруна жооп таап, акындын ырларынын элдик турмушка жакын турушу, азыркы күндө дагы ошондой эле жандуу жана философиялуу келип, улам кийинки муунга тарбиялык күчү күчтүү экендигин белгилейт.

Алыкул Осмонов өз ырлары аркылуу элдик уламыштан тартып, азыркы турмуштук темаларга чебер сүрөткер катары ыйык мамиле жасап, чыныгы «сөз зергери» катары көрүнүп, элдин кадыр-баркына татыган түбөлүктүү чыгармачыл өмүр сүрөөрүнө терең ишенет.

Автор ошондой эле бул макаласында, К.Жусуповдун «Ыр сабындагы өмүр» чыгармасына жана «Поэзиянын улуу күчү» макаласына карата жакшы баасын берип, акындын чыгармачылыгын окутуудагы кээ бир методикалык маселелерге токтолуп кеткен.

«ЫР САБЫНДАГЫ ӨМҮР». Автор: Жусупов Кенеш – Ф.:Мектеп, 1974; («ЫР САБЫНДАГЫ ӨМҮР». – Ф.:Мектеп, 1980) - Жазуучу Кенеш Жусуповдун 130 беттен турган бул китеби автор тарабынан «Акын Алыкул Осмоновдун өмүрүнөн кыскача сөз» деп аныкталса, ушул эле китеп кошумчаланып 186 бетке чейин узарып, «Акын А.Осмонов жөнүндө документалдык баян» түрүндө 1980-жылы экинчи жолу басылган. Китепте (1974) акындын

купуя сезимдерине байланыштуу окуяларды жазуучу романтикалык маанайда кайрадан жаратып чыгат. Биринчи бөлүмчө «Алгачкы махабат баяны» деген ат менен айтылуу Айдай Жигиталиева менен таанышып-ажырашкан мезгилди камтыйт. Экинчи «Асыл жар жана перзент» бөлүмчөсү Зейнепке үйлөнүүсү, ымыркай кызынын чарчап калуусу, үй-бүлөлүк уянын бузулушу баяндалат. Кийинки «Көл кылаасы», «Акындын тамы», «Үч устат», «Акын казынасы» деген бөлүмчөлөрдө Алыкулдун Ысык-Көлдө өткөргөн күндөрү, чыгармачылык түйшөлүүлөрү, көзү өткөндөн ошол 70-жылдарга чейинки Фрунзедеги менчик тамынын колдон колго өткөн аянычтуу тагдыры, бир жарым жылга чукул жашаган акыркы убакыт ичинде акын тарабынан бир сап дагы ыр жазылбагандай таасир калтырган көрүнүштү, «достору элек» деп келип, үйүндөгү кагаздарды бир эркек, бир аял менен келип алып кеткендиги туурасында ой жоруулар жайгашкан. «Үч устат» бөлүмчөсү акындын чыгармачыл тагдырындагы Пушкин, Шота Руставели, Лермонтовдун таасири кыскача сүрөттөлөт. «Ыр сабындагы өмүрдүн» экинчи басылышы. Бул биринчи (1974) китептин кошумчаланып, толукталып экинчи басылышы. Жазуучунун А.Осмоновдун өмүр таржымалына арнаган китеби биринчисинен мазмуну жагынан, автор жыйнаган материалдын толукталгандыгы жагынан айырмаланып, аталыштары дагы өзгөрүлгөн (1980). Алар эми «Эң жаш калып эсте калбай ата-эне», «Дүйнөгө курбум, кен көз сал», «Сүйүү деген сүзүп өтүү деңизден», «Аз дууладык, мастык ойнунда», «Ысык-Көл сени сүйдүм, сени ырдадым», «Фрунзем учкан уям, сүйгөн калаам» деп аталып, А.Осмоновдун поэзиясын акындык тагдырына айкалыштыра талдайт К.Жусупов.

«БІР САБЫНДАГЫ ӨМҮР»:
Акын А Осмонов жөн «ндө докумен-
талдуу баян. 2-бас. Автор: К.Жусу-
пов -Ф.: Мектеп, 1980. – 1986. Дагы-
Ф.: Мектеп, 1974. 136 б.

Чыныгы чыгармачылык жолду издеп, нечен татаал ашуу белестерден өтүп барып гана чыгармачылык иштин кеңири жайытына түшкөн белгилүү акын Алыкул Осмонов жөнүндө эскермелер, ыр-поэмалар көп жазылган. Бирок, алардын ичинен «Бір сабагындагы өмүр» көрүнүктүү орунду ээлейт.

Китепте автор табияттын шаңдуу музыкасына үн кошкон баамчыл, чебер, ак пейил акындын өмүр баянын айтып, анын жазган чыгармаларынын бир тобунун жаралыш таржымалына токтолот, акындын чогуу жүргөн достору, сүйгөн адамдары менен бетме-бет маектешип, сынган карапайым Ата-Журт ичинде чачылып калган өмүрүнүн ар бир учурун баяндайт.

«Бір сабындагы өмүрдү» «Бет ачарынан» тартып тыянагына чейин окуп бүткөнчө китептен баш көтөргүн, андан ажырагын келбейт да, аз жашап, бирок ошол аз өмүрүн да ден соолукта жашабай, күрс-күрс жөтөлүп, ооруп жашаган акындын кыйын турмушу боорунду эзип, сай сөөгүндү сыздатат.

«БІР ЭСТЕЛИК» – Жети-Өгүз толорунда Алыкул ыр жазып кеткен таш бар деген уламыш кептин чынтөгүнүн далай күйөрмандары далайга чейин аныктай албай жүргөндүгү өзүнчө бир аңызга айланган.

Көрсө, ал таш эмес, төрт сап ыры ак мрамарга атайын чегилген ыр эстелиги:

Таштан болор, кумдан болор төшөгүм,

Аз болсо да сыртта калар сөздөрүм.

Өлсөм дагы жара тээп мүрзөмдү,

Буудан болуп таскак салып өтөрмүн.

Бул өзгөчө эстеликти ХХ кылымдын 80-жылдарында Жети-Өгүз

курортунун аллея боюна орнотулушуна ошол кездеги компартиянын Жети-Өгүз райондук комитетинин пропаганда, агитация иштери боюнча катчысы Турдубек Ишебаевдин уюштуруучулук көп мээнети бар.

«БІРАС БОЛДУ, БАКТЫМ КЕЛГЕНИ» (9/ХІІ 1945. Койсары) – Болгону беш саптан турган бул ырында акын кайрылып келген бактысына ыраазылыгын билдирет.

«БІРГА АЙЛАНГАН ӨМҮР КЕЧЕСИ». Автор: Т.Болотов // Ленинчил жаш. - 1990, -24-март. (235) Макалада Ленин атындагы китепканада А.Осмоновдун 75 жылдык мааракесине арналган «Миң сырлуу поэзия» аттуу китеп көргөзмөсүнүн ачылышы, андан соң «Бірга айланган өмүр» адабий-музыкалык кечедө акындын тагдыры тууралуу кызыктуу баяндар айтылып, жаш акындар А.Осмоновго арналган ырларынан окуп беришкендиги айтылат.

«БІРЛАРЫМ» – Бірда акын калеминен жазылган ырларына кайрылып, ыраазылык билдирет. Бір болгону төмөндөгүдөй төрт саптан турат. *Мен сурадым, сен сараңдык кылбадың,*

Сенден алдым сергек өмүр жыргалын.

Уяты жок уйку, өлүмдөн башкасы,

Өзүмдүкү...өзүмдүкү ырларым.

«БІРЫ ЖОК ӨМҮРҮМӨ КАНААТТАНБАЙМ»... Автор: К.Кушубеков // Кыргызстан маданияты. – 1985. – 25-июль. – № 30. – Б. 2-3.

– 1985-жылы 19-июлда В.И. Ленин атындагы китепкананын жыйын залында А. Осмоновдун 70 жылдык юбилейине арналган салтанаттуу кече болуп өткөн. Анда акындын өмүрү жана чыгармачылыгы жөнүндө С. Жигитов, ал эми 20-июлда Кайыңды айылында өткөн кечедө К. Бобулов доклад жасаган. Кыска өмүрүнүн ар бир күнүн, ар бир саатын поэзияга арнаган акын жөнүндө замандашта-

ры, калемдештери жана акынга таасирленген акын-жазуучулар чыгып сүйлөшкөн. Бул макалада акынга арналган салтанаттуу кеченин жүрүшү жөнүндө баяндалат.

«ЫРЫ ЖОК ӨМҮРҮМӨ КАНААТТАНБАЙМ». Автор: К.Кушубеков // Кыргызстан маданияты, 1985, 25-июль, № 30, 2–3-бб. – Макалада кыргыздын улуу акыны Алыкул Осмоновдун 70 жылдыгына арналып өткөрүлгөн юбилейлик салтанаттын өтүшү жана анда чыгып сүйлөгөн көрүнүктүү адабиятчы С.Жигитов негизги доклад жасагандыгы, акындын юбилейине карата сүйлөнгөн сөздөр, коюлган китеп көргөзмөсү жана кеченин жыйынтыгында режиссер М.Убукеев тарткан «Акын» деген документалдуу фильм тууралуу баяндалат.

ЫСМАЙЫЛ – «Төөндү бер» деген ырында кездешкен ысым.

Эй, Ысмайыл, төөндү бер,

Ылдый түшүп барайын,

Быйыл эмгек көп тийди,

Баарын ташып алайын.

ЫСЫК-КӨЛ – Кыргызстандагы суусу туздуу көл. Түштүгүнөн Тескей Ала-Тоо, Түндүгүнөн Күнгөй Ала-Тоо курчап турат. Куймаларынын ирилери Түп, Жыргалаң дарыялары. Акындын жаратылышка болгон чексиз сүйүүсү Ысык-Көлгө атайын арналган жана көл оозго алынып жазылган ырларында. Алыкул кооздукту, сулуулукту, молчулукту, жашоодогу алга умтулууну Ысык-Көлдөн көрүп, аруулук, тазалык, туруктуулук сыяктуу асылдыктардын бардыгын Ысык-Көлгө ыйгарып ырдайт.

Ысык-Көл кээде жымжырт, кээде толкун,
Толкуса толкунуна тең ортокмун.

Турмушта канча жолдош күтсөм дагы,

Бир сырдуу мындай жолдош күткөн

жокмун.

(«Жеңишбек»)

Алыкул көп күндөрүн Ысык-Көлдө өткөрүп, жаратылыштын адамды суктандырган кооздугун Көлдүн ажайып көрүнүшүнөн сүзүп алат.

Мен келгенде, токтоно элек баладай,

Бирок өзүн балалыкка санабай,

Жаткан экен Ысык-Көлүм күрпүлдөп,

Толкун алган толкунунан жана албай.

(«Мен көлүмө келгенде»)

Акындын чеберчилигинин бир кыры ушунда, анын ырларынан акын өзүнүн Ысык-Көлдүн суусундай туздуу, ачуу үшкүрүк демин (Ысык-Көл ата журттун күчүн сынап, Өзүнчө өйдө-төмөн жүрүш кылат. Күчү ошол, күйбөй турган суу болсо да Көк түтүн, ала буурул жалын чыгат), ыр саптарынын Ысык-Көлдүн толкунундай «өркөчтөгөн» поэтикалык ыктуу кайталоолорду (Суу келатат, Суу келатат бир кулак, Момун сууну мактап алчу жакшы убак,...Суу келатат, Суу келатат бир кулак, Арзан сууну кымбат алчу бир убак,...) байкоого болот.

ЫСЫК-КӨЛ – (1/XI 1946. Чолпон-Ата.) «Кыргыз көлү», «Аккунун көрдүм учканын», «Ысык-Көл», «Каламга», «Балыкчыдан Фрунзе», «Орус калкым – тууганым», «Ысык-Көл – Нева суунун сүйгөн жары», «Мен көлүмө келгенде», «Көлдүн кечки көрүнүшү» ырларында кездешет. *Ысык-Көл – кыргыз көлү кылкылдаган, Кыз-келин кылаасында шыңкылдаган. Кылымдар колдон түшкөн маржан болуп, Көрүнбөй тереңде жылтылдаган.*

* * *

Сүйөм көлүм, ысык сүйөм жарымдан,

Сүйөм сени жаш балалык чагымдан.

Жанга жыргал тынчтыгыңа кошумча,

Күнөөсү жок толкунуңду сагынам.

Таланттуу акын Алыкул үчүн көл түгөнгүс тема болгон. Акын эргип, суктанып, көлдү сүйгөнүн, анын кереметин өзүнүн канаттуу ырларында көрсөтө билген.

*Ысык-Көл кээде тынч да, кээде толкун,
Толкуса, толкунуна тең ортокмун.
Турмушта канча жолдош күтсөм дагы,
Бир сырлуу мындай жолдош күткөн
жокмун.*

Ысык-Көл акындын ырдап бүтпөгөн гимни эле.

Алыкул бирде Ысык-Көлдү ата, бирде жолдош, бирде курдаш десе, кээде энедей же досундай, эң бир таттуу ширин сөздөр менен жалынган: сен ырыскым сен жыргалым, касиетинден айланайын, жаныбарым, жарыктыгым, кагылайын, эң жароокер ысыгым, «сенсиң менин канатым, сенсиң бакыт күч-кайратым, кубатым».

Акын көл жээгинде келгин куш сыяктуу эртели- кеч тажабай ойноок, шарактаган көл бетине жүз бакканда жайлоо желин жуткандай, уялчаак кызды өпкөндөй көңүлү сергип, ою дүйнөгө ала качып, жаны сеп алып жыргап, толкундап жүрө турган. Акындын көз алдында көркүнө көктөн башканы сүртүнбөгөн, толкундары түркүмдөлгөн, көргөн сайын көркөмдүгү жаңырган көл жатчу. Алыкул ыр сабында моминтип ыракатка баткан: Ысык-Көлдүн жазы жыргал, «тирүүлүктө көлдүн жазын көрүп кал», «күздүн күнү көк көңүлсүз, көл сулуу», «күн батаарда көл укмуштуу», «туптунук көл кыз мүнөздүү», «өзүнчө урматтуу бир салт экен го, күрпүлдөп көбүк чачып турган маал, «толкуса буурул толкун көбүгү апшак», көлдө жүрдүм, көл боюнда бойлодум, токсон ирет көргөнүмө тойбодум». Акын кокус башка жакка айлык сапар узаса, «жыл айланбай кайрылып, Ысык-Көлдү жан боорундай сагынып», кыя албай келгенин айтат. Ал үчүн көлдүн теңдеши жок: «сүйгөн көлүм ысык сүйөм жарымдан, сүйөм сени жаш балалык чагымдан», «бала сүйүү, эне сүйүү, жар сүйүү, сени чындап сүйгөнүмө бир күндүк».

Алыкул Осмоновдун кол жазмаларынын арасында жүргөн жалкы саргыч барак башына «Көл» деген тема коюлган. Анын катарында эки бөйрөгүн таянган, чендейген бала кейиптүү элес турат. Бу эби-сыны жок, көрксүз сүрөттү акын көз алдына башкача элестеткендир деп ойлой кетерсин. Ал элестин эмне тартылганын төмөнкү сөздөрдү окуп, ой жоруганда билет окшойбуз.

Алыкул кара сөз менен ыр жазчу оюн, кыскача баяндаптыр:

*«Эгер өлсөм көл боюна койгула»
«Менин ырларым экинчи доорумду
баштасын»*

*«Эстелик турбасын, жөн ган көрүп жатсын,
мен ошого ыраазымын».*

«Атанын көрү-ай...»

«Күңгөй тескей эки Ала-Тоо»

*«Кыргыздын бир жаш уулу... жатат деп,
Ысык-Көл көккө атылып чалкып
жатсын».*

«Соңкулар бизди ар убак эсине алсын».

(Барактын экинчи бетиндеги жазуу).

Кейпи, муну акын көл жээгинде жүрүп жазган шекилдүү. Ушул кара сөздөн А.Осмонов 1945-жылы февралда «Каламга» деген ыр жаратты. Алыкул өмүрүндө күндүр-түндүр бирге жүргөн кыйбас досу, ысык-суукту чогуу бөлүшкөн медери, колуктудан мурда сүйүп, өз жанынын жарымынан жараткан калемине гана ыймандай сырын жашырбаган.

*«...Көп кыйналбай, капаланбай,
көөмп кой,*

Ысык-Көлдүн толкун чачкан боюна...

*Көл шарпылдап толкундарын таратсын,
Толкундары мени карай баратсын.*

Жүр көрөлү: кыргыздын бир акыны

*Уктап жатат... уктап жатат,
деп айтсын...»*

Алыкул ушул ырга түздөн түз айтар оюн, эмнегедир тарткынчык-

тап жүрүп, кийинки «Пржевальскийге» деген ырына кошуп жиберген: «...Көл боюнда атым турса, эмне арман?.. Муштумдай бир кара таштан» деп жазган.

«ЫСЫК-КӨЛ – НЕВА СУУНУН СҮЙГӨН ЖАРЫ» – 1945-жылы 20-декабрда Койсарыда жазылган. «Жаңы ырлар» жыйнагына жарыяланган. Нева суусу азыркы Санкт-Петербургу, мурдагы Ленинград шаарына күч-кубат, «эрдин сүрүн» берип турган дарыя. Согуш жылдарында Кыргызстан Ленинградка тамак-аш, жылуу кийим-кечектерди үзбөй жөнөтүп турган. Ырдын аталышы өтмө мааниде. Душмандын мизин майтарган Нева суусунда «эрдин сүрү» бар. Ал эми Ысык-Көл «туптунук көл, кыз мүнөздүү» деп сыпатталат. Мекенди сүйгөн, Мекенди коргогон уул-кыздардын сүйүүсү көккө көрк, жерге береке экендиги даңкталат.

Акын бул ырында Ысык-Көл менен Нева суусунун ысык сүйүүсү аркылуу кыргыз эли менен орус элинин бири-бирине болгон сүйүүсүн, улуттардын мүнөз өзгөчөлүктөрүн, кубат-күчүн символдоштуруп сүрөттөгөн.

*Нева суу, кубаттуу суу, шары катуу,
Жүзүндө эр сүрү бар салтанаттуу
Ысык-Көл, туптунук көл, кыз мүнөздүү
Койнунда өмүрү бар, ширин таттуу
Түн кезип эки ашык жар сайран кылат,
Бири-бирин бийиктикке алып чыгат.*

«ЫСЫК-КӨЛ СЕНИ СҮЙДҮМ, СЕНИ ЫРДАДЫМ». Автор: Э.Узакбаев // Кыргызстан маданияты. 1990, – № 11. – 31-май. – Б. 7. – А.Осмонов өмүрүнүн акырына чейин Ысык-Көлдү күүгө салган. Акын ден соолугуна байланыштуу 1937-жылдан тартып өмүрүнүн көбүн Ысык-Көлдүн кылаасында өткөрүп, эң сонун чыгармаларын жаратты. Макалада А.Осмоновго чейин акын-

дардын эч кимиси көлдү көркүнө чыгара жазган эмес, дагы эле жазыла электиги, акындын көлгө арналган ырларынын ар бири өзүнчө өңтүскө, боёкко, ажайып кубулушка ээ экендиги, эч качан бирин-бири кайталабагандыгы айтылат. Көлдү сүйгөн, көп жылдар бою анда жашап, өзүнүн эң ширин чыгармачылык өмүрүн арнаган акынга көл боюнда заңкайган эстелик тургузулса, мындай урмат-сыйга ал толук татыктуу экендигин айтат автор.

«ЫСЫК-КӨЛДӨ ТӨРТ МЕЗГИЛ» – 1946-жылы ноябрдын үчүндө жазылган. Ыр 11 куплеттен турат. Көлдүн табияты мезгил ырааты менен сүрөттөлөт. «Тирүүлүктө көлдүн жазын көрүп кал» деген ыр сабында эле күчтүү илеп жатат. Күнжылып, карлар эрип, талаа көк. Буга кошул ташыл куулар кетип, көктөн турналар чубап өтүп, торгой үн безеп, а кечте тракторлор татырап, колхозчулар жаз келди деп кубанып, соко менен жер коңторуп, тирүү жан тыным албаган учур. Жай мезгилин сүрөттөөдө ушул эле эмгек темасы андан ары уланат. Жайлоодо мал тоюнган учур, жакада кайнаган кызуу эмгек: сугат, отоо, апийимди суюлтуу. Түштө кымызга кызыган кыргыздардын тамаша-шаңы. Күздүн берекеси, согуш бүткөндөн кийинки элдин кеңпейили, колхозчунун жайдары мүнөзү кийинки үч куплетте кенен ачылат. Неги-зинен бул ырда эмгек менен айкалышкан кыргыздын керемет табияты акындын жүрөгүнөн сызылып өтөт. Акын акыркы сапты минтип жыйынтыктайт:

*Көлдүн көркүн чабал акын... Алыкул
Ойдогудай жаза албаптыр ээ... деп бил.*

Ырды британ акыны Уолтер Мэй англис тилине которгон. 1996-жылы англисче-кыргызча чыккан «Көл толкуну» китебине киргизилген.

ЭГЕМБЕРДИЕВ Абдыжапар (1951) – акын, журналист. Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын лауреаты. Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер. Өзү жетектеген областтык гезит бетинде улуу акын ар качан ардактуу мейман жана анын демилгеси менен өткөн чыгармачылык иш-чаралардын көбү «Ысык-Көл жана Алыкулга байланышып кетет.

Бул айтылгандарды Көлдү жанындай сүйгөн акындын алдында өзүн «карыздар» сезген ойго бай көлдүк акындын – анын атындагы жышааналуу сыйлыктын лауреатынын мына бул ыр саптары да таасын-так ырастайт:

Ага десем – эрте кетип өмүрдөн,
Ини десем – улуу доошун башпагып.
Мени эле эмес, өлкөнүн бүт акынын,
Карап, тескеп, келатасың «башкарып».

Поэзия эмне экенин биле албай,
Боолголоп миң бир түстө туюмдан.
Жүргөн кезде ачылгансып материк,
Сенин атың бир укмуштай угулган.

Калыстыктан тайып кээде жараткан,
Өлчөп-бычып коюучудай көрүндү.
Тигинде бир кемпайларга бергиче,
Дагы беш жыл бергенде эмне өмүрдү.

Сендей акын аз болгону бул анык,
Азыр деле сейрек чыгат чынында.
Бир өмүрүн учурунда жашасаң,
Бир өмүрүн жашоодосун ырында.

Мүмкүн кечтир, буюрган же учуру,
Кечээ жакын сыйлыгыңды алдым да.

Жыйган-терген оокат-кечем аңтарып,
Карыз окшоп турамы сенин алдында.

Турмуш ушул – билип бүткүс дүйнө экен,
Улам терең, улам кызык ары жагы.
Көкүрөктөн ырдын күүсү кетирбей,
Колдой жүрсүн эми өзүңдү арбагың.

«ЭГЕР БОЛСО» – А.Малдыбаевдин акындын сөзүнө жазган чыгармасы. Композитордун өзүнүн аткаруусунда радиого жазылган.

«ЭКИ МЕТР ЭСЕНКУЛ» – 1946-жыл, 12-ноябрда жазылган. Балдар темасына арналган. Ыр 7 куплеттен турат. Жаман окуган баланын «чачы чыгат», ою өспөй эле моюну өсүп, бою эки метрге жетет деген маанайда акын ырдын маанисин күчөтөт.

«ЭКИНЧИ БРИГАДА» – Төрт актылуу ыр менен жазылган пьеса. Башкы сюжеттик сызык колхоз турмушунун өндүрүштүк сферасы менен байланышкан. Эпкиндүү кыз Гүлжан өз колхозу көп ишинен аксап, өткөн жылы өтмө Кызыл Туусун колдон алдырып турганда экинчи бригадага башчы болот. Арына келген башкарма Касым, бригадир Гүлжан, анын стахановчул ата-энеси, эстүү студентка сиңдиси, сүйгөн жигити, дагы башка ак ниеттүү колхозчулар чөп чабыкта, апийим кесүүдө, эгин жыйноодо чымыркана иштешип, өтмө Кызыл Тууну кайра жеңип алышат.

Ушул сюжеттик сызык илгертен бери эле драмалык чыгармалар үчүн салттуу махабат маселеси менен айкалышып кетет. Нары эмгекчил, нары сулуу, акылдуу Гүлжанга эки

жигит ашык: бири – жаман экени атынан эле билинип турган Маймак, экинчиси – согуш жана эмгек азаматы Касен. Маймак менен Гүлжанды ымыркай кезинде эле аталары кийин баш кошот деп, баталашып койгон экен. Маймак ошондон улам Гүлжанга асылат. Гүлжан болсо өзүнө пар келчү Касенге ыктайт. Жаны күйгөн Маймак Гүлжанга, анын сиздиси Нуржанга, сүйгөн жигити Касенге майда жамандыктар (чалгыларын сындырып, комбайнына зыян келтирип, жалган жалаалар жаап дегендей) жасайт. Акыры кас көргөндөрүнө жарытып да кыянат кыла албаган неменин акмагы чыгып, чыныгы сүйүшкөндөр турмуш курат.

«ЭКӨӨБҮЗДҮН СҮЙҮҮБҮЗ КЫЯЛ ЭМЕС». Автор: **О.Шакир** // **Кыргыз руху.** – 1994. -16-дек. – Макалада **Ж.Сулайманова** журналист Олжобай Шакирге А.Осмонов менен 1944-жылдан баштап өмүрүнүн акырына чейин жакшы мамиледе болгонун, нике кыйдырып ачыкка чыгарда акындын ден соолугу күндөн-күнгө начарлап, көп өтпөй дүйнөдөн кайтканын айтат. А.Осмонов менен түшкөн сүрөттөрүн, каттарын, акындын кол тамгасы менен «Жолборс терисин жамынган баатыр» китебин жолдошу кызганып өрттөп салганын кейүү менен эскерет. «Алыкул экөөбүздүн байланышыбыз жөнүндө «Мезгил жана Алыкул» деген китепке каттарыбыз гана кирип калган, калган эскерүүлөрдү сага айтып жатам» – дейт **Ж.Сулайманова**.

«ЭЛ АГАРТУУ» – билим берүү, агартуу тармагынын маселелерин, окутуу-тарбиялоо проблемаларын чагылдырган журнал болуп, ал 1928-жылдан «Жаңы маданият жолунда» деген ат менен чыга баштаган, 1932-жылдан «Маданий майдан», 1938-жылдан «Окутуучуларга жардам»,

1945-1959-жылдарда «Мугалимдерге жардам», 1972-жылдан «Эл агартуу» деген аттар менен аталат. Басылмада А.Осмоновдун өмүр баянын жана чыгармаларын окутуу боюнча көптөгөн макалалар жарык көргөн (Тойчубаев М. «Жеңишбек» поэмасын окутуу // Эл агартуу, 1987, №10. – 23 – 24-бб.; Калыбаева Б. Алыкулга гүлдесте // Эл агартуу, 1989, №5. – 18 – 20-бб.; Мусамбетов Т. «Жеңишбек» поэмасын VIII класста окутуунун кээ бир мүмкүнчүлүктөрү // Эл агартуу, 1990, №6. – 17 – 23-бб.; Мойдунова С. А.Осмоновдун чыгармаларын факультативдик сабакта окутуу // Эл агартуу, 1979, №8. – 43 – 45-бб.)

«ЭЛ АРАСЫНАН ЖЫЙНАЛГАН ЛЕГЕНДАЛАР» – акын эл арасында катылып жүргөн илгерки жана кийинки уламыш-аңыздарды жыйнап, атайы өзүнчө китепче кылып түзүп, кириш сөзүн да тиркөө менен басмага даярдаган. Алардын аягына жазылып бүткөн датасы жана дареге – «11/ХІІ 1946 Чолпон-Ата» деген автордук белги түшүрүлгөн. Бирок жарыкчылыкта дагы туура төрт жыл өмүр сүрсө да, ал жыйнагандары өзү ойлогондой китепче болуп чыгып, элге тартууланган эмес. Уламыш-аңыздардын айрымдарын ар түрдүү жылдарда чоң же кичине көлөмдөгү ыр, атүгүл «Карагул» сыяктуу окурман журтуна жакшы белгилүү поэма кылып жазган. Дээрлик 20 жыл бою акындын архивинде кала берген бир топ көлөмдүү бул баалуу мурас кийинчерээк гана изилдөөчүлөрдүн баамына урунуп, Кыргыз Илимдер академиясынын кол жазмалар фондунда сакталып турган жеринен иргелип-ылганып, Түгөлбай Сыдыкбековдун башкы редакторлугу менен 1964-1967-жылдар аралыгында жарык көргөн үч том-

дук чыгармалар жыйнагынын 1965-жылы чыккан 2-томуна биринчи мертебе жарыяланган.

Окуганга абдан кызык, тарыхый-этнографиялык жана турмуштук-маалыматтык жагдайда чоң мааниси бар «Легендаларга» жазган кириш сөзүндө, А.Осмонов андай айрымдар тандана карачу жумушка эмне үчүн киришип, кандай максат жана кандай тилекти көңүлгө алганын өзүнө мүнөздүү аруу дил менен төмөндөгүдөй түшүндүрөт:

«...Кыргыз элинин оозеки адабиятында (фольклорунда) уламыштар (легендалар) өтө чоң орунду алат. Уламыштар болгон тарыхый иштер менен болочок иштердин негизинде түзүлөт. Анын чыгышынын себеби элдердин көңүлүн өзүнө бурган бир окуя менен байланыштуу болот.

Анын негизи кандайдыр бир чындык менен байланыштырылат да, «дейт», «экен», «имиш» деген сөздөр менен алда канча мертебе өзгөртүлүп кетет.

Көп учурда жерлердин атына ылайыкталган болжолдуу уламыштар пайда болот. Ал тарыхый жагынан башка мааниде турса да, өз болжолу менен чындык катарында сүйлөнө берет. Маселен: «Ат-Башы», «Нарын» сыяктуулар.

Кээ бир уламыштар өзүнүн көлөмү жагынан кичинекейлигине карабастан, ченемсиз кубатты ээлейт. Ал өзүнүн ченемсиз күчү менен адамды эркесиз таң калтырат.

Уламыштар адамды иренжитүү, көңүлдү чөгөт кылып жаратылыштын кээ бир күчүнө багынтуу, коркуу жагына, пессимисттик жагына ээрчитпейт. Ал адамды кайра жогорку күчкө жетелейт. Адамды акылдуулукка, чеберчиликке, баатырлыкка үндөйт. Ошондуктан фольклордун бул түрү кыргыз элинин жем азыгындай байкалат.

Кыргыз эли кайгылуу күнүндө кайратка чыдаган, баатырлык күнүндө намыска үндөгөн легендаларды чыгарган. Ал өзүн дайым эр жүрөктүүлүккө үйрөткөн.

Бул китепке киргизилген: «Толубай сынчы», «Домонун кызы» өңдөгөн уламыштар бүгүнкү күндө да өзүнүн чындыгы менен окуучуга кандайдыр кубат берет.

«Ысык-Көл», «Соң-Көл» жана башкалары кандайдыр ишенимсиз болсо да, өзүнүн элдик болжолуна адамды кызыктырат.

Булардан башка ар түрдүү уламыштар да (легендалар) жаштарга пайда берүү элеси менен бүгүнкү күндө да өз күчүндө турат.

Албетте, ар нерсеге сын көз караш менен караш керек, бул легендаларды чогултууда максат аны толугу менен көңүлгө кабыл алынат дегенге жатпайт. Аны тандап, иргеп илимий иштерге пайдалануу керек.

Революциядан кийинки чыккан легендаларда эң таза, эң ачык, эң кубанычтуу жолбашчылар элдин сүйүүсүнө, кадырына байланыштуу өз билгендериндей болуп айтылган.

Кечээ айылга комбайн, трактор, радио, автомобиль келгенде да кыргыз эли алар жөнүндө сонун легендаларды түзгөн. Кыргыз эли булардын баарын сүйүп кабыл алып, алда канча чоңойтуп сүйлөгөн.

Биздин өлкөбүз куруп жаткан төртүнчү беш жылдык жана коммунизм жөнүндө сонун легендалар пайда боло баштады.

Кыргыз эли өз заманын баатырлык күч менен куруп жана аны таң калтыруучу жомок, легендалар менен ырдап да бара жатат.

Кыргыз элинин улуу эпосу «Манас» да ушул сыяктуу легендалардын негизинде чыккандыгы талашсыз. «Манас» кандайдыр бир бол-

гон окуя болуп, ал кыргыз эли үчүн эң бир көңүлгө калтырарлык иш болуп, ага ошончолук сүйүү менен карап, акыры улам кошулуп олтуруп ушул укмуштуу чыгарма түзүлгөн болуу керек. Жогоруда айтылгандай, уламыштар (легендалар) элибизде канчалык маанилүү орун алса да, илим-изилдөө институту тарабынан ушул күнгө чейин толук жыйналбаган. Муну көз жаздымында калтыруу кечирилгис күнөө болор эле. Ошондуктан мен тарабымдан жыйналган бул легендалар биздин жаштардын жана илимий кызматчылардын, адабиятчылардын керегине жарар деп ойлойм...»

«Легендалардын» мазмун-багыты эң эле көп түрдүү экени автор өзү койгон тема аттарынан да айкын сезилип турат. Алар, маселен:

Шаарлар.

Көл, дайралар.

Күмбөздөр, жер аттары, эскерткичтер.

Дары-дармек себепкерлери.

Жылдыз аттары.

Баатырлык.

Жырткычтар.

Ачарчылык, жут белгилери.

Мергенчилик.

Айбандардын аттары.

Жыл аттары.

Жыл сүрүү.

Кыргызча ай аттары.

Куштардын жашы.

Тогуз

Жети пир

Күлүктөр.

Манас жөнүндө.

Биздин күндөгү легендалар ж.б.

Алыкул согуш учурунда жана согуштан кийинки жылдарда эл арасын көп аралап, эл сөзүнө кылдат кулак төшөп, эски уламыштар менен кийинки аңыздарды А. С. Пушкин сыяктуу көркөмдөп ырга айлан-

тууга айрыкча маани берген. Бул жагынан алганда, акын үчүн Чолпон-Атага барып иштеген 1948-жылдын күз айы аябагандай жемиштүү болгон. Календарь барагы боюнча карап көргөндө, ал дал ушул мезгилде жогоруда кара сөз түрүндө кагазга түшүргөн легендалардын негизинде:

8-ноябрда – «Ысык-Көл», «Куу кумпай», «Балта жутар (Таз жору)»;

9-ноябрда – «Домонун кызы»;

10-ноябрда – «Калп айтуу»;

11-ноябрда – «Алдар», «Мартчылык», «Шумкардын туулушу», «Урулук»;

13-ноябрда – «Жаман кыз», «Жер албагыр», «Кыдыр, бакыт», «Кашабаң», «Жыл талашуу», «Чилде»;

17-ноябрда – «Баланын эне өбөгү...», «Себеп болор бекен деп...», «Аялына күйөөсү...», «Өңгө жалган, өлүм ак...», «Шаршенбай кеби...» – деген ар кандай көлөмдөгү 20 ырын жараткан.

Мисал иретинде, бул ырлардын ичинен бирөө-экеөнү андан эки жыл илгери жазылган кара сөз түрүндөгү легендалык «метрикасына» салыштырып көрөлү.

«Жер албагыр» – «Легендаларда»:

... Кыргыздын кары кишилери жаман көргөн кишисин: «О, жер албагыр», деп тилдейт. «Жер албагырдын» өзүнчө мааниси бар.

Эгер адам эң бузуку, алдамчы, карасанатай, ууру, ушакчы, караниет, арамза, аракеч болсо, аны жер да албайт дешет. Кийин ооруп, же киши колдуу болуп өлгөндө кайсы жерден көр казса да жалаң таш чыгып туруп алат дейт.

Үркүндөн мурун Нарындан Ала-көз деген адам чыгыптыр. Ойлогонун баары жамандык экен. Далай момундардын акысын жеп, ак киши-

лерди жамандап, уурулук, зулумдук кылчу экен.

Тирүү кезинде адам баласына жакшылык кылбаптыр, бирок эң оокаттуу жашаптыр.

Кийин өлгөндө, эли жыйналып коймокчу болуп кай жерди казса эле таш, суу, жылан, бака чыгат дейт. Эптеп жатып көөмп, эртеси карашса, жер төрт саржан жерге өлүктү бүркүп таштаптыр.

Андан алып бөлөк жерге койсо, бир күн өтпөй жана да бүркүп салыптыр. Анан карыялардын айтуусу боюнча эки жолдун кошулган жеринен көр казып, мал союп көмгөн экен, ошондо араң жер алыптыр...»

Ырга айланганда:

*... Ар адамга нээти жат,
Бузуку, арам кишини,
Көптү билген карылар:
«Жер албайт», – деп сөз кылат.*

*Андай адам өлгөндө,
Ажалына келип дарт:
Көмөлү деп көр казса,
Кагыраган таш чыгат.*

*Илгери бир заманда,
Алакөз деген бар экен.
Кылган иши кыянат,
Ойлогону кара экен.*

*Байкушка кылып зордугун,
Акысын жеп момундун,
Ушак айтып, калп сүйлөп,
Малын уурдап шордуунун.*

*Ак санабай бир жанга,
Көрканачтай күркүрөп,
Жамандык жагын кынадай,
Бай жашаган дүркүрөп.*

*Ажал жетип, күн бүтүп,
Кийин ошол өлгөндө,
Ак тилегин парс кылып,
Калк жыйылган көмгөнгө.*

*Казган жерден таш тосуп,
Кетмен, күрөк сынап дейт.
Же болбосо, суу оргуп,
Бака, жылан чыгат дейт.*

*Нечен түрлүү айла издеп,
Амалдан амал талаша,
Эптеп коюп эртеси,
Көрүн келип караса:*

*Жийиркенип көмгөнгө,
Көрүн түртүп салыптыр,
Алакөздү жер албай,
Алыс бүркүп салыптыр.*

*Кайра көрүн жаңыртса,
Кайра сөөгүн ыргыткан.
Эки жолдун кошконго,
Ырым кылып мал союп,
Бйлаган соң калың журт,
Жер ачуусун тынчыткан...*

«Кыдыр» – «Легендаларда»:

«... Кыргызда: «Бакыт карап, Кыдыр даарып, дөөлөткө малыныптыр», деген сөз бар. Уламыш мындай дейт:

Кыдыр орто бойлуу, сары мурут, сары сакал неме болот дейт. Ал эң бир боорукер, ар дайым адамга жакшылык кылсам деген ниетте болот дейт.

Ар адамдын өмүрүндө үч жолу жолугат имиш. Кыл мурут кезинде, кара сакал кезинде жана буурул сакал кезинде. Ал үч жолу тең эң бир көзгө алымы жок (дубана, азгын жолоочу, же дагы бир көргөн киши болуп) көрүнөт имиш. Ошондо какпай, сокпой, ак пейил менен сыйлап турса, аны Кыдыр даарып кетет дейт. Ал кишинин иши бат эле оңолуп, элге алымдуу болот имиш...»

Ырга айланганда:

*... Ар адамдын башына,
Айланып Кыдыр үч келет.
Дубана, касың, жолоочу,*

*Ууру болуп кубулуп,
Билгениндей турдөнөт.*

*Үйгө келген ким болсун,
Ырайым кылсаң көз карап,
Кыдыр даарып өзүңдү,
Ырыска толот ар тарап.*

*Бакыттын өңү жыландай,
Бирок, такыр карабайт.
Кылчайып койсо кокустан,
Бакытка баткан жыргалды айт...*

Ошондой эле Ысык-Көлдүн жаралуу тарыхы жөнүндө:

«... Азыркы Ысык-Көл турган жер илгери калмак ханынын шаары экен делинип келет да, бул жөнүндө ар түрлүү уламыштар айтылат. Анын бири мындай.

Ошол калмак шаарынын ханы эң адилетсиз адам экен. Өзүнүн шаарындагы элдер гана эмес, айланасында жашап турган бей-бечара, кембагал, мискиндерге да зулумдук кылчу экен. Элге чексиз чыгым салып, күнөөсүздөрдү ырайымсыз жазага тартуучу экен. Ошондо колунда малы жок, үйүндө дүнүйөсү жок бир кедей мусапыр чыгып, хандын алдына барып:

– Ханым, амириң адилетсиз, бийлигиң катуу, өзүңдө ырайым жок, элдин убалы жаман болот. Элге жеңилдик бер, амириңди жумшарт, деген экен.

Анда хан:

– Бир жолкунду кечирдим, эгер экинчи ирет дагы ушинтип келе турган болсоң, башыңды алам! – деп каарданыптыр.

Элдин акыбалы ого бетер начарлап, хандын бийлиги ого бетер ырайымсыз боло баштаган соң, алиги адам чыдап тура албай, жанагы сөзүн экинчи ирет айтыптыр.

Калмактын ханы тактысында нашаа чегип олтуруп:

– Эртең даргага асылсын, катынбалдарын кескилеп өлтүргүлө, – деп буйрук берет да, ал кишинин бир көзүн чукутуп салат. Анда мусапыр чал үйүнө келип, аялына жана баласына:

– Бүгүн түндөн калбай качуубуз керек. Силер эки шүдүнкүт (уйдун күлүгү – М. Т.) тапкыла да, бала-бакыраны мингизип, тоону өрдөп чыга бергиле, мен сел каптатам, адилсиз хандын өзүн жок кылам, дейт.

Баласы атасы айткандай эки шүдүнкүттү даярдап, тоого чыга берет. Анда атасы ошо шаар боюнча белгилүү болгон бир кудуктун түбүнө барат да, тулпарын байлап коюп, колуна кетменин алып, кудукка акырындап түшүп барат.

Кудуктун түбүнө түшүп барганда каканактай болгон, чанач кейиптенген бир нерсени көрөт. Ал, көрсө, ошол кудуктун суусун соруп турган бир нерсе экен. Эгер шаардын ханы адилетсиздигин күчөтө берсе, бир күнү өзүнөн-өзү жарылып шаарды каптап кетүүчү селдин кабыгы экен. Жанагы мусапыр киши бул ишти жакшы билчү экен, ошондуктан кетмени менен бир чаап жарат да, өзү канаттуу атка (тулпарга) минип алып тоону карай качат.

Ал киши күн мурун бул сел болорун айтып эскерткен кедей-кембагалдар тоого көчө качып аман калышат да, хан өзүнүн байлыгы менен селдин түбүнө кетет. Кудуктун суусу селге айланып, шаарды каптап, Ысык-Көл деген көл ошентип пайда болот...» – деген аңыз кепти кагазга түшүрөт да, аны эки жылдан соң төмөнкүдөй ыр түрүнө келтирет:

... Бул жерди аманында кимдер көргөн?

Көргөндөр көр эркине эбак көнгөн.

*Эл айтат: миң дарбаза, кырк капкалуу –
Калмактын шаары эле дейт*

көркөмдөлгөн.

*Бийликте хан сурагы калыс болбой,
Каңтарып калк ырысын такыр койбой,
Соруп жеп, жегени үчүн чыгым салып,
Жазалап күнөөсүздү ойлогондой.*

*Ошондо калк ичинен бир Кары адам,
Алсызга райым сурап ханга барган:
«Аз жумшап, эл сообуна кара», – десе,
Хан анын бир жак көзүн оюп салган.*

*Ал Кары ачууланып үйгө келген,
Мындай деп кемпирине буйрук берген:
«Токтоосуз балдарды алып тоо таяндын,
Көрүнбөй айсыз күндүн түнү менен».*

*Муну айтып, жерде жаткан кетменди
алган,
(Шамдагай, жаткан аяр, жаткан балбан).
Суу берген бүт шаарга жалгыз кудук,
Жанына шол кудуктун басып барган.*

*«Айрылгыс мискин шору – шор болгон соң,
Адилсиз хан амири зор болгон соң,
Жокчулук, ачкалыкта өрттөнгөнчө,
Шаардын жер үстүнөн жок болгону оң».*

*Деп Кары шаты салып түшүп келген,
(Качууга шүдүңкүтүн белендеген).
Кудуктун каканагын жарып коюп,
Сел жасап, тоого карай чыга берген.*

*Күр этип кудук суусу бирден каптап,
Алаамат селге батып барлык жан-жак...
Эртеси күрпүлдөгөн Көлгө айланган,
Толкуса буурул толкун, көбүгү аппак...*

Акындын «Манас» жана манасчылар жөнүндө жазгандары өзүнчө чон сөзгө арзыйт.

Ал эми аталган эстелик-мурастын «Биздин күндөгү легендалар» деген бөлүгүндөгү:

- «Октябрь революциясы»;
- «Орус эли»;
- «Биринчи оруска үйлөнүү»;
- «Ленин жөнүндө»;
- «Киров жөнүндө»;
- «Фрунзе жөнүндө»;

«Буденный жөнүндө»;
«Калинин жөнүндө»;
«Максим Горький жөнүндө»;
«Панфилов жөнүндө»;
«Тарас Шевченко тууралуу»;
«Шота Руставели жөнүндө»;
«Согуш жөнүндө»;
«Катюша» жөнүндө»;
«Айылга трактор келгенде»;
«Автомобиль келерде»;
«Радио жөнүндө» ж.б. ангемб-
баяндар да өзүнүн баеи жана турмуштук мүнөзү менен эч кимди кайдыгер калтырбайт.

Албетте, А. Осмоновдун 1964-1967-жылдарда басылган үч томдук чыгармалар жыйнагынын 2-тому жана 1984-1986-жылдарда басылган үч томдук чыгармалар жыйнагынын 2-тому аркылуу окурмандарга сунуш кылынган «Легендалары» толук өлчөмдө эмес. Алардын ичинен, маселен, акын өзү жалындуу жактоочу болгон «бардык элдердин жана пролетариаттын жол башчысы» И.В. Сталинге байланыштуу айтылган легендалар соңку замандагы коом турмушу карканган саясат талаптарына туура келбеген себептүү, узак убакыт жарыялануусуз жана эч эскерүүсүз кала берип, азыркыга дейре Кыргыз Улуттук илимдер академиясынын кол жазмалар фондунда баракбеттери ачылбай катылуу бойдон жатат.

«Эл арасынан жыйналган легендаларды» «Алыкул өзү күткөндөй, өзү тилек кылгандай толук өлчөмдө жарыкка чыгаруу – келечектин иши.

«ЭЛ ЖАНА ЭМГЕК АКЫНЫ».
Автор: К.Бобулов // Ленин туусу (Талас), 1985, 19-июль. – Макаланын автору чыныгы элин барктаган, чыныгы эмгекти сүйгөн акын гана Алыкулдай ырларды жаратат дейт да, акындын «Сүйгөн шаарым Фрунзе», «Ата-Мекен», «Жети-Өгүз», «Кы-

зылча казган келинчек», «Саанчы жеңе», «Суу келатат» ж.б. ырлары эли-жерди чыныгы сүйүүдөн, нукура эмгекти даңктаган талыкпаган эмгекчил – акындын талантына ширелишип жаралган өлбөс чыгармалардан экендигинде дейт.

ЭЛЕБАЕВ Мукай (1902–1944) – кыргыз профессионал адабиятын негиздөөчүлөрдүн бири, классик жазуучу, акын, котормочу жана драматург. Алыкул аны боордош агасындай көрүп, кайталангыс чоң талант катары кадырлаган. Ага болгон урматын чыгармаларында бир нече жолу билдирген.

Алгач, 1935-жылдын 11-октябрында жазылып, «Жылдыздуу жаштык» жыйнагына кирген «Маяковскийге» деген ырында, улуу пролетар акынынын өрнөгүн орустардан: Саша Безыменский, Александр Жаров, Кирсанов сыяктуу чыгаан таланттар жолдоп, жалындуу ыр саптары менен «карангы түндөрдү сүйлөтүп» жатышканын мисал кылат да, жаш кыргыз адабиятында ушул эле сыймыктуу өрнөктү: Аалы, Мукай, Жусуп, Жоомарт жана Кубанычбек Маликов жаңылбай бек тутуп келатышканын жар салуу менен, Мукайдын атын ошол катарда экинчи кылып атайт. Ал эми 1936-жылы жазылып, ошол эле «Жылдыздуу жаштык» жыйнагына кирген «Ой, жер ай!» деген ырында болсо, Алыкул өзү сыйлаган улуу калемдештеринин «бактылуу карылыктарына» учкул ой менен кенен кыял жүгүртөт. Ырда, маселен, арадан көп-көп мезгил өтүп, эл-жер өзгөрүп, кыргыздын адабияты менен маданияты ак өргөө тигип гүлдөгөн учурундагы сүйүктүү агаларынын ырыс-таалайга ширелген өмүр баскычтарынын көркөм элеси мындайча берилет:

*... Жигит болгон балдары,
Жусуп,*

*Жоомарт,
Кубанычбек чалдары...
Жазууда жүрүп карыган,
Кары Мукай бар дагы...*

*Менин:
Сонун жигитчилик кезимчи?
Элестей түшөт ал дагы...*

М.Элебаев чыгармачылыкка талпты катуу коюп, көркөм сөз өнөрүнө башын сайган талант болгондуктан, Алыкул сыяктуу жаштардан агалык колдоосун да, калемдештик кеп-кеңешин да аяган эмес. Керек учурда ачуу-ачуу сын айтып, атакка азгырылган кээ бирөөлөрү жеңил-желпи жолго түшүп, адабият ишин үстүрт түшүнүп кетишпесе экен деп чочулаган. Буга анын 1938-жылы жазылган «Адабият – оюнчук эмес» деген макаласындагы: «... Бизде канчалык кемчилиги болсо да бир жерине тийбей жашырып-жаап, ылгый мактай бергенди жакшы көргөндөр көп. Өсөмүн, өнөмүн деген адамга мындай кыялдын зыяндан өзгө пайдасы жок. Ырас, сенин дурус бетинди бурмалап, калпты чындай кылып, жалган жалаа жапкан адамдар болсо тосуп туруп, жообун бериш керек. Ал эми чын ниети менен кемчилигинди көрсөтүп, онолушуна, өсүшүнө жардам берейин деп айткан адамдарга кур жандимелин кылыштын кереги эмне? Ошондуктан «сен эсирип кеттиң» деген кеп жалгыз Алыкул, Төлөн, Мидиндердин адресине гана жазылган деп ойлош дурус эмес. Ушундай сөздөрдү билмерсип айтып жүргөн «аксакалдардын» чыгармалары көп жерлерде тигилерден кийин калып койгонун өздөрү да сезбей жүрүшөт...» – деп айтылган жана 1939-жылы жазылган «Адабияттын башкы тилеги – чындык» аттуу макаласындагы: «... Биздин кай бир жазуучуларды журт чыгармасынан эмес, өзүнөн, атынан, атагынан таа-

ныйт. Эгер бирөөлөр Абдрасулду Алыкулдан, болбосо Алыкул жайын Жусуптан укканы боюнча корутундуга келсе – мунусу тайыздык болор эле. Анткени кимдин ким экендигин өлчөй турган чыгарма го?..» – деп кескин пикирге бекиген, ошондой эле 1942-жылдын 20-мартында өткөн жазуучулар чогулушунда сүйлөгөн «Сына, бирок, чын сүйлө» деген аталыштагы сөзүндөгү: «... Биз көп убактарда ушундай ылаңдын залдарынан бирөөнүн кемчилигин жете көрсөтүп, катуу талап коюп, чындык менен тарбиялай турган жаштарды жаңы баш көтөрүп, ирденип келатканда жел сөз менен орунсуз мактап жиберип майып кылып, мертинтип алабыз. Мактаймын деп келечектеги сөгүшкө даярдайбыз. Мактоо менен баштап, сөгүш менен аяктайбыз. Алиги Мидиндердин бир кезде зөөкүр болуп кетиши, Алыкул өңдөнгөн өсөт, өнөт деп чоң үмүт эткен азаматтарды кийинчерээк «тыйынга кызыккыч болуп кетти» деп жүргөн күбүр-шыбырлардын себебин ушундан көрөм...» – деген сыяктуу өтө жан күйөөрлүк жана чыныгы иш билгилик менен каймана да, курч да жазылып, айтылган пикирлери эң сонун күбө.

Мукай Алыкул которгон Ш.Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатырынын» кыргызчасына рецензия жазган. Ал бул чакан көлөмдө берилген рецензиясында эркин котормонун бир кыйла артыкчылыктарын белгилеп келип, айталы, поэманын «орусчасындагы кай бир түшүнүүгө өтө кыйын, күнүрт жерлери котормодо окуучуга жеткендей кылып ачык берилгендигине» жана ошондой эле «журтка бирдей угумдуу, образдуу» тил менен «кайра жазылгандыгына» баса көңүл бурган. Кыргыздын көп акындарына мүнөздүү шаблондуу уй-

каштыктардан – ыксыз, күчтөп уйкаштыра салуудан окчун туруп иштегенине сүйүнгөн да, «бул поэманы которууда бар күчүн салган» акындан «көркөмдүк жагынан мындан артыкты талап кылууга болбойт» деп жашырбай айткан. Аталган рецензия поэманын кыргызча басылып чыгышына алда немедей жолдомо болгондугу ырас.

Кийинчерээк М.Элебаевдин Алыкул менен үй-бүлөлүк катышы болгон. Себеби, жубайы Бурулчанын жаш акын баш кошкон Зейнеп Сооронбаевага туугандык жайы (төркүндөрү жагынан) бар эле.

Мукайдай улуу замандашынын кадыры менен таланты, жазмышы менен элесине болгон терең урматы Алыкулдун 1945-жылдын 20-февралында Койсарыда жазылган «үлпөт ыры» аттуу ырындагы төмөнкүдөй сезим-жүрөккө орногон учкул саптары аркылуу таасын-так билдирилген: *...Кыялы көл, талабы албуут, жанган от, Аркыраган алп кара куш өзү окшош. Бул олтурган теңтууштардын ичинде, Урматтуу ага, Мукайымдын орду жок.*

*Анын ыры кубат эле, шаң эле,
Бул замандын жанып турган шамы эле.
Болочогун даана карай билгенге,
Толубайдын тулпарындай бар эле.*

*Кел, ичели, бокалыңды толтургун,
Жок, ал болбойт, түгөтө ичип олтургун.
Курман болгон досторду да эстейли,
Кечип өткөн бул турмуштун толкунун.*

ЭЛЕБАЕВА БУРУЛЧА – Мукай Элебаевдин жубайы, Алыкулду, анын үй-бүлөлүк турмушун жакшы билген замандашы. Өткөн кылымдын 70-жылдарынын башталышында Фрунзенин Биринчи Май көчөсүндөгү Элебаевдин үйүнө Акынбек классташым экөөбүз кез-кезде барып, Бурулча эженин даамдуу ча-

йынан ичип, улуулук сөзүнө кулак салар элек. Аларга кошуна турган Темиркул Үмөталиевди көргөндө, дагы башка акын-жазуучулар жөнүндө сөз болгондо жана бизге бейтааныш адамдар менен түшкөн Мукай Элебаевдин төркү бөлмөнүн бурчундагы чакан, эскирген фотосуна көңүл бурулганда Бурулча эжебизден эмнени сурашты да билбей кетип калчубуз...

Ошондо жаш курагы 65–70 тердеги эже деле бизден көбүнчө туугандары, Асылбаш айылындагы жаңылыктар жөнүндө сураар эле...

Кыргыз адабиятынан чыгармаларын тамшана окуп, тагдырларына кызыгып жүргөн акын, жазуучулардын айрымдарын тирүү көрүү же Бурулча эжедей эң жакын адамдары менен мандай-тескей отуруу орто мектептен кийин шаарга баргандагы алгачкы табылгам да тандануум да эле.

Кийин, ортодон жыйырма жылча өткөндө эженин үйүнө Алыкул боюнча атайлап барганда:... Ээ балакетинди алайын десе, баягы убакта, эс-акылым толук кезде эмнеге ушул суроолорунду берген жок элең? Эми минтип, сексендин ортосунан өтүп, ошол окуялар түгүл, азыркыларды азыр унутуп жатканымда сага жыр-гатып деле эчтеке айталбайм го... Туура эмес жалган айтсам, «Бурулча карыганда алжый баштаса керек» деген акааратка калбайын» деген мааниде бушайманданды. «Ленинчил жаш» гезитине (1989-ж. 24. 01.) Зейнеп Сооронбаеванын «Элеси турат эсимде» эскерүүсү жана ага тиешелүү талкуулардын көп жарыяланышы Бурулча эжени көп толкундатты, түйшөлттү, ойлонтту шекилдүү.

Ошентип, «Ойлоп-ойлоп өкүнөм» деген эскерүүсүн экөөлөп жазып, «Мезгил жана Алыкул» жыйнагыма киргизген элек...

Бурулча Элебаеванын эскерүүсү башкалардан айырмаланганы – кармандарынын дээрлик бардыгына таасын мүнөздөмөнү алардын ички жан-дүйнөсүнө, сырткы кебете келбетине жараша бергендигинде... Эмесе ошол байкоо, баамдоолордун кыскача баяны.

...Мукай өзү жетимчиликтин айынан жана үркүндүн азабынан улам турмуштун узак жолун баскандыктан үйгө көптөгөн бала-бакыраны ээрчитип келип, алар менен маектеше, акыл-насаатын айтканды жана колдо болгон тамак-аштан даам сыздыртканды адатка айландырган.

1931-жылы бекен, демейкесиндей эле эки бала менен келди. – Булар кимдер? – суроом жоопсуз калып «тамак алып кел» деген ишаратын билгизди. Келгендердин бири Алыкул экен. Сүйлөшкөнгө эби жоктугу дароо туюлду.

Балдар кеткенде алар жөнүндө көбүнчө тескери пикирин билдирген эжеге Мукай жезде куудулдана чыккыйына сөөмөйүн ойното: «Ушул балада (Алыкул) бир нерсе бар экендигин туюп турам. Анын комсоолугуна көңүл бурба. Турмуш чиркин кимди гана мүнкүрөтпөйт. Бирок аны чыдаган киши женет, чыйралат, дээринде болсо чыгат» дегени кийин турмушта дээрлик ырастайт. Бир гана акындын өпкө дартынан башкасы.

Ошентип, өздөрү менен аралашып, кол баладай кирип-чыгып калган Алыкулдун мүнөзүн, ой-санаасын мурдагыдан да жакшы түкшүмөлдөгөн Бурулча эже Зейнеп экөөнүн сүйлөшүп жүргөн кезинде эле, экөөнүн ынтымактуу жуп катары жашап кетерине арсар боло, ар кандай ойлорго батат. Бул жөнүндө жеңеси катары Зейнепке да айтат. Бул тууралуу уккан Алыкул таарынычын

Мукай абасына, Түгөлбайга айтып-тыр. – Антип неге айтың, эки жаштын ымаласын муздатып, – деген маанайда Мукай мени зекиди.

Ошентип, экөө 1941-жылы, согуш башталгандан кийин баш кошкондо ак батабызды бердик. Той үлпөтүнө жазуучулардан: Ж.Бөкөнбаев, Т.Сыдыкбеков, Т.Үмөталиев, Ө.Жакишев жана биздин үй-бүлө катышкан. Кыз узатуу салтанаты Зейнептин абасы Керим Сооронбаевдин үйүндө өткөн. Агасы бул никеге каршы болгону менен, карындашынын көңүлүн кыя алган эмес...

Экөөнүн дал келишпестиги жөнүндөгү пикирин – Алыкулдун сөзгө сараңдыгы, тунттүгү, оңой менен ачылбаган сырдуу сандыктай мүнөзүнө жана Зейнептин ачык мүнөзү менен шайыр, жайдарылыгына жараша пайда болгон.

Бири жетим, экинчиси бир үйдүн кенже, эрке кызы экендиги деле таасир эткендир.

Зейнепке женелик ниетимде жан тарткан мен эмес, Алыкулдун ыр саптарына камтылган орошон ойлууна түшүнбөй, ал турмак терс мамиле жасаган замандаштары акынды огобетер жалгызсыраткандарына кандайча түшүнүүгө болот...

Көпчүлүк айың кылып жүргөндөй жана Зейнеп да өзү жазгандай үй-оокатка, күйөөсүнө көп көңүл бурганда – Алыкулдун бир мүнөздүгү, көктүгү жана адамга оңой менен ачылбас, ыксыз тондугу жибип кетмек беле...

Алардын үй-бүлөлүк бактысына эки аптадан кийин чарчап калган Жыпар кыздын кайгысы да капилеттен урулган тагдырдын таш бараны болду.

Алыкулду жазып, изилдеп жүргөндөрдүн көпчүлүгү ал турган Т. Сыдыкбеков менен С.Сасыкбаев экөөнүн

да Зейнепке тескери, бир жактуу пикирде турмуш чындыгына шайкеш эмес.

Экөөнүн үй-бүлөлүк таалайсын тагдырын ушул жашка келгенимче зээним кейип ойлоном, толгоном, өкүнөм.

Башында эле Зейнепке айткан женелик сөзүмдүн дал чыкканына өзүмдү өзүм жекирип да, Алыкулдун талант дүбүртүн мурда эле баамдаган Мукайдын көрөгөчтүгүнө баш ийем.

Экөөнүн үй-бүлө катары очогу өчтү. Аны менен кошо Алыкул жалгыздыкка ого бетер чөмүлүп, убайымга түштү. Зейнеп болсо өз жерине баталбай, 1947-жылы Ташкентке кетти. Ошентип, Кыргыз поэзиясы Алыкул акынга ээ болгону менен. Кыргыздын өнөр таануу, театр таануу илими Зейнептей алгачкы адисинен ажырады.

Экөө бири-бирине мүнөз жагынан, өз ара кечиримдүүлүктөн кем болгону:

Эки дүйнө чөңгөлдөшкөн майданда,

Чындай албай жердин үстү титиреп, – деп Мукайдын бир ырында айтылгандай, сөз бекитилип, кыз-жигит кездериндеги ыйык сезимдери түшүп калышында замандаштарынын да айыбы барбы деген ойго кетем. Антейин десем. Зейнептин апасы Зуура женем экөөбүз Зейнепти, Жоомарт баштаган тарап Алыкулду ынтымакка, кайра жарашууга жасаган аракетинен майнап чыкпай калган.

Соңунда айтарым – ушул экөөнүн жеке турмушу эмес, экөөнүн өнөрү кийинки жаштарга үлгү болсо дейм».

«ЭЛЕСИ ДАЙЫМ ЖҮРӨКТӨ».

Автор: А.Калидев // Ленинчил жаш, 1975, 19-апрель. – Автор «...акындын ырларын окуп, анын Ата-Журт-

ту канчалык денгээлде сүйгөндүгүн билип жүрсөк, бул китептен акындын эл-жер менен эне-баладай тыгыз байланышта болгондугуна дагы бир жолу күбө болобуз»-деп жазгандай, бул макала Алыкул Осмоновдун 60 жылдыгына карата Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгына көрсөтүлүп жаткан К.Жусуповдун «Ыр сабындагы өмүр» чыгармасына карата рецензия иретинде жазылып, жазуучу «Көл кылаасы» аттуу бөлүмдө акындын кайталангыс образын ачып бергендигин жазат.

Автор ошону менен бирге эле акындын толук образын ачып берүүдөгү «Алгачкы махабат баяны», «Асыл жар жана перзент», «Акындын тамы», «Устаттар», «Акын казынасы» деген бөлүмдөр бири-экинчисин толуктап турган, эң негизгиси акындын турмуштук ыр саптары менен ачылып жүрүп отургандыгын адабий аргументтер менен далилдеп берүүгө жетишет.

«ЭЛЕСИ ДАЙЫМ ЭСИМДЕ».

Автор: Т.Кекиликов // Кыргызстан маданияты. – 1990, – 8-февр.-№ 6. – Б. – Автор 1932-жылы «Ленинчил жаш» газетасынын жооптуу секретары, Ж.Бөкөнбаев редактор болуп турганда редакцияга жүдөнкүрөөк жигит келип жүргөнүн байкап калат. Көрсө, ал А.Осмонов педтехникумда окуп жүргөн кези экен. Көп өтпөй газетага адабият бети уюштурулуп, Осмоновдун ыры жарыялангандан кийин Ж.Турусбеков, Ж.Бөкөнбаев, М.Элебаев, У.Абдукаимов, М.Дөгүрөвдор оң бааларын беришет. А.Осмонов 1933-жылы «Ленинчил жаш» газетасына келип иштеп, 1934-жылы Кыргызстан жазуучулар союзунун 1-съездине катышкандыгы айтылат. 1933-жылы Комсомолдун кыргыз обкомунун биринчи катчысы Капар Баязов редакцияга келип, жаш акын,

жазуучулар, журналисттер менен жолугуп, башка элдердин, орус адабиятынын үлгүлөрүн окуп, өздөштүрүп, котормо жагына да көңүл буруу керек экендигин айтат. Мына ошондон кийин А.Осмонов котормо жагында да жемиштүү эмгектенип, дайыма өсүү жолунда болду дейт автор.

«ЭЛЕСИ ТУРАТ ЭСИМДЕ». **Автор: К.Керималиев // Ленинчил жаш. – 1989. – 10-январь.** – Макалада автор 6-класста окуп калган теңтушу Ракманов Мамбетжунус экөө аталарына жардамчы болуп колхоздун кою менен Арпа жайлоосуна «Коргон-Ташка» чыгышканын эскерет. Күндөрдүн биринде «Ракмандыкына Фрунзе шаарынан бир жазуучу келиптир, өзү ооролуу, кымыз ичип, эт жесе оорусунан айыгат экен, ошон үчүн келиптир» деген сөз угуп, айылдын адамдары жазуучуну көргөнү атайын Ракмандыкына келгенин айтат. Келген мейман шаардыктарча кийинген: костюм-шым, ботинка, шапка, 30дарга келип калган адам экен. Акын блокнотун алып, ар дайым жазып калганын көргөнүн айтат. Автор теңтушу экөө айылга барганда жакшы окуп, Фрунзеге окууга тапшырып, Алыкулдай акын болобуз деп кой кайтарып жүрүшүп далай кыялданганын эскерет. Ат-Башы таасирлерин 1946-жылы жай айларында жаратып, ал эми толук редакциялап, оңдоо, жарык көрүүгө даярдоо Чолпон-Атада болгон окшойт деген оюн айтат автор.

«ЭЛЕСИ ТУРАТ ЭСИМДЕ». **Автор: З.Талибова // Ленинчил жаш. – 1989, – 24-январь. (227).** Макалада Зейнеп апа А.Осмонов менен эки жылдай эле жашаса да, колдон келишинче изилдөөлөргө жардам берсем, акындын кыска өмүрүнүн айрым белгисиз жактарына аныктык, тактык киргизүүгө көмөктөшсөм деп, акын-

дын өлбөс казынасына кам жеп, аны толуктагандардын бардыгына – Ш.Үмөталиевге, К.Жусуповго, П.Казыбаевге ж.б. ыраазычылыгын, ак тилегин билдирет.

А.Осмоновдун Токмоктогу балдар үйүндө барабан кармап түшкөн сүрөтүндө жанындагы сурнай черткен курбусун – Сапаргалый Базарбаевди Зейнеп апанын ата-энеси асырап алып, акындын курбусу аркылуу Зейнеп апаны мурдатан эле билип, акмалап жүргөндүгүн эскерет. Ал эми Осмонов менен көзмө-көз 1939-жылы Москвада Кыргыз ССРинин адабияты менен искусствосунун 1-декадасында таанышып, сүйлөшүп жүрүп баш кошушат. А.Осмонов Москвага бир келгенде «Хосров менен Ширинди» которуп жатканын, бир күнү Липкинге котормодон үзүндү окуп берип, анын мактаганын айтат. Зейнеп апа акын менен Москвада өткөн күндөрүн, андагы курбу-тентуштарын, үй-бүлөлүк бактылуу күндөрүн, жаңы тирлик уланып кетсе деп Т.Сыдыкбеков, Ж.Турусбековдун, Ж.Бөкөнбаевдин, М.Элебаевдин, Т.Үмөталиевдин үй-бүлөлөрүнүн көрсөткөн камкордуктарын эч унутпасын айтат. Үй-бүлөлүк ырк келишпөөчүлүктүн башталышы кызганычтан башталганын, ага да кайсы бир денгээлде иштеген ишим негиз берди дейт. Кызы Жыпардын чарчап калышы эстен чыга түшкөн ыр-чырды кайрадан көңүлгө салып, ансыз да бир үзүм бактысын өзү менен кошо алып кеткенин айтып: «Эч ким биздин тагдырыбыз боло албайт! Эгер анын өмүрү кайгылуу аяктап, эрте үзүлсө, мен калган күнүмдү Алыкулдун эстелигине татыктуу болгудай жашоого умтулам, жиберген каталыгымды актоого арнаймын!» – деп Зейнеп апа эскермесин аяктайт.

«ЭЛЕСИ ТУРАТ ЭСИМДЕ». Автор: Сооронбаева Зейнеп // Ленинчил жаш. 1989. - 24-январь.

«... Кечээ телевизордон Чыңгыз Айтматовдун сөзүн уктым. Жазуучу Женижок төкмөнүн жанда жок кызыл тил өнөрүн, дүйнөнү алаканга салып тургандай ырдаган көмөкөй таңшыгын, ыры учкул философиясын шаңшыган кыргыз тилинде көңүлгө жетимдүү кылып айтты. Манастын жеринде Женижок сыяктуу залкар акындар эл сөзүн байытып келген. Биринин көзү өтсө – экинчиси, бир муундун ооматы тайыса – улам кийинкилери укмуш өнөрдүн булагын агызган. Кыргыз эли эзелтеден тунук акылы менен таңдандырганы да бекеринен эмес. Жеке эле төкмө акындар эмес, мухит тариздүү, зор дастанды жат билген манасчылар, алардын таалим-сабагын улаган азыркы даярдыктуу сөз чеберлери да мына ошол кылымдардан келаткан көркөм көрөңгөнүн шарапатчыларыбы дейм.

Ошол Женижок жөнүндө көрсөтүүдөн кийин, Алыкулду эркисизден эсиме түшүрдүм. Кантсе да өнөрлүү элдин кулуну, кыргыз поэзиясынын чолпон жылдызы болуп жаркырап, жашаган заманына, көксөгөн максатына жараша «он беш жолу кайра туулуп» толкуган акынды ой саябанына чакырып, жалгыз отурдум. Ушул бүгүн түшүмө киргей эле, ушул бүгүнкү Чыңгыздын сөзүнөн кийин түшүмдө сырдашкай элек деп аста тилек кылдым...

Жылдар өткөн сайын Алыкул түшүмө сейрек кирип барат. Жашында өлгөн адам баягысындай эле жаш, баягы эле мүнөзүндө көрүнөт деген кеп чын окшойт. Негедир ысык болуп кирет. Мага ошол табышмак туюлган ысык элеси мезгил аралыгын камтыган түшүнүү, жакындык

катары сезилет. Анткени, өмүр жашым жогорулап, мен дагы карылыкка баш коюп калбадымбы. Алыкул мындай куракка жете жашабады – эрте үзүлдү, анын элесин эми «бутунан өөп жөнөткөн» асыл ырлары толуктап жатат.

Алыкул менен аз жашадым, андыктан, аны кичинесинен көрүп-билгендей чубалжыта жазып, колдогу атагына тууралап иргеп баян куруу азыр ниетимде жок. Болгон эле оюм – колумдан келишинче изилдөөчүлөргө жардам бере алсам, акындын кыска өмүрүнүн айрым белгисиз жактарына аныктык, тактык киргизүүгө көмөктөшсөм деген ак тилек. Неге дегенде, үстүрт, сыртынан баа берме бүтүмдөр иштин пайдасына чечилбеси бышык.

Мына, жакында Алыкулдун менде сакталган эски китептерин барактап отурдум. Көңүлүмө анан мындай ой келди: көзүмдүн тирүүсүндө, Алыкулдун өлбөс казынасына кам жеп, аны толуктагандардын бардыгына ыракматымды билдирип коюуну мойнумдагы парзым деп эсептейм. Айталы, Алыкулду алгач Алыкул кылып тааныткандардын бири – Шаршенбек Үмөталиевге. 1954-жылы «Кыргызмамбас» басмасынан жарыкка чыккан «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар» деген китепке ал баш сөзүн жазып, түзүүчү болгон. Китеп мага өзгөчө кымбат. Себеби, басмадан жиберилген сүйүнчү (сигналдык) нуска колума тийген. Алыкулдун мүрзөсүнө коюлган таш эстеликти да андагы жаш адабиятчы Шаршенбек жасаттырган эмеспи.

Ушундай эле ыраазычылыкты Кеңеш Жусуповго, кыргыздын жаш журналисттерине да айтмакчымын.

Өткөн өмүр – күзгү. Күзгүдөн баары көрүнөт: жакшы да, жаман да, адил ниет да, кыянаттык да. Эчте-

мени жашыра албайсың... Эгер Алыкул экөөбүздүн тагдырыбызга көз салсак, чындыгында эле бир беткей тыянакка келүү кыйын. Мүмкүн, бул туурасында сырткары адамдардын жазганы жөнүдүүдүр? Бирок, орус элинде айтылгандай, эч ким биздин тагдырыбыз боло албайт! Демек, алгач өзүм айтып берүүгө аракеттенүүм керек...

Алыкул менен качан, каерде, кандай жагдайда тааныштым? Сөздү алыстан баштайын.

Акындын 1960-жылдары басылган үч томдугунун биринчи китебинде Токмоктогу балдар үйүнөн тартылган эски сүрөт бар. Отряддын жыйыны. Андагы солдон алтынчы, барабан кармаган кичине бала – Алыкул. Ал эми анын жанында сурнай черткен курбусу – менин агам Сапаргалый Базарбаев.

Ата-энем асырап алган Сапаргалый деген агам Алыкул менен кичинесинен тааныш экен. Экөө Токмоктогу балдар үйүндө бирге тарбияланышат. Сапаргалый сурнайчы, Алыкул барабанчы болуп балдар үйүнүн отрядында жүрүшчү экен. Ошол агам аркылуу Алыкул мени мурдатан эле билип, сыртымдан акмалаган шекилдүү. Жөнү болбосо, айтпас элем.

1977-жылдын кышында кеселдеп жаткан Керим байкемди (бир тууганым) көрүп кеткени Фрунзеге келсем, Сапаргалый агам ошондо экен. Сөздөн сөз чыгып, балалыгын эскерип калды. Алыкул менен бирге отрядда жүргөнүн, марш ойноп, майрам тоскондорун айтты. Анан, кызык, кийин жигит болгондо, Алыкулду корообуздун сыртынан капыс жолуктуруп калыптыр. «Не кылып жүрөсүн, Алыкул, ишиң бар беле менде?» – деп сурайт. Алыкул сырдаш курбусуна жашырбай жооп берет: «Карындашыңа көз салып жүрөм, Сапаке, чо-

ноюп бой жетсе, колукту кылып алсамбы деген оюм бар». Мен анда педтехникумда окуп жүрсөм керек, сөздөрүн кайдан билейин.

Карыя агамдын сөзү ойго түшүрдү. Демек, Алыкул мени күн мурун эле билип, көз салып жүргөн турбайбы деп ойлоп калдым...

А экөөбүз, чынында, көзмө-көз 1939-жылдын кышында Москвада таанышканбыз...

Кыскача өзүм жөнүндө: Фрунзе шаарында кызматкердин үй-бүлөсүндө туулгам, жердигибиз Кочкордун Ак-Кудук деген айылынан экен. Жакын туугандарыбыз борборго эртелеп көчүп келип, орус маданиятына эрте аралашат. Атам – соода кызматкери, 1937-жылы репрессияда куугунтукталып, соттолгон. Үй-бүлөбүздүн бүтүн түйшүгү апамдын, Керим байкемдин мойнунда эле. Элдик адеп-кааданы жат билген, кишичилиги артыкча апамды улуу-кичүүнүн бардыгы сыйлачу. Ушундай чөйрөдө үй-бүлөнүн кичүүсү катары мен эркек да чоңойдум.

Мектепти бүткөн соң, ортон колдой окуу жай – педтехникумга кирип окугам. Драма ийримине, коомдук иштерге активдүү катыштым. Айта кетчү сөз, ошол кезде Кыргызстан аялдарынын биринчи съездине кийин маданият тармагында иштеген Күлүйпа Кондучалова экөөбүз катышып, сөз алып сүйлөгөн да болчубуз. Муну эскерип жатканым – ал учурдагы кыргыз жаштарынын учкул талабын көрсөтө кетейин деген ниет. Окуу, жаңы турмуш дегенде ак эткенден так этип умтулдук. Балким, педтехникумду бүтүп, Москвадагы А.В.Луначарский атындагы театр институтуна (1937–1941-жылдар) барып окуганым, кийин билимди ошол институттун аспирантурасында улантканым ушул жигерден улам болсо керек.

Максатыма ортоктош болгон Москва ошол 1939-жылы Кыргыз ССРинин адабияты менен искусствосунун I Декадасын тосуп алууга күтүнүп жатты. Негизги маданий жайларда майрамдык шаң, жасалга. Анан күндөрдүн биринде институттагы кыргыз студенттери мени «Москва» клубундагы жолугушууга чакырып калышты. Дилгирленип, сүйүнүп жөнөдүм...

Келсек, эл жык, бош орундук көрүнбөйт. Ангыча орто ченде отурган бир кыргыз жигиттин жанында бош орун бар экен, ошого чакырышты. Алыкул экенин кайдан билейин. Таанышып, сүйлөшүп калдык. Көрсө, мени менен келген, институтта чогуу окуган Ажыгабыл Айдаркулов менен Илике Көкөев күн мурун сөз бышырып, орундук камдап коюшкан турбайбы. Алыкулдун атагын угуп жүрчүмүн, бирок көргөнүм ошол болчу. Айдай деген жолдош кызым менен сүйлөшүп, сөз айтып жүргөнүн уксам да, кийинки мамилелерин билчү эмесмин. Серт, бирок жаш, ырайымдуу жигит окуумду, студенттик күндөрдү сурамжылап, «Мен сени тааныймын, педтехникумда оюнга катышчу эмес белең», – деди. Атүгүл Дзержинский бульварында кез-кез коньки тээп, көңүл ачканымды да көрүптүр. Ошол оюнкараагымды айтып, тамашага чалдырды. Мен дагы иштери жөнүндө сурамжылап, мындан ары тааныш болуп жүрүүгө макулдугумду билдирдим. Күтпөгөн жерден Алыкул олуттуу боло калды». Сени чакырткан себебим, турмуш курууга сунуш киргизип көрөйүн дедим эле», – дейт. Тааныша элек жатып, оюн ачык билдирген кандай неме деп так секирипмин. Же күлөөрүмдү, же ыйлаарымды билбейм. Өзүм 16да болсом, окуум жүрүп жатса, турмушту кайдан ойло-

ном? Алыкул сезе коюп, аста кызарып күлдү да, аяр кучактап (!), муну айтты: «Андай болсо, күтөйүн, окууна тоскоолдук келтирбейин, бат-бат келип турамын!»

Тагдырыма ушундайча жолугушкан элем.

Өзүм менен сырдаш Рита деген орус кызга болгон окуяны айтып бердим. Рита эстүү, турмушка терең караган, сезимтал кыз болучу. Институтта жетишип окуп кетүүмө анын жардамы көп тийген. Баяным сырдаш курбумдун ачуусун келтирди: «Окуу керек болсо, шашылба! Эрге чыгып үлгүрөсүн. Эгер ошондой эле ашыгып турсан, бүгүндөн калбай чемоданыңды жый да, кет», – деп урушту. Анан бир аз ойлоно калып: «Мени ошол жигитке бир тааныштырчы», – деп калды.

Тааныштырдым. Азыр кайсы театр экени эсимде жок, үчөөбүз театрга жөнөп калдык. Экөө сүйлөшүп алдыда, мен артта. Алыкул Ритага жагып калды. Ал адамдарды ылгай билчү. Оюндан кайткандан соң, курбум жайдарыланып: «Сенин тагдырың ушул жигитте, Зейнеп. Ушул жигитти колундан чыгарбагың!» – деп бек айтты.

Ушундан тарта Алыкулга көңүлүм жылыгансып калды. Ар жолуккан сайын мүнөзүнүн улам бир сырын ачкандай болом. Суктанарлыктай кең пейил, камкор, ары назик жүрөгү өзгөлөрдөн өзгөчөлөнтүп көрсөтөт. Бирок, ошондой болсо да, ачыгын айтайын, ага карата чоң сүйүүнүн илебин сезбедим, жанып-күйүп тартылбадым. Мындай сезим алгач катуу тынчымды алды. Курбу кыздарыма көп кеңеш салып: «Сүйүүсү жок турмуш курууга болобу?» – деп сурадым. «Болот, сүйүү кийин-кийин, үйлөнгөндө келет, жаңылбайсың, Зейнеп», – дешет. Алыкулдай олут-

туу жигитке жар болуу бакыт эмеспи деп жаалашат...

Ушул саптарды жазып жатканымда, анын жашы кылгырып, бат-бат соккон таза жүрөгүн эске түшүрөм, калемим тартылбай калат...

Алыкулда сымбаттуу мүчө бар болчу. Ошого жараша ички дүйнөсүн данакерлеген жумшак, ак көңүл, кайрымдуу мүнөзү үй-бүлөлүк турмуш үчүн керектүү асыл сапат болуп туюлчу.

Үчүнчү, төртүнчү курста окуп жатканымда, ал кышкысын келип, Москвада узак дем алып жүрдү. «Хосров менен Ширинди» которуп жүргөнүн айтты. Аны үн чыгарып эргип окуп да бере турган. Бир жолу С.Липкин деген акынга ушул дастандан кыргызча үзүндү окуп берди. Липкин катуу мактады. Бул мага Алыкулдун кадырын аябай көтөрүп салды. Барбаландап кубанып, алдыда дагы далай максаттары бар экенин айтып кубанганы эсимде.

Биз кышкы Москванын көчөлөрүн аралап басып жүргөндү жакшы көрчүбүз. Театрларга, киного, тааныштары менен досторунукуна көп бара турганбыз. Москвада Алыкулдун жакын тааныштарынан: Акимжан Токбаев, Жумабай Камчыбеков деген жигиттер бизди эшик ачып тосуп алышчу. Уу-дууга, күлкүгө толгон курбулук отуруштар ошолордун үйүндө өтчү. А.Токбаев кийин Фрунзеге келип, соода министри болду, Ж.Камчыбеков партиялык кызматтарда иштеп жүрдү. Ж.Камчыбековдун жубайы Сүйүнбике адамкерчиликтүү айкөл киши эле.

Таанышканыбызга эки жылдай убакыт өткөн. Бир жолу кыргыз студиясында окуган студент кыздан: «Алыкул үйлөнгөнү жатыштыр», – деген кабар угуп калдым. Атүгүл колдуктусунун атын атады. Ишене ал-

бадым. Дароо Алыкулга кат жазып, чын-бышыгын ачык айтууну өтүндүм. Анан эмне болду дебейсизби? Москвага токтоосуз барам да телеграмма уруптур! Айтканындай эле, ашыгып келди.

Ал кургур жалган ушакка ишенип алат деп менден аябай чочулаптыр. Бир кадам артымдан калган жок. Досторубуздукунда, Малеевканда болдук, кыскасы, бул жолу да Москва өз үйүбүздөй жылуу сезилди. Өзгөчө, Жумабай Камчыбековдукуна тез-тез барып турдук, аялы менен кичинемден курдаш өскөн жайым да бар эле.

Москвадан келген соң, 1941-жылдын августунда үйлөнүү тоюбуз болду. Согуш алоолоп турган. Вокзалдан алыс эмес жердеги Түштүк көчөсүндө эки кабаттуу үйдө Түгөлбай Сыдыкбеков, Касымалы Баялинов, Темиркул Үмөталиев, Өмүркул Жакишев менен коңшу жашап турдук.

Чакан, эки бөлмөлүү үйүбүз көз кубандыргыдай ыңгайлуу эле. Өзгөчө, төркү бөлмөбүзгө тагылган ак, үлпүлдөк терезе парда, жашыл түстөгү жарык калкалагыч (абажур), андан төгүлгөн жумшак, көгүш-бозомук нур бөлмө ичине кандайдыр башкача түр берип, сыйкырдуу да көрсөтчү. Ушул бөлмөдө кагаз жыйылган чоң жазы үстөлү тураар эле.

Жаны үйлөнгөнүбүздө Алыкул ошол үстөлгө сейрек отуруп иштөөчү. Бактыбызга эрээркеген мен: эмне үчүн согуш, тыл жөнүндө жазбай калдың деп кез-кез сурап калчумун. Жооп берчү эмес, тек гана сөздү өзгөртүп, аскер комиссариатында болгонун, согуш жайында айтчу да, үн катпай калчу.

«Жазаарын жазам, – дечү Алыкул чечилсе, – бирок башкалардай жазууну каалабайм. Жазуунун убагы келет...»

Жаштык шерти кылып, ой-тилегибизди көп бөлүшүп жүрдүк. Не сонун учкул кыялдарга батчу элек! Кээде: бу курган согуш бүтсө эле, Ысык-Көлгө көчүп кетебиз, ошоякта жашайбыз деген бүтүмгө келчүбүз. Көбүнчөсү күн батып бараткан, айлана дымыган күзгү кечтерде...

Менимче, ошол согуш чыккан жылы Алыкул котормо менен катуу алпурушту. Ал бул иште тажрыйба топтоп калган эле. Ш.Руставелинин «Жолборс терисин кийген баатыр» дастанын которгон. 1939-жылы аны Москвага ала барып, атайын кол тамгасы менен котормочу катары Сталинге белек кылууга ниеттенип келгенин чечилип айтканы бар. Тапшырдыбы, жокпу, билбедим. Менимче, Алыкул китепти салып жиберипти ыктымал. Кийин эч сөз айткан жок.

Дагы бир көңүлдө калганы – «Паркер» деген кооз калем сабы жөнүндө. Ошонусун ыйык көрчү. Жанынан түшүрбөй жүргөнүн адеп таанышканыбыздан бери билчүмүн. Түштүк көчөсүндөгү үйдө турганыбызда, аны мончодон уурдатып ийди, костюму менен. Мага телефон чалып, уурдаткан кийимине кайгырбай, ошол «Паркерине» каттуу кайгырганы эсимде.

Үйүбүзгө, мен билгенден: Жоомарт, Отунчу Сарбагышев, Сүйүнтбек Керимбаев, Капар Айтиев көп келишчү. Ыраматылык Жоомарт оюн-чындан күлө сүйлөп, жасаган тамагымды мактап, анан Алыкулду Зейнептей жарындын баркын билбейсиң деп жемелегенсип да койчу. Кайран киши! Жокем келгенде кабагыбыз ачылып, кубанып калчубуз. Мындай бир окуяны айтайын. Бир күнү Алыкул мага чын сырын айтты. «Согушка албай жатат, Жоомарт, Жусуп, Мукайдан калып жа-

шагым да келбейт», – дейт. Бул үчөөнү мына ушундай жакшы көрө турган. Көрсө, өпкөсүнөн кургак учуктун ачык түрүн таап чыгышыптыр...

Ал эми Сүйүнтбек Керимбаев менен Капар Айтиев Алыкулдун мыкты достору болгон. Капардын дайыны мүлдө кыргызга белгилүү, Сүйүнтбек болсо, убагында республика комсомолунун Борбордук Комитетинде катчы, кийин жооптуу кызматтарда иштеп келген мыкты жигит эле.

Т.Саманчин, К.Маликов, Т.Үмөталиев, Ө.Жакишев, Т.Сыдыкбеков – Алыкул сыйлап-барктаган замандаш адамдар. Түгөлбайдын жубайы Асылгүл ыраматылык бизге жан-алы калган жок. Экөөбүз сырдаш элек. Ал эми жаңы тирдик немелер уланып кетсе деп пейилдерин кең салган: Бурулча (Мукайдын жубайы), Күлүсүн (Жусуптуку), Тенти (Жоомарттыкы), Зуура (Темиркулдуку), Авина (Төлөн Шамшиевдики), Нурийла (Сүйүнтбектики) жеңе-курдаштардын ниеттери дале болсо көңүлдө. Жакшы нерсени жылдар өчүрө албайт экен!

Үй-бүлөлүк ыйкы-тыйкыбыз качан башталды? Эмне себептен? Азыр ойлосо, ырк келишпөөнүн башталышы 1942-жылдын кышына туура келет экен. Кош бойлуу болуп калган кезим. Мындай учурда аялга өзгөчө камкордук, тынчтык, кечирим талап кылынат эмеспи. Мүнөз өзгөрүп, туталанчаак да болуп кетет. Алыкул негедир муну түшүнбөй, салкын тартып баратасың деп, мени акырындан кызгана да баштабаспы. Мүмкүн, убактылуу ушинтип жатат, түшүнүп коёр деп өзүмдү жооткотуп көрдүм.

Сыягы, антүүгө кайсы бир өлчөмдө иштеген ишим «негиз» бердиби?

Анда мен искусство иштери боюнча республикалык башкармада театр бөлүмүнүн улук инспектору болуп иштөөчүмүн. Кызматым өзүмө аябай жакчу. Спектаклди талкуулоодо болубу, же драматургдун жаңы кол жазмасын окууда болубу, айткан сын-пикирлериме башкалар кулак салышчу. ГИТИСтин бүтүрүүчүлөрү койгон «Король Лир», «Жардылык кемдик эмес» деген спектаклдерге жана ошол кезде коюлган башка бардык спектаклдерге жазган рецензияларым «Советская Киргизия» жана башка газеталарга үзгүлтүксүз жарыяланып жатты. Согуштун ошол учурундагы патриоттук дух, чыгармачылык изденүү, өзгөчө, П.И.Чайковскийдин «Евгений Онегин» операсын кыргыз сахнасына койгон учурда айрыкча көрүндү. Бул операга рецензия жазып жатканымда, көз жашымды тыялбай ыйлай бергемин! Ушундай эле рецензияны Алыкулдун котормосунда коюлган «Он экинчи түнгө» да жазганым бар. Алыкул бир чети тез иштеп, тез пикир айтканыма абдан таң калчу. Рецензиям ага жаккан.

Орто Азияда биринчи болуп «Евгений Онегинди» коюу кыргыз сахнасы үчүн чоң секирик болгон. Сайра Кийизбаева, Мариям Махмутова, Ашыралы Боталиев, Абдылас Малдыбаев түзгөн классикалык жаркын образдар мени бир четинен чындап кубандырса, бир четинен камтама да кылып койгон эле. Бул тууралуу жазуу азыр кеч, ошондой болсо да, көңүлдөгү нерсени айта кетүү керек: репертуарларында «Ажал ордуна», «Алтын кыз», «Айчүрөк» спектаклдери болгон ошондогу музыкалуу-драма театрын жаап, анын ордуна Кыргыз драма жана Кыргыз опера театрларын ачканыбыз ойлонулбай жасаган иш болгон. Көрүүчүлөр опе-

ра угууга даяр беле? Элдин даярдыгы эске алынган эмес. «Музыкалуу» деген атты жоюу көп таланттуу артисттерибиздин шыгын өксүтүп койдуду. Өзбек досторубуз ушул эле маселени башкачараак чечишти. Алар Мукими атындагы музыкалуу-драма театрын толук бойдон сактап калып, ал эми опера театрын өзүнчө түзүштү...

Муну айтуу менен, негизги баянымдан бир аз алыстап кеткендей болдум... Ооба, кантсе да, согуш учурундагы иштерибиз кыйла чымырканууну, күнү-түнү эмгектенүүнү талап кылган. Биз эки нөөмөт катары менен иштөөчүбүз. Үй тиричилик менен алпурушууга дегеле убакыт калбайт. Бул жагынан Алыкулдун күнөөлөгөнү туура эле. Эртең мененки 9да кетип, кечки 11де кайткан учурларым, а кээде жаңы коюлган спектаклден кийин аны талкуулоо үчүн түнкү 1-2лерге чейин кармалып калган кездерим көп болгон.

Ажырашуубуздун себептерин далай ойлонуп, далай баш катырдым. Албетте, Алыкул аялын аз көрсө, аз сырдашса, кандай кишиге жагат бул иш? Аял деген үйдө болуш керек, үй тиричиликти унутпаш керек турбайбы, көрсө. «Кап, аттин ай» – дейм ушу азыр. Алыкул бар болгону жарым жыл эле чыдап койгондо, ал иштен өзүм кетпейт белем! Кичинекей эле, сөөмчөлүк эле «дипломатия» жетишпей турду... Чыдашсак, наристебиз төрөлүп, эне катары иштен бошоп, күйөөгө, үй тиричиликке жакшылап көңүл бөлбөйт белем! Ал байкуш мени, күчтөп болсо да, үйдө отургузгусу келди. А мен, эси жок, үй-бүлөлүктө негизгиси – аял мээрими, үй оокаты, ал түзгөн жылуулук экенин көңүлүмө алган эмес экемин.

Өзүмдү кандайдыр ишмер эсептеп, Алыкулдун ар бир айткан жемесин таш ыргытып тосуп алчумун.

Мен үчүн негизгиси – кызмат дечүмүн.

Элдешчүбүз – кайра урушчубуз, урушчубуз – кайра элдешчүбүз... Кээ бир түндөрү таңды аптак атырып, мамилебизди «аныктоо» менен күн өтүп кетчү. Ичин тарытып, анан кайрадан жумушка кетчүмүн. Кайра баягы...

Алыкул апамды жакшы көрө турган. Апамдын кишичилиги, элдик сөздөрдү мыкты билгени, жалгыз кызынын бактысы үчүн канатын сууга салганы ичин жылытчу. Андан үйрөнсөң боло деп эскертип калчу. Кээде Алыкул менен урушканымды жашыра албай, барып даттансам, апам кагып коёт. «Эч нерсе эмес, төрөгөндөн кийин урушпай каласынар, мындайлар боло берет», – дейт. Кийин отубуз такыр күйүшпөй калганда, ал буга катуу кейиди.

Чынында эле кызыбыз төрөлгөндөн кийин үй-бүлөбүзгө кандайдыр жылуулук кирди. Алыкул кубанганынан уктабай чыгат. Абалымды, кызымдын абалын сурамжылап, төрөт үйүнө нечен келип, нечен кетет.

Адегенде кызыбызга ысым таппай кыйналдык. Алыкул кызына угумдуу, кооз, ошону менен бирге, мааниси жетимдүү кыргыз ысымын койгусу келди. Акыры, эң сонун ат тапты – Жыпар! Ооба, чынында, Жыпар угумдуу ысым эле.

Бирок, аттин... кубанычыбыз узакка созулбады. Төрөт үйүнөн суукка урунган чүрпөбүз бар болгону он беш күн жашады. Карышкан колумда өчүп, соолуган гүл сынары кубарып үзүлгөн. Наристем мени өзү менен кошо алып кеткендей сезилген. Ансыз да бир үзүм бактыбыз ушинтип чоң кайгы менен аяктады.

Эсимде, кызын колуна көтөрүп чыгып, көрүстөнгө жашырып келген соң, Алыкул өзүн жоготуп бур-

курап ыйлады. Төрөт үйүн, өз ишине ат үстүнөн караган врачтарды урушуп, сотко берем деп оолукту. Эптеп жатып тынчыттым. Алыкул ошондон кийин узак убакыт иштей албай койду. Бактысыз үйүбүздө тунжураган эки баш. Жок, ангыча, бизди аяп карагандай көңүл жылыткан жаз да кирип келди. Биз бара-бара күнүмдүк турмушка алаксып калдык.

Тирүүчүлүк, кантсе да, кайгыны унуттурат экен. Бир аз тыңып алган сон, мурдагы учкул жаштыгым кайра келди. Жасана кийинип, кызматымды улантып иштей баштадым. Кызыбыздын чарчап калганы эстен чыга түшкөн ыр-чырды кайрадан көңүлгө салды. Эми ойлосом, Алыкулдун айрым «достору» ошол жүрүшүмдөн кандайдыр «өөн» табышып, анын шекчил жүрөгүн кыянат ушак-айынга чулгап коюшкан окшобойбу. Театрга жайдары, ынак-ысык барып, анан эле күтпөгөн жерден Алыкулдун кабагы бүркөлүп, мурчуюп кала турган. Мени менен бир орунда отурууну каалабай, кээде үйдү карай жолдун эки тарабы менен кайтып келчүбүз. Эмне үчүн мүнөзү терс, кырс, тез өзгөрүлөт – себебин билчү эмесмин. Ким бирөөлөрдүн мен тарапты карап күлүп койгону ого бетер кабагын түшүрчү. Ошол капасы жазылып кетсе го – жакшы, а жазылбаса – жума, ай бою сүйлөшпөй жүрө берчүбүз.

1942-жылы согуш басылмак түгүл, күчөп, ар ким өз айласын таппай калды. Баарыдан да байкуш апамдын абалы кыйын болду. Бир тууганым Керимди Свердловскиге окууга жиберип, үйдө келини, небереси менен апам кыйын турмушту баштан кечирип жатты. Балдар тез-тез оорушат, тамак-аш, кийим-кече жагы тартыш.

Алыкулдун көздөй туугандары жок болчу. Кызы менен кез-кез кат-

таган улуу эжеси башынан эле мени жактырчу эмес. Дасторкон жайып жатканда, колум калтырап тураар эле. Ал Алыкулга колхоз башкармасынын кызын кайындап коюп, анысы ишке ашпай калганын билчүмүн.

Турмуш көзгө урунбаган майда нерселерден башталып, анан, кези келгенде, ошол байкала бербеген нерселер чечүүчү, чоң мааниге ээ болуп, натуура умтулсаң, тоскоолдук болуп чыга келчү талашсыз чындыктын өзү экен. Бирөөлөр ажырашканыбызга мени күнөөлөшөт, түрдүү айып тагышат. Анткени, аны калтырып баса берипмин да. Мүмкүн ошондойдур, мүмкүн, чыны менен Алыкулдун көңүл отун таба албаган чыгаармын? Бул тууралуу көп ойлонуп, көп түйшөлдүм, акыры, кандай болсо да, ага кайрыла кетүүнү жөн таптым.

Турмушубуздагы майда ыйкытыйкылык бара-бара чоң жаракага айланды. Урушкан күндөрү апамкына кетип кала баштадым. Алыкулду сынап көрөйүн дедим. Жаштыгым да, жанылыштыгым да ушунда. Алыкул артымдан келчү эмес. Күн сайын урушуп, күн сайын табышкан башкалар сыяктуу ийигип койбогон! Арабыз алыстады...

1943-жылы августта ажырашып кеттик.

Эсимде, ажырашканыбызда анын үйүнөн кечкисин кетип калгам. Апам менен Бурулча жеңем (Мукай Элебаевдин жубайы) барып, буюм-тайымдарымды алып келген. Өткөн өмүрүбүз бир көргөн түш өңдүү сезилип, өз-өзүбүзчө, кайдыгер жашап калдык...

Ажырашкандан кийин жолуккан учурларыбыз болдубу? Болгон. Фрунзеде анда эл аз, ары чакан. Бир жолу көчө боюнан, эски өкмөт үйүнүн жанынан Алыкулду көрүп калдым. Байкамаксанга салып, мен

жакты караар бекен деп аста көз жиберем. Алыкул карап келатыптыр! Качан токто деп айтаар экен, үйгө кетели дээр бекен? Өзүм токтоого сокур намысым жол бербейт. Жок, антпеди. үйгө кирсем, бир топтон кийин телефон шынгырайт. Алыкул: «Өз жолум менен келатсам, мени карады деп ойлобо, сени караганым жок», – деп трубканы шак эттире таштап койду. Дендароо боло түштүм.

Кызык, эмнегедир ушул окуяны таптакыр унута албайм.

Ошондон көп өтпөй Москвага барып, ГИТИСтин аспирантурасында окуп калдым.

Алыкулду акыркы жолу 1946-жылы Фрунзеден көрдүм. Илимдер академиясына кирип баратсам, андан чыгып келатыптыр. Көз карашыбыз чагылыша түшүп, Алыкул ордунда катып калды. Эмне деп айтаарымды билбей, мен дагы четке чыга бердим...

Экөөбүз мүнөз, көз караш жагынан бөлөк адамдар болуп чыктык. Муну ал да, мен да түшүндүм. Ошол түшүнгөнү үчүн ал арага киши түшүрүп, элдешүүнү каалабады. Өз тагдырыбызды өзүбүз чечибиз дедик. Сууган ниет-көнүлдү агасындай кайрылган ыраматылык Жоомарт да, өз агам Керим да жакындата албады. Экөөнө тең Алыкул «болбойт» деп кол шилтеп коюптур.

Төрт жыл бой жүрдүм. 1947-жылы жаңы тагдыр таптым. Ошондон бери Ташкендемин.

Акындын өлүмүнөн кийин мага тагылган айыптоолордун жөндүүсү да, жөнсүзү да бар. Бирок, көрүп-билгендей «чотко салганда», кээде жанын күйүп кетет экен.

Эки жылдык өмүрүбүздө Алыкул У.Шекспирдин «Он экинчи түнүн» которду, классикага айланган айты-

луу ырларын кийин-кийин, ажырашкандан кийин жазды. Алыкул мага ыр жыйнактарын көрсөткөндөн тартынчу. Анын жалгыз мактанычы, сыйынычы эле анда – «Жолборс терисин кийген баатыр» болучу. Көрсө, асыл жүрөктүү акын өзүн-өзү таба албай, чыгармачылыктын азап-тозогунда күйүп жүргөн турбайбы. Алыкулдун түнт, ойчул мүнөзүндө өз сөзүн айта элек чоң акындын кумары, убадасы жатканын кийинчерээк түшүндүм.

Фрунзеге келип калганда, Түгөлбайдын жубайы Асылгүл мага Алыкулдун жаңы китептерин көрсөтүп калчу. Мобул ырлары сен жөнүндө, сага арналган дечү ыраматылык. Экөөбүз ыйлап кирчүбүз. Көз жаштан эмне чечилет?

Ташкендеги театр институтунда кыргыз адабиятынан сабак берчүмүн. Алыкулду өтүү азап эле. Сөзүмдү уланта албай, кардыгып, көз жашым тегерене түшкөнүн сезген кыргыз жаштары эшикти аяр жабышып, чыгып кете турган. Ошентип, Алыкул менен көп «кездешип» жүрдүм.

Ташкенге келгени төрт жыл Алыкул түшүмөн кетпеди. Ойлоп жүргөн турбайбы деп койчумун. Анын арзусуна ошондой арзуу менен жооп бере албай, алдап, жубатып өмүр сүргөндөн көрө, кетип калганымды бир четинен туура деп таптым. Албетте, ага кыйын – жан алгандай болду, бирок, жалган сезим менен сүйөм деп убада берүү менин мүнөзүмдө жок эле.

Алыкул өлгөндөн кийин, Фрунзенин почта үйүнөн Кыргыз ССРинин эл артисти Сыдыкбек Жамановдун аялына (аты эсимде жок) капыстан жолугуп калдым. Ал мага Алыкул көз жумаар алдында анын үйүндө болгонун, суук, дары жыттанган бөлмөдө мешин тамызып, мен туу-

ралуу сүйлөшкөндөрүн айтты. Алыкул ага: «Сырымды сага гана айтам, оозундан чыгарба: мен Зейнепти, жалгыз гана аны сүйгөмүн!» – деп айткан экен. Алыкулдун керээзин айтып жатам деп ал мага сыр кылып билдирди. Ошол жене тирүү болсо, жолугуп, сөзүн угуп көрсөнөр болоор эле.

Эч ким биздин ТАГДЫРЫБЫЗ боло албайт! Эгер анын өмүрү кайгылуу аяктап, эрте үзүлсө, мен калган күнүмдү Алыкулдун өмүрүнө татыктуу болгудай жашоого умтулам, жиберген каталыгымды актоого арнамакчымын.

1986–1988-жылдар»

«ЭМГЕГИҢ» – деген ыр 1948-жылы Чолпон-Ата шаарында 25-октябрда жазылган. Бул ырды окуганда, жазда сепкен үрөндөрүн, күздө кайтарып түшүмүн алып бейкапар жаткан адамды элестетесин. «Жаз жарыш, күз күрөш» – дегендей түшүмдү алган убактагы өзүнүн жыргалчылыгы жана кыйынчылыгы да бардыр. «Эл эмгегин жер жебейт» – дегендей, өзүнүн ак эмгегин, мандай тери менен ырыскы тапкан адамдын образын элестетесин. Себеби ар бир адам кенедей жерге үрөөн сепсе, эки эсе болоору анык. Тайманбай болгон күчтөрүн жумшап, билегин түрүп алга жана алга кыргыз деп сүрөп, күч кубат берип жазган ырлардын бири.

«ЭМГЕК ЖАЗЫ» – 1932, 17-мартта «Ленинчил жаш» газетасына жарыяланган. Акындын чыгармалар жыйнагында (А.Осмонов.Т.1. «Кыргызстан» 1964) «Эмгек кызы» деп туура эмес берилиптир. Ырда жаз жана эмгек деген сөздөр арбын кездешет. Мисалы: эмгек жери, эмгекчи элдин, үчүнчү жаз, колхозчу эмгегинде, эмгек үчүн. Эмгек жана кыз менен байланышкан бир да түшүнүк ыр сабында кездешпейт. Ошол үчүн

ыр мындан ары «Эмгек жазы» деп аталганы оң. Ыр көркөм-эстетикалык жактан анча күчтүү эмес, агитациялык мүнөзгө ээ.

«ЭМГЕК КҮН» – 1946-жыл, 30-ноябрда Чолпон-Атада жазылган. Үч куплет. Акын эмгек күндү – алгач «берметке» теңейт. Бул чекеден төгүлгөн – мандай-тер. Экинчи сапта эрмек күн деп сыпаттайт. Эмгек кылган адам эрикпейт, зерикпейт, алаксыйт. Эмгек күн сүйкүмдүү экенин көзгө көрсөткүсү келип, «Женем тууган аппак эрке уулдай» дейт. Кийинки куплеттерде бул салыштыруулар тереңделет, өсөт.

«ЭМИ БИР КЕЛГЕНЧЕ» – 1935. Арашанда жазылган. «Тандагы ырлар» жыйнагына кирген.

Ырда кыргыз жеринин керемет табияты даназаланат. «Сымбаттуу жер», «кымбаттуу тоо» акынды түйшүктүү ойлордон бошотуп, аркайган аскаларды ал сүрөткө алат. Жеринин кооздугуна суктанып, өзүнүн толук болуп төрөлгөнүнө сыймыктанат. Кыргыз жеринин «кечки шамалы», «танкы серүүнү», «тунук суусу» жүрөгүнө дары болуп, кыялы чабыттаган акын кептер болуп учкусу келет, канатына булак суусун сузгусу келет. Акыркы үч куплетте жаңы доор ыргагына кошулуп, шагылды күмгө айлантып, сууну буруп. Кыштакка шам жагып, аркы өйүз, берки өйүзгө ак там салып, капчыгайды үн чыккыс кылып бууп, кыргыз комсомолдору эл-жерди гүлдөтөрүн эскертет. Күч топтоп, эми бир келгиче чыдай тур деп чакырык таштайт.

ЭМИЛБЕК – «2» менен Эмилбек» ырында кездешкен ысым.

Эмилбек, Эмилбек,

Эбелектей жеңилбек,

Биздин берген суроого

Жооп берет мындай деп.

«ЭМНЕ ҮЧҮН КЛАССИКА ОҢДОЛОТ?» Автор: С.Станалиев //

Кыргызстан маданияты. – 1985. – 25-анр. – № 17. – Б. 4-5. Макалада автор мүлдө кыргыз журтунун көркөм мурасына айланган акындын поэзиясына басманын, түзүүчү менен редколлегиянын жасаган мамиле-жоопкерчилигине токтолгон. Акындын 1964, 1965 жана 1967-жылдарда жарык көргөн академиялык үч томдугун салыштырып келип, кийинки басылышында эч кимдин ондоого жана кыскартууга акысы жок болсо да, акындын 40тан ашык ырынын, түп нускасы бурмаланып, сөздөрү тескери ондолгондугун, маани-мазмуну өзгөртүлүп, кыскартылгандыгын, чыгарманын жазылган күнүнүн туура эмес берилгенин баса белгилейт, мисалдар менен далилдейт. Ушундай көрүнүштөрдөн келип чыккан өзүнүн оюн эскертмелерди жана жыйынтыктарды ортого салат.

«ЭНЕ ТИЛИ» – 1948-жылдын 17-октябрында Чолпон-Атада жазылган ыр. Биринчи жолу «Жаңы ырлар» жыйнагына басылган.

Чолпон-Атада жүрүп жазган. Акын кыргыз тилине «Ойротто жок, оной тил» деп жогору баа берет. Өз тилибизди унутпай, муундан-муунга өткөрүп берүү мүдөөсүн көздөйт. Эне тилде акын «ата, апа, ат, эт» деген сөздү бир жашында оозанып айткан. Бул жөнөкөй эле сапта кыргыз жашоосунун өзөгү терең камтылган. Кийинки сапта акын ойду дагы тереңдетип, «Атам тилин сүйгөнүнөн сүйлөткөн, Бир жүрсүн де, бир жашымда үйрөткөн» дейт. Энеден, атадан өткөн тилге карата урмат-сый жемиштүү. Акын башка тилди жакшы көрсөк да, эне тилди сүйгөндөн жаңылыш болбостугун канча бир жыл мурун эле таамай айтып койгон.

«ЭНЕНИН КҮЧҮ» – 1946-жылы 10-ноябрда Чолпон-Атада жазылган.

Согуш бүтүп, эл Улуу Женишке кубанып, акырындап кайгы-капа унутулуп жаткан учур. Бирок уулунан «кабар укпаган, үмүтү үзүлүп, кулунумдан айрылдым» деп ичинен күйүп жүргөн эненин күйүтү не деген күйүт. Алаамат согуштан уулун жоготтум деп сыздап жүргөн эне күтүүсүздөн кубанычка бөлөнөт. «Жайдын күнү курут жайып отургам...» деген сапта жөнөкөй эле жай турмуш сүрөттөлгөнсүйт. Арийне бул сапта канча сыр, канча күйүт камтылган. Жер силкинткен кандай күч энени козгоду. Оо, жараткан! Өлдү деген уулу тирүү тура. «Жер майышкан бала күчү турбайбы» деп эне ченемсиз кубанычын айтып түгөтө албайт. Эл бактысын жеке тагдырынан бийик коюп, күйүтүн ичине катып, кайратынан жанбай Жениш үчүн жанын үрөгөн эненин күчүнө эч кандай күч чен келбесин акын терең сезген.

ЭПИТЕТ – нерсенин, кубулуштун, окуянын, түшүнүктүн касиетин же сапатын мүнөздөөчү сөз эпитет деп аталат. Аныкталып жаткан сөз менен айкашканда гана эпитет кубулуштун тигил же бул касиетин мүнөздөп көрсөтөт. Эпитетти колдонуу аркылуу акын, жазуучу өзү сүрөттөп жаткан нерсенин өнүктүрүлүп жаткан ой, окуя үчүн керектүү эң негизги жактарын, эң негизги сапаттарын көрсөтүүгө аракеттенет. А.Осмонов өзүнүн «Пушкинге» деген ырында орустун улуу акынынын чыгармачылыгы менен таанышкан учурдагы өзүнүн акындык дараметин «жарым кашык» дарыяга салыштырат.

*Кыялы терс бир кез эле ал күнүм,
Анда күчтүү өзүмчүл, курч бүтүмүм.
Ар бир кыйын, ар бир улуу акындан
Көңүлүм калып, муздаганды сүйчүмүн.*

*Ошол өңдүү кез келишип өзүңө,
Күч жетпеске үстөм кылган күнүмдө*

*Мен өзүңдү чөктүрүүнү ойлогом,
Жарым кашык дарыямдын түбүнө.*

«Улуу», «кыйын», «зор жаралган» деген эпитет, аныктоолордун фонунда «жарым кашык дарыя» абдан элестүү, экспрессивдүүлүккө ээ. Акындын көпчүлүккө кенири таанымал «Жибек кийген эрке кыз» аттуу ырындагы кыздын ким экенин, кандай кыз экенин аныктап, образды конкреттештирип турган «жибек кийген» деген эпитет ырдын жалпы образдык структурасы менен алмаштырылгыс, ажырагыс бүтүндүккө биригип, поэтикалык ойдун өнүгүшүндө негизги, борбордук маанидеги көркөм каражат, ыкма катары кызмат кылып турат.

«ЭР БАЛЫК» – акындын көзү тирүүсүндө ыр жыйнактарына кирбей калган ыр. Эмне себептен андай тагдырга туш келгени белгисиз. Сыягы, 12 саптан турган ырдагы: «Мына ушинтип бир гана учуп өткөндө, сансыз балык тегиз боозуп калат дейт», «Эр балыктын этин жеген эркектин, кубатына эч бир аял даай албайт», – деген саптар басманын редакторлоруна «өөн» учурап, ансыз китепке чыгышына автор дагы көнбөй – натыйжада, Алыкулдун жарык көрбөгөн чыгармаларынын катарында өздүк архивинде сакталып кала берген көрүнөт. Окурманга «Кыргызстан маданияты» гезитинин 2002-жылдын августундагы №6-санына жарыяланган тексти боюнча сунуш этели:

*Эч пендеге көрүнбөйт дейт Эр балык,
Эгер учса, кош канатын кең алып.
Бир учунан бир учуна шуулдап,
Сүрү менен көл түздүгүн тең жарып.*

*Учканына баары кулак салат дейт,
Көлдө балык тегиз кубат алат дейт.
Мына ушинтип бир гана учуп өткөндө,
Сансыз балык текши боозуп калат дейт.*

*Көлгө тушпөйт, түк жаңылбайт,
алданбайт,
Жакын келбейт, кармайм десең
кармалбайт.*

*Эр балыктын этин жеген эркектин,
Кубатына эч бир аял даай албайт.*

«ЭР ЖҮРӨК ПОЭЗИЯ». Автор: **Садыков А. Ленинчил жаш, 1967-жыл, 29-сентябрь.** Бул макалада: «Алыкул да чеберчилиги жетилип, жаңыдан чыгармачыл күчкө толгон учурларында ооруу менен арбашып калдыгы, бирок, ал сары убайымга батып, каардуу күчкө басынып бере койбогондугу, ооруп да жүрүп ыр жаза берүүсүн токтотпогон эрктүүлүгү белгиленет. Акырында элдин жүрөгүнөн түнөк таап, калың окуучулардын кадырлоосуна татыктуу болгон бир канча ырлар жыйнактары чыгып, аларга «Махабат» баштаган беш кичирээк китепчесинин жарык көргөндүгү көрсөтүлөт. Ошондой болсо да, бул жыйнактар саны жана көлөмү жагынан абдан жупуңу болсо да, сапатынын жогору экендиги белгиленет. Ал ырлар жана поэмалар көркөмдүгү жана оригиналдуулугу менен айрымаланып тургандыгына баа берилет, ачыгын айтканда, Алыкул – кыргыз поэзиясын өзүнчө бир жаңы баскычка көтөрүп кетти деген ойго терең маани берилет.

ЭРАЛИЕВ Сүйүнбай (1921) – Кыргыз Республикасынын Баатыры, Кыргыз эл акыны, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты. Алыкулдун көзү барында жолуккан учуру болбосо да, ал которгон «Жолборс терисин кийген баатырды» казып окуп, өзгөчө, согуштан келгенден кийин ырларына таасирленип, поэзиянын чоң мухитинен суу ичкен акынды бара-бара «бүт өмүрүнө зор жаралган немедей» урматтап, ал тутунган жолду, ал

ыйык санаган чыгармачылык бийиктиктерди өз акындык изденүүсүнө кредо кылып алып, новатордук чебердик менен татыктуу улантып келди.

Кыргыз окурмандары С.Эралиевди Алыкулдун кийинки жарым кылымдан ашуун мезгил аралыгындагы кыргыз поэзиясын жогорку деңгээлге көтөргөн таланттуу шакирти катары билишет.

«Шумкарды – канатынан, тулпарды – туягынан тааны» дегендей, С.Эралиевдин көркөм дүйнөсү сүйүктүү устатынын элеси алдында ар качан ишенимге бек, ар качан адамдык абийир-ыйманы таза, ар качан ой теренине ширелген сөз бермети менен өзүнөн өзү жооп сураган нагыз «сезим өрттөөчү» шрихтерге карк:
*Алп экен го талантуу акын Осмонов,
 Түпкүрдөгү ойлорунду козголоп.
 Азыр ачсаң барактарын кээ күндө,
 Көл шарпылдап аны менен тең үндө,
 Жүргөн окшойт толкундарын тосмолоп.*

*Бергенине биз болчу элек ыраазы,
 Эрте кетти жүрө турбай бир азы.
 Балким, достор, бардыр дале көөнүндө:
 «Көзүм өтсө көлдүн салкын жээгине
 Жатсам уктап!» – деп калтырган мурасы.*

*Аткардыкпы ал мурасын биз анын,
 Кош бол, акын, назик үнү музанын,
 Жанды эритип ойноп шыңгыр кагышын,
 Же болбосо «чапкан боз ат» дабышын,
 Көптөн бери мен уга албай кусамын...*

1984-жылы жазылган «Алыкул» деген көлөмдүү ыры болсо, А.Осмоновдун ырдан жаралган экинчи өмүрүнө калыс, таасын көз салып, заман бийиктигинен суктануу, сыймыктануу менен баа берген өзүнчө эле чакан поэманын маңыз-сюжетин өзүгүнө камтыган:

*Ойлор анда, ойлорунда ал өзү
 Жашап жүрдү. Күнүрт эле мүнөзү.
 Жар күтпөдү, дос-тууган да күтпөдү.
 Ыры болуп билген бардык дүйнөсү.*

*Бир жанга айтпай, илдет сырын ичтеги,
 Жалгыз үйдө жалгыз жашап, иштеди.
 Күйүп-жанып, ал багынтып берди эле,
 Күн жаркыган ыр белесин биздеги.*

*Өлгөндө да тирүүдөгү кезиндей,
 Жалгыз өлдү, жан адамга сезилбей.
 Боздоп ыйлап турду ырлары – музасы...
 Көрө жүргөн ал өзүнүн көзүндөй.*

*Үч-төрт адам ала чуркап шашылып,
 Кайтты эртерээк мүрзөсүнө жашырып.
 Табылган жок топурак да салган дос,
 Түгөнгөндөй адамдарда жакшылык!*

*Ырас, анда бизден кеткен катаны,
 Кайра түзөп алды акындын атагы.
 Айткылачы, кайда элеңер, а силер,
 Алыкулдун көп калемдеш катары?!*

*Ырларына таза туруп, ак туруп,
 Кетти өзүнө албай энчи арттырып.
 Улуулугун билип туруп, а силер,
 Жөн койдуңар билмексенге калтырып.*

*Ай, ич тарлык, көрөлбастык, кыянат,
 Алган биздин акыл-эсти уялап!
 Алыкулга анда болгон кастыкты,
 Эми айтуудан адам оозу уялат.*

*... Тээ-тиги ким, алп сыяктуу көрүнгөн?
 Алыкул го!.. Туруп кетип көрүнөн,
 Ал өзүнүн алган ордун энчилүү,
 Кыргыз ырдын күн жаркыган төрүнөн!*

С.Эралиев узак жылдар бою Кыргызстан Жазуучулар союзу уюштурган Алыкул Осмонов атындагы адабий сыйлыкты ыйгаруу комиссиясын жетектеп келди.

ЭРМАТОВ Аскербек (1944) – А.Осмоновдун 100 жылдыгын даярдоо жана өткөрүү боюнча Уюштуруу комитетинин төтөрагасы.

Адегенде эле: «Жеке өзүмдүн салымым», – деп Алыкул фондуна 500 миң сам кошуп, андан тышкары акындын тандалган чыгармалары-

нын ар бири 600 беттен жана 30га жакын сүрөттөн турган эки томдугун жана ошондой эле «Жолборс терисин кийген баатырдын» А.Осмонов өмүр сонунда өзү ондоп, кошумчалап, бирок жарыкка чыкканын көрбөй кеткен варианты боюнча көркөм сүрөттөр менен коштолгон сегизинчи басылышын 2014-жылы эле «Салам» басмасы аркылуу калың окурман журтуна тартуулоого ыктыярдуу демилгечи да, демөөрчү да болду. Каптал-Арык айылындагы акындын музейинин алдына анын монументалдуу эстелиги орнотулуп, айланасына көргөндүн көз жоосун алган гүлзарлуу, балаты-кайындуу аллеялар салынып, күн батыш тарабынан жарым боз үй түрүндөгү сахнасы бар – жыйын, концерт, жолугушуу, поэзия сүйүүчүлөрдүн кечелерин өткөрүүгө ылайыкташтырылган 400-500 орундук амфитеатрдын курулушу да – бул талыкпас ишкер жана ар-намыстуу инсандын журт алкышына татыган өтөлгөлүү эмгеги.

«ЭРИККЕНДЕ» – 1949-жыл, 19-июлда Чолпон-Атада жазылган. Эки куплет. Адамдын ички туюму ыр-күү менен сыртка чыгат. Адамдын табияты татаал, ал ушул ыркүүлөрдөн өзү сүйгөн гана ыргакты жактырат. Жакшы ырдын бир сабы, бир эле күүсүбү түндөй бир доорду эске саларына маашырланат.

«ЭРКИН КЫЗ» – 1933. «Тандагы ырлар» жыйнагына кирген. Эркин – символдошкон ысым. Социалисттик коомду куруудагы кыргыз кызынын эмгегин даңазалоо ырдын негизги мотивин түзөт. Бетинде бакыт нуру жанган, бели эмгекке элпек буралган, шыңкылдаган кыз акынга эргүү берет. Жогорудагы патетикалык маанай менен, акын кызды мактап, ааламга жар салат. Акын мезгилдин шандуу маанайын эркин

кыз менен бирге тосуп, бирге күлүп, «дүйнөнүн форумун» келиштирип көрсөткүсү келет. Эркин кызга коомдун алдыңкы сабында бол деп катуу тапшырма да берет. Мисалы: командир бол, авангардын ролун ал, алоолонгон кызыл тууну колуна ал деген маанайда ыр аяктайт. Мындай үгүт ырлары көтөрүнкү маанайда жазылып, чыгармага романтикалык багыт берет.

«ЭРКИН ТОО» газетасы – кыргыз элинин тарыхында биринчи жолу 1924-жылдын 7-ноябрында, араб тамгасы менен 1000 нускада жарыкка чыккан мезгилдүү басылма. Алыкул билим алган педтехникумдун турмушундагы маданий-адабий жаңылыктардын баары ушул газетада басылып турган. Маселен, «Эркин Тоо» окуу жайда уюштурулган «Кызыл учкун» адабият уюму тууралуу 1926-жылдын 22-декабрындагы санында: «... Областтык кыргыз институтунун жанында жаңыдан адабият уюму ачылды. Бул уюмдун ачылгандагы максаты – кыргыз жаштарынын арасындагы жазууга шыктуу жаштардын өсүшүнө жардам берүү, кыргыздын калк адабиятын тереңирээк үйрөнүү болуп саналат. Жаңыдан ачылган адабият уюму өзүнүн алдына бир топ максаттарды койгон. Алардын эң негизгилери: жаштарды башка элдердин адабияты менен тааныштыруу, кыргыз тилин жана анын адабиятын, өзгөчө оозеки адабиятын жакшылап үйрөнүү», – деп кабарлаган. Аталган «Кызыл учкун» адабият уюму педтехникумга кийин келип кирген Алыкул сыяктуу жаш таланттарга зор таалим-тарбия бергендиги белгилүү.

«ЭРКИН ЫР» – 12/XII 1944. «Махабат» ырлар жыйнагына басылган. Кийин «Тандалмалуу ырлар жана поэмалар» жыйнагына да кир-

ген. Акындын 1964-жылы жарык көргөн үч томдук боюнча талданды. Акын согуш мезгилинде кыргыз жергесин көп кыдырып, эл-журттун жашоосу менен кенен тааныш болгон. Бирда согуш учурундагы жашоо сүрөттөлөт. Эл Жеңиш үчүн жанын үрөп, кайратынан жанбай күч-аракетин бүтүн эмгекке арнаган күжүрмөн учур көз алдыга тартылат. Тигил жакта кан күйгөн согуш жүрүп жатса, колхоз көркүнөн өзгөргөн жок, берекесин чачып «бүткөн бою алтын, күмүш» деген маанай байкалат. Жашоонун өзөгү – «турмуштун жүргөн каны, соккон жаны» карапайым колхозчу экенин терең туят. Ошол үчүн акын ушул карапайым пенденин укум-тукуму өсүп, балдары аман болуп, өзүнүн ичкен чайы, таттуу болсун деген тилегин билдирет.

ЭСЕНКУЛ – «Эки метр Эсенкул» ырында кездешкен ысым.

*Сая кетип далай жыл,
Ылдый болгон Эсенкул,
Окуусу өспөй мойну өсүп,
Шыргый болгон Эсенкул.*

«ЭСКЕРМЕ» – 1945-жылы, 17-декабрда жазылган. «Жаңы ырлар» жыйнагына жарыяланган. Акын айыккыс илдетке кабылса да кара башынын кайгысына моюн сунбай, ажалга тик карап, аз да болсо эли үчүн эмгек өтөгөнүнө канааттанат. Ажалга эрксизден баш ийилип, жарык дүйнө менен коштошуу өкүнүчтүү экенин сезсе да «Аз да болсо сырта калар сөздөрүм» деген үмүтүн өчүрбөйт.

ЭШИМКАН – «Эшимкандын тереги» поэмасында кездешкен ысым.

*Эшимкан биздин күндүн жай адамы,
Өзөндүн так боюнда үй-чарбагы.*

*Ал өзөн: шары катуу жыламыш суу,
Сан кылым танбай ичкен калк ардагы.*

«ЭШИМКАНДЫН ТЕРЕГИ» – 1946-жылдын 7-январында Койсары-

да жазылган поэма. Көлөмү 364 сап. «Экинчи легенда» деген кошумча ат менен берилип, элет турмушунан алынган образдуу, мүнөздүү окуяларды баяндаган, эл тилеги менен эл таалайына күйөрман Эшимкан аттуу ак ниет адамдын таң калаарлык өрнөктүү ишин көркөм фантазия аралаш ырга салган бул поэма биринчи жолу акындын «Ата Журт» жыйнагында жарыяланган.

А.Осмоновдун легендалык сюжеттерди жаны идеялык максаттар үчүн пайдалана билүү чеберчилиги «Эшимкандын тереги» аттуу поэмасында эң сонун көрүнөт.

Элде жайы-кышы бир калыпта гүлдөп турган чынар теректер жөнүндө айтылган уламыштар бар. Алардын бирин А. Осмонов жазып алган. Анын сюжети мындай: Жыламыш суусунун боюнда бир чынар терек өсүп туруучу экен. Күндөрдүн биринде эки зөөкүр жигит келет да, элдин кой дегенине карабастан, аны кыя башташат. Ошондо таарылган жерден кан агып, жыгыларында кадимкидей кыйкырганы угулат. Мындан кандай корутунду келип чыгат? Эл жаратылыш сырларын толук биле алышкан эмес, ошонун натыйжасында ар түрдүү диний түшүнүктөргө келип капталышкан. Алсак, жогоруда келтирилген сюжеттин негизинде ошол теректин колдогон ээси болгон деген жыйынтык чыгып жатат. А.Осмонов буга элдик сюжеттик өзөккө зыян келтирбестен туруп, айрым өзгөртүүлөр киргизген. Алыкул боюнча да чынар теректин ээси бар. Бирок, ал эл оозунда айтылгандай көзгө илешпеген сыйкырдуу күч эмес, кадимки эле биз көрүп-билип жүргөн адам – ак ниет колхозчу Эшимкан. Андан ары автор теректин пайда болуш тарыхына токтолот.

Эшимкан революцияга чейин оор турмуштун запкысын тарткан кедей болучу. Совет өкмөтү орноп, колхоздоштуруу башталганда ал биринчилерден болуп артелге өттү. Бардык күчүн жумшап ак ниеттүүлүк менен эмгек этти. Бир күнү эртең менен эрте эшикке чыкса, үйүнүн алдына кучак жеткис терек өсүп калыптыр:

Ошондон терек делген ушул терек,

Эч бир жан биле албаган боюн ченеп.

Арбын эл ат мамыга айран калып,

Аташкан Эшимкандын тереги деп.

А.Осмоновдун устаттыгы баарыдан мурда легендалык сюжетти чыныгы көрөгөчтүк менен азыркы турмуш темасына (ак ниет эмгек кылуу) байланыштыра билгендигинде турат.

Поэмада терек миллиондогон советтик ак ниет эмгекчилердин символикалык образы катарында элестейт. Легендалык ыкмалар, фантастикалык учурлар да негизинен ушул образга байланыштуу берилет. Мисалы, ал согуштун башталышын кабарлап «жалбырагынан кан агызат», кийин немецтер улам бери жакындаган сайын «мундуу күнгүрөнүп, майышып жерге тийип, аз көгөрөт». Өзгөчө анын кара ниеттер Шорук жана Калматтар менен күрөшүн сүрөттөгөн эпизод кызык.

Шорук менен Калмат жаңы доордо жашап жатышса да, аң-сезими жагынан артта калган адамдар. Алар кол жоорутуп кеткен чабууну каалашпайт. Түндөсү туруп эгин уурдайт, колдоруна тийген малды жетелеп келип союп жешет. Бирок кара ниеттердин иши оңолгон жок. Кар оор түшүп, Калматтын эскилиги жеткен жаман тамынын бир жагы урап калды. Бир күнү Эшимкандын терегин устун кылабыз деп кыймакка келишти.

*Корс мүнөз, кара ниет өжөр Калмат,
Терекке сокмок болду балта кармап.*

Ар качан ак ниеттин күчү күчтүү,

Жыгылды Калмат кулап калдалактап.

Бул кара ниеттер легендадагы чынар теректи кыйып таштаган эки зөөкүрдү негизинен элестетет, бирок акын аларды ошол калыбында калтырган эмес.

Согуш аяктап, жоокерлер эл-жерине кайтышты. Эшимкан да чоң жеништер менен келди. Ал эки кара ниеттин кылыгын толук укту да, кармап алып, терекке таңып таштады. Үч-төрт күндөн кийин караса, алардын бардык арам ойлорун «сыйкырлуу терек» сорууп салыптыр.

Бул мүнөздөлгөн окуялардын көпчүлүгү жомоктук ыкмада болсо да, биздин турмуштун терең чындыгы жөнүндө түшүнүк берет: Ак ниет, күчтүү советтик коллективди эч кандай арам ойлор буза албайт. Тескерисинче, биз коммунизмди көздөй адымдаган сайын алардын үлгүлүү таасири менен сандаган аң-сезими начар адамдар кайра тарбияланып жатпайбы! Экинчиден, Эшимкандын терегин күзгү бороон, кыш чилдеси куурата албаган сынары, биздин өлкөдө чыныгы ак ниет, эмгекчил адамдар дайым жашыл, дайым жаш. Алар урматталат, кол жеткис бийиктикке көтөрүлөт.

Поэмада акын фантастикалык учурларды реалисттик кырдаалдар менен чебер айкалыштырып, ошол аркылуу мүнөздөрдү ачат, ачык-айрым көркөм типтерди түзөт.

Акын көтөрүнкү романтикалык пафостого сүрөттөөлөрдү көбүнчө символикалык теректин образына кайрылганда колдонот:

Теректи мына ушинтип пайдаланат,

Колхоздор байлыгына пайда табат,

Оорулар бир түн конуп, түнөп өтсө,

Үч күндө сак-саламат соого айланат.

Күч берип терек түбү ошол замат,

Боюна кубат толуп ишке шашат.

Ал эми кадыресе турмуштук окуялар жөнүндө сөз болгондо реалисттик көркөм боёкторго кайрылат. Мисалы, элибиздин тынчтык күндөрдөгү жыргалдуу, оокаттуу турмушу, Ата Мекендик Согуш жылдарындагы патриотизми, кайгысы, кубанычы бир аз гана куплеттерде эң зор чеберчилик менен көрсөтүлөт.

Тынчтык мезгил. Ак ниет эмгекчилердин кайраты артып, колхоздор барган сайын кубаттанууда. Адал эмгектин касиети менен «оору аты ойго келбей унутулуп, заманды соо денелүү калктар басат». Турмуш куунак. «Уландар ырдап, бийлеп оюн курат, секирип жаш селкилер кошо чуулап». Ошентип, тынчтык эмгектин кучагында, бейпилде жыргап жаткан мезгилде:

*«Күтүүсүз ажал душман согуш ачты,
Ата журт, бүткүл совет жергесине».*

Жалпы советтик эл өз Родинасын баскынчылардан коргоого аттанды:

*Жар калды, сүйгөн калды, сулуу калды,
Сулуудан ысык болду жер ардагы.*

Бул жакта, ата калды, эне калды,

Турмушта тууган жерден кымбат барбы?...

Ырас эле, туулуп өскөн, киндикканың тамган жерден алыстоо канчалык оор! Бирок аны гитлердик баскынчыларга тепсетүү андан да оор эле. Ошондуктан:

«Нечен бир, мен менсиген боз уландар,

Нечен бир, кырчын талдай ууз балдар.

Кез келсе мекен үчүн жан берүүгө,

Жөнөштү Күн Батышка күчөп шаңдар».

Аябай куралданган душман Москвага жакындап, родинабыздын ба-

шына чоң коркунуч туулду. Фашисттер бардык күчүн мобилизациялап, бүгүн, эртең кирип келебиз деп турушту. Ошентип, босоголоп келип калган карышкырды тумшукка чаап кубалап чыгыш үчүн канчалык күч, канчалык кайрат талап кылынды дейсиз!

Ал эми мындай беттешүүлөр советтик ар бир село, ар бир шаар үчүн болду. Биз көп жоготууларга учурадык.

*Батыштын басаңдабай кандуу өртү,
Эң кыйын, эң бир татаал күндөр өттү.
Согуштун соргок мүнөз арааны өсүп,
Азайтты, айыл ичин көп бөксөрттү.*

Бирок биздин эл бул «чоң дүбүрдө» намысын алдырган жок. «Батырлар ажал колун артка сүрүп, замана ыраазы болуп шак-шак күлүп», акыр аягында душмандын күлүн асманга сапырды.

Лирикалык герой экинчи мындай кан төккүч согуштардын болбосун тилейт жанат ага терең ишеничин билдирет:

*«Саргайбайт, мындан ары түк картайбайт,
Кайгылуу кабар берип кайгыланбайт.*

Ак ниет, адилдиктей өлбөй жашайт,

Жан курбум, сен да барып, бир көрүп кайт».

Ошентип, элдик сюжеттерди кайра иштөөдө реалисттик адабияттын көркөм ыктары менен элдик адабияттын сүрөттөө каражаттарын айкалыштыра отуруп жандуу образ түзүп, жаңы турмуштук катнаштарды көрсөтөт. А. Осмоновдун чыгармачылыгынын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнүн бири ушунда.

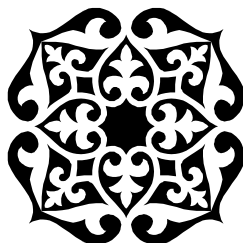

ЮСУПОВ Догдурбек (1952) – журналист, акын, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер. Алыкулдун киндик каны тамган жергеде анын арбак-атына татыктуу көптөгөн иш-чаралардын өткөрүлүшүнө жана алардын кабарын республиканын калайык-калкына жеткирүүгө демилгечи болгон. Каптал-арыктагы А.Осмонов атындагы орто мектепте уюштурулган музейди экспонаттар менен толуктоо, эстелик орнотуу, ошондой эле 1990-жылы, акындын 75 жылдыгы белгиленип жаткан учурда, ушул эле айыл четинде мүлдө жумурай-журт-

ка белгилүү анын музей-комплексин ачуу сыяктуу жумуштардын аткарылышына чоң салымын кошкон. Бир катар иликтөөчүлүк иштерди да жүргүзүп, ошол мезгилде акындын Ташкентте жашаган мурдагы жубайы Зейнеп Сооронбаевага барып жолугуп келген.

Алыкул темасы – акындын бүтпөс темасы. Улуу жердеши жана улуу Устатына арнаган ырларынын бири, өз ичине: «Ырдын деми», «Көл толкуну», «Чындыктын сүрү», «Ата Журт» деген тематикалуу түрмөктөрдү камтуу менен – «Алыкул» деп аталат.

ЯШИН Александр Яковлевич (1913–1968) – көрүнүктүү орус акыны, Сталиндик сыйлыктын лауреаты. Анын А.Осмоновдун чыгармачылыгы жөнүндөгү «Турмушту чын жүрөктөн сүйүү» аттуу макаласы (Кыргызча которулган варианты китепте: «Алыкулга гүлдесте». Ф., 1975) өзүнүн калыстыгы, терең, таасын талдоолору менен Алыкултаануну байыткан олуттуу эмгектердин катарына кирет.

«... Бир аз жыл илгери мага кыргыз жазуучуларынын съездине катышууга туура келген, – деп эскерип сөз кылган орус акыны аталган макаласында. – Анда, Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгы менен таанышып, ырлары жөнүндө чыгып сүйлөгөнүмдө, эң таланттуу, дүйнөдөн жаш кайткан бул акындын калемдештери, окурмандары менин сөзүмдү зор кызыгуу жана жактыруу менен тосуп алышкандыгына кубангамын...

Алыкул Осмоновдун ырлары кызыгуу менен жеңил окулат, кала берсе, котормо экендигине карабастан, көпчүлүгү көңүлгө дароо толумдуу. Маселе – котормолордун көпчүлүгүнүн ак ниеттүүлүк, билгичтик менен аткарылгандыгында гана эмес. (И.Сельвинский, Р.Сеф, В.Звягинцева, В.Потапова, С.Липкин жана башкалар сонун которушкан)...»

А.Я.Яшин андан ары Алыкулдун поэзиясына акындык көрөгөчтүк менен төмөнкүдөй баасын берген:

«... Осмоновдун ырларында баарысы турмуштан, турмуштун кубанычынан бүтөт. Бул – турмушту ойдон чыгаргандыгынан эмес, аны аралап билгендигинен. Эмне жөнүндө, ким жөнүндө, кайсы жөнүндө жазбасын – баарысында акындын өзү, советтик адам – өз элинин камкорчусу көрүнөт. Осмоновдун лирикасы кадимкидей автобиографиялуу, ал сөз бараткан нерсе жөнүндө өзүнүн ички мамилесин, көз карашын жашырбайт. Ошондуктан анын айтканы окурмандарга дал чын жүрөгүнөн чыккандай ишенимдүү туюлат. Толкундануу менен жазгандары башкаларды да толкундатпай койбойт. Акын өзүнүн чыгармачылыгында адилет, чынчыл, демек, анын сөзүнө ишенбей коё албайсың.

Мен тансам: жаштан танам,

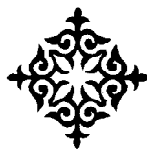
ырдан танбайм,

Ыры жок өмүрүмө канааттанбайм.

Кудайга миң мертебе калп айтсам да,

Ырыма бир мертебе калп айта албайм.

Ата Мекени үчүн материалдык байлыкты түзүп жаткан адамдарга Осмонов өзүнүн сонун ырларын арнаган. Ал ырлар риторикалуу эмес...»

АКЫНДЫН ӨМҮРҮ ЖАНА ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ЖОЛУ ЖӨНҮНДӨ ЭМГЕКТЕР

АБДУМОМУНОВ Т. «Он беш жолу жашарбасам карап тур»: [Акындын 75 жылдыгына карата драматургдун маеги/ Маектешкен Т. Орокчиев] // Ала-Тоо. – 1990. – №5. – Б. 10-15.

АБДУРАЗАКОВ И. Алыкул Чолпон-Атада: [Акындын Чолпон-Атадагы күндөрүнөн бир элес] // Алыкулга гүлдесте. – Ф., 1975. – Б. 131-139.

АБДЫКАДЫРОВА Д. Алыкул Осмонов // Сталинский путь. – 1955. – 20 марта.

АБДЫКАДЫРОВА Ж. Алыкул Осмоновдун чыгармачылык жолу// Ленинчил жаш. – 1952. – 12-дек.

АБДЫКАЛЫКОВ Ж. Акындын сабагы // Ысык-Көл правдасы, – 1975. – 25-нояб. Дагы: Ленинчил жаш. – 1975. – 18-нояб.

АБДЫЛДАБЕКОВ К. Акын жөнүндө сөз // К. Абдылдабеков Жаңы нукта: Адабий сын макалалар, адабий портреттер. – Ф, 1979. – Б. 74-79.

АБДЫЛҮСӨНОВ Кемел. Бир чыгаан акын төрөлөт: [Ыр]// Фрунзе шамы. – 1990. – 23-окт.

АДАМАЛИЕВ К. Алыкулу Осмонову: Стихи// Перевал: Молодая поэзия Киргизстана. – Ф., 1985. – Вып.1.-С. 15-17.

АДИЕВ К. Алп акындын өмүрүнөн үзүм сөз // Ысык-Көл кабарлары. – 1995. – 24-март.

АДЫШЕВА А. Поэзия зергери: Эскерүү// Ленинчил жаш. -1990. – 24-март.

АДЫШЕВА Т. Для добрых людей: Стихи и поэмы. – Ф.: Кыргызстан, 1968, – 123 с, – Из содерж.: Алыкулу. – С. 30.

АЗИМКУЛОВ Ш. Акындын чыгармачылыгы кесип тандоого багыт [Эмгек жөнүндөгү ырлары]// Мугалимдер газетасы. – 1981. – 26-июнь.

АЗИМОВ Т. Алыкул англисче таңшыды: [«Көл толкуну» аттуу китебинин англис тилине которулушу] // Кыргыз Туусу. – 1995. – 5-дек.

АЗИМОВ Т., Казыболотов Ж. Жылнаама: /Акын А.Осмоновдун сүрөтү түшүрүлгөн плакаттык календарь түз. П. Казыбаев // Сов. Кыргызстан. – 1989. – 17-окт.

АЙБЕКОВ У. Поэзиянын боегу менен: (Нан жөнүндөгү ой А. Осмоновдун ыр саптарында) // Ысык-Көл правдасы. – 1972. – 25-нояб.

АЙДАРКУЛОВ А. Тагдырлашпыз, сырдашпыз // Ленинчил жаш. – 1990. – 17-май.

АЙДАРОВ К. 12-декабрь. [Ыр]// Кыялкеч. – 1989. – 12-дек. – Б. 7.

АЙТБАЕВ Ш. Алыкулдун адабий мурастарынан: [Акындын «Келбейт дебе» деген пьесасы жөнүндө] /.// Ала-Тоо. – 1969. – №11. – Б. 115.

АКАЕВ К. К. Колхоз тууралуу ыр // Сов. Кыргызстан. -1948. – №3. – Б. 58-60.

АКМАТОВ Б. «Ушунда өттү эң бир таттуу күндөрүм»: [Акындын Чолпон-Атада өткөн күндөрү жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1989. – 4-февр.

АКМАТОВ Б. Алыкул жана Чыңгыз: [эки таланттын чыгармачылык бийиктиги жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1990. – 14-июнь.

АКПАРОВ Б. Алыкулдун музейи: [Каптал-Арык айылындагы музейи]// Аалам. – 1997. – 17-дек. – № 40. – Б. 5.

АКПАРОВ Б. Дүнүйө: [А. Осмоновдун Каптал-Арыктагы үй музейинин директорунун маеги / Маектешкен Д. Юсупов] // Заман Кыргызстан – 1997. – 17-февр. – №7. -Б. 3.

АКЫНДАРДЫН НААМЫНДА: [Фрунзе ш. № 68 Кыргыз орто мектебине А. Осмоновдун ысмы жана Ж. Мамытовдун ысмы берилген Төлөйкөн кыштагындагы мектеп жөнүндө] / / Кыргызстан маданияты. – 1988. – 24-нояб. – № 47. – Б. 3.

АКЫНДЫН АТЫНДАГЫ СЫЙЛЫК // Сов. Кыргызстан. – 1986. – 23-апр.; Дагы: Ленинчил жаш. – 1986. – 22-апр.

АКЫНДЫН ЭЛЕСИ: [А. Осмоновдун 50 жылдыгына карата эскерүүлөр]/ Түз. К. Кудайбергенов. – Ф.: Мектеп, 1965. -118 б.

АЛДАШЕВ А. Алыкул, Кусейин жана чыңдык тууралуу сөз...: [А. Осмонов жөнүндө маек/ Маектешкен М. Тентимиев] // Кыргыз Туусу. – 2003.– 29-30-апр. – №31. – Б. 5; 1-7-май. – №32. – Б. 6.

АЛЕКСАНДРОВ В. Спор ведет действительность: Лит.-крит. ст, – Ф.: Мектеп, 1979. – 116 с. – Из содерж.: /О русских переводах произведений А. Осмонова/. – С. 33.

АЛИЕВ А. Алыкул бизге Нооруз күнү келген: Ыр // Кыргыз Туусу. – 1998. – 20-26-март. – №24-25. – Б. 9.

АЛИЕВ М. Алыкул, Зейнеп баяны: [Акындын аялы Зейнеп эженин эскерүүлөрүнө карата пикир] // Ленинчил жаш. – 1989. – 17-окт.

АЛЫБАЕВ М. «Кайра кайтып жолугушчу жолдор бар»// Кыргызстан маданияты. – 1987. – 20-авг. – №34. – Б. 12-13.

АЛЫБАЕВ М. Мааниси жок махабат // Кызыл Кыргызстан. -1946. -15-нояб.

АЛЫКУЛ ОЙ МЕЙКИНДИГИ: А.Осмоновго арналган ыр саптар түз. П. Казыбаев. // Кыргыз Туусу. – 1999. – 19-22 март. – №43-44. – Б. 8.. Алыкул жана Нооруз//Кутбилим. -2001.-23- март. – №11. -Б.8.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ // Кыргызстан – 2000: Дни. Люди. События: Календарь чтения. – Б., 2000- С. 47-48.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ //Сухомлинова О.С. Киргизская литература: Рек.-библиогр. указ. – М.: Книга, 1982. – С. 67-72.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ. /Некролог // Кызыл Кыргызстан. – 1950. – 15-дек.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ: /1915-1950/ //Лауреаты премии имени Ленинского комсомола Киргизии: Рек.указ. лит. //Гос. б-ка КиргССР им. Н.Г.Чернышевского. – Ф" 1976. – С. 6-8.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ: Некролог //Сов. Киргизия. – 1950. – 15 дек. Соболевания по поводу смерти А. Осмонова // Сов. Киргизия.-1950. -7дек.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ: Рек. библиогр. указ. /Сост.: О.С. Сухомлинова; Гос. б-ка Кирг. ССР им. В. И. Ленина. – Ф., 1990. – 125 с.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН КАПТАЛ-АРЫКТАГЫ МУЗЕЙИ = Музей А. Осмонова в селе Каптал-Арык= Museum of Alykul Osmonov in Kaptal-Aryk. Буклет. түз. П. Казыбаев – Б. /1996/. – фото.

АЛЫКУЛГА ГҮЛ ДЕСТЕ / Түз Ж. Тынымсеитова. – Ф., Кыргызстан, 1975.
АЛЫКУЛГА ГҮЛ ДЕСТЕ / Түз. Ж. Тынымсеитова. – Ф.: Кыргызстан, 1975.
 – 187 б.

АЛЫКУЛГА Ысык-Көл боюнда эстелик коюуга «Кыргыз Туусу» демилге көтөрөт: [Акын А. Осмоновдун эстелигине арналган макалалар] // Кыргыз Туусу. – 2003. – 4-7-апр. – №26. – Б. 5.

АЛЫКУЛДУН батпас күнү: Даректүү баян, эскерүүлөр, макалалар жана ырлар / Түзгөн жана жазган Жекшен Жетиген. – Б.: Кыргызстан, – 2001. – 300 б.

АЛЫКУЛОВ Ж. Певцу слова // Сов. Киргизия. – 1990. – 24 мая.

АЛЫКУЛОВ С. Күнү бүгүнкүдөй: /Эскерүү//Кыргызстан маданияты. – 1968. – 13-март. -Б. 8-9.

АЛЫКУЛУ ОСМОНОВУ посвящается //Комсомолец Киргизия. – 1975.-8 нояб.

АЛЫМОВ Б. Алыкулдун балдар ырлары жөнүндө эки ооз сөз // Алыкул Осмонов. Толубай сынчы: Ырлар, поэмалар. – Ф, 1979. – Б. 3-9.

АРАКЕЕВ Б. Алыкул: Туулган айылына баргандагы айрым ойлор жана дилден чыккан сыр: Эскерүү// Ленинчил жаш. – 1985. – 31-окт.

АРТЫКБАВ К. Жаш акындардын чыгармачылыгындагы А. Осмоновдун таасири жөнүндө // Ленинчил жаш. – 1956. – 10-июнь.

АРТЫКБАЕВ К. «Богатырь эпохи социализма» //Сов. Киргизии. – 1983. – 15 июля.

АРТЫКБАЕВ К. Адабият таануу илиминде көз буюмчулукка жол берилбесин: [А. Осмоновдун чыгармачылыгына арналган макалалар тууралуу пикир] / / Ала-Тоо. – 1961. – №4. – Б. 122-128.

АРТЫКБАЕВ К. Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгындагы көркөм ой дүйнө: [Акындын кыргыз поэзиясына киргизген жаңылыктары жана «Махабат» жыйнагы] // Артыкбаев К. Талант сыры. – Б, 1994. – Б. 211-264.

АРТЫКБАЕВ К. Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгындагы традиция жана новаторлуктун кээ бир маселелери // К. Артыкбаев – Чалгын: Адабий сын макалалар. – Ф, 1962. – Б. 77-154.

АРТЫКБАЕВ К. Устат: [А. Осмоновдун ырларынын идеялык эстетикалык таасирдүүлүгү жана акындын поэзиясынын көп кырдуулугун изилдеген окумуштуулардын эмгеги жөнүндө] // Кыргызстан маданияты. – 1990 – 18-окт. - №42. -Б. 2.

АРТЫКБАЕВ К. Үйрөнүүбү же туурообу?: /А. Осмоновдун жаш акындарга тийгизген таасири жөнүндө// К. Артыкбаев. – Чалгын: Адабий сын макалалар.-Ф, 1962.-Б. 155-203. Дагы: Ала-Тоо. – 1962. – №1.-Б. 95-107.

АРТЫКБАЕВ К. Акындын мурасына чакыруу: [1939-жылы Москвада өткөн декадада А. Осмоновду Кремлдин Георгиев залына кабыл алууга чакырган билет жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1989. – 28-нояб.

АРЫШ КЕРЕТ АЛЫКУЛДУН АК БОЗУ// Эркин Тоо. (Свобод. горы). – 1995. – 27-сент. – Б. 8.

АСАНАЛИЕВ К. Алыкулдун ак боз ат// К. Асаналиев Өрдөн өргө: Адабий сын макалалар. – Ф., 1977. – Б. 64-92; Дагы: Кыргызстан маданияты, – 1976. – 5-февр. – Б. 4-5,8.

АСАНАЛИЕВ К. Бийлик жана Осмонов: [Акындын чыгармачылыгы тууралуу]// Кут билим. – 1997. – 30-дек. – №36. – Б. 5.

АСАНАЛИЕВ К., Иманкулов Ж. Алыкул Осмоновдун адабий мурасы жөнүндө// Сов. Кыргызстан. – 1956. – 12-дек

АСАНКУЛОВ С. «Кайра кайтып, жолугушчу жолдор бар...»: [Чыгармала-

рынын өзгөчөлүгү жөнүндө] // Кыргызстан маданияты. – 1990. – №13. – 29-март. – Б. 3.,.

АШЫМБАЕВ Б. А. Осмоновдун чыгармачылыгындагы салттар жана жаңылыктар жөнүндөгү илимий эмгек: [А. Садыковдун бул тема боюнча жазылган макалаларына пикир]// Мугалимдер газетасы. – 1961. – 28-дек.

БАЕТОВ Р. Музыка Алыкулдун поэзиясында: [Музыкага салынган чыгармалары]// Жаш ленинчи. – 1968. – №12. – Б. 42-43.

БАЙТЕМИРОВ Н. Адабий секидеги ак өргөө// Сов. Кыргызстан. – 1985. – 19-июль.

БАЙТЕМИРОВ Н. Акын: (А. Осмоновго арналган «Акынга эстелик» поэма-сынан үзүндү) // Кыргызстан маданияты. – 1985. – № 29. – 18-июль. – Б. 4.

БАЙТЕМИРОВ Н. Алыкулдун жылдызы: [А. Осмоновду эскерүү]// Чүй баяны. – 1995. – 18-март.

БАЙТЕМИРОВ Н. Памятник поэту: Поэма /Пер. И. Волобуевой// Байтемиров Н. Гнездо. – М.: Сов. писатель, 1969. – С.55-78.

БАЙТЕМИРОВ Н. Эки ыр жөнүндө ой [Кыргыз акындарынын ичинен өзгөчө күмүш конгуроо сыяктуу шынгыраган лирикасы менен элге жаккан устаттын эки ыры («Бешик ыры», «Бүкөнтай») талдоого алынган]// Сов. Кыргызстан. 1956. – 29-дек.

БАЙТИКОВА Т. А. Алыкулдун поэзиясына ар кыл ойлор // Вестн. Ыссык-Кулск. ун-та. – 2002. – 6. – Б. 70-75.

БАСЫЛБЕКОВ К. Алыкул которгонбу же жазганбы? // Эркин Тоо. -2000,- 7-январь.-№1.-Б. 13.

БАСЫЛБЕКОВ К. Алыкул жана «Жолборс терисин кийген баатыр»// Заман Кыргызстан. – 1998. – 24-июль. – Б. 6.

БАТЫРАЛИЕВ Э. Бизде барго жаңы пул, а бирок жок Алыкул// Кыргыз руху. – 1998. – 18-23-март. – Б. 7.

БЕЙШЕЕВ А. «Көптөн бери кат албадым айылдан»: [Акындын өмүрү жана чыгармачылыгы, өмүрүнүн акыркы жылынын июль, август айларында туулган айылы Каптал-Арыкта жашаган күндөрү жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1987. – 3-январь.

БЕРДИБАЕВ А. Алыкул //Бердибаев А. Утренний зов: Стихи. – Ф.: Киргизгосиздат, 1963, – С. 37-38.

БЕРДИБЕКОВ Ж. Менин жерим – ырдын жери // Кызыл Кыргызстан. – 1947. – 22-ноябрь.

БОБУЛОВ К. Алыкул Осмоновдун өлкөсү // Кыргызстан маданияты. – 1967. – 13-октябрь. – №41. – Б. 11.

БОБУЛОВ К. Вечный источник//Сов. Киргизия. – 1979. -7 июня.

БОБУЛОВ К. Две вершины киргизской поэзии //Сов. Киргизия. -1989. – 28 февраль.

БОБУЛОВ К. Критика и литературный процесс: Лит. – критич. ст. – Ф.: Кыргызстан, 1976. – 211 с. – Из содерж.: Судьба и подвиг поэта. -С. 140-151.

БОБУЛОВ К. Певец народа: К 70-летию со дня рождения А. Осмонова // Сов. Киргизия. – 1985. – 19 июля; фото.

БОБУЛОВ К. Певец родной земли //Лит. Киргизстан. – 1975. – № 5.-С. 114-118.

БОБУЛОВ К. След в памяти народной //Комсомолец Киргизии. – 1975. – 11 сентябрь.

БОБУЛОВ К. Союз писателей Киргизии учредил премию им. А. Осмонова //Лит.газ. – 1986. – 4 июня. – С. 2.

БОБУЛОВ К. Судьба и подвиг поэта //Осмонов А. Избранное: Стихотворения и поэмы. – М.: Худож. лит., 1975. – С. 5-14.

- БОБУЛОВ К.** Узак өмүрлүү поэзия // Ала-Тоо. -1984. – №7. -Б. 138-144.
- БОБУЛОВ К.** Шота Руставели жана Алыкул Осмонов // К. Бобулов фольклор жана адабият: Адабий сын макалалар, портреттер. -Ф, 1980.-Б. 5-39.
- БОБУЛОВ К.** Шота Руставели и Алыкул Осмонов //Лит. Грузия, – 1981.- № 1.-С. 148-163.
- БОБУЛОВ К.** Мин сырлуу поэзия// А. Осмонов чыгармалар жыйнагынын үч томдугу. Т.1. Ырлар, поэмалар. – Ф., 1984. -Б. 5-26.
- БОБУЛОВ К.** Эл жана эмгек акыны//Ленин туусу (Талас).-1985. – 19-июль.
- БОБЫЛЕВ В.** Наедине с судьбой // Сов. Киргизия. – 1990. – 19 окт.
- БОГОМОЛОВ И., МИМИНОШВИЛИ Р.** Могучие саженцы дружбы// Лит. Киргизстан. – 1968. – № 2. – С. 109-112.
- БОЛОТОВ Т.** «Ырга айланган өмүр» кечеси: [В. И. Ленин атындагы китепканада уюшулган китеп көргөзмөсү] // Ленинчил жаш. -1990. – 24-март.
- БОРБУГУЛОВ М.** Жөнөкөйлүктүн татаалдыгы// Ала-Тоо. – 1985, – №7.-Б. 115-128.
- БОРБУГУЛОВ М.** Акын жана күн: [Кыргыз поэзиясынын классиги Б. Алыкулов, А. Осмонов жана орус акыны В. Маяковскийдин Күн жөнүндөгү ырларындагы поэтикалык өзгөчөлүктөр] // Кыргызстан маданияты. – 1984. – 20-дек. – №51. -Б. 10.
- БОРБУГУЛОВ М.** Поэт и солнце //Лит.учеба. -1984. -№4. -с.163- 164.
- БОРБУГУЛОВ М.** Сложность простоты //Лит. Киргизстан. -.1984. – № 5. - с. 109-120.
- БОРБУГУЛОВ М.** Алтын канат ырлар//Кыргыз маданияты. – 1991- 7-март. – №10. -Б. 10.
- БОРЦОВ А.** Иссык-Кульская баллада: Памяти А. Осмонова// Лит. Киргизстан. – 1968, – № 1.-С. 101-102.
- БОТОЯРОВ К.** Кыргыз поэзиясынын таң чолпону // Эркин Тоо (Свобод. горы). – 1995. – 1-нояб. – Б. 12.
- БРАТУХИНА А.М., СУХОМЛИНОВА О.С.** Киргизия в художественной литературе: Рек.библиогр. указ. /ГБ Кирг. ССР им. Н.Г. Чернышевского. – Ф.: Кыргызстан, 1983, – 149 с, – Из содерж.: Об А. Осмонове. – С. 80.
- БРЯБИНА Н.** Слово о поэте // Учитель Кыргызстана. – 1990. – 16 марта.
- БУГУБАЕВ Б.** Өлбөстүктүн өжөр эркин талашкан// Кыргыз Туусу, – 1998. – 18-21-дек. – №167-168. – Б. 11.
- БУЛАРКИЕВА М.** Алыкул: Поэма. – Ф, Кыргызстан. 1970. – 164 б.
- БУЛАРКИЕВА М.** На солнечных склонах: Стихи /Пер. с кирг. М. Е. Еремина. – Ф.: Кыргызстан, 1979. – 60 с, – Из содерж.: Отрывок из поэмы об Алыкуле Осмонове. – С. 47-49.
- БЫСТРОВА Г.** Присвоено имя поэта //Веч. Фрунзе. – 1988. – 10 дек.
- БЭЭРМАНОВ Т.** Жакшы тилек – жарым ырыс: [Акындын эстелигин Чолпон-Атага тургузуу жана «Бирлик» колхозунда жашаган үйдү музей кылуу жөнүндө сунуш] /Ленинчил жаш. – 1989. – 10-январь.
- ВЕЧЕР ПОЭЗИИ** /Комсомолец Киргизии. – 1974. – 19 сент.
- ДАРОНЯН С.** Алыкул Осмонов: /послесловие/ /Юсмонов А. Избранное. - М., 1958. – С. 290-298.
- ДАУТОВ К.** Алыкул Осмонов жана кыргыз поэмалары // К. Даутов. Сөз өнөрүнүн эстетикасы: Макалалар жыйнагы. – Ф., 1984. – Б. 51-102; Дагы: Ала-Тоо. – 1983. – №11. -Б. 131-141.
- ДАУТОВ К.** Жаны чектерге // Ала-Тоо. – 1980. – Б. 142-160.
- ДЖИДЕЕВА К. Х.** Лирика А. С. Пушкина в киргизских переводах- Ф.: Мектеп, 1967.-83 с.

ДЖИДЕЕВА К.Х. Поэтический перевод и историко-литературный процесс: Из истории поэт. перевода рус. классики в Киргизии. – Ф.: Кыргызстан, 1960. – 192 с. – Из содерж.: Гл. 1-я, 2-я. – С. 5-78.

ДЖУСУЕВ С. Алыкулу Осмонову: Стихи / Пер. И. Фоякова // Сов. Киргизия. – 1990. – 19 окт.

ДНИ АЛЫКУЛА ОСМОНОВА В КИРГИЗИИ // Сов. Киргизия. – 1990. – 21 окт.; Веч. Фрунзе. – 1990. – 22 окт.

ДӨӨЛӨТБЕКОВ Т. «Экинчи бригада»: [Бул пьесасынын Ысык-Көл драм театрында коюлушу жөнүндө]// Кызыл Кыргызстан. – 1947. – 9-сент.

ЖАЗУУЧУ – АКЫНДАР АЛЫКУЛ ЖӨНҮНДӨ: /А. Фадеев, М. Ауэзов, А. Токомбаев, К. Кулиев, Н. Грибачев, К. Маликов, Н. Байтемиров // Ленинчил жаш. – 1985. – 18-июнь.

ЖАКЫПБЕКОВ Ж. Өрт же Алыкул Осмоновдун үй музейиндеги жагдай / / Эмгекке данк (Панфилов). – 1991. – 4-окт.

ЖАМАНСАРИЕВ Ш. «...А.Осмоновду эскерүү маеги» / Маектешкен Т. Орокчиев // Мугалимдер газетасы. – 1990. – 11-май.

ЖАМАНСАРИЕВ Ш. Жаштыгым бирге өтү эле: [Акынды эскерүү]// Кыргызстан маданияты. – 1988. – 25-авг. – №35.

ЖАНТЕЛИЕВ Т. Акак таштай ырларын: [Ыр] / Фрунзе шамы. – 1990.-23-окт.

ЖАНЫБЕКОВ Э. Ыр кылып чачып ийген акын өзүн: [Ыр] // Фрунзе шамы. – 1990. – 23-окт.

ЖАПАРОВ Д. Певец труда //Сов. Киргизия. – 1967. – 11 февр.

ЖАПИЕВ Ж. Легендага айланган өмүр: Эскерүү// Ленинчил жаш- 1986. – 1-февр.

ЖИГИТОВ С. Акындын эки өмүрү. -Б.: Кыргызстан. – 1998. – 180 б.

ЖИГИТОВ С. Акындын эрдиги // Ленинчил жаш. – 1985. – 18-июль.

ЖИГИТОВ С. Алыкулдун ашыглык күүсү [А. Осмоновдун махабат циклине кирген ырлары жөнүндө]// Кыргызстан аялдары. -1982. – №6. – Б. 1-18.

ЖИГИТОВ С. Алыкулдун биринчи өмүрү// Кыргызстан маданияты. – 1985. – 11-июль. – №29. -Б. 2-3.

ЖИГИТОВ С. Осмоновдун дастанчылык өнөрү// Ала-тоо. – 1987. – №6. – Б. 147-158.

ЖИГИТОВ С. Чыныгы чыгармачылыкка жол // Ала-Тоо. – 1975. – №10.- Б.. 108-124.

ЖИРКОВ А. Поэзия жизни: Лит.-крит. ст., заметки, рец. -Ф.: Кыргызстан, 1967. – Из содерж.: Заметки о традициях В.Маяковского в киргизской советской поэзии. – С. 6-34.

ЖОЛДОШБЕКОВ К. Алп акын: [А. Осмоновго арналган ыр] // Фрунзе шамы. – 1990. – 23-окт.

ЖУМАБЕКОВА К. «Кайра кайтып, жолугушчу жолдор бар...»// Ленинчил жаш. – 1990. – 17-май.

ЖУМАГУЛОВ А. Сага окшоп көл боюнда атым турса, эмне арман... муштумдай бир кара ташта...: [А.Осмоновдун монументи тууралуу пикир] // Кыргыз руху. – 1997. -26-нояб. – №38. -Б. 5. // Балачак. – 2005. -нояб. -№4. -Б.5.

ЖУМАЕВ М. «Билбейм кандай, эмне ойдо экен катарым»// Ленинчил жаш. – 1983. – 8-сент.

ЖУСУЕВ С. Акындын асыл шаарында: Ыр// Фрунзе шамы. -1990. – 19-окт.

ЖУСУЕВ С. Ырдагы өмүр: [Ыр]// Кыргызстан маданияты. – 1985 – №29. – 18-июль. – Б. 4.

ЖУСУПОВ К. «Алыкулдун көлдү карап турган элесин көрсөк...»: Жазуучунун маеги/ Маектешкен М. Тентимишев] // Кыргыз Туусу. – 2003. – 11-14-апр. – №26. – Б. 5.

ЖУСУПОВ К. «Сен ооруба, мен ооруюн, Ата-Журт»: А. Осмонов 80 жашта// Кут билим. – 1995. – 21-март. – №12. – Б. 8.

ЖУСУПОВ К. Акындын сабагы// Кыргызстан маданияты. – 1985. – 18-июль. – №29. – Б. 4.

ЖУСУПОВ К. Жизнь в стихах: Докум. рассказ из жизни поэта Алыкула Осмонова /Авториз. пер. В.Лебединской /Жусупов К. Лесорубы.-М., 1975.-С. 116-202.

ЖУСУПОВ К. Поэзиянын улуу күчү: [«Ыр сабындагы өмүр» аттуу китеби жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1975. – 13-нояб.

ЖУСУПОВ К. Ыр сабындагы өмүр: Акын А Осмонов жөнүндө докуметалдуу баян. Жаштар үчүн. – 2-бас. – Ф.: Мектеп,1980. – 188 б. Дагы – Ф.: Мектеп, 1974. 136 б.

ЗАРЛЫКБЕКОВ Ж. Акындын жээндерине: [Акындын туугандары жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1987. – 22-январь.

ЗВОНКАЯ МУЗА ПОЭТА //Сов. Киргизия. – 1985, – 21 июля.

ЗЕЛИНСКИЙ К. Адамга жол// Кыргызстан маданияты. – 1967. – 13-окт.-№41.-Б. 10.

ИБРАИМОВ О. Неразгаданный Алыкул Осмонов // Лит. Кыргызстан, – 1991. – № 12. – с. 126-132.

ИРИСОВ П. Акын жана анын окурмандары // Ленин жолу (Ош). – 1975. – 31-дек.

ИСАБАЕВА Ж. Алыкулду сүйгөн кыз: махабат баяны. – Б.: Бийиктик. – 2004, – 128б.

ИСМАЙЛОВ Ө. «Ак-Мөөр» пьесасынын сахнага коюлушу жөнүндө көрүүчүнүн пикири// Лениндик туу (Талас). – 1966. – 30-дек.

ИСМАЙЛОВ С. «Бирге жүрдүк бирге жайлап, бир айлап»: Эскерүү // Ленинчил жаш. – 1986. – 7-январь.

ИСМАЙЛОВ С. Встречи с Алыкулом //Знамя труда /Теплоключенка/. – 1985.-27 июля.

КАДРАЛИЕВ Ж. Алыкулдун адабияттагы орду жөнүндө учкай сөз // Эл агартуу . – 2001. – № 9-10. – Б. 38-43.

КАДЫРОВ С. Звезда киргизской поэзии: К 70-летию А. Осмонова //Ленинский путь (Ош). – 1985. – 19 июля.

КАДЫРОВА А. Женишбектер жакындатты женишти: [«Женишбек» поэмасы жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1990. – 28-июль.

КАЗАКБАЕВ Д. Ажалды жеңген акын: [Алыкулга арналган «Акын жана Ажал» алуу драманын сахнага коюлушу жөнүндө] //Ленинчил жаш.-1987.-21-май.

КАЗЫБАЕВ П. «... Үстүндө менин жаным жылдыз болуп...» // Ленинчил жаш. – 1988. – 4-авг.

КАЗЫБАЕВ П. «Билген жанга өсөр менин тереним»: Эскерүү // Ленинчил жаш. – 1988. – 4-июнь.

КАЗЫБАЕВ П. «Женишбек» – Алыкулдун чолпону: [«Женишбек» поэмасы жөнүндө] // Заман Кыргызстан. – 2000. – 31-март. – Б. 6.

КАЗЫБАЕВ П. «Жол карайын, токтой турчу, Ата-Журт!»: [Акын жөнүндө баяндалган каттар] // Чүй баяны. – 1993. – 23-январь.

КАЗЫБАЕВ П. «Жолугушчу жолдор бар»...// Ленинчил жаш. – 1988. – 5-март.

КАЗЫБАЕВ П. «Замандашка канатташ, талапташ»: [Акындын 75 жылдыгына даярдык көрүүгө карата] // Фрунзе шамы. – 1989. – 23-март. – Б. 4-5.

КАЗЫБАЕВ П. «Колун кезеп, жолун болгур дегенсийт...»: [Акындын чыгармаларын СССРдин мамлекеттик сыйлыгына же Токтогул атын. мамл. сыйлыгына көрсөтүү пикири жөнүндө] // Сов. Кыргызстан. – 1989. – 15-январь.

КАЗЫБАЕВ П. «Таш идишке куйса керек бактымды»: [Акынга арналган «Акын» аттуу мультфильм жана үй музейин, эстелигин тургузуу жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1988. – 6-декабрь.

КАЗЫБАЕВ П. Акындын айтканы келдиби?: [А. Осмоновдун чыгармачылыгы тууралуу] // Эркин Тоо. – 1999. – 22-декабрь. – № 100. – Б. 11.

КАЗЫБАЕВ П. Акындын акыркы кол тамгасыбы...?: [Академик К. Каракеевдин акын жөнүндө эскерүүсү] // Ленинчил жаш. – 1989. – 27-июль.

КАЗЫБАЕВ П. Акындын жарыялана элек ыры: Адабий мурас // Ленинчил жаш. – 1988. – 20-август.

КАЗЫБАЕВ П. Алыкул, ты в сердцах поколений: [Вечер памяти к 85-летию поэта] // Утро Бишкека. – 2000. – 16-22 декабрь. – С. 2.

КАЗЫБАЕВ П. Алыкул-80. [А. Осмонов атын. Фонддун иштери] // Заман Кыргызстан. – 1995. – 8-декабрь. – Б. 6.

КАЗЫБАЕВ П. Алыкулдун тоюнан кийинки ойлор: [75 жылдык мааракеси жөнүндө] // Саясий трибуна. – 1991. – №4. – Б. 64-72.

КАЗЫБАЕВ П. Алыкулдун эстелигин кайда коёбуз?: А. Осмонов атын. Фондунун директорунун пикири // Кыргыз Туусу. – 1997. – 26-июнь – №72. – Б. 11.

КАЗЫБАЕВ П. Артында атыңды айтар... // Заман Кыргызстан. – 1999. – 25-июнь.

КАЗЫБАЕВ П. Аткарар иштер арбын: [Акындын туулган айылын акындын ысмында атоо жөнүндө сунуш] // Ленинчил жаш. – 1988. – 8-декабрь.

КАЗЫБАЕВ П. Бали Алыкул!: [А. Осмоновдун чыгармачылыгына арналган адабий кече] // Заман Кыргызстан. – 2000. – 12-май.

КАЗЫБАЕВ П. Бирок, эмнегедир...: [Акындын ысмында ар кандай байгелерди үюштуруу иштери жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1989. – 13-апрель. – Б. 4.

КАЗЫБАЕВ П. Жол карайлы, токтой турчу, Ата-Журт!: А. Осмоновдун 80 жылдыгына карата // Кыргыз руху. – 1995. – 28-октябрь. – №30. – Б. 7.

КАЗЫБАЕВ П. Каптал-Арыкта. (Өткөн күндөн бир элес) // Кыргыз руху. – 1993. – 31-март.

КАЗЫБАЕВ П. Каптал-Арыкта: [А. Осмоновдун музейинин ачылышы жөнүндө] // Эркин Тоо. – 1995. – 29-ноябрь. – Б. 10.

КАЗЫБАЕВ П. Каттар сырды ачканда... // Сов. Кыргызстан. – 1990 – 3-февраль. – Б. 6.

КАЗЫБАЕВ П. Махабат маанисиз беле?: [Акындын «Махабат» жыйнагына карата 1946-жылы айтылган сын пикирлер жөнүндө] // Фрунзе шамы. – 1990. – 23-октябрь.

КАЗЫБАЕВ П. Мезгил жана Алыкул: [А. Осмонов жөнүндө журналисттин маеги/ Маектешкен Осмонов А.] // Чүй баяны. – 1997. – 21-март.

КАЗЫБАЕВ П. Мезгил жана Алыкул: Акындын чыгармачылыгы // Ала-Тоо. 1990. – №5. – Б. 16-23.

КАЗЫБАЕВ П. Мүлдө кыргыз, Алыкул жалгыз: Акындын 80 жылдыгына карата // Кыргыз Туусу. – 1995. – 21-март.

КАЗЫБАЕВ П. Ордолуу элдин акыны: [СССР кинематографисттер Союзунун мүчөсү, СССР кинематографиясынын отличниги, эски интеллигент Илике Көкеевдин эскерүүсү] // Фрунзе шамы. – 1990. – 13-март.

КАЗЫБАЕВ П. Сүрөттү сүрүштүргөндө: [Акындын үй-бүлөлүк турмушу жөнүндө] // Кыргызстан маданияты. – 1990. – 18-окт. – Б. 7.

КАЗЫБАЕВ П. Шекспир жана Алыкул // Эркин Тоо. – 1995, – 18-окт. – Б. 5.

КАКЕЕВ А. Алыкул Осмонов на языке Шекспира // Кут Билим. -1996.-23 мая. – С. 6.

КАЛИДЕВ А. Элеси дайым жүрөктө // Ленинчил жаш. -1975. – 19-апр.

КАПАРОВ Н. «Музейден» улам чыккан сөз: [Акындын музейин ачуу жөнүндө]// Кыргызстан маданияты. – 1986. – 25-сент.

КАРАЕВ Ө. Грунья Савельевна: /А. Осмонов жөнүндө повесттен үзүндү// Ленинчил жаш. – 1989. – 26-авг.

КАРАЕВ Ө. Талантка таазим: Акындын Токмок шаарындагы балдар үйүндө тарбияланган күндөрүнөн // Ленинчил жаш. – 1986. – 30-окт.

КАРАСАЕВ Х. Ак ниет Адам эле атаганат...: Эскерүү // Ленинчил жаш. – 1988. – 30-авг.

КАРИМОВА Г. Последняя любовь поэта // Веч. Бишкек. – 2001. – 25 окт.

КЕКИЛИКОВ Т. Замандашым: Эскерүү // Ленинчил жаш. -1986. – 15-март.

КЕКИЛИКОВ Т. Элеси дайым эсимде: Эскерүү// Кыргызстан маданияты. – 1990. – 8-февр.

«КЕЛБЕЙТ ДЕБЕ» (экинчи варианты): [«Эне поэмасынын негизинде жазылган бир көшөгөлүү пьеса»] // Ала-Тоо. – 1969. -№11. -Б. 116-122.

КЕРИМАЛИЕВ К. Элеси турат эсимде: [Автор акындын 1946-жылы жайында Ат-Башы районунун Арпа жайлоосуна барган күндөрүн эскерет] // Ленинчил жаш. – 1989. – 10-январь.

КЕРИМБЕКОВА М. Р. Комедия В.Шекспира «Двенадцатая ночь» в переводе на киргизский язык //Пути и формы взаимодействия киргизской и русской литературы с литературами народов мира. – Ф.,1981, – С. 89-96.

КЕРИМБЕКОВА М. Р. Шекспир в переводе и творческом восприятии Алыкула Осмонова //Киргизская литература во взаимоотношениях с зарубежными литературами: Тем. сб. ст, – Ф., 1986. – С. 88-97.

КОЖОМБЕРДИЕВ Т. От өчпөгөн коломто: /поэма // Т. Кожомбердиев. От өчпөгөн коломто: Тандалган ырлар жана поэмалар. – Ф.: Кыргызстан. – 1972. – Б. 400-415.

КУДАЙБЕРГЕНОВ Б. Орус калкы Осмоновдун ырларында // Ленинчил жаш. – 1963. – 20-сент.

КУДАЙБЕРГЕНОВ К. Акын, драматург жана фольклорист // Сов. Кыргызстан. – 1966. – 16-февр.

КУДАЙБЕРГЕНОВ К. Орус калкы А. Осмоновдун ырларында [Кыргыз Илимдер Академиясынын архивинде сакталган акындын дептеринен алынган айрым сөздөр] // К. Кудайбергенов. Эл дастандары жана акын: Макалалар. – Ф., 1970. – Б. 62-75.

КУЛБАТЫРОВ Д. Акыркы апта: [Акындын өмүрүнүн акыркы күндөрүн эскерет]// Кыргызстан маданияты. – 1990. – 18-окт. – №42. – Б. 4-5, 7.

КУЛБАТЫРОВ Д. Евгений Онегиндин үч котормосу // Д. Кулбатыров: Көркөм котормодогу чеберчилик маселелери. – Ф., 1974. – Б. 56-102.

КУЛИЕВ К. Акынды эскерүү // Ала-Тоо. – 1990. – №5. – Б. 8.

КУЛИЕВ К. Акындын арбагы колдосун! : [А. Осмоновдун 75 жылдыгына карата «Ак боз ат» деген фестивалды өткөрүү жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1990. – 15-май.

КУЛИЕВ К. Алыкул Осмонов /Осмонов А. Мой дом. – Ф., 1954. – С. 3-6.

КУЛИЕВ К. Памяти Алыкула Осмонова /Пер. К. Елисеева // Кулиев К. Горы: Стихи, – М., 1957,-С. 246-248.

КУЛУЕВ К. Памяти Алыкула: [О фестивале поэзии «Белый конь Алыкула», посвящ. 75-летию со дня рождения А. Осмонова] // Сов. Киргизия. -1990.- 5 июня.

КУРМАНОВ Н. Өмүр бою күйөрманмын: Эскерүү// Ленинчил жаш – 1989. – 12-дек.

КУШУБЕКОВ К. «Ыры жок өмүрүмө канааттанбайм»...// Кыргызстан маданияты – 1985. – 25-июль. – №30. – Б. 2-3.

КҮМУШАЛИЕВА С. Калемги колдон түшкөн жок: [Акындын эскерүү музейи жөнүндө] // Ленинчил жаш – 1989. – 25-май.

КЫДЫРБАЕВА Р. Алыкул Осмонов //История киргизской советской литературы. – М.: Наука, 1970. – С. 447-465.

КЫДЫРБАЕВА Р. Алыкул Осмонов и устное народное творчество//Лит. Киргизстан. – 1957. – № 3. – 108–112.

КЫДЫРБАЕВА Р. З. Лирика Алыкула Осмонова. – Ф.: Изд-во АН Кирг. ССР, 1957. – 113 с.

КЫДЫРБАЕВА Р. Певец киргизского народа // Сов. Киргизия. – 1957- 18 авг.

КЫДЫРБАЕВА Р. Полевые цветы искусства //Комсомолец Киргизии. – 1967. – 21 окт.

КЫДЫРБАЕВА. Р.З. Лирика Алыкула Осмонова. – Ф., 1957. -113 с, – Из содерж.: /Философская лирика/. – С. 60-62.

КЫРБАШЕВ К. Алыкул Осмоновдун пейзаждык лирикалары // Ала-Тоо. – 1960. – №5. – Б. 115-120.

КЫРБАШЕВ К. Алыкул Осмоновдун поэзиясынын тили. – Ф.: Илим. 1967. 100 б.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ПРЕЗИДЕНТИ А.Акаевдин кыргыз элинин улуу акыны Алыкул Осмоновдун эстелигин ачуу аземинде сүйлөгөн сөзү / Агым. – 1997. – 3-дек. – №38. – Б. 3.

ЛЕБЕДЕВА Л. «Души его неугасимо пламя...» // Дружба народов. – 1976. -№12. -С. 269-271.

ЛЕБЕДЕВА Л. «Көрүнбөй жанып турган жалыны бар»: Көркөм котормо маселелери/ Котор. С. Тургунбаев// Кыргызстан маданияты. – 1977. – №18. – 28-апр. -Б. 6.

ЛИПКИН С. Стихотворения Алыкула Осмонова /Осмонов А. Мой дом: Стихи. -М.: Сов.писатель, 1960. -С. 3-11.

ЛОКТЕВ Н. Поэзия главных вопросов жизни //Веч. Фрунзе, – 1985. – 18 июля.

ЛОСЕВ Д.С., МОРОЗОВ О.Д. Литература Киргизии: Рек.указ. – М., 1958. – 78 с. – Из содерж.: А. Осмонов. – С. 87-89.

МАКЕШОВ А. Өнөрдүн өлбөс жолу бар: А. Осмоновдун 80 жылдыгына арналган кече// Талас турмушу. – 1995. – 21-апр.

МАЛЕНОВ Б. Чакан поэмадагы чоң ойлор: [«Махабат» поэмасы жөнүндө]/ / Мугалимдер газетасы. – 1979. – 22- июнь.

МАМБЕТАКУНОВ К. Акын жана ажал: [Акын жөнүндө эки бөлүмдүү лирикалык драма] // Ала-Тоо. – 1989. – № 8. – Б. 51-74.

МАМЫТБЕКОВ З. «Евгений Онегин» на киргизском языке// Межнациональные связи и киргизская литература: Материалы Первой межвузовской науч. конференции. – Ф., 1969. -С. 90-100.

МАМЫТБЕКОВ З. А. Осмоновдун балдарга арналган чыгармалары // Мугалимдер газетасы. – 1962. – 30-окт.

МАМЫТБЕКОВ З. Алыкул Осмонов /эскерүү// Ленинчил жаш, – 1960. – 16-дек.

МАМЫТБЕКОВ З. Алыкул Осмоновдун ырларында эмгектин көрсөтүлүшү // Кызыл Кыргызстан. – 1953. – 30 июнь.

МАМЫТБЕКОВ З. Заметки о мастерстве Осмонова – пейзажиста // Лит. Киргизстан. -1960. – № 2. -С. 89-91.

МАМЫТБЕКОВ З. Осмоновдун эки поэмасы: [«Женишбек» жана «Махабат» поэмалары жөнүндө] // Адабий сын макалалар: Жыйнак/ Түз.: К. Бобулов. – Ф., 1960.-Б. 149-156.

МАМЫТБЕКОВ З. Следующая Крылову // Сов. Киргизия.-1969.-13 февр.

МАМЫТБЕКОВ З. Ч. «Евгений Онегин» на киргизском языке // Русский язык в киргизской школе. – 1963. – № 2. – С. 14-17.

МАМЫТБЕКОВ З. Пламенный поэт: О творчестве Алыкула Осмонова, – Ф.: Кыргызстан, 1971. – 108 с.

МАМЫТБЕКОВ З. Творческий портрет А. Осмонова // Киргизстан – 1953. -№ 1. С. 129-141.

МАМЫТБЕКОВ З. Любимая книга киргизского читателя // Сов. Киргизия.-1966.-28 сент.

МАМЫТБЕКОВ З.Ч. Довоенное творчество Алыкула Осмонова // Учен.зап. /Кирг. жен.пед. ин-т им. В.Маяковского. Сер. гуманитар. наук.-Ф., 1960.-Вып. 5. – С. 149-182.

МАМЫТОВ Ж. Отуз беш жана түбөлүк...:/ Акындын 70 жылдык юбилейи өткөрүү комиссиясынын председатели Ж. Мамытов менен аңгеме/ Аңгемелешкен Н. Капаров] // Ленинчил жаш. – 1985. – 18-июль.

МАТКЕРИМОВА Б. Үч залкар: [А. Осмонов, М. Алыбаев, Р. Шүкүрбековду эскерүү] // Кыргыз Туусу. – 1998. – 13-16-нояб. – Б.8.

МАШАЕВ А. «Бул ырлар менин ырым, сенин ырын...»: [Музыкалык чыгармалары жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1988. – 19-июль.

МЕДЕРБЕКОВ Э. Алыкулдун таалими: (поэмадан үзүндү) // Ала-Тоо. – 1990. – №5. – Б. 27-29.

МЕЗГИЛ ЖАНА АЛЫКУЛ. Автор жана түзүүчү П. Казыбаев. – Ф., Адабият, 1990, – 319 б.

МОЛДОБАЕВ Т. Доброта: Стихи /Пер. с кирг. Н. Кулака, – Ф.: Мектеп, 1980. – 68 с.-Из содерж.: Алыкулу. – С. 39-40.

МОМУНОВ Н. Ал жетишпей каламбы деп корккон: [Акындын 75 жылдык юбилейине карата ой толгоо] // Кыргызстан маданияты. – 1990. – №22. – 31-май. – Б. 2.

МОМУНОВ Н. История одной фотографии // Веч. Фрунзе. – 1990. – 1 июня.

МОМУНОВ Н. Он боялся не успеть: К 75-летию А. Осмонова // Веч. Бишкек. – 1990. – 29 мая.

МОМУНОВ Н. Он вдохнул в поэзию чувство... // Слово Кыргызстана. – 2000. -24 февр.

МУЗЕЙ А. Осмонова в селе Каптал-Арык = Алыкул Осмоновдун Каптал-Арыктагы музей = Museum of Alykul Osmonov in Kaptal-Aryk: Буклет- Б.,1996.

МУЗИНОВ Р. Г. Мы читаем Алыкула...// Рус.яз. и лит. в кырг. школе – 1982. – № 6. – с. 12-16.

МУКАМБАЕВ Ж. Ыр зергери // Ленинчил жаш. – 1975. – 22-нояб.

МУКАШЕВ М. Кездешүү: [А. Осмонов жөнүндө ой толгоо] / Асаба. – 1999. – 26-март. – №13. – Б. 9.

МУКАШОВ М. Моя встреча с Алыкулом // Слово Кыргызстана, – 1999.-25 марта.-С. 6.

МУРАДЫМОВ Н. Поэтическое завещание А. Осмонова //Лит. Киргизстан. – 1975. – № 5. – С. 110–113.

МУСАБАЕВ Д. Акындын өмүр жолу жана чыгармачылыгы // Мугалимдер газетасы. – 1954. – 7-январь.

МУСАЕВА Д. Алыкулдун Ала-Тоо // Фрунзе шамы. – 1990. – 19-октябрь.

МУСАМБЕТОВ Т. А. Изучение жизни и творчества А. Осмонова в V-X классах общеобразовательной школы Киргизии: Автореф. дис... канд. пед. наук. – Ташкент, 1990.-26с.

МЫРЗАТАЕВА Б. «Отуз жаштын» түп нускасы: [А. Осмоновдун ырларын текстологиялык жактан изилдөө] // Ала- Тоо. – 1992. – №2. – Б. 158-160.

МЫРЗАТАЕВА Б. Алыкулдун жарыялана элек ырлары // Кыргызстан маданияты. – 2002. – №6. – Б. 7.

МЫРЗАТАЕВА Б. Алыкулдун ыр талаасын аралап...: [Окумуштуулар Ш. Үмөталиевдин «Алыкул Осмонов», А. Садыковдун «А.Осмоновдун поэзиясындагы традиция жана новатордук», К. Кырбашевдин «А. Осмоновдун поэзиясынын тили», К. Жусуповдун «Бир сабындагы өмүр» аттуу эмгектери жөнүндө] / Мурас. – 1993. – №1-2. – Б. 22-25.

НААМАТОВ А. Уулунду эскерели, Ата конуш. [А. Осмоновду эскерүү]// Чүй баяны. – 1994. – 12-март.

НИКИТЕНКО А. Наш Алыкул // Веч. Бишкек. – 2000. – 12 декабрь. – С. 4.

НОГОЙБАЕВ Б. Алыкулдан кантип аяналы!: Ысык-Көлдүн боюна эстелик коюуга «Кыргыз Туусу» демилге көтөрөт [А. Осмоновго эстелик тургузуу жөнүндө] // Кыргыз Туусу. – 2003. – 7-13-март. – №17. – Б. 11.

НУРАКУН УУЛУ И. Таланттарга таазим: [Балерина Б. Бейшеналиева менен акын А. Осмоновдун эстелигин ачуу аземи!] // Заман Кыргызстан- 1997. – 6-декабрь. – №49. – Б. 12.

ОБОЗКАНОВ А. Акынга таазим: [А. Осмоновдун чыгармачылыгы]// Мугалим газетасы. – 1991. – 9-август.

ОЗМИТЕЛЬ Е. М.Ю.Лермонтов в переводах на киргизский язык //Лит. Киргизстан. – 1975. – №1, – С. 108-111.

ОЗМИТЕЛЬ Е. Наследие классики и киргизская литература. – Ф.: Кыргызстан, 1960. – 254 с. – Из содерж.: А. С. Пушкин в Киргизии. – С. 137-146.

ОЗМИТЕЛЬ Е. Наследие классики и киргизская литература. – Ф.: Кыргызстан, 1980. – 254 с. – Из содерж.: М.Ю.Лермонтов и киргизская литература. – С. 146-163.

ОЗМИТЕЛЬ Е. Обновленная суть национальной поэзии. – Ф.: Кыргызстан, 1984. – 188 с. – Из содерж.: /Об А. Осмонове/. – С. 59- 68.

ОРУНБЕКОВ Б. Жапырт колдойлу: Көл кылаасына акынга арнап эстелик орнотуу жөнүндөгү КМУнун филология жана журналистика факультетинин студенттеринин демилгеси жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1989. – 26-сентябрь.

ОСМОНАЛИЕВ К. Жазуучулук суранычым: [Акын жөнүндөгү материалдар] // Ленинчил жаш. – 1986. – 20-февраль.

ОСМОНАЛИЕВ К. Фрунзе шаары жана Алыкул: Жазуучунун ой толгоосу //Кыргызстан маданияты. – 1986. – 18-сентябрь.

ОСМОНКУЛОВ Ж. Ата журттун акыны // Эркин Тоо. – 2002. – 21- август.

ОСМОНОВ З. Алыкулдун Жеңишканы: Эскерүү // Ленинчил жаш- 1990. - 24-март.

ОСМОНОВ А. Алыкулдун казынасы: [А. Осмоновдун архивиндеги дептеринен. Даярдаган К. Жусупов]// Кыргызстан маданияты. -1975. – 2-октябрь.

ОСМОНОВ АЛЫКУЛ // Писатели Советского Кыргызстана: Справочник / Авт. – сост.: К. Ботояров, Р. Момунбаева, А. Макеева. – Ф., 1989.-С.401-405.

ОСМОНОВ Б. Талант табериги: [Боордош элдер акынды эскеришет] // Ленинчил жаш. – 1989. – 12-дек. – Б. 7.

ӨМҮРЗАК УУЛУ К. Алыкул деп өтөмүн // Эркин Тоо. – 1999. – 12-дек.

ӨМҮРЗАКОВ К. Алыкулдун мурасы // Ала-Тоо. -1985. – №7. -Б. 128-131.

ӨМҮРЗАКОВ К. Акындын экинчи өмүрү// Сов. Кыргызстан -1985. – 19-июль.

ӨМҮРЗАКОВ К. Алыкул жана Ысык-Көл: [Акынга эстелик тургузуу тууралуу сунуш]// Заман Кыргызстан. – 1995. – 29-дек. – №51. – Б. 14.

ӨМҮРЗАКОВ К. Таазим сага, Алыкул // Ленинчил жаш. – 1986. – 16-авг.

ӨМҮРЗАКОВ К. Таазим: Эскерүү // Фрунзе шамы. – 1990. – 30-май.

ӨМҮРЗАКОВ К. Туяксыз кеткен акынга: [үй-музей ачуу, эстелик орнотуу жана Алыкул Осмонов ысмындагы адабий сыйлык белгилөө жөнүндө] // Сов. Кыргызстан. – 1988. -21-авг.

ӨМҮРЗАКОВ М. Алыкулдун «Ак мөөрү» элдик театрдын сахнасында // Кыргызстан маданияты. – 1968 – 7-февр.

ПАЗЫЛОВ А. Две жизни поэта // Комсомолец Киргизии. -1985. – 23 июля.

ПЕВЦУ ПОЭТА: Торжеств.вечер посвящ. 75-летию А. Осмонова// Сов. Киргизия. -1990. – 23 окт.; Веч. Фрунзе. – 1990. – 24 окт.

ПЕРЕВОДЫ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НИЗАМИ на киргизский язык//Сов. Киргизия.-1941. – 20 мая.

ПОДВИГУ КИРГИЗИИ посвящается: [О торжествах посвящ. 75-летию А. Осмонова]// Сов. Киргизия. – 1990. – 18 окт.; Веч. Фрунзе. – 1990. – 18 окт.

ПРЕМИЯ ИМЕНИ ПОЭТА //Сов. Киргизия. – 1986. – 24 апр.; Комсомолец Киргизии, – 1985, – 24 апр.; Веч. Фрунзе. – 1986. – 22 апр.

ПУСТЫННИКОВ Н. Вечер памяти [В Нац. библиотеке посвящ. 80- летию А. Осмонова] // Веч. Бишкек. – 1995. – 27 марта. – С.6.

ПУСТЫННИКОВ Н. Мой Алыкул // Комсомолец Киргизии. – 1990, – 13 июля. – С. 5.

ПУСТЫННИКОВ Н. Мой Алыкул: К 85-летию со дня рождения А. Осмонова // Утро Бишкека. – 2000, – 8 апр. – С.12.

РАХМАНОВ К. Алыкул Ат-Башыда: [Акындын «Рахмандын илими» аттуу ырынын герою эскерет] // Ленинчил жаш. – 1989. – 10 янв.

РУДОВ М. А. Путь к сердцу народа: Басенное наследие Крылова в Киргизии //Русс.язык в киргизской школе. – 1963. – № 4.-С. 29-32.

РУДОВ М. Басни И. А. Крылова на киргизском языке II Уч. зап. филол. фак. Кирг. гос. ун-та. – Вып. 10. Славян.сборник II. – Ф., 1964. -С. 117-125.

РУДОВ М. Песня поэта бессмертна // Сов. Киргизия. – 1967. – 22 окт.

САБЫРОВ К., УСУПБЕКОВ Ш. Өчпөс өмүр баяны: // Ленинчил жаш. – 1975. – 19-апр.

САБЫРОВ М. «Тоо жоготтум ким тапты?... же белгисиз, көчөнүн таржымалы: [Алыкул Осмоновдун ысымына коюлган көчө жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1987. – 11-июнь.

САДЫКОВ А. «Ата-Журт»// Сов. Кыргызстан. – 1959. – 16-май.

САДЫКОВ А. «Толубай сынчы» поэмасынын эки варианты жөнүндө// Мугалимдер газетасы. – 1958. – 9-май.

САДЫКОВ А. А.Осмоновдун чыгармачылыгында элдик жанрлардын пайдаланылышы // Мугалимдерге жардам. – 1959. – №9. – Б. 49-56.

САДЫКОВ А. Акын жазуучуларга портреттик мүнөздөмө // А. Садыков. Адабий сын айдыгында. – Ф., 1979. – Б. 85-107.

САДЫКОВ А. Алыкул балдар акыны: [Балдарга арналган чыгармалары жөнүндө] // Мугалимдер газетасы. – 1965. – 28-авг.

САДЫКОВ А. Алыкул Осмоновдун поэзиясындагы традиция жана новатордук. – Ф., 1962.

САДЫКОВ А. Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгындагы анекдот жана легенда // Ала-Тоо. – 1959. – № 6. – Б. 120-125.

САДЫКОВ А. В долгу у читателя и поэта: Заметки о рус. переводах А. Осмонова // Лит. Киргизстан. – 1970. – №1.-С. 113-121.

САДЫКОВ А. Единые по духу и цели: Статьи. -Ф.: Мектеп, 1982,-127 с. Из содерж.: О переводах поэтического наследия А. Осмонова. – С. 93-111.

САДЫКОВ А. Осмоновдун чыгармачылыгындагы элдик адабияттын салттары жөнүндөгү материалдардан// Ученые записки (Кирг. жен. пед. ин-т им. В. В. Маяковского) Вып. 5 серия гуманитар. наук. – Ф., 1960. – Б. 183-200.

САДЫКОВ А. Өлбөс поэзия// Ала-Тоо. – 1965. – №9. -Б. 119-127.

САДЫКОВ А. Пушкин и Горький в киргизской литературе /вопросы традиции и влияния/ //Киргизская литература и современность: /художественный образ и поэтика социалистического реализма/. – Ф.: Илим, 1981. -С. 3-21.

САДЫКОВ А. Традиции и новаторство в творчестве Алыкула Осмонова.: Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. – Ф., 1961.-21 с.

САДЫКОВ Т. «Алыкулдун эстелигин бекер жасап берем!»: Скульптордун маеги Маектешкен М. Тентимишев // Кыргыз Туусу. – 2003. – 18-20-март. - №19. – Б. 5.

САДЫКОВА Ш. Алыкул Осмонов: /Библиография произв. А. Осмонова и лит. о нем на кирг. и рус. яз. – Ф.: Кыргызстан, 1967. – 46 С.

САДЫРБАЕВ Д. Өзөктүн өртү: (А.Осмонов тууралуу романдан үзүндү) // Ленинчил жаш. – 1989. – 13-апр. – Б. 6.

САДЫРБАЕВ Д. Светлая боль моя: Главы из романа // Лит. Киргизстан-1987. – № 8. -С. 3-48.

САКТАНОВ К. Маркумдар айлынан репортаж: [Акын А. Осмоновдун Ала-Арча көрүстөнүндөгү кароосуз калган мүрзөсү жөнүндө]// Кыргызстан маданияты. – 1967. – №39. – 29-сент. – Б. 14.

САКТАНОВ К. Маркумдун үнү: [А. Осмоновдун өмүрүн чагылдырган романдан үзүндү] // Ленинчил жаш. – 1990. – 28-нояб.

САЛБНИКОВ А. К 70-летию со дня рождения А.Осмонова//Лит.газ.-1985.-25 сент.-С.7.

САМАГАНОВ Дж. Писатели Советского Киргизстана, – Ф.: Киргосиздат, 1958. – 273 с, – Из содерж.: А. Осмонов. – С. 60-61.

САМАГАНОВ Дж. Писатели Советского Киргизстана: Био-библиогр. справочник. – Ф.: Кыргызстан, 1969. – 644 с. – Из содерж.: Осмонов Алыкул.-С. 348-355.

САМАГАНОВ Ж. Бир чыгармага арналган үч макала тууралуу// Советтик Кыргызстан. – 1948. – №1. – Б. 55-61.

САНАЛИЕВ С. Первые лауреаты //Сов. Киргизия. -1986 г. – 4 окт.

САРНОГОЕВ Б. Алыкулга: [Ыр]// Ленинчил жаш. – 1989. – 22-июнь.

САРНОГОЕВ Б. Жылдыздардын чолпону: Эскерүү// Ленинчил жаш. – 1989. – 22-июнь.

САРНОГОЙ уулу Байдылда. Улуу акынга: Ыр// Ала-Тоо. – 1990, – №5.-Б. 7-8.

САРЫБАЕВ Ү. Алыкул менен жолугушуу // Кыргыз Туусу. – 2002. – 1-4-март. -№16.-Б. 12.

- САСЫКБАЕВ С.** «Тоо жоготтум, ким тапты?...»: Эскерүү// Ленинчил жаш. – 1988. – 22-март.
- САСЫКБАЕВ С.** Алыкулдун сонку күндөрү: Эскерүү// Ленинчил жаш. – 1986. – 15-апр.
- СИНЕЛЬНИКОВ М.** Мой Алыкул //Сов. Киргизия. – 1990. – 29 мая.
- СИНЕЛЬНИКОВ М.** Мой Алыкул: Стихотворения. Поэмы. – Ф., 1990, – Из содерж.: Мой Алыкул. – С. 5-12.
- СКОРЕВА Т.** Алыкулду терең урматтаган Адам// Ленинчил жаш. 1986. – 15-март.
- СОРОНБАЕВА Ч.** Калган мурас Ала-Тоодой ырлары// Ысык-Көл кабарлары. – 1995. – 24-март.
- СОРОНОВ О.** Өмүр жөнүндө баян // Кыргызстан маданияты. – 1975. – 12-июнь.
- СТАМОВ А.** Акын термелген бир түн: Эссе// Кыргызстан маданияты. – 1987. -4-июнь. – №23. -Б. 8,9,10.
- СТАНАЛИЕВ С.** Эмне үчүн классика оңдолот? // Кыргызстан маданияты. – 1985. – 25-апр. – №17. – Б. 4-5.
- СУЛАЙМАНОВ М.** Башатында элдик казына: [Тоголок Молдо менен А.Осмоновдун балдар үчүн жазылган чыгармаларындагы кээ бир фольклордук традиция жөнүндө]// Кыргызстан маданияты. -1969. – 25-июнь. – Б. 10-11.
- СУЛАЙМАНОВА Ж.** Экөөбүздүн сүйүүбүз кыял эмес: [А. Осмоновдун ашыгынын маеги; Маектешкен Шакир О.] // Кыргыз руху. – 1994- 16-дек. – №21. -Б. 5.
- СУЛТАНБЕКОВА К.** Шериктештикке даярбыз: Эскерүү. – Ленинчил жаш. – 1989. – 10-январь.
- СЫДЫКБЕКОВ Т.** Жакшы чыгарма үчүн // Ленинчил жаш. -1955. – 2-дек.
- СЫДЫКБЕКОВ Т.** Замандаш жөнүндө сөз: Эскерүү// Ленинчил жаш. – 1985. – 20-июль.
- СЫДЫКБЕКОВ Т.** Слово о лауреатах //Комсомолец Киргизии. – 1967. – 18 нояб.
- СЫДЫКБЕКОВ Т.** Акындын элеси // А. Осмоновдун чыгармалар жыйнагы. Т. 1. – Ф, 1964. – Б. 5-21.
- СЫДЫКОВ А.** Эр жүрөк поэзия // Ленинчил жаш. – 1967. – 29-сентябрь.
- ТАЛИБОВА З.** Элеси турат эсимде: [Акындын аялы Зейнеп эженин эскерүүсү] // Ленинчил жаш. – 1989. – 24-январь.
- ТАШТАНАЛИЕВ Б.** Арыба ат: [А. Осмоновго арналган поэзия фестивалы] // Ленинчил жаш. – 24-май.
- ТАШТЕМИРОВ Ж.** Өмүрү узун булактар: [Чыгармачылыгы жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1987. – 2-июнь. – сүрөт.
- ТЕНТИМИШЕВ М.** «Ант бериштик өмүр байлап көп жылга»: [Акын А. Осмоновдун аялы Зейнеп эженин эскерүүсү] // Ленинчил жаш.-1988. – 12-ноябрь.
- ТЕНТИМИШЕВ М.** Алыкул Күндөн жаралган пенде беле?: Документалдуу публицистикалык баяндан үзүндү// Кыргыз Туусу. – 1995. – 16-дек.
- ТЕНТИМИШЕВ М.** Алыкул менен Зейнеп: Акындын жубайы Зейнеп эже менен маек // Кырчын. – 1994. – №1,2. – Б. 10-12.
- ТЕНТИМИШЕВ М.** Алыкул менен Түгөлбай // Кыргыз Туусу. -2002. – 10-12-дек. – №94. – Б. 13.
- ТЕНТИМИШЕВ М.** Алыкул Сталиндик сыйлыкты алат беле?: Даректүү баяндан үзүндү// Эркин Тоо. – 1995. – 21-март.

ТЕНТИМИШЕВ М. Алыкулдун жашыл аралы: Акын жөнүндө даректүү баян // Эркин Тоо. – 1993. – 19-март.

ТЕНТИМИШЕВ М. Алыкулдун сабагы// Мугалимдер газетасы- 1985. – 17-июль.

ТЕНТИМИШЕВ М. Аны Алыкул деп аташкан // Кыргыз Туусу.-2000. – 21-24-январь. – №4. – Б. 13; 12-15-май. – №34. – Б. 11.

ТЕНТИМИШИЕВ М. Аны Алыкул деп аташкан: (Өлбөстүктүн отуз беш ирмеми). – Б.. 2002. -131 б.

ТИЛЛЕБАЕВ Ө. Жылдардын сүйүүсүнө сүзгөн китеп: [М. Тентимишевдин «Аны Алыкул деп аташкан» деген китеби жөнүндө] // Эркин Тоо, – 2002. – 23-авг. – №64. – Б 11.

ТОКОЕВ А. Алыкулдун буюмдары азыр да бар: [Эжеси Мариянын үйүндө сакталган айрым буюмдары жөнүндө]// Ленинчил жаш. – 1987, – 22-январь.

ТОКОМБАЕВ А. «Жолборс терисин кийген баатыр» поэмасынын котормосу жөнүндө//, Советтик адабият жана искусство. – 1942. – №3. – Б. 63-66.

ТОКОМБАЕВ А. Алыкулдун адабий мурастары: [Архивге өткөн кол жазмалары жөнүндө]// Ленинчил жаш. – 1985. – 18-декабрь.

ТОКОМБАЕВ А. Жаны заман жылдарында: Эскерүү//Кыргызстан маданияты. – 1985. – 18 июль. – №29. – Б. 2; – 25-июль. – №30. – Б. 2.

ТОКОМБАЕВ А. Татырлык сыйлык: (эстегилерден) Ленин Комсомолу атындагы сыйлыктын лауреаты // Ленинчил жаш. – 1967. – 18-ноябрь.

ТОКТОБАЕВ К., Шакир О. Ак тиштерим от тиштеген тишке окшош. Аккан жашым от булактын түсү окшойт: [Акындын чыгармалары] Кыргыз руху. – 1994. – 2-декабрь. – №29. – Б. 1.7.

ТОКТОБАЕВ К. Акындын армандуу сүйүүсү...: [А. Осмонов жана Ж. Сулайманова жөнүндө]// Эркин Тоо. – 1997. – 1-авг. – №61. – Б. 8.

ТОКТОМУШЕВ А. «Бул ырлар – менин ырым, сенин ырың...»: [Поэзия күнүндө]// Кыргызстан маданияты. – 1986. – 2-окт. – №40. – 3 б.

ТОКТОМУШЕВ А. Алыкул Осмонов: [Акындын 1925-1929-жылдарындагы Токмок шаарындагы жетим балдар үйүндөгү күндөрү жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1939. – 6-февраль.

ТОКТОМУШЕВ А. Алыкулду эскерип// Ленинчи жаш. -1985. – 18-июль.

ТОКТОМУШЕВ А. Биз пионер болгонбуз [Токмок шаарындагы балдар үйүнүн тарбиялануучулары]// Алыкулга гүлдесте. – Ф., 1975. – Б. 40-59.

ТУРГУНБАЕВ С. Алыкул Осмоновдун кечеси: Акынга арналган поэзия кечеси// Ленинчил жаш. – 1974. – 5-октябрь.

ТУРГУНБАЕВ С. Алыкул Осмоновдун кечеси: [Акынга арналган поэзия кечеси жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1974. – 5-октябрь.

ТУРСУНОВ Э. Алп акындын таасири: Эскерүү // Ленинчил жаш. – 1986. – 15-февраль.

ТУРУСБЕКТЕГИН Ж. Алыкулга таазим: Эки китептен турган даректүү баян. – Б., 1995. – 151 б.

ТҮРК Ж. Алыкулдун эстелиги Карасаевдин жанында болсо...: [Ысык-Көлдүн боюнда А. Осмоновго эстелик коюу жөнүндө] // Кыргыз Туусу. – 2003. – 25-28-апрель. – №30. – Б. 9.

«**ТЫ ВОСПЕТ КИРГИЗОМ БУДЕШЬ...**» //Комсомолец Киргизии, – 1981.-30 мая. – С. 6.

УДАЛОВ Н. Өлбөс-өчпөс ыр: Эскерүү//Ала-Тоо. -1983. – №3. – Б. 18-21.

УДАЛОВ Н. Среди друзей: Лит.портреты – Ф.: Кыргызстан, 1975. – 160с, – Из содерж.: Бессмертная песня. – С. 92-100.

УЗАКБАЕВ Э. «Жолборс терисин кийген баатыр» поэмасы жөнүндө// Ленинчил жаш. – 1986. – 26-июнь.

УЗАКБАЕВ Э. «Ысык-Көл сени сүйдүм, сени ырдадым»: Эскерүү // Кыргызстан маданияты. – 1990. – 11. – 31-май. – Б. 7.

УЗАКБАЕВ Э. Акындын чыгармачылык эрдиги // Ысык-Көл правдасы. – 1985. – 19-июль.

УЗАКБАЕВ Э. Граждандык жана чыгармачылык эрдик: Эскерүү иретинде // Ленинчил жаш. – 1986. – 26-июль.

УЗАКБАЕВ Э. «Ысык-Көл сени ырдадым...»: [А. Осмоновду эскерүү] // Ысык-Көл кабарлары. – 1995. – 26-дек.

УКАЕВ К. Алыкул Осмоновдун тандалмалуу чыгармалары // Сов. Кыргызстан. – 1954. – №6. – Б. 75-76.

УКАЕВ К. Оту өчпөгөн лирика // К. Укаев. Ыр нөшөрү: Адабий сын макалалар. – Ф., 1982. – Б. 86-96; Дагы: Турмуш жана ыр: Адабий сын макалалар. – Ф., 1968. – Б. 95-104.

УОЛТЕР Мэй. Табиятынан таланттуу акын: [Акындын чыгармачылыгы жөнүндө] // Котор. А. Казыбаева // Кыргыз Туусу. – 1995. – 3-окт.

УРБАЕВ А. Грустный оптимист: К 60-летию. А. Осмонова // Ленинск. путь (Ош). – 1975. – 19 дек.

УСУБАЛИЕВ Б. Адамдын адамдык трагедиясы: [Акындын «Жибек кийген эрке кыз» аттуу ырына карата белгилүү сынчы С. Жигитовдун ой-пикири жөнүндө] // Кыргыз маданияты. – 1993. – 8-дек. – №44-45. – Б. 8; 22-дек. – №46.-Б. 8-9.

ҮМӨТАЛИЕВ Т. Алыкул Осмонов: [чыгармалары жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1946. – 1-авг.

ҮМӨТАЛИЕВ Т. Кыргыз поэзиясынын сыймыгы // Кыргызстан маданияты. – 1967. – 7-дек. – №49. – Б. 10.

ҮМӨТАЛИЕВ Т. Чекменов К. Патриот акын // Кызыл Кыргызстан- 1950. – 15-дек.

ҮМӨТАЛИЕВ Ш. Актуалдуу ойдун акыны // Ленинчил жаш. -1955. – 11-дек.

ҮМӨТАЛИЕВ Ш. Алыкул Осмонов: (өмүрү жана чыгармалары). – Ф.: Кыргызмамбас, 1958. – 184 б.

ҮМӨТАЛИЕВ Ш. Алыкул Осмоновдун поэзиясы жөнүндө: [Согуш мезгилиндеги жана согуштан кийинки чыгармачылыгы] // Советтик Кыргызстан. – 1953. – №2. – Б. 41-59.

ҮМӨТАЛИЕВ Ш. Алыкул // Ш. Үмөталиев. Тааныш, бейтааныш: Макалалар. – Ф., 1981.-Б. 117-126.

ҮМӨТАЛИЕВ Ш. Залкарга түбөлүк таазим: Эскерүү // Ленинчил жаш. – 1985. – 21-дек.

ҮМӨТАЛИЕВ Ш. Канаттуу поэзия: (Акын жөнүндө маек) // А. Осмонов. Көл толкуну: Тандалган ырлар жана поэмалар. – Ф., 1972. – Б. 3-11.

ҮМӨТАЛИЕВ Ш. Лирика тууралуу ой жүгүрткөндө // Ала-Тоо- 1962. -№10. -Б. 119-128. Дагы: Ш. Үмөталиев. Чындык жана чыгарма. -Ф., 1962.-Б. 227-241.

ҮМӨТАЛИЕВ Ш. Турмуш менен акын // Ата-Тоо. -1958. – №4. -Б. 139-152.

ҮМӨТАЛИЕВ Ш. Канаттуу поэзия // Советтик Кыргызстан.-1956- №2. -Б. 61-76.

ФИКСИН С. Чародей киргизской поэзии // Комсомолец Киргизии. – 1967. – 21 окт.

ЦУРКАНЕНКО В. В память об Алыкуле // Чуйские известия, – 2000. – 2 сент. – С. 4.

ЧОТУРОВА Б. Алыкул көлгө кайтып келет, мен ишенем: [Ысык- Көлдүн

боюна эстелик тургузуу жөнүндө] // Кыргыз Туусу. – 2003. – 13-15- май. – №34. – Б. 7.

ЧОТУРОВА Б. Алыкулдун үйү жана «Аян»: [Акын А. Осмоновго арналган драма жана анын үй-музейи жөнүндө] // Кыргыз Туусу. – 2001 – 16-18-окт. – №77.-Б. 13.

ЧОТУРОВА Б. Өлбөстүн өжөр эркин талашкан Алыкул Нооруз күнү төрөлгөн// Кыргыз Туусу. – 1997. 21-март. – №83. – Б. 4.

ШАБДАНОВ М. Акындын образы адабиятта жана көркөм сүрөттө // Кыргызстан маданияты. – 1975. – 9-январь. – Б. 10.

ШАБДАНОВ М. Түш көргөн көл (Алыкулга): [Ыр] // Кыргызстан маданияты. – 1986. – №39. – 25-сентябрь. – Б. 2.

ШАЛДЫРОВ Б. Акынга: [Ыр] // Фрунзе шамы. – 1990. – 23-октябрь.

ШАМШИЕВ Б. А.Осмонов и кыргызская поэзия 50-60 годов. – Б., 1993. – 152 с.

ШАМШИЕВ Б. Бир ырдан улам...: [Акындын поэзиясы жөнүндө] // Кыргыз маданияты. – 1991. – 5-декабрь. – №49. – Б. 7.

ШАМШИЕВ Б. Поэтический мир А. Осмонова //Материалы VII межреспубликанской конференции молодых ученых, посвященных 60-летию образования КиргССР и Компартия Киргизии. – Ф., – 1985. – С.393-395.

ШАМШИЕВ Б. Салттын жаңыланышы: А. Осмоновдун поэзиясынын кыргыз акындарына тийгизген таасири // Ала-Тоо. – 1988. – №5. – Б. 148-155.

ШАМШИЕВ Т. Алыкулдун арманы... // Ленинчил жаш. – 1986- 25-сентябрь. – №30. – б. 1-2.

ШАПОВАЛОВ В. И. Стихотворение А.Осмонова в двух переводческих интерпретациях // Научная конференция профессорско-преподавательского состава факультета русской филологии: Тез.докл.- Б., 1992.-с. 13.

ШАРШЕНАЛИЕВ Т. Каптал-Арык: [Ыр] // Фрунзе шамы. – 1990, – 23-октябрь.

ШЕЙМАН Л. А., Пименова – Королькевич Б.А. В чем тайна Алыкула Осмонова? // Рус.яз. и лит. в кирг. школе. – 1990. – № 6. – с. 20-30.

ШЕЙМАН Л.А. Пушкин и киргизы. – Ф.: Киргизучпедгиз, 1963.-144 с. - Из содерж.: Пушкин в Киргизии. -С. 72-114.

ШЕРИЕВ Ж. Чыныгы таланттын чеги болбойт // Ленин жолу (Ош). – 1985. – 19-июль.

ШОМОР уулу Б. Таазим сага Алыкул! // Заман Кыргызстан. – 1996, – 13-декабрь. -№50. -Б. 3.

ШУКУРБЕКОВ Р. Алыкулу Осмонову /Шукурбеков Р. Звени, комуз: Стихи. – Ф.: Киргизгосиздат, 1962. -С. 100-101.

ЫРЛАР: Кыргыз акындарынын Алыкулга арналган ырлары // Алыкулга гүлдесте / Түз. Ж. Тынымсеитова. – Ф, 1975. – Б. 140. – 185.

ЫСМАНОВ К. Осмонов К. Алыкулдун айткандары келүүдө // Ленинчил жаш. – 1979. – 8-декабрь.

«ЭКИНЧИ БРИГАДА»: [«Ысык-Көл» театрында коюлушу жөнүндө]// Ысык-Көл правдасы. – 1947. – 3-август.

ЭЛЕБАЕВ И. «Кайра кайтып жолугушчу жолдор»: [Алыкулдун эстелиги менен үй-музейинин салтанаттуу ачылыш аземи] // Ленинчил жаш. – 1990. – 30-октябрь.

ЭЛЕБАЕВА Б. Ойлоп-ойлоп өкүнөм: [Мукай Элебаевдин жары Бурулча эже акындын үй-бүлөлүк турмушу жөнүндө эскерет] // Ленинчил жаш. – 1989. – 6-июль.

ЭЛКЕЕВ З. Таазим / Ленинчил жаш. – 1990. – 14-июнь.

ЭРАЛИЕВ С. Алыкул менен сыналат // Кыргыз маданияты. 1992. – 30-январь. – №5. – Б. 7.

ЭШЕНКУЛОВ Т. Сөздөн ишке өтсөк...: [Акындын туулган жерине анын ысмын берүү жөнүндө сунуш] // Ленинчил жаш. – 1989. – 10-январь.

ЮСУПОВ Д. «Түшүмдө аны көп көрөм»: [Алыкулдун жубайы Зейнеп эженин эскерүүсү] // Кыргызстан маданияты. – 1990. – №17. – 26-апрель. – Б. 12-13.

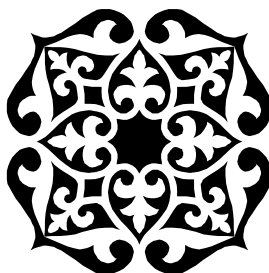
ЮСУПОВ Д. Алыкул туулган жерденмин: [Акындын жердешинин ой-толгоосу] // Ленинчил жаш. – 1986. – 20-май.

ЮСУПОВ Д. Амансынбы, Алыкул! [Акындын жубайы болгон (Ташкентте жашаган) Зейнеп Талибованын акын жөнүндөгү эскерүүсү] // Кыргыз Туусу. – 2004. – 13-15-апрель. – №25. – Б. 19; 16-19-апрель. – № 26. – Б. 4.

ЮСУПОВ Д. Ассалому алейкум, акын: [Акынга эстелик орнотуу жөнүндө] // Кыргызстан маданияты. – 1988. – 7-апрель. – № 15. – Б. 7.

ЮСУПОВ Д. Ассалоому алейкум, акын: А. Осмоновго эстелик коюуга, «Кыргыз Туусу» газетасынын демилгеси // Кыргыз Туусу. – 2003. – 1-7-май. – №32. – Б. 7.

ЮСУПОВ Д. Эстеликти эл тургузат: [Акындын эстелигин тургузуу үчүн ачылган эсеп фондусу жөнүндө] // Ленинчил жаш. – 1988. – 19-ноябрь.

М А З М У Н У

«БААРЫ ӨЗГӨРӨТ, БААРЫ ӨЧӨТ ДЕЙТ ТУРМУШТА, МЕН ӨЗГӨРБӨЙ, ӨЧПӨЙ КОЙСОМ НЕ БОЛОТ!..»	3
ЗАМАНДАШТАРЫ ЖАНА МАДАНИЯТ ИШМЕРЛЕРИ АКЫН ЖӨНҮНДӨ	8
АКЫНДЫН ӨМҮР ЖОЛУНДАГЫ ЖАНА ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНДАГЫ НЕГИЗГИ ДАТАЛАР	14
АЛЫКУЛ ДРАМАДА	18
АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ЖАРЫК КӨРГӨН ЧЫГАРМАЛАРЫ	20
НОТАГА ТҮШҮРҮЛГӨН ЫРЛАРЫ	28
А	31
Б	163
В	209
Г	210
Д	215
Е	223
Ж	224
З	280
И	295
К	298
Л	379
М	394
Н	430
О	436
Ө	460
П	468
Р	480
С	485
Т	516
У	542
Ү	549
Ф	558
Х	560
Ч	561
Ш	568
Щ	582
Ы	583
Э	589
Ю	618
Я	619
АКЫНДЫН ӨМҮРҮ ЖАНА ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ЖОЛУ ЖӨНҮНДӨ ЭМГЕКТЕР	620

Илимий басылма

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСЫ

Академик Абдылдажан Акматалиевдин жалпы редакциясында

Редактору Мадина Касымгелдиева

Корректору Тойчубек кызы Жазгул, Ширин Алымбекова

Компьютердик калыпка салгандар Алтын Абдыкалыкова, Бактияр Өмүров

Терүүгө 3.01.2015-ж. берилди. Басууга 19.02.2015-ж. кол коюлду.
40 б.т. + 3,0 б.т. вкл. Нускасы 500. Заказ № 2102.

«Бийиктик плюс» басмасынын басмаканасында басылды.
Бишкек шаары, Ю.Абдрахманов көч., 170а.